ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

Cilt
-III-

© 2016 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 35

© Copyright 2016 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of Culture and Social Affairs No: 35

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Para ile satılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronic, optical, mechanical or other means without the written permission of the Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of Culture and Social Affairs. Not sold with money.

Tasarım

Mert Uğurdil
İsmet Akın

Baskı-Cilt

Pelikan Basım

Takım No: 978-605-5116-27-9

ISBN: 978-605-5116-30-9

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL

KOCAELİ 2016

Genel Koordinatör/General Coordinator
Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN

Düzenleme Kurulu/Executive Board
Feyzullah OKUMUŞ
Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL
Hasan YILMAZ
Raşit FİDAN
Hayriye SÖZER
Mustafa CEBECİ
Volkan ŞENEL
Alptekin CEVHERLİ
Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği/Secretariate
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Resül NARİN

Bilim ve Danışma Kurulu
Scientific and Advisory Board
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Prof. Dr. Altan ÇETİN
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Chakib BENAFRI
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Feridun EMECEN
Prof. Dr. Geza DAVID
Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. Heath W. LOWRY
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Maria Pia PEDANİ
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Olena BAÇİNSKA
Prof. Dr. Osman KÖSE
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Rhoads MURPHEY
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Tofig MUSTAFAZADE
Prof. Dr. Viktor KIRYUKOV
Prof. Dr. Yuriy KOÇUBEY
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

"Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri" başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan bilim insanlarına aittir.

The scientific responsibility of the articles, which take place in this book called "International Symposium on Kara Mürsel Alp and History of Kocaeli-II", belongs to the researchers.

İÇİNDEKİLER

Dilara USLU
İzmit İle İlgili Önemli Gelişmelerin The Times Gazetesindeki Yankıları (1919-1921) 1431

Dursun Ali AKBULUT
Süreli Yayınlarda İzmit'in İşgalden Kurtuluşu (28 Haziran 1921) 1439

Volkan ŞENEL
Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince'deki Arkadaşı "Cevat Abbas Bey" 1459

Günay ÇAĞLAR
XXIV. Tümen Komutanı Yarbay Mahmud Bey Olayı 1469

Hakan UZUN
Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul-Ankara Güzergâhında Kocaeli ve Çevresinin Rolü 1475

İbrahim ŞİRİN
Yerelden Vatana: Kandıra'da Milli Mücadele 1493

Osman AKANDERE
Akbaş Cephaneliği Baskını ve Dramalı Rıza Bey 1501

Resül NARİN
Kocaeli'de İz Bırakan Bir Kuva-yı Milliyeci: İpsiz Recep 1515

Serpil SÜRMELİ
İzmit ve Çevresinde İşgâl Siyaseti Sonuç ve Değerlendirmeler 1539

Zeki ÇEVİK
Milli Mücadele'de Kocaeli Grubu ve Son Kurşun 1551

Mevlüt YÜKSEL
Musul Meselesi ve Nasturi Ayaklanması Esnasında İzmit Körfezi'nin Tahkimi (Mayıs-Ekim 1924) 1591

Behçet Kemal YEŞİLBURSA
The Straits Questıon According To British Documents (1774-1953) 1621

Süleyman BEYOĞLU
Mudanya'dan Montrö'ye Kocaeli 1637

Nermin ERSOY
İzmit Gureba Hastanesi'nden 1914 (1863) Kocaeli Devlet Hastanesi'ne: 100 Yıl 1645

İÇİNDEKİLER

Gülşah ESER
II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Sıtma İle Mücadele: Kocaeli Örneği 1657

Rahime AYDIN ER
Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Sağlık Hizmetleri 1669

Mesut ÇAPA
Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilâl-İ Ahmer) Cemiyeti'nin Yardımları 1679

Erdoğan ÖZDEMİR
Kocaeli'nin Spor Tarihinde Karamürsel'in Yeri 1699

Fatih DEMİREL
Müstakil Sancak Maârif Müdürlüğüne Bir Örnek: İzmidmekteb-İ İdâdî Müdürlüğü 1723

Candan NEMLİOĞLU
Kocaeli İli'nin Zarif Yapısı "Sırrı Paşa Konağı"nın Osmanlı Konak Mimarisindeki Yeri ve Önemi 1731

Esra ÇELİK
Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler 1739

Oya ŞENYURT
1965-1975 Yılları Arasında Gazete Haberlerinde Karamürsel'in Kentsel Gelişimi ve Mimari 1753

Özgür ALGAN
Türk Evinde Kullanılan Cumba: Kocaeli Örneği 1773

Savaş YILDIRIM
İzmit Kasrı Hümayun Tavan Resimleri 1781

Zeynep AHUNBAY
Karamürsel'in Od Taşı ve Tarihî Yapılarda Kullanımı 1797

Barış AYTEKİN
Polarize Bölge-Kentin Sürdürülebilirliği İlişkisi: Sanayileşme İktisadı Açısından Kocaeli Yarımadası Örneği 1807

Barış AYTEKİN - Mustafa ŞİT
Sanayileşmenin Kent Ekonomisi Açısından Sosyokültürel Yapıyı Etkilemesi: Kocaeli Örneği 1821

Ersan KOÇ
Kocaeli'de Sanayi Kimlikli Kentsel Dokudan Çok Kimlikli Kent-Bölgeye Geçiş Süreci 1831

Atilla ÇETİN
Kefken Tersanesi 1841

Figen ÖLMEZ KARADEMİR
Osmanlı Dönemi'nde İzmit'te Yaşamış Gayrimüslimlere Ait Çeşme Yapıları 1845

Nurfeddin KAHRAMAN - Refik ARIKAN
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinde Karamürsel Taşı ve İzmit Bölgesi Diğer Taş Ocakları 1863

ONUR KAMİLOĞLU
Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı ve Kocaeli Kervan Yolları 1877

Selçuk SEÇKİN - Bahadır BOZDAĞ
Karamürsel/Karabali Camii Hakkında Yeni Bulgular 1905

Fatma ÜREKLİ
Farklı Yönleriyle Osman Hamdi Bey 1913

İsmail DOĞAN
Macar Edebiyatında Imre Thököly ve İzmit 1925

Muhittin ELİAÇIK
Kocaelili Ak Ali ve Fezâil Adlı Nasihat Kitabı 1933

Recep DİKİCİ
Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Âlimler 1941

Ali ARSLAN - Sadettin BAŞTÜRK - Gülten ARSLAN
Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Dünden Bugüne Kocaeli 1963

Özden Senem EROL
Karamürsel Halkevi 1983

Bünyamin KOCAOĞLU
Chp Teftiş Raporlarına Göre Kocaeli Vilayeti'nde Parti Halk İlişkileri ve
Partinin Siyasi Durumu (1940-1944) 1997

Esma TORUN ÇELİK
Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'in Türk Siyasi Hayatına Etkileri 2011

Fahri SAKAL
Chp Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat 2039

Fatih ÖZÇELİK
Kocaeli'nde Vatan Cephesi 2057

Gülten ARSLAN - Ali ARSLAN
Çok Partili Dönem Türk Siyasi Hayatında Kocaeli Milletvekilleri 2069

Sabit DOKUYAN
1950-1954-1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Kocaeli'deki Yansımaları 2091

Hülya ÇELİK
Seka'nın Eğitim Ve Kültür Faaliyetlerine İlişkin Bir Sözlü Tarih Denemesi 2117

Temuçin F. ERTAN
Petrol Rafinericiliğinde Öncü Bir Kuruluş: İpraş'tan Tüpraş'a 2127

Hülya SAYGI - Bahar BAYHAN
1990-2013 Yılları Arasında Kocaeli İlinin Su Ürünleri Üretimi 2139

Kapanış Konuşması 2155
Enver KONUKÇU
Yücel ÖZTÜRK
Kemallettin KUZUCU
İbrahim ŞİRİN

İZMİT İLE İLGİLİ ÖNEMLİ GELİŞMELERİN THE TIMES GAZETESİNDEKİ YANKILARI (1919-1921)

Dilara USLU*

Giriş

The Times Gazetesi 1785'te kurulduğundan beri dünyanın çok satan günlük gazetelerinin başında gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde bu gazetenin sahibi Lord Northcliffe, aynı zamanda İngiliz propaganda ofislerinden biri olan Crewe House'un başına getirilmiştir. İngiliz politikasının sesi olan *The Times*, bu görevini savaşın akabinde de devam ettirmiştir. Milli Mücadele boyunca önemli muharebelerin gerçekleştiği İzmit ve çevresiyle ilgili haberlere de sütunlarında yer verdiğini görmekteyiz.

İzmit bulunduğu konum itibariyle ülkenin batısı ile doğusu arasında bir köprü vazifesini yerine getirmektedir. Tarih boyunca bu özelliğini korumuş, bu durum bazı dönemlerde çok daha ön plana geçmesini sağlamıştır. Balkanlardan 93 Harbiyle birlikte başlayan Anadolu'ya göçlerde Kocaeli hep önemli bir sığınma kapısı ve güvenli sığınak noktası olmuştur. İzmit, muhacirlerin çok önemli bir bölümünün, vapurla ve trenle gelerek ilk ayak bastıkları ve Anadolu'ya doğru yolculuklarında ilk konaklama yerlerinden birisidir.

1- Mondros Mütarekesi Sonrası İzmit'te Yunan İşgali ve The Times'ın Bakışı

Mütareke sonrasında Haydarpaşa–Eskişehir demiryolu hattını İngilizler denetim altına almışlar, İzmit'e de bir askeri birlik yerleştirmişlerdi. Mütareke Dönemi'nde işgal kuvvetlerinden İngilizler, Rum ve Ermeni azınlığı Türk halkına tercih eder bir tutum içerisinde olmuşlardır. Kocaeli'yi işgal ettiklerinde geceleri evlerde ışık yakılmasını yasaklamışlar ve ışık gördükleri evleri basıp hane halkını cezalandırmışlardır.[1] Ancak Kuva-yı Milliye'nin bölgede Nisan 1920'de baş gösteren Ankara'ya karşı çıkarılan ayaklanmayı bastırması ve yine Damat Ferit Hükümeti'nce Ankara'ya karşı harekete geçirilen Kuva-yı İnzibatiye'nin harekâtını etkisiz hale getirmesi sırasında İzmit önlerine kadar gelmiş olan Kuva-yı Milliye birliklerinin İngiliz birlikleri ile çatışması, kendilerini askeri yönden zayıf hisseden İngilizleri endişeye sevk etmişti. Bu sebeple bölgedeki güvenlikleri için Yunan askeri kuvvetini kullanma yoluna gitmişlerdi. Nitekim 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal eden Yunan kuvvetlerinin küçük bir kısmı yani 400 kişilik Yunan taburu 11 Temmuz'da kara yoluyla, sonrasında ise 18 Temmuz'da İngiliz torpidosunun himayesinde arabalı vapurla Karamürsel'e getirilmişlerdi. Bu kuvvetler her gelişlerinde bölgede birkaç gün kalmış, kasaba ve köylerde baskı ve çapulculuk yapmışlardı. Bu durum gibi Yunanlıların Türklere

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edabali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Rıfat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, İzmit, 1945, s. 72-73.

yaptıkları *The Times* sütunlarına farklı şekilde yansıtılmıştır. "Türk Haydutluğu" başlıklı haberde İstanbul ve İzmit arasında haydutluk hareketlerinin yaygın olduğu belirtilmektedir. Yeniköy'den Üsküdar'a yolcuları taşıyan bir motorlu vagonun dört Arnavut tarafından durdurularak yolcuların soyulduğu, bir Rum tüccar ve onun eşinin öldürüldüğü ifade edilmektedir.[2]

"Müslüman Olmayanlar Üzerine Hareketler" başlıklı haberde ise birçok Ermeni'nin İzmit yarımadası yakınlarında öldürüldüklerini, ayrıca bu grupların Rum sakinleri zapt edip sol kulaklarını kestiklerini ve onlara "Gidin ve arkadaşlarınız İngilizlere bunu gösterin" diye emrettiklerini yazmaktadır.[3] Bununla birlikte *The Times* editörüne yazılmış bir mektuba da yer verilmiştir. Mektubun imzalarına baktığımızda Kardinal Francis, Lord Byrce, Winton, C. Oxon, Lucy C. F. Cavendish, Alexander Whyte, J. Scott Lidgett ve Aneurin Williams'ın yer aldığını görüyoruz. Bu mektupta Anadolu'da Asurlu ve Ermeni Hristiyanların acılarının korkunç bir resim olarak durduğu iddiasına yer verilmektedir. Mektubun devamında, bu acıların rahatlatılması için bu mektubu gönderdiklerini yazıyorlardı. Kuzeyinde Suriye ve Kilikya, güneyinde Erivan, batıda İzmit ve İstanbul'dan gelen haberlerde aynı kıtlık ve hastalık masallarından, gıda maddelerinin, tarım için tohumların eksikliğinin hissedildiğinden bahsedilmektedir. Türk katliamından kaçtıklarını söyledikleri bahtsız, evsiz kadın ve çocuklar için kıyafet istemektedirler. Mektubun sonunda bununla ilgili katkıların gönderilmesi için bir de adres verilmiştir.[4]

1920 yılının ortalarında işgal kuvvetleri İstanbul'a yerleştikten sonra çevreyi de kontrol altında tutmak istemişler ve bu maksatla 48 parça harp gemisini İzmit Körfezi'ne göndermek suretiyle buradaki Türk deniz kuvvetlerini etkisiz hale getirmişlerdir. Güvenliği tamamen sağlayabilmek maksadıyla da 25 Haziran 1920 tarihinde İngiliz Deniz Kuvvetleri, Karamürsel'i işgal etmiştir.[5] İngilizlerin İzmit bölgesindeki işgalleri genişleyince liva merkezi Geyve'ye taşınmış, Adapazarı, İzmit, Kandıra, Karamürsel kazaları da bu livaya bağlanmıştır. 1920 yılının ortalarına gelindiğinde İngilizler, bölgeyi Yunanlılara terk ederek yavaş yavaş boşaltmaya başlamışlardır. İzmit Körfezi'nin güney ucundaki Karamürsel'de yerleştikleri ve Yunan planlarının İzmit'te fark edilebilir derecede olduğu görülmektedir.[6] Bu dönemde İzmit'in doğusuna küçük bir grupla Yunanlılar tarafından keşif yapılmıştır.[7]

The Times Temmuz ortalarında sütunlarına Türklerle ilgili şu ifadeleri taşımıştır: *"İzmit yarımadasında Milliyetçi birlikler olarak adlandırılanların çoğunun* kötü karakterli ve varoş oldukları açık bir şekilde görülüyor. Özellikle Milliyetçilerin arkasında saklanan veya yağmalamak için bu birliklere katılan Lazlar vardır. Bu Lazların çoğu karşılaştıklarını öldürüyorlar.*"*[8] Bununla birlikte diğer bir haberde ise "Rum Katliamları" başlığı altında, Türklerin herhangi bir tahrik unsuru olmadan İzmit'in güneydoğusundaki Geyve'de ipek yetiştiren yüzlerce Rum ve Ermeni'yi katlettiklerinin öğrenildiği yazılmaktadır. Haberin devamında Türklerin kendilerine uymayan azınlıkları baskı altında tuttuğu ifade edilmektedir.[9]

"Yunan Başarıları" başlıklı haberde ise "İzmit ve Şile etrafındaki bölgedeki harekâtlar uygulamada bitmiştir. Aslanbey, Yunan grubunun bir kısmının köye girişini engelleyen *Milliyetçiler tarafından ele geçirildi. 80 Ermeni düzenli birliği ve birçok kadın öldürüldü ve köy yakıldı. Türkler yaklaşık 150 kayıp verdi.* İngiliz askeri yetkililerinin Geyve

2 The Times, 28 Haziran 1919.
3 The Times, 15 Nisan 1919.
4 The Times, 2 Mayıs 1919.
5 Yusuf Çam, **Millî Mücadele'de İzmit Sancağı**, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, İzmit, 1993, s.43.
6 29 Haziran 1920.
7 9 Temmuz 1920.
8 19 Temmuz 1920.
9 29 Temmuz 1920.

katliamındaki esirlerin bazılarıyla bir soruşturmaya katıldığı rapor ediliyor. 300 kişilik Milliyetçi grup Ermeşe yakınlarındaki Rumlar üzerine saldırdı, birçoğu öldürüldü. Buna karşılık rapor edildiğine göre Bursa*'da ise Milliyetçilerden 14 kişi öldürüldü.*"[10] şeklinde yazılmaktadır. Bir başka haberde de buna benzer şekilde acı çeken Hristiyanlara dair ifadelere yer verildiği görülmektedir."Türkler 5000 Hristiyanı Katlediyor" başlıklı haberde Mustafa Kemal'in rejiminin Hristiyanlara kötü muamele ettiği iddia edilmektedir. Geyve bölgesindeki ve Karamürsel'in güneyinde katliamlarda en az 5000 Hristiyanın hayatlarını kaybettiğine inanıldığı ifade edilmektedir.[11]

Bununla birlikte İstanbul ve Boğazlara yerleşmiş görünen İngilizler için İzmit ve Adapazarı çevresini denetim altında bulundurmak bir güvenlik meselesiydi. İngiltere'nin Boğazlar bölgesindeki hâkimiyetini devam ettirebilmesi için tampon bölgeler oluşturması gerekliydi. Bu nedenle askeri güçlerini Kocaeli Yarımadası'nda yoğunlaştırmış, daha sonra da bölgenin işgal edilmesi işini Yunan askerlerine bırakmıştır. İngiltere için İzmit güvenlik bölgesi olmasının yanı sıra demiryolu ve haberleşme hatlarını kontrol edebilmek için de önemli bir merkez olarak görülmekteydi.[12] Bundan sonra İzmit'i karargâh merkezi yapan Yunanlılar Ekim Ayı içinde Akmeşe, Derince ve Kandıra'ya askeri birlikler yerleştirerek denetim altına almışlar, bilahare askeri işgallerini Sapanca, Arifiye ve Adapazarı'na kadar genişletmişlerdir. 13 Ekim'den itibaren İngilizler önemli istasyonlarda İngiliz subayları bulunmak şartıyla Haydarpaşa-Adapazarı demiryolu hattının denetimini Yunanlılara teslim etmişlerdir. Bununla birlikte İngilizler, 27 Ekim 1920 yılında şehri Yunanlılara bıraktılar ve bu tarihten itibaren şehirde Yunan işgali gerçekleşmiştir.

Bu konuyla ilgili *The Times*'a baktığımızda; Anadolu'daki Yunan ordusunun 160.000 olduğu, bunun Trakya'dan gelenler ve 12. bölüğün gelmesiyle 175.000'e yükseleceği ifade edilmektedir. Yaklaşık üç hafta içerisinde başlayacağı beklenilen yeni saldırı için hazır olacakları belirtilmiştir. *The Times* muhabiri, eğer Milliyetçiler daha fazla kaynak elde etmeden önce Yunanlılar saldırı yapabilirlerse Yunan ordusunun başarılı olacaklarına dair kendilerinden emin olduklarını yazmaktadır. Bununla birlikte Milliyetçilerin Sovyetlerden yardım almasından dolayı Sinop ve İnebolu'dan yapılan taşımacılığın Yunanlılar tarafından engellenmesinin oldukça önemli gözüktüğü ifade edilmektedir.[13] Sovyetlerin Türk ordusuna yardım yaptığı *The Times* gazetesinde sıklıkla yer almasına ve bu durum olumsuz karşılanmasına rağmen Yunan ordusunun İngilizlerden yardım aldığına dair hiç haber yapılmamıştır. Bu durum bir çifte standart uygulandığının ve Türk-Yunan savaşının The Times'da tek taraflı bakış açısıyla ele alındığının göstergelerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Bu durum gazetenin Birinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ve Türklerle ilgili hemen hemen bütün olaylara bakışında dikkat çekici bir şekilde görülmektedir.

2. *The Times* Gazetesinde İzmit Katliamı

İzmit ve çevresinde Yunan işgaliyle birlikte yağma ve zulümler Ermeni ve Rum çetelerinin yardımlarıyla artış göstermişti. Bu konu hakkında 6 Ocak 1921'de Gebze Belediye Reisi Sadarete rapor göndermişti. Bu raporda Yunan askerlerinin yanlarında getirdikleri Yeniköylü Rumlarla kasabaya baskın yaparak, halkın malını gasp edip öldüresiye dövdükleri, halka zulmettikleri bildirilerek acilen yardım istenmiştir. Yine buna benzer bir rapor 24 Mart 1921'de Karamürsel Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Burada yine Rum-Ermeni-Yunan birliklerinin Türk halkına yaptıkları mezalimden bahsedilerek, Rum Patrikhanesinin Rum ve Ermeni çeteleri örgütleyerek İzmit ve çevresine gönderdiği ve bu konuyla ilgili gerekli önlemlerin alınması

10 7 Ağustos 1920.
11 23 Ağustos 1920.
12 Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul 2005, s. 16.
13 17 Haziran 1921.

gerektiği dile getirilmiştir.[14]

Nihayetinde Gemlik, Yalova ve İzmit bölgesinde yapılan mezalimi araştırmak üzere İtilaf Devletleri Nisan ayı ortalarında komisyon oluşturdular. Komisyonun görevi bölgedeki mezalimi araştırmak, araştırmaların sonucuna göre rapor hazırlamaktı. Komisyon üç ayrı devletin temsilcilerinden meydana geliyordu. Üç kişiden müteşekkil komisyonda bir Grek ve bir Türk tercümandan başka Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nden Maurice Gehri de vardı. Ayrıca cepheden henüz dönmüş olan Arnold Toynbee de ilk yenilgisinin ardından Yunan ordusunu gözlemlemek amacıyla hazır bulunmuştur. Gehri, raporunda yapılan vahşetle Türklerin can, ırz, mal, para olarak büyük kayıpları olduğunu yazmaktadır.[15]

Araştırma komisyonu incelemelerine başlamak üzere 12 Mayıs 1921 sabahı İstanbul'dan hareket etti, akşam Gemlik'e ulaştı. Albay E. Bolletto (İtalya), Yüzbaşı G. Virg komisyonun üyeliklerini, Başkanlığı da Albay Franks (İngiltere) yürütüyordu. Ayrıca bölgedeki yağma ve katliamları incelemekle görevli bir alt heyet daha oluşturulmuştu. Heyet başkanı O. R. Van Milllingen idi. Yüzbaşı H. M. Farmar, Yüzbaşı Vitelli, Yüzbaşı Wilkonsy heyetin üyeleriydiler. Komisyon üyeleri hemen çalışmalarına başladı. Yapılan incelemeler neticesinde komisyon bölgeye dair genel bir rapor hazırladı, ayrıca inceleme heyetinin gözlemlerini içeren günlük de ekte sunuldu. Rapor ve günlükten sonra da genel bir değerlendirme yer alıyordu.[16] İzmit'te yangın öncesinde gerçekleşen katliamların sebeplerini ve kimlerin sorumlu olduğunu araştırmak için gelen bu komisyon incelemelerine devam ederken İzmit'te bir de yangın olacaktır.

Bu durum *The Times* gazetesinde farklı şekilde sunulmaktadır. İstanbul'dan alınan telgrafa göre, Yunanlılar Adapazarı'nda yenilgiye uğratıldılar ve İzmit'te geri çekilmeye zorlandılar. Türkler 24 Haziran'da İzmit'i ele geçirdiklerini rapor ediyorlardı. *The Times* gazetesinde ise Atina'dan alınan bir bilgi verilmekteydi. Burada Yunan ordusunun İzmit bölgesindeki hareketlerinin stratejik sonuçlar elde ettiği bildirilmektedir. Önemli pozisyonlar bir süreliğine kaybedilse de takviye kuvvetlerin kurtarmaya geleceğini ve Türkleri her yerde ağır kayıplarla geri çekilmeye zorlayacaklarını yazmaktadır. Diğer taraftan yaralanmış ve öldürülmüş 200 Yunan askerinin olduğu belirtilmektedir.[17]

İzmit katliamı olarak adlandırılan olay, 24 Haziran 1921 tarihinde meydana geldi ve İngiliz gazeteci Arnold Joseph Toynbee'nin tahminine göre 300'den fazla sivil Türk o gün içerisinde öldürüldü. Toynbee olaydan kısa bir süre sonra şehri ziyaret etmiş ve olayları belgelemiştir. Olaylar Türk-Yunan Savaşı sırasında Haziran sonunda Yunan kuvvetlerinin İzmit'ten çekilişi sırasında meydana gelmiş, şehir yağmalanmış ve bir bölümü yanmıştır. Türkler, Ermeniler ve Rumlar arasında bir panik oluşmuştur. Gözlemcilerin verdikleri bilgiler ortada olmasına rağmen *The Times*, yangının kimin çıkardığının belli olmadığını belirtmektedir. 29 Haziran 1921 günü İngiliz parlamentosu da Yunan çekilmesini ve bu katliamı tartışmıştır.[18] Bununla birlikte Kandıra ve çevresinde Yunanlıların boşalttığı bölgelerde Rum ve Ermeni çeteleri faaliyetlerini sürdürüyorlardı.[19] "İzmit Yanıyor"

14 **İbrahim Meral,** *Mütareke' den Cumhuriyet'e (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan ilişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1997, s.150.

15 Cengiz Mutlu, *"Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri"*,**HistoryStudies**, s. 4/2 (Temmuz 2012), s.276.

16 Mehmet Kaya, *"Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü s.51(Bahar 2013), s.567.

17 28 Haziran 1921.

18 Benjamin Lieberman, **TerribleFate: EthnicCleansing in theMaking of Modern Europe**, Rowman&Littlefield, 2013, s. 126.

19 **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922**, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.45.

başlıklı haberle olayı sütunlarına taşıyan *The Times*, Londra'dan alınan telgrafta bütün Yunan birliklerinin İzmit'i boşalttığını, kalan Rum sivilleri kendi yanlarına aldıklarını yazmaktadır. Kasabanın ise ateşe verildiğini, bazı katliamlar ortaya çıktığını; fakat bunların kim tarafından gerçekleştirildiğinin kesin olarak belli olmadığını eklemektedir.[20]

Arnold Toynbee ise; eşi ve müttefik yüksek komisyon temsilcisi ile birlikte olduğu teknede İzmit'e doğru yol alırken karada Yunan ordusunun çekilmesini takip etmiştir. Yunan ordusunun bu alanı tahliye ederken çevredeki köyleri ve Karamürsel kasabasını ateşe verdiğini görmüştür ve bunu şöyle aktarmaktadır: "*29 Haziran 1921 günü eşimle birlikte üniformalı Yunan birliklerinin bir neden olmaksızın İzmit Körfezi'nin güney kıyılarında yaptıkları kundakçılığa tanık olduk*" diye yazmaktadır.[21] Buradan hareketle yangının büyük bir kısmının Yunanlılar tarafından çıkarıldığını söylemek yanlış olmaz.

Yaklaşık 200 Milliyetçi düzenli birliğin Yunan garnizonunun çekilişi sonrası İzmit'e girdiği bildirilmekteydi. Fakat *The Times*'a göre Türklerin varışından önce İzmit'te bazı kışkırtma hareketleri olmuştur. Hem Yunanlılar hem de Türkler köylerindeki aşırılıkları yapanın diğer düzenli ordudan birileri olduğunu ileri sürmektedir. İngiliz subay General Franks, durumu soruşturmak için İzmit'e vardığında karışık bir durum olduğunu söylemiştir. Yunanlılar İzmit Körfezi'nin güneyine deniz tarafına çekilmişlerdi. Yerel gazeteler İzmit bölgesindeki çarpışmanın sonuçlarına büyük önem veriyorlardı.[22] "Birçok Köy Yandı" başlıklı haberde Bursa için Mudanya'ya devam etmek yerine İzmit'i boşaltan Hellen birliklerinin İzmit Körfezi güney kıyısındaki filosunun bu bölgede konuşlandığı belirtilmiştir. Bu arada, İzmit ve Yalova arasındaki Karamürsel kasabası ve birçok köy yanmış, fakat hala kim tarafından yapıldığının bilinmediğini ileri sürmektedir. *The Times*, büyük oranda evlerin ağaç olmasını ve hafif bombalamayla bu evlerin yanmış olabileceğini yangınların nedeni olarak göstermektedir. Bununla birlikte Karamürsel'den Yalova'ya kadar kıyı duman bulutlarının ardında kalmıştır.[23]

Arnold Toynbee ise, İzmit'te Yunan çekilişinden 35 saat sonra şehre girdi ve şehri yağmalanmış ve kısmen yanmış buldu.[24] Toynbee, Türk nüfusunun genel bir katliama uğramasının engellenmesinde öldürmeler başladıktan kısa bir süre sonra sokaklarda devriye gezmeye başlayan Fransız subaylarının çabalarıyla gerçekleştiğini yazmıştır. Ona göre, binlerce Türk mülteci Fransız papazlarının binasında korunmuştur. Toynbee notlarının devamında Yunan çekilişinden üç buçuk gün önce 24 Haziran'da, iki Türk mahallesinin (Bağçeşme ve Tabakhane)'nin erkek sakinlerinin gruplar halinde mezarlığa götürüldüğünü ve 300'den fazla Türk'ün orada idam edilmiş olduğunu eklemektedir.[25]

Araştırma komisyonunun raporla ilgili çalışmaları sürerken *The Times*'ın yaptığı haberler adeta raporun sonucunu etkilemeye yönelik bir çaba gibi görünmektedir. "Anadolu'daki Hristiyanlar" başlıklı haberde, her bir Türk'ün kundakçılık veya cinayet suçundan Türk polisi tarafından tutuklanma riski ile karşı karşıya olduğu Yalova, Gemlik veya İzmit bölgesinde çoğunlukla Rumların ve Ermenilerin zulümler yaşadığından bahsedilmektedir. Mayıs'ta Gemlik bölgesinde Yunan düzenli birliklerinin katliamlar yaptıklarının şüpheli olduğu gibi İzmit'te de yangını Yunanlıların çıkardığının şüpheli olduğunu yazmaktadır.[26] Araştırma Komisyonu'nun raporunda Hristiyan halka karşı Türklerin yaptığı bazı zulümlerden bahsedilmekle beraber bundan daha fazla ve şiddetli derecede Rum ve Ermeni

20 30 Haziran 1921.
21 Arnold Joseph Toynbee, **The Western Question in GreeceandTurkey**, General Books LLC, 1922, s. 298.
22 1 Temmuz 1921.
23 5 Temmuz 1921.
24 Lieberman, **TerribleFate**, s. 126.
25 Toynbee, **The Western Question** s.300.
26 28 Temmuz 1921.

çetelerin Türk köylerine yaptığı mezalimlerin olduğu yazmaktadır. Çete faaliyetleri, 1921 ilkbaharından itibaren İzmit'in güney kesimine yayılmıştır, Bahçecik hariç bütün Rum ve Ermeni köyleri yıkılmıştır. Yunan makamlarınca otuz iki köyün yıkılıp yakıldığı, on iki binden fazla insanın katledildiği, iki bin beş yüz kişinin kaybolduğu, on beş bin kişinin de İzmit'te göçmen olarak bulunduğu bilgisine yer veriliyordu. Bu bilgilerin dönemin nüfus yapısı incelendiğinde abartılı olduğu hemen anlaşılacaktır.[27] Buna karşılık Arnold Toynbee bu olaylarla ilgili bizzat gözlemlerini kaleme aldığı eserinde İzmit'te camilerin soyulmuş ve kirletilmiş, tarihi Pertev Paşa Camii'nin dışında ve içinde domuzlar kesilmiş olduğunu yazmaktadır. Türk dükkânları yağmalanmış, Hıristiyan dükkânların yağmalanması ise üzerlerine bir haç işareti ile engellenmiş olduğunun üzerinde durmuştur.[28]

İstanbul'daki İngiltere temsilcisi Mr. Rattigan heyet çalışmalarına Lord Curzon'a gönderdiği yazıda değiniyordu. Rattigan, İtilaf Devletlerinin İzmit ve çevresindeki katliamları araştırmak için bir heyet gönderdiğini, Rum ve Ermeni çeteleri ve Yunan kuvvetlerinin İzmit çevresinde katliam ve zulüm yaptığını belirtiyordu. Yunan otoritelerinin de katliamların durdurulması adına hiçbir adım atmadıklarını ifade ediyor. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin Yunan Yüksek Komiserliği'ne mezalimin önlenmesi konusunda bu rapora dayanarak bir nota verdiğini belirtiyordu.[29]

İzmit ve çevresindeki gerçekleşen olumsuz olayların yoğun bir gündem oluşturduğu dönemde *The Times* Venizelos ile yapılan bir mülakatı sayfalarına taşımaktadır. Bu uzun röportajda Venizelos, Müttefikler tarafından Yunanlılara yapılan bağışın askıya alındığını fakat Rus Bolşevik Hükümeti'nin Kemalistler diye tabir ettiği Anadolu Hareketi'ni desteklediğini belirtmektedir. Yunan Hükümetinin İzmit'ten çekilmeye zorlandığını söylemektedir.[30]

The Times'ın İstanbul muhabiri ise, Yunanlıların İzmit'i ve İzmit yarımadasının tamamını yeniden ele geçirdiğini ve bunu Milliyetçilerin açıkça rapor ettiğini bildiriyordu.[31] *The Times* İznik, Gemlik ve Karamürsel arasındaki yuvarlak içerisinde bir bölgede ve İzmit'te bazı hasarlar meydana geldiğini bildirmekteydi. Bu bölgenin 1920 yazında Türk düzenli ordusu tarafından ilk baskın yapılan yer olduğu vurgulanmaktaydı. Ayrıca Türklerin İzmit'teki yerli Rumların katliamlarını gerçekleştirdiklerini, 1000 kişiden fazlasını işkencelerden sonra öldürdüklerini, en eski Hristiyan kiliselerinden birini yok ettiklerini yazmaktadır. *The Times* muhabiri, Yunan düzenli ordusunun bu bölgede herhangi bir katliam yaptığına dair bir kanıt bulamadığını, fakat Yunanlıların sistemli bir şekilde çekilirken İzmit ve Gemlik arasındaki ekinleri yok ettiklerini belirtmektedir. Bunun nedeni olarak da; Türk düzenli birlikleri Bursa'daki Rumların ekinlerini Türk ordusu için işlerken, Türklerin temel gıda kaynakları olarak bu bölgeyi kullanmalarını önlemek için Rumlara ait İzmit ve çevresindeki ekinleri yok ettiklerini yazmaktadır.[32] Araştırma komisyonunun raporuna rağmen *The Times* kamuoyunu yanlış yönlendirerek, Türklerin İzmit ve çevresini yakıp yıktığına dair asılsız haberler yapmayı tercih etmektedir. Bu durum objektiflikten uzak, belgelere değil çıkarları gözeten bir anlayışın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılmasıyla Türkiye toprakları paylaşım senaryolarına sahne olmuştur. İzmit, üzerinde bulunduğu konum itibariyle İngiltere'nin elinde bulundurmak istediği bir güvenlik kalkanı olarak görülmüştür. Bir

27 Mehmet Kaya, *"İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları"*, s.576.
28 Toynbee, **The Western Question**, s. 299.
29 Mehmet Kaya, *"İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları"*,s.577.
30 8 Temmuz 1921.
31 16 Ağustos 1921.
32 17 Ağustos 1921.

süre kendisi işgal ederek elinde tutmaya çalışmış, fakat daha sonra bölgeyi Yunan işgaline bırakmıştır. 1920 yılı itibariyle bölgede Yunan işgali başlamıştır.

İngiltere'nin çok satan gazeteleri arasında ilk sıralarda yer alan *The Times* ise adeta İngiltere'nin propaganda aracı olarak çalışmış, İngiliz politikalarının gerçekleştirilmesine zemin hazırlayacak kamuoyunu hazırlama görevini üstlenmiştir. Bu dönemde yapılan haberlerle İngiliz ve hatta dünya kamuoyu üzerinde İzmit ve çevresinde Türkler tarafından katliama uğrayan ve acı çeken Hristiyanlarla ilgili bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır. *The Times*'ın sahibi Lord Northcliffe, aynı zamanda İngiliz propagandasının yönlendiricisi olarak görev yaptığı için bu gazetede çıkan haberler de genellikle bu yönde olmuştur. Northcliffe, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında gazete patronluğunun yanı sıra Crewe House adı verilen propaganda ofisinin de başında yer almıştır. Bu durum *The Times* gazetesinin İngiliz politikası ve propagandasının yönlendirilmesinde bir araç olarak kullanılmasında etkili olmuştur.

1919-1921 yılları arasında Milli Mücadele'nin muharebe döneminin yoğun olarak yaşandığı süreç içerisinde *The Times*'ın Türkiye ve Türklerle ilgili haberlere bakışında taraflı davrandığı, Türkleri "barbar, vahşi, zorba" ifadelerle tanımlarken, Ermenileri ve Rumları "acı çeken mazlum Hristiyanlar" olarak betimlemektedir. Bu durum gazeteciliğin tarafsızlık ilkesinden uzak tek bir bakış açısıyla yapılmış bir haber anlayışından başka bir şey değildir. Ayrıca bu dönemde hem İngiliz hem de dünya kamuoyu üzerinde bir algı oluşturma çabası dikkat çekmektedir. 1920 yılı süresince İzmit'te devam eden İngiliz ve Yunan işgalleri *The Times*'ın sayfalarına muazzam zaferler olarak yansıtılmış, fakat 28 Haziran 1921'de Türk kuvvetlerinin İzmit'i geri alması küçük bir olay olarak verilmiştir. Bununla birlikte tam da Türklerin İzmit'i geri aldığı bu dönemde İzmit'in bazı ilçelerinde yangınlar çıkmış, birçok köy ve kasaba yanmıştır. İzmit yangını ya da İzmit katliamı olarak adlandırılan bu olay *The Times* gazetesinde kimliği belirsiz gruplar tarafından çıkarılan hadiseler gibi yer almıştır. Hâlbuki bu olayları incelemek için Uluslararası Araştırma Komisyonu oluşturulmuş ve yapılan incelemelerde yangının Yunanlılar tarafından çıkarıldığı belirtilmiştir. Fakat bu komisyonun çalışmalarına yer veren *The Times*, komisyonun ortaya koyduğu raporda yazanları okuyucularına iletmek yerine yangını kimin çıkardığının belli olmadığını iddia etmiştir.

İngiltere'nin propaganda aracı The Times gazetesinin bakış açısından 1919-1921 yılları arasında İzmit ve çevresi ile ilgili önemli gelişmelerin nasıl yansıtıldığı, İngiltere'nin o dönemde Türkler, Yunanlılar, Rumlar ve Ermeniler ile ilgili bakışını ve niyetini ortaya koyması bakımından oldukça ehemmiyeti haizdir. *The Times*'ın İngiliz çıkarları için bir araç olduğu yaptığı haberler incelendiğinde açık bir şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

The Times, 28 Haziran 1919.

The Times, 15 Nisan 1919.

The Times, 2 Mayıs 1919.

The Times, 29 Haziran 1920.

The Times, 9 Temmuz 1920.

The Times, 19 Temmuz 1920.

The Times, 29 Temmuz 1920.

The Times, 7 Ağustos 1920.

The Times, 23 Ağustos 1920.

The Times, 17 Haziran 1921.

The Times, 28 Haziran 1921.

The Times, 30 Haziran 1921.

The Times, 1 Temmuz 1921.

The Times, 5 Temmuz 1921.

The Times, 8 Temmuz 1921.

The Times, 28 Temmuz 1921.

The Times, 16 Ağustos 1921.

The Times, 17 Ağustos 1921.

Çam, Yusuf, **Millî Mücadele'de İzmit Sancağı**, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, İzmit, 1993.

Kaya, Mehmet, *"Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, sayı:51(Bahar 2013).

Lieberman, Benjamin, **TerribleFate: EthnicCleansing in theMaking of Modern Europe**, Rowman&Littlefield, 2013.

Meral, **İbrahim**, *Mütareke'den Cumhuriyet'e (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan ilişkileri*, Hacettepe **Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1997.

Mutlu, Cengiz, *"Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri"*, **HistoryStudies**, s. 4/2 (Temmuz 2012).

Özel, Sabahattin, **Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul 2005.

Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

Toynbee, Arnold Joseph, **The Western Question in GreeceandTurkey**, General Books LLC, 1922.

Yüce, Rıfat, **Kocaeli Tarihi ve Rehberi**, İzmit, 1945.

SÜRELİ YAYINLARDA İZMİT'İN İŞGALDEN KURTULUŞU (28 HAZİRAN 1921)

Dursun Ali AKBULUT*

İzmit, Mondros Mütarekesi'ni müteakip 14 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemileri tarafından ziyaret edildi. Aradan az zaman geçtikten sonra bir Fransız gemisinden iki sandal dolusu asker karaya çıkarıldı ve şehirdeki iki bina zorla işgal edildi. İşgal o günden itibaren başladı ve bazen İngilizler, bazen Fransızlar İzmit'te göründüler. Şehir birkaç kez el değiştirdi, sonunda 1921 yılı başlarında İngilizler İzmit'ten çekildiler ve burayı Yunanlılara bıraktılar[1]. Yeni Gün gazetesine göre, sekiz ay süren Yunan işgali felaketlerle dolu acılı bir dönem oldu. Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesinden sonra düzenli ordu kurma çalışmaları sırasında Genelkurmay Vekâleti tarafından 21 Ocak 1921 tarihli talimatla Kocaeli Kumandanlığı kuruldu ve komutanlığına Albay Halit Bey[2] atandı. Talimatnameye göre, şimdilik merkezi Geyve olmak üzere doğrudan Genelkurmaya bağlı bir tümen salahiyetindeki kumandanlığın mıntıkası Bolu ve İzmit Livaları olup, Yenişehir kuzeyindeki Gökbayrak Taburu dâhil görev alanındaki bütün birlikler kumandanlığın emrine verildi[3]. Bu itibarla kuzey ve kuzey batıdan gelecek bütün saldırılar burada karşılanacaktı. 1921 yılı başlarından itibaren Yunanlılar art arda saldırılar yaptılar. İkinci İnönü Muharebesinden sonra İzmit ve daha genel olarak Kocaeli yarımadasının önemi daha çok arttı. Yunanlılar büyük çapta hazırlık yaptılar, asker sayılarını, silah, cephane, mühimmat miktarlarını çoğalttılar. Türk lojistik imkânlarını yok etmek için Karadeniz kıyısındaki önemli limanları bombardıman ettiler. Bu günlerde Yunan kıralı Konstantin İzmir'e geldi.

Düşman, İnönü'nden çekildikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın oluru ile Albay Kâzım (Özalp) Bey önce Kocaeli Grubu, bilahare 1921 Ağustosu'nda mürettep kolordu

* Prof. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi, e-mail: dakbulut@omu.edu.tr

1 Kuva-yı İnzibatiye olayının bastırılması üzerine İngilizler bölgede Kuva-yı Milliye birlikleri karşısında etkisiz kaldıklarından 1920 yılı Ağustos ayı başlarından itibaren Yunan kuvvetlerini İzmit ve çevresine getirtmeye başladılar. Yunanlılar daha önce bölgeye sevk ettikleri 11. Tümenlerini takviye ettiler, İstanbul'dan deniz yoluyla getirdikleri bir alayı 31 Temmuz'da Derince'ye çıkardılar. Üç kola ayrılan bu kuvvetlerle Kuva-yı Milliye birlikleri arasında sert çarpışmalar vuku buldu. Neticede Yunan alayı 10 Ağustos'ta Derince'de toplandı. 15 Ağustos'ta İzmit Çuha Fabrikasına intikal ettirilen 16.Yunan Alayı buradaki İngiliz Tugayının emrine verildi (Dr. Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921,* Ankara Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 413-414).

2 Halit (Karsıalan) (1883-1925) 21 Ocak 1921 de tümen komutanı yetkisiyle Kocaeli Grup Komutanı, 4 Mayıs 1921 de 12. Grup komutanı oldu (*Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha üst kademedeki Komutanların Biyografileri,* Ankara Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 214-215). Kuva-yı Seyyarenin tasfiyesi sırasında 8 Aralık 1920 de Mustafa Kemal Paşa Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya çektiği telgrafında, cüretkâr ve icabında kahredici bir arkadaşa şahsen ihtiyaç duyduğunu, bunun için Albay Halit Beyi uygun bulduğunu, kendisinin de uygun görmesi durumunda Müdafaa-ı Milliye Vekâleti ile yazışma yapılarak işlemlerin başlatılmasını istedi. Kâzım Karabekir Paşa 10 Aralıkta resmi yazışmaları başlattı ve Albay Halit Beyin seçeceği birkaç subayla yola çıkarılacağını Ankara'ya bildirdi (Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 867).

3 Dr. Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye*… s. 444-445.

komutanlığına atandı. Albay Kâzım Bey doğruca komutanlık karargâhı Düzce'ye intikal etti. Bu sırada bölgede çoğu Kuva-yı Milliye'den düzenli birliklere dönüştürülmüş beş piyade taburu ile bir süvari alayına karşılık Yunanlıların İzmit ve Adapazarı dolaylarında tam tekmil bir fırkası bulunuyordu. Albay Kâzım Bey daha sonra kaleme aldığı eserinde "*Biz, kuvvetlerimizi olduğundan fazla göstererek düşman fırkasını burada oyalamaya çalışıyorduk. Kuvvetlerimiz hakkında bile bile uydurduğumuz haberler İstanbul basınında süratle yayıldı. Gazetelerde Kocaeli'ye kolordu kumandanı olarak geldiğim ve burada mühim kuvvetlerin bulunduğu hakkında havadisler yazılıyordu*."[4] demektedir. Yukarıdaki anlatımın ışığında süreli yayınlardaki haberler ve yorumlar, bazen özetlenerek fakat çoğu kere iktibasla okuyuculara takdim olunmaktadır.

İzmit'in Kurtuluşu

Marmara Sahillerinde başlıklı haberinde 11 Haziran 1921 tarihli Vakit gazetesi, Yunanlılar tarafından Karamürsel'in bombardıman edildiğini, Yalova yöresindeki yangınların İstanbul'dan görüldüğünü bildiriyor, bir gün sonraki nüshasında yakılan köylerin nüfuslarıyla birlikte isimlerini veriyordu[5]. Aynı gazete on gün kadar sonra Kocaeli havalisindeki muharebelerden bahsederken, İzmit cephesinde cereyan eden çatışmaların şiddetlendiğini, Yunan kuvvetlerine çeşitli yönlerden saldırılar vuku bulduğunu, Yunanlıların gemilerinin topları himayesinde kendilerini korumaya çalıştıklarını, Geyve Boğazı ve Adapazarı'ndaki Yunan birliklerinin Kuva-yı Milliye saldırılarından dolayı kaçmak ve İzmit'e sığınmak zorunda kaldıklarını, bu suretle Adapazarı'nın düşmandan geri alındığını bildirmekte ve "*İzmit havalisinde vuku bulan muharebat ikinci derecede haiz-i ehemmiyet olmakla birlikte, mütemadiyen taarruzdan dem vuran Yunanlıların derece-i kuvvetini göstermek itibariyle pek şayan-ı dikkattir*" diye yazmaktaydı[6]. Öte yandan Alemdar gazetesi Avrupa basınından aldığı haberleri yayınlıyor, Karadeniz kıyısındaki bazı limanların Yunan

4 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, c. I, Ankara 1988, s.177. Olayın birinci dereceden tanığı Albay Kâzım Fikri Özalp (1882-1962), Albay Halit Bey'den sonra Kocaeli bölgesi komutanlığına getirildi (*Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1989, s.16-17.). Anadolu'da Yeni Gün gazetesi 30 Mart 1921 tarihli nüshasında Kâzım Beyin komutanlık göreviyle cepheye gideceğini haber aldıklarını, 3 Nisan 1921 tarihli nüshasında ise trenle Ankara'dan ayrıldıklarını yazmaktaydı. Yukarıda adı geçen eserinde Kâzım Özalp'ın vermiş olduğu bilgilerin, basında yer alan haberlerle karşılaştırılması konunun anlaşılmasına katkıda bulunacak,kısa bir ikti basla bunun için yeterli olacaktır: "*20/21 Haziran gecesi karanlıkta Sakarya'nın muhtelif yerlerinden sallarla harekete geçtik… 21 Haziran sabahı düşman ilk hamlelerimiz önünde çekiliyordu. Kısmen İzmit, kısmen Seymen iskelesi istikametinde gidiyorlardı… Takip kıtalarımız düşmanla teması bozmadan ilerliyorlardı. 22 Haziranda Kalabak köyünde, çuha fabrikasında ve Bahçecik'te çekilen düşmanın geri kalan kuvvetleriyle şiddetli çatışmalar oldu. 24 Haziran sabahı düşmanı İzmit istikametine sürdük, bir kısım kuvvetlerimiz İzmit'e girdiler. Yunanlılar İzmit körfezindeki gemilerinden, deniz askerlerini karaya çıkardılar. Trakya'dan da gelen bir alay kuvvetleriyle İzmit şehri içerisinde askerlerimizle çarpışmalar yaptılar. Her halde düşman İzmit'i bırakmak istemiyordu…Seymen'den gelen iki Yunan alayının İzmit'i takviyesi üzerine, kuvvetlerimiz geri çekilmeye mecbur oldular. Düşmanın denizde bulunan Kılkış zırhlısı da karadaki kıtalarımız üzerine devamlı ateş ediyorlardı. Ben, çuha fabrikasının doğusunda bulunan bir köyün minaresi üzerinden muharebeyi gözlüyor ve idare ediyordum… 25 Haziran gününü hazırlıkla geçirdik ve 26/27 günleri tekrar taarruza başladık. Düşman nihayet 27/28 gecesi İzmit'i boşalttı."* (Özalp, Milli Mücadele, s.178-179)

5 Vakit, 11-12 Haziran 1337/1921.
Çınarcık, 150 hane iki kişi kurtulmuştur.
Kocadevre-i Bala, 170 hane ahalisi kaçarken denizde boğulmuştur ve cesetleri sahilde bulunmuştur.
Çakırköy, 40 hane, üç kişi kurtulmuştur.
Orta Burun, 70 hane, kâmilen yanmıştır.
Gedikçedere, 30 hane, kısmen mahvolmuştur.
Akköy, 150 hane, " "
Üçpınar, 70 hane, ahalisi dağa çıkmıştır.
Güllük Köyü, 85 hane, " "
Delipazar, 100 hane, " "
Paşaköy, 80 hane, " "
Sığırcık, 130 hane, " "
Kirazköy, 70 hane, kısmen dağa kaçmışlar ve kısmen hicret etmişlerdir.
Kayıkköy, 100 hane, " "
Yörükân, 70 Hane, ahalisinin hayat ve mematı malum değildir.
Soğuksu, 70 hane, " "
Zindan, 70 hane, " "

6 Vakit, 23 Haziran 1337/1921.

savaş gemileri tarafından bombardıman edilmesini bu kaynaklara dayandırıyordu. Adı geçen gazetenin Bosfor gazetesinden aldığı habere göre, *"Kemali kuvvetler İzmit Körfezi sevahiline torpiller vaz'ına başlamışlardır. Mezkûr kuvvetler bu körfeze Yunan kuva-yı bahriyesinin girmemesi için fevkalade bir faaliyet sarf etmektedirler.*"[7]

Akşam gazetesi *İzmit Etrafında Vaziyet-i Askeriye* başlıklı haberinde, 2 Haziran'dan itibaren cephedeki olayları duyurmak çabası içerisindeydi. Buna göre Kocaeli Yarımadası'nda Haziran'ın yirmisinden sonra Kuva-yı Milliye harekâtı önce Sapanca ve Adapazarı'nın kurtarılması ile başladı, sonra Geyve Boğazındaki Yunan kuvvetlerine mühim bir darbe indirilerek bunların büyük kısmı öldürülmüş ya da tutsak edilerek etkisiz hale getirildi, 24 Haziran'da İzmit'in güney-batısındaki Tarla ve Çuha Fabrikası yönünde düşman takip edildi, savaş gemilerinin topçu desteği, karaya çıkarılan bahriye askerleri ve Abazalardan mürekkep bir kuvvetle çatışmaya giren Kuva-yı Milliye bunlara yüz elli kadar zayiat verdirdikten sonra Çuha Fabrikasına çekildi. İzmit'teki Yunan tümeni de Bahçecik yönünde çekilmek zorunda kaldı. İki gün süren çatışmalarda Milli kuvvetler bunlara ağır zayiat verdirdi. Ermeni göçmenlerin beyanatına göre Bahçecik'te esir düşen Yunan askerlerinin sayısı 1725 nefer olup ayrıca bir yarbay üçü binbaşı geri kalanı yüzbaşı ve teğmen 84 subaydı. Yunanlılar Kuva-yı Milliye'nin talep ettiği mutasarrıf İbrahim ile merkez memurunu ve aynı zamanda Türk köylerinde tahribat yapan iki yüz kadar Abaza ve Çerkez'le Rum ve Ermeni çetelerini teslim etmekten kaçındılar ve bunları vapurlara bindirip kaçırdılar[8].

Yine Vakit gazetesinin *Türk Kuvvetleri Kocaeli Şibh-i Cezиresinde Taarruza Geçti* başlıklı haberinde*, Kocaeli Şibh-i Cezиresinde bir müddetten beri az çok devam eden faaliyet-i harbiye bazı harekât hazırlanmakta olduğunu ihsas ediyor* denildikten sonra şöyle

7 Alemdar, 25 Haziran 1337/1921.*Umutla umutsuzluğun bir arada yaşadığı coğrafyada tarihe bakmak, tarihten medet ummak bazılarınca bir çıkış yolu gibi görünüyordu. 1921 Haziranında yazılan aşağıdaki şiir duruma uygun düşüyor muydu?*
Kocaeli, Orhaneli
Kocaeli, Kocaeli
O yerlerin yok mu dili
Yaktı yıktı hain düşman,
Kurusun o alçak eli.
Osman yurdu, Osman yurdu
Gökte melek selam durdu
Gazilerin nerde gezer
Türbeleri düşman vurdu.
Hüseyin Alan sana geldim
Tolu Baba görsün derdim
Yüreğim hep parça parça
Şehitleri yere serdim.
Tolu Baba kalkmaz mısın?
Keşiş'ten bir bakmaz mısın?
Orhaneli kan ağlıyor
Düşmanları yakmaz mısın?
Eyüp Sultan, Eyüp Sultan
Kalktı Yunan çabuk uyan
Türbeni hain basacak
Kılıncını tekrar kuşan.
Osmanoğlu, Osmanoğlu
Allahımın bahtsız kulu
Fethettiğin ulu ülke
Baştan başa düşman dolu.
Osmanoğlu bucağını
Kurtarmağa ocağını
Al eline çık yürü
Peygamberin sancağını
Haziran 337 Abdurrahman Adil
Hüseyin Alan Bursa Atranos caddesi üzerinde ve sath-ı bahirden bin metre irtifaında bir köydür. Tolu Baba, Orhan Gazi ile beraber Bursa muhasarasında bulunarak şehit olmuş bir derviştir. Derviş Dağının Hüseyin Alan köyüne karip olan bu noktasında yatar ki Marmara'ya ve bütün Bursa etrafına hakim ve nazırdır (Tevhid-i Efkâr, 1 Temmuz 1337/1921).

8 Akşam, 28 Haziran 1337/1921.

devam ediliyordu: *"Papulas son tebliğlerinde Türk kuvvetlerinin Yunan karakollarının hücumundan ve keşif ve muharebelerinin sıklaşmakta olduğundan bahis eyliyordu. Bu keşif muharebelerini müteakip Türk kuvvetleri Haziranın yirmi birinci gecesi taarruza geçmiş ve Sakarya Nehrini muhtelif noktalardan mürur ettikten sonra Adapazarı'nı işgal eylemiştir. Bundan maada Geyve mıntıkasında da kuvvetlerimiz Sapanca'yı işgal etmiş ve düşman ricate başlamıştır. Her iki mıntıkada düşman İzmit üzerine çekilmekte ve kuvvetlerimiz tarafından takip olunmaktadır. Bugün yarın İzmit'in her taraftan muhasara edilmesine intizar olunabilir… İzmit ve Çivril mıntıkasındaki muharebat mevzii olmakla beraber ihraz edilen muvaffakiyetlerin tesiri pek büyüktür. İzmit havalisindeki muharebat Yunanlıların Bursa Cephesi üzerinde icra-yı tesir edeceği gibi Çivril'in işgali de Uşak Cephesinde Yunan kıtaatını yandan ve geriden tehdit edecektir."*[9]

Vakit gazetesinin *Kocaeli Şibh-i Ceziresinde Kıtaatımız Taarruza Devam Ediyor* başlıklı diğer bir haberinde kaydediliyordu ki: "*Dün akşam gelen son haberlere nazaran Bursa Cephesinde de sahil mıntıkamızda ve Gemlik istikametinde kıtaatımız tarafından bir taarruza mübaşeret edilmiştir. Bu suretle Kocaeli mıntıkasında ricat edemeyen kuvvetler iki ateş arasında kalacaktır… Yunanlılar bu müşkül vaziyet üzerine alelacele İzmit'i tahliye etmeye teşebbüs eylemişlerdir. Perşembe günü İzmit'ten vaki olan iş'ar üzerine limanda bulunan Yunan bandıralı bilcümle vapurlar İzmit'e gönderilmiştir.Hamulelerini boşaltmakta olan vapurlar bile yarı hamuleleri ile sevk edilmişlerdir.. Yunanlılar her şeyden evvel İzmit'te bulunmakta olan kırk bin kadar muhacirin nakli için çalışmaktadırlar… Kocaeli şibh-i ceziresinin yakında kâmilen düşmandan tahlis edilmesine intizar edilmektedir. Kocaeli şibh-i ceziresinde bu harekât devam ederken Bursa Cephesinde de harp faaliyeti tezayüt etmiştir."*[10]

Bölgeye bir muhabir ve bir fotoğrafçıdan oluşan özel ekip gönderen Tevhid-i Efkâr gazetesinin Karamürsel muhabirinden 27 Haziran 1921 tarihi itibariyle aldığı bilgiye göre, *Anadolu Ordusu Kumandanlığı*nın düşmanı Kocaeli yarımadasından tamamen atmaya karar verdiği anlaşılmakta, askeri harekâtın büyük bir başarı ile geliştiği belirtilmekte idi. Bu çerçevede İzmit civarında Taşköprü ve Yarımca kurtarıldı, düşman donanması Bahçecik'te kuşatılmış bulunan kuvvetlerini kurtarmak için büyük çaba gösterdi ve sahili bombardımana tuttu ise de buradaki Yunan kuvvetleri esir edildi. Alınan ganimet miktarı bir yana, düşmandan 2500 nefer ve 125 kadar subay ele geçirildi. İstanbul'a giden muhtelif muhacirlerden elde edilen haberler milli kuvvetlerin başarısına tanıklık edecek mahiyette idi. İzmit'e bir saat mesafede Mihaliç mevkiinde düşman bozuldu, beş yüz kadar telefat vererek İzmit'e çekilmek zorunda bırakıldı. "*Gece ve gündüz durmaksızın şehrin cıvar dağlarını bombardıman eden Kılkış ve torpidoların bu muharebe devam ettiği müddetçe hedefleri Mihaliç olmuştur. Fakat yapılan bütün bombardımanlarla esaslı bir muvaffakıyet elde edememişlerdir. İzmit'te bulunan Yunan askerlerinin kuvve-i maneviyeleri fevkalade bozuktur. Hatta Mihaliç muharebesinden kaçan Yunan efradı büyük bir perişanlık ve korku içinde şehre kendilerini dar atmışlardır. Ertesi gün civardan getirilen Yunan yaralılarıyla*

9 Vakit, 24 Haziran 1337/1921. *"22 Haziran Tarihli Tebliğ-i Resmi Garp Cephesi: Kocaeli mıntıkasında 20-21 gecesi Sakarya Nehrini muhtelif noktalardan geçen kuvvetlerimiz, düşmanla müsademeyi müteakip Adapazarı'nı işgal, Sapanca Gölü şimalinde Serdivan sırtlarındaki düşman dümdarlarını tart etmişlerdir. İzmit istikametinde ricat etmekte olan düşman, kıtaatımız tarafından takip olunmaktadır. Geyve mıntıkasında Hacımercan-Karagöl hattına taarruz eden kuvvetlerimiz düşman siperlerine girmiş ve Sapanca'yı işgal eylemiştir. Serdivan-Büyükderbent ve İzmit cenubunda iki köyün yanmakta olduğu görülmüştür. Düşman Sapanca'dan ricat ederken ahaliden 80 Müslümanı beraber götürmüştür."* "*23 Tarihli Tebliğ-i Resmi Garp Cephesi: Kocaeli mıntıkasında müfrezelerimiz İzmit'in şimal-i şarkisinde Kalabak karyesine kadar ilerlemişlerdir. Sapanca cenubundan taarruz eden kuvvetlerimiz Küçükderbent sırtlarını ve Acısu'yu işgal etmişlerdir. Bazı müfrezelerimiz İzmit'in cenubişarkisinde Tepetarla, Çuha Fabrikası istikametinde düşmanı takip etmektedir."*(Vakit, 26 Haziran 1337/1921.)."*26 Haziran Tarihli Tebliğ-i Resmi 1. Garp Cephesi: İzmit mıntıkasında piyade ateşi olmuştur. İzmit hattı mıntıkasında Köy (Tepeköy?) ve Tatar, İhsaniye civarında kıtaatımızın taarruz ve topçularımızın şiddetli ateşiyle düşman pek çok telefat vermiştir."* (Vakit, 1 Temmuz 1337/1921).

10 Vakit, 27 Haziran 1337/1921.

dolan bir nakliye gemisi Akdeniz'e müteveccihen hareket etmiştir."

"*Son günlerde İzmit tam bir hercümerç içindedir. Her cinsten bütün ahali korku içinde İzmit'ten uzaklaşmak istemektedir. Adapazarı ve Sapanca'dan gelenlerle büyük bir yekûn tutmakta olan Rum ve Ermeni muhacirlerini tamamen nakletmek istiyorlar. Bu münasebetle her gün İzmit'ten küçük büyük müteaddit vapurlar, çatanalar hatta kayıklar hareket etmektedir… İzmit civarında bulunan Abazalar vapurla Tekirdağ'a kaçmışlardır. Yunanlılar yerli İslamların muhaceretine mümkün mertebe mani olmağa çalışıyorlar*."[11]

İleri gazetesi'nin *İzmit Önünde Yunan İnhizamı* başlıklı haberinde savaşın devam ettiği, Bahçecik'te Yunan kuvvetlerinin münhezim olduğu, kuvvetlerimizin onları takip ettiği, İzmit'in boşaltılmaya başladığı belirtildikten sonra şöyle denilmekteydi*: "İzmit'te Yunan hezimetinin artık tevil götürecek bir ciheti kalmadı. Her tarafta perişan olan Yunan kuvvetlerinin bir kısmı, hazırlanan gemilerle Rumeli sevahiline nakledilmekte, kalan kısmı da esir edilmektedir. Bahçecik'te son bir gayretle müdafaada bulunmak isteyen Mavromatik kumandası altındaki Yunan taburu da gördüğü tazyik üzerine mezkûr nahiyeyi tamamıyla terk ve tahliye etmiştir. Bu taburu muhasaradan kurtarmak için sevk olunan diğer kuvvetler de mağlup edilerek Kuva-yı Milliye pişdarları Değirmendere'ye yaklaşmışlardır. Bunun üzerine bu efrat da vapurlara irkâp edilip kasabanın cenubuna çıkarılarak muharebeye iştirake hazırlanmaktadırlar. Marmara sevahilinde kasabaların kısm-ı azamı tek bir Rum ve Ermeni kalmamak üzere tahliye olunmuş ve Kuva-yı Milliye eline geçmiştir. Kandıra'dan sevk edilen Yunan muavenet kıtaatı da esir düşmemek üzere Yarımca'ya çekilmiş ise de cesur askerlerimiz tarafından takip olunarak Cuma gecesi vukua gelen şiddetli bir muharebeyi müteakip burası da işgal edilmiştir. Bütün bu muharebatta ordumuzun eline külliyetli miktarda üsera, mühimmat ve erzak geçmiştir*."

"*Yunanlılar bir hezimetten ordularını muhafaza için sevahili mütemadiyen gemilerinden bombardıman etmekte iseler de mevzii bu hareketi hesap ederek ihtiyatlı surette tehiyye eden askerlerimize bu ateşin hiçbir tesiri görülmemektedir. Hatta Yunan efrad-ı bahriyesi karaya çıkarılarak piyadeleriyle bir safta harp etmeye mecbur kalmışlardır*."

"İzmit'ten dün gelen yolcuların verdikleri malumata göre dün sabah saat yedide şehrin akşam altıya kadar ahali tarafından tahliyesi bir münadi tarafından ilan edilmiş ve şehri mezkûrda toplanmış olan birçok Rum ve Ermeni muhacirleri vapurlara binmeğe başlamışlardır."[12]

Kocaeli Şibh-i Cezиresinde Yunan Bozgunu unvanlı diğer bir haberinde Vakit gazetesi, bozguna uğratılan Yunan birliklerinin çeşitli yönlere dağıldığı, Türk kuvvetlerinin İzmit'e iki buçuk kilometre mesafede bulunan Kilez Deresi yakınlarında toplandıkları, bütün kurtarma çabalarına rağmen Bahçecik'te kuşatılmış bulunan Yunan birliklerinin teslim olmaktan başka çıkış yolu bulamadıkları, dağınık vaziyetteki düşman kuvvetlerinin Kuva-yı Milliye tarafında izlenmekte olduğu bildirdikten sonra yazıyordu ki: "*Yunanlılar pek ziyade sıkışmış olan bu müfrezelerine muavenet etmek üzere denizden mütemadiyen sahilleri ve civar tepeleri bombardıman etmektedir. Bundan maada sahile bir miktar bahriye efradı da çıkarmıştır. İstihbaratımıza nazaran Kuva-yı Milliye son muharebat esnasında Yunanlılardan mühim miktarda esir almış ve levazım-ı harbiye iğtinam etmiştir*."[13]

11 Tevhid-i Efkâr, 28 Haziran 1337/1921.

12 İleri, 27 Haziran 1337/1921. İzmit Muhacirleri: İstanbul Yunan Komiserliğinin bir telgrafına göre İzmit muhacirleri Yunanistan tarafından ihzar edilen on bir sefineye irkâp edilmiştir. Yunan gazetelerinin beyanına göre bu muhacirler berveçh-i ati tevzi edilecektir: *Midilli Adasına 9.000, Limni'ye 4.000, Kalos(?)'a 8.000, Yenişehir'e 6.000, Sakız'a 3.000,Kos ve Tripolis'e 3.000 hükümet muhacirini sevk edileceği şehirler memuriyetine emredilmiştir. Muavenet-i Umumiye Nezareti her muhacire yevmiye iki buçuk drahmi tahsisat bağlayacaktır*." (Vakit, 6 Temmuz 1337/1921).

13 Vakit, 28 Haziran 1337/1921.

"Türk kuvvetlerinin İzmit'e taarruzu sırasında, Yunan komutanlığı bütün dükkânların açılmasını ilanen emretmiş, sabahleyin dükkânlarını açmaya gelenlere köşe başlarında pusu kurulmuş, Yunan çetecilerin ateşiyle pek çok Türk şehit olmuştur. Şehitlerin sayısı yüzlere ulaşmıştı."[14]

Vakit gazetesinin *Muhacirler Buraya Nakliediliyor* başlıklı haberi her taraftan yardım faaliyetlerini içeriyordu: *"İzmit'te muhtaç-ı muavenet bir halde bulunan islam muhacirleri İstanbul'a nakletmek üzere dün yedi vapur ve bir Hilal-i Ahmer Heyeti İzmit'e müteveccihen hareket etmiştir. Son alınan haberler Yunanlıların İzmit'te bulunan ağırlıklarıyla top ve cephanelerini kamilen naklettiklerini göstermektedir. Kuva-yı Milliye İzmit'in pek yakınında bulunan Derbent mevkiine kadar gelmiştir. Haber aldığımıza göre İzmit, dün akşama kadar kâmilen tahliye edilmiş bulunacaktır.*

"İzmit, evvelki gün başlayan yangının düne kadar devam ettiği haber verilmektedir. Yangından açıkta kalan ahali sahil cihetine dökülmüş ve bir kısmı da Fransız Mektebine iltica etmiştir. İzmit'ten şehrimize külliyetli miktarda Rum ve Ermeni muhacir gelmektedir. Evvelki gün Elleni, Aleksandros ve Atina vapurları külliyetli bir muhacirin getirmiştir.

"Bu muhacirlerin ekserisi yesardan oldukları cihetle dost ve akrabalarının hanelerinde yerleşmişlerdir. Dün de Mercedes, Elispontus ve Siltana vapurları Rum muhacirleri ile dolu olarak limanımıza gelmiştir. Patris transatlantik vapuru muhacirler ile dolu olduğu halde Tekirdağ'a gitmiştir. Rumca gazeteler, İzmit'te toplanan muhacirlerin miktarını elli bine yakın tahmin ediyorlar. Şologos bu hususta diyor ki, 'Cumartesi gününden itibaren İzmit ahalisi taarruzun tekerrüründen korktukları cihetle şehri terk hususunda istical göstermekte ve Karadeniztarikiyle kaçmaktadırlar. Bunların nakline birçok sefain muavenet ediyor. Ezcümle dün İzmit'te tekrar muhacir taşıyan yirmi vapur var idi. Şehirde hamallar da kaçmaktadırlar.'

"Bu suretle tacirler emtia-ı cariyelerini nakletmek hususunda müşkülata uğruyorlar. Hamalların yerine muhacirler kullanılmakta, kendilerine yüksek bir ücret verildiği gibi motorlara ve vapurlara alınacakları vat olunmaktadır. Dün Kuva-yı Milliyenin İzmit'e tekrar taarruza başladıkları söyleniyor idi.

"Şehre maatteessüf pek az İslam muhacir gelmiştir. Düne kadar gelenlerin miktarı beş yüzü baliğ oluyordu.

"Meclis-i Vükela evvelki gün geç vakte kadar devam eden uzun bir müzakereden sonra İzmit'te kalmış olan Müslüman muhacirlerin imdadına yetişmek üzere yeniden vapur ve bir Hilal-i Ahmer kafilesinin gönderilmesine karar verilmiştir. Dün sabah ve öğleden sonra Gülnihal, Kızılırmak, Ümit, Neveser, Nusret, Gayret, Galata vapurları. Ve Macit Beyin riyasetinde bir Hilal-i Ahmer Heyetini hamilen İzmit'e hareket etmiştir.

"Elan İzmit'e hariçten iltica edenler ile birlikte 25 bin Müslüman muhacir vardır. Hilal-i Ahmer Heyeti islam ahaliyi vapurlara irkâp ederek İzmit'te vaziyetin inkişafına kadar bekleyeceklerdir."[15]

Dün Kahraman Ordumuz İzmit'e Şanlı Bayrağımızı Dikti manşetini atan Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, Geyve'de özel muhabirinden aldığı 27 ve 28 Haziran 1921 tarihli haberleri okuyucularına duyurmakta idi. İlk haberde *"Ordumuzun savleti karşısında artık bir türlü tutunamayacaklarını anlayan Yunanlılar her gün limana getirdikleri vapurlarla eşyalarını ve hiç şüphesiz en doğru bir tabirle Türk ve Müslüman evlerinden yağma ettikleri eşyayı tek tek taşıyor, İzmit'i tahliye ediyorlardı*."denilmekteydi. İkinci haber zafer

14 Anadolu'da Yeni Gün, 3 Temmuz 1337/1921.
15 Vakit, 29 Haziran 1337/1921.

kazanıldıktan sonra sevinç ve coşkuyu ifade eden cümleler taşıyordu: "*Bir iki günden beri işgaline intizar edilen İzmit şehri istirdat edildi. Kahraman kıtaatımızın harikaları karşısında düşman firara mecbur olmuş ve tam manasıyla inhizama uğramıştır. Bir iki gün evvel tahlis ettiğimiz Adapazarı ve Sapanca'da idare-i mülkiye teessüs eylemiştir. Ancak düşmanın pay-ı televvüsünden kurtulan bu güzel memleketimizin halkının sürur ve şadımani nihayetsizdir. Kahramanlarımızı gören kardeşlerimiz sevinçlerinden ağlıyor*." Ayrıca fotoğraf altında *"İzmit'imizi tahlis eden Kocaeli'ndeki Kahraman Kıtaatımızın Kumandanı Miralay Kâzım Beyefendi"*[16] yazısı yer alıyordu.

Alemdar gazetesi, kurtuluşu çok geç 8 Temmuz'da duyurdu. Önce *İzmit'te Fransızların Ahaliye Muaveneti* başlıklı bir haber yayınladı:" *Tan gazetesinin İstanbul muhabiri yazıyor: Muhittin Paşa Çarşamba günü İzmit'e dâhil olmuştur. Miralay Kâzım Bey şehr-i mezkûr kumandanlığına tayin edilmiştir. Muhittin Paşa neşretmiş olduğu bir beyannamede bila tefrik-i cins ve mezhep bilcümle ahalinin hayatlarıyla mallarının sıyanet edileceği ve hicret etmek üzere bulunan ahalinin avdet ve işi gücüyle uğraşmalarını tavsiye etmiştir. Limanda vapurlarda bulunan ahali karaya çıkmıştır. Yağmacı ve çapulculara karşı islam ahaliyi muhafaza ve sıyanet eden Fransız zabitan ve asakirinin cesaret ve fedakârlığı bütün ahalinin minnettarlığını celp etmiştir. Kemaliler deniz cihetinden vukubulacak bir hücum ihtimaline binaen İzmit'i tahkim etmek niyetindedir."*[17] Özel muhabirinden 28 Haziran'da aldığı Fransız yardımına dair haberi Tevhid-i Efkâr İzmit'te *Fransız Mümessilinin İnsaniyeti* başlığı altında daha ayrıntılı biçimde veriyordu: *"İzmit'in istirdadından evvel Bağçeşme ve civarında yukarı mahallelerde Yunan askerleri tarafından katliam yapılmıştır. Bu fecayi'den kurtulabilen İslamların bir kısmı oradaki Fransız mümessilliği binasıyla Fransız Mektebine giderek Mümessil Kapudan Dölor'un himayesine iltica etmişlerdir. Mümessil cenapları ahali-i İslamiye'ye pek ziyade muavenet ve torpidodan celp ettiği Fransız bahriye asakiriyle İslamları muhafaza etmişlerdir. Bunun üzerine çeteler mümessillik binasının bulunduğu Tepecik Mahallesine ateş vererek o mahalleyi içindekilerle beraber tamamen yakmak istemiş iseler de muvaffak olamamışlardır. İzmit İslamlarından kurtulabilenler canlarını Kapudan Dolör'e medyundurlar.*"[18]

İleri gazetesinin manşeti daha büyük ve çarpıcı idi. *Aylarca İlanlara Konstantin'in Seyahatine Rağmen Yerinde Sayan Yunan Ordusuna Huda-pesendane Bir Darbe: İzmit'in İstirdadı: "Ordumuz bugün zevalden evvel saat sekizde İzmit'i işgal etmiştir. Düşman son enkazıyla çekilmiş ve bir nakliye gemisi karaya oturmuştur. Her tarafta izhar-ı şadımani edilmektedir. Değirmendere ve havalisi düşman cesetleriyle mâlâmâldir. Artık İzmit düşmanın çizmelerinden tahlis edilmiş sayılabilir. Dün sabah saat sekizde Kuva-yı Milliyenin Muhittin Paşa'nın kumandası altındaki on birinci fırkasından bir bölük asker şehre girerek yeşil bir sancak altında toplanan Müslümanlar tarafından istikbal edilmiş ve ordunun alsancağı gözyaşları ve selamlarla karşılanmıştır… İzmit'ten ilerleyen Rıza Beyin kumandası altındaki bölüğümüz Derince'yi işgal etmiştir. Biraz daha berideki Diliskelesi*

16 Anadolu'da Yeni Gün, 29 Haziran 1337/1921.Gazetenin aynı nüshasında İzmit hakkında bilgi verilmekteydi*: "İzmit Marmara Denizi'nin küçük bir körfezinin nihayet noktasında çok şirin bir kasabamızdır. Hayret edilecek derecede mamur ve güzel olan körfezin ta nihayetinde İstanbul'un 90 kilometre mesafesinde bulunan ve memleketin en eski şimendifer hatlarından birine malik bulunan İzmit altı yüz seneye yakın bir zamandan beri Türk idaresi, Türk hakimiyeti altındadır ve şüphesiz daima böyle kalacaktır. Liva merkezi olan İzmit'imiz Yalova, Karamürsel, İznik, Geyve, Kandıra ve Adapazarı kazalarına maliktir ve şehrin nüfusu yirmi bini mütecavizdir. Burada mevcut Rumların miktarı nüfusun dörtte birini tecavüz etmez. İzmit'in en meşhur yerleri Kasr-ı Hümayun, Saat Kulesi, Tersanesidir. Mahsulatı mühim miktarda patates, tütün, kuru sebze, peynir, mütenevvi hububat, sanayi, balık, kereste, av kuşu, mütenevvi ve birçok miktarda taze sebze, meyve ve ipektir."*

İzmit'in kurtarılmasından sonra Kuva-yı Milliye bir beyanname yayınlayarak, bilumum İzmitlileri, bila tefrik-i cins ve mezhep memleketlerine avdet ederek işleri ile meşgul olmağa davet etmiştir. Asayişi ihlal edenlerin kurşuna dizileceklerine dair diğer bir beyanname neşredilmiş, diğer taraftan Abazaları ve çeteleri yakalamak üzere kesin emirler verilmiş, şehirde bazı kişilerin tutuklanmasına başlanmıştır(Akşam, 1 Temmuz 1337/1921).

17 Alemdar, 8 Temmuz 1337/1921.

18 Tevhid-i Efkâr, 1 Temmuz 1337/1921.

sahillerinde Yunan gemileri firari efrat ve zabitanı almak üzere beklemektedirler[19].

İzmit Kahraman Kıtaatımız Tarafından İşgal Olundu üst başlığı altında Muhittin Paşa kolordusuna mensup iki müfrezenin 28 Haziran 1921 sabah saat yedide şehre girdiği, Yunanlıların İzmit'teki Rum ve Ermenileri İstanbul'a taşıdıkları, Kuva-yı Milliye'nin şehri istirdadı sebebiyle Müslüman ahalinin nakline lüzum kalmadığı, bir süre önce İzmit Limanına giren gemilerin boş olarak geri döndüğü Vakit gazetesinde yer almakta, haberin devamında kurtuluşun safahatı anlatılmaktadır: "*Birkaç günden beri şehrimize gelen haberlerden Yunanlıların İzmit'i tahliye etmekte oldukları anlaşılmakta ve şehrin an be an ordumuz tarafından işgal edilmesine intizar edilmekte idi. Hatta iki gün evvel İzmit'in Kuva-yı Milliye tarafından zapt ve işgal edildiği haberi alınmış, fakat bazı mehafilce bu habere na-be-mevsim nazarıyla bakılmış idi. Bununla beraber geçen Cuma gecesi (24 Haziran) gece yarısından sonra altı saat devam eden bir müsademe neticesinde bir müfrezemiz İzmit'e dahil olmuştur. Fakat Yunanlıların şehirde yangın çıkarmakta olduklarını gördüğünden takviye kıtaatının henüz geride bulunduğunu nazar-ı dikkate alarak Yunanlıların şehri tahrip etmelerine meydan vermemek için gece müfrezemiz çekilmiştir.*

"Yunanlılar bu vaziyet üzerine tahliye ameliyesine germi vermişler ve pazartesi günü (27 Haziran) akşamı bütün kuvvetlerini İzmit'ten çekmişlerdir. O gece yalnız perakende bazı müfrezeler şehirde kalmış ve (28 Haziran) sabaha karşı Kuva-yı Milliye'nin takarrübü üzerine bunlar da çekilmişlerdir. Sabah saat yedide evvela Muhittin Paşa[20] *Kolordusuna mensup Demir Beyin kumandasında bir müfreze, bunu takiben diğer kuvvetler şehre dahil olmuş ve derhal tesis-i sükûn etmiştir.*

"İzmit'in Kuva-yı Milliye tarafından işgali evvelki (28 Haziran Salı) akşam haber alınmış ve dün sabah (29 Haziran) suret-i katiyede teeyyüt etmiştir. Dünkü nüshamızda yazdığımız veçhile İzmit'teki Müslümanları şehrimize getirmek üzere evvelki gün limanımızdan irili ufaklı sekiz-on parça vapur hareket etmişti. Vapur kafilesi Tavşancıl önüne gelince İzmit istikametinden gelmekte olan bir sefineye tesadüf etmiş ve sefineden İzmit'in işgali haberi verilmiştir. Bu haber üzerine vapurlar Büyükada'ya gelerek orada kalmışlardır…"[21]

Akşam gazetesi *İzmit Kuva-yı Milliye Tarafından Nasıl Zapt ve İstirdat Edildi* başlıklı haberinde bir haftadan beri cereyan eden olayları anlatmaktaydı: "*Evvela 24 Haziran tarihinde 1500 kişilik bir müfrezemiz İzmit'e girmişse de bilahare çekilmiş ve Muhittin Paşa kuvvetleri 28 Haziranda suret-i katiyede kasabamızı istirdat etmişlerdir… İzmit'in istirdadı hakkında evvela birkaç gün bir haber şayi olmuştur. Bu havadis yanlış değildir. Filhakika 24 Haziran tarihi ile Geyve telgraf merkezi mülhakata şu tebşirnameyi yolluyordu: 'Bu gün 24 Haziran badezzeval saat üçte İzmit kahraman kıtaatımız tarafından işgal edilmiştir. Düşman Bahçecik istikametinde kaçıyor.' Bu havadis 24 Haziran tarihli Anadolu tebliğ-i resmisinde şu suretle teeyyüt etti: 'Zevalden sonra saat üç raddelerinde müfrezelerimiz şimal-i garbiden İzmit'e dâhil olmuşlardır. İzmit'e ilk giren müfrezemiz bin beş yüz kişiden ibarettir.'*

"Vukuat tarz-ı cereyanından anlaşılıyor ki henüz İzmit etrafında kuva-yı umumiye harekâtı tamam olmadan kahraman bir müfrezemiz İzmit'e dahil olmuştur. Bu haber şehirde yayılır yayılmaz birçok Rumlar denize atılmışlar ve körfezdeki gemilere doğru ve yüzerken boğulmuşlardır. Fakat bilahare şehri yanmaktan ve bombardıman eylemekten kurtarmak için bu müfreze geri çekilmiş ve karilerimize malum olduğu üzere Yunan kuvvetlerini tamamıyla tedmir eden Muhittin Paşa fırkasının bir müfrezesi 28 Haziran'da sabah saat

19 İleri, 30 Haziran 1337/1921.

20 Muhittin Akyüz (1870-1940), 1 Eylül 1920 de Anadolu'ya geçti, 21 Eylül 1920 de Kastamonu ve Bolu Havalisi komutanı oldu. 1 Kasım 1921 de Adana ve Havalisi komutanlığına getirildi (*Türk İstiklal Harbine Katılan*…s. 16-17.)

21 Vakit, 30 Haziran 1337/1921.

sekiz buçukta İzmit'e dahil olmuştur.

"Bu haber şehrimizde evvelki gece şayi olmuştur. Vakıa İzmit'te elim bir halde bulunan binlerce Müslümanı kurtarmak için hareket eden Gülnihal, Ümit, Bandırma, Nusret, Gayret, Kızılırmak ve Neveser vapurları Kınalıada açıklarında bir torpidoya tesadüf etmişler ve bu torpido İzmit'in Kuva-yı Milliye tarafından alındığı ve artık muhacir nakline hacet kalmadığı bildirilmesi üzerine Gülnihal ada açıklarına demirleyip diğer gemiler Haydarpaşa önüne avdet etmişlerdir.

"Bugünkü Bosfor gazetesi İzmit'in işgal safahatı hakkında şu tafsilatı vermektedir: 'Türkler ilk defa İzmit'e girdiği gün Yunan kumandanından bir nota almışlardı. Yunan kumandanı bu notasında şehrin tahliyesi için üç günlük mühlet istemiştir. Türkler şehrin tahrip edilmesine mani olmak için bu mühlete muvafakat etmişler ve Haziranın yirmi sekizinci sabahı bilfiil şehri işgal etmişlerdir.'

"Bunun üzerine evvelki gün İzmit'e gönderilen vapurlar geri dönmüşlerdir. İzmit'in işgalinden sonra Türkler derhal Fransız mektebinin bulunduğu yerden itibaren siperler kazmağa ve tahkimat vücuda getirmeye başlamışlar ve şehrin muhtelif mahallelerine on beşer santimlik on iki top tabiye etmişlerdir[22].

"İzmit'in kâmilen tahrip edildiği şayiası asılsızdır. Dün hükümete bu baptaki malumat-ı resmiye varit olmuştur. Bazı mahaller muhterik olmuştur. Dün şehrimize iki yüz elli muhacir gelmiş, diğerleri Gelibolu'ya gönderilmişlerdir. Kuva-yı Milliye şehir halkına bir beyanname neşrederek herkesin işiyle ve gücüyle meşgul olması ve şehrin asayişini ihlale tasaddi edeceklerin idam edilecekleri ihtar edilmiştir.

"Haziranın yirmi dördünde Kuva-yı Milliye ilk defa İzmit'e girdiği gün birçok Rum ve Ermeni muzıranı, isimleri bildirilmiş bazı Çerkez ve Abazaların teslimi hakkında iade edilecekleri haber verilerek rehine makamında alıp götürmüşlerdir. İzmit'ten dün aldığımız bir mektupta deniyor ki: 'Kuva-yıMilliyenin taarruzu Haziranın yirmisinde başladığı halde Haziranın yirmi üçüncü Perşembe günü Kuva-yı Milliye müfrezeleri İzmit kenarında görünmüşler idi. Kuva-yı Milliye Cuma günü şehre bir baskın yapmış ise de Abazalarla Yunanlılar birlikte Kuva-yı Milliye ile İzmit'in dar sokaklarında harbe tutuşmuşlar ve Bahçe taraflarından çıkarmağa çalışmışlardır. Bunun üzerine Kuva-yı Milliye müfrezesi şehirden uzaklaşmış ve Yunanlılara şehri tahliye için üç gün müsaade eylemişlerdi. Yunanlılar Kuva-yı Milliyenin bu kadar süratle şehre geleceğini tahmin etmediklerinden pek az eşyalarını tahliye edebilmişlerdi. Bundan dolayı Yunanlılar her taraftan serian vapur talep etmişler ve gelen vapurlara eşya yüklenmeğe başlamışlardır. Binaenaleyh askerin bir kısmı muhtemel bir taarruza karşı hal-i müdafaada bulunurken diğer kısmı da vapurlara ağırlıkları taşımakta idiler. Yunanlılar mühimmatı kaldıramadıklarından yalnız en mühimlerini vapurlara tahmil etmişler ve diğer kısmını bırakmışlardır. Pazartesi günü öğleye doğru eşyalar vapurlara tahmil olunduktan sonra askerler arasında bir telaş başladı. O sıra silah sesleri tezayüt ettiğinden, Yunanlılar Kuva-yı Milliye geliyor diye üzerlerindeki ağırlıkları terk ederek limandaki vapurlara binmeğe başladılar ve akşama doğru vapurlar harekete müheyya bulunuyor idi. İzmit Müslümanlarından olup şehirde kalabilenler daha Cumartesi günü Kuva-yı Milliyenin şehre geleceğini bildiklerinden bir taraftan sevinmekte, diğer taraftan dahi kendilerine bir fenalık gelmesin diye korktuklarından Pazartesi günü öğleye kadar evlerinden çıkmamışlardır. Nihayet Salı günü Kuva-yı Milliyenin şehre gireceği haber alındığı cihetle o gece bütün Müslümanlar sabaha kadar uyumamışlar ve sabah ezanından sonra şehirden on dakika ileriye giderek

22 Bosfor gazetesine dayanarak Tevhid-i Efkâr, *İzmit Tahkim Ediliyor* başlıklı haberinde İzmit'i işgal eder etmez Kuva-yı Milliye'nin sahil boyunca siperler kazarak buraya 12 ve 15 cm.'lik toplar yerleştirdiklerinden bahsetmektedir (Tevhid-i Efkâr, 1 Temmuz 1337/1921).

Kuva-yı Milliye'yi istikbal eylemişlerdir. Salı sabahı Kuva-yı Milliye'nin şehre girdiği davullar ile ilan olunmuş ve İzmit ahalisi, İzmit'i düşman ellerinden kurtaran ve Demir Bey kumandasında bulunan Muhittin Paşa Kolordusunun On birinci Fırkasına mensup 25 kişilik müfrezenin teker teker ellerini sıkmış ve şiddet-i teessürden, gerek askerler ve gerek ahali saatlerce alkışlamışlardır."[23]

Elim Vukuata Sahne Olan İzmit'imiz başlığı altında kurtuluşu müjdeleyen gazetelerden biri olan Tevhid-i Efkâr diyor ki: "*… İzmit halas bayramını birçok kurban verdikten sonra Salı günü idrak eylemiştir. İzmit'e Kuva-yı Milliye ilk defa geçen Cuma (24 Haziran) günü Baç mevkiinde vuku bulan bir muharebeyi müteakip dâhil olmuşlardır. Fakat bu bir akın hareketi idi ve küçük süvari akıncı kuvvetleri tarafından icra edilmişti. Yunanlılar, Abazaların muaveneti ile mukavemet ettiklerinden akıncılar kuvve-i külliyenin vüruduna intizaren geri çekilmişlerdi. Bu defa ise kuvve-i asliye şehre girmiş ve Yunanlıların elinden Müslümanları kurtarmıştır. Yakında İzmit'in olduğu gibi Bursa'mızın İzmir'imizin düşmanın istilasından kurtulacağı eltaf-ı sübhaniyeden müsted'a ve ordumuzun kahramanlığından muntazardır…*" Aynı gazete *İzmit Nasıl Tahliye Edildi* unvanlı haberinde kurtuluşu ve bunun halk üzerindeki etkilerini yazmaktaydı:" *Evvelki sabah saat sekizde Muhittin Paşa Kolordusuna mensup On birinci Fırkanın bir süvari müfrezesi Müslüman ahalinin şiddetli alkışları arasında şehre girdi. İzmit'te kalan Müslüman ahali dahi korkularından dışarı çıkmamıştır. Yunanlılar çekilinceye kadar birçok fecayi yaptılar. Bağçeşme'de İzmit'in yukarı mahallelerinde bilhassa geceleri çetelerle Yunan askerleri her türlü şenayii icra ettiler, yaktılar ve şehri yakmak istedilerse de buna ancak kısmen muvaffak oldular. Yunanlıların çekildiklerini gören Müslümanlar Kuva-yı Milliye'nin şehre gireceğini hissettikleri cihetle Pazar gününden itibaren sevinmeğe başlamışlardı. Nihayet Salı günü sabah ezanında İzmit'e Kuva-yı Milliye girmek üzere bulunduğu şayi oldu ve bütün Müslümanlar evlerinden çıktılar ve çeyrek saat mesafeye kadar giderek Kuva-yı Milliye müfrezelerini istikbal eylediler. Askerler ahali ile karışık oldukları halde şehre girdi ve Müslümanları kurtardı. İzmit'in her tarafı bayraklarla donandığı gibi şehre Kuva-yı Milliye'nin girdiği davullarla ilan edildi. Pek çok felaket çeken ahalinin sevincine payan yoktur. Ahali şehre giren askerlerle ayaklarına kapanarak bir daha şehirden çekilmemelerini rica ediyorlardı. Salı günü dükkân sahibi olup İzmit'te kalanlar ve kahvehaneler, iki fırıncı, dükkânlarını açtılar. Derakap asayiş ve intizam iade edildi.*"[24]

Alemdar gazetesi *Ciddi Bir Müsademe Olmamıştır* başlıklı haberini hem kendi özel muhabirine dayandırmakta hem de konu ile ilgili Yunan resmi tebliğindeki ifadeleri esas alan bir anlatımda bulunmaktadır: *" İstanbul 29 Haziran- İzmit'teki Yunan kuva-yı işgaliyesinin müfarakatını müteakip takriben iki yüz millici muntazam asker şehre dâhil olmuştur. Bunların etvar ve hareketi bu ana kadar muntazam idi. Bunların şehre dün duhulünden evvel bazı yerlerde kundakçılık vaki olmuştur. Civar köylerde irtikâp edilen fecayi'den dolayı Türkler olsun Rumlar olsun yek diğerinin gayrı muntazam taraftarını itham etmektedirler.*"[25]

Tevhid-i Efkâr gazetesi, İzmit'in kurtarıldığını, Kocaeli yarımadasının düşmandan temizlendiğini ancak olayın yoğunluğu sebebiyle harekâtın ne şekilde cereyan ettiğine dair okuyucularının açık bir düşünce edinemediklerini ifade ettikten sonra taarruzu özetlemek ihtiyacını hissetmiş ve hadiseyi bir kez daha anlatmıştır: "*Taarruz Ne Vakit Başladı?*

23 Akşam, 30 Haziran 1337/1921.

24 Tevhid-i Efkâr, 30 Haziran 1337/1921.

25 Alemdar, 8 Temmuz 1337/1921."İzmit Hakkında Yunan Tebliği İzmit Mıntıkası: İzmit şehri işgal kuvvetleri tarafından esbab-ı askeriyeden dolayı ve bütün muhacirler nakledildikten sonra tahliye edilmiştir. Tahliye ameliyesi düşman tarafından hiçbir iz'aç vuku bulmadan vaki olmuştur. General Papulas." (Akşam, 30 Haziran 1337/1921. Vakit, 1 Temmuz 1337/1921).

Anadolu ordusu Kocaeli mıntıkasında düşmana bir darbe indirmeye hazırlanıyordu ve bu maksatla tahşidat ve ihzaratta bulunuyordu. Yunan kıtaatı bu taarruza muvaffakıyetle mukabele edemeyeceğini hissettikleri cihetle Kuva-yı Milliye'nin ilk savletinden bila muharebe kurtulmak istediler ve askerlikte düşmanla müsademeden içtinap için ihtiyari ricat denilen manevrayı yapmağa teşebbüs ettiler. Düşman 20 Haziranda ricata başlamıştı. Adapazarı şimalindeki Yunan kuvvetleri Furuzni ve Dumanlık köylerini yakarak cenuba doğru çekildikleri Kuva-yı Milliye tarafından görüldü ve derakap düşmanın takibine başlanıldı. Ricat eden düşman kuvvetleri 11. Pozen Manisa Fırkasına mensup olduğu gibi takip eden kıtaatımız da tuhaf bir tesadüf 11. Anadolu Fırkası idi. 11. Fırka Nurettin Paşa kumandasında bulunan Kastamonu Kolordusuna mensup ve Miralay Köprülü Kâzım Beyin kumandasındadır.

Kâzım Bey Kimdir? Miralay Kâzım Bey. Erkân-ı harp olup Kuva-yı Milliye'nin en cesur ve cüretkâr kumandanlarından biridir. 33'te İstanbul Merkez Kumandanı Muavini idi. Van Jandarma kumandanlığında bulunmuştur… Mütarekeyi müteakip Balıkesir'de 61. Fırka Kumandanı oldu…

Düşmanı Takip: Kâzım Bey kumandasındaki kıtaata hal-i ricatte bulunan düşmanı takip ve muharebeye icbar etmeyi emrettiği cihetle Kocaeli Fırkası sağ cenahı ile Sakarya'yı geçerek İzmit'e müteveccihen şimal-i şarkiden cenuba doğru ilerlemeye başlamıştı. Fırkanın sol cenahı ise cenubi şarkiden ve şarktan garba İzmit'e teveccüh eyliyordu. Fırkanın sağ ve sol cenah kolları Gazi Süleyman Paşa'nın ahfadı olduklarını ispat ettiler. Sakarya Nehri ile Sapanca Gölünü 20/21 Haziran 337 gecesi sallarla geçerek şiddetli bir müsademeden sonra sol cenah Sapanca'yı ve sağ kanat Adapazarı'nı işgal eyledi. Düşman kaçıyor ve takip ediliyordu. Şimalden hareket eden sağ cenah 23 ve 24 Haziranda takibe devam etmiş, Küçük Derbent, Acısu ile Aslan Bey ve Çuha Fabrikası işgal edilmiş idi.

Bahçecik'te ve Yarımca'da Muharebat: *Bu esnada düşmanın Geyve'den kaçan kuvvetlerinin bir kısmı Bahçecik'te ihata edilmiş idi. Yunanlılar bu kuvvetleri kurtarmak için 24 Haziranda Değirmendere'ye asker çıkarmışlar, Bahçecik'tekiler de bunlara muavenete şitap etmişlerdir. Düşman burada şiddetli bir mukavemete maruz kalınca Değirmendere'ye çıkardığı alayını, karşı sahile Yarımca'ya nakletmiştir. Burada Kandıra cihetinden ricat eden diğer bir düşman alayı da bu alay ile beraber demir yolunu takiben Gebze'ye doğru ricata mecbur olmuştur.*

İzmit'in İstihlası ve Cezirenin Tathiri Bir Hafta Sürdü: *Yunan Kuvvetleri mütemadiyen İzmit'i tahliyeye çalıştıkları sırada Kuva-yı Milliye kuva-yı külliyesi ile ilerleyerek 28 Haziran sabahı şehri işgal etmiştir. Diğer taraftan Derince de Kuva-yı Milliye tarafından işgal edilmiş ve Yunan bakıyyetissuyufu gemilere binerek fırar etmişlerdir. Ve Kuva-yı Milliye'nin Kocaeli şibh-i ceziresini tathir ve İzmit'i tahlis maksadıyla icra ettiği hareket-i taarruziye muvaffakıyetle neticelenmiştir. Bu harekât-ı harbiye 20/21 Haziran gecesi başlayıp 28 Haziran sabahı hedefine vasıl olduğuna göre düşman bir haftada tepelenmiş demektir. Muhtelif mevkideki düşman kuvvetlerinin kâmilen imhası, düşman donanmasının denize hakim olması hasebiyle fazla zayiatı mucip olacağından icra edilmemiştir*."[26]

Vakit gazetesi de *İzmit'te Sükûnetin Teessüsü* başlığı altında şunlar kaydetmekte idi: *"Dün İzmit'ten gelen haberlere nazaran elyevm şehirde sükûnet vardır. Şehri işgal etmiş olan az miktardaki süvari ve piyade kıtaatını müteakip İzmit'e Kuva-yı Milliye dâhil olmuşlardır. İzmit'i istirdada muvaffak olan fırka Miralay Kâzım Beyin taht-ı kumandasında bulunmaktadır. Kâzım Bey de şehre dâhil olmuştur.*

26 Tevhid-i Efkâr, 1 Temmuz 1337/1921.

"Hilal-i Ahmer'den Macit Beyin taht-ı idaresindeki Hilal-i Ahmer Heyeti elyevm İzmit'te bulunmaktadır. Heyet oradaki muhtacine yiyecek tevzi etmekle meşguldür. ..

"Karamürsel ve havalisinde Yunanlıların yeniden tahribat icrasına başlamaları üzerine İzmit'ten şehrimize iltica etmiş olan muhacirlerin mahallerine iadesinden sarfı nazar edilmiştir.

"İzmit'ten kaçamayan bir takım çeteciler ve gizlenmiş olan Yunan askerleri tevkif edilmiştir. Bunların yekûnu dört yüzü bulmaktadır."[27]

Zulüm ve Katliam

Yunanlılar İzmit'ten çekilmezden evvel üç yüz Müslümanı şehit ettiler ve Sultan Camii etrafındaki dükkanları[28], yüzden fazla evi yaktılar. Yangın Maraşlı Camii ile eşraftan Hacı Ali Beyin hanesinden zuhur etmiş, çarşıda Hanlar İçi mevkiine kadar olan sahayı kâmilen yakmıştır…Yanan binalar meyanında büyük evler ve hanlar mevcut olduğundan zayiat miktarı mühim yekûn teşkil etmekteydi[29]. "*Yunan askerleri, yerli Rumlar ve Ermeniler Abazalarla beraber karışık oldukları halde Cuma gününden Pazartesi akşamına kadar bilhassa geceleri birçok Müslümanları katleylediler ve Yunan bahriye efradı şehrin asayişini temine memur oldukları halde onlar da yağmaya iştirak ettiler… İzmit'te Namazgâh denilen mahalde 25 kadar islam na'şı bulundu bu na'şları oradaki bazı ecnebiler de gördüler. Baç mevkiinde katledilen Müslümanların resimleri bir Amerikalı tarafından alınmıştır. İzmit civarında köylerin bir kısmı yanmıştır."*[30]*İzmit'ten İstanbul'a giden bir muhacirin ifadesine göre, şehirde yangın çıkarıldığı gibi ahaliden 37 Müslüman karışıklıklar sırasında hayatını kaybetti*[31]*."23 Haziranda Ermeni ve Abaza çeteleri Bağçeşme mahallesinde 18 kişi öldürdüler, Bu çetelerin azgınlıkları 24, 25, 26 Haziran 1921 de o kadar arttı ki Fransız temsilcisi bile onların yaptıklarına dayanamadı… 27, 28 Haziran'da İzmit'te Yunanlılar 200 den fazla ev ve dükkân yaktılar."*[32] Diğer bir Rum muhacirin yangınla ve başka hususlarla ilgili gözlemleri Şologos gazetesinde yayınlanmış, Akşam gazetesi tarafından buradan iktibas olunmuştur: *"Pazartesi günü (27 Haziran) öğle üzeri yangın şehrin iki muhtelif mahallesinden baş göstermiştir birçok mahalleler alevler içinde kalmış ve ateşten masun kalan diğer mahallelerde Abazalar, Ermeni ve Rum çeteleri tarafından soyulmuştur.Tekmil Türk ve Rum mağazaları soygunculuğa maruz kalmış, yiyecek bir şey kalmadığı için ahali heyecan ve endişe içindedir. Civar köylerin Hıristiyan ahalisi geceleyin sevk olunmuştur.*

"Yunan kuva-yı külliyesi şehirden uzaklaştıktan birkaç saat sonra Türkler Sapanca'da bulunan dümdar müfrezlerine taarruz etmişlerdir. Bunun üzerine Abazalarla Ermeni muhacir çeteleri muharebeye iştirak etmişlerdir. Kuva-yı külliyeden mehcur kalan Yunan dümdar kuvvetleri muhacirlere karşı ahaliyi müdafaa ve muhafaza edememiştir. Sapanca ve Değirmendere ve daha birkaç Türk köyü ile İzmit yanmıştır.

"İzmit yakınlarında muhacirlerle beş yüz arabayı Yunan müfrezeleri aldığı gibi bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır. Türkler bu karışıklıktan bilistifade otuz-kırk muhacir arabasını iğtinam etmişlerdir. İzmit'in sırtlarında Mihaliç kasabasında kanlı bir müsademe vukua gelmiş, Yunanlılara iki yüz maktul ve mecruha mal olmuştur. Takviye kıtaatımızın muvasalatı ve denizde bulunan gemilerin ateşi sayesinde Türklerin ileri hareketi tevkif edilmiş ve iki ateş arasında kalan Türkler müthiş zayiata duçar olmuşlardır. Müslümanlar Türk kuvvetleriyle birleşmek istedikleri cihetle haklarında sui muamele icra edilmiştir."[33]

27 Vakit, 1 Temmuz 1337/1921.
28 Anadolu'da Yeni Gün, 30 Haziran 1337/1921.
29 Vakit, 8 Temmuz 1337/1921.
30 Tevhid-i Efkâr, 30 Haziran 1337/1921.
31 Tevhid-i Efkâr, 28 Haziran 1337/1921.
32 Dr.Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Ankara 1974, s. 89, dip not 44.
33 Akşam, 30 Haziran 1337/1921.

Kurtuluştan Sonraki Bazı Hadiseler

Kurtuluştan sonra Yunanlılar İzmit'ten gemilerle tahliye olunan asker, çete ne varsa hepsini Karamürsel'de beş noktaya çıkardılar. Bir kısmını Bursa Cephesine naklettiler, dört bin kişilik bir kuvveti de Diliskelesi civarında gemilerle seyyar bir halde bıraktılar. Bu kuvvet 28/29 Haziran gecesi donanmanın koruması altında Karamürsel, Değirmendere, Ulaşlı, Halıdere ve Ereğli kasabalarına çıkarıldılar[34]. 29 Haziran sabahı Değirmendere açıklarında bulunan düşman donanmasının bombardımanı başladı. Karamürsel, gemilerden atılan toplarla altı yerden ateş alarak yandı, ahalinin bir kısmı dağlara kaçarak kurtulabildi. Öğleye doğru Bahçecik, Ulaşlı, Halıdere ve Ereğli tutuştu. Yunanlılar ayrıca Karamürsel havalisinden hiç kimsenin İstanbul'a gitmesine izin vermediler[35]. Karamürsel'de kasabadan başka denizdeki kayıklar da yakıldı. Yunanlılar yakıp yıktıkları kasabalarda kalamadılar. Sahili takip ederek 30 Haziran Perşembe günü Yalova'ya çekildiler. Yunan ordusunun önünde elli kadar Abaza süvarisi ilerlemekte olup, bunlar yangınlardan evvel çaldıkları eşyayı yağma etmişlerdi.

İzmit'in kurtuluşu hakkında29 Haziran 1921 tarihi itibariyle Anadolu Ajansı'nın vermiş olduğu malûmat gazetelerde yer aldı. Buna göre, Kocaeli mıntıkasında Türk birlikleri sekiz günlük bir zafer yürüyüşünden sonra İzmit'i kurtarmışlar, cesur ve fedakâr Türk ordusunun şiddetli ve etkili saldırılarına karşı koyamayan düşman kaçmaya başlamıştır. "*Anadolu Ajansı iki seneden beri tahripkâr bir sürü halinde topraklarımızdaki tufeyli düşmanı Anayurdumuzun her tarafından def ve tart edecek kahraman asker ve kumandanlarımızın istihsal ettikleri bu mühim muzafferiyetten dolayı kemal-i şükranla tebrik ede*r."

Öte yandan Vakit gazetesinin *Yunan Aletleri* dediği Kocaeli'ndeki altmış kadar işbirlikçi Harp Divanı savcıları tarafından sorgulanmaya başlandı[36].

Karamürsel ve Bahçecik havalisindeki harekât ile Yunan 11. Fırkasının İzmit'teki kuvvetlerle neden birleşemediği, İzmit'ten gelen kuvvetlerin Kirazdere'de Kuva-yı Milliye tarafından mağlup edildiğine dair ayrıntılı malumat gazete sayfalarında yer almaktaydı. "*Dün Yunanlıların İzmit'in tahliyesini müteakip Karamürsel ve Bahçecik havalisinde icra ettikleri harekât-ı askeriyeye dair malumat-ı sahihe alınmıştır. Yunanlıların İzmit'ten çekilen 11. Fırkası Bahçecik'te Kuva-yı Milliye tarafından sıkıştırılmış ve bu fırka kâmilen esir olmak derecesine varmış iken gemilerinin himayesinde olmak üzere icra ettikleri bir taarruz neticesinde sahil istikametinde firara başlamışlardır. Bu fırkanın Bahçecik'in civarında Kuva-yı Milliye ile giriştiği bir muharebede 600-700 telefat verdikten sonra sahilde Değirmendere'den itibaren Halıdere, Karamürsel, Ereğli havalisini yakıp yıktığı malumdur. İzmit'ten firar eden 11. Fırkanın mevcudu altı bin kişi kadardır. Sahil boyunca ricat etmekte olan bu fırkayı muhafaza ve takviye etmek emeliyle İzmit'te bulunan 10. Fırkadan ayrılan mühim bir kuvvet (3Temmuz) Pazar günü ve Yalova tarikiyle ricat eden 11. Fırka ile iltisak peyda etmek istemiş ise de Kirazdere civarında Kuva-yı Milliye ile vuku bulan bir muharebe neticesinde geriye püskürtülmüştür. Yunanlıların bu muharebede 10. Fırka ile iltisak edemeyen 11. Fırkasının bakiyetissuyufu Pazar günü ve Yalova istikametine doğru firar etmişlerdir. Bu esnada sahilden kaçan kuvvetlerin korkusu ile dağlara ricat eden ahali İzmit'ten gelen kuvvetler tarafından taarruza uğramıştır.*

Yunanlıların İzmit'ten kaçan 11. Fırkası, Karamürsel, Ereğli, Halıdere, Değirmendere havalisini kâmilen yakıp yıkmış ise de ahalinin hayatına taarruz etmediğinden o civarda

34 *Karamürsel'den son dakikada Çekilen Telgraf Suretidir: Değirmendere, Halıdere, Ulaşlı, Ereğli, Karamürsel kasabalarını destroyer gemilere himayesinde çıkarmış oldukları 4.000 kişilik piyade ve süvariden mürekkep bir kuvvetle ani olarak işgal etmişlerdir. 29 Haziran 337 Karamürsel Kaymakamı Safiyüddin* (Akşam, 30 Haziran 1337/1921.).

35 Vakit, 1-2 Temmuz 1337/1921.

36 Vakit, 6 Temmuz 1337/1921.

'yakıcı fırka' namını almıştır. 11. Fırkayı takviye etmek üzere İzmit'ten hareket eden 10. Fırka 11. Fırkayı takviye edemedikten maada 11. Fırkanın irtikâp ettiği fecaatı ikmal etmek için açıkta kalan ahaliye taarruzda bulunmuştur.

Yalnız Karamürsel ve Değirmendere havalisi katliamdan masun kalabilmiştir. İzmit'ten firar eden 11. Fırkanın arkası dört yüz Abaza süvarisi ile üç yüz Çerkez piyadesi tarafından muhafaza edilmiştir.

Karamürsel kâmilen yanmıştır. Ahali dağlara çekildiği için nüfusça zayiat ehemmiyetsizdir. Yunanlıların Değirmendere'den itibaren Yalova'ya kadar sahil ve dâhilde bulunan bütün köyleri yakarak firar ettikleri Heyet-i Tahkikiye tarafından görüldüğü gibi bu cihet elde edilen esirlerin ifadatıyla da sabit olmuştur."[37]

İşgalden ve zulümden kurtulan İzmit ve çevresinde, acılı yılların ve son günlerin felaketli sahnelerinin telafisine medar olmak üzere insani yardımlar başlatıldı. Karamürsel dağlarında yirmi beş bin çaresiz insan dolaşıyordu. İzmit'in kurtuluşunu müteakip Hilal-i Ahmer Heyeti Gülnihal Vapuru ile buraya geldi, insani yardımlarının yanı sıra bölgeyle ilgili bir de rapor hazırladı. Macit Beyin başkanlığındaki heyet, işgal taburu kumandanı Rasim ve mevki kumandanı Mehmet Emin Beyle görüşerek ahalinin ahvali ve durumu, muhtaçlara yapılacak yardımlar hakkında görüş alış verişinde bulundular[38].

Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin 5 Temmuz 1921 tarihli *İzmit'in İşgali Netayici* başlıklı haberinde, İzmit'in kurtarılmasından sonra Yunan Hükümeti tarafından İtilaf devletlerine gönderilen notada, İzmit'in Türklerin eline geçmesinden dolayı İstanbul'un tehlikeye girdiği, İtilaf devletlerinin önlemleri yoksa kendilerinin böyle bir yola başvuracakları belirtiliyordu. İstanbul'daki Fransız yetkilileri, Yunanistan'ın bu nota ile cidden gülünç bir girişimde bulunduğunu vurguladıktan sonra, *"...Yunanistan bu teşebbüsü ile kendisini hala itilaf devletlerinin mandateri addediyor. Halbuki İtilaf devletlerince Sevr ahitnamesinin Yunanistan aleyhine olarak tadili fikri çoktan esasgir bir keyfiyettir. Yunanistan İstanbul'un ne olacağını soracağına İzmir'i ne vakit terk edeceğini düşünse bilhassa kendisi için daha hayırlı olur*."[39] demişlerdir.

İzmit'in İstirdadı Ehemmiyet-i Fevkaladesi başlıklı değerlendirme yazısında İleri Gazetesi, buranın coğrafi ve stratejik konumuna işaret etikten sonra "İzmit'in Kuva-yı Milliye tarafından işgaline ne kadar ehemmiyet versek azdır. İşgali takip eden günlerde şehrin ehemmiyet-i mevkiiyesini ve Anadolu kuvvetlerine gerek askerlik ve gerek iaşe nokta-ı nazarından bahşedeceği fevaidi"[40] okuyucuları ile paylaşmaktaydı. Bunun yanı sıra İzmit'in boşaltılmasının Avam Kamarasında gündeme getirildiğini, İngiliz Hariciye Müsteşarının istizaha cevap verdiğini yazan gazete, *'İzmit'ten Sonra Bursa ve İzmir'* başlığı altında 3 Temmuz 1921 tarihli Bosfor Gazetesinden iktibasla Mustafa Kemal Paşa'nın subaylara hitaben Eskişehir'deki nutkunda, İzmit'in istirdadından ve Bursa ile İzmir'in kurtarılacağından bahisle şunları söylediği kaydedilmekteydi: "*Askerin, selamet-i vatan için göstereceklerinden emin olduğu besalet ve hamaset sayesinde muzafferiyet-i nihaiye yakındır. Yunanlılar ordumuz tarafından mağlup edilmedikçe tavassut teklifini kabul etmeyecektir. Anadolu Yunan taarruzuna karşı koymaya aylardan beri hazırdır.*"[41]

37 Vakit, 4 Temmuz 1337/1921.
38 Vakit, 4 Temmuz 1337/1921.
39 Anadolu'da Yeni Gün, 7 Temmuz 1337/1921.
40 İleri, 3 Temmuz 1337/1921.
41 İleri, 4 Temmuz 1337/1921.

1921 Yılı Kutlamaları

İzmit'in kurtarılması üzerine Karamürsel, Geyve, Adapazarı kasabalarıyla İzmit şehrinde kutlama törenleri düzenlendi, kahraman ordunun başarılarının devamı için dualar edildi. Ayrıca Adapazarı ve Sapanca'da milli yönetimler iş başına getirildi[42]. Karamürsel Kaymakamı Safiyüddin, Belediye Başkanı Alaattin ve mevki kumandanı Tevfik Beylerin kutlama telgrafları şöyle idi:

Hakk-ı meşruunu müdafaa yolunda Kocaeli Şibh-i Cezиresinde alçak düşmana son darbeyi indirmek suretiyle şanlı sancağımızı sevimli İzmit'imizde rekzeden ordumuzun kıymettar hatırasını kemal-i hürmet ve tazimle tebcil eder ve memleket namına hissiyat-ı minnetkâranemizi büyük sevinçle arz ederiz. Bu vesile-i mübeccele ile de Karamürsel'in fatihi Kara Musa türbesinde hükümet-i mahalliye, eşraf-ı belde büyük bir cemm-i gafirin gözyaşları arasında beliğ ve müessir bir dua kıraat edilerek kurbanlar zebhedildiği arz olunur[43].

Vakit gazetesi 6 Temmuz 1921 tarihli nüshasında *İzmit Fransız Mahfilinin Eser-i İnsaniyeti* başlığı altında yazıyordu ki: "*Yunanlıların İzmit'i terk ederken müslümanlar aleyhinde pek çok fecayi irtikâbı sırasında, Müslüman ahaliyi en ziyade himaye ve sıyanet eden Fransızlar olmuştur. İzmit'te Fransız mümessili bulunan Mösyö Dolör pek Müslümanı taht-ı himayeye alarak ölümden kurtarmıştır. Birkaç günden beri İstanbul'da bulunmakta olan Mösyö Dolör, evvelki gün tekrar İzmit'e gitmiştir. İzmit İslam ahalisinden bir heyet kendisini ziyaret ederek Müslümanlar hakkında izhar ettiği eser-i şefkat ve insaniyetten dolayı arz-ı teşekkür etmişlerdir.*"[44]

---

42 Vakit, 3 Temmuz 1337/1921. "*…Adapazarı işgal altında kaldığı Sapanca'da Abazalar Hükümet teşkil ve kasabayı pek zalimane idare etmişlerdir. Abazalar tahsilatta o kadar ileriye varmışlar ki önümüzdeki senenin bile vergisini cebren halktan almışlar ve kadınların namusuna tecavüz etmişlerdir. Hükümetteki kuyud-ı resmiyeyi imha etmişlerdir* (Anadolu'da Yeni Gün, 29 Haziran 1337/1921). "*Adapazarı'nı işgal eden Kuva-yı Milliye taarruzuna devam ederek İzmit'in şark sırtlarına dahil olduğu sırada şehrin içinde kıyametten nişan veren bir kargaşalık husule gelmiş ve civar köylerde öteden beri icra-yı hıyanet eylemekte bulunan Abaza çeteleri hayvan sürülerini önlerine katarak sokaklara dökülmüşlerdir (İleri, 29 Haziran 1337/1921).* İzmit'ten firar eden 11. Fırkanın arkası dört yüz Abaza süvarisi ve iki yüz Çerkez piyadesi tarafından muhafaza edilmiştir (Vakit, 4 Temmuz 1337/1921). *Düzce Abazaları Fedakârlığa Hazır Düzce Abazaları adına onyedi imza ile varit olan telgrafnamede Yunanlılarla teşrik-i mesai eden Abaza unvanını taşıyan alçaklar tenkil edilerek Müslümanlık bunların ve Abazalarla alakası olmadığı ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti uğrunda fedakârlığa hazır bulundukları bildirilmektedir* (Anadolu'da Yeni Gün, 7 Nisan 1337/1921). TBMM'nin 7 Nisan 1921 tarihli birleşiminde Yunanlılarla teşrik-i mesai eden Abazaların telinine dair Düzce Abaza eşrafından mevrut telgraf: *"Asırlardan beri Kur'an-ı Azimüşşanımızı yer yüzünden kaldırmaya, bina-yı İslamiyeti yıkmaya, dört yüz milyon alem-i islamiyetin hamisi olan Osmanlılığı harita-ı cihandan silmek kastındaki düşmanlarımızın bu maksad-ı melanetlerini Harb-i Umumide ve mütareke esnasında bilfiil ispat etmiş bu güne kadar dinimize, namusumuza, mukaddesatımıza, hakk-ı hayatımıza kastederek tarihin kaydettiği mezalim ve fecayii biz Müslümanlar hakkında reva görmüş olan İngiltere ve hempalarına karşı din ve vatan uğrunda mücahadeye sarılan Büyük Millet Meclisini bütün mevcudiyetimizle takdis ederiz. Bu maksad-ı milli ve din uğrunda bugün bütün müslümanlar ittihat ve ittifak ederken İzmir, Bursa, Adana, Ayıntap**, ***İzmit***, İstanbul ve Edirne ve her tarafta böyle binlerce dindaşlarımız alçak Yunanlıların, hain Ermenilerin, islam ve insaniyet düşmanı İngiltere ve hempalarının gaddar süngüleri altında parçalanırken yüzlerce müslüman kadın ve kızlarının cevher-i namuslarına taarruz olunurken Beyt-i Muazzam ve şebeke-i Resûlüllah ashabı kan ağlarken mücerret menfaat-i hasiselerini dinin, vatanın izmihlalinde arayan namus-ı milli düşmanı bir takım alçakların irtikâp ettikleri hıyanet ve denaeti Abazalık ve müslümanlık namına telin ederiz. Düzce hadise-i müessifanesinde din ve vatanla alakadar olmadıklarını ispat eden bazı pes fıtratlıların İzmit ve civarında din ve vatan düşmanlarıyla tevhid-i melanetlerini bu kere haber alan ve asırlardan beri Osmanlılığına sadıkane hizmet etmiş ve vatanın öz evlâdı olan biz Abazalar bu namussuzları ve din hainlerini telin ederiz. Bu namussuzların Abazalıkla, Müslümanlıkla alakaları yoktur. Bugün zerre kadar dini, imanı olan bir müslüman bu gibi hıyanet ve denaetleri irtikâp edemez. Hamiyetin ölçüsü olan gayret-i diniye ve hizmet-i vataniyeden mahrum olarak düşmanın amaline hizmet edenler dünyanın en namussuz insanlarıdır. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi uğrunda feda-yı cana karar veren biz Düzce Abazaları, Abazalık namı taşıyan bu gibi hainleri, alçakları telin ve Büyük Millet Meclisi uğrunda her türlü fedakârlığa amade olduğumuzu arz eyleriz.*
Düzce'nin Derdin Karyeli Mehdi, Düzce'nin Bıçkı Karyeli Şahin, Düzce'de Ebuzbekzade Rauf, Düzce'nin Sazlık Karyeli Hafız Murat, Düzce'nin Saz Karyesinden Sait, Düzce'nin Derdin Karyeli Ali, Düzce'nin Darıbezi Karyesinden Hasanbeyzade Arif, Çiço'nun Mahdumu Şahir, Çiçönk Kap yesinden Ulemadan Musa, Efti Süleymanbey Karyeli Ulemadan Hafız, Düzce'nin Kasbek Karyeli Tahir, Muratbey Karyesinden Ahmet, Bıçkıabur Karyeli Aslan, Bıçkı Karyesi Mamikoğlu Kâmil, Düzce'nin Efti Karyesinden Hacı Duk, Zekeriya Bey Mahdumu Kâmil, Nuhviranli Kemaş Mahdumu Mustafa" (TBMM Zabıt Ceridesi, c.9, s. 372-373).

43 Anadolu'da Yeni Gün, 30 Haziran 1337/1921.

44 Vakit, 6 Temmuz 1337/1921.

Kutlamalar bölge ile sınırlı kalmadı. İzmit'in kurtarılması üzerine Ereğli, Zonguldak, Bartın ve diğer yerlerde de kutlamalar icra edildi. Bunlar TBMM görüşmelerine yansıdı. Meclisin 4 Temmuz 1921 tarihli birleşiminde İzmit'in istirdadı dolayısıyla meclis başkanlığına çekilen telgraflar, oturumu yönetmekte olan başkan tarafından söz konusu edildi, uygun görüldüğü takdirde Başkanlık Divanı tarafından bunlara cevap yazılması önerildi, iki kişinin okunmaları önerisi üzerine, nerelerden geldiklerine dair liste ile Adapazarı'ndan gelen telgrafın okutulması kabul edildi. Kutlama telgraflarının çekildiği yerler, Bolu Mutasarrıflığı, Bolu Belediye Başkanlığı, Karamürsel Belediye Başkanlığı, Göynük Belediye Başkanlığı, Bolu'da Mithat Bey, Konya'da Âmil Çelebi, Kayseri Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Adapazarı Belediye Başkanlığı, Düzce'de Şehit Evlatları namına Ahmet Cevdet Efendi, Tokat Mutasarrıflığı, Bahçe Belediye Başkanlığı, Gümüşhane'de Birinci Başkan Vekili Hasan Fehmi Bey, Ayaş Kaymakamlığı idi. Adapazarı'ndan çekilen telgraf doğrudan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben ve bir C(evap) şeklinde yazılmıştı.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C- Vatanın istiklaliyet-i milliye ve siyasiyesi uğrunda tarihpesent ve şerefnisar azimleriyle mücehhez olarak hilkat-i insaniyetin en cani düşmanlarıyla mücahedesinde berdevam olan hükümeti milliyemizin takib ettiği rehgüzar-ı âmâle karşı sadakat-ı tammesini ef'aliyle ispata muvaffak olduğu kanaatinde bulunan kazamız halkının muhacereti bitarafanesine nihayet vermek suretiyle başlayan Kocaeli harekâtı askeriyesinde Kuva-yı Milliyemizin Adapazarı'yla İzmit'i düşmandan istirdadetmek gibi muzafferiyetlerle tazim eden muvaffakiyat-ı şecianesi bütün halkımızca eşkabe-i sürur ve mefharetle alkışlanmış ve tezahürata inzimam eden ed'iye-i ruhaniye ile sevimli vatanımızın düşman-ı bî-din istilasından yakın bir zamanda kâmilen nasb-ı istihlas temenniyat-ı rabbizülcelalin dergâh-ı adaletine ref kılınmıştır. Fecayiin zelil gölgeleri altında livamızı perişan eden hain düşmana karşı iptida beslenecek milli kinlerimizin saika-i intihaya vusulü için pek çok fedakârlıklar ihtiyar etmeyi imânı tamla ittihaz etmiş bulunan halkın hissiyat-ı umumiyesi namına arz eder ve mesai ve mücahede-i muazzama-i vatanperveranelerine karşı ihtiramat-ı faikamızla arz-ı şükran eyleriz.

Adapazarı ahalisi namına

Belediye Reisvekili Mustafa[45]

7 Temmuz 1921 tarihli birleşimde aynı mahiyette telgrafların geldiği yerler itibariyle okutulması üzerine zapta geçirilmeleri mümkün olabildi. Mecitözü Belediye Başkanlığı, İzmit Belediye Başkanlığı, Niksar Kaymakamlığı, Erbaa Kaymakamlığı, Elaziz Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Şeyh Sünusi Hazretleri, Dutlu Nahiye Müdürlüğü, Isparta Belediye Başkanlığı ayrı ayrı telgraflarla bu mutlu olayı kutladılar[46].

1922 Yılı Kutlamaları

İzmit'in kurtuluşunun birinci yıl dönümü kutlamaları büyük taarruz öncesi 1922 yılı Haziranında gerçekleştirildi. Konu ile ilgili ilk habere Akşam gazetesinde rastlanmaktadır. Akşamın 23 Haziran 1922 tarihli nüshasında, *İzmit İhtifali* başlığı altında özel muhabirinden aldığı habere yer verilmekte ve şunlar kaydedilmekte idi: "*Yarın (bugün) için İzmit halkı geçen sene İzmit'in arife-i istihlasında Yunanlılar tarafından şehit edilen dindaşlarının hatıralarını tebcilen bir ihtifal tertip etmişlerdir. Orhan Gazi Camiinde şüheda ervahına bera-yı ithaf Mevlidi Nebevi kıraat edilecek ve yetmiş bin tevhit ile ordumuzun muzafferiyeti*

45 TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, c. 11, s. 126.
46 TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, c. 11, s. 150.

ile şühedanın intikamının alınması için tazarru olunacaktır."[47] Tevhid-i Efkâr 27 Haziran 1922 tarihli nüshasında *İzmit Yevm-i Halasını Tes'ide Hazırlanıyor* başlığı altında 26 Haziran'da İzmit özel muhabirinden aldığı habere yer vermekteydi: "*28 Haziran Çarşamba günü İzmit'imizin kahraman ordumuz tarafından istirdadının birinci devre-i seneviyesine müsadif bulunmaktadır. İzmit malum olduğu üzere 28 Haziran 37 tarihinde zalim Yunanlılar elinden istirdat ve istihlas edilmişti. Halk bu halas gününün tes'idi için hazırlanmaktadır. Yapılacak merasim münadiler vasıtasıyla ilan ve halk keyfiyetten haberdar edilmiştir. Önümüzdeki Çarşamba günü yevm-i istihlas büyük merasimle tes'id olunacak ve ordumuzun temadi-i muvaffakiyeti için dualar edilecektir.*"[48]

İleri ve Vakit gazeteleri 28 Haziran 1922 tarihli nüshalarında 27 Haziran tarihi itibariyle konu ile ilgili olarak Anadolu Ajansından aldıkları aynı haberi yayınladılar: *"İzmit 27 Haziran (A.A.)- Geçen sene bugün İzmit'ten çekilmek üzere bulunan Yunanlıların İzmit'te icra ettikleri katliamın sene-i fecia-ı devriyesi münasebetiyle bilumum İzmit halkı mezalim ve kıtal icra edilen mahalde defnolunan şüheda mezarlıkta içtima edilerek İzmit ve Müslüman ahalisinden dört yüzü mütecaviz şehidin ervahına hatm-i şerif tilavet ve fatihalar ithaf olunmuş ve ordumuzun muvaffakiyetine dualar edilmiştir. Şehit edilen erkek ve kadın ve çocukların efrad-ı ailelerinin bir kat daha acıklı ve matemli bir hatıra teşkil eden bu istikbale binlerce halk ile şehitlerin kırmızı elbiseli yavrucukları iştirak etmiş ve Yunanlıların geçen sene bugünkü kıtal ve fecayii ve itisafatı lanetlerle yad edilmiştir.*"[49]

Yeni Gün, *İzmit'ten Sene-i Devriye-i İstihlas Münasebetiyle Merasim-i Fevkalade, Meclis-i Milliye Minnet ve Şükran* başlığı altında haberi üçüncü sayfadan verdi: *"İzmit 28 (A.A.)- Bugün İzmit'in sene-i devriye-i istihlası münasebetiyle İzmitliler ve mekâtip talebesi belediye önünde akd-i içtima ile kurtuluş gününü tebcil ve tes'id etmişler ve belediye, hükümet ve kumandanlık daireleri önünde nutuklar irat ile memleketlerini kurtaran Büyük Millet Meclisine ve kahraman halaskâr orduya minnet ve şükran borçlarını edaya geldiklerini ifade etmişlerdir. Ahali şanlı ordunun Büyük Millet Meclisinin temadi-i muvaffakiyatını Cenabı Haktan tazarru ve niyaz ederek Misak-ı Milli dairesinde yakında zafer-i katiye ulaşmamızı temenni ve diğer meşgul memalikimizin tahlisi emrinde son damlaya kadar işar-ı hûn ve fedakâri edeceklerine ahd u peyman etmişlerdir. Mutasarrıf Bey daire-i hükümet önündeki tezahüratın memleketin bir daha düşman eline geçmeyeceğine bir delil-i kavi olduğunu ve halka istinat eden hükümet ve ordunun inayet-i rabbani ile vazife-i mevduasını bi-hakkın ifa ederek zafer-i katiyi pek yakında istihsal edeceğini, bugünün halkça tesidi mucib-i şükran olduğunu cevaben beyan eylemişlerdir. Heyet-i tertibiye Büyük Millet Meclisine berveçh-i zir telgrafın keşidesine karar vermiş ve karar-ı vaki halk tarafından alkışlarla kabul edilmiştir.*"[50] İzmit'in kurtuluşu münasebetiyle TBMM Başkanlığına çekilen Esnaf Cemiyeti Başkanı Hakkı Beyin telgrafına gazetede yer verilmiş olup, bununla birlikte ikinci bir telgraf meclis zabıtlarında yer almaktadır. Meclis zabıtlarındaki sırasıyla birinci telgraf şöyledir:

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Bugün İzmit'in alçak düşmandan istirdadıyla kurtuluş ve zafer gününün birinci sene-i devriyesinin hululü münasebetiyle halaskâr orduya fariza-ı şükran-ı edâ ve tezkâr için akdolunan içtima-ı umumi tezahüratında İzmit ahalisi bu vazifeye şükran-ı eda ederken münci ve muhyi ordumuzun muzafferiyat-ı mütevaliye ve katıyyesi sayesinde cennet âsâ topraklarımızın sefil Yunan'ın vücud-ı cibanet-alûdundan an-karib tamamen tathir ve Misak-ı Milli dairesinde âmâl-i milliyenin husulü temenniyatını izharla muzafferiyet-i

47 Akşam, 23 Haziran 1337/1921.
48 Tevhid-i Efkâr, 27 Haziran 1337/1921.
49 İleri, 28 Haziran 1337/1921, Vakit, 28 Haziran 1337/1921.
50 Anadolu'da Yeni Gün, 2 Temmuz 1337/1921.

katiyye hakkında Cenab-ı Hak'tan tazarru ve niyaz olunduğu arz olunur. 28 Haziran 38

Heyet-i Tertibiye Adına Esnaf Cemiyeti Reisi Hakkı [51]

İkinci telgraf ise sadece TBMM Zabıt Ceridesinde yer almaktadır ki İzmit Mutasarrıfına aittir:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Bugün İzmit'in sene-i devriye-i istirdadı münasebetiyle merkez-i livada fevkalade heyecanla tezahüratta bulunuldu. Halk halaskârlarını takdir etti. Misak-ı Milli'nin tahakkukuna kadar hiçbir fedakârlıktan çekinilmeyeceğinin şükranlarıyla birlikte makam-ı devletlerine iblağını temenni eyledi. Arz eylerim. Ferman 28 Haziran 38

İzmit Mutasarrıfı Sadettin[52]

Tevhid-i Efkâr, 28 Haziran 1922 tarihli nüshasında *İzmit'imiz Bugün Yevm-i İstihlasını Tes'id Ediyor* başlığı altında verdiği haberde, geçen sene bugün, Milli Orduya mensup birliklerin İzmit'i kurtardığı, Ankara ile İstanbul arasında bir yakınlaşmanın meydana geldiği belirtiliyor, bir yıl önce özel fotoğrafçısı tarafından alınan bir resme yer veriyordu. "*Geçen sene bugün Milli Ordu, on gün kadar devam eden bir ileri hareketi neticesinde İzmit'i kurtarmış ve esir ve mazlum kasabayı tekrar hilale kavuşturmuştu. İzmit'imizin istirdadı, mücahede-i milliyenin İnönü Muharebesinden sonra ilk zaferi olduğu için maneviyatı pek çok takviye ettiği gibi İzmit ve civarının her türlü menabi'den istifade imkânını da temin eylemişti. Aynı zamanda Ankara ile İstanbul karayolu ile irtibat peyda etmişti. Filhakika İzmit'in istirdadından mücahede-i milliyemizin istihsal eylediği menafi cidden pek azim olmuştu.*

Sonbaharda bir defa daha Kocaeli Grubu Kumandanlığı karargâhına kadar gitmiş sermuharririmiz bu defaki seyahatinde gördükleriyle evvelki meşhudatı mukayese etmiş ve İzmit'in istirdadından istihlas harbimizin temin eylediği menfaatlerin hakikaten pek mühim olduğunu memnuniyetle müşahade eylemiştir. Dün de yazdığımız gibi İzmitliler yevm-i istihlas münasebetiyle bugün merasim yapacaklar ve kahraman ordumuzun temadi-i muvafakiyatı için dualar edeceklerdir. Diğer esir ve matem-zede Türk belde ve köylerinin de kurtuluş günü uzak değildir."[53]

İzmit Yevm-i İstihlasını Tes'it Etti başlığı altında kurtuluş yıldönümünün büyük merasimle icra edildiğini, törenlere kadın, çocuk, ihtiyar, genç hemen bütün İzmit ahalisinin ve Kocaeli askerlerinden bir kısmının katıldığını belirten Tevhid-i Efkâr, özel muhabirinden aldığı malumatı şu şekilde kaydetmekteydi: "*Kasabamızın cevami-i şerifesinde de Mevlid-i Nebevi ve Hatm-i Şerif kıraat olunarak mesübatı kasabamızı istirdad için şehit olan mücahit kardeşlerimizin ve Yunanlılar tarafından şehit edilen İzmitlilerin ervahına ithaf edilmiş, aynı zamanda ordumuzun temadi-i muvaffakıyatına dua edilmiştir*."[54] Gazetenin İzmit'te özel muhabirinin posta ile gönderdiği haberleri 2 Temmuz 1922 de ikinci sayfadan yayınlayan Tevhid-i Efkâr, kurtuluş bayramı şerefine belediye dairesi önünde gece eğlence tertip edildiğini, burada davul zurna ile yanık havalar çalındığını, Anadolu türküleri ve yanık havalar terennüm edildiğini bildirdikten sonra şunları yazmaktaydı: "*Halk kurtuluş bayramını tesit etmekle beraber Türk'e has kadirşinaslıkla milletimize iyiliği dokunanları da unutmuyor. Geçen sene İzmit katliamında halk ölümden kurtulmak için Fransız kilisesine iltica etmişti. Bu suretle birçok Müslümanlar ölümden kurtulmuşlardı. İşte bu iyiliği unutmadıklarını halen de ispat etmek isteyen İzmit Müslümanları Fransız kilisesine*

51 TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, c.21, s. 235.
52 TBMM Zabıt Ceridesi, I.Dönem, c. 21, s. 235.
53 Tevhid-i Efkâr, 28 Haziran 1338/1922.
54 Tevhid-i Efkâr, 29 Haziran 1338/1922.

gittiler Rahip Mösyö Perkeru'ya katliam esnasında Türklerin hayatını sıyanet hususundaki fedakârane davranışından dolayı beyan-ı teşekkür eylediler. Bu cemm-i gafir arasında Mutasarrıf Sadettin Bey de vardı. Halk ayrıca kilise önüne o yevm-i meşumda ikame edilen Fransız bahriye efradına da teşekkürlerinin iblağını Rahip Perkeru'dan rica ettiler."[55]

Kurtuluşun ikinci yıldönümüne dair ulusal basında haberlere rastlanılmadığından anma toplantıları düzenlenip düzenlenmediği açıkça bilinememektedir. 1923 yılı Haziranında gazetelerde birinci derecede seçimlerle, ikinci derecede Lozan görüşmeleriyle ilgili haberler yer almaktadır. 1924 ve 1925 yılı Haziran aylarına ait ulusal basın organlarında da yüzeysel bir bakışla konu hakkında anlatımlara ulaşılamadı. Günümüzde 28 Haziranın bir kurtuluş günü olarak coşkuyla kutlanması, şehitlerin minnetle ve şükranla anılması, geçmişin vefa borcu, geleceğin umudu olarak kabul edilmelidir.

Sonuç

İzmit'in kurtarılması ve kurtuluş törenleri süreli yayınlarda birinci sayfadan, bazen sekiz sütuna manşet olacak biçimde yer almış, bir hafta-on günlük dönemde birinci dereceden haber olmuş, denilebilir ki Türkiye'de hemen hemen hiçbir konu İzmit'in önüne geçememiştir. 24 Haziran 1921 günkü kırılmanın gerçekleşmesi üzerine gazetelerin bu olayı onarma yoluna gitmeleri Albay Kâzım Beyin basına ilişkin görüşlerinin tahakkuk ettiğini göstermektedir. 24 Haziran'da Türk kuvvetleri, takviyeli Yunan birlikleri karşısında İzmit'ten çekilmişler ve belki yenilmişlerdi. Kral Konstantin'in Anadolu'ya çıktığı, Yunanlıların büyük bir saldırıya hazırlandıkları bir zamanda mağlûbiyet sözcüğü her şeyden önce olumsuzluklara yol açardı. Basın bunu dengelemeye çalıştı. Vakit gazetesine göre, Yunanlıların şehri yakmalarından korkulduğu için milli kuvvetler geri çekilmişlerdi. Akşam gazetesinin, Bosfor gazetesine dayandırdığı haberine göre, Yunanlılar şehri boşaltmak için üç gün süre istemişler, Türkler şehrin tahrip edilmesini önlemek için bu öneriyi kabul etmişler, Yunanlılar 27 Haziran akşamı Rum ve Ermeni siviller dâhil şehri boşaltmışlardı. Filhakika bütün imkânsızlıklarına rağmen Türk basınının ortaya koyduğu iş, elde ettiği sonuç fevkaladedir, her türlü takdirin üzerindedir ve cephedeki askerin çabası kadar kutsaldır. Çünkü olay hakkında günlük ve anında elde edilen bilgilerin günümüze ulaşmasında yegâne kaynak gazetelerdir. Öte yandan bu çalışmanın süreli yayınlarla sınırlı tutulması, gazetelerden geniş ölçüde iktibaslar yapılarak olayın farklı boyutuyla, karşılaştırmalı olarak ele alınmasına imkân sağlamış oldu. Bununla birlikte Türk basınını temsil eden gazeteleri bütünüyle inceleyememek bu araştırmanın en zayıf noktasını teşkil etmektedir.

55 Tevhid-i Efkâr, 2 Temmuz 1338/1922.

BİBLİYOGRAFYA

Süreli Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, c. 9, c. 11, c. 21.

Akşam

Alemdar

Anadolu'da Yeni Gün

İleri

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Kitaplar

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, *İstanbul 1988*.

Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele 1919-1922*, *I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Tansel, Dr.Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar c.IV*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1975.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.

KARA MÜRSEL ALP

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN DERİNCE'DEKİ ARKADAŞI "CEVAT ABBAS BEY"

Volkan ŞENEL*

Mustafa Kemal Atatürk ve Kocaeli… Bu iki ismi kader çizgisinin farklı dönemlerde birçok kez bir araya getirdiğini biliyoruz. Zira Kocaeli ve havalisi, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini üstlendiği İstiklal Mücadelesi'nde coğrafi ve stratejik açıdan çok önemli bir yere sahipti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan sıfatıyla 1922 Haziran'ında İzmit'e gelmesi bu ikilinin ilk buluşmaları olarak tarih kayıtlarına geçiyor. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, milletimizin haklı mücadelesini bir Türk dostu olan Fransız Yazar Claude Farrere'ye anlatıyor İzmit Kasr-ı Hümayunu[1]'nda. İzmit halkı da kucaklıyor Başkumandanlarını. *"Büyük Halaskârımız", "Hoş Geldiniz"* yazıları süslüyor İzmit sokaklarını. Kocaeli yöresinin farklı bölgelerinden gelen insanlarımızın sevinç çığlıkları duyuluyor İzmit Tren Garı'nda, mutluluk terennümleri yansıyor İzmit semalarında…

Ve Mustafa Kemal, bu tarihten sonra birçok kez daha Kocaeli yöresine geliyor. 1923 Ocak'ında, 1924 Eylül'ünde, 1925 Eylül'ünde, 1927 Temmuz'unda, 1928 Haziran'ında, 1934 Mayıs'ında… Hülasa, Mustafa Kemal Atatürk 1938 Kasım'ına kadar sık sık uğruyor Kocaeli'ne…

Mustafa Kemal Atatürk ve Kocaeli denilince akla gelen hep bu tarihi bilgiler. Ama tarihin gizil sayfaları biraz daha dikkatlice karıştırıldığı zaman, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kocaeli'nde bir yere ayrı bir önem verdiği görülmektedir. İşte bu yer; Derince'dir…

Peki niye Mustafa Kemal Atatürk Derince'ye ayrı bir önem vermektedir? Mustafa Kemal Atatürk'ü Derince'ye bağlayan sır nedir?

Bu soruların altında bir dostluk hikâyesinin yattığı görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince'de mukim bulunan bir dostu, arkadaşı, yaveri vardır; Cevat Abbas Bey…

Öyle bir dost ki; Çanakkale Savaşı'nda omuz omuza vererek kahpe düşmana kurşun sıktığı bir askerdir Cevat Abbas, Mustafa Kemal Paşa'nın Payitaht İstanbul'u işgal eden emperyalist güçlere bakarak *"Geldikleri gibi giderler…"* dediği kişidir Cevat Abbas, Bandırma Vapuru'yla Milletin bağrına açılan yolda hırçın Karadeniz'in dalgaları arasından geçerken yanı başında bulunan yaverdir Cevat Abbas, yeni kurulan Cumhuriyetin atılan

* Tarihçi. e-posta: senelvolkan@hotmail.com

1 *"İzmit Sarayı", "Av Köşkü" ve "Kasr-ı Hümayun" olarak bilinen yapı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şennur Kaya, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti, Kocaeli, 2009, s. 169-173.*

her adımında Mustafa Kemal Atatürk'ün yanı başındaki aziz bir görev adamıdır Cevat Abbas[2]…

Mustafa Kemal Atatürk'ün uzun bir süre yaverliğini yapan Cevat Abbas Bey'i daha yakından tanımak için oğlu Turgut Gürer'in 2006 yılında yayınladığı "*Atatürk'*ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*"* adlı kitabına göz atmak gerekiyor.

Cevat Abbas Bey; 1887 yılında Niş şehrinde (bugün Sırbistan sınırları içerisinde) doğdu. Şerif Abbas Bey'in oğludur. 13 Aralık 1905'te Harp Okulu'na girdi. 1 Eylül 1908'de Piyade Teğmen rütbesiyle mezun oldu. 3. Ordu emrine verildi. Manastır Harp Okulu'nda öğrenci iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 19. Alay'da görevli olarak Preşova, Komanova, Koçana ve Köprülü'de bulundu. Aralık 1910'da Selanik Yedek Subay Adayları Talimgâhı'nda görevlendirildi. Mart 1911'de Takip Taburu'yla Selanik ili sınırları içinde eşkıya takibinde görev aldı. Yılın sonunda 37. Alay Yaverliği'ne atandı. 19 Ekim 1912'de üsteğmenliğe yükseltilerek 3 Şubat 1913'te inzibat subayı olarak İstanbul Merkez Komutanlığı emrine atandı.

I. Dünya Savaşı seferberliğinde açılan Yedek Subay Talimgâhı'nda ek görev olarak bölük komutanlığı yaptı. 16 Nisan 1915'te Anafartalar Grubu Kurmayı'na verildi. 13 Aralık 1916'da yüzbaşı oldu. 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğine tayin edildi. Savaş süresince yaver olarak Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde bulundu. Mütarekeden sonra Yıldırım Ordular Grubu'nun lağvı üzerine Harbiye Nezareti emrine verilen Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi.

İşgal altındaki İstanbul'un hazin manzaralarını Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gördü. İstanbul limanında demirli işgal donanma gemilerinin arasından geçerken, Mustafa Kemal Paşa'nın "Geldikleri gibi giderler!." sözünü söylediği kişi, yaveri Cevat Abbas Gürer'di. 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olarak Bandırma Vapuru'yla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu ve Ulusal Kurtuluş planları gizlice hazırladığı 6 aylık süre içinde kendisine refakat etti. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu'ya Kocaeli yarımadası üzerinden geçebilme olasılığı için gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını sağladı[3]. Yahya Kaptan Milli Müfrezelerini örgütledi. Mustafa Kemal Paşa'nın dikte ettiği Amasya Genelgesi'ni kaleme aldı. Erzurum'da 8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası üzerine Erzurum Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrine atandı. Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye Başkâtipliği'ne getirildi.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın son dönemi için 8 Ocak 1920'de yapılan seçimlerde Bolu Milletvekili olarak Meclise katıldı. Meclisin feshi üzerine Ankara'ya gelerek 5 Temmuz 1920'de TBMM Genel Kurulu'na Bolu Milletvekili olarak takdim edildi. 17 Temmuz'da Yozgat ve yöresindeki ayaklanmanın bastırılmasında görevli olarak izinli sayılıp Meclis'ten ayrıldı. Kurduğu Süvari Müfrezesi ile bölgede asayişi korudu. 20 Ekim 1920'de özel görevle Bulgaristan'a gönderildi. Görevinde başarılı olması dolayısıyla 1921 yılı sonuna kadar Sofya'da Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak görev yaptı. 4 Şubat 1922'de yeniden Meclis'e katıldı. Meclis'te Milli Savunma ve Dışişleri Komisyonları'nda çalıştı. 1 Eylül 1923'te Binbaşılığa yükseltildi.

2 Volkan Şenel, *"Atatürk'*ün Derince*'deki Arkadaşı", Değişen Kocaeli, İstanbul, 2012, s.84-86*

3 Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hareket eden Cevat Abbas Bey'in Kocaeli yöresindeki faaliyetleri için bkz. Cevat Abbas Gürer, *"Cevat Abbas Gürer'in Anıları", Yeni Sabah, İstanbul, 21 Mayıs 1941, s.1-5, Atilla Oral, Atatürk ve Kocaeli, İstanbul, 2009, s.9-12, Turgut Gürer, Atatürk'*ün Yaveri Cevat Abbas Gürer / Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, İstanbul, 2006, s. 222-223

Atatürk'ün işaretiyle Türk Tayyare Cemiyeti'ni kurdu (Türk Hava Kurumu) ve cemiyetin başkanlığını bir yıl süreyle üstlendi. 1926'da görevini Fuat Bulca'ya devretti. İsteği üzerine 27 Şubat 1927'de ordudan emekliye ayrıldı. İş Bankası'nın kurucularından olan Cevat Abbas Gürer, Atatürk'ün emriyle kurulan Ateş Güneş Spor Kulübü'nün de kurucu başkanıydı. Cevat Abbas Gürer 4 Temmuz 1943'de Yalova'da vefat etmiştir[4].

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1920'li yıllardan başlamak koşuluyla vefatına değin Kocaeli'ne sıkça uğradığını biliyoruz. Bu ziyaretlerin kimisi İzmit şehri veya Kocaeli yöresindeki bazı yerleri ziyaret etmeyi amaçlayan uğrayışlar olduğu gibi, kimisi de İstanbul'a, Ankara'ya ve Yalova'ya geliş/gidişler sırasında şehirden geçilmesini ifade eden ziyaretlerdir.

Peki bu ziyaretler sırasında Mustafa Kemal Atatürk Derince'ye kaç kez uğramıştır? Bu sorunun yanıtını kesin olarak bilemiyoruz. Lakin, tarihi kaynaklar dikkatlice incelendiği zaman Mustafa Kemal Atatürk'ün; 17 Ocak 1923, 8 Aralık 1929, 15 Aralık 1929, 5 Ocak 1931, 16 Temmuz 1932, 22 Ekim 1932, 17 Ocak 1933, 30 Haziran 1933, 5 Mayıs 1934, 3 Ağustos 1936 ve 21 Ocak 1938 (19 Kasım 1938[5]) tarihlerinde Derince'ye uğradığı görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince ziyaretlerinde, 1930'lu yıllardaki ziyaretlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu ziyaretlerin en önemli sebebi, daha öncede ifade ettiğimiz gibi Derince'yi kendisine yurt edinmiş olan eski dost, asker arkadaşı, yaver Cevat Abbas Bey'dir.

Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul-Ankara, Ankara-İstanbul veya İstanbul-Yalova ziyaretleri sırasında genellikle Derince'de trenden iner, buradan otomobille Cevat Abbas Bey'in çiftliğindeki köşke giderdi. Burada istirahat eden Mustafa Kemal Atatürk, dinlendikten sonra otomobille tekrar geri döner, ya trenle ya da Ertuğrul Yatı, Gülcemal Vapuru, Marmara Vapuru veya Kalamış Vapuru'yla[6] yoluna devam ederdi.

Cevat Abbas Bey'in Derince'deki Köşkü

Cevat Abbas Bey, 1920'li yıllarda (kesin tarih bilinmiyor) Emlak-i Milliye Müdürlüğü'nden Derince'de -günümüzde Çenedağ Mahallesi sınırları içerisinde- büyük bir arazi satın aldı. Amacı, burada tıpkı Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği gibi bir çiftlik kurmaktı. Bu amaç doğrultusunda hızlı bir şekilde çalışmalara başlayan Cevat Abbas Bey, buraya dik çatılı, iki katlı bir köşk, ek bir bina, ahır, fırın, çamaşırhane gibi birimlerin bulunduğu kompleks bir yapı topluluğu inşa ettirdi[7].

Mustafa Kemal Atatürk'ün kadim dostu Cevat Abbas Bey'in kurduğu çiftlik ve inşa ettirdiği bu yapılar topluluğunun bulunduğu yer kendi ifadesiyle *"Büyük tabiatla, o mutlak hâkimle baş başa kalarak ruhi mücadelenin yapıldığı[8]"* bir yerdi. Kim bilir, belki de Mustafa Kemal Atatürk'ü de buraya bağlayan bu düşünceydi…

Çanakkale Savaşı sırasında başlayan kadim dostluk, Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince'deki çiftliği görmesiyle ayrı bir anlam kazanmıştır. Bu çiftlik bundan sonra Gazi'nin; ara ara sığındığı bir dost limanı, devlet işlerinin yoğunluğu sırasında yorgun bedenini dinlendirdiği bir ana kucağı, çevresindeki bazı yapışkan insanlardan bunaldıkça arada sırada kaçtığı bir çiftlik evi, eski bir asker arkadaşla anılarının paylaşıldığı ve acı

4 Turgut Gürer, *a.g.e., s.222-223*

5 10 Kasım 1938 tarihinde vefat eden Atatürk'ün naşı, 19 Kasım 1938 tarihinde Yavuz Zırhlısı'yla İzmit'e getirilmiş, burada İzmit Tren İstasyonu'nda özel bir vagona konularak Ankara'ya götürülmüştür.

6 Ali Bozoğlu, *"Mustafa Kemal Atatürk, Bindiği Gemiler ve Denizcilik", Deniz Haber, 2009*

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Oral, *"Derince'deki Cevat Abbas Bey Köşkü Nasıl Yok Edildi?!.../Cevat Abbas Gürer", Özgür Kocaeli, 16 Temmuz 2006 Pazar Eki, s.6-7*

8 Cevat Abbas Gürer, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk*'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak, İstanbul, 1939, s. 101

kahvelerin yudumlandığı dostluk ortamı, her zaman yanı başında görmeye alıştığı tam 24 yıl kader birliği yaptığı yaverinin sıcak yuvası olarak hep hayatında olmuştur.

Derince'deki kültürel mirasımızın önemli bir parçası olan, aynı zamanda da tarihsel anı değeri açısından oldukça kıymetli bir yere sahip bu çiftlik ve köşkün, ne yazık ki kaderi hiçte iyi olmamıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra Cevat Abbas Bey için başlayan sıkıntılı günler, bu çiftlik ve köşk binası içinde oldukça hızlı yaşanmıştır. Bir anda başlayan ve tüm dünyayı ağları içerisine alan II. Dünya Savaşı'nın ekonomik buhranı ve bu buhranın ülkemizdeki etkileri Cevat Abbas Bey'in çiftliği için sonun başlangıcı olmuştur. İlk önce Emlak-i Milliye Müdürlüğü'nden alınan arazilere ve köşke el konulmuş, daha sonra nüfusu çoğalmaya başlayan Derince için okul olarak kullanılan, daha sonra ise sahipsiz, bakımsız kalarak metruk bir vaziyete düşen köşk yangın geçirmiş, zamanla ortadan kaldırılmıştır.

Ve böylece, Derince'nin ruha teselli veren en güzel yerlerinden birisinde bulunan tarihi bir miras, yaşanan anılar, paylaşılan mutluluklar, paylaşılan acılar ilelebet ortadan kalkmış oldu.

Anılarda Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince Ziyaretleri

Mustafa Kemal Atatürk'ün farklı dönemlerde Derince'ye yapmış olduğu ziyaretlerin şehir tarihimiz açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çeşitli kaynak ve anılar ışığında bu ziyaretlerle ilgili bilgi vermeye çalışalım.

İzmit araştırmalarıyla tanınan Avni Öztüre Mustafa Kemal Atatürk'ün 5 Mayıs 1934 yılında Derince'ye yaptığı ziyaret sırasında kendisini karşılamak için seçilen öğrenciler arasında bulunmuştur. O günle ilgili şu bilgileri vermektedir:

*"O gün hayatımın en mutlu günü olmuştur. Atatürk'*ü karşılamak üzere temiz giyimli öğrenciler arasından seçilen 10-15 kişilik guruba beni de katmışlardı. Öğretildiği gibi elini öpmek istedimse de aziz Ata, yanaklarımı okşamakla taltif ettiler. (O tarihte ilkokul 2. Sınıftaydım.)[9]

Mustafa Kemal Atatürk'ün ziyaretleriyle ilgili, Derince'nin sosyolojik olarak şekillenmesinde ayrı bir yeri bulunan Kırım Tatarları'nın anıları da oldukça önemlidir. Kırım Tatarları'nın bu döneme ait anıları incelendiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince ziyaretleri sırasında Kırım Tatarları'yla yakından ilgilendiği görülmektedir.

Kendiside bir Kırım Tatarı olan Araştırmacı Ferit Toplu'nun Enver Gündoğdu'yu kaynak göstererek aktardığı şu olay oldukça ilginçtir:

*"1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk Ankara'dan hareketle Derince üzerinden Yalova'ya giderken Derince'de 2-3 gün kalacağını öğrendik. Yaveri Cevat Abbas, çırak olarak çalıştığım Derince'deki Yakup Kan'*ın bakkalına geldi. Bize, hazırlıklı olun yarın Atatürk*'*ün beyaz treni Derince İstasyonu*'na gelecek. ...*

*Gerçekten ertesi gün Atatürk'*ün beyaz vagonu Derince Tren İstasyonu*'na geldi. Komutan İtham Bey bakkala gelerek siparişlerini verdi. Erzakları hazırladık. O zamanlar ben 18 yaşındaydım. Paketleri beyaz vagona kadar taşıdım. Vagonun içine girdim. İçeride Mustafa Kemal'i görünce heyecanlandım ve hemen erzakları yere bıraktım. Ulu Öndere asker selamı verdim. Atatürk'te bana selam verdi. Sonra yanındaki adama dönerek:*

- Çocuğa 20 lira verin, dedi.

Ben vişne rengindeki 20 lirayı aldım. Hem çok sevinmiş, hem de şaşırmıştım. Bakkala

9 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul, 1981, s. 201-202*

dönünce parayı gösterdim. Oradakilerde çok şaşırdı. Çünkü o zamanlar 20 lira yarım maaş kadardı.[10]*"*

Ferit Toplu'nun Süleyman Toplu'yu kaynak göstererek aktardığı:

"Mustafa Kemal Atatürk, ertesi gün Derince'ye gelen Kırım Tatarı göçmenleri ziyaret etmek istemiş.

Bu amaçla Mustafa Kemal Atatürk yanındaki heyetle tiren istasyonundan şimdiki belediye binasının bulunduğu köy meydanına gelmiş. Civardaki birkaç kerpiçten yapılmış Tatar evini ziyaret etmiş. Evlerde oturanların durumlarını ve bir istekleri olup olmadığını sormuş. Kolaylıklar diledikten sonra yanındaki memurlara dönerek:

-Her Kırım Tatar ailesine bayramlardan önce bir miktar bayram harçlığı yardımı yapın, diye emir vermiş."[11]

Gazeteci-Yazar Şakir Balkı'nın Yarımcalı Mustafa Çelik'i kaynak göstererek aktardığı:

"Mustafa Kemal Derince'ye gelmiş yada uğramış ve bu köşke konuk olmuş. Burada erkânı harp arkadaşlarıyla sohbet ediyormuş o gün. Mustafa Kemal'in buraya gelmiş ve bu köşkte kalmakta olduğunu öğrenen bir Yarımcalı, hemen bağına gitmiş. Bağından toplamış olduğu iki sepet kirazla yola koyulmuş. Gele gele Cevat Bey'in köşkünün önüne gelmiş. Köşkün tam önünde dikilmeye başlamış elinde kiraz sepetleriyle. Onun, köşkün az uzağında böyle dikilmekte olduğunu gören ilgililer, onunla meşgul olmuşlar. Ona, buraya gelip de niçin böyle durduğunu, dikilip de bakındığını merak edip sormuşlar. Yarımcalı'da "Ben buraya niçin gelmişolayım?" demiş. "Gazi Paşa Hazretleri'nin burada misafir olduğunu öğrendim. O'na bağımdan toplamış olduğum iki sepet kiraz getirdim…"

*Bu durumu Gazi Paşa'ya haber vermişler... Bu durum Gazi'nin çok hoşuna gitmiş. "*İçeri alın o gelen efendiyi*" diye söylenmiş. Bu Yarımcalı'yı içeri alıp, huzura çıkarmışlar. Huzura elindeki kiraz sepetleriyle girmiş. Gazi Paşa onunla konuşmuş ve ona bazı sorular sormuş. "Askerlik yaptın mı? Yaptınsa hangi alayda yaptın? Savaşa girdin mi…? Kiraz getiren bu soruları askerlik künyesini okuyarak yanıtlamış. Savaşa girmiş olduğunu söylemiş. Onun bu sözleri Gazi Paşa'nın çok hoşuna gitmiş. Gazi onu bir süre konuşturduktan sonra, tekrar sormuş. "Peki, ama" demiş, "Senin istiklal madalyan var mı?" Yarımcalı'da ne yapsın ki, "Ben öyle bir şey bilmem ki…" diye yanıt vermiş. Gazi Paşa yaverine hemen seslenmiş, "Orada madalya varsa, şu çocuğa verin!" demiş. Yarımcalı madalyayı almış. Gazi Paşa'ya bir asker selamı vermiş ve huzurundan ayrılmış. Elindeki istiklal madalyasına baka baka sevinerek Derince'den köyüne, Yarımca'ya dönmüş elindeki o boş sepetlerle…*[12]*"*

Yukarıda anlatılan anılar, Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince ziyaretleri[13] sırasında yaşananlardan sadece bazıları. Ne kadarı gerçek, ne kadarı doğru net olarak bilemiyoruz. Ama şuna eminiz ki; Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince ziyaretleri tarihimiz açısından önemli olaylarla ve anılarla doludur.

10 Ferit Toplu, *a.g.e., s.67-68*
11 Ferit Toplu, *a.g.e., s.68*
12 Şakir Balkı, *Atatürk*'ün Yaşamında İzmit Simgesi/Seka*'nın Trajik Sonu, Kocaeli, 2010, s.51-52*
13 Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince ziyaretleri için bkz. Volkan Şenel, *Tarihi Yönüyle Derince, Kocaeli, 2013, s.227-244*

KAYNAKÇA:

Balkı, Şakir, *Atatürk*'ün Yaşamında İzmit Simgesi/Seka*'nın Trajik Sonu*, Kocaeli, 2010, s. 51-52.

Bozoğlu, Ali, *"Mustafa Kemal Atatürk, Bindiği Gemiler ve Denizcilik"*, Deniz Haber, 2009.

Gürer, Cevat Abbas, *"Cevat Abbas Gürer'in Anıları"*, Yeni Sabah, İstanbul, 21 Mayıs 1941, s. 1-5.

Gürer, Cevat Abbas, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk*'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak, İstanbul, 1939, s. 101.

Gürer, Turgut, *Atatürk*'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer / Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, İstanbul, 2006, s. 222-223.

Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli, 2009, s. 169-173.

Oral, Atilla, *"Derince'deki Cevat Abbas Bey Köşkü Nasıl Yok Edildi?!.../Cevat Abbas Gürer"*, Özgür Kocaeli, 16 Temmuz 2006 Pazar Eki, s.6-7

Oral, Atilla, *Atatürk ve Kocaeli*, İstanbul, 2009, s.9-12

Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 201-202

Şenel, Volkan, *"Atatürk*'ün Derince*'deki Arkadaşı"*, Değişen Kocaeli, İstanbul, 2012, s.84-86

Şenel, Volkan, *Tarihi Yönüyle Derince*, Kocaeli, 2013, s.227-244

Toplu, Ferit, *Dobruca'dan Derince'ye Kırım Tatarları*, Derince, 2010, s.67-68

Gazeteler:

Halk Gazetesi, 16 Kânunuevvel 1929, s.1

Hürriyet Gazetesi, 9 Kânunuevvel 1929, s.1

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ocak 1938, s.1

Röportajlar:

Enver Gündoğdu Röportajı, (Röp.:Ferit Toplu), Derince, 22.11.2009

Necmettin Toplu Röportajı, (Röp.:Ferit Toplu), Derince, 23.09.2009

İnternet Sitesi:

http://www.denizhaber.com/index.php?sayfa=yazar&id=28&yazi_id=100443

FOTOĞRAFLAR:

Mustafa Kemal Paşa Derince İstasyon Oteli Önünde Askerleri Selamlarken

Mustafa Kemal Paşa ve Yaveri Cevat Abbas Bey

Mustafa Kemal Atatürk Derince'de Trenden İnerken (1929)

SAYI: 45 16 Kânunuevvel 1929 3 KU

HALK

SEVGİLİ GAZİ'miz
Yalova'ya gelirken

YALOVA, Türkiye'mizin sağlık ve dinçlik veren güzel köşesidir.

SAGDA: GAZİ Hz.leri Ferik KÂZIM Pş. ile birlikte.

ALTTA: GAZİ Hz.leri DERİNCE'de karşılıyıcıları arasında

Gazi Mustafa Kemal'in Derince'ye Gelişi[14] (1929)

14 *Halk Gazetesi, 16 Kânunuevvel 1929, s.1*

Gazi Hz. Derince'de trenden inerlerken kendilerine bir buket takdim eden yavruya iltifat ediyorlar

Marmara vapuru 8 (Telsizle hususi) — Gazi Hz. saat 10 da İzmit'i teşrif buyurdular. Kendilerini İzmit Valisi Arifiye'de, İstanbul'dan gelen Vali vekili Muhittin Bey İzmit'te istikbal ettiler. Reisicumhur Hz. istasyonda erkânı mahalliyenin ellerini sıktılar. Muhittin Beye, İstanbul'da ve Yalova'da havaların nasıl gittiğine dair sualler sordular.

Gazi'ye refakat edenler

Refakatlerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Umumi Kâtip Tevfik, Seryaver Rüsuhi, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih (Bozok), Cevit (Rize), Ankara Valisi Nevzat, Ali Nazmi (Muğla) Beyler bulunmaktadır.

Gazi Derince'de

Gazi Hz. Derince'de trenden inerek otomobille Cevat Abbas Beyin köşküne gitmişler, bir müddet istirahat buyurmuşlar ve kahve içmişlerdir. Müteakiben trene avdet etmişlerdir. Yoluna devam eden katar, Derince iskelesine yanaşan Marmara vapuru önünde durmuştur.

Reisicumhur Hz. trenden inerlerken Derince'li kadınlar tarafından alkışlanmışlardır.

Gazi'miz Marmaranın güvertesinden Yalova kıyılarını seyrederken

Yeni harfleri okuyor musun

Bir kız çocuğu büket takdim et-

Gazi Mustafa Kemal'in Derince Ziyaretiyle İlgili Bilgi Veren Gazete Küpürü[15] (1929)

Atatürk şehrimizde

Büyük Şef, gece Derinceden hareketle Yalovaya geldi

Reisicumhurumuz, İzmitten ayrılırken gösterilen derin bağlılığa teşekkür etti, halka esenlikler diledi

Atatürk'ün Derince'den Ayrıldığının Gösteren Gazete Haberi[16] (1938)

Cevat Abbas Bey Köşkü İnşa Edilirken (Çiftlikte Yapılan İlk Tarım Faaliyetleri) (Turgut Gürer Arşivi'nden)

15 *Hürriyet Gazetesi, 9 Kânunuevvel 1929, s.1*

16 *Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ocak 1938, s.1*

Cevat Abbas Bey Köşkü'nün Yangın Öncesindeki Son Hali (KBB Arşivi'nden)

Cevat Abbas Bey ve Atatürk Sohbet Ederken

Atatürk Tarafından Cevat Abbas Bey'e Verilen Soyadı Beratı (Turgut Gürer Arşivi'nden)

KARA MÜRSEL ALP

XXIV. TÜMEN KOMUTANI YARBAY MAHMUD BEY OLAYI

Günay ÇAĞLAR*

1919 ve 1920 yılı içinde İzmit, Adapazarı ve nihayet Bolu ayaklanması adıyla bilinen Hendek, Düzce ve Bolu'da başlayarak Gerede'ye ulaşan, kısa bir süre sonra Nallıhan ve Beypazarı'na da geçerek, buradan Ankara'ya doğru yayılma istidadı gösteren ve üç aydan fazla süren ayaklanmalar, İstanbul Hükümeti ile işbirliği yapan İngilizlerin memleket içinde çıkardıkları ayaklanmaların hedefi dolayısıyla en tehlikeli ve önemlilerindendir.

Bu ayaklanma dalgalarının Ankara'da Sarı Kışla duvarlarına kadar çarptığını Erzurum ve Sivas'ta oluşan, sonra Ankara'ya taşınan Heyet-i Temsiliye'nin oturduğu karargâha ulaşan telgraf ve telefon tellerini kesmeye kadar vardığını göz önüne almak, durumun önemini kavramak için yeterlidir.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'yı tehdit eden Düzce Ayaklanması'nı Bolu-Mudurnu hattında durdurmak ve yok etmek için bazı askerî tedbirler aldırdı.[1]

Bolu'da bulunan sayıları pek fazla olmayan bölge jandarma birliklerinin, Düzcelilerin Bolu'ya girmelerine mani olmak üzere Bolu Dağı Derbendi'nde mevzilenmesi, Geyve'de XXIV. Tümen ile Bolu'nun kuzeydoğusundaki 32. Kafkas Piyade Alayı'nın Devrek üzerinden harekete geçmesi emredildi.[2]

Afyon civarında bulunan Karakeçili Millî Müfrezesi Komutanı Yarbay Arif Bey'e de Bolu'ya yürüme emri verilmişti.[3]

Mustafa Kemal Paşa, Düzce Bolu harekâtının başında birtakım askerî tedbirler aldığı gibi âdeti olduğu üzere, bölgeye Trabzon Mebusu Binbaşı Hüsrev Bey başkanlığında bir de Heyet-i Nasîha göndermişti[4]. Bolu'ya gönderilen Heyet-i Nasiha'nın görevi; Ankara lehinde propaganda ve millî teşkilat vücuda getirmek, 32. Kafkas Alayı ile buluşarak, birlikte Bolu'ya gitmek, burada Yarbay Mahmud Bey ile teşrîk-i mesaî etmekti.[5]

18 Nisan 1920 akşamı Mustafa Kemal Paşa, Geyve'de XXIV. Tümen Komutanı Yarbay Mahmud Bey'e; "Düzce ayaklanmasını bastırmak üzere, emrindeki kuvvetlerle vakit

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

1 *Türk İstiklâl Harbi* VI. Cilt, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Gnkur, Harp Tarihi Bşk. lığı Resmi Yayınları, Ankara 1974 s. 92-93

2 *TBMM Gizli Celse Zabıtları I*, s. 7-8.

3 *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Sayı 72 (Mart 1975) Belge. 1558, s. 43.

4 Günay Çağlar, *Hüsrev Bey Heyet-i Nasîhası (Nisan-Haziran 1920)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum 1985.

5 Türk İnkılâp Tariki Enstitüsü Arşivi, No: 21/3001-3005, s. 2-3.

kaybetmeden Düzce'ye hareket etmesi"[6] emrini verdi.

Yarbay Mahmud Bey 143. Alaydan iki tabur, bir dağ bataryası ve süvari takımından kurulu bir kuvvetle 19 Nisan 1920[7] günü sabah erken saatlerde Geyve'den hareket ederek[8], güneş batmak üzere iken Adapazarı'na girdi. Mahmut Bey, burada soğuk bir hava ile karşılaşmıştır. Düzce'de gelişen hadiseler dolayısıyla, Kuvâ-yı Milliyeciler'e taraftar görünmeyen Adapazarılılar, askeri endişe ile seyrettiler. Bu arada dükkânlar da kapatılmaya başlanmıştı. Mahmud Bey, karargâhını emniyet altına aldırdıktan, İstanbul ile olan bağlantı ve haberleşmeyi kestikten sonra, geceyi Adapazarı'nda geçirdi. Ertesi gün geçeceği yollardaki ahaliye dağıttırmak üzere; "Padişah ve Halife, İngilizlerin eline esir düşmüştür. Padişahımızı kurtarmak için ölünceye kadar çalışacağız. İstanbul Hükümeti İngilizlerin elinde bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Padişah ve milleti kurtarmak maksadıyla harekete geçen Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ediniz" şeklinde, halkı milli harekete yardıma çağıran el ilânları hazırlattı."[9]

Bir gün sonra Hendek'e hareket edildi. Her köy geçildikçe Mahmud Bey, askerleriyle buralara beyanname dağıttırdı.[10]

XXIV. Tümen 21 Nisan 1920 günü akşamüzeri Hendek'e vardı. Burada da, Adapazarı'nda olduğu gibi, garip bir hava hüküm sürmekteydi. Dükkânlar kapatılmış, halk evlerine ve köylerine çekilmişti. Yarbay Mahmud Bey, tellâllar vasıtasıyla, halkın hükümet meydanında toplanmasını ve kendileriyle görüşmek istediğini ilân ettirmişti. Bu davete yalnız meraklı çocuklar gelmişti. Yarbay Mahmud Bey, bölge halkının tek taraflı propagandayla nasıl kandırıldığına şahit oluyordu.[11] Bu şartlar altında, Tümen'in güvenliği için sıkı tedbirler alınarak, gece Hendek'te geçirildi. Gece olaysız geçti. Ancak, Hendek köylerinde olağanüstü şeyler cereyan etmekteydi. Düzce ayaklanmasına taraftar olan bir kısım Hendekliler ve Damad Ferid Paşa taraftarları, o gece sabaha kadar süren yoğun bir faaliyet içine girdiler. Tümen Komutanının Hendek'e gelişini; "Bolşevikler Hendek'i bastı. Kadın ve kızlarımızı hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve namusumuz tehlikededir. Allahını seven Hendek'e koşsun!" gibi doğru olmayan yanıltıcı haberleri yaydılar. Böylece halkı asker aleyhine kışkırtmış oldular.[12]

22 Nisan sabahı Adapazarı-Hendek arasındaki Yağbasan köyünden hareket eden müfreze, birinci tabur önde, batarya ortada, ikinci tabur arkada olmak üzere, Nüfren boğazı içinden Düzce'ye doğru yürüyüşe başladı.[13] Tümen karargâhı arkadan gelecekti. Bu sırada, arazide kendini belli etmeyen kalabalık bir asi grubu, Uludere'nin hemen doğusundaki Hüseyin Şeyh'e doğru uzanan Sarıbayırlar'da gizlenerek mevzilenmişti.[14] Düzce'ye doğru ilerlemekte olan Tümen'in öncüleri, Hendek çıkışından yarım saat sonra asilerin ateşiyle karşılaştılar. Kaymakam Mahmut Bey, bu durumdan haberdar olur olmaz karargâhı ile birlikte yürüyüşe geçti. Bu sırada, bir ihtiyar Mahmud. Bey'in önüne çıkarak onunla bir şeyler konuşmak istediğini söyledi.

6 *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Sayı: 74 (Mart 1976) Belge. 1597, Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 360. Ali Fuat Cebesoy, telgrafın tebligat tarihi olarak 19 Nisan akşamını vermiş tir. Bkz. Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 360

7 Bu tarih için Ali Fuat Cebesoy, 20 Nisan sabahını vermiştir. Bkz. Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 360.

8 *Türk İstiklâl Harbi* VI. cilt, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 94

9 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 360.

10 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 360.

11 Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 360.

12 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 361;Halide Edip Adıvar da bu konuda şunları yazmaktadır: "Aynı zamanda Albay Mahmut Bey de Hendekten Bolu üzerine yürüyordu. İnsanca hareketi sayesinde, halkın sevgisini kazanmıştı. Hilafetçiler, bunu görünce, Mahmut Bey'in adamlarını kendi taraflarına çekmek için her türlü girişimde bulunmuşlardı. Onlar Hendekten geçer ken, minarelerden "Kardeş kanma nasd gireceksiniz ?" diye sesler duyul maya başlamıştı." Bkz. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1983, s. 122.

13 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 360.

14 *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, sayı 74 (Mart 1976), Belge, 1600.

Yarbay Mahmud Bey ihtiyarın konuşmalarını dinledikten sonra, atlılardan birini indirerek, bu ihtiyarı ata bindirdi ve beraberce kasabadan çıktılar. Kasabanın hemen dışında ve doğusunda Uluçay üzerindeki köprüye vardıklarında, topçuların oldukları yerde sıkışıp kaldıklarını ve asilerin birkaç hayvanı vurmuş olduğunu gördü. Piyade bölümleri mevzi almış, asilere ateş etmekteydi. Tümen Komutanı köprübaşında süvari takımını ve karargâhını bırakarak, yanına yaverini, mülhakını ve ihtiyar adamı alarak mevzi almış I. tabura doğru koşar adımlarla ilerledi. Ateş altında üç yüz metre kadar yol aldıktan sonra, ihtiyarı asilere doğru gönderdi. Bu esnada taraftarların ateşleri devam etmekteydi. Mahmud Bey'in amacı kardeş kanı dökülmeden anlaşma yoluyla, duruma hâkim olabilmekti. Bu yüzden, ihtiyarı Düzce şosesi yönünde asilere doğru gönderdi. Bu esnada ateşkes emri de verdi. Bu emir üzerine I. tabur ateşini hemen kesti. II. tabur da bu esnada yeni mevzi almış ve henüz ateşe başlamıştı. Tümen komutanı, bu defa II. tabura ateş kestirmek için giderken, I. taburdan Mülazım Muhsin'in komutasında bulunan I. bölüğün silâh çatarak asilerle kucaklaştıklarını, erlerin gafletinden yararlanan asilerin ise, bölüğün silahlarını toplamaya başladıklarını gördü. Bu durum üzerine Tümen Kurmay Başkanı ateşe devam edilmesini teklif etti ise de, Mahmud Bey, biraz dayanıklılık ve sabır gösterilmesini soğukkanlılıkla çarpışmanın önünün alınabileceğini söyledi. Bu arada sağdaki II. tabur da ateş kesmişti. Ateş kesilir kesilmez, bu taburun içine asiler girivermişlerdi. Bu esnada, on beş-yirmi adım kadar bir uzaklıktan bir asi de Mahmud Bey'e doğru fırlamış ve ona hitaben, "teslim ol, teslim ol" diye bağırmıştı. Tümen Komutanı geç de olsa aldanmış olduğunu anladı ve yanındaki yaverin filintasını alarak asilerin üzerine ateş etti. Fakat heyecanlı olduğu için, isabet ettiremedi. Hazırlıklı olan asilerden beş kişi, tüfeklerini aynı anda ateşlediler. Bir kurşun sol bileğinden, bir kurşun da karnından, Mahmud Bey'i yere yıkmıştı. Yanındaki subaylar derhal müdahalede bulundular. Fakat ne yazık ki, Mahmud Bey vefat etmiş, katilleri de kaçmışlardı. Müfreze ağırlıklarını orta yerde bırakmış ve yağmaya uğramıştı. Diğer taraftan, Kurmay Yakub Sami ve Levazım Başkanı Rıfkı Beyler de Mahmud Bey ile beraber şehit düşmüşlerdi.[15] İki saat içerisinde, XXIV. Tümen birdenbire dağılmış ve Ali Fuad Paşa'nın işaret ettiği gibi, söz ayağa düşmüştü. Subaylar ele geçirilmiş, erlerin silahları alınarak, tesirsiz hale getirilmişlerdi.[16]

Kısa bir süre sonra XXIV. Tümen'in esir edilen bazı subay ve askerleri Düzce'ye götürüldüler. Burada, subaylar askerlerden ayrılarak, Hürriyet ve İtilâf Fırkası binasında gözaltına alındılar.[17]

Yarbay Mahmud Bey'in ölümü ve kuvvetlerinin dağıldığı haberi yıldırım hızı ile ayaklanma sahalarında yayıldı. Bu durum asilerin prestijini artırdı. Gerede'de asi liderlerinden Kör Ali ve Divitli Eşref Hoca bunu halka müjdelerken, Bolu hilafetçileri de ister istemez aynı sevince katılmışlardı. Mudurnu'ya da bir telgraf gönderilmiş ve telgrafçı Hamdi Bey tarafından hadise ahaliye duyurulmuştu. Bu haber Mudurnu hilafetçilerini sevince boğarken, Kuvâ-yı Milliyetcileri de derin acılara düşürmüştü.[18]

Hendekliler, Adapazarı'nı almak ve oradaki taraftarlarıyla birleşmek üzere, yürümeye karar verdikleri bir sırada 23 Nisan 1920 günü, Adapazarı ileri gelenlerinden Said Bey başkanlığında bir Heyet-i Nasiha Hendek'e doğru yola çıktı. Budaklar köyünde asilere rastlanıldı. Asiler, onları iyi karşılamadılar. Heyetten Said ve Kâzım Beyler'i öldürdüler. Bu durum Garp Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa'nın acil tedbirler almasını gerektirdi.[19]

15 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 361-362;*Türk İstiklâl Harbi* VI. cilt, İstik*lâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 95.
16 Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 362.
17 Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul.
18 Selim Saribay, *İstiklal Savaşında Mudurnu-Bolu-Düzc*e, Sunan: A. Utkun Boyacıgiller, Aydın 1943, s. 45-46.
19 *Türk İstiklâl Harbi* VI. cilt, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 95-96.

Bolu bölgesinde Milli Hükümet aleyhindeki ayaklanma, 22 Nisan 1920'de ayaklananların istediği hedeflere ulaşmıştı. Ayaklanma Düzce-Bolu ve Gerede çizgisinde ağırlık kazanmıştı. Düzce'den doğuya doğru yayılan yangın, 23 Nisan 1920'de Gerede'yi de etkisi altına almaya başlamıştı.[20]

Her şeyden habersiz, Gerede'ye doğru ilerlemekte olan Binbaşı Hüsrev Bey Heyet-i Nasîhası, hiç umulmadık bir anda kasaba civarında asilerin tuzağına düşürülmüş, Hüsrev Bey ve arkadaşları önce Gerede'de ve sonra da Düzce'de gözaltına alınmışlardı. Bu da onlar da büyük bir üzüntüye yol açmıştı. Ama Heyet-i Nasîha üyelerini asıl ümitsizliğe düşüren hadise, bütün ümitlerini bağlamış oldukları Yarbay Mahmud Bey'in ve XXIV. Tümen'in başına gelenler olmuştur.[21]

Hüsrev Bey başkanlığındaki Heyet-i Nasîha'nın üyelerinden Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey küçük hatıratında bu konuda "22 Nisan'da dellâl, Kaymakam Mahmud Bey'in maiyetiyle beraber esir edildiği, dört top, dört mitralyöz alındığını bağırmıştı. Bunun blöf olduğuna hükmetmişti. Bütün ümidimiz Mahmud Bey'de idi. Mahmut Bey Düzce ile İstanbul'un muvasalasını (ulaşımını) kestikten sonra mesele kolaylaşacaktı. Bu haber bize pek ziyâde tesir etti. Maalesef itimat ettiğimiz nöbetçi de bunu teyid etmişti." demektedir.[22]

Binbaşı Hüsrev Bey ile arkadaşları Nisan ayının son günlerinde, Çerkeş Nuri Bey'in gözetiminde Gerede'den Düzce'ye götürülürlerken, Bolu geçildikten sonra, yollarda ellerinde beyaz bayraklar taşıyarak evlerine dönmekte olan beşer-onar kişilik küçük askeri gruplara rastlamışlardır. Bunlar, XXIV. Tümenin felâkete uğramasından sonra, asiler tarafından Düzce'de terhis edilen Kaymakam Mahmud Bey'in askerleriydiler.[23]

Heyet-i Nasîha üyeleri, Düzce'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası binasında kalmışlardır. Burada kendileri gibi gözaltında tutulan subaylarla karşılaşmışlardır. Bunlar Düzce ayaklanması sırasında tutuklananlar, XXIV. Tümen'in subayları ve 32. Kafkas Alayı'nın subayları idiler.[24] Şehit Yarbay Mahmud Bey'in Tümeni'ne mensup subaylar, Hüsrev Bey ve arkadaşlarının Gerede hapishanesinde olduklarını duymuş, geniş ve tatmin edici bir şekilde anlatmışlardır.[25]

XXIV. Tümen'in Komutanı Yarbay Mahmud Bey'in komutanlarından ve yakın arkadaşlarından XX. Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa da Fırka'nın fecî sonunu, Bursa'da BMM'nin açılışı için tören hazırlıkları yaparken, Bilecik Mutasarrıflığı aracılığıyla öğrenmişti. Ali Fuad Paşa, Milli Mücadele Hatıralarında bu konudaki hislerini şu şekilde dile getirmiştir.[26]

"İçimiz kan ağlıyordu. Millî harekâtın başından beri Erkân-ı Milliye ve kumandanları arasında yüksek hamiyet ve fedâkârlığı ile halk ve asker arasında iktidarıyla cesaretiyle tanınmış olan Fırka Kumandam Mahmud Bey şehid olmuştu."

Düzce-Bolu ayaklanmasının ortaya çıkışında ve yayılmasında birçok unsur etkili olmuştur. Düzce ve havalisinde işlenen ve fena sonuçlar doğuran propagandalardan biri de, Damad Ferit Paşa Hükümetlerinin yaymaktan çekinmediği Bolşeviklikti. Damad Ferid Paşa, Süleyman Şefik, v.s. devlet adamları Anadolu'ya birtakım Bolşeviklerin girdiğini, Kuvâ-yı Milliye harekâtının Bolşeviklikten başka bir şey olmadığını resmen ilân etmişlerdi.[27] Bolşeviklik propagandası, BMM Hükümeti ile SSCB arasında resmi

20 *Türk İstiklâl Harbi* VI. cilt, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 99.
21 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, No: 21/3001-3005, s. 8.
22 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 300.
23 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, No: 21/3001-3005, s. 8.
24 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşv. No:21/3001-3005, s. 8-9; Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 300-301.
25 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, No: 21/3001-3005, s. 9.
26 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 362.
27 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 1029.

ilişkiler başlamadan çok önceleri, Düzce havalisinde etkili olmaya başlamıştı. Kaymakam Mahmut Bey hadisesinin meydana gelmesinde, en önemli etken Bolşeviklik propagandası olmuştur.[28] Bolu faciasından sonra, bilindiği gibi, Mutasarrıf Osman Nuri Bey Bolşevikliği silah olarak kullandığı bir beyanname yayınlamıştı.[29]

BMM'nin açılışından bir gün önce meydana gelen XXIV. Tümen olayı, az sonra Ankara'da duyulmuştu. Haber Ankara'da özellikle, Yarbay Mahmud Bey'i yakından tanıyanlar arasında büyük bir üzüntüye sebebiyet vermişti.[30] BMM'nin 1 Mayıs 1336 günkü gizli oturumunda, Mustafa Kema1 Paşa'dan sonra söz alan Antalya Mebusu Hamdullah Subhi Bey'in kürsüden; "Mahmud Bey şehid oldu. Mübarek naşı üzerinde ağlayacağımız gençlerden biridir."[31] diyen sesi Meclisin duvarlarında yankılanmıştır.

Evet, Hamdullah Subhi Bey'in de işaret ettiği gibi, millet arkasından uzun süre ağlayacağı vatanperver bir evladını daha kaybetmişti. Türk Milleti ancak bu fedakâr vatan evlatları sayesinde Milli Mücadele'den başarılı çıkmıştır. Yarbay Mahmud Bey ve arkadaşları milletimizin ne ilk şehitleridir, ne de son şehitleri olacaktır. Onlar milletin kalbinde ilelebet yaşayacaklardır.

28 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 360.
29 Kâzım Araş, *İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât*, 102 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1936, s. 9-11.
30 Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 122.
31 *TBMM Gizli Celse Zabıtları I*, s. 9.

ESİR ŞEHİRDEN UMUDA YOLCULUK: İSTANBUL-ANKARA GÜZERGÂHINDA KOCAELİ VE ÇEVRESİNİN ROLÜ

Hakan UZUN*

Giriş

Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Sonrasında ise Anadolu toprakları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu durum, direnişe neden olmuş ve işgal edilen yerlerdeki halk, bir yandan Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak gibi derneklerin çatısı altında örgütlenirken diğer yandan Kuva-yı Milliye adı verilen silahlı birlikler oluşturmuşlardır. Zamanla, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve ulusal düzeyde bir örgütlenmeye dönüşen bu direnişin merkezi de Ankara olmuştur. Bu arada, İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmesiyle birlikte, Payitaht bir esir şehre dönüşürken Ankara ise bağımsızlığın simgesi olarak, bir umuda dönüşmüştür. Bağımsızlık ateşiyle yananlar bu ışığa doğru yürüyüşe geçmiş ve aralarında milletvekili, asker, öğrenci ve gazetecilerin bulunduğu birçok kişi için umuda doğru bir yolculuk başlamıştır.

İstanbul ile Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlamak için başlıca iki yol kullanılmıştır. Bunlardan biri, Menzil Hattı diye isimlendirilen karayolu, diğeri ise İnebolu iskelesine kadar uzanan deniz yoludur[1] ve her iki yolun kullanımı açısından Kocaeli Yarımadası önemli bir merkez olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Milli Mücadele'ye katılmak isteyenlerle, bu mücadeleyi yürütmek için ihtiyaç duyulan silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasında kullanılan güzergâhların burada olması, bölgenin önemini artırmış,[2] bölgedeki İzmit-Adapazarı güzergâhı, hem karayolu hem de demiryolu açısından Anadolu ile İstanbul arasındaki ulaşımın sağlanmasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Bu bölgede bulunan Geyve ise Anadolu'yla haberleşmenin sağlanmasında kilit bir rol oynamıştır.[3] Öte yandan Kocaeli Yarımadası İngilizler açısından da stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur. Boğazları ellerinde tutmak isteyen İngilizler, bu amaçla Kocaeli Yarımadası'nı sürekli olarak denetlemiş, boğazlarla ilgili isteklerini birçok yerde dile getirdikleri gibi, Sevr Antlaşması'nda da, Boğazlar ve çevresini kendi nüfuz alanlarında kalacak bir şekilde düzenlemişlerdir. Ayrıca söz konusu dönemde, İstanbul ve Boğazlara yerleşmiş görünen İngilizler için buraların denetiminin yapılması, her şeyden önce bir güvenlik sorunu olarak görülmüştür. Buna ek olarak, demiryolu ve haberleşme hatlarının kontrolünü sağlayabilmek

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

1 Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2 (1991), s. 683.

2 Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 354, 358-360.

3 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 19-21.

ve gerektiğinde bölgenin, Anadolu'ya müdahalede bulunmak için bir basamak olarak kullanılmak istenmesi de burayı İngilizler için önemli kılmıştır. Bu nedenle de bölgede askeri güç bulundurmuş, TBMM'ye karşı çıkan ayaklanmaları kışkırtmış ve bölgenin Yunanlar tarafından işgal edilmesine olanak sağlamışlardır.[4] Nitekim bu bölgede kontrolü ellerinde tutmak isteyen İngilizlerin, 28 Ekim 1919'da İstanbul-Eskişehir demiryolu hattını kontrol altına almalarıyla başlayan Kuva-yı Milliye karşıtı faaliyetler, çok hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Diğer yandan Adapazarı yöresine Kuva-yı Milliye komutanı olarak gönderilen Kuşçubaşı Eşref'in başvurduğu yöntemlerin halkta yarattığı tepki ve yörede eşkıyalığın artmasıyla birlikte ortaya çıkan güvenlik sorunları da, bölgede işgale karşı direnenlerin işini zorlaştıran ve halktaki huzursuzluğu artıran diğer etkenler olmuştur.[5]

Bu araştırma temelde, İstanbul'un resmen işgali sonrasında kara yoluyla Anadolu'ya geçen dönemin önde gelen simalarının anılarına dayanmaktadır. İncelemedeki temel amaç ise söz konusu kişilerin Anadolu'ya geçişleri sırasında kullandıkları güzergâhlar ile bu süreçte neler yaşadıklarını ortaya koymaktır. Bu nedenle de, Ankara'ya ulaşmaya çalışanların ve bunlara rehberlik edenlerin kimler olduğu, hangi güzergâhlardan geçildiği, yolcuların güzergâh boyunca neler yaşadıkları, yolculuk sırasında kullanılan araçların ve çekilen sıkıntıların neler olduğu gibi soruların cevaplarının aranması bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmuştur. Ayrıca incelemede, umut yolculuğu güzergâhı üzerinde bulunan Kocaeli ve çevresinin Milli Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının sağlanmasındaki rolü de anılar penceresinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, Kocaeli bölgesini kullanarak İstanbul'dan, Anadolu'ya geçmeye çalışanların yolculukları sırasında yaşadıklarının daha sağlıklı bir analizinin yapılabilmesi için, sadece geçilen güzergâhlar ve bu sırada yaşanılanların aktarılmasıyla yetinilmemiş, yolcuların yolculuğa çıkmak için hazırlık yapmaya çalıştıkları sırada, İstanbul'un ve kendilerinin içinde bulunduğu koşullara da yer verilmiştir. Öte yandan bu yolculuğa sadece anılar perspektifinden bakılmamış, bu konuda daha önceden yapılmış araştırma ve inceleme eserlerine de başvurulmuştur.

Araştırmada Halide Edip Hanım (Adıvar),[6] İsmet Bey (İnönü),[7] Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu),[8] Hüsrev Bey (Gerede),[9] Fevzi Paşa (Çakmak),[10] Hacîm Muhittin Bey (Çarıklı),[11] Dr. Rıza Nur Bey,[12] Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşek)[13] ve Yenibahçeli Şükrü Bey'in[14] anılarından yararlanılmıştır. Bunların içinde araştırılan konu ile ilgili olarak en kapsamlı bilgiler, Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey'in anılarında bulunmaktadır. Takip edilen güzergâhlar ve tarihler hakkındaki en detaylı bilgileri ise Halide Edip Hanım vermiştir. Söz konusu dönem incelenirken ve kaleme alınırken, temel kaynak olarak kullanılan anılar, tarih metodolojisine uygun bir şekilde, dolayısıyla da, sıkı bir tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır. Bununla beraber çalışma sırasında bir takım zorluklar da yaşanmamış değildir. Anılarda olayların tarihlerinin açık bir şekilde verilmemesi ve İstanbul'dan kaçan kişilerin isimleri hakkında anılarda verilen bilgilerin bazen birbiriyle çelişiyor olması bunlardan sadece bir kaçıdır. Tüm bunlara karşın, bu incelemenin temel problemleri konusunda bazı analizler ve değerlendirmeler yapılabilmiştir.

4 Özel, *Milli Mücadelede…*, s. 17-18; Ertuğrul Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 69 (1973), s. 17.

5 Fahri Yetim, "Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, 13 (2011), s. 57-58.

6 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.

7 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, 2. Baskı, Ankara, 1992.

8 Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, İstanbul, 1955.

9 *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, Haz.: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002.

10 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002.

11 Hacîm Muhittin Bey, Anadolu'ya geçişini 3 Ekim 1965 tarihli bir mektubunda anlatmıştır. Ancak Eskişehir'de yaşadıklarını anlatırken mektubuna bir anda son vermiştir. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 2014, s. 110.

12 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991.

13 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.

14 *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Haz.: Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, Konya, 2011.

İstanbul'un İşgali, Menzil Hattı ve Anadolu'ya Geçiş

Anadolu'da, Mondros Mütarekesi sonrasında gerçekleşen işgallere karşı başlayan direniş, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve Sivas'ta yapılan kongre ile ulusal düzeyde bir örgütlenmeye dönüştürülmüştür. Milli Mücadele'nin lideri olarak ön plana çıkmaya başladığı ilk andan itibaren, milli iradeyi Anadolu'daki mücadelenin temel dayanağı haline getirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'in dağıttığı Meclis-i Mebusan'ın tekrardan açılmasını Amasya'da yapılan görüşme ile İstanbul Hükümetine de kabul ettirmiştir. 12 Ocak 1920'de açılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yaptığı en önemli icraat ise 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin kabulü olmuştur. Türk vatanının sınırlarını ve Milli Mücadele'nin ulaşmak istediği hedefleri somut bir şekilde ortaya koyan Misak-ı Milli'nin kabulü, İtilaf Devletleri açısından bardağı taşıran son damla olmuş ve bu kararın alınmasını cezalandırmak için İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İstanbul'daki birçok cadde ve sokakların yanı sıra, Harp Okulu, postahaneler, Telgraf Genel Müdürlüğü gibi devlet binalarına el koyan İtilaf Devletleri,[15] Osmanlı Mebusan Meclisi'ni de basarak, içlerinde Rauf Bey (Orbay) ile Kara Vasıf'ın da bulunduğu birçok milletvekili, asker ve sivil görevliyi tutuklamışlardır. Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Mebusan Meclisi 18 Mart 1920'de son oturumunu yapmıştır. Oturumda, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey ve 16 arkadaşının verdiği, Meclisin bu koşullar altında çalışmalarını devam ettirebilmesinin mümkün olmadığı için Meclis çalışmalarının ertelenmesine ilişkin karar tasarısı kabul edilmiştir. 11 Nisan 1920'de ise Padişahın bir iradesi ile Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. İstanbul'da bunlar yaşanırken, Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına girişimlerde bulunarak işgal haberini aynı gün kolordu kumandanları ve valilere bildirmiş, İstanbul ile her türlü haberleşmeyi yasaklamış, ayrıca 17 ve 19 Mart 1920'de çektiği telgraflarla Ankara'da yeni bir meclisin açılabilmesi için gerekli olan çalışmaları başlatmıştır.[16] Böylelikle ülkeyi işgalden kurtarmak için, İtilaf Devletleri ile mücadele edilmesi gerektiğine inananlar açısından Ankara tek seçenek olarak kalmış ve esir şehir İstanbul'dan-Ankara'ya, bir başka deyişle umuda doğru yolculuk başlamıştır.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra, Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi rolünü üstlenmesi ve İstanbul'daki Milli Mücadele yanlılarının işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmaya başlanması üzerine, Menzil Hattı üzerinden Anadolu'ya geçmek isteyenlerin sayısı artmıştır. Ancak İngilizlerin Anadolu'ya geçişleri önlemek için 200 kişilik bir bölüğü İzmit'in Kuzey-Doğu'sundaki yolları tutmak üzere görevlendirmeleri ve Derince ile Gebze taraflarına da takip müfrezeleri göndermeleri, İzmit üzerinden Anadolu'ya geçişleri zorlaştırmıştır. Bununla beraber alınan önlemler sayesinde, İngilizler geçişleri tam olarak engelleyememişlerdir.[17]

Kocaeli Bölgesi'ndeki kara ve demiryolunu kullanarak Anadolu'ya geçen tanınmış simalardan bazılarını, bu konuda yapılmış araştırma ve inceleme eserleri ile anılardan tespit edilebildiği kadarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), Halide Edip (Adıvar), Adnan Bey (Adıvar), Reşit Bey (Çerkez Ethem'in abisi), Nuri Bey, Keskinli Rıza Bey, Cami Bey (Baykurt), Manavoğlu Nevres Bey, Binbaşı Saffet Bey (Arıkan), İsmet Bey (İnönü), Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu), Sırrı Bey (Bellioğlu), Hüsrev Bey (Gerede), Naim Cevat, Albay Kazım Bey (Orbay), Binbaşı Besalet (Hüsrev Bey'in kardeşi), Kurmay Yarbay Seyfi Bey, Hacîm Muhittin Bey (Çarıklı), Bekir Sami Bey (Amasya Mebusu), Veli Bey (Eskişehir Mebusu), Mahmut Celal Bey (Bayar), Fevzi Paşa (Çakmak), Mehmet

15 Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1998, s. 109, 131; Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1988), s. 127.

16 Akşin, *Ana Çizgileriyle*..., s. 134; Samet Ağaoğlu, *Kuvayi Milli Ruhu*, İstanbul, 1987, s. 37-39; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13, Belge: 329, 337, Ankara, Eylül-1955.

17 Sarıkoyuncu, "Zonguldak…", s. 684-685.

Akif (Ersoy), Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi Şeyh Ata Efendi, Necati ve Zihni Beyler. Haydarpaşa'dan trene binerek doğrudan Ankara'ya geçenler ise Dr. Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Abdullah Azmi Bey (Eskişehir Mebusu), Hoca Vehbi Bey'di (Konya Mebusu), gazeteci Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Kastamonu gazetesi sahibi Vehbi.[18]

Çektiği telgraflar incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın da Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçmeye çalışanların durumunu yakından ve titizlikle takip ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, kaçışlar sırasında kaçanlarla devamlı olarak haberleşmiş, gizliliğin ve emniyetin sağlanması konusuna önem vermiş, bu konuda komutanlıkları sık sık uyarmıştır. Bunun dışında belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, istihbaratın sağlanması için Askeri Polis Teşkilatı adında bir birimin oluşturulduğunu, İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmak isteyenlerin durumlarının araştırılıp, gerçek niyetlerinin saptanmaya çalışıldığını, kaçışların disiplinli bir şekilde, kesintisiz olarak ve yoğun güvenlik önlemleri altında yapıldığını, kaçışlar sırasında para ve araç bulmakta zorlanıldığını söylemek mümkündür.[19]

Anılarda Umuda Yolculuk

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullardan kaynaklanan kıtlık, geceleri yapılan karartmalar, artan bulaşıcı hastalıklar ve göçler nedeniyle yaşanan sürekli gelgitler, İstanbul'da yaşayan insanların üzerine yıllardır, adeta bir kâbus gibi çökmüş, Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte işgale uğrayan tüm Anadolu topraklarında görülen manzara, burada da görülmeye başlanmıştır. Kaçmanın, kovalanmanın, tutuklanmanın, öldürülmenin sıkça görüldüğü bu şehirde yaşamak, insanlar için tahammülü zor bir hale gelmiştir.[20] Anılardan anlaşıldığına göre, 16 Mart 1920'de Payitaht İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi ise bu tabloyu daha da ağırlaştırmış ve İstanbul tam anlamıyla bir esir şehre dönüşmüştür. Çünkü işgalcilerin silahlarının gölgesi, artık şehrin her yerindedir ve şehir adeta kocaman bir hapishaneye dönüşmüştür.

İstanbul'un genel havası böylesine boğucu ve kasvetli bir hal almışken, Anadolu'ya gitmeye karar verenleri başka sıkıntılar ve zorluklar beklemekteydi. Muhtemelen bu sıkıntıların en başında geleni Anadolu'ya geçerken evlerini, anne ve babalarını, eşlerini ve halen bakıma muhtaç durumda olan çocuklarını arkalarında bırakmış olmalarıdır.[21]

Anılardan anlaşıldığına göre, Halide Edip Hanım ve eşi Adnan Bey yolculuğa birlikte çıkarlarken diğerlerinin hiç biri yanlarına ailelerini almamışlar ve bu durum tüm taraflar açısından oldukça sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Cami Bey gibi, ailesinin geçimini karşılamak için geride bırakacakları paraları olmayanlar için bu sıkıntı daha da dayanılmaz bir hâl almıştır. Halide Edip Hanım, Cami Bey'in bu konuda yaşadığı sıkıntıyı anılarında şöyle anlatmıştır: "*...en büyüğü 15 yaşında, en küçüğü 9 aylık olmak üzere 5 çocuğu vardı. Onları bir hafta geçindirecek kadar bile parası yoktu. Hemen o gün, bir dosttan borç almaya karar verdik. Başını iki elleri arasına alıp sıkışını hiç unutmam.*"[22]

18 Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine…", s. 127 vd.; Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında…*, s. 280; Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma Ve Yer altı Çalışmaları*, Ankara, 1994, s. 65; Bayram Sakallı, *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Ankara, 1988, s. 92; Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 65.

19 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 13, Belge: 340, Ankara, Eylül-1955; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 23, Belge: 602-603, Ankara, Mart-1958; Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine…", s. 131 vd.; Sofuoğlu, İstiklal Harbinde…, s. 75; Ertuğrul Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 70 (1973), s. 29-30; M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I, 15. Baskı, Ankara, 1987, s. 410-430.

20 Sedef Bulut, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Dergisi*, 9 (2013), s. 209-210; ayrıca bkz. Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul, 2013, s. 11; Bilge Nur Criss, İşgal Altında İstanbul (1918–1923), İstanbul, 2007, s. 95–96.

21 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 73; Tengirşek, *Vatan…*, s. 135-136; İnönü, *Hatıralar…*, s. 185.

22 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 71.

İsmet Bey ise anılarında, İstanbul'dan babasıyla vedalaşamadan ayrılmak zorunda kaldığını ve babasını bir daha hiç göremediğini belirtmiştir.[23] Öte yandan İsmet Bey 1916'da henüz yeni evlenmişken[24] hemen cepheye koştuğu gibi, bu defa da Mustafa Kemal Paşa'nın Saffet Bey aracılığıyla kendisini Ankara'ya çağırması üzerine, 19 Mart 1920'de eşini ve üç yaşındaki çocuğu İzzet'i geride bırakarak, Ankara'ya koşmuştur.[25] Burada ayrıca dikkati çeken bir diğer husus ise anıları incelenen kişiler arasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya gelmesi için doğrudan davet yapılan tek kişinin İsmet Bey oluşudur.

Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteciler arasında bulunan ve İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte, Anadolu'ya geçenlerden biri de Yunus Nadi Bey'dir. Nadi'nin bu konudaki kararını ilk açıkladığı kişilerden biri ise eşi olmuştur. Çünkü o sırada matbaada kaldıkları için, buranın basılması halinde eşinin nasıl davranması gerektiği konusunda kendisine öğüt vermesi gerekmiştir. Eşiyle konuşması sırasında, Nadi'nin dile getirdikleri ise kendisiyle aynı durumda olan birçok kişinin arkasında bıraktıkları aileleri için duydukları endişeyle benzer özellikler taşımaktadır. Nadi'nin eşiyle konuşması şu şekildedir: "*Bugün, yarın, öbürgün ve pek galip bir ihtimal ile ya gece yarısı, yahut sabah şafakla bizim matbaa… İngilizlerin nagihani bir hücumuna maruz kalacaktır. Emsali delâletile biliriz ki gelenlerin gösterecekleri marifet, ortalığa korku ve dehşet salmaya çalışmak olacaktır. Meselâ cümlesinin ellerinde göğüslerinize tevcih edilmiş tabancalar olacak, beni ararken sözleri ile ve hareketleri ile çok şedit olacaklardır. Bunları şimdiden bilirsen korkmazsın. Senin korkmamaklığın kâfi değildir. Bilhassa çocukların korkmamaları lâzımdır. Binaenaleyh bu dakikadan tezi yok, onları korkmamağa alıştır…*"[26] Nitekim Yunus Nadi Bey Anadolu'ya geçmek için bir arayış içindeyken, tahmin ettiği gibi matbaası İngilizler tarafından basılmış ve kendisi de aranmaya başlanmıştır.[27]

Gizlenerek ya da kaçarak İstanbul'dan ayrılmamasına karşın, Ankara'ya gitmek üzere evinden ayrıldığı sırada eşine, "*Ne zaman döneceğimi bilmiyorum. Seni Allah'a emanet ediyorum*" diyen, Yusuf Kemal Bey de, aynen diğerleri gibi geride bıraktıkları için endişe duymuştur.[28]

Söz konusu kişilerin İstanbul'da kaldıkları süre içinde yaşadıkları bir başka zorluk ise evlerine dahi giremez bir halde, kendi yurdunda kaçak bir şekilde yaşamaya zorlanmış olmalarıdır. Yine bu kişiler, her şeyden şüphe eder bir ruh haline de bürünmüşlerdir. Yıllardır tanıdıkları kişilere dahi acaba beni ihbar eder mi? Diye tereddütle bakıp, kısa bir süreliğine de olsa, her an tetikte ve tedirgin bir şekilde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.[29] Bu nedenle de İstanbul'dan ayrılmaları sürecinde yolcuların hemen hepsi öncelikle bir yerde saklanmış, sonra da kılık ve kıyafetlerini değiştirerek yola çıkmışlardır. İçlerinden yalnızca, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur, Abdullah Azmi Bey ve Fevzi Paşa böyle bir şey yapmak zorunda kalmamışlardır.

23 İnönü, *Hatıralar*..., s. 185.
24 http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/biyografi 14.02.2015.
25 İnönü, *Hatıralar*..., s. 185; Yenibahçeli Şükrü Bey ise anılarında, İsmet Bey'in Anadolu'ya gidişini biraz farklı bir şekilde anlatmış ve İsmet Bey'in Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisinin çok önemli bir rolü olduğunu söylemiştir. Ayrıca anılarında, İsmet Bey'i küçümseyen ifadeler de kullanmış ve onun Milli Mücadele'ye inanmadığı imasında bulunarak, Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisini zorla ikna ettiğini ileri sürmüştür. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in*…, s. 148-151. Ancak gerek Şükrü Bey'in kendisinin de anılarında söylediği gibi, İsmet Bey'in Ankara'ya bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından davet edilmiş olması ve İsmet Bey'in Milli Mücadele sırasındaki çalışmaları gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk adlı eserinde İsmet Paşa hakkında söyledikleri düşünüldüğünde bu tür iddiaların doğruluğu şüphe yaratmaktadır. M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, 15. Baskı, Ankara, 1987,s. 440.
26 Nadi, *Ankaranın*..., s. 14.
27 Nadi, *Ankaranın*..., s. 24.
28 Tengirşek, *Vatan*..., s. 136-137.
29 Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 62-64, 66-67, 70, 72, 74-75; "Kemalettin Sami…", s. 8-9; Yenisey, "Aşçı Kılığına Girerek…, s. 6-7; Nebizade Hamdi, "Çarşafa Bürünmeğe Mecbur Olan Gazeteci", Dün ve Bugün, Yıl: 1, 35 (1956), s. 8; *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın…, s. 109.

İstanbul'un bu umutsuz ortamından kaçarak, Anadolu'da Milli Mücadeleye katılmak için yola çıkan kişilerden bir diğeri olan Halide Edip Hanım yolcular içindeki tek kadındır. Anılarında belirttiğine göre, kocası Adnan Bey'i güç de olsa Anadolu'ya geçmek konusunda ikna etmiştir.[30] Adnan Bey'in, kendisine İngilizlerin parlamentoyu basacakları ihtimalinden söz etmesi üzerine, İstanbul'un işgalinden bir gün önce, birlikte Anadolu'ya geçme kararı vermişlerdir. 18 Mart 1920'de ise artık bu kararı uygulama vaktinin geldiğini düşünerek, Dr. Adnan Bey'le birlikte akşam saatlerinde ve her ikisi de kılık ve kıyafetlerini değiştirmiş bir şekilde, Adnan Bey bir hoca kılığında, kendisi de bir tanıdığının eski model çarşafını giyerek, bir hoca ve karısı kimliğine bürünmüşlerdir.[31]

Anadolu'ya geçmek kararını verenlerden biri olan Hüsrev Bey de önce amcası Kamil Bey'in evinde saklanarak, Anadolu'ya nasıl geçeceğini araştırmış sonra da, 18 Mart'ta Özbekler Tekkesi ve Jandarma Karakolu aracılığıyla, karadan, yola çıkmaya karar vermiştir.[32] Bunun üzerine Kardeşi Besalet Bey'le birlikte kıyafetlerini değiştirerek, kendi deyimiyle "*er giysisini andıran*" bir kıyafetle, yola koyulmuşlardır.[33]

İsmet ve Saffet Beyler de kıyafetlerini değiştirip, birer er elbisesi giymiş, odun kesmeye, hizmete giden asker görünümünde yola çıkmışlardır.[34]

Yunus Nadi Bey ise Meclisin basıldığı, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin tutuklandığı gün, büyük bir moral bozukluğu içinde arkadaşı İbrahim Süreyya Bey'le birlikte Anadolu'ya geçmek konusunda anlaşmıştır.[35] Ancak İbrahim Süreyya Bey uygun bir koşul bulur bulmaz hemen harekete geçerek, Yunus Nadi Bey'e haber dahi veremeden, Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkmıştır.[36] Bu gelişme üzerine Nadi Bey, araştırmaları sonucunda Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey'e ulaşmış ve 21 Mart 1920'de Anadolu'ya geçmek üzere yola koyulmuştur.[37] Ancak herkes gibi, o da kalpak, avcı elbisesi giyip, tabanca ve dürbün takarak kıyafet değiştirmiştir. Hatta Yunus Nadi Bey, ismini de değiştirip, Abbas ismini almıştır.[38]

Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Anadolu'ya geçenlerden biri olan Hacîm Muhittin (Çarıklı) Bey de diğerleri gibi önce saklanarak kendini güvenceye almış ve sonra da Anadolu'ya gitmek için yollar aramaya başlamıştır. İlk olarak eşinin amcasının oğlu Halil Efendi'nin evinde yirmi gün saklanarak tanınmamak için sakal bırakmıştır. Daha sonra kıyafetini de değiştirerek kendi anlatımıyla, Bulgar şayağı bir elbise ve bir asker kaputu giymiş, koltuğunun altına da yerli büyük bir mendile sarılmış Arap abası sıkıştırmıştır.[39] Eskişehir'e ulaştığında ise bir Arap elbisesi giyerek Türkçe bilmeyen bir Arap gibi dolaşmıştır.[40]

İstanbul'un resmen işgalinden hemen sonra, başta İngilizler olmak üzere, Anadolu'daki direnişi destekleyenleri ve bu direnişe katılmak isteyenleri engellemek için şehirde sıkı

30 Halide Edip Hanımın anısında belirttiğine göre, Adnan Bey'in, Anadolu'ya geçmek konusunda tereddüt yaşaması arkadaşlarıyla birlikte Meclis kapanacaksa da orada bulunmaya karar vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Adnan Bey'in Anadolu'ya geçmek konusunda tereddüt yaşaması, çıkacakları yolculuğun tehlikelerinden çekinmesi değil, arkadaşlarına verdiği sözü yerine getiremeyecek olmasıdır. Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 59, 60.

31 Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 62-63.

32 *Hüsrev Gerede'nin*..., s. 184.

33 *Hüsrev Gerede'nin*..., s. 185.

34 İnönü, *Hatıralar*..., s. 185; "İsmet Paşa'yı Anadolu'ya Nasıl Geçirmiştik", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 35 (1956), s. 3-4.

35 Nadi, *Ankaranın*..., s. 16-18, 21.

36 Nadi, *Ankaranın*..., s. 23; Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 175.

37 Nadi, *Ankaranın*..., s. 31.

38 Nadi, *Ankaranın*..., s. 31.

39 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın..., s. 109.

40 Hacîm Muhittin Bey, Anadolu'ya nasıl geçtiğini 3 Ekim 1965 tarihli mektubunda anlatmıştır. Ancak mektuptaki bilgiler eksiktir. Hacîm Muhittin Bey, Eskişehir'de yaşadıklarını anlatırken mektubuna bir anda son vermiştir. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın..., s. 110.

bir kontrol ve takip sistemi kurulmuştur. İstanbul'un birçok sokağına hem İngilizce hem de Türkçe olmak üzere milliyetçilere yardım edenlerin ölüme mahkûm edileceğini belirten, "ölüm" kelimesinin diğer harflerden daha dikkat çekici bir şekilde yazıldığı, o sırada Müttefik Kuvvetler Komutanı olan General Wilson[41] imzalı, afişler asılmıştır. Diğer yandan suçlu görülen insanların yakalanabilmesi için kontroller yapılmaya başlanmış, evleri ya da işyerleri basılmış, göz hapsinde tutulmuş, nerede olduklarını bulmak için yakınları hırpalanarak sorguya çekilmiş ve hatta insanlar dostlarını ihbar etmeye, ihanete zorlanmışlardır.[42]

Bu konuyla ilgili olarak, Dr. Adnan Bey'in duygulanarak ağlamasına da yol açan bir olay şöyle gelişmiştir. İstanbul resmen işgal edildiğinde, Dr. Adnan Bey'i tutuklamak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni basan[43] İngiliz askerleri, Dr. Adnan Bey'in nerede olduğunu öğrenmek için baskın sırasında orada bulunan ve onun himaye ettiği öksüz bir çocuğu sorgulamışlar, çocuk konuşmayınca da dipçikle döverek, yüzünü kan içinde bırakmışlardır.[44]

İngilizler benzer tavırlarını Yunus Nadi Bey'in Yeni Gün matbaasını bastıklarında da göstermişlerdir. Kadınlar ve çocukların önünde, matbaa çalışanlarına karşı son derece sert davranmış, hakaret etmiş, hatta idare memuru İbrahim Bey'i hırpalamışlardır.[45]

İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek için yola çıkanların geçecekleri güzergâhların durumu da yolcular için ayrı bir sıkıntı yaratmıştır. Hatta bu sıkıntı daha İstanbul'dan çıkmadan önce başlamıştır. Çünkü İstanbul'u terk etmek için geçmek zorunda oldukları güzergâhlar İngilizler tarafından işgal edilmiş, yolcular sıkı bir kontrolden geçirilmeye başlanmışlardır. Örneğin Halide Edip ve beraberindekiler İstanbul'dan çıkmaya çalışırlarken, İngilizler Kısıklı ve Çamlıca'daki kontrollerini artırmışlar, Dudullu'yu, Korna'yı işgal etmişlerdir. Hatta İtalyanlarla birlikte, Anadolu'ya kaçışların organize edildiği yerlerden biri olan Özbekler Tekkesi'ne baskın düzenlemişlerdir.[46] Halide Edip Hanımın anlattığına göre, olay şöyle gelişmiştir. Halide Edip Hanım daha yola çıkmadan önce, çocuklarıyla vedalaşmak için bir süreliğine Tekke'den ayrıldığı bir sırada, Tekke'ye İtalyan ve İngilizler tarafından baskın düzenlenmiş, Şeyh Ata arka pencereden kaçıp kurtulurken, o sırada Tekke'de bulunan ve Halide Edip Hanımı bekleyen Adnan Bey ile Cami Bey ise yandaki eve sığınmışlardır.[47]

Sıkıntıyı artıran bir başka etken de İngilizlerin himayesinde milliyetçileri yakalamak için azınlıklar içinden oluşturulmuş silahlı çetelerdir. Halide Edip Hanım anılarında bunlara halk arasında Yirmilik, Ellilik ve Seksenlik gibi isimler verildiğinden söz etmiştir. Hatta İstanbul'dan kaçışları sırasında Bakkalköy ve Paşaköy'de bulunan Ermenilerin silahlandırılmış oldukları da Halide Edip Hanımın gözünden kaçmamıştır.[48]

41 Halide Edip Hanımın anılarında söz ettiği "General Wilson", o tarihlerde Müttefik Kuvvetler Komutanı olan Sir Henry Maitland Wilson olmalıdır. Wilson'un o tarihlerde yayınladığı başka bildirileri de vardır. Örneğin "İstanbul Ahalisine" başlığıyla yayınlanan bir bildirisinde de, "*izinsiz silah taşımanın kesinlikle yasaklandığı, sekiz santimden uzun bıçak ve hançerlerin silah sayılacağı, her türlü toplantının kesinlikle yasak olduğu ve bu emirlere uymayanların Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilerek idamla cezalandırılacakları belirtilmiştir.*" Ş. Can Erdem, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, 62 (2005), s. 677.

42 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962, s. 61-62, 65, 68, 70, 72; *Hüsrev Gerede'nin…*, s. 175; Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, İstanbul, 1955, Nadi, *Ankaranın…*, s. 14, 24; "Kemalettin Sami İstanbul'un İşgali Günü Nasıl Kaçtığını Anlatıyor", *Dün ve Bugün,* Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 1, 9 (1955), s. 8; İsmet Yenisey, "Aşçı Kılığına Girerek Anadolu'ya Nasıl Kaçmıştım? Nebîzade Hamdi (Eski Trabzon Mebusu), *Dün ve Bugün,* Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 2, 36 (1956), s. 6.

43 İngiliz askerlerinin Adnan Bey'i Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde aramalarının nedeni, bu tarihte kendisinin Cemiyetin, Katib-i Umumi görevini yürütüyor olmasıdır. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009, s. 26.

44 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 60-61.

45 Nadi, *Ankaranın…*, s. 24-25.

46 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 75, 78, 88.

47 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 75-76.

48 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 78, 88, 90.

Biraz önce de belirtildiği gibi, yolcuların benzer sıkıntıları İstanbul'dan çıktıktan sonra da devam etmiştir. Yolculukları sırasında geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan büyük merkezler ve şehirler işgal altında olduğu için buraları tehlikeli görüp, köylerden ya da şehirlerin uzağından geçerek yolculuklarını devam ettirmişlerdir.[49] Bazen uğramaları gereken yerlere hiç uğramadan, dolayısıyla hiç dinlenmeden yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır.[50] Örneğin Kuşçalı Köyü'nden ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'dan İzmit mıntıkasında İngilizlerin olduğunu öğrenen Yunus Nadi ve birlikte yolculuk ettikleri kafile, buranın kuzeyinden geçmek için Kandıra Kazası'nın, Ağaçlı Köyü'nden İzmit yönüne doğru ilerlemişlerdir.[51]

Yunus Nadi Bey'in anılarından anlaşıldığına göre, yolcuların karşılaştıkları bir başka problem ise bölgedeki asayişsizlik olmuştur.[52] Aslında bu durum diğer anılarda da dile getirilmiştir.[53] Yolcular, hangi araç ya da yoldan giderlerse gitsinler, hepsinin üzerinde durduğu en önemli konu geçtikleri güzergâhların yeterince emniyetli olmamasıdır. Yolcuların hemen hemen tümü anılarında, yollarda İngiliz askerlerinin ve onların silahlandırdığı çeteler ile soyguncuların olduğunu, bunların hem kendileri hem de yöre halkı için tehlike oluşturduğunu belirtmişlerdir. Anılarda yer alan bu tür bilgiler konu üzerine yapılan sonraki araştırma ve inceleme eserlerinde de teyit edilmiştir.[54] Hüsrev Bey ile Halide Edip Hanımın anılarından bölgede Kuva-yı Milliye aleyhinde birtakım rahatsızlıkların olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Her ikisinin de anılarında, Adapazarı'na geldiklerinde kafilenin buradaki karşılanış biçiminden duydukları rahatsızlığı belirtmeleri ve daha da önemlisi Halide Edip Hanımın, Kaymakam Tahir Bey'in ağzından aktardığı, Adapazarı'nda halkın ikiye ayrıldığı ve her an birbirleriyle çarpışabilecekleri yolundaki yargısı[55] bölgede, Kuva-yı Milliyeciler için bir takım sıkıntıların olduğunu göstermektedir. İsmet Bey ve kafilesi de yoldayken Düzce ve Bolu'da Kuva-yı Milliye'ye karşı açık bir düşmanlık olduğu yolunda haberler almışlardır.[56] Dolayısıyla söz konusu kişilerin anılarındaki bu bilgi ve yargılar,[57] onların birçoğunun Ankara'ya ulaşmasından sadece 11 gün sonra, 13 Nisan 1920'de Düzce'de başlayacak olan ve sonrasında Bolu, Hendek ve Adapazarı'nda da görülecek olan isyanlara önceden işaret etmektedir.[58]

Anadolu'ya geçenlerden biri de İstanbul'un resmen işgali sırasında Harbiye Nazırı olan ve çalışma odası dahi İngiliz askerleri tarafından basılan Fevzi Paşa olmuştur.[59] 17 Nisan 1920'de Beykoz'dan Ankara'ya hareket eden[60] Fevzi Paşa'nın diğerlerinden farkı, onun geçişi sırasında artık bölgedeki isyanların başlamış olmasıdır.[61] Bu nedenle de o ve yanındakiler yolculuklarını genellikle geceleri yapmışlardır.[62]

Anadolu'ya geçerken yolcular araç bulmak konusunda ve kötü hava koşulları nedeniyle de büyük zorluklar yaşamışlardır. Yolcuların anlattığına göre, Anadolu'ya geçişleri sırasında geçtikleri yollar ve hava koşulları oldukça kötüdür. Geçtikleri yollar bazen kalın bir kar tabakasıyla örtülmüştür ve onlar çoğu kez bataklık arazilerden, sarp yerlerden

49 İnönü, *Hatıralar*..., s. 186-187.
50 İnönü, *Hatıralar*..., s. 187-188.
51 Nadi, *Ankaranın*..., s. 45-46.
52 Nadi, *Ankaranın*..., s. 45-56.
53 Nur, *Hayat*..., s. 549-551; *Hüsrev Gerede'nin*..., s. 187; Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 107.
54 Şehidoğlu, *Millî Mücadele'de Adapazarı*..., s. 31 vd.
55 Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 111.
56 İnönü, *Hatıralar*..., s. 187.
57 *Hüsrev Gerede'nin*..., s. 187; Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 107.
58 Süreyya Şehidoğlu, *Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970, s. 29.
59 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak*..., s. 691; Sinan Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası, Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1962, s. 12.
60 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak*..., s. 697; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, Ankara, 1994, s. 487.
61 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde*..., s. 338 vd..
62 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak*..., s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın*..., s. 12-14; Cebesoy, *Milli Mücadele*..., s. 407-412.

geçmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca rüzgâr, yağmur, kar ve hatta kimi zaman rutubetli bir hal alan ve içlerine işleyen soğuk, onların en yakın yol arkadaşı olmuştur. Öte yandan yolculuklarını sürekli olarak farklı araçlarla devam ettirmek zorunda kalan yolcular, at ve vasıta bulmak konusunda da güçlüklerle karşılaşmışlardır. Yol boyunca yaylı araba, at, öküzlerin çektiği araba, sandal, drezin[63] ve tren kullanmışlar, ancak çoğu zaman yollarına yaya olarak devam etmek zorunda kalmışlardır.[64]

Bu konuda Halide Edip Hanımın anılarından verilecek bir örnek, diğer yolcuların büyük bir çoğunluğunun yol boyunca nasıl zor koşullar altında, Ankara'ya ulaştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Halide Edip Hanım ve kafilesi Samandra'dan, Tepeören Köyü'ne gitmek üzere yola çıktıkları sırada, Samandra Muhtarı Resul Ağa'nın hazırladığı öküzlerin çektiği bir arabaya yalnızca Halide Edip Hanım binmiştir.[65] Halide Edip Hanım, üç tane saman dolu çuvalın bulunduğu arabanın üzerine çıktığında, yağan yağmurdan korunması için üzerine iki çuval örtülmüştür. Bu arada erkekler de arabanın yanında tek bir sıra halinde yürümeye devam etmişlerdir. Hava koşulları ise oldukça kötüdür. Buz gibi esen rüzgârın yanı sıra, yağmur yağışı da karla karışık tipiye dönmüştür.[66] Kötü hava koşullarının yanı sıra karanlık nedeniyle yollarını kaybetmeleri, öküzlerin çektiği arabayı bir ara kendilerinin de hayvanlarla birlikte çekmek zorunda kalmaları ve İngilizlerin kaçakları tespit etmek için, gece boyunca projektörlerle yolları aydınlatmaları yolculuğu katlanılması daha da zor bir hale getirmiştir.[67] Halide Edip Hanımın anlatışıyla yolculukları sırasındaki manzara şöyledir: "*Karanlık, arada bir yanan ışıklar, soğuk, yağmur…*"[68]

İstanbul, Milli Mücadele'nin yürütülebilmesi için Anadolu'da ihtiyaç duyulan insan kaynağının ve gerekli olan diğer birçok askeri malzemenin sağlanabilmesi açısından son derece önemli olmuştur. Bu nedenle de daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'dan, Anadolu'ya hem silah ve cephane kaçırmak hem de Anadolu'ya geçmek isteyen asker ve sivil gönüllüleri göndermek için kara ve denizden olmak üzere başlıca iki adet geçiş yolu oluşturulmuştur. Bu yollardan biri, İstanbul'da başlayan, İnebolu iskelesine kadar uzanan ve Zonguldak ile çevresinden geçen deniz yoluydu. Diğeri ise İtalyanların kontrol sahasında bulunan, Üsküdar Sultantepesi'ndeki Şeyh Ata'nın Özbekler Dergâhı'ndan başlayıp, Geyve'ye kadar uzanan ve Menzil Hattı diye isimlendirilen kara yoluydu.[69] Bu hat, bazı merkezler dışında sabit olmamış ve koşullara göre değişmiştir.[70]

Anadolu'ya geçecek olanların ilk irtibat noktası, Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey ile Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Efendi olmuştur. Remzi Bey Anadolu'ya kaçanlara Tepeviran Köyü'ne kadar refakat ettikten sonra, görevi devralan Yenibahçeli Şükrü Bey'in birlikleri onları Adapazarı'na kadar götürmüşlerdir. Bu aşamanın tamamlanmasını müteakip Kaymakam Tahir Bey yolcuları ya Hendek üzerinden karayoluyla ya da Geyve üzerinden demiryoluyla Ankara'ya göndermiştir. Ancak İngilizlerin baskını üzerine Özbekler Tekkesi üzerinden yapılan kaçışlar sonlanmış, Tekkedekilerin tümü Ankara'ya kaçmışlardır. Bu defa Anadolu'ya geçişler yine bu bölgeden ancak daha değişik yol ve merkezler üzerinden

63 Drezin: yol kontrol ve bakımı için Demir yollarında kullanılan küçük araba. *Türkçe Sözlük*, C.I, 7. Baskı, Ankara, 1983, s. 334.

64 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 88-91, 100-101, 107-108, 111; Hüsrev Gerede'nin…, s. 185-186; İnönü, *Hatıralar…*, s. 185-187; Nadi, *Ankaranın…*, s. 32, 34-35, 38, 58-61; *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın…, s. 110; Nur, *Hayat…*, s. 548; Tengirşek, *Vatan…*, s. 135-136; Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak…*, s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın…*, s. 12-14; Cebesoy, *Milli Mücadele…*, s. 407-412.

65 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 88.

66 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 89.

67 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 90-92.

68 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 91.

69 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996, s. 205-206; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 4. Baskı, İstanbul, bty, s. 279; Sarıkoyuncu, "Zonguldak…", s. 684; Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar Ve Faâliyetleri*, İstanbul, 1992, s. 136; Adnan Sofuoğlu, İstiklal Harbinde Kocaeli, Ankara, 2005, s. 72; Ökte, "Anadolu Harekâtına…", 69 (1973), s. 18.

70 Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994, s. 320.

yapılmaya başlanmış, Anadolu'ya kaçışlar için Kocaeli Menzil Hattı dışında başka yollar da kullanılmıştır. Örneğin İzmit'e kadar vapurla gelen subay ve erler Tümen Komutanı Albay Asım Bey'den aldıkları izin tezkeresiyle buradan Anadolu'ya ulaşmışlardır. Ayrıca deniz yoluyla Karamürsel'e kadar gelen gruplar, İznik veya Derbent üzerinden Keltepe'yi aşarak Geyve'ye ulaşıp buradan Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu yolların dışında, normal yollardan, demiryolunu kullanarak da Anadolu'ya geçenler olmuş ve Geyve'nin girişi olan Doğançay İstasyonunda gerekli soruşturma yapıldıktan sonra, bu kişilerin Ankara'ya geçmelerine izin verilmiştir.[71] Ancak daha öncede belirtildiği gibi, Anadolu'ya geçişlerde kullanılan güzergâhlar bazı merkezler haricinde, koşullara göre değiştirilmiştir.

Kocaeli mıntıkasında oluşturulan Menzil Hattı'nın başında Yenibahçeli Şükrü Bey (Oğuz) adında biri vardı. Karakol Cemiyeti'nin sorumluluğunda olan bu teşkilatta ayrıca Gebze Mıntıkası'nda Piyade Yüzbaşı Dayı Mesut Bey (Gürbüz), Kadıköy Mıntıkasında Orhan Veysel Bey, Şile'de Yusuf Ziya Bey (Şahap), Kartal'da İhsan Bey, Beykoz'da Üsteğmen Murat Bey (Korsan Lakaplı), Kefken'de ise İpsiz Recep Bey kumandan olarak görev yapmışlardır.[72] Bunların dışında, Yüzbaşı Fehmi Bey, Yüzbaşı Hulusi Bey (Demir), Mülazım Kâzım, Mülazım Ali, Mülazım Küçük Osman, Süvari Mülazımı Bedri Bey (Akıncı lakaplı), Üsküdar Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Remzi Bey, Gebze Jandarma Komutanı Nail Bey, Kartal Jandarma Komutanı İzzet Bey, İzmit Jandarma Komutanı Kerim Bey, Dr. Fahri Can Bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi kişiler de bu hatta görev yapmışlardır.[73]

Bu araştırmada anıları incelenen kişilerin nasıl bir güzergâh izlediklerini ise yine onların anılarından şöyle tespit etmek mümkündür.

Halide Edip Hanımın kafilesinin Anadolu'ya geçerken kullandığı güzergâh şöyledir: İlk olarak Sultanbeyli Özbekler Tekkesi, Yalnızselvi, Samandra, Tepeören Köyü, Çalköy, Küçük Kaymaz, Ermişe Köyü, İkizce-i Osmaniye Köyü, Adapazarı'na bir saat uzaklıkta bir köy, Adapazarı, Hendek, tekrar Adapazarı, Doğançay, Geyve, Akhisar, Lefke, Eskişehir ve Ankara.

Köseler'e ulaştıklarında Halide Edip ve kafilesine, Kaymakam Hüsrev (Trabzon Mebusu), Miralay Kazım (Orbay), Kaymakam Naim Cevat (İstanbul'dan silah kaçıranlardan birisi) ve Hüsrev Bey'in kardeşi Besalet Bey,[74] Geyve'ye ulaştıklarında ise bir başka yoldan kaçarak Ankara'ya ulaşmaya çalışan Yunus Nadi Bey (Eskişehir Mebusu) katılmıştır.[75] Geyve'de geldiklerinde buraya kendilerinden daha önce gelmiş olan ve gitmek için izin bekleyen, Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından Ankara'ya görevli olarak gönderilen Yusuf Kemal, Dr. Rıza Nur, Konya Mebusu Vehbi ile Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Beylerle de karşılaşmışlardır.[76] Hepsinin bundan sonraki güzergâhları aynı olmuş ve 2 Nisan 1920'de Ankara ulaşmışlardır. Kafile istasyonda Mustafa Kemal Paşa ve kalabalık bir topluluk tarafından karşılanmıştır.[77]

İsmet Bey ve Saffet Bey de, Ankara'ya 3 Nisan 1920'de varabilmişler ve onlar da Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmışlardır.[78]

71 Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde…*, s. 138 vd.; Sofuoğlu, İstiklal Harbinde…, s. 72-74.

72 Ertürk, İki Devrin…, s. 205-206; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000, s. 416; Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde…*, s. 136-137; Rahmi Apak, İstiklâl Savaşı'nda Garp cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990, s. 174-175.

73 Cebesoy, *Milli Mücadele…*, s. 417; Sofuoğlu, İstiklal Harbinde…, s. 65; Bülent Çukurova, "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1986), s. 519-526, s. 519-520; Sarıkoyuncu, "Zonguldak…", s. 683-684; Çukurova, *Kurtuluş Savaşında…*, s. 65; Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde…*, s. 137.

74 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 99-100; Hüsrev Bey anılarında bu köyü Samandra olarak belirtmiştir. *Hüsrev Gerede'nin…*, s. 187.

75 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 115; *Hüsrev Gerede'nin…*, s. 188.

76 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 114.

77 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı…*, C. II, s. 464; Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 119; Tengirşek, *Vatan…*, s. 135; Nur, *Hayat…*, s. 555.

78 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı…*, C. II, s. 465; İnönü anılarında Ankara'ya ulaştıkları tarihi 9 Nisan olarak vermiştir. İnönü, *Hatıralar…*, s. 188.

Ankara'ya, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kendilerine verdiği bir görevi yerine getirmek için giden Yusuf Kemal Bey, Konya Mebusu Vehbi Bey, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey ve Dr. Rıza Nur ise[79] anılarında belirttiklerine göre, hükümetin İngilizleri kandırması sayesinde, İngilizlerin hazırladığı bir eşya vagonuna binerek Ankara'ya gitmek üzere Haydarpaşa'dan, Lefke'ye trenle hareket etmişlerdir.[80] İzmit'e vardıklarında geceyi bir otelde geçirip, ertesi günü yine trenle Arifiye'ye kadar gitmişlerdir. Burada trenden inmiş, Doğançay İstasyonu'na kadar drezinle gitmişler ve Geyve Kaymakamı Hamdi Bey tarafından karşılanmışlardır.[81] Ancak Ankara'da, Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilmiş Heyet-i Nasiha üyeleri olarak algılanmaları nedeniyle bir süre gözaltında tutulmuşlardır.[82] Zaten Geyve'nin girişi olan Doğançay İstasyonu şüpheli görülenlerin bekletilerek haklarında soruşturma yapılan yerdi.[83] Söz konusu kafilenin, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeleri neticesinde, Ankara'ya gitmelerine izin verilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu kafile, Geyve'de Halide Edip Hanımın kafilesiyle birleşmiştir.[84]

Fevzi Paşa da 17/18 Nisan saat gece yarısı 01.00'da Beykoz'dan hareket etmiş ve Polonezköyü yolunu takip ederek, ormandan geçip, şafakla birlikte Alemdağı'na ulaşmışlardır. Bu arada Üsküdar Jandarma Dairesi'nin İngilizler tarafından basılacağı haberini alan Binbaşı Remzi Bey de Anadolu'ya gitmek üzere kendilerine katılmıştır. Gündüz Alemdağı'nda saklanan kaçaklar, akşama doğru Paşaköyü üzerinden tekrar yola çıkmışlardır. Yolculuklarını genellikle geceleri yapan kafile, 22 Nisan 1920'de Kandıra'ya ulaşmışlardır. Buradan hareketle Adapazarı'na gitmek istemişler, ancak güvenliklerini tehlikeye sokacak haberler gelmesi üzerine, Adapazarı'na uğramadan, şehrin batısından geçerek 23 Nisan'da Arifiye'ye, 24 Nisan'da da hafif yağmurlu bir havada Geyve'ye varmışlardır. Buradan da, 26 Nisan'da drezinle ve yine yağmurlu bir havada Lefke'ye (Osmaneli) gitmişlerdir. Lefke'de, Fevzi Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında bir görüşme gerçekleşmiş, daha sonra bir trene binen kafile, bu zorlu ve yorucu yolculuğun sonunda 27 Nisan'da Ankara'ya ulaşmış ve Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır.[85]

Ancak burada belirtilmesi gerekir ki, anıları incelenen tüm yolcular doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmış olmakla beraber, içlerinde yalnız Fevzi Paşa'ya karşılanması sırasında büyük bir tören düzenlenmiştir.[86]

Anılardan anlaşıldığına göre, yolcular Anadolu'ya geçmekte kararlı davranmışlardır. Bu nedenle de, yol boyunca çektikleri tüm sıkıntılara ve yaşadıkları tüm tehlikelere karşın, geri dönmemişler, Halide Edip Hanım'ın deyişiyle "*Milli hareketin Kabesi*" Ankara'ya[87] ulaşmak konusunda son derece istekli ve cesur bir tavır sergilemişlerdir.

Anadolu'ya sadece İstanbul'dan uzaklaşmak için değil, Milli Mücadele'ye katılmak için giden, vatanlarını kurtarmak gibi bir idealleri olan bu insanlar, yaşadıkları tüm zorluklara karşın, umutlarını yol boyunca korumuş, geleceğe yönelik hayallerinden vazgeçmemişlerdir. Anadolu'da Milli Mücadele lehine yaşanan en küçük bir gelişme dahi onları heyecanlandırmaya ve umutlarını korumaya yetmiştir.

79 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991, s. 546-547; Nadi, *Ankaranın…*, s. 15.
80 Nur, *Hayat…*, s. 548; Tengirşek, *Vatan…*, s. 135; Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002, s. 693.
81 Tengirşek, *Vatan…*, s. 136.
82 Tengirşek, *Vatan…*, s. 136; Nur, *Hayat…*, s. 552-555.
83 Tengirşek, *Vatan…*, s. 136; Nur, *Hayat…*, s. 552-555; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde…*, s. 322.
84 Tengirşek, *Vatan…*, s. 138; Nur, *Hayat…*, s. 552-555; Rıza Nur anılarında bu konuya bir açıklama getirerek, İstanbul basınında kendileri hakkında bir Heyet-i Nasiha oldukları yolunda haber çıktığını ancak kafilede bulunan hiç kimsenin böyle bir şeyden haberi olmadığını söylemiştir. Kendileri hakkında çıkan bu haberin, gerçekte Ankara'ya hangi amaçla gittiklerini saklamak isteyen kabinenin bir işi olduğuna inandıklarını ve bu konuda da onlara hak verdiklerini belirtmiştir. Nur, *Hayat…*, s. 548.
85 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak…*, s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın…*, s. 12-14; Cebesoy, *Milli Mücadele…*, s. 407-412; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Ankara, 1995, s. 12.
86 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı…*, C. III, s. 12.
87 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 116.

Kadın olmasından dolayı çevresinde bulunanların kendisine karşı korumacı bir tavır sergilemelerine tepki gösteren Halide Edip, Tepeköy'de bulundukları sırada gelen bir haber üzerine Dayı Mesut'un kafileye dönerek "*... son gelen habere göre yol emin değil. Fakat ben sizleri Evvelallah Keltepe'den filan nasıl olsa aşırırım, yalnız Hanımefendi birkaç gün misafirimiz kalırlar. Yol emniyete girince de kendileri size iltihak ederler*" demesi üzerine, biraz da hiddetle "*Hayır Dayı Bey, hayır. Gidecek olan, tek kişi de olsa o ben olacağım.*" diyerek Anadolu'ya geçişini geciktirecek önerilere dahi şiddetle karşı koymuş, asla taviz vermemiştir.[88]

Hüsrev Bey'in de Anadolu'ya kaçmak için kılık değiştirip, öküzlerin çektiği bir arabaya saklandığı sırada taşıdığı duyguları, çekilen tüm sıkıntılara karşın, bu insanların geleceğe yönelik umutlarını yansıtması açısından dikkat çeken bir örnektir. Hüsrev Bey'in anılarında duygularını dile getirdiği satırlar şöyledir: "*Jandarma ve arabamız Üsküdar karakoluna döndüler. Biz de öküz arabasına köylüler gibi uzanarak artık ulusun egemen olduğu temiz toprak üzerinde, temiz gök altında, yüreğimiz inanç, gönlümüz umutlarla dolu olarak hareket ettik*".[89]

Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey arasında geçen, kısa bir sohbet esnasında, Ankara'ya gittiklerinde "Anadolu Ajansı" adında bir ajans kurmaya karar vermeleri de o günlerin koşulları içinde bu insanların inançlarını göstermesi açısından önemlidir.[90]

Yusuf Kemal Bey, Konya Mebusu Vehbi Bey, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey ve Dr. Rıza Nur ise Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapılan özel bir toplantı sırasında İstanbul'un resmen işgali sonrasında, hükümetle haberleşmeyi kesen Ankara'ya giderek, Mustafa Kemal Paşa'ya içinde bulunulan koşulları anlatıp, hükümetle birlikte çalışmak için onu ikna etmekle görevlendirilmişlerdir. Dolayısıyla Ankara'ya gidiş amaçları diğerlerinden farklıdır. Bununla birlikte, Anadolu'daki direnişe karşı hisleri diğer yolculardan farklı olmamıştır. Geyve'ye geldiklerinde Kuva-yı Milliye'nin bir subayı olan Mahmut Bey'den, Ankara'da Milli Mücadele lehinde çok olumlu gelişmeler olduğu yolunda bilgiler aldıklarında, büyük bir sevince boğulmuşlardır. Yusuf Kemal Bey bu anı, anılarında şöyle anlatmıştır: "*Geyve'ye vardığımızda Kuvayı Milliyenin bir subayı, Binbaşı Mahmut Bey, henüz gelmişti. Kendisiyle istasyon binasının bir odasında görüştük ve Ankara'da neler olduğunu sorduk. O zamana kadar bizim Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının neler yapmakta olduklarından doğru haberimiz yoktu. Mahmut Bey bunları bize anlattı. Kendisinden ayrılıp ta yalnız kaldığımız zaman Rıza Nur ile birbirimize sarılıp öpüştük. Davayı ordumuzun ileri gelen subaylarının ele almış olduğunu artık sağlam bir dayanağımız bulunduğunu söyleyerek Tanrıya şükrettik.*"[91]

Gerçekten de bu insanlar Ankara'ya ulaştıklarında yolculukları sırasında kurdukları hayalleri gerçekleştirme fırsatı yakalamışlar, hemen hepsi Milli Mücadele'nin yürütülmesine katkıda bulunmak için, bir görev üstlenmişlerdir. Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey Anadolu Ajansı'nın kurulmasında (6 Nisan 1920) önemli bir rol oynarken, BMM açıldığında Muvakkat İcra Encümeni'ni oluşturan yedi kişiden dördü[92] ve

88 Dr. Fahri Can, "Milli Mücadelede Halide Onbaşı", *Yakın Tarihimiz*, C.I, 4 (1962), s. 100; Fahri Can, "Dr. Adnan Bey'i Anadolu'ya Nasıl Geçirdim", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 1 (1955), s. 15.

89 *Hüsrev Gerede'nin…*, s. 186.

90 Nadi Bey, Halide Edip Hanımla yaptıkları o günkü konuşmalarını, sonradan şöyle değerlendirmiştir: "*…Anadolu Ajansının mebadisi buradan başlar. O Geyve kazasının Akhisar nahiyesi istasyonunda doğmuştur.*" Nadi, *Ankaranın…*, s. 77-78.

91 Tengirşek, *Vatan…*, s. 136.

92 Bu kişiler şunlardır: Celalettin Arif Bey, Cami Bey (Baykut), Bekir Sami Bey (Kunduh) ve İsmet Bey (İnönü)'dir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 35.

Birinci İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturan 12 kişiden dokuzu[93] Menzil Hattı'nı kullanarak Ankara'ya ulaşan kişiler arasından seçilmiştir. Ayrıca bunlar temsil ettikleri vekilliklerin ilk temsilcileri olmak gibi bir özelliğe de sahip olmuşlardır. Bu arada Hüsrev Bey (Gerede) de BMM tarafından Düzce ve Bolu çevresindeki isyanların bastırılması için kurulan Nasihat Heyeti içerisinde yer almıştır.[94] Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde, Menzil Hattı Milli Mücadele'nin beyin takımının geçtiği bir güzergâh olmuştur denebilir.

Anadolu'ya gidenlerin yolculukları, sadece yaşanan zorluklar ve tehlikelerden ibaret olmamıştır. Kimi zaman duygusal, kimi zaman neşeli anların yaşandığı bu yolculuk sırasında yolcular, Anadolu halkının sıcaklığını duyabilecekleri olaylar da yaşamışlardır. Sığındıkları mekânlarda büyüğünden küçüğüne, herkes tarafından ilgiyle karşılanmışlar, kendilerine sevgi ve dostluk gösterilmiştir.

Halide Edip Hanımın, Samandra'da kaldıkları evin kadını ve çocuklarıyla olan diyalogu bu söylenenlere ışık tutacak boyuttadır. O gün yaşananları Halide Edip Hanım şöyle anlatmıştır: "*Karanlık bir eve girdik. Tahta merdivenlerden evin tek katına çıktık. Merdivenin başında, elinde küçük bir lamba ile uzun boylu bir köylü kadın duruyordu:*

Safa geldin, kızım dedi.

Herhalde annem olacak yaşta değilse bile, bu zavallı mülteci kadına analık etmek istiyordu… Girdiğim odada çatır çatır yanan odunlarla dolu bir ocak, yerde koyun postekileri vardı. Üstünde iki küçük kız oturuyordu. Çocuklar beni yakalayarak sedire götürdüler. Oraya oturup iki tarafımdan bana sarıldılar ve soğuk yanaklarımı öpmeğe başladılar".[95]

Çal Köyü'nde bir gece kaldıktan sonra, ertesi gün tekrar yola koyulan Halide Edip Hanım, bu köydeki kadınların kendisine gösterdiği yakın ilgiden de büyük bir mutlulukla söz etmiştir.[96] Daha sonra Küçük Kaymaz'a gelen yolcular, işgalin yarattığı tedirginliğe karşın, halk tarafından yine büyük bir sevgi ve hatta saygıyla karşılanmışlardır. Halk özveri göstererek, kafileyi misafirleri olarak kabul etmiş, onlara evlerini açmış, aşlarını paylaşmıştır. Halide Edip Hanım, Köy imamının kayınvalidesi olan yaşlı bir hanımın kendisine bir anne şefkati göstermesini ise anılarında şöyle anlatmıştır: Çorbayı "*…Çocukmuşum gibi, kaşıkla kendisi içirdi. Ondan sonra da biraz sıcak su getirerek elimi yüzümü yıkadı. Birdenbire, içimde, o ateşin yanında, o kadının ellerinden öpmek arzusu uyandı… Alnıma su sürerken yüzümü de öpüyordu. Ben de Nineciğim, nineciğim diye çocukluk günlerimdeki gibi onun boynuna sarılıyordum…*"[97]

Yine Halide Edip Hanımın anılarında belirttiğine göre, Adapazarı'ndan Hendek'e giderlerken yoğun ısrar neticesinde Halide Edip Hanım bir Çerkez düğününe de katılmıştır. Düğün sırasında ilginç bir şekilde, daha birkaç gün öncesine kadar kendisine gösterilen anne şefkatini bu defa o, başkalarına göstermiş ve roller değişmiştir.[98]

İsmet Bey'in anlattığına göre de geçilen güzergâhlarda bulunan insanlar o günün koşullarından kaynaklanan tedirginliklerine karşın kendilerini çok iyi karşılamışlardır.

93 Bu kişiler şunlardır: Celalettin Arif Bey (Adliye Vekili), Cami Bey (Baykut, Dahiliye Umuru Vekili), Bekir Sami Bey (Kunduh, Hariciye Vekili), İsmet Bey (İnönü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili), İsmail Fazıl Paşa (Nafia Vekili), Adnan Bey (Adıvar, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili), Yusuf Kemal Bey (Tengirşek, İktisat Vekili), Fevzi Paşa (Çakmak, Müdafaa-i Milliye Vekili), Rıza Nur Bey (Maarif Vekili) olmuşlardır. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan*, s. 37.

94 Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu* Dergisi, C. 2, 5 (1990), s. 87-88.

95 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 84-85.

96 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 102-103.

97 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 104-105.

98 Adıvar, *Türkün Ateşle…*, s. 112.

İsmet Bey'in bu konudaki izlenimleri şöyledir: "*Yanlış hatırlamıyorsam Hendek'te yağmurlu bir gece Saffet, ben ve Şeyh Atâ Efendi bilmediğimiz bir evin kapısını çaldık. Bir efendi çıktı, bize dikkatle ve tereddütlü bir şekilde baktı. "Misafir geldik" dedik. Fakat adam iyice müteredditi. Belli ki içeri alayım mı, almayayım mı diye düşünüyor. Birdenbire tereddüdü kayboldu ve "Buyrun" dedi. Yorulmuşuz, fena vaziyetteyiz. Eve girdik, yukarı katta sıcak bir odada misafir edildik. Ev sahibi bizim kim olduğumuzu bilmiyor. Bi de onu bilmiyoruz. Bir müddet konuştuk. Adam bize ikram etti. Güzel yemek hazırlamışlardı, getirdiler, yiyoruz… Bizi misafir etmekten çok memnundu.*"[99]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin başkenti, yıllarca iktidar kavgalarının yaşandığı, güç timsali, şairlere, yazarlara esin kaynağı olmuş, umutların, hayallerin en gözde şehri İstanbul'da yaşayanlar, 16 Mart 1920'de meydana gelen işgalle birlikte başka bir sabaha uyanmışlardır. Meclis-i Mebusan basılmış, İtilaf Devletlerinin silahlı askerleri şehrin her yanında boy göstermeye başlamıştır. Yurtseverler üzerindeki baskılar artmış, bunların bir kısmı sanki bir suç işlemişçesine tutuklanmış, bir kısmı ise bu durumdan kurtulmak için saklanmak ya da kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle de, bu kişiler İstanbul'da yaşamanın değil, artık yeni bir umuda dönüşen Ankara'ya ulaşmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Çünkü bu sırada Ankara yurdun kurtarılmasına katkıda bulunmak isteyenlerin gidebilecekleri tek adres olmuştur ve Anadolu'nun her yerinden insanlar akın akın Ankara'ya ulaşmaya çalışmışlardır.

İlk anda İstanbul'dan bir kaçış olarak da isimlendirilebilecek olan bu durum, aslında bir kaçış değildir. Umuda doğru yapılan bir yolculuktur. Bir başka deyişle, bu yolculuk, ülkelerinin geleceğine yönelik duydukları kaygı karşısında pes etmek yerine, mücadele etmeyi tercih eden yurtsever insanların, verdikleri siyasi bir kararın sonucudur.

İstanbul'dan, Ankara'ya doğru yapılan bu yolculuk, elbette tümüyle bilinmezlerle dolu değildir. Yolcular bu işi organize eden ve çok iyi bir şekilde örgütlenmiş olan Kuva-yı Milliyeciler tarafından Ankara'ya ulaştırılmışlardır. Bununla beraber birçoğu için yolculuk oldukça zahmetli olmuştur. Her attıkları adımda bir endişe duyarak, her sokağının köşesini döndüklerinde yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarına inanarak, İstanbul'dan yola çıkan ve umuda doğru yol alan bu insanlar, kimi zaman at üstünde, kimi zaman bir vasıta ile ancak çoğu zaman yaya olarak bu yolculuklarını tamamlayabilmişlerdir. Ayrıca Anadolu'ya geçerken sevdiklerini ve bakımlarına muhtaç durumda olan kişileri geride bırakmış olmaları, bu yolculuğu onlar için zahmetli kılan diğer önemli unsurlardan biri olmuştur.

Öte yandan geçilen güzergâhlar da, Kuva-yı Milliye açısından tam güvenli bir atmosfere sahip değildir. Bazı yerlerde, Kuva-yı Milliye lehinde bir hava varken, bazı yerlerde ise aleyhinde bir havanın olduğu sezilmektedir. Anılarda çok kısa bir süre sonra bu bölgede çıkacak olan isyanların ipuçlarını görmek mümkündür. İngilizlerin, Anadolu'ya geçmek için belirlenen güzergâhlar üzerinde bulunan yerleşim birimlerini işgal etmeleri ve buralardan geçen yolcuları sıkı bir kontrolden geçirmeleri de yolcuların işini hayli zorlaştırmış, çoğu zaman güzergâh değiştirmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca güzergâhlarda azınlıkların İngilizlerin himayesinde bazı silahlı çeteler kurmaları da yolcuların işini zorlaştıran bir başka unsur olmuştur. Özetle, Anadolu'ya geçmek isteyenlerin geçtikleri yollar tehlikelidir, düşmanlar çok ve çeşitlidir, hatta bazen belirsizdir de. Ancak yolcular da bir o kadar istekli, kararlı ve cesurdurlar. Onların Anadolu'ya geçme kararı, İstanbul'un resmen işgalinin ortaya çıkardığı anlık bir korkunun sonucu değildir. Nitekim bütün engellere ve zorluklara

99 İnönü, *Hatıralar*…, s. 186-187.

karşın, geri dönmemişlerdir. Böylelikle İstanbul'dan, Ankara'ya giden tanınmış her kişi, yüklendikleri görevlerle de, Ankara'nın İstanbul karşısındaki yükselişine katkı sağlamış, bu kişiler Mustafa Kemal Paşa'nın ve Milli Mücadele'nin gücünü artırmışlardır.

İstanbul'un-Ankara'ya, Ankara'nın da İstanbul'a açılan kapısı durumunda bulunan Kocaeli ve çevresinin bu kaçış sırasındaki rolü değerlendirildiğinde ise burasının bir güzergâh olarak tercih edilmesinin çeşitli nedenleri olduğu görülür. Bunlardan ilki, şüphesiz Kocaeli ve çevresinin coğrafi konumudur. İstanbul'dan-Ankara'ya geliş ve gidişlerde deniz ya da hava taşıtı kullanılamayacaksa, karadan geçmek için bu bölgedeki güzergâh bir zorunluluktur. Ama karadan tek yolun Kocaeli ve çevresi olması kaçanlar açısından belirli bir güvensizliği de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu yolun, Milli Mücadele karşıtları tarafından kontrol edilmesi pek çok kaçış planını suya düşürmüş ve kaçanları çaresiz bırakmıştır. Kısacası coğrafi durumun uygunluğu güzergâhın kullanımını kaçınılmaz kıldığı kadar, bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. İşte bu güvenlik sorunu, Kocaeli ve çevresindeki Milli Mücadele yanlılarının yardımlarıyla aşılmıştır. Bu anlamda İstanbul'dan-Ankara'ya kaçışta, Kocaeli ve çevresinin coğrafi konumu kadar, burada yaşayan insanların ulusal duyarlılığı da etkili olmuştur. Dahası Kocaeli ve çevresinde yaşayan ahalinin büyük bir çoğunluğu, içinde bulunduğu savaş yorgunluğuna ve ülkenin işgal altında tutulmasına karşın, Milli Mücadele'ye katılmak üzere yola çıkmış olan bu insanlara sahip çıkmaktan çekinmemiştir. Özellikle Halide Edip Hanımın anılarında sık sık örneklerini verdiği gibi, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkanlar, yolculukları sırasında geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan insanlarla, insana dair pek çok şeyler yaşamışlardır. O günün işgal ortamında, bir başka deyişle İngiliz askerlerinin ve Kuva-yı Milliye karşıtı çetelerin soluklarını enselerinde hissettikleri bir ortamda, sığındıkları insanlar büyük bir özveride bulunarak, onlara evlerinin kapılarını açmış, lokmalarını paylaşmış ve böylelikle Anadolu misafirperverliğinin ve cesaretinin en güzel örneklerini vermişlerdir.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.

Ağaoğlu, Samet, *Kuvayi Milli Ruhu*, İstanbul, 1987.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1998.

Apak, Rahmi, İstiklâl Savaşı'nda Garp cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, C.I, II, 15. Baskı, Ankara, 1987.

Aydın, Mesut, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar Ve Faâliyetleri*, İstanbul, 1992.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, 2014.

Bulut, Sedef, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Dergisi*, 9 (2013), s. 207-233.

Can, Dr. Fahri, "Milli Mücadelede Halide Onbaşı", *Yakın Tarihimiz*, C.I, 4 (1962), s.99-100.

Can, Fahri, "Dr. Adnan Bey'i Anadolu'ya Nasıl Geçirdim", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 1 (1955), s.14-15.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000.

Criss, Bilge Nur, İşgal Altında İstanbul (1918–1923), İstanbul, 2007.

Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu* Dergisi, C. 2, 5 (1990), s.85-96.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009.

Çelik, Recep, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Çukuova, Bülent, *Kurtuluş Savaşında Haberalma Ve Yer altı Çalışmaları*, Ankara, 1994.

Çukurova, Bülent "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1986), s.519-526.

Erdem, Ş. Can, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, 62 (2005), s. 677-693.

Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996.

Hamdi, Nebizade, "Çarşafa Bürünmeğe Mecbur Olan Gazeteci", Dün ve Bugün, Yıl: 1, 35 (1956), s.7-8.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hatemi, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz.: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 1. Kitap, 2. Baskı, Ankara, 1992.

"İsmet Paşa'yı Anadolu'ya Nasıl Geçirmiştik", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 35 (1956), s.3-5.

"Kemalettin Sami İstanbul'un İşgali Günü Nasıl Kaçtığını Anlatıyor", *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 1, 9 (1955), s. 8-9.

Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 4. Baskı, İstanbul, bty.

Nadi, Yunus, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, 1955.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991.

Omur, Sinan, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası, Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1962.

Ökte, Ertuğrul Zekâi, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 69 (1973), s17-21.

Ökte, Ertuğrul Zekâi, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 70 (1973), s.28-30.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Özkaya, Yücel, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/13, (1988), s.127-143.

Sakallı, Bayram, *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Ankara, 1988.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, III, Ankara, 1994, 1995.

Sarıkoyuncu, Ali, "Zonguldak ve Havalisinin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2/8, (1991), s. 683-693.

Sofuoğlu, Adnan, İstiklal Harbinde Kocaeli, Ankara, 2005.

Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994.

Şehidoğlu, Süreyya, *Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970.

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.

Törenek, Mehmet, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul, 2013.

Türkçe Sözlük, C.I, 7. Baskı, Ankara, 1983.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Haz.: Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, Konya, 2011.

Yenisey, İsmet, "Aşçı Kılığına Girerek Anadolu'ya Nasıl Kaçmıştım? Nebîzade Hamdi (Eski Trabzon Mebusu), *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 2, 36 (1956), s. 6-7.

Yetim, Fahri, "Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, 13 (2011), s.54-69.

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, İstanbul, 2004.

EK: Halide Edip Hanımın Anı Kitabına Göre, Anadolu'ya Geçerken Kullanılan Güzergâhlar:

15 Mart 1920

İstanbul'un işgal edileceğinin haberini alır ve Adnan Bey ile birlikte Anadolu'ya geçmeye karar verirler.

16 Mart 1920

İstanbul'un işgal edildiğinin haberini alırlar.

17 ve 18 Mart 1920

Anadolu'ya geçmek için arayışa girerler.

18 Mart 1920

Anadolu'ya geçmek için Sultanbeyli'de bulunan Özbekler Tekkesi'ne giderler ve o gece karı-koca Tekke'de kalırlar. Aynı gün, Reşit Bey (Çerkez Ethem'in kardeşi), Keskin Mebusu Rıza ve Manavoğlu Nevres Bey de Anadolu'ya geçmek için Tekke'ye gelir.

19 Mart 1920

Halide Edip Hanım, Adnan Bey'i Tekke'de bırakarak, İstanbul'da bir arkadaşının yanına gider.

20 Mart 1920

Cami Bey'le buluşarak, onu Anadolu'ya geçmek konusunda ikna eder. Ayrıca büyük oğluyla görüşür ve o gece arkadaşının evinde kalır.

21 Mart 1920

Tekrar Tekke'ye döner. Ancak Özbekler Tekke'si boşalmış ve herkes kaçmıştır. Bunun üzerine Adnan Bey ve Cami Bey ile Anadolu'ya kaçış maceraları başlar ve hep birlikte Samandra'ya giderler. Burada kalmazlar ve aynı gece Tepeören Köyü'ne gitmek için hareket ederler.

22 Mart 1920

Tepeören Köyü'ne gelirler.

23 Mart 1920

Köseler Köyü'ne gelirler. Hüsrev Bey ve kardeşi Besalet Bey ile Miralay Kazım (Orbay) ve Kaymakam Naim Cevat burada kafileye katılırlar.

24 Mart 1920

Köseler Köyü'nden ayrılır, Çal Köyü'ne ulaşırlar.

25 Mart 1920

Küçük Kaymaz'a gelirler.

26 Mart 1920

Küçük Kaymaz'dan, Adapazarı'na gitmek üzere yola çıkarlar. Yol boyunca Ermişe Köyü ile İkice-i Osmaniye Köyü'nden geçerler. Gece Adapazarı'na bir saat mesafede bulunan bir köyde kalırlar.

27 Mart 1920

Adapazarı'na gelirler.

28 Mart 1920

Hendek'e gelirler ve bir gece burada kalırlar. Buradayken, Mustafa Kemal Paşa'dan, Ali Fuat Paşa'nın İngilizleri Eskişehir'den kovduğu ve Gebze'ye kadar yollarına trenle devam etmelerini isteyen bir telgraf gelir. Bunun üzerine tekrar Adapazarı'na dönmeye ve sabahleyin de hareket etmeye karar verirler.

29 Mart 1920

Doğançay'a doğru hareket ederler ve oradan geçerek akşam Geyve'ye varırlar. Geceyi Valinin evinde geçirirler. Burada Heyet-i Nasiha Üyeleri Dr. Rıza Nur ve Yusuf Kemal Bey ile karşılaşırlar. Geyve'de kafileye, bir başka yoldan kaçarak Ankara'ya ulaşmaya çalışan Yunus Nadi Bey de katılmıştır.

30 Mart 1920

Bir saat Akhisar'da kaldıktan sonra Lefke'ye varırlar.

31 Mart 1920

Eskişehir'e gelirler.

2 Nisan 1920

Ankara'ya ulaşırlar ve Mustafa Kemal Paşa kendilerini karşılar.

YERELDEN VATANA: KANDIRA'DA MİLLİ MÜCADELE

İbrahim ŞİRİN*

Milli Mücadele üzerine yüzlerce kitap, makale, tez yazıldı ve yazılmaya da devam etmektedir. Zira Milli Mücadele ile ilgili yeni belge ve bulgular, yeni ortaya çıkan hatıralar yeniden ele almamıza imkân vermektedir. Hala yayınlanmayı bekleyen hatıralar genel yaklaşım ve düşüncelerimizi etkileyecek içeriktedir.[1]

Kocaeli tarihinin tarihine baktığımızda en çok çalışmanın Milli Mücadele dönemi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Sabahatin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli* ve Yusuf Çam'ın *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı* çalışması farklı zaman aralıklarında farklı belge grupları özelinde yapılmış çalışmalar olarak dikkati çekmektedir. Söz konusu bu üç çalışma Osmanlı arşiv belgeleri, ATESE ve TİTE arşiv belgeleri ile dönemi anlatan hatıralar ekseninde kaleme alınmıştır. Kitapların sonraki baskılarında üç yazar diğer yazarlar ile eksiklerini kapatmışlardır. Üç yazarın da konu ile ilgili yabancı arşivlere müracaatı söz konusu olmamıştır. Biz bu bildirimiz de İngiliz arşiv belgelerinde Milli Mücadele sırasında İngiliz belgelerini de kullanarak bu alana katkı sağlamayı amaçlıyoruz.

Kocaeli ve çevresindeki faaliyetler, Milli Mücadele'nin nasıl ve ne şekilde örgütlendiğine dair yeniden bakmamızı sağlayacak verilere sahiptir. I. Dünya savaşı sürerken Kocaeli Yarımadası'nda Rum ve Ermenilerin nüfuslarını artırmaya yönelik olarak çete faaliyetlerine başlamışlar Rumlar Todori çetesi, Bahari, Kommit, Apostol, Kirman, Kırçati, İstelyanus, Yeniköylü Yorgi Çetesi, Pandalli, Andon, Vangel ve Vangelos, Milto,, Hrisantos, Deli yani, Zafiri çetesi gibi pek çok çete kurarken Ermeniler, Yuvacıklı Vahan, Donik Antranik, Mavri Mira, Etnik-i Eterya, Taşnak Sütyun Hınçak çetesi[2] bölgede kendi nüfuslarını artırmaya yönelik faaliyet yürütmekteydi. Rum ve Ermeni patriklerinin desteği ile Osmanlı kayıtlarına göre 6 bin çete mensubu Müslüman ahaliye zulmederek Marmara havalisini boşaltıp kendi nüfuslarını yerleştirmeyi amaçlamaktaydı.

Rum ve Ermeni çeteleri gasp, yağma, adam kaçırma, fidye alma gibi yöntemler ile Kocaeli Yarımadası'nda Müslüman ahaliye karşı faaliyet göstermektedirler. Bu çeteler

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: ibrahim.sirin@kocaeli.edu.tr; sirinibrahim@gmail.com

1 Mili Mücadele'nin başlangıcı ile ilgili yeni tartışmalara neden olacak hatıralardan İhsan Eryavuz, **Kara Defter,** İstanbul 2014, Timaş Yay. s. 95. Cami Baykurt, **Defter 1,** TTK Yazma, Cevat Rıfat Atilhan, Bütün Çıplaklığı İle Milli Mücadele, **Büyük Cihat Gazetesi,** Haziran 1951.

2 Hasan Ali Polat, **Milli Mücadele Yıllarında Marmara'da Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler,** Konya 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

incelendiğinde Makedonya'da yüzyılın başında faaliyet gösteren Bulgar komitacıları ile benzer şekilde faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Yarımadada üç çeşit çete faaliyeti yürümektedir. İkinci çete Eski İzmit Mutasarrıfı İngiliz İbrahim, Arnavut Ali Bey Çetesi Küçük Arslan çetesi, Çerkes Rüştü ve Bekir çetesi ki bunlar yaptıkları eylemleri İttihatçılara mal edip halkı Milli Mücadele'ye karşı soğutmaktı. Üçüncü çete ise hem Rum ve Ermeni hem de Milli Mücadele karşıtı çeteler ile mücadele eden Karakol Cemiyetinin örgütlediği Kuvva-i Milliyecilerdir. İttihatçı ve Teşkilatı Mahsusa'nın fedailerinden oluşan cemiyet Yenişehirli Şükrü önderliğinde sonradan Kuşçubaşı Eşref ve Yahya Kaptan, Bulgar Sadık, İzmitli Mümtaz'ın yer aldığı Gebze'de Dayı Mesut, Şile'de Yusuf Ziya ve Kefken'de İpsiz Recep hem Rum ve Ermeni hem de Milli Mücadele karşıtı çeteler ile mücadele ederek bölge halkının Milli Mücadele'ye katılımını sağlamışlardır. Yahya Kaptan Yeniköylü Rum çetelerini, Darıca'da İstelyanus, Bulgar Sadık Todori Çetesini ve İpsiz Recep ise Giritli Andon ve Hritisto çetelerini ortadan kaldırdılar.

Gerek Rum ve gerekse Milli çeteler Makedonya'daki komitacılık faaliyetlerinden fazlasıyla etkilendiler. Yahya Kaptan'ın Makedonya da savaşan çete reislerinden birisi olması bu etkiyi göstermektedir. Yine Milli Mücadele'nin önder kadrosuna baktığımızda Makedon ve Balkan tecrübesini yaşamış kişiler olduğu görülecektir. Kazım Karabekir'den İsmet Paşa'ya pek çok komutan meslek hayatının ilk tecrübelerini Balkan coğrafyasında komitacılara karşı edinmişlerdir.[3] Balkanlar'da yerli ahalinin Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihat Terakki elemanlarınca milis bir şekilde teşkilatlandığını Serez'de Kurulan Müstahfız Teşkilatı örneğinden biliyoruz.[4] Benzer bir yapının 1916'da Kocaeli ve çevresinde Teşkilatı Mahsusaca kurulduğu görülmektedir.[5] Bölgede ilk çetelere karşı direnişin Yahya Kaptan olmak üzere Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarınca yapılmıştır. Kara Kemal ve Kara Vasıf'ın kurduğu Karakol Cemiyeti'nin ilk üyelerinden birisi Yahya Kaptan ve İzmitli Mümtaz'dır. Bu iki ismin Babı Âli baskınında yer alması tanışıklıklarının epey eskiye fedailik dönemine uzandığını hatırlatmaktadır. Mustafa Kemal'in Samsuna çıkışı Erzurum ve Sivas'tan sonra bizzat Mustafa Kemal'in görevlendirdiği Kuşçubaşı Eşref Adapazarı'na gelmiş burada örgütlenme yoluna gitmiştir. Adapazarı'nda tutunamayan Eşref Kandıra tarafına geçmiştir.[6]

Kocaeli ve çevresinde Milli Mücadele'nin ilk safhasında İttihat Terakki mensubu Rıfat Yüce gibi isimler yanında teşkilatın fedaisi İzmitli Mümtaz ve Yahya Kaptan'ın yine Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref'in bölgede milli direnişi örgütledikleri ve çetelere karşı başarılı savaşlar yaptıkları görülmektedir. Kuşçubaşı Eşref'in yetiştirmesi Çerkez Ethem'in Kuvva-yi Seyyare'sinin özellikle İngilizlerin maddi

3 Balkan komitacılığının etkilerine için bknz Fuat Balkan, **Komitacı,** İstanbul 2008, Gürer yayınları, Tahsin Üzer, **Makedonya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara 1999, TTK yay. Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul 1982, Türdav Ofset, s. 139. Karabekir, **Hayatım,** İstanbul 1995, Emre yay. s. 377.

4 İbrahim Şirin, "*İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Cenub-î Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate- î Milliyesi'ne*" **History Studies,** February 2014, Volume 6, s. 129.

5 İzmit Mutasarrıflığı Temmuz 1916'da kendi emrinde asayiş ve güvenliği sağlayabilmek amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa efradı olarak adlandırılan bir örgütlenmeye gidilmişti. BOA, DH:İUM,Dosya E/55 No ; Sabahattin Özel , Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, İstanbul 2005, Derin yay, s. 11. Ali Kemal birinci tamim üzerine verdiği mülakatta İttihatçıların savaş sırasında gelecek için İzmit ve Balıkesir tarafında hazırlık yaptıklarını belirtir. Faruk Gezgin, Ali Kemâl: Bir Muhalifin Hikâyesi, İstanbul 2010, ,İsis Yay.s. 180. Zürcher, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içindeki bazı çevrelerin ulusal direnişi, 1915'te planlamakta olduklarının açık olduğunu belirtir. Cemiyetin hazırlıklarını, açık siyasal faaliyetler ve kamuoyunun harekete geçirilmesi, gizli yeraltı çalışmaları olmak üzere iki düzeyde yaptığının altını çizer.41 Refik Halit Karay, Zürcher'in iddialarını doğrulayacak mahiyette bilgiler verir. "İttihatçıların gelecekteki tehlikelere karşı, çete savaşı için Anadolu'da bazı yerlerde silah, cephane gömdüklerini, teşkilat kurduklarını Kasım 1918'de çalıştığı zaman gazetesindeki patronu olan ve daha önce Maarif ve Posta Telgraf Nazırlığı yapmış olan İttihatçı Şükrü Bey'den (1926'da asıldı!) duymuştur:" "Çare vardır, dedi. Anadolu'ya çekilip mukavemet etmek!" Gözlerim dört açıldı. Ah bu İttihatçılar. Ne yaman, ne yılmaz, ne maceraperest adamlardı. "Ne ile, nasıl?" diye sordum. Şükrü Bey, bir sırrı ifşâ edip etmemekte müteredditi gibi bir an yutkundu sonra şunu söyledi "Hükümet bu ciheti düşünerek tedbirlerini evvelce almıştı. Dağ ve çete muharebesi için silah, cephane, teşkilat hepsi hazırdır; elli sene dayanırız!" O günden tâ Sakarya muvaffakiyetine kadar, aklımın almadığı bu mukavemet meğerse kabili icra imiş ve yapılacak tek iş de o imiş. Bunu anlayıp tatbik edenlere ne mutlu. Refik Halid Karay, **Minelbab İlel Mihrab,** İnkılâp Yay, İstanbul, 2009, s. 59. İttihat ve Terakki'nin I. Dünya savaşı sırasında İzmit ve çevresinde örgütlendiklerini göstermektedir.

6 Adnan Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, Ankara 2006, Atatürk Araştırma Merkezi yay.s. 60.

desteği ile oluşturulan Kuvva-i İnzibatiye ve çıkan isyanların bastırılmasında etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği görülmektedir.

İngilizler Kocaeli ve çevresindeki direniş faaliyetlerini yakından izlediler. Teymen Slade 19 Kasım 1919 tarihli raporunda kimlerin direnişçi olduğunu kimlerin İngiliz ve sadrazam yanlısı olduğunu tek tek tespit edip listeyi Damat Ferit'e gönderdi[7]. Damat Ferit ve İngilizler bu listeyi Milli Mücadele'ye destek verenleri tutuklama da kullandılar. Başta Kuşçubaşı Eşref Olmak üzere İzmitli Mümtaz ve Rıfat Yüce tutuklananlar arasındadır. Tutuklananlar önce Bekirağa Bölüğüne sonrada Malta'ya sürüldü. Kocaeli ve çevresinde Milli Mücadelenin ilk evresi Malta sürgünleri ile sona erer.

İngilizler Kocaeli ve çevresinin Anadolu'da yürütülmekte olan mücadele için önemi bildiklerinden bölgedeki mücadeleyi bitirmek için İzmit Mutasarrıfı Ahmet Aznavur ile temasa geçtiler. Teymen Slade 11 Haziran 1919'da Aznavur ile görüşmüş ve Kuvva-i İnzibatiye'nin kuruluşuna katkı sağlamıştır. Slade'nin raporu İngilizlerin maddi desteği ile Aznavur'un bir ordu kurduğunu göstermektedir.[8]

Tutuklanmalara rağmen bölgedeki milli direniş durmadı hatta hızlandı. Tutuklanma korkusu yaşayan pek çok insan Anadolu'ya geçmenin Milli Mücadele'ye katılmanın yollarını aramaya başladı. Anadolu'ya geçmek isteyenler için Kandıra emin yollardan birisi olarak kullanılmaya başlandı.

Kocaeli Menzil Teşkilatı vasıtasıyla menzil hattından başlayan geçişlerde şu isimler Anadolu'ya geçmişlerdir: İlk olarak Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Paşa'nın babası), İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), Halide Edip (Adıvar), Dr. Adnan (Adıvar), Reşit Bey (Çerkez Ethem'in ağabeyi), Nuri Bey, Keskinli Rıza Bey, Cami Bey (Baykurt), Manavoğlu Nevres Bey, Binbaşı Saffet Bey, İsmet (İnönü), Yunus Nadi Bey, Sırrı Bey (Bellioğlu- İzmit Mebusu), Hüsrev Bey (Gerede), Naim Cevat, Albay Kazım Bey (Orbay- Enver Paşa'nın eniştesi), Binbaşı Besalet (Hüsrev Bey'in kardeşi), Kurmay Yarbay Seyfi Bey Ankara'ya geçmişlerdir. Ayrıca Hacim Muhittin Bey (Çarıklı), Bekir Sami Bey (Amasya Mebusu), Veli Bey (Eskişehir Mebusu), Mahmut Celal Bey (Bayar) da Ankara'ya geçmişlerdir.

Karakol Cemiyeti'nin çalışmaları sayesinde, 1920 Mart'ına kadar İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin kontrolündeki depolardan 56.000 mekanizma, 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, bir batarya top, 3000 sandık cephane, 10.000 takım elbise, 100.000 nal ve mıh, 15.000 matara, 1000 ton kadar muhtelif malzemeyi, geceleri gizlice Anadolu'ya sevk etmiştir. Ayrıca, 1920 yılında 1500, 1921'de de 500 olmak üzere toplam 2000 kişinin Anadolu'ya geçmesini sağlamıştır.

İnsan ve silah kaçırmada önemli bir üs olan Kandıra Milli Mücadeleye bakacak olursak; Kandıra'da Milli direnişin örgütlenmesinde İttihat Terakki mensuplarının bariz etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Rıza ekibinden Jöntürk Ahmet Keşfi'nin İstanbul'da yakalanıp Kandıra'ya sürülmesi Keşfi'ye Kandıra ve çevresinde Jöntürk fikirlerini anlatma imkanı verdi. Mütareke günlerinde Ahmet Keşfi Müdafa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasında etkin çalışmış Kandıra'da tanıştığı Niyazi Bey aracılığı ile Kandıra'da Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin kurulmasını sağlamıştır. Kandıra'dan üç ailenin Erim (Başbakan Nihat Erim'in ailesi), Yelkencioğlu ve Fevzioğulları'nın (Turan Güneş'in ailesi) katılımı ile Kandıra'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.

7 PRO. FO 608/79/3. Slade raporunda 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geçen Mustafa Kemal'in faaliyetlerine yer verir. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra İttihat ve Terakki mensupları ile bir araya geldiği ve Milli hareketleri destekleyenler ile toplantılar tertip ettiği raporda yer alır.

8 PRO. FO 608/79/3

Kandıra bölgesinde Deli Yani çetesi gasp, tecavüz insan kaçırma gibi faaliyetlerine devam ederken Kandıra Kazasının Şeyhler nahiyesinin Kızılçalı Divanı'ndan Sıraköyü'nden Ali oğlu Molla Halit kendisini esir alan Rum çetesinin elinden kurtulduktan sonra bir mavzer alarak silahlı direnişe geçti. 1887 doğumlu olan Halit Molla aslen Safranboluludur. Çanakkale'de Arıburnu'nda savaşmış daha sonra Suriye cephesinde İngilizlere esir düşmüştür. Molla Halit, sayısı 800 kadar olacak bir müfreze oluşturdu.[9] Gerek Rum çeteleri ve gerekse Kandıra'yı işgal eden Yunanlılarla savaştı. Kandıra ileri gelenleri ve Kandıra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kandıra'nın savunması için Kefken Adası'nda korsanlık yapan ve İstanbul Hükümetinin idama mahkûm ettiği İpsiz Recep ile temasa geçtiler.[10] Ondan Mili Mücadele'ye katılmasını istediler. Recep teklifi kabul etti. Adamları ile Kandıra'daki silah ve insan kaçırma işlerinde çalışırken bir taraftan da bölgede faaliyet gösteren Rum çetelerine karşı savaştı. İpsiz Recep ve çetesi bölge haklının mallarını yağmalamadan geri durmadı.

Gerek İstanbul hükümeti ve gerekse Milli Mücadele cephesinden Bolu Mutasarrıfı Halil Türkmen İpsiz Recep'in Müslüman ahalinin malları gasp ettiği, hudutsuz bir nüfuz ve iktidara sahip olduğunu belirtir. İpsiz Recep bütün bu suçlamalara karşı müfrezesinin ihtiyaçlarını karşılamak için Müslüman olmayan ahalinin mallarını gasp ettiği kabul etmekle birlikte Müslüman ahalinin mallarını gasp ettiğine dair suçlamayı kabul etmemiştir. Gerçekte İpsiz Recep Akçakocalı Genç Mehmet'in mal yüklü iki takasına el koymuş ve çete mensupları malları İstanbul'da satmıştır. Yine 16 Kasım 1920'de İpsiz Recep ve çetesi Akçaşehir gümrüğünde Bolulu tüccar Şükrü Efendi ve Akçaşehir esnafından Mevlüt Çavuş'a ait eşyaya çeteden Rıfat reis el koymuştur. Bolu Mutasarrıfı Halil Türkmen İpsiz Recep'e çektiği telgrafta malların Akçaşehir'e götürüp gümrüğe teslim etmesini, aksi takdirde kendisine bunun pahalıya mal olacağını bildirmesi üzerine İpsiz Recep malların hazır ve kayıkta olduğunu ve hava açıldığında gümrüğe teslim edeceğini bildirir.[11] Bu iki hadise de göstermektedir ki İpsiz ve çetesi Müslüman ahalinin mallarını da gasp edip yağmalamıştır. Ancak stratejik konumu diğer çete reislerinin yaşadığı sorunlarla karşılaşmasını önlemiştir. Kandıra üzerinden insan ve silah kaçırma faaliyetini İpsiz Recep ve çetesi sürdürdüğünden belli ölçüde faaliyetlerine göz yumulmuştur.

Kandıra'da Milli direnişe İpsiz Recep, Molla Halit yanında Hamit Pehlivan sayısı 600 bulan çetesi ile destek verdi. Kandıra'daki Mili Mücadele'nin örgütlenmesinde etkili olan isimlerden Niyazi Yelkencioğlu hatıralarında Kandıra ahalisinin başlangıçta durumun vahametinin farkında olmadığını çarpıcı bir şekilde anlatır. *Deli Yani Çetesinin Kandıra'yı basacağını haber aldık. Bunun üzerine Hurşit Bey, Arif Bey, Nalbantzade Mehmet Efendi, Halid Efendi bütün arkadaşlar toplandık. Kandıra'nın dışında devriye gezmek için harekete geçtik. Mavzerleri, fişekleri kuşandık, etrafa yayıldık. Devriue gezmek için bizlere katılmayanlar çoktu. O yüzden burada "benim neme lazım, parası malı olan düşünsün. Deli yani benim neyimi alacak? Diyenlere aldırmadan görevimize devam ettik*.[12] Anadolu halkı 500 yıldır topraklarında işgal görmemişti. Vatan kaybetmenin ne demek olduğunun henüz

9 Halit Molla Akın soyadını almıştır. Rıfat Yüce Halit Molla'nın hatıralarını Türk Yolu gazetesinde "*Kuva-yı Milliye Kumandanı Halit Molla'nın Kurtuluş Savaşı Anıları*" başlığı ile Mart- Nisan 1940 'da yayınladı. Halit Molla Akın'ın hatıraları, Rıfat Yüce, **Kocaeli Tarih ve Rehberi, Haz**. Atilla Oral, İstanbul 2007, Demkar yay. s. 277-287 yayınlandı.

10 İpsiz Recep için bknz, Mümin Yıldıztaş, **İpsiz Recep "Emice",** İstanbul 2009, Yeditepe Yay.

11 Halil Türkmen**, Bolu Mutasarrıfı Halil Türkmen'in Hatıraları**, TİTE Arşivi No 142/23937, s. 154-155.

12 Niyazi Yelkencioğlu, **Kurtuluş Savaşı Anıları,** İstanbul 2010, Demkar Yay., s. 24. Aydınlar arasında Milli mücadeleye karşı olanların büyük çoğunluğunda Anadolu'daki mücadelenin İttihatçı mücadelesi olarak görmeleri ve İttihatçıların ülkeyi daha kötü duruma düşüreceklerine inanmaları etkili idi. Milli Mücadele karşıtı Ali Kemal'in linç edilmeden önce Rahmi Apak'a söylediği memleketi tanımıyordum. Yurt dışında okudum. Birde bu savaşın İttihatçı savaşı olduğunu düşünüyordum bu yüzden Milli Mücadeleye karşı çıktım sözleri, Milli Mücadelenin ittihatçı algısını göstermektedir. Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları,** Ankara 1988, TTK yay. s. 262. Refik Halit Katay Milli Mücadele'nin İttihatçı kavgası olduğu düşüncesi ile Milli Mücadele taraftarı olmaz. Refik Halid Karay, **Min-el Bab İlel Mihrab**, İstanbul 2009, İnkılâp Yay.

farkında değildi. Balkan felaketini yaşayan ve bir vatan kaybetmenin acısını duyan insanlar vatan kaybetmenin daha çok farkındaydı. İlk kez Müdafaa-i Hukuk kelimesi 1908 sonrası kullanılmaya başladı. Bu anlamda Milli Mücadele kavramsal olarak köklerini 1908'den alır. Milli Mücadele'nin ruhu Namık Kemal'in düşünceleri ile beslenen 1908 kuşağında ortaya çıkmıştır.[13] İlk kez Garbi Trakya hükümeti döneminde Kuvva-yı Milliye, Kuvva-yı Milliye Kumandanı, Umum Çeteler kumandanı gibi tabirler kullanılmıştır. 1919'dan 6 yıl önce Kuvva-yı Milliye kavramı ve bağımsız bir devlet fikrinin bu topraklarda oluşması Osmanlı tebaasının örgütlenme yeteneğinin ve bağımsızlık fikrinin gelişmişliğine işaret eder. Sivas Kongresi'nde yaptığı 15 dakikalık konuşmada Mustafa Kemal 41 kere "milli" ve "millet" kelimesini kullanır.[14] 1913'ten bu yana hitap ettiği insanlarda milli kelimesinin bir karşılığı oluşmuştur. Balkan Savaşı ve Batı Trakya Hükümeti'nden arta kalan İstiklal Savaşı'nın sihirli kelimesi şüphesiz Kuvva-yı Milliye ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir. Tıpkı Balkanlar'da vatan kaybetmenin acısı ile yanan insanların 1913'te Müdafaa-i Milliye derneği kurması gibi doğuda Ermeni tehlikesine karşı insanların örgütlenmeleri ve hatta 18 Ocak 1919'da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'nin kurmaları vatan kaybetme duygusunun nasıl bir örgütlenmeye götürdüğünün önemli örneğidir.[15]

Deli Yani Çetesi, Kandıra bölgesinde faaliyetlerini sürdürdü. Deli Yani ve çetesinden yirmi kişi Ağva'ya bağlı Hamidiye köyüne gelip saklandıklarını ahaliden Ömer efendinin jandarmaya haber vermesi üzerine çetenin saklandığı ev sarılmış, çete mensuplarının teslim ol çağrısına ateş ile karşılık vermeleri üzerine çatışma çıktı. Çatışmada beş çete mensubu öldürüldü.[16] Diğerleri kaçabildi. Üsteğmen Ragıp Efendi Komutasındaki jandarma Müfrezesi çeteyle çatışmaya girmiş bu çatışmada Deli Yani sağ olarak ele geçirilmiştir. Deli Yani Çetesi 14 Haziran 1920'de etkisiz hale getirildi. 1918'de Kandıra ve çevresini işgal eden İngilizler çekilince Yunanlılar 1921 Mart'ında Kandıra'yı işgal ettiler. Molla Halit, Hamit Pehlivan ve İpsiz Recep'in müfrezeleri Yunan işgaline karşı başarılı çatışmalar gerçekleştirdi. 21 Haziran 1921'den itibaren Yunanlılar Kandıra'dan çekilmeye başladı. Temmuz sonlarında Kandıra Türk birliklerinin denetimine geçti. Kandıra savunmasına benim neme lazım, parası malı olan düşünsün diye katılmayan ahali'nin gerek çeteler gerekse Yunan kuvvetleri alacak mal, can ve ırz buldular. Şile Takip Komutanı Yusuf'un 2 Mayıs 1921 hazırladığı rapor Yunanlıların Kandıra yaptığı mezalimi gözler önüne sermektedir.

Telgraf Şile 2/Mayıs/[1]337 Sûret Umûm Jandarma Kumandanlığına 29 Nisan sene [1]337 târîhinde Kandıra ahvâlini tedkîk etmek üzre Kandıra'ya gönderdiğim sabık Şile Bölüğü başçavuşlarından Ali Rıza ile beş arkadaşının Kandıra'yı işgâl edüp iki gün zarfında tahliye eden Yunan kıta'âtıyla Rum çetelerinin yapdıkları mezâlim ve fecâyi' ber-vech-i âtîdir:

1- Mantarcılar karyesinden Çarıklı(?) Hüseyin'in â'ilesini çırçıplak soyarak yirmi Yunan neferi mezbûrenin ırzını hetketdikden sonra ayaklarından hânesinin ocağına asarak süngü ile muhtelif mahallerinden cerhetmek sûretiyle katletdikleri gibi karye-i mezkûredeki kadınların ırzlarını aynı sûretle hetkederek pâre ve takım altunlarını çıkartmak bahânesiyle

13 Namık Kemal özellikle eserleri ile 1908 kuşağı üzerinde etkili olmuştur. Onlarda vatan düşüncesinin temel dayanağı Namık Kemal'in eserleridir. Mekteb-i Harbiye ve Mülkiye öğrencileri Namık Kemal'in eserleri gizli gizli okurlar. Takibe uğrayıp sürgüne gönderilirler. Sürgüne gönderilmekten kıl payı kurtulanlar da olur. Bunlardan birisi Kazım Karabekir'dir. Karabekir hatıralarında Kemal'in kendi kuşağı üzerinde etkisini anlatır. Kazım Karabekir, **Hayatım,** İstanbul 1995, Emre Yay. Mektebi Mülkiye'de de durum farklı değildir. Tahsin Üzer, **Mekodanya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara 1999, TTK yay. Zeki Mesut Alsan, **Hürriyet Pervanesi**, Ankara 2000, Vadi yay. Ali Kenal, **Ömrüm,** Ankara 2004, Hece Yay.

14 Erik Jan Zürcher, Savaş, **Devrim ve Ulusallaşma**, (Çev. Ergün Aydınoğlu), İstanbul 2005, Bilgi Üniversitesi Yayınları s. 234.

15 Batı Trakya ve Cenubi Garbi Kafkas tecrübesinde önemli aktör Teşkilat-ı Mahsusa'dır. Bu iki hükümet tecrübesinin Teşkilat-ı Mahsusa üzerinden okunması için bknz, Şirin, agm.

16 DH.EUM3.Şb dosya no 25 gömlek 32, DH.EUM 6 Şb. Doysa 36 Gömlek 8.

cerhetmişlerdir.

2- Kışla karyesinde Doğancıoğlu İbrahim'in ensesinden kasatura ile vahşiyâne bir sûretde köy İslâmlarının muvâcehesinde kesüb cesedini süngü ile parçalamışlardır.

3- Karasakal karyesinden bir kadının beş altı Yunan neferi tarafından cebren ırzına ta'arruz edildiği gibi Kandıra'nın Karakiraz karyesinden bütün kadınları toplayarak yüz kadar Yunan askeri mezbûrelerin namuslarını kirli elleriyle lekeledikden sonra üzerlerinde ve hânelerinde bulunan eşyâlarını kâmilen yağma etmişlerdir.

4-Adapazarı'ndan gelen üç yüz kişilik Yunan ve yerli Rum, Ermeni çeteleriyle; Çerkesler, Cebecioğlu, Vareman[Araman] karyeleriyle Şeyhler nâhiyesine girerek kadınların ırzlarını hetk ile birçok katl ve mezâlim icrâ etmişlerdir.

5- Kandıra'nın Karakiraz karyesinden Bayram Ali'nin kulaklarını keserek ceplerine koyub gözlerini çıkararak şehîd etmişler ve karyenin eşyâsını arabalarla koyun, keçi, sığır hayvanâtını sürü halinde götürmüşlerdir.

6- Ütükler karyesi ahâlîsi mezâlimden haberdâr olarak dağa çekildiklerinden mezkûr karye kâmilen Yunanlılar tarafından ihrâk edilmişdir.

7- Bişkin(?) Hacıismail karyesinden polislikden mütekâ'id Cemâl Efendi katl ve Çavuş nâmında birisinin de kulak ve burnunu kesmek sûretiyle şehîd edilmiş ve karyenin eşyâ ve mevâşisini alup götürmüşlerdir.

8- Adapazarı'ndan gelen Yunan çeteleri ve efrâdı Karadere karyesine girerek altı kişiyi katl ve kadınların ırzlarını hetketmişlerdir.

9- Araman karşusunda İnanlar karyesinde Atacı nâmındaki İslâmı süngü ile katl ve kadınları bir hâneye toplayarak pâre ve zî-kıymet eşyâlarını gasb ile ırzlarını hetkederek cerhetmişlerdir.

10- Tekeler karyesinden onbeş bakire kızın bikrlerini izâle etdikleri gibi çıplak bir hâlde ayaklarından asup omuzlarından cerhetmek sûretiyle pâre ve müzeyyenâtlarını çıkarmaları içün mezâlim icrâ etmişlerdir.

11- Hatibli[Hatibler] karyesinden Yeni(?) Halil Dökiren [Döğüdüren] karyesinden henüz esâretden avdet eden bir delikanlıyı fecî' ve pek vahşiyâne bir sûretde katletmişlerdir.

12- Karadere karyesinden dört delikanlı ve üç dâne yedi-sekiz yaşlarında oğlan çocuğunu döğdükleri, göz yaşlarını nazar-ı dikkate almayarak ma'sûmların ırzlarına tecâvüz etdikden sonra sıralayup cümlesini kesmişlerdir.

13- Kandıra'dan ric'atlerinde kasabanın câmi'-i şerîfindeki halıları alup Adapazarı'ndaki Aliye nâmındaki kadınla Receb Ağa'nın gelininin kızını ve Kengirili Mustafa Ağa'nın â'ilesinin ırzlarına tecâvüz edilerek birlikde Çubuklu'ya götürmüşler ve henüz hayât ve memâtları hakkında bir haber alınamamışdır.

14- Yunanlılar Kandıra telgrafhânesini tahrîb edüp ve hükûmetin evrâk-ı resmiyyesini parçalamışlar ve hükûmet dâ'iresinde bulunan eşyâları tahrîb etmişlerdir.

15- Kıta'âtı işbu fecâyi'i yaparak İzmit'e doğru çekilmekdeler iken Kuvâ-yı Milliyye'den Halit Molla müfrezesiyle vukû'a gelen müsâdeme netîcesinde bir mikdâr maktûl ve esîr bırakarak birlikte götürmekte bulundukları hayvanâttan bir kısmını istirdâd etmişlerse de bini mütecâviz koyun ve sığır İzmit'e götürülmüştür. Kandıra'dan Çubuklu'ya çekilen Yunan müfrezesiyle Halid Pehlivan'ın kumanda ettiği bir Kuvâ-yı Milliyye müfrezesi müsâdeme ederek Yunanlılara pek çok telefât verdirüp mağsûb hayvanâtdan bir kısmını istirdâd etmişlerdir.

16- Kandıra işgâl kuvvetinin esnâ-yı ric'atinde Kuvâ-yı Milliyye'nin elde ettiği kesânın ifâdelerinden İstanbul Patrikhânesi'ni Şile, Kandıra, İzmit, havâlîsinde şekâvet etmek üzre altı bin kişiden mürekkeb Rum ve Ermeni komitelerinin şu günlerde mezkûr mıntıkalara pey-der-pey i'zâm edecekleri anlaşılmakla arzolunur. [17] Dahiliye vekaletinin verdiği bilgilere göre Kandıra'da Yunan işgali sonrası 1.339.610 TL taşınmaz mal kaybı 2.113.510 TL taşınır mal kaybı olmuştur.[18]

Sonuç

Milli Mücadele tarihinin anlaşılması noktasında yerel çalışmalar önemini korumaktadır. Genel tarihin yazımında bölgesel çalışmalar son derece önemlidir. Milli Mücadele'nin yerelde nasıl ve ne şekilde örgütlendiği, aktörlerinin kim ya da kimlerden oluştuğu genel milli mücadele tarihinin anlaşılmasına ışık tutacak mahiyettedir. Kocaeli Yarımadası ve özellikle Kandıra özelinden Milli Mücadele'ye baktığımızda Milli Mücadele ruhunun 1908 hareketine uzandığı ve Namık Kemal'in 1908 kuşağının heyecanlarını ve vatan idealini belirlediği anlaşılmaktadır. Milli Mücadele kavramsal alt yapısını 1908'den alır. Örgütsel alt yapısını ise Karakol Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa oluşturur. Kocaeli Yarımadası özellikle 1916'dan itibaren Teşkilat-ı Mahsusa'nın örgütlü bir şekilde fiilen yönettiği ve halkı Milli Mücadele'nin yanında olacak şekilde örgütledikleri bir bölgedir. Kandıra ve çevresi özellikle İstanbul'dan İnsan ve silah kaçırma işinde stratejik konumundan dolayı bir geçiş noktasıydı. Milli Mücadelenin önemli isimleri bu yol ile Anadolu'ya geçebildiler.

I. Dünya Savaşı devam ederken bölgede pek çok Rum ve Ermeni çetesi kendi nüfuslarını artırmak için Müslüman ahaliye yönelik eylemlerde bulundular. Bu çetelere karşı Karakol cemiyetinin örgütlenmesi ile Milis kuvvetler bölgede faaliyet gösterdiler. Yahya Kaptan ve çetesi Rum ve Ermeni çetelerine karşı mücadele etti. Gerek Rum ve Ermeni çeteleri gerekse onlara karşı kurulan çeteler Balkan komitacılığını örnek alınarak kuruldular. Kandıra'da faaliyet gösteren başta Deli Yani ve diğer Rum çeteleri ve Yunan kuvvetlerine karşı Molla Halit, Hamit Pehlivan ve İpsiz Recep çetesi mücadele etmişler halkın bu çetelere karşı mücadele etmesini sağlamışlardır.

Kocaeli Yarımadası örneği yerel çalışmalar genel Milli Mücadele tarihin daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır.

17 BOA. HR. SYS.2624/12;**Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II Anadolu'da Yunan Mezalimi,** Ankara 1996, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., s. 198.

18 Özel, age, s. 237.

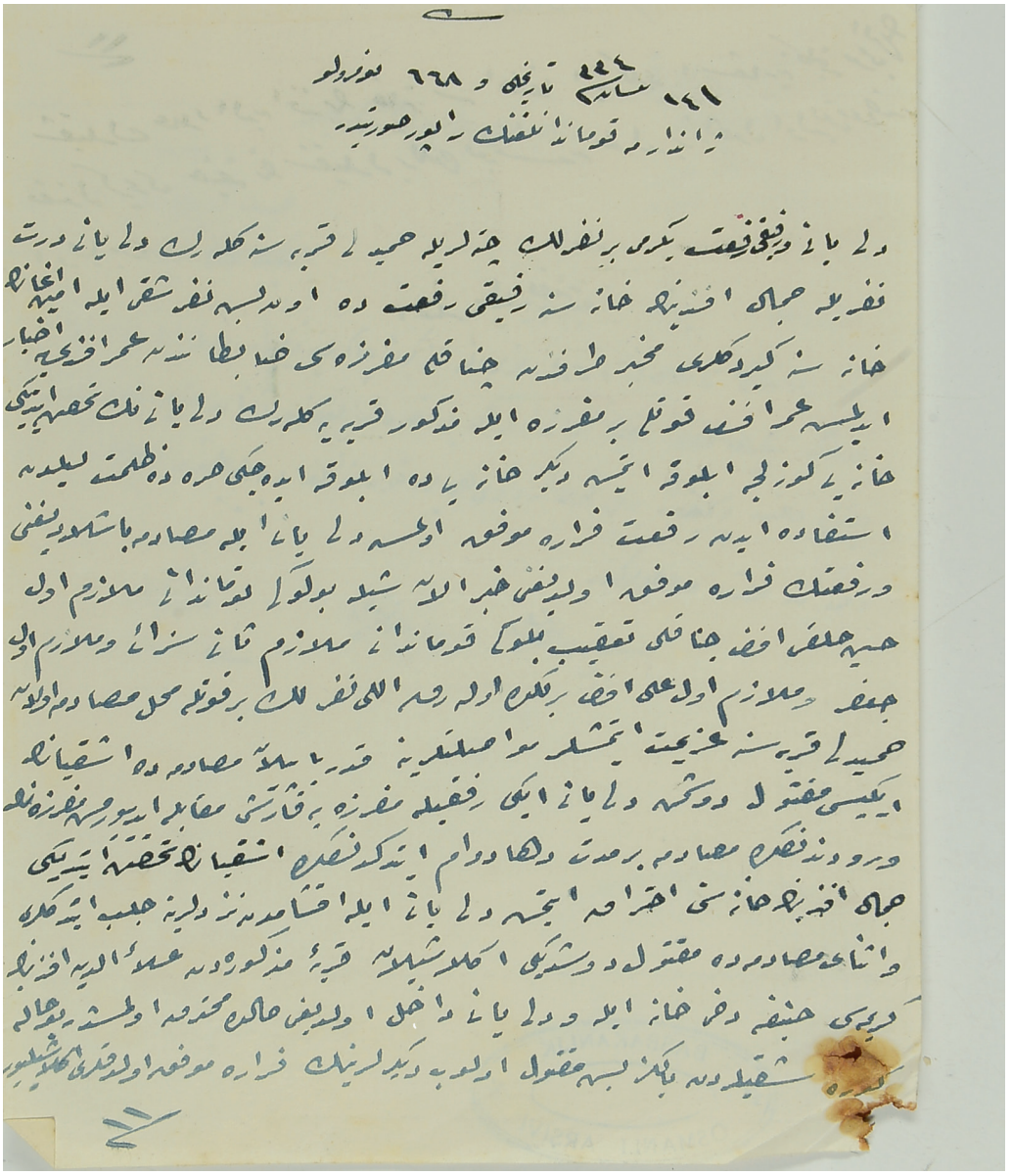

(Deli Yani Çetesinin Ortadan Kaldırılışı)

KARA MÜRSEL ALP

AKBAŞ CEPHANELİĞİ BASKINI VE DRAMALI RIZA BEY

Osman AKANDERE*

Giriş

Köprülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey başta olmak üzere Kuva-yı Milliyeciler, Biga'da asayiş ve huzuru sağlamalarından sonra bu kez de Kuva-yı Milliye için silah ve cephane temini konusunda çalışmalara başlamışlardı[1]. Çünkü Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Köprülü Hamdi Beye verdiği görevlerden birisi de "asker, silah ve cephane" tedarik etmekti[2].

Aslında Yunanlılara karşı başlatılan mücadelede millî kuvvetlerin en büyük sıkıntısı silah ve cephane tedariki idi. Konu ile ilgili Kazım Bey *"En büyük zorluk silâh ve cephanenin temin edilmesinde idi. Kolordu depolarında bulunan mekanizmasız tüfekleri, İstanbul'dan sandıklarla mekanizma nakletmek ve denize atılan mekanizmaları da çıkarmak suretiyle kısmen istifade edebilir hale getirdik. Fakat bu kadarı gayemiz için yeterli değildi*." diyerek silah ve cephanenin o günler için ne kadar gerekli ve önemli olduğunu belirtiyordu[3].

Cephedeki kuvvetlerin silah ve cephane ihtiyacını gidermek için İstanbul'da gizli olarak faaliyet gösteren bazı Millî Mücadele yanlısı cemiyetlerle işbirliğine girişilmiş ve bu suretle İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmaya çalışılmıştı. Hatta bir defasında 61 nci Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey, Dramalı Rıza Bey ile birlikte kendi kardeşi Fethi Beyi, silah temini için İstanbul'a göndermişti[4]. Dramalı Rıza Bey ile Fethi Bey, bir miktar silah ve cephaneyi İstanbul'dan cepheye getirmeyi başarmışlardı. Maçka Silahhanesi Mitralyöz Yüzbaşısı Cemal Bey de hatıratında bu olaya yer vermekte ve "*Kuva-yı Milliyenin noksanlarını ikmâl için büyük faaliyet göstermek iktiza ediyordu.(...) Kuvâyı Milliye komutanlarına İstanbul'a adam gönderip noksanlarını aldırmalarını tenbih*

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğittm Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: oakandere@konya.edu.tr

1 "Bundan sonra Hamdi Bey ve arkadaşları bütün güçlerini Biga ve yöresinde güvenliği sağlama, bölgede millî davaya katılanların sayısını artırma, Yunan cephesinde çarpışan asker ve Kuva-yı Milliyecilere silah ve cephane sağlama, cepheye gönüllü gönderme işlerine verdiler." Bu değerlendirme için bkz. İlhami Bebek, **Millî Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Baskını**, Genelkurmay Başkanlığı yay. Ankara 1994, s. 49.

2 Balıkesir Merkez Heyeti, Köprülü Hamdi Beyin yöneticilik bilgisinden ve tecrübesinden yararlanılmasını düşünerek, ondan "asker, silah ve cephane tedarik etmek, uygunsuz hareketlerde bulunanlara hadlerini bildirmek, yapılan yolsuzlukları önlemek, Müdafaa-i Hukuk örgütünü güçlendirmek gibi görevlerle Hamdi Beyi Biga'ya göndermişti. **İzmire Doğru**, 14 kânunusani 1336(1920), Nr.18

3 Özalp, **age.,** C.1, s.73.

4 Kazım Bey hatıralarında bu konuda şunları söylemektedir:
"Noksanı telafi için çok kereler İstanbul'a heyetler gönderdik. Bu heyetler de silah ve cephane temine muvaffak olamıyorlardı. Ancak bir gidişte kardeşim Fethi ile Dramalı Rıza Bey bir miktar silâh ve cephane bulmaya muvaffak olmuşlardı. Bunları İstanbul'dan getirmek fevkalade zordu." Özalp, **age.,** C.1, s.73-74.

etmiştim. Bunlar gelmeye başlamışlardı. Karahisardan Dramalı Halil İbrahim(Dramalı Rıza olacak) isminde çete reisi gelmişti. Ona Maçka Silâhhanesi'nden bir takım şeylerle birkaç tane de Cebel topu kaması vermiştim" demektedir[5].

Akbaş Cephaneliği Baskınının Planlanması

Bilindiği gibi, Mondros Mütarekesi'nin ilgili hükmü gereğince[6] silah depolarına İtilâf Devletlerince el konulmuştu. Anadolu depolarında bulunan silahların sürgü kolları ile topların kamaları sökülerek sahile ve İstanbul depolarına taşınmıştı. Oluşturulan en büyük silah depoları İstanbul ve Gelibolu Yarımadası'nda bulunuyordu[7]. Bu depolarda Türk subayları da bulunmakla beraber, depoların kontrolü ve korunması tamamen İtilâf kuvvetleri tarafından yapılıyordu. Diğer taraftan İzmir ve Manisa havalisindeki silah depoları ise Yunan işgalleri ile birlikte, Yunanlıların eline geçmişti[8]. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında kurulan "Karakol, Hamza, Felah, Mim Mim Grubu gibi" bazı gizli cemiyetler ve teşekküller, İtilâf Devletlerinin ele geçirdikleri bu silah ve malzemeleri mümkün olduğunca İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırmaktaydılar[9]. Ancak bütün bunlar yetersiz kalmakta, her geçen gün genişleyen mücadele cephesi ve yine sayıları gittikçe artan millî kuvvetlerimiz için daha geniş çapta silah ve cephaneye ihtiyaç duyuluyordu.

İşte Akbaş silah deposu, Gelibolu Yarımadası'ndaki en büyük silah depolarından biriydi ve burada Kafkas cephesinde Ruslardan ele geçirilmiş olan silah ve teçhizat bulunuyordu[10]. Bu depoda, sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus ağır makineli tüfeği ve 5 bin ila 20 bin sandık arasında olduğu ifade edilen cephane ile muhabere ve istihkâm malzemesi bulunuyordu[11]. Akbaş'daki bu silah ve cephane deposunu Fransızlar korumaktaydı. İşte bu günlerde bu silah ve cephanelerin Bolşevik Ruslara karşı savaşan Çarlık yanlısı bir kuvvet olan Vrangel ordusu askerlerine verileceğine dair İstanbul gazetelerinde haberler çıkmaya başlamıştı.

---

5 General Cemal Karabekir, **Maçka Silâhhanesi Hatıraları**(İstiklâl Harbi Kahramanları), Yay. Haz. Aykut Kazancıgil, Nehir Yay., İstanbul 1991, s.69. Hatırat yazarının bahsettiği olay, Kazım(Özalp) Beyin hatıralarında bahsettiği silah getirme ile ilgili görevdi. Ancak Mitralyöz Yüzbaşısı Cemal Bey(bilahare General Cemal Karabekir), hatıralarını çok daha sonra yazdığı için Dramalı Rıza Beyi, Dramalı Halil İbrahim olarak hatırlamaktadır. Oysa Çarkçı Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey Dramalı Rıza Bey ile birlikte "Damad Ferid Paşa'ya Suikast" davasında suçlu görülerek idam edilmişti. Hatırat yazarı hatıratının bazı bölümlerinde Dramalı Rıza Beyi mütemadiyen (yanlış hatırlama ile) Dramalı Halil İbrahim olarak anmaktadır.(O.A).

6 Mondros Mütarekesi'nin 5, 13 ve 20 nci maddeleri Osmanlı Kara ve Deniz kuvvetlerinin terhisi, teçhizat, silah ve cephanenin durumuyla ilgiliydi. İlgili maddeler için bkz. **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1999, s.47-49.

7 14. Kolordu bölgesi olan Çanakkale ve Bolayır çevresinde, Bolayır Piyade Cephane Deposu, Alibey Çiftliği Piyade Cephane ve Sahra Mermisi Deposu, Gaziler Piyade Cephane ve Top Mermisi Deposu, Kaydos(Ecebat), Akbaş, Hasanoba, Türecik, Ezine, Ayvacık Piyade Cephane ve Top Mermisi Depoları bulunmaktaydı. Bu bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını(Olayı) ve Yankıları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IX, Sayı:26(Mart 1993), s.424.

8 Özalp, **age.,** C.1, s. 89.

9 İstanbul'da kurulan bu gizli cemiyet ve teşekküllerin faaliyetleri için bkz. Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası;** Mesut Aydın, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1992; Hüsnü Himmetoğlu**, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları,** Ülkü Matbaası, İstanbul 1975; Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** TTK Basımevi, Ankara 1988; Bülent Çukurova, **Kurtuluş Savaşında Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara 1994.

10 Kafkas Cephesinde Ruslara karşı savaşan Türk kuvvetleri ihtilalden sonra Ruslardan kars, Ardahan ve Batum şehirlerini geri almakla beraber, pek çok silah ve cephane de ele geçirmişlerdi. Bu silah ve cephanenin önemli bir bölümü Osmanlı Hükûmeti tarafından Akbaş'taki cephaneliğe taşınarak muhafaza altına alınmıştı. Bkz. Su, age., s. 135.Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu**, s.264-270. İlgürel, **age.,** s.178;

11 Sofuoğlu, **Akbaş Baskını(Olayı) ve Yankıları**, s.424; İlgürel,, age., s.178; Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Akbaş cephaneliği hakkında bilgi verirken burada bulunan silah ve malzeme konusunda "*Akbaş denilen yerde, bir cephane deposu vardı. Orada Fransızların eli altında bol miktarda silah ve cephane bulunuyordu(...) Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus Makineli tüfeği, yirmi bin sandık cephane bulunduğu tahmin ediliyordu"* demektedir. M. Kemal Atatürk, **Nutuk, C.1(1919-1920),** Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s.268. Ayrıca bu sayıların belirtildiği belge için de bkz. M. Kemal Atatürk, **Nutuk, C.III (1919-1927) Belgeler**, Yay. Haz. İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 191-192, Belge No: 239.; Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'ndeki belgeye dayanarak İlhami Bebek'de Akbaş silah deposunda 8500 tüfek, 30 makineli tüfek ve yarım milyon miktarda piyade fişekliği bulunmaktaydı demektedir. Bebek, **age.**, s.53. Akbaş cephaneliği'ndeki silah ve mühimmat konusunda Zeynel Kozonoğluda " 8 bin tüfek 137.711 Alman Piyade Fişengi, 5,5 milyon Mavzer cephanesi, 7,331 sahra topu mermisi, 104 onbeşlik skoda mermisi, 398 onbuçukluk obüs mermisi olduğunu söylemektedir. Bkz. Kozanoğlu, age., s. 77.

Hatta bu silahları almak için Gelibolu'ya bir Rus nakliye gemisinin geldiği de istihbarat olarak iletilmişti[12].

İstanbul gazetelerinde Akbaş'taki silah ve cephanenin Rusya'ya gönderileceğine dair haberlerin çıkması, Kuva-yı Milliyecilerin ve Ankara'nın dikkatini çekmişti. Cephede cephane sıkıntısı çekilirken ve cephane sarfiyatında tasarrufa azami ölçüde riayet edildiği bir sırada Akbaş'taki silahların ve cephanenin Rusya'ya gönderileceği haberleri derin bir endişe ve üzüntü yaratmıştı. Oysa her taraftan işgal edilmiş olan vatan topraklarının müdafaası için cepheye koşmakta olan halka silah temininde büyük sıkıntılar çekiliyordu[13].

İşte Kuva-yı Milliye'nin ve bilhassa Balıkesir bölgesindeki milli kuvvetlerin silah ve cephane temini noktasında had safhada sıkıntı çektikleri ve Balıkesir Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi ve 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey, yeni silah ve cephane kaynakları bulmak için çaba sarf ettikleri bu günlerde, Akbaş Cephaneliği'ndeki silahların Ruslara verileceği haberleri, gündeme Akbaş Cephaneliği'nin basılarak bu silahların ele geçirilmesi düşüncesini doğurdu. Bu fikri ortaya koyan 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey'dir.

Nitekim Köprülü Hamdi Bey'i bu görevi üstlenmesi konusunda ikna eden Miralay Kazım Bey olmuştu. Kazım Bey bu görevin verilmesiyle ilgili olarak hatıralarında "Akbaş'ta; İtilâf Devletleri'nin muhafazasında bulunan silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması çarelerini aramaya koyulduk. Akbaş'daki silah ve cephanenin İtilâf kuvvetlerinden *kaçırılması fikrini, o zaman Balıkesir'de bulunan Köprülü Hamdi Beye açtım, Pek ateşli ve cesur bir vatanperver olan Hamdi Beyin bu iş aklına yattı ve hemen faaliyete girişti*" demektedir[14]. Bunun üzerine Akbaş'daki silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması konusu Köprülü Hamdi Beyin bu görevi üstlenmesi ile düşünceden eyleme dönüşecek bir hal almıştı[15]. Olayı hızlandıran gelişme ise bu silahların Rusya'ya geri gönderileceğine ilişkin istihbarat bilgileri ve gazete haberleri olmuştu.

Görevi üstlenen Hamdi Bey, hemen çalışmalarına başlamış ve ilk olarak Biga'ya gelmeden emri altına verilen ve kısa sürede yiğitliği, cesareti, teşkilâtçılığı ve mertliği ile kendi üzerinde derin bir tesir bırakmış olan Dramalı Rıza Beyi, keşif yapmak amacı ile bölgeye gönderdi.

Bunun üzerine Dramalı Rıza Bey, iki arkadaşı ile birlikte Biga'dan Lapseki'ye gitti. Kıyafet değiştiren bu öncüler Lapseki'de Bergos (Umurbey) Bucak Müdürü Reşadettin Bey ile buluştular. Daha sonra Reşadettin Bey de olduğu halde Gelibolu'ya geçtiler. Reşadettin Bey, Dramalı Rıza Beyi ilgili kişilerle tanıştırıp, temas kurmasını sağladıktan sonra geri dönmüştü. Dramalı Rıza Bey ve beraberindekiler Gelibolu yakasında bir hafta kadar kaldılar. Bu süre içinde köylü kıyafeti giyen Dramalı Rıza Bey, cephane depolarının yakınlarında mütemadiyen incelemelerde bulundu. Yörede tanıştığı bazı kişilerden kendisi için gerekli olacak bilgiler alan Dramalı Rıza Bey özellikle, cephaneliğin, depoların nasıl korunduğunu, subay ve erlerin yatıp kalktıkları yerleri, nöbetçilerin sayısını ve nerelerde nöbet tutulduğunu, ne şekilde ve ne zaman nöbet değiştirildiğini, telefon hatlarını, depolardan deniz kıyısına giden yolları, kıyıda kayıkların yanaşabileceği noktaları araştırıp

12 İlgürel, **age.,** s.179. Su, silah ve cephaneyi Rusya'ya götürmek üzere 1920 yılının Ocak ayında Gelibolu'ya bir Rus gemisinin geldiğini belirtmektedir. Su, **age.**, s.136.

13 Mücteba İlgürel, "Akbaş cephaneliği Baskını", Tarih Dergisi(Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından Ayrı Basım) sayı: XXXIII, Mart 1980/81, İstanbul 11982, s.272.

14 Özalp**, age.,** C.1, s.74.

15 Bu görevin Hamdi Beye verilmesi hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Kâmil Su, bu görevi Köprülü Hamdi Beye, 61 Fırka Kumandanı Kazım Beyin verdiği belirtmektedir Su, **age.,** s.138; Kazım Bey ise bu konuda net ve açık bir ifade kullanmadan "Akbaş'daki silah ve cephanenin nakli işini Köprülü Hamdi Bey üzerine almıştı" demektedir. Özalp, **age.**, C.1, s.89-90. İlgürel ise Köprülü Hamdi Beyin, Akbaş deposundaki silahların Anadolu'ya kaçırılması konusunu Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Halid Bey ile konuştuğunu ve onunla fikir teatisinde bulunduğunu söylemektedir. Bkz. İlgürel, **age.**, s.179.

gerekli notları aldı[16].

Dramalı Rıza Bey bu keşif ve inceleme görevini o kadar mükemmel yapmıştı ki, satıcı kıyafetinde cephaneliğin içerisine bile girmeyi başarmıştı. Bu sayede gerek kendisi ve gerekse beraberindekiler cephaneliğin içindeki nöbet yerlerini, er koğuşlarını, subay odalarını, telefon hatlarını ve deniz kıyısına giden yolları bile öğrenmişlerdi. Kısaca Dramalı Rıza Bey, yapılacak bir baskın için adeta cephaneliğin içini dışını, girdisini çıktısını öğrenmişti.

Dramalı Rıza Bey'in bu keşif ve inceleme göreviyle ilgili bazı kaynaklarda ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bu konuda ayrıntılı bilgi verenlerin başında Kazım Özalp gelmektedir. Kazım Özalp hatıralarında şunları söylemektedir:

"*Dramalı Rıza Bey, Biga'dan kıyafet değiştirerek ve iki arkadaşıyla Rumeli sahiline geçti. Bir hafta kadar Akbaş depolarının etrafında bir çoban kıyafetiyle tetkiklerde bulundu. Bazı köylülerle tanıştı. Muhafızların vaziyet ve mevkilerini, nöbetçilerin adedini ve ne şekilde nöbet değiştirdiklerini, telefon hatlarını, depoların ihtiva ettiği malzemenin miktarını, depolardan iskele civarına gelen yolları, sahilde kayıkların yanaşabileceği noktaları öğrendi. Netice olarak yapılacak iş için gereken bütün bilgileri toplayarak Biga'ya döndü ve tetkikleriyle görüşlerini etraflıca Hamdi Bey'e anlattı. Hamdi Bey bu bilgiyi bana şifre ile bildirdi*."[17]

Milli Mücadele'de Çanakkale adlı eserde de Dramalı Rıza'nın Akbaş Cephaneliği bölgesinde yaptığı faaliyetler konusunda farklı bir kaynağa dayanılarak şu bilgiler verilmektedir:

"*Ali Rıza Bey(Dramalı Rıza Bey'den bahsediliyor), köyümüz Yalova'ya geldi. Kara Ahmet'in evinde kalıyordu. Bu evde köyümüzde sözü geçen kişilerden olan Hacı Mustafa, Hafız Süleyman gibi kişilerle görüşürdü. Sonra Tahir çetesi de birkaç kez buraya gelip gitti. Bizim köylülerimizin büyük bir bölümünün tarlaları Akbaş tarafında olduğundan ve aynı zamanda orada cephanelikleri bekleyen Senagalli, Fransız, Arap askerlere süt, yumurta ve diğer yetiştirdiğimiz ve ürettiklerimizi satmaya gittiğimizden, orası bize yabancı değildi.*

İşte köyümüze gelen Ali Rıza Bey'de (Dramalı Rıza kastediliyor) Kara Ahmet'in atı ile Akbaş'taki Fransız –Senegalli askerlere, köylülerimiz gibi süt, yumurta vs.yi birazda ucuz satarak askerlerle ahbaplık kurmuştu. Burada olduğu süre içinde Kara Ahmet'in evinde baskın planları hazırlandı. Hatta Hamdi Bey bir gece buraya geldi. Kara Ahmet'in evinde toplantı yaptı."[18]

Gelibolu'da Müstahkem Mevki Kumandanı Halid Bey ile de görüşen Dramalı Rıza Bey, kumandanı ikna ederek yapacakları baskın işinde kendilerine yardımcı olmasını sağlamıştı[19].

Dramalı Rıza Bey baskın için gereken bütün bilgi ve istihbarata ulaştıktan sonra Biga'ya geri döndü. Dramalı Rıza ve Hamdi Beyler, toplanılan bilgi ve istihbaratı değerlendirip,

16 Su, **age.**, s.139; Bebek, **age.,** s.56; İlgürel, **a.g.e,** s.180.

17 Özalp, age., s. 90.

18 Öztürk, age., s.113-114. Zühtü Güven'de aynı konuda

"Evvela Dramalı Rıza Bey, Umurbey Nahiye Müdürü Reşadeddin Bey'le birlikte Lapseki'den Gelibolu'ya geçti.oralarda bir çiftlikte bulunan hemşerileriyle görüştü. Cephaneliğin girdisini çıktısını, subay ve erlerin yatıp kalktıkları yeri görmek ve öğrenmek imkânlarını araştırıyorlardı. Köylüler bu cephanelikteki subaylara her zaman tavuk, yumurta ve meyve gibi şeyler satıyorlardı. Rıza Bey'de yanına bir arkadaş alıyor, eski köylü elbisesi ile sepetlerine yumurta ve tavuk koyuyorlar, önüne bir eşek katarak gidiyorlar.

Rıza Bey birazda ucuz vermek suretiyle Fransızlarla ahbaplığı ilerletiyor ve her gidişinde yanına bir arkadaşını alarak hepsine cephaneliği ve nöbetçi mahallerini, erat koğuşunu, subay odalarını gösteriyor" Bkz. Zühtü Güven, age., s. 34-35.

19 Bu konuda Kamil Su "Dramalı Rıza Bey ayrıca Müstahkem Mevkii Komutanı Miralay(Albay) Halit Bey'le anlaştı. Onu yapacakları bu baskın işinde kendilerine yardımda bulunmaya ikna etti." şeklinde bir malumat vermektedir.Su, **age.,** s.140.

baskının nasıl yapılacağı hususunda bir plan hazırladılar. Baskınla ilgili olarak hazırlanan plan, gizli bir şifre ile Miralay Kazım Beye de bildirildi. Baskınla ilgili diğer hazırlıklar da tamamlandıktan sonra Hamdi Bey ve baskına iştirak edecek başta Dramalı Rıza Bey olmak üzere diğerleri Biga'dan ayrılarak 18 Ocak 1920 tarihinde Lapseki'ye geldiler. Köprülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Lapseki'ye gelirken, diğer yakın arkadaşlarından Kani Bey'i de Biga'da bırakmışlardı. Hamdi Bey Lapseki'de kaldı ve burada Belediye'de misafir edildi. Köprülü Hamdi Bey Lapseki'de kaldığı sürede Mülkiye'den arkadaşı olan kaymakam Hasan Basri Bey'i ziyaret etti. Bilahare de Lapseki Kuva-yı Milliyesinin önde gelen isimlerinden olan Hancı Lütfi Bey ve İbrahim Ağa gibi hatırı sayılar kişilerle görüştü. Bu isimler Akbaş Cephaneliği'ne yapılacak baskın konusunda yöre halkını motive ederek, harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Bilhassa Lapseki, Çardak, Gelibolu ve Umurbey iskelesinde ne kadar kayık, mavna ve motor varsa Umurbey iskelesine sevk ettiriyorlardı[20].

18 Ocak 1920'de Köprülü Hamdi Bey ile Lapseki'ye gelen Dramalı Rıza Bey ertesi günü yani 19 Ocak'ta Lapseki'den ayrıldı. Yanında çok güvendiği kendi müfrezesinden bir grup vardı. Dramalı Rıza Bey ve 30 civarındaki müfreze elemanı, 19 Ocak günü Bergos'a (Umurbey'e) gelerek, burada tekrar Bucak Müdürü olan Reşadeddin Bey ile irtibat tesis etmeye çalıştı.

Dramalı Rıza Bey Bergos'ta (Umurbey) bucak müdürü Reşadeddin Bey'i makamında bulamamıştı.. Çünkü Reşadeddin Bey bir soruşturma için Okçular köyüne gitmişti. Bunun üzerine Dramalı Rıza Bey Mecit adındaki Karakol komutanını yanına çağırtarak, ona bucağa geliş nedenini ve akşamada Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Hamdi Bey'in Bergos'a geleceğini söyledi. Dramalı Rıza Bey karakol komutanından derhal Bergos bucak müdürü Reşadeddin Bey ile telefonla görüşmesini ve akşama Hamdi Bey'in Bergos'a geleceği haberinin kendisine iletilmesini istedi. Dramalı Rıza'nın bu talebi üzerine Karakol komutanı Okçular köyünü telefonla arayarak bucak müdürü Reşadeddin Bey'i bulmuş ve ona Dramalı Rıza Bey'in söylediklerini aktarmıştı[21].

Dramalı Rıza Bey'in talimatıyla kendisine çekilen tezkere üzerine Bergos Bucak Müdürü Reşadeddin Bey hemen geri dönmüştü. Nitekim Bergos'a döndüğünde Dramalı Rıza Bey'in 30 adamıyla birlikte bucak merkezinde kendisini beklediğini gördü. Bu arada Dramalı Rıza Bey bucak müdürü Reşadeddin Bey'in Okçular köyünden dönüşünü beklerken dikkatleri başka yöne çekmek amacıyla Kara Hasan çetesinden olup da henüz yakalanamamış olan eşkıyalar hakkında soruşturma yapmaya başlamıştı. Karakol komutanı Mecid Bey'i karşısına alarak ondan Kara Hasan çetesinden Kürt Bekir ve arkadaşlarının nerede gizlendikleri hakkında bir takım sorular sormuştu. Aynı mahiyetteki soruları Bergos'a döndüğünde bucak müdürü Reşadeddin Bey'e de sormuştu. Dramalı Rıza Bey özellikle Kürt Bekir ve arkadaşları hakkında sorular sorarak, kendisinin ve adamlarının o bölgeye eşkıya takibi için geldikleri havadisinin yayılmasını ve özelliklede Bergos'ta bunun duyulmasını sağlamaya çalışmaktaydı.

Dramalı Rıza Bey Bergos bucak müdürü Reşadeddin Bey'le yaptığı konuşma esnasında, Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Hamdi Bey'in gece Bergos'a geleceğini bildirdi ve ona göre hazırlık yapılmasını istedi. Gerçekten de Aynı gün akşamı ise Hamdi Bey de Bergos'a geldi. Burada yapılan ve Reşadeddin Beyin de katıldığı toplantıda baskın ile ilgili son hazırlıklar gözden geçirildi ve bazı kararlar alındı. Bu kararların başında baskının

20 Öztürk, age., s.116.

21 Bergos Karakol Kumandanı Mecid imzasıyla Bucak Müdürü Reşadeddin Beye gayet müstacel ve mahrem kaydı ile 19 kânunusani 1336(1920) tarihinde gönderilen yazıda "*Şimdi Bergos'a Kuvâ-i Milliye takip Kumandanı geldiler, Akşama da Kuvâ-i Milliye'nin Umum Kumandanı Hamdi Bey Bergos'a gelecektir.Kürt Bekir ve rüfekasının ne tarafa gittiğini sual ediyorlar, bendeniz gereken tafsilatı verdim"* denilerek Dramalı Rıza Beyin Bergos'a geldiği bildiriliyordu. BOA BEO No: 346145 Ayrıca bkz. Su, **age,** s.223, belge No:8.

halktan gizlenmesine ve kendilerinin Kara Hasan çetesine mensup eşkıyayı takip için burada bulundukları yönünde halka duyuruda bulunulması gelmekteydi[22].

Gerçektende Bergos Müdürü Reşadeddin Beyin bilahare İstanbul'a bildirdiği şekliyle bu konu şöyle izah ediliyordu:

"*19 Kanûn-ı sânî 36 tarihine müsadif Pazartesi günü beray-i tahkîk Okcular karyesine gitmiş idim. Orada iken, leffen takdîm kılınıp(1) numara vazolunan pusulayı Bergos karakol kumandanı'ndan alır almaz nahiye merkezine geldiğimde Kuvâ-yı Milliye Takîp Kumandanı olduğunu söyleyen Dramalı Rıza Bey'in otuz nefer maiyetiyle geldiğini gördüm. Mumaileyh ile görüştüğümde Biga'daki Kara Hasan çetesinden firar eden bir çok eşhâsı takip ve derdest etmek üzere geldiğini söyledi. Yevm-i mezkûr akşamı alaturka birde Kuva-yı Milliye'nin Kumandan-ı Umûmîsi olduğunu öğrendiğim Hamdi Bey de geldi. Nahiyenin etrafında Kara Hasan çetesinden firar eden eşhası Kuvâ-yı Milliye'ye mensup efrat ile takip ve derdest edeceğini ve nahiyenin bütün civarında cevelân edeceğinden halkın beyhude yere heyecana düşmemesini herkese söylemekliğimi tebliğ etti. O gece Bergos'ta kaldılar. Ertesi günü bu kuvvet Bergos'tan müfareket etti...*"[23]

Köprülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey ile beraberlerindeki diğer kişiler Akbaş Cephaneliği'ne yapılacak baskın hareketi için merkez olarak seçtikleri Lapseki'ye geri döndüler Köprülü Hamdi Bey ve beraberindekiler Lapseki'de üç gün kaldılar. Yine Lapseki'de de Kara Hasan çetesine mensup olanları yakalamak ve aynı zamanda halka eşkıya takibi için geldikleri imajını verebilmek için etrafa küçük takip müfrezeleri gönderdiler.

Diğer taraftan Köprülü Hamdi Bey tarafından esas olarak Akbaş Cephaneliğini basma göreviyle görevlendirilen Dramalı Rıza Bey ve arkadaşları, Lapseki'den ayrılmışlar ve gizlice karşı tarafa yani Gelibolu yakasına geçmişlerdi. Artık Dramalı Rıza Bey baskınla ilgili olarak son hazırlıklarını yapmakla meşguldü.

Lapseki'de bulunan Köprülü Hamdi Bey'de Gelibolu'ya geçen ve baskınla ilgili son hazırlıkları yapmakla meşgul olan Dramalı Rıza'ya yapılacak baskında yardımcı olacak kişi sayısını artırma çabaları içerisine girmişti. Baskın esnasında Dramalı Rıza Bey'in eli kolu olacak bu insanlar hazırlanan planlar çerçevesinde farklı yol ve yöntemlerle Gelibolu'ya Akbaş'a gönderilmeye başlanmıştı.

Bu çerçeve içerisinde Köprülü Hamdi Bey Lapseki kaymakamının dışında buradaki jandarma kumandanı ve şube başkanları ile görüşerek, onların da bu baskın hareketi konusunda desteklerini almış ve onlarla anlaşmıştı. Hazırlanan plan gereğince Köprülü Hamdi Bey'in iki güvenilir adamı asker kaçağı oldukları gerekçesiyle yakalanacak ve bunlar Gelibolu Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na sevk edileceklerdi. Akbaş Cephaneliğine yapılacak baskın hareketinden haberdar olan ve bu konuda Dramalı Rıza Bey ile de görüşmüş olan Kumandan Halit Bey, yine plan gereği bu iki asker kaçağını Akbaş'taki kumandanı olan binbaşıya gönderilecekti. Gerçekten de Köprülü Hamdi Bey'in iki gözü pek ve cesur adamı plan gereği jandarmalar tarafından yakalanmış ve bilahare şube başkanına teslim edilmişlerdi. Şube başkanı da vakit geçirmeden sözde asker kaçağı olan bu iki kişiyi Gelibolu Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na göndermişti. Kumandan Halit Bey'de bu iki asker kaçağını Akbaş cephaneliği'ne sevk etmişti. Akbaş'taki askeri birliklerin kumandanlığını da Bahri Bey adında bir binbaşı yürütmekteydi. Bahri Bey, sorguya çektiği bu iki asker kaçağına itimat ederek, beklenildiği gibi onları Akbaş cephaneliği'nde

22 "Hamdi bey hiç vakit kaybetmeden, baskında görev alacak arkadaşlarını seçti ve hemen Lapseki'ye hareket edildi. Etraf casus dolu idi. Onun bu hareketi Çanakkale ve Gelibolu'da bulunan İtilaf devletleri makamlarına hemen haber verilebilirdi. Bu makamları kuşkulandırmamak için Biga'dan ayrılışa, Kara Hasan çetesinden kaçıp kurtulanların izlenmesi süsü verildi. Kasabada böyle bir haberin yayılması sağlandığı gibi yol boyunca da rastladıkları herkese bu izleme işinden bahsedildi." Bu bilgi için bkz. Su, **age**., s.140.

23 **BOA BEO** No: 346145 Ayrıca bkz. Su, **age.,** s.224-225, Belge No:12.

görevlendirdi Bu olayın birkaç gün sonrasında da Köprülü Hamdi Bey'in adamlarından Yüzbaşı Davud Bey Akbaş'taki Türk muhafız birliğinin komutan yardımcılığı göreviyle cephaneliğe geldi[24].

Bilahare Akbaş'taki cephaneliğine yine Köprülü Hamdi Bey'in adamlarından yedi kişi daha asker kaçağı olarak yakalanıp, gönderilmişse de Akbaş'taki kumandan Binbaşı Bahri Bey, artık cephanelikte fazla askere gerek olmadığı mazeretiyle bunları kabul etmeyerek Ilgardere'ye göndermişti. Ilgardere'ye gönderilen Hamdi Bey'in bu adamları bilahare takım komutanı ile birlikte Yalova köyüne gitmişler ve orada bulunan Dramalı Rıza Bey'le görüşerek, ona olup biteni anlatmışlar ve bilahare de Ilgardere'ye dönmüşlerdi[25].

Diğer taraftan Yalova köyünde bulunan Dramalı Rıza Bey'de boş durmuyordu. Biga'ya geldikleri zaman Hamdi Bey'e yardımcı olmuş olan Rahman Ağa vasıtasıyla, Gelibolu bölgesinde bulunan Tahir çetesi ile ilişki kurmuştu. Dramalı Rıza Bey, çete reisi olan Tahir'den on beş kişilik kuvvetiyle kendisine yardımcı olacağı sözünü almıştı. Çete reisi Tahir, Yalova köylülerinin cephaneliğin taşınması için verecekleri elemanları organize edecek, bir anlamda cephanelerin onlara taşıttırılmasından sorumlu olacaktı. Dramalı Rıza buradaki işlerini bitirdikten sonra tekrar Bergos'a geldi. Aynı günlerde Hamdi Bey'de Bergos'a geldi. Gerek Hamdi Bey ve gerekse Dramalı Rıza Bey Bergos'ta baskın gününe kadar kalmışlardı.

Bu arada yukarıda da değindiğimiz gibi İstanbul'da Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla Çanakkale Mütareke Komisyonu'ndan temin edilen Bolayır motoru da Bergos'a geldi. Yine Lapseki'den ve diğer bölgelerden temin edilen kayık, motor ve mavnalar da Bergos iskelesinde toplandılar[26]. Bütün bu kayık, motor ve mavnalar Bolayır motoruna bağlandı. Yine Köprülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey Akbaş cephaneliğine yapılacak baskın gününe kadar Bergos'ta çok sıkı tedbirler almışlardı. Nitekim Bergos Bucak Müdürü Reşadeddin Bey Lapseki kaymakamlığına durumu şöyle anlatıyordu[27]:

"Biga'dan firar eden Kara Hasan çetesine mensup eşhas-ı malûmeyi derdest ve takip ve taharri etmek üzere 23 Kanun-ı sânî'de merkez nahiyeye gelen Kuvâ-yı Milliye Kumandan-ı Umumisi Hamdi Beyefendi ile Takip Kumandanı Rıza Bey mıntıkam dahilinde beş günden beri sıkı ve şedîd bir inzibat tesis ederek firarilerin bir kısmını derdest eylediği ve birisinin de memeyyiten istisâl eylediği anlaşılmış ve keyfiyet fırsat buldukça arz edilmişti. Bu hal bu vechile devam etmekte ike müşar-ı mumaileyh hazeratının hafiyen icra eyledikleri tertip ile akbaş'a geçilerek oradaki cephaneliklerden bir çok silah ve cephane aldıktan sonra yine iskelemize avdet ettikleri ve köylülerden tedarik eyledikleri araba, deve, hayvan ve saire ile mezkûr esliha ve cephaneyi bugün nahiyemizden ileriye taşdıkları ve elyevm üzerimde vali tehdidin devam etmekte olduğu beray-ı malûmat maruzdur 27 kanun-ı sânî 1336(1920)"

Görüleceği üzere Akbaş cephaneliğine yapılacak baskın öncesinde her şey ayarlanmış, her şey düşünülmüştü. Öncelikle yapılacak baskının halktan gizlenmesi için Bergos'a gelen kuvvetlerin Kara Hasan çetesine mensup eşkıyayı takip ve yakalayacağı duyurulmuştu. Bilahare Bergos'tan ayrılan Dramalı Rıza Bey baskına katılacak arkadaşları ile birlikte gizlice Gelibolu yakasına geçmiş ve burada baskın ile ilgili son hazırlıklarını tamamlamıştı. Lapseki'ye geri dönen Hamdi Bey ise Lapseki Jandarma komutanı ve Şube Başkanı ile görüşerek silahların taşınması için kayık ve motor temin etmeye çalışmıştı[28]. Diğer taraftan

24 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu, s. 268.; Su age., s.144. Bu olayı hikayemsi bir şekilde geniş olarak anlatımı için bkz. Kozanoğlu, age., s.78-81.

25 Su, age., s.144-145.

26 "Lapseki'de milli örgütün başında bulunan hancı Lütfi Bey, kafadarı İbrahim Ağa gibi hatırı sayılır ve vatansever adamlar vardı. Bunlar içten içe o muhit efkâr-ı umumiyesini hazırlıyorlardı. İşte şimdi de Lapseki, Çardak, Gelibolu ve Umurbey iskelesinde ne kadar kayık, mavna ve motor varsa Umurbey iskelesine sevk ediyorlardı." Bu bilgi için bkz. Güven, age., s. 35.

27 **BOA BEO** No: 346145 **;**Ayrıca bkz. Su, **age.,** s.223, Belge No:9.

28 Daha geniş bilgi için bkz. Su, **age.**, s.140-141.

İstanbul Boğaz Kumandanı Galatalı Şevket Bey vasıtası ile baskın sonrası silahların taşınmasında kullanılmak üzere "Bolayır" isimli bir de vapur temin edilmişti[29]. Dramalı Rıza Bey ise, baskın sonrası cephanelikteki silah ve teçhizatın taşınması işinde yardım edecek kişileri ayarlamıştı[30].

Akbaş Cephaneliğinin Basılması ve Silahların Nakledilmesi

Nihayet bütün hazırlıklar tamamlanmış ve 26/27 Ocak gecesi Akbaş cephaneliği baskını başlatılmıştı. Baskınla ilgili her ayrıntıyı inceden inceye düşünen Dramalı Rıza Bey, hiçbir aksamaya meydan vermeksizin başarılı bir şekilde baskını gerçekleştirmişti. Baskına bizzat katılan Dramalı Rıza Bey, yanına aldığı becerikli ve cesur arkadaşları ile cephaneliğe girmiş ve cephaneliği koruyan nöbetçileri etkisiz hale getirmişti. Daha sonra da Fransız askerlerinin bulunduğu koğuş basılmış ve hiçbir çatışmaya meydan verilmeksizin, bütün Fransız subay ve askerleri etkisiz hale getirilmişti[31].

Dramalı Rıza Bey ve beraberindeki 30 kadar cesur ve gözü pek yiğidin gerçekleştirdiği ve başarıyla sonuçlandırdığı bu baskın şöyle gelişmişti:

26 Ocak akşamı baskın için harekete geçilmişti. O gece Bergos'ta bulunan Hamdi Bey ve arkadaşları birden ortadan kaybolmuşlardı. Nitekim ertesi sabah gün doğmadan öncede dönmediler. Hamdi Bey'in maiyeti ile birlikte ortadan kaybolması Bergosluları meraklandırmıştı. Ancak Bergosluların Hamdi Bey ve arkadaşlarının nereye gittikleri ve ne yapmak istedikleri hakkında hiçbir bilgileri yoktu. Oysa Hamdi Bey ve arkadaşları Bergos iskelesine inmişlerdi. Hamdi Bey iskelede kalmıştı. Ancak otuz kadar Kuva-yı Milliyeci, motorlarla Gelibolu yarımadasına hareket ettiler. Bunlar gerek baskın esnasında gerekse baskından sonra silah ve cephanenin kayık ve motorlara yüklenmesi esnasında Dramalı Rıza'ya yardımcı olacaklardı.

Baskının yapıldığı gece oldukça soğuktu. Hava kapalı ve rüzgârlıydı. Bergos'tan Gelibolu'ya motorlarla geçmekte olan bu insanlar için en büyük tehlike motorlarının İtilaf Devletleri devriye gemilerine rastlamasıydı. Çok şükür ki böyle bir olumsuzlukla karşılaşmadan bu cesur ve gözüpek insanlar, karşı kıyıya yani Dramalı Rıza'ya ulaşmışlardı.

Dramalı Rıza Bey ve beraberindekiler de büyük bir heyecanla Bergos'tan gelecekleri beklemekteydiler. Dramalı Rıza Bey kazasız belasız bir şekilde Köprülü Hamdi Bey'in gönderdiği kişilerin kendisine ulaşmalarıyla, büyük ölçüde rahatlamıştı. Artık şimdi herkesi baskınla ilgili bir heyecan ve telaş sarmıştı.

Ancak geçmişinde çok önemli ve büyük görevlerin üstesinden gelmiş bir komitacı, bir teşkilât-ı mahsusa üyesi ve bir müfreze kumandanı olarak Dramalı Rıza Bey'de en küçük bir telaş emaresi bile gözükmüyordu. Çünkü o bu baskın için her şeyi inceden inceye düşünmüştü.

Dramalı Rıza Bey gecenin karanlığından yararlanarak yanına aldığı en becerikli arkadaşlarıyla cephaneliğe doğru yola çıktı. Yanındaki adamlarından bir kısmını yolları

29 Dramalı Rıza Bey'in Akbaş bölgesinde yaptığı keşif ve inceleme gezisinin akabinde hamdi bey'le hazırladıkları plan 61.Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey'e bildirilmişti. O esnada 14. Kolordu Kumandanlığına da vekâlet etmekte olan 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey İstanbul'da Bahr-i Sefid ve Boğaz Kumandanı Galatalı Şevket Bey'e bir telgraf göndererek ondan "*Lapseki ve Karabiga civarında kalan kolorduya ait eşyanın Bandırma'ya nakli için bir motor gönderilmesini ve motor kaptanının da Lapseki'de kendisi tarafından gönderilecek memurun, kendisine vereceği emre göre hareket etmesi lüzumunun tebliğini"* rica etti. Esasında böyle bir eşya mevcut değildi. Lapseki'de bulunacak memur ise kolordunun bir subayı kıyafetine girecek olan hamdi Bey olacaktı. Albay Galatalı Şevket Bey durumdan haberdardı. Bu hazırlanan planın bir parçasıydı. Bu bilgi için bkz. Özalp, age., s. 90 ve ayrıca bkz.**Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu.,** s.267.

30 Dramalı Rıza Bey, Biga'ya gelişi sırasında Hamdi Beye yardım etmiş olan Rahman Ağa aracılığı ile, Gelibolu yöresinde dolaşan Tahir çetesi ile ilişki kurmuş ve ondan on beş kişilik çetesi ile yardım edeceği sözünü almıştı. Yalova köylülerinden sağlanacak kişiler de Tahir çetesi ile beraber silahların taşınmasına yardım edeceklerdi. Kozanoğlu, **age.**, s.82.

31 Kozanoğlu, **age.**, s.83.

tutmak, telefon hatlarını kesmek üzere Gelibolu ve Ecabat yönlerine gönderdi. Birkaç arkadaşını da Gazi Fazıl Baba türbesinin bulunduğu yere gönderdi. Burada cephaneliği korumakla görevli Türk subaylarının bulunduğu barakayı muhasara ettirdi. Diğer taraftan Akbaş'taki Türk kumandanı Binbaşı Bahri Bey o gün Gelibolu kasabasına gitmişti. Dramalı Rıza Bey'in Gelibolu istikametine gönderdiği adamları, binbaşıyı Akbaş'a dönerken yolda tutuklayacaklardı[32].

Dramalı Rıza Bey ve kendisinin belirlediği cesur ve gözüpek adamı sessizce cephanelik alanına girdiler. Dramalı Rıza Bey ve adamları cephaneliğin yollarını ve nöbetçilerin bulunduğu yerleri ezbere biliyorlardı. Önce cephaneliği koruyan dışarıdaki nöbetçileri seslerini dahi çıkarmalarına meydan vermeden etkisiz hale getirip, ellerinden silahlarını aldılar ve tutukladılar. Arkasından Senegalli Fransız askerlerinin bulunduğu koğuşa baskın yapıldı. Har şeyden habersiz bir şekilde uyumakta olan bu askerlerde etkisiz hale getirildiler. Baskın o kadar ani ve sessiz yapılıyordu ki Fransız askerleri karşı koyacak zamanı bile bulamamışlardı. Koğuşta yatmakta olan bütün Senagalli askerler teslim oldular[33].

Dramalı Rıza Bey, Akbaş Cephaneliği'ne yapılan baskın hareketini büyük bir başarıyla gerçekleştirmişti. Üstelik tek bir silah atılmaksızın ve kan dökülmeksizin bu baskın başarıyla sonuçlandırılmıştı. Dramalı Rıza Bey cephaneliği ele geçirdikten sonra hiç vakit kaybetmek istemiyordu. Hemen cephanelikteki depoların kapıları açılarak, seri bir şekilde cephane ve silahların taşınmasına çalışıldı. Özellikle Dramalı Rıza'nın cephane ve silahların taşınması için görevlendirdiği çeteci Tahir ve çetesinin mensuplarının çabalarıyla civar köylerden iki yüze yakın köylü toplanmıştı. İşte bu köylüler vasıtasıyla taşıma işi oldukça seri bir şekilde yapılıyordu. Sayıları iki yüze yaklaşan bu kalabalık cephanelik ile kıyı arasında durmadan gidip geliyordu. Kozanoğlu'na göre depoların boşaltılması ve silah ve cephanenin kıyıya nakledilmesi işinde, baskın günü cephanelikte görevli Tük muhafızlarında katılmışlardı[34]. Gerçekten de elbirliği içerisinde cephanelikteki silahlar gece yarısından önce taşınmış ve depolar boşaltılmıştı.

Dramalı Rıza Bey cephanelikteki silah ve cephanelerin tamamen taşınması bittikten sonra, daha önce kararlaştırıldığı üzere Bergos'ta bekleyen Hamdi Bey'e ateşle işaret vermek suretiyle haber verdi[35]. Dramalı Rıza Bey'in yaktığı bu ışık her şeyin başarıyla yapıldığın bir ifadesi idi, yani Dramalı Rıza Bey bu ateşle Hamdi Bey'e zaferini müjdeliyordu. Bergos'ta büyük bir heyecan içerisinde Akbaş'tan gelecek haberi bekleyen Köprülü Hamdi Bey, Dramalı Rıza'nın her şeyin başarıyla gerçekleştiğini müjdeleyen ateşi üzerine, hemen Bolayır motorunun kaptanını, beraberindeki kayık ve mavna gibi bütün deniz araçlarını karşı kıyıya, yani Akbaş'a Dramalı Rıza Bey'e gönderdi.

Diğer taraftan yine Bergos'ta da büyük bir hareketlilik yaşanıyordu. Bergos ve civardaki köylerden toplanan çeşitli arabalar sürekli olarak kıyıya yönlendiriliyordu. Bergos iskelesinde neredeyse yüzlerce araç toplanmıştı. Bergos'taki bu hareketlilik elbette ki dikkat çekiyordu. Bergoslular, karanlıkta adeta bir insan seli misali kıyıya doğru giden bu kalabalığa bir anlam vermeye çalışmaktaydı. Ancak Köprülü Hamdi Bey'in Bergos'ta aldığı

32 Kozanoğlu, age., s.83.

33 Kozanoğlu Akbaş cephaneliği'nde buluna Senagalli Fransız askerlerinin 19 kişi olduğunu ve ayrıca bir de Fransız başçavuş'u olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kozanoğlu, age., s. 84. Güven i ise "Fransız subay ve erleri" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bkz. Güven, age., s. 35.

34 Akbaş'taki muhafız Türklerin sayısının 25 kişi civarında olduğunu söyleyen Kozanoğlu, bu askerlerin önce bir barakaya kapatıldıklarını ancak bunların depo kapaklarının kırılarak, cephanelerin kayıklara taşındığını gördüklerinde vaziyeti anlayarak kendilerinin serbest bırakılmasını, şayet serbest kalırlarsa canla başla çalışarak bu cephanelerin milli kuvvetlere geçmesi için taşıyacaklarını beyan etmiştir. Bkz. Kozanoğlu, age., s. 84.

35 Hasan İzzettin Dinamo Kutsal İsyan adlı eserinde bu olayı şöyle anlatmaktadır:
"Artık bütün Akbaş cephaneliği Dramalı Ali Rıza Bey'in(Dramalı Rıza Bey) elinde idi. Hemen sarı meşin çantasından çıkardığı hava fişengini biraz ötede kumlar üzerinde şıpırdanıp, duran Boğaz sularının karanlığına doğru fırlattı. Mavi ışık fıskiyeleri serpen fişenk bir süre havada yanarak gürültü ile Adalar denizine doğru akıp giden mosmor suların üzerine döküldü. Anadolu yakasında Köprülü hamdi bey'in arkadaşları sonsuz bir merak ve sabırsızlık içinde verilecek işareti beklerken karanlıklar içinde tatlı bir müjde gibi yükselen ışığı gördü." Bkz. Dinamo, age., C. V, s. 559-560.

çok sıkı önlemler sayesinde hiçbir aksiliğin meydana gelmediği görülüyordu. Gerçekten de Bergos bucağına giriş ve çıkışlar kontrol altına alınmış, telefon ve telgraf merkezi tutulmuş, yollar kesilmişti. Bir anlamda Lapseki ve Çanakkale ile bütün bağlantılar kesilmişti.

Dramalı Rıza Bey, Köprülü Hamdi Bey'in Bergos'ten gönderdiği Bolayır motoru ile bu motor beraberinde gelen çok sayıdaki mavna ve kayıklara vakit geçirmeden Akbaş cephaneliği'nden alınan silah ve cephaneleri yükletmeye başlamıştı. Silah ve cephane yüklenen kayık ve mavnalar vakit geçirilmeksizin hemen geri gönderiliyordu. Böylece sevkiyatın seri bir şekilde yapılmasına özen gösteriliyordu. Nihayet gecenin ilerleyen saatlerinde kıyıya taşınan bütün silah ve cephaneler kayık ve mavnalara yüklenmişti. Yüklenen bütün bu kayık ve mavnalar Bolayır motorunun yedeğimde Bergos iskelesine doğru hareket etmişti.

Dramalı Rıza Bey'in önderliğinde gerçekleşen Akbaş cephaneliği baskınına katılmış olan Yalova köyünden bir şahsın anlatımlarıyla o gece olanlar şöyleydi:

"Yalova köyünün koruyucusu Ömer enişte bize bir geliş geldi:

Hüseyin çabuk ol! Bütün köy Akbaş'a gidiyor, sen de davran dedi.

Vakit yatsı namazı zamanı idi. Ezan belki okundu belki okunacaktı. Yolda gördüm ki, akın akın halk, büyük bir sessizlik içinde Akbaş'a ilerliyordu. Orada anladım ki, civar köylerden de gelenler çoktu. Hiçbir çıt sesi çıkarılmıyor, sigara içilmiyordu. Bizi buraya toplayan ve getiren Tahir Çetesi idi. Biz cephaneliklere 100–150 metre mesafede derenin içinde veya orman içinde gizleniyorduk. Karanlığa rağmen Akbaş kalesini görebiliyorduk. O gece bir soğuk ki, tüü desen yere düşmeyecek, donacak derecede soğuktu. Bu arada biz, heyecandan mı, soğuktan mı, bilemiyorum titriyorduk. Yalnız Karnebeli Recep, köyümüzden Osman Çavuş ve Bektaş Ömer'i telefon tellerini kesmeye gönderdiler. Orada tahminen iki saate yakın bekledik. Ondan sonra bizlere bir işaret verildi ve yavaş yavaş kendimizi göstermemeye çalışarak kaleye sokulmaya başladık. Tabii bu arada bizim önümüzde bazı kısık kısık sesler ve boğuşmalar oldu. Meğer o zaman nöbetçiler etkisiz hale getirilmişti. Oradan koğuşlara girildi. Senegalli askerlerin bir kısmı uyumuş, bir kısmı uyumamıştı. Velhasıl orada olanların hepsinin elleri, gözleri ve ağızları bağlandı. Ondan sonra Ali Rıza Bey, ateş yakarak karşıya işaret verdi. Bir süre sonra bir istimbot kayıkları getirdi. İstimbot'dan çıkanların biri: "Allah rızası ve milletimiz için bu silahları taşıyacağız." Dedi. Millet taşımaya öyle başladı k; sanki arı oğlu gibi gidilip, geliniyordu. Ben depoda idim ve gelenlere silahları veriyordum. Taşıyanların kollarına kaç tane asabilirsek o kadar alıp gidiyorlar ve kayıklara bırakıyorlardı. Taşınan Rus silahı ve mermisi idi. Ne yazık ki, hepsini alamadılar. Yalnız giderlerken içlerinden birisi bize dedi ki; bu silahları burada bırakmayın, alın orma içlerine saklayın, giderlerken Senegalli askerleri de götürdüler. Ertesi gün her halde olay duyuldu. Her yer Fransız askeri ile doldu. Bizlere bir şey yapmadılar, soygunu Anadolu'dan gelenler yaptı diye."[36]

Akbaş cephaneliği baskını büyük bir başarıyla gerçekleştiren ve cephanelikteki silah ve cephanelerin büyük bir kısmını almayı başaran Dramalı Rıza Bey kayık ve mavnaların da yükletilmesini sağladıktan sonra, silahları cephanelikten kıyıya ve dolayısıyla kayık ve mavnalara taşıyan köylülere teşekkür etmiş ve onları geldikleri yerlere göndermişti. Bilahare Dramalı Rıza Bey, Akbaş'taki silah ve cephane depolarında kalan silahları ve cephaneyi beklemek üzere bir kaç muhafızı orada bırakmıştı. Ayrıca beraberlerine cephanelikte esir ettikleri Fransız başçavuşu ile Senegalli askerleri de almışlardı. Yine cephanelikte görev yapan Binbaşı Bahri Bey, Teğmen Hulusi ve Osman Beyler de Bolayır

36 Öztürk, age., s.123-124.

motoruna alınmışlardı[37]. Dramalı Rıza Bey'i dönüş yolculuğunda en çok tedirgin eden şey "acaba İngiliz devriye gemilerine rastlar mıyız" kaygısıydı. Çok şükür ki böyle bir şey yaşanmamış ve silah ve cephane yüklü bütün kayık ve mavnalar salimen karşı kıyıya yani Bergos iskelesine ulaşmıştı.

Dramalı Rıza Bey'in de içinde bulunduğu Bolayır motoru tan yeri ağarmadan Bergos iskelesine yanaşmıştı. Bu arada yukarıda da değindiğimiz gibi Bergos iskelesinde harb-i umumi'den bu yana görülmeyen bir hareketlilik ve canlılık vardı. Görünen manzara şuydu; Akbaş'tan getirilen silah ve cephanelerin yüklü olduğu kayık ve mavnalar yüklerini boşaltır boşaltmaz geldikleri yerlere dönmek üzere iskeleden ayrılıyorlardı. Boşaltılan bir kayık veya mavnanın yerine hemen yüklü başka bir mavna ve kayık yanaşıyordu. Diğer taraftan gelen kayık ve mavnalardan kucaklarda ve sırtlarda taşınan silah ve cephaneler önce iskeleye getiriliyor, oradan da iskelede bekleyen kara taşıtlarına yükletiliyordu.

Başta Köprülü Hamdi Bey ve özellikle de Dramalı Rıza Bey olmak üzere orada bulunan bütün Kuva-yı Milliyecilerin yüzü gülüyor, büyük bir iş başarmanın gururunu ve sevincini yaşıyorlardı. İskelede bekleyip te yükünü alan araçlar bekletilmeksizin kafileler halinde yola çıkarılıyordu. Bu kafileleri korumak için de silahlı Kuva-yı Milliyeciler görevlendirilmişti. Bergos iskelesindeki bu hareketlilik sabaha kadar devam etmişti. Silah ve cephane yüklü araçlar Bergos iskelesinden ayrıldıktan sonra Lapseki yoluna yönelmişler bir süre bu yönde gittikten sonra bu yoldan sapıp Beybaş, Hacıkelenler köylerini geçerek Balcılar'a gelmişler ve yüklerini burada boşaltmışlardı. Bu silah ve cephaneler bilahare Balcılar'dan da alınarak Çan'a oradan da Yenice köyüne taşınmıştı. Bu taşıma işinde ise o civarda sakin olan Yörüklerden yararlanılmıştır.

Baskın olayını ve sonrasında silah ve cephanenin Bergos'tan iç kısımlara nakledilmesini Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Mutasarrıflığına bir raporla bildiren Bergos Bucak Müdürü Reşadeddin Bey "gayet acele ve mahrem" kaydıyla bu olayı şu cümlelerle anlatıyordu:

"19 Kânun-ı sânî 36 tarihine müsadif Pazartesi günü beray-i tahkik Okçular karyesine gitmiş idim. Orada iken leffen takdim kılınan (1) numara vazolunan pusulayı Bergos karakol kumandanından alır almaz nahiye merkezine geldiğimde Kuvâ-yı Milliye takip Kumandanı olduğunu söyleyen Dramalı Rıza Bey'in otuz nefer maiyetiyle geldiğini gördüm. Mumaileyh ile görüştüğümde Biga'daki Kara Hasan çetesinden firar eden birçok eşhası takip ve derdest etmek üzere geldiğini söyledi. Yevm-i mezkûr akşamı alaturka birde Kuvâ-yı Milliye'nin Kumandan-ı umumisi olduğunu öğrendiğimiz Hamdi Bey de geldi. Nahiyenin etrafında Kara Hasan çetesinden firar eden eşhası Kuvâ-yı Milliye'ye mensup efrat ile takip ve derdest edeceğini ve nahiyenin bütün civarında cevelân edeceğinden halkın beyhude yere heyecana düşmemesini herkese söylemekliğimi tebliğ etti. O gece Bergos'ta kaldılar. Ertesi günü bu kuvvet Bergos'tan müfareket etti. Bilâhire Lapseki'yi merkez ittihat ettiklerini öğrendik. 23 Kânun-ı sânî'de Umum kumandan Hamdi Bey bütün kuvveti ile tekrar Bergos'a geldi. Bu kuvvet 23 Kânun-ı sânî'den bil ibtidar 29 Kânun-ı Sânî'ye kadar etraftan gelmek suretiyle tezayüd ve ifadeye nazaran firari takibi için tezyit edilen kuvvetin faaliyeti dâhil ve hariç nahiyede tazyik ve şiddet husule getirdi. Aynı zamanda bütün nahiye ahalisinin şehadetiyle mertebe-i sübuta vasıl olacağı veçhile üzerimde bu kuvvetin türlü tehdidi ve cebir ve ünf ve şiddet ve ikrahı bütün manası ile cereyan ediyor idi. 26/27 Kânun-ı sânî gecesi civarımız köyler ile merkez nahiyenin büyük küçük insanları ve vesait-i nakliyeden madud olan bilcümle hayvanat ve arabaları Kuvâ-yı Milliye'nin tekmil efradı tarafından zorla toplattırılarak geceleyin merkez nahiyeden Bergos iskelesi istikametine sevkolundu. Nısfileylden sonra iskele istikametine sevk olunan halk arabalarını, hayvanlarını vaz ve sardıkları cephane ve Rus tüfeklerini merkezi meçhul

37 Su, age., s.150.

bir semte doğru nahiyeden geçirmek suretiyle Kânun-ı sânî'nin yirmiyedinci günü zevaline kadar Kuvâ-yı Milliye'nin müsellah efradı muhafazasında naklşettiler. Merkezden mezkûr gece gaybubet eden Umum Kumandan Hamdi Beyefendi zevalde tekrar maiyetiyle birlikte merkezimize avdet eyledi. Çoktan beri işlemeyen telefonumuz Lapseki ile muharebeye başlandığını Hamdi Bey'in hükûmetteki yazıhanemin üstünde bulunan telefon makinesinden görüştüğünü istidlâl ve müşahade ederek fırsat bulduğum hengâmda(2) numaralı vaz ve sureti takdim kılınan arizamı telefonla Lapseki Kaymakamlığına muhtasaran yazdım. 27/28 Kânun-ı sânî gecesi ve Kuvâ-yı Milliye'ye merbut olduğu söylenilen maruz külli kuvve-i müselleha kâmilen kasabacığımızda kaldı.(3) ve (4) numara vazedilip yine suret-i musaddakaları rapten takdim kılınan ve asılları kaymakamlığa telefonla iş'ar olunan ahvali hadis oldu. Her taraftan telgraf tellerinin kırık bozuk olmasından dolayı hadise-i vakıayı ve alınacak vazıyeti arz ve tebliğ etmek üzere Lapseki'den Kale'ye imtidad eden telgraf hattının kırık bozuk olmasından naşi hadisenin arzında müşkülâta maruz kalan kaymakamımız telefonla vaki olan cevabında 23 Kânun-ı sânî'den beri fırsat buldukça kendilerine yazdığım ahvalin tamamını bir rapor ile makam-ı devletlerine arz etmekliğimi ve ve miri mumaileyhin ahval-i maruzeye karşı ne gibi tedabir ve vazıyet ittihaz etmesinin icap edeceğini emir buyurmanızı ilave eylemekliğimi emrettiğinden iş bu mufassal raporum bit tanzim merbutatıyla maan huzur-u Samilerine arz ve takdim kılındı. 28/29 kânun-ı sani 1336"[38]

Sonuç

Akbaş Cephaneliği'nin Dramalı Rıza Bey ve arkadaşlarınca basılarak, buradaki silah ve cephanelerin kayık ve mavnalarla Akbaş'tan Bergos iskelesine oradan da kara taşıtları vasıtasıyla daha iç kesimlere taşınması tamamlanmıştı. Bu büyük başarıyı hareketin sorumlusu olarak Köprülü Hamdi Bey aynı gün bir tel yazısı ile Balıkesir'de bulunan 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey'e şu cümlelerle müjdelemişti:

"Akbaş'taki cephaneliği basan arkadaşlarımız depoyu muhafaza eden Fransızları tutukladıktan ve haberleşme hatlarını kestikten sonra silahları tamamen, cephaneyi de kısmen, Fransız erlerini de beraber alarak karşı kıyılarımıza götürmüşlerdir. Evvelce sağladığımız araçlarla bu mühimmat tamamen içeriye gönderildikten sonra Fransız erlerini geri gönderdim."[39]

Gerçektende Köprülü Hamdi Bey, silah ve cephanelerin Dramalı Rıza Bey'in kontrolü altında Bergos'tan uzaklaştırılması üzerine, Akbaş cephaneliği baskınında ele geçirilen Türk Binbaşı Bahri Bey ve Fransız subay ve askerlerini bir kayıkla Akbaş'a geri göndertmiştir. Bazı kaynaklarda Köprülü Hamdi Bey'in Fransız askerlerine kumandanlarına verilmek üzere bir de yazı yazdığını ve bu yazıda "*Muhafazanız altında bulunan silahlar aslında bizimdir ve bize lâzımdır. Cephaneliği iki yüz kişi ile ben bastım. İçindekileri ben aldım. Askerlerinizin hiçbir kabahati yoktur. Kendilerinden aldığım bütün teçhizatı iade ederek onları nezdinize gönderiyorum*" ifadelerini kullandığı belirtilmiştir[40].

Köprülü Hamdi Bey'den Akbaş silah deposunun başarıyla boşaltılması haberini alan 61. Tümen Kumandanı Miralay Kazım Bey, bu haberi ertesi günü Ankara'da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla bildirdi[41]. 61. Tümen Kumandanı Miralay Kazım

38 BOA BEO Belge No: 346145;Su, **age.,** s.224-225, Belge No:12. Bergos bucak müdürü Reşadeddin Bey'in hükûmete verdiği raporda, Dramalı Rıza Bey'le karşılaştığı zaman telaşa ve heyecana kapıldığını ve bilahare de Hamdi Bey ve adamlarının Bergos'ta kaldıkları sırada kendi üzerinde bir tehdit oluşturduklarını yazmaktadır. Oysa Bergos bucak müdürü Reşadeddin Bey, bu raporunu vermeden önce, baskın hakkında bilgi sahibi olmuş, hatta Kuvâ-yı Milliyeci'ler le birlikte baskın hazırlıklarına katılmıştı. Anlaşılan odur ki Bergos Bucak Müdürü Reşadeddin Bey Kuvâ-yı Milliyecilerle ilişkisini gizlemek için hükümet makamlarına bu tarzda bir rapor vermek gereğini duymuştur. Bu değerlendirme için bkz. Su, age., s. 142.

39 Su, age.,s. 152.

40 Bu bilgi için bkz. Kozanoğlu, age., s. 90.

41 Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na çekilen ve Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi istenilen şifrede şunlar yazılmıştı:

Bey'in bu haberi Ankara'da ve özellikle Ankara'ya henüz gelmiş olan Mustafa Kemal ve diğer Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Bu haberden büyük bir memnuniyet duyan Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa, Miralay Kazım Bey'in telgrafına karşılık vermiş ve yazdığı tel yazısında şöyle demişti:

"Balıkesir'de Fırka 61 Kumandanı Kazım Beyefendiye

C:28.1.1920

Köprülü Hamdi Bey'in fedakârane ve cesurane bir hareketle elde eylediği şayanı gıpta muvaffakiyetten mütehassıl teşekküratımızın mumaileyhe tebliğine delâlet buyurulmasını rica eder, böyle azim bir muvaffakiyete saik olan zatı biraderlerini tebrike şitap eyleriz.

Ankara, 29.1.1920 Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal"[42]

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın yanı sıra Akbaş Cephaneliği başarısını bir genelge ile bütün Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri ile askeri birliklere duyurdu. Akbaş baskını hadisesi farklı çevrelerde değişik etkiler yaratmıştır. Balıkesir ve çevresinde işgallere karşı silaha sarılarak harekete geçen Kuva-yı Milliyecileri büyük bir sevince boğmuştur. Diğer taraftan Çanakkale'deki resmi makamları ve onların bağlı bulunduğu İstanbul Hükümeti'ni ciddi olarak telaşlandırmıştır. İşgal makamları üzerindeki etkisi ise daha farklı bir şekilde olmuştur. Bu baskın İtilaf Devletlerini şaşkınlığa uğrattığı gibi aynı şekilde kızdırmış, bölgeye yönelik olarak yeniden bazı sert tedbir almalarına ve uygulamalar başlatmalarına neden olmuştur.

Akbaş silah deposunun basılması sonrası gelişen olaylara çalışmamızın ana çizgisi nedeniyle yer vermeyeceğiz. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, bu olay başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere cephede savaşan kumandan ve askerlerimiz ile memlekette bütün kesimlerde bir sevinç dalgası yaratmış, bu silahlar ile Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı sürdürülen mücadelenin başarıya ulaşacağı azmi ve ümidi bir kat daha artmıştı. Ancak ne yazık ki, aşağıda ifade edeceğimiz gibi Anzavur Ahmet'in ikinci isyanı ya da Biga Hadisesi olarak bilinen olay sonucunda bu silah ve cephaneler mecburiyet karşısında imha edilmek zorunda kalınacak ve Akbaş olayının heyecanı, sevinci, başarıya olan inanç ve azmi kısa sürecekti.

Millî Mücadele'miz içerisinde "efsanevi bir kahramanlık" olarak adlandırılan Akbaş Cephaneliği baskınının hiç şüphesiz ki baş aktörü Dramalı Rıza Beydir. Ancak onun ismi, Köprülü Hamdi Beyin gölgesi altında kalmıştır. Fakat Dramalı Rıza Bey, o kadar mütevazıdır ki, bundan hiç şikayetçi olmamış, Köprülü Hamdi Beye büyük bir itaat ve saygı ile bağlanmış, onun verdiği görevleri yine memnuniyetle yerine getirmişti.

Akbaş cephaneliğinin basılması hadisesinde gösterdiği cesaret ve beceriklilik, Dramalı Rıza Beyi, başta Köprülü Hamdi Bey olmak üzere, Balıkesir-Bursa bölgesi Kuva-yı Milliye komutanlarının nezdinde yüceltmiştir. Onun çok önemli görevleri başarabilecek kabiliyette olduğuna inanılmış, bu niteliğinden dolayı da Damat Ferit Paşaya düzenlenecek suikast tertibinin de baş aktörü yapılmıştır.

"Rumeli sahilinde Gelibolu civarında Akbaş mevkiinde Fransızların tahtı muhafazasındaki depolarda bulunan esliha ve mühimmatın Düvel-i İtilafiye tarafından denikiz ordusuna verilmiş, Rusya'ya nakline teşebbüs edilmiş ve bu iş içinde dört gün mukaddem bir Rus vapuru Gelibolu'ya gelmişti. Balıkesir Heyet-i Merkeziye azasından ve fedakar arkadaşlarımızdan Köprülü Hamdi Bey kKuvâ-yı Milliye'den bir müfreze ile Lapseki ve oradan 26/27. 1. 1920 gecesi sallarla Rumeli sahiline bi'lmiruru Akbaş depolarına vazı'yet etmiş ve depo muhafızları olan Fransızları tevkif ve hututu muhabereyi kat'ettikten sonra eslihâyı kamilen ve cephaneyi kısmen ve muhafız Fransız efradını da mahfuzen Lapseki'ye naklettirmiş, esliha ve mühimmatı dahile sevkettikten sonra Fransız efradını iade etmiştir. Akbaş'ta acizlerince sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus mitralyözü, yirmi bin sandık cephane mukayyet idi. Eğer bir aydanberi Akbaş deposundan bir tarafa silah verilmemişse sekiz bin Rus tüfeği kamilen yedimize geçmiş demektir. Bu vaka üzerine Düveli İtilafiyenin ne gibi bir teşebbüste bulunacakları meçhul olup, şimdiye kadar İstanbul'un ve Kolordunun da bu meseleden malımatları olmadığı maruzdur. Balıkesir, 28.1.1920 Fırka 61 Kumandanı Kazım" Bkz. Özalp, age. C.1, s. 91-92.

42 Nutuk, C.III, s. Belge No:

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA BEO No: 346145

Kitaplar

Atatürk, M. Kemal, **Nutuk, C.1(1919-1920),** Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

Atatürk, M. Kemal **Nutuk, C.III (1919-1927) Belgeler**, Yay. Haz. İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

Aydın, Mesut, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1992.

Bebek, İlhami, **Millî Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Baskını**, Genelkurmay Başkanlığı yay. Ankara 1994.

Çukurova, Bülent, **Kurtuluş Savaşında Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara 1994.

Dinamo, Hasan İzzettin, Kutsal İsyan, C.V, Tekin Yayınevi, 1986.

Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Yayına Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, Birinci Basım, Sebil Yayınları, İstanbul-1994.

Güven, Zühtü, **Anzavur İsyanı-Kurtuluş Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa,** Ankara 1965.

Himmetoğlu**,** Hüsnü, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları,** Ülkü Matbaası, İstanbul 1975.

İlgürel, Mücteba, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1999.

Karabekir,General, Cemal, **Maçka Silâhhanesi Hatıraları (İstiklâl Harbi Kahramanları),** Yay. Haz. Aykut Kazancıgil, Nehir Yay., İstanbul 1991.

Kozanoğlu, Zeynel, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını,** Ankara 1970.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele I (1919-1922),** C.1, 2.Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985

Sofuoğlu, Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921),** Genelkurmay Basımevi, Ankara-1994.

Tevetoğlu, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** TTK Basımevi, Ankara 1988.

Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1999.

Makaleler

İlgürel, Mücteba, "Akbaş Cephaneliği Baskını", Tarih Dergisi(fatih Sultan Mehmed'e hatıra Sayısından Ayrı Basım) sayı: XXXIII, Mart 1980/81, İstanbul 1982,

Sofuoğlu, Adnan, "Akbaş Baskını(Olayı) ve Yankıları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IX, Sayı:26(Mart 1993), s.424.

Gazeteler

İzmire Doğru, 14 kânunusani 1336(1920), Nr.18

KOCAELİ'DE İZ BIRAKAN BİR KUVA-YI MİLLİYECİ: İPSİZ RECEP

Resül NARİN*

Giriş

Genellikle halk içinden çıkan önderler tarafından kurulmuş ve hiçbir menfaat, makam ve dünyalık beklemeden sırf düşmanı ülkeden kovmak üzere ve gönüllü olarak bir araya gelen vatandaşların oluşturduğu Kuva-yı Milliye gruplarından biri de Recep Reis liderliğinde kurulmuş olan çete (müfreze)'dir. Bu çeteler din, vatan, bağımsızlık ve namus uğrunda savaşan gönüllülerin bir araya geldiği kahramanlardan oluşur.

Kara Mürsel Alp, Turgut Reis ve Oruç Reis gibi bir denizci beyi olan Recep Reis, müfrezesi ile birlikte Kocaeli yarımadasında Kefken, Karasu, Kandıra, Sarıyer, Şile, Beykoz, Ereğli ve Zonguldak havalisinde vatanı işgal eden İngiliz, Fransız ve Yunanlılara karşı savaşmış ve kahramanlık destanları yazmıştır. Kocaeli'nde Milli Mücadele dönemi açısından oldukça önem arz eden ve bölgede iz bırakan bu çete reisinin Kocaeli için önemi ve bölgedeki faaliyetleri bu bildiride açıklanmaya çalışılacaktır.

Milli Mücadeleye Kadar İpsiz Recep

Kocaeli ve çevresindeki Kuva-yı Milliye faaliyetleri içerisinde İpsiz Recep, (Recep Reis) ve hizmetlerinin ayrı bir önemi vardır. 1862 yılında Rize ilinin eski adı Haldoz olan Portakallık Mahallesi'nde doğan İpsiz Recep'in babası Emirallioğullarından Hüseyin'dir. Adapazarı Nüfus Müdürlüğü'nden zayiinden verilen cüzdanda isim ve şöhreti karşılığında "Abdullah Emirali Oğullarından Recep" yazar.[1] Recep, gençlik yıllarından beri çevresinde mücadeleci ve kabadayı olarak bilinen bir şahsiyetti. Uzun boylu ve iri kemikliydi. Müfrezesindeki gönüllüler ona "Emice" derdi. Rıfat Yüce, kendisini "İpsiz Recep cesarette Barbaros ve Turgutlar gibi bir deniz korsanıdır" der.[2]

İpsiz Recep, Milli Mücadele'nin seçkin milis lideri olmak vasfını eşkıya prangasından kurtulmak için almamıştı. İnanarak, bütün varlığıyla milli mücadeleye katılmıştı. 20. yüzyılın başlarında Rize-Batum arasında yaptığı tuz kaçakçılığına dönemin şartları onu zorlamıştı. O yıllar Rizeliler için Batum, Tiflis, Sohum ve çevresi başta olmak üzere Rusya'nın muhtelif yerleri çalışmak ve para biriktirmek için gidilen gurbet kapısı durumundaydı. Recep de takasıyla buralara Rize'den mandalina, limon ve portakal götürür, oradan da Rize'ye gaz

* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, KÜGEM Koordinatörü, resulnarin@gmail.com

1 Recep Reis, ikinci evliliğini Nadire Hanım ile yapmıştı. Süleyman Efendi babası, Zarife Hanım da annesiydi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergun Hiçyılmaz, *İpsiz Recep Kaldırın Silahları Şafak Boyu,* İstanbul, 2005, s. 15-16.

2 Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi,* İstanbul, 1945, s.93; *Niyazi Yelkencioğlu, Kurtuluş Savaşı Anıları,* İstanbul, 2010, s. 125.

yağı, tuz, mısır, şeker, un gibi gıda maddesi getirirdi. Bu arada yolcu da taşırdı. Recep Reis'in Rusya'dan Rize'ye getirdiği yolcular arasında Ermeni komitacılar da bulunurdu. Bunu bilmeden yapardı.

Recep Reis, yine bir gün Rusya'ya mal taşıdığı sırada, motoruna yolcu olarak aldığı Rus vatandaşı 17 Ermeni'yi komitacı olduğunu anlayınca öldürüp denize atmıştı. Durumdan haberdar olan Rusya'daki Ermeniler, Recep'in Batum'a döndüğünü öğrenince Ruslara ihbarda bulundu. Bunun üzerine Ruslar, Recep'i tutuklayıp Sibirya'da hapishaneye gönderdiler. 1917 yılına kadar burada hapis yatan ve taş ocaklarında çalıştırılan Recep, bir yolunu bulup firar etti ve önce Batum'a, sonra da Rize'ye geldi. Recep'in Rize'ye gelişi 1917 yılı sonbaharına rastlar.[3]

1916 Yılında Kocaeli'ndeki anayolları gösterir harita

İpsiz Recep Kefken'de

Recep Reis, işgal döneminde Rize sahillerinde karaya oturmuş olan 250 tonluk bir Rus yelkenlisini yüzdürerek kendisine mal etti. Bununla Zonguldak'tan İstanbul'a kömür nakliye işleri yapmaya başladı. Bu çalışmaları yelkenlisinin Kefken açıklarında batmasına kadar devam etti.[4]

Kefken, Kocaeli ilinde, Karadeniz'de, küçük bir adadır. Anadolu sahiline yakın yerdedir. Denizciler için, eskiden günümüze kadar sığınak olarak önemini korumuştur. İlkçağ kolonistleri Bithynia'nın bu yöresini kayalık anlamına gelen Kefken diye isimlendirmişlerdir. Kefken, 1918-1921 tarihleri arasında ününü İpsiz Recep Reis'e borçludur. Recep Reis, Karasu-Kandıra-Riva-Kavaklar, Beykoz, Ereğli ve Zonguldak taraflarında etkinliğini göstermiştir.[5]

3 İshak Güven Güvelioğlu, *Kuvâ-yi Milliye'nin Rizeli Emicesi İpsiz Recep,* İstanbul, 2010, s. 18.
4 Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk,* İstanbul, 2009, s. 163; Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 24.
5 Enver Konukçu, "Kefken ve Civarı", *Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı,* Sakarya, 2010, s. 8, 11.

Gemisi Kefken açıklarında batan İpsiz Recep ve tayfası yüzerek karaya çıktılar. Kefken'deki köylüler Kazazedelere ekmek, katık ve çamaşır verdiler. Bu sırada Recep Reisin dikkatini Kefken Adası'yla sahil arasında bocalayan gemiler çekmişti. İstanbul'da düşman olduğuna göre bu gemilerden birçoğu Yunan, İngiliz ve Fransız gemileri olmalıydılar. Sahil kesimi de ormanlarla kaplıydı. O halde sahile bocalayan gemiler birer ikişer vurularak soyulabilir, taşıdıkları yükler tekrar İstanbul'a götürülerek satılabilirdi.[6] Recep Reis ve arkadaşları bir müddet burada kaldı.[7] Motorunun batmasıyla sermayesiz kalan Recep Reis Kandıra ve havalisinde eşkıyalığa başlamıştı. Bölgede nüfuzu da günden güne artan İpsiz recep için Bolu mutasarrıfı Halil Türkmen şöyle diyordu: "İdarî teşkilat nokta-i nazarından bağlı bulunduğu Adapazar'la hiç bir günâ münasebeti kanmamış olan Karasu nahiyesi İpsiz Recep'in mutlak hakimiyeti altında kalmış ve merkum bu havalide faalül ma berid denecek derecede hudutsuz bir nüfuz ve iktidara sahip olmuş idi."[8]

1919 tarihli İzmid Sancağı dâhilinde bulunan okulları gösterir harita. (BOA. HRT. H. 581)

Recep Reis güvendiği arkadaşlarından ikisini alarak İstanbul'a gitti. Burada hem çetesine katabileceği hem de destek alabileceği pek çok Laz vardı. Sarıyer'deki tanıdıkları vasıtasıyla bir taka, İstanbul'daki Laz uşaklarından beş on mavzer satın aldı. Takasıyla Kefken'e dönerek köyde kendisini bekleyen adamlarını aldı ve Kefken Adası'na götürdü. Issız olan Ada'da eskiden kalma sarnıç v.b. kalıntılar vardı. Ada'nın ağaçlarla örtülü olması da Allah'ın bir lütfuydu.

Ada'nın en yüksek noktasından açık denizi gözleyen bir nöbetçi Şile açıklarında büyük bir geminin sahile yakın seyrettiğini haber vermişti. Gemi, feneri geçmiş sahil boyunca Kefken'e doğru yalpalayarak seyrediyordu. Recep Reis ve adamları takayla açıldılar. Amaçları geminin yelkenliyi görüp, koya girmesini sağlamaktı. Açıktan geminin üzerine giderek topluca ateşe başlayınca, gemi yelkenleri indirerek durdu. Üç kişi Akçaşehir'e (Akçakoca) manifatura götüren gemiye çıkarak tayfaların ellerini arkalarından bağlayıp ambara kapattılar. Gemi, yükünün boşaltılmasından sonra derhal açıkta batırıldı. Recep Reis mallan bir an önce İstanbul'a götürüp satmak istiyordu. Ertesi gece iki adamıyla Boğazdan

6 Özel, *Milli Mücadele,* s. 163-164.
7 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 24.
8 Prof. Dr. Enver Konukçu Arşivi, Bolu Mutasarrıfı Halil Türkmen'in Hatıraları, s. 154, (bu hatırayı benimle paylaşan kıymetli Hocam Prof. Dr. Enver Konukçu'ya teşekkürü bir borç bilirim).

İstanbul'a girdi. Amacı malları sattıktan sonra beş on gün kalarak izini kaybettirmekti. Malı en azından 3.000 liraya satabilirdi. Sarıyer'de Hasan Reis adındaki eski bir arkadaşının aracılığıyla birkaç gün içinde satış işini gerçekleştirdi. Daha sonra Sarıyer'de deniz kenarında bir kahvehane açtı. Burası ileride iyi bir gizlenme yeri olabilirdi. Çetesini güçlendirinceye kadar İngilizlerin dikkatini çekmek istemiyordu. Birkaç günde 7-8 kişi elde etmişti. Recep Reis bu sırada Karasu ve Kandıra yöresindeki korsanlık ve eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılmış bulunuyordu. Bu sırada İngilizler Kefken korsanlığını öğrenmişler ve Recep Reisin izini bulmuşlardı. Yanında kendisine bağlı olan çete sayısını 18'e çıkarmıştı.[9]

3 Mart 1919'da şile civarında olduğunu öğrenen hükümet, Beyoğlu mutasarrıflığından gerekli tedbirin alınmasını istemişti. Konu ile ilgili vesikada şöyle deniliyordu:

"Beyoğlu Mutasarrıflığına 3 Mart (1)335 (1919)

Eşkıyây-ı meşhureden İpsiz Recebin beş nefer avanesiyle Kefken iskelesinden Şile sahiline doğru hareketleri mahallinden bildirildiğinden ve eşkıyây-ı merkumeyi nakl eden kayığın geçen Cuma günü Şilenin açıklarından mürur ederek Rumelifenerine gittiği ve bunların Rumelifenerinde Rizeli Mahmud veyahut Bayram Reislerin nezdinde iktiza edecekleri tahkik olunduğundan bahisle icrây-ı icabı Şile Kaymakamlığından izbar kılınmış olmakla tahkikat ve tedabir-i lâzime-i seri'anın ittihaz ve icra ve neticenin ibnası (haber verilmesi) beyan olunur"[10]

Yine 27 Ekim 1919 tarihinde İpsiz Recep ve 22 adamı beşer tonluk iki taka ile birlikte Karadeniz sahilinde Ayastefanos köyü yakınındaki Bakırdere iskelesine çıkmışlardı. Buradan ekmek ve erzak almışlardı. Buradaki işleri sona erince tekrar deniz vasıtasıyla buradan uzaklaşmışlardı. Onların böyle deniz yolunu takip etmeleri yakalanmalarını ve takip edilmelerini güçleştiriyordu. Durumu devlet yetkililerine bildiren Edirne Jandarma Alayı Komutanı Kaymakam Rafet Bey, 1 Kasım 1919 tarihli yazısında: "…mütareke şeraitinin bir maddesine göre ecnebi işgâl-i askeriyesine sebebiyet verdirilmek için bilerek bilmeyerek bazı kesânın iğfal edilmekde olduğu ve bi'n-netice telafisi mümkün olmayacak zararlara meydan verileceği cihetle, bunların men'-i habasetleri için evvelce de arz edildiği üzere sevâhilin bahren tarassud ve muhafazada bulundurulması esbabının istikmal buyurulması…" ifadelerini kullanarak üst makamlarını uyarıyordu.[11]

1913 yılında Kefken Adası ve çevresi (BOA. HRT.h. 1436)

9 Özel, *Milli Mücadele,* s. 164-166.
10 BOA. ZB. 627/4; BOA. ZB. 627/7
11 BOA. BEO. 345088

İpsiz Recep'in bölgedeki faaliyetleri işgalci İtilaf Devletleri yetkililerini ve İstanbul Hükümeti yanlısı devlet görevlilerini kızdırıyordu.

21 Mart sabahı Recep Reis ve efradı tümüyle silahlanmışlardı. Ayrıca Recep Reis Karakol teşkilatının yaptığı görev bölümü çerçevesinde Kefken'e komutan olarak atanmıştı.[12]

Recep Reis İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya geçmeden önce Belgrat Ormanlarında iyice pervasızlaşan Rum eşkıyaya hadlerini bildirmek istiyordu. Şafak vakti altı buçukta Hamdi Bey'in evinden çıkacak, gece Domuzdere'de (Gümüşdere) saklanacaklardı. Ertesi sabah ormana gelecek eşkıyaya pusu kurup, ölülerini İngilizlere bırakıp gideceklerdi. Recep Reis bunun için on dört adamını yanına alacak, dört adamını Sarıyer taraflarında incelemede bırakacaktı. Kör Hasan 14 Mart 1920 sabahı gün doğmadan ormana gelmekte olan eşkıyayı görmüş, sürünerek Recep Reisin yanına giderek durumu bildirmişti. Gerçekten Domuzdere başında 8-10 kişilik bir eşkıya grubu görünmüştü. Bunlar daha iki gün önce jandarmaların ellerindeki silahlan almışlar, daha sonra bağlayarak dövmüşlerdi. Recep Reis adamlarını ikiye ayırıp yolun her iki tarafında pusuya yatırmıştı. Rum eşkıya derhal ellerindeki baltalarla, omuzlarındaki tüfekleri yere atmışlardı.[13]

Recep Reis ve adamları eşkıyaları öldürmüşler ve cesetlerini özellikle ibret için yol üstüne sürükleyerek bırakmışlardı. Oysa bu sırada Recep'in adamlarından Kör Hasan'ın son nefesini vermek üzereyken bıraktığı bir Rum ölmemiş, sürünerek az ilerideki Rum köyüne ulaşmayı başarmıştı. Durumun İngilizlere bildirilmesi üzerine asker ve jandarmalar seferber edilmişti. Bu baskın Recep Reis ve çetesinin adını duyurduğu ilk hadise olarak kayıtlara geçti. Recep Reis ve adamlarının bir an evvel bu riskli ortamdan kurtulup Kefken'e dönmeleri gerekiyordu.

Recep Reis adamlarını alarak Geceyi Kilyos ormanında geçirmeyi kararlaştırmıştı. Sabah erken Rumeli Feneri'ne gidip karşı yakaya geçmeye çalışacaktı. Fenerle Kilyos arasında sahilde küçük bir taka vardı. Recep Reis ve adamları Anadolu sahilinde Riva'ya çıktılar. Burada bir gece kalacak, oradan Kefken Adası'na geçeceklerdi. Şafaktan önce Riva'ya varmışlar oradan da Kefken Adası'na gitmişlerdi. [14]

1916'da Kefken ve çevresi

12 Özel, *Milli Mücadele,* s. 166.
13 BOA. DH. EUM. AYŞ. 35/15
14 Özel, s. 167-168.

Recep Reis Müfrezesi Genişliyor

Recep Reis'in Kefken Adası'na geçtiğini haber alan birçok genç, Rize ve İstanbul'dan gelerek müfrezeye katılır. Gelenler arasında Rize ve çevresinde suç işlemiş birçok kişi de bulunur. Böylece on sekiz kişilik kuvvet 3-4 günde 85 tüfeğe çıkmıştı.[15]

Milli Mücadele döneminde daha düzenli bir teşkilatlanma için çalışmalar da başlamıştı. İzmit, Adapazarı yöresinde teşkilât kurmak üzere de bazı kişiler görevlendirildi. Bunlar Adapazarı'nda teşkilât kurmak üzere görevlendirilen Kuşçubaşı Eşref Bey (eski Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı) ile Adapazarı'na yerleşmiş olan Yüzbaşı Ramiz, Hopalı Yüzbaşı Rauf, Trabzonlu Doktor Yüzbaşı Raif ve Gebze bölgesine gönderilen Dr. Fahri Çan'dı. Bunlar görevlendirildikleri bölgede ilk iş olarak bölgenin ileri gelenleri ile irtibata geçtikten sonra, Ermeni ve Rum çetelerine karşı milis oluşturma faaliyetlerine giriştiler. Bunun için de ilk iş olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında devlet otoritesi boşluğundan türemiş bazı Türk çetelerini elde etmeye ve Ermeni Rum çetelerine karşı kendiliğinden oluşan, Türk silahlı gruplarını teşkilâtlandırmaya giriştiler. Süvari albayı Atıf ile Dr. Raif Bey, Karasu - Kefken -Akçakoca taraflarında korsanlık yapmakta olan İpsiz Recep'i elde etmeyi başardılar. Böylece ilk milis teşkilâtları oluştu.[16]

İpsiz Recep'in Milli Mücadele dönemi veya öncesinde yaptığı korsanlık faaliyetleri özellikle 1921 senesi Kasım'ında başına bela olmuştu. 20 Kasım 1920 tarihinde gerçekleştirdiği Akşehir'deki korsanlık faaliyeti Bolu mutasarrıfı Halil Türkmen'i çok kızdırmıştı. Halil Türkmen, 19 Kasım 1921 tarihinde İncirli'de (Karasu) Deniz Müfrezesi Kumandanı olan İpsiz Recep'e yazdığı telgrafta şöyle diyordu:

"Akşehir'deki münasebetsiz hareketinizi haber aldım. Sizden böyle bir saygısızlığın sadır olabileceğine hala inanamıyorum. Hükümetin ve ordunun teveccühünü kaybetmeniz, size çok bahalıya mal olacaktır. Hatayı düzeltmeniz ve kasbedilen malları Akçaşehir'e götürüp gümrüğe teslim etmeniz lazımdır."

Bu telgrafa 21 Kasım 1921 tarihinde cevap veren İpsiz Recep cevabında şöyle diyordu: "Mallar hazır ve kayıktadır havanın açıldığında Akçaşehir'e sevk ve müdüre teslim edilecektir efendim."[17]

Birinci Dünya Savaşı sonlarındaki eşkıyalık ve korsanlık faaliyetlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılmış bir kaçak olan Recep Reis, milli mücadelenin ilk günlerinde Kuva-yı Milliye saflarına katılmış ve Karakol Cemiyeti tarafından Kefken'e komutan olarak atanmıştı. Karakter olarak mert yaradılışlı bir kişiliğe sahip olan Recep Reis'i milli harekete katılmaya, Kaymakam Atıf Bey ve Doktor Yüzbaşı Raif ikna etmiş ve Kuva-yı Milliye adına hareket etmesini sağlamışlardı. [18]

Recep Reis, Kefken Adası'na geçip burayı müfrezenin ana üssü hâline getirmesinden sonra Ada açıklarından geçen düşman ülke gemilerini ve düşman ülkelere yük taşıyan yerli gemileri soymaya ve gemilere el koymaya başlamıştı.[19]

İpsiz Recep çetesi veya müfrezesi olarak anılan grubun mensupları savaşa gönüllü olarak katılırlardı. Hatta yaralı olanlar bile tedavileri tamamlanınca yeniden cepheye koşarlardı Nitekim müfrezenin İznik cephesine sevk edildiği sırada Bayram Ali Çekmiş yaralı bulunuyordu. Bu sırada İzmit'in Doğantepe köyünde Mehmet Amca dedikleri bir köylünün hanımı tarafından kendisine bakılmış ve bu kadının kendisine 19 gün analık

15 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 30.
16 Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921,* Ankara, 1994, s. 70-71.
17 Prof. Dr. Enver KONUKÇU Arşivi, Bolu Mutasarrıfı Halil Türkmen'in Hatıraları, s. 157.
18 Rahmi Apak, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990, s. 174; Celal Dinçer - Ekrem Kaymaz Vd., *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya,* Sakarya, 1998, s. 29.
19 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 41.

yapmasından sonra, iyileşince kalkarak cepheye gitmiş, buradaki arkadaşlarına katılmıştı.[20]

Recep Reis çetesiyle birlikte zenginleri soyuyor; koyun ağıllarına girerek istediği koyunu kestiriyordu. Kimse ona karşı koyamıyor; ses dahi çıkaramıyordu. Tutuklanmasına yönelik çalışmalar yapıldıysa da sonuçsuz kalıyordu.[21] Recep Reis böyle belalı bir adam olduğu halde bazı kimselere de iyilikler yapıyordu. 14 Mayıs 1920 tarihli bir vesikaya göre Recep Reis'in, Şile'de Müslüman, Hıristiyan hatta Kuva-yı Milliye demeden halkın hayvanlarını aldığı ve eşyaları gasp ettiğinden şikâyet edilmiştir. Recep reis, verdiği cevapta, yalnız Rumların hayvanlarını aldığını ve Anadolu'ya geçen herkesi misafir ettiği için beş parasız kaldığından bu yolda hareket ettiğini söylemişti.[22]

1923 yılında Kefken ve çevresi (BOA. HRT.h.1009)

Kuva-yı Milliye güçleri arasında önemli bir yeri olan Recep Reis müfrezesi, İstanbul'dan Anadolu'ya gerek silah, gerekse insan nakli konusunda da mühim roller üstlenmiştir. Yeni kurulan Millî Ordu'ya katılmak isteyen subayların ve Ankara'ya ulaşmak isteyen aydınların güvenli olarak Anadolu'ya geçişi, düşman işgalleri ve iç isyanlar nedeniyle önemli bir mesele hâline gelmişti. Stratejik bir geçiş yeri olan Sakarya dolaylarında mühim bir güce sahip İpsiz Recep Reis müfrezesi bu konularda da roller üstlendi.

Kuva-yı Milliye'nin silah ihtiyacı için de İstanbul'daki silah depolarından çıkarılan cephanenin Anadolu'ya sevkiyatı gerekiyordu. Bunun için Recep Reis ve adamları Rumelifeneri'ne gelir, buradan da İstanbul'daki silah depolarından gizlice çıkarılmış cephaneyi yükleyerek Karadeniz sahilleri yoluyla Anadolu'ya ulaştırırlardı. Neticede Kuva-yı Milliye için Anadolu'ya silah ve adam kaçırmak Recep Reis sayesinde mümkün oluyordu. Recep Reis müfrezesinin bu hareketleri, işgalciler ve Damad Ferid Hükûmeti'ne bağlı görevliler tarafından takip edilip engel olunmaya çalışılırdı.[23]

1920 Mayısının son haftası Alman uyruklu Brendhard ismindeki bir şahıs, Yeni Mahalle açıklarında Lenkerendâz Hafız Mehmed'in tasarrufunda olup Bilal Kaptan'ın idaresinde bulunan "Hidayet" ismindeki motorda silah ve cephane bulunduğu işgalci İngiliz zabıtasına ihbar etmişti. Yapılan ihbar üzerine İngiliz yüzbaşılarından Mösyö Kaming,

20 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 30.
21 BOA. ZB. 627/4
22 Yusuf Çam, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı,* İzmit, 1993, s.82; *Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Mili Mücadele (1919-1922), İstanbul, 1987, s.108; Rıfat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi,* İstanbul, 1945, s. 92.
23 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 51-53.

Deniz merkezine gitmiş ve motorun derhal incelenmesini istemişti. 31 Mayıs günü motorda yapılan incelemede ambarda döşeme tahtaları altında gizli bir bölmede elli bin kadar Mavzer fişeği ile kırk bir adet muhtelif cins ve çapta harp tüfekleri ele geçirilmişti. Hafız Mehmed ve Bilal Kaptan ile tayfadan Mahmud, Hasan ve Süleyman tutuklanıp Galata'da Arapyan Hanı'nda İngiliz Kumandanlığına teslim edilmişti. Hafız Mehmed'in üzerinde bulunan yazılı belgelerden bu kişilerin Kefken Adası'nda Kuva-yı Milliyeci İpsiz Recep ile münasebette bulunduğu anlaşılmıştı. Ele geçen silahlar da İpsiz Recep'e verilmek üzere kaçırılmak isteniyordu. [24]

5 Ağustos 1920 tarihli diğer bir belgede ise Şile'ye gelen İpsiz Recep ve adamlarının ahali ve hükümet memurlarına karşı gösterdiği işkence üzerine ahalinin bölgeden kaçtığı belirtiliyordu.[25] Ağva Nahiyesi Müdüriyeti'nin 28 Temmuz 1920 tarihli raporunda durum şöyle ifade ediliyordu:

"Kuva-yı Milliye namı altındaki çetelerin gerek nahiye-i acizî ahalisine ve gerekse memurinine karşı yapdıkları fecayi' bervech-i zîr arz olunur şöyle ki:

Kuva-yı Milliye deniz çetelerinden İpsiz Receb ve avanesi, Ağva'ya gelerek ahali ve memurî'ne türlü aza ve cefa ve hakaretden sonra çarşı içinde kendi avanesinden birisini her nedense iki el silah indaht ederek (boşaltarak) itlaf etmiş ve mezkûr mermilerden ahaliden on beş yaşında bir çocuk hafif suretde bacağından mecruh (yaralı) ve keza o civardan mürur eden (geçen) Telgraf Müdürü Rıfkı Efendi de mermilerin parçalarından gayet hafif bir suretde mecruh olmuşdur. Ve bu mesele, Şile Kaymakamlığına rapor yazılmakla beraber tanzim kılınan zabt varakası da doğrudan doğruya Şile Müddei umumîligi'ne tevdi' kılınmışdır.

Receb ve avanesi, Şile'den Ağva'ya gelmekdeler iken ahaliye ait birtakım koyun ve sığır hayvanatını sürüp getirmekde iken, Şile'den takiplerine çıkan kuvvetle müsademe (çatışma) neticesinde mecruhan vefat eden yeğenini almak bahanesiyle, Ağva'dan Şile'ye bütün avanesiyle birlikde hareket etdikleri telgrafla Şile'ye bildirildiğinden dolayı, merkumun avanesinin birtakımları Telgraf Müdürü Rıfkı Efendi'ye suikasd tertib etmekde oldukları ve aynı zamanda mumaileyhe tazyik etdikleri müracaatından anlaşılmakla, mumaileyh Rıfkı Efendi kaçmak suretiyle kurtarılabilmişdir.

Bunu müteakib Ömerli ve Şile cihetinden gelip geçmekde olan birtakım Kuva-yı Milliye namı taşıyan çeteler yollar üzerinde rast geldikleri köylerden hayvan vesaire alıp ve ahaliye türlü eza ve cefa ve enva-i çapulculukla ika' etdiklerinden, köylüler kamilen hicrete kıyam etmiş ve kimse kalmamışdır. Ve ez-cümle mezkûr çeteler Nahiye Telgrafhanesine gelerek kasa mevcudunun kendilerine teslimini taleb etmekdeler iken meselenin Jandarma Takım Kumandanı haberdar olarak müdahalesiyle terke mecbur olmuşlardır.

Bervechi maruz ahvalden müteessir olan köylüler ve Şile kazası ve merkez nahiye ahalisi ve memurin bil-mecbure hicret etmiş ve keyfiyet merbut zabt varakasında müsteban buyurulacağı vechle merkez nahiyede yalnız bendeleri ve Telgraf Müdürü ve Orman ve Cibayet memurundan başka kimse kalmadığından ve aynı zamanda vakayı lazim gelen makamâta bildirmek için posta münakalâtı ve telgraf muhaberâtı gibi bir vasıta olmadığından arz edilemeyip Dersaadete iltica ile bizzat meseleyi arz etmeye mecburiyet hasıl olduğu arzıyla işbu rapor-u acizî takdim-i huzur-u samîleri kılınır ol bâbda. 28 Temmuz (1)336 (1920)."

Recep Reis'in alanı, Kandıra, Karasu cihetleri bilhassa Karadeniz kıyıları ve Kefken Adası idi. Kuvay-i Milliye, Recep Reis'in milli harekete katılmasıyla Batı Karadeniz

24 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/53
25 BOA. DH. EUM. AYŞ. 44/76

kıyılarında ve bu kıyılara yakın iç kesimlerde önemli ölçüde söz sahibi olmuştu. İstanbul'dan Anadolu'ya geçebilmek Recep Reis ve adamları sayesinde mümkün olabilmişti. Takalarla silah ve cephane kaçırılması da onun bilgisi ve koruması altında yapılabilmişti.[26] Recep Reis bazen de Rumların taşkınlıkları karşısında İstanbul'un banliyölerine baskınlar yapmaktan geri kalmıyordu.[27]

Ülkede ünü oldukça yayılmış olan Recep Reis'in adını kullanıp eşkıyalık yapanlarda olmuştur. Örneğin 25 Mayıs 1922'de Recep isimli bir kişi yanında beş arkadaşıyla beraber Çırçır suyuna giderek İpsiz Recep olduğunu söyleyerek su sahibini tahdit etmesi üzerine yakalanmış; yapılan tahkikat sonucu bu kişinin Recep Reis olmadığı tahkik edilmiştir.[28]

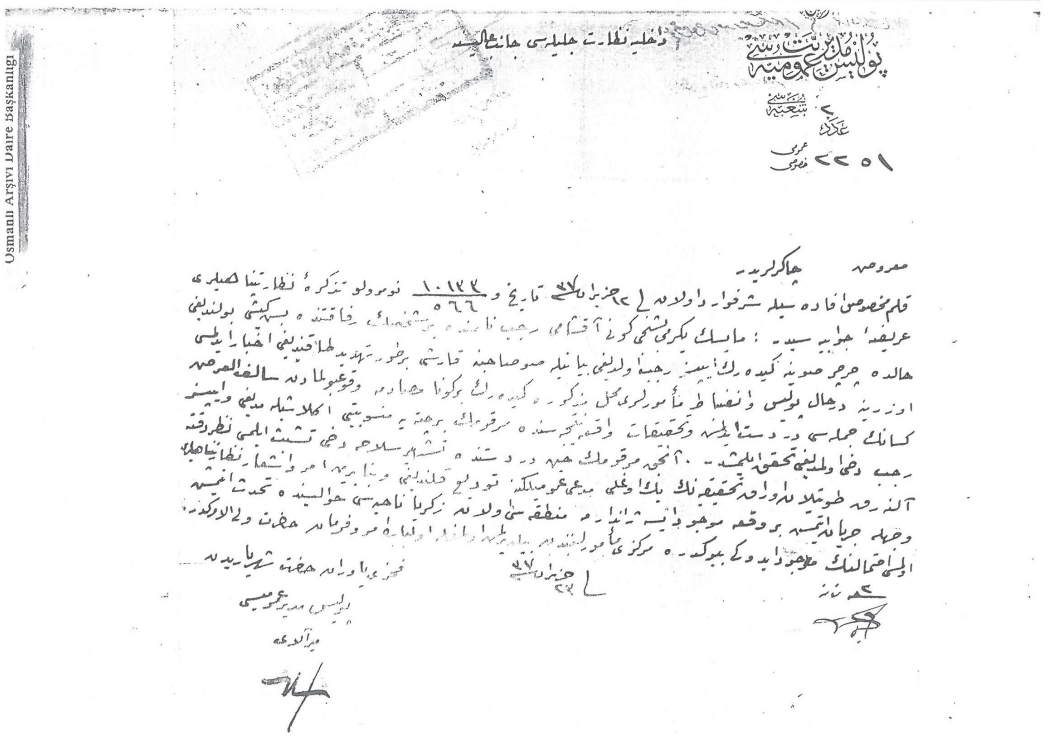

İpsiz Recep olduğunu söyleyerek halkı tehdid eden Recep adındaki şahıs ve arkadaşlarının tutuklandığı hakkında. (DH. KMS. 61-1 51)

Recep Reis'in tanınırlılığı gün geçtikçe artıyordu. Özellikle Karadeniz sahilinde onun çetesine katılan veya dışarıdan destekleyen pek çok kuva-yı milliye yanlısı bulunuyordu. Recep Reis'in etkin olduğu yerlerden biri de Sarıyer idi. Bölgede hâkim olan İngiliz işgal kuvvetleri bu durumun farkındaydılar ve zaman zaman yaptıkları baskınlarla Recep Reis çetesinin buradaki uzantılarına son vermek istiyorlardı. Böyle bir durum 2 Haziran 1921 tarihinde yaşanmıştı. Bu tarihte gece saat 4 civarında Büyükdere İngiliz işgal kuvveti komutanı ve refakatindeki 4 askeri ile birlikte Büyükdere polis karakoluna müracaat etmiş ve buradan aldığı kuvvetlerle beraber 18 kişilik bir polis gücüyle Sarıyer'de daha önce

26 Dinçer, *a.g.e,* s.29*; Yüce, a.g.e,* s.92

27 Özel, Milli Mücadele, s.169

28 Konu ile ilgili olan belgede durum şöyle anlatılıyordu: "Mayıs'ın yirmi beşinci günü akşamı, Receb namında bir şahsın refakatinde beş kişi bulunduğu hâlde, Çırçır suyuna giderek İpsiz Receb olduğu beyanıyla su sahibine karşı bir tür tehdid takındığı ihbar edilmesi üzerine, derhâl polis ve inzibad memurları mahall-i mezküre giderek bir güna müsademe vuku bulmadan salifu'l-arz kesânın cümlesi derdest edilmiş ve tahkikat-ı vakıa neticesinde, merkumun bir çeteye mensubiyeti anlaşılamadığı ve İpsiz Receb dahi olmadığı tahakkuk eylemişdir. Ancak merkumun hîn-i derdestinde teşhir-i silaha dahi teşebbüs eylemesi nazar-i dikkate alınarak, tutulan evrak-ı tahkıkıyenin Beyoğlu Müddei umumîliği'ne tevdi kılındığı ve binaberin emr u iş'ar-i Nezaretpenâhîleri vecihle cereyan etmiş bir vakıa mevcud işe, jandarma mıntıkası olan Zekeriya nahiyesi havalisinde tehaddüs etmiş olması ihtimalinin mevcud idüğü, Büyükdere Merkezi Memurluğu'ndan bildirilmiş olmakla ol bâbda emr-ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. 23 Haziran [13]37 [1921]." BOA. DH. KMS: 61-1/51.

belirledikleri yerlere baskınlar düzenlediler. Bu baskınlar neticesinde aşağıdaki kişileri gözaltına aldılar.

Sarıyerli Sirkeci Yusuf Efendi bin Hacı Aşir

Biraderi Ömer Lütfi Efendi bin Hacı Aşir

Rizeli Hafız Mehmed Efendi bin İslâm

Bakkal Muhiddin Efendi bin Mahmud

Balıkçı İsmail Reis bin Mustafa

Balıkçı Mustafa bin Bekir

Balıkçı Kadir Ağa bin Mehmed

Balıkçı Ali bin Yunus

Balıkçı Hızır bin Mehmed

Balıkçı Osman bin Ali

Balıkçı Mahmud bin Memiş

Balıkçı İlyas bin Receb

Dava vekili Aziz bin Zeynel

Tutuklanarak İngilizlere teslim edilen bu kişilerin tutuklanma sebebi olarak "İpsiz Receb çetesini teşkil eylemelerinden ve daima Yenimahalle'de bazı Hıristiyanların aleyhinde bulunmalarından dolayı taht-ı tevkife alındıkları ve Osmanlı zabıtası yalnız İngiliz zabıtasının emrinde hareket etmiş olduğu" gösteriliyordu. Hatta bu kişilerden Balıkçı Mustafa oğlu İsmail Reis, Sarıyer olayı faillerini kendi kayığıyla Büyük Limandan Anadolu'ya geçirmekle suçlanıyordu.

Yapılan tahkikat neticesinde hariciye nezaretinden bir araştırma yapılması emrediliyordu. Yapılan inceleme sonucunda bölge Hıristiyan ahalisinin böyle bir şikâyette bulunmadığı ve tutuklanan kişilerin de serbest bırakılması isteniyordu.[29]

Günümüzde Kefken Adası

29 BOA. DH. KMS.61-2/24

Günümüzde Kefken Adası

Alaplı Baskını

5 Nisan 1920 Cuma günü Amerika'dan Ermenistan'a gönderilen eşya ve erzak yüklü bir gemi soyulmuştu. Zonguldak Ereğli'sinde halk heyecan içindeydi. Zira Alaplı, İpsiz Recep'in gönderdiği çeteler tarafından sarılmış ve basılmıştı. Recep Reis, Ereğli'ye bir baskın yaparak İngilizlere hadlerini bildirmek istemişti. Kendisine limanda bir Amerikan binbaşısının komutasında büyük bir geminin de bulunduğu bildirilmişti. Gemide Ermenistan'a gönderilen erzak, manifatura vs. bulunuyordu. Recep Reis, Alaplı'yı basmayı planlamıştı. Çünkü kendisine para gerekiyordu. Zira sayıları 300'ü bulan Kuva-yı Milliye efradını kendi kendisine doyurmak zorundaydı. Recep Reis bu görevi güvendiği adamlarından kol başı Kara Mahmut'a verdi. Ereğli, İstanbul Hükümeti'nin idaresinde olup jandarmalar da oraya tabiydiler. Alaplı baskınının hedefi hem bir miktar para almak, hem de jandarma karakolundaki silahları elde edip çeteye yeni katılanları silahlandırmaktı. Recep Reis, Kefken Adası'nda sabah erkenden çetesini topladı. Kara Mahmut'u bu görevin başına geçirdi.[30] Ada'dan iyi bir havada hareket eden ve içerisinde 50 çete üyesi yüklü iki taka kısa zamanda Ereğli limanına girmişlerdi.[31]

Bu baskın üç gün önce Ereğli'ye gelerek Türklerin silahlarını toplayıp giden İngiliz ve Fransız torpidolarına iyi bir ders olacaktı. Kara Mahmut takaları doğrudan Amerikan gemisinin üzerine sevk etmişti. Çoğu Rum olan tayfalar öteye beriye kaçışmışlardı. Kaptan gemide yoktu. Yirmi beş adamı tayfaları kısa sürede bağlamışlardı. İşlerine yarayan manifatura, kumaş, şeker, kahve, pirinç gibi şeyleri takalara aktarmışlardı.

Şimdi sıra Alaplı baskınına gelmişti. Kara Mahmut elli adamıyla Alaplı sahillerinin kuytu bir yerine çıktı. Burada her cuma günü pazar kuruluyordu. Şehirde bulunan Karakolda 8-10 jandarma bulunuyor, birkaçı da pazarda yağ, yoğurt ayarlamaya çalışıyordu. Doğru dürüst aylıklarını alabildikleri de yoktu. Kara Mahmut dört arkadaşıyla birden içeri girip havaya üç el ateş etmiş ve koğuşlara dalmıştı. Duvarda asılı mavzerler alınmış, jandarmaların kolları bağlanmıştı. Kara Mahmut'un karakolda üç el ateş etmesi aynı zamanda pazaryeri soygununu gerçekleştirecek olanlara verilmiş bir işaret anlamına geliyordu. Bu sırada onlar da zengin çorbacılarla, paralı adamları soymuşlardı. Daha sonra kasabadaki evler

30 Özel, *Milli Mücadele,* s.170
31 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s.94

de soyulmuşlardı. Kara Mahmut üç beş adamıyla özellikle zenginlerden Eyüp Efendi'nin evine gitmişti. Ondan birkaç bin lira koparmayı ummuştu. Fakat o sırada İstanbul'a gitmiş bulunan Eyüp Efendi'yi evinde bulamamıştı. Kara Mahmut fidye için alıkoydukları adamlarla birlikte Alaplı'dan ayrılmıştı.[32]

Rum Eşkıyası ile Mücadeleye Devam

İstanbul'un işgali üzerine burada yaşayan Rum ve Ermenilere adeta gün doğmuştu. Bu azınlıklar Müslüman Türklerin zayıf durumundan istifade ederek çeteler kurmaya ve işgalcilerin de destekleriyle şımarık hareketler yapmaya başlamışlardı. Bu dönemde güvenlik önemli bir mesele hâline gelmişti. Özellikle Rum çeteleri halka işkence yapmaya, zenginlerden haraç almaya, haraç vermeyenleri öldürmeye ve Türk köylerini basarak talan yapmaya başlamışlardı. İstanbul'un hem Avrupa hem de Anadolu yakasında meydana gelen bu hareketler, millî duygularla dolu insanları rencide ediyordu.[33] Bu durumu İpsiz Recep ve müfrezesinin de kayıtsız kalması beklenemezdi.

Recep Reis'in ikinci hedefi Şile Yeniköy'ündeki Rum eşkıyayı yok etmekti. Yeniköy eşkıyası Kandıra köylerine kadar sarkarak Türk köylerini yağma ediyorlardı. Recep Reis ve 85 adamı Yeniköy baskınına hazırlanmaya başlamışlardı. Karadeniz'e çıkan gemilerin Şile ve Kefken önlerinden geçmeleri zorunluydu. İlk ağızdan zahire ve manifatura yüklü bir iki gemi vurmuşlardı. Recep Reis gemileri batırmış, tayfalarım karaya çıkararak "gidin İstanbul'daki İngilizlerle, Ferit Paşa biraderime selam söyleyin" diyerek göndermişti. Dolayısıyla İstanbul'da hükümete yapılan şikâyetlerin sayısı artmıştı. İlk vurgundan büyük çapta zahire ve manifatura eşyası ele geçmişti. Recep Reis bunları köylerdeki dul ve kimsesiz kadınlara dağıtmaktan ayrı bir zevk duyardı.[34]

Tüfekleri mükemmel, cephaneleri boldu. Recep Reis Şile önünde durmamış, Kandıra sol gerilerinde kalmıştı. Artık Yeniköy'e ışıkları seçilecek kadar yaklaşmışlardı. Yeniköy eşkıyası köyün dört tarafına nöbetçiler koyarlardı. Recep Reis 85 adamına görevlerini anlattı. Sabaha karşı köye baskın yapılmış, korkutmak amacıyla silahlar da ateşlenmiş, ancak hiçbir karşılık verilmemişti. Köyde erkek namına kimsenin olmadığı anlaşılmıştı. Recep Reis bu kadar saklı tuttuğu baskının Öğrenilmesine üzülmüştü. Burada fazla durmayarak köyden ayrıldılar.

Cebeci'den Kefken Adası

32 Özel, *Milli Mücadele,* s. 171-172.
33 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 35.
34 Özel, *Milli Mücadele,* s. 172.

Kemal Reis Gambotu Kefken'de

Yeniköy eşkıyası Recep Reis Kefken'de olduğu sürece kendilerine rahat olmayacağını anlamışlardı. Köyün ileri gelenleri durumu İstanbul'daki Yunan ve İngiliz komutanlara şikâyet etmişlerdi. İngilizler bu şikâyetler üzerine Damat Ferit Hükümetine baskı yaparak bu duruma engel olmasını istemişler, aksi halde kendilerinin kuvvet sevk edeceklerini bildirmişlerdi.

Damat Ferit İngilizlere "Recep Reisin üzerine gambot gönderelim, fakat hepsinin toplarını söktünüz, jandarmaları neyle gönderelim" deyince, İngilizler Kemal Reis gambotunun toplarını muvakkaten vermişlerdi. Bahriye Nazırı topları iki üç günde taktırmış, gambotun içine derme çatma 30 kadar jandarma konmuştu.[35] 18 Mayıs 1920'de İstanbul'dan hareket eden Kemal Reis gambotunun süvarisi Ramis Bey, topçu kumandanı İbrahim Bey'di. Gambota bindirilen bir miktar jandarmanın komutanlığını da Yüzbaşı Eşref yapıyordu.[36]

Kemal Reis Boğazdan çıkmış, çok geçmeden Kefken önlerine gelmişti. Gözcüler gambotun toplarını karaya çevirip, yavaşça Kefken limanına girdiğini bildirmişlerdi. Recep Reis takriben 100 kişiden ibaret olan adamlarını sahilde pusuya yatırmış, filikayla karaya asker çıkarılıncaya kadar ateş etmemelerini tembihlemişti.[37] Gambot, Kefken Adası'yla Pazarbaşı arasında demirlemeyi kararlaştırmıştı. Demirledikten sonra filikalarını denize mayna etmiş, jandarmalar filikaları doldurmuşlardı. Recep Reis adamlarına ateş açtırmamış, sahile epeyce yanaşmalarını beklemişti. Bir anda Recep Reis ve adamlarının baskınına uğrayan Jandarmalar kötü sıkıştırılmıştı. Jandarmalar süngüleri kayıkların içine attılar. Recep Reis, "Teker teker karaya çıkın, toprağa ayak basan tüfeğini yere atsın." Diye bağırmıştı. Jandarmalar ölüm tehlikesiyle karşı karşıya, kalmış ne yapacaklarını şaşırmışlardı.[38]

Kemal Reis'in seyir subayı mülazım Hayrettin Kaptan da aralarında bulunuyordu. Kendisi, gambotun diğer mürettebatı gibi bu garip seferin aleyhindeydi. Kefken'e hareket etmemek için ısrar etmişti. Ancak onlar isyan etmiş sayılıp, kurşuna dizilmekle tehdit edilmişlerdi. Ayrıca subaylara milli hareketin bir parçası olan Recep Reisin adi bir korsan olduğu söylenmişti. Mürettebat kuşkusuz Kuva-yı Milliye'ye karşı hareket etmek amacında değildi. Hayrettin Kaptan da filikadan karaya çıkarak Recep Reisle görüşmek istediğini söyledi. Hayrettin Kaptan onu safdil bir adam sanıyordu: Recep Reis'in yanına gelerek, "Sizi İstanbul'a davet etmeye geldik. Sadrazam Ferit Paşa Hazretleri bu ıssız Ada'da daha fazla kalmadan biraz da İstanbul'da olmanızı istiyor." Demişti. Daha fazla ayrıntı için gambota bir adamını göndermesini önermişti. Musan oğlu Rıdvan'ı çağırarak, jandarmalar ve subayın rehin olduklarını, filikaya atlayarak gambota gidip görüşmesini söyledi. Gambottakiler Recep Reisin teslim olacağını sandıklarından, Rıdvan'ı saygıyla karşılamışlardı. Gambotta mürettebattan başka kimse kalmamıştı. Bunu duyan Recep Reis rehin durumdaki jandarmaların hepsini serbest bıraktığını, silahlarını alarak geldikleri yere dönmelerini söylemişti. Recep Reisin kabadayılığı ve pervasızlığı karşısında şaşıran jandarmalar filikalara binmişlerdi. Recep Reis Hayrettin Kaptana da serbest olduğunu, eğer savaşmak istiyorsa doğru kurşun atmasını, kendisinin de doğru atacağını bildirmişti.[39] Bu olaydan sonra Kemal Reis gambotu süvarisi Tahir, Bahriye Nezaretine yazdığı raporda: "Saat 3'te Kefken Adası'nda İpsiz Recep ve takriben 100 kişiden ibaret kuvvetleriyle temas edilerek 3 saat boyunca süren çatışma sonucu toplarımızdan ikisi bertaraf olmuş

35 Özel, *Milli Mücadele,* s. 173-174.
36 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/3, lef:4.
37 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/3, lef:8.
38 Özel, Milli Mücadele, s.174
39 Özel, *Milli Mücadele,* s.174-176

gece olması sebebiyle mühimmat bulamamaktayız. Bu sebeple topları sağlam bir geminin gönderilmesi eşkıyanın hallini sağlayacaktır."[40] diyordu.

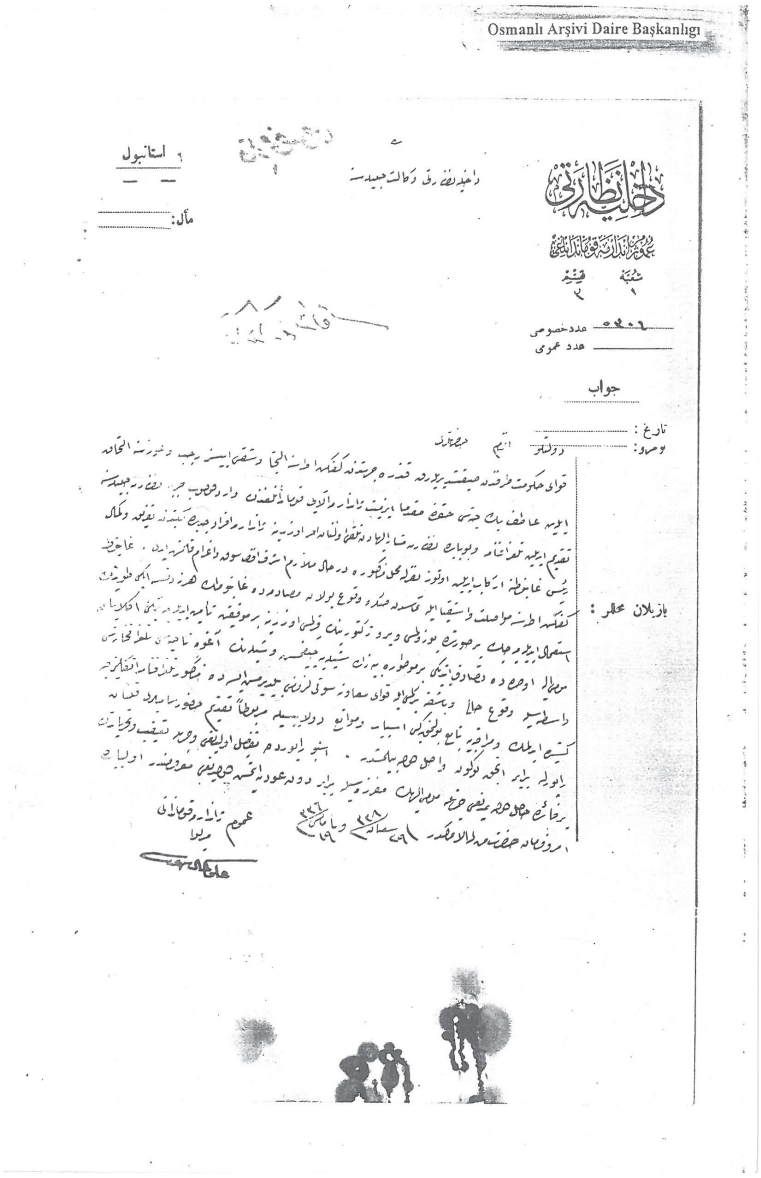

Kefken Adası'nda bulunan İpsiz Recep Çetesi'yle avanesinin yapılan taarruzlara rağmen yakalanamadıkları hakkında (BOA. DH. EUM AYŞ 41-3)

Kemal Reis'in Boğaz'dan girişi Damat Ferit'e bildirilmiş, O da derhal İngilizleri haberdar etmişti. Herkes Kuva-yı Milliyenin en azılı çetelerinden Recep Reis ve çetesinin karaya çıkarılmasını bekliyordu. Gambotun eli boş döndüğü anlaşılınca İtilaf temsilcileri hemen Damat Ferit Paşayı sıkıştırdılar. Onlar gambotun kasten bir şey yapmadığına karar vermişler, subaylarının derhal tutuklanarak harp divanına verilmelerini istemişlerdi. İngilizler geminin toplarını ve diğer silahlarını tekrar söküp almışlardı. Divan-ı Harpte aylarca sürünen subaylar kötü bir sondan güçlükle kurtulmuşlardı. Aynı subaylar İstanbul'un kurtarılmasından sonra, bu kez milli hükümetin harp divanında yargılanmışlar, hepsinin rütbeleri kaldırılmıştı. Ancak subaylar içinde İstanbul Kuva-yı Milliyesi'ne hizmet edenler, görevlerini özveriyle yapanlar olduğundan Büyük Millet Meclisi rütbelerini iade etmişti.

40 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/3-1, Kemal Reis Gambotu'nun Kefken adasında İpsiz Recep ile teması Mülazımısani M. Eşref imzası ile İstanbul hükümetine rapor ediliyordu. Bu rapor makalemizin sonunda ek olarak verilmiştir.

İngiliz temsilci ertesi gün Damat Ferit Paşayı ziyaret ederek, Kefken Adası'na bu kez kendilerinin kuvvet göndereceklerini bildirdi. Çünkü yörede meydan iyice Recep Reis'e kalmıştı. Burada barınacak gemilerden vergi alıyor, gemileri soymakla kalmayıp onlara el koyuyordu. Özellikle Yunan ticaret ve bahriye gemileri Zonguldak ve Ereğli'den kömür alıyorlardı. Recep Reis Anadolu'nun güneybatısını kavurduktan sonra Bursa'ya kadar dayanan Yunanlılara Karadeniz sahillerinde hayat hakkı tanıyamazdı.[41]

Rus Gemisi Kefken'de

Fırtınalı bir sabah büyük bir motorun Ada'ya doğru geldiği görülmüştü. Karşıdan gelmesine bakılırsa Rusya'dan geliyordu. Recep Reis adamlarına motoru karşılamalarını emretmişti. Motorda İtilaf Devletlerinin müttefiki olan Çarlık yanlısı General Vrangel'in bandırası vardı. Dolayısıyla Kuva-yı Milliye'nin düşmanı sayılırdı. Limana girip demir atan motor kurtulduğunu sanmıştı. Recep Reis en iyi sandallarından birini hazırlatarak dümene geçmiş, yanına on iki silahlı adamını almıştı.[42] Ani bir baskınla motora çıkıp, tayfaların kollarını arkadan bağlamışlardı.

Motorda tam üç yüz bin okka arpa vardı. İşte Allah Kandıra sahillerindeki dul kadınlara yine yiyecek ihsan etmiş demekti. Arpalar sabah erkenden köylülere dağıtılmak üzere karşı sahile taşınmışlardı. Rus esirleri de Ada'nın yalçın kayaları arasına çıkartılmışlardı. Kefken'de yemyeşil ağaçlar, buz gibi sular vardı. Ceneviz ve Bizans'tan kalmış sarnıçlar da mevcuttu. Recep Reis Rusları bir iki gün baktıktan sonra bir gemiye bindirerek İstanbul'a gönderdi. Ruslar İstanbul'a varır varmaz durumu İngiliz ve Fransızlara şikâyet etmişlerdi.

Kandıra'da Kefken Adası

41 Özel, *Milli Mücadele,* 177-178
42 Özel, *Milli Mücadele,* 178

Fransızlar Recep'in Peşinde

Her geçen gün Kefken'de korsanlık olayları çoğalıyordu. Bir ayda Kefken limanı, İstanbul'un Haliç'ine dönmüştü. El konulan bu kadar gemiyi limanda tutmak tehlikeliydi.

Recep Reis bir gün adamlarını toplayarak, paraları hatır gönül gözetmeden aralarında paylaştırmıştı. Bütün bunlar doğal olarak İtilaf Devletlerine şikâyet ediliyordu.

Sonuçta İtilaf temsilcileri Kefken Adası'nı bombardıman edip, Recep Reis ve çetesini ele geçirmeye karar vermişlerdi. Bunun için İstanbul'dan gemi gönderilmesine de ihtiyaçları yoktu. Fransız işgali altındaki Zonguldak'ta güçlü savaş gemileri vardı. Bunlardan birini Kefken'e göndermek suretiyle bu dertten temelli kurtulacaklardı. Fransa'nın on beşlik topları olan birinci sınıf muhriplerinden Huva'nın gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu karara Damat Ferit Paşa da sevindi. Böylece ikide birde baskı altında kalmaktan kurtulmuş olacaktı. Muhribe telsiz telgrafla gereken emir verildi. Talimatta Kefken'in bombardımanı, Recep Reisin ölü veya diri ele geçirilmesi bildirilmişti.[43] Kemal Reis'ten on gün kadar sonra, bu sefer Kefken Adası'na Fransızların haşmetli Huva muhribi gönderilmişti.[44]

Recep Reis ve adamlarının bu plandan haberleri yoktu. Havanın çok güzel olduğu bir gün sahilde toplanmışlardı. O sabah limana birkaç Laz gemisi gelmişti. Bunlar istedikleri zaman limana serbestçe girebilen, kendilerine dokunulmayan gemilerdi. Bir aralık Ereğli yönünde bir duman belirdiği görüldü. Geminin sürati bunun tüccar gemisi olamayacağını gösteriyordu. Derhal adamlarına siperlere çağrısını yaptı. Tüfeklerini kapan korsanlar iç siperlere çekilerek gerekli hazırlıklara giriştiler. Ada'nın arazisi gayet sarptı. Ayrıca siperler de mükemmeldi.[45] Fransızların karaya çıkabilme ihtimalleri yoktu. Ancak bir ablukayla Ada ve sahil bağlantısını kesebilir, böylece kendilerini aç bırakmayı düşünebilirlerdi. Fransız muhribi Ada ile Pazarbaşı arasında demirlemişti. Fransızlar, on beşlik güllelerıyle Kefken Adası'nı bombardımana başlamıştı. Ada'dan atılan kurşunlar ise muhribe yetişmiyordu. Karanlık işe yaramıyor, muhribin projektörleri tüm Kefken Boğazını aydınlatıyordu. Ada'nın Karadeniz'e bakan kayalıklarının arasına her ihtimale karşı küçük bir sandal saklamıştı. Beş adamıyla sandala binerek açıklardan dolaşmak suretiyle hedefine varabilirdi.

Recep Reis, aralarında Mahmut, Hasan ve Hüseyin'in de olduğu beş adamıyla sandala binerek dümene geçti. Sandalla sahile geçmeyi başarmışlardı. Recep Reis adamlarına önce projektöre ateş edeceklerini söylemiş, kendisi de mevziiye yatmıştı. Muhrip sahile pek yakın ve demirli durumdaydı.[46] Açılan ateş karşısında Fransız süvarisi demir almalarını emrettiği halde mürettebat kurşun yağmurundan yerlerinden kımıldayamıyorlardı. Recep Reis ve adamları kendilerinde de top var kanısı yaratıp Fransızları korkutmak için bazı sırtlarda dinamit atmaya başlamışlardı. Beş on dakika sonra projektör de isabet almış, deniz karanlığa bürünmüştü. Fransızlar, karanlıkta birkaç dakikada demir alarak limandan uzaklaşmışlardı. Recep Reis, Kemal Reis gambotundan sonra şimdi de Fransız muhribini haklamıştı.[47]

43 Özel, *Milli Mücadele,* 179-180
44 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s.43
45 Özel, *Milli Mücadele, 180,* s.180
46 1918 yılında Kocaeli Gazetesi yazarı olan ve bölgede öğretmenlik yapan Mehmet Zahit Bey, İpsiz Recep'in Fransız Torpidosu ile mücadelesini şöyle aktarıyordu: "Bir hafta sonra bir akşam vakti gelen bir Fransız torpido muhribi gemileri ararken etrafa çöken karanlıktan yararlanan İpsiz ile Mehmet Reis ve birkaç arkadaşı bir kayığa atlayarak Kandıra sahiline çıkmaya muvaffak olmuşlar. Gece yarısına yakın bir saatte adaya 10,5'luk mermi atmaya başlayan bu savaş gemisini çete cesur bir surette 50 kişi ile iki yönden ateşe tutmuş, sahile geçenler tarafından patlattırılan bir bomba sedasından ürken düşman iki yönlü ateşe dayanamayarak demirini bile almadan kaçmaya mecbur olmuştur." Niyazi Yelkencioğlu, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* İstanbul, 2010, s. 126.
47 Özel, *Milli Mücadele,* s. 181-182.

İpsiz Recep ve müfrezesi

Milli Mücadele'deki Etkinlik Artıyor

Yunan harekâtı daha düzenli birliklere ihtiyaç duyulduğunu açıkça ortaya çıkartmıştı. Nitekim bu sebeple daha 24/25 Haziran 1920'de Batı Cephesi Kumandanlığı teşkil edilerek komutanlığına da Ali Fuat Paşa getirilmişti. Batı Cephesi Komutanlığı da ilk iş olarak bazı Kuva-yı Milliye birliklerini orduya bağlamıştı. Nitekim bölgemiz de Çolak İbrahim müfrezesi 3. Süvari Tümeni'ne, Gökbayrak müfrezesi 61. Piyade Alayı'na, Sarı Efe (Edip Bey) müfrezesi 33. 'Süvari Alayı'na çevrilerek ordu içine alınmıştı. Kocaeli'ndeki Recep Reis ve Aziz kaptan milislerinden Kocaeli Taburu oluşturulmuştu.[48]

15 Ağustos'ta İzmit çuha fabrikasına intikal etmiş olan 16. Yunan Alayı da buradaki İngiliz Tugayı emrine girdi ve millî kuvvetlerle mücadeleye başladı. Bursa ve çevresinin işgaliyle İstanbul'la irtibatı kesilen Millî Kuvvetler için İstanbul'la irtibatı sürdürmek açısından Kandıra daha bir önem kazanmıştı. Buranın savunması ise 15 Temmuz'dan itibaren İpsiz Recep Millî Müfrezesi'ne bırakılmıştı. Bu millî müfrezenin taarruzları üzerine, Kandıra'da bulunan İngiliz ve Yunan birliklerinin, kendi asayişlerini sağlamak üzere Malaklar mevkiinde 200 kişilik bir kuvvet bırakarak Akmeşe üzerinden İzmit'e doğru çekilmişlerdi.[49]

Recep Reis Milli Mücadele'nin daha sonraki döneminde Rizeli arkadaşlarının Harbiye Nezareti'ndeki Binbaşı Eyüp Sabri Beyin yardımıyla sağladıkları yedi buçukluk bir topu kendisine getirmeleriyle Yunanlılara karşı top kullanma imkânını da buldu. Adamları arasında top kullanmasını bilen olmadığından Rize'deki komşusu tabur imamı Galip Hoca'ya bir mektup yazarak küçük oğlu topçu Yüzbaşı Süleyman Bey'i göndermesini istedi. Süleyman Bey'in katılmasıyla tek topunu kullanabilen Recep Reis, Kandıra'nın Pınar mevkii civarında Yunan kuvvetlerine saldırarak püskürtmüş, üç adet yedi buçukluk topla birçok ganimet almayı başarmıştı.[50]

Damat Ferit Paşa yeni oluşturmak istediği kuvvet için girişimini sürdürmekteydi. Bu girişimlerin etkisiyle olacak 3 Ekim 1920'de Adapazarı'nda emekli Binbaşı Evrenoszade Yusuf Ziya Bey'in etrafına topladığı 600 kadar kuvvetle Adapazarı'nda kontrolü sağladıktan

48 Sofuoğlu, *Kuzeybatı Anadolu,* s. 442.
49 Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli,* Ankara, 2006, s. 127-128.
50 Özel, *Milli Mücadele,* s. 183; Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 49.

sonra Karasu taraflarındaki İpsiz Recep millî müfrezesine saldırdı. Bu olay bölgedeki Millî Kuvvetleri epeyce meşgul etti. Nitekim 8 Ekim'de Sapanca, Adapazarı ve Geyve'den hareket eden bir millî müfreze tarafından tekrar geri alındı. Bu birlik Adapazarı halkı tarafından da sevinçle karşılandı. Bu harekât sırasında İpsiz Recep önderliğindeki millî müfrezeler Arifiye mevkiinde İzmit'ten Adapazarı'na gitmekte olan ve askeri malzeme ile yüklü bulunan 20 vagonluk yolcu ve yük trenini ele geçirerek Millî Kuvvetlerin karargâhının bulunduğu Karaçam'a götürmüşlerdi.[51]

Recep Reis bölgedeki isyancıların da korku unsuruydu. Ekim 1920'de İzmit ve civarıyla Karasu yerlilerinden 1500 Rum, 300 kadar yerli hainle birlikte İzmit'ten Karasu'ya gelerek yağma ve soyguna girişmişler, Belediye Başkanının evini yakarak 20 kadar masum sivili öldürmüşler, ayrıca halktan 5000 lira istemişlerdi. Recep Reis bu sırada Akçakoca'daydı. Halk arasındaki "İpsiz Recep geliyor" şayiası bile hainlerin henüz parayı alamadan kaçıp gitmeleri için yeterli olmuştu. Recep Reisin ünü işgalci Yunan askerlerini de ürkütmekten geri kalmamıştı. Çatalca'da halka her türlü zulmü yapan 200 kadar Yunan askeri, İpsiz Recep adında 30 kadar adamı olan Laz çetesinin yöreye geldiğini öğrenince daha basiretli davranmaya başlamışlardı.[52]

Recep Reis düzenli ordunun kuruluşundan sonraki dönemde bir ara Orhan Gazi Müfrezesi adıyla çalıştı. Daha sonra kuvvetini 800'e kadar çıkardı. Alay haline gelen kuvvetleriyle Mekece'ye giderek cephe emrinde görev yaptı. Bu sırada yaşı 60'ın üzerinde olduğundan Amca lakabıyla anılıyordu. Enver Paşanın Sakarya Meydan Savaşı öncesinde Milli Mücadeleye el koyabilmek için mektup yazdığı kişiler arasında İpsiz Recep de bulunuyordu".[53]

Recep Reis düzenli ordunun kuruluşu üzerine Kocaeli grubuna iltihak edince çete adı kaldırıldı "Kocaeli 1. Taburu" ve "Orhan Gazi Müfrezesi" adını aldı. Ancak Recep Reis başlangıçta düzenli ordunun emrine girmek istemedi. Bunun üzerine Kastamonu ve Havalisi Komutanı Muhittin (Akyüz) Paşa, kendisine 2.11.1920 tarihinde bir mektup göndererek kendisini ikna etti. Muhittin Paşa, Recep Reis'in Yüzbaşı Edip Bey'in emrine girmeyi kabul etmemesi üzerine onu Bolu Mıntıka Kumandanı Osman Bey'in emrine verdi. Böylece, zaten karakter olarak Kuva-yı Milliye hizmetinde bulunan müfrezenin düzenli ordu emrine girmesini sağlamış oldu.[54]

Recep ve çetesi, çeşitli yerlerde hain eşkıyalarla mücadele ve elde edilen silahların Anadolu'ya sevkiyatı konusunda kendilerine verilen görevleri, başarıyla yerine getirdiler. İpsiz Recep, "Sakarya Savahili Komutanı" oldu ve resmen bir düzenli ordu komutanının emrine girdi. İpsiz, milli menfaatlerin bireysel menfaatlerin üstünde olmasının gerekliliğini anlamıştır. Bu nedenle, bu durum, diğer milis kuvvetlerinin başkanlarını isyancı yapmasına rağmen, onu gocundurmadı.[55]

Recep Reis müfrezesi Kuva-yı Milliye'deki en büyük hizmetlerinden birini de İkinci İnönü Savaşı sırasında yaptı. Savaş başlamak üzere iken Kandıra'da bulunan Yunan Tugayı'nın İnönü hattındaki ana kuvvetlere katılmasını önlemek gerekiyordu. Bu nedenle Kastamonu Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa, bölgede bulunan Recep Reis, Molla Halit

51 Sofuoğlu, *Kocaeli,* s. 139.

52 Konu ilgili arşiv vesikasında şöyle geçiyordu: "Dersaâdet Emniyet Müfettisliği Cânib-i Vâlâsı'na, Çatalca'da mevcûd iki yüz kadar Yunan kuvâ-yı askeriyesinin sekâvet derecesinde halka zulüm ve ta'addiyâtda bulundukları ve akşamdan sonra geceleyin eshâs-ı mahalliye hayatlarından korkarak kurâ ve nevâhîye gidemedikleri ve fâ'illeri mechûl birkaç cinâyet îkâ' edildiği ve simdi ise Karadeniz havâlîsinden mahall-i mezkûra geçen İpsiz Receb isminde otuz kadar kuvveti bulunan bir Laz çetesinden ihtirâzen Yunan kuvvetinin biraz basîretli hareket eylemekde bulunduğu ma'rûzdur. Fî 23/11/[13]35 Dersaâdet İstıtlâ'ât Me'mûru" BOA. DH. EUM. SSM, 39/38-2.

53 Özel, *Milli Mücadele,* s.184; *Güvelioğlu, a.g.e.,* s. 51.

54 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 46-47.

55 Çiğdem Usta, "Rize'nin Kahraman Savaş Çocukları", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı 3, Güz 2004, s. 112.

ve Aziz Kaptan müfrezelerine bu yönde bir emir verdi.[56]

Madalya Taltifi ve Ölümü

7 ve 10 Mayıs 1924 tarihinde Bursa Heyet-i Mahsusası azasından Miralay Osman Bey, müfrezesiyle Milli Mücadele'ye katkılarından dolayı, İncili (Karasu) nahiyesinde ikamet eden Recep Reis'e madalya taltifi konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge vermişti.[57]

İpsiz Recep'e herkes amca diye hitap ettiği gibi, Ankara'ya gelip Atatürk tarafından kabul edildiğinde, aynı hitapla ve iltifatla karşılaşmıştı. Atatürk, İpsiz Recep'e iki yüz elli lira maaş bağlatmıştı. Paradan başka her şeye değer veren İpsiz Recep, yeni kurulan Teyyare Cemiyeti'ne (Türk Hava Kurumu) bu maaşını bağışlayacaktı. İpsiz Recep'e Karasu'da bir arazi ve bir ev tahsis edilmiş, ancak o kendisine verilen arazisinin 6 dönümü dışında kalanı da halka dağıtmıştı.[58]

5 yıl Yenimahalle'deki evinde yaşadıktan sonra 11 Haziran 1928 tarihinde yaptırdığı evde otururken kasığındaki kanser sebebiyle vefat etti.[59] Evinin 50 metre yakınında bulunan Yenimahalle Camisi'ne götürüldü ve burada cenaze namazı kılındıktan sonra Karasu Ulu Camisi yanında bulunan merkez mezarlığına defnedildi.[60]

Cephede bulunduğu süre içinde hangi emri almışsa, muvazzaf bir birlik gibi düzenli ve yerinde hareket etmişti. Milli mücadeledeki hizmetlerinden dolayı yüzbaşı rütbesi ve 23.09.1929 tarih ve 15675 sayılı istiklal madalyası ile taltif edilmişti. 1957 yılına kadar Sakarya Nehri kıyısında taşsız bir mezarda yatan Recep Reis'e daha sonra Kandıra'da hizmetlerine yaraşır bir mezar yapıldı.

Günümüzde Karasu Yenimahalle'de bir zamanlar, İpsiz Recep'in evinin de bulunduğu Sakarya Nehri boyunca uzanan caddenin adı İpsiz Recep Caddesi'dir. Yine Kandıra ilçesinde İpsiz Recep adlı bir cadde daha bulunmaktadır.

Sonuç

1862 yılında Rize'de başlayan hayatının 1928 yılında Karasu'da gözlerini yumduğu tarihe kadar denizden ayrı kalamayan bir denizcidir İpsiz Recep. Bu yönüyle de kendisi Barbaros Hayrettin, Turgut Reis ve Kara Mürsel Alp gibi kahraman denizci beylerinden biridir.

Dönemin şartları onu korsanlığa ve hatta eşkıyalığa itse de milli duyguları oldukça ağır basan İpsiz Recep, tamamen milli duygularla ve hiçbir menfaat gözetmeksizin kendisini Milli mücadelenin içerisinde bulmuştur. Onun Kuva-yı Milliye saflarına geçmesiyle Doğu Marmara'nın Karadeniz sahilleri İpsiz Recep'in kahramanlıklarıyla önemli bir konuma geçmiştir.

Kocaeli bölgesinin özellikle Kefken Adası ve Kandıra'nın tarihine altın harflerle adını yazdıran İpsiz Recep, kendisine teveccüh edilen istiklal madalyasını sonuna kadar hak etmiş bir kahramandır. Adı çete de olsa, ona bağlı olan müfreze, bağımsız hareket eden bir çapulcular grubu değildir. Osmanlı ordusundaki milli mücadele taraftarı olan askerler, yüksek rütbeliler, İpsiz'e destek olmuşlardır.

56 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 48
57 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 94. İctima, 5 Nisan 1341, s. 24.
58 Hiçyılmaz, *a.g.e.,* s.112-113
59 Özel, *a.g.e,* s. 110, Yüce, *a.g.e.,* s. 93.
60 Güvelioğlu, *a.g.e.,* s. 66.

İpsiz Recep'in Karasu'da bulunan kabri.

EK

Umum Jandarma Kumandanlığı Numara: 181

Huzur-u ‘Âli-i Kumandan-ı Ekremî’ye

Şehr-i hâlin on altıncı Pazartesi gecesi zevali dört buçuk reddelerinde, Kemal Reis Gambotu ile Kefken Adası ve civarlarında şakı-i meşhureden İpsiz Receb ve avanesinin takibine hareket edildiğinde gündüz zevalden sonra saat 2 reddelerinde Kefken Adası yakınında Cebeci köyü kurbunda Gambot demirleyerek bütün Jandarma müfrezemizi alt kamaralarına yerleşdirerek ve der-akab Gambot’dan bir filika ile dört bahriye neferiyle Yüzbaşı Rıza Efendi, Cebeci köyüne gönderilerek Heyet-i ihtiyariye ile Jandarma Karakolu Kumandanı ve Liman Reisi var ise onu da birlikde alarak sefineye gelmesini süvari ile kararlaşlaşdırıldı ve hareket edildi. Yarım saat sonra Cebeci köyü ahalisinden, eşrafdan Hüseyin oğlu Nazif Ağa ile Hamdi bin Mehmed sefineye geldiler. Kendilerine bu civarlarda ne gibi bir vukuat olduğu, eşkıya İpsiz Receb’in ne tarafda bulundukları hakkında devr u devrâne tahkikat yapıldı. Netice-i tahkikatda, Kuvâ-yı Milliye efradı tarafından birkaç defalar ahâliden para, zahire aldıklarını söylediler. Şakı İpsiz Receb hakkında bir şeyden malumatdar olmamakla beraber, tahminen beş altı gün evvelîsi bir Fransız Römorkörü ile birkaç zabit, bir binbaşı, birçok neferin, Cebeci köy civarından Ereğli istikametine doğru gittiklerini ve başka malumatları olmadıklarım bildirdiler. Bilâhare köylerine gönderildi. Kefken Adası’nda, koy derununda dört taka ile bir sandal olduğu görüldü. Ve akabinde sefine süvarisi ile bi’1-ihkak gemi demir alarak Kefken Adası’na doğru hareket edildi. Mezkûr adanın her tarafını taharri etmek üzere kuvvet çıkarmamızı sefine süvarisine bildirdim. Adaya sekiz metreye kadar yanaşıldı ve gemi demirlendi. Bir filikaya iki küçük zabit ile sekiz nefer refakat-ı acizî alarak filikaların yanına takrib edildikde cebhemiz istikametinin her tarafında “dur, kımıldama, çıkmayınız” sedaları üzerine hemen vermiş olduğumuz emir üzerine kaçak zabitler ile üç nefer karaya atıldılar. Bunun üzerine şakiler tarafından “ne istiyorsunuz, din kardaşız, gelin görüşelim” demeleri üzerine diğer efrâdlarla beraber karaya çıkıp bir küçük zabitle iki nefer yanıma alarak, sonradan öğrendiğimiz şakı Receb Reis’in yanına gitdik. Kendilerine sûret-i münasibe ve nesâyih-i lâzimede bulunarak teslim olmalarını ve arzûy-i Padişahî’ye inkıyad etdikleri takdirde, irade-i Padişahî ve Fetevây-i şerife mucibince afv-ı şahaneye mazhar olacaklarını anlatdık. Neticede teslim olacaklarını ima etdiklerinden, bir de sefine süvarisi veyahud sefineden başka bir zabit efendinin de gelerek birlikde yine nasayihatda bulunmasını muvafık bularak sefineden bir zatın gelmesini seslendim. Der-akab sefineden Mülâzimievvel İzzet Efendi geldi. Mumaileyh de birçok nesihadde bulundu. Bunun üzerine meseleyi ‘arîz ve ‘amik sefine süvarisi ile görüşmek üzere birkaç neferle şakilerin yanından ayrıldım. Sefine süvarisi ile alacağımız Vaziyet hakkında görüşüldü. Bir defa da Yüzbaşı Rıza Efendi’niıı de herhalde teslim olmaları teklifinde bulunması için kat’i emir verilerek gönderilmesi tekarrur etdi. On beş dakika sonra Yüzbaşı ile şakilerden Abdülkerim isminde bir şahıs geldi. Süvari Bey tarafından herhalde kendilerinin teslim olmaları, olmadıkları takdirde adayı top ateşiyle yakacağı anlatıldı. Şakı kendilerinin bî-günah olduğunu ve Kuvâ-yı Milliye ile alakadar olmadıklarını, hatta Kandıra eşrafından Niyazi Bey ile iki şahsın Abazalar tarafından köylerini tahrib, eşyalarını yağma ederek işkencelerinden iltica etdiklerini söyledi. Ve bunları teslim edip kendilerinin serbest bırakılmalarım rica eyledi. Bunun üzerine idareten adaya gönderilerek oradaki bulunan jandarmalarla Bahriye Zabiti Mülâzimievvel İzzet Efendi ile Kandıra eşrafından olanlarını gönderecekdi. On dakika sonra İzzet Efendi ile Jandarmalar avdet etdi. Gerek eşraf ve gerekse kendilerinin hiçbir suretle teslim olmayacaklarını haber göndermişler. Bunun üzerine sefine süvarisi Bey ile ada kurbundaki takaların top ateşi ile tahrib edilmeleri kararlaşdırılarak gemi demir almak

üzere iken adadan dört silahsız, adadaki fener müstahdemi olduklarını bağırarak sandal ile adadan ayrıldılar. Adadan biraz uzaklaşdıkdan sonra sefineye girmeleri hakkında top ateşi ile ihtarı müteakib adadaki şakiler tarafından sefine üzerine şiddetli yaylım ateşi açıldı. Ve silahsız dört fenerciler karaya çıkmaya muvaffak oldu. Ve sefinenin birçok yerlerine mermi isabet etmekle en mühim aksamından olan projektör tahrib edildi. Bunun üzerine gemi şakıler ateşinden uzaklaşmak üzere açıldı. Birkaç mermiyi müteakib baş-kıç topları her neden ise bozuldu. Ve gecenin hulûlu hasebiyle geminin vucudundan istifade edilemiyeceği anlaşılması üzerine, vakayı der-akab makâ-ı Kumandânî'ye arz etmek, başka müessir toplu bir sefine ile mikdarı kâfi kuvvet gelmedikçe şakilerin derdesti mümkün olamıyacağı düşünülerek sefine süvarisi Beye mesele anlatıldı. Ve oradan geçmekde olan motorlu bir mavnaya binerek Şile'ye gitmeye karar verdik ve derhâl hareket edildi. Muvasalat'da Şile'de Osmanlı Telgrafhanesi İngilizler tarafından işgâl-i askerî altına alındığından, Şile Jandarma Kumandanlığı'nın muavenetiyle İngiliz telsiz telgrafıyla arz-ı malûmat edildi. Derhâl motora râkiben Kefken Adası'na hareket edildikde, Şile civarında Kemal Reis Gambotu'nun gelmekde olduğu görüldü. Sefineye takribde işaretle sefine durdurularak ve sefineye binildi. Neticede sefine benim Şile'ye hareketimi müteakib ada etrafında sıkı tarassudatda bulunduğu ve takibu'l-yevm bir sis istilâ edip ve sefinenin de projektörü arz edildiği üzere mermilerden istifade edilemeyecek bir hâlde bulunduğundan bundan bilistifade adadaki filikalara binerek şakilerin firar etdikleri, ale's-sabah filikalardan bir danesinin mevcud olduğu görülmesi üzerine ve bu hâl şüpheyi dâ'i etmesi cihetiyle tekrar yandaki topla ada bambardıman edildikde, adadaki fenerci tarafından ses ve mendil ile kimseler yokdur, gece firar etdiler denilmesi üzerine süvari kumandanı emriyle iki postaya tefrik edilen Jandarmalar, filikalarla adaya ihraç ve her tarafı kemâl-ı itina ile taharri etdiklerinde, hiçbir şakiye tesadüf etmedikleri görülmüş ve şakilerin oturdukları mahalde birtakım yırtılmış kâğıd parçaları bulunarak 'ariz ve 'amik tedkik edildikde, çetelerin Kuvâ-yı Milliye'ye mensub oldukları anlaşılmışdır. Oradaki fenerciler, sefineye alınarak şakilerin on beş günden beri adada tahassun etdikleri ve mevcudlarının ise kırk-elli kişiden mürekkeb oldukları anlaşılmışdır. Ada kurbunda sefineden atılan top ateşi ile bir filika rehnedâr olarak kalmış ve sefineye alınarak getirilmişdir. Bunun üzerine şakilerin Ereğli istikametine firar etmek ihtimaline mebni, gemi süvarisi sefineyi o cihete tahrik ederek sevahili kamilen taharri ve neticede bir şeyin elde edilemeyeceği anlaşılması üzerine Şile istikametine doğru gelmekdeler iken sefineye râkib olduğum motorla tesadüf ederek Gambot'a bindim. Bizzat bulunduğum zamanla ve gaybubetimde olan ahvâli Süvari Bey'den tahkikde şakilerin derdestine muvaffakiyet hâsıl olamadığı ve bu ahvalden ise Kuvâ-yı Milliye mensubiyetinin ve bu gibi çetelerin Kandıra ve civarında tahassun etdikleri anlaşılmışdır. Kuvvetimizin tezyid edildiği ve müessir toplan bulunan bir sefine ile hareket edildiği hâlde şakilerin derdestine muvaffakiyet hâsıl olacağı ümidvar olmakla iş bu netice-i ahvali mübeyyin rapor bi't-tanzim takdim kılındı efendim. 18 Mayıs (13)36(1920).

Jandanna Efrâd-ı Cedide Mektebi Heyet-i Talimiyesinden

Mülâzimisâni M.Eşref[61]

61 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/3 LEF:5-6-7

KAYNAKLAR

BOA. BEO. 345088

BOA. DH. EUM. AYŞ. 35/15

BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/3

BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/53

BOA. DH. EUM. AYŞ. 44/76

BOA. DH. EUM. SSM, 39/38-2

BOA. DH. KMS. 61-1/51

BOA. DH. KMS. 61-2/24

BOA. ZB. 627/4

BOA. ZB. 627/7

Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK yay. Ankara, 1990.

Bolu Mutasarrıfı Halil Türkmen'in Hatıraları, (Prof. Dr. Enver konukçu Arşivi).

Çam, Yusuf, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, İzmit Rotary Kulübü Yay., İstanbul, 1993.

Dinçer, Celal, Ekrem Kaymaz ve Diğerleri, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya*, Sakarya, 1998.

Güvelioğlu, İshak Güven, *Kuvâ-yi Milliye'nin Rizeli Emicesi İpsiz Recep*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2010.

Hiçyılmaz, Ergun, *İpsiz Recep Kaldırın Silahları Şafak Boyu*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2005.

Konukçu, Enver, "Kefken ve Civarı", *Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Sakarya, 2010, s. 8-12.

Özel, Sabahattin, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Mili Mücadele* (1919-1922), Adapazarı Bel. Yay., İstanbul, 1987.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2009.

Sakarya Valiliği, *Tarihte ve Günümüzde Sakarya*, Sakarya, 1995.

Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 94. İctima, 5 Nisan 1341.

Usta, Çiğdem, *"Rize'nin Kahraman Savaş Çocukları"*, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 3, Güz 2004, s. 107-112.

Yelkencioğlu, *Niyazi*, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Demkar yay., İstanbul, 2010.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, Türkyolu Matbaası, İstanbul, 1945.

İZMİT VE ÇEVRESİNDE İŞGÂL SİYASETİ SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Serpil SÜRMELİ*

Mondros Mütarekesi'ni müteakip Boğazlar Bölgesi, İtilaf Devletleri'nin işgâl uygulamalarında odak noktası oldu. Mütareke, emperyalist güçlerin bölge üzerinde iki yüz yıl süren çıkar mücadelesine özellikle İngiltere lehine son noktayı koydu. Anadolu'da işgâl siyasetini saltanat merkezinden yürütmek üzere müttefikleriyle harekete geçen İngiltere, henüz tazeliğini, koruyan ve üç yıl önce yaşadığı acı tecrübeyle bu işe ilk olarak, Çanakkale Boğazı'ndan giriş yaparak koyuldu. Bunu 9 Kasım 1918'de Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkarılması[1], 10 Kasım'da Çanakkale'nin işgâli ve 28. İngiliz Tümeni'nin Müstahkem Mevkii Kumandanlığı binasına yerleşmesi[2] izledi. Boğazın işgâl işlemleri ise 12 Kasım'da tamamlandı[3].

Boğaz'dan geçiş güvenliğini sağlayan İtilaf Devletleri 8 Kasım'dan itibaren gelmeye başladıkları İstanbul'a 13 Kasım'da girdiler ve peyderpey işgâl edecekleri şehri kontrol altına aldılar.

Aynı gün İngiliz, Fransız ve İtalyan deniz kuvvetlerinden elli parçalık filo İzmit Limanı'na demirlerken[4], yine aynı gün İngilizlerle imzalanan protokol gereğince 14 Kasım'da boşaltılmaya başlanan Karadeniz Müstahkem Mevkii'nin işgâli 15 Kasım'da tamamlandı[5]. Buna göre boğazın giriş tabyaları 85. İngiliz Tugayı'nın, Anadolu yakasındaki bataryalar ise Fransız 84. Alay I. Taburu'nun kontrolü altına girdi[6].

İtilaf Donanması'nın 13 Kasım akşamı İzmit Limanı'na gelmesinin ardından, ertesi sabah, şafak sökerken halkın belediye gazino bahçesi, vapur iskelesi ve sahilden seyrettiği, çeşitli cins ve büyüklükte on yedi parçadan oluşan bir filo da İzmit açıklarında demirledi. Albay rütbesinde iki subay bir sandalla Liman Dairesi önüne gelerek, burada Liman Reisi ve Mutasarrıf İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'le donanmaya yer tahsisi hususunda görüştüler. İtilaf filosunun büyük bir kısmı Derince, geri kalanı da İzmit önlerinde demirlerken, önlem olarak mayın arama gemileriyle faaliyete geçtiler. Daha sonra yüzbaşı rütbesinde bir subay postaneye gelerek telgraf haberleşmesini denetim altına aldı.[7]

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Öğretim Üyesi, e-mail: s.surmeli@omu.edu.tr

1 Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s. 113
2 **Tasvir-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1334/1918, No:2557
3 Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s.65
4 **Yenigün**, 15 Teşrin-i sani 1334/15 Kasım 1918, No:72
5 **Tasvir-i Efkâr**, 14 Teşrin-i sani 1334/14 Kasım 1918, No:2560
6 Türk İstiklâl Harbi, I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.116
7 **Yenigün**, 15 Teşrin-i sani 1334/15 Kasım 1918, No:72; **Zaman**, 23 Teşrin-i sani 1334/23 Kasım 1918, No: 228

Amiral Somerset Arthur Gough – Calthorpe kumandasında İzmit'te bulunan İtilaf donanması içinde Yunan deniz kuvvetlerine ait Lemnos zırhlısı, dört torpido geçer ve Amiral Kakulidis kumandasında Averof zırhlı kruvazörü de yer almaktaydı.[8]

19 Kasım öğleden sonra saat üçte İzmit Limanı'nda beklenmedik bir hareketliliğin yaşandığı görüldü. Çok geçmeden iki büyük sandalla, Fransız Justis gemisine mensup elli kadar silahlı asker, başlarında binbaşı rütbesinde bir subay olduğu halde rıhtıma çıktı. Katolik bir rahiple beraber çarşı başına gelen askeri müfreze, savaştan önce Fransızlara ait olup, Darûlmuallimin binası olarak hizmet eden okulun on beş dakika içinde boşaltılmasını istedi. Oysa bina birkaç gün önce boşaltılmış olup, burada Numune Okulu'na nakledilen öğrencilerin akşam yemeği bulunmaktaydı. Fransız kumandan binadan öğrencilerin yemeğinin ve yemek takımlarının çıkarılmasına bile müsaade etmeyerek binaya törenle Fransız bayrağı çekti ve muhafazasına Reji memurlarından bir Rum görevlendirildi. Ayrıca inşası tamamlanmamış olup, savaş sırasında askeri ambar olarak kullanılan Katolik Kilisesi'nin müfreze kumandanınca yirmi dört saat içinde boşaltılması istendi. Fakat bina verilen süreden önce tahliye edildi[9].

Boğazlar ve Marmara Denizi üzerinden yürüttüğü işgâl uygulamalarında kıyı şeridini denetim ve kontrol altına alan İtilaf Devletleri aynı yolu demiryolu hatları üzerinde de izlediler. İngilizlerin payına düşen Anadolu/Bağdat hattının başlangıç yaptığı Kadıköy Haydarpaşa İstasyonu 15 Kasım 1919'de işgâl edildi[10]. Haydarpaşa'dan Pendik'e, buradan Kocaeli sınırının başladığı Gebze ve İzmit'e kadar kıyı şeridine paralel olarak uzanan hattın kontrolü peyderpey İngiliz birliklerinin eline geçti. Bu Adapazarı, Eskişehir demiryolu hatlarının işgâline kadar devam etti.

XVIII. yüzyıldan beri dünyanın sayılı stratejik noktalarından biri olan Boğazlar Bölgesi ile yakından ilgilenen İngiltere, böylece bu ilgiyi fiilen nihayete erdirdi. Ancak bölgenin güvenliğini sağlamak, Yakındoğu siyasetinin bekası için temel şarttı. Bu nedenle yukarıda azami dikkat ve gayret gösterdiği işgâl uygulamalarıyla, İstanbul Anadolu sınırının ve Boğaz'ın doğusunu tamamlayan Kocaeli Yarımadası'nın kontrolünü asırlık siyasetinin ana hedefine dahil etti. Yarımadanın önemi Damat Ferid Hükümeti ile 12 Eylül 1919'da imzalanan ve Boğazlarda İngiliz hakimiyetini pekiştiren gizli bir antlaşmayla[11] bir kez daha öne çıktı. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevrés Antlaşması ise Boğazlar üzerindeki hassasiyeti ve bölgeye yanaşmama hususunu, Tarafsız Bölge kapsamında kesin hükümlerle ortaya koydu. Buna göre Kocaeli Yarımadası ve Sapanca Gölü'nün batı ucuna kadar uzanan Anadolu toprakları Tarafsız Bölge'nin güvenlik şeridine dahil oldu[12]. Ancak mütarekeyle başlayan İstanbul ve Boğazlar çevresinde genişleyen işgâller ve sonrasında yapılan gizli ve açık antlaşmalar, Boğazların güvenliğine yönelik olmakla beraber, İngilizlerin bunu sorunsuz yaşamaları mümkün değildi.

İşgâllere karşı oluşan tepkinin zaman içinde büyümesi, onları Kocaeli Yarımadası'nda Kuva-yı Milliye ile karşı karşıya getirdi. Bu kuvvetleri İstanbul'a yanaştırmamak ve Tarafsız Bölge'yi korumak temel gaye olduğundan, askeri güçlerini yarımadada yoğunlaştırmak durumunda kaldılar. Kuva-yı Milliye ile kaçınılmaz olan mücadelede, bölgede yaşayan Rum ve Ermenilerden asayişsizliği bozmalarına ve sivil halka yönelik maddi, manevi tüm saldırılarına aldırmadan yardım almaktan çekinmediler. Hatta hükümet merkezli ve destekli iç ayaklanmaları kışkırtarak, siyasetlerine aykırı gelmesi gereken unsurlar eliyle de bu

8 **Zaman**, 16 Teşrin-i sani 1334/ 16 Kasım 1918, No: 221; **Minber**, 17 Teşrin-i sani 1334/ 17 Kasım 1918
9 **Yenigün**, Teşrin-i sani 1334/25 Kasım 1918, No:82
10 **Tasvir-i Efkâr**, 16 Teşrin-i sani 1334/16 Kasım 1918, No:2562
11 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev: Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.137.
12 İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde, Mondros ve Lozan Ekleriyle*, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 49 – 50; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, TTKB, Ankara, 1992, s. 301.

hizmetin kendilerine sunulmasını sağladılar. Fakat tüm çabalarına rağmen bu mücadeleden başarılı bir sonuçla çıkamadılar ve yarımadada fiili işgâllerini asli hizmetkârları olan Yunan kuvvetlerine devrederek çekilmek zorunda kaldılar.

Kocaeli Yarımadası Milli Mücadele kadroları için de, oldukça önemli bir bölgeydi. Bir kere İstanbul'dan Anadolu'ya her türlü ulaşım yarımada üzerinden sağlanmaktaydı ve İstanbul başta olmak üzere İzmit ve çevresi lojistik açıdan zengin kaynaklara sahipti. Kuşkusuz Anadolu'nun muhtaç olduğu bu zengin kaynakları elde etmek ve yerine ulaştırmak, Milli Mücadele'nin başarısı için şarttı. Bu nedenle İstanbul ve Kocaeli Yarımadası'nda gerekli tedbirlerin alınarak teşkilatlanmanın yapılmasıkaçınılmazdı.

Mustafa Kemal Paşa daha Samsun'a görevlendirilmeden önce, Anadolu'ya geçmenin yollarını araştırmış Kocaeli Yarımadası'nın Taşköprü'sü[13*] veya İzmit Körfezi'nden istifade edilerek XX. Kolordu sınırlarına ulaşılacak bir yolun emniyete alınması tedbirini Yaveri Cevat Abbas (Gürer) Bey'e emretmişti. Cevat Bey de, Gebze, İzmit, Değirmendere istikametlerini incelemiş, kendilerine katılacak yerli ve muhacir fedakâr vatanseverlerden, küçük küçük silâhlı kuvvetler bularak, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.

Bu kuvvetlerden biri Yahya Kaptan ve üç beş arkadaşının kurmuş olduğu müfrezeydi ve Kocaeli'nde teşkil edilmiş ilk müfreze özelliği taşımaktaydı. Böyle müfrezelere başvurulmasını gerektiren sebep ise, yarımadada Türk köylerine saldıran Rum çeteleri ile İstanbul Hükümeti'nin takip ettireceği silahlı kuvvetlerin ilk hamlede hıyanetine uğramamak içindi. Bu yüzden tedbir olarak Cevat Abbas Bey, hem kendine hem de Mustafa Kemal Paşa'ya bir mavzer filintasıyla, iki el bombası hazırlamış, Anadolu'ya geçmek için düşündükleri yol güzergâhlarının haritasını tamamlamışlardı. Ormanlar yapraklanınca ansızın bir gün yola çıkmaya karar verilmiş, plânlama; Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat tespit ettiği Gebze civarından Tavşancıl'a inen yol takip edilmek suretiyle Yahya Kaptan ve arkadaşlarıyla buluşmak, onları beraberine alarak Yarımca civarından Değirmendere'ye buradan da bahçıvanlıktan yetişme ve Cevat Abbas Bey'in eşkıyalıktan vazgeçirdiği üç beş kişilik çeteyi müfrezelerine katıp, İznik – Yenişehir havalisiüzerinden XX. Kolordu kıtalarından birine ulaşmak[14] şeklinde yapılmıştı.

Mustafa Kemâl Paşa'nın daha İstanbul'da iken hazırlamış olduğu bu plân, Kocaeli Yarımadası'nın lojistik ve teşkilatlanma açısından önemine ve Milli Mücadele'de üstleneceği tarihi role işaret eden ilk dikkat çekici plândır.

Sivas Kongresi'nden sonra yürütme mesaisine başlayan Heyet-i Temsiliye'nin özellikle düşmanla temasta bulunulan yerlerde sabit ve seyyar silâhlı kuvvetlerin nasıl kurulacağı, nasıl idare edileceği ve silahlandırılacağı hususuna dair kararı[15] ve Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na Ali Fuat Paşa'nın atanmasının[16] ardından silahlı teşkilatlanmanın ilk uygulanacağı yerlerden biri, kuşkusuz düşmanla doğrudan temasın kaçınılmaz olacağı Kocaeli Yarımadası idi. İstanbul'daki depolardan silah, malzeme, cephane kaçırarak, Anadolu'ya göndermek, azınlık çetelerine karşı mücadele ederek halkın güvenliğini, İstanbul'dan Anadolu'ya geçeceklerin de yol güvenliklerini, sağlamak üzere mütarekeden sonra kurulan Karakol Cemiyeti'nin İstanbul ve Kocaeli Yarımadası'nda teşkilatlanması[17] Heyet-i Temsiliye'nin bu icrai kararına uygun ve tabi oldu.

13 * Taşköprü: Kocaeli'ne bağlı İzmit, Körfez ve kısmen Gebze ilçelerinin sınırları içerisinde bulunan ve yetmiş köyden oluşan Türkmen yerleşim bölgesi.

14 Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s. 210 – 211.

15 Gazi Mustafa Kemâl (Atatürk), *Nutuk – Söylev*, III. TTKB, Ankara, s. 1654.

16 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 379.

17 Yaşar Semiz – Ömer Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2011, s. 58.

Hızla faaliyete geçen cemiyet, Maltepe Atış Okulu Kumandanlığı'na atanan Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey'in kumandasında Üsküdar Grubu ve Menzil Hattı Heyeti'ni oluşturdu[18]. Bu heyet aynı zamanda İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan menzil teşkilatını kurmakla görevli olduğundan öncelikle Kocaeli yolunun elde edilmesi ve kontrol altında tutulması ana hedef haline getirildi. Bu işle meşgul olunurken, bölgede asayişi bozan patrikane, Rum örgütleri ve İngilizlerin yardım ve himayelerinde başta Şile, Yeniköy, Bakkalköy, Paşaköy civarı Rum çeteleri ile İzmit Yuvacık, Bahçecik, Karamürsel, Kandıra, Eşme ve Karasu taraflarında türeyen Ermeni çetelerine, padişah yanlısı Abaza ve ÇerkeslerinKuva-yı Milliye aleyhinde Bolşeviklik propagandasına karşı gerekli tedbirleri plânlamak için de uğraş verildi[19]. Askeri disiplinden hafif olmayan bir dağ disiplinine sahip bölgedeki askeri kuvvetler giderek gelişip büyürken, bir yandan menzil hatları kuruldu. Diğer yandan konak yerleri tespit edildi ve yarımadaya İstanbul'dan geçirilecek silah, cephane ve askeri malzemelerin konacağı depolar hazırlandı. Bu faaliyetlerin süratle ve aksamadan yürütülebilmesi için mesai sahası mıntıkalara ayrılarak her mıntıkaya yetkili birer kumandan atandı. Bu mıntıka ve kumandanlar şu isimlerden oluşmaktaydı: Kadıköy, Veysel Orhan Bey, Kartal, İhsan Bey, Beykoz, Murat Korsan, Gebze, Dayı Mesut, Kefken, İpsiz Recep, Şile, Yusuf Ziya (Şahap) Bey. Ayrıca bu kumandanların emrinde, Maltepe Atış Okulu Talim Heyeti'nden Yüzbaşı Fehmi (Yavuz), Hulusi (Demir), Teğmen Kazım, Kadıköy İtfaiyesi'nden Teğmen Ali, Teğmen Küçük Osman, Manisa Süvari Bölüğü'nden Teğmen Bedri, Kıztaşlı Vasfi, Karaaslan Kaptan, Tavşancıllı İhsan Kaptan ile Osman, Bayram, Derviş, Rıfat, Salim, Süleyman, Halil, Arap Ali ve Haydar Kaptanlar, seyyar gruplar olarak yeralmaktaydı. Ayrıca bölgede resmi görevlerini sürdüren Üsküdar Jandarma Tabur Kumandanı Remzi, Mülhakı Atıf, Gebze Jandarma Kumandanı Nail, Kartal Jandarma Kumandanı Mülhakı Kerim Beyler de bu seyyar kuvvetlereharekâtında yardımcı olmaktaydı[20].

Bölge üzerinde oluşturulan bu teşkilatlanmada ayrıca İzmit – İstanbul arasında taşınan postayı gizlice ulaştırmak üzere yaya olarak faaliyet gösteren bir seyyar postacı[21] İzmit – Kandıra'ya kadar uzanan telgraf hattını kontrol etmek için de bir telgraf memuru görevlendirildi[22].

Böylece giderek güçlenen Kocaeli Kuva-yıMilliyesi, bölgeyi İstanbul – Anadolu arası stratejik bir güç merkezi olarak tutma görevinin yanısıra, Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikle İzmit'i kazanarak burayı hareket üssü haline getirme sonra İstanbul Hükümeti'ne karşı İzmit'ten Üsküdar'a hatta Kadıköy'e kadar, milli hareketi fiilen ve fikren sokma düşüncesini[23] hayata geçirmek gibi önemli bir görevi deüstlenmiş oldu.

Bu arada 18 Ocak 1919'da toplanan ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un da katıldığı Paris Barış Konferansı, yenidünya düzenini kurmak üzere altı ay sürecek yoğun bir mesaiye girmişti. Savaşın galipleri manda rejimleri adı altında dünyayı emperyalizmin bir başka modeliyle parçalayıp şekillendirirken, Türkiye de bundan büyük ölçüde nasibini almış üstelik Mayıs başlarında İzmir'in Yunanlılara verilmesi kararlaştırılmıştı.

Konferans sırasında Başkan Wilson, İstanbul'un kontrolünün Türklerin elinden alınması gerektiğini düşünürken, manda konusunda İtalya ve Fransa'dan yana siyasi menfaatlerin çatışmasından kaynaklanan kaygılar, Türkiye'nin egemenliğini ortadan kaldırmayı haklı gösterecek hiçbir nedenlerinin olmadığı sözlerini, Wilson'un çok değil bir yıl öncesinde

18 Semiz – Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, s. 60.
19 Semiz - Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, s. 71 – 72; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, s. 375 – 376.
20 Semiz - Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, s. 85 – 86; Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 376 - 377.
21 Yarımcalı Salih Efendi; Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, s. 288; Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 71.
22 Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, s. 71.
23 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit – Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19.

ön dört noktadan birinde kullandığını hatırlatmaya yaramış hatta Wilson, sultanı bile İstanbul'da yerinde bırakabileceklerini söylemiş ancak bunu yaparkenona herhangi bir güç bırakmama şartını koymayı ihmal etmemişti. Onun bu görüşe İngiliz Başbakanı Llyod George da katılmıştı[24].

İşgâlden bu yana İstanbul ve Boğazlar konusunun siyasi hassasiyetine büyük özen gösterildiği kuşkusuzdu. 1917 Deklarasyonu ile dikkati çeken Paris'teki İngiliz Temsilcisi Arthur Balfour'un 2 Ağustos 1919'da Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir mektup bu durumu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Balfour mektubunda, Avrupa'nın hiçbir parçasının Türk Devleti'ne bırakılmamasını isterken, İstanbul ve Boğazlar mandasını elinde tutan idareyi rahatsız etmemesi için Boğazalar Bölgesi'ne yakın toprakların da Türkiye'ye verilmemesini ayrıca buradaki manda idaresine Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarında bir toprak şeridi verilip verilmemesi hususunun görüşme konusu yapılabileceğini[25] belirtmekteydi.

Türkiye Barışı konusunda gerek mütareke uygulamalarıyla gerekse Paris'te veBalfour'un mektubunda görüldüğü üzere, İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'nde rahat ve güvenli bir işgâl yönetimi için Kocaeli Yarımadası'nın önemi ve elde tutulması gereği bir kez daha siyaseten onaylanmaktaydı..

Dünyayı yeniden şekillendirmek yönüyle bir ilk olma özelliği taşıyan bu konferans pek çok işi başarmış görünmekle birlikte ardında pek çok sorunu bağlayamadan tartışmalara açık bırakmış, konferansın ruhuna Başkan Wilson'un şu sözleri damgasını vurmuştu: "Hiç kimse memnun kalmadığına göre belki de adil bir barış yapmışızdır diye umuyorum…"[26].

Özellikle Türk kamuoyunun 12. madde üzerinden beklediği adil barış umudu, İzmir'e Yunanlıların çıkarılmasına karar verilerek yok edilmiş, çok hafife alınarak verilen bu karar[27], Yakındoğu siyasetinin Türkiye temeline kendi elleriyle indirilen ilk ağır darbe olmuştu. Türk istiklal mücadelesinin tekâmül yolunu açan adalet yoksunu karar ve uygulamalara sonunda kendi adaletini sağlamaya azmetmiş bir milli iradenin Misak-ı Milli kararıyla İstanbul'da meydan okuması, şehrin 16 Mart 1920'de işgâl edilmesine sebep olmuş ancak bu uygulama siyasetlerine İzmir'den sonra ikinci ağır darbeyi indirecek olayları da beraberinde getirmişti.

Bütün bu gelişmeler ve milli hareketin oluşturduğu tehdit karşısında İngilizler, siyasi tamahkârlıkla çizilen Türkiye sınırlarının en mahremi olan İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'nin masuniyetini sağlamak hususunda mevcut tedbirleri bir kez daha gözden geçirmek zorunda kalarak bu tedbirleri artırma yoluna gitti. İşe, bölge güvenliği açısından çok önem verdikleri Kocaeli Yarımadası'ndan başlanarak, İngiliz İşgâl Ordusu Genel Karargâhı tarafından yeni bir askeri teşkilatlanma plânı hazırlandı.

Buna göre hepsi İngiliz Ordusu destek kuvvetlerine orantılı olarak 28. Tümen'den[28*] çekilmek üzere,242.Tugayoluşturuldu. Tugay Tuğgeneral F. S. Montague – Bates'in kumandası altında İzmit ve çevresinde konuşlandırıldı. Tugayabağlı olarak görev yapan kuvvetler şunlardı:

24 Margaret Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev: Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 426 – 428.
25 Taner Baytok, İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 38.
26 Macmillan, *Paris 1919*… s. 473.
27 Macmillan, *Paris 1919*… s. 471.
28 *28. Tümen, İtilaf Devletlerinin İstanbul'dan ayrıldığı 2 Ekim 1923'e kadar Türkiye'de görev yaptı.

Gordon Highlanders Alayı'nın 1.Taburu

10. Jats Alayı'nın 1. Taburu

21. Pencap Alayı'nın 1. Taburu

25. Pencap Alayı'nın 1. Taburu

Yardımcı Kuvvetler:

20. Hafif Süvari Alayı

Anadolu Atlı Piyade Alayı

İngiliz Kraliyet Topçu Kuvvetlerinden 51. Batarya (39. Topçu Tugayı'ndan)

39. Topçu Tugayı Mühimmat Müfrezesi

Yürüyüş Kolları

26. Topçu Kraliyet Mühendisleri Bölüğü

2. Tabur 128. Öncü kuvvetlerinden bir bölük

Kraliyet Ordusu Sıhhiye Kuvvetlerinden 84.Sahra Ambulans Birliği

Makineli Tüfek Kuvvetleri Z Bölüğü'nden bir müfreze

Kraliyet Ordusu Hizmet Kuvvetlerinden A ve B Kademeler[29]

İngilizlerin bu yapılanmasına rağmen, mütarekeden beri varlığını teşkilatlı bir şekilde güçlendiren Kuva-yıMilliye'nin baskısını azaltmak mümkün olmadı. Hatta bu baskı yüzünden İngilizler uzakta bulunan iki önemli menzil hattından çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine 25. Pencap Alayı'nın 1. Taburu'na yardım etmek üzere Bostancı'da görev yapan 24. Pencap Taburu Albay H.A.V Cummings[30*] kumandasında 19 Mayıs 1920'de Derince'ye hareket etti. Derince aynı zamanda 242. Tugay'ın idare merkeziydi[31]

Bu arada İstanbul'un işgâliyle irtibatını tamamen kesen Anadolu bundan sonra icap ettiği idare esaslarını Ankara'da açılacak fevkalade bir mecliste yürütmek üzere 17 Mart'tan itibaren çalışmalara başlamış, milli kuvvetlerin 18 Mart'tan itibaren giriştiği Eskişehir harekâtı sonunda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'da bulunan İngiliz birlikleri İzmit'e çekilmek zorunda kalmıştı. Ayrıca İngilizler 27/28 Mart gecesi İzmit'ten Lefke'ye kadar demiryolu hattı boyunca yayılmış kuvvetlerini kentin doğu ve kuzeyindeki büyük köprüleri tahrip ederek İzmit'e çekildiği gibi, 23 Mart'ta işgâl ettikleri Geyve Boğazı'nı Türk süvarileri ve piyade müfrezelerinin harekete geçmesiyle tahliye etmek mecburiyetinde kalmışlardı[32].

Böylece İzmit'in gerisindeki demiryolu hatlarını ve Geyve Boğazı gibi stratejik bir geçidi terk etmek durumunda kalan İngilizler, İstanbul ve Boğazlar Bölgesi güvenliğinin merkez kontrolünü İzmit ve çevresinde toplamış oldular. Ancak milli kuvvetleri kontrolleri altındaki bölgeye yanaştırmama çabaları, sadece askeri tedbirlerle sınırlı kalmadı. Güdümlü işbirlikçileriyle Adapazarı, Düzce, Bolu ve Hendek'te ayaklanmalar çıkardılar. 11 Nisan 1920 tarihli Halife propagandasıyla halkın geleneksel zaaflarının milli hareket üzerine kışkırtılmasıyla çıkarılan bu ayaklanmalara, askeri kuvvet dışında tüm imkânlarıyla destek

29 **en.wikipedia.org/…242nd_Brigade**

30 * H.A.V Cummings, Kutü'lamare'de teslim olan 24. Pencap Taburu'nun kumandanı. Esaretten döndükten sonra 19 Aralık 1919'da tekrar o sırada Bostancı'da bulunan taburun kumandanlığına getirildi. Daha sonra tuğgeneral rütbesiyle 242. Tugay kumandanı oldu.

31 **www.kaiserscross.com/304501/385643.html**

32 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 316 – 319; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 7 (1920), Kaynak Yayınları, İstanbul,2003,s. 146.

verdiler. Ayaklanmaları bastırmakla büyük uğraş veren Kuva-yıMilliye'nin karşısına aynı zamanda hükümet eliyle daha düzenli ve daha organize bir kuvveti çıkarma plânını da yürürlüğe koydular.

Kuva-yı İnzibatiye adıyla 18 Nisan 1920 tarihli kararname ve 1.250.836 liralık fevkalade tahsisatla[33] oluşturulan bu kuvvetler, İzmit'ten İstanbul'a kadar İngiliz birlikleri arasına kademeli olarak yerleştirilmiş, komuta merkezi de İzmit açıklarında demirli bulunan Yavuz zırhlısında kurulmuştu.[34]

Ayaklanmalarla iç içe giren bu kuvvetlerin Anadolu'ya karşı kullanılmasına fırsat verilmemesi ve bir an önce tasfiye edilmesi oldukça önemliydi. 23 Mayıs'ta Adapazarı ve Hendek ayaklanmalarının bastırılması sırasında Kuva-yı İnzibatiye'nin Sapanca'da bulunan küçük bir kısmının karşı koymadan teslim olması sağlanmıştı. Bu ayaklanmaların bastırılmasından sonra 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, İngilizlerin İzmit ve çevresinde Hasanpaşa- Solaklar – Tepeköy – Ağaköy hattına yerleştirdikleri Kuva-yı İnzibatiye'yi imhaya yönelik birharekât plânı hazırlamış, taarruz tarihini de 15 Haziran 1920 olarak kararlaştırmıştı. Emrindeki kuvvetlerden 24. Tümen'in 70. Alayı Solaklara, 143. Alayı Hasanpaşa'ya, Gökbayrak Milli Taburu Tepeköy'e, Dayı Mesut Müfrezeleri Ağaköy'e Teğmen İbrahim Efendi Süvari Müfrezesi Yarımca'ya, diğer milli müfrezeler Hereke ve Gebze'ye doğru 11 Haziran 1920'den itibaren ilerlemeye başlamışlardı[35].

Aynı tarihte Kuva-yı İnzibatiye'nin uzun süre durumlarını muhafaza edemeyecekleri ve yarımada içerisine doğru geri çekilmeye niyetlendikleri haberi İstanbul'a ulaşmış, bunun üzerine ertesi gün İngiliz ve Fransız kuvvet kumandanları Iron Duke Gemisi'ndebir konferans düzenleyerek gerekli tedbirleri görüşmüştü. Milli kuvvetlerin 14 Haziran'da Şile – İzmit hattını geçip, İzmit batısında ilerledikleri öğrenilince derhal gerekli emirler verilerek harekete geçilmişti. İstanbul'da deniz uçağı nakil gemisi olarak görev yapan Pegasus, iki deniz uçağını keşif yapmak üzere İzmit'e göndermiş, 1. Savaş filosu içinde yer alan M.G.B Legge kumandasındaki Vesper Gemisi İzmit'ten ayrılarak Moda'da bulunan 28. Tümen Kumandanı General H. B. Croker'i alıp İzmit'e getirmiş vePrinkipo/ Büyükada'da bulunan Revenge, İstanbul'da bulunan Ark Royal, Gardenia ve Hastane Gemisi Berbice, İngiliz ve Fransız romorkörleri ile gerek duyulması halinde Yavuz/Sultan Selim'in yedeğe alınarak İzmit'e gönderilmesi emredilmişti. İzmit Körfezi'ndeki bütün bu yoğun trafik dolayısıyla İstanbul arası ve Marmara Denizi'nin güney kıyıları üzerindeki limanlarla, Yalova'nın doğusunda nakliyat geçici olarak durdurulmuş, devriyeler için düzenlemeler yapılmıştı[36].

Bu gelişmeler olurken 14 Haziran taarruzu Kuva-yı İnzibatiye kıtaları üzerinde istenilen etkiyi yapmış piyadelerin tamamına yakını mukavemet göstermeden silahlarıyla milli kuvvetlerin tarafına geçmişti. Sadece Kumla Çiftliği civarında mevzilenmiş topçuları ateş açma cesareti göstermişse de mukabil topçu ateşi karşısında İzmit şehrinin girişine sığınmak zorunda kalmışlardı. Öğleye kadar Kuva-yı İnzibatiye'nin tutmuş olduğu hatlar ele geçirilmiş, milli kuvvetlere ateş açan İngiliz kuvvetlerine de ateşle karşılık verilerek İzmit içerisine sürülmeleri sağlanmıştı[37]

Kuva-yı İnzibatiye'ye karşı başarıyla sonuçlanan bu taarruz üzerine bir İngiliz subay 14 Haziran akşamı saat 05:00'de Ali Fuat Paşa'nın Hasanpaşa'daki karargâhına gelerek,

33 **Vakit**, 25 Nisan 1336/1920, No: 883
34 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 409; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, III. MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 110 – 111.
35 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 410 – 412; Özel, *Milli Mücadelede İzmit – Adapazarı ve Atatürk*, s. 141, 147 – 148.
36 Paul G. Halpen, *Meditarrannean Fleet 1919 – 1929*, Ashgate for the Navy Records Society, Farnham, Surrey; Burlington, Vermont, 2011, s. 247 – 248.
37 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 412.

Türkiye'nin içişlerine karışmadıklarından bahisle İngiliz Kumandanlığı adına ateşin kesilmesini ve hareketin durdurulmasını istemiş, Kuva-yı İnzibatiye'nin İzmit'te kalan birliklerinin İstanbul'a gönderilmek üzere vapurlara bindirildiğini bildirmişti.[38]

Subayın Kuva-yı İnzibatiye'nin İzmit'te kalan birliklerinin İstanbul'a gönderilmesiyle ilgili söyledikleri, taarruz sırasında bu kuvvetlerin büyük bir kısmının karşı koymadan teslim olması ve geriye kalanların da artık milli kuvvetlere karşı kullanılamayacağının anlaşılmasının bir sonucuydu. İngilizler İzmit'in kuzeyindeki çarpışmalarda bu kuvvetlerin cesaretlerini yitirdiklerini görmüş ve İstanbul'a tahliye etmek için onları hızla İzmit'e çekmiş fakat çoğunun çekilirken milli kuvvetlere katılmak üzere arkada kaldıkları gözlenmişti.[39]

Ali Fuat Paşa, kendisiyle görüşen İngiliz subaya, İngiliz İşgâl kuvvetlerinin İzmit'te kaldıkları sürece Türkiye'nin dahili işlerine müdahale edeceklerini 14 Haziran'dan önce ve sonra geçen olayların bu iddialarını kanıtlamaya kâfi geleceğini, Kuva-yı İnzibatiye'nin maneviyatlarını yükseltmek için üzerlerine ateş açtıklarını, İngilizlerin Türkiye'nin içişlerine sözle değil, fiilen karışmamasını istediklerini, kendileriyle savaşmak niyetinde olmadıklarını, sözlerindeki samimiyeti, İzmit'i boşaltıp, İstanbul kuvvetleriyle milli kuvvetleri baş başa bırakmak suretiyle gösterebileceklerini[40] ifade etmişti.

İngiliz kaynakları Ali Fuat Paşa'nın 242. Tugay Kumandanı Montague-Bates'e ulaştırılan cevabını aynı mealde aktarırken, şehirdeki İngiliz birliklerinin Derince'nin batısına çekmeleri gerektiğini, Montague-Bates'in Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği karşı cevabında ise generalin lüzumsuz kan dökülmesinden uzak durması ve kaçınması tavsiyesinde bulunduğunu[41] belirtmektedir.

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı Ali Fuat Paşa'nın İzmit'e taarruz edeceğinin bu mesajıyla anlaşılması üzerine donanmanın savunma harekâtında oynayacağı rolü dikkate alarak, hem bu harekâtı topçu ateşiyle denizden desteklemek, hem de zayıf İngiliz birliklerini kara çıkartmasıyla takviye etmek üzere 1. Savaş Filosu'na gerekli emirleri vermiş, Revenge, Ramilles, Vesper, Westcott, Pegasus, Venetia, RoyalSovereign gemileri İzmit'in askeri savunmasında tam bir işbirliği içinde görev almışlardı.[42]

Ali Fuat Paşa İzmit'e 14 Haziran gecesi bir baskın hareketi düzenlemişse de şehrin kuzeyini savunan Ermeni çetelerinin mukavemeti karşısında bir sonuç alınamamış 15 ve 16 Haziran'da kuzey ve güneyden taarruzlar devam etmiş ancak İngilizlerin İzmit'i karadan ve denizden şiddetle savunması hareketin şekil ve mahiyetini değiştirmişti. Hem Kuva-yı İnzibatiye'ye karşı istenilen sonuç alındığından, hem de İngilizlerin savaş gemileri ve uçaklarından attıkları toplarla masum halka zarar vermesinin önüne geçmek için hareket durdurulmuş, Ali Fuat Paşa birliklerin eski mevzilerine dönmelerine karar vererek, kendisi de karargâhı ile 17 Haziran'da Sapanca'ya, 18 Haziran'da da Geyve istasyonuna gelmişti.[43]

İngiliz kaynaklarının 18 Haziran'da Kullar Köyü yakınlarında bulunan Çuha Fabrikasına bir kısım Kuva-yı Milliye birliklerinin girdiğinin tespit edildiğini açıkladığı bu olay üzerine, İngiliz deniz uçakları ve Ramilles savaş gemisi ile fabrika top ateşine tutulmuş, batı kanadı hariç tamamen tahrip edilen fabrikada çıkan yangın, iki gün devam etmişti.[44]

38 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 412.
39 **www.kaiserscross.com/304501/385643.html**
40 Cebesoy,*Milli Mücadele Hatıraları*, s. 412-413.
41 "Minor War Service in Peace-Turkey, 1920", **The Naval Review**, XLI/1, London, s. 79; Halpen, *Mediterrannean Fleet 1919-1929*, s. 248.
42 Halpen, *Mediterrannean Fleet 1919-1929*, s. 249.
43 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 413.
44 Halpen, *Mediterrannean Fleet 1919 – 1929*, s. 240.

İngilizlerin İstanbul Boğazı'nın güvenliğini sağlama konusunda aldıkları tüm tedbirler milli kuvvetlerin İzmit'e yönelik Haziran harekâtıyla sonuçsuz kalmış, bölgedeki varlıkları azami bir çabayla korunmaya çalışılmışsa da tehlikeyi tamamen ortadankaldırmamıştı. Kocaeli Yarımadası'nda milli kuvvetlerin sıklıkla karşılarına çıkmasıİngilizleri, son derecekaygılandıran bir olaydı. Nitekim Temmuz başlarında 400 kişilik bir Türk birliğinin yarımadaya sızarak, Gebze Köprüsü'nü havaya uçurup kasabayı işgâl ettiklerini görmüşlerdi. Bunun üzerine 12 Temmuz da Tuzla'daki üsten kalkan bir süvari gücü, bir Hint piyade birliği ve bir topçu bataryası Gebze'yi almak ve köprüyü onarmak üzere gönderilmiş 13 Temmuz'da gelen kuvvetler, Türk birlikleri ile küçük çaplı bir savaş vermek zorunda kalmıştı. 20. Hussars adıyla 242. Tugay'a bağlı İngiliz süvari birliğince yönetilen bu saldırı, İngiliz süvari taburunun gerçekleştirdiği son saldırı olmuştur.

Bu savaşta Türkler hiçbir şekilde paniğe kapılmamışlar süvarilerin yalın kılıçla üzerlerine doğru gelmesinden şaşırdıkları halde, bir anda diz çökerek ateş açmışlar ikinci saldırıdan sonra bile mevzilerini koruyabilmişlerdi. Sonunda Hintli piyadeler tarafından kuşatılma tehlikesiyle karşılaşınca geri çekilmişler, bilerek ve soğukkanlı bir şekilde çevredeki sarp araziye dağılarak kaybolmuşlardı.[45]

Bütün bu gelişmeler İngilizlere yarımadada kalmanın güvenlikleri açısından giderek tehlikeli bir hal aldığını göstermiş 22 Haziran'dan itibaren ileri harekâta geçirilen Yunan Ordusu'na bölgeyi savunma görevi vermek üzere İzmit'ten çekilme kararı almışlardı. Bunun üzerine Manisa Tümeni olarak adlandırılan 11. Yunan Tümeni 1920 Eylül'ünde İzmit Cephesi'ndeki görevi İngilizlerden devralmıştı.1920 Mart'ında İzmit ve çevresinde teşkil edilen 242. İngiliz Tugayı da birliklerini 3 Ekim'de dağıtmış, dağıtılan birliklerin çoğu Haydarpaşa'da bulunan 28. Tümen'in 84. Tugay'ına katılmıştı.[46]

Aralık 1920'de 11.500 kişilik Yunan askeri gücü dışında İzmit'te herhangi bir İngiliz kuvveti mevcut olmamakla birlikte, İzmit'teki Yunan kuvveti İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'nın emri altında bulunmaktaydı.[47]

Bu arada 22 Haziran'da başlayan Yunan ileri harekâtı sırasında Balıkesir ve Bursa'nın işgâli cephelerde yeni bir teşkilatlanmayı zaruri kılmış ve 24/25 Haziran 1920'de Batı Cephesi kurulmuştu. Böylece Yunan Ordusu'na karşı 6-10 Ocak 1921 ve 23 Mart -1 Nisan 1921 tarihlerinde İnönü mevzilerinde kazanılan savaşlar özellikle İngiliz siyaseti için oldukça sarsıcı olmuştu.

İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'ni korumak hususundaki hassasiyetini her daim muhafaza eden İngilizler, Türk Ordusu'nu Kocaeli Yarımadası'nın oluşturduğu tampon bölgeye sokmama konusundaki dirayetini gerek Yunan kuvvetlerini dahil ederek aldığı askeri tedbirlerle, gerekse siyasi antlaşmalarla bağlayarak ortaya koymuştu.

Yunan Ordusu'na karşı kazanılan II. İnönü Savaşı'ndan sonra Boğazlar Bölgesi'nin güvenliğinden duyduğu endişe bölge üzerinde İngilizleri daha açık bir tavır almaya zorlamış, müttefikleriyle beraber hazırladığı bir beyanname ile Kocaeli Yarımadası'nı 13 Mayıs 1921'de Tarafsız Bölge ilan etmişti.[48]

Bu arada II. İnönü Zaferi'nden sonra Adapazarı[49*] ve İzmit'in Yunan işgâlinden kurtulması için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlanmış, Kocaeli Bölgesi'nde görev

45 David Walder, *Savaştan Sonra Çanakkale Olayı 1922*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 106; **www.krh.org.uk.history**
46 **en.wikipedia.org/…242nd_Brigade**
47 *TurkeyAnnual Report 1920*, London p. 3.
48 **Anadolu'da Yenigün**, 23 Mayıs 1337/1921, No: 616 – 236; **Vakit**, 19 Mayıs 1337/1921 No: 1238.
49 * Adapazarı 26 Mart 1921'de İşgâl edilmişti.

yapmak üzere 30 Mart 1921'de Mürettep Kolordu kurulmuştu. Bölgede Türk Ordusu beş tabur piyade, bir milli süvari alayı, üçü seri, ikisi adi, beş toptan ibaret olup, önemli eksiklikleri bulunmaktaydı. Yunan kuvvetleri ise Adapazarı-İzmit hattına yayılmış ancak işgâl ettikleri hattın her noktasında zayıf bir durumda olan 11. Tümen'e bağlı birliklerdi[50.] Tümenin görevi kuzeyden Bursa, doğudan İstanbul'a karşı İngiliz Bölgesi'ni güvence altına almaktı. II. İnönü Savaşı'ndan sonra genel bir taarruza hazırlanan Yunan Ordusu 11. Tümen'in bölgede bırakılıp bırakılmayacağı konusunda tereddüte düşmüş, durumu Yunan Harbiye'sinden sorulmuş işgâlin devamı halinde tümenin yeni bir tümenle daha desteklenmesi istenmişti.Koşulların sıralanmasının akabinde tümenin kaydırılması ve İzmit'in boşaltılmasının emredilmesi talep edilmişti51. Zaten bölgedeki görevlerinde ne I. ve II. İnönü Savaşları sırasında Kocaeli'nde bulunan Türk birliklerinin tespitini, ne bölgeden Batı Cephesi'ne giden yardımın engellenmesini, ne de İnönü mevzilerine yürüyen Yunan Kuvvetlerinin sol kanadına yardımda bulunma hedeflerini gerçekleştirebilmişlerdi. Bu nedenle yeni plânladıkları taarruzda bölgedeki kuvvetlerden azami ölçüde yararlanmak daha önemliydi[52.]

İngilizlerin de kuşkusuz onayıyla 11. Tümen'in İzmit'ten çekilmesine karar verilmişti. Buna göre tümenin, 11 Haziran'da İzmit'ten ayrılarak dört günlük bir yolculuktan sonra Gemlik ve Derbent Bölgesi'ne ulaşması ve İznik Gölü ile İzmit Körfezi sahilinin güneyi arasındaki güzergâhı kullanması emredilmiş, Adapazarı ve Sapanca Bölgesi Kumandanı Albay MiltiadisKaybalis'e de birliklerin çekilmesi için gerekli talimatlar verilmişti53.

Yunanlıların çekilme hazırlıkları sürerken, bölgedeki Türk kuvvetleri de bu haberleri Haziran ortasında almaya başlamışlardı. Bunun üzerine 20/21 Haziran 1921'de Sakarya'nın muhtelif yerlerinden saldırıya geçilmiş, 21 Haziran'da Adapazarı'na, 28 Haziran'da da İzmit'e girilmişti54.

Yunan gazetesi Kathimerini bu çekilmeyi ve bölgedeki siyasi sonuçlarını şöyle belirtmekteydi:

"…Kemalistlerin Boğaz'a kadar gelip de İstanbul'u tehdit etmemeleri için, İzmit Yarımadası'nın savunulması amacı güdülmüştü. Kaldı ki bir sene önce Kemalist çeteler, Boğaz'ın doğu kıyısına kadar ulaşmış bulunuyorlardı. O anda İstanbul ve çevresi sadece topların değil, tüfeklerin tehdidi altına da girmişti… Söz konusu tehlike karşısında müttefikler dehşete kapılmışlardı. İşte Yunan müdahalesi bu tehlikenin önüne geçmiştir… Ancak Yunan ordusu icra ettiği bu görevle Boğazların güvenliğine… hizmet ettiği halde, Yunanlıların askeri amaçlarına hizmet edememiştir… Müttefikler adına Boğazların korunmasını üstlenmiş olan Yunanistan şu ana kadar bunun karşılığını tam manasıyla alamamıştır. Eskişehir'e yönelik harekâtın başlamasıyla, İzmit Tümeni'nin küçük Kemalist çetelere karşı geciktirici ve çatışmaları önleyici faaliyetlerinin önemsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ordunun, bu defa da bir tümenlik çok değerli olan bu kuvvetten yoksun bırakılmasına ve… İzmit'in boşaltılarak tümenin gerekli olduğu yerde kullanılmasına karar verilmiştir. Yunanistan İngiliz Hükümeti'ne kararını, kırk gün önceden haber vermiştir…" Ayrıca gazete "…Osmanlı başkentini ve Boğaz kıyılarını müttefiklerin tarafsız ilan ettikleri bir bölge çevrelemektedir. Kemalistlerin, savaş halindeki bölgeyle, tarafsız bölge arasındaki çizgide durması zordur. Bu durumda İstanbul ve Boğazların savunulması için kimin çağrılacağını göreceğiz." diyordu.

50 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele, 1919 – 1922*, I, TTKB, Ankara 1988, s. 177 – 178.
51 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919 – 1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 388.
52 Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, s. 174.
53 Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919- 1923)*, s. 388.
54 Özalp, *Milli Mücadele 1919 – 1922*, I, s. 178 – 179.

Patris Gazetesi yazarı Rentis de, İzmit'in tarafsızlığının ilan edilmesiyle, Yunanistan'ın bu bölgeyi korumak için asker bulundurma zorunluluğunun kalktığını yazmaktaydı55.

Görüldüğü üzere bu yazılardan İstanbul ve Boğazların güvenliğini sağlamak üzere Kocaeli Yarımadası'nın savunulması görevini üstlenen Yunanistan'ın bu hizmetlerinin karşılığını alamadığı, Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgeyi zorlaması halinde bu hizmeti kimin göreceğinin merakla beklendiği vurgulanmaktaydı.

Yunanlıların Kocaeli Yarımadası'nda kaldıkları bir yıllık işgâl sürecinde tabiatlarında sabit olduğu üzere yerli işbirlikçileriyle56* Türk halkına yaptıkları zulüm ve çekilirken pek çok köy ve kasabayı yakarak verdikleri zarar işgâl siyasetinin en acı ve yıkıcı sonuçları olarak tarihe kaydedilmiştir.

Yunanlıların verdikleri zarara bakılacak olursa İzmit Sancağı'nda sadece yaktıkları bina sayısı 14.656 olup, değeri 37 milyon küsur lira tutarındaydı. İzmit kaza merkezi olan İzmit Kasabası'nı, Adapazarı, Yalova ve Kandıra kasabalarını kısmen, İznik ve Karamürsel'i baştanbaşa yakmışlardı. İzmit Kasabası'nın % 23'ünü yakan Yunanlılar, kaza dahilinde 28.000'e yakın koyun ve pek çok miktarda sair hayvanatı gasp ve telef etmiş, 48 kişiyi şehit, 155 kişiyi de yaralamışlardı. Kandıra Kazası'nda 622 hane, 22 dükkân, 3 gazino vs. binayı tamamen yakarak tahrip etmişlerdi. Kaza dahilinde yakılan binaların tahmini değeri 1.452.640 lira idi. Karamürsel Kasabası'nı tamamen yakan Yunanlılar kasabanın çevresinde bulunan köy ve çiftliklerden 23'ünü yakarak tahrip etmişlerdi. Kasabanın en mamur binaları ve resmi daireleri yanmıştı. Yakılan binaların en az tahmini değeri 9 milyon küsur liraydı57.

Görüldüğü üzere İstanbul ve Boğazları kontrol etmek ve bölgede güvenliği sağlamak adına Yakındoğu işgâlsiyasetinin Kocaeli Yarımadası'ndaki uygulamaları maddi manevi yıkıcı sonuçlar meydana getirmişti. Kendi vatanında milli varlığına karşı yapılan her türlü saldırıyı,bedelini çok ağır ödeyerek göğüsleyen Türk milleti, sonunda bu siyaseti yıkıntılarıyla Anadolu'dan söküp atmayı başarmıştı.

55 Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919- 1923)*, s. 391-392.

56 *Yunan Ordusu çekilirken yerli işbirlikçilerinden, 30 bin Rum, 10 bin Ermeni, 4 bin Çerkez bölgeyi terk etmişti (Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919- 1923)*, s. 393.).

57 *Anadolu'da Yunan Fecayi'in Tafsilatı*, İkinci Kısım, s. 208- 210.

KAYNAKÇA

Anadolu'da Yunan Fecâyi'in Tafsilatı, İkinci Kısım

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 7 (1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Baytok, Taner, İngiliz Belgeleri İle Sevr'*den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, TTKB, Ankara, 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919- 1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk- Söylev Vesikalar/Belgeler*, III, TTKB, Ankara, 1989.

Gürer, Turgut, *Atatürk*'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.

Halpen, Paul G., *Mediterrannean Fleet 1919-1929*, Ashgdte For The Navy Records Society, Farnham, Surrey; Burlington, Vermont, 2011.

Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları Büyük Güçler Maşalar*, *Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919- 1922*, I, TTKB, Ankara, 1988.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede İzmit - Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Öztürk, İbrahim Sadi, *Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde Mondros ve Lozan Ekleriyle*, FarkYayınları, Ankara, 2007.

Semiz, Yaşar- Ömer Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2011.

Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

TurkeyAnnual Report 1920, London.

Türk İstiklal Harbi I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

Walder, David, *Savaştan Sonra Çanakkale Olayı 1922*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

Anadolu'da Yenigün/ Yenigün

Minber

Naval Review

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Zaman

en.wikipedia.org/…242nd_Brigade

www.kaiserscross.cm/304501o/385643.html

www.krk.org.uk.history

MİLLİ MÜCADELE'DE KOCAELİ GRUBU VE SON KURŞUN

Zeki ÇEVİK*

Giriş

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türkiye'nin parçalanmak istendiği, Batı Anadolu'nun İtalya ile Yunanistan'a, yine Doğu ve Batı Trakya'nın Yunanistan'a verileceği "Güzel İzmir"e Yunanlıların çıkacağı, Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a terk edileceği, İnebolu'dan Batum'a kadar olan bölgede bir Pontus Rum Devleti kurulacağı sezilmeye başlandı. Paris Barış Konferansı'nın sürdüğü sıralarda bu gibi haberlerin Avrupa gazetelerinde yer alması ile bunların gerçekleşmek üzere olduğu anlaşılıyordu.[1] Padişah ve hükümeti bu gelişmeler karşısında sükûnet ve işgallere direnmeme çağrıları yapıyordu. Türk Milleti hiç bu kadar çaresiz, perişan ve umutsuz duruma düşmemişti. Bütün dünya Avrupa'dan sökülüp atılan Türklerin, Anadolu'dan da çıkarılarak Asya içlerine sürülmelerini bekliyordu. Yüz elli yıllık bir kin ve yağma hırsı içinde bulunan "*uygar dünya"nın politikacılarının, düşünürlerinin, ilim adamlarının, şairlerinin, sanatkârlarının amaçları, en büyük arzuları gerçekleşiyordu.*[2]

Diğer tarafta, İslâm dünyasındaki dağınıklık ve şaşkınlık, bir kısım Arapların Hıristiyan İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapmalarına yol açmıştı. Türkler Arap nüfusunun yaşadığı Osmanlı topraklarında zaten muhtar yönetimler kurulabileceğini kabul etmişlerdi. Ancak, bin yıla yakın bir süredir kaynaşmış ve ortak bir kültür oluşturmuş Anadolu'daki durum bambaşkaydı. Anadolu'daki Rumlar ve Ermeniler Türk ve Müslüman halkın varlığına İtilâf Devletleri'nin desteği ile saldırıya geçmişlerdi. Halk ilk anda kendi Türklüğünün şuurundan çok Rum ve Ermenilerdeki aşırı sevinçten kederlenmişti. Bu durumu düşününce kendisinin ve varlığına yönelik tehdidin şuuruna varabiliyordu. Rum ve Ermeniler yüzyıllarca yan yana ve birlikte yaşadıkları Türkleri şimdi düşman olarak görüyorlardı. Türkler ise onların varlıklarına ses çıkarmayıp bunca yıl birlikte yaşamışlardı. Fakat durum şimdi değişmiş, Rum ve Ermeniler neredeyse Türk ve Müslüman halkın varlığını bile tanımaz hale gelmişlerdi.[3]

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çağış Yerleşkesi 10145, Balıkesir; e.posta: zcevik41@hotmail.com

1 Meselâ Fransız basını mütarekeden hemen sonra (özellikle İzmir'de) Türkler tarafından bir Rum katliamının yer yer başladığını ve yakında korkunç boyutlara ulaşacağını, bu yüzden derhal tedbir alıp bölgeye asker sevkini işlemiştir. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*, Ankara 1988, 2. Baskı, s. 75-77.

2 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 1990, 2. baskı, s. 125.

3 Tuncer Baykara, *Millî Mücadele (1918-1923)*, Ankara 1985, 1. baskı, s. 39.

Başkent İstanbul'daki durum ise şöyleydi: İttihatçı liderlerin firarından sonra bütün İttihat ve Terakki (İ.T.) karşıtı unsurları bünyesinde birleştirmiş Hürriyet ve İtilâf Fırkası ülkeye yönelik bunca tehdidi bir kenara bırakmış, İttihatçı avına çıkmıştı. Yurt dışına kaçan Enver ve Cemal Paşalar 26 Kasım 1918'de divan-ı harp mahkemesinde yargılanıp 1 Ocak 1919'da ordudan atıldılar. Ayrıca; ayın sonuna doğru İttihat ve Terakki (İ.T.) eski liderleri ve yandaşlarına karşı bir dizi tutuklama ve kovuşturmalar başlatıldı. Başkentteki yeni liderler arasında bağımsız yaşama arzusu iflâs etmiş, artık tartışmalar Türk bağımsızlığının Amerikan veya İngiliz mandasından hangisinde şekilleneceği noktasında yoğunlaşıyordu.[4] İTF son kongresinde kendi kendini feshetti (14-19 Kasım 1918) ve "Teceddüt Fırkası" adıyla yeni bir parti kurulmasına karar verdi. Ancak bu değişiklik muhalefetinin husumetini yumuşatamadı. İttihatçılık uzun süre bir leke, bir suç sayılacak ve İttihatçılar daima kovuşturmaya uğrayacaklardır.[5] O kadarki Kuva-yı Millîye'yi kötülemek isteyenler buna "İttihatçı hareketi" diyerek güya en ağır suçlamayı yönelteceklerdir, Kuva-yı Millîyeciler (aynı zamanda onların beyni durumunda ki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) İttihatçı olmadıklarını ispatlamak için çırpınıp duracaklardı. Gerçekte ise İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesindeki rollerin inkâr edilemez.[6] Kısacası bir yandan İngilizler harp suçluları saydıkları İttihatçıların peşindeydiler, diğer yandan da "*Hürriyet ve İtilaf"cılar başta olmak üzere padişah ve diğer muhalifler memleketi bu hale getiren maceraperest İttihatçılardan hesap soracaklardı.*[7]

Mütareke döneminde bu gelişmeler yanında devletin ve milletin istiklâline yönelik tehlikeye karşı hem İstanbul'da hem de öncelikle Trakya, İzmir, Çukurova Doğu ve Karadeniz bölgelerinde çeşitli kesimlere mensup fedakâr insanlar öncülüğünde birbirine çok benzeyen cemiyetler kuruldu.[8]

Bu cemiyetlerin fikri temelini oluşturan "Müdafaa-i Hukuk" anlayışı kısaca "yurdu düşman işgallerine karşı savunmak, memleket topraklarının paylaşılmasını önlemek ve insan haklarını korumak" gibi yüce duygularla vatansever uyanış ve şahlanışın fiiliyata dökülmüş ifadesidir.[9] Bu ruhla kurulan cemiyetler kısa sürede memleketin geneline hızlı yayılarak örgütlenmeye yönelmiş, yerine göre "Kuva-yı Millîye", "Millî Müfrezeler", "Millî Kuvvetler" v.b. gibi isimlerle gönüllü direniş birlikleri oluşturmuşlardır.[10]

"Müdafaa-i Hukuk Ruhu" ile harekete geçmeyi ilk düşünenlerden birisi de Mustafa Kemal Paşa'dır. Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi imzalandığında Adana'dadır. Derhal Adana'nın ileri gelenlerini ve söz sahibi kimselerini davet ederek; "*..durumu iyi görmediğini, İtilâf Devletleri ile akdedilen mütareke hükümlerine bu devletlerin riayet etmeyeceklerini, daha ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden büyük felakete maruz kalan memleketlerden birisi olan Adana'nın büyük zayiata uğrayacağını, şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve hazırlıkta bulunmak için aralarında bir*

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1984, 2. baskı, s. 241.

5 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 135.

6 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 480; Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, c. I, İstanbul 1976, 1. baskı, c. 1, s. 243-244; Zürcher, *Millî Mücadele'de….,* s. 127-128, 133; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* (Çev. Ömer Laçiner), İstanbul 1995, s. 197-198, 202, 215-216; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İstanbul 1993, 1. baskı, s. 17.

7 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1968, 4. baskı, s. 85.

8 Bu cemiyetler şunlardır: Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi (kuruluş: 2 Kasım 1918, merkezi: Edirne) ; Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti (kuruluş: Kasım 1918 sonu; merkezi: İstanbul); Kilikyalılar Cemiyeti (merkezi: İstanbul) ; İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (kuruluş:1 Aralık 1918, merkezi: İzmir); Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti (kuruluş: 12 Şubat 1919, merkezi: Trabzon), S. Selek, *Anadolu…., ,* s. 95; Kars İslâm Şûrâsı (kuruluş: 5 Kasım 1918, merkezi: Kars) ; Millî Kongre (kuruluş: 11 Aralık 1918, İstanbul'da ilk toplantısını 52 Fırka, cemiyet ve heyetin katılımıyla 29 Kasım 1918 tarihinde Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin salonunda yapan "Millî Kongre" hareketi bugünün deyimiyle başkentte işgallere karşı oluşturulan millî bir platform idi. Selek, *Anadolu….,* s. 93; Tunaya, *Türkiye'de*…., s. 419-420.

9 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 35 (dipnot: 6).

10 Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul 1972, 2. basılış, s. 102-103.

teşkilât kurmalarını, münasip yerlerde siper kazmalarını, lâzım gelen silah ve malzemenin tarafından temin edileceğini" geleceği görür gibi anlatmıştır.[11]

Mustafa Kemal Paşa, hakların savunulması konusundaki halkın ruhunda bulunan coşku selini, mütarekenin haksız uygulamaları ve özellikle İzmir'in işgali sonrasındaki toparlanmayı şu sözlerle dile getiriyor: "*vaziyetin dehşet ve rehaveti karşısında her yerde, her mıntıkada bir takım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeye başlanmıştır. Bu düşünce ile alınan teşebbüsât, bir takım teşekküller doğurmuştur.", "Mukaddesatını", manevi değerlerini bizzat kurtarmaya karar vermiş bulunan bir milletin yarattığı bu "Müdafaa-i Hukuk" hareketi İstanbul'dan görülemiyordu. Anadolu'ya ayak basıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa da görememişti. O, "*İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felâketlere karşı bu derece uyanık olduğunu tahayyül etmezdim" diyor.[12]

Mondros Mütarekesi sonrasında tarihi kaynağını ve alt yapısını Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin örgütlenmesinden alan[13] Müdafaa-i Hukuk Ruhu ve Kuva-yı Millîyesi ile halk haksız işgallere karşı durmuş ve fiilen savunmaya geçmiştir. Kuva-yı Millîye, "halkın hiçbir makamdan emir almadan, yalnız millî vicdanından emir alarak, silaha sarılarak milis kuvvetler meydana getirerek (çete harbi) yani bir (gerilla) savaşına girmesidir."[14]

Batı Anadolu'da ilk direniş olayları, Bandırma, Balıkesir, Denizli, Soma gibi yerlerde ortaya çıktı.[15] Bu bölgede ilk ciddi, fiili direniş olayı ise Ayvalık'ta 172. Alay komutanı Ali (Çetinkaya) Bey'den geldi. Yunanlılar 28 Mayıs 1919'da Ayvalık'a asker çıkarınca Ali Bey silahlı direnişi başlattı.[16]

Batı Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk ve Kuva-yı Millîye örgütlenmesi sivil yönetici ağırlıklı yürütülmüştür. Çünkü askerî birlikler zayıftır. Askerler, sivil komutanların müşaviri olarak görevlendirilmiştir.[17] Askeri komutan, sivil millî komutanla anlaşarak müfrezeyi savaş bakımından yönetir ve gerekli emirleri verirdi. Bunun dışındaki sorumluluk millî komutana aittir. Kuva-yı Millîye'nin "yedirilip içirilmeleri esaslı olarak doğrudan bölge ahalisi tarafından sağlanmakta idi."[18] Silah ihtiyaçları ise genellikle askerî birliklerden karşılanırdı. Kuva-yı Millîye'de "En genç çocuklar olduğu gibi, aksakallı dedeler de vardı. Mücahitlere cephane ve yiyecek taşıyan hatunlar pek çok olduğu gibi mavzeri elinde müsademeye iştirak eden Türk kadınları da az değildi."[19]

Değişik isimler altında mücadele yürüten Kuva-yı Millîye birliklerinin mevcutları hakkında bir örnek vermek gerekirse, meselâ İzmir Güney Cephesi kuvvetlerinin mevcudu şöyleydi: 21 Haziran 1920 tarihi itibariyle bu cephedeki millî kuvvetler: subay: 118, erat: 5608, 57. Tümenin mevcudu: subay: 143, erat: 4390 kişidir. Batı Cephesi Kocaeli Vilâyeti dâhil Haziran 1920'de milis kuvvetleri tahminen 15 bin kişi kadardır.[20]

11 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım, Millî Mücadele*, İstanbul 1961, s. 71, Arıkoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın bu doğru sözleri halkın dinleyecek takati ve kuvveti olmadığını belirterek "*Paşa'nın ısrarı tesirini gösteremedi*" diye dert yanar. Arıkoğlu, *Hatıralarım…..,* s. 72.

12 Tarık Zafer Tunaya*, Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1994, 3. baskı, s. 30 (*TBMM ZC*, c. 1, s. 8-16, 33-35).

13 Nâzım H. Polat, *Müdafaa-i Millîye Cemiyeti*, Ankara 1991, 1. baskı, s. 172.

14 Enver Behnan Şapolyo, *Kuva-yı Millîye Tarihi, Gerilla*, Ankara 1957, s. 46. Millî Mücadele'de Türk toplumunun sosyal yapısı şu 4 sosyal kesime dayanıyordu : 1- Ağalar ve eşraf, 2- Şeyhler ve din adamları, 3- Aydınlar (asker –sivil bürokratlar), 4- Halk (Büyük çoğunluğu köylü olmak üzere, şehirlerde ve kazalardaki, küçük esnaf ve zanaatkârlar), Selek, *Anadolu…..,* s. 63-65, 75, 77.

15 Rahmi Apak, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, Ankara 1990, s. 47.

16 Geniş bilgi için bk. Ali Çetinkaya, *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara 1993.

17 Hacim Muhittin Çarıklı*, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Millîye Hatıraları (1919-1920),* Ankara 1967, s. 222-223.

18 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 1973, c. II, s. 23.

19 Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Haz. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987, s. 23.

20 Selek, *Anadolu…..,* s. 122-123.

Batı Anadolu'daki 20 Haziran 1920 Yunan genel taarruzu ile Kuva-yı Millîye cephesinin çökmesi sonucunda Ankara'daki TBMM aldığı bir karar ile düzenli ordulara geçileceğini duyurmuştur (10 Kasım 1920). Aslında bu kararda, her ne kadar halkın içinden çıkmasına rağmen Kuva-yı Millîye'nin zamanla çoğu halka kötü muamele sonucu, bazı çıkar çevrelerinin menfi propagandalar ile yıpranıp gözden düşmelerinin de payı vardır.[21] Buna rağmen Kuva-yı Millîye'nin Batı Cephesi'nde düzenli birlikler kuruluncaya kadar düşmanın oyalanmasında ve ülke genelinde iç ayaklanmaların bastırılmasındaki rolü inkâr edilemez.[22]

Batı Anadolu'da Türk-Yunan Savaşı

I. İnönü Muharebesi (6-10 Ocak 1921)

İstanbul Hükümeti temsilcilerinin çok ağır şartları olan ve Türk'ü Anadolu topraklarında ölüme mahkûm eden 10 Aralık 1920'de imzaladığı Sevr Antlaşması'nın TBMM Hükümeti tarafından reddedilmesi ve imzalayanlarla kabul edenleri vatan haini sayan karar alması[23] en büyük etkisini Yunanistan'da göstermişti. 25 Ekim 1920'de Yunan Kralı Aleksandr (Alexandre) ölmüş,[24] yerine 14 Kasım 1920'de yapılan genel seçimle Kral Konstantin tahta geçirilmişti (15 Aralık 1920). Bu kez, Konstantin'e karşı Venizelos, Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmıştı. İtilâf Devletleri'ne karşı olarak tanınan Konstantin, yeni kavuştuğu tahtında oturabilmek için, Yunanistan'ın İtilâf Devletleri'ne olan bağlılığını göstermek zorundaydı. Bu sebeple yeni kurulan hükümetini harbe devam etme kararını vermeye sevk etti.

Düzenli orduların ilk muharebesi olan I. İnönü başlamadan önce Batı Cephesi'ndeki Çerkez Ethem ve kardeşlerinin TBMM Hükümeti ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e karşı pervasız ve başına buyruk tutumları, emir komuta altına girmek istememeleri ve hatta hakarete varan sözler sarf etmeleri yüzünden büyük bir mesele çıkmıştı. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın Ethem ve kardeşleriyle uzlaşma ve anlaşma girişimleri de sonuçsuz kalmıştı.[25] Nihayet 1 Ocak 1921'de Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey ve Güney Cephesi Komutanı Albay Refet (Bele) Bey ortaklaşa olarak Gediz bölgesinde bulunan Çerkez Ethem'in kuvvetleri üzerine bir harekât başlattılar. Bu harekâta, 6 Ocak 1921 saat 12.30'da alınan ve 24 Tümen Komutanlığınca saat 10.30'da yazılmış bir rapordan Yunanlıların Bursa Cephesi'nden taarruza başladıklarının öğrenilmesiyle ara verildi. Aynı zamanda 12. Kolordu'dan alınan rapordan da bir Yunan birliğinin Uşak kesiminden İslâmköy'e ilerlediği bildirilmişti. Yunanlılar 6 Ocak 1921 akşamına kadar Batı Cephesi'nde Köprühisar, Boğazköy, Hasanpaşa ve Güney Cephesi'nde de İslâmköy-Şabanköy hattına kadar ilerlemişlerdi.[26]

Savaşın başlıca sebebi, Anadolu'daki millî kuvvetlere karşı harekete geçmek için uygun fırsat kollayan Yunanlıların, Ethem ayaklanmasının da yarattığı bunalımdan faydalanarak henüz kurulmuş olan düzenli ordunun daha fazla güçlenmesine fırsat vermemek ve böylece

21 Selek, *Anadolu…..,* s. 123-125.

22 Kuva-yı Millîye'nin bir Genelkurmay yayınına göre amaç ve faydaları şunlardır: "1- Milletin düşman saldırılarına boyun eğemeyeceğini, başlatılan direnişin basit ve küçümsenemez bir hareket olmayıp, özgürlük ve bağımsızlık için, Türk Halkının yurdunu savunma karar ve azminde olduğunu dünya kamuoyuna ispatlamak. 2- Yunan Kuvvetlerini kayıplara uğratmak ve içerilere doğru ilerlemesini yavaşlatmak. 3- Rum çetelerinin saldırılarına karşı Türk köy ve kazalarını korumak ve bölgeyi bunlardan temizlemek. 4- Zaman kazanarak, muvazzaf ordunun yeniden düzenlenip gelişmesine yardımcı olmak 5- Millî Mücadele'ye karşı çıkan ayaklanmaları bastırmak." T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi*, IV. Cilt, 1.Kısım, Ankara 1984, s. 96-97.

23 *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMM ZC)*, c. 3, s. 333 (19.8.1336/1920).

24 Yunan Kralı I Alexandre çok sevdiği dişi maymununun ısırmasından kanı zehirlenerek öldü. Kral birbirleriyle dalaşan maymun ve köpeğini ayırmak isterken hayvanın saldırısına uğradı. Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 229.

25 Çerkez Ethem isyanı ile ilgili geniş bilgi için bk. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi (TİH), Batı Cephesi*, II. Cilt, 3.Kısım, Ankara 1994, s. 63-144.

26 *TİH, Batı Cephesi,* II. Cilt, 3. Kısım, s. 109-111.

Sevr'i zorla kabul ettirmek suretiyle bu antlaşmadan paylarına düşeni biran önce elde etmek istemeleriydi. Ayrıca Yunanlılar, müttefiklerin Venizelos'un iktidardan düşmesinin Anadolu'daki saldırgan politikalarını etkilemeyeceğini göstermek istemişlerdi.[27]

Yunan kuvvetleri 9 Ocak'ta İnönü mevkiine gelmiş ve öğleden sonra saldırıya geçmişlerdi. Türk kuvvetlerinden yaklaşık 3 kat daha fazla sayıdaki[28] Yunan kuvvetlerinin İnönü mevzilerinde yaptıkları taarruz sert bir Türk direnişi ile kırılmış ve düşman 11 Ocak'ta eski mevzilerine çekilmek zorunda kalmıştır.[29]

Bu çarpışmalar düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı kazandığı ilk zaferdir. Ancak Yunanlılar bu sonucu bir yenilgi olarak kabul etmemişler, bu harekâtı "taarruzî keşif" olarak adlandırmışlardır.[30] Özellikle Yunan Başkomutanı Papoulas "Ethem ile de ayrı bir cephede muharebe ettiğimizi hesaba katarak bizden böyle bir mukavemet beklemiyordu". Onun için şaşkınlık arasında o "keşif yaptım, bu kadarı kâfi, öğrendik" diyerek yenilgiyi gizlemeye çalışmıştır.[31] 23 Ocak 1921'de âsi Ethem kuvvetleri tamamıyla dağıtılmış ve bu suretle I. İnönü Muharebesi ve onunla ilgili olaylar sona ermiştir.[32]

II. İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan 1921)

I. İnönü Zaferi'nin bir önemli dış sonucu da İtilâf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek üzere Londra'da bir konferans toplama ihtiyacı duymalarıdır. Misak-ı Millî'den asla taviz verme niyetinde olmadığını gösteren Ankara'daki Millî Hükümet'in bu başarısı İngilizleri kaygılandırmıştır. Ortakları Fransız ve İtalyanlar da İngilizleri Türklerle diyalog konusunda sürekli uyarıyorlardı. Londra'da bir konferans toplanması kararı Paris'teki Müttefikler konferansında alınmıştır. Le Temps'nin yazdığı gibi, "*Küçük-Asya'daki Yunan saldırısı, başarısıyla Paris Konferansı'nı etkileyecek diye düşünülüyordu; evet etkiledi ama başarısızlığıyla*."[33] Bu sebeplerle İngilizler Londra'da toplanarak konferansa Türk milleti adına İstanbul Hükümeti'ni davet ettiler. Ayrıca Londra'ya gelecek heyetin içinde bir de Ankara temsilcisi bulunmasını istediler. Sadrazam Tevfik Paşa durumu Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş aralarında uzun görüşmeler olmuştur. Millî Hükümet Londra'ya doğrudan çağrılmadan gitme niyetinde olmadıklarını bildirmişti. Bunun üzerine İtalya Hükümeti'nin araya girmesiyle TBMM Hükümeti de davet edildi. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Londra'ya gitti. Londra Konferansı 21 Şubat-10 Mart 1921 tarihleri arasında yapılmıştır.

İtilâf Devletleri Sevr'i ufak tefek değişikliklerle masaya getirdiler fakat Türk tarafı Misak-ı Millî'den en ufak bir taviz vermedi ve bunu reddetti. 10 Mart 1921'de anlaşma sağlanamadığından görüşmeler çıkmaza girdi. Fakat Bekir Sami Bey kendi inisiyatifiyle bazı ikili antlaşmalar yapmıştı. Ancak bunlar TBMM tarafından kabul edilmedi. Bu yüzden Bekir Sami Bey de görevden alındı. Londra Konferansı Ankara Hükümeti açısından şu olumlu sonuçları sağlamıştır: Birincisi, İtilâf Devletleri ilk defa Millî Hükümeti hukuken değilse bile fiilen tanımışlardır. İkincisi, millî tez olan Misak-ı Millî'yi tanıtma imkânı bulunmuş, üçüncüsü de, katı tutumunu sürdüren İngiltere ile daha esnek davranılmasını

27 Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 2000, 7. basım, s. 181.
28 I. İnönü Muharebesi'nde her iki tarafın kuvvetleri: Türkler: 6000 tüfek, 50 ağır makineli tüfek, 34 hafif makineli tüfek, 28 top, 300 kılıç; Yunanlılar: 20 000 tüfek, 150 ağır makineli tüfek, 231 hafif makineli tüfek, 50 top, 200 kılıç, Tevfik Doğantan, , "Bursa Bölgesinde Yapılan savaşlar", *Askerî Mecmua,* Sayı 116 (Eki), 1940. s. 31.
29 Bu muharebenin askeri açıdan günü gününe ayrıntılı değerlendirmesi için şu kaynaklara bakılabilir: *TİH*, *Batı Cephesi, II*. Cilt, 3. Kısım, s. 161-243; İ. Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul 1939, s. 9-39.
30 Yunan ordusunun "taarruzî keşif" yaptığı Batı basınında da yer almıştır. Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 242 (*Le Temps*, 20 Ocak 1921, s. 4).
31 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. IV, İstanbul 1991, s. 26, (İsmet İnönü, "Millî Mücadele", *Ulus Gazetesi*, 14 Mayıs 1968).
32 *TİH, Batı Cephesi*, II. Cilt, 3. Kısım, s. 243.
33 Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 242, (*Le Temps*, 1 Şubat 1921, s. 1).

savunan Fransa ve İtalya arasındaki anlaşmazlık artmıştır.[34]

Bu görüşmeler devam ederken TBMM Hükümeti iki siyasi başarıya imza atmıştır. Bunlar Moskova'da taraflarca imzalanmış Türkiye-Afganistan Antlaşması (1 Mart 1921) ve Ruslarla Moskova Dostluk Antlaşması (16 Mart 1921)'dır.[35]

Londra Konferansı sonunda, İtilâf Devletleri Sevr'in küçük çaplı değişikliklerini sundukları Türk tarafına düşünmek ve müzakerelerde bulunmak için bir aylık bir süre tanımışlardı. Ancak daha bu süre dolmadan Yunan kuvvetlerinin yeniden taarruza geçtikleri görülmüştür. II. İnönü Muharebesi olarak anılan bu çarpışmaların çıkış sebeplerini kısaca söyle değerlendirebiliriz: Yunanistan'daki yeni Kral Konstantin yönetimi İtilâf Devletleri'ne bağlılığını I. İnönü Muharebesi ile gösterdiğinden İngilizler Yunanlıları tekrar korumaya almışlardı.[36] Diğer taraftan İngilizler yeni doğan, gittikçe kuvvetlenerek ve kendinden emin bir şekilde gelişen Millî Hükümeti bu amacına ulaşamadan boğmak ve onun henüz küçük ve fakat fedakâr ordusunu ortadan kaldırmak istiyorlardı. Padişah ve hükümetini Türkiye'de egemen kılmak isteyen İngilizler Londra Konferansı'nda umdukları olumlu sonuçları elde edemeyince, Sevr Antlaşması'nı bir an önce uygulamaya sokmak için Yunanlıları ikinci ve esaslı bir taarruza geçirdiler. Yunanlılar I. İnönü Muharebesi'ndeki uğradıkları yenilgiyi her ne kadar örtmeye çalışsalar da kaybolan prestijlerini yeniden sağlamak ve Sevr Antlaşması kararlarına göre elde edecekleri nimetleri bir an önce kazanmak istiyorlardı. Diğer önemli bir sebep de, yeni kurulan Yunan Hükümeti ve Genelkurmayı'nın, zamanın, yeni kurulan Türk ordusu lehine işlediğini hesaplamasıdır. İşte bu endişe Yunanlıları I. İnönü Muharebesi'nden iki ay 13 gün gibi kısa bir süre sonra yine tam ve esaslı bir şekilde hazırlanmadan, bir taarruza zorlamıştı.[37]

Yunanlıların Küçük Asya Ordusu, 1921 yılı Mart başlarında Harbiye Bakanlığı'ndan aldığı emir gereğince Eskişehir-Afyonkarahisar arasındaki 200 kilometrelik bir cepheden taarruz ederek bölgeyi işgal edecekti. Yunan ordusunun 3. Kolordusuna bağlı birlikler Eskişehir'i ele geçirmek üzere o istikametten, 1. Kolordusuna bağlı birlikler de Dumlupınar istikametinden Kütahya ve Afyonkarahisar istikametinde taarruza geçeceklerdi. Yunanlıların ilk hedefi demir ve karayolu şebekelerinin merkezi Eskişehir idi. Bunun yanında Yunanlıların İzmit'te bir Tümenleri onun karşısında ise Türklerin Kocaeli Grubu vardı. Türk kuvvetlerinin Albay İsmet Bey'in komutasındaki Batı Cephesi birlikleri Eskişehir'in kuzeybatısında toplanmıştı. Türk Genelkurmayının harekât plânına göre muhabere İnönü ve Dumlupınar mevzilerinde karşılanacaktı. Hazırlıklar buna göre yapılıyordu.

Eğer Yunan taarruzu önce güneyde Afyon kesiminde gelişirse buna karşı 3 Tümenle (23.-57. ve 8. Tümenler) 41. Tümenden alınacak birlikler ve 2. Süvari Tümeni kullanılacak, bu kuvvetlerle Kütahya kesiminde bulunan 4. Piyade ve 1. Süvari Tümeninin yetişmesine kadar Dumlupınar mevziinde savunma yapılacak, üstün taarruzlar karşısında, Altıntaş ve Balmahmut doğrultusunda çekilmek suretiyle Eskişehir'den demir yolu ile Kütahya'dan karadan yollanacak kuvvetlerle önce denge sağlanacak daha sonra da taarruza geçilecekti. Şayet Yunan taarruzu kuzeyden belirirse, İnönü mevziinde kesin savunma kabul edilerek, Kütahya kesimindeki Güney Cephesi kuvvetleri Dodurga ve Domaniç doğrultusunda

34 Tansel, *Mondros'tan…*, s. 39-47; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),* İstanbul 1989, 2. Basım, s. 12-15; Fransızların Türklere ve Türkiye'ye bakışını Aralık 1920'de milletvekili Chappedelaine'in Meclis'te alkışlarla karşılanan şu sözleri açık ve net bir şekilde göstermektedir: "*Beyler, Türk milliyetçileri bugün Suriye'yi, Mezopotamya'yı Hicaz'ı terke hazırdır. Kafkas Devletlerinin bağımsızlığını tanıyorlar. Ama Anadolu yaylalarında, Menderes ve Kilikya vadilerinde de onların peşine düşerseniz esaret boyunduruğunu hiç takmamış on milyonluk gururlu bir halkın ya hürriyet ya ölüm düşüncesine sarılmasına şaşar mısınız? Bunun için kim onları ayıplayabilir?*"Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 255, (*Journal Officiel*, 24 Aralık 1920, s. 3935.

35 Turan, Refik-Safran, M.-Yalçın, S. -Hayta, N.-Şahin, M.-Çakmak, M.A.-Dönmez, C., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara 1999, s. 164-165.

36 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 15.

37 *TİH, Batı Cephesi,* II. Cilt, 3. Kısım, s. 277.

kullanılacak, bundan başka, Güney Cephesi'nden iki piyade tümeni daha İnönü'ye alınacak ve Kocaeli Grubu'yla da Yunanlıların bu cepheden kuvvet kaydırmasına meydan verilmeyecekti.[38]

İlerleyen Yunan kuvvetleri 26 Mart akşamı Türk kuvvetlerinin tuttuğu mevzilere yaklaşmış ve 27 Martta şiddetli çarpışmalar başlamıştır. 30 Mart'a kadar geçen sürede Yunan üstünlüğü sürmüştür.[39] Yunan saldırısının başladığı 23 Mart'tan itibaren Yenişehir, Pazarcık, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar Yunanlıların eline geçmiştir. Bu saldırılarda yerli Rumlar ve Ermeniler Yunanlıların safında yer almışlardır. Türk ordusu 31 Mart günü karşı saldırıya geçmiş ve Yunanlılar 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece ric'at etmek zorunda kalmışlardır. Yunan askerlerinin geri çekilişi sırasında onu takip eden Türk süvarileri Yunanlılara ağır kayıplar verdirmişlerdir.[40]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a, 5 Nisan 1921'de yolladığı raporunda Türklerin İnönü'de ikinci defa zafer kazandığını teyit etmektedir:[41]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 1 Nisan 1921 tarihinde Metristepe'den yolladığı telgrafında belirttiği üzere, "Düşman, binlerce ölüleriyle dolduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir." deniliyordu. Mustafa Kemal Paşa da İsmet Paşa'ya gönderdiği cevapta, "... siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs (tersine dönmüş) talihini de yendiniz..." diyordu.[42] Yunanlılar geri çekilirken, daha önce yaptıkları gibi, geçtikleri Türk şehir ve köylerini ateşe vermişlerdir. Bilecik, Bözüyük ve Söğüt adeta kül yığını haline gelmiş, bu bölgedeki camilerin hemen tamamı yakılmıştır.[43]

II. İnönü Zaferi, yurtdışında ve Anadolu'da çok büyük yankılar uyandırmıştır. Türkiye'ye Sevr'i kabul ettirmeyi amaçlayan Yunan ordusunun bu başarısızlığı, İtilâf Devletleri arasındaki birliğin giderek bozulmasını hızlandırmıştır. Fransa, Ankara Hükümetiyle görüşmelere başlamış ve Zonguldak'tan çekilmiştir. İtalyanlar ise Anadolu'dan çekilmeye başlamışlardır. Kararsız olan Sovyet Rusya, Türkiye'ye vaat ettiği yardımları yollamaya başlamış, Yunanlıların en büyük destekçisi İngiltere tutumunu değiştirerek Malta'daki Türk tutuklulardan 40'ını serbest bırakmıştır.[44]

Bir İngiliz istihbarat raporunun belirttiğine göre: "*Yunan taarruzunun başarısızlığı, İngiliz politikasına yeni bir darbe*" idi.[45] İngiliz Hükümeti II. İnönü zaferinden sonra büyük bir şaşkınlık yaşıyordu. İstanbul'daki İngiliz Ordular Başkumandanı General Harrington'un üst üste yolladığı kaygı dolu telgraflar işin ciddiyetini açıkça ortaya koyuyordu. 10 Mayıs 1921 tarihli şifre telgrafında General Harrington şunları yazmıştır: "*Buradaki durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum... Başlıca etkenler şunlardır:*

a) Yunan askerleri yüksek kumandaya güvenlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir...

38 *TİH, Batı Cephesi,* II. Cilt, 3. Kısım, s. 301-302.
39 Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 171.
40 Durmuş Yalçın - A. Süslü - R. Turan - D. A. Akbulut - Y. Akbıyık - N. Köstüklü - M. Balcıoğlu - C. Eraslan - M. A. Tural - C. Avcı *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* s. 2878 (*HTVD* Sayı: 55, belge no: 1255).
41 *"Yunan kuvvetlerinin büyük zayiat verdikleri Eskişehir cephesinde günlerce süren şiddetli çarpışmalardan sonra, Yunanlılar geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Kuzey ve güney kolların her ikisi önceki hatlarına çekilmektedir. Bursa kuvvetlerinin mevcudu ise 13000 tüfekten, 8000'e düşmüş görünüyor. Zayiat, bir tümende 2700, diğerinde 2000 kişi tahmin edilmekte ve askerin moralinin hızla bozulduğu bildirilmektedir. Dün Yunan Yüksek Komiserini görme fırsatını buldum. Yunan, zayiatının muazzam olduğunu kendiliğinden kabul etti. İnönü'nde bir alayın, albaydan aşağıya doğru bütün subayların öldüğünü söyledi..."*Rumbold aynı raporda yenilgide iki sebep gösteriyor. Biri Yunan subaylarının beceriksizliği, ikincisi de Türklerin bu harbde, kullandıkları 6 inçlik Howrtzer topları, Şimşir, *İngiliz Belgeleri……, s.* 11-12, (FO, 406/46 s. 19, No:20, Rumbold'dan Curzon'a rapor, İstanbul, 5-4, 1921, No. 339.)
42 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 172.
43 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 278, (*HTVD*, Sayı:57, belge no: 1300); Tansel, *Mondros'tan….., c.*4, s. 82
44 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 279.
45 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 16, (FO, 371/6515).

b) Milliyetçiler, öncekinden çok daha güçlüdürler; iç hatlarda 7 Yunan piyade tümenine karşılık 12 Tümenleri vardır. Ocak ayından beri güçleri ve kendilerine güvenleri muhakkak ki artmıştır... Kanaatimce, Mustafa Kemal tamamen haşindir. Bizim içerideki ve dışarıdaki güçlerimizi pekiyi bilmektedir. Tarafsızlık çabalarımıza inanmamaktadır. Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve sonra bizi önüne katacağından aşağı yukarı emindir..."[46]

Fransız basını da bu Yunan yenilgisine geniş yer vermiştir.[47]

Zafer, Anadolu'da halk arasında, TBMM'de ve basında da büyük yankılar uyandırmıştır. Cepheye en yakın olan Eskişehir'de Yunan kuvvetlerinin hezimete uğradığı öğrenilince herkesi sevinç ve heyecan kaplamış ve yaklaşık 10.000 kişi idman alanında toplanarak burada büyük bir miting düzenlenmiştir. Mitingden sonra halk hastanedeki yaralıları ziyarete gitmiş ve onlara sigara ikram etmişlerdir.[48]

Eskişehir'deki bu kutlamalardan bir gün sonra 2 Nisan Cumartesi günü bütün Ankara halkı sokaklara dökülmüştür. Bütün okullar, esnaf cemiyetleri ve halktan oluşan binlerce kişi TBMM önüne gelerek bir miting yapmışlardır. Mitingde Ankara Belediye Reisi Semih Rıfat ve Hamdullah Suphi halkı coşturan konuşmalar yapmışlardır. Mustafa Kemal ve milletvekillerinin de hazır bulunup konuşmaları heyecanla alkışladığı mitingin sonunda Hamdullah Suphi önderliğinde İstiklâl Marşı söylenmiştir. Daha sonra mızıka eşliğinde marşlar söylenmiş ve halk sevinç gözyaşları içinde dağılmıştır. Zaferden sonraki 10 gün içinde yurdun hemen her yerinde sevinç gösterileri, mitingler ve bağışlar yapılmış, TBMM'ye tebrik telgrafları çekilmiştir.[49]

O günlerde Kocaeli bölgesinde yeni kurulmuş olan Kolordu (Mürettep Kolordu) komutanlığına atanan Kâzım (Özalp) Bey Meclis'ten ayrılıp Düzce'ye giderken yolda gördüklerini şöyle anlatıyor: "Sarıköy-Nallıhan-Mudurnu-Bolu yolu ile Düzce'ye giderken, bu bölgelerde fevkalâde günler yaşandığını görüyordum. Geçtiğim yerlerde halk, İkinci İnönü Zaferi'nin şenliklerini yapıyordu. Yollarda görüştüğüm vatandaşlar her ne hizmet ve fedakârlık lâzımsa ifaya amadeyiz diyorlardı. O zaman Bolu Mutasarrıfı olan Halil Bey'in (sonradan Zonguldak Mebusu) Bolu'da cephe için vaat ettiği yardımları tamamen yapmış olduğunu, çok fedakârane çalışarak cepheye büyük yardım temin ettiğini yazmak, benim için bir vicdan borcudur. Düzce'ye, hiçbir zaman unutamayacağım büyük bir tezahürat içinde Nisan'ın yedinci günü vardım ve aynı gün Güney Cephesi'nden de düşmanın çekildiğini haber aldım..."[50]

14 Nisan 1921 Perşembe günü TBMM tarafından Hacı Bayram Camii'nde şehitler için mevlit okutulmuştur.[51] Gerek İstanbul, gerekse Anadolu basını bir haftayı aşkın bir süreyle haberlerinde ve başyazılarında sürekli İnönü Zaferi'ni yazmışlardır.[52]

---

46 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 18, (FO, 371/6513/E. 5730. Harrington'dan Harbiye Başkanlığına Şifre Tel. İstanbul, 10.5.1921, no: 284).

47 9 Nisan 1921 tarihli *Le Temps* gazetesinde "*Eskişehir dersi*" başlıklı bir yorum ilginçtir: *"... Muhtelif milliyetten yabancılar harekâtı (II. İnönü) Yunanlılar yanında izledi. Onlar arasında bir miktar İngiliz subayı bulunduğunu sanıyoruz: Yanılmıyorsak, her Yunan tümeninde bir tane ve General Papoulos'ın genelkurmayında üç-dört tane vardı. Ekleyelim ki ....Türkler stratejide de, taktikte de üstün göründüler. Çünkü Yunan yenilgisi, Hellen ordusunun sol kanadını çeviren Türklerin bir manevrası ile sağlandı.... Bütün milletler gibi yaşama ve istiklâl hakkı olan bir Türk Milleti vardır... Bu milletin bir alanı ve bir başşehri vardır. Asya'da İzmir bu alanın başlıca penceresidir. Avrupa'da da Edirne, başşehrin gerekli kale duvarıdır.. Tek bir çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak, onlara İzmir'i Edirne'yi vermek..."* Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 262.

48 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 280 (*Hâkimiyet-i Millîye*, 06.04.1921).

49 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 280-284.

50 Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922),* c.I, Ankara 1971, s. 176.

51 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 285 (*Hâkimiyet-i Millîye*, 11.04.1921; İstanbul'da da mitingler yapılmış, Kızılay için para toplanmıştır. Padişah bile "teberruatta" bulunmuş, şehitler için mevlit okutulmuştur. Tansel, *Mondros'tan……,* c. 4, s. 85 (*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi - HTVD,* Sayı 54, Belge no: 1258).

52 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 285-286.

Yunan Kralı Konstantin'in "Anadolu Seferi" ve İtilaf Devletleri'nin Tutumu

II. İnönü Zaferi sonrası ile Sakarya Zaferi öncesinde Londra çok kaygılıydı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon 14 Haziran 1921 günü Paris'teki İngiliz Büyük Elçisi Lord Harding'e uzun bir yazı yollamıştı.[53] Bu yazı "*Majestelerinin hükümeti, Ortadoğu'daki son siyasal gelişmeleri gittikçe artan bir kaygıyla izlemiştir.*" cümlesiyle başlıyordu. Kaygı yaratan bu son gelişmeler neydi? Lord Curzon bunları şöyle sıralamıştır: Bekir Sami Bey'in Kilikya konusunda Londra Konferansı sonunda Fransa'yla imzaladığı 11 Mart 1921 günlü anlaşmayı Ankara Hükümeti reddetmişti. İtalya, 7 Haziran 1921'de Antalya'yı boşaltmaya başlamıştı. Ankara Hükümeti İngiltere'ye karşı düşmanca bir tutum takınmıştı: Mayıs ayında Hintli Mustafa Sagir (İngiliz casusu), Ankara'da asılmıştı, Ankara Hükümeti'nin elindeki İngiliz esirler (subay ve er toplam 29 kişi) serbest bırakılmamıştı. Yine Mayıs ayında Türk polisi Antalya limanında "Palitona" adlı İngiliz gemisine girmişti. Muğla'da bir İngiliz maden işletmesinin çalışmasına Türkler son vermişlerdi. Kaygı yaratan başka bir konu, Ankara'yla Moskova arasındaki samimiyetin gittikçe artmasıydı. 16 Mart'ta Moskova Antlaşması imzalanmıştı. En son olarak da Türk-Yunan çarpışmalarını yeniden başlamasının kaçınılmaz olduğuna yer verilmişti.

18 Haziran 1921'de Paris'te İngiliz, Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanları görüşmelere başladılar. Varılan mutabakata göre önce Yunanistan'a İzmir ve Trakya ile ilgili barış plânı sunulacak sonrada Türklere teklifte bulunulacaktı. Üç müttefik devletin üzerinde anlaştıkları konulardan Türkler açısından en önemlisi İzmir konusuydu. İzmir'e özerklik verilecek, daha sonra Yunan askerleri bu bölgeyi boşaltacaklardı. II. İnönü Zaferi'nden sonra İngiltere'nin de razı olduğu en önemli "taviz" buydu. Kazanılan iki zaferden sonra İtilâf Devletleri Türkiye'ye ancak bunu lütfediyorlardı. Fakat bu karar Türkiye'ye bildirilmiyor, Yunanistan'ın kabul etmesi şartına bağlanıyordu. Eğer Yunanistan kabul ederse teklif Türkiye'ye götürülecekti. Kısaca Sevr yine büyük ölçüde olduğu gibi Türk Milleti'ne dayatılıyordu. Millî Hükümetin Misak-ı Millî'den taviz vermeyeceği kesin olduğuna göre ufukta yine bir savaş görünüyordu.[54]

Yunanistan ise Anadolu macerasını silahla halletmek ve büyük hayallerine ulaşmak üzere harekete geçmişti bile. Müttefiklerin Paris görüşmelerinden bir hafta önce yani 11 Haziran 1921'de Yunan Kralı, modern tarihlerin en büyük seferine başlamak üzere Yunanistan'dan büyük bir kafile ve törenlerle Küçük Asya'ya (Anadolu) uğurlanmıştı.[55] Fransız basınında bu savaş "*Konstantin'in Yeni Haçlı Seferi*" adıyla verilmiştir. Ancak "*Konstantin tahtını yitirecek*" yorumu yapılmıştır.[56]

12 Haziran öğleden sonra İzmir rıhtımına inen Kral ve beraberindekiler "*Zito Konstantin*" naralarıyla karşılandı. Kral İzmir'e iner inmez ordusuna savaş çağrısında bulundu: *"Askerler! Yurdun sesi beni yeniden sizin kumandanızı almaya çağırdı. Bu kutsal toprak üzerinde, dünyanın hayran olageldiği eşsiz uygarlığı işte tam bu noktada yaratmış olan Elen ülküsü için çarpışıyorsunuz.... Askerler.... İleri! Kralınız sizinle beraberdir.*."[57]

53 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 21 (FO, 406/46, s. 89-92, No. 63 ve DBFP, 1/17, s. 244-248, No. 229).
54 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 34.
55 Kral Konstantin beraberinde veliaht prens Nicholas, Prens Andrew, Başbakan Gounaris, Harbiye ve Bahriye Bakanları olduğu halde "Lemnos" zırhlısı ve ona eşlik eden 3 savaş gemisiyle 11 Haziran'da İzmir'e hareket etti. Hareketten önce Atina Katedrali'nde resmi bir âyin yapılmıştı. Kiliseden çıkarken kral "Konstantinopolis"e! Konstantinopolis'e" naralarıyla alkışlanıp uğurlanmıştı. Kral, Yunan halkına dolayısıyla dünyaya bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiride; "*Ellenizmin yüzyıllardır savaştığı o yerlerdeki (Anadolu'daki) ordunun başına geçmek üzere, yola çıkıyorum..... Tanrı'nın yardımına, kahraman ordumun coşkusuna ve Elen basiretinin sarsılmaz gücüne, moraline güvenerek, milletin yüce iradesinin beni çağırdığı oraya gidiyorum*" diyordu.Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 36-37 (FO, 371/6519/E. 7185, Granville'den Curzon'a yazı, Atina: 13.6.1921, No: 253).
56 Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 266 (*Le Populaire*, 11 Haziran 1920, s. 3).
57 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 38, (FO, 371/6519/E. 7186. Granville'den Curzon'a yazı, Atina, 15.6.1921, No: 259).

Bir Fransız yazar o dönemdeki müttefik devletlerin niyet ve oyunlarını şöyle tahlil ediyor: *"Kuşkusuz Konstantin kendiliğinden tekrar savaşa başlamak gibi bir teşebbüse girişemezdi. Uşağı olduğu emperyalist İngiltere ona cüret veriyor. İşte böylece, savaştan bıkan ulusların ufkunda yeni bir Doğu savaşı beliriyor. Şu var ki, Yunan sever olan İngiliz kapitalizminin aksine, önceden Kemalistlerle çarpışan Fransız ve İtalyan kapitalizmleri Türkleri tutuyor: Menfaat gözetmeyen ve ideal bir takım düşüncelerle değil, fakat yalnız ve yalnızca, Britanya'nın yayılıp genişlemesi onları ürkütüyor da ondan.*."[58]

Üç büyükler (İngiltere-Fransa-İtalya) Türkiye'ye arabuluculuk teklif etmemişlerdi. İstanbul Hükümeti Yunanistan'a arabuluculuk teklif edildiğini gazetelerden öğrenmişti. Yunan saldırısı öncesinde 3 Temmuz 1921'de Müttefiklere bir nota verildi. Hâriciye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa imzasını taşıyan bu nota şöyle başlıyordu: "*Bâb-ı âli, müttefik büyük devletlerin, Yunanistan'a arabuluculuk teklif ederek âdil ve sürekli bir barış yapılması lehindeki iyi niyetli davranışlarını büyük bir memnuniyetle görmüştür.*" Nota Yunanlıların "*hak ve adalete dayalı çözüm*"den kaçındıklarını amaçlarının "fetih" olduğunu vurgulayarak devam ediyordu. Ayrıca da Yunan askerlerinin Anadolu'da yaptıkları ve yapacakları kötülükler, toplu kıyımlar, yakıp yıkmalar protesto ediliyordu.[59] İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivleri "*Yunan mezalimi (Greek atrocities)*" ile ilgili belgelerle doludur.[60]

Ankara Hükümeti ise müttefiklere yalvaran bir nota vermemişti. O, işgal altındaki Türk topraklarında masum insanlara hayvanları bile tiksindirecek mezalimi reva gören Yunan askerlerine ve işbirlikçilere hak ettikleri dersi vermek için savaş hazırlıklarıyla meşgul oluyordu.

Bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı General Sir Charles Harrington'un deyimiyle "*olağanüstü bir olay*" İngiliz Hükümeti'ni oldukça heyecanlandırmıştır. Harrington 20 Haziran 1921 günü Londra'ya yolladığı bir şifre telgrafta, kendisiyle TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa arasında görüşme fikrinin ortaya çıktığını bildiriyordu.[61]

Bu görüşme dolaylı olarak emekli İngiliz Subayı Binbaşı J. Douglas Henry ile Ankara'yı temsilen Refet Paşa arasında İnebolu'da gerçekleşmişti (13 Haziran 1921). Ancak Mustafa Kemal ile Harrington'un doğrudan görüşmesi, iki yıldır Ankara Hükümeti'yle ilişki kurmamakta direnen İngiliz diplomasisinin başı Lord Curzon'un Türkiye işlerinin sertlikle "çözümleneceği" fikrindeki inatçı ve "eli sopalı" tavrı yüzünden gerçekleşmemiştir.[62]

İngilizler, Mustafa Kemal'in istedikleri yerde görüşmeye gelmesi şartıyla bu gelişmeyi Fransa ve İtalya'ya 22 Haziran'da bildirdiler. Fransa ve İtalya bu görüşmeyi uygun bulmuşlardır. Müttefikler arasında yazışmalar 10 gün sürdü. Fakat Mustafa Kemal Paşa 6 Temmuz 1921'de Harrington'a yolladığı telgrafta görüşmenin İngiliz savaş gemisinde değil İnebolu'da yapılması şartını bildirmiş ve iyi niyetini göstermişti. Bu yazışmalar yapılırken 10 Temmuz 1921'de Sakarya'ya kadar sürecek genel Yunan taarruzu başlamıştı. Bu saldırı başladıktan sonra artık İngiliz diplomasisi daha açık olarak Yunanlılar tarafına dönmüştü. Böylece İngilizler umutlarını yine Yunanlılara bağlıyorlardı.[63]

58 Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 267- 268, (Poul Louis'in 21 Haziran 1921 günkü *L'Humanite* gazetesindeki yazısından).
59 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 47, (FO, 371/6522- İzzet Paşa'dan Rattigon'a Nota, İstanbul, 3.7.1921, No: 28878/382).
60 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 49.
61 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 50, (FO, 371/6471/E, 7174-Harrington'dan War Office'e şifre tel. İstanbul, 20.6.1921, No. 454, ayrıca FO, 371/6492).
62 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 62; Lord Curzon bu düşüncelerini 18 Haziran'da Paris'teki müttefikler toplantısında da dile getirmekten çekinmemiştir. Lord Curzon Hindistan'daki Sömürge Valiliği günlerini hatırlayarak "*doğulularla pazarlığa girişirken arkalarında bir değnek bulundurmanın pek işe yaramadığını*" ileri sürmüştü.Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 66.
63 Lord Curzon 12 Temmuz tarihli bir telgrafında, Mustafa Kemal'in Harrington'a cevabını "*düşmanca ve âdeta küstahça bir davranış*" olarak nitelendirmişti.Şimşir, **İngiliz Belgeleri……,** s. 96-97, (DBFP, 1/17, s. 307, No. 294).

Aslında Yunanlılara saldırı için yeşil ışığı yakan İngiliz Hükümeti idi. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Yunan saldırısı başladıktan ve hele Yunanlıların ilerlemekte olduklarını gördükten sonra açıkça tarafsızlıktan ayrılacak, Yunanlılar lehinde bir politika tutturacaktır.[64]

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Türk Ordusunun Sakarya'nın Doğusuna Çekilmesi (10-25 Temmuz 1921)

I. ve II. İnönü Muharebelerinde umduklarını bulamayan ve yenilen Yunanlılar, Krallarının da gelmesiyle yeniden taarruz için hazırlıklara başlamışlardı. Ordusunun başına geçen Kral Konstantin "Megali İdea"yı gerçekleştirmek için büyük hayaller ve ümitler içinde idi. Ancak önce Türk kuvvetlerini yenerek güçlü olduklarını, hem Yunan halkı hem de İtilâf Devletleri'ne ispat etmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Bu amaçla Yunanlılar vakit kaybetmeden, hatta İtilâf Devletleri'nin barış projesini de reddederek, 8 Temmuz 1921'de İnönü-Kütahya-Döğer mevzilerini tutmuş olan Türk kuvvetlerini güneyden kuşatmak üzere harekete geçtiler.

En şiddetli çarpışmalar 14-18 Temmuz günlerinde Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde olmuştur. Sayı, silah ve lojistik destek açılarından Yunan kuvvetlerinin fevkalâde bir üstünlüğü vardı. O yüzden Türk kuvvetlerinin geri çekilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. 18 Temmuz'da Batı Cephesi karargâhına gelen TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa durumu yakından incelemiş ve Türk kuvvetlerinin Eskişehir ve güneyinde toplanmasını sağladıktan sonra; "Birliklerin takviyesi, tensiki ve düzenlenmesi için, düşman ordusu ile araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafe konması, bunun için Sakarya doğusuna çekilmenin uygun olacağı" talimatını vermiştir. Böylece, Batı Cephesi'ndeki Türk birlikleri 18 Temmuz 1921 akşamı Eskişehir doğusu-Seyitgazi hattına çekildiler. Kütahya Muharebeleri denilen bu çarpışmalarda Yunan ordusunun takipteki gevşekliği yüzünden önemli bir zayiat verilmeden Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi gerçekleşmiştir.

Bu harekât sonunda Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar Yunanlıların eline geçti. Yunanlılar bu işgaller sırasında da her zaman yaptıkları gibi köy ve kasabaları ateşe vermişler, insanlık dışı bir vahşet örneği göstererek masum sivil halka her türlü mezalimi yapmışlardır. Yapılan Yunan zulmüne tarihte çok ender olarak rastlanır.[65]

Söz konusu savaşlar ve sonuçlarının dış politikada pek etkili olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu günlerde Fransızlarla yapılmakta olan görüşmeler kısa bir süre kesintiye uğramış idi. Ancak Fransız kamuoyuna hâkim kanaat, Konstantin'in Kemalistleri katiyen yenemeyeceği şeklindeydi.[66] 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk ordusu yıpranmışlığına ve yorgunluğuna rağmen yeni bir dirilişin destanını yazma hazırlığına başlamıştır. Bu destan Sakarya Meydan Muharebesi'nde yazılacaktır.[67]

64 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……*, s. 102.
65 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 288.
66 Meselâ; 24 Temmuz tarihli *Lyon Républicain* gazetesinin başyazısında "*durum"* şöyle değerlendiriliyor: *"Yunanlılar zafer haberleri veriyor. Kuşkusuz epey ilerlediler, Kütahya ve Eskişehir'e girdiler... Türklerin morali mi bozuk? Aksine, geri çekilmeleri bir manevra mı? Olaylar bizi aydınlatacak. Bir yenilgiden sonra bile çekilen ordu mutlaka savaş dışı kalmış değildir... Türkler o kadar cesaret ve dayanıklılık örnekleri verdiler ki tam ve kesin bir yenilgiye uğradıklarına inanılmaz: Kanımız şu ki, Atina'nın kâhinleri 'kazandık' diye bağırırken arzularını gerçek sanıyorlar. Oysa savaş yeni yeni başlıyor.";* 26 Temmuz 1921 tarihli *La Croix* gazetesinde ise; "*Yunanlıların Anadolu içlerine bu kadar (Ankara'ya kadar) ilerlemesi çok güç görünüyor. Türkler isteyerek çekiliyorlar ve ikinci hatta teması koruyorlar: Burada, daha önce olduğu gibi hasımlarını yenecekleri ümidindeler..."* deniliyor. Yine 29 Temmuz 1921 tarihli *L'Quest-Eclair* gazetesinin "*durum*" yazısında şu ilginç görüşler yer almaktadır: "*Eskişehir Zaferi'nin gerçek önemini bilmek çok güç, ancak Yunan gevezeliği tarafından fazla şişirilmiş görünüyor... İngiltere hükümeti olan bitene göz yumuyor. Sâbık Kayzer'in eniştesi Konstantin'in emperyalizmini teşvik çok büyük bir hatadır. İngiltere'nin olaylara sesini çıkarmadığı gerçek, ama Türklere şans bir gülsün bakın nasıl apar topar aracılığını ileri sürecektir."* Akyüz, *Türk Kurtuluş…*, s. 272-273.
67 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 289.

Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

1921 yılı Temmuz sonlarında TBMM'de kötü bir politik hava esiyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mes'ulü vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugün elîm hâlin, feci vaziyetin âmil-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı. Bu sözlerle kastedilen kişi Mustafa Kemal Paşa idi.[68] Aslında Heyeti Vekile Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa Meclisin 23-30 Temmuz 1921 tarihlerindeki gizli oturumlarında: "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmakla bizzat ben mes'ulüm. Hiçbir kumandan bundan mes'ul tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim"* dedi ise de, tartışmalar sürüp gitti, kapanmadı.[69] 4 Ağustos 1921'de yapılan gizli oturumda bir milletvekili kürsüden Mustafa Kemal Paşa için "*ordunun başına geçsin"* dedi. Meclis Mustafa Kemal Paşa'yı sevenler ve sevmeyenler olarak ikiye ayrılmıştı. Muhalifler yenik bir ordunun başında Mustafa Kemal Paşa'nın yıpranacağını böylece tasfiye edilerek ondan kurtulacaklarının hesabını yaparken, Meclisin çoğunluğu ise zor günlerden kurtuluşun ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olmasıyla sona ereceğine inanmıyorlardı. Sevenler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başında başarılı olamaması halinde her şeyin mahvolacağını düşünenler de vardı. Onlara göre Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olması en son çare olmalıydı. İşte bu tartışmalar arasında Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına bir önerge vererek kendisine gösterilen yakınlığa teşekkür ettikten sonra "*ordunun maddi ve manevi kuvvetini*" arttırmak için, "*TBMM'nin haiz olduğu salahiyetin*" üç ay süreyle kendisine verilmesi şartıyla Başkumandanlığı alabileceğini bildirdi.[70]

Fakat onun bu isteği Mecliste uzun ve sert tartışmalara yol açtı. Muhalefet hem Başkumandanlık unvanına hem de meclisin yetkilerinin bir kişiye verilmesi konularında itirazlarda bulundular.[71] Fakat Mustafa Kemal Paşa isteğinde direnmiş en sonunda 5 Ağustos 1921'de onun istediği yetkileri veren kanun kabul edilmiştir.[72] Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa yaptığı kısa konuşmada meclise teşekkür ettikten sonra şunları söyledi. "*Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hakkındaki güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakika, bu kesim inancımı yüksek heyetimize karşı, bütün millet karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim."*[73]

Mustafa Kemal Paşa 9 Ağustos 1921 tarihinde ordu ve millete yayınladığı bir beyannâmede Türk Milleti'ni ve Türk ordusunu övüyor, hiç yoktan oluşturulmuş bu ordunun İnönü'de Yunanlıları iki defa yendiğini, son muharebelerde de onlara büyük kayıplar verdiğini söyledikten sonra TBMM'nin, kendisinin geniş yetkilerle Başkumandanlığa getirdiğini, amacında Yunan ordusunu "*Ana yurdumuzun harîm-i ismetinde*" boğmak olduğunu bildiriyor, bunu sağlamak üzere her çareye başvurulacağını açıklıyordu.[74]

Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos'ta "Tekâlif-i Millîye" adıyla 10 emir çıkardı. Bunların birisiyle "Tekâlif-i Millîye komisyonları" kuruldu. Bu komisyonlar Başkumandanın vereceği emirleri uygulayacaklar ve "Bu suretle seferber ordu ihtiyacını te'min edeceklerdi." Yine bu komisyonlar verilen emirler doğrultusunda bedeli sonradan ödenmek üzere, halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek, giyecek maddelerinden % 40'ını "öküz ve at arabalarının yüzde onunu, binek ve taşıt hayvanlarının yüzde yirmisini" aldılar. Bundan başka "Her

68 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 206.
69 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, c. 2, s. 97-127.
70 *TBMM GZC*, c. 2, s. 131-144, 157-162; Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 207-208.
71 *TBMM GCZ*, c. 2, s. 164-185.
72 Başkumandanlık Kanunu'nun oylamasına 184 milletvekili katılmış, kanun 184 oyla kabul edilmiştir. *TBMM ZC*, c. 12, s. 19; Fakat kanuna kabul oyu veren mebuslar listesinde 183 isim vardır. *TBMM ZC*, c. 12, s. 21-22.
73 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 211.
74 Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), IV (1917-1938),* Ankara 1964, s. 392.

evden bir kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık" istediler.[75]

Bu emirlerin uygulanmasında ihmali ve kötü niyeti olan devlet memurları da "*Hıyanet-i vatanîye*" suçu ile yargılanarak cezalandırıldılar.[76] "*Tekâlif-i Millîye Emirleri*"nin uygulanmasıyla Sakarya'nın doğuşuna çekilmiş Türk ordusunun lojistik destek kaynakları arttırılmış, aynı zamanda Doğu cephesi ve Merkez ordusundan bazı birlikler Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Böylece Yunan ordusuna karşı köklü savunma tedbirleri alınmış oluyordu.[77] Ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında Refet Paşa'nın da büyük payı vardı ve bu yüzden takdire değer görülmüştü.[78] Ancak bütün bu çabalara rağmen Türk ordusu ile Yunan ordusu arasındaki silah cephane araç ve gereç bakımından fark giderilememişti.[79]

Bu sırada İtilâf cephesi de yeni kararlar almıştı. 10 Ağustos'ta İngiliz Başbakanı, Paris'te kendi politikasını az çok Fransa ve İtalya'ya kabul ettirerek, onları da Yunanlılar lehine "tarafsızlığı gevşetme" politikasına çekmişti. Lloyd George; "barış artık Türklerden ziyade Yunanlılara bağlı" diyecektir. Fransa Başbakanı Briand'ın; "Yunan başarılarının sürekli olabileceğinden kuşku duyduğunu "söylemesine rağmen, İngiliz Başbakanı kanaatini değiştirmemiştir. Paris görüşmelerinden Londra'ya dönmeyi bile beklemeden Lloyd George "tarafsızlığı gevşetme" politikası çerçevesinde İngiliz firmalarının Yunan ordularına savaş malzemesi satabilmeleri talimatını vermiştir.[80]

Ankara'ya doğru ilerleme fikrinden vazgeçmeyen Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki kayıpları gidermek ve "ileri yürüyüş esnasında uzayacak menzil hatları üzerine lâzım gelen tertibatı yapmak için"[81] bu savaştan sonra Eskişehir'de 15-20 gün oyalandılar. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa ile birlikte, Polatlı yakınında Alagöz köyündeki karargâhına giderek Başkumandanlığa başlamasından bir gün sonra, yani 13 Ağustos 1921'de harekete geçen Yunanlılar 14 Ağustos'ta Sivrihisar'ı işgal ettiler.[82] 15 Ağustos'ta Yunan Kralı askerlerine Ankara'yı hedef gösteren emrini verdi ve "İngiliz irtibat subaylarını" Ankara'da vereceği ziyafete çağırdı.[83]

Yunan kuvvetleri 17 Ağustos'ta Sakarya'nın batısındaki Türk kuvvetleriyle temasa geldiler. Buradaki zayıf Türk kuvvetlerinin görevi Yunan ileri harekâtını "mümkün olduğu kadar" geciktirmekti.[84] Bu arada Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan morali artıran bir tavsiye yazısı geldi.[85]

75 Arsan, *ATTB*, s. 304-404.
76 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (*HTVD)*, Sayı 58, Belge no: 1323 ve 1324.
77 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 289.
78 Tansel, *Mondros'tan*….., c. 4, s. 109-140, (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri - ASD*, s. 178, *TBMM ZC*, c. 12, s. 260).
79 Sakarya Savaşı öncesinde (3-23 Ağustos 1921) Batı Cephesi Komutanlığına bağlı Türk kuvvetlerinin genel durumu şöyleydi: 6855 subay, 122.186 er, 63.416 tüfek, 344 hafif makineli tüfek, 524 ağır makineli tüfek, çeşitli 181 top, 1309 kılıç, çeşitli 41.405 hayvan, çeşitli 6147 araba, bir miktar binek ve yük kamyonu ve 2 uçak idi. Ancak, bunlardan (Kocaeli Süvari Tugayı ve millî müfrezelerle 6.Tümen, Mürettep Tümen ve menzil birlikleri hariç) Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılanların sayısı; 5401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1284 araba, 2 uçak idi. Sakarya Muharebesi sırasında Yunan ordusunun Anadolu'daki kuvveti: 5500 subay, 178.000 er, 48.900 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyondu. Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan birliklerin (4., 11., ve Bağımsız Tümenler ve Alaylar hariç) toplam kuvveti; 3780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2768 makineli tüfek, 286 top, 3800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 bir tonluk kamyon ve 18 uçak idi. T.C. Genelkurmay Başkanlığı *Türk İstiklâl Harbi (TİH), Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât,* II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1995, s. 6.
80 Şimşir, *İngiliz Belgeleri*……, s. 102; (DBFP. I/17, s. 352-353, Nu. 345 ve s. 352, Nu. 4).
81 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, c. I, İstanbul 1945, s. 171.
82 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1970, s. 159.
83 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, 2. Baskı, s. 92.
84 *ASD*, c. I, s. 171.
85 Karabekir Paşa bu yazıda "*Yaptığımız istiklâl muharebesidir. Vatanında bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi kavgamız devam edecektir... şu veya bu mevziin müdafaasının*" düşünülmemesi, düşmanı yıpratmak için her çareye baş vurulması, "*Düşmanın cenahlarından birinde fâik kuvvetler toplayarak*" orada düşmana gerekli darbenin indirilmesi teklif ediliyordu. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* İstanbul 1990, s. 996.

Yunanlılar, Türk ordusunun sol cenahını kuşatmak suretiyle "imha etmek" istiyorlardı.[86] Bu amaçla 23 Ağustos 1921 sabahı bütün güçleriyle Türk mevzilerine saldırdılar. Özellikle askerî açıdan çok önemli bir tepe olan Mangal dağını ele geçirdiler ve bütün gayretlere rağmen geri alınamadı.[87]

En şiddetli çarpışmalar 24-25 Ağustos günleri oldu. 25 Ağustos'ta Türbetepe iki taraf arasında el değiştirip durdu. Her iki taraf ağır kayıplar verdi, ama sonunda Türk tarafında kaldı.[88] Ertesi gün Yunanlılar çok şiddetli bir saldırı başlattılar. Batı cephesi komutanı İsmet Paşa'nın, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya orduyu daha gerilere çekip savunma hattı kurma teklifini, Fevzi Paşa kabul etmedi ve "Adım adım savunmakla başarılı sonuca varılacağı"nı bildirdi.[89] Bu emir doğrultusunda tertibat alınmasına rağmen 27-29 Ağustos'ta yapılan üç günlük muharebelerde Türk Kuvvetleri çok zor duruma düşmüş ve Türk savunma hattı yer yer gedikler vermişti.[90]

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu zor anları şöyle anlatır: "Meydan savaşı, yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordunun yönü batıya iken güney döndü. Arkası Ankara'ya doğru iken kuzeye verildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiç mahzur görmedik. Savunma hattımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmın yerine en yakın bir mesafede derhal yeni bir savunma hattı kuruluyordu."[91]

Türk savunma hattının biraz gerilemesi Yunanlıları umutlandırdı. 30 ve 31 Ağustos günlerinde Yunanlılar başarılı oldular. 1 Eylül'de de Türk kuvvetlerinin sağ cenahı ile merkezine saldırdılar. 2 Eylül'de Çal Dağı Yunanlıların eline geçti. Mustafa Kemal Paşa daha önce Halide Edip Hanım'a, Yunanlıların "Çal Tepesi'ni işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını; fakat Haymana'ya girerlerse" durumun kötüleşeceğini söylemiştir.[92]

Telefonda Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya durumun Türklerin lehinde olduğunu ve Yunanlıların çekileceklerini bildirmesi, Ordu psikolojisinde fevkalade olumlu etki yapmış sönmek üzere olan ümit ateşini yeniden alevlendirilmiştir.[93] Çünkü Yunanlılar ertesi gün 3 Eylül'de sessiz ve hareketsiz kaldılar. 4-5 Eylül'deki taarruzları ise büyük kayıplar verdirilerek durduruldu. Bu tarihten sonra Yunanlılar artık savunma haline geçmişlerdir.[94]

Yunanlıların bu zamana kadar taarruzda kesin bir sonuca ulaşamamaları Batı kamuoyunda prestij kaybetmelerine sebep oldu.[95] İngiliz diplomatları da artık "*Türk ordusunun kesinlikle saf dışı olmadığını*" itiraf etmeye başlamışlardı.[96]

86 *ASD*, c. I, s. 172.
87 *TİH, Batı Cephesi, Sakarya*……, s. 11-15.
88 *ASD*, c. I, s. 173.
89 Celâl Erikan, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, İstanbul 1971, s. 156.
90 Türk Kuvvetleri yanlış olarak sağ kanat gerisinde toplanmışlardı. Bunlar daha sonra sol kanada naklolmuşlardır. Karabekir, İstiklal….., s. 997.
91 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 215.
92 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s. 222
93 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 291.
94 Mustafa Kemal Paşa, bu durumu, Yunanlıların "*Taarruza devam kabiliyeti ve kudretinden mahrum"* kalıp savunmaya geçtikleri şeklinde değerlendiriyor, *ASD*, c. I, s. 175.
95 Yunan Harbiye Nâzırı Teotokis'in *Daily Telegraph* gazetesi siyasi muhabiri tarafından yazılan, bu arada basında da tercüme edilerek neşredilen sözleri çok budalaca idi. Teotokis, Eylül'ün 5. günü için İngiliz askeri ataşesine Ankara'da randevu veriyordu. Hâlbuki hakikatte, Eylül'ün 5. gününden sonra düşmanlarımız, zaferden ümit keserek konuşma şekillerini değiştirmeye başladılar. Yunan basını, Sakarya doğusundaki tahkimatın Kütahya ve Eskişehir yakınlarındaki tahkimattan daha kuvvetli olduğunu, Yunan karargâhının millî ordu tarafından böyle bir şiddetli mukavemet karşısında kalacağını ümit etmediğini ve Türklerin önemli sayıda yedek kuvvetlerini ve hatta Bolşevik askerlerini yardıma getirdiğini yazıyorlardı.... Fransız, İtalyan, İngiliz basını da Yunan kayıplarının büyük olduğunu ve Yunanlıların Türk ordusunu mağlup etmeleri ihtimalinin azaldığını, muharebenin kışın dahi devamının muhakkak olduğunu yazıyorlardı. Özalp, *Millî Mücadele*….., c.1, s. 204.
96 5 Eylül günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Lord Curzon'a şunları bildirmiştir: "*Sakarya*

İnisiyatifi ele geçiren Türk ordusu Yunanlıların savunmadaki direnme gücünü yoklamak için 6 ve 8 Eylül günlerinde iki taarruz yaptı. Her iki taarruzda da başarılı olunduğundan Türk komuta heyetince "*Düşman ordusunun tepelenmesi zamanının geldiği*"ne kanaat getirildi. Böylece 10 Eylül 1921'de "*Beylikköprü şarkında*" genel taarruza geçildi. Bu taarruz sonunda Yunan kuvvetlerinin Beylikköprü'ye doğru çekilmeye başladığı görüldü. 12 Eylül çarpışmaları daha şiddetli geçti. Bozulan Yunan birlikleri "*artık muntazam bir ric'at manzarasını da kaybederek perişan bir halde bir an evvel nehrin garbına atılmaktan başka bir şey*" düşünememişlerdir.[97]

Böylece 1683 tarihinde başlamış olan hayâsız bir akının son kanlı ve korkunç dalgası 1921 Eylül'ünde Sakarya'nın bu kesiminde kırılmıştı.[98] Yani 1699 Karlofça Antlaşması ile batılı güçler karşısında başlayan toprak kaybı ve gerileyişin durdurulduğu son nokta Sakarya olmuştur. A. Toynbee: "*Sakarya Savaşı, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir*." değerlendirmesini yapmıştır.[99]

Mustafa Kemal Paşa'nın "*Bu muharebe zâbit muharebesi olmuştur.*"[100] diye tanımladığı, Sakarya Muharebesi'nde yedi Tümen Komutanı şehit düştü.[101] Ayrıca yine bu savaşta 350 subay şehit olmuş, 800 subay da yaralanmıştır.[102] Türk erlerinin fedakârlıkları ise kelimelerle ifade edilemeyecek boyutta ve her türlü "meth-ü senânın" çok üstündedir.[103] Bu savaşta Yunan ordusunun taarruz gücü kırıldığı gibi, üçte biri de yok edilmiştir.[104]

Yunan Kralı hâlâ hayal âleminde yaşadığını gösteren beyanatlar veriyor, Yunan Başbakanı Gounaris ise "*Yunan harekâtının hedefinin Ankara'yı işgal etmek olmayıp, ulaşım hatlarını tahrip olduğunu ve bu amaca ulaşıldığını*" belirterek, saçma sapan ifadelerle şaşkınlığını gizlemeye çalışıyordu.[105] Yunan Ordusu Komutanı Papoulas ise gerçeği saklayamıyor ve "*Mustafa Kemal'in askeri taktiği ile Türk askerlerinin kahramanlığının*" Sakarya'da rol oynadığını itiraf ediyordu.[106] Yunanlılar ilerlerken gösterdikleri zalimliği Sakarya'dan geri çekilirken de sergilemişlerdi.[107]

Savaşı on, on bir gündür sürüyor. Her iki tarafta da ağır yitikler olduğu kesindir. Türkler bir ara nazik bir durumdaydılar, ama ustaca kendilerini bu durumdan kurtardılar. "Yunan ordusu Sakarya ötesini ele geçirmiş olmakla birlikte, şimdiki durumda Türkler soluk alacak bir saha kazanmışlardır. Bu*, onların yeniden teşkilatlanmalarına imkân verecektir. Türk ordusu herhalde saf dışı değildir." "Savaşın şimdiye kadar ki başlıca sonucu, her iki kuvvetin aşınmış olmasıdır ve (savaş) sürerse karşılıklı bitkinlikle sonuçlanacaktır."*Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 165, (FO, 371/6528/E.10089: Rumbold'dan Curzon'a şifre tel. 5.9.1921. No. 597).

97 *ASD,* c. I, s. 176; 12 Eylül 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Başkomutanlığa verdiği raporda: "*Birkaç günden beri devam eden karşı taarruzlarla Sakarya boyundaki düşman ordusu, binlerce ölü bırakarak tamamen mağlup edilmiş; Türk tayyarelerinin de katılması ile her tarafta yapılan sıkı takip sonunda muharebe meydanında ve çekilme yollarında birçok silah, eşya, tıbbî malzeme, otomobiller terk ederek, hatta yaralılarını taşımaya fırsat bulamadan perişan bir surette çekilmiştir. Anadolu'nun Yunanlılara mezar olacağı saat gelmiştir.... 23 Ağustos'tan beri 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusu'nun tam bir zaferi ile son bulmuştur."* diyordu. *TİH, Batı Cephesi, Sakarya….*, s. 26.

98 Tansel, *Mondros'tan……,* c. 4, s. 115.

99 Arnold Toynbee, *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1971, s. 123.

100 *ASD*, c. 1, s. 178.

101 Adıvar, *Türkün Ateşle…..,* s. 228.

102 Karabekir, İstiklal….., s. 999.

103 *ASD*, c.1, s. 178; Sakarya Meydan Muharebesi'nde 2900 er şehit düşmüş, 13.000 er de yaralanmıştır.Karabekir, İstiklal….., s. 999.

104 Yunan ordusu bu savaşta 18.000 kişi kaybetti. David Walder, *Çanakkale Olayı* (Çev. M. Ali Baykal), İstanbul 1970, s. 187.

105 Tansel, *Mondros'tan……..,* c. 4, s. 117.

106 G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 92.

107 Sakarya bölgesindeki Yunan vahşetini incelemek üzere bir "Tetkik-i Mezâlim" şubesi kurulmuştu. Polatlı çevresindeki Üzümbeyli ve Çekirdekler köylerinde yapılanlar gerçekten yürekler acısıydı. Üzümbeyli köyü baştanbaşa yakılmıştı. Buradan geçenler, "*Pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu*." Çekirdekler Köyü, Duatepe'nin eteğinde 25 haneli küçük bir köydü burası da yakılmış, yalnız üç ev kalmıştı. Harabeler üzerinde sessiz insanlar, hareket eden kadınlar, ağlayan çocuklar vardı. Burada insanları diri diri yakmışlardı. Erkeklerin bir kısmını angaryaya koşmuşlar, bunlardan çoğu geri dönmemişti, dönenler, kadınlarını kül yığını üzerinde bulmuştu, bunların çoğu kirletilmişti. Çocuklardan bazıları açlıktan ölmüşlerdi. Yer yer çukurlar görülüyordu. Bunları içi küllerle dolu idi. Küllerin arasında insan kemikleri görünüyordu. Adıvar, *Türkün Ateşle….,* s. 233.

Sakarya Zaferi, sadece Yunanlılara karşı kazanılmış değildir. Buradaki galibiyet, Sevr'i, daha geniş anlamda Şark Meselesi'ni bir an önce gerçekleştirmek isteyen Batı emperyalizmine ve bunun sürekli lokomotifi olagelmiş İngilizlere karşı elde edilen bir galibiyet idi. Bu yüzden zaferin yurtdışında ve yurtiçinde büyük yankıları olmuştur.[108] Mağrur İngilizlerin ünlü The Times Gazetesi 14 Eylül 1921 tarihli nüshasında: "*Yunanlılar Ankara'ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Frigya krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi yitirdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı....Türk milliyetçi önderinin (Mustafa Kemal) doğudaki saygınlığı artmıştır...*" yorumunu yapmıştır.[109] Konstantin'in yenilgisi Fransızları sevindirmiş, basında günlerce espri ve eğlence konusu olmuştur.[110]

TBMM'de 19 Eylül 1921 günü kabul edilen bir kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi" ve "Müşir" unvanları verildi. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa da Mecliste yaptığı konuşmasında şu değerlendirmeleri yapmıştır: "*... Kral Konstantin'in arzusu Ehl-i Sâlip (Haçlı) kahramanları arasına geçmek ve eski müstevli (sömürgeci) zalimleri taklit etmekti. Avrupa bu serserilikleri uzaktan seyretti. Fakat Efendiler, Cenâb-ı Hak bize yardım etti*."[111]

Sakarya Zaferi dış politikada da Türkiye lehine önemli sonuçlar doğurmuştur.[112] Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleriyle (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması, Fransa ile de 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı.

Bu zafer bütün yurtta sevinç gösterileriyle kutlanmış, İstanbul dâhil hemen her yerde askerlerimiz için zafer şenlikleri yapılmış, TBMM'ye tebrik telgrafları yollanmıştır.[113]

Büyük Taarruz-Başkumandanlık (Dumlupınar) Meydan Muharebesi ve Zafer (26-30 Ağustos 1922)

Sakarya Zaferi'nden sonra 1921'in son aylarında İngiliz Hükümeti ve Dışişlerinin görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

1- Sakarya'dan sonra İngiliz diplomasisi zamanın artık Türkiye'den yana işlediğine kanaat getirmişti. Biran önce barış yapıp Yunanistan'ı büyük zararlardan kurtarmak istiyordu. Kış içinde Türk ordusunun saldırıya geçemeyeceğini hesaplıyor, bu ayları barış görüşmeleri için elverişli görüyordu.

2- Görüşmelerin bir yandan müttefiklerle Yunanistan ve öte yandan Türkiye arasında genel barış görüşmeleri biçiminde olmasını istiyordu. İkili görüşmelerle, kısmî anlaşmalara taraftar değildi.

3- Lord Curzon (İngiliz Dışişleri Bakanı), Türkiye'ye karşı "değnekli diplomasi" den artı vazgeçmiş görünüyordu. Sakarya'dan önce, Türkiye'ye müttefiklerin barış tekliflerini kabul ettirebilmek için baskı, tehdit yöntemlerini savunuyordu. "Doğululara pazarlığa girişirken arkalarında bir değnek bulundurmanın pek işe yaradığını" ileri sürerken Sakarya'dan sonra artık "baskı yöntemlerine gerek görmüyordu." Değneğin işe yaramadığını geç de olsa kavrayabilmiş gibiydi.

4- İngiltere Dışişleri Bakanı, İzmir'i kurtarmadan Mustafa Kemal'in barış yapmayacağını da kavramış görünüyordu. Curzon'un İzmir'i boşaltması için Yunanistan'ı ikna etmeye çalıştığı seziliyordu.

108 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*...., s. 294.
109 Şimşir, *İngiliz Belgeleri*……., s. 173; ("Greece and Turkey" The Times (London), 14.9.1921, ayrıca FO, 371/6530).
110 Ünlü Fransız gazetesi *Le Temps*'in 19 Eylül 1921 tarihli başlığı "*Yunan İmparatorluğunun geleceği Sakarya boyunda oynandı ve kaybedildi.*" şeklinde idi.Akyüz, *Türk Kurtuluş*..., s. 279.
111 *ASD,* c. 1, s. 180.
112 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*...., s. 294-295.
113 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*...., s. 297-299.

5- Buna karşılık İngiliz diplomasisinin Trakya'yı Yunanistan'a kazandırabilmek için direneceği, Sevr Antlaşması esaslarından kolay kolay vazgeçmeyeceği görülüyordu.

İngiltere Hükümeti içinde, Türkiye'nin millî sınırları içinde tam bağımsız bir devlet kurma isteklerine en çok direnen Başbakan Lloyd George ile Lord Curzon ve Dışişleri Bakanlığıydı.[114]

Sakarya Zaferi"nden sonra Anadolu'da toplar susmuş, konuşma sırası diplomatlara gelmişti. Müttefikler ve özellikle İngiltere, yeni bir barış konferansına gitmeye hemen karar verememişlerdi. Türk zaferinin yarattığı ilk şok, yavaş yavaş unutturulmak, geçiştirilmek istenmişti. Ardından Fransa ile imzalan Ankara Antlaşması'yla müttefik cephede açılan "gedik", iyi kötü onarılmıştı. Müttefiklerden İtalya'nın Fransız örneğine özenerek Ankara'ya temsilci yollamasına dikkat edilmişti. İngiltere'nin de Ankara'yla anlaşması yolundaki denemeler savuşturulmuştu. Lord Curzon, zayıf da olsa müttefik cepheyi ayakta tutmaya çalışıyordu. Ancak 19 Aralık 1921'de kabineye sunduğu bir muhtıra ile "Sevr Antlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Düşünülen Toplantı" başlığıyla konferans hazırlığına karar verebildi.[115]

Üç müttefik devletin dışişleri bakanı, Sevr Antlaşması'nı yeniden değiştirmek amacıyla, ancak Mart ayının sonlarında bir araya gelebileceklerdir. Yani Sakarya Zaferi'nden tam 6 ay sonra üç dışişleri bakanı bir masaya oturabilmişlerdir.

Ankara'da Mecliste ise muhalefetin sesi giderek yükseliyordu. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bile Ankara'da karargâh kurmasını eleştiren muhalifleri tatmin için Mustafa Kemal Paşa, batılı devletleri Türkiye hakkındaki gerçek düşüncelerini öğrenebilmek, Türk millî davasını onlara anlatabilmek, yani o zamanki deyimiyle "tenvir ve tenevvür maksadıyla" Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'i Avrupa'ya göndermeyi uygun görmüştü.[116]

Müttefik dışişleri bakanları Paris'te toplanmadan önce Yusuf Kemal Bey Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret edip görüşmeler yaptı. Aynı tarihlerde Ankara'yla rekabet edercesine İstanbul Hükümeti'nin Hariciye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa da Avrupa gezisine çıkmıştı. 16 Mart günü İzzet Paşa'yla Yusuf Kemal Bey Lord Curzon'la ayrı ayrı görüştüler. 18 Mart'ta Yusuf Kemal Bey, 19 Mart'ta da İzzet Paşa Lord Curzon'la yeni birer görüşme daha yaptılar. Bu iki görüşmede de İngiltere'nin Türkiye lehine yumuşadığını gösteren bir işaret yoktu. Anadolu'nun boşaltılması fikri daha önce Fransa'ya, İtalya'ya ve Yunanistan'a zaten bildirilmişti. Bu defa yapılan, görüşmelerin sonucu değildi. Lord Curzon'un Yusuf Kemal Bey'e söylediği yeni gibi görünen bir fikir vardı; İngiltere, Kars ve Ardahan'ın Ermenistan'a verilmesini istiyordu. Bu ziyaret İngiltere'nin görüşünün biraz olsun öğrenilmesine yaramıştır. İngiltere Türkiye'nin haklı isteklerini kabul etmek fikrinden çok uzaktı. Anadolu'nun boşaltılması fikrinin de zaman kazanmak için ileri sürüldüğü daha sonra anlaşılacaktı.[117]

22-26 Mart 1922 günlerinde Paris'te toplanan İngiliz, Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanlarının ilân ettikleri ilk nokta, "*Anadolu'nun yeniden can ve mal kaybı olmaksızın boşaltılacağı*" idi. Aslında bu bir mütareke teklifiydi. Bu mütareke teklifi 22 Mart'ta Türklere ve Yunanlılara bildirildi.[118] 26 Mart 1922 günü ikinci ortak nota yine Atina, İstanbul ve Ankara Hükümetlerine sunuldu. Ancak Ankara Hükümeti 5 Nisan 1922'de müttefiklere

114 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 192-193.
115 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 236; Ankara'ya gelen İtalyan temsilcinin başarısız görüşmeleri hakkında bk. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s. 231-232.
116 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 247.
117 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 249-250; Tansel, *Mondros'tan…..,* c. 4, s. 122-124.
118 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 248.

resmen cevap verdi.[119] Bu Türk notasında Hükümeti adına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, boşaltmanın hemen başlamasını, bu işlem başlayınca mütareke imzalanmasını istiyordu. Çünkü Yunanlılar görüşmeler devam ederken de taarruz denemelerine devam ediyorlardı.[120]

Ankara'nın bu teklifi İngiltere'de tepkiyle karşılanmakta gecikmedi. Çünkü amaçları barış ve Anadolu'nun boşaltılması değil, oyalama ve olayları çıkmaza sokmak idi. Meselâ, İngiliz Harbiye ve Hariciye Bakanlıklarının görüşleri gibi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin 5 Nisan 1922 tarihli Londra'ya yolladığı telgrafa göre; Kemalistler Eskişehir-Kütahya-Afyon hattını boşaltmakla "*stratejik demiryolunu işgal edecekler*" şeklindeydi. Bu ise Yunanlıların işine gelmeyecekti. Birkaç gün sonra da Yüksek Komiser, "*Yunan Ordusunun Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar stratejik demiryolundan çekilmesi teklifinin kabul edilmesi, milliyetçileri öyle üstün bir duruma getirecektir ki, artık iddialarına sınır olmayacaktır*." diye yazıyordu.[121]

Yunan ordusu cephede kalacaksa, Anadolu'nun boşaltılması konusundaki sözler ikiyüzlülük değil de nedir? 5 Nisan tarihli Türk notasına, Müttefiklerden 15 Nisan'da olumsuz bir cevap gelmiştir.[122] Buna rağmen Ankara, 22 Nisan'da müttefikleri cevaplandırmış, İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif etmişti. Ancak bu yazışmalardan da bir sonuç çıkmamıştır.[123]

Lord Curzon'un taktiği şuydu: Bütün yaz ve güz ayları (1922 yılı) beklemekle geçiştirilecek ve Türk ordularının Büyük Taarruzu atlatılmış olacaktı. Kasımdan sonra, kış aylarında saldırıya geçmek ise âdeta imkânsız gibiydi. Ne yapıp yapıp yazışmalarla, diplomatik manevralarla Türk ordusunun genel bir saldırıya geçmesi önlenmeliydi. Yunan ordusu denize dökülmekten kurtarılmalıydı. İngiliz diplomasisinin başları, ta Şubat ayında önemli bir karara varmışlardı: "*Milliyetçiler (yani Kemalistler) üzerinde baskı yapmanın en iyi yolu bugünkü çıkmaz durumu devam ettirmektir*." diye buyurmuşlardı. Lord Curzon işte bu oyunu oynuyor, müttefiklerle birlikte Kemalistleri de oyuna getirmeye çalışıyordu. Anadolu'yu boşaltma "*mütareke*" süresinin bitiminde başlayacaktı ve otomatikman uzatılacak olan mütareke de hiçbir zaman bitmeyecekti. Yani Anadolu'daki "çıkmaz durum" yıllarca sürüp gidecekti.[124]

Bu arada Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'yle ilişkilerinden de biraz bahsetmek yerinde olacaktır. Sakarya Zaferi'nden sonra İtilâf Devletleri konferans hazırlıkları yaptıkları sıralarda 13 Ocak 1922 günü, Padişah İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne özel bir haberci yolladı (Prens Sâmi'yi). Habercinin sözlü mesajına göre padişah "*harekete geçmeye (passer en activitè)*" karar vermişti. "*Ankara'nın otoritesi yerine kendi otoritesini ikame etmek*" istiyordu. Padişahın İngiltere'ye neler vermeyi vaat ettiği 25 Mart 1922'de belli oldu. Bu tarihte Sadrazam Tevfik Paşa İngiliz Yüksek Komiseri 'ne gizlice giderek Padişah'ın düşüncelerini bildirdi. Bu pazarlıkta Padişah Edirne dâhil Trakya topraklarının verilmesine karşılık Boğazlar Bölgesi'nin yönetimini İngiltere'ye

119 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 254.

120 Ankara'nın teklifleri kısaca şöyleydi: 1- Mütarekeyle, Anadolu'nun boşaltılması işi birlikte yürütülmeliydi. 2- Mütareke imzalandıktan sonra on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon hattı boşaltılmalıydı. 3- İzmir'le birlikte bütün Anadolu'nun boşaltılması Mütarekenin imzasından sonra 4 ay içinde tamamlanmalıydı. 4- Müttefikler boşaltma işini gözetleyip, denetleyebilirlerdi. 5- Boşaltılan yerlere Türk askerleri on beş gün sonra gireceklerdi. 6- Bu şart kabul edilirse Ankara temsilcileri barış görüşmelerine katılacaklardı.Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 269.

121 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 269-270; (FO, 406/49, s. 271, No: 93).

122 Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 255; *TBMM ZC,* c. 19, s. 297.

123 *TBMM ZC*, c. 19, s. 348; 23 Nisan 1922'de Hamit Bey İstanbul'daki yabancı Yüksek Komiserlere "Mustafa Kemal bizzat İzmit'e gelip meseleleri derhal karara bağlayabilecektir" demişti. Jaeschke, *Türk Kurtuluş……,* s. 179. Fransa Dışişleri Bakanı, M. Poincare Mustafa Kemal'in İzmit Konferansı teklifine cevap verilmesi konusunda defalarca İngilizlere nota verdiyse de İngiltere inatçı tutumunu sürdürerek bu notaları geçiştirmiştir.Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 275-277.

124 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 270-271; G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 93

vermeyi teklif ediyordu.[125]

Padişahın bu teklifi İngiltere tarafından reddedildi. Gerekçe olarak da İngiltere'nin müttefiklerden ayrı olarak anlaşma yapamayacağı, gösterildi.[126] 7 Ağustos 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Sultan Vahdettin'le bir saat süren bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Padişahın en önemli derdi Kemalistlerin temizlenmesiydi. Bu görüşmede Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal'e "ağır hakaretler" savurmuştur. Ona göre Kemalistler "egoist", "kişisel çıkarcı", "asi", "İttihatçı" ve hatta "Bolşevik"tiler.[127]

İtilâf Devletleri oyalamaya yönelik bu sahte barış girişimlerini sürdürüp Anadolu'nun boşaltılmasını gündeme getirirlerken, Yunanlılar da Anadolu'daki isteklerinden vazgeçmiş değillerdi. Nitekim İtalyanların 18 Nisan 1922'de Menderes Vadisi'ni boşaltmaya başlamaları üzerine Yunanlılar hemen harekete geçmişler ve 20 Nisan'da boşaltılan Söke'yi 21 Nisan'da, 27 Nisan'da boşaltılmış Kuşadası'nı da 30 Nisan'da işgal etmişlerdi.[128] 5 Haziran 1922'de, Lloyd George'nin "bir çeşit deli" diye nitelediği General Hadjianestis Yunan kuvvetlerinin başına getirilmişti.[129]

Yunan vahşeti bu tarihten sonra da şiddetini artırarak sürmüştür. 7 Haziran 1922'de Yunan Averof zırhlısı Samsun'u bombaladı.[130] "Ümitsizlik içinde bazı delice düşünceler" peşinde koşan Yunan Hükümeti ise, "Hıristiyanların, Çerkezlerin ve diğer anti Kemalistlerin emniyetle ve selâmetle kalabilecekleri" düşüncesiyle[131] 27 Temmuz'da İonia İdaresi'nin kuruluşuna karar vermiş ve İonia Muhtariyeti İzmir'deki Yunan Baş komiseri Sterghiades tarafından 30 Temmuz'da ilân edilmişti.[132] Hatta Anadolu Rumları bu devlet için ordu bile hazırlıyorlardı. Bursa-Bandırma-Soma-Manisa ve Simav havzasında 20.000 kişilik bir kuvvet kurulmuş ve 48 tabur halinde teşkilâtlandırılmıştı.[133]

İngiltere'nin müttefikleri Fransız ve İtalyanlardan gizlediği asıl amacı "parçala, hükmet" politikası güderek Anadolu'nun bağrına, tıpkı Kuzey İrlanda gibi bir "İonia" kaması sokmaktı. Fakat Anadolu, İrlanda değildi, öteki İngiliz sömürgelerine de benzemezdi. Bunu çok kısa bir süre sonra anlayacak ve Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu kabule mecbur kalacaktır. İşte tam bu sıralarda Yunanlılar da İstanbul'u işgal hevesine düştüler. Bu amaçla bazı girişimlerde bulunmuşlar, İtilâf Devletleri ise bu isteği reddetmişler ve İstanbul çevresinde tedbirler almışlardır.[134] Aslında Yunanlıları İstanbul üzerine yürümeye teşvik edenler İngilizlerdi. Nitekim 29 Temmuz 1922'de İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın

125 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 280-282 (FO, 371/7860, s. 37-41 Ayrıca bk. FO, 371/7859/E.3443) İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri bu görüşmeyi Lord Curzon'a rapor etmiş ve şu ilginç değerlendirmeyi yapmıştır: "*Sultanın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak isteğiyle samimi olarak dolu olduğuna inanıyorum. O hiçbir zaman bunu gizlememiştir. Halen Fransa ile Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümeti'ne bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a gelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını da getirmek için serbest kalacakları ânı önceden düşünmektedir. Bir koruyucu için etrafına bakınmaktadır ve içgüdüsüyle İngiltere'ye dönmektedir.*" Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 282, (FO, 371/7860, s. 41).

126 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 283, (FO, 371//7860/E.3570: Curzon'dan Rumbold'a Gizli Yazı. 7.4.1922, No. 355).

127 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 291.

128 Tansel, *Mondros'tan…..,* c. 4, s. 134.

129 Bundan sonra Yunan ordusunu, "*Bazı günler bacaklarının kırılabilir bir maddeden;* şeker ya da camdan yapıldığını" söyleyen, yürüdüğü takdirde bunların kırılacağına inanan, bazen de öldüğüne inanarak yatağına giren bu komutan idare edecekti. Walder, Çanakkale…..*,* s. 205-206.

130 Tansel, *Mondros'tan…..,* c. 4, s. 135.

131 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı……,* s. 94.

132 Jaeschke, *Türk Kurtuluş……,* s. 187. Yunanlıların İzmir ve civarında bağımsız bir İonia Devleti ilân etmeleri İngiliz parlamentosunda bir milletvekilinin Başbakan'a sunduğu bir soru önergesiyle, gündeme gelmiştir. 4 Ağustos 1922 tarihinde olan bu olay sırasında Lloyd George cevabî konuşmasında "*iki tarafın sonuna kadar vuruşturulacağını*" açıklayarak, İzmir ve civarını kastederek "*Ne olursa olsun Anadolu'nun bu bölgesindeki azınlıkları etkili bir şekilde korumak gerekmektedir.*" diyerek Yunanlıların İonia Muhtariyeti'ne sıcak baktığını ifade ediyordu. Bu konuşma Yunanistan'da büyük sevinç uyandırmıştır. Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 309-310; (FO, 371/7869 ve 4.8.1922 günlü Avam Kamarası tutanağı).

133 Anadolu Rumları ordusuna 16 ile 55 yaşları arasındaki kimseler alınıyordu. Yunan ordusuna da 23 yaşına kadar olan Anadolu Rumları alınmıştı.Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 304.

134 Tansel, *Mondros'tan…….,* c. 4, s. 138-141.

kabineye sunduğu gizli raporunda: "*Yunanlıların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine izin verilmesi*" teklifi de yer alıyordu. (To give the Greeks a free hand to march on Constantinople)[135] İngiltere'nin bu tutumundan cesaret alan Yunan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, 3 Ağustos 1922'de İngiltere'ye verdiği notada "*Yunan Hükümeti'nin İstanbul'u işgal etmeye karar vermiş olduğunu*" bildirmişti.[136] Fakat İngilizler, iş ciddiye binince diğer ortaklarına tarafsız görünmek için göstermelik tedbirlere katılmışlardır.

Aslında Türk tarafı, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra Yunan ordusunun hazırlanmasına fırsat verilmeden yeni bir taarruza geçilmesini Ekim 1921'de düşünülmüş ve bazı plânlar yapmıştı.[137] Fakat bu plân hava şartlarının kötüleşmesi, devamlı yağmur yağması yüzünden yolların bozulması ve ordunun yeteri kadar hazırlanamaması yüzünden uygulanamadı. Bununla beraber hazırlıklara devam edilmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa daha Haziran ortalarında taarruz kararı vermişti. Bu karardan sadece Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa ve Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'ların haberi vardı. Sözde bir gezi amacıyla geldiği Sarıköy İstasyonu'nda Mustafa Kemal Paşa bu üç komutanımızla buluşarak genel taarruzun Ağustos ayında yapılmasını kararlaştırmışlardı.[138]

Taarruz öncesi bütün hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde tamamlanmış ve Türk ordusu bütün ağırlıklarıyla birlikte taarruz hattına intikal etmiştir. Yunanlıların fark etmemesi için at ve katırların ayaklarına keçeler bağlanmıştı. Ordunun, bütün yorgunluğuna ve imkânsızlıklara rağmen kısa sürede o bölgenin en yüksek tepesi sayılan Kocatepe'ye intikali ve arkasından da taarruza geçmesi bugün bile anlaşılması güç olan büyük bir başarıdır.[139]

4 Ağustos'ta Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa taarruz kararını hükümete duyurdu. Fakat taarruzun hangi gün yapılacağını hâlâ kimse bilmiyordu. Bu sırada Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 6 Ağustos 1922'de gizli olarak ordulara taarruza hazırlık emrini vermiştir.[140] Bu askerî hazırlıklar yapılırken, Ankara'da TBMM Hükümeti de Türkiye meselesini barışçı yollardan halletmesi mümkün olup olmadığını araştırmak üzere bir defa daha İtilâf Devletleri nezdinde görüşmeler yapmak üzere Dâhiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey'i Avrupa'ya göndermişti. Fransız Dışişleri Bakanı M. Poincare ile 23 Temmuz'da Paris'te görüşen Fethi Bey oradan Londra'ya geçmiş ancak üst düzey bir yetkili ile görüşememiş sadece Dışişlerinden bir yetkili ile görüşebilmişti. İngiltere'nin görüşme istemediği bildirilmişti. Böylece bütün barış yolları kapanmıştı. Nitekim 9 Ağustos 1922'de Havas-Reuter, "*Fethi Bey'in Londra ziyaretinin akim kaldığını*" bildiriyordu.[141] Ayrıca gerek Fethi Bey'in ve gerekse Avrupa'daki öteki Türk temsilcilerinin yolladığı raporlardan İtilâf Devletleri'nden, samimi Türk barış girişimi olumlu karşılığı bulamadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa tarihi kararı uygulamak üzere harekete geçti. 17/18 Ağustos gecesi Ankara'dan ayrılarak gizlice otomobille Konya'ya gitti. Onun Ankara'dan ayrıldığını birkaç kişi dışında kimse bilmiyordu. Gazete ve ajanslar Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Ağustos 1922'de Çankaya'da bir çay partisi düzenlediğini duyurmuşlardı. Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa bir gün önce Batı Cephesi Karargâhı'nın olduğu Akşehir'de idi. O gün (20 Ağustos) Batı Cephesi Komutanı'na düşmana taarruzun 26 Ağustos'ta yapılacağını

135 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 311; (FO, 371/7869, -C.P. 4131, secret.)
136 Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 310-311; (FO, 424/254, s. 111, No 144/1 Yunan Notası.)
137 Türk İstiklâl Savaşı tarihinde "Sad" harekâtı diye adlandırılan bu plân üzerinde komutanlar arasında fikir birliğine varılamamıştır. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi,* II. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, Ankara 1995, s. 51.
138 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 306. Gazi Mustafa Kemal Paşa, "İzmit-*Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesiyle*" 16 Haziran 1922'de yola çıkmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz Sarıköy İstasyonu'ndaki buluşma işte bu seyahate çıkmadan önce yapılmıştır. Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 268.
139 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 308.
140 Tansel, *Mondros'tan……,* c.4, s. 154-155.
141 Jaeschke*, Kurtuluş Savaşı……..,* s. 233.

emretti. Başkumandan başkanlığında 20/21 Ağustos gecesi Akşehir'de diğer komutanlarla son durum değerlendirildi.[142] 25 Ağustos akşamından itibaren Anadolu'nun dışarıyla bütün haberleşmesi kesilmiş, aynı gün I. Ordu Komutanı tarafından 26 Ağustos 1922 sabahı taarruza geçileceği bütün birliklere bildirilmişti. 25/26 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Paşa ertesi sabah taarruza geçileceğini Ankara'da Hükümete ve Meclise de bildirdi.[143]

Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı saat 5.30'da topçu ateşi ile başladı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanlar savaşı yönetmek üzere Kocatepe'de idiler.[144]

İki tarafın kuvvetleri şöyleydi: Türk Ordusu: 8659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç, 10 uçak, 198 kamyon, 35 otomobil. Yunan Ordusu: 6565 subay, 218.432 er, 190.000 tüfek, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1280 kılıç, 50 uçak, 4036 kamyon, 1770 otomobil.[145] Görüldüğü üzere kılıç sayısı dışında Yunan ordusunun belirgin bir üstünlüğü vardı.

Gazi'nin Kocatepe'den yönettiği taarruzun ilk günü Yunan cephesi yarılmış ve ertesi gün Afyonkarahisar kurtarılmıştır.[146] İki gün içinde Afyonkarahisar'ın 40-50 km çevresindeki bütün düşman mevzileri ele geçirilmiştir. Öte yandan düşman kuvvetlerinin ve büyük bölümü 30 Ağustos'ta Aslıhanlar civarında kuşatılmış ve burada bizzat Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunanlıların ana kuvvetleri imha edilmiş, pek çok esir alınmıştır. Esirler arasında Yunan ordusu Başkomutanı General Trikopis de vardır.[147] Beş gün gibi kısa bir sürede savaşın yapıldığı bölge Yunanlılar tarafından terk edilmiş top, tüfek, motorlu araç, erzak, eşya ve Yunan asker ölüleriyle dolu bir manzara ortaya çıkmıştı. Perişan olan düşmanın toparlanmasına fırsat vermemek için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1922'de o meşhur emrini vermiştir: "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*" Artık Batı Anadolu'da sahillere doğru kaçabilen Yunan kuvvetlerini takip harekâtı başlamıştır.[148]

Bu takip harekâtı ile Türk kuvvetleri 1 Eylül 1922'de Uşak'ı geri aldılar. Uşak'tan çekilen Yunan kuvvetleri Alaşehir istikametinde takip edilmiştir. Uşak istikametinden kaçan Yunan birliklerini takip eden Türk Kolordusu 4 Eylül'de Kula'yı geri almıştır. 5 Eylül'de Alaşehir'i boşaltan Yunanlılar Salihli mıntıkasında muharebeye zorlanmış ve burada kanlı çarpışmalar olmuştu. 7-8 Eylül'de Türk kuvvetleri Yunanlıların ateşe verdikleri Manisa ve Menemen'e ulaşmışlardır. Nihayet Süvari Kumandanı Mürsel Paşa 9 Eylül 1922 saat 10.30'da kıtalarının İzmir'i ele geçirdiğini telsizle Ankara'ya bildirmiştir. Bir gün sonra 10 Eylül'de ise Başkumandan, Batı Cephesi Komutanlığı ve I. Kolordu İzmir'e girmiş bulunuyordu. Torbalı ve Menderes vadisinden çekilen Yunan birlikleri kısa çarpışmalardan

142 Bu toplantıya, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, 1. Ordu Komutanı Nureddin Paşa ve 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşalar katılmıştı. Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 279.

143 Tansel, *Mondros'tan……,* c. 4, s. 159-160.

144 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 308.

145 Tansel, *Mondros'tan……,* c. 4, s. 150; *TİH, Batı Cephesi*, II. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, s. 267; Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, s. 311, (*TİH*, c. 7, s. 493-494).

146 Bir İngiliz Kurmayının verdiği raporda Afyon'daki Yunan mevzileri için, "*Eğer Türkler bu mevâzii (mevzileri) dört beş ayda işgal ederlerse, bir günde iskat (düşürme) ettiklerini iddia edebilirler"* denilmekte idi. *ASD,* c. I, s. 245. O Kurmayın bu mevzilerin iki saatte düştüğünü duyduğunda nasıl bir davranış içine girdiğini bilmiyoruz ama çok şaşırdığını ve bu işin nasıl olduğunu çözmek için düşüncelere daldığını tahmin edebiliriz.

147 Özalp, *Millî Mücadele…..*, c.1, s. 234.

148 İzmir istikametinde kaçan Yunan ordusu, her zaman yaptığı gibi, bir taraftan çekildiği yerleri ateşe verirken, sivil halkı da katlediyordu. Amerika'nın İzmir Konsolosu Horton, felaketin büyüklüğü karşısında, 2 Eylül 1922'de Washington'a Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta, Yunan kuvvetlerinin tükendiğini, moralinin zayıfladığını ve durumun son derecede vahim olduğunu bildirerek: "*Yunan kuvvetleri Uşak, Kütahya ve Aydın'dan çekilmişlerdir. Çekilirken de bu şehirleri yakmışlardır.... Yakında burayı da (İzmir) terk edecekler ve ayrılırken de şehri yakacaklardır.... Morali çökmüş olan Yunan ordusu İzmir'e ulaşacak olursa şehrin yakılacağı söylentileri çok yaygındır."* diyordu. Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti….*, .., s. 312 (Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 30 Ağustos Zaferi ve Amerika", *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Ankara 1992, s. 4-5'den alıntı.).

sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır. Yunan Kolordusundan arta kalanlar İzmir'in güneyinden Sakız adası karşısına düşen Çeşme yarımadasına doğru kaçmışlar ve buradan da deniz yoluyla canlarını zor kurtarmışlardır.[149]

Bu büyük zafer bütün Anadolu'da olduğu gibi İstanbul'da da büyük bir sevinçle karşılandı. O günleri yaşayan Kâzım Özalp bu durumu şöyle yazmıştır: "İstanbul'da Türkler bayram yaparken, Rumları teessür kaplamıştı. İşgal kuvvetleri ve İstanbul Hükümeti'nin inzibatları, nümayişçileri dağıtamıyorlardı. Yunanlılar mağlubiyetlerini tamamen açıklamışlardı. Kral Konstantin bir beyanname yayınlayarak, felâkete alışmayı bütün Yunan milletine tavsiye ediyordu."[150]

26 Ağustos günü başlayan ve 9 Eylül günü Yunan'ın denize dökülmesiyle sonuçlanan bu Türk zaferinin insan mantığını zorlayan yönleri vardır. Bugün Afyon-İzmir karayolu 325 km kadardır. Türk ordusu takip hareketine geçtiği vakit İzmir'e 300 km vardı. Bu yol 10 günde kat edilmiştir. Bu da günde 30 km yol alındığını gösteriyor. Üstelik Yunan ordu kırıntılarıyla savaşa savaşa. İnsan mantığı bu süratin sırrını çözmekte zorlanmaktadır. Bunun tek bir izahı olabilir, o da; Türk askerinin vatanını kurtarma aşkıyla neleri yapmaya muktedir olduğudur. Yunanlılar ise bir tek şeyi ispat etmişlerdir ki, o da; antik çağlardaki ataları gibi koşu sporunda iyi olduklarını kaçarken göstermişlerdi.

İstiklâl Savaşı boyunca her Yunan bozgununda sözde "barış" ve "mütareke" isteği adı altında araya girerek Yunan'a nefes aldırmak isteyen Batı emperyalistleri, 30 Ağustos'tan itibaren başlayan Yunan bozgununda da yine aynı taktikle devreye girmek istemişlerdir.[151] İngiltere meseleyi "Anadolu Hıristiyanlarının himaye edilmesi şekline dönüştürmeye çalışıp bu işe ABD'yi de müdahil etme gayreti içine girmiştir. Amiral Bristol, Başbakan Rauf Bey'le (Orbay) yazışmalarında Yunanlıların kaçarken her tarafı yakıp yıkmaları ve Türk köylülerini diri diri yaktığından şikâyet ederken, Türklerin bir intikam içine girmemeleri ve Hıristiyan halkın korunması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde Ankara'yı uyarıcı (!) ifadeler kullanmaktan da kaçınmamıştır. Kilise de işe karışmaktan çekinmemiştir. Amerikan Episcopal Protestant Kilisesi Başkanı Rahip James Cannon, sonraları İstanbul'a yaptığı ziyaretin sonunda 30 Eylül ve 2 Ekim 1922'de verdiği demeçlerde; Yunanlıların aşağı yukarı 2,5 yıldır Anadolu'yu yakıp yıkmalarını ve masum insanları katletmelerini görmezlikten gelerek, neredeyse Yunan işgalini mazlum gösteren bir tavırla şunları söyleyebiliyordu: "*Eğer Amerikan donanması İzmir önlerinde olmuş olsaydı İzmir'deki yangınlar ve katliamlar asgarî düzeye indirilebilirdi. Şuna inanıyorum ki, binlerce insan öldürülüp yerlerinden kovulurken, kalpsiz Kemalistler bütün mülteciler bugün tahliye edilmezse hepsinin öldürüleceğini! (söylüyorlar).... Amerika'nın hareketsiz kalmasından Yüce Tanrı Amerikan Hükümeti'ni sorumlu tutacaktır....*" diyerek Hıristiyan yobazlığının kinini kusmuştur.[152]

149 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 312-313; İzmir'e ilk giren Süvari Fırka Kumandanı Mümtaz Bey "*TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*" hitabıyla çektiği telgrafta şunları yazmıştır: *"Muzaffer Millî Ordumuzun yılmaz süvarileri bizler düşmanın İzmir önündeki son mukavemetini kırarak 9.9.1338 saat on buçukta şehre vasıl olduk. Halkın gözyaşlarıyla derin hürmetlerini iblâğ ile bahtiyarım"* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 23, İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, Ankara 1994, s. 76.

150 Özalp, *Millî Mücadele*……, c.1, s. 235.

151 Esasen batılı güçler Büyük Taarruz 'un ne hazırlıklarını ne de başlama tarihini önceden öğrenememişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruzu bir hafta sonunda başlatmıştı. Atina ve Londra hafta sonu tatili yaparlarken Türk orduları üç günlük zaman kazanmışlardı. Cumartesi sabahı başlayan Büyük Taarruz haberleri, ancak Pazartesi günü geç saatlerde Atina'ya ulaşabilmişti. Atina'ya da İzmir'den ilk haberlerin Londra'ya yetiştirilmesiyse Salı gününe kadar gecikmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın plânlama ve istihbarat konularındaki dehasının kazanılmasındaki payı büyüktür. Bu arada 30 Ağustos Zaferi'nin kazanılmasına kadar ki 5 gün içinde Türk bildirileri de zaferi önemsiz gibi göstermişlerdir. Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 345.

152 Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 314-317 (F. Armaoğlu, a.g.m. s. 17.); 21. yüzyıla girdiğimiz bugünlerde bile bazı İngiliz tarih ders kitaplarında 9 Eylül'le birlikte Yunan işgalcilerinin Anadolu'dan atılışını veyahut Türklerin vatanlarını kurtarışını; *"Türkler 20. yüzyılın çok daha zâlim millîyetçileri için vahşiyâne bir örnek teşkil etti" (The Turks had set a brutal example for the more crudenationalist of the twentieth century)* şeklinde değerlendiren ifadelere rastlanmaktadır.

Türk ordusunun Büyük Taarruzdaki kaybı; 2318 şehit, 9360 yaralı, 101 esir ve 1697 kayıptan ibaretti. Bu kadar az bir kayıpla kazanılmış bir imha meydan savaşını göstermek mümkün değildir. Atatürk'ün Nutuk'taki ifadeleriyle; "*Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe geçiren muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin ölümsüz abidesidir*."[153]

Kocaeli Grubu'nun Kuruluşu

30 Ağustos 1922 günü kazanılan Dumlupınar (Başkomutanlık) Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusunun ana kuvvetleri sarılıp imha edilmiş ve takip harekâtı başlatılmıştır. 30/31 Ağustos gecesi Dumlupınar İstasyonunda geçiren Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos 1922 günü Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi Komutanı ve I. Ordu Komutanı'yla beraber Adatepe bölgesine giderek muharebe meydanını gezmişlerdir. Aynı gün III. Kolordu 41. Tümene bağlı Porsuk Müfrezesi karşısında düşman sabah 9'dan itibaren Eskişehir istikametine doğru çekilmeye başladı. Ertesi gün 1 Eylül 1922'de yine III. Kolorduya bağlı I. Tümen, Yunanlıların Seyitgazi'den gelen müstakil Tümeni'ne ağır kayıplar verdirerek ilerledi ve Kütahya'ya girdi. Aslında millî müfrezeler 30 Ağustos günü akşama doğru Kütahya'yı kurtararak Hükümet konağı ve Belediye binasına Türk Bayrağı çekmişlerdi. Bu sırada Eskişehir'den İnönü istikametine doğru çekilen Yunan kuvvetlerinin kaçış yollarını kesmek üzere Mürettep Süvari Tümeni Kütahya'dan hareket etti.[154]

Büyük Taarruz 'da Bursa istikametine doğru gelişen düşmanı takip ve imha harekâtını 2. Ordu'ya bağlı Albay Şükrü Nailî (Korgeneral Şükrü Nailî Gökberk) Bey komutasında III. Türk Kolordusu yürütmüştür. Bu istikamette Türk kuvvetlerinin karşısında kaçan Yunan III. Kolordusu bulunuyordu.

Millî Mücadele'de son kurşunu atan birlik Kocaeli Grubu da bu sırada kendi görev alanında faaliyetlerini sürdürüyordu. Ancak önce Kocaeli Grubu'nun kuruluşu hakkında biraz bilgi vermek faydalı olacaktır. Kocaeli Grubu I. İnönü Zaferi'nden sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nın 24 Ocak 1921 tarihli emriyle kurulmuştur. Böyle bir grubun kurulmasının sebebi, Yunanlıların Bursa ve civarındaki kuvvetlerini takviye etmeye başlaması ve yeniden İnönü istikametine bir taarruzuna karşı geniş Batı Cephesi'ni ikiye bölerek kuvvetlerini daha derli toplu tutarak asıl muharebe merkezini İnönü Cephesi'ne toplamak düşüncesidir. Tabi böyle bir plânlama Genelkurmay tarafından Batı Cephesi'ne emredilmiştir. Buna göre Bolu, Düzce ve Geyve mıntıkasındaki kuvvetlere kumanda etmek ve merkezi Geyve olmak üzere Müstakil Tümen yetkisinde Kocaeli Kumandanlığı ihdas ediliyor ve kumandanlığına da eski 9. Kafkas Tümeni Komutanı Albay Halit Bey getiriliyordu. Kocaeli Grubu Komutanlığı'na Bolu ve İzmit Livaları ile İznik ve Karamürsel civarında bulunan Gökbayrak Taburu dâhil bütün kuvvetler bağlanıyordu. Kocaeli Grubu doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olacaktı. Kocaeli Grubu ile Batı Cephesi Komutanlığı'nın sorumlu olduğu alanların sınırı Batı Cephesi Komutanlığı'nın 29.1.1921 tarihli teklifi ve Genelkurmay'ın 30 Ocak 1921 tarihli kabul yazısına göre: Göynük-Taraklı-Göynük Çayı-Lefke-Kızılhisar-Pamucukderbendi-Mustafalı-Dutluca-Gemlik hattından geçiyordu.[155]

Genelkurmay'ın 17 Mart 1921'de Batı Cephesi'ne gönderdiği emirde Yunanlıların İnönü mevzilerine taarruza geçeceği ve hazırlık yapılması gerektiğini bildirmesi üzerine Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit Bey düşmanın İzmit, Karamürsel, Hendek taraflarındaki

Yani, Türklerin vatanlarını kurtarmak yolunda verdiği mücadele, insan hakları ve etik değerlerden çok uzak bir taassup içinde ağır ifadelerle kınanmaktadır. Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti*…., s. 317 dipnot: 592 (Nuri Köstüklü, "İngiltere'de Tarih Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler ve Türkiye'deki Tarih Öğretimiyle İlgili Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*-Sosyal Bilimler, 1997, sayı 8, s. 15'den alıntı.).

153 Atatürk, *Nutuk*, c. II, .s. 283.

154 Doğantan, *Bursa Bölgesinde*….., s. 42.

155 F.S. T. Saner, İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu 1. Safha, *Askerî Mecmua*, sayı 108, İstanbul 1938, s. 10-11.

sükûnetinden istifade ederek kararlaştırılan yardım için 6 Tabur piyade ile bizzat Batı Cephesi'ne koşmuş ve Hendek'te bulunan Tümen Komutanını da vekâlet etmek üzere Geyve mıntıkasına çağırmıştır.

İkinci İnönü Muharebesi'nin kanlı çarpışmalarında Kocaeli Grubu Komutanı Halit Bey getirdiği bu kuvvetlerle düşmanın güney tarafında etkili olmuş ve bu muharebede yaralanmıştı. Yunanlıların İnönü'de ikinci defa yenilmeleri üzerine eğer Kocaeli bölgesindeki kalan kuvvetlerimiz biraz güçlü olsaydı, Bilecik-Bozüyük istikametinde düşmanın tam gerilerine düşmek suretiyle Bursa'ya çekilen Yunan kuvvetlerine ağır darbe vurulabilirdi. Ancak bu mümkün olamamıştır.[156] Genelkurmayın 30 Mart 1921 tarihli emriyle Kocaeli Grubu Komutanı Halit Bey'in yaralanması üzerine Sakarya'da oluşturulan Mürettep Kolordu Komutanlığına Albay Kâzım (Özalp) Bey tayin edildi. Böylece Kocaeli Grubu'nun kalan kuvvetleri de Düzce'ye giden Kâzım Bey'in emrine girmiştir.[157]

Mürettep Kolordu Sakarya Muharebesi öncesinde Kocaeli bölgesinde ve İznik Gölü civarında düşmanla uğraşmış ve 28 Haziran 1921'de İzmit'i Yunanlılardan geri almış, Bilecik istikametinde düşmana baskı kurarak Batı Cephesi'ne yardımcı olmuştur.[158]

Başkumandanlığın 13 Eylül 1921 tarihli emriyle Kocaeli Grubu tekrar kurulmuş komutanlığına da yeniden Albay Halit Bey tayin edilmiştir. Aynı emirnâmede "*Elyevm Kocaeli mıntıkası hududu dâhilinde bulunan bilumum millî kuvvetler de bu Grubun emrine gireceklerdir.*" deniliyordu. Yine bu emirle Albay Kâzım (Özalp) Bey III. Kolordu Komutanı olmuştur.[159]

Büyük Taarruz'da Kuzey Takip Harekâtı ve Kocaeli Grubu

Türk Orduları, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922'deki o tarihi emrini aldıktan sonra bozulan düşman üzerine atıldı. 2 Eylül tarihinden itibaren III. Kolordumuz ile Kocaeli Grubu'nun faaliyetlerini kısaca şöyle değerlendirebiliriz:[160]

2 Eylül Harekâtı:

Kocaeli Grubu: Keşif kollarımızla düşman arasında yakın temas muhafaza edildi. 2. Ordu: Porsuk müfrezesi: Eskişehir bölgesine çekilen düşmanın artçılarına Kanlıpınar bölgesinde taarruz etmiş; düşman ric'ate mecbur edilerek takibe devam edilmiştir.

41. Tümen: III. Kolordu emrine giren 41. Tümen Albay Alâattin Bey komutasında bugün öğleden sonra Akin'e ulaşarak buradan Kınarca-Armuteli istikametine hareket etti. Tümen süvari bölüğü akşama doğru Eskişehir'e girdi.

1. Tümen: Albay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral Gürman) Bey komutasında İnönü istikametinde harekâta devam etti.

Mürettep Süvari Tümeni: Albay Hacı Mehmet Arif Bey komutasında Eskişehir bölgesini keşfettirerek İnönü istikametinde ilerledi.

3 Eylül Harekâtı:

Kocaeli Grubu: Topçu ateşi ve keşif faaliyeti yapmıştır. III. Kolordu: Düşmanın İnönü güney sırtlarını artçıları ile tuttuğu ve zaman kazanmak istediği anlaşılarak derhal taarruza karar verildi. Cepheden 1. Tümen; yandan Süvari Tümeni taarruza başladı.

Kuvvetli düşman artçıları İnönü'nün güneyinde (Ardıçlıtepe-Kozduruğu-Kocatepe) hattını işgal etmişti. Düşman büyük bir direniş göstermeden ric'at etmeye başladı. 1. Tümen

156 Saner, İstiklal Savaşı'nda……., s. 13.
157 Özalp, *millî Mücadele……,* c. 1, s. 176.
158 Saner, İstiklal Savaşı'nda……., s. 25-26.
159 Saner, İstiklal Savaşı'nda……., s. 212.
160 Doğantan, , *Bursa Bölgesinde…..*, s. 43-45.

düşmanı yakından takibe ve muharebe temasını kaybetmemek için düşman artçılarına taarruza devam etti. Poyra istikametinden batıya doğru ilerleyen Porsuk Müfrezesi de III. Kolordu emrine alındı. 41. Tümen ise Armuteli istikametinde harekâta devam etti. Bu harekâtta Türk Kuvvetlerinin önünden Bursa'ya doğru kaçan Yunanlıların III. Kolordusu'na bağlı 3. ve 10. Tümen bulunmakta idi.

3-6 Eylül Harekâtı:

III. Kolordu: Cephe emrine alınmıştır. Görevi: Bursa genel istikametinde düşmanı tâkip ve imha etmek idi.

Kocaeli Grubu: 4-7 Eylül arasında (İznik Gölü-Gemlik) hattındaki düşman müstahkem cephesine beş taburluk bir merkezî sıkletle taarruz ederek düşmanı Yenişehir istikametinden Mudanya'ya doğru ricat eden 11. Tümenin karşısında tespit etmiştir.

1. Tümen: Pazarcık-Nazifpaşa genel istikametinde hareketle karşısındaki düşman artçılarını sürerek ilerledi.

Porsuk müfrezesi: Karaköy istasyonu-Ahmetler üzerinden Bakras istikametine ilerledi.

Mürettep Süvari Tümeni: Mezit vadisi boyunca Hasanpaşa istikametinde yürüyüşe geçti.

41. Tümen: 2. Ordudan aldığı emirle hareket istikametini değiştirerek Gediz genel istikametinde ilerledi.

III. Kolordu karargâhı 5/6 Eylül gecesini Pazarcık'ta geçirdi. Düşmanın Nazifpaşa hattında bir direnişi hesaplandı ise de ric'at ettiği görülerek takibe devam edildi. 6/7 Eylül'de Kolordu Karargâhı Çiniliköy'de, 1. Tümen Hasanpaşa Köprüsü yakınlarında, Mürettep Süvari Tümeni ise İnegöl'ün batısında Akhisar'da idi. İnegöl 7 Eylül'de kurtarıldı. Bu tarihte Kocaeli Grubu da III. Kolordu emrine verilmiştir.

7-9 Eylül 1922 Taarruzu:

Yunanlıların Kazancıbayırı sırtlarını işgal edip savunma hazırlığına girdiği anlaşıldığından Kolordu bu bölgeye taarruz için hazırlığa başladı.

Porsuk Müfrezesi: Çavuşlar-Karalar hattında mevzilenerek Marmaracık istikametinde keşif yapmıştır.

1.Tümen: Bir Alayını Kazancıbayırı'na doğru sürerek keşif yaptırmıştır.

Mürettep Süvari Tümeni: Marmaracık-1050 rakımlı tepe hattına karşı keşif yapmış ve 1050 rakımlı tepeyi ele geçirmiştir.

Keşifler sonucunda düşmanın eskiden tahkim edilmiş olan bu mevzilerini takviye ve kuvvetle işgal ettiği anlaşılmıştır.

Buradaki Türk taarruzu şiddetli bir topçu ateşi korumasında başladı. Piyadelerimiz büyük bir azimle düşmanın sarp arazideki mevzilerine atıldılar ve düşman 9 Eylül gecesi siperlerini boşaltarak çekilmek zorunda kaldı ve takip harekâtı başladı.

8 Eylül 1338/1922 tarihli Türk Genelkurmayı'nın harp raporunda şu bilgiler verilmiştir:[161]

"1- Kocaeli mıntıkasında: 7.9.1338 guruba kadar devam eden muharebe neticesinde kıtaâtımız Yalova mıntıkasındaki Pazarköy'ün cenûbî garbî sırtlarından düşmanı tard eylemiştir. Bursa istikamet-i umûmiyesinde yürüyüş kıtaâtımız Aksu-Kestel mevzi-i müstahzarının ileri mevâziini işgal eylemiş, düşmanın ağırlıklarını ve ağır toplarını Bursa'ya nakletmekte olduğu haber alınmıştır.

161 *İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar,* s. 74.

2- 3/9/1338'de Sındırgı ve Bigadiç'ten çekilen düşman Balıkesir istikametinde takip edilmekte ve Balıkesir ovasına hâkim nukat elimizde bulunmaktadır. Bu mıntıkadaki müfrezelerimiz Balat-Akhisar-Karaağaç istikametinde ilerlemektedirler....

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi

Fevzi"

10-15 Eylül 1922 Harekâtı:

Mürettep Süvari Tümeni: Aksu istikametine ilerlemiştir.

1.Tümen: Dimboz-Kestel üzerinden Bursa istikametine yürümüştür.

Kocaeli Grubu: Karşısındaki düşmana şiddetle taarruz ederek ric'ate mecbur etmiştir.

III. Kolordu Karargâhı ve Muhafız Taburu Aksu şosesini takiben ilerlemiştir. Kolordu karargâhı Kestel güney sırtlarından yaptığı gözetlemede düşmanın Bursa şehrinin yaklaşık üç km doğusunda mevzilendiği görüldü, bunun üzerine Süvari Tümeni düşmanın Mudanya veya Kirmastı (Kemalpaşa) yollarından ric'atinin keşif ve menedilmesi göreviyle hareket etti.

1.Tümen: Kestel istikametinde ileri harekâta devam etti.

Porsuk Müfrezesi: Susığırlık (Susurluk) istikametine ilerledi ve Ağaköy civarında rastladığı düşmana taarruz etti.

Bu sırada Mürettep Süvari Tümeni'nin esir aldığı bir Yunan kurmay subayından alınan bilgiye göre, düşmanın 11. Tümeni'nin Gemlik kıyı yolunu takip ederek Mudanya'ya ilerleyeceği öğrenildi ve bu düşmanın esir veya imha edilmesine karar verildi.

10/11 Eylül 1922 gecesi saat 22.00'de Bursa istasyonu ve gece yarısına doğru da şehir tamamen kurtarıldı.[162]

162 TBMM 7 Eylül'de yaptığı önemli bir toplantı sonunda aynı gün bütün medeni dünyaya bir çağrıda bulunmuş, tarihi eserlere sahip Bursa'nın yakılmasının önlenmesini istemiş ve böyle bir cinayeti Türk Milleti'nin hiçbir zaman unutmayacağını kesin bir dille bildirmişti. İstanbul'da Fransızlarında girişimiyle İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserlerince Yunan Yüksek Komiseri Bursa'nın yakılmaması konusunda uyarılmış ve üç müttefik subaydan oluşan bir heyet Bursa'ya yollanmıştır. Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 384. Bu heyetteki İngiliz Binbaşısı H. G. Howel'in 15 Eylül 1922'de kaleme aldığı uzun raporda şu ilginç notlar vardır: Fransız, İngiliz ve İtalyan subaylarından kurulu heyet 10 Eylül saat 9.15'de bir gemi ile İstanbul'dan hareket ediyorlar ve saat 12.30'da Mudanya'ya geliyorlar. Rapora göre; Mudanya ana baba günüydü. Kasaba göçmenlerle doluydu. Yunan subayları büyük korku içindeydi. (instate of funk). Yollar tıkanmıştır. Herkes kendi derdine düşmüştü. Bursa yolu boyunca bütün köyler alevler içindeydi ve bunlar kaçan Yunanlılar tarafından ateşe verilmişti. (been set a light by the Greeks themselves). Bir Yunan subayı da bunu İngiliz subayına böyle söylemişti. Üç kişilik müttefik askerî hey'et aynı gün saat 17.00 sularında Bursa'ya 3 km mesafedeki Yunan karargâhına ulaşırlar. Yunan Kumandanı General Soumelas'tan "*Bursa'nın güvenliği için güvence*" istemişlerdi, ama Yunan generali bunu reddetmişti. Hey'et bunun üzerine Bursa'daki Yunan Mevki Kumandanı Albay Ciola-Kapulo'ya müracaat etmişler ancak Yunan albayı da güvence vermeyi reddetmişti. Bursa'daki Yunan albayı "*acıklı bir durumdaydı*." Şaşkın, umutsuz bir hale düşmüştü. Bursa'daki yabancılarla Hıristiyanlar, Fransız, İspanyol Konsolosluklarında, "*Anadolu*" Oteline, vb. toplanmışlardı. Saat 18.30'da Yunanlılar, Fransız konsolosluğunun yanındaki binayı ateşe vermişlerdi, bunun çok geç fark edileceğini ummuşlardı. Ama ateş çabuk fark edilip söndürülmüştü. Yunanlılar aynı zamanda Bursa'daki köprüleri uçurmuşlar, Rum kilisesini ateşe vermişlerdi. Bu kilise ile birlikte civardaki kırk kadar ev yanmıştı. Aynı gün (10 Eylül) saat 19.00'da Yunanlılar Bursa'dan çekilmeye başlamışlardı, bu arada Türk çetesi yetişmişlerdi. Karşılıklı ateş başlamıştı. "Hatta otelin dışı bile tehlikedeydi." Türkler de Yunanlıların çekildiklerini anlayarak gösterilere başlamışlardı. Saat 20.00'de Yunanlılar Bursa'yı tamamen boşaltmışlardı. Sokaklar, bayraklı Türklerle doluvermişti. Saat 20.20'de Türk çeteleri kumandanı Püskülsüz "Anadolu" Oteline gelmişti. Çeteler, iyi savaşçı, naziktiler ve otelde müttefik heyet tarafından kabul edilmişlerdi. Otele hemen bayraklar çekilmişti. Püskülsüz'ün adamlarından ikisi, az sonra Fransız Konsolosunun arabasıyla Bursa'nın boşaltıldığını, Türk ordusunun öncü kuvvetlerine haber vermeye gitmişlerdi. Saat 20.45'de silahlar susmuştu. O gece Bursa Türkleri büyük gösteriler yapmışlar, müttefik heyeti de alkışlanmışlardı. Halk, heyetin Bursa'yı yakılmaktan kurtardığına inanmıştı. Bütün Türk dükkânları açılmıştı. Türk süvarileri, Mudanya yoluna doğru geçip gitmişlerdi.

11 Eylül sabahı saat 9.30'da Albay Nafiz Bey kumandasındaki I. Tümen Bursa'ya gelmiş, biraz sonra da 3. Ordu Kumandanı Şükrü Paşa (III. Kolordu Kumandanı Albay Şükrü Naili Bey) kente yetişmişti. Şükrü Paşa müttefik heyeti kabul etmiş, Bursa'da can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, Hristiyanların zulüm görmeyeceklerini söylemişti. Ayrıca Şükrü Paşa, 11. Yunan Tümeninin Gemlik'e çekilme emri aldığını, ama oraya yetişemediğini, bu tümeni tutsak almayı umduğunu açıklamıştı. Gerçekten de 11 Eylül akşamı ve 12 Eylül günü 11. Yunan tümenine karşı Mudanya taraflarında şiddetli top ateşleri yapılmıştı. 13 Eylül günü Binbaşı Howell, Bursa'ya 700 Yunan tutsağı ve aynı akşam 2000 tutsak daha

Kolordunun 11 Eylül 1922 saat 11.30'da verdiği emirle; Mürettep Süvari Tümeni Mudanya istikametinde ilerleyecek ve düşmanla teması kaybetmeyecektir. Bu sırada süvari tümenimiz Derbent sırtlarına kadar ilerlemiştir. 1.Tümen Acemler istasyonunda toplandıktan sonra Mudanya istikametine ilerleyecekti.

Kolordu, 12 Eylül'de Gemlik-Filâder-Mudanya üçgeni içerisinde bulunan Yunan kuvvetlerine taarruz ederek bunları ya esir ya da imhâ etmek kararını vermiş ve bu amaçla: Mürettep Süvari Tümeni 1. Tümene cephesini verdikten sonra bütün kuvvetleriyle Mihalıç-Kirmastı istikametine yönelecek ve bir alayını da Tirilye-Mahmudiye yolunu kesmek üzere gönderecekti. 1. Tümen: Geceleri de yürüyerek Derbent mıntıkasına ulaşacaktı.

Kocaeli Grubu: Karşısındaki düşmana taarruza devam ediyordu. Muhafız Taburu ise Bursa'da bırakıldı.1. Tümen 12 Eylül sabahı Mudanya istikametinde ilerlemeye başladı. Saat 7.30'da bir düşman tümeninin uzun bir kol halinde Burgaz-Mudanya yolu ile yürüdüğü ve bu kuvvete ait bir yancının Mudanya'nın güneyindeki sırtları işgal etmek üzere olduğu bildirildi. Yapılan taarruzda öğleden sonra Mudanya kurtarıldı. 11. Yunan Tümeninin komutanı dâhil olmak üzere hemen bütün subayları ve eratı top ve silahlarıyla esir edilmiştir.

Türk Genelkurmayı'nca "Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi" imzasıyla yayınlanan, 18 Eylül 1338/1922 tarihli "harp raporu"na da: "Şimâl grubumuzdan bugün alınan raporda düşmanın On birinci Fırkası'nın 12.9.1338'de Mudanya'da esir edildiği, 13.9.1338 tarihine kadar bu mıntıkada alınan üserâ miktarının bir general, 200 zabit, 6000 nefere bâliğ olduğu beyan edilmektedir." denilmektedir.[163]

13-16 Eylül Harekâtı:

Mürettep Süvari Tümeni düşmanın peşini bırakmayarak Uluabat Köprüsü civarında Bandırma istikametinde çekilen düşmana çattı. Burada düşmanın yoğun bir piyade ve topçu ateşi ile karşılandı. Tümen düşmanın Bandırma istikametinde çekilmesini önleyecek şekilde hareket etti. Amaç düşmanın Kapıdağ Yarımadası'na ulaşmasına meydan vermemek idi.

Kocaeli Grubu Bandırma istikametinde ileri harekâtına devam etti. Bu sırada 1. Tümen de Uluabat Köprüsü'nden Bandırma istikametine ilerliyordu. 15 Eylül akşamını III. Kolordu karargâhıUluabat Köprüsü civarında geçirdi.

Türk Genelkurmayı'nın 15 Eylül 1338/1922 tarihli harp raporunda bu mıntıkadaki harekât hakkında şu bilgiler yer almaktadır; "Şimâl mıntıkasında Kirmastı kasabası iki saat kadar devam eden şedîd bir muharebeyi müteakip istirdâd edilmiştir. Düşman Kılıçbey istikametinde çekilmiştir. Manyas gölü Cenûb-u Şarkîsinde İyice boğazı sırtlarında düşman süvarilerine de taarruz olunarak Aksakal istikametinde şimâle atılmış ve kıtaâtımız Bandırma istikametinde düşmanı takibe geçmiştir."[164]

16 Eylül sabahı düşmanın Bandırma'nın güneyinde İvektepe-Akçapınar-Sığırca hattında bulunduğu anlaşılmış ve bu düşmana Kocaeli Grubu ile Süvari Tümeninin beraberce taarruz etmesi ve 1. Tümenin gelmesinin beklenmesi kararlaştırıldı ve taarruz icrâ edilmedi.

getirildiğini görmüştü. Binbaşı bu konuda aynen şöyle diyor: "*Saat öğleden sonra 5.30'da 200 kadar savaş tutsağı Yunan geldi,* çoğu çok bitkindi. Gösterinin en acıklı tarafı, *tutsakların yüzde 90 kadarının şapkalarını çıkarıp "Vive Kemal" (Yaşasın Kemal!) diye bağırmalarıydı. Bu, halkın hoşuna gitmişti. Tutsaklar derilerini (canlarını) kurtarabilmek için her şeyi yapabilecek bir sürü gibi görünüyorlardı.*" İngiliz binbaşı, çekilirken Yunanlıların yalnız bir köyde 60 kadar kadın ve çocuğu öldürmüş, öldürmeden önce bütün kadınlara tecavüz etmiş olduklarını söylüyordu. Bu katliam sahnesini Bursa'daki Fransız Konsolosu Kocher'le İtalyan Konsolosu M. Miazzi gözleriyle görmüşlerdi.Şimşir, *İngiliz Belgeleri……,* s. 389-392 (FO, 424/254, s. 22-24, No 30/2. Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia by Major H.G. Howell, D.S. O.O.B.E, RA, British Member of the Inter-Allied Commission Providing to Broussa, Constantinople, September, 15, 1922).

163 *İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar*, s. 84.

164 İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, s. 83.

18 Eylül 1922 saat 14.00'te Kolordu karargâhı Kapıdağ Yarımadası'na ulaşarak son muharebeler hedefine ulaşacaktır.[165]

Son Kurşunun Atıldığı Bölgede Türk Direnişi

Millî Mücadele'nin başladığı günlerde Yunan Ordusu karşısında Batı Cephesi'nin tutulmasında unutulmaz büyük hizmetleri geçen Çerkez Ethem Bey ve arkadaşlarının anlaşmazlıklar ve belki de akıl almaz büyük bir gafletle Yunan tarafına geçmesi olayından yukarıda bahsedildi. İşte onunla beraber Yunana karşı savaşan, fakat düşman saflarına geçmek istemeyen Parti Pehlivan, Halil Efe ve adamları Ethem Bey'den ayrılarak[166] Gördes'te Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem (Demirci) Bey'in yanına gelmişler[167] ve bölgedeki jandarma müfrezesiyle birlikte hareket etmeye başlamışlardı.

1921 yılı Ağustos'u başında genel Yunan taarruzu ile Demirci üzerine yürüyen düşman ordusunun yaklaşması üzerine İbrahim Ethem Bey'in emriyle Demirci Jandarma birliği Parti Pehlivan ve Halil Efe'nin müfrezeleri Sındırgı dağlarına çekildiler. Çok kısa zamanda derlenip toparlanarak dağları geçilmez kılan bu kuvvetlere Yunan işgali altındaki diğer bölgelerde bulunan ve silahlarını bırakmamış, Yunan vaatlerine aldanıp teslim olmamış diğer gruplar da katıldılar.

İvrindi-Balya bölgesinde Koca Müdür Tevfik Bey Müfrezesi,[168] Burhaniye-Edremit bölgesinde Akça Mehmet, Dalkıran Mehmet ve İbişoğlu İsmail Efelerin Müfrezeleri[169] ve Gönen Çakmak Bayırı'nda Altıparmak Nuri, Bacak Hasan, Pıtır Hüseyin, Karabulut Kâzım ve arkadaşlarının Çakmak Bayırı tepelerinde kurdukları Yıldırım Müfrezesi de Kaymakam İbrahim Ethem Bey'in emri altına girerek ondan aldığı talimatlara göre harekete başladılar.[170]

Artık, dağlara Yunan jandarmaları ancak büyük gruplar halinde gelebiliyor, her an pusuya düşürülebiliyor, karakollar basılıyor, telgraf telleri tahrip ediliyor, hainler ortadan kaldırılıyordu. Soygun ve zulüm bir ölçüde engelleniyordu. Çetelerin bu hareketlerinin Yunan ordusunun ve yerli işbirlikçilerin bütün uğraşmalarına karşı bastırılamamış halk üzerinde büyük bir manevi sevinç meydana getiriyor, karanlık günlerin çaresizliği, sahipsizliği yok oluyordu.

Millî Müfrezeler her an sınırı geçip güvenli bir bölgeye geçerek Millî Ordunun saflarına katılabilecekken işgal bölgesindeki sahipsiz, korumasız köylerin korumasını üstlenmiş, üzerlerine kuvvet çekerek Yunanlıların cephede kullanabileceği askerlerin bir kısmını her an bir baskın korkusuyla bölgede tutmalarını sağlamışlar, böylece Türk Ordusu karşısındaki düşman baskısını belli bir ölçüde hafifletmişlerdi.

Özellikle Sakarya Savaşı'ndan sonra halkın kötümserliği azalmış, Yunan ordusunun yenilebileceğine inancı artmıştı. Artık kurtuluş gününün yaklaştığını hisseden halk Millî Ordu'nun yolunu gözlemeye başlamıştı.

Nihayet dağlarda hâkim olan "Akıncı Müfrezeleri Reisi Kaymakam İbrahim Ethem Bey" 17 Haziran 1922 günü Çamdibi karargâhına gönderilen 3 Mayıs 1922 tarihli ordu emrini aldı.[171]

165 Doğantan, *Bursa Bölgesinde*….., s. 45-46.
166 Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, Ankara: Kaynak Yay., (basım tarihi belirtilmemiş), s. 98.
167 İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara 1978, s. 35-36.
168 Aydın Ayhan, "Millî Mücadelede İvrindi Cephesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim 1990, Sayı 46.
169 Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, İstanbul 1963, s. 18-20, 22--64.
170 Kemal Özer, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, Balıkesir 1964, s. 108-109.
171 *"Emir: Tarih: 3.5.338/1922*
Demircili Hüseyin ile gönderilen 12 Nisan 338 tarih ve 1 numaralı raporunuz vâsıl oldu. Müfrezeler berveçh-i zîrtâlimat dairesinde sevk ve idare olunacaktır:
Madde 1-Tesirâtınızla düşman köylerinde ve menzil hatları üzerinde ne kadar çok kuvvet bulundurulursa orduya o

Bu emir dağlarda bulunan millî müfrezeler arasında olduğu kadar işgal mıntıkası içinde bulunan köylerde de çok büyük sevinç yarattı. Artık kurtuluş için hazırlıklar yapılmaya başlandı. "*Ordu geliyor*" haberi üzerine İbrahim Ethem Bey bütün bölgelere emirler yollayarak yapmaları gerekenleri bildirdi. Artık herkes hazırlanıyor, emir gelir gelmez hangi yolun kesileceğini, hangi karakolun basılacağını, hangi köprünün tahrip edileceğini plânlanıyordu. Hazırlıklar büyük bir ciddiyet ve gizlilikle sürerken 25 Ağustos 1922'de Büyük Demyan Köyü civarında İbrahim Ethem Bey'e "*Garp Cephesi Kumandanı İsmet*" imzasıyla bir "ordu emri" daha geldi.[172]

Bu talimat alınır alınmaz bağlı birliklere hemen ulaştırıldı. Müfreze kumandanlarına görevleri bildirildi, köylüler uyarıldı. Talimatın geldiği hemen ertesi günü Sındırgı dağlarında derinden derine gelen top sesleri dağdaki bu yiğit insanlara dünyanın en müjdeli

nispetle hizmet edilmiş olur. Bu da işgal mıntıkasındaki müfrezelerimizin faaliyetine ve düşmanın menzil hatlarıyla demir yollarına yapılacak baskınların temadisiyle mümkündür. Bu yüzden o havalideki ahali-i İslâmiye düşman tarafından tazyik ve işkenceye maruz bırakılırsa müfrezelerimizin de bilmukabele Rum köylerine baskınlar yaparak bunları ızrar etmesi ve ahali-i İslâmiyenin himaye edilmesi lâzımdır. Madde 2- Ahali-i İslâmiyeden Yunanlılara karşı serfürû edenlere irşadât ve ihtarâtta bulunmalıdır. Allah'ın inayeti, ordumuzun şehametiylezâlim düşmanın pek yakında mukaddes topraklarımızdan atılacağına herkesin iman etmesi lâzım geleceği anlaşılmalıdır. Müfrezeden firar ve düşmana iltica etmek zilletini göstereceklere karşı şiddetli tedabir ittihaz edilmelidir. Madde 3-Müfrezelerin iksa ve iaşelerinin şimdiye kadar olduğu gibi ahali-i İslâmiyeyi ızrar etmemek ve her alınan mevad hakkında yedlerine mazbut makbuzlar vermek suretiyle müfrezelerin bulunduğu muhitten temini zaruridir. Bu hususta suiistimal vuku bulmamasına ve ahali-i İslâmiyeyi rencide etmemeye son derece dikkat edilmelidir. Ayni zamanda düşmanın menzil mıntıkalarına yapılacak baskınlarla elde edilecek mevaddan müfrezelerin iksa ve iaşesi daha faydalı bir surette temin olunur. Madde 4- Cephane ve malzeme-i harbiyenin düşman firarileriyle düşmanın cephane depolarına yapılacak muvaffakiyetli baskınlarla temini daha mühimdir. Madde 5- Akıncı müfrezelerimiz daima düşman içerilerine saldırarak esir ve ganaim ile avdet ediyorlar. Sizin de oradaki teşkilâta ehemmiyet vererek düşman kıtaat-ı muntazamasının ve teşkil edildiği bildirilen çetelerin masum ahalimize karşı yapmak istedikleri mezalim ve fecayie meydan verilmemesi ve bunlara göz açtırılmaması muktezidir. Madde 6- Evvelce de tebliğ edildiği üzere sizden beklenilen hizmet mütemadiyen düşman gerilerine akınlar baskınlar yapmak ve bilhassa Manisa-Afyonkarahisar şimendifer hattı üzerinde tahribat ve tacizatta bulunarak düşman takibatını sekteye uğratmaktır.
(imza-mühür)", Akıncı, *Demirci……,* s. 266-267.

172 *"Ordu Talimatı*
Garp Cephesi Kumandanlığı *Karargâh*
İstihbarat Şube Müdüriyeti *31.7.338*
Aded:3359
1- Şimdiye kadar muttarit bir şekilde çalışan müfrezeler berveçh-i zîrtâlimata tevfikan temsik ve müttehidenicrâ-yı faaliyet edeceklerdir.2- Düşman işgal mıntıkasında bulunan müfrezeler kendi reislerinin kumandasında bulunmakla beraber heyet-i umumiyesinin nâfi bir tarzda sevk ve idare edilebilmesi için yapılacak bütün işler bir heyet-i idare tarafından tedvir edilecektir. Bu heyet-i idare: Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey, Jandarma Mûlâzımı Galib Efendi, Parti Pehlivan Ağa, Bakırlı Mustafa Ağa, Arap Ali Osman Efe, Kamalı Ahmet Ağa ve diğer rüesadan mürekkep olacaktır. Heyet-i idareyi teşkil edenlerin isim ve imzaları gönderilecektir. 3- Müfrezelerin tenkisatı, köylerde yapılacak teşkilât ve müfrezelerin ilbas ve iaşeleri için kasaba ve köylerden alınacak ianât bu heyet marifetiyle icrâ olunacaktır.4- Müfrezelerin ilbas ve iaşeleri için ahali tarafından muavenet-i nakdiye ve ayniyelere mukabil bu heyetin imzalarıyla ashab-ı muavenete heyet-i idare tarafından behemehâl birer makbuz verilecektir. Bilâhare muavenet sahiplerinin düyûnatına mahsup edilecek olan bu teberruatın hesabatı gayet mazbut olarak heyet-i idare tarafından tutulacaktır. Heyet-i idare teberruatın hesabatını bilâhare hükümete vermeye mecburdur.5-Tarafımızdan münferit harekâta karşı düşmanın bilmukabele yapacağı şedit icraat dolayısıyla ahali-i İslâmiye mutazarrır olmaktadır. Bunun için bir fayda memul olmayan münferit harekâttan ictinâb edilecektir. Bir de bizim müfrezeler tarafından ahali aleyhine mezalim yapıldığı halde ahalinin bu bapta vuku bulacak şikâyatı ve hukuk-u şâhsiyesi mahfuz bulunduğu daima hatırda bulundurulacaktır.6- Cephelerde umumî harekât başlayınca müfrezeler ve mümkün olduğu kadar çok kuvvetle de faaliyete geçebilmesi için müfrezeler tensik ve inzibata alınacak ve işgal menatıkında eli silâh tutanların harekâta istirâkini temin için köylerde yapılacak teşkilâta ehemmiyet verilecektir. Bu teşkilâtın icrâsında mahremiyete fevkâlâde itina olunacaktır.7- Cephelerde harekâta başlar başlamaz müfrezeler derhal faaliyete geçecektir. Muharebelerin başladığı tayyarelerimiz vasıtasıyla menatık-ı muhtelifeye atılacak Türkçe beyannâmelerle ilân edilecektir. Bu beyannâmelerin müfrezelere isalini ve işgal menatıkındaki ahaliye ilânını temin için Uşak-Kütahya-Altıntaş ve Eskişehir'de hususi mutemetler bulundurulacaktır.8- Muharebe başlar başlamaz müfrezelerden beklenen vazife şunlardır: A- Düşmanın gerilerinde emin bir mıntıkanın elimizde bulunması için muharebeye başlar başlamaz Emet-Gediz-Uşak-Alaşehir-Salihli-Akhisar-Balıkesir ve havalisi Yunan memur ve jandarmalarından tamamen temizlenecek ve bu menatıkta muhaberemizin süratle tesisi için şimdiden tedâbir yapılacaktır. B- Şimendifer hatlarını, köprülerini, tünellerini tahrib etmek ve düşmanın muhaberesine yarayan telgraf ve telefon hatlarını kesmek. Düşman en ziyade İzmir-Alaşehir-Uşak-Karahisar şimendifer hattından istifade etmektedir. Müfrezelerimizin bu hat üzerinde göstereceği faaliyet düşmana en ziyade müessir olacağından müfrezelerin harekâtı daha ziyade bu hatta yapılacaktır. C- Düşman nakliyatını ve menzil umurunu işgal etmek, mûhim menzil nikatına, erzak ve cephane depolarına baskınlar yapmak. D- Münferit veya müctemi düşman kuvvetlerine, düşman ordugâhlarına muvaffakiyetli baskınlar yaparak çözülen ve dağılan düşman kuvvetlerini inhizama uğratmaktır..9- Bütün bu işlerin muvaffakiyetle yapılabilmesi için evvelden iyi düşünülerek sükûnetle ihzaratta bulunulması lâzımdır. 10- Bu tâlimatın alındığı ve anlaşıldığı cepheye bildirilecektir.
Garp Cephesi Kumandanı -İsmet ", Akıncı, *Demirci* s. 309-310.

sesi gibi geldi. 26 Ağustos'tu ve "Büyük Taarruz" başlamıştı. Herkes görevini biliyordu. Durum hemen bütün köylere İvrindi, Edremit ve Gönen dağlarındaki müfrezelere bildirildi. İşaret alınmıştı. Beklenen günler gelmişti.

Kaymakam İbrahim Ethem Bey ve Sındırgı dağlarındaki Millî Müfrezeler önce 3 Eylül'de Sındırgı'yı, 5 Eylül'de Bigadiç'i, 6 Eylül'de Balıkesir'i kurtardılar. Müfrezeler çevreden kendilerine katılanlarla birlikte çığ gibi büyümüştü.

Müfrezeler Balıkesir'de ikiye ayrılarak birinci kol Balya-Havran-Edremit-Burhaniye-Ayvalık üzerine ikinci kol Susurluk-Manyas-Gönen-Bandırma üzerine gönderildi. Bu sırada Yunancı eşkıyalardan Sündüklü Davut Kirmastı ve Karacabey'de bulunuyor ve Yunanlıların yapamadıkları zulmü yaparak giderayak ahaliyi soyuyordu.

Balıkesir'den yollanan müfrezeler Şamlılı Murat Efe kumandasında 100 kişilik bir gruptu. Susurluk daha 6 Eylül günü Yunanlılar tarafından boşaltıldığı için burası kendiliğinden kurtulmuştu. Yolda kendilerine katılan Susurluklularla daha da büyüyen grup Gönen yakınlarında buradaki Yıldırım müfrezesi ile birleşti.

Bu sırada bir düşman grubunun Kirmastı (Kemalpaşa)'dan Susurluk'a geldiği haber alındı. Murat Efe'nin kurduğu müfreze hemen bunların üzerine yollanınca düşman telaşla geri çekildi.

Bu sırada Bandırma'dan da haberler geliyordu. 1 Eylül'den itibaren kesin olarak yenildiğini anlayan Yunan askerleri Karacabey, Kirmastı (Kemalpaşa), Gönen ve Manyas civarındaki Rum ve Ermenileri çevreden zorla temin ettikleri arabalara yükleyerek Bandırma ve Erdek'e getirtiyor, buradaki gemilere bindiriyor ve Yunan işgali altındaki adalara taşıyorlardı. Arabaları başında gelen Türk arabacıları, Bandırma'da ele geçirdikleri şehrin ileri gelenlerini de Bandırma'da deniz kenarında etrafını tellerle çevirdikleri ve etrafına nöbetçiler diktikleri bir toplama kampına dolduruyorlardı.

9 Eylül 1922'de Kaymakam İbrahim Ethem Bey orduya bölgede düşmanın faaliyetlerini özetleyen bir rapor gönderdi:[173]

Kaymakam İbrahim Ethem Bey Garp Cephesi Kumandanlığı'na Balıkesir ile ilgili olayları da anlatan bir rapor yollamıştır.[174]

173 *"Garp Cephesi Kumandanlığına*
Dâhiliye Vekâlet-i Celilesine
Sındırgı Havalisinde 159. Alay Komutanlığına
Numara 80-48
Madde 1- 159. Alayın takip etmekte olduğu düşman kıtasının pusuya düşürülmesi için Alay Kumandanlığı ile bil muhabere bütün kuvvetler Gölcük havalisine tahrik edilmiştir. Madde 2-Kirmastı'ya Çerkez Davut gibi bazı alçaklar dâhil olarak ahaliye mezalim ika ettikleri anlaşılmıştır .Madde3 Kırkağaç, müfrezelerimiz tarafından istirdat edilmiştir. Madde 4- Kirmastı'dan Susurluk'a gelen düşman Davut Çetesine karşı yeniden teşkil edilen müfreze Murat Efe kumandasında sevk edilerek Susurluk istikametinde ileri hareketlerine devam etmektedir.Madde 5- Düşmanın bu havaliden ve Bursa civarlarından gelen perakende kuvvetleri Aksakal cihetlerinde toplamakta ve Karacabey-Bursa tariki üzerindeki köprülere düşman fevkalâde ehemmiyet vermektedir.*Madde 6- Bandırma'daki düşman mütemadiyen yerli Rumları ve kısmen de askerleri alelacele vapurlara bindirmekte olduğu anlaşılmıştır.Madde 7- Şimdilik başka bir şey olmadığı maruzdur.*
9 Eylül 338- Kaymakam İbrahim Ethem", Akıncı, *Demirci……,* s. 370-371.

174 *"Garp Cephesi Kumandanlığına*
Dâhiliye Vekâlet-i Celilesine
Sındırgı'da 159. Alay Kumandanlığına
Numara 81-49
Harp Raporu-Gayet müstaceldir
Madde 1- Dün zevalden sonra 100 kişi kadar bir düşman süvari kolu Susığırlık'a gelmiş ise de sevk edilen müfrezemizin vürudunu istihbar eder etmez derhal Bandırma istikametine firar etmiştir.*Madde 2-* Müfrezemiz düşmanı Akhisar'a doğru takip ediyor.*Madde 3-Kirmastı'da bulunan Davut çetesi Belediye Reisi ile beraber daha altı kişiyi şehit eylemiştir. Madde 4- Bursa'dan ricad etmekte olan düşman hutut-ı ric'iyesini temin için 300-400 kadar bir kuvvet Karacabey'de, 100 kadar süvari Karacabey-Bandırma sırtlarında bulunmaktadır.Madde 5-* Sındırgı havzasında firar etmekte olan düşmanı takip eden müfrezelerimiz ikiye inkısam ederek bir grup Soma istikametine doğru*, yani düşmanın sağından, bir kısmı da solundan hareket ederek düşmanı takip ve Gelenbe'ye dâhil olmuştur.Madde 6- Gelenbe'nin dâhiline düşman tarafından top endaht edilmiş ise de ne ahaliye ve ne de müfrezelerimize bir tesir yapamamışlardır.Madde 7- Düşman Bandırma'dan bir heyet-i İslâmiye teşkil ve Gönen'deki müfrezelerimize göndererek sevahile çekilinceye*

Bu harp raporlarından da anlaşıldığı üzere, düşman Eylül'ün başlarından itibaren Karacabey ve Kemalpaşa yörelerinde yaşayan Gayrimüslimleri Bandırma'ya gönderirken bunların güvenliklerini sağlamak ve gelmekte olan Türk ordusunu pusuya düşürmek için bölgedeki askeri gücünü Aksakal-Karacabey hattı üzerinde Bandırma sırtlarına toplamıştı. Gönen, Manyas, Edincik ve Biga bölgesindeki Gayrimüslimlerin boşaltılma işi sürüyordu. Bu arada Millî Müfrezelerin bunlara saldırmasını önlemek içinde Bandırmalı Müslüman halkın ileri gelenlerinden meydana gelmiş bir heyeti de vakit kazanabilmek amacıyla Balya'daki Kasım Efe'yle görüşmeye yollamıştı. Bu müfrezelerin üzerine asker sevk etmemesi düşmanın bütün gücü ile gelmekte olan Türk ordusunu beklemekte olduklarını gösteriyordu. Biga ve Edincik'te çok güçlü Yunan garnizonları bulunuyordu bunlar çevreye hâkim yerlerde kurulmuş etrafları tel örgüler ve hendeklerle çevrilmişti.

Yerli Rum ve Ermenilerin çok büyük kısmı arabalara yükledikleri eşyalarıyla Bandırma ve Erdek'e doğru Yunan Jandarmalarının korumasında gönderiliyorsa da bir kısmı topraklarından giderlerse bir daha geri gelemeyecekleri, bir kısmı da fedai olarak bu garnizonlara sığınmışlardı. Bütün bu kaçış hazırlıkları sürerken Yunancı hainlerden eşkıya Sündüklü Davut ve adamları halka büyük zulüm yapıyorlardı.

İbrahim Ethem Bey o sırada arkadaşları ile millî harekete katılmak amacıyla Susurluk'a gelip görev isteyen Talip Efe ve İsmail Efe ile diğerlerine gönderdiği emrin sonunda: "… *Karesi livasının kahraman evlâtlarından Balıkesir ve mücaviri kurâ ve kasabattan fevc fevc koşan mücahidin-i İslâmiye akıncı müfrezelerimizle birleşerek buradan Akçay iskelesine kadar tekmil livayı zâlim düşmanın pây-i televvüsünden tathir etmiş ve Sındırgı üzerinden geçmekte olan firarileri de peyderpey tepelemekte bulunmuşlardır.*

Şimdi o havalide yani, Kirmastı, Aksakal, Bandırma mıntıkalarını gerek bu kâbil düşman döküntüsünden ve gerek İslâm ismi taşıdığı halde alçak düşmanla birleşerek envai mezalim ikaına cüret etmekte oldukları anlaşılan bazı namussuz, vicdansız, hâin-i vatan ve hâin-i millet şâkileri tepeleyerek tathir etmek vazife-i diniye ve vataniyesini *deruhde eylemenizi Müslümanlık nâmına temenni ve sizin gayret ve şecaatinizden intizar eylerim." diyordu.*[175]

İbrahim Ethem Bey'in emri ile İsmail Efe ve Tahir Efe kuvvetleri Kemal Paşa'da bulunan Davut Çetesi üzerine gönderilince Davut çetesi daha kuzeye kaçmak zorunda kaldı. Böylece Bandırma halkı Davut eşkıyasının zulmünden kurtuldu.

Bu sırada Balıkesir'e Bandırma'da bulunan Yunan askerlerinin durumları hakkında üst üste raporlar gelmekteydi. Bu raporlarda düşmanın Bandırma istikametine doğru süratle kaçtığı bildiriliyordu.[176]

Bandırma sırtlarında Yunan askerleri siper kazıp bir savunma hattı hazırlarken, Bandırma içinde toplanmış olan yerli Rum ve Ermenilerin de gemilere bindirilip tahliyeleri sürmekte idi. Çevre köy ve kasabalardaki Hıristiyan ahali de durmadan Bandırma'ya gelmeye devam ediyordu. Bu Hıristiyanlar önceleri mal ve mülklerini terk etmek istemeyen, fakat sonradan durumun ciddiyetini anlayarak Bandırma'ya sığınmak isteyenlerdi. Bandırma Yunan kumandanlığı gelenlerin fazlalığı karşısında çözüm yolları arıyor, hâlâ gelmekte olan Hıristiyan halkın muhtemel bir tecavüze karşı korumak için, yaklaşmış olan Millî Müfreze kumandanlarına çevre Müslüman ve Türklerin ileri gelenlerini yollayarak zaman kazanmak istiyordu. Bu sırada yayınladığı ve bütün muhtarlara yolladığı bir beyannâme ile

*kadar müfrezelerimiz tarafından tazyik edilmemesini rica etmişlerdir. Bittabi buna ehemmiyet verilmeyerek harekâtımıza devam edilmektedir. Madde 8- Şimdi alınan raporda düşmanın kuva-yi asliyesinin Aksakal-Bandırma-Karacabey arasına girdiği anlaşılmıştır. Madde 9-*İğtinamat meyanında 100 sandık cephanede bulunduğu ve şayan-ı işar başka bir şey olmadığı maruzdur.

10 Eylül 338- Kaymakam İbrahim Ethem", Akıncı, *Demirci……,* s. 376-377.

175 Akıncı, *Demirci……,* s. 377.

176 Akıncı, *Demirci……,* s. 383.

Bandırma'yı çetelere terk etmeyeceğini ancak düzenli ordu gelirse gideceğini bildirmişti. Bu beyannâme İbrahim Ethem Bey'e gönderilince durum Garp Cephesi kumandanlığına bir rapor ile bildirildi.

Düşman askerleri zaman zaman Millî Müfrezelerle karşılaşıyor, bunlarla küçük çarpışmalar yaptıktan sonra çekiliyordu. Böylece askeri eğitim olmayan millî müfrezeleri teşkil eden gönüllü halkın daha da ilerlemelerini engelliyorlardı. Bu engelleme ve hız kesme de, Hıristiyan halkın Bandırma'ya daha rahat ulaşabilmeleri için zaman kazandırıyordu.

Yunan süvarileri Kocaeli Grubu'nun Bursa üzerinden baskıya başlamaları üzerine hızla geri çekiliyor, kaçabilecekleri tek kapı olan Bandırma Erdek limanlarına giden yolu açık tutmağa çalışıyorlardı. Bu arada gelmekte olan Türk askerinin hızını kesmek için, köprüleri uçuruyorlardı. Çevredeki bütün köyleri ateşe vermeyi ihmal etmiyorlardı. Bu köylerde oturan Türkler herhangi bir katliam ve ırza geçme ile karşılaşmamak için önceden güvenli yerlere gizlenmiş olduğundan yanan köyler boşaltılmıştı. Yunan askerleri çekildikten sonra köylü yanan evlerini söndürmekle meşgul olduğundan düşmana karşı koymak için yolları kesme, düşmanı engelleme yapamıyordu.

Türk kuvvetleri Yunanlıların etraflarındaki çemberi gittikçe daraltıyorlardı. 13 Eylülde Bandırma yolu üzerinde Ilıca Boğazı sırtlarında düşman süvarisiyle iki saat kadar şiddetli bir çarpışma yapılmış, düşman Aksakal yönüne doğru çekilmiştir.

Yunan askerlerinin Aksakal civarında toplandıkları anlaşılıyordu. Bunlardan atlı bir düşman müfrezesi Manyas'ta tahribat yapmak istemişse de Aşiz, Yeniköy ve Cayıtlı mevkilerinde bulunan Türk birlikleri tarafından bunlara ateş açılmış, gösterilen direniş üzerine geri dönerek gene Aksakal yönüne çekilmişlerdi.[177]

16 Eylül günü Millî Müfrezeler Biga ve Edincik'te bulunan Yunan garnizonlarını iyice sarmış, ateşe başlamışlardı. Aynı gün Bursa üzerinden gelen Karacabey'den Bandırma'ya yönelen Kocaeli Grubu öncüleri Bandırma sırtlarında bulunan günlerce hazırlanmış Yunan mevzilerinde ateşle karşılandılar. Çarpışmalar kanlı muharebelere dönüştü. Çarpışmanın seslerini duyup hızını arttıran Kocaeli Grubu öncüleri cepheye gelir gelmez çarpışmaya giriştiler. Türk askerlerinin gittikçe fazlalaşması üzerine burada bulunan beş yüz kadar Yunan askeri bütün ağırlıkları bırakarak atlarına binip Bandırma'ya doğru çekildiler.

Kısa zamanda Yunan mevzilerini ele geçiren Türk askerleri burada gerekli tedbirleri aldıktan sonra birliklerin dinlenip toparlanmasını beklediyse de, bu süre Bandırma'nın yakılacağı, katliam yapılacağı endişesiyle birlikler gene harekete geçirildiler. Bu sırtlardaki mevziler Bandırma'nın kurtarılması için son derece önemliydi. Adeta Bandırma'nın kapısı gibi idi. Bandırma artık ellerini uzatıp tutabilecekleri kadar yakındı.

Asker son derece yorgundu Bursa'nın kurtarılmasından sonra hiç durup dinlenmemiş, en az altı gündür uykusuz ve yüzlerce kilometreyi sırtlarında kilolarca yük, ellerinde silah yürüyerek aşmış, günlerdir midelerine doğru dürüst bir yiyecek girmemişti.

Balıkesir'den yönlendirilen Millî Müfrezeler Gönen müfrezeleri ile birleşerek 5-6 Eylül gecesi Gönen'i sıkıca sardılar. Balıkesir'den gelen müfrezelerin komutanı bulunan Doktor Numan Bey'in Balya'yı kurtaran müfrezenin komutanı Kasım Efe vasıtasıyla Balıkesir'de bulunan İbrahim Ethem Bey'e Gönen'in kurtuluşu ile ilgili rapor göndermiştir[178]

Gönen'de halkın da gönüllü olarak katıldığı çatışmalarda buradaki Yunan garnizonu imha edildi. Müfrezeler buradan hemen önce Sarıköy nahiyesi sonra da bir Rum köyü olan Elbizlik köylerinde bulunan Yunan karakollarına saldırarak yok ettiler.[179] Gönen'den

177 Akıncı, *Demirci……,* s. 391.
178 Akıncı, *Demirci……,* s. 360-361.
179 Özer, *Kurtuluş Savaşında…..,* s. 137.

hareket eden müfrezeler kendilerine katılan yüzlerce gönüllüyü Yunan garnizon ve karakollarından ele geçirdikleri silahlarla donatarak Edincik'e yöneldiler. Edincik Yunan garnizonu bölgedeki en güçlü askeri merkezdi. Burası hâkim bir yerde bulunuyordu. Etrafı tel örgülerle çevrilmiş ve siperler kazılarak hafif ve ağır makineli tüfekler yerleştirilmişti.[180]

Müfrezeler ve gönüllü birlikler Edincik garnizonunu sarar sarmaz saldırıya geçtilerse de hafif ve ağır makineli tüfek karşısında siperlerde bulunan eğitimli Yunan askerlerine yaklaşamadılar. Her hücum kısa zamanda ellerinde sadece birer tüfek bulunan Türklere ağır kayıplar verdirmeğe başladı. Edincik kasabası karşısındaki Averof zırhlısı zaman zaman hücuma kalkan Türkler üzerine bomba yağdırıyordu. Bu etkili topçu desteği karşısında Türk birlikleri hiçbir şey yapamadan düşman garnizonunu kuşatmış vaziyette beklemeğe başladılar.

Bu arada Millî Müfrezelerin ünlü kumandanlarından olan Bacak Hasan Efe ağır yaralandı. Hemen Gönen Hastanesine kaldırıldı. Omzundan aldığı bir mermi belkemiğine kadar işlemişti. Hasan Efe uzun tedavilerden sonra iyileşebilmişti.

Millî Müfrezeler Edincik Yunan garnizonunu çevirmiş beklerken Bursa üzerinden Kocaeli Grubu içinde hareket eden Sarı Efe Edib ve Hacı Adil Beyler ve arkadaşlarının meydana getirdiği birlik Edincik önüne gelir gelmez, "*Bunlar hâlâ burada mı? Tamam, sizler* şimdiye kadar vazifenizi yaptınız. Teşekkür ederiz. Bundan sonra iş bizim..." diyerek askerlere vaziyet aldırdılar ve iki saat içinde Yunan garnizonunu ele geçirdiler.[181]

Eylül 1922'de Bandırma

1 Eylül'den itibaren Karacabey, Kirmastı (Kemalpaşa), Gönen, Manyas hattı Balıkesir ve civarındaki yerli Rumlar Bandırma'ya doluşmağa başladılar. Trenler hiç durmadan ardı ardına hareket ederek Balıkesir ve yol kenarına toplanan Rum ve Ermenileri taşımaya çalışıyordu. İç taraflardan Yunan jandarmalarının islâm ahaliyi zorlayarak temin ettiği öküz, manda ve at arabaları da tıklım tıklım dolu olarak Bandırma'ya geliyor, yükleriyle birlikte Rumları Limana boşaltıyorlardı. Limanda Averof zırhlısı ve pek çok nakliye gemisine binen Rumlar gemilere dolunca yakın adalara götürülüp boşaltılıyordu. Bandırma limanı mahşer yeri gibi karmakarışıktı. Yüzlerce yıldır bu topraklarda Türklerin korumasında sulh içinde rahat yaşayan bu insanlar hiç akıllarına gelmeyen bu durum karşısında şaşkın ve öfkeliydiler.

Çocuklar, genç kızlar ne yapacaklarını bilemez bir halde ağlaşıyorlar: "Ah, mama mutıpathame?" (Ah anacığım, ne oldu bize?) diye bağrışıyorlar, itiş kakış arasında gemilere binmeğe, eşyalarını yüklemeğe çalışıyorlardı.

Bu karışıklıklar arasında Yunan İşgal Komutanlığı Bandırma Türkleri için sokağa çıkma yasağı ilân etti. Ekmek almak için bile dışarı çıkanları, Bandırmalı İslâm ahalinin ileri gelenlerini toplayarak deniz kıyısında bir arazinin etrafını tel örgü ile çevirip buraya doldurdular. Kemalpaşa ve Karacabey Rumlarını taşıyan arabacıları da buraya getirdiler. Kısa sürede bu toplama kampında yüzlerce kişi toplandılar. Sadece günde bir kere bir araba ile peksimet getirip atıyorlardı. Herkes aç olduğundan peksimetleri kapmağa çalışıyor, ezilenler, dövülenler oluyor, pek çoğu da aç kalıyordu.

Burada en kıymetli madde tütündü. Sigara tiryakileri çok acı çekiyor, bir sigaradan bir nefes çekmek için bile sırtındaki ceketi çıkarıp verebiliyordu. Su orada bulunan bir bostan kuyusundan ip bağlanmış fes atarak temin ediliyordu. Yağan yağmur her tarafı ıslatmıştı. Oturacak yatacak yer yoktu.

180 Özer, *Kurtuluş Savaşında*....., , s. 138.
181 Özer, *Kurtuluş Savaşında*....., s. 138.

16 Eylül günü burada birkaç bin kişi toplanmıştı. Saat öğleden sonra 6'da silahlı Yunan askerleri burada toplanmış olan Türkleri iki sıra yaparak şehre indirdiler. Sahilden getirilen Türkler Haydar Çavuş Camii'ne doldurulduldular. Gece olmuştu. Limandaki gemiler projektörlerini camiye çevirmiş, aydınlatıyorlardı. Yunanlılar caminin pek çok yerine tahrip kalıpları, dinamitler yerleştirerek ateşlediler. Caminin etrafındaki silahlı Yunan askerleri kendilerine bir zarar gelmesin diye çekilince pencereden bakarak durumun farkına varan birisi camide bulunan diğer Türklere bildirince hep beraber dışarı kaçtılar. Cami tamamen boşaldıktan birkaç dakika sonra havaya uçtu. Bu sırada Bandırma'da kalan bazı Rum fedailer şehrin farklı yerlerine ateş atarak yangın çıkardılar. Pek çok ev tamamen yandı.[182]

Kocaeli Grubu ve Son Kurşun

30 Ağustos 1922 zaferinden sonra artık Anadolu'dan çekilmeleri zamanının geldiğini anlayan bazı Yunan kumandanları kayıp vermeden kaçmanın yollarını aramağa başladılar. Türk ordusunun Bursa önlerine gelmesi üzerine Yunan ordusuna mensup birlikler düzenli olarak çekilmeğe başladılar. Çekilirken Türklerle bir çatışmaya girmemeğe özen gösteriyorlardı. Bandırma'ya doğru çekilen 3. ve 10. Yunan Tümenleri ancak Kapıdağ Yarımadası'na sığınarak imhadan kurtulabildiler.[183]

16 Eylül saat 12'de Kocaeli Grubu ve 61. Alay Bandırma'nın doğusunu tutan iki Yunan tümeninin artçı fedaileriyle karşılaştılar. Akçaköy civarında bir pusuya giren Hücum taburu öncüleri büyük kayıplar verdi. Düşman donanması seri atışlı toplarla denizden yan ateşi yaparak atış hazırlığı yapan Türk topçusunu susturdu. Savaş tam bir boğuşma şeklinde geçiyordu.[184] Muharebe akşama kadar sürdü. Gece süngü hücumu ile birliklerimiz düşman mevzilerine girdiler.

17 Eylül sabaha karşı Türk birlikleri çok yorgun olmasına, günlerce uykusuz ve aç olmasına rağmen düşmanı bölgeden tamamen söküp attı. Birkaç gündür sürdürdükleri muharebelerde birçok kumandanını kaybeden askerimiz burada da kendilerini "*Haydi yavrularım... Haydi aslanlarım... Az kaldı... Bandırmamızı kurtaralım...*" diye ileriye sevk etmek için gayret eden 61. Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Vecihi Bey ve Hücum Tabur Komutanı Binbaşı Süleyman Bey'i kaybettiler.

17 Eylül sabahı şimdi "*Son Kurşun Abidesi*" civarında toplanan birliklerin bir kısmı merasimle Bandırma'ya girerken bir kısmı da Erdek'e doğru çekilen düşmanı izlemek üzere görevlendirildi. Şehre giren birlikler de burada düzeni sağladıktan sonra halkın kılavuzluğu ile Erdek'e doğru ilerlemeğe başladılar.

Düşmanın bir alayı Kapıdağı berzahını kapayan Deliklibayır'da bir alayı da Edincik'in güneyinde bulunuyordu. Bu yöne doğru gönderilen süvarilerimiz düşman donanmasının yan ateşinden mevzie yanaşamadı. Berzahın gerisinde bulunan 1. Yunan Tümeni de muharebeye katılmadan Erdek Limanı'nda gemilere biniyordu. 18 Eylül'de düşman Edincik'ten kaçtı. Kapıdağı önünde iki alay bırakan düşman daha sonra alaylardan birini daha Erdek Limanı'na çekti.

18 Eylül'de Kocaeli Grubu ve 61. Tümen Gönen üzerinden gelen ve bölgeyi çok iyi tanıyan Millî Müfrezelerden kılavuzlar alarak Kapıdağı Yarımadası'na girdiler. Buradaki düşman alayı artçı çarpışmalar yaparak çekildi.

Erdek, Halit Paşa komutasındaki Türk ordusuna mensup birlikler tarafından kurtarıldı. Erdek ile Bandırma arasında mevzilenen artçı Yunan fedaileri burada gelen Türk birliklerine son direnişlerini yaptılar. 18 Eylül 1922'de son kurşun bu tepede atıldı. Türkler harbin son

182 Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Son Kurşun,* Balıkesir 2002, s. 126-128.
183 Tansel, *Mondros'tan…*, c. 4, s. 196.
184 Fahri Belen, *Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, Türk Kurtuluş Savaşı,* Ankara 1983, s. 512-513.

şehitlerini burada verdiler.[185] Bu tepeye daha sonra "*Ayyıldız Tepe*" ismi verildi.

Türk birliklerinin toparlanıp saldırıya geçmesi üzerine Yunan donanmasının ateş himayesinde büyük bir acele ile çekilip gemilerine bindiler. Zaten istim üzerinde bekleyen son gemi telaştan palamarını balta ile kestirerek kaçmak mecburiyetinde kaldı. Kaçan Yunan askerleri rıhtımda henüz yükleyemedikleri pek çok malzeme bıraktılar.[186]

Bu çekiliş sırasında yolda rastladıkları Hacı Ömeroğlu Mustafa Çavuşu şehit eden Yunan askerleri daha önceden aralarına dağılarak pek çok evi kundakladılar. Son Yunan gemisi limanı terk ederken şehrin bir kısmı da yanmaktaydı.

Türk ordusunun kasabaya girmesi üzerine komşularını Rumların uyarıları ile muhtemel bir katliamdan kurtulmak için bir süreden beri dağlarda, ormanlar içinde gizlenmiş olan Türk aileler şehre geri dönmüşler, kadınların dağlarda diktikleri Türk bayraklarıyla gelen askerimizi karşılamıştı. Dağlardan sırtlarındaki eşyalarıyla inen Erdekli Türkler evlerinin yanmış olmasına aldırmadan kurtuluş gününün heyecanıyla bu muhteşem bayramı kutlamışlardı.

Yunanlılarla son muharebe 18 Eylül 1922'de Erdek'te yapılmış, son Yunan askerinin Erdekli yerli Rumları da alarak çekilmesiyle Yunanlıların Anadolu macerası sona ermiş, vatan kurtulmuştu.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin halkları, İtilaf Devletleri ile yaptıkları antlaşmalara hiçbir tepki göstermeyip boyun eğmişlerdir. Bir tek Türk Milleti, Osmanlı Hükümeti'nin imzaladığı ölü doğmuş ve yürürlüğe girmemiş Sevr Antlaşması ile giydirilmek istenen idam gömleğini yırtıp atmıştır. Esasen Mondros Mütarekesi'nin haksız uygulamaları ile başlayan işgaller, özellikle İzmir'in işgali, Müdafaa-i Hukuk ruhunu kabartıp coşturmuştur. Bu ruhtur ki, Kuva-yı Milliye'yi kurup yönetecektir. Yani Milli Mücadele'de Türk Milleti'nin ruhu Müdafaa-i Hukuk, beyni kongreler, vücudu cemiyetler, vurucu gücü ise Kuva-yı Milliye idi. Türk İnkılâbı bu fikir ve örgütlenmenin Anadolu'da patlaması sonucu elektrik cereyanı gibi her köşeyi sarması ile başlamıştır. Vatanın her yerinde aynı ülküye sahip insanlar belli olaylar karşısında aynı tepkileri ortaya koydular.[187]

Bu çalışmada, işte bu örgütlenmenin son çarpışmalarını gerçekleştiren Kocaeli Grubu'nun faaliyetleri mevcut belge ve bilgiler ışığında ele alınıp incelemiştir. Gerçekten Genelkurmay yayınlarında bir paragrafla işlenen bu konu[188] biraz genişletilerek, Kocaeli Grubu'nun işlev ve önemine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Türk Milli Mücadele'sinde en son Batı Cephesi'nde Yunanlılarla yapılan muharebeler sonucunda Misak-ı Milli sınırları içindeki vatan toprakları büyük ölçüde düşmanlardan temizlenmişti. Yani 18 Eylül 1922 tarihindeki son çarpışmalar ile vatan kurtuldu. Anadolu'da esirler dışında hiçbir Yunan askeri kalmadı. Türk askerleri Boğazlar Bölgesi'nde İngiliz askerleri ile karşı karşıya geldiler. Daha sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atıldı.

185 "T.C.Milli Savunma Bakanlığı, Şehitlerimiz, Cilt: I-IV, Ankara 1998" künyeli eserden tespit ettiğimiz sekizi subay, yetmiş üç şehidin isim listesi için bkz. Çevik, *Milli Mücadele'de Son……,* s. 137-143, (Bu son şehitlerin otuz beşi Kocaeli ve Sakarya doğumludur. Bunlardan on bir şehit Karamürsel'li, altı şehit İzmit'li, dört şehit Kandıra'lı, on dört şehit de Adapazarlıdır.)

186 Reşit Mazhar Ertüzün, *Kapıdağ Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, Ankara 1964, s. 201-202.

187 Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923),* Ankara 2002, s. 488-489.

188 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, II. Cilt, 6. Kısım, 4. Kitap, Ankara 1995, s. 26.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abadan, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul 1972, 2. baskı

Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.

Akıncı, İbrahim Ethem, *Demirci Akıncıları*, Ankara 1978.

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, c. I, İstanbul 1976, 1. baskı.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*, Ankara 1988, 2. baskı.

Apak, Rahmi, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl *Kuruldu?* Ankara 1990.

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım, Millî Mücadele*, İstanbul 1961.

Arsan, Nimet, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV (1917-1938)*, Ankara 1964.

Atatürk, M.K., *Nutuk*, c. II, İstanbul 1973.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, İstanbul 1945.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara 1990, 2. baskı.

Baykara, Tuncer, *Millî Mücadele (1918- 1923)*, Ankara 1985, 1. baskı.

Belen, Fahri, *Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İstanbul 1993, 4. baskı.

Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara 1967.

Çetinkaya, Ali, *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara 1993.

Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de Son Kurşun*, Balıkesir 2002.

Çevik, Zeki, *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, Ankara 2002.

Erikan, Celâl, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, İstanbul 1971.

Ertüzün, Reşit Mazhar, *Kapıdağ Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, Ankara 1964.

Gencer, Ali İhsan - Özel, Sabahattin, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 2000, 7. basım, s. 181.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle ilgili İngiliz Belgeleri*(Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, 2. baskı

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1970.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1990.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1984, 2. baskı.

Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*,(Haz. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.

Özalp, Kâzım, *Millî Mücadele (1919-1922)*,c.I, Ankara 1971.

Özer, Kemal, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, Balıkesir 1964.

Polat, Nâzım H., *Müdafaa-i Millîye Cemiyeti*, Ankara 1991, 1. Baskı.

Sarıhan, Zeki, *Çerkes Ethem'in İhaneti*, Ankara: Kaynak Yay. (Basım tarihi belirtilmemiş).

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1968, 4. Baskı.

Sonyel, SalâhiR., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kuva-yı Millîye Tarihi, Gerilla*, Ankara 1957.

Şimşir, Bilâl N.,*İngiliz Belgeleri İle, Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul 1989, 2. Basım.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.IV, İstanbul 1991.

Toynbee, Arnold, *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1971.

Turan, Refik-Safran, M.-Yalçın, S.-Hayta, N.-Şahin, M.-Çakmak, M.A.-Dönmez, C.,*Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara 1999.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1994, 3. Baskı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMM ZC), Cilt: 3(TBMM Matbaası, Ankara 1981, 3. Basılış); Cilt: 12(TBMM Matbaası, Ankara 1958); Cilt:19(TBMM Matbaası, Ankara 1959)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları(TBMM GCZ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1985, Cilt: II.

T.C.Milli Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz*, c.I-V, Ankara 1998.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:23, *İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar*, Ankara 1994.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, *Batı Cephesi (TİH)*, *Batı Cephesi*,c.II, Kısım 3, Ankara 1994.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, *Batı Cephesi*, *Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, c.II, Kısım V, II. Kitap, Ankara 1995.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, *Batı Cephesi*, c.II, Kısım VI, I. Kitap, Ankara 1995.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, *Batı Cephesi*, *İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, c.II, Kısım VI, IV. Kitap, Ankara 1995.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, *TBMM Dönemi*, c.IV, Kısım I, Ankara 1984.

Yalçın, Durmuş-Süslü, A.-Turan, R.-Akbulut, D.A.-Akbıyık, Y.-Köstüklü, N.-Balcıoğlu, M.-Eraslan, C.-Tural, M.A.-Avcı, C.;*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2000.

Yetkin, Gıyas, *Ateşten Ateşe*, İstanbul 1963.

Walder, David, *Çanakkale Olayı*, (Çev. M. Ali Baykal), İstanbul 1970

Zürcher, Erik Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, *(*Çev. Ömer Laçiner), İstanbul 1995.

Dergiler

Ayhan, Aydın, "Milli Mücadele'de İvrindi Cephesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim 1990, Sayı: 46.

Doğantan, Tevfik, "Bursa Bölgesinde Yapılan savaşlar", *Askerî Mecmua*, Sayı 116 (Eki), 1940.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 54, 55, 57, 59.

Saner, F.S.T., "İstiklâl Savaşı'nda III. Kolordu", 1. Safha, *Askerî Mecmua*, Sayı:108, İstanbul 1938.

Resimler:

Yunanlılar tarafından yakılan Bandırma

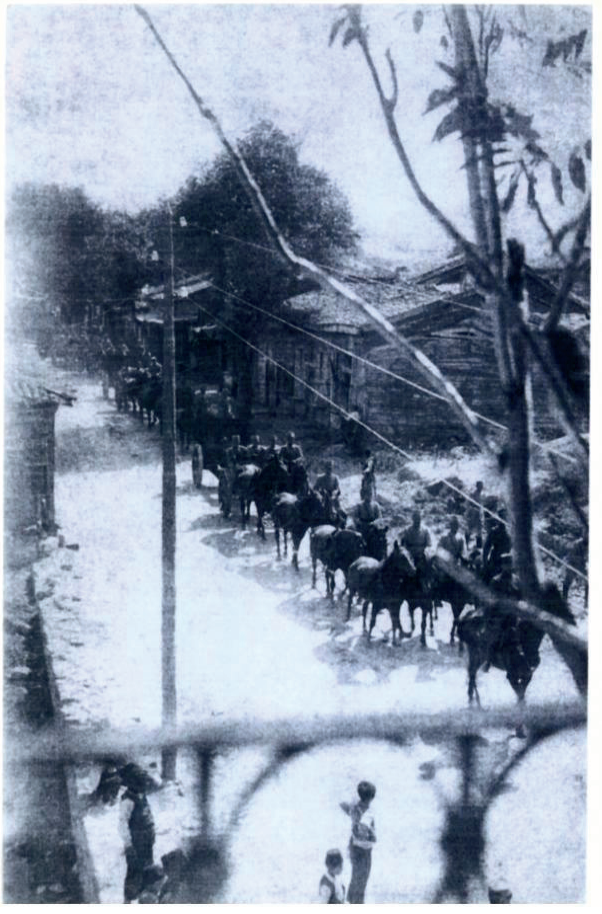

Kocaeli Grubu'na mensup birlikler Bandırma'ya giriyor. (17 Eylül 1922)

(Bu fotoğraf Sayın Aydın Ayhan'dan alınmıştır.)

Kocaeli Grubu'na mensup bir grup asker.

(Bu fotoğraf Sayın Aydın Ayhan'dan alınmıştır.)

Kocaeli Grubu'na mensup bir asker.

(Bu fotoğraf Sayın Aydın Ayhan'dan alınmıştır.)

MUSUL MESELESİ VE NASTURİ AYAKLANMASI ESNASINDA İZMİT KÖRFEZİ'NİN TAHKİMİ (MAYIS-EKİM 1924)

Mevlüt YÜKSEL*

Giriş

Musul meselesi, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli dış politika konularından birisi olmuş olmuştur. Bu mesele, ilk olarak Lozan müzakerelerinin 23 Ocak 1923'teki bir oturumunda, İngiltere Delegasyonu Başkanı Lord Curzon'un Türkiye'nin güney sınırlarının belirlenmesi bağlamında Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmesi gerektiği şeklindeki sözleriyle gündeme gelmiştir.[1] Curzon'un sözlerine cevaben Türk Heyeti Başkanı, İsmet Paşa'nın; etnografik, demografik, siyasî, askerî ve ekonomik birçok nedenlerden dolayı[2] Musul'un Türkiye'den ayrılamayacağını; bunun için gerekirse *"plesibit"* (halk oylaması) yapılabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte İsmet Paşa'nın, İngiltere'nin bölgedeki petrol zenginliği üzerinde nüfuz sahibi olmak amacıyla Musul'u Türkiye'den koparmak istediğini[3] söylemesi, taraflar arasında başlayacak olan siyasî bir gerginliğin fitilini ateşlemiştir.

Musul meselesi hakkında Türkiye ile İngiltere heyetleri arasındaki anlaşmazlık konferansın sonraki günlerinde de devam etmiştir. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, büyük bir kararlılıkla halk oylaması yapılması yönünde görüş bildirirken, İngiliz heyeti ise meselenin kendi güdümündeki Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) tarafından çözüme kavuşturulması için ısrar etmiştir.[4] Müzakerelerin bu şekilde devam ettiği esnada Müttefik

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: mevlutyuksel@atauni.edu.tr

1 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, Genel Oturumların Protokolleri ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları), (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 344.

2 İsmet Paşa bildirisinde; Musul'un toplam nüfusunun 503.000 olduğunu, bunun 410.790'ının Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu, 28.000'ini Arapların, yalnızca 31.000'ini ise Gayrimüslimlerin teşkil ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte İsmet Paşa'nın konuşmasında sunduğu istatistikler, oldukça ayrıntılıdır. Osmanlı kayıtlarına dayanan bu istatistiklerde Musul vilayetine bağlı Merkez, Süleymaniye ve Kerkük sancaklarındaki Türk, Kürt, Arap, Yezidî ve gayrimüslim unsurlara ait nüfus bilgileri ayrı ayrı verilmiştir. Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, I, s. 345.

3 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, 1/ I, Kitap I*, s. 348, 349, 350, 351.

4 Lozan görüşmeleri esnasında Fransız ve İtalyan heyetlerinin de desteğini alan Lord Curzon, ısrarlarının yanı sıra, Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi teklifinin reddedilmesi halinde dünya kamuoyunda Türk heyetinin tutumu hakkında olumsuz bir kampanya başlatılacağı şeklinde tehditler de savurmuştur. Hatta Curzon, daha da ileri giderek Türk heyeti nezdinde Türkiye'yi Dünya barışını tehdit etmekle dahi suçlamıştır. Lord Curzon, konuşmasında Türkiye'ye yönelik tehditlerini şu şekilde dile getirmiştir: *"...Şimdi büyük bir resmilikle soruyorum: Türk Heyeti bu teklifi gerçekten reddetmekte midir? Böyle ise bu red cevabının şimdiye kadar Konferans'ta takınılmış herhangi bir davranıştan çok daha kötü bir izlenim yaratacağını içtenlikle söyleyeceğim... Türkiye'nin bu teklifi incelemeden bile reddettiğini dünya öğrenince, Türk Temsilci Heyeti'nin tutumuna ve kararına ilişkin olarak dünya basınında yarın yayınlanacak eleştirilerin ne olacağını büyük bir kaygıyla düşünüyorum... Fakat bir şey daha eklemek isterdim. Bu iş Burada kalmaz. Şimdi de, Türk Temsilci Heyeti'nin teklifimi gerçekten reddettiğini ve red edişte direndiğini düşünelim; yapılacak ne kalıyor? Ben, sorunu bu durumda bırakamam bu durum dünya barışını büyük ölçüde tehlikeye sokmaktadır. Basında gördüm ve elimdeki belgelere göre bilmekteyim ki bu sorun, Türk Heyeti'nin istediği yoldan çözümlenmezse Türk birlikleri Anadolu'dan Musul'a doğru harekete geçirilecek, sınıra bir saldırıda bulunabilecek, sorun askerî yollardan*

Devletlerin temsilcileri tarafından Musul meselesini İngiltere lehine çözüme kavuşturmak amacıyla160 maddelik bir antlaşma tasarısı[5] hazırlanmıştır. İsmet Paşa'nın 4 Şubat 1923'te bu tasarıyı reddetmesi, müzakerelerin kesintiye uğramasına neden olmuştur.[6] Buna rağmen Ankara Hükümeti'nin her zaman uzlaşıdan yana olan tavrı doğrultusunda hareket eden İsmet Paşa[7], Londra'ya dönmeye karar veren Lord Curzon ile bir araya gelerek Musul meselesinin çözümüne ilişkin bir anlaşma yapmıştır. Yapılan bu anlaşmayla meselenin bir yıl içerisinde çözüme kavuşturulması, bu süre zarfında bir sonuç elde edilememesi halinde konunun Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. 8 Mart 1923 tarihli bu anlaşma, İsmet Paşa'nın imzasıyla kaleme alınan bir nota ile konferansa katılan devletlerin dış işleri temsilcilerine ilan edilerek Musul meselesi konferans gündeminden çıkarılmıştır.[8]

Musul Meselesi, İngiliz temsilcisi Horace Rumbold'un 8 Mart 1923 tarihli antlaşma taslağında bazı değişiklikler yapılmasını teklif etmesiyle Lozan Konferansı'nın ikinci tur müzakerelerinde de gündeme gelmiştir. Bu turda İngiltere'yi temsil eden, Türk heyetinin de kabul ettiği bu değişiklikler, 3. maddenin 2. fıkrası olarak antlaşma metnine konulmuştur. Söz konusu fırkayla; Musul ve Türkiye-Irak sınırı meselelerinin İstanbul'da yapılacak bir konferansta ele alınması, fakat 9 ay içerisinde taraflar arasında herhangi bir anlaşmaya varılamazsa konunun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesi hükme bağlanmıştır.[9]

Bu fırkanın hükümleri gereğince, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da "Haliç Konferansı" adıyla bir konferans toplanmıştır. Türkiye'yi TBMM Başkanı Fethi (OKYAR) Bey, İngiltere'yi ise eski Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etmişlerdir.[10] Görüşmelerin başlamasıyla birlikte İngilizlerin asıl amaçlarının bölgedeki petrolden menfaat elde etmek ve Musul meselesini Milletler Cemiyeti'ne taşımak olduğu anlaşılmıştır.[11] Dolayısıyla konferans boyunca bu doğrultuda hareket eden Percy Cox, plesibit de dâhil Türk Heyeti'nin tüm çözüm önerilerini reddettiği gibi Hakkâri vilâyetine bağlı Çölemerik, Beytüşşebap ve Revandız kazalarının Nasturilerin yurdu olduğunu iddia ederek Musul ile birlikte buraların da Irak sınırları içerisinde kalması gerektiği tezini savunmuştur.[12] Türk temsilcilerin bu istekleri makul bir şekilde geri çevirmelerine rağmen İngiliz temsilcisinin uzlaşmaz tavırları müzakerelerin bir süre sonra kesintiye uğramasına ve konferansın 5 Haziran

çözümlenmeğe kalkışılabilecek, çatışmalar çıkabilecek, savaş patlayabilecektir… " Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, 1/ I, Kitap I*, s. 374; *Vakit*, 25 Ocak 1923; İkdam, 28 Ocak 1923.

5 Tahir Kodal, *Paylaşılamayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2005, s. 128.

6 Nevin Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), s. 139; İhsan Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 281-285; Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 194-199. Diğer taraftan İsmet Paşa, Türk kamuoyuna Lozan Müzakerelerinin kesintiye uğraması durumunu, kendilerine resmi olarak tebliğ edilmeyen geçici bir ara olarak değerlendirmiştir. Kodal, *Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, s. 134; İkdam, 6 Şubat 1923.

7 Lozan'dan Ankara Hükümeti'ne, Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti tarafından da Lozan'a gönderilen telgraflar için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1990; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, II (Şubat Ağustos 1923)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

8 Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", s. 139; Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 281-285, 295.

9 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, Cilt II, Konferansda İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), (Çeviren Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 3; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 166.

10 Ş. Yurdakul, *Musul Meselesi*, TTK Yayınları, Ankara 1975, s. 22; "Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", s. 139.

11 İbrahim Erdal, "Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920–1938) Türk-Irak İlişkileri ve Sadabad Paktı" *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science,* Volume 5 Issue 5, October 2012, s. 97; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1924.

12 Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, s. 165; *Ayın Tarihi*, Aylık Mecmua, Üçüncü Cilt, Numro: 7-10, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti-i Umumiyesi, Ankara 1340, s. 174; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler fakültesi (AÜSBF) Yayınları, Ankara, 1978, s. 290-292; Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 358; Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 234-242; "Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", s. 140.

1924'te dağılmasına sebep olmuştur.[13] Bunun ardından İngiliz Hükümeti, yakın geçmişte onayladığı Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fırkasına dayanarak 6 Ağustos 1924'te Musul meselesinin çözümü hakkında Milletler Cemiyeti'ne başvuru yapmıştır.[14]

İngiltere'nin bu teşebbüsünden bir gün sonra, 7 Ağustos 1924'te Nasturiler tarafından Hakkâri'de büyük bir isyan başlatılmıştır. İsyanın, Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne taşınmasının ertesi gününde başlaması ve olayların başladığı yer olan Çal nahiyesi müdürünün İngilizlerle kaçması Nasturi ayaklanmasının İngiltere tarafından organize edilip, desteklendiği gerçeğini ispatlamıştır. İsyanın genişlemesi üzerine 14 Ağustos 1924'te Türk Hükümeti tarafından derhal bir askeri harekât kararı alınmış ve Cafer Tayyar Bey komutasındaki 7. Kolordu, Nasturi isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir. Eylül ayının ilk günlerinde başlatılan operasyonla Türk Birlikleri, 11 Eylül 1924 tarihine kadar ciddi bir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek Zaho'nun kuzeyine kadar ilerlemişler ve isyanı büyük ölçüde bastırmışlardır. Fakat ilk gününden itibaren harekâtı yakından takip eden İngiltere, Türk birliklerinin Zaho'ya yaklaştığı günlerde savaş uçaklarıyla Türk mevzilerine karşı etkili taarruzlar düzenlemeye başlamışlardır. 14, 17, 18, 20 ve 21 Eylül günlerinde yapılan hava saldırılarında 1'i subay olmak üzere toplam 15 Türk askeri şehit olmuş, 43 asker de yaralanmıştır.[15] Gerek bu olaylar ve gerekse askeri harekâtların yapıldığı esnada karşılıklı çekilen protesto ve notalar[16] İngiltere ile Türkiye arasında savaş rüzgârlarının estirmeye başlamış ve taraflar birtakım askeri hazırlıklar yapmaya başlamışlardır.

Esasında Türkiye, askeri hazırlık sürecine, 1923 yılının başlarından itibaren girmiş olmasına rağmen[17] asıl hazırlık faaliyetlerini, Musul meselesi dolayısıyla Türk-İngiliz ilişkilerinin gergin bir havaya girdiği 1924 yılı ortalarından itibaren başlatmıştır. Daha ziyade tahkim mahiyetinde olan bu faaliyetlerin yoğunlaştığı bölge ise I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz işgal ve taarruzuna maruz kalan İzmit Körfezi olmuştur. Bu çalışmada; Genel Kurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi Deniz Arşivi'nden elde edilen belgeler ışığında Türkiye Cumhuriyeti tarafından İzmit Körfezi'nde yapılan askeri hazırlık ve tahkimat faaliyetleri incelenmiştir.

İzmit'teki Tahkim Faaliyetleri

Eldeki mevcut belgelerden söz konusu süreçte İzmit Körfezi'nin tahkimatına yönelik ilk faaliyetlerin, 1924 yılı Haziran ayının ilk günlerinden itibaren başlatıldığı anlaşılmaktadır. Milli Savunma Bakanlığı statüsünde görev yapan Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından yürütülen bu ilk faaliyetler daha ziyade bölgeye silah ve teçhizat yığınağı yapabilmek amacıyla depo veya ambar teminine yönelik fizibilite çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. 11 Haziran 1924'te İzmit Donanma Kumandanlığı'na bağlı 23. Fırka Kumandanı Miralay Ömer Yusuf Bey'in imzasıyla Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine gönderilen bir rapor bununla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 5 Haziran 1924 tarihli yazısına cevap olarak fırka mıntıkasındaki ambar ve depo şeklinde kullanılabilecek binalar hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlanan10 maddelik raporda; İzmit karşısında ve körfezin güney sahilinde ve takriben 700 m. mikâbındaki[18] muhafazalı iki büyük kargir[19] ambarın hemen tahliye edilerek Bahriye Kumandanlığı emrine verildiği ve İzmit kasabası

13 Erdal, "Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920–1938) Türk-Irak İlişkileri ve Sadabad Paktı" s. 97; *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1924.
14 Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 366.
15 Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 382-384.
16 Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 386-391.
17 *Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi (DTA)*, *Bahriye Dairesi Riyaseti (BDR)*, 14/251, Belge No:2/2.
18 Metreküp (m^3) anlamında kullanılan bir ölçü birimidir. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, (Hazırlayanlar: İsmail Parlatır vd.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1561.
19 Kâgir. Taş ve tuğladan yapılmış yapı. Bkz. *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü* (Hazırlayan: Adnan Turani), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968.

ile şehrin doğusunda yaklaşık 3.000 m. mikâbındaki geniş avlulu ve etrafı açık Pertev Mehmet Paşa Camii'nin de teçhizat, elbise ve silah deposu olarak hazırlanmakta olduğu bilgisi verilmiştir.[20] Raporda ayrıca; Darıca›da Şimendifer Kumpanyasına ait olup, ayrı bir dekovil[21] kolu ile rıhtıma bağlı, geniş ambarlara sahip ve 8'er bin nefer, 3'er yüz zabit ve toplamda 3.000 hayvanın barındırılabileceği korunaklı binaların olduğundan bahsedilmiş, bunların Şimendifer Kumpanyası'ndan istenilerek birtakım tamirat işlerinden sonra kullanılabileceği belirtilmiştir.[22]

İzmit Körfezi'nde yapılacak tahkimat faaliyetleri esnasında bölgedeki binalar ile bunların nasıl ve ne amaçla kullanılacağı hakkında önemli bilgiler içeren raporun devamında ise şu bilgiler verilmiştir:

"*-Adapazarı'nda mirî olan ve hala askerin çadırlı ordugâha çıkmasıyla birçoğu boşaltılan binalar vardır ki bunlar da takriben 500 m³ hacminde ve dört adet olup biri kıtaatın eşyasına tahsis edilerek 3'ü geçici olarak verilebilir. Kış*ın *asker ikamet mecburiyetinde bulunduğundan o zamana kadar nakil ve istihlâk edilecek eşya biriktirilebilir.*

-Adapazarı'nda başkaca ambar ile Sapanca'daki mektep binası hakkında ayrıca malumat arz edeceğim.

-Tuzla'da şimendiferin kuzeyinde bulunan 9 pavyon[23] da tamir edilerek kullanılabilir. Bir piyade alayının ikamet mıntıkası olduğundan *tamirat boşa gitmiş olmayacaktır.*

-Gebze'de büyük bir cami ve bunun büyük ahırları, imarethanesi, medresesi mevcuttur ki cephane ve eşya konulmaya müsaittir. Bu arz ettiğim binalar -Darıca'da şimendifere ait olanlar hariç- parasızdır. Yalnız bazılarında cam, çerçeve, kapak ve benzeri tamirata ihtiyaç vardır.

-Bütün mevcudiyetin üçte *ikisi iki aylık efrat olan fırka kıtaatı çayır, odun, sebze ve benzeri* işlerle *meşgul bulunduğundan esaslı surette yardım edemeyecektir. Derince'nin dışında kalan mahallerdeki nakliyat* için fırkaların *silahsız efradından bir tahliye bölüğü ve en azından bir otomobil takımı bulunması zarureti vardır.*

-İstimâl buyurulduğundan derhal eski tetkikat üzerine arz-ı malumat ediyorum. Peyder pey yeniden bir vesait buldukça da arz edeceğim.

-Cevaben Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve berây-ı malumat Dördüncü Kolordu Kumandanlığına arz *edilmiştir*."[24]

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bilgi vermek amacıyla hazırlanan bu rapordan da anlaşılacağı üzere, İzmit Körfezi'nin tahkimine yönelik başlatılan faaliyetler dâhilinde ilk olarak, başta Derince olmak üzere körfez için stratejik öneme sahip yerlerde kışla ve teçhizat deposu olarak kullanılabilecek binaların tespiti yapılmıştır.

23. Fırka Kumandanlığı tarafından yürütülen bu faaliyet esnasında İzmit'e top nakli yapılmasına yönelik hazırlıklarına da başlanmıştır. 9 Haziran 1924'te Harbiye Dairesi Riyaseti'ne gönderilen ve eldeki nüshasının müsvedde oluşu dolayısıyla Donanma Kumandanlığı tarafından kaleme alındığı düşünülen bir yazıda; tahkimat planları ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden 5 Haziran 1924'te gönderilen tezkere ekindeki proje

20 *Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi (DTA)*, *Umur-ı Bahriye Müdüriyeti II (UBM-II)*, 17/290, Belge No:2.

21 Ray aralığı 60 santimetre veya daha az olan, araçları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryolu. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 1, (Hazırlayanlar: İsmail Parlatır vd.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 544.

22 *DTA*, *UBM-II*, 17/290-2.

23 Bir kuruluşun, bir kurumun, bir bahçe içindeki yapılarından her birine verilen isimdir. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 1779.

24 *DTA*, *UBM-II*, 17/290-2.

gereğince İzmit'e nakledilecek topların bir listesinin gönderildiğine dair bilgi verilmesi[25] bunun göstergelerindendir. Yine bunun gibi bir kısım yazışmalardan top nakli ile birlikte İzmit'e silah ve mühimmat sevki yapıldığını da görmek mümkündür. Levazımat-ı Umumiye Dairesi tarafından yapılan tüm bu sevkiyatın masrafları ise Deniz Bakanlığı statüsünde görev yapan Umur-ı Bahriye Müdüriyeti tarafından karşılanmıştır.[26]

Bu dönemde Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından İzmit'tin tahkimatına yönelik işlerin nasıl yapılacağına dair bir de talimatname hazırlanarak 16 Haziran 1924 tarihli bir tezkerenin[27] ekinde 3. Ordu, Marmara Üss-i Bahri ve İzmit Mevki-i Müstahkem Kumandanlıklarına gönderilmiştir. Yapılacak işlerle ilgili önemli hususlar içeren 15 maddeli bu talimatname şu şekildedir:

Tersaneden İzmit'e sevk olunacak topların biran evvel nakil ve tabiyeleri elzem olduğundan bu iş için gerekli vesaitin süratli bir şekilde ikmali.

Atıl vaziyette bulunan fakat işe yarar sefainin (gemilerin) İzmit'de Kava-Dil hattının dâhiline çekilmek suretiyle müteferrik mahallere konuşlandırılması.

İstanbul'daki bilcümle silahın ve cephanenin İzmit'e nakli ve bunların Ebniye-i İnşaat[28] ve Fabrikalar Müdüriyetleri ambarlarındaki muhtelif eşyaların, İstanbul Tersanesi'nde yıkılmaya yüz tutmuş binaların yıktırılması esnasında enkazdan çıkacak işe yarar malzemelerle birlikte geçici olarak inşa edilen yerlerde ve kuytu mahallerdeki gemilerde muhafazaları.

Tamirdeki gemilerin tamiratlarının bir an önce tamamlanması ve yapılan işlerin her gün bildirilmesi, fabrikaların kifayeti hâricinde iş açılmaması, eldeki işler tamamlandıkça yeni bir tamire başlanmaması ve önem sırasına göre hangi gemi tamir olunacaksa İzmit'ten İstanbul'a onun sevk olunması.

İstanbul fabrikalarına tamir için gerekli olanların haricindeki bütün fazla malzeme ile erzak ve eşyanın İstanbul ambarlarından alınarak İzmit'e sevki edilmesi.

İstanbul fabrikalarının icra etmekte olduğu tamirata halel vermeyecek surette mevcut fazla destgâhlardan (tezgâhlardan), makinelerden ve diğer eşyadan en iyilerinin İzmit'e nakledilmesi. İzmit'te sefain, top, torpido ve mayınların tamir ve ıslahına elverişli atölyeler tesisi ile bunların İzmit Körfezi'nin hangi noktalarında kurulacağının Erkân-ı Harbiye-i Bahriyece tetkik edilerek hemen bildirilmesi.

Bir harp zuhuru hâlinde tamirde bulunan sefainin de İzmit'e nakli ve buna imkân hâsıl olmazsa oldukları mahallerde batırılmaları, ticari sefainin de Boğaziçi'ne ve lüzumunda Karadeniz'e sevkleri.

Bir harp zuhurunda nakliyatta kullanılmak üzere İstanbul Limanı'ndaki resmî ve şahıslara ait römorkör[29], mavna[30], duba[31] gibi vesaitten en az yarısının derhal İzmit'e sevki.

Bir harp zuhuru halinde havuzların ve fabrikaların kuvvetli bir yangınla esaslı iş tezgâhlarının kullanılamayacak şekilde yok edilmesi.

İstanbul Boğazı'na mayın dökmek üzere ve (15) mayın alabilecek kapasiteye sahip bir

25 *DTA*, *UBM-II*, 17/290-5.
26 *DTA*, *UBM-II*, 18/383-1/1.
27 Bu tezkire şu şekildedir: "Vaziyet-i hazıra ve âtiyeye göre Bahriye Kumandanlıklarınca takibi iktiza eden hatt-ı hareket hakkındaki merbût talimatname alâkadârâna tebliğ edilmiş ve bir sûretiberây-ı ma'lûmât takdîm kılınmıştır efendim…" Bkz. *DTA*, *UBM-II*, 14/242-4.
28 Yapı ve inşaat işlerinden sorumlu olan müdüriyetin adıdır.
29 Yedeğinde başka taşıtlar, özellikle de deniz taşıtı götüren, çeken deniz aracıdır. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 1866.
30 Gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesi olmayan büyük tekne. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 1517.
31 Yük taşımak veya köprü kurmak için kullanılan altı düz bir tür deniz aracı. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 1, s. 639.

duba hazırlanacaktır.[32]

Bir harp zuhurunda römorkör, duba, mavna gibi vesaitin arta kalanları Kuruçeşme'de toplattırılarak askeri nakil işlerinde kullanılacaktır.

Bir harp zuhurunda yeni efrat ve muhafaza taburunda olup müteferrik hizmetlerde bulunan tüccar efrat, tüfek ve cephane ile teçhiz edilerek İzmit'e sevk olunacak ve 23. Fırka Kumandanlığı'nın emrinde sahil müdafaasında istihdam olunacaklardır.

Askeri harekâtın icrası zamanında İstanbul'daki Marmara Üss-i Bahrî Kumandanlığı 3. Kolordu ile ortak hareket edecek ve harekât hususunda bu kolordu emrinde bulunacaktır. Bu esnada kolordunun üst kadrosuna Marmara Üss-i Bahrî Kumandanlığı kadrosundan iki bahriye zabiti memur edilecektir.

İşbu emrin yalnız gerekli maddeleri, ilgili kişilere (zata mahsus ve mahremdir) kaydıyla verilecek ve tüm heyetlere verilmeyecektir.

Bu talimatnamenin 1. ila 6. (dâhil) maddeleri derhal, diğer maddeleri ise bir harp tehlikesi zuhurunda tatbik olunacaktır. (Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Vekili Mehmet Ali) (EK-1)[33]

Görüldüğü üzere tamamen İzmit Körfezi'nin tahkimi hakkında izlenecek yolun belirlenmesi amacıyla hazırlanan bu talimatnâme, olası bir savaş durumunun getireceği şartlar göz önüne alınarak hazırlanmıştır.

Haziran ayı sonlarına doğru Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından daha önceden başlatılmış olan yeni tersanelerin inşası kapsamında planlanan işler de İzmit Körfezi'nin tahkimi projesine dâhil edilerek fiiliyata geçirilmiştir. Bununla ilgili olarak Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden19 Haziran 1924'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bir de tebligat gönderilmiştir. İzmit'te inşası düşünülen tersaneler hakkında daha önce hazırlanan haritaların da sunulduğu bu tebligatla; tersane yapımına hangi mahallin daha uygun olduğu konusunda kapsamlı bir araştırma yapılması istenmiştir.[34] Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından gerekli araştırmalar yapılmış ve sonuçları bir rapor şeklinde 29 Haziran 1924'te Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilmiştir. Oldukça ayrıntılı bilgiler içeren raporun 5 maddeden müteşekkil raporun ilk maddesinde; İzmit'te inşası düşünülen tersaneler hakkında evvelce hazırlanan harita ve dosyaların incelendiği ve mezkûr tersanelerin rapora eklenen dört numaralı harita üzerinde kırmızı çizgilerle gösterilen arazide yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir (Bkz. EK-2). Maddenin devamında ise birçok hususları gizli olan harp sefinelerinin tamirat ve bakımının İstanbul'un ortasındaki bir tersanede yapılmasının sakıncalı olduğundan İzmit Limanı'nın bir deniz üssü olarak müstahkem mevki hâline getirilmesinin ve haritada da gösterildiği üzere Değirmendere ile Kazıklı arasındaki Gölceğiz Burnu mevkiinde bir tersane inşa edilmesinin bir zaruret olduğu belirtilmiştir.[35] Söz konusu raporun ikinci ve üçüncü maddelerinde ise tersane kurulması teklif edilen arazinin Kazım Bey isminde bir kişiye ait olduğu ve bu alanın, yabancıların eline geçmesini önlemek amacıyla Bahriye namına istimlâk edilmesi hususunda İzmit vilâyetine gerekli talimatların gönderilmesi teklif ve tavsiye edilmiştir.[36] Raporun dördüncü ve beşinci maddelerinde ise; Tersane yapılması düşünülen yere yakın olan Batak Burnu ile İzmit civarındaki bataklıkların kurutulması için Nafia Vekâleti nezdinde gerekli girişimlerin başlatılması ve tesis edilecek tersane projesinin 5.000 tona kadar olan gemi,

32 *DTA*, *UBM-II*, 14/242-5.
33 *DTA*, *UBM-II*, 14/242-5a.
34 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-2.
35 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-1.
36 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-1.

tekne ve makinelerinin inşasına uygun olacak şekilde hazırlanması istenmiştir.[37] Görüldüğü üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından daha önceden düşünülmüş olan İzmit'te yeni tersanelerin inşası ile ilgili proje, Musul meselesi sebebiyle Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gerilmeye başlamasıyla genişletilerek hızlandırılmıştır.

Haziran ayı içerisinde İzmit'e torpil[38] nakli ile bu torpillerin konulacağı depoların yapılması için de çalışmalar yapılmıştır. Müsvedde olduğu için üzerinde tarih bulunmayan fakat Haziran ayının son on günü içerisinde yazıldığı tahmin edilen bir raporda bu işler dâhilinde yapılacak çalışmalar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Merkez Torpil Deposu Memuru, Torpido Fabrikası Memuru ve Torpil Deposu'ndan bir yetkilinin imzasıyla Merkez Torpil Teşkilatı tarafından Donanma Dairesi Riyaseti'ne gönderilen söz konusu raporun ilk kısmında; mütarekeden beri atıl olan torpil emirleri ve hususları Umûr-ı Bahriye Müdüriyeti'nin mahrem ve müstacel işaretli çeşitli emirleri faaliyetteyken irca kılındığından bahsedilmiştir. Burada ayrıca torpido ve torpil silahlarının, merkez torpil deposu, torpido mağazası ve torpido-torpil fabrikası gibi yerlerin yenilerinin tesis edilmesinden önce İzmit'e nakil edilmek üzere 5 Haziran 1924'ten beri atıl bir vaziyette bulundukları ve bu silahların en yakın zamanda istifadeye hazır hale getirilmeleri gerektiği hususlarına da vurgu yapılmıştır. Raporun devamında ise mevcut durum[39] dolayısıyla söz konusu silahların acilen kullanılabilir duruma getirilmeleri için gerekli olan hususlara ait maddeler şu şekilde sıralanmıştır:

"*1- Bu imkânı hâsıl etmek üzere bugün için yapılacak en birinci iş, İzmit'e nakil maksadıyla yüzdürülen merkez torpil depo ve ameliyathanesinin, tersane dâhilindeki, üzerleri kapalı olan iki adet* göze *yerleştirilmesi ve derhal işlere başlanması. (Bu gözlerde bulunan başka mevkilere ait eşya derhal tahliye edilmelidir)*

2- Mezkûr gözlere ait küçük tamir işlerinin hemen yapılması.

3- Tersane dâhilindeki iskelenin tamiri.

4- Eskiden torpil depo gemisi olan Giresun vapuruyla şu anda İstanbul'da bulunan cephane deposunun vakit kaybetmeksizin ve acilen Merkez Torpil Deposu Memurluğu'na teslim ve iadeleri.

5- İzmit'e nakil maksadıyla yüzdürülen torpido tamirat fabrikasının mevcut tezgâhlarını, (torpido-torpil) fabrikası esaslı bir surette tesis edilinceye kadar, mümkün olduğunca süratli bir şekilde Çuha fabrikasında*ki kapalı olan bölgeye nakil edilerek yerleştirilmesi.*

6- Bu suretle hiç olmazsa elde mevcut torpil ve torpidolardan yakın gelecekte istifade imkânı temin edilmiş olur.

Arz edilen hususların temininden sonra düşman taarruzuna karşı mümkün olduğu kadar mahfuz, esaslı torpil imalat ve tamirat fabrikalarının tesisi düşünülebilir.*"*[40]

Bu raporun son cümlesinden de anlaşılacağı üzere başlatılan tahkimat projeleri dâhilinde Musul meselesi dolayısıyla İngiltere'nin herhangi bir taarruzuna karşı İzmit'e torpil ve torpido nakline, bunun için depolar tesis edilmesine ve imalathanelerinin yeniden faal duruma getirilmesine çalışılmıştır.

Bunlarla birlikte yürütülen bazı çalışmalarda zaman zaman aksaklılar yaşandığı da olmuştur. 1924 yılı Kasım ayı başlarında Ordu Riyaseti'ne Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nden gönderildiği anlaşılan bir tahriratta İstanbul'dan İzmit'e nakli kararlaştırılan fabrikaların,

37 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-1.
38 Savaş gemilerinde su altı silahı olarak kullanılan büyük bombaya verilen addır. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 2241.
39 Bu ifadeyle Musul meselesinden dolayı İngiltere ile yaşanan gerginlik kast edilmiştir.
40 *DTA*, *UBM-II*, 6/83-2.

konulacakları arazinin istimlâk edilmesi ile yeterli para olmadığından gerekli binaların inşası işinin sürüncemede kaldığının belirtilmesi[41] yaşanan aksiliklerin göstergelerindendir. Aksayan işlerin biran evvel düzene sokulması için düşünülen çareler noktasında teşebbüste bulunulduğundan da bahsedildiği tahriratta bunların hayata geçirilmelerinin ise Vekiller Heyeti'nin kararına bağlı olduğuna da değinilmiştir. Yine tahriratta bu müddet zarfında herhangi bir harp tehlikesiyle karşılaşması halinde söz konusu fabrikaların naklini gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı ve düşmanın istifadesini engellemek için bunların tahrip edilmesinin de gereksiz olduğu kaydedilmiştir. Bunun gerekçesi ise düşman filolarına refakat eden taciz gemilerinin dahi İstanbul'daki tersaneden daha iyi bir tesisata sahip olduğu ve böyle bir durumda havuz ve macun gibi tesislerin dışında düşmanın işine yarayabilecek kısımların olmadığı şeklinde açıklanmıştır.[42] Tahriratın son bölümünde ise düşmanın işine yaramayacak olmalarına rağmen hali hazırda bahriyenin elinde daha yeni tezgâh ve tesisat olmadığı için bunların yokluğunun bütün işleri akamete uğratacağı, bu yüzden edevat ve makinelerin nakli için gerekli vesaitin ve paranın derhal temin edilmesi vurgulanmıştır.[43]

İzmit'e demiryoluyla Ankara'dan dahi silah ve cephane nakliyatı yapılmıştır. Bahriye Levazım Dairesi ile Umur-ı Bahriye Müdüriyeti ve Ankara İstasyon Sevk Memurluğu arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre bu kapsamdaki ilk büyük nakil işlemi, tamamen top ve top aksamından oluşan 10 vagonun 1924 yılı Haziran ayı sonlarında İzmit'e gönderilmesiyle gerçekleştirilmiştir.[44] Bununla birlikte yine aynı yazışmalarda belirtildiğine göre Ankara'dan İzmit'e Temmuz ayının başlarında da 8 vagon top ve toparlak sevk edilmiş, mermi ve silah gibi hafif mühimmat ise gerekli sayıdaki vagonların ve paranın tahsisi sonrasında sevk edilmiştir.[45]

Darıca ve Çevresindeki Tahkim Faaliyetleri

İzmit'e yapılan silah sevkiyatının tüm hızıyla devam ettiği esnada körfez için hayati derecede stratejik öneme sahip olan Darıca'da top ve batarya tabiyesine[46] başlanmıştır. Bu kapsamda bölgede yapılan ve yapılacak olan faaliyetlere dair 15 ve 18 Haziran 1924 tarihlerinde Darıca'daki İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen raporlarda detaylı bilgiler verilmiştir.

Bunlardan 15 Haziran'da gönderilen ilk rapor şu şekildedir:

Vakitsizlik ve esaslı bir tabiye işine başlandığından karargâhın şimdilik Darıca'da tesis kılındığı.

28 cm'lik batarya inşası dâhilinde süratli bir şekilde hazırlıklara başlandığı.

*14 Haziran 1924'te sahil mevzilerine ihraçları kararlaştırılan toplar*ın, sahillerin *vaziyeti itibarıyla iskele inşasına gerek duyulduğundan nakil işini yapan sefainin (gemilerin) serbestîsini temin etmek için top tabiyesine memur edilen Firkateyn Kaptanı Haydar Bey'in tensibiyle şimdilik Derince'ye ihraç edilmekte olduğu.*

Başlangıç işleri için gereken paranın hesap edilerek Marmara Üss-i Bahrî Kumandanlığına gönderilmesinin gecikmeye neden olduğunun dikkate alınması.

41 *DTA*, *UBM-II*, 17/290-1.
42 *DTA*, *UBM-II*, 17/290-1.
43 *DTA*, *UBM-II*, 17/290-1.
44 *DTA*, *UBM-II*, 18/383-2.
45 *DTA*, *UBM-II*, 18/383-1; *DTA*, *UBM-II*, 18/383-1/1; *DTA*, *UBM-II*, 18/383-3.
46 Yerli yerine koymak, yerleştirmek, yerli yerine koyup hazırlama ve tertip etme anlamına gelen askeri bir tabirdir. Bkz. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*(Haz. Ferit Devellioğlu) (Yayına Haz: Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 1012.

13 Haziran 1924'te Dördüncü Kolordu'ya bağlı Topçu Alay Kumandanlığı*'na yapılan müracaat neticesinde kısa havan bataryasının mevcut projektörü ile birlikte bu gün teslim edileceğinin ve mevcut bir adet 10 santimetrelik şınayder topunun ise bilahare teslim olunacağının bildirildiği.*

İzmit'te *bulunan Nusrat Mayın sefinesine* kırk *adet mayın yüklenmesine* çalışıldığı.

Üss-i Bahrî Kumandanlığı*'ndan talep edilen topçu gedikli zabıtanı*[47] *henüz gelmediğinden gönderilen bahriye efradının kâmilen talim görmemiş bulunduklarından zabıtan tarafından süratle talim ve terbiyelerine çalışılarak teslim alınacak topların kullanımı için efrat yetiştirilmekte olduğu.*

Kullanıma hazır bir şınayder ile kısa havan toplarının efradı süratle yetiştirileceğinden topların tabiyesinin tamamlanmasına kadar da efradının hazırlanmış olacağı.

Müstahkem Mevki mıntıkasına yakın mevkilerde düşman *harp gemilerinin toplanma ve varlığına dair bir emare görülemediği maruzdur, efendim.*[48]

İzmit Müstahkem Mevki Kumandanı Korvet Kaptanı İbrahim Münir imzasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen 18 Haziran tarihli ikinci rapor ise şu şekildedir:

Projektörler ile 10 şınayder ve havan bataryasının teslim olunduğu.

Havanlar, yerleştirilecekleri mevkilerine nakil ile efradının idaresi için henüz ne kara ve ne deniz vesaitine sahip olmadığımızdan teşebbüsler faydalı olur olmaz mevkilerine nakil ve istimale hazır bulunacağı.

Projektörlerin mevcut durumunu tespit ederek kadrosuz tanzim eylemek üzere talep olunan memur raporuna doğrultusunda hareket olunacağı.

Tahtelbahirlere (denizaltılara) karşı tertip edilmesi gereken ağın hazırlanarak gönderilmesi hususunda Üss-i Bahrî Kumandanlığına müracaat edildiği maruzdur.(EK-3)[49]

Bu raporlar ile içeriklerindeki hususlar dâhilinde yürütülen faaliyetler, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından da önemsenmiş, aynı günlerde bizzat Fevzi Paşa'nın imzasıyla Darıca'daki İzmit Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına cevabî bir rapor gönderilmiştir.[50] 15 ve 18 Haziran 1924 tarihli ve 34 ile 51 numaralı tezkerelerinize cevap olarak kaleme alınan raporun ilk maddesinde; başlatılan tüm bu işlerin tamamen emirler doğrultusunda ve

47 Ordunun orta kademe yönetici ihtiyacı; sürekli aynı görevi yapan ve bu nedenle bilgi ve becerisi gelişmiş erbaşların hizmete alınması ihtiyacı oluşması ile başlamıştır. Bu erbaşlara da Gedikli Erbaş denilmiştir. Gedikli erbaşlar kıtalarda gösterdikleri başarı ve yeteneklerine göre üst rütbelere yükselmişlerdir. Bu gedikli erbaşlar aynı zamanda alaylı subaylar içinde bir kaynak oluşturmuşlardır. Tarihimizde hep duyduğumuz "Mektepli-Alaylı" tabiri bu neden ve dönemde başlamıştır. Tarihsel süreçte net olarak gedikli sınıfının ne zaman ne şekilde kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ulaşılabilen ilk bilgi, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın I. Meşrutiyet'in ilanından sonra 5 Şubat 1890'da resmi olarak Ceride-i Bahriye gazetesinde yayınladığı bir tebligatla bahriyeli gedikli sınıfının da açılması emrini verdiğidir. Daha sonra Şurâ-yı Bahriye'nin 3 Nisan 1890 tarih ve 21 sayılı nizamnamesi ile "Deniz Gedikli Sınıfı" kurulmuş, ilk gedikliler de 15 Haziran 1890 yılında Selimiye gemisinde eğitime başlamışlardır. Fakat bundan kısa bir süre sonra bu sınıf kapatılmıştır. 1909 yılında çıkarılan bir nizamname ile zabit eğitiminde olduğu gibi küçük zabit eğitiminin de bir esasa bağlanması için Osmanlı Devleti'nin yedi ordu bölgesinde ilkokul düzeyinde "Gedikli Küçük Zabitan İbtidaî Mektepleri" açılmıştır. Bunlar; İstanbul (1. Ordu), Konya (2. Ordu), Selanik (3. Ordu), Sivas (4. Ordu), Halep (5. Ordu), Bağdat (6. Ordu) ve Yemen (7. Ordu) Gedikli Küçük Zabitan İbtidaî Mektepleridir. Buralardan yetişen erbaşlara da Gedikli Zabitan ismi verilmiştir. Bu sınıf, Cumhuriyet döneminde ise önce Gedikli Zabit, sonra Gedikli Erbaş şeklinde isimlendirilmiştir. 2 Temmuz 1951 tarihinde çıkarılan 5802 sayılı kanunla mesleğin ismi "astsubay" olarak değiştirilmiştir. Bu kanunla birlikte daha önce astsubay olarak adlandırılan "Asteğmen, Teğmen, Üsteğmen ve Yüzbaşı" rütbeleri "subay", "Baş Gedikli" rütbesi ise "Kıdemli Başçavuş" olarak değiştirilmiştir. Bkz. Ayhan Yıldırım, "Astsubaylığın Tarihçesi", *http://blog.milliyet.com.tr/astsubayligin-tarihcesi/Blog/?BlogNo=220158*; *Resmi Gazete,* 5 Temmuz 1951, Sayı 7852.

48 *DTA*, *UBM-II*, 3/59-4.

49 *DTA*, *UBM-II*, 3/59-4.

50 Bu rapor İzmit Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı ile birlikte malumat tebliği amacıyla Müdafaa-i Milliye Vekâletine de gönderilmiştir.

süratle takip edilerek yürütülmesi gerektiği bu yüzden karargâhın muvakkaten Darıca'da tesis edildiği belirtilmiştir. Raporun ikinci maddesinde; 28 cm'lik bataryanın inşaatına biran evvel başlanması, bununla beraber torpil hattını müdafaa edecek küçük çaptaki toplardan gerek orduca verileceklerin gerekse bahriyeden tahsis olunanların serian mevzilerine konulup mümkün olduğu kadar ikmallerine gayret edilmesi bildirilmiştir.[51]

Nafia Vekâleti'nce Derince iskelesinin Ankara-Sivas demiryolları için gereken inşaat malzemesinin ihraç ve teslim yeri olarak tayin edildiği bilgisi verilen raporun dördüncü maddesinde de, buraya çıkarılan top ve mühimmatın en kısa zamanda belirlenen mahallere sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine bu maddede ayrıca sevk edilemeyecek olan mühimmatın, mevcut sevkiyat işlerini engellemeyecek şekilde bulundurulması ve demiryollarına ait binaların katiyen işgal edilmemesi talep edilmiştir. Raporun beşinci ve altıncı maddelerinde ise; işin başlatılması için gerekli havalenin Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden talep edildiği[52] belirtilerek Dördüncü Kolordu'dan teslim alınan projektörlerle kısa havan bataryasının belirlenen yerlerine nakli ile efradının idaresi için karada ve denizde ne gibi vesaite ihtiyaç duyulduğu ve 10 cm'lik şınayder topunun teslim edileceği hakkında Erkân-ı Harbiye Reisliği'nin haberdar edilmesi gerektiği tebliğ edilmiştir.[53]Söz konusu raporun yedinci ve sekizinci maddelerinde ise efrat yetiştirme çalışmaları takdir edilerek Nusret mayın gemisinin hazırlıklarının tamamlandığı ve mevcut kadro ile ne kadar efrada ihtiyaç duyulduğu hakkında verilmesinin emredildiği raporun son maddesinde de 8 Haziran 1924 tarihli emir gereğince yapılan işler hakkında Erkân-ı Harbiye'nin her gün muntazaman haberdar edilmesi istenmiştir.[54]

Bu rapor ve içerdiği maddeler, Darıca'da İzmit Körfezi'nin tahkimatı ile ilgili olarak Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nca yürütülen faaliyetlere Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından verilen önemin göstergelerindendir. Vekâlet, bu önem dâhilinde İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından başlatılan top tabiyesi işlerinin denetimini de yapmıştır. Bu bağlamda 26 Haziran 1924'te Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne bir tebligat gönderilerek Darıca'daki tahkimatın Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'na emrindeki İzmit Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'nın yerine Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'ne bağlı ve Korvet Kaptanı[55] Haydar Bey'in kumandasındaki Donanma Dairesi Riyaseti tarafından denetlenmesi istenmiştir.[56]

Bu tarihten sonra yapılan yazışmalardan da anlaşıldığına göre Darıca'nın ve buradaki İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı bölgesinin tahkimatı, Firkateyn Kaptanı Haydar Bey'in denetiminde yürütülmüştür. Mesela, 22 Haziran 1924'te Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'ndan Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazı ile İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nın sahilden uzak olan bataryalarına erzak ve su nakliyatı için 3

51 *DTA*, *UBM-II*, 3/59-3.

52 Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'nden 22 Haziran 1924'te Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen bu yazıya İzmit Mevki-i Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nın 15 ve 18 Haziran tarihli raporlarının birer sureti de eklenmiştir. Fevzi Paşa'nın imzasını taşıyan yazı şu şekildedir: *"İzmit Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'nın iki rapor sureti ile bu bâbda taraf-ı âcizânemden verilen ta'lîmât sûreti berây-ı ma'lûmât merbûtan takdîm kılınmışdır. Bu münâsebetle te'sîsât-ı ibtidâiyyeye muktezî havâlenin gerek suhûlet ve gerek sür'atite'mîn edecek vechile tesrî-i i'tâsı ve topçu sınıfından gedikli ve gedikli nâmzedi mevcûdunun müsâ'adesi nisbetinde topçu ve kamacı olmak üzere ihtiyâca mebnî mevki'-i müstahkeme mikdâr-ı münâsib gedikli zâbit ve namzed ta'yînine emr ve müsâ'de buyurulmasını ricâ eylerim efendim. (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi)"* Bkz. *DTA*, *UBM-II*, 3/59-2.

53 *DTA*, *UBM-II*, 3/59-4.

54 *DTA*, *UBM-II*, 3/59-3.

55 Denizaltılara karşı özel olarak silahlandırılan bir çeşit küçük savaş gemisine verilen Fransızca kökenli bir isimdir. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 1367.

56 *DTA*, *UBM-II*, 3/59-1.

nakliye arabası, 6 saka arabası[57], 12 araba, 8 mekkâre[58] ve 6.000 hayvan talep edilmiştir.[59] Bu talepler, Umur-i Bahriye tarafından Donanma Dairesi'ne oradan da 30 Haziran tarihli bir yazı ile Haydar Bey'e iletilmiştir.[60]Bizzat Haydar Bey'e gönderilen yazıda; Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'nın bataryalara su ve erzak nakliyatının temini için 3 nakliye ve 6 saka arabası ile 12 normal arabaya ihtiyaç duyduğu belirtilerek bu arabaların Adapazarı Araba Fabrikası'nda yaptırılıp yaptırılamayacağı ve maliyetinin ne olacağı hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Yazının sonunda ise söz konusu arabaların yaptırılmasına karar verildiği takdirde gerekli keşiflerin yaptırılarak gönderilmesi istenmiştir.[61]

Bununla birlikte Haydar Bey tarafından 24 Haziran 1924'te Umur-ı Bahriye Müdüriyetine gönderilen bir tezkerede de bölgede depo veya ambar temini doğrultusunda yapılan çalışmalar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. İki maddeden oluşan söz konusu tezkerenin ilk maddesinde; Haydar Bey, İstanbul'daki Bahriye Fişekhanesi, topçu, torpil, torpido ambarları ile torpido-torpil fabrikaları gibi bahriye teşkilatının harp unsurlarını teşkil eden ehemmiyetli birliklerden İzmit'e nakli icap eden miktarların meclis kararıyla gönderilmesini teklif etmiştir.[62] Maddenin devamında ise 22 Haziran'da ulaşan bir emrin 3. maddesinde Haydar Bey; Şimendifer İdaresi'ne ait bir ambar işgal etmek için bütçenin uygun olmadığı ile haklarında herhangi bir bilgi bulunmayan cephanelerin uzun süre gemilerde tutulmasının tehlikeli olduğunu belirten ifadelere yer vermiştir. Bununla birlikte Haydar Bey, boş duran şimendifer ambarlarından bazılarına bahriyece geçici olarak el konulmasının faydalı olacağını belirtmiş, bunun için Şimendifer İdaresi'nin de herhangi bir ücret talep etmeyeceği kanaatinde olunduğunu ifade etmiştir. Haydar Bey, tezkeresinin ikinci ve son maddesinde ise Müdafaa-i Milliye'ye ait Tuzla'daki boş barakaların sökülerek parçalarının körfez dâhilinde ve İzmit'te kullanılabileceğini, bu barakalardan Haydarpaşa'da da bulunduğunu kaydetmiştir.[63] Bu tezkereden de anlaşılan o dur ki; Haydar Bey, tahkimat faaliyetleri dâhilinde ambar ve depo gibi yapılar ile bunlara ait parçalardan azami derecede istifade edilmesi noktasında önemli çalışmalar yapmıştır.[64]

Donanma Dairesi Reisi Haydar Bey, İzmit Müstahkem Mevki tahkimatına memur edilmesinden sonra Darıca'da yapılacak işlerin başında İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne sunulan rapor üzerinde de çalışmıştır. Haydar Bey, raporu değiştirmek suretiyle daha geniş ve güncel bir hale getirerek, Umur-ı Bahriye Riyaseti'ne göndermiştir. Çalışmaların seyri hakkında bilgiler içermesi açısından son derece büyük bir öneme sahip olan 30 Haziran 1924 tarihli söz konusu rapor şu şekildir:

57 Su taşıma arabası.

58 Osmanlı ordusunda taşıma işlerinde kullanılan at, deve, katır vb. hayvanlara verilen genel bir isimdir. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 1526.

59 *DTA*, *UBM-II*, 3/50-3.

60 26 Haziran 1924 tarihli bir belgeden talep edilen arabalar ve nakil işleri için para talebinde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu belge, Levazım Dairesi Reisi Cemal Bey tarafından Donanma Dairesi Riyaseti'ne gönderilen cevabî bir yazıdan ibarettir. Yazı şu şekildedir: "Bahriye bütçesinde nakliye arabası ve bargiri için hiçbir para yoktur. Nakliyat faslına mevzu' para ise hemen bitmek üzeredir. Binaenaleyh bütçemiz vaziyeti ve müsaadesi nazar-ı dikkate alınarak bu hususdaki mütalaanızın inbâsı ricasıyla tevdi' kılındı. (Levazım Dairesi Reisi Cemal)" Bkz. *DTA*, *UBM-II*, 3/50-2.

61 *DTA*, *UBM-II*, 3/50-1.

62 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-6-1.

63 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-6-1.

64 Eldeki mevcut belgelerden olup, Firkateyn Kaptanı Haydar Bey'e gönderilen bir tezkerenin müsveddesinden anlaşıldığına göre Haydar Bey, bu maddede belirttiği taleplerini 22 Haziran 1924'ten önceki bir tarihte de Umur-ı Bayriye Müdüriyeti'ne iletmiştir. Tarihsiz olmasına rağmen Firkateyn Kaptanı Haydar Bey'e 22/6/[13]40 (1924) tarihli tezkirenizin cevabı olarak bu tarihlerde yazıldığı tahmin edilen tezkere şu şekildedir: *"Meclis-i Alî in'ikâd etmedikçe tahsisat-ı munzamma itası heyet-i vükelâca imkân-ı maddi olmadığı cihetle birinci maddedeki teklifinizin is'âfı el-yevm kâbil değildir. Şimendifer ambarlarının bazılarının işgaline Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyece itiraz edildiğinden bunlardan da istifade kâbil olamayacaktır. Tuzla'daki barakalardan kâbil-i nakil olanlarının cihet-i harbiyeye teslimi hususunda teşebbüsât-ı lâzımede bulunulmuştur efendim*" Bkz. *DTA*, *UBM-II*, 3/56-6.

*"Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığı'nın Erk*ân-ı Harbiye-i Umûmiye *Riyâseti'ne verdiği raporda karargâhın Darıca'da tesisini zikretmesi rapor mahiyetindedir. Bunun icap eden makamlara rapor edilmesi (evrak ve telgrafların İzmit'e gönderilmesi dolayısıyla) tarafımdan tevcih edildi. Mevki'-i Müstahkem Kumandanl*ığı Karargâhı*, genel durumu itibariyle daha gerilerde olmalıdır. Binâenaleyh bu lüzumdan bahsedilerek ihtar yapılmasına meydan bırakmaksızın vakitsizlikten bahsedilmiştir. Gayr-ı câiz olan bu gibi menfi* şeylerden kaçınılması tembih edilmiş iken gayrı *ihtiyari yapılan bu hatanın affedilmesini rica ederim. Bu vesile ile enine ve boyuna beşer mil uzunluğunda olan tahkimat mevkilerini birbirlerine deniz yoluyla bağlamak en mühim mesele olduğu hâlde bugün ancak makinesi arızalı mayın motorundan başka vasıta bulunmadığı da arz olunur. Yarın sabah Darıca'ya giderek müstahkem mevkiinin durumunu takip ile ayrıntılı bir rapor takdim edeceğim.*

*Topların halen Derince'de veya tabiye mevkilerinde bulunması mühim değildir. Günün en mühim işi topların karaya bağlama tertibatlarının ikmali ve ateşe hazır hale getirilmelidir. Karaya bağlama tertibatları yapılıp gönderilinceye kadar 28 cm'lik topların da sehpaları parçalarına ayrılarak iskele yapılmadan mevzilerine nakil edilecektir. Buraya gönderilen topların takım ve yedek sandıkları bulunduğuna ve ateşe hazır hale getirilmeleri için bir*çok noksanlarının bulunduğuna dikkatinizi çekmek isterim. *Bunların tespit ve intacı* için *ilgili daire tarafından icabı yapılmalıdır. Müstahkem Mevki'ye memur zabitanın bunları başaramayacağı şüphesizdir. Topların karaya bağlama tertibatlarının resimlerine göre imal edilip süratli bir şekilde gönderilmesi Marmara Üss-i Bahrî Kumandanlığı'na yazılmıştır. Fakat tespite muhtaç olan takım ve yedek aksam sipariş edilmediği gibi halen noksan olan teçhizat da malum olmadığından (çünkü toplar parça halinde gelmiş ve İstanbul'da kalan aksamları bildirilmemiştir) bu yönde de bir teşebbüs yapılmamıştır. Karaya bağlama tertibatları getirilip* bütün işleri yapılıncaya kadar keşif, *tanzim ve malzeme tedarik* işleri icra edilerek *icap eden iskele inşa olunacaktır.*

Bu maddede zikredilenler ile maksat anlatılamamıştır. Önceden *icap eden masrafların avans suretinde almak ve sarf etmek, inşaatı kolaylaştıracağını* söylemek olup bunun da fazla bir arzudan *tevellüt ettiği anlaşılmıştır.*

Nusrat Mayın Gemisi'ne emir verildiği günden beri kırk torpil ile her an emre amadedir. Mevcut diğer torpiller de hazırdır. Yalnız silaha tamamen emniyet hâsıl olmak üzere, gerek Nusrat'ta ve gerekse karada bulunan torpillerin yeniden birer birer elden geçirilmesi tarafımdan münasip görülerek yaptırılmış ve bu muayeneyi yanlış anlayarak ve hazırlıkların tamamlanmasına çalışıldığını zannederek rapor etmiştir.

Mevki'-i Müstahkeme tayin olunan zabıtan, vazifeleri başına gelmişlerdir. Topçu gediklisinin talep edilmesi bir mecburiyetten ziyade tamamen acemi olan efradın sevk ve idaresini kolaylaştırma arzusundan[65] kaynaklanmıştır. Binaenaleyh bu talep kati değildir.

Havanların hemen mevzilerine yerleştirilmesi tarafımdan ihtar edildiği halde o günlerde elimizde vasıta bulunmadığından denizden nakledilememiş ve karadan nakli için Mevki'-i Müstahkem Kumandanı Darıca'da bulunan Dördüncü Ordu Topçu alaylarına müracaat etmiş ise de cerr hayvanı[66] verilmemiş olduğundan raporunda bunu zikretmemiştir.

Son zamanlarda fırka kumandanlığına *müracaat edilerek mezkûr havanlar karadan mevzilerine cerr[67] ve nakil ettirilmiştir. Bu suretle mevki'-i müstahkem halen Darıca ve Kava Burnu[68]'nda iki grupta* çalışmaktadır. *Kava Burnu'nda tertip edilmiş 47 cm[3]'lük*

65 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-10

66 Yük Hayvanı.

67 Çekme, sürükleme. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 135.

68 **Kava/Kava Burnu,** İzmit Körfezine uzanan Dilovası'nın en uç kısmında, Hersek'in körfeze uzanan kısmındaki Dil

Armstrong topları da konuşlandırılacakları yerlere sevk edilmişlerdir.

Dün Kava'da idim. Mevki'-i müstahkem efradının et, ekmek vesair erzakları İzmit'ten *Darıca'ya gönderildiğini ve buradan da Kava'dakilere dağıtıldığını öğrendim. Bir gün önce Darıca'da bulunan mayın motorbotu bir yanlışlık eseri olarak İzmit'e gönderilmiş olduğundan Tophane sithotunu göndererek öğleye kadar aç kalan efradın erzakını Darıca'dan getirttim. Binâenaleyh bu vasıta boşa idi. Efrat* aç kalacak idi. *Hâlbuki yarın Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığı ile müzakere ederek efrat mevcudu itibarıyla bir imkân görmeyerek Hersek gurubunu da tesis edeceğiz. Bu veçhile sayısı artan gurupların iaşesi ve irtibatı* için elverişli *vasıtaya ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bir de Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığı'nın iaşe ve idaresi* için de bir heyet *teşkil edilecektir.*

*Müstahkem mevkideki projektör ve sairenin hakiki zabıt ve efrat kadrolarını tespit ederek makam-ı alilerine takdimi Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığına emredilmiş idi. Karacı olarak kabul edilen kadro pek zengin olduğundan bahriye tarafından kabul edilebilecek makul ve mutedil bir kadro yapılacaktır. Ordu tarafından mevki'-i müstahkeme tahsis edilen ikinci, üçüncü ve hatta dörd*üncü derecedeki toplar *müstahkem mevki kadrosu tabiatıyla hayliden hayliye yükselecektir. Fakat her şeyden evvel laakal yüz neferin daha Mevki'-i M*üst*ahkem emrine verilmesi lâzımdır.*

Mayın hususlarını hızlandıracak icap eden tertibatın ihzarına çalıştığından *bahsetmesi zaididir. Bundan kast edilen tasarrufun Eski hisar civarında ve Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığı emrinde bulunması hakkındaki müracaatından ibaret olup buna dair malumat verilmiştir.*

Tahtelbahir şubeleri *ve şamandıra, demir veya bütün teferruatının tamamlanması basit olmadığını arz ederek İstanbul'da mevcut olanların henüz buraya gönderilemediğini ilave eylerim.*

Sonuç: Vukua gelen kusurların, görülen *noksanlıkların affedilmesini rica ederim efendim. 30 Haziran 1924 Donanma Dairesi Reisi Haydar*"(Bkz. EK-4)[69]

Bu rapordan da anlaşılacağı gibi Donanma Dairesi Reisi olarak İzmit tahkimatına memur ve sorumlu olarak atanan Haydar Bey, görevine başladıktan hemen sonra başta Darıca ve çevresi olmak üzere Müstahkem Mevki Kumandanlığı bölgesinin tahkimine ve top tabiyesi işlerinin tamamlanmasına yönelik geniş çaplı bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmalar özellikle Türk-İngiliz ilişkilerinin en çok gerildiği dönem olan Ekim ayında hız kazanmıştır. Bu tarihlerde İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan yazıldığı tahmin edilen bir raporda; tahkimat projesi gereğince Darıca, Kava ve Tavşancıl mevkilerindeki topların birçoğunun betonlarının imal edilmek suretiyle yerlerine konuldukları bununla birlikte bu top mevzilerine ait zabitan ve efrat binaları ile cephanelikleri, düşman gözetleme mevzileri ve siperlerinin de hemen hemen tamamlandığı belirtilmiştir.[70] Ayrıca aynı raporda tahkimat projesi dâhilinde Kava Burnu'nun karşı yakasında bulunan Hersek ve Topçular mevkilerinde yapılan mevzilere de toplar yerleştirildiği kaydedilmiştir.[71] 8 Ekim 1924'te İzmit'teki Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı tarafından Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'ne gönderilen bir tezkerede ise Hersek'e çok sayıda top yerleştirildiği ile bunların kullanımı için 70 kadar efradın buraya gönderildiğinden ve Topçular iskelesine de top sevkiyatının yapıldığı ve yeterli sayıdaki askerin buraya da gönderileceğinden bahsedilmiştir.[72] Söz konusu tezkerede ayrıca askerin iaşesinin Darıca'dan temin edildiği, bu konuda herhangi

Burnu'nun tam karşısında yer almaktadır. 40.767 enlemi ile 29.517 boylamında bulunan Kava Burnu, Çayırova'ya yaklaşık 10. km uzaklıktadır. Bkz. *http://www.haritatr.com/harita/Izmit-Korfezi/17710*(26.05.2015).

69 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-10-1.

70 *DTA*, *UBM-II*, 10/171-2.

71 *DTA*, *UBM-II*, 10/171-2.

72 *DTA*, *UBM-II*, 19/426-3.

bir sorun yaşanmamasına rağmen İstanbul Limanı'nda bulunan Saç motorunun da Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nın emrine verilmesi talebinde bulunulmuştur.[73] Bu tezkere üzerine Umur-i Bahriye Müdüriyeti tarafından Saç motorunun Darıca Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na verilmesi hususunda İstanbul Liman Kumandanlığı nezdinde bir teşebbüste bulunulmuştur.[74] Fakat İstanbul Liman Kumandanlığı Bahriye Ticaret Müdürlüğü tarafından 3 Kasım 1924'te yazılan bir tezkereyle; mevcut iki saç motoru olduğundan bahisle bunlardan birisinin küçük ve verimsiz oluşu diğerinin ise liman kumandanlığının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hali hazırda kullanıldığı gerekçe gösterilerek Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nin bu talebine olumsuz yanıt verilmiştir.[75]

Derince ve Çevresindeki Tahkim ve Tahliye Faaliyetleri

İzmit Körfezi'nin tahkimatı dâhilinde yine en az Darıca kadar stratejik öneme sahip olan Derince bölgesinde de önemli çalışmalar yapılmıştır. 21 Haziran 1924'te Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nden Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen bir yazıdan da anlaşıldığı üzere buradaki çalışmalar daha ziyade bölgede Şimendifer İdâresi'ne ait ambarların top ve mühimmat deposu olarak kullanılması ile gemilerle gelen bahriye efradının buraya çıkarılması suretiyle Derince'nin bir askeri sevkiyat merkezi haline getirilmesi şeklinde yürütülmüştür.[76]

Fakat yine söz konusu yazıda da görüldüğü üzere Nafia Vekâleti tarafından Derince'nin demiryolu inşaatı için önemli bir merkez oluşu buradaki ambar veya depolara mühimmat konulması işine itiraz edilmiştir. Buna gerekçe olarak da, ambar ve depolara mühimmat konulmasının malzeme getiren vapurların limana girememesine ve bunun sonucu olarak da Derince'deki demiryolu inşaatının aksayacağı gösterilmiştir. Diğer taraftan aynı yazının devamında ise yine Nafia Vekâleti'nce Derince'nin hem askeriyeye ve hem de demiryolları idaresine ait malzemenin muhafazasına müsait olmadığı, buradaki müesseselere müdahale edilemeden evvel askerî nakliyat için askeri komiser ile hat idaresinin itilâf edeceği bir şekilde İzmit'in tahsis edilmesi talebinde bulunduğu bildirilmiştir.[77] Yazıda Nafia Vekâleti'nin gerekçe ve isteklerinin ardından isteklere karşı yazılan cevaptan da bahsedilmiştir. Buna göre Nafia Vekâleti'ne verilen cevapta bahriyece Derince'ye çıkarılan efrat, top ve sair malzemelerin fevkalade bir zarurete yol açarak oraya ihraç edildiği, kısa bir müddet sonra kaldırılacakları ve burada kalacakları süre içerisinde demiryolu inşaatını sekteye uğratacak şekilde arazi ve bina işgal etmemeleri[78] için İzmit'teki bahriye memurluğuna tebligat gönderileceği kaydedilmiştir. Yazının son kısmında ise Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nce Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden birtakım ricalarda bulunulmuştur. Bu kapsamda; İzmit Körfezi'nin tahkimi için İzmit'e getirilen topların, torpillerin, cephanenin ve diğer mühimmatın mümkün mertebe gemiler ile askeriyeye ait yerlerde muhafaza edilmesi ile Derince'nin en kısa zamanda boşaltılması ve bu zamana kadar demiryolu inşaatını engelleyecek olumsuzlukların giderilmesi için ilgili yerlere emirler verilmesi talep edilmiştir.[79]

25 Haziran 1924 tarihli bir yazışma müsveddesinden anlaşıldığına göre Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce Müstahkem Mevki tahkimatından sorumlu Donanma Dairesi Reisi Haydar Bey de Derince'deki durumdan haberdar edilmiş ve tahliye işleri için gerekli çalışmaları başlatması istenmiştir. Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin yukarıda bahsi geçen tezkeresinin bir sureti de eklenen emirnameyle Haydar Bey'den; Derince'ye getirilen top ve mühimmat

73 *DTA*, *UBM-II*, 19/426-3.
74 *DTA*, *UBM-II*, 19/426-2.
75 *DTA*, *UBM-II*, 19/426-1.
76 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-7.
77 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-7.
78 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-7.
79 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-8.

hakkında şimendifer ve Nafia memurlarıyla temasa geçilerek söz konusu malzemenin, inşaat işini engellemeyecek ve şikâyete mahal vermeyecek şekle getirilmesi istenmiştir.[80] Bunun ardından 7 Temmuz 1924'te Erkân-ı Harbiye Riyaseti tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yeni bir tezkere daha gönderilmiştir. Bu tezkereyle İzmit tahkimatına ait silah ve malzemenin Derince iskelesinde bulunan Ankara-Sivas hattı inşaat malzemesinden dolayı ihraç edilemeyeceği fakat İzmit'e gönderilmesi elzem olan bu malzemenin Haydarpaşa üzerinden şimendiferle Derince'ye gönderilebileceğinin Anadolu-Bağdat (Demiryolu) Hattı Askerî Komiserliği'nden bildirildiği belirtilmiştir. Tezkerenin sonunda ise mevcut durumda ne yapılması gerektiği sorulmuştur.[81] Görüldüğü üzere Derince limanındaki mevcut durumdan dolayı İzmit'e gönderilmesi gereken silah, mühimmat ve malzemenin Haydarpaşa üzerinden demiryoluyla taşınabileceği de düşünülmüştür.

Bütün bu yazışmalara rağmen Derince'nin tahliyesi konusunda Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin Müdafaa-i Milliye Vekâleti nezdinde bulunduğu girişimden herhangi bir sonuç alınamamış olacak ki Demiryolları İnşaat ve İşletme Genel Müdürlüğü tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yeni bir başvuruda bulunulmuştur. Nafia Vekili'nin imzasıyla 9 Temmuz 1924'te yazılan bir tezkereyle gerçekleştirilen bu başvuruda; Derince limanı rıhtımının bahriye askerleri tarafından eski büyük toplar ve bunlara ait parçalarla doldurulduğu bunun Ankara-Musaköy hattı için sipariş edilip yakında gelecek olan rayların tahliyesini engelleyeceği ve geciken her gün için 80 İngiliz lirası verileceği belirtilmiştir. Tezkerenin devamında ise limandaki yoğunluğun Ankara-Sivas demiryolu hattı inşaatının gecikmesine sebebiyet vereceği ve bunun da devletin zararına olacağı, sorumluluğun ise bahriyeye ait olacağı kaydedilmiş, son olarak da bu hususta gerekenin yapılması istenmiştir.[82]

Demiryolları İnşaat ve İşletme Genel Müdürlüğü'nün Nafia Vekâleti üzerinden başlattığı bu girişiminde istenilen seviyede bir fayda sağlamadığı anlaşılmıştır. Şöyle ki; Nafia Vekilliği tarafından bundan kısa bir süre sonra aynı doğrultuda yeni bir müracaatta bulunulmuştur. Nafia Vekili imzasıyla 20 Temmuz'da Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen bir yazı ile gerçekleştirilen başka bir müracaatta ise Derince Limanı'nın boşaltılmasının artık tamamen bir zaruret olduğu belirtilmiştir. Bu müracaat da limanın henüz boşaltılmadığı anlamına gelmektedir.

Söz konusu bu yazıda; Ankara-Sivas hattına ait malzemeyi getirecek olan ilk vapurun bir hafta sonra Almanya'dan hareketle 25 Temmuz 1924'te Derince limanına geleceğinden bahsedilmiş, şayet rıhtımındaki top ve mühimmat kaldırılmazsa gelen malzemenin boşaltılmasının mümkün olamayacağı, bunun da büyük bir masrafa yol açacağı belirtilmiştir. Yazıda ayrıca limanda bulunan tüccara ait krom madeninin sahiplerine teslimine kadar Almanya'dan gelecek raylarının tahliyesine müsait bir vaziyette bekletilmesi aksi takdirde iade edilecekleri bununda da büyük bir zarara sebep olacağı da yazılmıştır. Şirkete de tazminat ödemeye mecbur kalınacağının Ankara-Sivas Hattı İnşaat ve İşletme Müdüriyeti'nden bildirildiğine vurgu yapılan yazıda; gelecek ilk vapurun Haydarpaşa'ya gönderilmesinin düşünüldüğü fakat gerek mukavele ahkâmına uygun olmadığı ve gerekse maddi birçok zararı da beraberinde getireceği için bu düşünceden vazgeçildiği kaydedilmiştir. Yazının sonunda ise durumunun nezaketine değinilerek Derince Limanındaki söz konusu topların bir an önce boşaltılması talebinde bulunulmuştur.[83] Bu tezkere aynı tarihte Donanma Dairesi Reisi ve İzmit Müstahkem Mevki tahkimatından sorumlu olan Haydar Bey'e de gönderilmiştir.[84] Fakat Haydar Bey'e 19 Temmuz'da yani söz konusu bu yazının yazıldığı

80 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-9.
81 *DTA*, *UBM-II*, 18/385-1.
82 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-5.
83 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-11.
84 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-3.

günden bir gün önce Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nden bir tezkere yazılmış, mevcut durum hakkında incelemelerde bulunmak ve yapılan işleri tertip ve tanzim etmek amacıyla Derince'ye gitmesi emredilmiştir. Bu emirden sonra 20 Temmuz tarihli tezkerenin de kendisine ulaşmasının ardından derhal yola çıkarak Derince'ye giden Haydar Bey, burada yaptığı incelemeler ve çalışmalar hakkında 22 Temmuz 1924'te bir rapor hazırlayarak Bahriye Müdüriyeti'ne göndermiştir. 19 Temmuz 1924'te kendisine ulaşan tezkerenin cevabı olarak hazırladığı ve 4 maddeden oluşan bu raporun birinci maddesinde Haydar Bey; Derince'ye varmasının akabinde rıhtım üstünde bulunan 15 cm'lik üç havan topu ve aksamı ile 28 cm'lik topların parçalarına ait sandıkların mermi arabalarıyla Darıca'ya gönderildiğini kaydetmiştir. Haydar Bey, raporunun ikinci maddesinde de Darıca'daki ihraç ve tahliye işleriyle alakalı olarak Şimendifer İdaresi'nin depo memuru ile görüştüğünü ve Ankara-Sivas demiryolu hattı için gelecek malzemenin tahliyesinin nasıl yapılacağını tarif ederek vapurun gelişi esnasında asker ile birlikte Derince'ye gelip, kendisine yardım edeceğini belirtmiştir. Aynı maddenin devamında da bu konu hakkında Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi'ne malumat verileceğini kaydetmiştir. Haydar Bey, raporunun üçüncü ve dördüncü maddelerinde ise Demiryolları Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından yazılan tahrirat doğrultusunda kendilerinin de asıl gayesinin topların bir an evvel rıhtım üstünden alınması olduğunu ve Rıhtım maçunasının[85] İstiklâl römorkörü yedeğinde 21 Temmuz 1924 tarihinde İstanbul'a iade edildiği kaydedilmiştir.[86]

Raporda verilen bilgiler doğrultusunda yapılan çalışmalara rağmen Umur-ı Bahriye Müdüriyeti tarafından Donanma Dairesi Reisi Haydar Bey'e bir tahrirat gönderilmiştir. Haydar Bey'in raporuna cevap niteliğinde olan 31 Temmuz 1924 tarihli bu tahriratta; Derince'de yapılan çalışmalara rağmen Nafia Vekâleti'nden Ankara-Sivas demiryolu hattı için malzeme nakleden vapurun Derince'ye gelip eşyayı boşaltamadan Haydarpaşa'ya gideceğinin haber alındığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte mezkûr eşyanın hâlihazırda iskele üzerinde bulunduğu için vapurun boşaltılmasını engellediği yönünde Nafia Vekâleti'nin şikâyetlerine karşı Donanma Dairesi'nden verilen teminata rağmen iskelesinin durumundan dolayı mahcup olunduğu belirtilmiştir. Tahriratın sonunda ise yeniden Derince'ye gidilerek gerekli çalışmaların yapılıp bilgi verilmesi istenmiştir.[87] Buradan da anlaşılacağı üzere Haydar Bey'in Derince'deki faaliyetleri pek faydalı olmamış daha önce verilen söz nedeniyle Umur-ı Bahriye Riyaseti'nin, Nafia Vekâleti'ne karşı mahcup olmuştur. Bu yüzden Umur-ı Bahriye Reisliği tarafından, Derince'ye yeni bir keşif ekibinin gönderilerek iskelenin tahliyesine yönelik çalışmaların yerinde yapılması istenmiştir.

Verilen tüm bu bilgilere rağmen eldeki mevcut belgelerden sonraki dönemde Derince limanının tahliyesine dair bilgi içeren herhangi bir yazışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden Derince limanının ne zaman boşaltıldığı hakkında kesin bir malumat edinilememiştir. Fakat kuvvetle muhtemeldir ki, Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nin yukarıda içeriği aktarılan 31 Temmuz 1924 tarihli tahriratından kısa bir süre sonra limandaki işler istenildiği şekilde düzenlenmiş ve tahliye işine başlanmıştır.

Limanın tahliyesi devam ederken Derince'deki top tahkimat işlerinin de devam ettiği görülmektedir. Ağustos ayı sonlarında Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı Esliha ve Mühimmat Şubesi, İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nın emri altındaki İzmit Tesisat ve Tahkimat Riyaseti arasında yapılan yazışmalara bakıldığında bilhassa 28 cm'lik top ve bataryaların belirlenen yerlere nakli ile bu işte kullanılacak kızakların yapımına yönelik faaliyetlerde bulunulduğu görülmüştür.[88] Diğer taraftan Türkiye-İngiltere ilişkilerinin en

85 Denizcilikte islimle (buhar gücü) çalışan ağırlık kaldırma makasıdır. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, 2, s. 1479.
86 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-2.
87 *DTA*, *UBM-II*, 3/56-4.
88 28 cm'lik topların naklinde kullanılacak kızakların üretimi için alınması gerekli olan Meşe ve Gürgenden mamul malzemeler ile beton tel gibi ürünler hakkında oldukça ayrıntılı tablo ve bilgiler içeren bu yazışmalar için bkz. *DTA*,

gergin döneme girdiği Ekim ayında ise Derince çevresindeki Tavşancıl ve Kuruçeşme gibi mevkilere de mevziler yapılarak efradıyla birlikte buraya da toplar yerleştirilmiştir.[89]

İzmit Çuha Fabrikası'nın Askerî Fabrikaya Dönüştürülmesine Yönelik Çalışmalar

İzmit Körfezi'nin tahkimi kapsamında bölgenin önemli sanayi kuruluşlarından olup İngiliz işgalinde tahrip edilerek atıl vaziyette bulunan İzmit Çuha Fabrikası[90]'nın torpil-torpido fabrikasına dönüştürülerek yeniden aktif hale getirilmesine yönelik bir çalışma da başlatılmıştır. Bununla ile ilgili ilk bilgiye 2 Ağustos 1924'te Donanma Dairesi Riyaseti'nden Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen bir tezkerede rastlanmıştır. Tezkerede; torpido-torpil fabrikasının çuha fabrikasında, top tamirat atölyesinin ise Gölceğiz'de kurulacak tersane dâhilinde tesis edileceği belirtilmiştir. Tezkerenin devamında ise bu yüzden top alet ve edevat tamirinin, şimdiye kadar olduğu gibi İstanbul Tersânesi'nin makine, tekne, tamir ve imal fabrikalarında yapılacağı kaydedilmiştir.[91]

Diğer taraftan eldeki bir başka rapordan anlaşıldığına göre İzmit Çuha Fabrikası'nın torpil-torpido fabrikası yapılması işi, Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nin18 Haziran 1924 tarihli emriyle Donanma Dairesi tarafından yürütülmüş ve bu doğrultuda yapılacak işleri içeren bir de rapor hazırlanmıştır. Bizzat İzmit Müstahkem Mevki tahkimatı sorumlusu Haydar Bey tarafından hazırlanarak 7 Ağustos 1924'te Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'ne sunulan söz konusu raporun ilk kısmında; Donanma Dairesi personeli olan Korvet Çarhçısı Halit, Korvet Kaptanı Ethem, Torpil Mütehassısı Çarhçı Kıdemli Yüzbaşı İzzet ve Mimar Cevat Beylerden mürekkep bir komisyonun, Başiskele civarında yeni bir iskele ile buradan çuha fabrikasına uzanan dekovil hattı ve gereken yerlere köprüler inşa etmekle görevlendirildiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte Haydar Bey, burada komisyonun bahsedilen bu işleri keşif vapurları tanzim etmek suretiyle gerçekleştireceğini ve tamamı İzmit'te bulunan komisyon üyelerinin bir araya gelerek müzakerelerde bulunduklarını da belirtmiştir.[92]

Komisyon üyelerinin yaptığı müzakerelere dair görüş ve önerilerin "netice" başlığı altında maddeler halinde kaydedildiği raporun ikinci kısmı ise şu şekildedir:

"Netice:

1- Torpil ve torpido fabrikalarının çuha fabrikasında tesisi hakkındaki fikirler: Korvet Çarhçısı Halit Bey ile mütehassıs sınıfı ile fikir ve mütalaası sorulan Korvet Çarhçısı Ahmet Bey, çuha fabrikasının iş için müsait olduğunu; fakat harp açısından alakadar olmadıklarını beyan etmişlerdir. Korvet Kaptanı Ethem Bey ile Çarhçı Kıdemli Yüzbaşı İzzet Efendi ise

UBM-II, 9/153-1-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-1-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-2-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-2-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-3-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-3-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-4-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-4-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-5-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-5-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-6-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-6-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-7-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-7-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-8-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-8-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-9-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-9-2; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-10-1; *DTA*, *UBM-II*, 9/153-10-2.

89 *DTA*, *UBM-II*, 10/171-2.

90 İzmit Çuha Fabrikası, devrin Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecit tarafından, halkın ve özellikle de ordunun ihtiyacı olan mamulleri üretmek amacıyla 1843'te kurulmuştur. İzmit'in 7 km. doğusunda bulunan Kullar kasabasında, Kilez deresi yakınlarında inşa edilmiştir. İlk yapıldığında Hazine-i Hassa'ya ait olan fabrika, 1851 yılında Dar-ı Şûra-yı Askeriyye'ye devredilmiştir. 1906 yılına kadar üretim faaliyetlerini sürdüren fabrikanın İzmit Mutasarrıfı Cemal Bey'in döneminde yabancılara satılması durumu gündeme gelmiş, fakat yine Cemal Bey'in gayretleri ve halkın tepkisi sonucunda satıştan vaz geçilmiş, Fabrika Harbiye Nezâreti'ne bağlanmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında Almanlar tarafından, hidroelektrik santrali ve baraj ilave edilmek suretiyle modernize edilen İzmit Çuha Fabrikası, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında ordu için üretimine devam etmiştir. İzmit'in işgali esnasında 5 Temmuz 1919'da İngiliz donanmasının bombardımanıyla yıkılmıştır. (Bkz. Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2009, s. 163; Hilal Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası 1844-1920*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2007, 50, 52, 54, 85, 87; Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 226; Dilşah Ulugün, "Kocaeli Sanayi Tarihi", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2006, s. 1204; Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2015, s. 653-657.

91 *DTA*, *UBM-II*, 14/242-3.

92 *DTA*, *UBM-II*, 6/83-4a

mayın fabrikasının çuha fabrikasında tesisine aleyhtar olup, olası bir savaşta yalnız torpil ile iş görüleceğini ve fabrikanın tahrip edilmesi durumunda torpil imalatının duracağını, böyle bir fabrikanın gizli olması gerekirken çuha fabrikasının herkesçe malum olması hasebiyle torpil fabrikasının harp sahasından uzak bir yerde tesis edilmesini talep etmişlerdir.[93]

Bu mütalaalardan sonra keşifnamesi ve raporları istenilen inşaata ait vasıfların tespitinin yapılması teklif edilmiş ise de herkesçe bilinen birkaç genel malumatın ardından bu konunun Mimar Cevat Bey ile alakalı olduğu zikredilmiştir. Gönderilen tahrirat ile istenilen keşifname ve raporlar Mimar Cevat Bey ile birlikte tanzim edilerek ayrıca takdim edilecektir.

2- Müşterek rapor hakkında şahsi fikrimdir:

Birinci Madde: Talep edilen iki gözden bir tanesi torpil deposudur. Diğerinde torpil, torpido ve topçu ile liman kumandanlığına ait eşya mevcuttur. Bu da işlerin azaldığı ve üçüncü gözün kapatıldığı zaman torpile tahsis edilecektir.

İkinci Madde: Gözlerin cüzi tamirleri yapılacaktır.

Üçüncü Madde: Tersane dâhilindeki iskele uzatılacak ve tamir edilecektir.

Dördüncü Madde: Giresun vapurunun İstanbul'da bulunan cephane deposuna bağlı merkez torpil deposu emrine verilmesi oldukça uygun olacaktır.

Beşinci Madde: Bir kısım eşya etraftan elde edilen vesait ile çuha fabrikasına nakil edilmiştir.

Bir kere çuha fabrikasına yerleştikten sonra diğer bir yere göç boşuna olacaktır.

3- Genel Vaziyet:

Başiskelesi civarında yetmiş (70) metre uzunluğunda geçici bir iskele yapılmıştır.[94]

Arazi üstüne iki kilometreden fazla dekovil döşenmiştir. İleride istişare edilerek atılır. Dekovil yapımına devam edilmektedir.

Köprüler için bir takım hazırlıklar yapılmaktadır.

Mevcut Rus dekovil lokomotiflerinden biri elden geçirilmektedir. Gerekli olan araç ve gereçler yerlerine konulmalıdır.

Mevcut Rus dekovil malzemesi kifayet etmeyecektir. Derince'den ve Mudanya'dan alınacak dekoviller yolda kullanılamaz. Derince'de ancak üç veya dört yüz (400) metre ve Mudanya'da dahi bin üç yüz (1.300) metre uzunluğunda dekovil malzemesi mevcuttur. Her ikisi de Rus dekovilinden ve birbirinden farklıdır. Binaenaleyh ihtiyaten beş (5) kilometre uzunluğunda Rus dekovil malzemesinin Trabzon veya Amasra'dan getirilmesi elzemdir.[95]

Tersane ile fişekhane arasındaki dekovil malzemesinin sökülerek buraya gönderilmesine emir buyurulmasını arz ederim efendim. (EK-5)[96]

Rapordan da anlaşılacağı üzere İzmit Çuha Fabrikası'nın torpil ve torpido fabrikası şeklinde yeniden tesisi ile inşa edilecek bu yeni fabrika için başta nakliye olmak üzere gerekli tüm olanakların sağlanmasına yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır.[97]

93 *DTA*, *UBM-II*, 6/83-4a

94 *DTA*, *UBM-II*, 6/83-4a.

95 9 Ağustos 1924'te Donanma Dairesi Vekili tarafından Donanma ve Teçhizat Dairesi'ne bir yazı gönderilerek dekovillere ait muamelenin yapıldığı, bu durumun Amasra'ya bildirilerek tersane ile fişekhane arasındaki mevcut hatta lüzum kalmamış ise de Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nin izni ile gerekenin yapılacağı bildirilmiştir. Bkz. *DTA*, *UBM-II*, 6/83-4b.

96 *DTA*, *UBM-II*, 6/83-4b.

97 Türk tıp tarihinin ünlü bilim adamlarından olan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, defterlerden oluşan hatıralarında 1926 yılında ziyaret ettiği İzmit Çuha Fabrikası hakkında şunları kaydetmiştir: *"... Eşref Bey, enistem ve refikalarıyla Çuhahane'ye harap bir arabayla gittik. Çuhahane'yi vaktiyle 8 milyona İngiliz lirası sarfiyla Levazımat-ı Umûmiyye yaptırmış. İngilizler de Mücadele-i Milliye esnasında yakmışlar. Pek güzel yerler. Kuvvetli bir su cereyanıyla masrafsızca*

Yeni Bir Tersane Yapılması Yönündeki Faaliyetler

İzmit Körfezi'nin tahkimi kapsamında işgal esnasında İngiliz kuvvetleri tarafından tahrip edilen İzmit Tersanesi'nin[98] yerine yeni bir tersane yapılmasına yönelik bir çalışma da başlatılmıştır. Mevcut belgelere göre bu çalışmaya dair ilk yazışmalar, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti arasında yapılmıştır. 9 Haziran 1924'te Erkân-ı Harbiye'den Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen bir tezkere söz konusu yazışmalardan ilkidir. Tezkerede İzmit Körfezi dâhilindeki Nureddin Paşa Çiftliği olarak bilinen arazinin bir tersane için elverişli olduğu, eskiden beri var olan bu düşünceden hareketle bu arazinin haritasının dahi çizildiği belirtilmiştir. Tezkerede ayrıca İstanbul'daki bahriye vesaitinin İzmit'e nakli esnasında gemilerin küçük ölçekli tamir işlerinin yapılacağı atölyenin şimdilik atık gemi ambarlarında teşkilinin uygun olacağı da belirtilmiştir. Bununla birlikte bunun geçici bir çözüm mahiyetinde olup, gelecekte her türlü tamiratla birlikte gemi inşasının dahi yapılabileceği, askeri kışlalara sahip büyük bir tesise ihtiyaç duyulacağı da kaydedilmiştir. Tezkerenin sonunda ise bu zaruretin şimdiden tetkik edilerek Umûr-ı Bahriye Müdüriyeti ve Donanma Dairelerindeki plan ve projeler dâhilinde olmak üzere tersane inşası için İzmit belediyesi tarafından da önceden talep edilen Nureddin Paşa çiftliğinin Bahriye'ye devrine ilişkin gerekli işlemlerin yapılması talep edilmiştir.[99]

Tezkerenin içeriğinden de anlaşılacağı üzere İzmit Körfezi'nin tahkimi kapsamında yeni bir tersane inşasına yönelik çalışmalar esasında bu tezkerenin yazıldığı tarihten önce başlatılmıştır. Yine bu tezkereden tesise ait binaların inşa edilecekleri yerlerin belirlenmesine öncelik verildiği ve bu binaların teknik ve fiziki özelliklerini içeren harita veya krokilerin de önceden hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin yeni yapılacak tersane adına önemli taleplerde bulunduğu bu tezkeresi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından derhal gerekli çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak da yapılacak tersaneye ait önceden hazırlanmış haritalar 19 Haziran 1924 tarihli bir tezkereyle Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne sunulmuştur (Harita için Bkz. EK-6). Hangi yerlerin tersane inşasına daha uygun olduğu konusunda da Vekâletin bilgilendirilmesi istenen bu tezkereye[100] Erkân-ı Harbiye Riyaseti tarafından 29 Haziran 1924'te cevap verilmiştir. 5 maddeden oluşan rapor mahiyetindeki bu cevabın ilk maddesinde; İzmit'te inşası düşünülen tersane için önceden hazırlanan harita ve dosyaların incelendiği belirtilerek tersaneye ait tesislerin gönderilmiş olan dört numaralı harita üzerinde kırmızı çizgilerle gösterilen arazide inşasının uygun görüldüğü bildirilmiştir. Devamında ise birçok hususta gizliliği malum olan harp gemilerinin tamir ve hazırlıklarının İstanbul'daki tersanede yapılmasının sakıncalı olduğu vurgulanmış ve bu yüzden İzmit Limanı'nın hali hazırda bir üs şeklinde müstahkem mevki haline getirilmesinden dolayı

elektrik istihsal olunuyor. Hatta burası şimdi Bahriye'nindir. Torpil fabrikası haline konulmuş. Müdür-i Gayyûru Halid Bey namında Bahriye Binbaşısı ve sanatkârı büyük bir gayretle burasını faaliyete sokmuş. Buraları çok güzel ve hoş yerler…" Bkz. *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli İzmit-Gebze*, (Hazırlayan: Ahmet Nezih Galitekin), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 56.

98 İzmit Tersanesi, İzmit'in fethedildiği 1338-1339 tarihine kadar uzanan kadim bir tarihe sahiptir. XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde gemi inşa edilen en önemli yerlerden birisi olan İzmit Tersanesi, gemi inşa tekniklerindeki gelişmelere bağlı olarak farklı dönemlerde önemli değişiklilerle yenilenmiştir. 1776 yılındaki depremde hasar gören tersane, bir müddet kullanılamamıştır. III. Selim döneminde Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa tarafından yeniden düzenlenmiş, fakat 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yeni bir felakete maruz kalarak büyük bir yangın geçirmiştir. II. Mahmut döneminde Amerikalılarla yapılan iktisadi ve ticari antlaşma gereği Amerikalıların bilgisinden yararlanılarak yeni tip gemilerin üretilmesi için 8 Ocak 1832 tarihinde yayınlanan bir nizamnameyle Sinop ve Gemlik tersaneleriyle birlikte İzmit Tersanesi'nde de yeni usullerle gemi inşasına başlanmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde yeniden düzenlenen İzmit Tersanesi'nin faaliyetleri 1905'te sona ermiş, 1912 yılında ise körfezin güneyinde bulunan Değirmendere civarına nakledilmesi gündeme gelmiştir. Fakat daha sonra bu girişimden vazgeçilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda bölgenin İngilizler tarafından işgaliyle İzmit Tersanesi de büyük bir tahribata uğrayarak tamamen atıl bir vaziyet almıştır. Bkz. Subaşı, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", s. 659; Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, s. 158-163. *Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli İzmit-Gebze*, s. 47.

99 *DTA*, *UBM-II*, 14/228-9.

100 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-2.

mezkûr haritada da işaret olunduğu belirtilerek Değirmendere ile Kazıklı arasında bulunan Gölceğiz Burnu'nda bir tersaneye kesinlikle ihtiyaç olduğu kaydedilmiştir.[101]

Cevabî raporun ikinci maddesinde ise haritada gösterilen arazinin, Kazım Bey adındaki bir şahsın çiftliği ile başka kişilere ait bahçelerden oluştuğu, buraların istimlâk kararının 23 Nisan 1914'te İzmit İdare Meclisi tarafından alındığı, bu yüzden arazi değerinin İzmit Valiliği eliyle belirlenip bir an önce Bahriye'ye devri için Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine raporun üçüncü maddesinde haritada tersane yeri olarak gösterilen arazinin, hem sahil boyunca ve hem de 5 km'ye kadar olan iç kısımlardaki yerlerin kesinlikle yabancıların eline geçirilmemesi hususunun Dâhiliye Vekâleti tarafından İzmit Vilâyeti'ne tebliğ edilmesi talep edilmiştir.[102] Böylelikle İzmit Tersanesi'nin inşasından dolayı arazi sahiplerinin herhangi bir mağduriyet yaşamasının önüne geçilmiş, 5 km'lik bir alanın kontrol altında alınmasıyla da tersanenin güvenliğine yönelik önemli bir tedbir alınmıştır.

Dördüncü maddesinde tersane için belirlenen bölgenin yakınındaki Batak Burnu ile İzmit civarındaki diğer bataklıkların kurutulması için Nafia Vekâleti nezdinde teşebbüste bulunulduğu belirtilen raporun beşinci ve son maddesinde de tesis edilecek tersanenin 5.000 tona kadar olan gemi, tekne ve makinelerinin inşasına elverişli bir kapasiteye sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.[103]

Nasturi İsyanı ve İzmit Körfezi'ndeki Tahkim Faaliyetleri

Musul meselesinin bir uzantısı olarak İngiltere'nin desteğiyle Hakkâri ve çevresinde başlayan Nasturi isyanı ile birlikte İzmit Körfezi'nin tahkimi hızlandırılmış ve daha geniş çaplı çalışmalar başlatılmıştır. Bu konuda özellikle Darıca'daki Müstahkem Mevki Kumandanlığı, Eylül ayının sonundan itibaren yoğun bir mesai içerisine girmiştir. Eldeki yazışmalardan edinilen bilgilere göre bu doğrultudaki çalışmalar kapsamında ilk olarak, körfez çevresinde yapımı devam eden cephaneliklerin tamamlanmasına öncelik verilmiştir. Mesela 24 Eylül 1924'te Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan bağlı olduğu Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıda Kava Burnu'nda toplu halde bulunan cephanenin konulması için yapımına başlanan cephaneliklerin bir an önce tamamlanmasının istenmesi[104] bu durumun göstergelerindendir. Yine aynı tarihlerde Tahkimat Şefliği'nden Tesisat Şefliği'ne gönderilen bir başka yazıda ise 15'cm'lik 5 adet havan topu ile 8 adet mantelli topun vakit kaybetmeksizin Kava Burnu bölgesindeki yerlerine yerleştirilmesinin istenmesi de tahkimat işlerine hız verildiğini göstermektedir.[105]

Söz konusu süreçte İzmit Körfezi'nin tahkimi dâhilinde Erkân-ı Harbiye Riyaseti tarafından da önemli bir girişimde bulunularak zuhur edecek herhangi bir İngiliz tehdidine karşı müdafaa unsuru olarak burada bir donanma bulundurulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu doğrultuda 5 Ekim 1924'te Donanma Kumandanlığı'na 5 maddelik bir de tamim gönderilmiştir. İlk maddesinde yakın zamanda donanmaya katılacak olan Taşöz, Yunus ve Akhisar torpidolarının zabitan ve efradının, gemi vazifeleri ile top, torpido ve muharebe talimlerine tabi tutulmalarının istendiği tamimin ikinci maddesinde de bu doğrultuda her gemiye gece ve gündüz ayrı ayrı sabit ve hareketli birer hedefe top atış talimi yaptırılması emredilmiştir. Yine maddenin devamında körfezdeki her gemiye daha ziyade geceleri Marmara'nın içlerinde işaret ve filo manevraları şeklinde talimler yaptırılması da emredilmiştir. Tamimin son kısmında ise gemilerin sık sık teftiş edilerek

101 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-1.
102 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-1.
103 *DTA*, *UBM-II*, 14/229-1.
104 *DTA*, *UBM-II*, 7/108-1.
105 *DTA*, *UBM-II*, 7/108-1-a.

durumun raporlar halinde Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne bildirilmesi talep edilmiştir.[106] Bu süreçte tahkimat işlerinin takibi amacıyla rapor hazırlanması konusuna, Umur-ı Bahriye Müdüriyeti tarafından da önem verilmiş, bilhassa Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'na gönderilen yazılarla her Cumartesi günü İzmit'teki inşaat işleriyle ilgili mevcut durum hakkında bilgiler içeren raporlar gönderilmesi istenmiştir.[107]

Bundan çok kısa bir süre sonra Ekim ayı ortalarından itibaren içinde bulunulan durumun nezaketine binaen Donanma Kumandanlığı tarafından İzmit Liman Kumandanlığı ile emrindeki gemilere de bir tamim gönderilmiştir. 13 Ekim 1924 tarihli bu tamimde ise Hükûmetin içinde bulunduğu siyasî vaziyetteki gerginlikler sebebiyle İzmit ve civarında demirli bulunan harp gemilerine denizden ve havadan vuku bulacak ani bir taarruzu engellemek için derhal bir torpidonun limandan hareketle Darıca'ya gitmesi ve gün boyunca Tütün Limanı ile Kavak Burnu arasında keşif faaliyetinde bulunması emredilmiştir.[108] Tamimin devamında ise tarassut (gözetleme) ve keşif faaliyetlerinde bulunacak olan bu torpidonun daha önceden Gölceğiz limanında yatması emredilen Turgut Reis Zırhlısı için tehlike veya şüpheli bir durumda iki kırmızı fişek atmak suretiyle ilgili birimleri haberdar etmesi ve şüphe ortadan kalkıncaya kadar buna sebep olan gemiyi takip etmesi talimatı verilmiştir. Yine bu tamimde; gemilerin limana girişlerinin yasaklandığı bilgisinin Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na tebliğ edildiği belirtilerek geceleyin körfeze girmek isteyen gemilerin, gözetleme torpidosu tarafından durdurulmaları emri verilmiştir. Bununla birlikte düşmanın görülmesi halinde tarassut torpidolarının iki kırmızı fişek atması, bunun akabinde Turgut Reis Zırhlısı'nın da 57 milimetrelik kurusıkı bir top atarak donanmayı ve Müstahkem Mevki bölgesini haberdar etmesi istenmiştir.[109] Yine aynı tarihte gönderilen bir tebliğle Turgut Reis Zırhlısı'na da bilgi verilerek denizden ve havadan gelecek muhtemel düşman tehdidine karşı bir torpidonun Tütün Limanı ile Değirmendere yakınlarındaki Kavak Burnu arasında görevlendirildiği bildirilmiştir. Bununla birlikte karakol botunun şüpheli bir durumda iki kırmızı veri fişeği atacağının ve bu suretle takip edilecek düşman denizaltılarının geçişlerinin engelleneceğinin emredildiği de belirtilerek Turgut Zırhlısı'nın da personeliyle birlikte bu doğrultuda hareket etmesi istenmiştir. Turgut Zırhlısı'na gönderilen bu tamimde ayrıca Liman Kumandanlığı'na gönderilen tamimdeki emir tekrarlanarak düşmanın görülmesi halinde körfezin içlerinde bulunan donanmayı ikaz etmek amacıyla önce 57cm'lik toplarla, bir kurusıkı topun, sonrasında ise iki dakika ara ile iki adet kırmızı veri fişeğinin atılması emredilmiştir. (EK-7)[110]

Donanma Kumandanlığı tarafından yayınlanan bu tür tamimler, müteakip günlerde Tarassut Sefinesi adı verilen İzmit Körfezi'ndeki Berk-i Satvet, Yunus, Akhisar ve Söğütlü gemileri ile birlikte Liman Kumandanlığı'na da gönderilmiştir. Bu tamimlerde de yine Musul ve Hakkâri/Nasturi isyanı gibi sebeplerden dolayı İngiltere tarafından gelebilecek herhangi bir taarruzu önlemek adına Zeytinburnu yakınındaki Tütün limanı ile Değirmendere civarındaki Kavak Burnu arasında bir torpidonun görevlendirilmesi ve Turgut Reis Zırhlısı'nın korunması amacıyla alınacak önlemlere dair emirler yinelenmiştir.[111]

106 *DTA*, *UBM-II*, 8/119-49.
107 *DTA*, *UBM-II*, 25/622-1.
108 *DTA*, *UBM-II*, 8/119-4.
109 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-4. Bu tarihlerde yayınlanan benzer bir talimatnamede de düşman uçakları veya denizaltıları görüldüğü takdirde Gölceğiz mevkiinde bulunan Turgut Reis Süvariliği'ne malumat verilmesi amacıyla tarassut sefinesi tarafından 10 saniye ara ile iki kırmızı fişek atılması, Turgut Reis Zırhlısı'nın ise 57 mm'lik bir adet kurusıkı top ile iki dakika aralıkla iki kırmızı fişek atarak İzmit Limanı'ndaki gemileri ve müstahkem mevki bölgesini ikaz etmesi emredilmiştir. Bununla birlikte geceleyin limana girmeye çalışan bir gemiyi men etme görevinin İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na, emirleri çiğneyerek körfeze doğru ilerlemeye çalışan bir gemiyi tevkif etme vazifesinin ise karakol torpidosuna ait olduğu da yine bu tamimle bildirilmiştir. Bkz. *DTA*, *UBM-II,* 8/119-8.
110 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-33.
111 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-3.

Tamimlerin yayınladığı tarihlerde içinde bulunulan durumun nezaketine binaen İzmit Körfezi'nin tahkimi kapsamında Erkân-ı Harbiye Vekâleti ile Umur-ı Bahriye Müdüriyeti tarafından İzmit ve çevresinde teyakkuz hali de ilan edilmiştir. Bilhassa Donanma ve Marmara Üss-i Bahri Kumandanlıklarına gönderilen emirlerde bu hususa özellikle vurgu yapılması oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu emirlerde genel itibariyle Akhisar, Yunus ve emsali diğer gemiler vasıtasıyla İzmit Körfezi ile çevresinin gözetim altında tutulması ve herhangi bir hadisenin vuku bulması halinde başta Erkân-ı Harbiye Riyaseti olmak üzere ilgili diğer birimlerin de haberdar edilmesi istenmiştir.[112]

Bu bağlamda alınacak önlemler dâhilinde en geniş tamim/talimatnâme ise görevinin önemine binaen Taşöz Torpido Süvariliği'ne gönderilmiştir. 9 maddeden oluşan bu talimatnamenin ilk maddesinde; İngilizlerle yaşanan gerginlik sebebiyle körfezdeki harp gemilerine denizden veya havadan gelebilecek herhangi bir ani taarruzu men etmek için talimatnamenin ulaştığı günden itibaren bir torpidonun saat 2.30'da limandan hareketle Darıca'ya gönderilmesi emredilen talimatnamede önemli hususlara yer verilmiştir.[113] Talimatnamenin ikinci, üçüncü ve dördüncü maddelerinde de önceki tamimlerde belirtildiği üzere Taşöz'ün Tütün Limanı ile Kavak Burnu arasında bulunması, Turgut Reis Zırhlısı'na yönelen herhangi bir tehlikeyi ihbar etmesi ve İzmit limanına yönelen gemilerin kimliklerini tahkik ederek şüpheli olanların girişine izin vermemesi gibi emirler sıralanmıştır.[114] Tamimin devamındaki maddelerde ise düşmanın görülmesi halinde iki kırmızı veri fişeği ile 57 mm'lik kurusıkı toplar atmak üzere Turgut Reis Zırhlısı'nın uyarılması ve acil durumlarda limana girişine müsaade edilen gemilerin üçer dakika arayla üç kez (__ . __) işaretini vererek Darıca mevkiini haberdar etmesi ve ancak bu suretle geçişlerine izin verilmesi gibi emirler kaydedilmiştir.[115]

Bu doğrultuda hazırlanmış olan önemli bir başka tamime daha rastlanmıştır. Mevcut nüshanın müsvedde oluşundan dolayı hangi kurumdan nereye yazıldığı hakkında bilgi olmamasına rağmen Donanma Kumandanlığı tarafından Harp Gemileri Kumandanlıklarına gönderildiği tahmin edilen 15 Ekim 1924 tarihli bu tamim de önemli hususlar içermektedir. Tamim, baş kısmında da belirtildiği üzere Musul meselelerinden dolayı İngiltere ile meydana gelebilecek muhtemel bir harbe karşı İzmit Körfezi'nin müdafaası ve düşman tecavüzlerinin engellenmesi amacıyla daha önce tebliğ edilene ek olarak hazırlanmıştır. Alınacak önlemlerin 6 madde halinde tebliğ edildiği bu tamimin ilk maddesinde; Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin talebine verilecek cevap doğrultusunda Yavuz Zırhlısı'nın yeri ve mevkii hakkında bilgi vermesi istenmiştir. İkinci maddede de Turgut Reis Zırhlısı'nın Dil-Kava hattının şarkında ve Hersek önlerinde seyir halinde bulunarak 28 cm'lik toplarla düşmana ateş açması ve küçük torpillerini de denizaltılar ile mayın döşeyen araçlara karşı kullanması emredilmiştir. Tamimin üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerinde ise Berk-i Satvet ve Yunus torpidolarının şimdilik yerinde kalması, diğer taraftan Taşöz'ün de Tütün Çiftliği mahallinde kalarak limana girmek isteyen düşman denizaltılarını izlemesi ve göründükleri anda imha etmesi emredilmiştir. Ayrıca yine burada Taşöz'ün top menziline giren mayın araçlarına ateş açması ve fırsat bulduğu an düşmana torpidolar fırlatması da emredilmiştir. Tamimin son maddesinde ise Akhisar Gemisi'nin tamirinin ve noksanlarının tamamlanması hakkında bilgi verileceği kaydedilmiştir.[116]

Bu tamimden de anlaşılacağı üzere Yavuz Zırhlısı da İzmit Körfezi'nin müdafaasında görev yapmış fakat bununla birlikte arızalı veya noksanları olan gemilerin de tamir edilip, noksanlarının tamamlanmasından sonra körfezin müdafaasında görev almaları istenmiştir.

112 *DTA*, *UBM-II*, 17/329.
113 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-18.
114 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-18.
115 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-19.
116 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-32.

Aynı tarihlerde yapılan bazı yazışmalardan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emri doğrultusunda seyir ve harekât kabiliyeti olan gemilerin İzmit'e gönderilmeleri ile birlikte noksanları olanların tamirlerine hız verildiği de anlaşılmaktadır.[117]

Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki; İzmit Körfezi'nin harp gemileri ile müdafaası hususunda bilhassa gemilerin durumlarından kaynaklanan bir kısım aksaklıklar yaşanmış olmasına rağmen[118] genel itibariyle başarı kaydedildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yine elde edilen yazışmalardan anlaşıldığına göre inşası büyük bir hızla devam eden İzmit Tersanesi dâhilindeki mevcut tesislere de asker ve erzak nakli yapılması yönünde önemli çalışmalar da yapılmıştır.[119] Böylelikle Nasturi isyanı ile birlikte hız kazanan İzmit Körfezi ve çevresindeki tahkimat faaliyetlerinin büyük kısmı, Ekim ayı sonlarına kadar neredeyse tamamlanmıştır.

Sonuç

Milli Mücadele'den sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî alandaki önemli davalarından birisi Musul meselesi olmuştur. İlk kez Lozan Barış Antlaşması'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda gündeme gelen bu mesele, kısa zamanda çözümsüzlük süreci içerisine girerek Türkiye ile İngiltere arasında büyük gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte İngiliz desteği ile meydana gelen Nasturi isyanı ise gerginliği tam bir krize dönüştürmüş, iki ülke arasında savaş rüzgârları estirmiştir. Olayların bu doğrultudaki gelişimiyle birlikte olası bir savaş tehlikesine karşı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından birtakım askeri tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda en kapsamlı tedbirlerin alındığı yer ise İstanbul ve Boğazların güvenliği açısından son derece önemli bir stratejik konuma sahip olan İzmit Körfezi olmuştur. İzmit Körfezi'ndeki bu türden faaliyetlere büyük bir tahkimat projesi dâhilinde ve Musul meselesinden dolayı Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı 1924 yılının ilk aylarından itibaren başlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin iyice gerginleştiği Mayıs ayında hız kazanan tahkimat faaliyetleri, Nasturi isyanının vuku bulduğu Eylül ve Ekim aylarında ise oldukça yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir.

İzmit Körfezin'nin tahkimi dâhilinde en kapsamlı askeri önlemler, burası için hayati derecede önemli bir konuma sahip olan Darıca başta olmak üzere, Derince, Kava Burnu, Hersek, Gölcük ve tersanenin bulunduğu Değirmendere ile liman ve etrafındaki bölgelerde alınmıştır. Darıca ve Kava Burnu bölgelerinde yapılan çalışmalar daha ziyade top tabiyeleri inşası şeklinde gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde Kava Burnu'nun karşı yakasında olup yine, körfezin güvenliği açısından son derece önemli bir mevki olan Hersek'te de mevziler yapılarak buralara top bataryaları yerleştirilmiştir. Derince'de yürütülen faaliyetler ise limanın bir sevkiyat merkezi yapılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında yine körfezin güvenliği açısından önemli bir mevkii olan Derince'ye de toplar yerleştirilmiştir.

İzmit Körfezi'nin tahkimi dâhilinde I. Dünya Savaşı sırasındaki İngiliz işgalinde ağır tahribata uğramış olan tersanenin yeniden inşasına yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bunun sonucunda tersanede önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş ve bir takım ihtiyaçların karşılanması amacıyla burada yeni tesisler yapılmıştır. Aynı doğrultuda bölgenin önemli sanayi kuruluşlarından olup ve tıpkı tersane gibi İngiliz işgalinde tahribata uğradığı için atıl bir vaziyette bulunan İzmit Çuha Fabrikası dâhilinde de önemli tesisler inşa edilmiştir. Yapılan bu yeni tesislerle İzmit Çuha Fabrikası, savaş durumunda meydana gelmesi muhtemel herhangi bir İngiliz taarruzunu bertaraf etmek için gerekli olan torpiller ile torpidoların üretileceği bir fabrikaya dönüştürülmüştür.

117 *DTA*, *UBM-II,* 24/591.
118 *DTA*, *UBM-II,* 8/119-15.
119 *DTA*, *UBM-II,* 7/108-11-2; *DTA*, *UBM-II,* 7/108-12.

İzmit Körfezi'ndeki tahkimat faaliyetleri, Nasturi isyanının devam ettiği esnada daha da genişletilmiştir. Havadan veya denizden gelebilecek taarruzlara karşı teyakkuz hali ilan edilmiştir. Bu teyakkuz durumuna bağlı olarak yine Umur-ı Bahriye Müdüriyeti, Donanma Kumandanlığı, Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı tarafından ilgili birimlerin de gerekli önlemleri alması için tamim ve talimatnameler yayımlanmıştır. Yine bu dönemde yayımlanan tamim ve talimatnamelerle Berk-i Satvet, Turgut Reis, Yunus ve Taşöz gibi harp gemileri ile Yavuz Zırhlısı körfezin savunması için görevlendirilmiştir.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın İstanbul'daki Tarihi Deniz Arşivi'nden elde edilmiş olup, aralarında çokça müsvedde suretlerinin de bulunduğu yazışma ve tamim/talimatname içerikli belgelerden aktarılan bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Musul meselesi sürecinde İzmit Körfezi'nde önemli çalışmalar yapılmıştır. Hiç şüphesiz bunun en önemli sebebi, İzmit ve çevresi de dâhil körfezin, İstanbul'un ve Boğazların güvenliği açısından son derece önemli bir konuma sahip olmasıdır.

Verilen tüm bu bilgilerden hareketle sonuç olarak şunu ifade etmek mümkündür ki, İzmit ve İzmit Körfezi, Anadolu'nun güvenliği açısından büyük önem arz eden İstanbul ve Çanakkale boğazları için kilit bir noktada bulunmaktadır. Buranın müdafaası uzun vadede Anadolu'nun savunulması anlamına gelmektedir. Bu yüzden Milli Mücadele'nin ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de bu hususa önem vererek Musul meselesi sürecinde İngiltere tarafından meydana getirilen tehdidi göz önüne alarak İzmit Körfezi'nin tahkimine ve müdafaasına yönelik kapsamlı çalışmalar yapmıştır. İzmit Körfezi'nin bu tarihi önemi günümüzde de geçerlidir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın donanmayı burada teşkil etmiş olması da bu önemin göstergelerinden birisidir. Dolayısıyla İzmit ve İzmit Körfezi'nin müdafaası konusunda tedbirli olunması dün olduğu gibi bugün de oldukça elzemdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi (DTA).

Bahriye Dairesi Riyaseti (BDR).

DTA, *BDR*, 14/251.

Umur-ı Bahriye Müdüriyeti II (UBM-II).

DTA, *UBM-II*, 3/50.

DTA, *UBM-II*, 3/56.

DTA, *UBM-II*, 3/59.

DTA, *UBM-II*, 6/83.

DTA, *UBM-II*, 7/108.

DTA, *UBM-II*, 8/119.

DTA, *UBM-II*, 9/153.

DTA, *UBM-II*, 10/171.

DTA, *UBM-II*, 10/171.

DTA, *UBM-II*, 14/228.

DTA, *UBM-II*, 14/242.

DTA, *UBM-II*, 17/290.

DTA, *UBM-II*, 17/329.

DTA, *UBM-II*, 18/383.

DTA, *UBM-II*, 18/385.

DTA, *UBM-II*, 19/426.

DTA, *UBM-II*, 24/591.

DTA, *UBM-II*, 25/622.

Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi, Üçüncü Cilt, Numro: 7-10.

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1924.

Cumhuriyet, 7 Haziran 1924.

İkdam, 28 Ocak 1923.

İkdam, 6 Şubat 1923.

Resmi Gazete, 5 Temmuz 1951, Sayı 7852.

Vakit, 25 Ocak 1923.

Araştırma Eserleri ve Hatıratlar

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1995.

Erdal, İbrahim, "Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920–1938) Türk-Irak İlişkileri ve Sadabad Paktı" *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 5, October 2012, s. 93-104.

Karavar, Hilal, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası 1844-1920*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2007.

Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2009.

Kaymaz, İhsan Ş., *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Kodal, Tahir, *Paylaşılamayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe yayınları,

İstanbul 2005.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler fakültesi (AÜSBF) Yayınları, Ankara, 1978.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, Genel Oturumların Protokolleri ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları), (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, *Cilt II*, *Konferansda İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, (Çeviren Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli İzmit-Gebze, (Hazırlayan: Ahmet Nezih Galitekin), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

Öke, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

Subaşı, Turgut, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2015, s. 647-662.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları*, *I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1990.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları*, *II (Şubat Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1994.

Ulugün, Dilşah, "Kocaeli Sanayi Tarihi", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2006, s. 1199-1214.

Yazıcı, Nevin, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), s.133-179.

Yurdakul, Ş., *Musul Meselesi*, (Türk Tarih Kurumu) TTK Yayınları, Ankara 1975.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945.

Yıldırım, Ayhan, "Astsubaylığın Tarihçesi", *http://blog.milliyet.com.tr/astsubayligin-tarihcesi/Blog/?BlogNo=220158*.

İnternet Siteleri

http://www.haritatr.com/harita/Izmit-Korfezi/17710 (26.05.2015).

Sözlükler

Büyük Türkçe Sözlük, 1-2, (Hazırlayanlar: İsmail Parlatır vd.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü (Hazırlayan: Adnan Turani), Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, Ankara 1968.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Haz. Ferit Devellioğlu) (Yayına Haz: Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.

EKLER

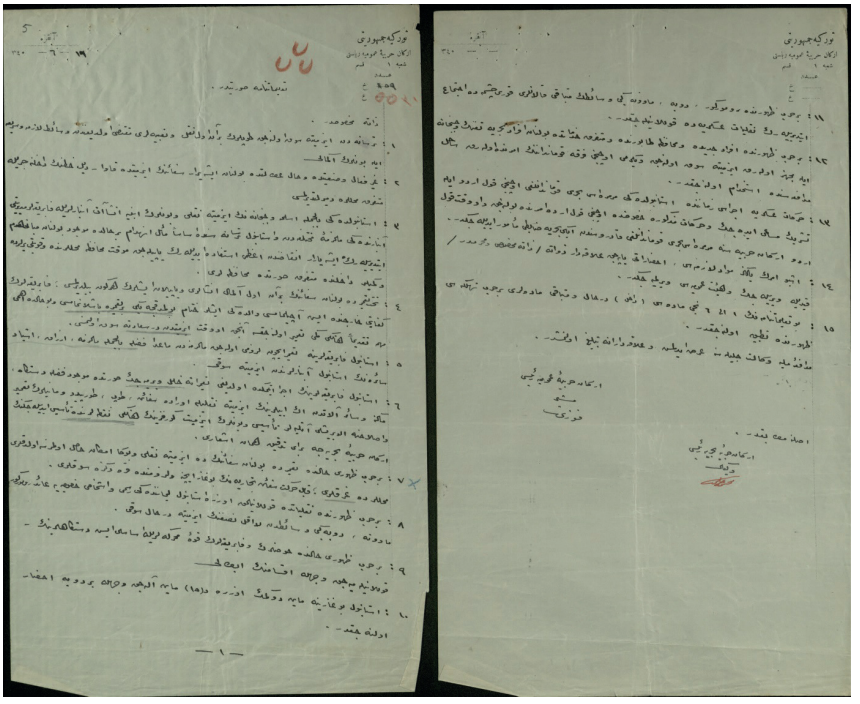

EK-1: Erkan-I Harbiye Riyaseti Tarafından 16 Haziran 1924 Tarihli Bir Tezkerenin Ekinde 3. Ordu, Marmara Üss-İ Bahri ve İzmit Mevki-İ Müstahkem Kumandanlıklarına Gönderilen Talimatname (*DTA*, *UBM-II*, 14/242-5/5a)

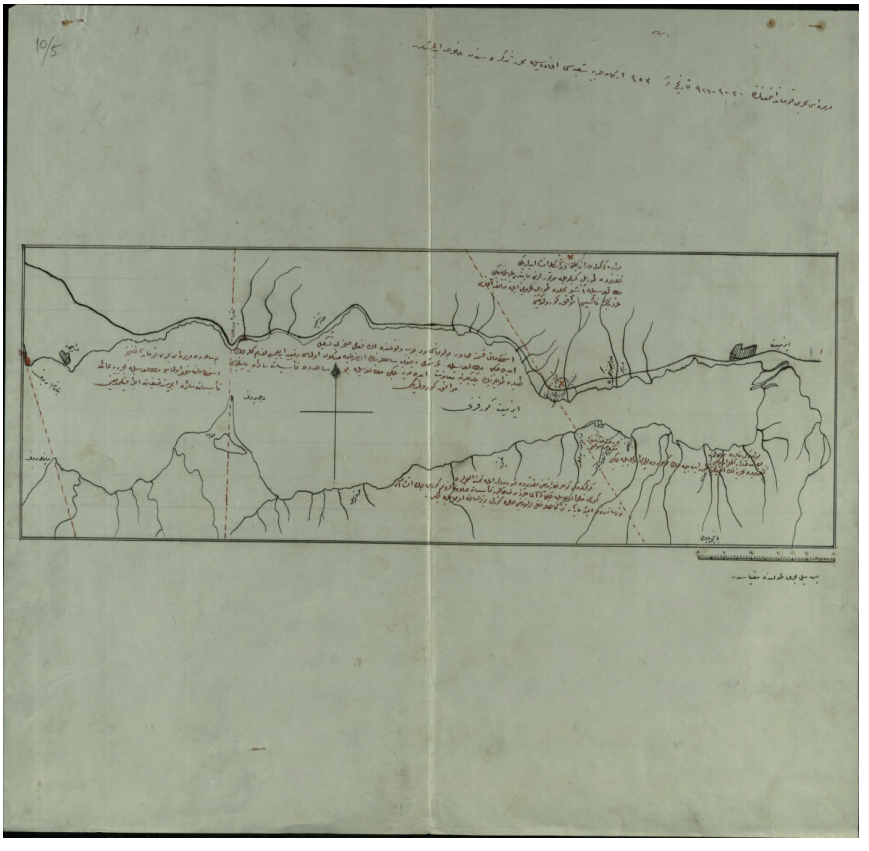

EK-2: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Tarafından İzmit'te Yapılacak Yeni Tersanenin Kurulacağı Yeri Gösteren Harita (*DTA*, *UBM-II*, 14/229-10-5)

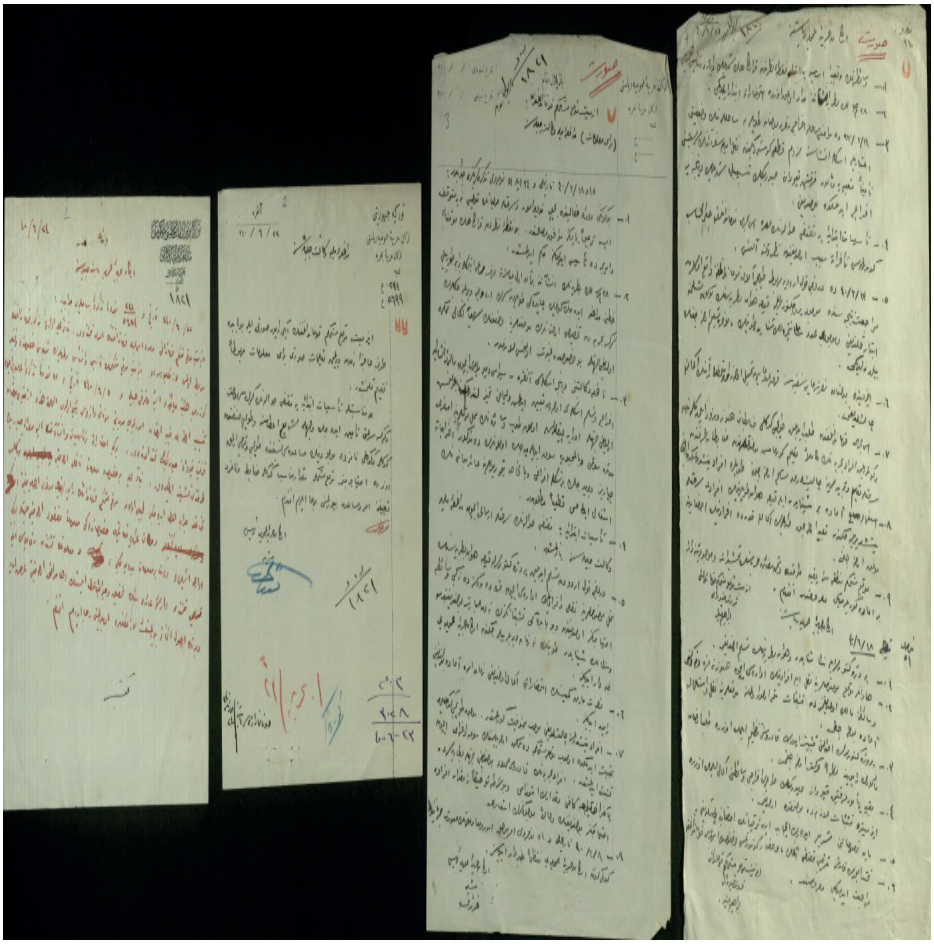

EK-3: 15 ve 18 Haziran 1924 Tarihlerinde İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan Erkân-I Harbiye-İ UmumiyeRiyaseti'ne Gönderilen Rapor (*DTA*, *UBM-II*, 3/59-4)

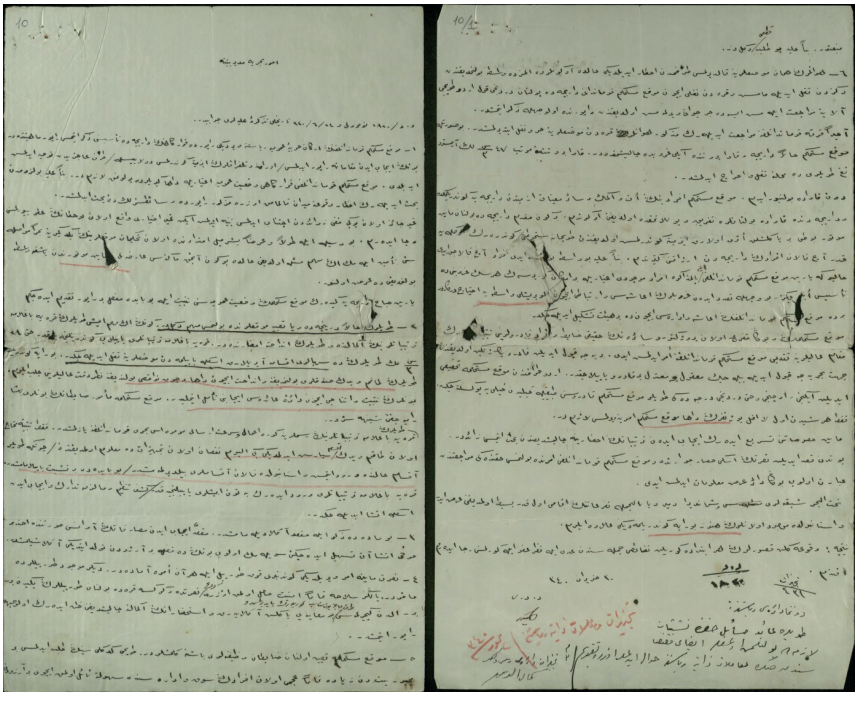

EK-4: Darıca'da Yapılacak İşlerle İlgili Olarak İzmit Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan Erkân-I Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Sunulan 30 Haziran 1924 Tarihli Rapor (*DTA*, *UBM-II*, 3/56-10-10/1)

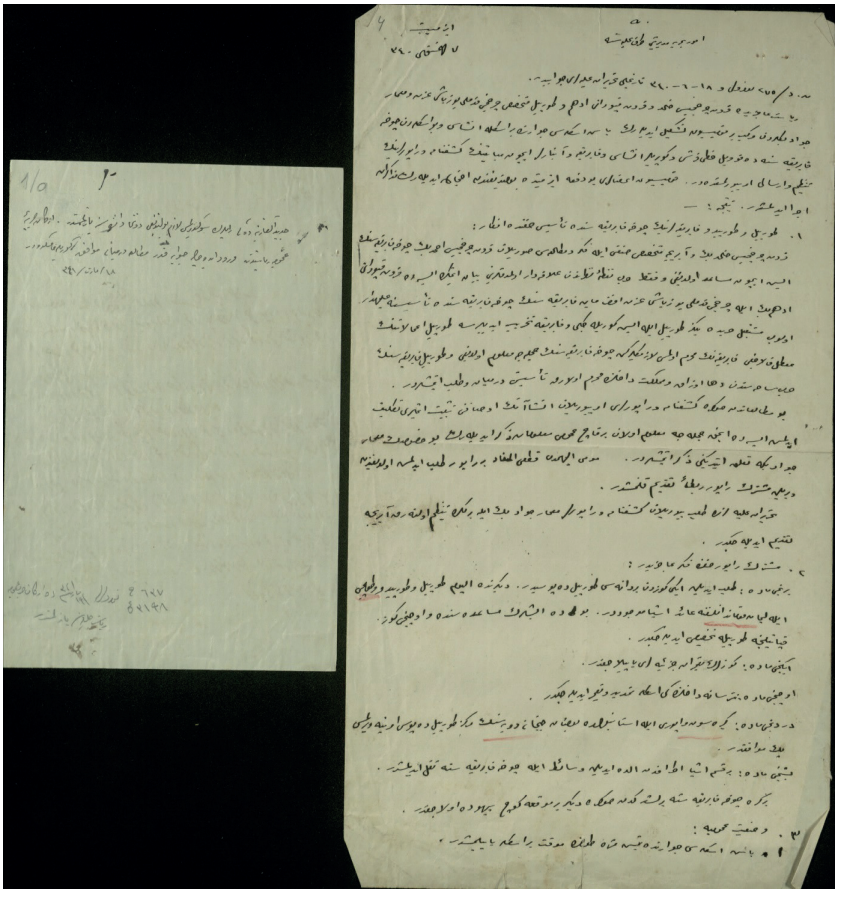

EK-5: İzmit Müstahkem Mevkii'nin Tahkimatından Sorumlusu Haydar Bey Tarafından 7 Ağustos 1924'te Umur-I Bahriye Müdüriyeti'ne Sunulan Rapor (*DTA*, *UBM-II*, 6/83-4)

EK-6 Erkân-ı Harbiye'den 9 Haziran 1924'te Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne Gönderilen Tezkerenin Ekindeki Yapılması Düşünülen Yeni Tersanenin Yerini Gösteren Harita (*DTA*, *UBM-II*, 14/229-3)

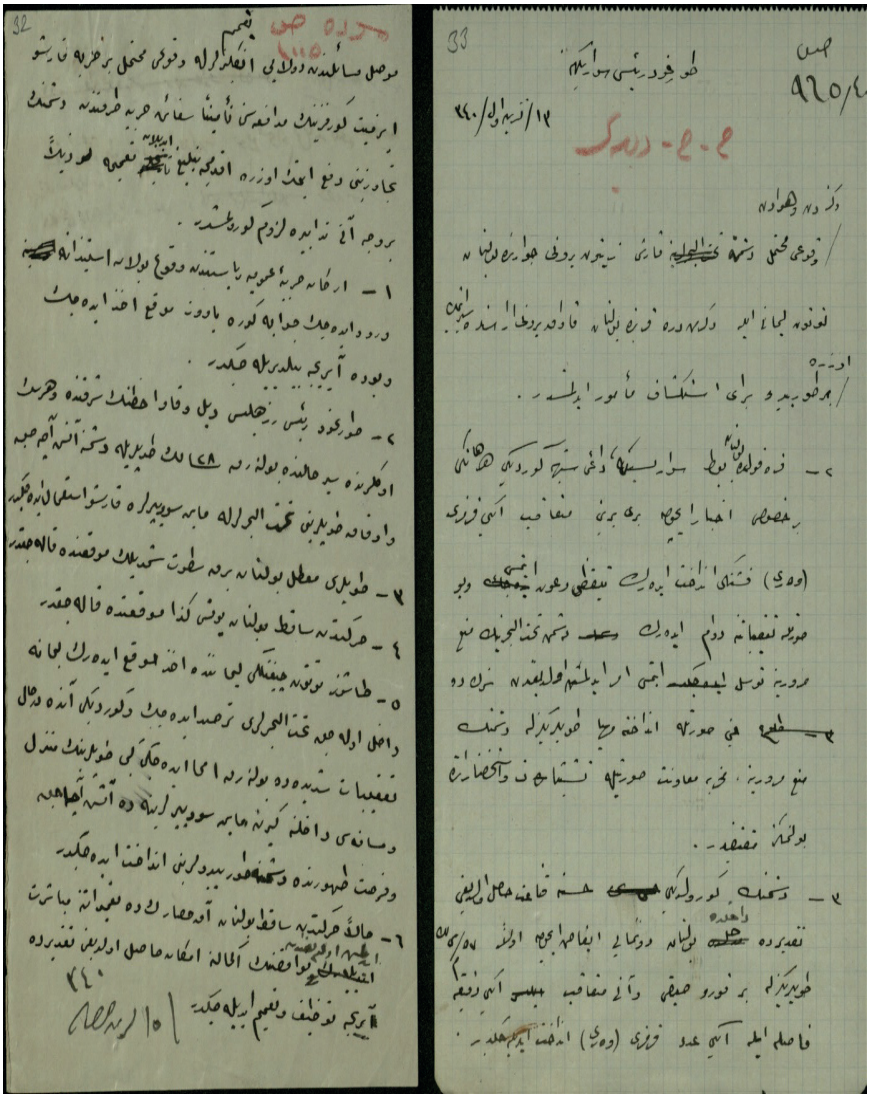

EK-7 Donanma Kumandanlığı Tarafından İzmit Liman Kumandanlığı İle Emrindeki Gemilere Gönderilen 13 Ekim 1924 Tarihli Tamim (*DTA*, *UBM-II*, 8/119-33)

THE STRAITS QUESTION ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS (1774-1953)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

Introduction

The problem of the Straits began in the 18th century with the arrival of Russia at the coast of the Black Sea, which had been a Turkish lake for some three centuries. The Turks were astride the Straits, in possession of the capital of the former Byzantine Empire, whose heir Russia considered itself to be, and they barred Russia's way to the Mediterranean. Russian aspirations naturally fell on the warm water port of Constantinople, and Russian policy developed the aims of

(a) ensuring free passage for all Russian vessels, whether merchantmen or warships,

(b) excluding the warships of all other countries, and

(c) securing a foothold on the Straits to guarantee (a) and (b).[1]

The other power chiefly concerned was Britain, who considered Russia a menace to her eastern communications and for a long time resolutely opposed the emergence of Russian warships from the Black Sea and supported Turkey for this purpose. British policy had evolved to such a point that in October 1944 Churchill was able tell Marshal Stalin that in principle he favoured both Russian warships and merchantmen having free access to the Mediterranean. But Russian policy, as will be seen, had consistently pursued the aims mentioned above until 1953.[2]

1774-1841

The first breach in the Turks' exclusive control of the Straits was made by the Russo-Turkish Treaty of Kutchuk Kainarji (Küçük Kaynarca) of 1774, which granted free passage to Russian merchantmen. The same privilege was gradually acquired by other powers and in 1829 it was extended by the Treaty of Adrianople to all powers with whom the Ottoman Empire was not at war. The principle of the freedom of the Straits, at least to merchant vessels in peace time, was thus established.[3]

* Prof. Dr.;Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Deparment of History, e-mail: bkyesilbursa@uludag.edu.tr

1 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

2 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

3 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

On three occasions' (in 1798, 1805 and, particularly, 1833) Russia came very near to attaining its objectives. Nelson's victory at Aboukir prompted the Sultan to make an alliance with Russia in 1798 against Napoleon which, for the duration of the war, gave Russian warships the right of wintering and effecting repairs in Turkish ports, and an implied right of passage. Britain adhered to this treaty. In 1805 a fresh Russo-Turkish treaty confirmed Russian warships' rights of wintering and repair, explicitly stated their right of passage and furthermore closed the Straits to all warships except those of Russia and Turkey. Russia thus seemed to have gained all it wanted, except a guarantee of its permanence.[4]

The Sultan soon repudiated this arrangement. In 1807 a British fleet forced the Dardanelles, made an ineffective demonstration off Constantinople and only repassed the Straits with loss. By their ensuing alliance of 1809, Britain and Turkey mutually recognised "the ancient rule of the Ottoman Empire" whereby the Straits were closed in peace-time to the warships of all powers. Under the guise of this "ancient rule" Britain in fact introduced a new principle of great importance, namely, that the Sultan could no longer open the Straits at will, except at the risk of forfeiting British recognition of his right to close them.[5]

In 1833, Turkey was once again brought face to face with Russia by an external threat. Russia, deeply concerned to prevent the occupation of Constantinople by the victorious and vigorous Mehmet Ali, was the only power willing and able to intervene on behalf of Turkey. Hence, a strong Russian naval and military force arrived at Constantinople, and Russian officers proceeded to strengthen the defences of the Bosphorus and Dardanelles and to train the Turkish army. Russian influence at Constantinople reached its peak and was marked by the Russo-Turkish defensive alliance of Hunkiar Eskelessi *(Hünkar İskelesi)* in 1833, which in effect put Turkey under the military protection of Russia, opened the Straits to Russian warships and bound Turkey to close them to all others as its contribution, to joint defence. Russia seemed at last to have obtained that military control of the Straits which would have effectually fulfilled its desires.[6]

1841-1914

Britain was alarmed, but it was not till 1841 that Palmerston was able to bring about the Treaty of London, under which the Sultan promised to maintain, and Britain, Austria, France, Prussia and Russia engaged to respect, the "ancient rule". Not only was further Russian predominance on the Straits thus prevented, but the ancient rule acquired international recognition. Subsequently the rule was reaffirmed on three occasions when Russia had brought it into question: after the Crimean War, by Turkey and the Concert of Europe in the Treaty of Paris (1856); after Russia had tried to repudiate it during the Franco-Prussian war, by the same Powers in the Treaty of London of 1871; and after the Russo-Turkish war of 1877-1878, by British and Russian declarations at the Congress of Berlin. Thus sanctioned, the "ancient rule" remained in force till 1914, when its violation by the *Goeben* and *Breslau* precipitated the entry of Turkey into the Great War.[7]

In the interval between 1841 and 1914 Britain began to come round to the opinion that it would be more advantageous for the Straits to be open, rather than barred, to all warships. While its naval preponderance and occupation of Cyprus and Egypt left Britain little to fear from Russian attack in the eastern Mediterranean, it was gravely handicapped in the latter part of the 19th century by being unable to deploy in the Black Sea as a counter to Russian pressure in Central Asia. However, by 1903, official British opinion was prepared

4 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.
5 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.
6 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.
7 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

for Russian warships to be admitted to the Mediterranean, even though British and all other warships might remain shutting out of the Black Sea. Russia became increasingly dissatisfied with the situation. At the beginning of the century it found itself unable to send its Black Sea fleet against the Japanese in 1905; unable to send it to the Aegean to meet the Austro-Hungarian threat to Salonica in 1908; unable to prevent the Turks from closing the Straits to all shipping during the Italo-Turkish war of 1911-12; and unable to stop the German *Drangnach Osten*[8] which intersected the Straits with the Baghdad Railway and put them under the potential control of the German military mission in Turkey. Taking advantage of improved Anglo-Russian relations, Russian Foreign Minister Alexander Isvolsky pursued the matter to some purpose with Sir E. Grey in 1908, and Charikov, the Russian Ambassador to the Porte, raised it tentatively in 1911, much to the alarm of the Young Turks. With the possibility of a dismantling of the Ottoman Empire in mind, Russia was more than ever determined to forestall the occupation of Constantinople by any third power.[9]

1914-1923

Matters were brought to a head by the Allied attack on the Dardanelles in 1915, and under the secret arrangement of that year Britain and France agreed that Russia should annex Constantinople and the whole European shore of the Straits up to the Enos-Midia line, the Asiatic side of the Bosphorus up to the River Sakarya and the Gulf of Izmit (but not the Asiatic shores of the Marmara and Dardanelles), and the Marmara Islands and Imbros and Tenedos. As Sir E. Grey informed Russian foreign Minister, S. D. Sazonov, Russia was asking for the richest prize of the whole war and Britain could not give a greater proof of friendship. It was a complete reversal of traditional British policy, and he believed and hoped that a lasting friendship would be assured as soon as the proposed settlement was realised. However the settlement, which would have meant the realisation of the ambitions cherished by Russia both then and after the Second World War, was brought to nothing not only by the military resistance of the Turks under German leadership, but also, by the Bolshevik Government's rejection of all Tsarist treaties.[10]

In accordance with President Wilson's twelfth point, the Treaty of Sevres (1920) which was drafted without reference to either Turkey or Russia, had(would it come into force) have demilitarised the Straits, put them under international control, and made them free to the warships and merchantmen of all nations, not excluding belligerents.[11]

The treaty made between Bolshevik Russia and Kemalist Turkey in 1921, when both were thrown together by antagonism to the Western Powers, tried to reintroduce a principle, excluded since 1841 but propounded again in the Soviet note of 8th August, 1946.Namely, that drawing up a regime for the Straits was the concern of the Black Sea Powers alone. This principle was also embodied in two treaties concluded by Turkey shortly afterwards with Soviet satellites, specifically, the Caucasian Republics and the Ukraine. Before effect could be given to the provision, however, Turkey entered into negotiations with the Allies (the United States being represented by observers) at Lausanne, and Russia took part in them.[12]

8 *Drangnach Osten* (German for "yearning for the East", "thrust toward the East", "push eastward", "drive toward the East" or "desire to push East") was a term coined in the 19th century to designate German expansion into Slavic lands. Literally "pressure towards the east". The former German policy of eastward expansion, especially that espoused under Nazi rule.

9 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

10 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

11 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

12 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

On 23 September 1922, a telegram was sent to the Ankara government, inviting them to send without delay a representative with full power to Venice, to negotiate and conclude final the treaty of peace between Turkey, Greece and the Allied Powers. If the Ankara government did not to send its armies during negotiations into neutral zones, the allies would support Turkey's demand for recovery of Eastern Thrace, and for admission to League of Nations. In order to fix definitely neutral zones, suggested a meeting immediately take place between Ankara government and allied generals at Mudania or at Ismid.[13]

On September 29, the Ankara government accepted the allied invitation, and therefore the conference between the Allied generals and Ismet Pasha commenced at Mudania on the 3rd of October, which had for its main object to obtain the cessation of hostilities between Nationalist Turkey and Greece and to fix a line in Eastern Thrace behind which the Greek army was to be invited to retire, the control of the Straits was also discussed. Apart from France and Italy, Britain was more concern about the "neutral zones" of the Straits.[14]

However, on the third day a deadlock was reached owing mainly to the demand of the Turks that Eastern Thrace should be restored to Turkey in full sovereignty previous to the entry into force of the peace treaty. Therefore the allied generals returned to Istanbul in order to obtain instructions from their governments through the respective High Commissions.[15]

On October 10, Horace Rumbold, the British High Commissioner in Istanbul, had a meeting with General Harington and Admiral Brock,d uring the course of which they agreed upon the measures which would have to be taken if the Turks refused to sign the protocol. At that meeting, General Harington strongly believed that, militarily, further delay was impossible. He also said that the Kemalists encroachments, particularly in the neutral zone of Ismid, were endangering the safety of his troops and could no longer be tolerated. In spite of verbal and written promises, he said, the Kemalists patrols continued to advance and were getting round his advance posts and the Bosphorus. It was accordingly decided that, in the event of his failing to obtain definite guarantees in respect of neutral zones, General Harington would present Ismet Pasha with a written ultimatum to the effect that if the Turks did not withdraw from those zones within thirty-six hours all necessary measures would be taken to expel them forcibly. Simultaneously with the presentation of this ultimatum, Admiral Brock was to publish a proclamation for clearing the Bosphorus within twenty-four hours of all native craft, which was to be concentrated in the Golden Horn.[16]

On the same day, Horace Rumbold had a meeting with the French and the Italian High Commissioners in Istanbul. At the meeting he said that he could not accept the responsibility for agreeing to anything which might prolong the discussions at Mudania and thereby put the safety of British troops in danger. He also said that the last Paris agreement[17]

13 FO371/7893/E9783/27/44, "Turkish peace conference", a telegram from Lord Hardinge (Paris), 23 September 1922.

14 FO371/7903/E11136/27/44, Telegram No: 882, From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 16 October 1922.

15 FO371/7903/E11136/27/44, Telegram No: 882, From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 16 October 1922. FO371/7905/E11498/27/44, Telegram No: 899. From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 17 October 1922. On October 6, General Harington sent a telegram to War Office stating that he shall endeavour to finish Mudania Conference at earliest possible moment whatever the Cabinet decision may be as Mudania was an atmosphere he disliked intensely. He anticipated great difficulty over securing agreement regarding neutral zone at Chanak but without being absolutely satisfied he shall not sing Thrace Convention. See FO371/7900/E10673/27/44, From General Harington to War Office, 6 October 1922.

16 FO371/7905/E11498/27/44, Telegram No: 899. From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 17 October 1922.

17 On October 6-7 in Paris, the British, French and Italian governments had agreed that they had to insist upon respect for the neutral zones. At the meeting, Lord Curzon said that Mustafa Kemal was adopting a very menacing attitude in regard to the Ismid zone. Poincaré interrupted to contend that the Turks were entitled to continue their concentration during the Mudania Conference, in as much as British reinforcements continued. Then Lord Curzon pointed out that the real

had specifically insisted upon respect for the neutral zones. For this reason, a clause in regard to them had been inserted in the convention, and was a matter of concern to all three governments. At the meeting, General Harington also described the impossibility of allowing the present military situation to be prolonged. He had, he said, to take important decision in a few hours' time, and he would like to know definitely whether he could count on French and Italian troops being sent to assist him in the defence of those neutral zones which the three Allied Ministers in Paris had insisted should be respected.[18]

General Pellé, the French High Commissioner, then stated that he had received a telegram from Paris in which Prime Minister Poincaré informed him that France would in no event go to war with Turkey, and said that he had made this clear to Mr. Curzon. The Italian High Commissioner, the Marquis Garroni, said that he must associate his government in this declaration of policy. Horace Rumbold thus announced that the British government must act alone, and General Harington and Admiral Brock explained to the meeting the measures which it was proposed to take if the Turkish reply respecting the neutral zones proved to be unsatisfactory. General Pellé and the Marquis Garroni did not protest, and were much relieved that the ground for a rupture, if one took place, should be based on the respect of the neutral zones in Asia, where no French or Italian troops would be affected and which would give their governments an opportunity of declining all responsibility.[19]

The Allied generals returned to Mudania after the conclusion of the meeting, and the convention in its final form was signed in the early morning of the 11th October, after a session which lasted almost without interruption for about twelve hours.

On the same day, General Harington sent a telegram to War Office, in which he stated that:

"We have reached agreement on every detail. I secured the 15 kilometre belt. I required from Boz Burnu to Kum Burnu and Straits are secured by an agreement that no artillery be allowed between Boz (Burnu) and Kara Bigha inclusive. I also secured line Shile-Darija. Troops to be immediately withdrawn. No new fortifications or reinforcements within 15 kilometres each side BozBurnu-KumBurnu line in Chanak area or within 40 kilometeres each side Shile-Darija line. I got in the end all I wanted."[20]

1923-1936

The Lausanne convention of 1923 did not fully satisfy Britain, Russia or Turkey. The freedom of the Straits, desired by Britain for both warships and merchantmen in times of war and peace alike, was adopted in principle. However, Bolshevik Russia was so weak in the Black Sea that she wanted the Straits closed to all warships including her own, and in the hope of meeting her susceptibilities the principle of freedom was qualified by the provision that no Power might send into the Black Sea a fleet stronger than the strongest Black Sea fleet. Nevertheless, the value of this provision was heavily discounted (a) by the possibility of two or more hostile fleets entering the Black Sea, and (b) by a stipulation that no State's rights of belligerency in the Black Sea should be prejudiced. Being then in the closest relations with Turkey, Russia wanted to set up Turkey as a barrier between itself and

contingency to be considered was that of Mustafa Kemal trying to cross the neutral zones. Poincaré declared that France would never make war. Lord Curzon answered that if Mustafa Kemal violated the Ismid zone, and if Great Britain were deserted by her Allies, the British government would withdraw from Ismid, and if necessary from Istanbul, and would wash their hands of the matter. The French and Italian governments must bear the entire responsibility. See FO371/7905/E11463/27/44, FO371/7906/E11538/27/44 and FO371/7906/E11539/27/44.

18 FO371/7905/E11498/27/44, Telegram No: 899. From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 17 October 1922.

19 FO371/7905/E11498/27/44, Telegram No: 899. From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 17 October 1922.

20 FO371/7903/E10953/27/44, From General Harington to War Office, 11 October 1922.

Britain. It was prepared to rely on Turkish custodianship of the Straits and demanded that Turkey should be allowed to fortify them. This was not insisted on by the Turks nor agreed to by the Allies, but Turkey received an Allied guarantee in case of an attack or threat against the Straits, and the International Commission which was to supervise navigation in the Straits was put under the presidency of a Turk. The net result displeased the Russians so much that they only signed the Convention after three weeks' delay and even then refused to ratify it.[21]

About 1930 Turkey began to turn again to Britain. As Anglo-Turkish relations gradually improved, so did Soviet-Turkish relations gradually deteriorate. Fearing, no doubt, an increase in British influence over the waterway, the Soviet Government reverted to the policy of Imperial Russia and sought an alliance with Turkey which would give Russia a military base on the Straits. Turkey refused, but the Soviet Government again pressed it to accept a military alliance when tire-opened the question of the Straits by its urgent demand for permission to refortify them in view of the Italian menace. The Turks once more declined to enter into a military alliance with the Soviet Union, and the resulting Montreux Convention of 1936 was again a compromise between the Russian desire to have free passage for Russian warships while excluding all others, and the British desire to prevent the Black Sea from becoming a *mare clausum*[22]. The principle of the freedom of the Straits was again enunciated but it was reduced by complicated restrictions even closer than those adopted at Lausanne. Belligerent warships were barred except in special cases. In peace time the entry and exit of the light warships of non-Black-Sea Powers was to be preceded by several days' notice to Turkey; the total tonnage of capital ships which non-Black Sea Powers might send into the Black Sea was also strictly limited; capital ships of Black Sea Powers might only pass through the Straits one by one. It was Turkey who won. It was authorised to fortify the Straits, to close them if it were a belligerent itself or even if it felt threatened, it obtained the abolition of the International Commission and she was left with considerable discretion in interpreting the new Convention. Britain, besides securing reasonable facilities for showing the flag in the Black Sea, saw political advantage in enabling the Turks, now more amenable to its influence, to hold the Straits. Soviet Russia, though far from content, did not refrain, as it had done in the case of the Lausanne Agreement, from signing and ratifying the Convention. Italy, who had refused to take part in the negotiations, did not adhere to it till 1938.[23]

1936-1953

The Soviet Union saw little reason to be satisfied with a settlement which hindered the passage of Russian warships, and, though it restricted much more severely the entry of those of non-Black-Sea Powers, nevertheless depended for its implementation on a custodian who was now armed and believed to be falling under British influence. When therefore in 1939 Turkey tried to bring its relations with Russia, which were still friendly, into harmony with her new alignment alongside Britain and France, the Soviet Government's immediate reaction was to demand a military base in the Straits or a share in their defence. In the event of failure, they insisted on a Turkish promise to exclude British and French warships or at least a Turco-Soviet agreement as to the interpretation of the relevant clauses of the Montreux Convention. Again the Turks refused to put themselves in the hands of the

21 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

22 *Mareclausum* (legal Latin meaning "closedsea") is a term used in international law to mention a sea, ocean or other navigable body of water under the jurisdiction of a state that is closed or not accessible to other states. ***Mareclausum*** is an exception to ***mareliberum*** (Latin for "free sea"), meaning a sea that is open to navigation to ships of all nations. See Robert McKenna, "The Dictionary of Nautical Literacy", McGraw-Hill Professional, 2003, p. 225.

23 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

Russians, and Turco-Soviet relations gradually deteriorated from that time onwards.[24]

In 1946, official Turco-Soviet relations underwent no marked change. The Turkish Minister for Foreign Affairs, Hasan Saka, who was in London in January 1946, was able to put the Turkish case to the Secretary of State, who, in turn, informed him of the apparently reassuring discussions he had had with Marshal Stalin in Moscow and assured him of British interest in the matter. In a second interview with the Secretary of State a month later, the Turkish Minister for Foreign Affairs enquired whether the British Government would consider adapting the Anglo-Turkish alliance to modern conditions. This suggestion was later embodied by the Turkish Ambassador in London in a memorandum which contained the alternative suggestion that the Secretary of State should re-affirm in the House of Commons the value which the British Government attached to the Turkish alliance. To these suggestions the Secretary of State replied that while the British Government attached great importance to the principle of the Anglo-Turkish alliance, the second alternative appeared to him preferable, inasmuch as he would wish to have further opportunity for observing the development of United Nations before undertaking discussions about the modification of the treaty, a reply which, with the Secretary of State's friendly references to Turkey in a speech in the House of Commons on the 21st February, fully satisfied the Turkish Government.[25]

In December 1945, by the publication in the press of articles on Armenian and Georgian claims to Turkey's eastern provinces and by a continual stream of hostile propaganda over the radio, the Soviet claims were kept constantly in view of the Turkish Government and people. This campaign drew indignant responses from the Turkish newspapers, resulting in a sustained press war between the two countries which in itself made difficult any improvement in their official relations. Anti-communist demonstrations organised by students also took place in Ankara, Iskenderun and elsewhere. These Turkish counter-attacks had drawn a protest from the Soviet Embassy in January 1946.[26]

Moscow also made use of Armenian irredentism against Turkey. During the winter of 1946, the Soviet Consul-General in Istanbul opened registration lists for Armenians wishing to return to Soviet Armenia. No obstacles were placed in the way of the candidates for emigration and the general feeling was that, although the Soviet action was somewhat provocative, Turkey would be better off without those elements in the Armenian minority who had sympathies with communism. The Soviet Consul-General claimed that as many as 8,000 Armenians had been registered, while Turkish sources put the number at no more than 1,400. Later in the summer, considerable resentment was caused by the news that the French Communist Party had organised a meeting demanding the cession of the three eastern provinces to Soviet Armenia and the creation of an independent Kurdistan.[27]

The Soviet occupation of Iranian Azerbaijan intensified the Turks' feeling of encirclement and the fear that a rising tide of aggression was flowing strongly alike round her eastern and western frontiers. They followed proceedings of the Security Council in New York with close, sceptical interest and, they began to be convinced that Soviet ambitions were too fundamental and obdurate to be checked by peaceful persuasion conviction which found open expression in the Turkish press.[28]

24 FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.
25 FO371/67305B, "Review of Events in Turkey-1946", by Sir Kelly, 4 February 1947.
26 FO371/67305B, "Review of Events in Turkey-1946", by Sir Kelly, 4 February 1947.
27 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
28 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

It became apparent in the early summer of 1946 that direct Soviet influence in Turkish internal affairs which had suffered a setback in the previous autumn, was becoming active once more. Two new periodicals*, "Gün"* and *"Gerçek",* the contents of which followed the usual Communist directives, appeared and to some extent made complete the disappearance of *"Tan"* and *"La Turquie",* which had been suppressed in the previous autumn. There were also signs that serious attempts were being made to infiltrate crypto-communist elements into the ranks of the Democratic Party, with the aim of either to splitting the Party or to controlling its leadership. Indeed, following the elections, it was discovered that the funds spent by Soviet sources on behalf of the Democrats in eastern Turkey had exceeded the propaganda expenses of the Republican Party, although there was no evidence to suggest that there had been any collusion between the Soviet agents and the Democratic leaders or indeed that the latter were even aware of the support they were receiving.[29]

The real purpose of the Soviet campaign was gradually becoming apparent. Although the Soviet Ambassador in Ankara had adopted the attitude that he could not, in view of the bad relations between the two countries, pay an official visit to the Ministry of Foreign Affairs, he had in the winter suggested to N. S**ü**mer, the Acting Minister for Foreign Affairs, that the Soviet Government would be prepared to drop temporarily the question of territorial claims to reach an agreement over the Straits question. In June, S. Vinogradov, Soviet Ambassador to Turkey, went further and in conversation with the Prime Minister, Saraçoğlu, declared that a solution of the present deadlock was to be found in the rectification of the frontiers and the cession of a base to Russia in time of war. When, however, these claims were dismissed by Saraçoğlu, S. Vinogradov changed his approach and said that if Turkey would admit that the Straits were of greater importance to the Soviet Union than to any other country, and would agree to negotiate with Russia on that basis, there would be no more discussion of the three provinces or of a military base. The Prime Minister replied that the Soviet demands must be completely withdrawn before any answer could be given to such a proposal. Around the same time, suggestions similar to those of S. Vinogradov were also made to the Turks by the Yugoslav Ambassador and the Polish Chargé d'Affaires. The same technique had already been employed in the case of the Bulgarian Minister who, in the winter of 1946, had suggested that Turkish security was to be found in association with other Black Sea powers and added that one of the principal obstacles to a Turco-Soviet rapprochement was the continuance in office of the Prime Minister, Saraçoğlu, an impertinence which earned him an immediate rebuke. More surprising was a similar sounding by the Swedish Minister, who, however, repented and begged that his indiscretion should be forgotten.[30]

These conversations and the general tone of Soviet propaganda were in line with the view expressed privately by the Turkish Ambassador to Moscow while he was in Istanbul that summer that the real object of the Soviet offensive was to frighten the Turkish Government, which would emerge from the elections with excessive demands that could later be dropped in exchange for a close understanding. This would include the severance of the British alliance. Following this, Selim Sarper never returned to Moscow after this visit to Istanbul, but was appointed Minister to Rome. His replacement in Moscow was Faik Zihni Akdur, the then Turkish Minister to Sofia, who left for his new post in November.[31]

During the summer, interest in the Straits question quickened because according to the terms of the Montreux Convention, the Convention would automatically continue in force for a further five-year period unless a demand for a revision of these terms was made by

29 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
30 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
31 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

any of the signatory powers before the 9th August. The question was therefore whether the Soviet Union would decide to demand such modification before the specified date; and on August 8th, the Soviet Chargé d'Affaires in Ankara handed in a note demanding modification of the Convention. After citing violations of the Convention alleged to have been permitted by Turkey during the war, the note proposed five changes:

the Straits to remain continually open to merchant shipping of all countries and

to the passage of warships of the Black Sea Powers,

the passage of warships of other Powers to be forbidden except in cases specially provided for,

the Straits regime to be within the competence of Turkey and the other Black Sea Powers,

Turkey and the Soviet Union as the Powers most interested should by their common means ensure the defence of the Straits and prevent their utilisation by other states for purposes hostile to the Black Sea Powers.[32]

Under Article 29 of the Convention, this demand for revision should have been supported by one or two of the signatory Powers (according to the nature of the modification) and notified to all contracting parties. However the neglect of this procedure was not however used as an objection to the Soviet proposals.

The first three proposals were suggested to the Turkish Government by the United States Government in November 1945, and the controversy centred essentially round the fourth and fifth demands. The Turkish Prime Minister referred to the Soviet note in a declaration of policy on August l4th in which he said that Turkey was bound by international convention and would defend its sovereign rights, but was prepared to negotiate a revision of the Montreux Convention with its Allies and other interested states. He had modified his draft in accordance with suggestions made by the British Government. At the same time, the Soviet authorities intensified their nerve warfare in two ways. First by claiming to have discovered in the German archives reports from the former German Ambassador in Ankara about Saraçoğlu having suggested the dismemberment of Russia; and second by announcing that the British Military Authorities had a base at *Çanakkale* and Radar stations in Thrace and the Black Sea area operated by British personnel, that they controlled the aerodrome at Yeşilköy and had 5,000 advisers and instructors in the country. The Anatolian News Agency denied the first report and the Foreign Office denied the latter.[33]

The Soviet note, copies of which had been delivered to the British and the U.S. Governments also, was discussed by the two Secretaries of State in Paris. The British and American Ambassadors in Ankara gave the Turkish Government largely similar advice as their reply. Both Governments expressed to the Turks their own willingness to take part in a conference, and advised the Turkish Government to express their readiness to do likewise, but making it clear that this offer did not imply agreement with any specific Soviet proposals.[34]

In acknowledging the Soviet communication, the British Government pointed out that the agreement at Potsdam allowed for direct conversations between each of the three Governments and the Turkish Government; but had not, as the Soviet note stated, provided for negotiations. It was also underlined that the Soviet proposals did not mention the United Nations, with whose purposes and principles any modification of the Montreux Convention

32 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
33 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
34 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

was to be consistent. Finally, the British Government also emphasised that the international arena had long recognised that the Straits regime concerned other states besides the Black Sea Powers and Turkey, and moreover expressed the view that Turkey, as the territorial power concerned, should continue to be responsible for the defence and control of the Straits. The American reply also insisted on the concern of powers other than Black Sea with the Straits, and on the necessity of relating the Straits regime to the United Nations. It said that any aggression against the Straits would clearly be a matter for action by the Security Council. Both Governments stated their willingness to participate in any eventual conference.[35]

A 20 page Turkish reply was handed to the Soviet Chargé d'Affaires in Ankara on August 22nd. The first half was a detailed refinement of the Russian allegations of wartime violations of the Convention, maintaining that any technical violations that had taken place proved the necessity of updating the Annex to the Convention. They did not believe that the Convention Itself needed to be revised or that Turkish control had been inadequate. However the reply accepted the first three Soviet proposals as a basis for discussion, but rejected the fourth and fifth. The fourth proposal disregarded the fact that the Convention was in force until at least 1956 and ignored the interests of the other signatory powers. The fifth was incompatible with Turkey's inalienable rights of sovereignty and with the country's security. The most secure guarantee for the Soviet Union would be the restoration of friendly relations with Turkey and recourse to the United Nations. The texts of the American and Turkish replies were published. That of the British Government's reply, although communicated to the Turkish Government, was not published until November. Turkish opinion was much reassured by the Secretary of State's statement of the British case in the House of Commons on October 23rd.[36]

Nerve-warfare continued in the form of rumours. One traced to the Soviet Consulate General in Istanbul, was that the Russians would attack Istanbul on September 13th or 18th, and that armoured troops had concentrated on the Bulgarian frontier. The Turkish Government took special precautions, a bomb was laid in the Bosphorus and the frontier garrisons were in a state of alert for nearly three weeks. On September 25th the Soviet Charge d'Affaires in Ankara handed in a second note. Although much of it consisted of arguments against the Turkish Government's defence of their control of the Straits during the war, the note was more conciliatory and noted the Turkish Government's acceptance of the first three proposals as a basis for discussion. The note contended that, since the Black Sea was an inland sea, the Straits were different from other waterways and the special position of Black Sea Powers had been recognised by treaties between Turkey and the Soviet Union in 1921 and with the Transcaucasian and Ukrainian Republics in 1922. It complained that the Turks had rejected the fifth proposal without knowing the concrete suggestions of the Soviet Government. The note also stated that if Turkey took military measures in the Straits in conjunction with Non-Black Sea Powers, such action would be inconsistent with the security of the Black Sea Powers. It concluded that the Soviet proposals were in accord with the United Nations and that a conference should be preceded by direct conversations between the Turkish Government and the Potsdam Powers.[37]

The Turkish Prime Minister's initial reaction to the second note was a brief reply stating that there was no purpose in continuing the conversation as the Soviet point of view had been noted and fully discussed. The British Ambassador recommended that a categorical refusal to discuss specific proposals in any circumstances should be avoided and suggested

35 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
36 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
37 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

a general line which the Turkish Government adopted. Both the British and the United States Governments restated their own views to the Soviet Government; the American note adding that Turkey should continue to be primarily responsible for the defence of the Straits, and that should there be an attack or threat of an attack, action should be taken by the Security Council.[38]

The Turkish reply which was given in accordance with the suggestions made by the British Government on October 18th stated that the recent exchanges of notes between the two Governments had made clear the respective points of view in accordance with the Potsdam Agreement. Moreover, it pointed out that the signatory state, desiring modification of the Convention, should now take the initiative foreseen by the Convention for summoning a conference, including the United States of America, for a revision. In addition, the Turkish note rejected in details both the Soviet charges of wartime violations of the Convention and the thesis that the Straits were the exclusive concern of the Black Sea Powers. It repeated that joint defence of the Straits would mean the derogation of Turkish sovereignty but that the Turkish Government would defend the Straits in the future as in the past, and declared that the Soviet note's reference to military measures in concert with non-Black Sea Powers was totally without basis. The claim that the Soviet proposals were compatible with the United Nations could not be reconciled with a proposal which ignored the existence of the United Nations and implied the violation of a neighbour's sovereignty.[39]

The Soviet Military Attaché informed the Turkish Director of Military Intelligence that the fifth Soviet proposal was in fact only a suggestion that the Turkish Government should undertake to reinforce their defences at any given point indicated by the Soviet Government. He was told that this proposal was unacceptable.[40]

On October 26, the British Ambassador in Moscow was informed in a note from the Soviet Government that the latter was not in agreement with the opinion of the British Government that direct conversations between the three Governments represented at Potsdam and the Turkish Government were completed, and that therefore they thought that a conference would be too early. On November 28th the British Ambassador in Moscow informed the Soviet Government in a brief written reply that, while taking their views into account, the British Government adhered to the opinion that there was no longer any purpose in continuing direct correspondence between each of the three Governments and the Turkish Government, and that any further discussion should take place at an international conference. The Turkish and American notes had remained without reply, but President **İnönü** took the opportunity of the reopening of Parliament on November 1st, where he stated that Turkey agreed that the Montreux Convention needed adaptation to modern conditions, and would welcome modifications consistent with the legitimate interests of the parties and its territorial integrity and sovereign rights.[41]

The interest shown by the United States in the Straits question encouraged both the Turkish Government and public opinion. It had already become customary in general policy statements by the President and Prime Minister to lay special stress on their desire for friendship with the United States immediately after the reference to the Alliance with Great Britain. As the Straits controversy developed, the fact was much noticed and complained of that, in addition to the officially shown interest of the United States Government, the American Press assigned much greater importance to the subject and to the texts of the

38 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
39 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
40 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.
41 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

respective notes than did the Press in the United Kingdom. The visits of the United States warships Missouri to Istanbul in April and Randolph, Fargo, Perry and Donner to Smyrna in November, were greeted with the greatest enthusiasm, and the United States statements on the latter occasion that the call was quite informal and without special significance were ignored and the maximum of public welcome and hospitality was offered. The growing United States interest in Turkey, primarily a reflex of the post-war post disillusionment about Soviet aims and activities generally, was stimulated by the favourable impression formed by visiting American journalists. They devoted themselves to creating in the minds of their numerous readers a picture of Turkey as the only neighbouring state that was standing up to Russia and as one which was setting an example in modernisation and real democratic experiment to all the countries of the Near and Middle East and South-eastern Europe. They owed this impression in no small degree to the facilities for meeting Turks, etc. arranged for them by the British Embassy, and the same favourable impression was formed by a number of visiting British journalists, so that Turkey seemed to have had a remarkably better press on both sides of the Atlantic during the year under review than might easily have been the case. This was particularly so in the United States where, as the U.S. Ambassador informed the British Ambassador, the typical association of ideas had been "Turkey-Armenia-atrocities."[42]

The U.S. Ambassador, Edwin Wilson, who was the best type of American career diplomatist, received the British Ambassador privately on the day after the latter's arrival and invited him to lunch before he had presented his credentials; and from the very first expressed his great interest in increasing by every possible means the support both moral and material of the United States for Turkey as the indispensable bulwark against Soviet expansion over the whole Near and Middle East. Mr. Byrnes showed his sympathy with this point of view in conversations with the leading members of the British Delegation in Paris, not only on the specific questions of the Straits, but also in regard to the possibility of helping the Turks in modernizing their defences.

In March 1947 the Truman declaration had a profound psychological effect in relieving the anxieties caused by the Soviet claims on the Straits and the eastern territories, by the Soviet machination in Azerbaijan, by the tightening hold on the Balkan satellites and the running sore in Greece with its threat of a Russian thrust to the Aegean. The fears which were loudly trumpeted by Moscow radio, that the United States Aid agreement, which was signed in Ankara on July 12, would transform Turkey into an American satellite. However the psychological effect of the American Aid programme and later of the Marshall offer[43], and the re-assurances of British fidelity to the alliance had restored Turkish morale as regards direct aggression by the Soviet Union.[44]

In 1948, Turkish interest in foreign affairs revolved around fear of Russia. Therefore all international events were instinctively judged in relation to the fear of Russian aggression. It was thus understandable that the Turks had continued, as in the previous year, to seek constantly for positive reassurances that they could rely on the Anglo-Turkish alliance of 1939. They informed both the British and the United States governments that they regarded the proposed Atlantic Pact as calculated to increase the danger of aggression against Turkey unless it were linked up with a Mediterranean Pact including Turkey.[45]

42 FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir David Kelly, 4 February 1947.

43 Though the initial omission of Turkey from the list of recipients of Marshall Aid was rectified, the amount finally allocated caused great disappointment in Turkey. Marshall Aid to Turkey had been generous, though the Turks were inclined to complain that they did not receive as much as their value to Western Europe and the sacrifices they were making warrant.

44 FO371/72540/R840, "Annual Report for Turkey, 1947", From Sir David Kelly to Attlee, 15 January 1948.

45 FO371/78661/R1033/1011/44, "Turkey: Annual Reviewfor 1948", From Sir David Kelly to Bevin, 28 January 1949.

However the feeling of isolation and imminent danger had shaped Turkish foreign policy in 1949. There had been no change in Turkey's relations with the Soviet Union, but nobody had attempted to conceal the real state of hostility between the two countries, and the Turkish press had replied vigorously to propaganda from Moscow. It was only natural therefore that Turkey tried throughout the year to obtain some more solid assurances of Western support against possible Russian aggression. The country had made plain its desire to be included in the Atlantic Pact, or at least to be associated with it by some form of Mediterranean pact. Its exclusion from the NATO was therefore a severe disappointment, in spite of the assurances on Turkey's position which accompanied the signature of the pact. Turkish statesmen tried to pretend to their own people that the Anglo-Franco-Turkish Alliance (which the French had recently affirmed was still binding on them) and the Truman doctrine gave all the guarantees needed and that membership of the pact would merely have entailed inconvenient commitments. However, they adopted a different line in speaking to the representatives of the Western Powers. Their disappointment over the Atlantic Pact caused the Turks to welcome with all the more enthusiasm their admission the Council of Europe, even though they were somewhat aggrieved by the fact that they had not been invited to be a founder member. The Turkish Minister of Foreign Affairs pointed out that Turkey had at last been accepted as a European State and that the coping-stone had thus been set on Atatürk's policy of westernisation.[46]

In 1950 Turkey's relations with the Soviet Union did not change, and although an article in *Red Fleed* in April, insisting once again on the need for revision of the Straits Convention, caused some anxiety, there was no renewal of direct Russian pressure.[47]

In 1951 the impending entry of Turkey into NATO and its support for the Middle East Command proposals produced a renewal of Soviet pressure, which had not been directly exerted since 1946. In November, the Turkish Government were informed that the Soviet Union regarded the adherence of Turkey to NATO and the construction of military bases on Turkish soil with American assistance as evidence of the design of the imperialist powers to make use of Turkey for aggressive purposes against the Soviet Union. This note was followed on the 24th November by one denouncing the proposed Middle East Command as aggressive in intention and stating that Turkey, together with the other founder members of the Command, would be responsible for the situation which might arise from its establishment. Strengthened by their increased feeling of security, the Turkish Government met these attacks with great firmness and confidence. Their reply to the first Russian note placed the responsibility for the present world situation on the Soviet Government themselves and affirmed that the military measures which Turkey was taking were designed entirely for self-defence. In their reply about the Middle East Command the Turkish Government were anxious to go further and to counter-attack by exposing Soviet machinations in Arab countries. However, although they did not believe that the tone of their reply would affect Soviet policy, the Turkish Government did not wish to appear provocative by diverging too far from the attitude of the other three governments (the British, the United States and the French governments). The reply eventually sent was therefore expressed more moderately, and on the 10th December the Foreign Minister Fuad Köprülü stated that Turkey did not intend to cede to other nations bases on Turkish territory and that only in the event of aggression would such bases be used in collaboration with Turkey's allies.[48]

46 FO371/87933/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1949", From Sir Noel Charles to McNeil, 7 January 1950.
47 FO371/95267/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1950", From Sir Noel Charles to Bevin, 13 January 1951.
48 FO371/101848/WK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1951", by Knox Helm, 2 January 1952.

In 1952 Turkey's inclusion in the North Atlantic Treaty Organisation, its sponsorship of the Middle East Defence Organisation, and its efforts to promote Balkan defence did not no without the notice of its communist neighbours. Early in the year both Soviet Russia and Bulgaria protested against her subservience to the aggressive designs of Anglo-American imperialism; and during the following months Soviet policy towards Turkey was marked by sporadic outbursts of abusive propaganda.[49]

In 1953 Turkey came in for its share of the Soviet "peace offensive" following the death of Stalin. On the 31st of May, the Soviet Government sent a note informing the Turkish Government that it had no territorial claims on Turkey, as it now considered it possible "to ensure the security of the Soviet Union in the area of the Straits on conditions acceptable alike to the Soviet Union and to Turkey". In July, the Turkish Government sent an anodyne reply, expressing satisfaction at the renunciation of territorial claims and reminding the Soviet Government that the Straits question was regulated by the Montreux Convention. This was immediately followed by a second Soviet note protesting against the impending British and United States naval visits to Istanbul at that time. The Turks retorted that these visits were permitted under the Montreux Convention and that they were, therefore, none of Russia's business. A further Soviet note on the same subject was left unanswered. The Turkish Government was in no way impressed by these Russian manoeuvres. It was convinced that there had been no change of heart at Moscow; its only concern was that the apparently more conciliatory Soviet line might, by confusing Western opinion, undermine the resolution of the Western powers to build up their defences and open the way to negotiations which might involve concessions to Russia. Turkey remained firmly convinced that were due to the growth of Western strength (any modifications which may have existed in Soviet tactics), and that the moral to be drawn was that the Western powers should steadfastly pursue their policy of further strengthening their unity and power.[50]

49 FO371/107547/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1952", From Knox Helm to Anthony Eden, 9 January 1953.
50 FO371/112921/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1953", From Knox Helm to Antony Eden, 1 January 1954.

BIBLIOGRAPHY

Documents (The National Archives, United Kingdom)

FO371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

FO371/7893/E9783/27/44, "Turkish peace conference", a telegram from Lord Hardinge (Paris), 23 September 1922.

FO371/7903/E11136/27/44, Telegram No: 882, From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 16 October 1922.

FO371/7905/E11498/27/44, Telegram No: 899. From H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 17 October 1922.

FO371/7900/E10673/27/44, From General Harington to War Office, 6 October 1922.

FO371/7905/E11463/27/44; FO371/7906/E11538/27/44; FO371/7906/E11539/27/44

FO371/7903/E10953/27/44, From General Harington to War Office, 11 October 1922.

FO371/67305B, "Review of Events in Turkey-1946", by Sir Kelly, 4 February 1947.

FO371/72540/R840, "Annual Report for Turkey, 1947", From Sir David Kelly to Attlee, 15 January 1948.

FO371/78661/R1033/1011/44, "Turkey: Annual Review for 1948", From Sir David Kelly to Bevin, 28 January 1949.

FO371/87933/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1949", From Sir Noel Charles to McNeil, 7 January 1950.

FO371/95267/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1950", From Sir Noel Charles to Bevin, 13 January 1951.

FO371/101848/WK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1951", by Knox Helm, 2 January 1952.

FO371/107547/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1952", From Knox Helm to Anthony Eden, 9 January 1953.

FO371/112921/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1953", From Knox Helm to Antony Eden, 1 January 1954.

Books & Articles

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Istanbul, 2014.

Atabey, Figen, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun **Çözümü:** Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *HistoryStudies*, Volume: 5 Issue: 5, (September 2013), p. 19-38.

Beydilli, Kemal,"Boğazlar Meselesi Maddesi", İslam *Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul,1992.

Bilsel, Cemil, *Türk Boğazları*, Istanbul, 1948.

Erkin, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet* İlişkileri *ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968.

Gürün, Kâmuran, *Türk Sovyet* İlişkileri *(1920-1953)*, Ankara, 1991.

Hasanlı, Jamil, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945–1953*, Lexington Books, 2011.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Istanbul, 1995.

Vali, Ferenc A., *The Turkish Straits and NATO*, California, 1971.

Yel, Selma, *Değişen Dünya* Şartlarında *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

MUDANYA'DAN MONTRÖ'YE KOCAELİ

Süleyman BEYOĞLU*

Stratejik bir öneme sahip olan Kocaeli bölgesi mütareke yıllarında hem İngiliz hem de Yunan kuvvetlerinin işgaline uğradı. İşgale uğrayan yerler arasında en fazla ölüm, zulüm ve tahribata uğrayan şehirlerden biri oldu.[1] Türkiye Devleti'nin kuruluşu ile birlikte Kocaeli bölgesi bir yandan yaralarını sarmaya çalışırken, diğer yandan imar ve yatırım alanında önemli hamleler içine girdi. Lozan'da yapılan boğazlar sözleşmesi ile İstanbul ve Çanakkale bölgelerinin önemli bir kısmı Boğazlar komisyonu ile uluslararası bir statüye kavuşturmuştur. Türkiye'nin egemenliğine aykırı olan bu durum ancak 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar sözleşmesi ile telafi edilebilmiştir. Yeni statü Kocaeli şehrini ve halkını doğrudan etkilemiştir. Çalışmada süreç içinde Kocaeli şehrinde yaşananlar ve şehirle ilgili arşiv belgelerine yansıyan konular değerlendirilecektir.

İzmit eski mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey'in İstanbul'a çağırılmasından sonra[2] bu makama Abdülvehab Bey atandı. Bu arada şehirde bazı asayiş olayları meydana geliyordu. Otorite boşluğundan yararlanan bazı kimseler İzmit Körfezi'nde Zeytin Burnu Fenerini basarak buradaki eşyaların bir kısmını gasp etmişlerdi. Fener gardiyanları can güvenlikleri olmadığını ileri sürerek vazifelerini terk ettiler. Fenerler İdaresi, fenerler söndüğü takdirde hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceğini bildirdi. Atanan yeni Mutasarrıf Abdülvehab Bey ise görevine başlayamadan geri döndü. Hariciye Nezareti, Abdülvahab Bey'in göreve başlaması için İngiltere Fevkalade Komiserliği'nden 26 Ocak 1921'de yardım istedi.[3] İstanbul hükümetinin İzmit'te en büyük mülki amirini dahi görevinde tutamadığı, bölge Kuva-yı Milliyesi'nin çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada işgal devletlerinin onayını almak zorunda kalan İstanbul hükümetinin başkentin hemen kapısı konumundaki İzmit'te bile ne kadar vahim bir durumda olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Azerbaycan eski milletvekillerinden Kara Ağazade Ahmet Hamdi Bey, İzmit merkez kumandanlığında tutuklu bulunuyordu. Bazı hatırlı kişilerin hüsn-i şehadeti dikkate alınarak şehirde bulunan malları karşılığında kefaletle serbest bırakılması ve 14 Eylül 1922'de Rauf Bey'e bilgi verilmesi sağlandı.[4]

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: sbeyoglu@marmara.edu.tr

1 Geniş bilgi için bk: Süleyman Beyoğlu, "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* II, Kocaeli 2015, s. 1021-1031.

2 Mutasarrıf ve Milli Mücadele aleyhindeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi bk. Ş. Can Erdem, "İbrahim Hakkı Bey'in İzmit Mutasarrıflığı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 5 (3/2004), s. 116 vd.

3 BOA, BEO 004672/350375001

4 BCA, 030.10.116.806 14 1-2

Başkumandanlık Meydan Savaşı'ndan sonra İzmir'e yönelen Türk ordusu İngilizler tarafından dikkatle takip ediliyordu. Türk ordusunun birkaç gün içinde Boğazları zorlayacağı bilgisi İngiliz Başbakanı Lloyd George, Dışişleri Bakanı Curzon ve Koloniler Bakanı W. Churchill'i telaşlandırdı. Üç İngiliz devlet adamı her ne pahasına olursa olsun Boğazlar bölgesini (Kemalistler) milli kuvvetlere kaptırmayacaklardı. Nitekim 7 Eylül 1922'de toplanan İngiliz kabinesi Boğazlar bölgesinde kuvvetlerin takviye edilmesine, boğazları geçmeye niyetlenecek Türk saldırılarına karşı konulmasının kararı aldı. Aynı gün İtilaf Devletleri yüksek komiserleri tercümanlar aracılığıyla TBMM'nin İstanbul'daki gayri resmi temsilcisi Hamit Bey'e başvurarak Yunanlıların ateşkes isteğini bildirdi. İtilaf Devletleri kumandanları ile TBMM temsilcileri arasında Darıca (Yarımca)'da bir görüşme yapılmasını teklif ettiler. Henüz İtilaf Devletleri ile bir müzakereyi erken bulan TBMM bu teklifi cevaplamadı. 9 Eylül 1922'de İzmir'i geri alan Milli kuvvetler Bergama ve Edremit'te toplanarak, İtilaf devletleri kontrolündeki Çanakkale'ye doğru çekilen Yunan birliklerini takip etmeye devam etti. Burada Türk kuvvetleri ile itilaf kuvvetleri karşı karşıya geldiler. Alınan bilgilere göre Çanakkale'de bir alay piyade, bir bölük süvari İtilaf kuvveti bulunuyordu. Bu kuvvetler biri Sahra, biri dağ olmak üzere iki batarya top, iki dretnot, yedi torpido ve bir uçak gemisine sahipti. İngiltere'nin bölgede 7.600 askerine karşılık Türklerin 6.000 askeri vardı. Nihayet 23 Eylül 1922'de İtilaf devletleri Mudanya Konferansı'na katılmak üzere TBMM'yi davet etti. 29 Eylül'de TBMM Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazların Türk hâkimiyetine bırakılması koşuluyla mütareke talebini kabul edeceğini açıkladı.[5]

7 Ekim 1922'de Türk süvarilerinin yerini alan piyadeler kararlı bir şekilde İngiliz mevzilerine doğru harekete geçtiler. Süvariler ve yaklaşık 3000 piyadeden oluşan Türk kuvvetleri yanlarında toplar olduğu halde İzmit Yarımadasında İtilaf Devletlerinin tarafsız bölge ilan ettikleri mıntıka dâhilinde yaklaşık 4 mil kadar içeri girerken, 30–40 kişilik bir Türk müfrezesi Şile'ye, 20 kişilik bir müfreze de İzmit yarımadasında askeri veya merkezi yol olan Kayalar'a doğru harekete geçti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın önerisi doğrultusunda amirallik dairesi, Akdeniz Başkumandanlığı'na 6 Ekim 1922 de Paris'te hazırlanan nota gereğince Türklerin İzmit'te tarafsız bölgeyi geçmeleri halinde aksi bir talimata kadar çatışmaya girmemesini emretti. Mudanya görüşmeleri sürerken 8 Ekim 1922 tarihinde Türk birlikleri İzmit'teki tarafsız bölgede 6 km içeri girmişlerdi. Aynı gün Amiral Brock Boğaziçi'nde akşam saat altıdan sonra her türlü gemi seyahatini yasakladı. İzmit-İstanbul hattını elde tutmaya çalışan İngilizler tam bir panik havası içinde olmalarına karşın belli etmemeye çalışıyorlardı. Mudanya müzakerelerinde bulunan İsmet Paşa vasıtasıyla Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmesi için teşebbüste bulunulmasına karar verildi. Bu arada İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold hiç değilse İzmit Körfezi'ne birkaç savaş gemisi gönderilerek güç gösterisinde bulunulmasını istediyse de soğukkanlı olması talimatını aldı (9 Ekim 1922).

İtilaf Devletleri Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya ve İstanbul'u TBMM denetimine vereceklerini taahhüt ettiler. Bu taahhüde istinaden bir barış anlaşması yapılana kadar Türkler ve İtilaf kuvvetlerinin bulundukları hudutları aşmamaları gerekiyordu.[6] Çünkü Mudanya Mütarekesi'nin 11. Maddesi İzmit Yarımadası için şöyle bir hat belirlemişti: İzmit Körfezi'nde Darıca'dan başlayıp Gebze'den geçecek Karadeniz üzerinden Şile'ye uzanan yerler TBMM Hükümeti'ne bırakılacaktır. Darıca'dan Şile'ye giden yol TBMM hükümeti ile müttefik devletler askerlerince ortaklaşa kullanılabilecektir. Hatt-ı Fasıl (ayırıcı hattı) müttefik ordularının her birinden bir subay ile TBMM Hükümeti'nin bir subayından oluşacak karma komisyonlarca belirlenecekti. İtilaf Devletleri (İzmit

5 Bu gelişmeler hakkında geniş bilgi için bakınız: David Walder, Çanakkale Olayı, Çev. M. Ali Kayakal, İstanbul 1970.
6 Abdurrahman Bozkurt, *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol,* 1918-1936, İstanbul, 2014, s. 59, 69, 72-73, 76.

Yarımadası'nda) Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca çizgisinin 40 km doğusundaki bir yere kadar top yerleştirmemeyi üstlenecekti.[7] Mudanya görüşmeleri sırasında Çanakkale ve çevresinde olduğu gibi İzmit ve İstanbul arasındaki bölgelerde yaşayan ahali bulundukları yerleri panik içinde terk etmeye başlamışlardı. Üsküdar mutasarrıfı bir İngiliz yüzbaşı refakatinde Kartal, Pendik ve Tuzla'ya oradan Darıca'ya geçerek göçlere son verilmesi amacıyla ahaliye tavsiyelerde bulunmuştu. Gebze ve Darıca ahalisinin Gebze Jandarma Müşaviri Patoralik'in tercümanı tarafından yanlış yönlendirilerek halkın bölgeyi terke teşvik edildikleri anlaşılmıştı. 15 Ekim 1922 tarihinde Üsküdar mutasarrıfı tercümanın cezalandırılmasını istedi. Ayrıca tercümanlar aracılığı ile İngilizlerin Anadolu da meskûn mahalleri yakacakları, İzmit Körfezi'nde 10 parçadan ve Karadeniz'de 60 parçadan oluşan donanma ile bombardıman yapacakları propagandası yapılıyordu.

Generaller tarafından Refet Paşa'ya verilen teminata ve yapılan protestolara rağmen İngiliz ve Fransız uçaklarının Kocaeli ve Çanakkale mıntıkalarında hatt-ı fasılı tecavüz ederek Türk askeri üzerinde dolaşmaları devam etmekte idi. 14 Aralık'ta Çanakkale'de bir İngiliz uçağının hatt-ı fasılın 26 km kadar içine ve kıtaat arasına düşmesi buna örnek gösteriliyordu. 26 Aralık 1922'de Mudanya Mütarekesine aykırı olan hareketlerin önlenmesi Hariciye vekili Hüseyin Rauf Bey tarafından istendi.[8] 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar rejimine ilişkin sözleşmenin 7. Maddesi: Türk hükümeti, Marmara Denizi'nin Avrupa (Rumeli) kıyıları bölgesine ya da Karadeniz boğazının askerden arındırılmış bölgesinin doğusunda Darıca'ya kadar Anadolu kıyıları bölgesine, bu yerlerden geçişe engel olabilecek nitelikte yere bağlı hiçbir top bataryası ya da torpil yerleştiremeyecektir. 8. Maddesi: İstanbul Beyoğlu, Galata, Adalar ve çevresini kapsamak üzere en çok 12.000 kişilik bir garnizon bulunacaktır. İstanbul'da bir tersane ile deniz üssü bulundurulabilecekti.

İzmit'te Bazı İmar Faaliyetleri

İzmit'te yangın mahallinde mevcut yolun genişletilmesi ve düzeltilmesi için Birinci Ordu kumandanı Nureddin Paşa Garp Cephesi Kumandanlığı'na 12 Haziran 1923 tarihinde başvurmuştu. Ancak Kocaeli Mutasarrıfı Halil Bey emlak-ı metrukeden kalan ve içinde asker bulunup istihkâm kumandanlığının raporuyla yıkılmalarına fenni olarak lüzum görülen üç ev dışında yeni yıkımlara karşı çıkıyordu. Aslında yıkılan evlerin boş arsalarla çevrili olmaları ordu kumandanlığında yeni bir yol açmak fikrini doğurmuştu. Planlanan bu yolun açılması halinde birçok evin yıkılması gerekiyordu. İstimlak muamelesi yapılmadıkça gelişi güzel binaların yıkılması ve tahrip edilmesinin uygun olmayacağı ordu kumandanlığına hatırlatılmış, düşünülenlerin yapılamayacağına karar verilmişti. Bir diğer düşünce de yangın yerlerinden geçen bir caddenin düzenlenmesi ve genişletilmesiydi. Yol güzergâhında binalar olmadığı gibi esasen ahalinin orduya yaptıkları başvuruları üzerine yapılmakta olduğu ihtilaf olmadığı ileri sürülüyordu.

Bu yıkımlara

1- ekonomik durum

2- Memleketin henüz normalleşmediği bir zamanda bu gibi faaliyetlerin mevcut buhranı arttıracağı

3- İstimlak muamelesi icra edilmeden ve bedelleri ödenmeden binaların yıkılması açık kanunsuzluk olduğu ve aksi sonuçlar doğurmasının muhtemel olduğu gerekçeleriyle engel olunmasına karar verildi (26 Haziran 1923).

7 Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara, 1948, s. 185-188.
8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), HR.İM D.13 6.131.

Binasızlık yüzünden İzmir Jandarma birlikleri çeşitli yerlerde perişan vaziyette bulunuyorlardı. 1924 Nisan'ında tersane bitişiğinde yalnız yan duvarları mevcut olan hapishane binası üzerine bir jandarma binası inşası yapılması planlanmış ve tahakkuk eden inşaat masrafına karşılık olmak üzere o yıl Jandarma bütçesinden tercihen ve zaruri verilen 2.000, 1925 senesi bütçesinden aynı şekilde 1.300 lira bina yapıldı. Binaenaleyh bina boş ve lüzumsuz olmayıp inşaatın bitimini takip eden şu günlerde İzmit vilayet bölük ve takım jandarma kumandanlıkları oraya yerleşecekti. Mesken buhranı dolayısıyla jandarma için başka bina bulmak o yıllarda imkânsızdı(15 Haziran 1925).[9] Aynı yıl gizli olmak kaydı ile Ankara, Afyon ve İzmit'teki cephanelik ve savaş malzemesi depoları inşaatının pazarlık usulüyle yapılması 8 Temmuz 1925 tarihinde kararlaştırıldı.[10]

Gazi Mustafa Kemal Paşa gizlice 20 Eylül 1925 Pazar günü İzmit'e trenle geldi, İzmit'te hükümet, Halk Fırkası ve Belediye'yi ziyaretten sonra 21 Eylül Pazartesi günü öğleden sonra saat beşte Seyr-i Sefain idaresine ait bir vapurla Mudanya'ya hareket etti.[11]

Türk Tayyare Cemiyeti, İzmit Darıca nahiyesinin müstahkem mevkii civarında emval-i metrukeden kalmış 100.000 zeytin ağacının bulunduğu bir yerin bakımsızlıktan mahvolup gittiğini kendilerine senelik 150.000 lira kadar bir gelir sağlayacak olan zeytinlikle, yağhanelerin Gebze Tayyare Cemiyeti Şubesi emrine verilmesini Genelkurmay Başkanlığı'ndan istedi. Genelkurmay Başkanlığı zeytinlerin Türk ahalisi ve güvenilir kişilere toplattırılması koşuluyla izin vermiştir(22 Mayıs 1927).[12]

Boğazlar Sözleşmesi'ne göre; Türkiye, İstanbul'a ilişkin hükümler saklı olmak üzere askerden arındırılmış bölgelerde ve adalarda hiçbir istihkâm, daimi topçu tesisatı, deniz altında işleyen alet (denizaltılar müstesna), askeri havacılık tesisi ve hiçbir deniz üssü bulunduramayacaktı. Bu durum güvenlik açısından ciddi zafiyetlere neden olabilirdi. Türk Hükümeti bu durumun mahzurlarını giderebilmek amacıyla İzmit Körfezi'nde Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'nı kurdu. Buna göre Boğazlardan geçiş yapacak gemilerle ilgili güvenlik tedbirlerinin İzmit Körfezi'nden alınması planlanmıştı. Diğer bir tedbir olmak üzere Gölcük'te bir tersane kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti donanmasının burada konuşlanması için hazırlıklara başlandı. Bu nedenle askeri denizcilik kurumları İzmit'e nakledilmeye başlandı. Havuzlar ve diğer araçların Seyr-i Sefain idaresine devri zaruri görülmüştü. Donanmanın menfaati gözetilmek suretiyle devir işlerinin usulen yapılması hakkında Genelkurmay Başkanlığı'nca tespit edilen esaslar çerçevesinde Seyr-i Sefain İdaresi'nin kızaklara el koyması yeterli görülerek, güverte işlerinin tahliyeleri için içindeki kıymetli eşyaların İzmit'e nakli gerektiği ile İzmit'te bunları alabilecek bina bulunmadığından Seyr-i Sefain İdaresi tarafından bir ambarların terkine karşılık İzmit'te bir mağaza yaptırılması ve eşyayı ücretsiz nakletmesi, tamirde bulunan savaş gemileri kazanları ile ağır eşyaların nakli Seyr-i Sefain Müdürü Sadullah Bey'den istendi. Fakat İzmit'te mağaza yapamayacağı anlaşılan Seyr-i Sefain İdaresinin üç dört sene sonra İzmit'te mağaza inşasına maddeten yardım etmesi kararlaştırıldı. Marmara deniz üssüne ait dalgıç bölüğü ve dalgıç kursunun İzmit'e nakli gerçekleştirildi. Havuzların ise bir süre daha Milli Müdafaa emrinde bulundurulması 18 Nisan 1928'de Başbakanlık kararnamesiyle gerçekleştirildi.[13] Çatalca ve İzmit bölgelerinden İngiliz ve başka yabancı uçakların geçmesinin güvenlik açısından yasak olması kararlaştırıldı.[14]

9 BCA, 030 10 139 996 4.
10 BCA, 030 018 01 01 014 43 30001
11 BCA, 030 10 29 20
12 BCA 272 00 12 125 5
13 BCA, 030 18 01 028 23 11
14 BCA, 030 10 63 424 10; BCA 030 10 63 424 10

Afgan Kralı Emanullah Han İçin İzmit'te Yapılan Tören

Afgan Kralı'nın 19 Mayıs 1928 Cumartesi günü Ankara'ya gidişi nedeniyle İzmit istasyonunda yapılacak törenin programı dönemi yansıtması bakımından oldukça ilginçtir. Afgan Kral ve Kraliçesi 19 Mayıs 1928 günü Haydarpaşa'dan hareketle saat yirmiden sonra İzmit istasyonunda bulunacaktı (m.1). Konuğa saygılarını sunmak üzere mülkî ve askerî erkân, Belediye, Halk Fırkası, Türk Ocağı, Muallimler Birliği, Hilâl-i Ahmer, Tayyare ve Himaye-i Etfal Cemiyetleri, Ticaret Odası, İdman Kulübü heyetleri istasyonda kroki ve teşrifat talimatnamesine uygun olarak yerlerini alacaklardır (m.2). Karşılayanlar frak, redingot, ceket hiç olmazsa siyah kostüm giyeceklerdi (m.3). Öğretmen hanımlarla 3. Maddede sayılan heyet üyelerinin hanımları ve halktan elbiseleri uygun olanlar aileleriyle istasyonda bulunabilecekti (m.4). Demiryolu idaresince istasyon aydınlatılarak, Türk ve Afgan bayraklarıyla süslenecekti. Belediye istasyonundan sonra kasabanın girişinden itibaren belediye dairesine kadar iki sıra ağaçlar arasında vagonların penceresi hizasına gelecek şekilde[15]elvan ampullerle aydınlatma ve Türk ve Afgan bayraklarıyla süsleme yapıldı(m. 5). Cadde üzerinde bulunan dükkânlar misafirin geçişinden sonra kapanacak ve o vakte kadar herkes mümkün olduğu kadar aydınlatma ve süsleme yapacaktı (m. 6). Çarşı yönünde aydınlatma sahasında demiryolu parmaklığının iki tarafında halk toplanacak misafirlerin geçişinde (yaşa) denilecek alkış icra edilecek ve bu hususta sporcular halka rehber olacaktı (m.7). İstasyonda şehir bandosu, çarşı girişinde fırka mızıkası bulunacak Afgan ve İstiklal Marşları söylenecekti (m.8). İstasyonda alınacak vaziyetin krokisini tümen kurmay subayları, Polis müdürü, Belediye reisi, Müdde-i umumi muavini, Maarif müdürü Beyler tertip edeceklerdir(m. 9). Gerek istasyonda gerek halkın toplandığı güzergâhta asayiş ve intizam ve sükûnun teminine, krokinin tatbikine polis müdürü, jandarma, liman, merkez kumandanları beyler nezaret edecektir. (M. 10) İzmit istasyonu dâhilinde alınacak ihtiram düzeni: Başlangıç istasyon ambarları 1. Hanımlar 2. Vilayette mevcut mebuslar 3. Vilayet 4. Bir kül halinde tümen kumandanı, deniz üssü kumandanı ve maiyetleri ve jandarma heyeti 5. Vilayette mevcut müfettişler 6. Adliye memurları 7. Maliye reisleri ve maiyetleri, rüsumat ve tapu müdürleri 8. Tahrirat müdürü, posta ve telgraf müdürü, nüfus müdürü, polis, muhasebe-i hususiye, iskân müdürleri 9. maarif memurları ve mektep öğretmenleri 10. Nafıa sermühendis ve maiyetleri 11. Ziraat, orman ve baytar müdürleri 12. Ticaret odası ve Borsa heyeti 13. Sıhhiye müdürü ve memurları 14. Müftü, Meclis-i umumi ve encümen daimi azaları, Belediye reisi ve heyetleri, Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer, Türk Ocağı, Himaye-i Etfal, Tayyare Cemiyeti, Muallimler Birliği, Matbuat erkânı, Müessesat-ı maliye müdürleri, diğer cemiyetler.[16]

Askeri Yasak Bölge İlanının İzmit'e Etkileri

Dünyanın birçok yerinde yerel veya milli güvenlik gayesi ile yasak bölge ilanı sık sık uygulanan politikalardan biridir. Bu politika devletlerin egemenlik hakkının gereği olarak kabul edilmiştir. Yasak bölge ilanı dün olduğu gibi bugünde süregelen bir uygulamadır. Özellikle askeri yasak bölgeler milli güvenlik, istihbarat, askeri ve stratejik sırların saklanması gibi nedenlerle ülkeler karada, denizde ve havada bazı alanları askeri yasak bölge olarak ilan etmişlerdir. Ancak stratejik alanlarda kurulan yasak bölgeler idari, kültürel, siyasi ve sosyo-ekonomik sorunları beraberlerinde getirmektedir. İdareler, yasak bölge olarak ilan edilen alanlarda ekonomi mi güvenlik mi tercihi yapmak zorunda kalmaktadır. Askeri ve stratejik önemi olan yerlerin korunması gayesi ile Osmanlı Devleti 27 Haziran 1905 tarihinde Mıntıka-i Askeriye Nizamnamesi çıkardı.[17] Lozan

15 BCA, 051 008 68 33 1 (1)
16 BCA, 051 00 8 68 33 4.
17 Fahri Sakal, "Çanakkale Boğazı'nda Yasak Bölgeler Rejimi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", Çanakkale Tarihi I, İstanbul 2008, s. 167-169.

Antlaşması'ndan yaklaşık bir yıl sonra Erkan-ı Harbiye –i Umumiye Riyaseti bir tehlike anında yakın çevresi askerden arındırılan Çanakkale Boğazı'nı müdafaa etmek amacıyla Balıkesir-Balya-Ezine -Bayramiç Valisi Macid Bey de Uzunköprü- Keşan –Gelibolu ve Gelibolu-Seddülbahir – Maydos (Eceabat)-Arıburnu karayollarını süratle onarmaya ve aynı güzergâh üzerine demiryolu yapımı çalışmalarını başlattı.[18] İstanbul'un 15 km doğu ve batısını askerden arındırılmasına karşılık TBMM şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla boğazın batısında Çatalca, doğusunda İzmit mıntıkalarını yasak bölge ilan etti. Bundan sonra yabancı devletlere ait hava taşıtları özel izin almak kaydıyla uçuş yapabileceklerdi. Bu taraflarda bulunan personelin telgraf ve telsiz teşkilatının fotoğraflarını çekmeleri ve acil durumda bölgeye giderek inceleme yapmaları yasaktı. Türkiye Cumhuriyeti ise 21 Haziran 1927 tarihinde 1110 numaralı Askeri Memnu Mıntıkalar Kanunu çıkardı. Bu kanun bazı değişikliklere uğramakla birlikte 1981 yılına kadar yürürlükte kaldı. Askeri yasak bölgeler kanunu müstahkem mevkilerin etrafında birinci ve ikinci yasak bölge olarak iki yasak (memnu) alan öngörüyordu. Kanun, askeri tesislerin çevresinde 300-600 metre yarıçapına kadar olan mıntıkaları birinci yasak bölge, bundan sonraki 15 km'ye kadar olan arazi ikinci yasak bölge olarak belirlendi. Buralara yetkililerin dışında girmek, bakanlar kurulu izni ile mümkündü. Anlaşıldığı üzere birinci yasak bölge çok dar bir alanı kapsadığı için makul olarak değerlendirilebilir. Ancak ikinci yasak bölge çok geniş bir alanı kapsadığı için bölge halkının ekonomik ve sosyal hayatını sınırlayıcı bir özelliğe sahipti.[19] Askeri yasak bölgeler kanunu gereğince Bursa, Tuzla, Yalova ve Çeşme gibi yerlerde bazı sınırlamalara tabii idi. Kaplıca ve sahillerin de bulunduğu yerlere yabancıların izinsiz girmesi yasaktı. Yerel idareciler yer yer keyfi uygulamalara giderek gayrimüslim Türk vatandaşlarının da bu bölgeye girmelerine mani oluyorlardı. Özellikle Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül aylarıyla gelen yoğun talepler üzerine gayrimüslim Türk vatandaşlarının sorgusuz, yabancıların ise taşıyacakları ikamet tezkereleri ile serbest olarak gezebilecekleri açıklandı (8 Mayıs 1929). Çatalca ve İzmit bölgelerinde yabancı hava teşkilatının uçuşunun, İzmit'e yabancı savaş gemilerinin girişinin yasaklanması, ticaret gemilerinin de ancak özel izinle kılavuz almak şartıyla girişlerine müsaade edilmesi Boğazlar Komisyonu'nun İngiliz üyesinin sık sık muhalefetine neden olmuştur. Komisyonun üyelerinin çoğu da İngiliz üyeyi destekliyorlardı. Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Bey, yasakların Boğazlar Mukavelesi hükümlerine uygun olduğu tezini savunuyordu.[20]

10 Temmuz 1930'da sabah saat altıda Derince'de askeri barut depolarında patlama oldu. Mermi ve bombalardan sıçrayan patlamalar üzerine İstanbul'dan yetişen deniz itfaiyesi ile Kocaeli itfaiyesi ortak olarak saat 15:30'da yangını kontrol altına aldılar. Patlama sonucunda altı asker ile iki sivil barut işçisi yaralanmıştır.[21] İzmit bataklıklarını kurutma ameliyatı ile İzmir havalisindeki Nazilli, Horsunlu ve Burhaniye kanalları için Sular Umum Müdürü ve Fen Muavini M. Tüberjan ve M. Polano'nun yasak bölgelere girmesine 8 Ekim 1930'da izin verildi[22]. Hereke Mensucat Fabrikası çıkan bir yangın sonrası hasara uğramıştı. İzmit müstahkem mevkiinin ikinci yasak bölgesi içinde bulunan Hereke Mensucat Fabrikası motorlarını tamir etmek üzere Avusturya tebaasından M. Bek'e 20 Eylül 1931'de izin verildi[23]. Fabrika 200.000 lira karşılığı Anadolu Sigorta şirketi tarafından sigortalanmıştı. Yangındaki zararı yerinde tespit emek üzere aynı gün sigorta şirketi adına Mösyö Bernar Tübini'nin fabrikayı ziyaretine izin verildi.[24] Eskişehir,

18 A. Bozkurt, a.g.e., s. 205.
19 Fahri Sakal, "Çanakkale Boğazı'nda Yasak Bölgeler Rejimi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", Çanakkale Tarihi I, İstanbul 2008, s.167-169.
20 A. Bozkurt, a.g.e., s. 206.
21 BCA 030 10 101 652 5
22 BCA 030 18 01 02 14 66 13
23 BCA 030 18 02 23 66 6
24 BCA 030 18 01 02 23 65 13

Bilecik, İzmit, Bursa ve Kütahya'nın şeker ihtiyacını karşılayacak 3.000.000 lira sermayeli bir şirket ve fabrika kurmak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 26. maddesinde yazılı belgelerle başvuran Türkiye İş Bankası'na 25 sene müddetle salça fabrikasının tesis ve işletme imtiyazı 15 Nisan 1933'de verildi.[25]

İstiklal harbinde görev aldıklarından 869 no'lu kanun gereğince madalya ile taltifleri gereken 4. Kolordu Kumandanlığı'nın 9 Ağustos 1934 tarihli İzmit Askerlik Şubesi'nden 5, Karamürsel Askerlik Şubesi'nden 323 asker, toplamda 328 gazinin istiklal Madalyası almalarına 2 Eylül 1934 tarihinde karar verildi.[26]

Sümerbank tarafından İzmit'te yapılan kağıt fabrikasının çelik iskele kısımlarının montajında çalıştırılacak yabancılara, yasak mıntıkalardaki askeri yerlere girmemek şartıyla 10 Aralık1934'de izin verildi.[27] 20 Temmuz 1936'da Kocaeli Vilayeti'ne bağlı kısmen yasak bölgeler içinde kalan köylerdeki susuzluğun önüne geçmek için inceleme yapmak üzere yüksek ziraat enstitü jeoloji Prof. Dr. Salamo Glavi'nin İzmit'e gitmesine izin verilmiştir.

İktisat Vekilliği'nden 5 Kasım 1936 tarihinde hükümete yazılan bir tezkerede; maden cevheri ve hububat gibi büyük partiler halinde ihracat emtiası almak, fabrikalar, demiryolları ve köprüler inşa malzemesi veya sanayi aletleri ve saireyi boşaltmak üzere Derince'ye gelen gemiler büyük sıkıntı içindeydiler. Milli Müdafaa ve Dahiliye Vekilliklerinin kontrolü altında olmak ve Genelkurmay Başkanlığı'nca gösterilecek usule uymak üzere Derince'ye girmelerine izin verilen yük gemilerinin düzenli posta seferi yapan gemiler gibi hareket ve varış saatleri belli değildi. Yük gemilerinin bu limanlara yanaşacağı çok az bir zaman önce haber alınıyor, hatta bazen tatil günlerine denk gelince gemiler, limana girme izni alabilmek için üç dört gün beklemek zorunda kalıyorlardı. Bu vakit kaybından dolayı armatörler ve acenteler yük sahiplerinden astarya aldıkları için gecikme ithal edilen eşyaların fiyatlarını arttırmakta veya ihraç mallarının kıymetini düşürmekteydi. Ülkenin ekonomisi aleyhine zararlı sonuçlar doğuran bu bekleme ve gecikmelerin önlenmesi hükümetten istenmiştir. İkinci yasak bölge içinde bulunan Derince ve İzmit limanlarına girecek yabancı gemiler için 30 Kasım 1936'da yapılan değerlendirmede; şikâyetler dikkate alınarak izin kolaylığı getirilmiştir. Bundan sonra İzmit Körfezi'ne gidecek yabancı gemiler, önce Kocaeli Müstahkem Komutanlığı'ndan izin alacak sonradan Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilecekti. 6 Aralık 1936 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararnamesiyle bu uygulama yürürlüğe konmuştur.[28]

Kocaeli şehri, 1922-1936 yıllarında önemli gelişmelere sahne oldu. Milli Mücadele sonrası şehirde işgalin meydana getirdiği yaralar sarılmaya çalışıldı. Yollar, binalar ve fabrikalar inşa edilmesi gibi imar faaliyetleri ile bir sanayi şehrinin doğuşu gerçekleşti. Ancak şehirdeki askeri yasak bölgeler tarım ve ticaret hayatını olumsuz etkiledi. Boğazların askerden arındırılmış statüsü İstanbul bulunan donanmayı Gölcük'e taşımaya mecbur etti. Bu durum İzmit Körfezini hala devam eden bir deniz üssü haline getirdi. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Montrö ile değiştirilmesi ile İzmit'teki yasak bölgelerin daraltılması gündeme gelmiştir.

25 BCA 030 018 01 02 35 25 5
26 BCA 030 11 1 89 30 9
27 BCA 030 18 01 02 50 84 14
28 BCA, 030 18 01 02 67 62 20

İZMİT GUREBA HASTANESİ'NDEN 1914 (1863) KOCAELİ DEVLET HASTANESİ'NE: 100 YIL

Nermin ERSOY*

İstanbul'dan Anadolu'ya denizden ya da karadan geçiş yolu üzerinde bulunan İzmit'te, ilk yerleşimin MÖ. 12. Yüzyıl olduğu söylenmektedir. Burada kurulmuş olan onlarca uygarlığa ait kale, saray, köprü, okul, hamam, kilise, cami, vb eser ya da kalıntılarına rastlamak mümkün olmakla birlikte, 19. yüzyıl sonlarına kadar hiç hastane, hasta evi, darüşşifa, şifahane, sağlık evi ve benzeri yapıya rastlanmamaktadır. Sadece İzmit'te çeşitli defalar yaşanan kolera, sıtma, verem gibi salgınlar nedeniyle olsa gerek 1840'da bir karantina açıldığı bilgisine ulaşılabilmektedir[1].

İzmit'te hastane ile ilgili ilk bilgi 14 Kasım 1863 tarihli arşiv belgesine aittir. Belgede İzmit sabık kaymakamı Hasan Paşa konağının satılarak Gureba Hastanesi yapılması kararı verildiği bildirilmektedir[2].1909 tarihinde tamamlanabilmiş olan Asker Hastanesi binalarının bir kısmında hizmet vermeye başlanır. Kolağası Adolf Nazaret buraya başhekim olarak atanır.[3] 8 Kasım 1909 tarihinde yeni İzmit Asker Hastanesini ziyaret eden Padişah Mehmed Reşat[4] Askeri Hastane'den başka Gureba Hastanesi'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 50 lira bağışlar.[5]

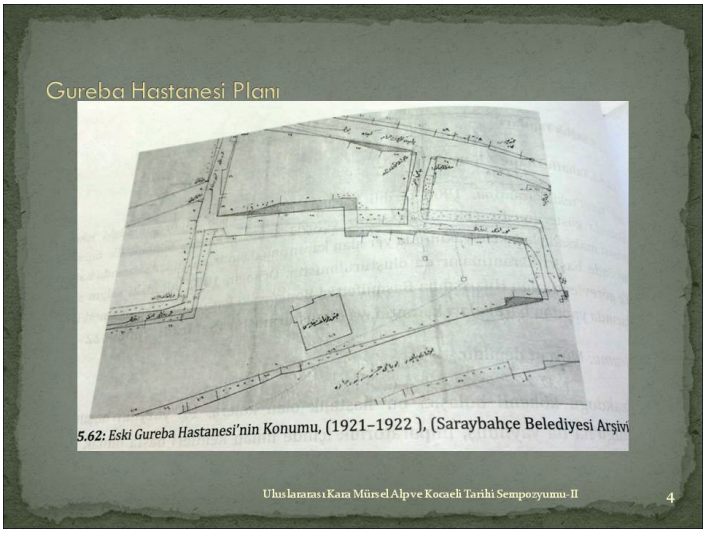

Gureba Hastanesi Planı

* Prof. Dr, Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: nersoy@kocaeli.edu.tr

İzmit Gureba Hastanesi: 1910 yılında inşaatı tamamlanmış olan büyük Askeri Hastanenin bir bölümünde sivil hastalara hizmet vermektedir.[6] Yatak sayısının yeterli olmaması, sivil tutuklu hastaların buraya kabul edilmemesi nedeniyle yeni bir halk hastanesinin yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Nihayet İzmit Mutasarrıfı Mehmet Nüzhet Efendi[7] döneminde sivil halk için hastane yapılmasına karar verilmiş ve Nüzhet Efendi'nin gayretleriyle 1911 yılında inşaatına başlanmıştır[6,7].

Balkan Savaşında (1912) görevinden alınan Nüzhet Efendi yerine gelen Muhittin Paşa, 1913 yılında da Mazhar Müfit Bey hastane inşaatının sürekliliğini sağlamışlar[8] ve İzmit'in Baç Mahallesi *İn Bayırı* mevkiindeki Ali Paşa mirasçılarından kamulaştırılmış arazide Gureba Hastanesi inşa edilmeye başlanmıştır[9].

İzmit Sancağı Genel Meclisi tarafından Rumi 1330 (1 Mart1914 ile 1915 yılının Şubat ayı sonuna kadar geçen bir yıllık süre) yılında yapılmış olan çalışmalar Dâhiliye Nezareti Umur'u Mahalliye-i Vilayet Mecmua-i Seneviyesi Üçüncü cildinde yer almaktadır. Bu çalışmalarda hastaneye ilişkin bilgiler şöyledir: Merkez-i Livada (İzmit'te) yapılması planlanan yirmi dört yataklı erkek ve kadınlara mahsus hastane için Sıhhiye Nezareti'den getirilen plan üzerinde pek az değişiklik yapıldı [10].

1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı İzmit Milletvekillerimizden biri olan Sayın Hafız Rüştü Efendi'nin[1**] hastane yapılmasına elverişli olduğu sağlık kurulu raporu ile belirtilen ve memleketin (İzmit'in) en yüksek ve havadar bir yerinde bulunan bağında hastane yapılması

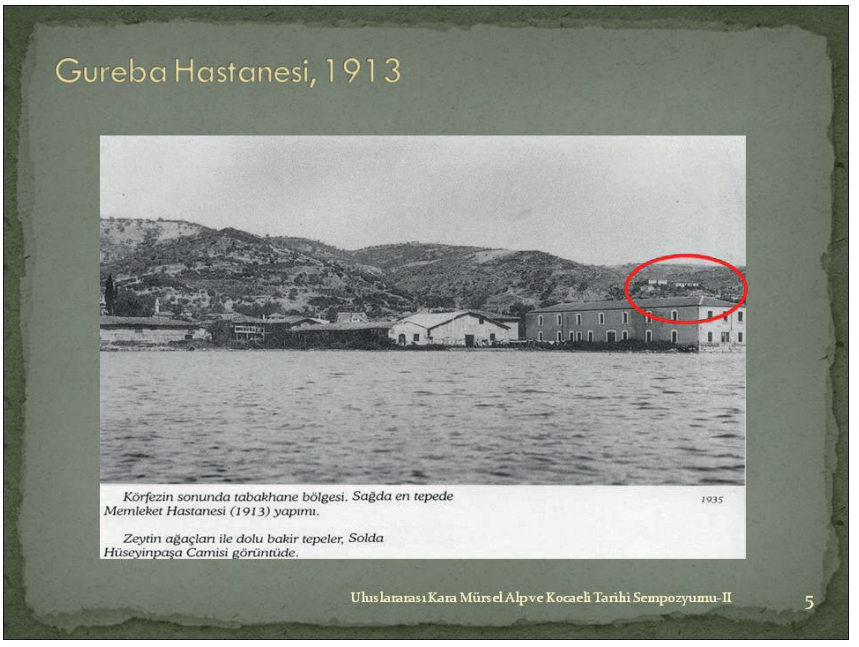

Körfezden İzmit, Sol Üst Köşede Gureba Hastanesi

için gereği kadar bir yeri terk ve bağışladığından inşasına hemen başlatılmıştır. Seferberlik dolayısı ile her ne kadar inşaatın ilerlemesinde bazı zorluklarla karşılaşılmışsa da Encümen üyelerinden bulunan Faik ve Ahmet Efendilerin gayretleri ile hastane tamamlanarak ve sıvaları da ihale edildiğinden ve karyola ve mutfak takımı ve mefruşat-ı sairesin de eksiltmeye konulduğundan Tanrı'nın yardımı ile bir ay sonra hastane açılacaktır. Gereğinde bu hastane elli yataklık olacak surette yapılmıştır, denmektedir.[10]

1 ** http://tr.wikipedia.org/wiki/1908-1912_Osmanl%C4%B1_Meclis-i_Mebusan%C4%B1

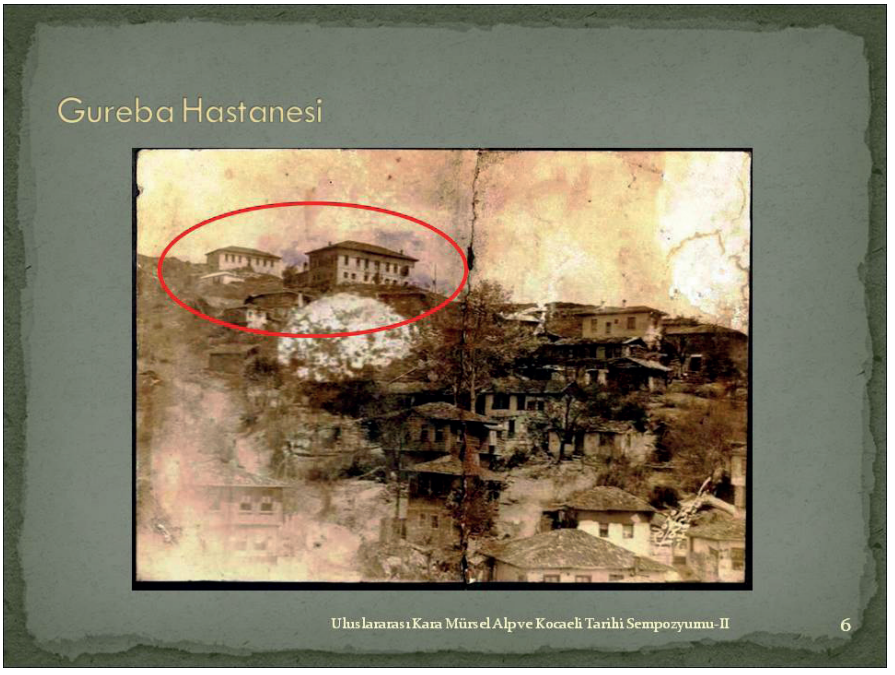

İzmit Gureba Hastanesi Binaları (Mehmet Ateş Arşivi)

Böylece 1914 yılında üç ayrı pavyon şeklinde yapılmakta olan hastane, tamamlanmadan halka hizmet vermeye başlamıştır. 12 Eylül 1915 tarihli bir arşiv belgesinde *İzmit livası hususi bütçesine hastane inşaatı masrafı için altı yüz elli kuruş ilave edildiği* bildirilmektedir. [11]

Gureba Hastanesi'nin bulunduğu sokak (İn Bayırı)

26 Nisan 1915 tarihli İzmit Sancağı Merkez Tababeti Mehmet Servet Efendi tarafından yazılan belgede ise " *bu sene İzmit kasabasında ve yarım saat uzaklıkta ve kasabanın kuzey doğusunda ve dört metre yükseklikte yeni baştan hastane ile civarında Akıl Hastanesi-Bimarhane yapılmıştır. Hastane yirmi kişilik olmakla birlikte zorunluluk halinde otuz- kırk kişiyi barındırabilir. Erkek ve kadınlara ayrılan yerlerin eksikliğinin tamamlanmasına çalışılmaktadır. Yetimhane yoktur. Akıl Hastalıkları Hastanesi ise on beş kişiyi alacak vaziyette ve hastaneye yirmi metre uzaklıkta inşa edilmiştir. Açılışa hazırdır. Darülaceze yoktur. Askeriyece istihdam olunmasına rağmen hasta kabul ve idare edilmektedir* denmektedir [12].

Gureba Hastanesi isminden sonra İzmit Hastanesi adıyla anılmaya başlayan hastane halka hizmet vermeyi sürdürmesine karşın, ciddi sorunları bulunmaktaydı. Bunlardan biri hekim, diğeri ise inşaat ve masraflar için ödenek yetersizliğiydi. Örneğin 1916 tarihli bir belgede *yeterli ehliyeti olmadığı için acz edilen, fakat başka tabip olmadı için vekâleten İzmit Hastanesi baştabipliği görevini Servet Efendi yürütmektedir*, denmektedir [13].

Aradan bir yıla yakın bir süre geçmiş olmasına karşın benzer sorun devam etmektedir. Çünkü 31 Mart- 26 Nisan 1917 (31 Mart 1333) tarihinde Sıhhiye Nezareti "hekimlik yeterliliği bulunmayan Mehmet Servet Efendi'nin İzmit Hastanesinde görev yapmasının uygun olmadığı" Dâhiliye Nezaretine bildirilmektedir. Bu şikâyete cevaben İzmit Valiliği *ilde başka doktor bulunmadığı ve dışarıda serbest çalışırsa daha çok kişiye zarar verebileceği, oysa hastanede 5 –10 hastayla sınırlandırılabileceği* bunun için *Mehmet Servet Efendi'nin İzmit Hastanesi'nde vekâleten görevine devam etmesinin daha uygun olduğunu düşündüklerini* bildirmiştir. [10]

Tüm bu yetersizliklerine rağmen 1918 ve 1919 yılı bütçelerine hastanenin inşaatı, tamiratı, mefruşatı ya da ilaç alımı için para ilave edilerek hastanenin açık kalması sağlanabilmiştir.[14-18]

3 Mart 1920 tarihinde damızlık hayvan alımı için ayrılan otuz bin kuruş İzmit Gureba Hastanesine aktarılmış olsa da[19] 11 Kasım 1920 tarihinde İzmit Gureba Hastanesi parasızlık yüzünden kapatılmış, yeniden açılması için saraydan üç yüz kuruş istenmiştir[20].

Bu tarihten sonra İzmit Gureba ya da İzmit Hastanesi adıyla anılan hastanenin yerine halkın ihtiyacını Hilal-i Ahmer Hastanesi karşılamış olabilir. Çünkü 7 Kasım 1918 tarihinde Hilal-i Ahmer Hastanesi Sertabibi İhsan Hilmi Bey Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezine mevcut hastanenin yetersizliği nedeniyle yeni hastane binası kiralanması gerektiğini yazmaktadır[21].

Değerli araştırmacı Atilla Oral "Kocaeli Vilayeti'nde sağlık hizmetleri istenilen düzeye hiçbir zaman ulaştırılamamıştır. 1927 yılında 286.660 olan nüfusa sahip Kocaeli'nde sivil halka hizmet verecek sadece 25 yataklı bir hastane ve ilçe merkezlerinde de beşer yataklı tıbbi imkânları olmayan birer dispanser bulunmaktaydı. Vilayette toplan 16 serbest doktor ve 13 sıhhiye memuru her türlü salgın hastalığa karşı hizmet vermeye çalışıyordu. İzmit'te inşa edilen Memleket Hastanesi 1928 yılında bitirilebilmiş demektedir[22].

Ülkemizin çok değerli Tıp Tarihçisi Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Hocamızın 1923, 1926, 1930 ve 1938 yıllarında Kocaeli ve civarına yaptığı gezilerinde Gebze, İzmit ve civarında gördüğü her türlü saray, tersane, fabrika, cami, medrese, hamam, köprü ve evlerin çizimlerini yaptığı ve haklarında ayrıntılı bilgi verdiği defterler hazırlamıştır. Ne yazık ki Hocamızın bu defterlerinde İzmit ya da civarında hastane ya da hastaların tedavi edilebildiği bir yer hakkında ne bir çizime ne de bir bilgiye rastlanmamaktadır [23].

Dahiliye Pavyonundan Körfez

Günümüzde Bac Mevki denilen İn Bayırı, Hastane Çıkmazı'nda yapılmış olan Gureba Hastanesi binalarının olduğu arazide iki hastane binasının bulunduğu yerlerde iki ilköğretim okulu bulunmaktadır. Gureba Hastanesinin bahçesinin üst sokakta bulunan binalardan kısmında bulunan iç hastalıkları binası alttaki hariciye binası ise eski Kurtuluş İlkokulu'dur.

Dâhiliye Pavyonu'nun arka bahçesi

Şennur Kaya çalışmasında Cedid Mahallesi Eski Hastane ikisi doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır. İki katlı olan

Hariciye Pavyonunun Yerindeki İlköğretim Okulu (Kurtuluş İlk Öğretim Okulu)

binaların üstü geniş saçaklı kırma çatı ile örtülüdür. Üstteki yapı eğimli bir arazide inşa edildiği için alt katı su basmanı üzerinde yükselmektedir.

Gureba Hastanesinin doğusundaki mermer merdivenle ulaşılan arkadaki arazide görülen bazı mimari kalıntılar, burada yer aldığı belirtilen akıl hastanesi ve gasil haneye ait olmalıdır.[24,25]

Akıl Hastanesinin Bulunduğu Yer (Gureba Hastanesinin karşısı)

Yapıldığı dönemde İç hastalıkları hastanesinin üst kısmında bir akıl hastanesi, bunun karşısında da gasilhane bulunmaktaydı.

Eski Yavuz İlkokulunun önündeki çam ağacı o dönemin iç hastalıkları ve verem hastanesinden kalan ağaçlardan biridir. 1940'larda hariciye kısmında 1947 senesinde iç hastalıkları hastanesinde, tedavi gören İzmitlilere, özellikle verem hastalarına, rastlamak bugün de mümkündür. [26]

Memleket Hastanesi

Atilla Oral, İzmit'te inşa edilen Memleket Hastanesi 1928 yılında bitirilebilmiştir, demektedir [22]. 8 Aralık 1935 tarihli Ulus Gazetesinde Hastaneler ve Sıhhat işleri başlığı altında evvelce 25 yataklı olan hastaneye 1924 yılında 25 yataklı bir pavyon daha eklenmiştir. 1926 yılında bir röntgen laboratuarı, 1930 yılında oldukça iyi bir ameliyathanesi olan cerrahi bir pavyon yapılmıştır. Röntgen kısmı fennin son tekniğiyle mükemmel şekle sokulmuştur" yazmaktadır [27].

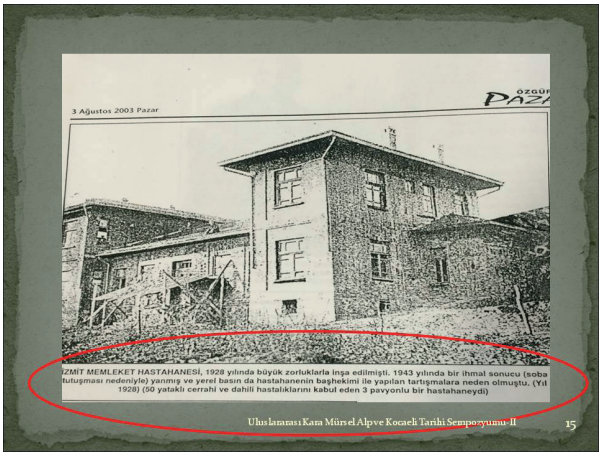

Memleket Hastanesi

Sadece 21 Ekim 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde *İzmit Memleket Hastanesi baş doktoru Nail Hakkı Bey'in İzmit eşrafından Kapanizade Tahir Beyin kızı Atıfet Hanımla evlendiğine* dair bir haber yer almaktadır [28].

İndim Zaman Bahçesine isimli eserinde de Güneş Karabuda 1933 yılında İzmit Memleket Hastanesinde başhekim Dr. Avni Bey'in oğlu olarak dünyaya geldim demektedir[29].

Cumhuriyeti takiben Memleket Hastanesi adıyla anılan yeni bir hastane inşaatı başladığı

ve 1934 yılında güçlükle tamamlanabildiği[30] bildirilmektedir. Ancak 19 Şubat 1934 tarihli arşiv belgesinde İzmit'te Ulugazi adlı Okul ile Memleket Hastanesinin bazı bölümlerinin yandığı yazmaktadır[31]. Hastanenin ameliyathane pavyonu, eczane odası, hasta bakıcılarına ait oda ve tuvaletleri yanınca hizmetler aksamıştır, şeklinde açıklamalar bulunmaktadır [30-31].

20 Nisan 1936 tarih ve 3284 Sayılı T.C. Resmi Gazete'de İzmit Sahil Sıhhiye binasının 1929-1935 yıllarına ait borçları ile Gureba Hastanesi masraflarından ve ayrılan bütçeden söz edilmektedir. (T.C.Resmi Gazete. Sayı: 3284, Tarih: 20 Nisan 1936, Sayfa: 6340, 6342).

4 Ocak 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Kocaeli Vilayeti Daimi Encümeni tarafından hastaneye ecza ve alet alımı için ihaleye çıkıldığı ile ilgili bir ilan bulunmaktadır[32].

Hastanenin hizmet verdiği ya da vereceği hakkında bilgi veren bu ilandan yaklaşık bir yıl sonrasına ait 4 Şubat 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde İzmit Mektubu başlıklı özel haberin alt başlığı İzmit'in Hastane ihtiyacından söz etmektedir. Haberde *İzmit Memleket Hastanesinin 350 bin nüfuslu vilayet halkının ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu ve şehrin kenar, sarp ve hayli uzak yerinde bulunan hastanenin üç pavyondan ibaret olup, 30 kusur yıl önce inşa edildiği yazmaktadır. Haberin devamında bu hastanenin eski tarz mimari ile bina edilmiş olan hastanenin yeterli olmadığı halde, zorunluluktan kullanıldığı ve hastanenin şehirle irtibatını sağlayan dik yokuşlu bir yol olduğu, bu yolun da bozuk ve berbat bir patikadan ibaret olduğu, kış günlerinde arabaların asla gidemediği de belirtilmektedir. Bu sebeple halk bu şefkat müessesesinden layık olduğu istifadeyi temin edememektedir. Bilhassa polikliniğe davam etmek mecburiyetinde olan hastaların çektiği ıstırap büyüktür, denmektedir. Ardından da yeni bir yolun yapılması ve binanın tamir edilmesi yerine vilayetin merkezinde ya da işlek bir yerinde 100 yataklı, en azından 75 yataklı yeni bir hastane yapılmasının daha uygun olduğu söylenmektedir. Hatta yeni vali Ziya Tekeli'nin de bu davaya candan katılacağı* da ilave edilmektedir [33].

Yaklaşık on yıl sonra (2 Şubat 1943) başhekimliğini Dr. Nail Karabuda'nın (1927-1949) yaptığı Memleket Hastanesi'nde tekrar yangın çıkmış ve tekrar ameliyathane, eczane ve başhekimlik binaları yanmış, ameliyathanenin malzeme ve aletleri bu kez kurtarılamaz hale gelmiştir [26,35,36]. 2 Şubat tarihli Marmara Gazetesi de İzmit Memleket Hastanesi Yandı şeklinde haberi ön sayfadan vermiştir [37].

21 ve 24 Şubat 1943 tarihli Marmara Gazetelerinde de *İzmit Memleket Hastanesi Cerrahi Servislerinin tamamen yandığı ve ihtiyaçlarının büyük olduğu, süratle bu ihtiyaçların giderilmesi gerektiği* haberlerine yer verilmiştir [38,39].

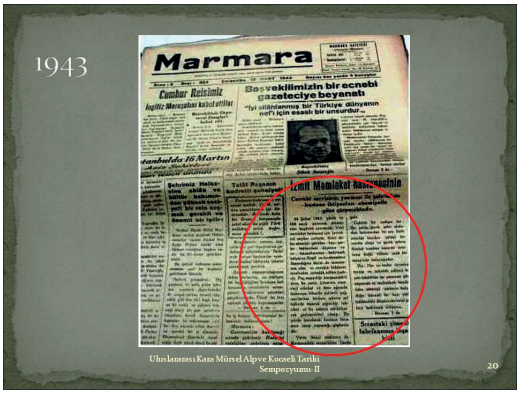

30 Haziran 1943 tarihli yine Marmara Gazetesinde yazar Avni Öztüre Kocaeli'nin Hastane İhtiyacı başlıklı bir haber yapmış ve haberde *kazazede ve yararlıların vilayetimizde değil de başka bir vilayete götürülmesinin sıhhi durumumuz için acınacak bir hal* olduğunu söylemiştir [40].

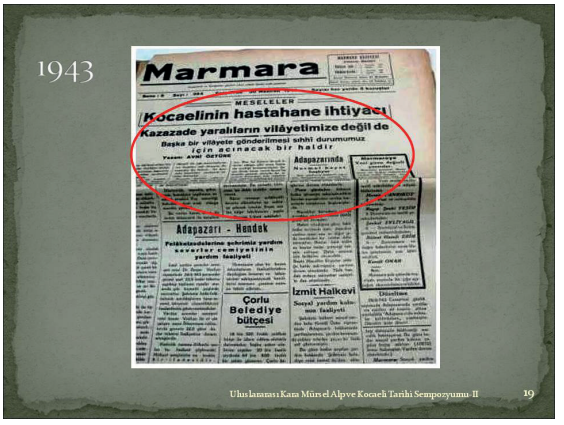

1, 3 ve 5 Temmuz 1943 ile 6 ve 9 Eylül 1943 tarihli Cumhuriyet Gazetelerinde de Kocaeli Vilayeti tarafından İzmit-Memleket Hastanesi tamirat ve onarım için ihale ilanları bulunmaktadır [41-46].

Yangından yaklaşık bir yıl sonra (21 Şubat 1944) gazetede *Kocaeli Vilayetinin en mühim ihtiyacı hastanedir* yazmaktadır[47]. 7 Mayıs 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde ise İzmit Memleket Hastanesinin 3. Kısmının inşaatı için ihaleye çıkıldığını bildiren bir ilan yer almaktadır. 1948 yılında ilaç, 1949 yılında da hastanenin ihtiyacı olan malzeme ihaleleri ile et, sabun, makarna, yağ, bulgur, mercimek gibi gıda ihaleleri de defalarca yapılmıştır [48-54].

1945 yılında yeni hastane inşasına başlanmış olan ve 110 yataklı olarak planlanmış olan hastane milli bankalardan sağlanan para ile 25 Şubat 1952 yılında tamamlanarak hizmete açılabilmiştir. 3 Mart 1952 tarihli Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesinde Kocaeli Valisi Ethem Yetkiner anlatıyor başlığı altında yazar Kemal Aydar tarafından kaleme alınmış olan yazıda *Vali yedi sene evvel inşasına başlanmış olan büyük hastane binasını hükümetimizin nakdi yardımları sayesinde bu yıl hizmete açmış bulunuyoruz. Namüsait bir yerde olan Memleket Hastanesini bu yeni binaya naklettiğimiz gibi, aynı çatı altında 100 yataklı bir Verem Hastanesini de yeniden açmış durumdayız* demektedir [55].

5 Şubat 1952 tarihli Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesinde: Maarif ve Sağlık Çalışmaları başlıklı haberinde *bütün yurtta çok yaygın olan verem hastalığının Kocaeli'nde de yaygın olduğu, sağlık işlerinin başında bulunan Dr. Fuat Bayraktar'ın çalışkanlığı sayesinde önlemler alındığı, ilde 100 yataklı Verem Hastanesi, 60 yataklı Memleket Hastanesi, 100 yataklı İşçi Sigortaları Hastanesi bulunduğu, Memleket ve Verem Hastanelerinin müşterek olarak yeni binaya taşındığı, İzmit'in bir aylık hastanesinin (o halde yeni hastaneye taşınma tarihi Ocak 1952) yüz ağartıcı bir çalışmayla çalıştığı, ancak hastanenin ikinci kısmının bir an evvel faaliyete geçirilmesi gerektiği* bildirilmektedir [56].

Yeni Memleket Hastanesi

Yeni Memleket Hastanesi'nin tamamlanan kısmına eski hastane (Gureba Hastanesi) Verem Hastanesiyle birlikte taşınmıştır. 6 Mart 1952 tarihinde dönemin Valisi Ethem Yetkiner ikinci kısmın inşaatının tamamlanması halinde hastanenin sadece yarım milyona yakın nüfusu olan İzmit'e değil tüm bölgeye hizmet verecek kapasiteye sahip olacağını söylemiştir.

Türk Yolu Gazetesi yazarı Cevdet Baykal "İzmit halkının uzun yıllar hasretini çektiği bir şifa yuvası" olarak nitelediği hastanenin açılışı geniş katılımlı bir törenle yapıldığını, Vali Ethem Yetkiner, milletvekillerinden Dr. Edhem Vassaf, Hüsnü Türknad, Salih Kalemcioğlu, General Saim Onhan, Eski Belediye Başkanı Kemal Öz, Vali Muavini, 23. Tümen Komutanı ve

Yeni Memleket Hastanesinin Açılış Töreni

Kurmay Başkanı, Adalet Mensupları, Müdiren, Parti Temsilcileri, Banka Müdürleri, Teşekkül Temsilcilerinin ve halktan bazı zevatın törene iştirak ettiğini, yazmaktadır. Yeni açılan 60 yataklı Memleket Hastanesi ve 100 yataklı Verem Pavyonu bir arada hizmet vermeye başlamıştır[57].

Açıldığı günden itibaren Memleket Hastanesi bünyesindeki 100 yataklı olarak planlanmış olan Verem Pavyonu zorunluluk nedeniyle hastaneden büyük yapılmıştır. Çünkü yirminci yüzyılın ortalarında verem salgını ciddi kayıpların verilmesine neden olmuştur. Söz konusu Gazetede: İzmit'te halkın % 40'ının verem hastası olduğunu bildirmektedir [8]. 6 Kasım 1952 tarihli arşiv belgesinde İzmit Verem Hastanesi için gıda alımı yapılmaktadır[58,59].

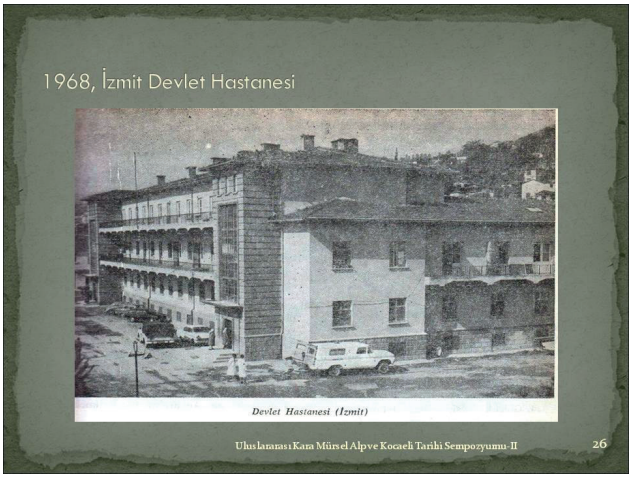

İzmit Devlet Hastanesi

İzmit Devlet Hastanesi

İl Özel İdaresi'ne bağlı olan hastaneler 1953 yılından sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlanmış ve hastane 1956-1957 tarihlerinde İzmit Devlet Hastanesi adıyla anılmaya başlanmıştır. 1966 yılında hastane binasının biri 4 katlı, diğeri 3 katlı birbirlerine bitişik L şeklinde bir yapı idi. 1967 Kocaeli İl Yıllığında 1968 yılında İzmit Devlet Hastanesine ilave pavyon yapılacağından söz edilmektedir. 25 Nisan 1970 tarihli (Sayfa:2) Kocaeli Valiliği ilanlarında hastaneden İzmit Devlet Hastanesi olarak söz edilmektedir[60]. 1985 yılında Sağlık Bakanı Mehmet Aydın tarafından temeli atılan ve 1986 yılında hizmete giren ek bina (A Blok) da uzun yıllar poliklinik hizmetleri verilmiştir.

Bu tarihlerden sonra **Kocaeli Devlet Hastanesi** adıyla anılmaya başlanan hastane iki kez yangın, iki, hatta üç kez yer değişikliği yaşamış olan hastane 17 Ağustos 1999 Kocaeli Depreminde büyük hasar görmüştür. Onarımdan ve 2002'de yeni blokların ilave edilmesinden sonra yüzyıldır olduğu gibi Kocaeli halkına hizmet vermeyi sürdürmektedir.

Kocaeli Devlet Hastanesi, 2002

Günümüzde Kocaeli Devlet Hastanesi kentin merkezinde 3 ayrı binada toplam 7 odalı ameliyathane, 1 adet 10 yataklı genel yoğun bakım, 1 adet 8 yataklı koroner yoğun bakım ünitesi olmak üzere 400 yatak ile Kocaeli halkına hizmet vermektedir. Hastanenin bünyesinde artık Verem Hastanesi bulunmamakta ama onun yerine kentin sağlığını ilk sırada etkileyen kanser için bir Onkoloji Ünitesi bulunmaktadır. Bu ünite 20 Mart 2007'de açılmış ve 75 yatak ile hizmet sunmaya başlamıştır[57].

KAYNAKLAR

Ersoy N, Güngör Y, Yılmaz C, Akpınar A, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", Uluslar arası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli.

BOA. DH. MUİ. 11/39, 2/Ca/1280

BOA: DH. UMVM. 26/ 9, (H) 3/Za/1333 (M: 12.9.1915).

İzmit Sancağı Genel Meclisi'nin Rumi 1330 Çalışması. Dâhiliye Nezareti Umur'u Mahalliye-i Vilayet Mecmua-i Seneviyesi. Cilt 3, 1330.

BOA: DH. UMVM. 80/ 23, (H) 4/B/1335 (M: 26.4.1917).

BOA: DH. İD. 47/ 1/ 6, (H) 11/L/1328 (M: 16.10.1910).

DH. MUİ.85/ 2, 03/R/1328 (15 Mart 1910)

Öztüre Avni, *Resim-Fotoğraf-Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi*, Çeltük Matbaacılık, İstanbul, 1969.

BOA: DH. UMVM. 26/ 19, (H) 27/C/1336 (M: 9.4.1918).

İzmit Sancağı Genel Meclisi'nin Rumi 1330 Çalışması. (H) 4/B/1335 (M. 26.4.1917)

BOA: DH. UMVM. 26/ 9, (H) 3/Za/1333 (M. 12.9.1915)

BOA. DH.UMVM. No. 141/ 57. 13 Şubat 1331 (26 Nisan 1915)

BOA. DH.UMVM. 81/ 23, 04/B/1335.

BOA: DH. UMVM. 26/ 19, (H) 27/C/1336 (M: 9.4.1918).

BOA: DH. UMVM. 26/ 21, (H) 3/Ra/1337 (M: 7.12.1918).

BOA: DH. UMVM. 26/ 23, (H) 25/Ca/1337 (M: 26.2.1919).

BOA: DH. UMVM. 26/ 29, (H) 9/M/1338 (M: 4.10.1919).

BOA: DH. UMVM. 26/ 32, (H) 17/Ra/1338 (M: 10.12.1919).

BOA. DH.UMVM. 26/ 34, 12/Ca/1338 (3 Mart 1920)

BOA: DH. UMVM. 81/ 23 (H) 28/S/1339 (M: 11.11.1920).

OHAC. HAC Merkez_i Umumiyesi Riyaset-i Aliyesi. Kutu: 26, Belge: 38, Tarih: 7 Kasım 1337 (1920)

Atilla Oral, "Milli Mücadele'den sonraki yıllarda cehaletle savaş ve Kocaeli'nde Sağlık", *Özgür Kocaeli Gazetesi-Pazar Eki*, 3 Ağustos 2000.

Galitekin, Ahmet Nezih, *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli- İzmit- Gebze*. Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi. Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Yayınları- 27, Seçil Ofset, İstanbul, 2010

Ersoy, Nermin, Güngör Yüksel, Akpınar Aslıhan, *Tarih İçinde İzmit'te Hastaneler*, VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (Editörler: Nil Sarı, Ayşegül D. Erdemir), Sayfa: 391-402, İstanbul, 2006.

Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti (1839-1938)*, Kocaeli Belediyesi Kültür Yayınları. Düzey Matbaa Ltd. Şti, Kocaeli, 2009; 141-144.

Abdullah Sert (DT.1928); Nuriye Hanım (DT.1931); Mehmet Bey (DT.1937); Saraybahçe İlköğretim Okulları Müdürü Nevzat Ozan; Recep Başar; Fatma Hanım (DT. 1928): *İzmit Gureba*, *Memleket ve Devlet Hastaneleri* konusunda yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler. Yer: Bac Mevkii, İzmit, Görüşme Tarihi: 10 ve 15 Nisan 2004.

Ulus Gazetesi. 8 Aralık 1935.

www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml. 21 Ekim 1932, Sa: 3

http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/c73001b1d44f492_ek.pdf

Özgür Kocaeli Gazetesi- Pazar İlavesi, 3.7.2003.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri: Yer no: 120.854.29, Dosya no: 99C93, Fon Kodu: 30.10.0.0, 19.2.1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ocak 1938, s.8.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1939, s.8. http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1939/2/4/8.xhtml

http://www.kocaelidh.gov.tr/575_icerik_Eski_Ba%C5%9Fhekimlerimiz.htm

Türk Yolu, *Gündelik Gazete*, Sayı: 1319, 2.2.1943

Türk Yolu, *Gündelik Gazete*, Sayı: 1324, 7.2.1943

Marmara Gazetesi, 2 Şubat 1943.

Marmara Gazetesi, 21 Şubat 1943

Marmara Gazetesi, 24 Şubat 1943.

Avni Öztüre, "Meseleler" *Marmara Gazetesi*, 30 Haziran1943

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Temmuz 1943, s.4. http://www.cumhuriyetarsivi.com/

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1943, s.4. http://www.cumhuriyetarsivi.com/

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1943, s.4. http://www.cumhuriyetarsivi.com/

Cumhuriyet Gazetesi, 6 Eylül 1943, s.4. http://www.cumhuriyetarsivi.com/

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Eylül 1943. http://www.cumhuriyetarsivi.com/

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mayıs 1943, s.6.

Marmara Gazetesi, 21 Şubat 1944.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1948, s.4.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Şubat 1948, s.4. http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1949/2/8/5.xhtml

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 1949, s.5.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1949, s.4.

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mart 1949, s.4.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 1949, s.4. http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1949/2/8/5.xhtml

Vatan Gazetesi, Kocaeli İlavesi. 3.3.1952.

Vatan Gazetesi, Kocaeli İlavesi. 5.2.1052**,** s.2.

http://www.kocaelidh.gov.tr/691_icerik_Tarih%C3%A7e.htm

Cumhuriyet Arşivleri. Yer. 130.85.8, Sayı: 3/15919, Dosya: 267, 6.11.1952

1951 İzmit Hastanesi. http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355097

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1970, s.2.

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SITMA İLE MÜCADELE: KOCAELİ ÖRNEĞİ

Gülşah ESER*

Giriş

Türkiye'de sıtma olarak bilinen hastalık, dünyada daha çok malarya olarak bilinen ve tıbbın tanımladığı ilk hastalıklardandır.[1] Malarya [Malaria], İtalyanca olan iki sözcüğün birleştirilmesinden oluşmuştur. *Male* sözcük anlamı olarak fena, *Aria* ise hava demektir. Hastalığa malarya denilmesinin nedeni, eskiden bataklık yerlerin havasının zehirli olduğuna inanıldığından bu fena havanın solunmasıyla birlikte sıtmanın meydana geldiğinin sanılmasıdır. Türkçede sıtma denmesinin nedeni ise malaryanın en belirgin arazı olan *ısıtmak*'tan ileri gelmektedir.[2]

Sıtma mikrobunu taşıyan *Anofel* ismindeki sivrisineklerin sağlam insanları ısırmasıyla bulaşan ve ateşli bir hastalık olan sıtma[3], tarih boyunca Anadolu'da salgınlara neden olmuş ve Ege ile Akdeniz kıyılarında yer alan antik medeniyetlerin birçoğunun çöküşünde önemli bir rol oynamıştır.[4]

Anadolu'nun Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşları ve Milli Mücadele gibi büyük savaşlara sahne olduğu dönemlerde savaş nedeniyle yaşanan sıkıntılar ve mevcut koşullarla birlikte ihmal edilen sağlık politikalarından dolayı bulaşıcı hastalıklar hızla yayılmıştır. Özellikle de sıtma gerek ordu içerisinde gerekse halkta en çok yakınılan hastalıklardan biri olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde halkı muzdarip eden bu hastalıkla mücadele unutulmamış ve genç devletin sağlık politikaları oluşturulurken sıtma ile savaş ön planda tutulmuştur.

Cumhuriyet Döneminde Sıtma ile Mücadele (1923-1938)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde devletin idari teşkilatlanması yapılandırılırken üzerinde en çok durulan alanlardan biri sağlık alanı olmuştur. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışını müteakiben ilk hükümetle birlikte çeşitli

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: gulsaheser@harran.edu.tr

1 Recep Akdur, *Sıtma Temel Bilgiler*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 1. Bu hastalık ilk kez tıbbın babası olarak adlandırılan Hippocrates tarafından tetkik edilmiştir. İbn-i Sina ise *Kanun* adlı kitabında sıtmanın klinik şekillerinden uzun uzadıya bahsetmiş ve sıtmanın zararlarını anlatmıştır. Ata Ünalan, *Sıtma*, Titaş Basımevi, Ankara, 1943, s. 1-2.

2 Ünalan, *a.g.e.,* s. 1.

3 Ünalan, *a.g.e.*, s. 9. Sıtma, Plazmodium adı verilen, tek hücreli ve hücre içi parazit ile oluşan bir hastalıktır ve parazit esas olarak karaciğer hücrelerini ve alyuvarları tutar. İnsan kanı ile beslenen sivrisinekler tarafından, hasta ya da paraziti taşımakta olan insandan alınarak sağlam insanlara taşınır ve onlar da hastalandırılır. Recep Akdur, *Sıtma*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara, s. 2.

4 Recep Akdur, *Sıtma Eğitim Notları*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara, 1997, s. 3.

bakanlıklar oluşturulmuş ve 2 Mayıs 1920 tarihinde kurulan[5] Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti diğer bir deyişle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bunlar arasında yerini almıştır.[6] 3 Mayıs'ta gerçekleştirilen toplantıda hükümet üyelerinin seçimi yapılmış; oylama sonucunda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olarak 127 kabul oyu ile Dr. Adnan Bey (Adıvar)[7] seçilmiştir.

11 Mayıs 1920'de yanına aldığı sıhhiye memuru ile göreve başlayan Vekil Dr. Adnan Bey'in sağlıklı nesillere ulaşabilmek amacıyla bir çalışma programı hazırladığı ve programın birçok projeyi içerdiği bilinmektedir. Bunlar devletin sağlık teşkilatını ülke genelinde yaygınlaştırmak, yetiştirilen doktor sayısı ile köylerin de ebelik hizmetinden yararlanabilmesi için ebe sayısını arttırmak, küçük sıhhat memurlarının sayısını ve bilgisini yükseltmek, anne-çocuk sağlığı için doğum ve çocuk bakımevleri açmak, verem sanatoryumlarını çoğaltmak, sıtma v.b. sosyal hastalıklarla mücadele etmek şeklinde sıralanabilir:[8]

Dr. Adnan Bey'in daha sonraları Atatürk ile olan siyasi fikir ayrıları nedeniyle siyasetten uzaklaştığı ve yurtdışına çıktığı bilinmektedir.[9] Adnan Bey'in ardından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte vekillik görevine sırasıyla Dr. Refik Saydam ve Dr. Rıza Nur getirilmiştir. Her üç vekilin görev yaptığı dönemlerde ve sonrasında bulaşıcı hastalıklar Türkiye'nin gündeminden düşmemiş; bunlar arasında özellikle de sıtma halkın en çok yakındığı ve problem yaşadığı hastalıklardan biri olmuştur.

Millet Meclisi'nin dördüncü açılış yılı söylevinde Mustafa Kemal, sıtma salgınlarına karşı yapılması gereken sıtma savaşını ilk kez dile getirmiş ve salgınlara karşı alınacak önlemlerin kendisince nasıl olması gerektiğini açık bir şekilde anlatmıştır. Sıtma konusunun resmi bir ağızdan dile getirilmesiyle birlikte sıtma ile mücadele girişimi resmen başlatılmıştır.[10]

Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde Ankara'ya yağan tebrik telgraflarının arasında "*sıtmadan kırılıyoruz*" ibaresini taşıyan telgraflar da karışması ise dikkat çekicidir. Öyle ki mebuslar, vekiller ve hatta Lozan'dan henüz dönen Hariciye Vekili İsmet Bey [İnönü] bile sıtmaya yakalanmıştır. 1924 yılına gelindiğinde salgın neredeyse bir felaket boyuna ulaşınca[11] Temmuz ayında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından bir komisyon oluşturulmuş ve Refik Bey'in [Saydam] başkanlığını yürüttüğü bu komisyonda sıtma hastalığına karşı en kısa yoldan çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Komisyonun çalışmaları neticesinde bir sıtma mücadele talimatnamesi hazırlanmış ve yurdun sıtma haritası çizilmiştir. Sıtma ile mücadeleye Ankara'dan başlanmış,[12] ardından Aydın ve Adana'da faaliyete geçilmiştir. 1926 yılında ise Samsun, Kocaeli, Konya, Bursa ve Balıkesir mıntıkalarında mücadele teşkilatları kurulmuştur.[13]

5 Umut Karabulut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *ÇTTAD*, VI/15, (2007/Güz), s. 152.

6 Yusuf Öztürk-Osman Günay, *Atatürk Döneminin Sağlık Politikası*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yayın No: 2, 1991, s. 10-11

7 Ayhan Vergili, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 85.

8 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), 2008, s. 351.

9 Vergili, *a.g.t.*, s. 86.

10 Erdem Aydın, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (20-23 Eylül 1993, İstanbul), *TTK*, s. 302.

11 Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", s. 353.

12 "*Sıtma mücadele merkezlerinde hastaların tedavisine başlanırken ilk aşamada Ankara ve civarında sıtmaya neden olan büyük bataklık ve küçük sıtma kaynaklarının ortadan kaldırılmasına çalışıldı. Bu konuya ilk olarak Sıhhiye Vekili Refik Bey tarafından Babaharman bataklığının kurutulması ile başlandı.*" Tuğluoğlu, *a.g.m.*, s. 355.

13 Dr. Rükneddin Fethi, "Türkiyede Sıtma", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1939, s. 5., Ayrıca bkz.: *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel v.d., YKY, İstanbul, 2005, Cilt I, s. 85.

1926 yılı aynı zamanda sıtma ile mücadelenin kanunlar çerçevesinde takip edildiği bir yıl olmuştur. Türkiye'de sıtma ile mücadele esasları ilk defa Mayıs 1926'da kabul edilen 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu, 826 sayılı Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyeti Hakkında Kanun ve Kinin Tedarik ve Füruhtu Hakkında Kanun'un Dördüncü Maddesinin Tadiline Dair Kanun ile belirlenmiştir. Böylelikle 1926'da çıkarılan kanunlarla konunun yasal ve örgütsel alt yapısı oluşturulmuş ve hizmetin yürütülebilmesi için gerekli paranın bulunması amacıyla ulusal kaynaklar seferber edilmiştir. Bu dönemde Sağlık Bakanlığı bütçesinin %10-20 arasında değişen bir bölümü sıtmayla mücadeleye ayrılmıştır.[14]

Yine bu dönemde Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. E. Martini ve Dr. H. Vogel Türkiye'deki sivrisinek türlerini incelemişler ve etkin mücadele yöntemlerini belirlemişlerdir. Akabinde 1928 yılında Adana Sıtma Enstitüsü hizmete girmiş ve burada açılan kursta sağlık personellerine sıtma ile mücadele yöntemleri öğretilmiştir. Enstitüyü burada açılan 20 yataklı bir sıtma hastanesi takip etmiş ve sıtmalılar için dispanserler açılmıştır. Aynı yıl Samsun'da ve 1929 yılında ise İstanbul, Kocaeli ve Konya vilayetlerinde sıtma mücadele heyetleri kurulmuştur.[15]

1930 yılında yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sıtma, bildirimi zorunlu hastalıklar kapsamına alınmıştır.[16] 1932 yılında Eskişehir, Konya, Bursa, Manisa, Kocaeli, Samsun, Antalya ve İstanbul'da açılan mücadele merkezleri ile mevcut merkez sayısı 11'e yükseltilmiştir.[17] Sıtmanın yayılmasında etkin bir rol oynayan çeltik tarlaları 1936 yılında çıkartılan Çeltik Ekimi Kanunu ile kontrol altına alınmıştır. 1938 yılına gelindiğinde sıtmayla mücadele kapsamına Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir, İçel, Kayseri, Manisa, Maraş vilayetleri ve Trakya bölgesi de alınmıştır.[18]

Şehir merkezlerinin yanı sıra köy ve nahiyelerin de sıtma v.b. salgın hastalıklarla mücadelesinde köye kadar götürülebilen bir sağlık örgütünün oluşturulmaya çalışılması da önemli bir gelişmedir. Bu bağlamda, hastalıklar karşısında koruyucu etki taşıyor olması nedeniyle aşı uygulamasının yaygınlaştırılmasına rağmen yine de yurt genelinde birçok hastalık baş gösterdiği ve bunlarla mücadelenin de kapsamlı ve zor olduğu bilinmektedir. İstatistiklere göre 1925 ile 1939 yılları arasında Türkiye'de görülen bulaşıcı hastalıklar ansefalit, boğmaca, cüzam, çiçek, difteri, dizanteri, haşevî leşmanyoz, hummai racia, hummayi nifasî, kabakulak, karahumma, kızamık, kızıl, kolera, kuduz, lekeli humma, malta humması, puliyomiyelit, paratifüz, ruam, sarî sahaya iltihabı, suçiçeği, şarbon, trahom, tetanoz, veba ve yılancık şeklinde sıralanabilir.[19] Bu hastalıkların hepsi önlem alınmadığında ölüme kadar götürülebilen hastalıklar olmakla birlikte çiçek[20], trahom[21]

14 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, s. 85.

15 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, s. 85; Kocaeli'de kurulan heyetle ilgili bkz.: BCA, 030.18.01.02/5.48.2.

16 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, s. 85.

17 Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", s. 355.

18 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, s. 85; Fatih Tuğluoğlu, bu merkezlerin 1936-37 döneminde açıldığını nakletmiştir. Tuğluoğlu, *a.g.m.*, s. 355.

19 *İstatistik Yıllığı (Ankara 1938/1939)*, İstanbul, Hüsnütabiat basımevi, C.XI., , neşriyat no: 159, s. 174-175.

20 Türkiye'de 1940-1955 yılları arasında en çok aşı uygulaması yapılan hastalık olarak çiçek hastalığı dikkati çekmektedir. Çiçek hastalığı, tıp tarihinde çok eskiden beri tanınan ve yaptığı salgınlar neticesinde meydana gelen büyük oranlardaki ölüm vakalarıyla toplumları tehdit eden bir tür bulaşıcı hastalıktır. Sultan Abdülmecid döneminde, Osmanlı Devleti'nin her tarafına gönderilen tüzüklerle bu aşı dünyada ilk kez zorunlu kılınmış ve aşı uygulaması da ciddiyetle takip edilmiştir. Aşı üretimi için ülkemizde ilk olarak 1892'de İstanbul'da Telkihhane (Aşıhane) kurulmuştur. Aşı ihtiyacı 1934 yılına kadar İstanbul Aşıhanesi tarafından karşılanmış ve bu tarihten sonra da Aşıhane'nin Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne nakledilmesiyle aşı üretimi daha modern ve teknik usullerle yapılmaya başlanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyada görülen çiçek salgınları ülkemizde de görülmüş ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde aşı uygulamalarının arttırılması oranında azaltılmıştır. Bununla birlikte, 1929 ve 1938 yıllarında İran'dan gelen mülteciler arasında görülen çiçek vakaları Türkiye'de bazı bölgelerde salgınlara neden olmakla birlikte alınan tedbirlerle salgınların genişlemesi önlenmiştir. Birkaç yıl sonra daha geniş bir çiçek salgını 1942-44 yılları arasında görülmüş ve bu salgın, hastalığın sürekli olarak bulunduğu Suriye ve Irak'tan gelerek Mardin'in Midyat ilçesine ve oradan da tüm yurda yayılmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, SSYB Yayınları, Ankara, 1973, s. 80-84.

21 Cumhuriyetten önceki dönemlerde de ülkemizin geniş bir kısmında çok yaygın olarak görülen ve önemli oranda göz sakatlıklarına ve körlüklere neden olan trahom hastalığı ile ilk mücadele 1925 yılında, trahomun meydana getirdiği

ve kolera[22] halkın korkulu rüyası haline gelmiştir. Ancak bunların yanı sıra halk arasında yaygın olarak görülen başka hastalıklar vardı ki, bunların başında verem[23], tifüs[24] ve frengi[25] ve sıtma gelmekteydi.

II. Dünya Savaşı Sürecinde Sıtma ile Mücadele (1939-1945)

Tarih 1 Eylül 1939'u gösterdiğinde II. Dünya Savaşı patlak vermiş ve Türkiye savaşa girmemesine rağmen savaşın olumsuz koşullarından etkilenmiştir. Bu olumsuz koşullardan fazlasıyla etkilenen alanlardan biri de sağlık alanı olmuştur. Bu dönemde daha önce azaltılan ya da hemen hemen yok edilen salgınlar tekrar baş göstermiş ve savaş koşulları nedeniyle bu hastalıklarla mücadele zorlaşmıştır. Savaşın ticareti sekteye uğratmasından dolayı bulaşıcı hastalıklarla özellikle de sıtma ile yapılan mücadelede gerekli olan ilaç ve malzemelerin tedarikinde güçlükler yaşanmıştır. Örneğin, 1940-1941 yıllarında sıtmanın tedavisinde kullanılan kinin yeterli miktarda elde edilememiş; aynı şekilde mazot da savaş dolayısıyla zor bulunabilen maddelerden biri olmuştur. Bununla birlikte, savaş öncesi dönemde anofel sürfesi mücadelesinde kullanılan parisyeşili denilen kimyasal madde de dönemin koşulları nedeniyle tedarik edilememiştir.[26] Bütün bu sıkıntılar sıtmanın savaş boyunca salgınlar haline dönüşmesine neden olmuş ve halk cephede savaşmamakla birlikte salgınlarla savaşmak zorunda kalmıştır.

Savaşın başlarında dahi yeterli miktarda elde edilemeyen kininin tedariki savaşın ortalarına doğru iyice güçleşmiş ve yurt dışından kinin ithal edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, İngiltere'den İstanbul'a gönderilen beş ton kinin Kızılay'ın satış deposu tarafından teslim alınmış ve önce ordu daha sonra ise halkın ihtiyacına sarf edilmek üzere depolanmıştır. 26 Mart 1943 tarihli bir arşiv belgesinde kinin ithali ile bilgi ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır:

"*Sıtma mücadelesine sarfedilmek üzere kinin darlığı his edildiğinden beri Devlet hesabına kinin getirilmesi için ötedenberi Hariciye Vekâletimiz delaletiyle yapılan müteaddid teşebbüsler neticesinde bu defa İngiltere Hükümeti tarafından gönderildiği yine mezkûr Vekâlet tarafından bildirilmiş olan beş ton kinin ahiren İstanbul'a gelmiş ve*

sakatlıklar nedeniyle *"Körler Memleketi"* denilen Adıyaman'da ve yine aynı yıl Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispanseri açılmasıyla başlamıştır. 1930 yılında çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 99-102. maddelerinde trahom savaşına daha çok önem verilmiş; hastalığın bildirimi zorunlu kılınarak Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılacak koordineli bir çalışmayla okullarda gerekli tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Hastalıkla mücadele kapsamında hastaneler ve dispanserlerin yanı sıra köy tedavi evleri de kurulmuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 130-131. Öztürk-Günay, *Atatürk Döneminin Sağlık Politikası*, s. 22.

22 I. Dünya Savaşı süreci ve öncesinde özellikle Hac mevsiminde Hicaz'a giden hacıların ülkeye taşıması sonucunda görülen kolera, 1918 yılında itibaren yurdumuzda yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında yasaklanan Hac yolculuğuna 1947 yılında izin verilmesiyle birlikte kolera tehlikesiyle tekrar karşı karşıya kalınsa da hastalıkla mücadelede başarılı bir sınav verilmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 85-86.

23 Verem, gerek Türkiye'de gerekse bütün dünyada görülen; disiplinsiz yaşantı, beslenme bozuklukları, kültürel yetersizlikler ve kötü çevre sağlığı koşulları gibi faktörlerden dolayı bulaşan bir hastalıktır. Türkiye'de de Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında yaygın olarak görülen verem, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1943-1947 yılları arasında Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul ve İzmir'de yapmış olduğu ölüm tespitlerine göre daima ilk üç sırada görülmüş ve genel ölümlere oranı da ortalama %13.5 olarak saptanmıştır. Bu hastalıkla mücadelede temel taşın atılmasında ve veremin milli bir sorun olarak ele alınmasında büyük hizmetler veren gönüllü dernekler birliği olarak Ocak 1948'de kurulan *"Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği"* veremle mücadelede etkin rol oynamıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 111-112.

24 Bitle bulaşan tifüs, gerek Cumhuriyet döneminde gerekse öncesinde geniş bir yayılma sahası bulmuştur. II. Dünya Savaşı sürecinin zor koşulları nedeniyle özellikle de 1942 yılıyla birlikte hastalık yayılmaya başlamış ve ertesi yıl salgın halini almıştır. Salgınla başa çıkabilmek amacıyla ülkede geniş bir aşı uygulamasına geçilmiş ve bunu sağlamak üzere Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde tifüs laboratuvarı kurularak geniş çaplı bir aşı üretiminin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. 1946 yılından itibaren vakalar azalmaya başladığı bilinmektedir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 99.

25 Sosyal ve zührevî hastalıkların en önemlisi olarak bilinen frengi, XIX. yüzyılın ilk yarısında önce İstanbul'da görülmeye başlanmış ve daha sonra yurt geneline yayılmıştır. Bolu ve Kastamonu'dan İstanbul'a geçim olanakları sağlamak amacıyla gelen ve daha sonra geri dönen kişiler tarafından bölgeye yayılan frengi için mücadeleye başlanmış ve 1913 yılında hazırlanan *"Kastamonu Vilâyetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Hey'eti Tıbbiyeye Dair Nizamname"* ile bu mücadeleye resmî bir hüviyet verilmiştir. Nizamname kapsamında Kastamonu bölgesinde 50'şer yataklı 6 adet hastane kurulması ve hastane yataklarının yarısının frengi için ayrılması öngörülmüştür. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 91. Öztürk-Günay, *a.g.e.,* s. 22.

26 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 386.

Kızılayın İstanbul satış deposunca tesellüm edilmiştir. Bu kininler evvelce fazla miktarda sipariş edilen ve vüruduna çoktanberi intizar edilmekte bulunan kininlerden olup Millî Mudafaa Vekâletince sipariş olunduğu bildirilen kininler olmamak lâzım gelecektir. Âti için stok edilmiş bulunan bu kininler başta Ordu ihtiyacı göz önünde bulundurulmak üzere zamanı geldiğinde memleket ihtiyacına sarfolunacaktır. Esasen bu sene Millî Mudafaa Vekâleti emrine bir ton kinin verilmiş bulunduğunu ve yukarıki maruzatımızın cevaben Millî Mudafaa Vekâletine yazılmış olduğunu ve Yüksek derkenarlarının ilişik olarak iade kılındığını saygılarımla arz ederim. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili."[27]

O dönemde sıtma ile mücadelede sadece kinin tedarikinin değil diğer unsurların da meclisin gündeminden düşmediği bilinmektedir. Bu bağlamda Maraş Mebusu Dr. Kemali Bayazıt'ın 27.12.1943 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiği soru önergesi dikkat çekicidir. Önergede yer alan ilk soru, son zamanlarda zayıfladığı belirtilen Sıtma Mücadele Teşkilâtı'nın kuvvetlenmesi, tam bir randımanla çalışması ve yurdun çeşitli yerlerinde beliren mücadele ihtiyaçlarını karşılayacak derecede gelişmesini sağlamak amacıyla Sıhhat Vekâleti'nin ne gibi önlemler aldığı üzerinedir. İkinci soru, sıtmanın kaynağı olan bataklıkların kurutulması için Sıhhat ve Nafıa Vekâletleri'nin işbirliği içerisinde çalışıp çalışmadığı, eğer işbirliği varsa bir plan ve program dâhilinde olup olmadığı üzerine şekillenmiştir. Bazı yerlerde bataklıkları temizleme işi tam anlamıyla yapılmadığında orada yeniden bataklıklar oluştuğu için Sıhhat Vekâleti'nin ne tür önlemler aldığı da ayrıca sorulmuştur. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sorular sıtma mücadelesini yasal çerçevesini irdelemektedir. Bunlar arasında üçüncü soru küçük su birikintilerinin temizlenme hususu ile ilgilidir. Dördüncü soru 839 sayılı Sıtma Mücadele Kanunu'nda 9-11. maddelerin neden bir kısım şehir kasaba ve köylerde yapılamadığı; beşinci soru çeltik ziraatının ıslahı için mevcut kanunun değiştirilmesi çerçevesindedir. 6-10. Sorularda ise sıtma ilaçları reçeteyle verildiğinden halka külfet getirmeyen daha kolay bir yolla bu işin nasıl yapılacağı, özellikle köylerde kinin ve atabrin tedariki, sıtma ilaçlarının karaborsaya düşmesi ve buna karşı alınacak tedbirler, sürfe mücadelesi ve cibinlik gibi unsurlar dile getirilmiştir.[28] Buradan hareketle, II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin sıtma ile mücadelede kolay bir sınav vermediği ve alınan tedbirlere rağmen özellikle de salgınların yurt çapında olmasından dolayı çözümlerle birlikte birçok sıkıntının da beraberinde yaşandığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda gerek coğrafyası gerekse merkezi konumuyla sıtma ile mücadelede dikkat çeken yerlerden biri de Kocaeli'dir.

Kocaeli'de Sıtma Mücadelesi (1923-1945)

Cumhuriyet döneminde sıtma ile mücadele kapsamında sıtmanın görüldüğü yerlerde mücadele teşkilatları kurulmuş ve teşkilatlar faaliyetlerini bir plan kapsamında organize etmiştir. Memleket ise sıtma bakımından iki mıntıkaya ayrılmıştır. Birinci mıntıkayı; Trakya ve Anadolu'nun sahilleri, büyük nehir yatakları ve Anadolu'nun Güneydoğu vilayetleri oluşturmuştur. İkinci mıntıka ise geri kalan dağlık mıntıkalarla ile yüksek platoları kapsamıştır. Birinci mıntıkada nüfus fazla olduğundan sıtma daha hızlı yayılmıştır ve sıtmanın fazla görüldüğü yerlerden biri de İzmit'tir. [29] Bu durum gazete sayfalarına şu şekilde yansımıştır:

"*Dört sene zarfında (1925-1928) Türkiyede sıtma mücadelesi neticesinde (2.102.053) kişi muayene ve (363.203) hasta tedavi edilmiş ve (580.386) kan muayenesi yapılmıştır. Bu hastalardan (197.285) kişiye tevzi edilen kinin miktarı ise (9.227) kilo (931) gramdan ibarettir. Sıtma mücadele mıntakası [mıntıkası] Ankara, Adana, Aydın, Konya, Bursa,*

27 BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 177.223.17.
28 BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 8.50.14.
29 İsmail Çakırçoban, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 25.

Kocaeli, Samsun vilayetleri idi."[30]

1928-1938 yılları arasında Kocaeli mıntıkasında açılan kanalın uzunluğunun 163 km.yi bulduğu ve yine bu müddet zarfında 43.548 dekarlık bataklık alanın kurutulduğu bilinmektedir. Kurutulan bataklıkların topraksız köylüye verilerek tarımın yapıldığı alanlara dönüştürülmesiyle birlikte tarımın geliştirilmesine katkı sağlanmış ve böylelikle ekonomik bir kazanım sağlanmıştır. 1940'lara yaklaşırken bataklık kurutma işinin hızlandırıldığı, yaygınlaştırıldığı ve bu sayede sıtma hastalığının hemen hemen yok edildiği aşağıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır:

"*İzmitte senelerdir başlıyan sıtma mücadelesi ve bataklık kurutulma ameliyesi nihayet bulmşu (bulmuş), iş pek küçük teferruata inhisar etmiştir. Sıtma mücadele doktor ve sıhhat memurları bütün İzmit köylerini her hafta birer birer gezerek hastaları muayene ve tedavi etmektedirler. Şurasını ehemmiyetle işaret edelim ki İzmitte yeni hastalığa tutulmuş sıtmalı yoktur. İçtimaî derdlerin başında gelen sıtmanın ortadan kalkması, bataklıklarda arpa, buğday, mısır istihsal edilmesi sanıldığı kadar kolay olmamıştır. İzmit sıtma mücadele heyeti, işin merkezi sıkletini şimdi mülhakata vermiştir. Bu arada bilhassa Adapazarı ön plânda gelmektedir. Burada yüz binlerce dönüm araziyi kaplıyan Keçiviran bataklığı kurutulacaktır. Kâğıd fabrikası ve mücadele heyeti birleşerek Sapanca gölünü İzmit körfezine akıtacaklardır. Yapılan keşifler bu işin 400 bin liraya kabil olacağını gösteriyor. Bu vaziyet üzerine 5 köyün ortasında bulunan Büyük Derbend bataklığı köylülerin arzusile kendileri tarafından kurutulmağa başlanmıştır. Geyve ile Akhisar arasında bulunan bataklık da kurutulmaktadır. Akyazıdaki mücadele de nihayet bulmuş olduğundan teşkilâtı Hendek kasabasına naklolunmuştur. Hendekte de mücadele başlamıştır. Gölcüğün Kazıklı mevkiindeki bataklık da kurutulmaktadır. Karasu ve Kandire ovalarındaki bataklıkların kurutulmasına da büyük bir ehemmiyetle devam etmektedir. Sonra Adapazarı, Akyazı, Karasu ovalarını daimi olarak su içinde bırakan Mudurnu çayının mecrası da değiştirilmiştir. Vilâyetin her neresine baksanız sıtma mücadele heyetinin daimi ve hummalı bir faaliyet içinde olduğunu görürsünüz. Buna inzimam ederek vilâyet hususî muhasebe bütçesinden üç ekskevatör de satın alınmıştır. İzmit sıtma mücadele sahasında 30 bin hektar bataklık vardır. Bunlar, sistemli, metodlu, ve programlı bir çalışma ile pek azalmış, hastalık miktarı da yüzde 55ten yüzde 7 ye düşmüştür. İzmitte çeltik ziraatinin menedilmesi de sıtmanın azalmasında pek ziyade amil olmuştur. İzmitin, sıtmalı diye çıkan adı tarihe karışmıştır."*[31]

Sıtma mücadelesinin başarılı sonuçları vermesi ve bu süreçte yapılanlar sıklıkla basına yansımıştır. Basından edinilen bilgiye göre; 1938 yılının Mart ayından Ekim ayına kadar geçen süreçte 106.603 kişi muayene ve 22.666 eski sıtmalı da tedavi edilmiştir. Yine bu müddet zarfında 6463 kan muayenesi yapılmıştır.[32] O dönemde İzmit'teki mevcut durum gazete sayfalarında şu şekilde yankı bulmuştur:

"İzmit, (Hususî)-Tabiatin, münbit ve bereket dolu Kocaeli topraklarına yaptığı yaman bir zulüm vardır ki, adına bataklık derler. İzmitte, Altıncıoğlu, Dipsiz, Bakırlı, Derbend, Kazıklı, Gölcük, Adapazarında Gökçeören, Ahyazı, daha ötesinde Hendek ve ilerisinde Karasu ovalarını kısım kısım, istilâ etmiş ölüm kaynakları, bu toprak üzerinde sakin vatandaşları, uzun ve çok uzun seneler renksiz, cılız, bitab düşürerek birer birer, mezara götürmüştür. Ekilen çeltik de, bunun üzerine tabiri mahsusile tuz, biber ekmiş ve İzmit denildiği zaman (sıtma) buna âlem olmuştur. Kocaeli havzasında, mütevali ve programlı bir şekilde devam eden sıtma mücadelesi, Cumhuriyet Türkiyesinin vatandaş sağlığına verdiği kıymet ve ehemmiyeti en bariz vasıflarla gösteren güzel bir vesikadır."[33]

30 "Sıtma mücadelesi", *Cumhuriyet*, 7 Kânunusani 1930, s. 2.
31 Cumhuriyet, 13 Eylül 1937, s. 6.
32 "İzmit vilâyetinde sıtma mücadelesi", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1939, s. 6.
33 *A.y.*

Bu gazete haberinden edinilen bilgiye göre, Cumhuriyet döneminde İzmit'te bataklık alanların önemli bir yer kapladığı ve çeltik ekimiyle birlikte de sıtma denilen illet hastalıktan halkın kolay kolay kurtulamadığı göze çarpmaktadır. Buradan hareketle, devletin bu büyük sorunun farkındalığıyla Kocaeli havzasındaki sıtma mücadelesini etkin ve programlı bir şekilde yürüttüğü de dikkati çekmektedir. Aynı haberde sıtma ile mücadelede kullanılan ilaç ve kinine de değinilmiş ve mücadelenin nasıl bir çerçevede yapıldığı şu sözlerle anlatılmıştır:

"*Son altı ay içinde, sıtmalılara 387 kilo kinin, 7655 tatlı kinin, 1160 kinin ampülü, zayıf hastalara 942 kuvvet ilâcı verilmiştir. Sivrisineklerin üremesine mâni olmak için 94 kilo Paris yeşili, 14500 kilo mazot sarfedilmiş ve sıtma mücadelesi sıhhat memurlar köy köy, ev ev, dolaşarak birikinti suları izale etmişlerdir. Devre zarfında, 7676 metre derin ve geniş kanallar açılmış, 19314 metre kanal temizletilmiş, 3276 metre mikâbı çukurlar doldurulmuştur. 2.065.460 metre murabbaı bataklık kurutulmuştur. 5480 metre dere, 20.035 metre uzunlukta harklar açılmıştır. Hususî Muhasebe bütçesinden büyük fedakârlıklar ihtiyarile satın alınan 3 Ekiskavatör makinesi bataklıkları kurutmıya devam etmektedir. 50 bin dönümlük araziyi kaplıyan Adapazarında Gökçeören bataklığının kurutma ameliyesi nihayet bulmak üzeredir. Bundan sonra 12 bin dekarlık Derbend bataklığı kurutulacaktır. Adapazarındaki Çeltik komisyonu, bu mıntakada [mıntıkada] çeltik ziraatinin men'ine karar vermek suretile cidden takdire değer güzel bir hareket göstermiştir.*

Kocaeli köylüsüne:

Sıtma var mı? diye sorulunca, gözlerinde bir övünc ateşi yanıyor; tatlı tatlı, gülüyor ve şöyle cevab veriyorlar:

Yok yok.. Soyha zıbardı gayri…"[34]

II. Dünya Savaşı süreci öncesinde Kocaeli ve yöresinde uzun süredir yürütülen sıtma mücadelesiyle birlikte önemli bir yol alınmış ve halkın bu hastalıktan kurtulduğu gazete sayfalarına yansımıştır. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte oluşan mevcut koşullar salgınları yörede tekrar tetikleyecektir.

II. Dünya Savaşı Sürecinde Sıtma

Eskiden "sıtmalık" diye tabir edilen İzmit'te sıtma ile mücadele sonrasında esasen hastalık önemli oranda azaltılmış ve hastalığı tamamen yok etmek amacıyla çalışmalara ara verilmeden bataklıkların kurutulması suretiyle devam edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939 yılından önceki dönemde İzmit ve çevresinde sıtma oranı % 28 olmakla birlikte 1939 yılında programlı bir çalışma ile bu oran % 6'ya kadar düşürülmüştür. Sıtma ile mücadele kapsamında muhtelif köylerde 23 km. uzunluğunda yeniden kanallar açılmış; 338 km. kanal, 2 km. dere ve 17 km. hark temizlettirilmiştir. Bunların yanı sıra hastalık saçan bataklıklar da önemli oranda kurutulmuştur.[35]

1940 yılına gelindiğinde, Temmuz ayında İzmit'te 70 köy teftiş edilmiş olup, yeni hastalık vakalarına rastlanılmamıştır. Bu olumlu çalışmalarda belediyenin faaliyetlerinin az olduğu ve şehrin temizliğine bakılmadığı yolundaki iddialar gazete sütunlarına yansımış ve İzmit Belediyesi'nin önceki başarılı çalışmalarına savaşın gölge düşürdüğü belirtilmiştir.[36] Yine aynı yıl İzmit ve Kocaeli havzasında çeltik ziraatının sıtma hastalığını ortaya çıkarması sebebiyle yasaklandığı ve bu yasaklama sonucunda sıtmanın önemli oranda azaldığı basına yansımıştır.[37] Daha önceleri % 27-28 olan sıtmalı oranı 1941 yılı itibariyle %6'ya kadar

34 *A.y.*
35 Çakırçoban, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, s. 28-29.
36 Çakırçoban, *a.g.t.*, s. 32.
37 Çakırçoban, *a.g.t.*, s. 33.

düşürülmüştür. Adapazarı'nda on bin dekar olduğu tahmin edilen Tesbihli Gölü bataklığı kurutulmuş ve 9.000 m. uzunluğunda kanallar açılmıştır. Gökçeören bataklığı da tamamen kurutulmuş, burada kanallar açılmış ve kurutulan bataklıklar topraksız köylüye verilmiştir.[38]

Ne var ki, savaşın ilerleyen yıllarıyla birlikte Kocaeli ve yöresindeki sıtma vakalarında tekrar artış görülmeye başlanmış ve bu vakaların bir kısmı ölümle sonuçlanmıştır. Bu durum gazete sütunlarında şu ifadelerle dile getirilmiştir:

"*İzmit (Hususi muhabirimizden)- Kocaeli bölgesinde sıtma mücadelesi bu sene gevşek tutulduğu ve lâyık olduğu önem verilmediği için, hastalık bazı kasabalarda salgın halini almış bulunmaktadır. Bilhassa Geyve halkı, bu hastalıktan fazlasile muztaribdir. Mahallinden alınan haberlere göre, bu mevsmide [mevsimde] Geyvede sıtmadan 157 vatandaş ölmüştür. Ayrıca Geyve köylerinde de sıtma vardır. Hınka isimli köyde de 26 ölüm vak'ası tesbit edilmiştir. İzmit köyleri ile Adapazarı, Hendek, Karasu, Sabancadaki durum da iyi değildir. Kiniz azlığı da hastalığın çoğalmasında âmil olmuştur. Alâkadar daire, hastalığı önlemek için tedbirler ittihaz etmeğe başlamıştır. Geyvede bir tek kininin 15 kuruşa kadar satıldığı görülmüştür*."[39]

Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan bu haber ile ilgili olarak yetkili makamlarca bir araştırma başlatılmış ve Geyve'de sıtmadan hayatını kaybeden kişi sayısının yanlış verildiği konusunda gazetedeki yetkililer bilgilendirilmiştir. Haberde geçen şu ayrıntılar dikkati çekmektedir:

"*Kocaeli vilâyetindeki sıtma salgını hakkında İzmit muhabirimizin verdiği bir haber, gazetemizin 11 teşrinievvel tarihli nüshasında çıkmıştı. Kocaeli vilâyeti, bu haber hakkında bize gönderdiği bir tezkerede diyor ki:*

1 ikincikânun 943 tarihinden 11/10/943 tarihine kadar Geyvede muhtelif hastalıklardan ölenlerin sayısı (64) olduğuna göre, bir mevsimde yalnız sıtmadan gösterilen 156 ölüm vak'asının hakikate uygun olmadığı anlaşılmıştır.

İzmit, Adapazarı, Hendek ve Karasu köylerinin sıtma durumunda bir fevkalâdelik olmadığının ve Geyvede sıtmanın salgın bir hal almak istidadını göstermesi üzerine 15 temmuz 943 tarihinden itibaren alâkadarlarca gereken tedbirlerin alındığının ve sıtma mücadele mıntıkası dahil ve haricinde bulunan köy, kasaba ve şehirler halkından sıtmalı olanlara meccanen tevzi edilmek üzere vilâyetimizde yeter miktarda sıtma ilâcları bulunduğunun neşrini rica ederim."[40]

Haberden anlaşıldığına göre, sıtmanın salgın haline dönüşmeye başlamasıyla birlikte yörede acilen tedbir alınmıştır ve savaş sürecinde sıtma ilaçları konusunda sıkıntı çekilmesine rağmen o dönemde Kocaeli'de yeter miktarda sıtma ilacı mevcuttur.

Savaşın son yılı olan 1945'te çıkartılan yasayla sıtma savaş alanı genişletilmiş ve 53 il olağanüstü savaş bölgesi olarak ilan edilmiştir. Bunlardan biri de Kocaeli'dir.[41] Mücadeleyi daha etkin kılabilmek amacıyla mülki amirleri ödüllendiren hükümet, Gökçeören bataklığının kurutulmasında gösterdiği başarıdan dolayı Kocaeli Valisi Ziya Tekeli'yi de ödüllendirmiştir.[42]

Sonuç

Tıbbın tanımladığı ilk hastalıklardan biri olan sıtmanın Anadolu'da tarihin çeşitli dönemlerinde büyük salgınlara ve beraberinde çok sayıda insan kayıplarına neden olduğu

38 Cumhuriyet, 14 Nisan 1941, s. 2.
39 "Kocaeli vilâyetinde sıtma salgını", *Cumhuriyet*, 11 Birinciteşrin 1943, s. 2.
40 "Kocaeli vilâyetindeki sıtma salgını hakkında", *Cumhuriyet*, 23 Birincikanun 1943, s. 2.
41 Çakırçoban, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, s. 56-57.
42 Çakırçoban, *a.g.t.,* s. 133.

bilinmektedir. Ancak özellikle XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyasında görülen büyük savaşlarla birlikte sıtma neredeyse bu coğrafya ile özdeşleşerek birçok bölge ve şehri adeta esir almıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde bir yandan yeni ve modern bir toplum yapısı oluşturmaya çalışılırken diğer yandan da bu toplumun içerisinde hızla yayılan salgın hastalıklarla mücadele etme zorunluluğu doğmuştur.

Anadolu'da sıtmanın hızla yayıldığı yerlerden biri de Kocaeli ve yöresidir. Kocaeli'de o dönemde çok sayıda bataklık olması, çeltik ekiminin yapılması, hastalıkla mücadele edecek sağlık işgücünün yetersizliği v.b. nedenlerden dolayı sıtma korkulan bir hastalık haline gelmiştir. Ancak planlı ve programlı bir mücadele ile sıtma zaman içerisinde önemli oranda azaltılmıştır. Hastalığın neredeyse sona erdiğinin düşünülmekte olduğu bir dönemde II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte devletin ve toplumun içerisinde bulunduğu koşullar kötüleşmiş; ticaretin sekteye uğraması, ilaç ve kinin miktarlarının yetersizliği, mazot tedarikinin zorlaşması gibi nedenlerden dolayı hastalık savaşın ilerleyen yıllarında yeniden salgın halini almaya başlamıştır. Kocaeli ve yöresinde, yeterli miktarda kinin olması, bataklıkların kurutulması, çeltik ekiminin yasaklanmasına rağmen salgınlarla mücadele yine de kolay olmamış; 1945 yılında belirlenen sıtma ile mücadelede olağanüstü savaş bölgesi ilan edilen vilayetler arasında Kocaeli de yerini almıştır.

KAYNAKÇA

A. Kitap ve Makaleler

Akdur, Recep, *Sıtma*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara.

Akdur, Recep, *Sıtma Eğitim Notları*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara, 1997.

Akdur, Recep, *Sıtma Temel Bilgiler*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004.

Aydın, Erdem, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (20-23 Eylül 1993, İstanbul), TTK, s. 301-308.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, Yayın Kurulu: Hasan Ersel v.d., YKY, İstanbul, 2005, Cilt I.

İstatistik Yıllığı (Ankara 1938/1939), İstanbul, Hüsnütabiat basımevi, C.XI., , neşriyat no: 159.

Karabulut, Umut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *ÇTTAD*, VI/15, (2007/Güz), s. 151-160.

Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, SSYB Yayınları, Ankara, 1973.

Tuğluoğlu, Fatih, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), 2008, s. 351- 359.

Öztürk, Yusuf - Günay, Osman, *Atatürk Döneminin Sağlık Politikası*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yayın No: 2, 1991.

Ünalan, Ata, *Sıtma*, Titaş Basımevi, Ankara, 1943.

B. Tezler

Çakırçoban, İsmail, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010

Vergili, Ayhan, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

C. Gazeteler

Cumhuriyet (7 Kânunusani 1930, 13 Eylül 1937, 22 Şubat 1939, 13 Mart 1939, 11 Birinciteşrin 1943, 23 Birincikanun 1943).

D. Arşiv Belgeleri

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 177.223.17.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 8.50.14.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

T C
SIHHAT VE İÇTİMAİ
MUAVENET VEKÂLETİ
Hıfzıssıhha İşleri Dairesi Reisliği

Genel No. 66
Özel No. 4675
İlişiği : "2"

Ankara
26 Mart 1943

Öz Millî Mudafaa Vekâletine verilen kinin hakkında .

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Baş Vekâlete

Karşılık. 9/3/1943 tarih ve evrak 4/1492 sayılı derkenarlarına :

Sıtma mücadelesine sarfedilmek üzere kinin darlığı his edildiğindenberi Devlet hesabına kinin getirilmesi için ötedenberi Hariciye Vekâletimiz delaletiyle yapılan müteaddid teşebbüsler neticesinde bu defa İngiltere Hükûmeti tarafından gönderildiği yine mezkûr Vekâlet tarafından bildirilmiş olan beş ton kinin ahiren Istanbul'a gelmiş ve Kızılayın Istanbul satış deposunca tesellüm edilmiştir. Bu kininler evvelce fazla miktarda sipariş edilen ve vaktinden çoktanberi intizar edilmekte bulunan kininlerden olup Millî Mudafaa Vekâletince sipariş olunduğu bildirilen kininler olmamak lâzım gelecektir. Âti için stok edilmiş bulunan bu kininler başta Ordu ihtiyacı göz önünde bulundurulmak üzere zamanı geldiğinde memleket ihtiyacına sarfolunacaktır. Esasen bu sene Millî Mudafaa Vekâleti emrine bir ton kinin verilmiş bulunduğunu ve yukarıki maruzatımızın cevaben Millî Mudafaa Vekâletine yazılmış olduğunu ve Yüksek derkenarlarının ilişik olarak iade kılındığını saygılarımla arzederim.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili
Dr. H. Alatas.

27.3.1943

1

030 | 10 | | | 177 | 223 | 17

4/3042 2

-3- Yazılacak karşılıkta geldiği şubenin tarih ve numarasının yazılması lâzımdır.

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 177 - Dosya No: 223 - Sıra No: 17

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

RİYASETİ KÂTİBİ UMUMİLİĞİ
KANUNLAR KALEMİ MÜDÜRLÜĞÜ

SURET

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sualler

1 - Son zamanlarda zayıfladığı görülen Sıtma mücadele teşkilâtının ,

A) Kuvvetlenmesini ,

B) Tam bir randmanla çalışmasını,

C) Yurdun muhtelif yerlerinde beliren mücadele ihtiyaçlarını karşılıyacak derecede inkişafını ,

Temin etmek için Sıhhat vekâleti acilen ne gibi tedbirler almıştır ?

2 - Sıtma membaı olan bataklıkların kurutulması için, Sıhhat vekâleti Nafıa vekâleti ile iş birliği yapmış mıdır ? Bu iş birliği için bir pilân ve proğram varmıdır ? Bu güne kadar bu konuda yapılan faaliyet neden ibarettir?

Bazı yerlerde daimî temizleme işi yapılmaması dolayısiyle , kurutulan bataklıklardan tekrar bataklık vucüde gelmektedir . Buna mani olacak tedbirler hakkında Sıhhat vekâleti ne düşünmektedir ? ve bu hususta Nafıa vekâletiyle iş birliği yapmakta mıdır ?

3 - Sıtma mücadele mıntakaları dahilinde ve haricinde, küçük say ile izalesi mümkün su birikintilerinin temizlenmesi hususunda Belediye, köy ve sıtma mücadele kanunlariyle mevzu mecburiyetler ve mükellefiyetlerin her tarafta tam bir şekilde tatbik edilmediği görülmektedir . Bu kanun hükümlerinin her yerde tam tatbikını temin için, Sıhhat vekâleti ne gibi tedbirler almıştır ?

4 - Şehir, kasaba ve köylerde su mecralarına ait olarak Belediye ve Köy kanunlarında mevzu mecburiyetlerden maada, 839 numaralı Sıtma mücadele kanununun 9, 10 ve 11 nci maddelerinde yazılı işler ve tesisat, bir kısım şehir, kasaba ve köylerde yapılmamıştır . Bu kanun emirlerinin her tarafta yerine getirilmesini sağlamak için Sıhhat vekâleti ne gibi tedbirler almıştır?

030 | 10 | | | 8 | 50 | 14

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 8 - Dosya No: 50 - Sıra No: 14

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

KARAMÜRSEL HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ VE SAĞLIK HİZMETLERİ

Rahime AYDIN ER*

Giriş

1877 yılında kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, faaliyetleriyle dönemin en önemli yardım derneği olmuştur. Cemiyet, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak Osmanlı'nın taraf olduğu Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile Milli Mücadele dönemlerinde askerler, sivil halk ve savaş nedeniyle mağdur olan göçmenlere ihtiyaç duydukları her konuda yardım etmiştir.[1] Bu yardımlardan en önemlisi sağlık alanında yürütülen çalışmalardır. Özellikle milli mücadele yıllarında cemiyet, bütün cephelerde veya cepheye yakın yerlerde kurduğu Hilâl-i Ahmer Hastaneleri, hasta taşıma servisleri, donattığı hastane gemileri, yetiştirdiği hemşireler ve gönüllü hasta bakıcılar ile savaş alanında yaralanan ve hastalanan yüz binlerce askere tedavi ve bakım hizmeti sunmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından görevlendirilen İmdat Ekipleri cephelerde kurulan hastanelerin yanı sıra hem yaralılara tedavi, hem de halka yemek sağlayan, aşevleri, çayhane gibi hizmetlerini tüm yurtta sürdürmüştür. Bununla birlikte cemiyet bir süre sonra deprem, sel ve heyelan gibi doğal afetler de görev almış, salgın hastalıklarla mücadele etme konusunda uğraşılar vermiştir.[2,3]

Hilâl-i Ahmer tüm halkla bütünleşebilmek, yardımların savaş alanlarına kolay ulaşabilmesini sağlamak için 1911 yılından başlayarak yurt genelinde birçok yerde şubeler açmıştır. Stratejik konumu nedeniyle önemli bir yeri olan İzmit'te cemiyetin şubesini ilk olarak ne zaman açtığı tam olarak bilinmemekle birlikte Ekim 1911 tarihli bir Kızılay Arşiv belgesinde İzmit Mutasarrıfı tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İzmit Şubesi'nin açıldığı bildirildiğinden, en azından 1911 yılı sonbaharında İzmit şubesinin faaliyette olduğunun söylenebileceği bildirilmektedir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İzmit merkez kazasının dışında Karamürsel, Kandıra kazalarında ve Bahçecik nahiyesinde 1912 yılında; Akçaova, Şahinler, Hendek ve Derince nahiyelerinde 1914; Taraklı, Karasu ve Sapanca nahiyelerinde 1915'te şubelerinin olduğu ve bu şubeler aracılığıyla faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir.[4]

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi e-mail: raay@kocaeli.edu.tr. Çalışmada kullanılan arşiv belgelerini paylaşan Sayın Resul Narin'e ve belgelerin okunmasında çok değerli desteklerini esirgemeyen Sayın Okutman Oğuz Polatel'e çok teşekkür ederim.

1 Muzaffer Tepekaya, Kaplan, Leyla. Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kuruluşu ve faaliyetleri (1877-1923). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2003; 10: 148.

2 Seçil Karal Akgün, Uluğtekin, Murat. Hilâl -i Ahmer'den Kızılay'a. Ankara, 2002.

3 Nebahat Oran Aslan. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmalarından Bazı Kesitler. Atatürk Dergisi, 2004; 4(2): 219-236.

4 Mustafa Sarı. Milli Mücadele Dönemi'nde İzmit ve çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri (1919-1923). *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı.* Kocaeli, 2015. s.973-974.

Bu çalışmada öncelikle Türk Kızılayı Arşiv Belgelerinden elde edilen belgeler ve literatür bilgileri doğrultusunda Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin teşkilatlanması ve cemiyetin yürüttüğü sağlık hizmetlerine ilişkin bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

1. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Teşkilatlanması

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Karamürsel şubesinin 1912 yılından itibaren faaliyette olduğu belirtilmektedir.[5] Şubenin ilk açıldığı yıllarda kurucular ve üyelerin kim olduğuna ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bir süre sonra kapatılan şube 1914 ve 1916 yıllarında tekrar açılmıştır. 29 Şubat 1916 yılına ait ulaşılan bir Kızılay Arşiv belgesinde açılan şubede yer alanların lakap ve isimlerinin, Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'ne bildirilmesine ilişkin bilgiye yer verilmektedir.[6]

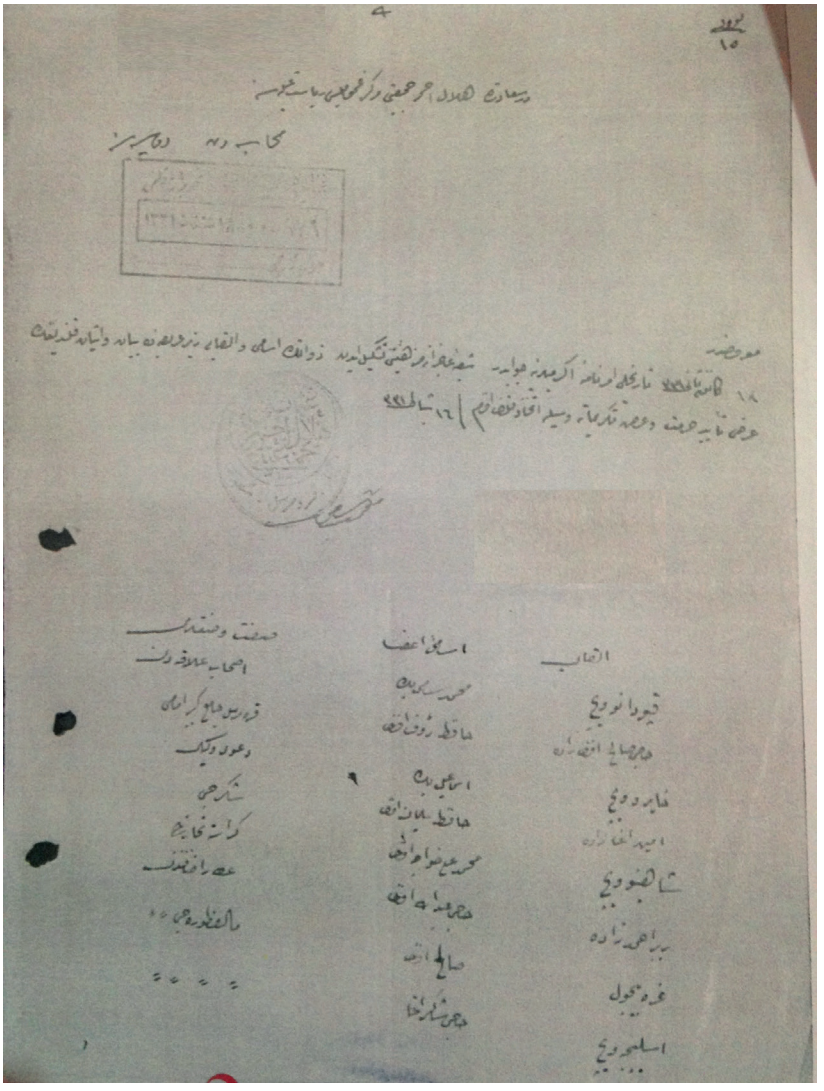

Belge 1: Hilâl-i Ahmer Karamürsel Şubesi'nde yer alan kişilerin lakap ve isimleri

1916 yılına ait bu belgedeki listede Boşnak göçmenlerin yer alması, cemiyetin göçmenlerin sadece yiyecek ve sağlık sorunlarına çözüm bulmakla kalmayıp, onlardan teşkilatlanma ve yürütülen çalışmalarda destek aldığını göstermesi açısından önemlidir. Karamürsel Hilâl-i Ahmer şubesinde yer alan kişiler şu şekilde bildirilmektedir:

5 Sarı, Milli Mücadele …, s. 973.

6 Kızılay Arşivi, Kutu No: 28, Belge No: 146, Hilâl-i Ahmer Karamürsel Şubesi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (16 Şubat 1331/ 29 Şubat 1916).

Dersaadet Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumi Riyaseti Ahalisi'ne

18 Kanunisalih 1331 tarihli emirname-i ekreminelerine cevaptır. Şubeyi acizanemiz heyeti teşkil eden zevatın esami ve elkabı aşağıda beyan ve etyan kılındığının arzıdır.

Elkabı	**Azanın İsmi**	**Sıfat ve Sanatları**
Kapudanoviç	Mehmet Sami Bey	Ashâb-ı alâkadan
Hacı Salih Efendizade	Hafız Rauf Efendi	Karamürsel Cami-i Kebir imamı
Hayroviç	İsmail Bey	Dava vekili
Emin Ağazade	Hafız Süleyman Efendi	Şekerci
Şahinoviç	Mehmet Ali Hoca Efendi	Kereste tüccarı
Berber Ahmetzade	Hacı Abdullah Efendi	Aktar esnafından
Garabiçov	Salih Efendi	Manifaturacı esnafından
İsliceviç	Hacı Şakir Ağa	Manifaturacı esnafından

16 Şubat 1331

Yapılan arşiv taramasında Hilâl-i Ahmer Merkezi ile yapılan malzeme istemi, maaşlar ve istifalara ilişkin yazışmalardan Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde çalışan personel ile sağlık görevlilerine ilişkin bilgilere de ulaşılmıştır. Özellikle görevli sağlık personelinin alacakları maaşlara ilişkin yazışmalara daha sık rastlanmıştır. Örneğin; 14 Temmuz 1913 tarihinde Karamürsel Hastanesi Başhekimi Rasim Ferid Bey tarafından Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne gönderilen yazıda şöyle belirtilmektedir: *"Sâbıkan Hadımköy Hastanesi Başhastabakıcısı olup bu defa irade-i âcizîdeki hastahaneye tayin buyrulan Nureddin Hakkı Efendi evvelce maaşının yedi yüz elli kuruş olmasından nâşî bu kere üç yüz kuruş maaşla istihdamı mûcib-i gadri olacağından bahisle maaşının kemâ-fi's-sâbık itâsında bulunmuştur. Efendi-i mûmâ-ileyh vazife-i mevdûasını kemâl-i gayretle ifâ etmekte olup hastahanenin tarz-ı tertibi ilcâsı olarak hastabakıcı daimî bir takip ve nezaret altında bulunmaları fevkalade lâzimeden ve hastahanenin iki yüz yatağa iblağı halinde bu vazifenin ziyadesiyle kesb-i usret edeceği bedihiyattan olmakla is'âf-ı matlubuna irade-i aliyyelerinin şeref-lâhik buyrulması müsterhamdır."* Yine aynı belgede bir gün sonra *"Maaşının dört yüz kuruşa iblağı kâbil olduğuna ısrar ettiği takdirde müstafi olacağını bildiresiniz"* bilgisine yer verilmiştir.[7] Aynı tarihli başka bir arşiv belgesi Eczacı Asım Bey'in maaşına ilişkindir. Bu belgede Eczacı Asım Efendi'nin 800 kuruş aldığı ve bunun yetmediği belirtilmekte, taşraya gönderilen eczacıların 1200 kuruş maaşla görevlendirilmesi nedeniyle maaşının arttırılmasını ve Temmuz maaşının da bu şekilde ödenmesini istediği bildirilmektedir.[8] 22 Temmuz 1913'te Eczacı Asım Bey'in istifa ettiği bilgisinin Başhekim Rasim Ferid tarafından Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne iletilmesi[9] adı geçen eczacının maaşında bir artış yapılmadığını düşündürtmektedir.

2. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Hizmetleri

Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin diğer şubelerin yürüttükleri gibi öncellikle bu bölgede hastanenin açılması konusunda uğraşılar verdiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla başlangıçta kurulan çadır hastanelerde tıbbi tedavi ve bakım hizmetleri verilmeye çalışılmıştır. 27 Haziran 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Merkezi Umumi Üyesi Doktor

7 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 22, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (1 Temmuz 1329 / 14 Temmuz 1913).

8 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 21, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (1 Temmuz 1329 / 14 Temmuz 1913).

9 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 16, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (9 Temmuz 1329 / 22 Temmuz 1913).

Celaleddin Muhtar tarafından çekilen telgrafta *"Hastahane çadırlarını kurmaya elverişli yerin seçildiği ve bu alanın düzlenmesi için girişimde bulunulmasına ilişkin cevap telgrafının beklendiği"* belirtilmektedir.[10] Temmuz ayına gelindiğinde ise hastanenin yapım çalışmalarına başlanmıştır. 6 Temmuz 1913 tarihinde Karamürsel Kaymaklığı'ndan Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne "*Hastanenin yapılacağı yerin temizliği ve hazırlanması için gönderilen 1025 kuruşun Karamürsel Hastanesi Başhekimi'ne verildiği"* bildirilmektedir.[11] Bundan yaklaşık 5 gün sonra da hastanede yatan hastalara ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin; 10 Temmuz 1913 tarihli bir telgrafta hastane Başhekimi Rasim Ferid Efendi tarafından *"Bir gün önce çeşitli hastalıklardan dolayı 49 hastanın hastaneye kabul edildiği"* belirtilmektedir.[12] Yine 11 Temmuz 1913 tarihi başka bir arşiv belgesinde Kıta Kumandanı tarafından Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne *"Karamürsel'de açılan Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne 70 kadar hastanın gönderildiği ve bundan sonrada gönderileceği, hastaların da şefkatli bir annenin merhametiyle yaklaşılarak tedavi edildiği"* bildirilmektedir.[13]

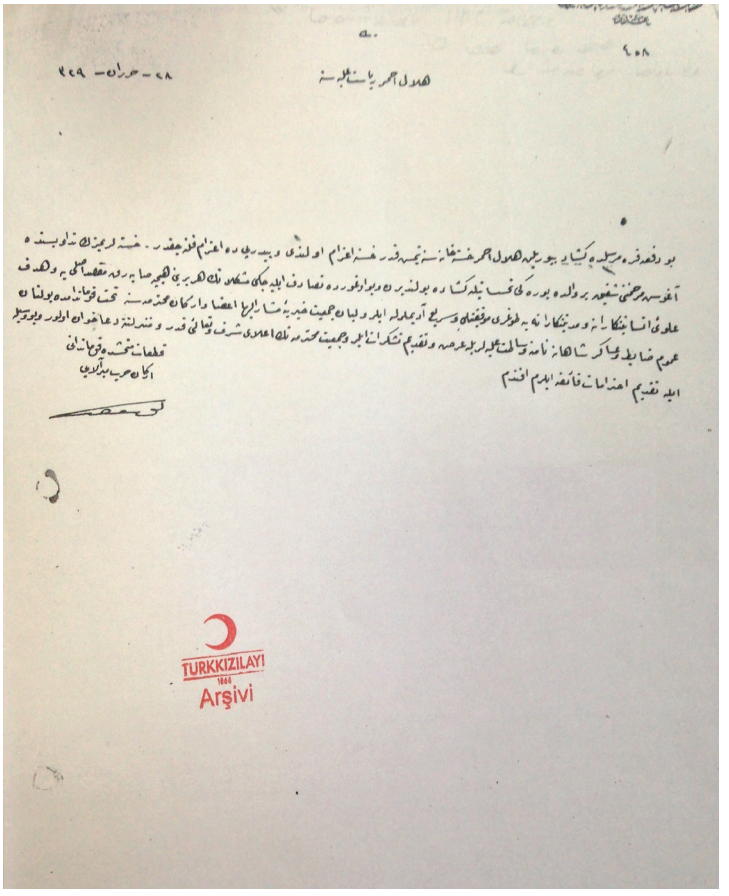

Belge 2: Kıta Kumandanı tarafından Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne yatırılan hastalara ilişkin verilen bilgi

Bu bilgiler doğrultusunda açılan Karamürsel Hastanesi'nin en az 100 yataklı olduğunu, hem halka hem de askerlere hizmet verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 14 Temmuz 1913 tarihli arşiv belgesi de bu bilgiyi desteklemekle birlikte ihtiyaç doğrultusunda hastanenin mevcut yatak kapasitesinin 200'e çıkartılması durumunda gerekli doktor, hasta bakıcı ve eşyaya ilişkin talepleri içermektedir.[14]

10 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 6, Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumi Azası'ndan Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne (14 Haziran 1329 / 27 Haziran 1913).

11 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 34, Karamürsel Kaymakamlığı'ndan Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (23 Haziran 1329 / 6 Temmuz 1913).

12 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 19, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (27 Haziran 1329 / 10 Temmuz 1913).

13 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 20, Kıta Kumandanı'ndan Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (28 Haziran 1329 / 11 Temmuz 1913).

14 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 23, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i

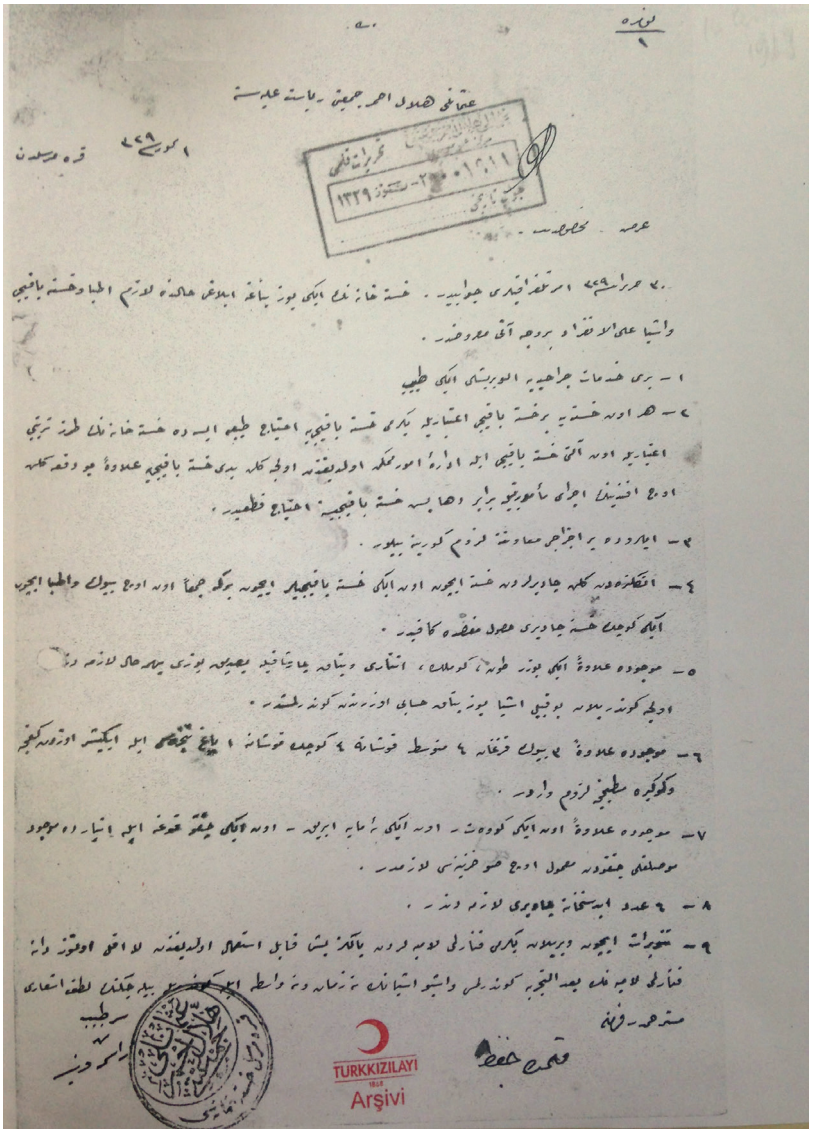

Belge 3: Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Rasim Ferid Efendi tarafından hastane için istenen talepler

Bu talepler şu şekilde sıralanmaktadır:

Biri cerrahi işlem yapabilecek iki tabip

Her on hastaya bir hasta bakıcı gerektiğinden 20 hasta bakıcıya ihtiyaç olduğu görünse de, hastanenin düzeni itibariyle 16 hasta bakıcı ile işlerin görülmesi mümkün olduğundan evvelce gelen 7 hasta bakıcıya ilaveten bu defa gelen 3 efendinin memuriyeti ile beraber daha beş hasta bakıcısına ihtiyaç şüphesizdir.

İleride bir eczacı muavinine lüzum görünebiliyor.

İngiltere'den gelen çadırlardan hasta için 12, hasta bakıcılar için bir, toplam 13 büyük ve doktorlar için 2 küçük hasta çadırı yeterlidir.

Mevcuda ilaveten iki yüzer don, gömlek, entari ve yatak çarşafıyla yastık yüzü mutlaka lazımdır. Evvelce gönderilen eşya yüz yatak hesabı üzerinden gönderilmiştir.

Mevcuda ilaveten 3 büyük kazan, 4 orta büyüklükte yayvan tencere, 4 küçük yayvan tencere, 1 yağ tenceresi ile ikişer uzun kepçe, mutfak kevgirine ihtiyaç vardır.

Umumisi Riyaseti'ne (1 Temmuz 1329 / 14 Temmuz 1913).

Mevcuda ilaveten 12 küvet, 12 emaye ibrik, 12 çinko kova ile anbarda mevcut musluklu çinkodan yapılmış 3 su hazinesi lazımdır.

6 adet abdesthane çadırı lazımdır.

Aydınlatma için verilen 20 fenerli lambalardan yalnız beşinden faydalanıldığından en az 30 tane fenerli lambanın denenerek gönderilmesi ve bu eşyanın ne zaman ve ne şekilde gönderilebileceğinin yazı ile bildirilmesi rica edilmektedir.

Hasta sayısının artması, özellikle cerrahi işlemlerde kullanılacak malzeme ve aletlerin kontrol edilerek tamamlanması ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle Hastane Başhekimi Rasim Ferid tarafından 26 Temmuz 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Merkezi'nden *"Karamürsel Hastanesi için verilen cerrahi operasyon sandığındaki malzemelerin noksan ve eski olması nedeniyle kullanılmayacağından iade edilerek yerine anbardaki dağınık aletlerden ayrılarak bir takım hazırlanması için gerekli iznin verilmesi"* istenmiştir.[15] Ardından bir gün sonra Başhekim Rasim Ferid, Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne anbardan ayrılarak Karamürsel Hastanesi'ne alınan malzemeleri bildirmiştir.[16]

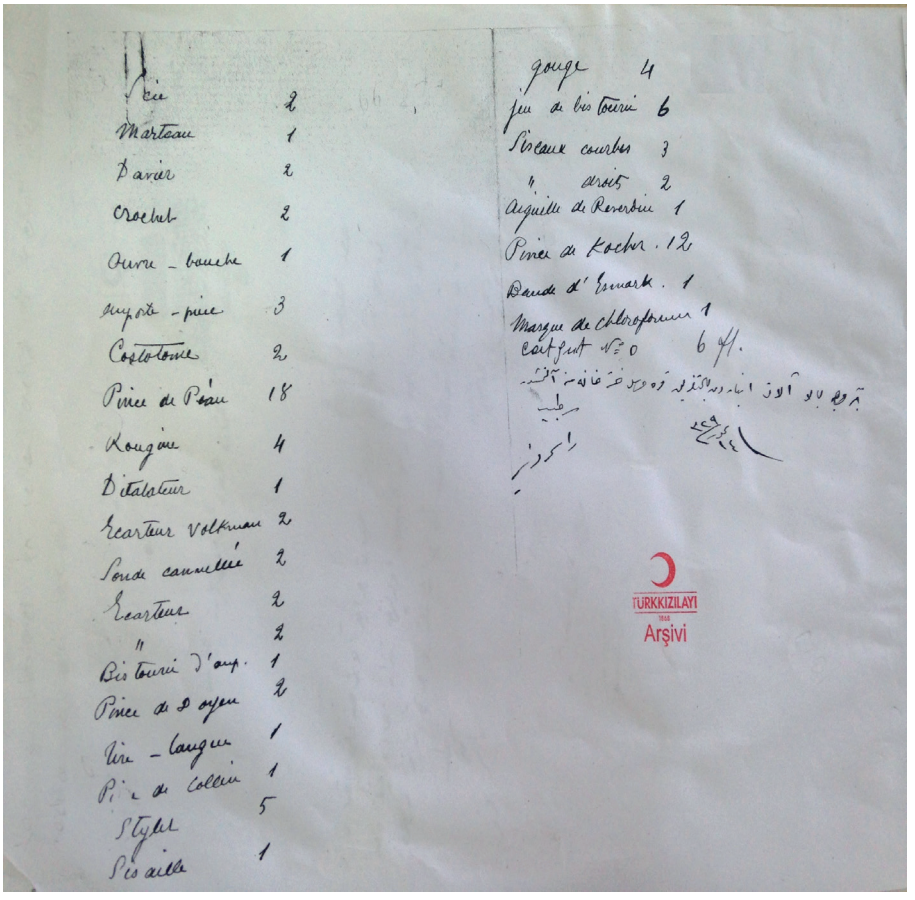

Belge 4: Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi tarafından hastaneye alınan malzeme listesi

Osmanlı'da modern tıp eğitimi 14 Mart 1827'de açılan Tıbhâne-i Amire ile başlamıştır. 1867 yılına kadar hem tıp eğitiminin Fransızca olması hem de eğitim sürecinde açılan Fransızca dersleri nedeniyle hekimlerin Fransızca bilgisi oldukça iyi olmuştur.[17] Karamürsel

15 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 2.1, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (13 Temmuz 1329 / 26 Temmuz 1913)

16 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 2, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (14 Temmuz 1329 / 27 Temmuz 1913)

17 Ülman, Yeşim Işıl. *Türkiye'de 19. ve 20. Yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları,* TıpTarihi ve Tıp Etigi Ders Kitabı, İ.Ü. Cerrahpasa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi, Üniversite Yayınları, İstanbul, 2007: 175-186.

Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Rasim Ferid tarafından hastaneye alınan malzemeler de Fransızca olarak belirtilmiştir. Hastaneye alınan malzemeler şu şekilde listelenmiştir:

Malzeme	Adedi	Malzeme	Adedi
Testere	2	Keski	4
Çekiç	1	Bistüri takımı	6
Küçük kanca	2	Eğri uçlu makas	3
Larengoskop	1	Düz makas	2
Pens taşıyıcı	3	Reverdin iğnesi	1
Cilt cımbızı	18	Kocher pensi	12
Rougine	4	Ermark bandı	1
Ekartor	2	Marque de Chlorofrom	1
Sonda	2	Dikiş ipliği Numara:0	6
Bistüri	1		
Dil çekici	1		
Nasır çekeceği	1		
Şiş	5		

1913 yılı ağustos ayının ortalarına gelindiğinde ise Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ndeki eşyaların toplandığı ve bu eşyalarla birlikte hastalarında nakledildikleri görülmektedir. 14 Ağustos 1913 tarihinde Başhekim tarafından Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne çekilen iki telgrafın birinde "*18 hastanın başka yerlere nakledilmesinin mümkün olabileceği*"[18] bildirilirken, bir diğerinde "*eşyanın üç günden önce toplanıp sevk edilmesinin mümkün olmadığı bu nedenle eşyayı alacak Gülnihal'e hareket emri verilmediyse üç gün sonra hareket ettirilmesi"*[19] istenmektedir.

Bu gelişmelerden üç yıl sonra tekrar Karamürsel'de bir hastane açılması gündeme gelmiştir. Karamürsel Tabibi Ali Kemal tarafından yazılan 1 Temmuz 1916 tarihli belgede *"Hastane yerinin tamamen hazırlandığı ve adı geçen mahal kadar araba yolu açıldığı"* bilgisi verilmektedir.[20] Bu hastanede görev alan personel ve yatan hastalara ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır.

1920 yılında İzmit ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgalinde Karamürsel bölgesi de oldukça olumsuz etkilenmiştir. 25 köyün işgal kuvvetleri tarafından yakılması nedeniyle İzmit Sancağı Sıhhiye Müdürü Doktor Yunus Vasfi Bey, Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne bir telgraf göndererek bu bölgeye yardım edilmesini istemiştir. Bu bölgedeki felaketzedelerin beslenme ve sağlık sorunlarını çözmek için gönderilen ve 15 Kasım 1920'de Karamürsel'e gelen Sekizinci İmdat Heyeti'nde ise Başhekim İhsan Bey, arkadaşı Ziya Bey ve üç hasta bakıcı görevlendirilmiştir.[21]

İki ay bölgede kalan heyet Karamürsel'de felaketzedelerin tıbbi ihtiyaçları için genel bir muayenehane ile 30 yataklı bir hastane açmıştır. Bunun dışında muayenehaneye gelemeyecek

18 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 33, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (1 Ağustos 1329 /14 Ağustos 1913).

19 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 32, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (1 Ağustos 1329 / 14 Ağustos 1913).

20 Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 8, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Tabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (18 Haziran 1332 / 1 Temmuz 1916).

21 Sarı, Milli Mücadele …, s. 975.

kadar hasta olanları tedavi etmek üzere gezici bir sağlık ekibi oluşturulmuştur.[22] 30 Aralık 1920 tarihinde Hilâl-i Ahmer Merkezi'nin verdiği emir gereğince Karamürsel'deki doktor, hastabakıcı, sevk memuru ve hademelerin görevlerine son verilmiştir.[23] 7 Ocak 1921 tarihe ait ulaşılan bir arşiv belgesinde görevlerine son verilen 1 doktor, 1 hasta bakıcı, 2 sevk memuru ile 3 hademeye ilişkin bilgilere yer verilmektedir. [24] Karamürsel'den ayrılan heyet Geyve'ye taşınmıştır.

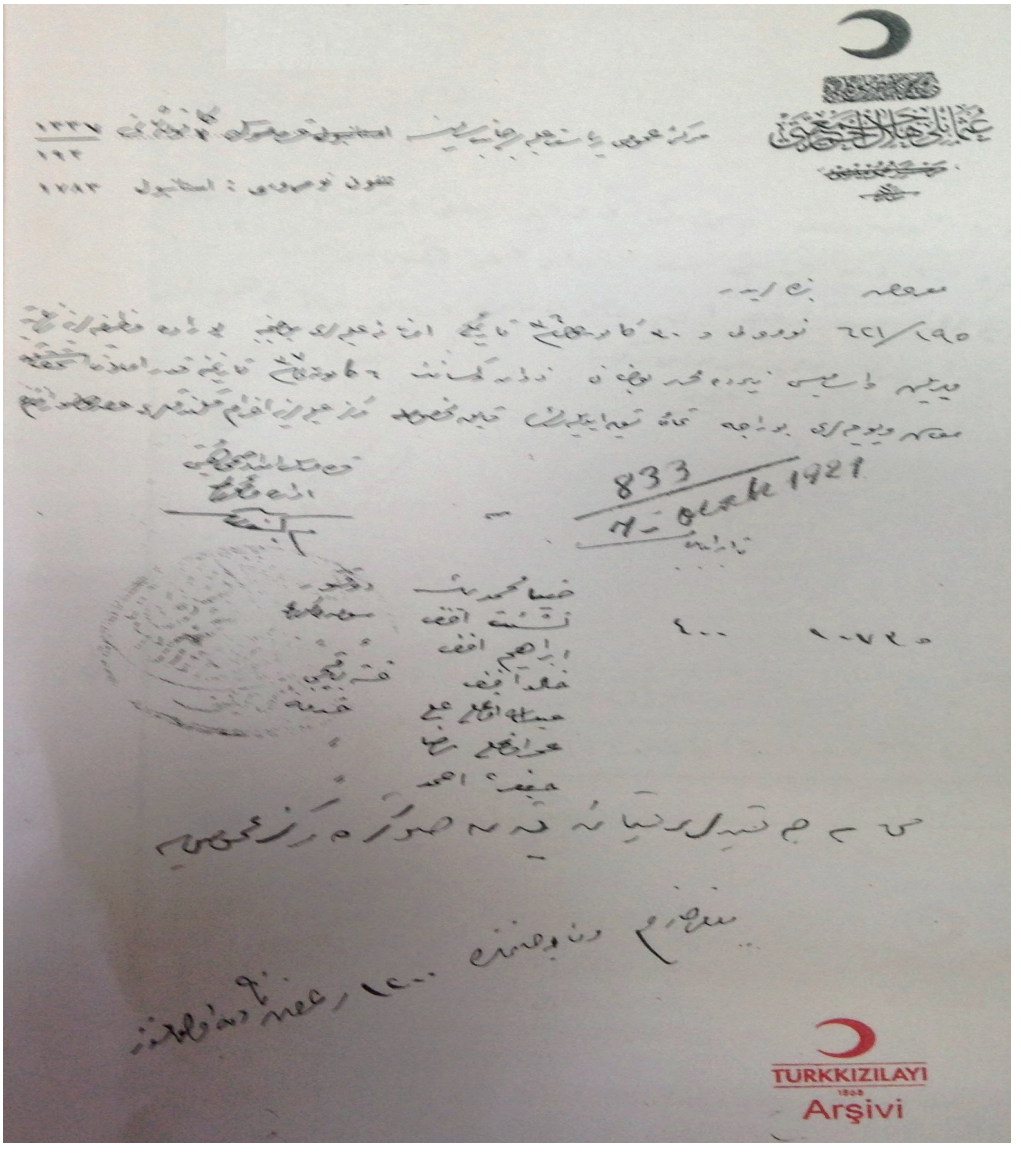

Belge 5: Karamürsel İmdad-ı Sıhhıye Heyeti İdare Memuru'ndan Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne 7 Ocak 1921 tarihinde gönderilen belge

Dersaadet Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumi Riyaseti Ahalisi'ne

Maruz-u bendeleridir. 195/621 numaralı ve 30 Kanunievvel 1336 tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin emri gereğince burada vazifelerine nihayet verilmiş ve esamesi aşağıda yazı olan kişilerin 6 Kanunisani 1337 tarihine kadar olan maaş ve yevmiyeleri burada tamamen tesviye edilerek kayık-ı mahsusla Hilâl -i Ahmer Merkezi'ne izam kılındıkları arz olunur efendim.

22 Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s. 149.
23 Sarı, Milli Mücadele …, s. 979-980.
24 Kızılay Arşivi, Kutu No: 44, Belge No: 311, Karamürsel İmdad-ı Sıhhıye Heyeti İdare Memuru'ndan Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (7 Kanunisani 1337/ 7 Ocak 1921).

Karamürsel İmdad-ı Sıhhıye Heyeti İdare Memuru MK

Ziya Mehmet Bey	Doktor
Neşet Efendi	Sevk memuru
İbrahim Efendi	Sevk memuru
Halit Efendi	Hasta bakıcı
Abdullah oğlu Ali	Hademe
Ömer oğlu Rıza	Hademe
Cafer oğlu Ahmet	Hademe

7 Kanunisani 1337

Sekizinci İmdat Heyeti bölgeden ayrılmış ancak Karamürsel Hastanesi faaliyetlerini bir süre daha sürdürmeye devam etmiştir. 21 Ocak 1921 tarihinde hastane başhekimi İhsan Hilmi tarafından gönderilen belgede şunlar yazmaktadır: *"Hastanemizde ancak bir iki mühim vakadan başka bir hasta yoktur. Muayenehanemizi bir iki gün kadarı kapamağa mecbur oldu ise de bilahire müracaat edenlerin çokluğu sebebiyle tekrar açıp faaliyete başladık ve avdet edinceye kadar da bu faaliyetimize devam etmek mecburiyetindeyiz. Diğer taraftan hastane levazımını topluyoruz. Nakliye vasıtası bulmak pek zor olduğundan bir haftaya kadar ancak kiralayabileceğimiz bir kayıkla eşyayı İstanbul'a nakl ettireceğimizi ümit ederiz. Değirmendere yoluyla eşya nakli müstahildir. Büyük masrafı müstelzimdir efendim."*[25]

28 Haziran 1921'de İzmit ve Karamürsel'in de içinde bulunduğu çevresi Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreçte Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaştan oldukça olumsuz etkilenen bölge halkının beslenme ve barınma sorunlarının giderilmesine çalışmakla birlikte sağlık hizmeti de sunmuştur. Özellikle ishal ve sıtma gibi salgın hastalıkların Karamürsel'de çok görülmesi nedeniyle 26 Temmuz 1921 tarihinde Hilâl-i Ahmer adına Doktor Rüştü Bey tarafından bir poliklinik açılmıştır. Bunun dışında salgın hastalıklarla mücadele edebilmek için aşı da gönderilmiştir.[26]

Sonuç

Savaşta yaralanan ya da hastalanan askerlere yardım etmek amacıyla kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1912 yılından itibaren Karamürsel'de faaliyetlerde bulunmuştur. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kurulan çadır hastane ve hastane binalarında, muayenehanelerde ve oluşturulan gezici sağlık ekipleri aracılığıyla savaştan oldukça olumsuz etkilenen halka ve askerlere tıbbi bakım ve tedavi hizmetleri sunmuştur.

25 Kızılay Arşivi, Kutu No: 26, Belge No: 39, Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne (21 Kanunisani 1337 / 21 Ocak 1921).

26 Sarı, Milli Mücadele …, s. 987.

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, *Hilâl -i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2002.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 6, 14 Haziran 1329 / 27 Haziran 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 34, 23 Haziran 1329 / 6 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 19, 27 Haziran 1329 / 10 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 20, 28 Haziran 1329 / 11 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 22, 1 Temmuz 1329 / 14 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 23, 1 Temmuz 1329 / 14 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 21, 1 Temmuz 1329 / 14 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 16, 9 Temmuz 1329 / 22 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 2.1, 13 Temmuz 1329 / 26 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 2, 14 Temmuz 1329 / 27 Temmuz 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 33, 1 Ağustos 1329 /14 Ağustos 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 32, 1 Ağustos 1329 / 14 Ağustos 1913.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 28, Belge No: 146, 16 Şubat 1331/ 29 Şubat 1916.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 266, Belge No: 8, 18 Haziran 1332 / 1 Temmuz 1916.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 44, Belge No: 311, 7 Kanunisani 1337/ 7 Ocak 1921.

Kızılay Arşivi, Kutu No: 26, Belge No: 39, 21 Kanunisani 1337 / 21 Ocak 1921.

Oran Aslan, Nebahat, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmalarından Bazı Kesitler", *Atatürk Dergisi*, 4/2 (2004), s. 219-236.

Sarı, Mustafa, "Milli Mücadele Dönemi'nde İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1919-1923)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kocaeli, 2015, s. 971-993.

Tepekaya, Muzaffer, Kaplan, Leyla, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2003), s. 147-202.

Ülman, Yeşim Işıl, *Türkiye'de 19. ve 20. Yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları*, İçinde: *Tıp Tarihi ve Tıp Etigi Ders Kitabı*, İ.Ü. Cerrahpasa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi, Üniversite Yayınları, İstanbul, 2007.

KOCAELİ VE ÇEVRESİNDE YUNAN İŞGALİ VE GÖÇ: KIZILAY (HİLÂL-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN YARDIMLARI

Mesut ÇAPA*

Giriş

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, 22 Haziran 1920 tarihinde yeniden taarruza geçen Yunanlılar, 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı işgal etiler. İzmir'den sonra Bursa'nın işgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üzüntü ve tepkiyle karşılanarak kürsüye siyah bir örtü serilmişti. Birkaç gün sonra Karamürsel ve İznik de Yunan işgaline uğradı. 11 Temmuz 1920'de Karamürsel'i işgal eden Yunan taburu üç gün sonra buradan ayrılmıştı.

Yunanlılar, 1921 yılı Mart ayının sonlarında Sapanca ve Adapazarı'nı işgal ettiler. 28 Nisan'da İngilizlerin ayrılması üzerine İzmit, bu tarihten itibaren iki ay kadar Yunan işgali altında kaldı. 26-27 Haziran 1921 tarihinde Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçen Kuva-yı Milliye birlikleri 28 Haziran'da İzmit'e girmişti. Ancak, bir gece önce Yunan kuvvetlerinin İzmit'ten ayrılışları sırasında her tarafın yakılarak birçok insanın öldürülmesi önlenememişti.

1920 ve 1921 yıllarında Kocaeli ve yöresinde Yunan kuvvetleriyle yerli Rumlar tarafından Müslüman halka karşı büyük bir baskı ve zulüm uygulanmıştır. Özellikle İnönü yenilgilerinden sonra Yunan zulmünün artması üzerine, çaresiz kalan halk evlerini barklarını terk ederek dağlara ve yaylalara ya da sahillere kaçmaya başlamışlardı. 1921 yılı Mayıs ayında Marmara sahillerindeki limanlar, kurtarılmayı bekleyen muhacirlerle doluydu.

Kuva-yı Milliye'nin Kocaeli ve çevresinde Yunan işgaline karşı mücadele ettiği o günlerde, muhtemelen Mayıs-Temmuz 1921 tarihlerinde, ilkokul birinci sınıf öğrencisi olan Yüzbaşı Server Ataman, Bahçecik cephesiyle ilgili anılarında şunları anlatmaktadır:

"İzmit'in karşı sahilinde bulunan Seymen, Kazıklı iskelelerinden birkaç kilometre içeriye doğru yol aldınız mı Anadolu'nun çok şirin bir bölgesi ile karşılaşırsınız. O zamanki isimleriyle Bahçecik nahiyesi, Tatar köyü, Hamidiye köyü, Büyük ve Küçük Döşeme köyleri, Dağınık köyü ve şimdi isimlerini hatırlayamadığım daha birkaç köyü içine alan bu mıntıkada ekserisi 93 Harbinde Şark vilayetlerinden göç etmiş Türkler yaşamaktadır. Milli Mücadele yıllarında ben de burada, Tatar köyünde idim. Henüz pek küçük yaşta olduğum sıralarda gitmekte olduğum mahalle mektebinde bir gün (ki o vakit birinci sınıfta idim) başı

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, e-mail: capa@ankara.edu.tr

sarıklı ve uzun sopalı hoca efendi: "Çocuklar", dedi; "bugün Kuva-yı Milliyeciler geliyor karşılamaya gideceğiz".

Gittik. Gelenler 10-15 atlı, orta yaşlı, silahlı başıbozuk insanlar. İçlerinden biri bize güzel sözler söyledi, bizi okşadı. Biz hemen onlara ısınıverdik, saatlerce yorgun ve terli atlarını gezdirdik. Ne kadar da iyi insanlarmış bunlar! Hiç de mahallede hattâ bizim evde konuştukları gibi din ve millet düşmanı olabilecek halleri yoktu. Sonra bunlar nereye gittiler, ne oldular hatırlayamıyorum. Yalnız bir müddet sonra Naim veya Nail Bey isminde bir binbaşının bu köyde karargâh kurarak teşkilâtı idare ettiğini hatırlayabiliyorum. Yanında bir de çok genç bir teğmen vardı.

İşte tam bu 15 Kuva-yı Milliyecinin köye geldikleri veya gelecekleri sıralarda bir gündü, 200-300 hanelik bir köy olan Tatar köyüne şimşek gibi bir haber yayılıyor: "Bu gün köye Yunan askerleri gelecek, kimse karşı gelmesin, halka bir şey yapmayacaklarmış."

Hakikaten öğleye doğru geldiler, tam teçhizatlı muntazam 2 bölük kadar Yunan askeri idi bunlar. Biraz sonra bir tellâl bağırıyor:

"Herkes, evinde ve üzerinde silah namına ne varsa hükümetin önüne getirip Yunan Komutanına teslim edecek aksi takdirde köy ateşe verilecek, getirmeyenler öldürülecek."

Şüphesiz istenmeye istenmeye emir yerine getirildi. Yunanlılar iki gece kaldıktan ve birkaç vatandaşı keyf için, karpuz tarlalarını da bekçileriyle birlikte yok ettikten sonra başka istikamete, başka köyleri de birer birer işgale gittiler. Fakat kısa bir zaman sonra bu askerlerin küçük bir köy olan Dağınık köylüleri tarafından pusu kurularak köye sokulmamış ve pek çok zayiat vermiş oldukları haberi geldi. Artık bu bölgede esir ve zelil yaşamaktansa ölümü tercih eden Türk varlığının şahlandığını gördük. Hamidiye köyünden Zoboğlu Hasan Efendi bir avuç kadar insanla Bahçecik cephesini kurdu. Artık bu cephede mütemadi muharebeler oluyor, eli silah tutan kendiliğinden cepheye koşuyordu. Kuvvetlerimizin 1/10 nispetinde olduğunu söylüyorlardı. Biz top tüfek seslerine o kadar alışmıştık ki herkes hiçbir şey yokmuş gibi işiyle gücüyle meşgul oluyor, zerre kadar korkmuyordu. Bu cephe aylarca düşmana mukavemet etti. Nasıl mukavemet etmesin ki orada çarpışanlar ya evlatlarını Birinci Dünya Savaşında şehit veren babalar veya aynı savaşta babasını şehit veren bıyığı henüz terlemeğe başlamış delikanlılardı. Bunlar kimsenin zoru ile değil, intikam ve istiklâl ateşi ile çarpışıyorlardı. Hiç unutamam cephenin belkemiğini teşkil eden bir ağır makineli tüfek bizim köyden geçirilirken köyde bir bayram havası esmişti. Makineli tüfeğin tecrübesini yapmak icap etmiş, bu maksatla köyün yanındaki Asar deresine götürüldüğü zaman bütün köylü yağmur duasına çıkar gibi oraya koşmuş tüfeğin sağlam olduğu görülünce iki katlı bayram yapılmış hatta kurbanlar kesilmişti.

Kahramanlar bu minval üzere çarpışırlarken nihayet bir yaz günü Körfezdeki Yunan harp gemilerinden köyümüzün topa tutulduğunu dehşetle gördük. Bunu kimse ümit etmiyordu, herkes şaşkına dönmüştü. Köyde bir ana baba günü, bir mahşer havası esti. Bereket versin ki düşman mermilerinin çoğu köyün içine düşmemişti. Yalnız bir eve tam isabet vaki olmuş bir yetişkin kızcağız şehit olmuştu. Akşam olunca Zoboğlu Hasan Efendi tarafından Yunan komutanına bu hal protesto edilince, cevap olarak bir Yunan deniz subayının fazla alkol alması sebebiyle toplarını ateşlemiş olduğu; yoksa bir kasıtları olmadığı bildirilmişti. Hâlbuki bu iş maksatsız yapılmamıştı. Nitekim birkaç gün sonra gene müthiş top sesleriyle uyandık. Fakat bugünkü top sesleri başka günlerinkine benzemiyordu. Gemiler de denizden milis kuvvetlerimizin tuttuğu Bahçecik cephesi üzerine ateşe başlamışlardı. Bu gün düşmanın çok büyük kuvvetlerle taarruza geçeceği belli oluyordu. Hakikaten akşama doğru 1/20 nispetinde çarpışan kahramanlar cephesi bozuldu.

Şimdi ne olacaktı? Tabiî bir tarafa doğru uzaklaşmak, kaçmak gerek. Köyden kaçışı tasvir etmek imkânsız. Genç, ihtiyar, kadın, erkek birbirlerine karışmış bağırmalar, ağlamalar, herkesin sırtında alabildiği kadar yük. Araba, at, hatta inekler bile yatak yorgan, partallarla ve yiyeceklerle yüklü. Bu yürekler acısı manzara ile kafile İznik istikametine yola koyuldu. Zaman zaman arkadan bir atlı geliyor: "Yunanlılar bir saatlik yola kadar sokuldular." diye halkı heyecana veriyordu. Fakat arkadan ferahlatıcı bir haber geldi. Cepheden çözülmeğe mecbur kalan kahramanlar artçılık görevi ile düşmana mukavemet ediyorlarmış.

Kafile köyler, yaylalar aşa aşa günlerce yürüdü. Nihayet Alış yaylası denilen zümrüt gibi çamlık bir mıntıkaya geldik. Düşmanla aramız epeyce açıldığından burada birkaç gün için konakladık. Buradan da nerelere gidileceği düşünülürken İzmit'in istirdadı haberi geldi. Tekrar aynı yollar, aynı dereler, aynı tepeleri aşarak evvelâ Hamidiye köyüne ulaştık. Burada hiç unutamayacağım ulvi bir manzara ile karşılaştık; uzaktan akrabamız sayılan Emine hanımın Bahçecik cephesinde düşmanın son taarruzunda şehit olan büyük oğlu Ömer'den başka ikinci oğlu Mustafa'nın da Mudanya'da şehit olduğu kendisine duyuruldu. Herkes kadının ağlayacağını, çığlıklar koparacağını zannediyordu. Hâlbuki o öyle yapmadı: "Allah'a şükür çocuklarım şehit ben de şehit anası oldum" dedi ve gözlerinin yaşını içine akıttı. Kimse onun gözyaşlarını göremedi.

Tatar köyüne geldiğimiz zaman bütün sahil mıntıkası gibi bu köyün de tamamen yanıp yakıldığını gördük. Köyden ayrılırken götüremediğimiz tekir kedi enkaz arasından çıkarak ayaklarımıza kapanmasaydı evimizin yerini bile zor bulacaktık. Yanan büyük köye uzun uzun baktım. Ne yalan söyleyeyim gözlerimden dökülen yaşları zapt edemedim."[1]

28 Haziran 1921'de Kuva-yı Milliye'nin İzmit'e girmesiyle Kocaeli yöresi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin egemenliğe altına girmişti. Bununla birlikte, İzmit'in İstanbul ile doğruca muhabere etmesine izin verilmiyordu. Bakanlar Kurulu'nun 10 Temmuz 1921 tarihli toplantısında, "İzmit'in İstanbul ile telgraf muhaberesine müsaade edilmemesi ve ancak mesela İnebolu'da olduğu gibi sansür edilmek şartıyla mektup veyahut Anadolu'dan gelecek telgrafların posta ile İstanbul'a gönderilmesi"[2] kararlaştırıldı.

Kızılay Cemiyeti, 1920-1921 yıllarında İstanbul'dan Kocaeli ve yöresine yardım heyetleri gönderdi. Ancak, 1921 yılında durumun daha ciddi boyutlara ulaşması üzerine Uluslar arası Kızılhaç Heyeti ile İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri de devreye girmek zorunda kaldılar. Durumu yerinde incelemek ve muhacirlerin tahliyesine yardımcı olmak üzere İstanbul'dan Tahkik Heyetleri gönderildi. Bununla birlikte, muhacirlerin İstanbul'a nakilleri sadece Kızılay tarafından gerçekleştirildi.

İstanbul'dan Karamürsel ve İzmit'e Gönderilen Kızılay Heyetleri

5 Kasım 1920'de Yalova'dan gelen Yunan kuvvetlerinin Karamürsel kazasına bağlı 25 köyü yakmaları üzerine, bütün eşyalarını kaybeden köylülerden 8-10 bin kişi İstanbul, İzmit ve Derince civarında toplanmaya başladılar. Göçmenlerin yerlerine iadesi, iskân ve iaşeleri için 3 doktor ve birkaç memurdan oluşan Kızılay heyeti, aşhane ve hastane malzemesiyle birlikte 15 Kasım 1920'de Karamürsel'e gönderildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Kızılay heyetinin çalışmalarına ihtiyatlı olmak şartıyla müsaade etti. Dâhiliye Vekili ve Sıhhıye Vekili Adnan (Adıvar) Bey, 11 Aralık 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, "Karamürsel Hilâl-i Ahmeri'nin bu muavenetine hidematta bulunacakların ahval ve evsafı tedkik ve daimi murakabe edilmek suretiyle müsaade edilmek mümkündür" diyordu. İsmet (İnönü) Bey de, Gökbayrak Tabur Komutanlığı'na aynı mealde bir yazı göndererek, Kızılay heyetinin "Yunan mezalimine

1 Cumhuriyet, 21 Kasım 1950.
2 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1-3-30-5.

uğrayan halkımıza muavenet etmesini teshil etmenizi ve icraat hakkında daima malumat vermenizi rica ederim"[3] demiştir.

Yunan kuvvetlerinin Karamürsel'den ayrılmaları üzerine, Karamürsel ve civarındaki köyleri Yunanlılar tarafından yakılan köylüler Karamürsel'de toplanmaya başladılar. Kızılay yardım heyeti tarafından Pazar, Avrekil, Çamçukur, Kırkpınar, Karaahmetli, Dereköyü, İnebeyli, Akşar, İhsaniye, Harye, Yeniköy, Simli, Vefa, Ereğli köylülerinden 4.677 kişi "iaşe ve ibata" edildi.

3 Aralık 1920'de İstanbul'a gelen bir telgrafa göre, "İznik ve civarında icrâ-yı faaliyet eden çetelerden kaçan muhacirler de Karamürsel'e sığınmaya başlamışlardır". Bunların iâşeleri için Karamürsel'de 3 bin kişilik bir aşhane ve fırın açıldı. Hastalar muayene edilerek 30 yataklı bir hastanede tedavileri sağlandı. Kızılay'ın Karamürsel'de toplanan halka yaptığı 15 günlük ekmek sarfiyatı 21.526 kiloyu aşmıştı. Bunun yanı sıra muhacirlere zeytinyağı, fasulye ve et dağıtıldı.[4]

Karamürsel'de iki ay kalan Kızılay heyeti, askeri zaruretlerden dolayı burayı terk ederek eşyasının bir kısmını iç kısımlara gönderdi. Diğer kısmını ise Kuvâ-yı Milliye'nin sıhhiye teşkilatına bıraktı.

Kızılay heyetinin Karamürsel'den Yenişehir'e geleceği beklenirken, Geyve'ye hareket ettiği haber alınmıştı. Yenişehir Kaymakamı İbrahim Bey, Dâhiliye Vekâleti'nin 7 Mart 1921 tarihli telgrafına verdiği cevapta, "Merkezlerinin Yenişehir'e nakledileceği bildirilen Karamürsel Hilal-i Ahmer İmdâd-ı sıhhî heyetinin Geyve'ye hareket ettikleri istihbar kılınmıştır. Müteaddid defalar felaket ve sefalete maruz kalan ve bir eczane ile hükümet-i belediye tabibi bulunmayan Yenişehir kazası ahalisinin imdad-ı sıhhiyye olan ihtiyacât-ı acilesine binâen hiç olmazsa burada bir Hilâl-i Ahmer imdâd-ı sıhhî şubesinin" açılmasını ricâ ediyordu.[5]

Karamürsel'den sonra Geyve'yi merkez seçen heyet, eşya ve malzeme noksanını Ankara Murahhaslığının Eskişehir anbarından karşılıyordu. Geyve'de bir dispanser ve 10 Temmuz 1921'de 30 yataklı bir yaralı hastanesi açtı. 27 Şubat 1921'de Kocaeli Komutanlığının isteği üzerine, 150 yataklı Eşme mevki hastanesinin idaresi Kızılay heyetine verildi. Bilecik, Lefke, Selpi, Kaynarca ve Yenişehir cephelerindeki kıtalara ilaç ve sargı malzemesi gönderildi, halka kinin dağıtıldı. Daha sonra Geyve hastanesi 25 yataklı olarak Adapazarı'na nakledildi. 13 Temmuzda İzmit'te ikinci bir dispanser açıldı.[6]

İzmit'in Yunanlılardan geri alınmasından sonra, Kızılay Doktorlarından Rüştü Bey 13 Temmuz 1921 tarihinden itibaren Kocaeli'nde çalışmalarını sürdürdü. Rüştü Bey, Mondros Mütarekesi'nden sonra Edirne Kızılay Merkezi genel sekreterliğinde bulunduğu sırada, Trakya'yı işgal eden Yunanlılarca tutuklanarak Yunanistan'a gönderilmişti. 1921 yılında, Yunan esaretinden kurtularak, "İzmit Hilâl-i Ahmer tabâbetiyle Karamürsel, Değirmendere ve havalisinde pek şayan-ı takdir" hizmetlerde bulunmuştu. Doktor Rüştü Bey, Ankara Murahhaslığı'na bağlı Doktor Memduh Bey'le birlikte Amerikan Yardım Cemiyeti'yle de temasta bulunarak halkın yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. "İzmit ve mülhakatı Hilâl-i Ahmer tabibi" Rüştü Bey Kızılay Genel Merkezi'ne sunduğu raporda, Kocaeli ve yöresinde Yunanlıların yaptıkları mezalim ve halkın içinde bulunduğu güç şartlardan bahsetmektedir.

3 Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), Kls.654, ds.38, fh. 45-1.
4 ATASE Arşivi, Kls. 529, ds. (47-A)-141, fh.10. Bu dosyada, daha ziyade Bursa ve çevresindeki Yunan zulmüyle ilgili belgeler yer almaktadır.
5 Türk Kızılayı Arşivi (TKA), Kutu:161, belge: 132.
6 Mesut Çapa, *Kızılay Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914 1925)*, Ankara 2009, s. 149.

Doktor Rüştü Bey raporunda, "İâşe olunan köylerin kısm-ı azâmı yanmış ve bir kısmı da yağma edilmiştir. Bu köylerin kısm-ı azâmını gezdim. Halk ile yakından temas ederek daha iyi tedkike muvaffak olabildim" diyordu. Raporda Bahçecik, Değirmendere, Karamürsel ve Kapaklı'da gördüklerini anlatmaktaydı.

Bahçecik'te toplananların çoğu, çevredeki köylerde evleri tamamen yanmış olup, "Bahçecik'te yurt tutmak istemeyen ve kısmen de bilahare nakletmek üzere muvakkaten Bahçecik'te oturan zavallılardan" oluşmaktaydı. Bahçecik köyünün "halkı oturacak yer buluyorsa da, yiyecek ve giyecekleri yoktu". Değirmendere mıntıkasındaki köylerin büyük kısmı tamamen, diğer kısmı da "yarı yarıya yanmış ve yağma edilmiş olduğundan aç ve çıplak ise de, evlerde ve çadırlarda oturabilmişlerdir." Halkın birçoğu İstanbul ve İzmit'e gitmişti. "Servet-i mahalliye", bu yöreye yapılacak yardımları karşılayacak durumda gözüküyordu. Bu yörede en fazla yardıma muhtaç olan yer Karamürsel mıntıkasıydı. Karamürsel'de sahil köyleri tamamen yanmış, iç kısımlardaki köylerin de bir kısmı yakılmış ve yağma edilmişti. Kapaklı mıntıkasında "seyyar muhacirler mevcut" olup; Yalova, Gemlik, Orhangazi ve civarına çok sayıda göçmen toplanmıştı. Kızılay heyeti, bu mıntıkalardaki 3.199 aileye (11.521 nüfus) un, fasulye ve giyecek yardımında bulundu. Bu yardımlardan Değirmendere'de 6, Karamürsel'de 24, Kapaklı'da 32 köy yararlandı.

Doktor Rüştü Bey'e göre, "bütün mıntıkaların ahval-i sıhhiyesi şimdilik iyi fakat ileride büyük bir tehdit ve tehlike altındadır". Yangın enkazlarında perişan bir durumda yaşayan göçmenler arasında dizanteri şeklinde hastalıklar görülmeye başlamıştı. Kızılay heyeti, Karamürsel ve Kapaklı mıntıkasına Amerikalılardan aldığı ilaç ve sağlık malzemesini bırakmış olup, buralarda bir doktor ve bir pratisyen hekim görev yapmaktaydı. Ankara Kızılay Murahhaslığı ile Geyve Kızılay şubesinin buralara yardımda bulunması mümkün değildi. Rüştü Bey, buradaki göreviyle ilgili olarak "ne Merkez-i alîlerinden, ne de Ankara'dan hiçbir talimat almadım. Ankara'ya vâki' olan müracaatım beni İstanbul'a merbut bir vaziyette bıraktı"[7] demektedir.

Kocaeli ve Samanlı dağ yarımadasının (Samanlı dağ şube-i ceziresi) Türk kuvvetleri tarafından geri alınmasından sonra, 30 Ağustos 1921'de, Mehmet Emin Bey'in başkanlığında İzmit, Değirmendere, Karamürsel, Kapaklı ve çevresine gönderilen Kızılay seyyar heyetinde dört doktor ve yeterli memur görev aldı. Heyet, Kızılay'ın verdiği 14 sandık elbise ve 3 sandık ilaç ve Amerikan Yakındoğu Yardım Cemiyeti'nden temin edilen 200 çuval fasulye ve 98 çuval unu bu yörede dağıttı. Kızılay dispanserinde birçok hastanın tedavisi yapıldı.[8] Heyet, Eylül ayında ihtiyacı olan bazı malzemeleri tedarik etmek amacıyla İstanbul'a gelmişti:

"Samanlı dağ şube-i ceziresi ahalisinin maruz kaldığı Yunan fecâyiinden sonra sefil ve perişan kalanların adedi bin kişiye baliğ olmuştur. Hilâl-i Ahmer, Yunan kıtaatı oradan tard edilir-edilmez, oraya bir imdâd-ı sıhhî göndermeye karar verdi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti memurlarından Mehmet Emin Somiç efendinin riyaseti altında, İzmit, Değirmendere ve havalisi, Karamürsel, Kapaklı ve havalisinde seyyar bir surette icâ-yı faaliyet eden Hilâl-i Ahmer heyeti nevakısını bilikmal tekrar azimet etmek üzere şehrimize geldi."[9]

Adapazarı ve çevresinde Kızılay'a düşen görevin azalması üzerine, heyet eşya ve malzemesinin büyük kısmını mahalli hastanelere bırakarak 1921 yılı sonlarında faaliyetini tamamladı.

7 TKA, ds. 833.

8 Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi tarafından 1339 senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumîsine takdim edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye ait Rapor, 1339 (THAC, 1335-1338), s. 114.

9 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM), No:1, 15 Eylül 1921, s. 4.

Uluslararası Tahkik Heyetinin Çalışmaları

Mayıs 1921'de Yunan kuvvetleri, Marmara kıyılarındaki kasaba ve köyleri yağmalayıp yakmaya ve Müslüman halkı katletmeye başlamışlardı. Kumla halkından birkaç kişi tarafından durumun Kızılay Genel Merkezi'ne bildirilmesi üzerine, Kızılay İstanbul'da İtilaf devletleri temsilcilikleri nezdinde girişimlerde bulundu. Bunun sonucunda Uluslar arası tahkik (soruşturma) heyetleri kurularak İstanbul'dan işgal bölgelerine gönderildi.

12 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan iki heyetten birincisi Gemlik, Orhangazi, Yalova ve çevresine; ikinci heyet ise Şile, Kandıra, Beykoz, İzmit ve çevresine gönderildi. İkinci heyetin görev alanın büyük kısmından Yunan kuvvetleri çekildiğinden katliam durmuştu. Birinci heyetin çalışma sahasında olaylar henüz sürmekteydi. Kızılay, göçmenlerin İstanbul'a sevkini birinci heyetle işbirliği içerisinde gerçekleştirdi.

Gemlik, Orhangazi, Yalova ve çevresine giden Uluslar arası birinci Tahkik Heyeti İngiliz generali Franks, Fransız Albay Vicq, İtalyan Albay Roletto ile Uluslar arası Kızılhaç Komitesi temsilcisi Maurice Gehri'den oluşuyordu. İngiliz generalinin yaveri Setun, Roletto'nun tercümanı Amelyo ile jandarma teğmen Mustafa Süreyya Bey heyete katılmışlardı. Göçmenlerden Orhangazili Refik, Yalova'nın Çınarcık köyünden Hafız Ahmet, Gemlikli Tevfik ve Armutlu nahiyesine bağlı Sultaniye köyünden imam Emin efendiler heyete rehberlik edeceklerdi.

Uluslar arası Tahkik Heyeti, Bryony gemisiyle 12 Mayıs 1921 günü akşamı Gemlik'e geldi. Heyet ertesi gün Gemlik'te başlayan incelemelerini Orhangazi, Kapaklı, Armutlu ve Yalova ve köylerinde sürdürerek 22 Mayıs 1921 günü İstanbul'a döndü.

Köylerinin Yunan askerleri tarafından yakılması üzerine "Gemlik'e iltica etmiş, cami ve medrese gibi bazı mebanide yerleşmiş olan biçare halk heyetin vürûdunu haber almaları üzerine fevc fevc iskeleye" koşmuşlardı. Heyetin Gemlik'te incelemelerde bulunduğu sırada, göçmenlerden malumat toplamağa çalışan Hafız Ahmet efendi Yunan askerleri tarafından tutuklanmak istenmişse de, heyetin müdahalesi üzerine serbest bırakılmıştı. 13 Mayıs günü heyet, otomobille Orhangazi'ye giderek akşam Gemlik'e döndü. Dönüş esnasında, heyette görevli jandarma teğmeni Mustafa Süreyya ile halktan Refik efendiler kasaba yakınlarında yerli Rum ve Ermenilerin saldırılarına uğramışlardı. Heyet, 16 Mayıs sabahı Kapaklı önlerine geldiğinde köyün alevler içinde yandığını görmüştü. "Firar ve ihtifa edebilen bir kısım halk kemal-i sefalet ve perişanî içinde peyderpey sahile dökülmeğe başlamış, her biri maruz kaldığı fecayi ve menakıbı birer birer heyete anlatmıştır." 17 Mayıs günü Kumla'dan Kapaklı'yı geçen heyet, "karaya çıkarak sahilden yarım saat mesafede bulunan Armudlu nahiye merkezine azimet etmiş ve gördükleri zulüm ve tazyik üzerine Selimiye, Latifiye, İhsaniye, Fıstıklı, Mecidiye ahalisinden dört yüz kırk kişinin Armutlu'ya iltica ettiği anlaşılmıştır."

21 Mayıs günü Yalova'ya giden Heyet üyeleri, Belediye dairesinde kaymakam ile görüşmüşlerdir. Bu sırada Rum ve Ermenilerin, Heyete refakat etmekte olan Yalovalı Hafız Ahmet'in orada bulunmasından rahatsız olduklarının anlaşılması üzerine İngiliz askerleri, Hafız Ahmet'i tedbir olarak Kaymakamlık odasına götürmüşlerdi. Heyetin vapura dönüşünde Rum ve Ermenilerin sözlü saldırılarına uğrayan Hafız Ahmet, İngiliz askerlerinin koruması altında güçlükle vapura binebilmişti. Hafız Ahmet oğlunu da vapura bindirmiş ise de, Heyet buna izin vermeyerek oğlunu motorla iskeleye çıkararak Yunan Komutanlığı'na teslim etmiştir. Aynı gün vapurla Çınarcık köyüne giden heyet, buradan Kocadere-i balâ ve Kocadere-i zîr (Yukarı ve Aşağı Kocadere) köylerine giderek iki saat sonra dönmüştür.

22 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'a dönen Heyete, Gemliğin Hamidiye, Muratoba, Katırlı köylüleri adına Yunan mezalimiyle ilgili dilekçeler verilmiştir.[10]

Gehri raporunda heyetin son çalışmaları hakkında şu bilgileri vermektedir:

"21 Mayıs Cumartesi gecesini İstanbul'dan gelecek talimatı bekleyerek Tuzla önünde geçirdikten sonra, Heyet Cumartesi sabahleyin Yalova'ya giderek Rum ve Türklerin şikâyetlerini dinledi. 15 Nisana kadar devam etmiş olan Onuncu Yunan Fırkası'nın idaresi zamanında oranın asayişi düzgün iken, yüzbaşı Papagrigoriou'nun buraya gelmesiyle yangınlar, kıtaller başlamış ve yakılan on altı köyden kurtulabilmiş pek az halk, Yalova ile yakılmamış Samanlı ve Akköy adlı köylere iltica etmişlerdi. Sayıları yaklaşık 6.000 kişiyi bulan halkın geri kalan kısmı ortadan kaldırılmıştı.

Heyet, daha fazla muhacir kurtarmakla görevli olmadığından, Yalova'da tahkikatına devam etmemiştir. Öğleden sonra, vaktiyle, tamamıyla Türk ve bugün tamamıyla Rum olan ve Yalova'nın batısında bulunan Çınarcık ve daha sonra Ankara köylerini ve maiyetinde Yunanlı asker olduğu halde, tamamıyla yakılmış ve bomboş kalmış olan Aşağı ve Yukarı Kocadere (Kocadere-i balâ ve Kocadere-i zîr) adında iki Türk köyünü ziyaret etmiştir. Burada heyet, insan ve hayvan kemikleri bulmuştur.

22 Mayıs Pazar günü, heyet görevini tamamladığını düşünerek İstanbul'a dönmüştür."[11]

Göçmenlerin Kızılay Heyetlerince İstanbul'a Sevki

Kızılay, Uluslararası Tahkik Heyetinin görev yaptığı, 18-22 Mayıs günlerde kıyılarda toplanan göçmenleri İstanbul'a taşımaya başladı. Mayıs ve Haziran aylarında Gemlik, Yalova, Armutlu ve İzmit'ten yüzlerce göçmen İstanbul'a taşındı.

Marmara kıyılarında Yunan kuvvetleri ve yerli Rum çeteler tarafından köyleri yakılan halk, canlarını kurtarmak amacıyla Gemlik ve Yalova'da toplanmışlardı. Uluslar arası Tahkik Heyeti, 12 Mayıs'ta Gemlik'e geldikten birkaç gün sonra, İstanbul'da İtilaf Devletleri Komiserliklerine gönderdikleri bir yazıyla göçmenlerin bir an önce İstanbul'a sevk edilmelerinin uygun olacağını bildirdi. Ancak, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden gelen cevapta, göçmenlerin İstanbul'a sevkleri uygun görülmeyerek, İstanbul'dan gönderilecek olan uluslar arası subay ve erler ile Kızılhaç memurlarının kontrolü altında Kumla'da bir toplama (temerküz) kampının kurulması teklif edilmekteydi. Gehri'ye göre, bu güzel düşüncenin uygulanması zor olacaktı. Heyetin buradan ayrılmasından sonra göçmenler, "kendi hallerine himayesiz bir halde terk olunamazlar idi". Tahkik Heyeti, bu konuda Kızılay'ın devreye girebileceğini düşünerek teklifte bulunmayı kararlaştırdı. Gehri, 17 Mayıs'ta İstanbul'da Kızılay Genel Merkezine gönderdiği telgrafta, "Karacaali, Narlı, Kapaklı, Küçük Kumla ahalisinden bin kişi telaş ve korku içinde sahilde toplanmıştır. Bin beş yüz kişiyi taşıyabilecek bir vapur gönderebilir misiniz? İstanbul'da bunların giyecek, yiyecek ve barınmalarını sağlayabilir misiniz? Herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce, İstanbul İngiliz Fevkalade Komiserliğiyle temasta bulununuz" diyordu.

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunan Kızılay, 18 Mayıs 1921 Çarşamba günü Ali Macit Bey başkanlığındaki bir heyeti, sahilde toplanan göçmenleri İstanbul'a getirmek üzere Seyr ü Sefain Dairesi'nden kiraladığı Gelibolu vapuruyla Kumla'ya gönderdi. General Frankes ile görüşen Kızılay heyeti, Kumla'da bulunan 1200 kişiden başka Gemlik ve civarındaki köylerden kaçıp gelen 2000 kadar göçmenin daha bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine İnebolu vapuru gece 21'de Kumla'ya

10 *Türkiye'de Yunan Fecâyi'i*, İkinci kitap, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1337. (Dâhilîye Nezareti Muhacirîn Müdüriyet-i Umumîyesi neşriyâtından: 5), s. 1-24.

11 OHAM, 15 Eylül 1921, No:1, s.11. Ayrıca bkz., Une Enquete en Anatolie, Rapport de M.M.Gehri, délégué de la Croix-Rouge internationale. Publié par le Bureau du Congrés turc de Lausanne.

gönderildi. Byrony gemisinin pojektörü vasıtasıyla aydınlatılan sahildeki 800 göçmen gemiye bindirildi. Bunların eşyaları vapura bağlanan iki salapurya ile İstanbul'a getirildi.

İnebolu vapurunun alamadığı geride kalan Gemlik göçmenleri açlıktan ölme tehlikesine maruz bulunuyorlardı. Bunların kurtarılması konusunda Kızılay'la aynı düşüncede bulunan Uluslar arası Tahkik Heyeti, İnebolu vapuruyla Uluslar arası Kızılhaç Heyeti İstanbul daimi murahhası yüzbaşı G. Burnier'e bir mektup gönderdi. Mektupta, Kızılhaç bayrağı altında Hamburg'dan Novorossiisk'e gitmek üzere İstanbul limanında bulunan ve bütün muhacirleri bir defada nakledebilecek büyüklükte olan Wygbert vapurunun Kumla'ya gönderilmesi isteniyordu. İngiliz Yüksek Komiserliği, Wygbert vapuru mürettebatının Alman olduğu gerekçesiyle buna izin vermedi.

Ali Macit Bey, ilk raporunda bu konuda şunları yazmaktadır:

"Saat ikide İnebolu 820 muhaciri ve iki dolu salapuryayı yedeğine alarak hareket etti. Yedi saat sonra İstanbul'a vasıl olarak muhacirleri Galata rıhtımına çıkarmağa başladık. (19 Mayıs perşenbe günü saat dokuz buçuk), yolda muhacirlere üç defa ekmek, zeytin ve bir defa süt verildiği gibi vapurun dolmasından dolayı Kumla'da kalan muhacirlere dağıtılmak üzere ayrıca ekmek bırakıldı. Nizamettin Efendi ve Doktor Salim Paşa sekiz yaralıya pansuman yaptı. Ben, mösyö Gehri'nin mektubunu tam saat onda mösyö Burnier'e yetiştirmeğe mecbur olduğumdan muhacirlerin ihracının arkasını almadan doğruca Burnier'nin evine gittim. Mektubu verdim. Durumu anlattım. Müştereken icrâ edilen çalışmalar neticesinde Hilâl-i Ahmer'in hazırladığı Gayret, Galata, İnebolu ve Gelibolu vapurlarının hareketine müsaade edildi. Aynı günün akşamı saat beşte İstanbul'dan hareket ettik."[12]

Kızılay'ın Ali Macit Bey'in başkanlığında Gemlik'e gönderdiği ilk heyete dört vapur katıldı. Gayret, Galata, İnebolu ve Gelibolu vapurları 19 Mayısta Sirkeci'den hareketle Gemlik'e vardı. Yunan komutanı göçmenlerin bindirilmesi sırasında birçok zorluklar çıkardı. Bindirilenlerin çoğunluğunu Orhangazi, Pazarköy ve Bahçecik mezaliminden kurtulabilenler oluşturuyordu. Gemlik'ten sonra Kumla'daki göçmenler gemilere alındı. Bu seferde Kumla'dan (İnebolu vapuruyla) 1370, Gemlik'ten (Galata, Gayret ve Gelibolu vapurlarıyla) 1200 kişi olmak üzere toplam 2570 göçmen İstanbul'a getirdi. Ali Macit Bey, 23 Mayıs 1921 tarihli raporunda bu sefer hakkında şu bilgileri vermektedir:

"19 Mayıs 1921 tarihinde saat beşte Galata yatıyla hareket olundu. İnebolu vapuru Kumla'ya müteveccihen bizden bir saat evvel kalkmıştı. Biz ve Gayret saat on ikide ve Gelibolu ikide Kumla'ya geldik ve İngiliz sefinesi yanına demirledik. Bendeniz hemen Tahkik Heyetinin nezdine giderek neden bu kadar geç kaldığımızı anlattım. Vapurların geç kalması kendilerinin tehir-i hareketini mucib olacağından dolayı bu hale müte'sif olduğumu söyledim. Israrım üzerine heyet Yalova'ya hareketi 21 Mayıs 1921 Cumartesi sabahına tehir etti. İnebolu'nun, Kumla'daki muhacirleri bitirdikten sonra hareket etmeyerek beklemesi ve Gemlik'ten belki de artacak olan muhacirleri alması kararlaştırıldı. Fakat; gece ikiye doğru İnebolu'nun daha Kumla'daki muhacirlerin hepsini alamadan dolduğunu haber aldım. Bunun üzerine General ile görüşerek evvelki kararın hilafına olarak vapuru sabah saat dokuza doğru hareket ettirdik.

20 Mayıs sabah saat onda Gemlik'teki muhacirlerin suret-i irkâbını (bindirilme şeklini) öğrenmek için zırhlıya davet olundum. Gemideki General, Gemlik'teki Yunan Fırkası kumandanının ancak kadın ve çocukların ve esnan-ı askeriyeye dahil (askerlik yaşı içinde) olmayan erkeklerin sevkine müsaade ettiğini bildirdi. Yunanlıların bunu yapmağa hakları olmadığını söyledim. Ve mösyö Gehri de bana son derece yardım ettiği halde kararı değiştirmeğe muvaffak olamadı. General, esnan-ı askeriye dâhilinde sayılarak alıkonulacak

12 *Türkiye'de Yunan Fecâyi'i*, s.108.

olan erkeklerin bir kere de Tahkik Heyeti tarafından teftişi ve bu suretle yapılan haksızlıkların bir dereceye kadar tamir edileceğini beyan ve temin etti. Bindirme işlemleri (irkâb ameliyesi) on birde başlayacak ve evvela kadın, çocuk ve ihtiyarlar bindirilecek ve gençler teftişten geçmek üzere tefrik edilecekti. General bir kere Gemlik'e çıkarak etrafı teftiş etmemi ve heyetin saat on ikide bana iltihak edeceğini söyledi. Ben de talebim üzerine yanıma verilen bir İngiliz bahriye subayı ve mösyö Gehri ile Yunan işgal-i askeriyesi altında olan Gemlik'e çıktım. Biraz açıkta duran vapurlar da gelip tersane iskelesine rampa ettiler. Vapurlara bindirme (irkâb) on birde başladı. Bindirme işlemlerine bendeniz, Yunan Fırkası erkân-ı harbiye reisi, Gemlik liman reisi ve Merkez kumandanı nezaret ediyorlardı. Gemlik'teki muhacirlerin ekserisini Orhangazi ve Pazarköy ve Bahçecik kıtalinden kurtulabilenler teşkil etmekte idi. Gençleri alıkonulacağından bihaber olan zavallılar pek büyük bir sevinç ile tersane mahalline toplanmakta idiler. Kumla iskelesine toplanan muhacirlere nispet edilirse bunlar çırçıplak demek caizdir. Eşya namına bazılarının birer yatağından başka bir şeyleri yoktu. Bütün hayvanları Yunan askerleri tarafından gasp edilmişti.

Muhacirlerin gemiye bindirilmesine başlanır başlanmaz, gençlerin Yunan zabitleri tarafından ayrılarak süngülerle muhat bir noktaya toplattırılması, o zamana kadar hiç bir şeyden haberi olmayan zavallı kadınlar üzerinde pek elîm tesir yaptı. Her taraf; kalpleri paralayıcı hıçkırıklarla inlemeğe başlamıştı. Erkeğini süngülerle muhat mahalle sevk olunan her aile vapura binip binmemekte tereddüde başladı. Herkes, erkeklerini kesmeğe götürüyorlar diye bağırıyor ve ağlıyordu. Her ne kadar kendilerine bu tefrikin muvakkat olduğunu ve ayrılanların da bir kere tahkik heyeti tarafından teftiş edileceğini söyledim ise de, teessürlerini izaleye muvaffak olamadım. Bu üzüntü verici durum karşısında hepimiz ağladık. Önce Gayret ve ardından Galata yatını doldurttuk, bu iki vapura altı yüzden fazla muhacir aldık. Bunlar iskeleden biraz açılarak yerlerini Gelibolu'ya terk ettiler. … Getirdiğimiz iki bin beş yüzden fazla nüfusun herhangi birine sorarsanız mutlaka her birinin köylerinde bir baba, bir evlat, bir valide şehit verdiklerini öğrenirsiniz. …"[13]

İstanbul'da İtilaf Devletleri komiserleri, 22 Mayıs'ta İstanbul'a dönen Tahkik Heyetinin ısrarı üzerine Yalova halkının da tahliyesini kabul etmişlerdi. Kızılay, birinci Gemlik seferinin ardından 24 Mayıs 1921 tarihinde yine Ali Macit Bey'in başkanlığındaki bir heyeti Gülnihal vapuruyla Yalova'ya gönderdi. Kızılay heyetinde, Doktor Kamuran, Nazım, Nizamettin Kemal, Kenan efendiler ve hastabakıcı Aliye hanım ile altı hademe bulunuyordu. Bu defaki Uluslararası Tahkik Heyeti, Fransız Yüzbaşı Lucas, İngiliz Yüzbaşı Holland, İtalyan Yüzbaşı Bonaccorsi ve Kızılhaç delegesi Gehri ile bir İngiliz tercüman ve bir polisten oluşmaktaydı. Heyete, Londra Üniversitesi Profesörlerinden ve aynı zamanda Manchester Guardian gazetesi muhabiri tarihçi M. A. J. Toynbee ile karısı da katılıyordu. Beş aydan beri Türkiye'de bulunan Toynbee'nin elinde, Yunan cephelerinde serbestçe dolaşmak üzere, Yunan ordusu Komutanı General Papoulas tarafından verilmiş bir belge bulunmaktaydı.

Her iki heyet, 24 Mayıs Salı günü saat on buçukta İstanbul'dan Gülnihal vapuruyla hareket etti. Vapur aynı gün öğleden sonra saat birde Yalova'ya vardı. Önce, Uluslar arası heyet (Müttefikîn heyeti), bir saat sonra da Kızılay delegesi sıfatıyla Ali Macid Bey ile yardımcısı Kenan Bey gemiden inerek Hükümet Konağındaki toplantıya katıldılar. Bu arada M. A. J. Toynbee ile karısı da Yalova'ya çıkmışlardı. Yunan komutanıyla yapılan toplantıda taraflar arasında müspet bir neticeye varılamayacağı anlaşılmıştı. Kızılay Heyet başkanı Ali Macit Bey 27 Mayıs 1921 tarihli raporunda, "İşgal kuvvetleri kumandanlığı odasında Müttefikîn heyeti ile Yunan kumandanı Yüzbaşı Dimitri Papagrigoriou arasındaki ilk görüşmenin pek de iyi neticeler vermediğini hemen anladım. Yüzbaşı, bütün İslam

13 *Türkiye'de Yunan Fecâyi'i*, s. 108-116.

ahaliyi alıp götürmemize müsaade etmiyor ve elindeki talimata güvenerek ancak yanan köyler ahalisinden Samanlı, Akköy ve Yalova'ya iltica edenlerin gidebileceğini söylüyordu. Biz, altı yüz kadar muhacir alabileceğimizi ümit ettiğimiz halde zâbit bize ancak elli, altmış zavallıdan bahsediyordu." demektedir.

Heyet ile Yunan komutan arasında anlaşma sağlanamayınca, telgrafla Gemlik'teki Yunan Fırka Komutanın talimatına müracaat edilmesi kararlaştırıldı. Uluslar arası heyet, telgrafın cevabını beklerken Yalova'daki göçmenleri ziyaret etmeyi uygun gördü. Şehrin Yunan işgali altında bulunması ve "şerik-i cürm olan çeteler ile dolu olması" sebebiyle Ali Macid bey yardımcısıyla birlikte vapura dönmek zorunda kalmışlardı. Yarım saat sonra Gehri'den aldıkları bir notta, heyetin Samanlı ve Akköy'e gideceği ve saat ona doğru vapura dönebilecekleri bildiriliyordu. Heyet, saat on buçukta vapura döndüğünde herkesin daha ümitsiz ve sinirli olduğu anlaşılıyordu. Ali Macit Bey'in ifadesiyle, "On beş kadar köyü yakan, yıkan ve ahalisini katleden aynı çeteler; nasılsa yağma edilmesi ve yakılması tehir edilen ve bütün muhacirlere melce teşkil eden Samanlı ve Akköy'e korucu tayin edilmişlerdi. Bunların ölüm bahaneleri altında bu iki köydeki muhacirler oldukları yerden pek de ayrılmak istemediklerini hemen ifade etmişlerdi."

Ertesi günü heyetin iki kola ayrılarak birinin köylere çıkıp göçmenleri getirmesi, diğer grubun da Yalova'daki göçmenlerle ilgilenerek Yunan Komutanlığıyla temasta bulunması kararlaştırıldı. 25 Mayıs günü gemiden ayrılan heyetten bir grup, kararlaştırıldığı üzere Akköy ve Samanlı'ya gitti. Bu arada Gemlik Yunan Fırka Komutanlığından olumsuz bir cevap gelmişti: Komutan Gaçık, Yordan ve Kirazlı köylerinin yanmadığını iddia ederek bu köylerden ayrılarak Yalova, Samanlı ve Akköy'e iltica eden göçmenleri vermeyeceklerini bildirmişti. Uluslar arası Kızılhaç temsilcisi Gehri, bu kararı Uluslar arası Kızılhaç Komitesi adına protesto ettiğini duyurdu.

Yalova'da "Yunan zabitinin pençesinden" kurtarılabilen göçmenler çok zor şartlar altında gemiye bindirilebilmişlerdi. Bu sırada, "Yunan zabiti çete reisleriyle pek ahbap görünüyor, vapura binecek zavallı felaketzede köylüye herkes karışıyordu". Vapura 333 göçmen, birkaç ton eşya ile on baş hayvan alınabilmişti. Kızılay heyeti, Yalova, Samanlı ve Akköy köylülerine dağıtılmak üzere beş yüz okka ekmek, iki sandık süt, bir miktar ilaç bırakılarak Yunan komutanından "bu hediyenin" hiçbir ayırım yapmadan muhtaç olan herkese dağıtılması rica edilmişti.

Gülnihal vapuru, 25 Mayıs günü akşam dokuzda Yalova'dan ayrılarak iki saat sonra Selimiye açıklarına vardı. Göçmenler, ertesi gün saat dörtte mavnalara indirerek Bakırköy'e gönderildi. Vapurdaki yaralıların ilk tedavileri "Hilâl-i Ahmer Beynelmilel Heyet-i tahkikiye refakatinde" bulunan Doktor Kamuran Kenan Bey tarafından yapılmıştı. Ali Macit Beye göre, Yalova, Samanlı ve Akköy'de kalanların büyük bir tehlike altında bulunuyorlardı, çünkü "Yalova ve köylerinde güya asayişi muhafaza için gelmiş olan Yunan bölüğü, çeteciler ile müşterek olduğu gibi zabitleri de çete reislerinin arkadaşlarıydı". Bu şartlar altında, bir an önce İstanbul'a gitmek için Yalova ve Akköy'de sabırsızlıkla bekleyen 885 kişiden fazla insan bulunuyordu. Gehri'ye göre, Yalova'da 45'i devlet memuru olmak üzere, yaklaşık 400 yerli ve 100 kadar yabancı göçmen, Samanlı'da 157 yerli ve göçmen, Akköy'de 333 yerli ve göçmen kalmıştı.[14]

Yunanlılar İzmit ve çevresini tahliye ederken her şeyi yakıp yıkmışlardı. Kızılay Heyeti sahil boyunca Yalova üzerine çekilen Yunan ordusunun bütün sahil köylerini gaz dökerek yakmış olduğunu görmüş, vapurda heyet arasında bulunan A.J.Toynbee de bunlara şahit olmuştu. Bu yörede, "on altı köyde ceman 840'ı mütecaviz hanenin yakıldığı ve muhtelif

14 *Türkiye'de Yunan Fecâyi'i*, s. 118-131. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM), No:1, 15 Eylül 1921, s. 7-16.

şehirlerde birçok masumun hayatlarının heder olduğu bit-tahkik anlaşılmıştı".[15]

Göçmenlerin tahliyesinde Kızılay'a büyük yardımlarda bulunan Gehri 30 Mayıs günü İstanbul'dan ayrılmıştı. Kızılay'ın kendisine bildirdiğine göre, İstanbul'daki İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) Komiserleri aynı gün yaptıkları bir toplantıda, İstanbul'dan ayrıldığı 30 Mayıs tarihinde, "Samanlıdağ şube-i ceziresinde mukîm ahali-yi İslamiye'nin tahliyesi lüzumuna dair karar ittihaz etmiş"ti.

Kızılay, 1921 yılı Haziran ayında Gemlik ve Armutlu'ya heyetlerle gemiler göndererek buralardaki göçmenleri İstanbul'a getirdi.

Samanlıdağ yarımadasındaki göçmenlerin tahliyesine karar veren Kızılay, görevlendirdiği heyete refakat eden Albay Spenser ile görüşerek Gemlik'te Yunan On birinci Fırka Komutanlığına müracaatta bulundu. Kızılay Heyeti, Galata, Gayret, Hale vapurları refakatlerinde olduğu halde Gülnihal vapuruyla Gemlik'e hareket etti. Yunan yetkililer zorluk çıkararak askerlik yaşı içinde bulunan 30-40 erkeğin gemiye bindirilmesine engel olmuşlardır. Gemlik'ten bindirilen 893 göçmen, 6 Haziranda İstanbul'a getirilmiştir. Yine aynı tarihte, Umurbey köyü ve civarı göçmenlerinden 85 kişi Hale vapuruyla İstanbul'a sevk edilmiştir.

Kızılay, 16 Haziran ve 20 Haziran tarihlerinde de iki defa Armutlu'ya heyet göndermiştir. Buradaki halkın, yüzlerce kilo zeytin ve yüzlerce hayvanlarıyla birlikte bir defada nakli mümkün görünmüyordu. Kızılay heyeti, buna bir çare bulmak amacıyla İstanbul'a dönerken, eşyalarının başında kalan halkın güvenliği için Fransız ve İtalyan delegeleriyle 2 Fransız jandarması ve İngiliz tercümanını Armutlu'da bıraktı. 18 Haziranda tahliyeye başlandı, 1555 kişi ve eşyaları gemiye yüklendi. Eşyaların kayıklara yüklenmesi sırasında Yunanlılar zorluk çıkardılar. Miralay Spenser dışında bütün Müttefik heyeti, henüz tahliye sonuçlanmadığından Armutlu'da kaldı.

20 Haziranda Armutlu'ya gönderilen Hale vapuru 158 göçmen ile birlikte çok miktarda zeytini İstanbul'a getirdi. Kızılay Heyeti 23 Haziranda tekrar Armutlu'ya gitti. Yunan askeri idaresi, Armutlu'dan ayrılmak isteyenlerin kasaplık hayvanlarının senet karşılığında bırakılmasını veya peşin para karşılığı satmalarını teklif etti. Kızılay Heyeti bu kararı halka açıkladı. Halk satmaya razı oldu. Ancak, bu satış işlemleri orada bulunan Müttefik Devletleri Heyetinin de kabul edemeyeceği bir şekilde uygulanmaya başlanmıştı:

"Birtakım insaniyet düşmanı adamlar, hırs, kazanç, gayri meşru istifade emeline düşerek İslam ahalinin biriktirdikleri zeytinleri ve mevâşîyi (davar ve mal) yok pahasına toplamak hırsıyla çırpınmaya başlamıştı. Saat beşte Yunan levazım heyetince eşya ve hayvanat satış şekli kararlaştırılmış ve bin türlü suistimallerle muamele devam etmeye başlamış, üç dört yüz kiloluk hayvanlar kırk beş liraya ve üç yüz liralık inekler elli liraya satılmıştır. Manzara o kadar fecî bir hal almıştır ki, Müttefik devletler heyeti, bu resmî yağmanın gözleri önünde cereyanına müsaade edemeyeceklerini söyleyerek satışı durdurmuşlar ve Yunan heyeti de, ellerindeki talimat haricine çıkamayacaklarını söyleyince, meseleyi vaziyeti protesto ederek gemiye çekilmişlerdir."[16]

Bu güçlükler altında 26 Haziranda başlayan tahliye işlemleri sonunda, 380 göçmen, yüklü miktarda zeytin, 120 kadar inek ve kasaplık hayvan gemiye bindirilerek Armutlu'dan hareket edildi. Ancak, Yunanlılar yolculuk esnasında da zorluklar çıkardılar. Vapur Mudanya'ya doğru giderken önce bir Yunan gambotunun, ardından yine Tekirdağ istikametinde Mikalı isminde Yunan kruvazörünün müdahalesiyle karşılaşıldı. Geminin grandi direğine vapurdaki Müttefik Devletleri heyetinin bayrakları asılmışsa da, kruvazörün

15 THAC (1335-1338), s. 109-110.
16 THAC (1335-1338), s. 112.

tacizi İzmit koyuna kadar sürdü. Göçmenlerin Armutlu'dan başlayan yolculuğu, bu güç şartlar altında geminin İstanbul'a ulaşmasıyla son buldu.

Bir süre sonra bölgedeki halkın İstanbul'a getirilmesinden ziyade, güvenliklerinin sağlanarak yerlerinde kalmaları 1921 yılı Temmuz ayının sonlarına doğru ortaya çıkan bir şayiada, "ahiren Yunanlılardan istirdad edilen Kocaeli şube-i ceziresinin Kuva-yı Milliyece tahliye edileceği" dile getirilmekteydi. Bunun üzerine, "Mecrûhîn-i Müslimeye Muavenet Komisyonu" Başkanlığı'ndan Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafla, Kocaeli'ndeki halkın hayatlarının korunması ve yerlerinde kalmalarının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması istendi. Gerekçe olarak telgrafta şu hususlara değiniliyordu:

"Yunan kuva-yı işgaliyesi ile çetelerinin mevaki-i mezkûre emvâl ve emlâk üzerinde icrâ ettikleri tahribat tekrarını müstacel kılacak derecede büyük olduğu cihetle mahall-i mezkûrenin tahliyesi halinde bu defa yakacak ve yıkacak hane ve tahrip edecek köy ve saire bulamayacak olan mezkûr düşman askerlerinin bütün gayz ve kinlerini doğrudan doğruya ahali-yi İslamiye'nin şahıslarına tevcih edecekleri şüphesizdir. Şu suretle bir katliâm karşısında kalacak olan zavallıların şimdiye kadar tevalî eden muhaceret neticesinde tamamıyla istima'a gelen İstanbul'a ilticâya mecbur olacaklarını tabi gören ve bu sel-i muhaceret karşısında Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi tahammülfersa vaziyette kalacağı gibi ahali-yi mezkûrenin muhaceret-i mütevâliye ile büsbütün sefalete duçâr olacakları da (muhakkaktır)".[17]

Kızılay, İzmit limanından kandırılarak Yunanistan limanlarına götürülen göçmenleri de İstanbul'a getirmiştir. Yunan kuvvetlerinin çekilmeden önce İzmit şehrini yakıp halkı göçe zorladıkları sırada, İzmit limanında bulunan iki Yunan vapuruna İstanbul'a yolcu alacaklarını söyleyerek çok yüksek tarifeyle birkaç yüz kişiyi bindirmeyi başarmışlardı. Yolcular İstanbul'a gelecek yerde Tekirdağı, Limni, Midilli, Sisam, Galus, Kataklu, Pirgos iskelelerine götürülmüşlerdi. Büyük çoğunluğunu Türk kadın ve çoluk çocuğunun oluşturduğu bu yolculardan bir hafta kimse haber alamamıştı. Kızılay'ın teşebbüse geçtiği bir sırada, Midilli'den gönderilen bir telgraf sayesinde bunların izleri keşfedilebildi. Kızılay'ın müracaatı üzerine Yunan Komiserliği, yolcuların Yunanistan'ın muhtelif iskelelerine nakledildiklerini bildirerek Kızılay'ın bir vapurunun söz konusu iskelelere gitmesine müsaade etti. Ali Macit Bey'in başkanlığındaki bir komisyon görevlendirilerek Fransız Yüzbaşı Lucas'ın refakatinde Gülnihal vapuruyla Yunanistan'a gönderildi. Gülnihal vapuru Yunan iskelelerine uğrayarak bir Rum, dört Ermeni ve yirmi iki Musevi olmak üzere 755 yolcuyu alarak 5 Ağustos'ta İstanbul'da döndü.[18]

Göçmenlerin İstanbul'da İskânları ve Sonuç

1921 Yılı Mayıs-Haziran aylarında Kızılay, Yunan mezalimine uğrayan Marmara kıyılarından 8500 kadar göçmeni Seyr ü Sefain Dairesinden kiraladığı vapurlarla İstanbul'a sevk etti. Bunların Gemlik, Yalova, İzmit, Kumla, Armutlu iskelelerinden gemiye bindirilmeleri sırasında birçok güçlükle karşılaştılar. Ali Macit Bey'in başkanlığındaki Kızılay heyetleri bu çalışmalarını, Uluslar arası Tahkik heyetlerinin nezareti altında gerçekleştirmişlerdir. Heyette bulunan İstanbul'daki İtilaf Devletleri subaylarıyla Uluslar arası Kızılhaç delegesi M. Gehri ve İngiliz tarihçi M. A. J. Toynbee Yunan askeri kuvvetlerinin yaptıklarına ve göçmenlerin sefaletlerine şahit olmuşlardı.

Göçmenlerin, iskân yerlerine sevklerine kadar, sağlık hizmetleri seyyar iki Kızılay doktoru tarafından karşılanarak ilaçları bedava dağıtıldı. Muhacirîn Müdüriyet-i Umûmîyesi'nce bunlardan 4000'i Davutpaşa kışlasında, 1800'ü Selimiye'de ve diğerleri de muhtelif yerlerde iskân edildiler. Kızılay, göçmenlere yiyecek, giyecek ve sağlık

17 BCA, 272.12-39-33-2.
18 OHAM, 15 Eylül 1921, No:1, s. 3-4.

hizmetlerinde bulundu. Davutpaşa kışlasında açılan Kızılay aşhanesinde günde 2800 kişiye yemek verildi. Selimiye'de iskân edilen göçmenlerin haftada iki günlük iaşeleri Muhacirin Müdüriyet-i Umûmîyesi'nce, beş günlük iaşeleri ise Kızılay'ın Kadıköy şubesince kurulan aşhaneden karşılanmaktaydı. Kızılay göçmenlere 7505 çamaşır, 400 yatak, 487 battaniye, 5284 tencere ve tava dağıttı.

İstanbul'da bulunan İngilizlerin, göçmenlere ara sıra bazı yardımlarda bulundukları görülmektedir. İngilizlerin, "Muhacirîn-i Müslimeye Muavenet Heyeti" adıyla kurdukları komisyon vasıtasıyla topladıkları 47547 lira tutarındaki bağış Kızılay veznesine yatırıldı. Madam Dutuvilli tarafından toplanan 3333 lirayla Cerrahpaşa Camisinde iskân edilen 250 göçmen için bir aşhane kuruldu.[19]

Yunanlıların Marmara bölgesinde yaptıkları mezalim, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği tarafından 6 Haziran 1921 tarihli bir bildiriyle protesto edilmiştir. Fransızca hazırlanan bildiri metni, Avrupa üniversitelerine gönderilmiştir. Bildirinin sonunda şu ifadelere yer verilmektedir:

"Biz, Türk dârülfünûnluları ve münevver gençliği Anadolu'da Yunan süngüleriyle parça parça edilen, boğazlanan; köylerde, camilerde diri diri yakılan babalarımız, kardaş ve dindaşlarımız namına vicdanınıza ve hissiyat-ı insaniyetkâranenize müracaat ediyoruz. Halen Anadolu'da cereyan etmekte olan ve vesaik ve fotoğrafileriyle size ancak pek cüzi bir kısmını arz edebildiğimiz mezalim ve cinayat, din ve milliyet nazar-ı dikkate alınmadan her insanın tüylerini ürpertecek mahiyettedir.

Bu fecayi'i İngiliz Generali Franks ile Fransız nâmına albay Vicq ve İtalyan mösyö Roletto'dan mürekkeb ve mahallinde tetkikatta bulunan tetkik-i fecayi' heyetince de te'yid olunmuş ve i'ta eyledikleri rapora Yunan Onuncu Fırka Kumandanı General Leonardopoulos'un mesuliyeti ileri sürülmüştür.

Her türlü ıztırab ve mahrumiyet içinde sırf ilim ve irfan aşkıyla çalışmakta olan Türk dârülfünûnlu kardeşleriniz bu müthiş kıtalleri sizin pek saf ve ulvî olan vicdanınıza arz etmeği bir vazife telakki eyleriz."[20]

Kızılay heyet başkanı Ali Macit Bey, muhtelif tarihli raporlarında göçmenlerin tahliyeleri hakkında bilgi vermektedir. Gemlik, Orhangazi, Yalova ve yöresine giden Uluslar arası Tahkik Heyetine katılan jandarma subayı Mustafa Süreyya Beyle Orhangazili Refik, Yalova'nın Çınarcık köyünden Hafız Ahmet, Armutlu nahiyesine bağlı Sultaniye köyünden Emin, Gemlikli Tevfik efendiler tarafından, Muhacirîn Müdüriyet-i Umumîyesi'ne 23 Mayıs 1921 tarihli bir rapor verilmiştir. 22 Mayıs 1921 tarihinde Gemlik'in Hamidiye, Muratoba, Katırlı köylüleri adına heyete Yunan mezalimiyle ilgili dilekçeler verildi.

Yunanlıların İzmit ve çevresinde Türklere yaptığı mezalim hakkında Uluslar arası Kızılhaç delegesi M. Gehri'nin raporunda detaylı bilgi bulunmaktadır. İtilaf Devletlerinin teşkil ettiği heyete katılan M. Gehri, 12 Mayıs-22 Mayıs 1921 tarihleri arasında yörede incelemelerde bulundu. Olaylar hakkında Yunanlılar, Ermeniler ve Türklerin ifadelerine başvurdu. Heyetin verdiği raporda, "Yunan işgal-i askeriyesi anâsırının, iki aydan beri Samanlıdağ şube-i ceziresi ahâli-yi Müslimesini imhâ etmek gayesini takip ettiklerine kanaat getirildiği"[21] sonucuna varılmıştı.

19 Çapa, A.g.e., s.151, THAC (1335-1338), s. 113-115.
20 *Türkiye'de Yunan Fecâyi'i*, s.144.
21 OHAM, 15 Eylül 1921, No:1, s. 7.

KAYNAKLAR

Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Cumhuriyet, 21 Kasım 1950.

Çapa Mesut, *Kızılay Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914 1925)*, Ankara 2009.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM), No:1, 15 Eylül 1921.

Türk Kızılayı Arşivi (TKA).

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi tarafından 1339 senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumîsine takdim edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye ait Rapor, 1339 (1923).

Türkiye'de Yunan Fecâyi'i, *İkinci kitap*, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1337. (Dahilîye Nezareti Muhacirîn Müdüriyet-i Umumîyesi neşriyâtından: 5).

Une Enquete en Anatolie, Rapport de M.M.Gehri, délégué de la Croix-Rouge internationale. Publié par le Bureau du Congrés turc de Lausanne.

ULUSLAR ARASI KIZILHAÇ DELEGESİ M. M. GEHRİ'NİN RAPORU

"Tarafsız bir tahkikatta bulunmak ve hakikati meydana çıkarmak için, Yunanlılar, Ermeniler ve Türklerin şahit oldukları olaylar dinlenmiştir.

Heyet, Yunan askeri işgal kuvvetlerinin, iki aydan beri Samanlı dağ yarımadası (şube-i cezîresi) Müslüman halkını imhâ etmek gayesini takip ettiklerine kanaat getirilmiştir. Köylerin yakılması, kıtaller, halkı tedhiş gibi olaylar, bu konuda hiçbir şüphe eseri bırakmaz. Gördüğümüz olaylar veyahut izleri, gayri muntazam sivil çeteler ile Yunan düzenli ordusu efradının eseri idi. Bu fecâyîin, askerî kumandanlığı tarafından men' yahut buna cüret edip yapanların cezalandırıldıklarını görmedik. Çeteler, silahlarından tecrîd edileceği yahut dağıtılacağı yerde, kendilerine Yunan ordusunun muntazam efradı tarafından yardım ediliyordu.

Tahkikat icrâ edildiği sırada, Samanlı dağ yarımadası Yunan cephesinin beri tarafında kaldığı için, Yunan işgalinden beri harp sahnesi olmamış idi. Vukûunu öğrendiğimiz olaylar, Mart sonlarından Mayısın ilk yarısına kadar irtikâb edilmiştir. Bu fecâyîi, Yunan ordusunun Eskişehir önünde (İnönü) uğradığı yenilginin bir neticesi olsa gerektir.

Görüştüğüm Yunanlılar ve Rumlar, " şâyed muharebeden sonra bir plebisit yapılacak olursa, bu havalide Yunan anâsırı azami bir nisbetin ihrâz eylediği tezâhür edecektir" demişlerdir. Çıkarılan yangınlar ve irtikâb edilen kıtaller, acaba bu neticeyi elde etmek için bir başlangıç mıdır?

12 Mayıs akşamüstü Tahkik Heyeti, Gemlik'e vasıl olarak ertesi sabah Pazar köyü, Çertekçi, Çengiler ve Gedelgi ziyaret etmişlerdir. Çertekçiler'de bir ay önceki yangından kurtulmuş bazı haneler, Heyetin oraya vardığı sırada yanıyordu. Büyük ihtimalle, yağma etmek maksadıyla kalan bazı hanelere ateş vermiş dört Yunan neferi tutuklanmıştır. Heyet, bu köyleri otomobil ile ziyaret eder iken, Gemlik'te toplanmış olan muhacirleri gözden geçirdim. Burada bulunan hemen bilcümle Türk muhacirleri, bir ay önce emirle, tahliye ve bilahare yakılmış olan Pazarköyü kasabasından geliyorlardı. Muhacirlerin çoğu, yollarda sivil Ermeniler ile Yunan askerleri tarafından taarruza duçâr olduklarından ve eşyaları çalındığından dolayı, şikâyet ediyorlardı. Ben bizzat, omuzu bir kurşun ve üç süngü darbesiyle Ermeni çetesi efradından bir tarafından yaralanmış Gedilik muhacirlerinden Hatice hanım namında bir kadın, köyün kadınları ile çocukların konuldukları haneye atılan bir bombanın patlaması neticesinde çenesini ve dilini kaybetmiş Gedilikli bir çocuk, parası çalınmış ve beş altı Yunan askeri tarafından ırzına geçildikten sonra yaralanmış ve kocası gözü önünde boğazlanmış olan altmış yaşında Pazarköylü Cevriye hanım namında bir kadın gördüm. Bu kadının söylediklerini komşuları tasdik etti.

Gemlik'te Rum ve Ermeni muhacirleri de var idi. Türk muhacirleri diğer muhacirlere nispeten dar yerlerde oturuyorlar idi. Bir mescidin avlusunda ve kabristanda yüzlercesi yatıyordu. Hükümet civarında bulunan altı metre uzunluğunda ve beş metre genişliğinde bir odada altmış çocuk ve kadın saydım. Bunlar, burada iken, erkekler angarya işlerinde çalıştırılıyor idi. Bir aydan beri, Türk muhacirleri, Yunan idaresi tarafından bir lokma ekmek bile alamamışlar idi.

Tahkikatın ikinci günü, Tahkik Heyeti, Gemlik Belediye Dairesinde Rum ve Ermeni muhacirlerinin şahâdet (tanıklık) ve beyanatını dinlemiştir. Bu şahâdetten yalnız birisini kaydediyorum: On gün evvel, 300 gönüllü Ermeni ve Rum'a silah dağıtılarak ve iki gün evvel duvarlara yapıştırılan ilanlar ile yanlarında silah tutan Türklerin idam cezasıyla mahkum edilecekleri ilan edilmiş idi.

Diğer taraftan, Kumla civarındaki yerler, yani Kumla, Büyük Kumla, Küçük Kumla, Kumla iskelesi, Hıdıriye ve Karacaali taraflarının silahlı çeteler tarafından mahsur olduklarını haber aldım. Gemlik'ten bu yerlere hiçbir kimse gelemiyor idi. Yunanlılar, hiçbir kimsenin bu mevkiden çıkmasına müsaade etmiyorlar idi. Bana bu haberleri nakleden zat, "bu havalinin ahalisi az zaman içinde imha edilecektir." dedi.

15 Mayısa rastlayan Pazartesi, üzüntü ve heyecan dolu bir gün idi. Sahilde üç Türk köyünün mütevâliyen (art arda) –yani saat sekizde Narlı, saat onda Karacaali ve saat on beşte Kapaklı- yakıldığını gördük.

Öğleden sonra, Tahkik Heyetinin Bryony gemisi Karacaali'ye gitmiş idi. Sahilde, biri kadın olmak

üzere on bir Türk cesedi bulduk. Bunlar, birkaç saat evvel, tüfek ve süngü darbeleriyle öldürüldükten sonra, agleb-i ihtimal (büyük bir ihtimal), tepeden aşağıya doğru atılmışlar idi. Bu biçarelerden ikisinin henüz teneffüs ettikleri müşahede edilince, tedavi için vapura naklolunmuşlardır. Burada birçok yağmacılık eserlerine (asârına) tesadüf edildi.

Saat 5.16 Tahkik Heyeti Kumla iskelesine dönerek ve burada Yunan Askerî Fırka Genel Karargâhı tarafından heyetin emrine hazır (âmâde) bulundurulan beygirlere binerek, Küçük Kumla'ya gitmiştir. Heyet, köyü bomboş bulmuştur. Ahali korkularından hanelerinde saklanmış idiler. İtilaf devletleri üniformalarını taşıyan heyet azalarını gördükleri zaman, bu biçareler sokağa çıkmağa başlamışlardır. Bir saat sonra heyet, iskeleye dönmeye başladığında, bin kişiden fazla olan köy halkı onu takip ederek sahilde, Bryony gemisinin top himayesi altında toplanmışlardır.

Heyet bir taraftan, İstanbul'daki Fevkalâde İtilaf komiserlerini, bu vakadan telsiz telgraf ile haberdar etmiş, diğer taraftan, Onuncu Yunan Fırkası Kumandanı General Leonardopoulos'a bir telgraf çekerek Küçük Kumla'nın yanmasından dolayı kendisinin mesul tutulacağını bildirmiştir.

16 Mayıs Pazartesi günü, sahilde toplanmış halktan, yaşanan olaylar hakkında malûmat istedik. Cevaplarından, bir aydan beri vaziyetin karışık (müşevveş) olduğunu, geçen Perşembe günü Gemlik'ten gelen 50-60 Yunan askerine katılan 40 Rum'un üç erkek ile bir kadını öldürdükten sonra Karacaali'ye gittiklerini, dün sabah yani Pazar günü, Karacaali'den gelen yüz kişilik bir müfrezenin 8-9 kişiyi öldürdükten sonra, Karacaali'den kırk kadını yanlarına alarak savuştuklarını öğrendik.

Saat onda, Heyet köyün muhafaza edilip edilmediğini anlamak üzere, Küçük Kumla'ya gitmiştir. İskeleye dönüşte sahilde toplanmış muhacirlere, köylerinde himaye edileceklerinden bahsedilerek evlerine dönmeleri için teşvikte bulunan Yunan Fırkasının Üçüncü Şube reisi yarbay rütbesinde bir subay görmüştür. Hiçbir köylü sahilden ayrılmamıştır.

Bryony, önceki günden beri yanmakta olan Kapaklı'ya gitmiştir. Tüten enkaz altında hâlâ birkaç kişi var idi. Bütün köy halkı dağlara çıkmışlar. Enkaz altından, dördü kadın olmak üzere sekiz ceset çıkarılmıştır. Cesetlerin halinden üçünün on beş gün önce ve beşinin de bir gün evvel katledildikleri anlaşılmıştır. Bir kadının vücudundan henüz kan akıyordu. Diğer bir kadın bir minder üzerinde katledilmişti. Cesetlerin vaziyetlerinden, bu biçarelerin hanelerinde katledilmiş oldukları anlaşılıyordu. Cesetlerin bazıları parça parça edilmiştir.

Hayatta kalabilenlerin ifadelerine nazaran, katiller Yunan askerleriydi. Yunan erkân-ı harbiyyesine mensup bir subay, ifade verenlerin sözlerini reddederek, "hakikat çocukların ağzından daha iyi çıktığı için" orada hazır bulunan bir kıza müracaat etmekliğimi söyledi. Kız da, telaş etmeksizin, katillerin Yunan askerleri olduklarını kesin olarak doğruladı.

Köyün civarında, gerek firar esnasında ahali tarafından, gerek yağmacılar tarafından terk olunmuş çamaşır ve yatak eşyası var idi. Karacaali'de olduğu gibi, burada dahi bir kısmı boş bir petrol tenekesi bulunmuştur. Bir bahçede bulunmuş olan birkaç aylık bir çocuk, bir İtalyan neferi tarafından gemiye naklolunmuştur.

Sağ kalanlar, emin bir yere sevk edilmelerini talep etmişlerdir. Dağda saklananları bulup da yapılacak sevkten haberdar edilmeleri ve sahilde toplanmaları lüzumu ayrıca kendilerine tebliğ edilmiştir.

Dönüşte, Narlı köyünde duruldu. Tamamıyla mahvedilmiş olan bu köy henüz yanıyordu. Bomboş idi. Yalnız ihtiyar bir Türk, fesinde bir gül olduğu halde, tüten evinin yanı başındaki zeytin ağacının altında oturuyordu.

Saat 18'de Kumla'ya döndük. Akşamüstü, bir gün evvel İstanbul'a çekilen telgrafın cevabı geldi. İstanbul İngiliz Fevkalâde Komiseri, muhacirlerin İstanbul'a nakledilmelerini münasip görmeyerek, İstanbul'dan gönderilecek olan uluslararası subay ve erler ile Uluslar arası Kızılhaç memurlarının himayesi altında, Kumla'da bir temerküz mahallinin meydana getirilmesini teklif ediyor idi. Fikir iyi idi, fakat kuvveden fiile çıkarılması zamana muhtaç idi. Hâlbuki bu biçareler, Heyetin buradan ayrılmasından sonra, kendi hallerine himayesiz bir halde terk olunamazlar idi. Bunun üzerine, Tahkik Heyeti, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bir telgraf çekmeyi teklif etti. Teklifim kabul

edildiğinden, aşağıdaki telsiz telgrafı çektim:

"İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Cemiyetine,

Karacaali, Narlı, Kapaklı, Küçük Kumla ahalisinden bin kişi telaş ve korku içinde sahilde toplanmıştır. Bin beş yüz kişiyi taşıyabilecek bir vapur gönderebilir misiniz? İstanbul'da bunların giyecek, yiyecek ve barınmalarını sağlayabilir misiniz? Herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce, İstanbul İngiliz Fevkalâde Komiserliğiyle temasta bulununuz."

17 Mayıs Salı günü Tahkik Heyeti, Bryony gemisinde, Yunan teğmeni Yani Kosta'nın (Jean Costas) 12, 13, 14, 15 Mayısta, Samanlı dağ yarımadasının güneyinde keşiflerde (istikşâfâtta) bulunmak emriyle, kumanda ettiği müfrezesini gönderen Yirmi Sekizinci piyade alayı muavini Papoultopoulos'un ifadelerini dinlemiştir. Teğmen Kosta, Yunan askerlerinin ateş etmiş olmalarının mümkün olduğunu kabul ve fakat o tarafta cereyan etmiş vakayı tedkik etmek lüzumunu hissetmemiş olduğunu itiraf etmiştir. Bu teğmen, Kumla iskelesinde dört silahlı Türk'ü tevkif ettirerek kurşuna dizdirmiştir.

Bryony gemisi Fıstıklı ve Armutlu'ya giderken kurşuna dizilen dört Türk'ün cesetlerini teşhis ve tanımak için Yunan teğmeni muavini ve İtalya tercümanıyla gittim. Beygirle bir saat yürüdükten sonra, yedi maktul cesedi bulduk ki, bunlar arasında teğmen, kendisinin kurşuna dizdirdiği dört Türk'ten ancak birini tanıyabildi. "Bu Türkleri tevkif etmek emri verildiği halde niçin öldürdün" şeklindeki soruma cevaben teğmen, "canım öyle istedi" dedi. Yunanlılar Gemlik'e döndüler ve biz Kumla'ya döndük. Yolda iki ceset daha bulduk.

Akşam saat 10'da, çete reisi Gemlikli Yorgi'nin ziyaretini kabul ettik. Yorgi tepeden tırnağa kadar silahlı olup, silahlı bir çocuk ve bir asker tarafından terfîk ve köyden oldukça uzak bulunan ağaçların altında saklanmış bir asker müfrezesi tarafından takip ediliyordu. Yorgo, Kosta'nın müfrezesiyle her tarafta beraber bulunduğundan ve köyleri ateşe tuttuğundan dolayı iftihar ediyordu. Bizden ayrılırken, bu üç kişi, Küçük Kumla'ya gitmek üzere, sahilde toplanmış olan ahaliden üç beygir çalmıştır.

Saat 18'de dönen Tahkik Heyeti, Yunan Fırka generalini, haydut Yorgo'nun orada isbat-ı vücut ettiğinden haberdar etmiştir. Bryony avdet eder iken, dağlardan inip Kapaklı'da bırakılmış iki yüz kişiyi hâmil iki mavna çekti.

18 Mayıs Çarşamba günü, Heyet Türk mahallerinde dolaşmış ve Türk muhacirlerin ifadelerini Hükümet konağında dinlemiştir.

Gece saat 21'de Hilâl-i Ahmer'in gönderdiği İnebolu vapuru geldi. Bryony gemisinin projektörü yardımıyla sahilde bulunan muhacirleri aldıktan sonra, sabahleyin saat ikide, dopdolu bir halde dönmüştür. İnebolu, bütün muhacirleri alamadığından, açlıktan ölmek tehlikesine maruz kalmış Gemlik muhacirlerini dahi kurtarmaya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile müttefiken karar vermiş olduğundan, Uluslar arası Kızılhaç Cemiyeti'nin İstanbul daimi murahhası yüzbaşı G. Burnier'e hitaben, İnebolu vapuruyla bir mektup göndererek, Kızılhaç bayrağı altında seyr ü sefer edip Hamburg'dan Novorossiisk'e gitmek üzere İstanbul limanında bulunan ve bütün muhacirleri bir defada nakledebilecek kadar büyük olan Wygbert vapurunun buraya tahrik ve izam edilmesini talep etti.

19 Mayıs Perşembe günü, Fırkanın bir irtibat subayı, Yunan generali Leonardopoulos'un emriyle çete reisi Yorgo'yu gemiye götürmüştür. Yorgo, dünkü mağrurane beyanlarını, sarhoşluk saikasına (sebebine) atfederek Kosta'nın müfrezesine, ancak rehber sıfatıyla refakat ettiğini ve köylere ateş veren kendisi değil, belki Yalova Rum haydutları olduklarını ve gerek kendisi ve gerek subay, köyleri ateşe verir iken bunları gördüklerini söyledi.

Saat 22'de, ikinci defa olarak İnebolu ve bunu takiben Gayret, Galata ve Gelibolu vasıl oldular. İngiliz Fevkalâde Komiserliği, bu muhacirlerin İstanbul'a nakledilmelerine muârız (muhalif) kaldığı için**,** Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Yüzbaşı Burnier bu vapurların gönderilmesi için lüzum görülen ruhsatnamenin istihsalinde güçlük çekmişlerdir.

İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Wygbert vapurunun mürettebatı Alman olduğundan gönderilmesine müsaade etmemiştir.

20 Mayıs günü, muhacirlerin bindirilmelerine ayrılmıştır. General Leonardopoulos, askerlik yaşı dâhilinde bulunan 145 kişiyi alıkoydu. Ben bunların isimlerini kaydettim. Bundan başka general gitmek arzusunda bulunmuş olan Gemlik Türk ahalisini alıkoydu. Yunan subayları, ahaliyi iaşe etmek maksadıyla, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin göndermiş olduğu erzakın vapurdan çıkarılmasına engel olmuşlardı. Tahkik Heyeti reisi, General Franks'ın müracaatı üzerine, Gemlik Türk tabibine bir sandık ecza ve pansuman verilmesine müsaade edildi.

Kumla ve çevre sahiliyle Gemlik'ten İstanbul'a nakledilen muhacirlerin sayısı 2.602'ye ulaşmıştır.

21 Mayıs Cumartesi gecesini İstanbul'dan gelecek talimatı bekleyerek Tuzla önünde geçirdikten sonra, Heyet Cumartesi sabahleyin Yalova'ya giderek Rum ve Türklerin şikâyetlerini dinledi. 15 Nisana kadar devam etmiş olan Onuncu Yunan Fırkası'nın idaresi zamanında oranın asayişi düzgün iken, Yüzbaşı Papagrigoriou'nun buraya gelmesiyle yangınlar, kıtaller başlamış ve yakılan on altı köyden kurtulabilmiş pek az halk, Yalova ile yakılmamış Samanlı ve Akköy adlı köylere iltica etmişlerdi. Sayıları yaklaşık 6.000 kişiyi bulan halkın geri kalan kısmı ortadan kaldırılmıştı.

Heyet, daha fazla muhacir kurtarmakla görevli olmadığından, Yalova'da tahkikatına devam etmemiştir. Öğleden sonra, vaktiyle, tamamıyla Türk ve bugün tamamıyla Rum olan ve Yalova'nın batısında bulunan Çınarcık ve daha sonra Ankara köylerini ve maiyetinde Yunanlı asker olduğu halde, tamamıyla yakılmış ve bomboş kalmış olan Aşağı ve Yukarı Kocadere (Kocadere-i balâ ve Kocadere-i zîr) adında iki Türk köyünü ziyaret etmiştir. Burada heyet, insan ve hayvan kemikleri bulmuştur.

22 Mayıs Pazar günü, heyet görevini tamamladığını düşünerek İstanbul'a döndü.

24 Mayıs Salı günü, İtilaf Devletleri Fevkalâde komiserleri, heyetin ısrarı üzerine, Yalova ahalisini tahliye etmeye karar verdiklerinden Hilâl-i Ahmer, Gülnihal vapurunu göndermiştir. Yüzbaşı Lucas (Fransız), Yüzbaşı Holland (İngiliz) yüzbaşı Bonaccorsi'den (İtalyan) oluşan uluslar arası heyete bir İngiliz tercümanı ve bir polis refakat etmiştir. Heyet ile beraber, Londra Üniversitesi profesörlerinden Manchester Guardian gazetesi muhabiri M. A. J. Toynbee ile karısı ve ben bulunuyordum. Beş aydan beri memlekette bulunan mister Toynbee'nin elinde, Yunan cephelerinde serbestçe dolaşmak üzere, Yunan ordusu kumandanı general Papoulas tarafından verilmiş bir ruhsatname vardı.

Bu ikinci seyahat her ne kadar iki gün devam etmiş ise de, birinciden daha heyecanlı oldu. Olayın tafsilatına girişmek istemediğimden yalnız iki vaka kaydetmekle iktifa edeceğim.

Yakılmamış iki köyden biri olan Akköy'de, heyet, bir mahallenin on gün evvel tamamıyla yağma edilmiş olduğunu ve evlere yakın bir yerde, o gün katlolunmuş 60 kişinin yeni mezarlarını görmüştür. Maktullerden 49'nun isimlerini kaydedebildik. İki cesur Türk delikanlı, Yunan bekçilerinin ve Heyete refakat eden Yunan neferlerinin gözleri önünde, Tahkik Heyetini adım adım gezdiriyordu. Bu iki delikanlıdan biri ailesiyle beraber vapurumuza alınmış ise de, diğeri bir sivil Rum tarafından bir müddet için bir köşeye çekilmiş ve polisimizin aramasına rağmen artık izine tesadüf edilememiştir.

İstanbul'dan hareket ettiğimiz sırada Yalova sahillerindeki yerli olsun, muhacir olsun, bütün Türklerin İstanbul'a nakledilmeleri kararlaştırılmıştı. Yalova askerî kumandanı Yüzbaşı Papagrigoriou, o havalide hiçbir Türk muhaciri bulunmadığını iddia ettikten sonra, Yunan fırkasından aldığı kesin talimata istinaden, ancak muhacirlerin hareketini izne tabi tutacağını söyledi.

Ben, bunun tekîdini (sağlamlaştırma), Gemlik'te bulunan Fırka reisi General Leonardopoulos'dan, telgraf ile istedim. Yüzbaşı müekked (sağlamlaştırılmış) bir cevap aldı. Ertesi sabah talimat daha ziyade sadıklaştırılmış ve ancak altı kişiden ibaret olan yakılmış köyler muhacirlerinin nakline müsaade edileceği bildirilmiştir. Yunan yüzbaşısı, Yalova'ya iltica etmiş köylerin ahalisinin şahâdetlerine rağmen, yakılmış başka köyler olduğunu, bile bile ve uzun müddet inkâr etti. Fakat mumâileyh en nihayet durumu itiraf etmekle beraber, erkeklerinin Karamürsel kıtasında bulunan Mustafa Kemal ordusuna iltihak etmek niyetiyle Yunan hududunu aşmış olduklarını iddia ederek

Yortan, Kirazlı ve Kayacık köylerinin kadınları ile çocuklarının gitmelerine kesinlikle karşı çıkmıştır. Gayri muntazam askerler, müteaddit hudutlar ve çete reisleri, İstanbul'dan gelen bir Yunan papazın tahrik ettiği bir sürü Rum ve Ermeni sivil ahali arasında, sahilde icrâ edilen muhacirlerin muayenesi, adeta zahmetli, uzun ve hakiki bir mücadele şeklini almıştır. Muhacirleri birer birer bunların elinden zor kurtardık desek, mübalağa etmiş olamaz. Sahilde bırakmak mecburiyetinde bulunduğumuz 200 kişiden ancak 140'nın isimlerini kaydedebildik.

Gülnihal vapuru, 25 Mayıs Çarşamba günü saat 5.20'de 333 muhaciri hâmilen İstanbul'a gelmiştir. Bunlarla birlikte İstanbul'a sevk edilen Türk muhacirlerin toplamı 1.250 çocuk olmak üzere 2.935'e ulaşmıştır.

Bundan başka, Yalova'da 45'i devlet memuru olmak üzere, takriben 400 yerli ile 100 kadar yabancı muhacir, Samanlı'da 157 yerli ve muhacir, Akköy'de 333 yerli ve muhacir, kalmıştı.

İstanbul'a avdet ettiğimizde, Yunan Fevkalâde Komiserliğinin, Samanlıdağ yarımadasında bulunan yerli ve muhacir Türklerin tahliyesine muvafakat etmiş olduğunu haber aldık.

İstanbul'dan ayrıldığım 30 Mayısta, aynı günde İstanbul'da toplanan üç Fevkalâde komiserin, Samalıdağ yarımadasında mukîm Müslüman ahalinin tahliyesi lüzumuna dair karar aldığını Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bildirmiştir.

24 Haziranda, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, yarımadanın tahliye işlemlerinin tamamlanmış olduğunu ve orada askerlik yaşı dâhilinde bulunan kişilerin Yunan askerî kumandanlığı tarafından alıkonulduğunu Uluslar arası Kızılhaç Cemiyeti'ne telgrafla bildirdi."

KARA MÜRSEL ALP

KOCAELİ'NİN SPOR TARİHİNDE KARAMÜRSEL'İN YERİ

Erdoğan ÖZDEMİR*

Kocaeli'nde Sportif Faaliyetler

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra küçük çaplı da olsa, yerel spor kulüplerinin boy göstermeye başladığı Kocaeli'nde, cemiyet bazında spor faaliyetlerinin ilk defa 1912 yılında sağlıklı bir çizgide filizlendiği görülmektedir. İdman Ocağı adı verilen bu yeni yapılanma, bir sonraki aşamada İttihatspor'u doğuracaktır.

İttihat ve Terakki hareketinin kol saldığı 1912-1914 tarihlerinde, toplumda yapılan her aktivitenin, o hareketin adıyla anılması ne kadar mecbur tutulduysa, Kocaeli'ndeki spor hareketlerinin de aynı adla benimsenmesi bir o kadar zorunluydu. Fakat Balkan bozgunu ve ardından patlayan 1. Dünya Savaşı, ülkemizdeki ve dolayısıyla Kocaeli'ndeki sporu beklenmedik bir şekilde göz önünden kaldırıp gömüverdi. Çünkü sporu soluyup, onu hayatın bir parçası haline getirecek olan gençlik, cepheden cepheye koşmak durumundaydı. Nitekim o Çanakkale ki, çok geçmeden bu potansiyelin önemli bir bölümünü spora değil, zafere kilitli kendi ölümlü gerçeğine çekecekti.

Öte yandan, savaşmış, cepheymiş gibi milli bir doku ya da duygu taşımayan ülkemizdeki kapitülasyon ürünü yabancı okulların, bu gri ortamda dahi spor faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmekteydi. İmtiyazlı bu misyoner kolejlerden biri de İzmit Bahçecik'teki Amerikan Koleji'ydi. Araştırmacı yazar Atilla Oral'a göre, sporun jimnastik ve futbol gibi önemli branşları, Kocaeli'ndeki bu kolejin programlarında mevcuttu ve II. Abdülhamit döneminden beri aksamadan uygulana gelmekteydi.[1] Üstelik okullar arası müsabakalar da yapılıyordu.

Ülkemiz İstiklal Harbinden çıkıp Cumhuriyete kavuştuktan sonra pek çok şeye ulaştığı gibi spor dediğimiz o sosyal olguyu yeniden keşfetti. Onun, hayata katılması için ne lazımsa yapılması esastı. Zira toplumun, bilhassa genç kitlelerin buna ihtiyacı olduğu biliniyordu. Hemen girişimlere başlandı. Kocaeli de, işte o girişimlerin sürdürüldüğü illerden biriydi. Nitekim merkez ilçe İzmit başta olmak üzere tüm ilçelerde, bir yıl sonra 'Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı'nda yer alması öngörülen spor kulüpleri devreye sokuldu.

Kocaeli'nin İzmit ilçesindeki İttihatspor'un, 1932 yılında bölünüp bünyesinden İdmanyurdu ve Akyeşil adlarında iki spor kulübünün doğduğu dönemde, bu ilde diğer ilçelerdekiler de dâhil, 12 adet resmi amatör spor kulübünün mevcut olduğunu, kayıtlardan anlamak mümkün. Bu arada resmi olmayan bazı sportif oluşumların, aynı alanda faaliyetlerini

* Gazeteci-Yazar, e-mail: erozdemir1953@gmail.com

1 Atilla Oral, Özgür Kocaeli Gazetesi, 18 Haziran 2006

sürdürdüğünü belirtmek de mümkün. Sporun evrensel idealini kendilerine rehber etmeyi başaran oluşumlardan bazılarının, daha ileriki yıllarda kurumsallaşmaya varacak dereceleri yakaladıklarını da unutmamak gerek. SEKA Kağıtspor, buna en iyi örneklerden biridir. 1964-1965 sezonunda Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğunu kazandı. Kağıtspor, sadece Kocaeli'ne değil, Türk sporuna da yaptığı büyük hizmetlerle anılmaktadır.

Spor adamı ve yazar Levent Atalı, 'Kocaeli'nin Spor Tarihi' adlı eserinde, İzmit merkezinde faaliyetlerini sürdüren Kocaeli İdman Ocağı ile Kocaeli Gençler Birliğinin, 1924 yılının Mayıs ayında, kökü ta 1912'li yıllara dayanan 'İttihatspor' kulübü çatısı altında yeniden toplandığını belirtir[2]. Bununla birlikte Kocaeli bünyesindeki toplam 11 amatör spor kulübüne, o yıllarda bu vilayete bağlı Adapazarı ile Geyve'deki spor cemiyetleri de dahildir. Bu spor kulüplerinde futbol, voleybol, güreş, su sporları, boks ve atletizm faaliyetlerine yer verilmekteydi.

1923 yılında Cumhuriyetle birlikte doğan ve 6 Nisan 1927 yılında ise resmiyet kazanan Karamürsel İdmanyurdu Spor Kulübü de, 61 faal üyesiyle, yukarıda belirtilen spor cemiyetleri seviyesindeydi ve şüphe yok ki, pek çoğundan daha aktifti.

1927 yılından sonra Kocaeli bünyesinde yer alan ve hızla kökleşmeye başlayan spor kulüpleri adeta genç neslin akınına uğradı. O dönemlerde yaşanan ağır ekonomik ve sosyal sıkıntılara rağmen, kulüpler bünyesinde bilhassa güreş, yüzme, yelken ve voleybol gibi ilgi gören kayda değer branşlarda, başarılar sağlanmadı değil. Bir yandan ulusal ve uluslararası müsabakalarda bireysel alanda olsun, takımlar bazında olsun Kocaeli'ni temsil edebilecek takımlar oluşurken, diğer yandan da başta güreş olmak üzere yüzme ve yelken sporlarında çok önemli dereceler elde eden isimler, üstün çabalar sonucu Türk sporuna kazandırıldı. Nitekim bu seçkin isimler, Türk Milli Takımlarındaki yerlerini almakta gecikmediler. Minder güreşlerinde, kilolarında Olimpiyat ve Avrupa şampiyonu Gazanfer Bilge, Olimpiyat ve Akdeniz Oyunları birinciliğini kazanan Hasan Gemici, Milli atlet Galip Yaman, Milli boksör Engin Yadigâr, Balkan Yüzme Şampiyonası serbest dalda 400 metre ikincisi Ömer Namlı, altın kemer sahibi Türkiye Başpehlivanları Aydın Demir ve Ahmet Taşçı, bunlardan öne çıkanlardı. Ayrıca daha onlarca başarılı sporcu, bu ilin toprağında yeşermişti ve yeşermeye de devam etmektedir.

1966 yılında, İzmit Gençlik, Doğanspor ve Baçspor kulüplerinin birleşmeleri sonunda kurulan ve profesyonel futbol takımıyla Türkiye İkinci ve Birinci Liglerinde uzun soluklu başarılar elde eden Kocaelispor'un, son yıllarda yaşadığı paradoks, onun yeniden eski parlak günlerine dönebilmesi için büyük bir desteğe ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Kocaeli'nde sporun gelişmesinde yer alan kulüpler yanında ayrıca Halkevleri'nin de görevler aldığına ve bu görevleri bitamam yerine getirdiğine değinmeden geçemeyiz. Gazeteci yazar Rıfat Yüce'nin, Kocaeli Tarih ve Rehberi adlı eserinde belirttiği üzere, 22 Şubat 1942 tarihinde hizmete açılan yeni İzmit Halkevi'nin, sanat, müzik ve sporla iç içe dolu başarılı döneminin, diğer ilçelerdeki Halkevleri'ne yansıdığını da görebiliyoruz[3]. Karamürsel Halkevi de, bunlardan biriydi.

Kocaeli İli Karamürsel İlçesinde Spor

Kocaeli'nin önemli sayfiye merkezlerinden biri olan yeşil Karamürsel ilçesini, diğerlerinden ayıran önemli özelliklerinden biri, o yörede yaşayan insanların yüksek deniz tutkusu ve her zaman yakınlık duydukları spordur. Denize olan tutku, pekâlâ onun derya ile olan tarihi ilişkilerinden de kaynaklanmış olabilir. İlçenin zaman zaman eleştirilen muhafazakâr yapısı ilginçtir ki, başarılı bir çizgi tutturan toplumun sportif yaşamına hiç

2 Levent Atalı, *Kocaeli'nin Spor Tarihi*, Kocaeli, 2007, s:24
3 Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Hazırlayan: Atilla Oral, İstanbul, 2007, s.521

de engel çıkarmamıştır. Karamürsel'in spor harcında, tıpkı kültürel yaşamında olduğu gibi Orta Asya kökenli Türkmen anlayışı ve ananesi mevcuttur. Şu da var ki, yerel dilde 'Manav' adı verilen bu etnik kitleyi etkileyen Batı Trakya kültürünü bir kenara koyamayız. 1912 yılından beri belli dönemlerde, Bosna Hersek başta olmak üzere tüm Rumeli'den göç alan bu ilçenin nüfusunda önemli bir Boşnak yoğunluğu her zaman yerini korumuş bulunmaktadır. Öyleyse tabii ki Balkanlar'a has gelenekler, bu ilçenin toplumunda varlığını sürdürecektir. Bu yerleşim merkezinde su sporlarının gelişiminde nasıl bir 'Manav' kültürünün karakteristik iskeletini görebiliyorsa insan; güreşte de, Rumeli'nin pehlivan diyarı olan 'Deliorman'ın o efsanevi etkisi aynı derecede hissedilebilmektedir. Sporda Karamürsel'i daima güçlü ve de önemli kılan bu mozaik, burada her zaman mevcudiyetini sürdürmüştür.

Bu güzel ilçemizin güreşçi yatağı diye adlandırılması, ataerkil aile yapısındaki güçle bağlantılı olduğu kadar, 14. Asırda Türk akıncılarının bedensel gösterilerinden doğup menkıbelerle günümüze kadar uzanan oyunlara olan yüksek alaka ile de irtibatlıdır. Güreş, tüm ülkemizde olduğu gibi Karamürsel'de de mertliği, kuvveti ve dürüstlüğü ifade eder. Sonra bir gerçek daha var: Orta Asya'yı ve Balkanlar'ı da, bundan uzak tutamazsınız. Kırkpınar efsanesinde bir türlü yenişemeyip de güreşte son nefesini veren Türk akıncılarının, asırlar boyu kırk pınarla yıkanan(!) naaşları, bugün Balkan toprakları içindedir. Edirne Sarayiçi'ndeki 650 yıllık er meydanının varlık sebebi ise, ata sporumuzun asırlardır devam eden spor odaklı işte o devasa mesajında aranabilir[4]. Güreş, kendi erdemi içinde ayrıca bir fetih idealinden kaynaklanabilir mi sorusu da, o mesajın içinde kendisine yer bulmuş olmalıdır.

Şu da var ki, Karamürsel demek sadece güreş demek değildir. Onun spor tarihinde en az güreş kadar önemli bir başka spor dalı daha vardır: Su Sporları.

Denizin Çocukları

Cemil Bal, Mustafa Celal, Rıza Aslan, Mehmet Saim Gücer, Bekir Tan ve Lütfü Akkaya'nın yönetiminde oluşturulan ve ilçe belediyesinin çarşı merkezinde sağladığı mütevazı bir büroda spor faaliyetlerine başlayan Karamürsel İdmanyurdu Spor Kulübü, kısa süre içinde orada spor yapmak isteyen gençlerin uğrak yeri olmuştu. Yaz aylarında, çalıştıkları bahçelerden evlerine döndükten hemen sonra kulüp adına sahile akın edenlerin en büyük hedefi su sporlarında başarıya ulaşmaktı. Bundan ötürü denizi çok seven bu yüzücü gençlere, 'Denizin Çocukları' adı takılmıştı. Onlar denize âşıktı. Zaten yorulmak nedir bilmeyen gayretleriyle, o unvanı fazlasıyla hak ettiklerini çok geçmeden ispatlayacaklardı.

Karamürsel halkının yürekten sahiplendiği İdmanyurdu Spor Kulübü, daha sonra Türkiye Denizcilik Federasyonu tarafından da tescil edildi. Bu süre içinde kulüp, altyapı çalışmalarına hız verdi, yetenekli gençlere lisans çıkartmak suretiyle onları, kulübün resmi sporcusu yaptı, bu esnada kadrosunu genişletme konusundaki çabalar da hız kazandı. Gayretli çalışmalar ve sağlanan birliktelik sonucu ilk resmi yüzme takımını 1932'de oluşturmaya muvaffak oldu. Sportif faaliyetleri ilçede destekleyen ve onun arkasında duran bir başka önemli isim daha vardı: Belediye Başkanı Hafız Selahattin Erkin. İlçenin hemen her şeyi sayılan Belediye Reisi Hafız Selahattin, aynı zamanda başkanı olduğu ilçenin tek spor kulübünün, bölgede başarılı olmasını bekleyenlerin başında geliyordu. Beklediğine son bir yıl içinde ulaştı Belediye Başkanı Hafız Selahattin: Sağlanan o büyük bir destek ve sürdürülebilir bilinçli bir çalışmayla Karamürsel'in yüzme takımı önce Kocaeli Bölgesinde, daha sonra da İstanbul Bölgesinde dikkatleri üzerine topladı. Gösterdiği yüksek performanslarla iyi dereceler yakalamaktaydı Karamürsel yüzme takımı ve takdiri hak ediyordu.

4 M. Atıf Kahraman, *Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi Kırkpınar Güreşleri*, Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1977, s. 36.

Bu esnada Karamürsel İdmanyurdu Spor Kulübünde, o yılların sıradışı gelişmeleri de yaşanmıyor değildi. Cemil Bal'ın, kulübün aktif yaşama geçtiği 1931 yılında, yönetim kurulu üyeliği yanında, Türkiye Denizcilik Federasyonunun Kocaeli Ajanlığını da üstlenmesi, elbette bazı imkânları da beraberinde getirmişti. Her şeyden önce kulübün prestijini ve ününü olumlu etkilemişti. Kısa sürede kazanmış olduğu gücü sayesinde, Kocaeli ilini ülke içinde başarıyla temsil edebilecek seviyeyi de yakalamıştı. Öyle ki, Denizcilik Federasyonundan teknik destek isteme kapasitesini ve kabiliyetini ortaya koyabilen bu kulüp, İstanbul Bölgesinin ünlü yüzme antrenörü Alman Herkteketof'u bizzat Karamürsel'e getirerek takımı çalıştırmasını sağlayabilmişti. Bu, 3 bin nüfuslu bir ilçe için sporda önemli bir gelişmeydi. Ayda iki defa deniz yoluyla İstanbul'dan ilçeye gelen Alman antrenörün, Karamürsel yüzme takımına sağladığı katkılar, çok geçmeden pozitif sonuçlar ortaya koyacaktı. Bu sonuçlardan en çarpıcı olanı da, şüphe yok ki bu takımın, Kocaeli'ni, ülke nezdinde temsil etmesiydi.

1500 metre serbestte Bahçıvancı İhsan Keskin, 100 metre sırtüstünde Ali Haydar Akgün, 200 metre serbestte Hamamcı İsmail Açıkalın, kurbağalamada Yusuf Önal, 100 metre serbestte Bahriyeli Sıtkı Eryar, 400 metre serbestte ise Zehir Mehmet ve Samiye'nin Hasan, Karamürsel İdmanyurdu'nun ilk yüzme takımını oluşturan sporculardı[5].

1932 yılında İzmit'te gerçekleştirilen müsabakalarda Kocaeli Bölge Şampiyonluğunu rahat bir şekilde kazanan Karamürsel İdmanyurdu Yüzme Takımı, aynı yıl Kocaeli'ni temsilen Türkiye Yüzme Birinciliklerine iştirak etti. İstanbul Büyükdere yüzme havuzunda yapılan şampiyonaya Kocaeli dışında, İstanbul, Ankara, İzmir, Balıkesir ve Zonguldak illeri katılmıştı. Kocaeli, İstanbul'un ardından ikinciliğin sahibi oldu. Aynı başarı 1933 yılında da sürdü. Bu kez İstanbul Moda yüzme havuzundaydı Türkiye Yüzme Şampiyonası. Şampiyonada farklı bir ayrıntı dikkatleri üzerine toplamıştı. Kocaeli Bölgesini şampiyonada temsil eden Karamürsel yüzme takımındaki tek bir bayan yüzücüydü o ayrıntı. Yüzmede ve kürekte herkese parmak ısırtan bu bayan yüzücü, daha sonraları adı spor dünyasında sıkça duyulmaya başlayacak olan Muzaffer Dörtbudak'tı.

Muzaffer Hanım, henüz 22 yaşında, müsabakalarda sağladığı başarılarıyla gelecek vaat eden bir sporcu profili ortaya koyuyordu. Nitekim bayanlar 100 metre serbestte, o dalın en favori ismi İstanbul Bölgesinden Leyla Hanımı geçerek birinciliğe ulaştı. Aynı yıldız yüzücü, 1936 yılında gerçekleştirilen Bölgeler Arası Bayanlar Yüzme Müsabakalarında 100 metre serbestte yine bir birincilik, bir ikincilik elde edecek ve 1937 yılında önce Fenerbahçe Kulübüne, daha sonra da İstanbul Deniz Kulübünde geçerek spor yaşamına orada devam edecekti. Karamürsel'in yetiştirdiği ünlü bayan yüzücü Muzaffer Hanım, bu dönemde Moda Deniz Tesislerinde verilen bir çayda, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk ve Afet Hanımla tanışma imkânına da kavuşacaktı.

Kocaeli'ne ve Karamürsel'e mutluluk getiren sonuçların ardından, o sıralar kimsenin beklemediği bir başka sürpriz daha ilçenin kapısını çalacaktı: Su sporları dalında Karamürsel'in gayretlerini ve başarılarını değerlendiren Denizcilik Federasyonu, söz konusu branşın faaliyetlerinde kullanılmak üzere bu ilçeye ödenek gönderilmesine karar vermişti. Federasyonun Kocaeli Valiliğine gönderdiği ödeneğin tutarı 500 liraydı. Karamürsel İdmanyurdu, bu ödeneğin bir bölümüyle ilçe belediye binası önündeki denizde ahşap bir atlama kulesi inşa ettirdi.

Karamürsel, su sporlarında ülkede hiçbir ilçenin yapamadığını yapıyor, bu alanda, sosyal kalıpları zorlayan hamlelere girmekten ve doğru bulduğu şeyleri yapmaktan asla geri durmuyordu. Gayretler, spor kulübüne, atlama kulesi yanında 4 tekli bir iskip de kazandırmıştı. İlçede artık kürek sporlarının da yolu açılmıştı.

5 Cemil Bal, Karamürsel'de Su Sporları, El yazması hatırat (Erdoğan Özdemir Arşivi)

Karamürsel yüzme takımının 1500 metre yüzücüsü Bahçıvancı İhsan Keskin, 12 yaşlarında başladığı yüzmede yetenekleri ortaya çıkmış bir sporcuydu. Karamürsel İdmanyurdu Yüzme Takımının temel direklerinden biriydi. Türkiye Denizcilik Federasyonunun ilk lisanslı sporcusu unvanına da o sahip olmuştu. 1932 yılında İstanbul'daki Su Sporları Şampiyonasında Kocaeli Bölgesini temsil eden Karamürsel yüzme takımının 1500 metrecisiydi ve buradaki müsabakalarda, diğer branşlardaki takım arkadaşları gibi o da birinci oldu. Elde ettiği derecelerle takımına önemli puanlar kazandırmaktaydı. Aynı başarılı çizgiyi hem kendisi hem de takımı, 1933 ve 1934 yıllarında da yakaladı. İstanbul Moda'da yapılan şampiyonalarda, 1500 metreyi 23 dakika 23 saniyede yüzerek birinci olmayı başarmış ve ferdi sıralamalardaki üstün dereceleriyle takımını şampiyonluğa taşımıştı. Nitekim katıldığı şampiyonalardaki bu çıkışı Bahçıvancı İhsan'a, Denizcilik Federasyonundan önemli bir davet de sağladı. Sovyetler Birliğindeki su sporları müsabakalarına katılacak Türk spor kafilesinde yer alması kararlaştırılmıştı. Karamürselli İhsan, Türk Milli Takımının o yıllarda önde gelen yüzücüleri Alp, Saffan, Mehmet, Halil ve Fuat'la bir arada olacaktı. 'Sporumuzda Kadın' adlı incelemenin yazarı Ergun Hiçyılmaz'ın tespitlerine göre, aynı organizasyona Karamürsel İdmanyurdu'nun tek bayan yüzücüsü Muzaffer Hanım da çağrılmıştı ama uzun ve yorucu yolculuk nedeniyle o davete bayan sporcunun ailesi sıcak bakmamıştı[6].

100-200 metre kurbağalamada üstün bir yetenek olan Terzi Yusuf Önal**,** çok çalışkan ve disiplinliydi. Branşında hiçbir rakip ona karşı üstünlük sağlayamıyordu ve bu yüzden takımın değişmez sporcusuydu. Kocaeli Bölgesi Yüzme Müsabakalarında, kurbağalama dışında girdiği bayrak yarışlarında da başarılı sonuçlar elde etti ve takımına önemli puanlar kazandırdı. Bölgeler arası karşılaşmalardaki ferdi sıralamalarda hep önde olmayı bildi. 1939 yılında Denizcilik Federasyonunun Beşiktaş yüzme havuzunda düzenlediği ve 80 yüzücünün katıldığı Türkiye Yüzme Şampiyonasında, 200 metre kurbağalamada elde ettiği 3.1.7'lik derecesiyle o dalın Türkiye rekorunu kırdı. Yusuf Önal'ın bu rekorunu tam 9 yıl boyunca hiçbir yüzücü kıramayacaktı.[7]

Karamürsel İdmanyurdu Spor Kulübünün yüzme takımında 200-400 metre serbestte ve sırtüstünde isim yapan Hamamcı İsmail Açıkalın ise, aynı zamanda Türkiye'nin önde gelen deniz maratoncularındandı. 1932 ve 1933 yıllarındaki Türkiye Yüzme Şampiyonalarında 200 metre serbestte, zamanın en ünlü yüzücülerinden Halil Dalman'a geçilerek ikincilik kürsüsüne çıkmıştı. 1934 yılında ise Akşam Gazetesinin tertiplediği İstanbul Tarabya-Moda arası arasındaki 19 millik mukavemet yüzme karşılaşmalarında ise,19 sporcu arasından birinciliği göğüsleyen o oldu. 1936 yılındaki İstanbul Festivali etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen Boğaz Maratonunda, 88 yüzücü arasında ikinci olma başarısını yakalayan Kocaelili bu genç sporcu, o maratonda, Galatasaray yüzme takımından Orhan'a birinciliği kaptırmıştı. Aynı yıl Beykoz Spor Kulübüne geçen Açıkalın, bu defa da Beykoz-Moda deniz maratonuna soyunmuş ve o yarışlarda birinciliği elde ederek, festival komitesinin ortaya koyduğu gümüş kupaya uzanmıştı.

Başarılarla dolu spor hayatında toplam 200'den fazla madalyanın sahibi olan usta yüzücü Hamamcı İsmail, Cumhuriyetin Kuruluşunun 50. Yıldönümünde, spora yaptığı hizmetlerden ötürü plaketle onurlandırılan mümtaz isimlerden biri olmuştu.

Serbestte bir başka 100 metreci Bahriyeli Sıtkı Eryar'dı. Sonraki yıllar amiral olacak bu güçlü sporcu da, Karamürsel İdmanyurdu'nun önde gelen yüzücülerindendi. 1933 yılındaki Türkiye Yüzme Şampiyonasında, 100 metre serbest stildeki ferdi sıralamada Türkiye 3.sü olma başarısını elde etti. Aynı şekilde takımlar arası 4x200 metre bayrak yarışlarında, Kocaeli Bölgesine puan kazandıran Karamürselli yüzücüler ekibindeydi.

6 Ergun Hiçyılmaz, *Sporumuzda Kadın*, Ekol basın-yayın, İstanbul, 1986 s.167.
7 *Spor Ansiklopedisi*, Haz. Cem Atabeyoğlu, Tercüman Gazetesi yay., 3. Cilt, İstanbul, 1981, s.671.

Sırtüstü yüzme dalının önde gelen sporcularından Ali Haydar Akgün, 1932-1933 yıllarında Kocaeli Bölgesinde yapılan birinciliklerde, ferdi sıralamanın en yüksek derecelerini yakaladığından, Türkiye Şampiyonalarında ya da bölgeler arası müsabakalarda Karamürsel İdmanyurdu Yüzme Takımındaki yerini korumuş, ayrıca tramplen atlamalarında da takımına değerli puanlar sağlamıştı.

Karamürsel İdmanyurdu Yüzme Takımının ikinci kuşaktan etkili adlarından biri olan Zehir Mehmet, 1939 yılındaki Türkiye Yüzme Şampiyonasında, 400 metre serbestte ve ferdi sıralamada Türkiye üçüncülüğünü kazanmıştı. Yine 400 metre serbestte ve 4x200 bayrak yarışlarında takımına değerli puanlar sağlayan Samiye'nin Hasan'ı da, bu başarılı sporcular listesine dâhil etmek gerek.

Denizin Çocukları Balkanlar'da

İzmit Körfezinde adeta su sporları merkezi haline gelen Karamürsel, aktif spor yaşamı süresince İzmit ve Hereke yüzme takımlarıyla sürdürdüğü ilişkiyi hiçbir zaman kesmedi. Bu üç merkez, körfezde ortaklaşa müsabakalar düzenlediler ve yetkin çalışmalarıyla bölgesel alanda ortak başarılara imza attılar. İzmit, daha çok kürek dalında dikkatleri üzerine çekerken Hereke, yelkende öncü olma başarısını sürdürdü. Karamürsel, her zamanki gibi yüzmede varlığını ortaya koymaya devam ediyordu.

Nitekim yüzmedeki bu aşamalar, yeni gelişmenin de habercisi oldu. Ferdi alanda çok başarılı yüzücüler olan İbrahim Sulu ve Ömer Namlı, 16 Şubat 1944 tarihinde Karamürsel Gençlik ve Spor Kulübü adını alan eski İdmanyurdu'nun sporcuları olarak 1947 yılında Türk Milli Yüzme Takımına davet edildiler.

İbrahim Sulu, Karamürsel'de kendisini iyi yetiştirmiş ve ayrıca ailece İstanbul ile de yakın irtibatı olduğundan, oranın teknik imkânlarından da yararlanabilmiş bir sporcuydu. 100 metre serbestte yüzmekteydi. Otoritelerin dikkatini çektiğinden, yüzme milli takımına çağırılmıştı. Balkan Yüzme Şampiyonasındaki ferdi sıralamada Türk Milli Takımına birincilikler kazandırdı. Sulu, su sporları dalındaki başarılı spor hayatı yanında, daha sonraki yıllarda yüzme hakemliği ve beden eğitimi öğretmenliği de yapacaktı.

Ömer Namlı, Karamürsel'in yetiştirdiği ikinci kuşak ünlü yüzücülerdendi. Daha 6 yaşındayken kendisini bu sporun içinde buldu. Çarşıdaki esnaf ağabeylerinin ve eski yüzücülerin teşvikleriyle sportif faaliyetlerini aralıksız sürdürdü. Saatlerce denizde kaldığı olurdu. Çünkü fiziği de, sıhhati de, yaptığı sporun normlarına son derece uygun görünüyordu. Genç yaşta İdmanyurdu Spor Kulübüne alındı ve lisansı çıkarıldı. Mustafa Taşçı, Ferhan Kalyon, Nuri Namlı, Necmettin Pilge, İsmail Gelibolu, Bedri Giritlioğlu ve Şakir Akyıldız adlarındaki Karamürselli yüzücülerle birlikte yer aldığı takım, pek çok bölgesel müsabakalara katıldı. Namlı, buralarda elde ettiği yüksek ferdi dereceleriyle diğerlerinden öne çıkmayı başardı. 1947 yılında Adana'da gerçekleştirilen Türkiye Yüzme Şampiyonasında, Kocaeli Bölgesini temsilen son derece başarılı karşılaşmalar gerçekleştirdi. 400 metre serbestte, zamanın en ünlü yüzücülerinden olan Halil Dalman'ı geçti. Genç yüzücü, 400 metrelik son müsabakasını 5 dk. 35 sn. dereceyle tamamlamıştı ve deniz suyunda bu derece Türkiye rekoruydu. Namlı, 1500 metre serbestte de nefis kulaçlar sergilemiş, bu daldaki ferdi sıralamalarda hep ilk yüzücü olmuştu. Şampiyonaların akabinde bu defa ulusal alanda gelişmeler hızlanacak ve çok geçmeden başarılarıyla takdir toplayan Ömer Namlı, tıpkı İbrahim Sulu gibi Türk Milli Yüzme Takımına çağırılacaktı.

İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası ilişkilerini yumuşatan ülkelerin kültürel platformları kullandıkları gibi sportif alanlarını da kullandıkları bir gerçekti. Aynı ilişkileri komşu ülkeler arasında daha sık görmek mümkündü.

Türkiye ve Yunanistan, buna örnek gösterilebilecek bir yakınlaşmayı, önce spor dalında uygulanması konusunda anlaştılar. Kurulan bu spor ve dostluk köprüsü, Balkan Yüzme Şampiyonluğu organizasyonuyla netleşti. Sonunda 1. Balkan Yüzme Müsabakalarının Yunanistan'ın başkenti Atina'da yapılması kararlaştırıldı. Diğer balkan ülkelerinin de sonradan katılımlarıyla bu organizasyon, uluslararası spor etkinlikleri takviminde, 'Balkan Yüzme Şampiyonası' adıyla yerini alacaktı.

Türk Yüzme Milli Takımı, 1. Balkan Yüzme Müsabakalarına katılmak üzere Yunanistan'ın başkenti Atina'ya gitti. Uzun yıllar gergin olan iki ülke ilişkilerinin yumuşaması açısından bu spor etkinliğine Yunan basını yakın ilgi göstermekteydi. Milli karşılaşmalar için, Yunan basınında dikkat çeken başlıklar şöyleydi: 'Balkan Atletizmi İçin Büyük Olay', 'Milli Yüzme Takımımız, Bugün ve Yarın Olimpik Yüzme Havuzunda Türk Milli Takımı İle Karşılaşıyor. Türkler, Kesin Favori.'

Türkiye ve Yunanistan'ın katıldığı ilk Balkan Yüzme Karşılaşmalarında, 100 metre serbestte, Türk Milli Takımından Karamürselli İbrahim Sulu, 01.01.05 derecesiyle, 400 metre serbestte ise 05.35.00 derecesiyle ferdi sıralamada birinciliğe ulaştı. Aynı şekilde bir başka Karamürselli sporcu Ömer Namlı da, 400 metrede 05.38.00 derecesiyle ikinciliğin sahibi oldu. Bu müsabakalarda ferdi birinciliklerin çoğunu kazanan Türk Milli Takımı, Yunan basının da bahsettiği gibi tartışmasız bir şekilde birinciliğini ilan etti[8].

Balkan Yüzme ve Atletizm Şampiyonasının nüvesini teşkil eden ve Avrupa'nın kapılarını Türk sporuna açan uluslararası bu etkinliğe, iki Karamürselli sporcunun katkı sağlaması, hiç şüphesiz Kocaeli spor tarihi açısından önemli bir olaydır.

Bugün de yelken başta olmak üzere çeşitli su sporlarında faal konumda olan ilçede, Kocaeli Büyükşehir Belediyesinin yaptırdığı önemli yelken tesisleri mevcut olup, Karamürsel ve Karamürsel Alp adlarında iki yelken kulübü bugün o mevcut tesislerde yoğun bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedir. Yelken ve diğer su sporlarına çok uygun bir deniz coğrafyasına sahip olan Karamürsel'de, çeşitli ulusal ve uluslararası spor karşılaşmaları yapılmaktadır. Bunlardan en önemlileri, 2006 yılında gerçekleştirilen 38. Balkan Yelken Yarışları ile Türkiye Pirat Birinciliği ve Türkiye Laser Trofesidir. 2011 yılında Avrupa Yüzme Birliği ile Türkiye Yüzme Federasyonunun ortaklaşa düzenledikleri Avrupa Açık Su Yüzme Kupası 4. Ayak Yüzme Yarışlarının ikincisi, yine Karamürsel Yelken Kulübü Tesislerinde yapılmıştır.[9]

Şirin ilçenin yüz akı su sporları kuruluşlarından biri daha var ki, o da KARSAD'dır. Mayıs 2008 tarihinde kurulan ve kısa sürede alanında Türkiye'nin önde gelen kulüplerinden biri olan Karamürsel Sualtı Sporları Derneği, çeşitli sualtı sporları yanında, ayrıca deniz kirliliğine karşı gerçekleştirdiği duyarlı çalışmalarıyla da dikkatleri üzerine çeken bir kuruluştur. Bünyesinde çeşitli dalgıçlık eğitimleriyle beraber can kurtarma, arama kurtarma ve ilgili mesleklere destek babında kurslar da düzenlemektedir. Bu nedenle Türkiye Marmara Suda Arama ve Kurtarma Birliği MASAB'la temasları da üst düzeydedir.

Karamürsel'de Güreş

'Türk Gibi Kuvvetli' sözü, milletimiz için asırlar boyu Avrupa'da çokça telaffuz edilen bir deyimdir. Gücü ve cesareti vurguladığından o deyimin, savaşta yiğitliği, barışta ise, savaşın bir çeşit versiyonu olan sporu çağrıştırdığını düşünebiliriz. Biz Türklerde, güreşin ve ciridin neden ön plana çıktığını da, bu düşünceden hareketle anlamak mümkün. Geleneksel hayat tarzımızla örtüşen bu iki spordan güreş, bilhassa karakucak ve yağlı güreş, ülkemizin pek çok alanlarında yüzyıllardır süregelmektedir. Söz konusu bu etkinlikler mahalli bazı

8 Erdoğan Özdemir, *Kaptan-ı Derya Karamürsel*, Zinde Yay. İstanbul, 2012, s.371.
9 Türkiye Yelken Federasyonu basın bildirisi 11 Temmuz 2011 tarihli *Kocaeli Gazetesi*, Taraftar Spor Eki.

yerlerde, diğerlerinden daha da yoğundur; çünkü oradaki günlük hayatın bitamam içindedir.

Güreş alanında Kocaeli ve dolayısıyla Karamürsel de, işte böyle bir yerleşim bölgesidir. Yağlı güreş sporuna son derece duyarlı olan Türkmen, bir başka ifadeyle Manav kültürü ile sürekli göçler sebebiyle Balkan halklarının, bu topraklara serpiştirdiği kadim Rumeli gelenekleri, neticede sorunsuz bir uyum, güçlü bir maya oluşturmuştur. Üstelik maya iyi tutmuş görünmektedir. Bunun en önemli uç beylerinden biri de, sözünü etmekte olduğumuz güreştir. Genellikle Karamürsel'de Türkmen-Rumeli birlikteliği, bu spor dalına güçlü, komple bir destek getirmiştir; bu yüzden sürekli beslenmekte, kimse de, o güçlü ortaklığı yerinden kıpırdatamamaktadır.

Erdemin doruklarına uzanmış semeresi bol bu spor anlayışı bakın, ne ünlüler kazandırmış, neler getirmiştir Karamürsel'e?

Karamürsel Olimpiyatlarda

Serbest güreşte, dünyanın gelmiş geçmiş en ünlü 25 Olimpiyat Şampiyonu arasında kabul edilerek, ünlü Amerikan dergisi 'Time'nin yaptığı ankette 13. sıraya almayı başaran Gazanfer Bilge, 1923'de Karamürsel'de doğdu. İlçede bir dönem belediye başkanlığı yapan Hafız İsmail Bey ve eşi Nazife Hanımın 6 çocuğundan 5.siydi. Güreşe, ailesinin teşvikiyle çocuk yaşlarda başladı. Babası, fırsat buldukça ona ilçede, o dönemin namlı pehlivanlarından Çolak Hilmi, Pir Ali, Ahmet Koç ve Süleyman Kaptanın güreşlerini izletirdi. Çok geçmeden bu sporu benimsediğini ve hatta sevdiğini hissetti. Önce çayırlarda başladı karakucak güreşe, sonra Karamürsel Halkevi'nin yolunu tuttu. Çayırlarda yaptığı güreş için gereken zeytinyağını evden aşırdığı günler de olmadı değil. Kısacası gençliğini bu yolda geçiren Gazanfer Bilge, 1943 yılında askere alındı, İstanbul Kasımpaşa'da vatani görevini yaparken, ünlü güreşçilerden Servet Meriç'in öğrencisi oldu. Çocukluğunda ve gençliğinde yapmış olduğu spor, burada ona, önemli fırsatlar sağlayacaktı. Zira hocası, genç Bilge'nin özel bir yeteneğe sahip olduğunu keşfetmiş, bu nedenle yetenekli öğrencisine olan ilgisini hiç azaltmamıştı.

Askerlik dönüşü minderden yeniden çayıra inen Bilge, ilk başarısını, 1945 yılında yapılan 584. Kırkpınar Yağlı Güreşlerinde elde etti. Burada güreş tuttuğu deste büyük boyda 3.oldu. Ama bu Kırkpınar, onun yağlı güreşte son menzili oldu. Zira yeniden mindere dönmeye karar vermişti. Çünkü orayı daha çok sevdiğini anlamıştı ve son kararının nedeni de buydu. Servet Meriç'le yeniden temas kurup, ondan minder güreşinin inceliklerini öğrendi. Serbest stilde üstün bir tekniğe ulaştığında ise, aksiyoner vücut yapısı müthiş bir hareketliliğe büründü. Ünlü güreş yazarı Ali Gümüş'e göre, genç ve atak güreşçinin en çok 'Maççılık Yeteneği', yani yenme, kazanma arzusu gelişme göstermişti.

Neticede 1946 yılında düzenlenen Türkiye Serbest Güreş Seçmelerinde, 6l kiloda Nurettin Zafer'i mağlup eden Gazanfer Bilge, bu kilonun birincisi olarak, 'Tecrübeliler' kategorisine girmeye hak kazandı. Bir de bu güreşin tecrübesizler bölümü vardı ki sporcunun, orayı aşmadan nihai bir başarıya ulaşması mümkün değildi. Bazı gözlemcilere göre, Bilge'nin bu galibiyeti sürprizdi ama o, netice itibariyle Yaşar Doğu ve Celal Atik gibi Türk güreşinin dev isimleriyle aynı çizgi üzerindeydi. Sonra ufak-tefek görünse de, onların arasında son derece atik ve pozitif enerjisiyle dikkatleri üzerine çekmeye muvaffak oluyordu. Minderde iken, kendisine özgü güveniyle bekleneni verecek gibi göründüğü söylenebilirdi.

Milli Takım, serbestte 62 kilonun mayosunu ona teslim etmişti. O, bu mayoyu uluslararası alanda ilk kez Mısır'daki bir turnuvada giydi. Yine aynı yıl, yani 1946'da İsveç'in Stockholm kentinde düzenlenen Avrupa Serbest Güreş Şampiyonasında, ünlü

Macar güreşçi Ferene Toth da dâhil, bütün rakiplerini hiç zorlanmadan yenerek, kilosunda Avrupa Şampiyonluğunu elde etti.

İlk altın madalyasına kavuştuğu için çok mutlu olan bu genç güreşçi, sarma oyunuyla herkese parmak ısırtmıştı. Öyle ki, İsveçli yetkililer, şampiyona süresince Gazanfer Bilge'nin çok nefis uyguladığı 'Sarma' oyununu özel olarak filme aldılar. O kadarla da kalmadılar; bu oyunu, 'Bilgesax' adıyla güreş literatürüne soktular. Zira Gazanfer Bilge ile özdeşleşen, Türk güreşinin kendisine has bu müthiş oyunu, o sıralar Avrupa'da tam olarak bilinmemekteydi[10].

Karamürselli genç sporcu, Avrupa Şampiyonasından sonra bu defa İngiltere'nin başkenti Londra'da yapılacak Olimpiyatlara gözlerini çevirmişti. Tek amacı, orada da altın madalya kazanıp Türk Bayrağını göndere çektirtmekti. Milli Takımdaki çalışma programları da buna göre planlanmaya konulmuştu. Antrenmanlarda mayoyu almak isteyen herkes gibi kendisinin de ter dökmesi gerektiğini biliyordu. Çok saygı duyduğu Yaşar Doğu ve Celal Atik gibi bu alanda büyük isim yapmış sporcu arkadaşlarıyla aynı çatı altında olmak da şüphesiz mutluluk verici bir süreçti ve bu ona moral veriyordu.

1948 Londra Olimpiyatları gelip çattığında Gazanfer Bilge, minder önünde tartıya çıktı. Onunla birlikte 62 kilo serbestte çeşitli ülkelerden 16 güreşçi daha mayo giyecekti. Çok geçmeden kuralar çekildi. Bilge, ilk turda İranlı Hasan Sadiyan'la karşı karşıya geldi. Rakip güçlü olmasına rağmen Bilge'nin sürekli reaksiyon sergileyen müthiş refleksleri karşısında tutunamadı, yediği sarma ile mindere sırtüstü yığıldı. İkinci turdaki rakibi ise, 1946'daki Avrupa Şampiyonasında final yaptığı Macar Ferene Toth'tu. Onu yenmesi üç dakika sürecekti. 3. tura olumsuz puan almadan yükselmeyi başaran genç güreşçimiz, bu turda Fransız A. Jousville kapıştı. Daha müsabakanın başlarında rakibine tek dalıp havalandırdıktan sonra onu mindere yaydı ve derhal sarmaya geçti. İlk devrenin daha 3. dakikasında Fransız güreşçi sırtüstü yere yapışmıştı.

Sıra 62 kilonun çeyrek finaline geldiğinde salonda heyecan daha da artmıştı. Yan minderlerde fırtına gibi esen diğer Türk güreşçileri Yaşar Doğu ve Celal Atik da tıpkı Gazanfer Bilge gibi rakiplerini birer birer yenerek üst turlara çıkmışlardı. Final, onlara da çok uzak değildi.

O konuda bir sıkıntının olmaması Gazanfer Bilge'yi de doğrusu çok rahatlatıyor, moraline güç katıyordu. 4. turdaki rakibinin Amerikalı Hal Moore olduğunu öğrendiğinde hiçbir tepki vermedi. Artık rakiplerini kanıksayabilecek kadar kendisine olan güveni artmıştı. Yalnız, mindere çıkmadan önce, üstat olarak nitelendirdiği Yaşar Doğu'nun o meşhur stratejisi konusunda bilgi almayı ihmal etmedi.

Doğu'nun zekice uyguladığı, 'Önce müsabakayı kazanmayı garanti altına alma' taktiği, öncelikle güreşi puanda önde götürmeyi hedeflemekteydi. Tuşu garanti görmeden, önde götürülen karşılaşmayı riske etmemek en akıllıca hareketti. Nitekim Gazanfer Bilge, altın madalyayı riske etmemek için tuşu geri plana itti, puanla hedefine ilerlemeyi daha uygun gördü. Zaten 3-0 öndeydi. Ancak seyirciler, müsabakanın o şekilde biteceğini sandığı son dakikada, minderde birdenbire bir hareketin coşkusuna tanık oldular. Minderdeki hareketle birlikte tribünler de ayaklandı ve alkışlar birbirini izledi.

Pek çok otoritenin 'Delifişek' diye isimlendirdiği Bilge, dayanamamış, yine kendisine özgü müthiş refleksiyle tek dalıp Amerikalı rakibini mindere çalmıştı. Bunu yapar yapmaz da sarmayı vurmuş, tam 14 dakika, 28 saniye süren ve herkesin puanlamayla biteceğini sandığı bu çeyrek final karşılaşması, sanılanın ve beklenenin aksine, tuşla tamamlanmıştı. Güreş tarzından öyle anlaşılıyordu ki, Bilge, bazen nereye, nasıl eseceği belli olmayan

10 Uluslararası Güreş Federasyonu FİLA'nın arşivi Cem Atabeyoğlu, *Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Dergisi*.

karayel gibiydi.

Karamürselli güreşçinin yarı finaldeki hasmı ise Finlandiyalı Paavo Hietala'ydı. Güreşçimiz, onu da, o bel kıran sarma oyunuyla 11 dakika 10 saniyede tuşlamayı başardı. 62 kilonun finalinde ise onu, İsveçli İvar Sjölin bekliyordu. Sjölin, kilosunda dünyanın sayılı birkaç güreşçisinden biriydi. Ama o da, Bilge'nin karşısında tutunamadı. Karşılaşma boyunca üstün olan Türk sporcusuydu ve puanda da çok öndeydi. Bilgen'in attığı usta işi sarmalar, hanesine puan olarak yazılmaktaydı. Nitekim Gazanfer Bilge açık ara puanla rakibine üstünlük sağladı ve 62 kiloda Olimpiyat Şampiyonluğunu kazandı. Aynı Olimpiyatlarda, 66 kiloda Celal Atik ve 73 kiloda Yaşar Doğu da altın madalyanın sahibi oldular.

Olimpiyat şampiyonlarının onuruna İngiltere Kralı 6. George ve eşi I. Elizabeth'in verdiği davette, Türkiye'yi temsilen katılan bu 3 şampiyon güreşçimize, kral ve kraliçe büyük ilgi göstermişti.

Olimpiyat sonrası şampiyonlarımızın Türkiye'de karşılanması ise tam bir olay oldu. Binlerce insan sokaklara döküldü. İstanbul Atatürk Havaalanında güreşçileri karşılayanlar arasında Karamürselliler de dikkat çekmişti. Şampiyon güreşçiler, havaalanından önce bir araca alındılar, daha sonra da omuzlarda gezdirildiler. Bu yoğun kortej ve karşılama törenleri, Kasımpaşa'dan Taksim'e kadar saatler boyu sürdü.

Karşılama seremonisinde bir ara, basın mensupları, ünlü güreşçimiz Yaşar Doğu'ya bir soru yönelttiler. Soru şuydu: 'Olimpiyatlarda, Yaşar, Celal, Gazanfer üçlüsünün en iyisi hangisiydi? Bir kuvvet abidesi olan ve en az o kadar da mütevazı bir kimlik taşıyan Yaşar Doğu'nun cevabı müthişti: 'Ben bu işin hamallığını, Celal, cambazlığını, Gazanfer ise pehlivanlığını yapmıştır.'[11]

Gazanfer Bilge'nin spor hayatı çok uzun sürmemesine rağmen bu denli ünlü olmasında, onun yetkin, becerikli bir sporcu olduğu kadar, iş hayatındaki dalgalanmaların da rolü olduğu belirtilir. Adını ve soyadını verdiği meşhur bir şehirlerarası otobüs şirketinin sahibiydi Keskin, renkli ve mücadelelerle dolu bir hayatı olduğu kesindi. Onula ilgili uluslararası basında yaşanmış şu çok çarpıcı bir olayı, Türkiye'nin ünlü spor yazarlarında Öcal Uluç'un kaleminden okuyalım:

'1972 Münih Olimpiyatları öncesiydi. O zaman 'Time' Grubunun Türkiye temsilcisi olan Mehmet Ali Kışlalı, bir gün telefon etti.

Ben, o zamanlar rahmetli Kemal Ilıcak'ın Tercüman Gazetesinin Ankara Spor Şefiydim. Dedi ki:

"Bizim grubun bir spor dergisi var; dünyada en çok tirajı olan spor dergisi; adı: *Sports Illustrated*; onun için bir araştırma ve röportaj serisi yapacağız. Bana yardımcı olur musun? Gel bir konuşalım."

Gittim; "Öcal," dedi; "Adamlar bir olimpiyat ilavesi çıkaracaklar. Bütün dünyadaki muhabirlerinden Olimpiyat Şampiyonu olmuş sporcular ile yapılmış röportaj istediler. 40 tanesi seçilecek ve bu seçilenler ilavede yer alacak. Türkiye'de Olimpiyat Şampiyonu olarak sadece güreşçiler var, ben güreşten anlamam; zaten vaktim de yok. Sen bu işleri takip ediyorsun, bu röportajları yapabilir misin; 4-5 tane Olimpiyat Şampiyonumuzla?"

Kışlalı, hem kuzenimdi, hem de gazetecilik hocamız; onu kıramazdım; "Kemal Ilıcak'tan 10 gün izin alırsan, Türkiye'yi dolaşır, bu 4-5 röportajı yaparım," dedim.

Tercüman'ın da yazarlarından olan ve o günlerde ünlü Yankı Dergisini çıkaran Mehmet

11 Ali Gümüş, Şampiyonlar Geçiyor, Türk Güreş Vakfı Yay. İstanbul, 1994, s.62-66.

Ali Ağabey, bana 10 günlük izin aldı, elime de tam '103 soruluk' bir kâğıt verdi ve "İşte bu soruların cevapları da röportajlarda olacak," dedi.

Şampiyonların, spor, iş ve özel hayatlarından, kravat renklerine, yedikleri ve sevdikleri yemeklere, hangi filmlere gittiklerine kadar 'tam 103 sorulu' bir listeydi elimdeki; derginin merkezinden gönderilmiş!..

Bizim gazeteciliğimizle, adamların gazeteciliği arasındaki farkı anlatmak için bu detayı yazdım; bu fark hiçbir zaman kapanmadı, üstelik şimdi daha da açıldı.

Düştüm yollara…

Ve en ünlü 5 Olimpiyat Şampiyonumuzla röportajlar yaptım, Ankara'ya döndüm ve yazdım!

Mehmet Ali Ağabey, 4 tanesini Time Grubunun yazı üslubuna ve İngilizceye çevirdi ve gönderdi!

Bana da, espriyle karışık, durmadan laf atıyordu:

"Spor dergisine röportaj değil, Türk filmine senaryo yazmışsın. Adamlar gülecekler. "Kan, aşk, rekabet, cinayetler, ölüler, yaralılar… Spor dergisine böyle röportaj girer mi? Bunca emek verdiğin için hatırını kırmıyorum; böyle gönderiyorum."

İki ay sonra ilave yayındaydı. Yüzlerce Olimpiyat Şampiyonu arasından seçilen 40 sporcu hikayenin içinde işte o Türk filmi senaryosu gibi olan röportaj da vardı ve başlığı da şuydu: 'Otobüs Çarı!..' Evet, 'Otobüs Çarı' Gazanfer Bilge'ydi ve onu 85 yaşında kaybettik.

Ünlü Amerikan dergisinin 'Otobüs Çarı' 'diye nitelediği Gazanfer Bilge çok büyük bir güreşçi idi.

O zamanlar Türk Güreşinde, 'Gücü, Yaşar Doğu ve Nasuh Akar, güreş tekniğini de Celal Atik ve Gazanfer Bilge temsil ederlerdi!'

Bence en büyük Gazanfer'di; onun güreşlerini seyretmek büyük bir keyifti.'[12]

Eğitim alanında yaptığı hayırlı hizmetleriyle de öne çıkan Bilge, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesince, 'Olimpiyat Meşalesi' ödülüne, daha sonra da Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin bir kuruluşu olan Dünya Fair Play Konseyince (CIFP), 'Fair Play' ödülüne layık görüldü.[13] Ünlü sporcumuz, 20 Nisan 2008'de aramızdan ayrıldı.

Altın Kemerli Pehlivan Aydın Demir

Yağlı güreşin en önde gelen başpehlivanlarından olan altın kemer sahibi Aydın Demir, 1944 yılında Karamürsel'de doğdu. Ailesinin isteği ve beden eğitimi öğretmeni İsmet Gencer'in teşvikleriyle küçük yaşlarda güreşe başladı. Önce mindere çıktı, daha sonra yağlıda karar kıldı. İlçede yağlı güreşle ilgilenen ağabeyleri bunu bölge güreşlerine götürüp küçük boylarda çayıra çıkmasını sağladılar. Demir, beklenenden de ileri performans gösterince, ailenin de onayıyla zembili eline aldı ve ustası Karamürselli Koca Sabri ile yollara düştü. İzmir'de, dönemin ünlü başpehlivanlarından Kara Ali Çelik'le tanıştı, birlikte katıldığı İzmir Bölgesindeki pek çok yağlı güreş organizasyonunda başarılı sonuçlar elde etti. Daha sonra, kendisine çırağım dediği bu usta pehlivanın, yani Ali Çelik'in en büyük rakibi olacak ve aralarındaki sportif çekişme spor hayatları boyunca hiç bitmeyecekti. Bunda, l9 Mayıs 1969 yılında Cumhurbaşkanlığı Kupası Yağlı Güreşlerinde yaptıkları o unutulmaz final de rol oynamış olacaktı. Zira Çankaya'da askerlik yaparken finalde, kendisinden daha genç ve tecrübesiz olan Aydın Demir'e mağlup olup finali kaybetmesi, komutanları ve asker arkadaşları karşısında kendisini adamakıllı sarsmıştı.

12 Öcal Uluç, Otobüs Çarı Öldü/Köşe Yazısı, *Türkiye Gazetesi*, 27 Nisan 2008.
13 Balçiçek Pamir, Röportaj- *Sabah Gazetesi* 07 Ocak 2005.

Karamürselli genç sporcu Aydın Demir, ilk defa Kırkpınar'a 1963 yılında, 19 yaşındayken katıldı. Onu, hakemler deste orta boya çıkardılar; o, peş peşe gerçekleştirdiği müsabakalarda tam 5 pehlivanı yenerek yoluna devam etti fakat dayanamayıp bayılınca 6'cısına yenildi. Ama ona rağmen 1963 yılı 602. Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşleri, Aydın Demir'in spor hayatında bir dönüm noktası olmuştu. Kendisi gibi ileride nam salacak Sabri Acar ve Yaman İnanç gibi güreşçilerle müsabakalar yapmış, bu karşılaşmalar, ona büyük deneyimler sağlamıştı.[14]

Askerlik sonrası spora kaldığı yerden devam eden Aydın Demir, çok çalışan, çok antrenman yapan bir güreşçiydi. Onun günlük koşu, ağırlık ve uygulamalı antrenman saati 8 saatten az olmazdı. Karamürsel Yalova arası onu koşarken görenler şaka ile karışık, 'Ne o, hırsız mı kovalıyorsun?' diye takılmadan edemezlerdi. Kondisyon için yokuş yukarı beline ip bağlayıp, onu hızlı hareket eden otomobile çektiren de oydu. Aslında çılgınca gibi görünen sıradışı çalışmalar, başkalarını şaşırtsa da, ona müthiş bir güç ne yüksek kondisyon sağlıyordu. Kol ve parmaklarını da güçlü kılmak, en büyük hedefleri arasındaydı. İyi bir pehlivanın, hayvan pençesi gibi tuttuğunu koparan parmaklara ihtiyacı olduğuna inanırdı. İnat ve kararlılık, en önemli özelliklerindendi. Bu sebepledir ki, er meydanının dev pehlivanları karşısında tavizsiz durmayı bilmişti. Sert güreşinde yiğitliği çağrıştıran estetik bütünlük görmek mümkündü. Türkiye yağlı güreş literatürüne, 'Karamürsel ekolü' olarak giren 'paça kazık' oyununu en iyi uygulayan güreşçiydi. O da, çok güçlü kol ve parmaklar gerektiriyordu. Yeniciliği yüksek olan bu muhteşem oyunu, daha sonraki yıllarda yağlı güreşin efsane ismi Ahmet Taşçı da uygulayacak ve o ekol, onun güreşe kalite getiren başarılarında büyük bir yer tutacaktı.[15]

Takvimler 1967 yılını gösterirken, Aydın Demir artık büyük orta pehlivanıydı, ancak bazı mahalli güreşlerde, başpehlivanlarla da gözü kapalı tutuşabiliyordu. 1968 yılında Yalova'da yapılan bir yağlı güreşte, iki yıl üst üste altın kemeri kazanmış bulunan Ordulu Mustafa Bük'ü yenmesi, güreş camiasını ayağa kaldırdı. Neticede aynı yıl yapılan 607. Kırkpınar Yağlı Güreşlerinde kule hakem heyeti, Demir'i, büyük orta boyundan direkt başpehlivanlık boyuna çıkması onayını verdi. Bu istisnai kararla Demir, çıkması gereken başaltı boyunu by-pas etmiş oluyor, doğrudan başpehlivanlar seviyesine terfi ediyordu. İlginçtir; Aydın Pehlivanın çırağı Kadir Birlik de aynı statüye tabi tutulacaktı. Bu, Kırkpınar tarihinde pek sık görülen bir olay da değildi. Ondan sonra Karamürselli Aydın Demir, Ordulu Mustafa, Kara Ali, Nazmi Uzun, Sabri Acar, Ordulu Davut ve Arap Mustafa gibi ata sporunda söz sahibi olan pehlivanlar arasındaki yerini aldı. Çalışmalarını büyük bir sabırla hızlandırdı. Bu arada idmanların dozunu da, sayısını da artırdı. İzmitli başpehlivanlardan Ali Gürbüz ve Göçmen Recep'le özel antrenman programlarına girdi. Çünkü Aydın'ın, nefes ve mukavemet testleri için 120-130 kilo çeken bu sporcularla boğuşması gerekiyordu. Hedefte altın kemere temelli sahip olma fikri artık kafasının bir köşesine yer etmeye başlamıştı. Bu fikirler, ona azimle bir hedef tayin etmesi açısından çok önemliydi. Çok geçmeden yüksek azmi ona, sayısı her geçen gün artan birincilikler, başpehlivanlıklar kazandırmaya başlamadı değil. Kırkpınar dışında, İzmir, Antalya, Çanakkale, Samsun, Sakarya, Kocaeli ve İstanbul illerinde hemen her yıl düzenlenen bölgesel yağlı güreşlerinin başpehlivanlık kürsüsünde birincilikleri hep o göğüsledi. Ayşecik-Akyazı Güreşlerinde aralıksız 5 yıl, Çanakkale Çan Güreşlerinde 3 yıl ve Antalya Elmalı Güreşlerinde 2 yıl başpehlivanlığı kimselere vermemişti.

Aydın Demir, uzun bir mücadeleden sonra tam tekmil çıktığı 1976 yılı 615. Kırkpınar Yağlı Pehlivan Güreşlerinde, taraftarlarını ve seyircileri gerçekten mest eden etkin,

14 Erdoğan Özdemir, *Yeşil Kentin Altın Adamları*-Basılmamış eser
15 Mehmet Tören, Kırkpınar İzlenimleri, *Kocaeli Gazetesi* 07 Temmuz 1992

başarılı müsabakalar çıkarıyordu. Er meydanının durdurulamayan başpehlivanıydı o! Başpehlivanlık güreşlerinin çeyrek finalinde Babaeskili Nazmi Uzun'u, yarı finalde tartışmalı geçen müsabakada bileğinin hakkıyla Balıkesirli İbrahim Gümüş'ü mağlup etti. Finalde ise karşısına Akhisarlı Arap Mustafa Yıldız çıktı. Sonuçta onu da ters paça kazığı ile saf dışı edip ilk kemere ulaşmayı başardı. Artık Aydın Demir de, altın kemerli Kırkpınar Başpehlivanıydı. Ünü daha da yayıldı ama rakipleri de bir o kadar arttı. Pehlivanların en büyük amaçlarından biri, Demir'i yenip onu altın kemerden mahrum etmekti. Ama o, tıpkı Sarayiçi er meydanında olduğu gibi ülkenin her noktasında pervasız bir şekilde güreşlere katıldı, peşrev çekip sayısız karşılaşmalara girdi, buralarda hep üst derecelere ulaştı. Genellikle de başpehlivan olarak kürsülerdeki yerini aldı. Pek çok parasal ödül yanında çantalar dolusu kupalar ve madalyalar adeta ona akmaktaydı.

1977 yılı 616. Kırkpınar Yağlı Pehlivan Güreşlerinde de her zaman olduğu gibi rakipleri karşısına çivi gibi dikilen Demir, bir önceki yıldan daha formda olduğu için karşılaşmalarında pek zorlanmadı. Çeyrek finalde Manisalı Ahmet Güneş, yarı finalde yine Manisalı Yörük Mehmet Gökçen, karşısına çıkan pehlivanlardı. Aydın Pehlivan, Ahmet Güneş'i kazık, Yörük Mehmet'i de ters paça oyunuyla saf dışı etmeyi başardı. Finaldeki rakibi İzmirli meşhur Kara Ali'ydi. Onunla sert, etkili bir mücadeleye girişti. Karşılaşma akşamın ilk saatlerine kadar sürdü. Neticede Aydın'ın azmi ve direnci ona galibiyeti getirecekti. Nitekim pes ederek er meydanını terkeden Kara Ali oldu. Karamürselli Aydın Demir, ikinci kez Kırkpınar Başpehlivanı olmuş, altın kemeri bir kez daha boynuna asmıştı. 1978 yılı 617. Kırkpınar Güreşlerine de çok iyi hazırlanan genç pehlivan, bütün enerjisini ve mesaisini antrenmanlara vermeyi sürdürdü. Önünde bir tek hedef vardı: 3. Kez Kırkpınar Başpehlivanlığı kazanıp altın kemerin ebedi sahibi olmak! O nedenle stratejisini, bunun üzerine kurdu; görünmez güreş kazalarına uğrama riskine karşı önlemler aldı, yurttaki pek çok müsabakalara, bu kaygılarından dolayı da o yıl katılmadı.

617. Kırkpınar Güreşlerine ise o yıl her zamankinden önce gitti. Edirne'nin, Sarayiçi'nin havasını teneffüs edip, iklimsel olarak o ortama uyum sağlama moduna soktu kendisini. Tarihi Kervansaray Otelinin taraçalarında bile hep güreşleri düşündü. Çok heyecanlıydı. Heyecanlanınca çocuklar gibi hissediyordu kendisini.

1978 yılı 617. Tarihi Kırkpınar Güreşlerinin son gününe kadar her şey yolunda gitti. Aydın Pehlivanın tek sıkıntısı, heyecanını bir türlü yok edememesiydi. Heyecan, zaman zaman sinir sistemi üzerinden kasların kasılması, oralara krampların girmesi demekti aynı zamanda.

Aydın Demir, 617. Tarihi Kırkpınar Güreşlerinin başpehlivanlık çeyrek final müsabakasında, Bandırmalı Sabri Acar'la karşılaştı. Aradan 25 dakika geçmişti ki, Demir'in, dillere destan iç kazığı, müsabakayı sonlandırdı. Aydın Demir, önemli bir engeli aşmanın sevinciyle galibiyet temennasını çaktı. Yarı finalde ise rakibi Babaeskili Nazmi Uzun'du. Ona rağmen Aydın Pehlivan, dönemin en güçlü pehlivanlarından olan Uzun'un karşısında üstünlüğü hiç elden bırakmadı; sürekli bastıran o oldu. Nitekim ters paça oyunuyla karşılaşmayı lehine kapatmayı bildi. Finaldeki rakibini bekledi bir müddet. Balıkesirli Turgut Kılıç'ı eleyen Manisalı Yörük Mehmet, finalde Demir'in beklediği rakipti. O gün ikindi sonrası bu iki finalisti hakemler, yenen birinci, yenilen ikinci diyerek çayıra saldılar.

Yıllar boyu toprağın tozunu, çayırın yeşilini yutan Aydın Demir, sonunda bu final güreşinde de gücünü ortaya koyarak karşılaşmayı galibiyetle tamamlamayı başardı. Beceriyle uyguladığı iç kazık oyunu, orada da imdadına yetişmişti. Bu, onun için harika bir sonuçtu: Netice itibariyle o sonuç Aydın Demir'e, Kırkpınar'da hem 3. kez başpehlivanlığı,

hem de altın kemeri temelli olarak kazandırmıştı. Cumhuriyet tarihinde, Tekirdağlı Hüseyin ve Ordulu Mustafa'dan sonra Karamürselli Aydın Demir tarafından temelli olarak sahip olunan üçüncü altın kemerdi bu aynı zamanda.

Karamürsel'in yetiştirdiği güçlü başpehlivan Aydın Demir'in, Edirne Kırkpınar'daki başpehlivanlık için ortaya koyduğu ölümsüz mücadelesi, usta güreş yazarı Ali Gümüş'ün kalemine de yansımıştı:

"Türkçemizde, 'Asil azmaz, bal kokmaz' diye harika bir söz vardır. Bunlar denenmiş, bin türlü imbikten geçtikten sonra sarf edilmiş ve adeta mühür etkisi yapmış sonuçların göstergesidir.

Her ne hal ise, bilen bilir, 'Damarı kalın olan kolay kan aldırır' ve 'Bey olmayacak kimse bey olursa, her yol kavşağına sopa koyar.'

İşte bu nasihatler de, Yusuf Has Hacip'in derlediği sözler arasındadır ki, geçmişleri en az bin yıla uzanır.

Aydın Demir

Kırkpınar'da 1 kilo, 450 gram ağırlığında ve 22 ayar altından yapılma ikinci kemeri Aydın aldı. Meşhur Tekirdağlı Hüseyin'in kemerlerinin hepsi tenekeydi. Sağlığında, bana bunları göstermiş, ben de fotoğraflamıştım.

Pehlivanların Kâbe'si olarak kabul edilen Kırkpınar'da, ilk altın kemeri Ordulu Mustafa Bük kazandı.

'Asil azmaz, bal kokmaz' atasözü, Aydın Demir'le ilgili bu satırları yazarken aklıma geldi. Doğrusu şu ki, bu delikanlı, Sarayiçi'nin altın kemerli bu başpehlivanı, hamuru ne ise öyle davrandı, şampiyonluk dönemlerinde ve sonrasında yapısında hiçbir değişiklik olmadı.

1976 yılındaki final müsabakalarında ortalık karışmıştı. Aydın, ha atıldı, ha atılacak durumdaydı. Kırkpınar'dan önce bütün karşılaşmalarda önüne geleni silindir gibi ezip geçen Karamürselli Aydın Demir, diskalifiye edilmek isteniyordu. Ustası İzmirli Göçmen Kara Ali Çelik'i yenmişti ama kule hakemleri kabul etmiyorlardı. Er meydanı çevresinde herhalde en azından 10 bin meraklı vardı. Aydın, şöyle çayırda bir tur attıktan sonra olanca gücüyle bağırdı:

"Bu er meydanında ancak birinin sözünü dinlerim!"

Kule hakemleri bağırdılar:

"O halde kimdir bu?"

Ben, basın tribününde beton direklerden birine yaslanmış, olan-biteni kaçırmamaya çalışıyordum ki, Aydın Demir, adımı vermez mi? Bir an gökyüzü başıma yıkılacak sandım; o susmamıştı:

"Söyle (burada adımı belirtti) ağabey, güreşeyim mi, çekileyim mi?

"Devam," dedim.

O yıl, ertesi yıl ve daha ertesi yıl Aydın Demir 3 kez ardı ardına Kırkpınar Başpehlivanlığını kazanarak altın kemerin sahibi oldu.

Mum dibine ışık vermez örneği bu aile terbiyesiyle bezeli ve hiçbir zaman çizgisinde değişiklik olmayan delikanlıyı, şu satırları yazarken bir de hesap ettim ki, en az 20 yıl hiç anmamışım.

Aydın Demir, davranışları, yaşayışı ile gençlere örnek olmuş kahraman bir sporcudur. Zaten bu yüzden yazımın başında, 'Asil azmaz, bal kokmaz,' demiştim.'[16]

Başpehlivan Aydın Demir'in altın kemeri Kocaeli'ne kazandırması üzerine Karamürsel Belediyesi ona önemli ödüller verdi. 1979 yılından itibaren yine Aydın Demir adına ilçede yapılması kararlaştırılan Altınkemer Yağlı Pehlivan Güreşleri ise 35 yıldır devam etmektedir.

Efsane Başpehlivan Ahmet Taşçı

1958 yılında Karamürsel'de doğdu. Ancak 26 yaşında güreşe başlayabildi. Ülkemizde, 26 yaşında yağlı güreşe başlayıp da tam 9 defa Kırkpınar Başpehlivanlığını kazanan ve iki altın kemerin ebedi sahibi olan tek sporcudur.

Ağabeyinin Aydın Demir'in yanında yağlı güreş yapmasına rağmen 26 yaşına kadar dönüp o sporla hiç ilgilenmeyen, futbol aşığı Taşçı, arkadaşlarının ısrarlı tavsiyeleri ile 1984 yılında güreşe başlama kararı verdi. Minder güreşi denemelerinden istediği sonucu alamayınca 1985 yılında yağlı güreşte karar kıldı. Kırkpınar Güreşlerine de ilk defa o yıl katıldı ve oradaki ilk müsabakasını küçük orta büyük boyda gerçekleştirdi. Fiziği ve yüksek derecedeki kuvvetiyle dikkatleri üzerine çeken Taşçı, Kırkpınar'da ilk birinciliği, hemen ertesi yıl, 1986'da elde etti. Güreş camiasının daha doğru dürüst tanımaya fırsat dahi bulamadığı bu genç güreşçi büyük orta birinciliğini kazanmıştı. Bu başarı, ona daha da güç verdi. Ustası Kadir Birlik'le beraber yoğun antrenman programlarına başladı. Yağlı güreşte başarının ancak çok fazla antrenmanla elde edilebileceğini ustası ona söylemişti. Bu itibarla Taşçı, diğer güreşçi arkadaşlarıyla birlikte sabahları uzun koşu, kros ve ağırlık, öğleden sonraları da uygulamalı güreş oyunlarına vakit ayırıyordu. Karamürsel Belediyesi başta olmak üzere ilçedeki pek çok esnafın desteği, arkasındaydı. Çünkü Ahmet Taşçı, kısa sürede farklı yapısı, özgün çalışma tarzı ve gücüyle herkese ümit veren bir sporcu kimliğini kazanmıştı. 1987 yılında Taşçı, rakiplerini, hiç zorlanmadan tek tek mağlup edip Kırkpınar Başaltı Boyunu kazandı. Başarı zincirinde hiç aksama görülmemesi, başpehlivanlık hedefine emin adımlarla ilerlemesi, Karamürsel'de ona olan desteği şüphesiz her geçen gün arttırmaktaydı. Öte yandan onun çok konuşulan, çok övülen Kırkpınar güreşlerini izlemek için ilçeden Edirne'ye her yıl akın eden seyirci sayısı binlerle ifade ediliyordu.

1988 yılında Kırkpınar Başpehlivanlığına ilk defa soyunan Ahmet Taşçı, o yıl yeni çıktığı boyun havasını soluma imkânına kavuşmuş, ihtiyacı olan birtakım tecrübeleri kazanmıştı. Nitekim 1989 yılında, kendisinden beklenen başarının ilk sinyali de geldi. Genç pehlivan Kırkpınar başpehlivanlık boyunda o yıl üçüncülük elde etti. Bu, onu için önemli bir sonuçtu. Zira beş yıl gibi kısa bir sürede alt boylardan başpehlivanlık kürsüsüne adım atmak, öyle her pehlivanın harcı değildi. Kocaeli'nin gururu Ahmet Taşçı, yeni hamlelerinin ilk ipuçlarını da bu yıl taraftarlarına böylece vermiş oluyordu.

Ustası Kadir Birlik ile beraber, adına 'Karamürsel Ekolü' de denilen hızlı güreş, etkili oyun, kesin sonuç ilkesini yağlı güreşe sokan ve diğer spor dallarına göre oldukça ağır olan yağlı güreşin statik yapısına ivme kazandırma gayretleri de bu arada sürmekteydi. Seyirciye seyir zevki de tattıran bu yeni yapılanmanın Türk yağlı güreşine önemli lezzetler kattığı daha sonraki yıllarda çok daha net anlaşılacaktı. Bilek gücüne dayalı olup bu spor dalında en etkili oyunlardan biri olan Paçakazık, uygulanmak üzere Taşçı'nın oyun menüsünde birinci sırayı çoktan almıştı. Ayrıca, onun bu gücüne destek sağlayacak gelişmeler de ilçede yaşanmaya başlamıştı.

Karamürsel Belediyesi, Taşçı'yla birlikte sayısı 10'u aşan yağlı güreşçisini hem bünyesine katmış, hem de onlara spor okulu açmıştı. Bu, şu anlama da geliyordu: Yağlı

16 Ali Gümüş, Asil Azmaz Bal Kokmaz-Köşe yazısı, *Tercüman Gazetesi*, 21 Haziran 1978

güreş Türkiye'de, kurumsal anlamda ve doğrudan ilk kez Karamürsel Belediyesi tarafından fiilen desteklenmekteydi. Nitekim Karamürsel Belediyesinin bu örnek hareketi, çok geçmeden tüm yurt sathına yayılacak, yağlı güreş, gerek devletin ilgili kuruluşlarının ve gerekse belediyelerin himayelerine mazhar olacaktı. O gelişmelerin bir yansıması olarak da Başbakan Turgut Özal ve 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Sarayiçi'ne giderek bizzat bu sporun yanında yer aldıklarını kamuoyuna ileteceklerdi.

1990 yılında beklenen oldu. 'Herkesin çıkmak istediği bir tepe olmalı,' diyen ve kendisine etkili bir vizyon koyan Ahmet Taşçı, 32 yaşına bastığı o yıl, ilk Kırkpınar Başpehlivanlığını kazandı. İlginçtir; finali de, ustası Kadir Birlik'le yapmış, onu mağlup ederek birincilik kürsüsüne çıkmıştı.[17]

Yurdun her yanından, tertiplenen yağlı güreşlere çağrılan Taşçı'nın o yılki çıkışı bütün hızıyla devam etti. Acı kuvveti yanında kazandığı yüksek teknik ve oyun gücüyle er meydanlarında rakiplerini silindir gibi ezip geçiyordu.

1991 yılı 630. Kırkpınar Yağlı Pehlivan Güreşlerinde de her zamanki gibi sahnedeydi. Bu turnuvanın finalinde hemşerisi İzmitli Bülent Gürbüz'ü yendi ve altın kemeri ikinci kez boynuna asmaya hak kazandı. 1992 yılı 631. Kırkpınar Güreşlerinde ise farklı bir şey olmadı ama etkileri farklı oldu. Devlet imkânlarıyla yenilenen ve modern bir stat haline getirilen Sarayiçi çayırında bu defa da kazanan Karamürselli Ahmet Taşçı'ydı. Finalde, Samsunlu Abdullah Ersoy'u mağlup ederek kürsüye çıkmıştı. 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in elleriyle taktığı altın kemerin de artık ebedi sahibiydi. Aydın Demir'den sonra onun alıp getirdiği ikinci kemer, Karamürsel'e, dolayısıyla Kocaeli'ne bir ilk kazandırmış oluyordu. Bu son gelişmeden, Türkiye'de Kocaeli'nden başka hiçbir ilin, iki altın kemer kazanamadığı anlamı da çıkarılabilirdi. Bu sayı elbette ki ileride daha da artacak, Kocaeli'ne rekor bile kazandıracaktı.

Kırkpınar'ın altın kemerli başpehlivanı Ahmet Taşçı, turnuva dönüşü Karamürsel'de, tıpkı Aydın Demir gibi özel ve coşkulu törenlerle karşılandı. Ödül ve hediye yağmuruna tutuldu. Kırkpınar çayırında olduğu gibi taraftarları onu, karşılama törenlerinde de yalnız bırakmamışlardı.

Başpehlivan Ahmet Taşçı ve Karamürsel'de birlikte çalıştığı ekip arkadaşları, davet edildikleri Anadolu güreş organizasyonlarının pek çok müsabakalarına katıldılar. Avrupa'daki gurbetçilerimizin davetlerine de uymakta gecikmediler. Avrupa ülkelerindeki bu çok renkli, kültürel içerikli sportif aktivitelerde seve seve yer aldılar. Amaçları, geleneksel Türk sporunu Avrupa ülkelerinde tanıtmaktı. Almanya ve Hollanda'da iz bıraktıkları söylenebilirdi.

1993'de Ahmet Taşçı için parlak bir yıldı. Er meydanında rakiplerine attığı o ünlü paça kazığı oyunuyla seyircileri mest edip motivasyona sokması, basına bir başına demeçler vererek Kırkpınar hakkında kendisine özgü fikirler beyan etmesi, sporculuğu yanında, onun medeni bir cesaret ve entelektüel bir kimlik de taşıdığını da ortaya koymuştu. Gerçekten de basınla ilişkilerini doğrudan kendisi çok rahat yürütebiliyordu.

Genç ve idealist sporcu, 1993 yılı 632. Kırkpınar Başpehlivanlık Güreşlerine katıldığında kura torbasından yeni jenerasyonun isimlerinin çıktığını görmüştü. Bu, onunla birlikte Kırkpınar yolculuğuna çıkan pek çok ünlü arkadaşının artık bu yolu terk ettiğinin ve kısa sürede tarihe karıştığının işaretiydi.

Gerçekten de başpehlivanlık finaline çıkmayı başaran yeni isimlerden İzmitli Sezgin Yüksel, işte bu yeni jenerasyonun öne fırlayan sporcularındandı. Finale yükselene kadar tüm

17 Erdoğan Özdemir, Çağdeviren-Türkiye Başpehlivanı Ahmet Taşçı, Zinde Yay. İstanbul, 2014, s. 224.

rakiplerine çayırı dar getirmişti. Fakat aynı başarıyı, hemşerisi Taşçı karşısında gösteremedi. Pek çok rakibinin, 'Ahmet değil, alamet,' 'diye gücü ve kuvvetinden dert yandıkları Taşçı, 35 yaşına rağmen, hala er meydanlarının fatihiydi. Basın, onu, efsane, aslan ve imparator sıfatlarıyla anmaya başlamıştı. Gazetelerin spor yazarları ve yorumcuları da, başarısı asla tartışılmayan Başpehlivan Ahmet Taşçı'yı sık sık köşelerine taşımaktaydılar. Kırkpınar'ı her yıl izleyen Tercüman Gazetesinden Ali Gümüş'ü şu son değerlendirmesi, Kırkpınar sonrası köşesine yansımakta gecikmeyecekti:

'Ahmet Taşçı, 4. kez Kırkpınar Başpehlivanlığını Karamürsel'e taşıdı. Daha önce bu meydanda Aydın Demir'in de, 3 defa arka-arkaya başpehlivanlığa ulaşarak altın kemeri aldığını düşünürsek, Karamürsellilerin, 2 altın kemer ve tam 7 defa başpehlivanlıkla kucaklaştıklarını anlarız.

Bu şirin beldede güreş rüzgârını ilk estirenler Süleyman Kaptan, Parmaksız Hilmi ve Gazanfer Bilge'dir. Sağ elinin 4 parmağı olmayan Hilmi, Gazanfer'in hocasıdır. Kasabada yeşil alan bulamadıklarından mezarlık kenarında idman yapıp durmuşlar, neticede Çolak Hilmi, Kırkpınar'da büyük orta birinciliğini, Gazanfer de, Londra'da, Olimpiyat Şampiyonluğunu yakalamıştır.

İzmirli Kara Ali'nin çırağı Karamürselli Aydın Demir'i, son altın kemerli başpehlivan olarak alkışladık. Ahmet Taşçı ise Karamürsel'e, altın kemeri taşımakla kalmadı, bir başka kemer için de ilk adımı da attı. Ahmet, yerden yığma bir pehlivan. Üstelik bu işi tam profesyonelce yapıyor. Onun düşüncesinde tesadüfe yer yok. Her şeyi planladıktan sonra er meydanına çıkıyor. Kat kaloriferi döşeli salonda, kış mevsiminde yağlı güreş idmanları yapmasının armağanını aldı. Bu iş böyle! En çok çalışan iyi yeri alır.'[18]

1994 yıl 633. Kırkpınar Başpehlivanlığını finalde, seyircilerin yoğun protestolarına dayanamayıp başpehlivanlığı Antalyalı Cengiz Elbeye'ye bırakan Taşçı, 1995,1996 ve1997 yıllarında yine peş peşe Kırkpınar Başpehlivanlığını kazanmasını bildi ve ikinci altın kemerin temelli sahibi oldu. Cumhuriyet döneminde Kırkpınar er meydanında hiçbir sporcunun elde edemediği büyük bir başarıydı bu. Onun bu başarıları, ulusal TV kanalları yanında, dünyanın en önemli yayın kuruluşları İngiliz BBC, Fransız TV3 ve Discovery'de belgesele dönüştü. Japonya'nın ünlü ulusal sporu Sumo güreşleri için Tokyo'dan resmi davet aldı. Paris'te sahnelenen 'The Bashpelivans Of Turkey (Türkiye'nin Başpehlivanı) adlı tarihi bir temsilde rol alan da oydu.

Taşçı, alanında, 'Asrın Başpehlivanı' unvanına hızla koşuyordu. Türk spor basınının manşet spotları da, bu unvanda birleşiyordu. Ünlü güreş otoritelerinden Ali Gümüş onun için, 'Modern Koca Yusuf' benzetmesini yaparken, spor yazarı Halil Delice de, Türkiye Gazetesindeki köşesinde şu satırları okuyucusuna duyuruyordu:

'Ahmet Taşçı, güreşlerinde önünde durulmaz bir volkan gibiydi. Ayrıca davranışları, efendiliği ve tevazusuyla tam bir Kırkpınar Başpehlivanı olduğunu gösterdi. Taşçı, niçin mi bu kadar başarılı? Tamam, Allah vergisi kuvveti, güreş zekâsı var. Ama başarısını çalışmaya, çok çalışmaya borçlu.'[19]

Tespit doğruydu. Ahmet Pehlivan olağanüstü çalışıyordu. Ağırlık merkezlerinde 180 kiloyu bulan barları güçlü kollarıyla kaldırarak haltercileri şaşırtıyor, ensesine yüklediği ağaç kütükleriyle rampa yukarı kros yapıyordu. Günlük çalışmasının bir bölümünü teşkil eden yağlı güreş antrenmanlarında da, en az 4 saat sürmek kaydıyla aynı anda 3 pehlivanla müsabakalara giriyordu. Ayrıca aynı günün akşamında futbol takımlarının şehir stadındaki idmanlarına çok rahat bir biçimde katılması, onun için asla problem olmuyordu.

18 Ali Gümüş, Tarihe Mercek-*Akşam Gazetesi*, 15 Temmuz 1997.
19 Halil Delice, *Türkiye Gazetesi*, 17 Temmuz 1998.

1998 yılında Kırkpınar Başpehlivanlık güreşinde ikincilikle yetinen Karamürselli sporcu, 1999 yılı 638. Kırkpınar'a, bu kez bir efsane, çağdeviren olarak döndü ve bir kez daha başpehlivanlığı kazandı. Birincilik kürsüsüne, finalde Vedat Ergin'i mağlup ederek ulaşmıştı.

Türk yağlı güreşine üstün bir kalite, uzun soluklu ve kalıcı bir estetik getiren Ahmet Taşçı, 2000 yılında da, Kırkpınar Başpehlivanlığına damgasını vurdu. Taşçı, 11 yıl içinde, tam 9 defa alın teriyle kazandığı Kırkpınar Başpehlivanlığı ile, daha önce 8 kez Kırkpınar Başpehlivanlığına ulaşmış bulunan ve bu alanda lider olan Tekirdağlı Hüseyin Alkaya'yı geçmiş, Türkiye Başpehlivanı olarak da ayrıca yeni bir rekorun sahibi olmuştu. Tabii bu rekor, bir başka rekoru da tescillemişti: Cumhuriyet Döneminde Kırkpınar'da toplam 12 başpehlivanlık ve 3 altın kemer elde eden Karamürsel, dolayısıyla Kocaeli, kolay kolay kırılamayacak bir rekorun da sahibi olmuş ve spor tarihindeki ayrıcalıklı yerlerini almışlardı. Yalnız bir başka gelişmede, çok geçmeden ortaya çıkacaktı.

2004 yılında, Türkiye Başpehlivanı Ahmet Taşçı, sportif kariyerini tarihe kazıyacak önemli bir girişimin de muhatabı oldu. Edirne Belediye Meclisi, Sarayiçi'ndeki, efsane başpehlivanların yanına, bu büyük başpehlivanın heykelinin dikilmesi kararını almıştı. Bu karar o yıl uygulamaya sokulacaktı.

Uygulama, bir hakkın teslimi yanında, son çağın en büyük Başpehlivanı Ahmet Taşçı'nın, bir ayağı Osmanlı, diğer ayağı ise Cumhuriyet Dönemine uzanan diğer efsaneleşmiş pehlivanlar Koca Yusuf, Kel Aliço, Adalı Halil ve Kurtdereli Mehmet'le birlikte anılması ve bu yüksek seciyeli değerlerle aynı statüde tutulması anlamını da taşıyordu. Ve elbette ki bu uygulama, Ahmet Taşçı için büyük bir onurdu!

Efsane sporcunun pirinç-bronz karışımı metal heykeli, 2004 yılında, Edirne Sarayiçi'ndeki, diğer 4 büyük pehlivanın heykellerinin yanına dikildi. Kocaeli'nin dev pehlivanı Ahmet Taşçı, davet edildiği açılış törenini onurlandırarak, yaşarken heykeli dikilen tek başpehlivan unvanıyla da, tarihteki yerini aldı.

2010 yılında Başpehlivan Taşçı'nın 25 yıllık spor yaşamında, bu kez uluslararası bir önemli gelişme daha yaşandı. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO. Olimpiyatlar dışında, dünyanın en eski ve köklü spor organizasyonu Kırkpınar Yağlı Pehlivan Güreşlerini ve onun en büyük son Başpehlivanı Ahmet Taşçı'yı, somut olmayan dünya kültür mirası kategorisine dahil etti. Kültür ve Turizm Bakanlığı da, UNESCO'nun bu uluslararası kararı üzerine, efsane sporcumuzu, 650. Kırkpınar anısına özel bir kemerle onurlandırmayı uygun gördü. Bu özel kemer, kendisine, 2011 yılı 650. Kırkpınar Güreşlerinde, 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından takılmıştır.

Diğer Güreşçiler

Karamürsel'i, sporun bilhassa güreş dalında münbit bir tarla gibi değerlendiren otoriteler olmuştur. Bu tespit bizce de yerindedir. Branşında önemli dereceler yapmış Karamürselli güreşçileri şöyle sıralamak mümkündür: Çolak Hilmi, Koca Sabri, Koç Ahmet, Bostancı Hüseyin, Vedat Özkan, İzzet Açıkbaş, Kadir Birlik, Sabahattin Kangal, Sabahattin Erdoğan, Necati Ekin, İbrahim Gülfidan, Gökhan Arıcı, Ekrem Yavuz, Ali Güngör Ekin, Reşat Turgut, Erkan Ertan, Murat Aydoğdu, Recep Tosun, Muhammet Taşçı, Arif Akın, Ekrem Akın, Kaan Kaya, Burak Kaya ve Mustafa Yenisancak.

İzmit'in önde gelen güreşçileri: Hasan Gemici, Necmi Yıldız, Adil ve İrfan Ata, Ali Gürbüz, Göçmen Recep, Sabri Geçer, Bülent Gürbüz, Ömer Aslantaş ve Sezgin Yüksel.

Karamürsel'in Federe Spor Kulüpleri

İlçe spor müdürlüğünün resmi verilerine göre, Karamürsel'de 21 federe spor kulübü, 2014 yılı sonu itibariyle 1.806 lisanslı sporcu mevcuttur. Bunun 1.093'ü aktiftir. 21 kayıtlı spor kulübünden 2'si yelken, 1'i güreş, 1'i avcılık ve atıcılık, 2'si tekvando, 1'i dağcılık, 1'i sualtı sporları kulübü, diğer 13'ü ise diğer spor dallarının yer aldığı kulüplerdir[20]. Hepsi de faaldir. İlçede, amatör futbol müsabakalarına tahsis edilmiş bulunan 1500 kişilik stat 1987 yılında hizmete açılmış, 2006 yılında yeniden düzenlenmiştir. İlk 1977 yılında hizmete sokulup kullanım miadı dolduğundan, 2010 yılında yapımı yeniden gerçekleştirilen 1000 kişilik kapalı spor salonunda ise bugün çeşitli spor karşılaşmaları yapılmaktadır. Spor tesislerinin bulunduğu adaya 2007 yılında, Kocaeli Büyükşehir Belediyesinin 5 bin kişilik güreş sahası kazandırdığı ve bu sahada, antrenmanlar dışında, her yıl Altınkemer Yağlı Pehlivan Güreşlerinin yapıldığı bilinmektedir. 2011 yılında Karamürsel, yine Kocaeli Büyükşehir Belediyesi eliyle, sportif standartlara haiz yelken tesislerine sahip olduğunu da, bu arada ifade etmek gerekir.

İlçe futbolunda, profesyonelliği elde eden sporcular olarak şu isimler öne çıkmıştır: Hakan Arıkan, Cem Baki, Erdal Kılıçaslan, Murat Doğansoy, Haluk Şafak, Çetin Yıldız, Kasım Apatay, İsmail Bozbora, Sami Kaya, Kenan Andiç ve Mustafa Akar.

Ayrıca 2014 Tekvando Balkan Şampiyonasında kilosunda 3.olan Nisa Özkaya da, Karamürsel'in yetiştirdiği önemli sporculardandır.

Karamürselspor

İlk 'İdmanyurdu' adıyla 1923 yılından beri Türk sporuna hizmet eden ve ülkemizin en eski spor kulüpleri arasında yer alan Karamürselspor, 16 Şubat 1944 tarihinde, yapılan bir tüzük değişikliği ile önce, 'Karamürsel Gençlik ve Spor Kulübü' adını aldı. Aynı spor kulübünün ismi, daha sonra Türkiye 3. Futbol Ligine yükseldiği 1993-94 yılı futbol sezonunda, 'Karamürselspor' olarak tescil edildi.

Uzun yıllar Kocaeli birinci ve ikinci amatör kümede, futbol, voleybol ve basketbol dallarında mücadele eden Karamürselspor, 1993-98 yılları arasında, ili Kocaeli'ni, Türkiye 3. Futbol Liginde temsil ettikten sonra yeniden amatör lige döndü. Karamürselspor, amatör basket ve voleybol liginde de Kocaeli il şampiyonluklarına ulaştı. 1971 yılında voleybolda, 1976-1979 yıllarında da basketbolda il birinciliklerini elde etti.[21]

Karamürsel Amerikan Hava Üssünde görevli 6 Amerikalı basketbolcuya lisans çıkararak kadrosuna dahil eden ve bu yolla bölgemizde bir ilki sağlayan Karamürselspor, 1976 ve 1979 yıllarında, elde ettiği Kocaeli Basketbol Şampiyonluklarıyla da büyük bir sükse yapmıştı. Bu spor kulübümüz, 2014-2015 Kocaeli Amatör Basketbol Liginde, o eski günlerini çağrıştıran başarılarına imza atmayı sürdürmektedir.

O yıllarda sadece İzmir ve Kocaeli Karamürsel basket takımlarında Amerikalı sporcular görev almışlar, ortaya koydukları müsabakalarla, ülkemizde basketin sevilmesinin temel bir rehber olmuşlardı. Karamürselspor basketbol takımında 1976-1979 sezonlarında görev alan, Türk lisansına sahip NBA kökenli Amerikalı sporcuların adları şöyleydi: M. Emerson Coleman, Sony John Vheeler, Janson Alison Kincaid, David Edvard Lowery, Ernest Tom Kiniese ve Edward. J. Eifler.[22]

20 Karamürsel İlçe Spor Müdürlüğü Verileri (20.02.2015)
21 Erdoğan Özdemir, *Kaptan-ı Derya Karamürsel*, Zinde Yay. İstanbul, 2012, s. 394.
22 Erdoğan ÖZDEMİR, Resim Arşivi

Karamürsel İdmanyurdu Spor Kulübü

1963 yılında, önce bir semt takımı olarak kuruldu, 1967 yılında da federe oldu. Aynı yıl Kocaeli 3. Amatör Liginde mücadele etti. 1981 yılında Kocaeli Basketbol 2.Amatör Lig Şampiyonluğunu, 1990-91 amatör futbol sezonunda Gölcük Grubu Gençler Şampiyonluğunu kazandı. 1993 de ise deplasmanlı ligde terfi maçlarına katılma hakkını yakaladı. 2007 ve 2009 sezonunda, amatör futbol liginin U-14'le kategorisinde Türkiye Şampiyonası grup müsabakalarına iştirak etti.

Karamürsel İdmanyurdu Spor Kulübü, halen Kocaeli Amatör 1. Liginde faaliyetlerine devam etmektedir.

Karamürsel'de faaliyetlerini sürdüren diğer spor kulüplerini ise şöyle sıralayabiliriz: Barbarosspor, Karamürsel Gençlik ve Spor Kulübü, Ereğli Gençlik ve Spor Kulübü, Çamçukurspor, Kızderbent Gençlik ve Spor Kulübü, Yalakderespor, Pazarköy Gençlik ve Spor Kulübü, Karamürsel Belediyesi Gençlik ve Spor Kulübü, Tepeköy Defnespor, Akçatspor ve Dereköy Gazanfer Bilge Spor Kulübü. Diğer Spor Dallarında Kulüpler: Karamürsel Avcılar ve Atıcılar İhtisas Kulübü, Levent Erdoğan Güreş Spor Kulübü, Karamürsel Yelken Kulübü, Karamürsel Alp Yelken Kulübü, Kıvançspor Tekvando Spor Kulübü, Doğan Güneş Tekvando Kulübü, Dereköy Ragbi Kulübü ve Karamürsel Sualtı Sporları Kulübü KARSAD.

Gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyetinin topraklarında gelişip yeşermiş olan spor, geçmişte de, bugün de, ilimiz Kocaeli'nin ve ilçesi Karamürsel'in sosyal hayatında önemli bir rol oynamış, bu alandaki ulusal ve uluslararası başarılarla toplumun moral değerlerine ve övünç hanelerine önemli farkındalıklar katmıştır.

Bu itibarla hakkıyla kimliklerini kazıdıkları Türk sporuna, özetle belirtmeye çalıştığım yüksek hizmetlerinden dolayı Kocaeli ve Karamürsel, spor tarihimizde her zaman övgüyle anılmaya hak kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Gümüş, Ali, Asil Azmaz Bal Kokmaz-Makale, *Tercüman Gazetesi*, 21 Haziran 1978

Gümüş, Ali, Şampiyonlar Geçiyor, Türk Güreş Vakfı Yay. İstanbul, 1994

Gümüş, Ali, *Tarihe Mercek Akşam Gazetesi*, 15 Temmuz 1997.

Oral, Atilla, Özgür Kocaeli Gazetesi Pazar Eki, 18 Haziran 2006

Pamir, Balçiçek, Sabah Gazetesi-Röportaj, *Sabah Gazetesi* 07 Ocak 2005.

Bal, Cemil, *Karamürsel'de Su Sporları- Yazılı Hatırat* (Erdoğan Özdemir Arşivi)

Özdemir**, Erdoğan,** Çağdeviren-Türkiye Başpehlivanı Ahmet Taşçı, Zinde Yay. İstanbul, 2014

Özdemir**, Erdoğan,** *Kaptan-ı Derya Karamürsel, Karamürsel*, Zinde Yay. İstanbul, 2012

Özdemir**, Erdoğan,** Resim Arşivi

Özdemir**, Erdoğan,** *Yeşil Kentin Altın Adamları*-Basılmamış Eser

Hiçyılmaz, Ergun, *Sporumuzda Kadın*-Araştırma Ekol basın-yayın, İstanbul, 1986

Spor Ansiklopedisi Haz. Cem Atabeyoğlu, Tercüman Gazetesi yay., 3. Cilt, İstanbul, 1981.

Türkiye Yelken Federasyonu Basın Bildirisi, 11 Temmuz 2011 tarihli *Kocaeli Gazetesi*, Taraftar Spor Eki.

Uluslararası Güreş Federasyonu FİLA Arşivi, Cem Atabeyoğlu, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Dergisi.

Delice, Halil, Çalışan Kazanıyor-Makale- *Türkiye Gazetesi*, 17 Temmuz 1998.

Karamürsel Spor Müd. Spor Verileri, (20.02.2015)

Atalı, Levent, *Kocaeli'nin Spor Tarihi*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2007.

Kahraman, **M. Atıf**, *Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi Kırkpınar Güreşleri*, Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1977

Tören, Mehmet, Kırkpınar İzlenimleri *Kocaeli Gazetesi* 07 Temmuz 1992

Uluç, Öcal, Otobüs Çarı Öldü -Makale- *Türkiye Gazetesi*, 27 Nisan 2008.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz. Atilla ORAL, Demkar Yay., İstanbul, 2007.

ASLI GAZETECİLİK ve MATBAACILIK A.Ş.
Son imparator

©Mustafa Karagöl

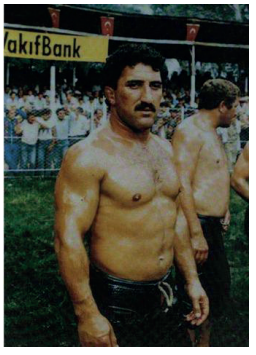
akıfBank

ASLI GAZETECİLİK ve MATBAACILIK A.Ş.

Son imparator

Taşçı'nın hedefi 2.kemer

İşte meydan, yenisiniler gideyim

Lisans №

157

Mıntaka №

532

Adı ve diğer adı İhsan B.

Baba adı Halil B.

Doğduğu yer ve yıl Karamürsel

İşi

Oturduğu yer Karamürsel

Kulübü Karamürsel

Federasyon mühür ve imzası

Lisansın verildiği tarih

LİSANS TALİMATNAMESİ

TÜRKİYE DENİZCİLİK FEDERASYONU

YÜZÜCÜLÜK LİSANSI

Mıntakası

Kulübü

1931

HAYATIN İÇİNDEN

FANATİK

Taşçı tarih yazdı

Yedinci kez Kırkpınar Başpehlivanlığı'nı kazanan Ahmet Taşçı, ikinci Altın Kemer'in de dalını sahibi olarak elde edilmesi güç bir başarıya imza attı

KARAMÜRSELLİ ÜNLÜ BAYAN YÜZÜCÜ MÜZAFFER HANIM , MADALYALARIYLA

KARAMÜRSEL SPOR FUTBOL TAKIMI (1957)

Yalovalı, Vedat Pınar, Mehmet Yılmaz, Cevat Özsoy, Ali Ezgin, Hasan Özer

Halil Erişen, Hüsnü Anas, İlker, Celal Bozpınar, Aydın Taner

KASIMPAŞA SPOR KULÜBÜ RESMİ SİTESİ

www.kasimpasaspor.org.tr

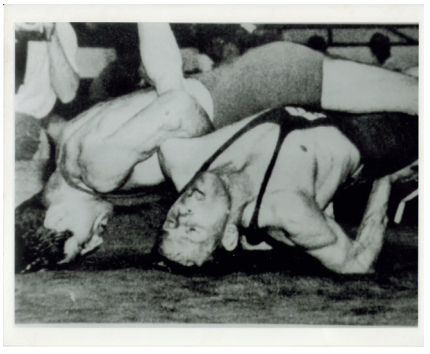

En Kısa Boylusu Olduğu Takımları
Şampiyonluklara Taşıdı...

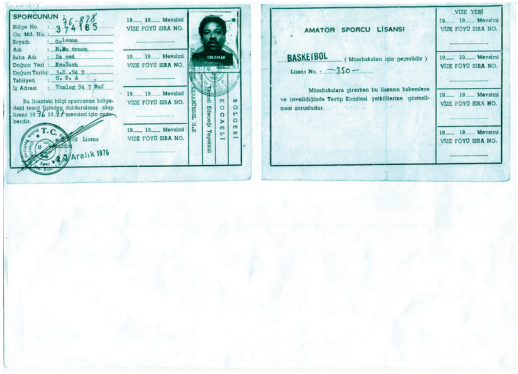
SPORCUNUN
AMATÖR SPORCU LİSANSI
BASKETBOL
Lisans No. : 330
KOCAELİ

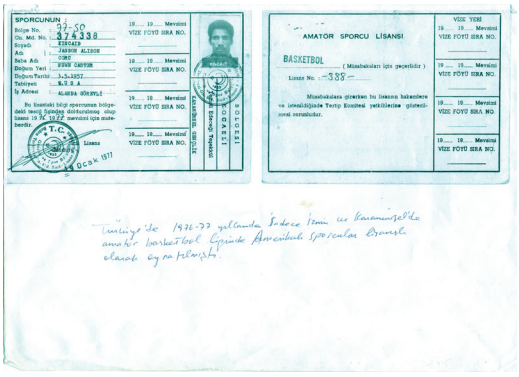
SPORCUNUN
AMATÖR SPORCU LİSANSI
BASKETBOL
Lisans No. : 385
Türkiye'de 1976-77 yıllarında Federe Temsilcilerle Karamürsel'de amatör basketbol Üçüncü Amerikalı Sporcular Branşla olarak oynatılıştır.

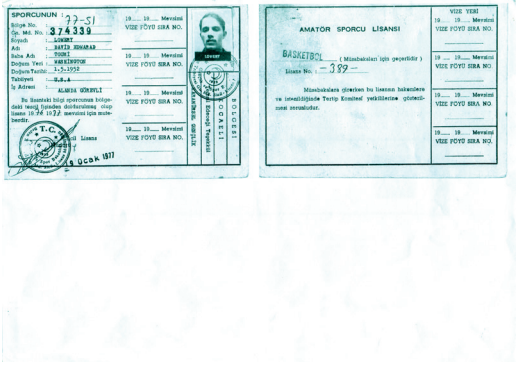
SPORCUNUN
AMATÖR SPORCU LİSANSI
BASKETBOL
Lisans No. : 392
KOCAELİ

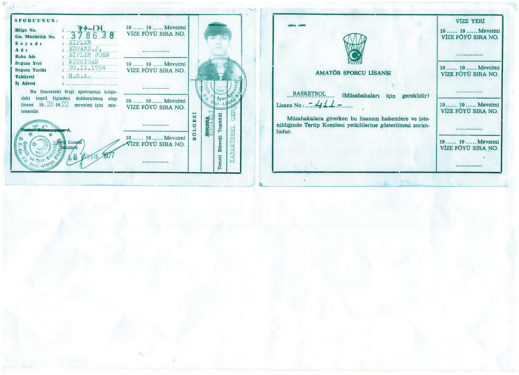
SPORCUNUN
AMATÖR SPORCU LİSANSI
BASKETBOL
Lisans No. : 411
KOCAELİ

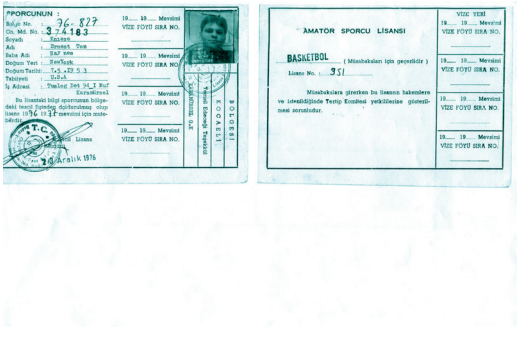
SPORCUNUN
AMATÖR SPORCU LİSANSI
BASKETBOL
Lisans No. : 351
KOCAELİ

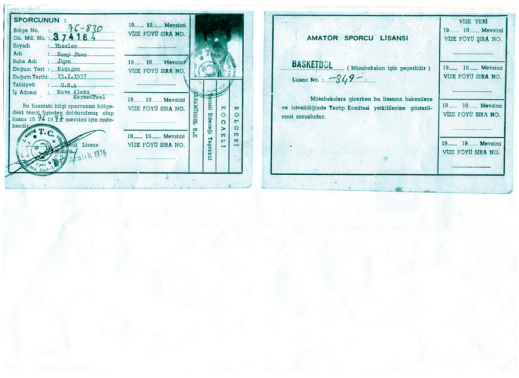
SPORCUNUN
AMATÖR SPORCU LİSANSI
BASKETBOL
Lisans No. : 349
KOCAELİ

MÜSTAKİL SANCAK MAÂRİF MÜDÜRLÜĞÜNE BİR ÖRNEK: İZMİD MEKTEB-İ İDÂDÎ MÜDÜRLÜĞÜ

Fatih DEMİREL*

Giriş

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi (1869) ile vilayetlerin eğitim-öğretim idaresinin, vilayet merkezlerinde kurulacak Meclis-i Maârif teşkilatıyla yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Meclis, Maârif Müdürü unvanlı bir zatın idaresinde ihtiyaca göre biri Müslim, diğeri gayrimüslim iki muavin, ikisi Müslim ikisi gayrimüslim dört muhakkik, en az dört en fazla on Müslim ve gayrimüslim aza-i gayrı muvazzafa, bir kâtip, bir muhasib ve bir sandık emininden oluşacaktı. Vilayete bağlı livalarda, icabına göre biri Müslim, diğeri gayrimüslim, müfettiş unvanıyla iki memur bulunacaktı. Bunların tamamı vilayet makamının idaresinde görev yapacaklardı. Tüm bu görevlilerin Osmanlı Devleti tebaası olması şarttı.[1]Maârif müdürü, muavin, muhakkik ve müfettişler Maârif Nezâret-i Celilesince seçilecek ve irâde-i seniyye ile atanacaklardı. Diğer memurlar ise mahallinden olmak üzere vilayet makamın seçimi, Maârif Nezâretinin tasdiki ile atanacaklardı.[2]

Vilayet Maârif Meclisleri, Maârif Nezâretinden alacakları emir ve talimatları yerine getirmek, Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nin hükümlerini vilayet sınırları içerisinde uygulamak, hazineden verilen bütçe ile ahaliden alınacak yardımların muhafazasını ve kullanılmasını sağlamak, vilayetteki bütün mekteplere, kütüphanelere ve matbaalara nezâret etmek, mektepleri daima teftiş etmek suretiyle onların gelişimini takip etmek, her yıl, vilayetin maârif durumunu ve yapılması gerekenleri Nezârete bildirmek ve bu raporu Vilayet Meclis-i Umûmîsi'ne vererek vilayetin mâarif bütçesini düzenlemek, muallimleri seçmek, mükâfat ve cezalarını belirlemek ve şahâdetnâme vermekle görevlidirler.[3] Nizâmnâme'de Meclis üyelerinin vazife ve sorumlulukları ayrı ayrı belirlenmiştir.[4] Vilayet Maârif Meclislerinin üst makamı olarak vilayet valilik makamı belirlenmiştir. Ancak meclisler gerektiğinde, doğrudan Maârif Nezâretine de müracaat edebileceklerdi.[5]

21 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi'nin 25. ve 26. Maddeleri de maârif müdürlerinin görev ve yetkilerini tanımlamıştır. İlk Maârif Meclisleri 1872'de Tuna ve Bağdad vilayetlerinde teşkil edilmiştir. 1881'de de Sivas, Diyarbekir, Erzurum, Mamuretülaziz, Edirne ve Yanya vilayetlerine maârif müdürü tayinleri yapılmıştır. Merkezi

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin. E-mail: fa.demirel@hotmail.com

1 *Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi*, Matbaa-i Amire, 1286, 143. madde.
2 *A.g.e.*, 144. madde.
3 *A.g.e.*, 146. madde.
4 *A.g.e.*, 147.-150. maddeler.
5 *A.g.e.*, 152. madde.

idare, vilayet maârif teşkilatlarının kuruluşuna önem vermiştir. Maârif Nezâretinin 12 Haziran 1882 tarihli resmi ilanında, "*Her tarafta maârif emirlerinin yayılması, gelişmesi, ahali evladının talim ve terbiyeleri amacıyla, Devletçe büyük fedakârlıklar gösterilerek vilayetlere birer maârif müdürü ve müfettiş tayin edilmiş ve peyderpey tayin olunmakta…"* denilmektedir. Tüm bu gayretlere rağmen, ancak 1886 yılına gelindiğinde vilayetlerin çoğunda maârif müdürlükleri kurulabilmiştir.[6]1898'e kadar Hicaz hariç bütün vilayetlerde maârif idaresi teşkil edilmiştir.[7]

Vilâyet maârif müdürlüklerinin teşkiliyle birlikte, 13 Aralık 1896 tarihinde maârif müdürlerinin vazife ve sorumluluklarını içeren bir talîmâtnâme hazırlanmıştır.[8] 61 maddeden oluşan Talîmâtnâme'ye göre:

1. Vilayetlerde maârifinre'sen (müstakil) memuru ve sorumlu makamı maârif müdürleridir.
2. Maârif çalışanlarının (memur, muallim, vs.) doğrudan doğruya Nezâretle irtibat kurmalarına yetkileri bulunmadığından, tüm işlerini maârif müdürü aracılığı ile yürütürler.
3. Müdürler, çalışanlarından suçu sabit olanları, sorumluluğu üzerlerine alarak, işten çıkartabilirler. Ancak durumu, sebebiyle birlikte, aynı gün valiliğe ve Nezârete bildirmek zorundadırlar.
4. Müdürler, her üç ayda bir icraat ve vukuatları içeren raporlar ile ders yılı sonunda, biri idari, diğeri mali olmak üzere iki detaylı rapor hazırlayacaklar ve Nezârete göndereceklerdir.
5. Vilayetin maârifle ilgili istatistiki bilgilerini hazır bulundurarak her yılsonunda Nezârete göndereceklerdir.
6. Müdürler, vilayet dâhilindeki bütün okulları teftiş edeceklerdir. Ayrıca, vilayette zararlı neşriyatın bulunmasına ve basılmasına meydan vermeyecekler; ilgili nizâmnâme doğrultusunda matbaalarla ehemmiyetle ilgileneceklerdir.
7. Müdürler, Vilâyet Maârif Meclislerinin başkanlarıdır.
8. Vilayette, maârife ait mülklerin idare ve muhafazasından müdürler sorumludur. Müdürler, Maârif Sandıklarının teşkilatından, maârif hisse-i İanesinin toplanması ve harcanmasından ve muhasebe memurlarının kontrolünden mesuldürler.
9. Müdürler, kefaletle mükellef memurların kefalet senetlerini takiple sorumludurlar.
10. Müdürler, maârif muhasebe kayıtlarını, sandık mevcudunu, hesap hareketlerini, gelir-gider kayıtlarını ve yevmiye defterlerini kontrol etmekle sorumludurlar.
11. Müdürler, resmi mektepler olan ibtidâî, rüşdî ve idâdîler için hazırlanmış olan talîmâtnâmelerin uygulanmasından mesuldürler.
12. Müdürler, hususi İslam mektepleri programlarının, resmi mektep derslerine uygun olmasından ve o mekteplerde derse girecek muallimlerinin onaylanmasında mesuldürler.
13. Gayrimüslim ve yabancı mekteplere verilecek ruhsatlar, mektebin derecesi,

6 Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış,* Ankara, 1964, s. 24; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991,ss. 38-40; Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*ı, Yayına hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver, Ankara, 2002, s. 186.

7 Kodaman, *A.g.e.*, s. 40.

8 *Vilâyet-i Şahane Maârif Müdürlerinin VezâifiniMübeyyinTa'lîmât, Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, ss. 136-156.

ismi, müdür ve muallimlerinin isimleri ve menşeyleri, mensup oldukları ruhani reisleri tarafından deftere yazılmış olacaktır. Bu defter, mensup oldukları mahallin idare meclisi tarafından tasdik edilmiş olmalıdır. Bununla birlikte programların, okutulacak kitapların ve muallimlerin diplomalarının maârif idaresi tarafından tasdik edilmesi gereklidir.

14. Müdürler, gayrimüslim ve yabancı mektepleri, yılda en az üç defa teftişe gidecekler ve teftişlerinde aşağıdaki hususlara dikkat edeceklerdir.

- Mektebin ruhsatlı olup olmadığı
- Tedrisatın, ruhsat ve talîmâtnâmelerine uygun yapılıp yapılmadığı
- Muallimlerin diplomalı ve güvenilir olup olmadığı
- Ruhsatlarında yazılı olanlardan başka kitapların kullanılıp kullanılmadığı
- Kitap dışındaki anlatımların uygunsuz olup olmadığı
- Tasdik edilmiş programın dışına çıkılıp çıkılmadığı
- Özellikle tarih ve coğrafya kitaplarıyla haritaların uygunluğu
- Gayrimüslim rüşdiyelerinde Türkçe öğretimi zorunlu olduğundan, gerek muallim gerekse talebenin bu konudaki çalışmalarını, imtihanlarda bulunmak üzere gönderilen maârif idaresi temsilcisi aracılığı ile kontrol etmek

15. Müdürler, vilayetteki matbaa ve kitapçılar ile onlarla alakalı konularda, ilgili ni zamnâme hükümlerinin uygulanmasından mesuldürler.

16. Müdürler, âsâr-ı atîkânın (eski/tarihi eserler) korunmasından sorumludurlar.

Bir kısım maddelerini ele aldığımız Talîmâtnâme'den anlaşılacağı üzere vilayetlerdeki maârif organizasyonu vilayet maârif müdürlüklerine bırakılmıştır. Müdürlere önemli ölçüde sorumluluk yüklenmiş, bununla birlikte gerekli yetkiler de verilmiştir.

Vilayetlerin çoğuna maârif müdürü atanmışsa da maârif müdürü atanmayan vilayetler de vardır. Maârif müdürü olmayan yerlerde onların vazifeleri idâdî müdürlerine verilmiştir.[9] Maârif müdürlüğünün muhasebe memurlarınca yürütüldüğü vilayetler de vardır. Örneğin:1903 yılında Bağdad vilayetinin maârif müdürlüğü hizmetlerinin idâdî müdürü tarafından, Bitlis vilayetininkinin muhasebe memuru tarafından yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.[10] Bu görev müstakil sancaklarda bazen, idâdî müdürlerine, bazen muhasebe memurlarına verilmiştir. Maârif idaresi bazen de Zor sancağında olduğu gibi, maârif komisyonu reisi sıfatıyla yürütülmüştür.[11] Ancak, maârif müdürü yetkileri her ne kadar İdâdî müdürlerine ve başka memurlara verilmişse de yazışmalarda, onların maârif müdürü unvanını kullanmalarına izin verilmemiştir.[12]

İzmid İdâdîsi'nin Maârif Müdürlüğü Hizmetleri

İdari olarak, XIX. yüzyılda, Bolu, Kastamonu, Hüdavendigar vilayetlerine bağlanmış olan İzmid daha sonra müstakil sancak yapılmıştır.[13] İzmid müstakil sancağının maârif müdürlüğü hizmetleri İzmid İdâdîsi müdürü tarafından yürütülmüştür.[14] 31 Ağustos 1890

9 BOA, *MF. MKT., 766/5*. (11 Şubat 319)
10 *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1321, s. 394, 406.
11 *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, ss. 1236-1252.
12 BOA, *MF. MKT., 766/5*. (11 Şubat 319)
13 *Salnâme-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul, 1299, s. 266; Tuğba Okuyan, İzmit Temettuât Defterleri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s. 8; Merve Çakır, *Osmanlı Şehir Tarihinin Tarihi Kaynakları: İzmit Örneği*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 17.
14 *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, s. 1228. Çalışmamızda kullandığımız belgelerin hemen tamamında Maârif Nezâreti ile olan yazışmalarda İzmid İdâdî müdürü unvanı vardır.

tarihinde Maârif Nezâreti'nden İzmid mutasarrıflığına gönderilen yazıda, mekteplerin terakki ve düzeni için ara sıra teftiş edilmeleri gerektiği, İzmid'de maârif müdürü olmaması sebebiyle bu vazifenin mevcut müdürlüğüne ek olarak, İzmid İdâdî Mektebi müdürü İhsan Bey'e verildiği ifade edilmektedir.[15] Ancak, bu görüşe rağmen, Maârif Meclisi Reisliği konusunda, İzmid sancağı mutasarrıfı ile İdâdî mektebi müdürü arasında ihtilaflar çıkmıştır. İzmid mutasarrıfı, talîmâtnâmeye göre Sancak Maârif Komisyonu Reisliği'ni Mekteb-i İdâdî Müdürü'nün yapamayacağını, İzmid İdâdî Mektebi Müdürü Abdullah Efendi'ye bildirmiştir. Abdullah Efendi buna itiraz ettiği gibi durumu 27 Nisan 1897 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bildirmiştir. Diğer taraftan İzmid Mutasarrıfı Musa Kazım Bey de konuyu 30 Mayıs 1897 tarihinde Maârif Nezâretine bildirmiştir. Maârif Nezâreti'nin İzmid Mutasarrıflığı'na gönderdiği cevapta, her ne kadar maârif müdürü olmasa da maârif müdürlüğü şartlarını taşıması ve hâlihazırda o görevi yürütmesinden dolayı Sancak Maârif Meclisi Reisliğini'nin İzmid Mekteb-i İdâdî Müdürü Abdullah Efendi tarafından yürütülmesi uygun bulunmuştur.[16]

İzmid sancağında maârif alanındaki teftişlerden idâdî müdürünün sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.[17] İzmid İdâdî Müdürü, yaptığı teftişler ve topladığı bilgilere istinaden oluşturduğu, sancağın maârif durumuyla ilgili raporları Maârif Nezâretine gönderirdi. Raporlarda verilen bilgiler yeterli görülmezse raporların, eksiklerin tamamlanarak yeniden gönderilmesi istenirdi. İzmid İdâdî Müdürü, 25 Şubat 1903 tarihinde, sancağın maârif durumuyla ilgili gönderdiği raporda: İzmid sancak merkezinde İmaret ve Maraşlı ismiyle iki muntazam mektep bulunduğunu, o mekteplerde kadrolu ikişer muallim ile birer geçici muallim bulunduğunu, muallim maaşlarının, aylık 300 kuruş olan evkaf-ı münderise gelirlerinden ve İzmid İdare Meclisi kararıyla, şimendifer istasyonundaki iskeleden çıkan zahire çuvallarının taşınmasından elde edilen gelirden karşılandığı, Yukarı Pazar mahallesinde bir ibtidâîye ihtiyaç duyulduğu, bunun için teşvikte bulunulmasına rağmen henüz bir sonuç alınamadı, ancak işin takip edildiği, yapılan teftiş sonucunda hazırlanan defterlerden de anlaşılacağı üzere, Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Yalova kazalarındaki ibtidâîlerin ekserisinde usûl-i cedideye (yeni usul) göre öğretim yapıldığı, muallim maaşları için gerekli paranın, her köyde teşkil edilen maârif komisyonları tarafından toplandığı bildirilmiştir. Maârif Nezâreti sancağın maârif durumuyla ilgili o raporu yeterli görmemiş ve sancakta kaç ibtidâî mektebinin bulunduğunun, o mekteplerde eğitim-öğretimin ne suretle yürütüldüğünün, muallim maaşlarının nereden ne suretle karşılandığının, Maârif Komisyonu'nun kimlerden oluştuğunun, toplantı yapılıp yapılmadığının, mekteplerin gelişimi için ne gibi teşebbüs ve icraatlarda bulunulduğunun tahkik edilmesini ve bildirilmesini istemiştir.[18]

Teftişler bazen, gelen talepler doğrultusunda da gerçekleştirilmiştir. Karamürsel Kaza Kaymakamlığı, kazalarındaki rüşdiye ve ibtidâî mekteplerindeki intizamsızlık ve tedrisattaki aksaklıklardan dolayı İzmid İdâdî Müdürü'nü, gerekli ıslahatın yapılabilmesi için davet etmiştir. İzmid İdâdî Mektebi Müdürü konuyu Maârif Nezâretine bildirerek gerekli teftişlerin yapılabilmesi ve mektep sayısının çoğaltılabilmesi için görevlendirme almıştır.[19]

İzmid İdâdî Müdürlüğü tarafından, sancak mekteplerinde ihtiyaç duyulan, şahadetname (diploma), sınıf defteri, künye defteri, harita, talimat, program gibi çeşitli araç-gereç ve matbu eserlerin Nezâretten istenmesiyle ilgili pek çok örnek vardır. Bu isteklere bazen

15 BOA, *MF. MKT., 120/42*. (15 Muharrem 1308); Kullanılan belgede Maârif Nezâreti ibaresi bulunmamakla birlikte, gerek konunun muhteviyatı ve gerekse arşiv tasnifi dikkate alındığında belgenin Maârif Nezâretinden gönderildiği anlaşılmaktadır.

16 BOA, *MF. MKT.*, 358/62. (15 Nisan 1313, 18 Mayıs 1313, 10 Haziran 1313)

17 BOA, *MF. MKT.*, *1162/49*. (19 ve 27 Eylül 1326)

18 BOA, *MF. MKT.*, *681/16.* (12 Şubat 1318, 23 Teşrîn-i sânî 1318)

19 BOA, *MF. MKT.*, *945/69*. (25 Mayıs 1322)

olumlu cevap verilmiş, bazen kısmen olumlu cevap verilmiş, bazen de olumsuz cevap verilmiştir. Örneğin: 10 Eylül 1903 tarihinde idâdî mektebi için istenen sınıf defterleri gönderilmiştir.[20] Ancak bir yıl sonraki aynı talebe, merkezde kalmadığı gerekçesiyle olumsuz cevap verilmiş ve defterlerin sancakta basılması emredilmiştir.[21] 27 Ocak 1904'te İzmid İdâdî Müdürlüğünce sancaktaki ibtidâîlerden mezun olacaklar için 100 adet şahadetname istenmiş; ancak Nezâretten 50 adet gönderilmiştir.[22] Aynı yıl, mezun olacak rüşdiye öğrencileri için de 100 adet şahadetname istenmiş, ancak bu rakamın livada bulunan rüşdiyeler için fazla olduğu gerekçesiyle 60 adedi gönderilmiştir.[23] 1902'de sancaktaki rüşdiye mektepleri için istenen 8 kıta künye defteri, program ve talîmât, kasaba ibtidâîleri için istenen 25'er adet talîmât ve program ile köy ibtidâîleri için istenen 150'şer adet talîmât, program tenzilata uğramış ve rüşdiyeler için künye defteri gönderilmemiş, yalnızca 8'er adet talîmât ve Program, kasaba ibtidâîleri için 20, köy ibtidâîleri için 100'er adet program ve talîmât gönderilmiştir.[24] 18 Aralık 1903'te Nezâretten 5'er adet Osmanlı ve Avrupa haritası istenmiş, ancak Osmanlı haritasının mevcut olmaması sebebiyle 5 adet Avrupa haritası gönderilmiştir.[25] Yine 1903 yılında, mekteplerde asılması irade-i seniyye gereği olduğundan, sancaktaki mekteplere asılmak üzere 10 adet Mekke ve Medine resminin gönderilmesi talep edilmiş ve olumlu cevap alınmıştır.[26]

Kaza dâhilindeki ibtidâî mektepleri gelir ve giderlerinin İzmid İdâdî Müdürlüğünce takip edildiği ve maaşlar için gelirlerin yeterli olmadığı durumlarda, gelirlerin artırılması için Liva İdare Meclisi kararlarıyla çeşitli kaynakların bulunduğu anlaşılmaktadır.[27] Sancak dâhilinde hisse-i maârifin toplanması ve merkez için ayrılan kısmın gönderilmesinin takibi de İzmid İdâdî Müdürlüğü tarafından yapılmıştır.[28]

İzmid İdâdî Müdürlüğü'nün sancak dâhilindeki mekteplerin muallim ve müstahdem kadrolarını ve onların maaşlarını düzenlediği anlaşılmaktadır.1902/1903 (Rumi 1318) yılı bütçesinde Sapanca mekteb-i ibtidâî muallimi için aylık 400 kuruş maaş belirlenmiştir. Ancak o mektebin kuruluşunda, öğrenci azlığından muallime 300 kuruş verilmiş ve 100 kuruş tasarruf edilmiş ve uygulama bu şekilde devam etmiştir. Hâlihazırda mektebin mevcudu 150'yi geçtiğinden tasarruf edilecek 100 kuruşla mektebe bir muallim-i sânî istihdamı için İdâdî Müdürlüğü, Nezâretten izin istemiştir. Atamanın Nezâretçe uygun bulunmasıyla Sapanca Mekteb-i İbtidâîsinde bir muallim-i sânî istihdam edilmiştir.[29]

Maârif Nezâreti'nden, İzmid İdâdî Müdürlüğü'ne gönderilen yazı ile kayıtlara göre, Geyve kazası ibtidâî mektebi muallimliğinde Salih efendi'nin olduğu, ancak Mehmed Efendi İsimli bir zatın idareye müracaatla kendisinin Akhisar nahiyesinden Geyve'ye tayin edildiğini ve uzun yıllardır burada çalıştığını bildirdiği ifade edilmiş ve konunun araştırılması istenmiştir.[30] Nezâretin göndermiş olduğu yazıdan, İzmid İdâdî Müdürlüğü'nün bilgisi dışında Nezârete bilgi verildiği ve Müdürlüğün bilgisi dışında bir istihdamın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her iki durum da Müdürlükteki eksikliğin göstergesidir.

Muallim ve müstahdemlerin istihdamı ile ilgili bir diğer konu emeklilik meselesidir. İzmid İdâdî müdürlüğü, 1 Mayıs 1904 tarihli yazı ile İzmid İdâdîsi'nde mubassır-ı evvel olarak çalışan Kadri Efendi'nin yaşının yetmişi geçmiş olması münasebetiyle görevini yapamadığı ve onun işlerinin mubassır-ı sânî olarak görev yapan Hafız Mehmed Efendi

20 BOA, *MF. MKT.*, *747/8.* (28 Ağustos 1319, 18 Teşrîn-i Evvel 1319)
21 BOA, *MF. MKT.*, *808/39.* (25 Eylül 1320)
22 BOA, *MF. MKT.*, *764/51.* (14 Kanûn-ı Sânî 1319)
23 BOA, *MF. MKT.*, *716/18.* (15 Haziran 1319)
24 BOA, *MF. MKT.*, *650/49.* (26 Haziran 1318, 27 Temmuz 1318)
25 BOA, *MF. MKT.*, *755/54.* (5 Teşrîn-i Evvel 1319)
26 BOA, *MF. MKT.*, *704/17.* (20 Mart 1319, 7 Nisan 1319)
27 BOA, *MF. MKT.*, *1072/7.* (18 Eylül 1324)
28 BOA, *MF. MKT.*, *705/43; 962/41.* (27 Mart 1319, 26 Teşrîn-i Evvel 1322)
29 BOA, *MF. MKT.*, *625/13.* (5 Şubat 1317, 24 Nisan 318)
30 BOA, *MF. MKT.*, *584/46.* (8 Eylül 1317)

tarafından yapıldığı bildirilmiştir. Bu münasebetle Hafız Mehmed efendinin mubassır-ı evvel, Kadri Efendi'nin sânî yapılması veya Kadri Efendi'nin emekliğe sevk edilerek yerine mubassır-ı sânî olarak İzmid İdâdîsi mezunlarından Neşet Efendi'nin atanması teklif edilmiştir. Maârif Nezâreti, idâdîlerde mubassır-ı evvel veya sânî gibi unvanların resmi olmadığını, nehari idâdîlerdeki mubassırların aynı mertebede olduğunu ve bir memurun emekliliğinin, ancak kendi dilekçesi ve müracaatıyla mümkün olabileceğini bildirmek suretiyle talebi geri çevirmiştir (4 Haziran 1904).[31]

İzmid İdâdî Müdürlüğü, sancak dâhilinde maârife ait taşınmaz malların denetimini alımlarını ve kira gelirlerini da takip etmiştir. Maârif Nezâreti İzmid İdâdî Müdürlüğü'ne gönderdiği yazı ile Kandıra kazasında maârife ait olan iki oda, üç dükkân, bir ahır ve bir kahvehaneye ait senetlerin hazırlanmışsa da bunlara ait muvakkat ilmühaberlerin henüz gönderilmediğinibildirmiş ve bunların gönderilmesini emretmiştir. Bununla birlikte liva dâhilinde bulunan maârife ait emlak ve arazinin tapuya kaydedilmiş olanları var ise onların muvakkat ilmühaberlerinin gönderilmesi, henüz tapuya kaydedilmemiş olanlar var ise onların da bir taraftan tapuya kaydettirilmesi ve alınacak ilmühaberlerin peyderpey Nezârete gönderilmesi istenmiştir (5 Nisan 1903).[32]

İzmid sancağında bulunan evkaf-ı münderiseden 58 akaratın maârif adına kaydedilmek üzere senet altına alınması için Liva İdare Meclisine müracaat edilmiş olduğu ve konunun Maârif Meclisince takip edildiği Maârif Nezâretine bildirilmiştir (26 Eylül 1900). Üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen konunun sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığı konusunda Nezârete bilgi verilmemesi üzerine o tarihe kadar alınanların bildirilmesi, alınamayanların ise sebepleriyle birlikte bildirilmesi İzmid İdâdî Müdürlüğü'nden istenmiştir (19 Mayıs 1903).[33] Yine İzmid Mekteb-i İdâdîsi yanında bulunan bir arsanın satılacağı haberine istinaden, orasının maârifçe alınması talebi, İdâdî Müdürlüğü tarafından Nezârete iletilmiştir.[34]

İzmid'de Maârif Müdürlüğü vazifelerini yerine getiren idâdî müdürleri hakkındaki soruşturmalar, Mekteb-i İdâdiye İdaresi tarafından görevlendirilen müfettişler tarafından gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili yazışmalar ise Mutasarrıflıkla yapılmıştır.[35]

Sonuç

Vilayet Maârif Meclisleri ve Müdürlüklerinin teşkili, Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi (1869) ile planlanmış, ancak 1880'li yıllara kadar yaygınlaştırılamamıştır. Çeşitli vilayet ve müstakil sancaklara vilayet maârif müdürü atanmamış, bu görev idâdî müdürleri, muhasebe memurları ve diğer memurlara verilmiştir. Onlar da maârif müdürleri gibi Maârif Nezâretiyle doğrudan yazışmışlardır. Ancak bunların Maârif Müdürü unvanını kullanmalarına izin verilmemiştir. Onlarla ilgili yapılan şikâyetlerde, soruşturma için merkezden müfettişler görevlendirilmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarında müstakil bir sancak olan İzmid'de Maârif Müdürlüğü hizmetleri İzmid Mekteb-i İdâdîsi Müdürlüğünce yürütülmüştür. Bu çerçevede, İzmid Mekteb-i İdâdî Müdürünün, sancak dâhilindeki mekteplerin teftişlerini yaptığı, İstanbul'dan temin edilmesi gereken diploma, harita, sınıf defteri, program, talîmât gibi mektep ihtiyaçlarını yazışmalarla sağladığı, temin edilemeyenlerden uygun olanları mahallinde bastırdığı, maârif bütçesini düzenlediği, takip ettiği ve kullandığı, maârife menkul ve gayrimenkul kazandırdığı, taşınmazları ve gelirlerini takip ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında sancağın maârif alanındaki gelişimi için planlamalar yapmış; mekteplerin idari ve öğretim kadrolarını düzenlemiştir.

31 BOA, *MF. MKT.*, *784/6.* (18 Nisan 1320, 22 Mayıs 1320)
32 BOA, *MF. MKT.*, *698/38.* (23 Mart 1319)
33 BOA, *MF. MKT.*, *705/39.* (6 Mayıs 1319)
34 BOA, *MF. MKT.*, *493/28.* (3 Kanûn-ı Sânî 1315)
35 BOA, *MF. MKT.*, *1102/54, 1098/50, 1104/44.* (11 Şubat 1324, 18 Şubat 1324, 12 Mart 1325)

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi*(*MF. MKT.*)

Çakır, Merve, *Osmanlı Şehir Tarihinin Tarihi Kaynakları: İzmit Örneği*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, Matbaa-i Amire, 1286

Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*ı, Yayına hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver, Ankara, 2002

Okuyan, Tuğba, İzmit Temettuât Defterleri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

Salnâme-i Devlet-i Osmaniyye, İstanbul, 1299

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1316

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1321

Unat, Faik Reşit, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964

KOCAELİ İLİ'NİN ZARİF YAPISI "SIRRI PAŞA KONAĞI"NIN OSMANLI KONAK MİMARİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Candan NEMLİOĞLU*

Giriş

Tarihî geçmişi Miladi yıllara kadar uzanan Kocaeli İli'ne Türkler, Bizanslıların saltanat çarpışmaları sırasında İmparator VII. Mikael'in yardım isteği üzerine gelmiş ve Bizans Generali Nikophoros Botaniades'in saflarında çarpıştıktan sonra yöreye yerleşmişlerdir.[1] 1073'te Kocaeli Selçukluların hakimiyetine geçmiş, Osmanlıların idaresine katılan bölge 15. yüzyıl ortalarına kadar şehzade sancağı olarak idare edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1888 yılında bağımsız sancaklarından biri olan Kocaeli ili Başkent'e (Dersaadet) yakınlığıyla da daima önemli bir yerleşim yeri olmuştur.

İzmit topografik konumu nedeniyle iki ayrı özellik gösterir. Bir kısım yapılar meyilli arazide diğerleri ise düzlük arazide yer alır. Genellikle ev mimarisinin bulunduğu meyilli arazi İzmit'in eski yerleşim merkezidir.

Osmanlı'nın mümtâz Mutasarrıfı Sırrı Paşa konağını şehrin eşsiz panoramasına hakim bu meyilli arazide yaptırmıştır.

Konak dıştan zarif mimari özelliği ve içten dönemin özelliklerini yansıtan bezemeleriyle 19.yüzyıl Osmanlı yapı-yaşam zevkini birlikte sunmaktadır.

1900'lü Yıllarda Sırrı Paşa Konağı ve Bulunduğu Mahalle

* Prof. Dr., Çorum Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları Anabilim Dalı, e-mail: candannemlioglu@mynet.com

1 İdris Bostan, "İzmit", *TDV.İslam Ans.* , İstanbul, 2007, s. 536-537.

Sırrı Paşa Konağı

Bulunduğu yer: Hacı Hasan Mah., Sırrı Paşa Cad., No:20 (kadastro: pafta/22, parsel/7).[2]

Yaptıran: Kocaeli Mutasarrıfı Sırrı Paşa(1267/1851-1924). Vidin'in Kâl'l ilçesi'ndeki

Lonca Mahallesi'nde 1851 yılında dünyaya gelmiştir. Kenanoğulları olarak anılan tanınmış bir ailede Said Bey'in oğlu olup asıl adı Selim'dir.[3] İlk eğitimini dünyaya geldiği şehir Vidin Sübyan mektebinde mukaddime-i ulum ve Mekteb-i Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra, Vidin Hükümet dairesinde kâtip olarak görev yapmıştır.[4] Vidin'in 1876 yılında tahliyesi üzerine Vidin Valisi Hakkı Paşa ile İstanbul'a gelmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra, önce Sivas İli mektupçuluğu daha sonra Sivas İli Mutasarrıflığı görevine atanmıştır.[5]1887'de Rumeli Beylerbeyliği rütbesiyle İzmid Sancağı Mutasarrıflığı'na (Sancak Beyliği) atanan Selim Sırrı Paşa İzmit'in gelişmesinde tren yolu yapımını da içeren birçok hizmetlerde bulunmuştur.[6] Hacı Hasan Mahallesi'nde yaptırdığı zarif konağında yaşamını sürdürmüş ve 1924 yılında hayata gözlerini burada kapamıştır. Mezarı İzmit Şehitliği'ndedir.[7]

Yapım yılı: 1891-1892

Mimarı: Yollar ve Köprüler Seyyar Müfettişliği görevinde bulunduğu bilinen Selim Sırrı Paşa'nın konağının da kendisi tarafından yapıldığı belirtilir. Rıfat Yüce konağın yapımı ile ilgili yazısında; "….kendisi mimar ve mühendis olduğundan fennin iktizasına(gereği) göre yapılmış olacak ki, 1891 ve 1892 yıllarında yapılmış olan bu binanın bu güne kadar vuku bulan şiddetli yer depremlerinden hiç müteessir (etki) olmamıştı".[8]

Yapının Mimari Özelliği, Duvar ve Tavan Resimleri (Kalem İşi Bezemeler)

Konağın 1987-2003 ve 2011-2015 Yılları Arasındaki Görüntüsü

2 Kadastro Bilgileri İçin Bkz. Taner Aksoy, Kocaeli Kültür Envanteri, Kocaeli 2011, s. 142.
3 Avni Öztüre, Nicomedia (İzmit Tarihi), İstanbul, 1969, s. 193-194.
4 Selim Sırrı Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Yaptığı Görevlerle İlgili Geniş Bilgi İçin Bkz.BOA, Sicil-i Ahvâl Defteri, No:3, s. 718.: Atilla Oral, Selim Sırrı Paşa, Demkar Yay.İstanbul, 2010, s. 131-134.
5 Öztüre, 1969, s. 193-194.; Oral, 2010, s. 131-134.
6 Öztüre, 1969, s. 122-125.; Oral, 2010, s. 193-195.
7 Öztüre, 1969, s. 194.
8 Rıfat Yüce, Kocaeli Tarih Ve Rehberi, Demkar Yay., İstanbul, 2007, s. 110.

Plan ve Mimari Özelliği: Konak İzmit manzarasına hakim bir tepeninin yamacında geniş bir bahçe içinde yer alır. Giriş (zemin), birinci ve bu katın üzerinde dört tarafı balkonla çevrili seyir köşkü (cihannüma) bulunur. Yapı iki ana kat ile seyir köşkünün bulunduğu ve çatı katı olduğu düşünülen[9] bölümle üç kat olarak değerlendirilebilinir. Konağın duvarları ahşap çatkı arası tuğla dolgu şeklinde yapılmış olup üzerleri sıvalıdır. Çatı bölümü olduğu düşünülen seyir köşkü ise ahşaptandır.

Konak güney cephelidir. Yapının güney cephesinde ortada tabandan saçağa kadar çıkma yapan bölüm bulunur, konağa giriş çıkma yapan kısım ortasına yerleştirilen revağın altındaki kapıdan sağlanmaktadır. Zemin katın yuvarlak kemerli pencerelerinin görüntüsü uzun ve yatay dizili tuğlarla renklendirilmiştir. Duvarların birleştiği köşelerde ise enine bir uzun bir kısa köşe taşları dizisi kullanılmıştır.

Üst kat ön yüzünde çıkmalı bölümün tam ortasında balkon bulunur. Balkon iki başta ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Pencerelerin etrafı yivli ahşap pervazla çevrilidir. Üst katta köşe taşlarının yerini, çıkma yapan bölümün köşesi ile duvarların köşelerinde, duvara yapışık yivli ahşap direkler almıştır.

Bu iki katı yivli ve testere dişli bir saçak çevreler. Kiremit örtülü çatının orta kısmında seyir köşkü yer alır. Dört tarafı balkonla çevrili bu ahşap köşkü, ahşap direklerin taşıdığı geniş bir saçak örter.

Yapı plan özelliği göre incelendiğinde; güney cümle kapısından taş döşemeli geniş bir sofaya girilir. Sağ tarafta arka tarafında ayrı bir mekan olan oda sol tarafta ise iç içe geçilen iki oda bulunur. Sol tarafın arka bölümünden geniş merdivenlerle yukarı kata çıkılır. Yukarıya diğer bir çıkış sofanın arka tarafında bulunan merdivenlerle sağlanır. Merdivenlerin ahşap korkulukları ince bir işçilik sergiler. Sofadan geçilen merdivenlerin sol tarafında ise kapıları bahçeye açılan iki mekan bulunur. Üst katta ortada ön tarafa doğru geniş bir salon kapıları salona açılan sağ ve sol tarafta odalar vardır.

Mutfakta oluşabilecek yiyecek kokularının konak halkını ve misafirleri rahatsız etmemeleri için mutfaklar yapının dışında idi. Yapının sol tarafında yer alan ve giriş katı ile aynı özeliğe sahip olan uzun dikdörtgen mekanın ilk bölümü mutfak diğer hizmeti vermiş olmalıdır. Bu yapının bir kısmının atların ahırı olduğu belirtilir.

Duvar ve tavan resimleri (kalem işi bezemeler):

Nakkaşı (ressam): Konakta tavan resimlerinde ve kalem işi bezemelerde herhangi bir nakkaş adı ve imzası görülmemiştir. Ancak duvarlarda ve özellikle tavanlardaki manzara resimlerinde uygulanmış olan ince ve güçlü işçilik "Dersaadet" gelen yetenekli nakkaşların ya da ressamların eseri olduğunu kanıtlar. Bu dönemde saray yapılarında çalışan nakkaş ya da ressamların adları kaynaklardan öğrenilebilinir.[10]Ve Sultan Abdülaziz Han tarafından İstanbul'a davet edilen P.D. Guillement, Sultan'ın da desteğiyle 1867-1874 yılları arasında Beyoğlu'nda "Resim Akademisi" açmıştır.[11] Konağın duvar ve tavan resimlerinin Sultan Abdülaziz Han tarafından İzmit'te yaptırılan "Av Köşkü"nün duvar ve tavan resimleriyle benzerlik göstermesi bu örneklerin saray için çalışan sanatçılar tarafından yapılmış olabileceği düşüncesini güçlendirir.[12] 2011 deki yana binanın yeniden yapılanmasında, konağın tavanlarındaki manzara resimleri ve kalem işleri ile duvarlardaki kalem işlerinin

9 Kocaeli Envanteri Kitabında Yapının Seyir Köşkünün Bulunduğu Alan Çatı Katı Olarak Değerlendirilmiştir. Bkz., Taner Aksoy, Kocaeli Kültür Envanteri, Kocaeli, 2011, s. 142.

10 Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara, 1977, s. 192.; Günsel Renda-Turan Erol, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, Tiglat Bas. , İstanbul, 1980, s. 72.

11 Şule Yum, *Milli Saraylarda ve Tavanlarda Yer Alan Manzara Doğa Ve Mimarlık Konulu Manzara Resimleri*, İTÜ. Sos. Bil.Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haz.1991, s. 182.

12 Tülay Tanyol, İzmit'teki Sivil Mimari Yapıların Duvar ve tavan resimleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

yenilenmesinde de Dolmabahçe Sarayı'ndan gelen nakkaşların çalıştığı belirtilir.[13]

Bulundukları yerler: Girişteki sofanın, üst kattaki salon ve sol tarafındaki odanın tavanları barok şekiller arasında manzara resimleri ile bezenmiştir. Ayrıca giriş ile girişin sağındaki iç içe açılan iki odanın duvar ve tavanları, sol taraftaki odanın duvar ve tavanı ile üst kattaki salonun ve sol taraftaki odanın duvarları ile sağ taraftaki odanın duvar ve tavanları sıva üzeri kalem işi bezemelidir.

Uygulanan teknik: Duvarlarda bezemeler sıva üzerine astar sürüldükten sonra yağlı boya ile yapılmıştır. Tavanlara geçişteki ahşap destekler üzerine yine alta bir astar tabakası sürülür motifler yağlı boya ile renklendirilir. Tavanlar da ise tavana gerilen keten bezi tuval şekline getirildikten sonra,[14] desen özelliğine göre belirli yerlere alçı, mermer tozu ve tutkal karışımı ile yapılan macun sürülerek kabartılır, bu kabarık bölümler altınla (varak) kaplanarak daha görkemli hale getirilmiştir. Tuval ile kaplanmış bölümlerdeki desenlerin renklendirilmesi yağlı boya ile yapılmıştır.[15]

Konağın Girişindeki Tavanın 1997 ve 2015 Yıllarındaki Görünümü

Desen özellikleri: Konağın giriş tavanının desenini ortada girland şekillerle çevrili bir göbek ve köşelerde iri barok kıvrımlar oluşturur. Bezemeler krem rengi zemin üzerine açık tondaki renklerle yapılmıştır**.** Köşelerdeki desenler kısa kenarlarda birbiriyle birleşirken, iki uzun kenarda ince bir dal üzerinde yaprakların sıralandığı ve baş taraflarında birer pençlerin olduğu dikdörtgen çerçevelerle birleşirler. Bu tavanın iki kısa kenarında ortada uçları kesik enine dikdörtgenlerin içinde sivri çatılı irili ufaklı yapıların olduğu manzara resimleri bulunmaktadır. Avrupa mimari özelliğinin yansıtıldığı resimlerde derinliğe önem verildiği görülür. Tavandaki bu düzenlemeleri içinde meander dizisinin bulunduğu bir kuşak çevreler. Bu bölümü çevreleyen geniş kuşakta ortada alçı kabartmalı üzerleri altınla (varak) belirginleştirilmiş uçları kesik dikdörtgenler ile köşelerde içlerinde gülbezekler bulunan sekiz kenarlı şekiller sıralanır. İçleri barok şekillerle bezeli bu bölümün iki tarafı yine barok tarzı şekillerle dolguludur. En dışta tekne tavana geçişi sağlayan palmet dizisi sıralanır. Bu dizi ile duvar arasındaki bağlantıyı çifte destekli bölüm sağlar. Desteklerin aralarındaki girland şekillerin zemini filizi renktedir.

13 Aksoy, 2011, s. 142.

14 Keten bezinin tuval durumuna gerilmesinde uygulanan işlem için Bkz. Louisa S. Maclehose, (Trans. Ing.) *Vasari On Technique*, New York 1960, s. 299-303. Osmanlı Dönemi İle İlgili Uygulama İçin Bkz. A.Selda Katırcıoğlu, *Ahşap Üstü Kalem İşi Bezemelerin Koruma Yöntemleri*, Türkiyemiz Der., İstanbul, Ekim 1992, s. 68, 42-49.

15 19.yüzyıl'ın ikinci yarısında İstanbul'da yaptırılan saray yapıları, konak ve köşklerin bezemelerinde yağlı boya kullanılmıştır. Bkz. Renda-Erol, 1980, s. 60.

Duvarlara ortada ve köşelerde girland şekillerin olduğu dikdörtgen bir bezeme uygulanmıştır. Girişin sağ tarafındaki ön odada bulunduğu yerin düzenine göre, pencerelerin arasındaki bölümde altta ve üstte barok şekillerin olduğu dar dikdörtgen bir bezeme bulunurken, yan duvarlarda girişteki desenin benzeri uygulanmıştır. Bu odadan geçilen arka odada ise duvarlar yine dikdörtgen şeklindeki düzenleme ile bezelidir. Nem alan bu bölümdeki bezemeler kısa sürede bozulmaya başlamıştır. Fazla rengin kullanılmadığı tavan ve duvar bezemelerinde sade ve zarif bir görünüm vardır.

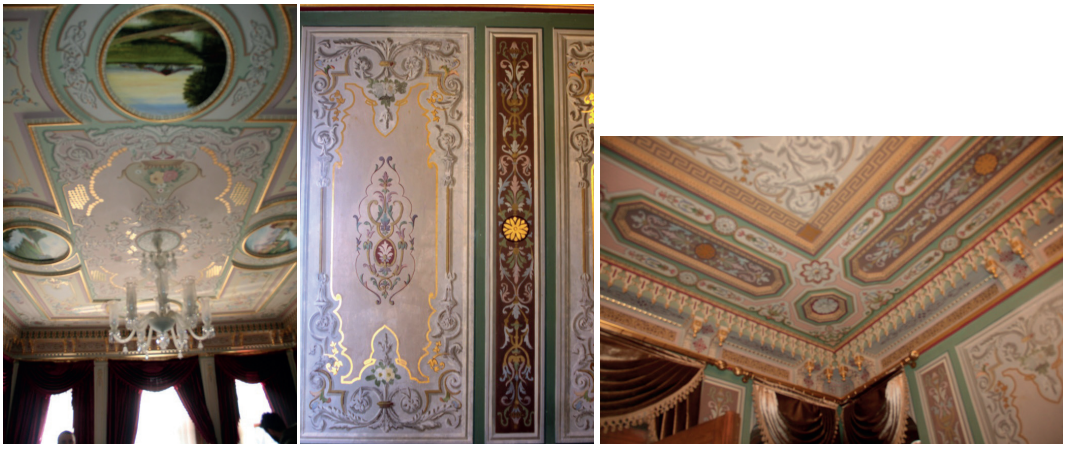

Konağın Üst Kat Tavan ve Duvar Resimleri

Yapıdaki en görkemli bezeme üst kattaki salonun tavan ve duvarlarına uygulanmıştır. Salonun tavanında ortadaki dikdörtgen bölümde göbeği girland ve rokoko tarzı şekillerden oluşan bir desen çevrelerken köşe desenlerinde yalnızca rokoko tarzı şekiller kullanılmıştır. Orta bölümle kısa kenarlar arasındaki boşluklar içinde çiçeklerin bulunduğu vazolarla bezemiştir. Tavanındaki bu bölümün uzun ve kısa kenarların ortasında geniş daireler içinde manzara resimleri vardır. Manzara resimlerinin dördünde içinde nehirlerin olduğu doğa görüntülenmiştir. Son 2010-2011 yılındaki yapının yenilenme çalışmasında tavanın güney kısmındaki daire içinde yer alan doğa resmi bilinmediği için boş bırakılmıştır.1987 yılında yaptığım çalışmada bu resmini fotoğrafı çekilmiştir. Doğa resimlerin ve vazodaki çiçeklerin işlenişinde canlı renkler derinlik kullanılmıştır. Dairelerin sıralandığı çerçeve ile onu sınırlayan dış çerçeve yine girland ve rokoko tarzı şekillerle bezelidir. Tavandaki bölümler alçı kabartmalı olup üzerleri altın (varak) kaplıdır. Tavanın duvarla bağlantısının olduğu bölüm girişteki tavan düzeni ile aynıdır. Duvarlarda dikdörtgen bölümlerdeki desenlerde, alt kısımlardan ortaya doğru kupa şeklindeki bir vazonun içinde çiçekler yer alırken yan taraflardaki rokoko tarzı şekiller yandan üst kısımlara doğru uzanarak barok tarzı perde desenleriyle birleşirler. Açık bej rengi üzerine turkuaz rengi vazolarda her renk ve çeşit çiçek resmedilmiştir.

1987 Yılına Ait Üst Salon Tavan Resmi (C.Nemlioğlu Arşivi) ve 2015 Yılı Üst Salon Tavan Resmi

Salona girişte sağ taraftaki odanın tavanı salonun tavanının daha küçük bir örneği gibidir. Tavanın kısa kenarlarının orta kısmında daire içindeki manzara resimlerinden giriş tarafındaki bilinmediğinden boş bırakılmıştır. Dairelerin çevresi rokoko tarzı şekillerle bezelidir. Bu bölümü içleri kalem işi bezemeli uçları sivri uzun dikdörtgen şekiller (kartuşlar) çevreler. İnce kenar sularından sonra çift desteklerin sıralandığı bölümle duvara geçiş sağlanmıştır. Desteklerin araları ve duvara geçiş bölümünde girland şekillerden oluşan bezemeler vardır. Salona girişin sol tarafındaki odanın tavanında ise yalnızca kalem işi bezemeler bulunur. Duvarlarda dikdörtgen şekillerin içleri rokoko tarzı şekillerle bezemelidir. Salonun sol tarafındaki odanın tavanındaki desen ortada içi rokoko tarzı bezemeli bir oval bir göbek ve onu çevreleyen girland tarzı bezemelerden gelişir. Köşelerde geçme uzun kenarların orta kısmında yanlara doğru açılma yapan kalın bir hattın iç ve dış kısımları rokoko tarzı bezemelidir. Bu bölümü bir sıra palmet dizisi çevreler. Bir sıra mukarnas dizisini çift destekli bölüm takip eder. İki desteğin kısa aralarında gülbezekler uzun kısımlarda ise girland şekiller yer alır. Duvarlara geçişte yine bir sıra mukarnas dizisi sıralanır. Duvarlarda bulunduğu yerin özelliğine göre içleri rokoko tarzı bezemeli dikdörtgen şekiller (pano) sıralanır.

Osmanlı Konak Mimarisi'ndeki Yeri ve Önemi

Konakta Mart 2015 Tarihinde Dizi Film Çekimi

Selim Sırrı Paşa'nın yaptırdığı ve yaşamını sürdürdüğü konak, bir Osmanlı Paşası'nın mimari bilgisinin, ince zevkinin ve kültürünün belgesidir.

Osmanlı mimarisinin sayılı eserlerinden olan konak, geçirdiği yangın sonrası aslına sadık kalınarak yapılan onarımıyla İstanbul dışındaki başka bir merkez, İzmit'te İstanbul yapılarının zarafetini yansıtır. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi çıkmalı ev mimarisi özelliği de taşıyan konak çatısına yerleştirilen seyir köşküyle de Türklerin Orta Asya'dan beraberinde getirdikleri bilinen kültürü yaşatmaktadır ve Karadeniz seranderlerini de hatırlatan bu köşk hemen hemen hiç görülmemiş bir zevkin ürünüdür.

Ayrıca körfez manzarasına hakim bu bölüm 19.yüzyıl İstanbul'da adalarda ve Boğaz'ın manzarasına hakim yaptırılan köşk ve konaklarının çatılarından daha yüksek olabilen küçük kulelere benzer seyir köşklerini de andırmaktadır.

Yapı, katlar arasında ulaşımı sağlayan sağ taraftaki daha geniş, orta eksendeki ise dar olan iki merdivenin "harem-selamlık" ayrımıyla Türk-İslam ev mimarisinin ana hatlarını taşımaktadır.

Yapının yalnızca dış görünümü değil iç bezemeleriyle de ayrı bir öneme sahiptir. Konağın salon ve giriş sofasında, üst kat manzara resimli sol odada desteklerin taşıdığı tekne tavanlar Yıldız Sarayı(1865-1875) yapılarının tavanlarıyla benzerlik göstermektedir.

Yapının tavanlarındaki doğa resimleri ile tavan ve duvarlardaki barok ve girland tarzı desenler İstanbul'daki Yıldız ve Beylerbeyi Sarayı'nın duvar ve tavan resimleriyle benzerlik gösterdiği gibi dönemin konaklarından Vefa'daki Kayserili Ahmed Paşa Konağı, Sultanahmet'teki Abud Efendi Konağı'nın bezemeleriyle de hemen hemen aynı özelliği taşımaktadır.[16]

Değerlendirme ve Öneriler

Konağın Bahçesinden Körfezin Görünümü

Değerlendirme: Selim Sırrı Paşa'nın torunu Gülseren Albatros konağın 1930lu yıllarda satıldığını belirtmektedir.[17] Konak ile ilgili yaptığım ilk inceleme de kiracı olduklarını belirten bir aile yaşamaktaydı (5 Mayıs 1987). Yapının tavanında akıtma yapan ve tavan resimlerinin bozulduğu yerlere muşamba yapıştırılmıştı. İlerleyen yıllarda yanarak daha da kötü duruma düşmüştür. G.E.E.A.Y.K.'nun 10/11/1979 tarih ve 11612 sayılı kararı ile tescil edilen yapı, 2007 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından kamulaştırılmıştır. Aslına uygun olarak yeniden yaptırılan " Konak" müze-konak olarak halkın hizmetine sunulmuştur.[18]

Kocaeli Büyük Şehir Belediye'sinin isabetli bir kararıyla İzmit'e çok değerli hizmetlerde bulunmuş olan Mutasarrıf Selim Sırrı Paşa'nın konağını aile resimleriyle halkın hizmetine sunmuştur. Böylece yeni kuşaklar bir Osmanlı Valisi'nin kültür, görgü ve bilgisi ile "Türk Evi"ni birlikte görüp tanıyarak kendi ata kültürüyle daha yakından bağlantı kurabileceklerdir.

Aksoy "Kocaeli Kültür Envanteri" çalışmasında;"konağın yüksek istinat duvarının dış yüzünde İzmit'te ilk müzecilik sergileme örneği olarak adlandırılabilecek; Roma kartal kabartması, Medusa ile mimari bezemeler sergilenme amaçlı ve bilinçli olarak duvara yerleştirilmiştir"[19] cümlesiyle yapının duvarlarında Roma Dönemi'nden kalma eserlerin sergilendiğini belirtmektedir.

Öneriler:

Üst kat salon tavanının daire şeklindeki bölümlerden birinde boş bırakılan yere 1987 yılında C.Nemlioğlu tarafında çekilmiş olan resim uygulanmalıdır.

Adeta İzmit'in sembolü olan konak, çeşitli yayın organlarıyla toplumumuza tanıtılmalıdır.

İzmit'in en güzel seyir mekânlarından olan konağın önündeki bahçe, ziyarete gelenlerin dinlenmeleri için bir çay bahçesine dönüştürülmedir.

16 Candan Nemlioğlu, "Abud Efendi Konağı ve Tarihi Sit Alanı Çerçevesinde Yeniden Değerlendirilmesi", *2.Uluslararası Eminönü Semp., Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2007, s. 360-371.
17 Oral, 2010, s. 196.
18 Oral, 2010, s. 189
19 Aksoy, 2011, s. 142

KOCAELİ YARIMADASINA ÖZGÜ EL SANATLARINDAN ÖRNEKLER

Esra ÇELİK*

Giriş

El sanatları; bir veya birden fazla sanatkârın bilgi ve becerisine dayanan, çevre şartlarına göre değişim gösteren, güzelin yanı sıra yararlıyı sunan, insan yaşamını kolaylaştıran, ihtiyaçlarını karşılayan; evde veya atölyelerde, bütün gün veya boş zamanlarda ya da belli dönemlerde üretilen; geleneksel, bölgesel, fonksiyonel, estetik, artistik, sanatsal, dekoratif, dini, sosyal açıdan sembolik karakter taşıyan; el, el aleti veya mekanik araçların yardımıyla yapılan ürünler olarak tanımlanabilmektedir[1].

El sanatları, başlangıçta insanın kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla basit ev eşyalarını ve av silahlarını yapmasıyla başlamış, ihtiyaçların artmasıyla zengin bir çeşitliliğe sahip olmuştur[2].

Türk toplulukları yaşadıkları bölgelerde kültürlerini yaşatmış ve o bölgenin mevcut kültürlerinden de etkilenerek yeni kültürel sentezler oluşturmuşlardır. Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu uzun süre çok çeşitli ve zengin özelliklere sahip el sanatlarına üretim merkezliği yapmıştır. Sanatsal özelliklerin yanı sıra üretildiği dönemin kültürünü yansıtan el sanatlarımızın çoğu bugün ulusal ve uluslar arası birçok müzede sergilenmektedir.

Türk folklor tarihi açısından önemli bir yere sahip olan el sanatlarımız yeterince tanınmamakta ve bundan dolayı kullanılmamaktadır. Ulaştıkları düzeyler bilinmemektedir. 1939'lardan bu yana Türk el sanatlarının çeşitli dallarında, çeşitli araştırma, inceleme ve yayınlar yapılmıştır. Birbirinden kopuk, birbirini tamamlayan bu çalışmaların derlenmesi yoluna gidilmemiştir[3].

El sanatları üretimi için gerekli olan hammaddelerine göre yedi grupta incelenmiştir. Bunlar sırasıyla hammaddesi lif işleyen el sanatları, ağaç işleyen el sanatları, taş işleyen el sanatları, toprak işleyen el sanatları, maden işleyen el sanatları, deri ve hayvansal artıkları işleyen el sanatları ve de son olarak ince dallar, saplar ve ağaç şeritler işleyen el sanatları olarak sınıflandırılmaktadır[4].

* Sanat Tarihçisi, e-mail: esracelik637@gmail. com

1 T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü, *İllere Göre Geleneksel El Sanatlarımız*, 2012, s. 6.

2 Anonim, *Türk El Sanatları Araştırma Raporu*, Ankara: T. C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, 1989, s. 3.

3 H. Örcün Barışta, "Kastamonu'da Dokumayla İlgili Sanatlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (1987), s. 55.

4 Mustafa Arlı, "Kullanıldıkları Hammaddeye Göre El Sanatlarının Sınıflandırılması", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (1987), s. 39.

Araştırmamız kapsamında ele aldığımız Kocaeli ili, Marmara Bölgesi'nin Çatalca-Kocaeli Bölümü'nde yer almaktadır. Merkez ilçe İzmit olmak üzere toplam 12 ilçeden oluşmaktadır[5]. Bulunduğu konum ile Trakya'yı İstanbul üzerinden Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhı üzerinde yer alan yerleşimin çeşitli ustalar için bir uğrak yeri olduğu anlaşılmakta ve kentte çeşitli el sanatlarından örneklere rastlanılmaktadır.

Üretimi azalarak devam eden Hereke Halısı, Kandıra Bezi ve Karamürsel Sepeti bu sınıflandırma grubuna hammaddesi lif işleyen el sanatları ile ince dallar, saplar ve ağaç şeritler işleyen el sanatları olarak dâhil olmaktadır.

Hereke Halısı

Havlı yüzlü, kirkitli dokuma olan halının hangi tarihten itibaren dokunmaya başladığı ve ilk nerede dokunduğu konusunda araştırmacılar arasında tam bir fikir birliği yoktur. Yapılan çeşitli araştırma ve kazılara göre, dokumacılığın MÖ 5000'de Mezopotamya'da ortaya çıktığı, Asya ve Avrupa'ya da buradan yayıldığı şeklinde düşüncelere ulaşılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıllık tarihi boyunca üretimi devam eden Osmanlı saray halılarının klasik dönemi 16. yüzyılda başlar, 17. ve 18. yüzyıllarda Anadolu'daki en önemli dokuma merkezleri ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyılda ise İstanbul-Feshane ve İzmit-Hereke'de kurulan dokuma fabrikaları ile Osmanlı saray halıcılığında yeni bir dönem başlamıştır.

Hereke halıcılığı serüveni, Sultan Abdülmecit'in Fransa'dan getirilen üniformalık kumaşları, ülkede dokutulması amacıyla İzmit'te Çuha Fabrikası kurulması işini Serasker Rıza Paşa aracılığıyla mütahhid Ohannes-Bogos Dadyan kardeşlere vermesi ile başlar. Kardeşler, Rıza Paşa'nın da bilgisi dâhilinde İzmit'teki Askerî Fabrika'nın yanı sıra, Hereke'de özel bir fabrika kurarlar. Burada pamuklu ve ipekli kumaş üretimi yapılır. İki yıl sonra fabrikadan haberi olan Padişah Abdülmecit Rıza Paşa'yı denemek için yaptığı gezilerden birinde Hereke'ye gider. Durumu anlayan Paşa; "Sultanım size bir sürprizim vardı. Bu fabrikayı size yerinde göstermek istiyordum. Bu fabrika sizin adınıza müteahhitler tarafından kuruldu" der. Böylece 1845 yılında fabrika sahipleri tarafından "ferağ" olunmuştur. Fabrikanın ilk müdürünün Serkis Ağa olduğu ve yönetim kurulunda İtalyan uyruklu Kamaron adlı bir ressamın olduğu bilinmektedir[6].

Fabrika; ilk üretimlerine 50 adet pamuklu Amerikan bezi, 25 adette ipekli tezgâhları ile İstanbul, Dolmabahçe de yapımına başlanan sarayın ve diğer sarayların yenilenecek, mefruşatında kullanılması düşünülen döşemelik dokumalar ile saraylıların özel gereksinimlerine yönelik çok çeşitli dokuma ürünlerin üretimine başlamıştır. 32 yıl yalnız saraya çalışan fabrika, 1875 yılında ticari nitelik kazanmaya başlar. 1879 yılında bir yangın geçiren fabrika dönemin padişahı II. Abdülhamit'in emri ile 1890 yılında 100 halı tezgâhı ile halıcılığa başlamıştır.

Fabrikada halı kısmının kurulması için farklı yörelerden ustalar bir araya toplanmıştır. Hereke fabrikasında çalıştırılan ustaların nerelerden getirildiği konusunda tam bir fikir birliği yoktur. Halı ustalarının Gördes ve Demirci'den ya da Manisa ve Sivas'tan getirildiği ve daha sonra ise İran, Hindistan ve Kafkasya devletlerinden getirilen diğer usta ve desinatörlerle halı üretimi gerçekleştirildiğini savunan farklı görüşler bulunmaktadır[7].

5 Kocaeli Valiliği, *Kocaeli İl Çevre Durum Raporu*, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2010, s. 2.
6 Önder Küçükerman, *Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası Saray'dan Hereke'ye Giden Yol*, İstanbul, 1987, s. 47.
7 Harun Ürer, *Haneden Ticaerethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935),* Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın no:139, İzmir, 2002, s. 63.

Belgelerde ustalar arasından Manisalı Mehmet Çavuş ile Hayganuş Hanımın adı geçmektedir. Getirilen ustalarla başlanan üretimde, ustalara önce saray tarafından verilen desen örnekleri dokutturulmuş ve bu desenler daha sonra geliştirilerek özgün bir Hereke üslubu yaratılmaya çalışılmıştır. Resmi belgelerde 1893 yılında halı desenleri hazırlayan, Yıldız Sarayı Tamirhane Ressamı Mösyö Emil Meinz adına da rastlanır. Abdullah Biraderler, Zare Penyamin, Hüseyin Tahirzade gibi adları bilinen sanatçılar dışında, son dönemlerde ise, Atıf Sayanç, Selahattin Gönenç, Belkız Balpınar, Orhan Çolak gibi isimleri tespit edilen halı ressamları, Hereke Halılarına özgü bir desen kimliği oluşturamadan İran ve Avrupa etkisinde gelişmesini sağlamışlardır.

Sultan Reşad döneminde de faaliyetlerine devam eden Hereke Fabrikası'nın, üretim talebini getirilen ustalar karşılayamayınca personel ihtiyacı Hereke ve çevresinden işçiler alınarak karşılanmıştır. 1917 yılında tezgâh sayısı artırılarak, kadın işçiler alınarak çalıştırılmıştır. Ayrıca Hereke köylerinde tezgâh koydurulup iplik dağıtılarak köylüye götürüp iş verilmeye başlanmıştır[8]. Yine bu dönemde fabrikanın yalnız saray ve yakın çevresinin dışında, Avrupa'daki fabrikalar gibi daha geniş bir kesime hitap etmesi düşünülmüş ve bunun için el tezgâhları yanında makine üretiminin arttırılması gerekli görülmüştür.

Hereke Fabrikası I. Dünya Savaşına kadar gelişerek, faaliyetlerini artırmış hem yurtta hem de yurt dışında önemli bir konuma gelmiştir. 1925'te Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığına bağlı Sanayi ve Maadin Bankası tarafından 1938'de Sümerbank tarafından idare edilmiştir. Hereke Fabrikasının Sümerbank idaresinde bulunduğu dönemde 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı süsleme sanatlarında görülen motiflerden yola çıkılarak tasarımı yapılan halı örnekleri dokunmuştur. Örnekleri Milli Saraylar Koleksiyonunda görülen 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında dokunmuş özgün tasarımların üretimi ise durmuştur. 1954'de Halıhane ıslah edilmiş, halı tezgahı sayısı artırılmış ve Halıcılık Okulu haline getirilmiştir. 1995 yılında çıkarılan yasa ile TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nın idaresine devredilerek "TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası" adını almış ve "müze fabrika" kimliği kazanmıştır.

Hereke Halısı pamuk iplik üzerine yün ve ipek üzerine ipek olarak iki türlü dokunmaktadır (Fotoğraf 1-2). Dokuma, literatüre Hereke tipi tezgâh olarak geçen ince halıların dokunmasına elverişli tezgâhlarda yapılmaktadır. Hereke Halılarının ilk örneklerinin kaliteleri 60*60 ilme/dm² ile 70*70 60 ilme/dm² arasında değişmekte ve Türk düğümü kullanılmıştır.

Hereke halılarının bordürlerinin sağ ya da sol köşesinde üretildiği tezgâhın özelliklerini yansıtacak biçimde eski yazı ya da Latince yazılmış "Hereke" künyesi bulunmaktadır.

Hereke halılarının desenleri, tüm Türk halılarının karışımından oluşmuş karma desenlerdir. Bu nedenle desen ve kompozisyon çeşitliliği görülür. Desenler halının en küçük birimini oluşturan motiflerin belli bir düzen içerisinde ahenkle yerleştirilmesinden oluşmuş, halının yüzeyinin bütününe verdiği görüntüyü yansıtmaktadır. Bu motifler çoğunlukla kendi başlarına her biri bir anlam taşımış, halıya özgünlük kazandırmıştır. Kullanılan motifler bitkisel kökenli lale, karanfil, gül, rumi, penç, hatayi, bulut, dal ve çeşitli yaprak motifleridir. Türk bahçe kültürünün yansıması olan motiflerle oluşturulmuş halılar genel olarak, Binbir Çiçek, Ağaçlı, Kuşlu, Yedi Dağın Çiçeği, Kandilli, Lalezar, Gülizar, Polonez, Tebriz, Kafkas, Kafesli, Ferhan gibi desen isimleri ile anılmaktadır.

Hereke Halı ve seccadelerindeki kompozisyon düzenlemeleri, madalyonlu, birim desenli, ½ simetrik desenli, yekpare desenli, mihraplı desenli, yollu desenli, geometrik

8 Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul, 1987, s. 193.

desenli olmak üzere yedi ana grupta toplanabilir[9].

Saraylardaki Hereke Halılarının büyük bir kısmında madalyonlu kompozisyon uygulanmıştır. Hereke Fabrikasının ilk örnekleri olan Gördes tipi büyük ölçekli halılar bu gruba girmektedir.

İkinci grubu dikey eksende yarı simetrik kompozisyon düzenine sahip küçük boyutlu halılar oluşturmaktadır. Bu kompozisyon düzeni genel olarak seccadelerde ve küçük boyutlu halılarda uygulanmıştır.

Birim desenli kompozisyonlar, motiflerin simetrik dönüşümlerle yan yana ve üst üste getirilmesiyle oluşur.

Yekpare desenli kompozisyonda halının bütününde zemin kompozisyonu düzenlenir, tekrarlanan unsurlar görülmez. Genellikle seccade boyutunda uygulanan mihraplı kompozisyonda, zeminde mihrap çizgisi simetrik olarak tasarlanmıştır. Mihrap zeminlerinde madalyonlar, ince kıvrık dallar, Rumiler ve vazo motiflerinden oluşan bezemeler görülür.

Yollu desenli halılarda zemin halının dikine çeşitli genişlikte ve renkte yollardan oluşmaktadır. Yollar üzeri genelde stilize bitkisel bezemelidir.

Geometrik desenli kompozisyon, halılarda en az sayıda uygulanmıştır. Bu kompozisyon düzeninde halılarda zemin karelere bölünmüş ya da orta madalyon baklava motifleriyle oluşturulmuştur. Bu halıların bordürlerinde de batı tarzı motifler görülmektedir.

Kandıra Bezi

Kocaeli ve çevresine ait bir dokuma türü olan kandıra bezi yada halk söylemiyle köy çezmesi-çözmesi, keten bitkisinden elde edilen iplikler ile yörede yaşayan insanların kendi imkanlarıyla oluşturdukları tezgahlarda dokunmaktadır (Fotoğraf 3-4).

Dokumanın üretim tekniği, uygulanış biçimi, kullanılış amacı yöre halkının günlük yaşam ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Bezin hammaddesi olan keten, ketenin tarımı, dokumacılığı, Kandıra ve çevresinde çok eski yıllardan beri bilinmekte ve yapılmaktadır.

Keten; liflerinden ve tohumlarından faydalanılan bir bitkidir. Kış aylarında sıcak, yaz aylarında serin ve ter tutucu özelliklerinden dolayı tekstil sanayisi bünyesinde en fazla tercih edilen bitki türüdür. Keten bitkisinin ekiminden, ip haline gelene kadar bir takım geleneksel yöntemlerle yapılan uğraş gerektiren işlemlerden geçmektedir. Bu işlemler sırasıyla ekinin toplanması, havuzlama, kurutma, kırma, tarama, yumuşatma, eğirme, ağartma, çözgü hazırlama ve dokuma yapılmasıdır.

Ekinin toplama işlemi, hafif taşlı toprağa ekilen ketenin Temmuz ve Ağustos aylarında genellikle yolunma usulüyle yapılmaktadır. Yeşil olarak sökülen ketenler, düzgün bir yüzeye serilerek kurutulmaya bırakılmaktadır. Kuruyan ketenler yöresel ifadeyle "cergi" denilen demetler haline getirilir. Harmanda tohumları alındıktan sonra "ıslak" adı verilen havuzlara yatırılmaktadır. Bu işleme "çürütme" adı da verilmektedir. Bir hafta suda bekletilen ketenlerin lifleri saplarından ayrılmaktadır.

Ayrılan lifler havuzlardan çıkarılır ve tekrar kurumaya bırakılır.

Lif ayırma işlemini daha çok kadınlar yapmaktadır. Güneş altında kuruyan cergilerin lifleri gövdeden soyularak çıkarılır. Bu lifler, ortalama ağırlıkları 2- 2, 5 kg. lık yumaklar haline getirilmektedir. Geriye kalan odunsu gövdeye ise yörede "kelek" adı verilmektedir.

9 TBMM Milli Saraylar, *Geçmişten Geleceğe Yaşatılan Gelenek Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası,* Ankara, 2003, s. 15.

Kelekler kışın yakılarak ısınmada kullanılmaktadır.

Keteni iplik haline getirebilmek için öreke ve iğ yardımıyla eğirme ve el çıkrığıyla eğirme olmak üzere iki türlü yöntem kullanılmaktadır. Kışın kadınlar oluşturulan yumakları genellikle tükürüklerini kullanarak nemlendirerek bükerler. Büküm işleminin yapılabilmesi için ortamın nemli olması tercih edilmektedir. Ortam nemli olmazsa sicimi oluşturan keten lifleri büküldükleri şekli alamadan dağılırlar. Nemli bükülen sicim kuruduğunda büküldüğü şekilde kalmaktadır. Mağara ve dere boylarının nemli ortamında "kabiye" denilen çarklarda büküm işlemi erkekler tarafından seri olarak ta yapılmaktadır.

Çeşitli nedenlerden dolayı kararan keten ipliğinin rengini açmak için ve doğal rengine döndürmek amacıyla küllü su ile ağartma işlemi yapılır. Daha sonra yerel olarak "ıymak" da denilen çözgü hazırlama işlemi duvarda ve dikey dolapta olmak üzere iki türlü yapılarak hazırlanır ve dokuma işlemine geçilir.

Dokuma tezgâhına yörede "düzen" adı verilmektedir ve bu tezgâhlar basit, mekikleri elle atılan, kamçısız, iki ayaklı ve iki gücülü tezgâhlardır. Parçaları sökülüp yeniden kurulabilen bir sisteme sahip olan tezgâhlar, en fazla 50 cm. eninde bezler dokumaya elverişlidir. Tezgâhlar selmin, gerdirme düzeni, tefe ve tarak, gücüler ve kuşlar, ayaklar, maber ve mekik bölümlerinden oluşmaktadır.

Dokumaya konulacak desen için tahar çekme işlemi yapılmaktadır. Yapılan işlem çözgü ipliklerini gücü tellerinin deliklerinden belirli bir düzene göre geçirilmesidir. Dokunan keten bezlerinin örgüsü bez örgü olduğu için sıra tahar adıyla da bilinen düz tahar işlemi uygulanmaktadır.

Dokuma işlemi dokuyucunun oturağa oturarak ayaklarını tezgâhın ayaklarına basmasıyla başlanır. Mekik hangi tarafa alınırsa o taraftaki ayağa basılarak ayağa bağlı gücü aşağıya yukarıya doğru kaldırarak çözgü tellerini aralamakta ve dokuyucuda bu aralıktan mekiği aralıktan atmaktadır. Atılan mekik karşı taraftan tutularak tefe de boşta kalan el ile sıkıca çekilerek atkı sıkıştırılmaktadır. İşlem diğer tarafta da aynı şekilde uygulanarak dokuma işlemi bu şekilde sürdürülmektedir. Bez dokundukça çözgüye bağlı urgan gevşetilerek dokunan kısım selmine sarılmaktadır. Tamamlanan dokuma işlemi ardından dokunan kısım taraktan kesilerek artakalan çözgü tellerinden ayrılmakta ve selminden çıkarılmaktadır. Dokunan bez bol soğuk suyla yıkanarak kuruması için asılarak işlem bitirilir.

Dokumalar ipliğin özelliğine göre kalın(eriş) ve ince (süğüm) olmak üzere iki çeşittir. Kalın iplikli dokumalardan; pantolonluk bez, palaz veya çöp kilimi, çuval ve yaygı bezi gibi ürünler elde edilir. İnce iplerin dokunmasıyla da yalınzak-yalıngat, üskülü, kirli dudu, çezme gibi ürünler elde edilir[10].

Kandıra bezi, kundak bezinden kefen bezine kadar insanoğlunun yaşamı boyunca ihtiyaç duyacağı bir üründür. Bu bezden; gömlek, iç çamaşırı, hırka, gelinlik, elbise, şalvar, çarşaf, mefruşat ürünleri gibi ürünler yapılmaktadır.

Dokunan bezlerin üzerine işlenen motifler ise çıtlak kahve, yıldız, manda gözü, kırkayak, sevda çiçeği, karpuz çekirdeği, karanfil, kutulu sarma gibi isimlerle adlandırılmaktadır[11].

Karamürsel Sepeti

El sanatlarından hammaddesi ince dallar, saplar ve ağaç şeritler işleyen grubuna dahil olan bitkisel örücülük dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türk toplulukları arasında da önemli bir yere sahiptir.

10 Adem Arı, "Ketenin Türküsü", *Kandıra Sempozyumu ve Kandıra Kurultayı Bildiriler Kitabı* (25-26 Aralık 2004). Kocaeli, s. 165.

11 Işıl Altun, "Kocaeli ve Çevresine Ait Bir Dokuma: Köy Çezmesi ya da Kandıra Bezi," *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri Cilt-I,* (20-21-22 Nisan 2006), Kocaeli, . s. 93.

Tabiatta kendiliğinden yetişen veya kültüre alınmış bitkilerin saplarını, soyulmuş ya da kabuklu ince dallarını ve yapraklarını doğrudan; kalın dallarını ise boyunca yarıp ince şeritler haline getirdikten sonra çeşitli biçimlerde örme ve değerlendirme işlemine bitkisel örücülük denilmektedir[12].

Ülkemizde görülen iklim çeşitliliğinden dolayı bitkisel örücülükte kullanılan hammadde olarak bilinen bitkiler hem çok çeşitli hem de çok boldur. Bitkilerin bir kısmı doğada kendiliğinden yetişir, bir kısmı da kültüre alınmış olan bitkilerin parçaları veya artıklarıdır. Bu özelliklerinden dolayı hammaddenin temin edilmesi, hazırlanması kolay, ucuz ve zahmetsizdir.

Geçmişi çok eskiye dayanan bitkisel örücülük, sepet yapımı ile başlamış, MÖ 9000'lerden bu yana değişmeyen bir teknikle yapıla gelmiş bir el sanatı olmuştur[13]. Sepet örücülüğünün tarihten önceki zamanlarda var olduğu, mezarlarda bulunan sepet yapımında kullanılan kemik ve bizlerden anlaşılmaktadır[14]. MÖ 668 senesine ait bir resim, Sümerler zamanında sepetin kullanıldığına ait bronz şekiller ele geçirilmesiyle çok eski tarihlerde de sepet örmenin bilindiğini ve yapıldığını ortaya koymaktadır[15].

Sepetin Yunanlılar döneminde üzüm toplamak amacıyla kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. İlk zamanlar kutsal bir taşıma aracı olan sepet; özellikle buğday, meyve taşıma ve sonra da çocuk beşiği olarak kullanılmıştır. Romalılar da söğüdü çoğunlukla sepet yapmak için yetiştirmişler ve yapılan sepetleri ziraat işlerinde kullanmışlardır[16].

Tarihsel süreci incelendiğinde dünyadaki birçok ülkenin bitkisel örücülük ile ilgilendiği görülmektedir. Ülkemizde de birçok yörede uzun yıllar boyunca üretimine devam edildiği bilinmektedir.

Karamürsel'de bitkisel örücülüğün geçmişine ilişkin yeterli bilgi elde edilememiştir. Ancak Karamürsel kuşaklı sepetin ülke çapında tanınmış olması yörede bu geleneğin oldukça köklü olduğunu göstermektedir. Karamürsel sepetinin Osmanlı padişahlarından Sultan Abdülaziz döneminde geçen bir olaya da konu olduğu rivayet edilmektedir. Bu hikâyeye göre Sultan Abdülaziz bir gezi için Hereke'de ki av köşküne gelir. Bunu duyan Karamürsel halkı, padişaha kiraz götürmeye karar verir. İtina ile toplanan kirazlar bir sepete doldurulur ve padişaha sunulur. Sultan Abdülaziz, biraz şaşırarak biraz da küçümseyerek hediye sepetini şöyle bir süzer. Hemen bir tepsi getirilir, sepetin içindeki kirazlar tepsiye boşaltılır. Sepetin içindeki kirazlar, tepsiye sığmayıp taşınca, Sultan Abdülaziz şaşkınlıkla şöyle mırıldanır: "Sepeti ufak tefek gördük amma, içindekini tepsiye sığdıramadık!" der[17]. Ve bu olayın "ufacık tefecik gördün de Karamürsel sepeti mi sandın?" deyiminin ortaya çıkmasına, dolayısıyla da Karamürsel sepetinin ün kazanmasına neden olduğu ifade edilir.

Karamürsel yöresinde ilk zamanlar tarımsal ürünlerin hasadı, taşınması ve saklanması amacıyla üretilen sepetler, zamanla değişik amaçlara hizmet amaçlı farklı alanlarda da kullanılmasıyla ürün yelpazesi genişlemiştir (Fotoğraf- 5).

Bitkisel örücülük ürünleri kullanım alanları açısından yedi ana başlık altında gruplandırılmaktadır[18].

12 Mustafa Arlı ve Filiz Nurhan Ölmez, "Bitkisel Örücülük Ürünleriyle Çağdaş Aplikasyon Örnekleri" *Türkiye'de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri*, Ankara;Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları:237, (1997) s. 90.

13 İclal İnan ve Nur Bilkay, "Geleneksel Bir El Sanatı Sepetçilik", *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi, Sayı:4* (1986), s. 66-68.

14 Neriman Gürtanın, *Hammaddeler ve Bunlardan Yapılan Mamüller ile Bu Hammaddelerin Selüloz ve Alfa Selüloz Değerleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:185, Çalışmalar:116, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1961, s. 7.

15 Gürtanın, *Türkiye'de Nebati Örücülükte Kullanılan…,* s. 7.

16 Gürtanın, *Türkiye'de Nebati Örücülükte Kullanılan…,* s. 7.

17 Fikri Kaya, "Karamürsel Sepeti Yok mu Oluyor", *Zaman Gazetesi*, 13 Mayıs 1995, s. 5.

18 Arlı ve Ölmez, Bitkisel Örücülük Ürünleriyle…, s. 92-94.

Karamürsel yöresinde üretilen ürünler literatüre göre sepet olarak kullanılanlar, aksesuar olarak kullanılanlar, mobilya olarak kullanılan, diğer kullanım alanları olmak üzere 4 ana grupta sınıflandırılmıştır. Ürün çeşitlerini hammadde belirlemektedir. Sepet olarak ve mobilya olarak kullanılanlarda, en çok söğüt, aksesuarlarda çavdar, diğer kullanım alanlarında ise kestane yoğunlukla kullanılmıştır. Bununla birlikte üretimde çavdar, kestane, fındık hayf, kargı, bambu, kayın, mısır, kızılcık ta kullanılmaktadır.

Karamürsel sepeti üretiminde hammadde dışında temel malzeme bıçak, makas ve keserdir.

Genellikle Sepet örme işlemi, kış aylarında yapılmaktadır. Bunun başlıca sebebi yaz sıcaklarının ıslatılan ağaç dallarının daha çok kurumasına neden olduğunun ve sepet örme sırasında kırılma riskinin ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle kış ayları sepet örümü için ıslatılan ağaç dallarının daha uzun süre nemli olarak kalmasına imkân vermesinden dolayı tercih edilmektedir. Aynı zamanda hammaddenin Mart- Nisan aylarında elde edilmesi de bir diğer etkendir.

Sepet ustaları günde ortalama olarak iki ürün yapabilmektedir. Bu sayı ustaların performansına göre günde ortalama üç-dört ürüne çıkabilmektedir.

Sepet üretimi hammadde hazırlığı, tabanın oluşturulması, gövde bölümünün oluşturulması ve kenar temizleme olmak üzere 4 ana işlemden oluşmaktadır.

Karamürsel sepetinin tek hammaddesi, düzgün ve budaksız kestane çubuğudur. Kestane ağacının gövdesinden çıkan filizlere yörede "şah" adı verilmektedir. Ağaçtan kesilen filizler esneklik kazanması amacıyla en az bir hafta güneş altında kurumaya bırakılmaktadır. Kurutulan çubuklar bıçak ya da keser yardımıyla çıtalar halinde kesilerek ayrılmaktadır. Sepetin ana iskeletini oluşturacak dikey çubuklar yaklaşık olarak boylamasına 2, 5-3, 5 cm enlemesine 1-3 mm arası olabildiğince birbirine eşit genişlikte kesilmektedir. Yörede bu dikey çubuklara "kama" adı verilmektedir. Sepet örme işlemini oluşturan şeritler ise yaklaşık 1cm eninde ve 1-3 mm. Kalınlığında daha ince hazırlanmaktadır. Oluşturulan çıtalar ıslatma teknesinin içerisinde suya batırılarak yumuşatılmaktadır. Bu işlem çubukların daha rahat soyulması, kırılmaması ve esneklik kazandırılması amacıyla yapılmaktadır.

Örme işlemine tabandan başlanmaktadır. Bu amaçla sekiz adet çubuğu birbirine çapraz ve eşit aralıkta olacak şekilde yere yerleştirilir. İşlemin düzgün olması için çubukları yerleştirirken el ve dizlerle çubukların üstüne sıkıca bastırılarak sabit tutulması gerekmektedir. Sepetin dip kısmı oluşturulduktan sonra ıslatılmış örme şeritlerinden bir tanesiyle merkez şeridin alt kısmından başlayarak yanındaki şeridin ise üstünden geçirilmek suretiyle örgüye devam edilir. Dip kısım da yer alan çubukların düzgün durması için, çubukların kesiştikleri merkeze taban örme işlemi sona erene kadar ayakla basılır. Örme işleminin tamamlandığı her sırada örme şeridi el yardımıyla sıkıca çekilerek ya da bıçağın keskin olmayan yüzü ile itilerek sıkılaşması sağlanmaktadır. Bir alt bir üst örme tekniğinde, birinci sıra tamamlandıktan sonra ikinci sırada, örme şeridi, bir önceki sırada üstten örülen çubukların altından, alttan örülen çubukların ise üstünden geçirilir[19]. Sepetin taban kısmı bu örme tekniğinde 2 veya 3 sıra örülerek literatürde "tekleme" olarak adlandırılan bir alt bir üst örgü tekniğiyle tamamlanır[20]. Taban kısmı tamamlandıktan sonra "ikileme tekniği "ile örgüye devam edilir[21]. İki örme şeridi yan yana paralel olarak tutulur. Şeritler dikey çubuğun önden ve arkadan kuşatarak kendi eksenleri etrafında önden arkaya doğru hafifçe bükülür. Bu sayede dikey çubukların arasındaki boşluklardaki örme şeritleri çapraz olarak

19 Ayten Atay, *Örücülük Temel Ders Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, s. 593.
20 Ayten Atay, *Örücülük Temel ...*, s. 593.
21 Ayten Atay, *Örücülük Temel.... ,* s. 595.

kesiştirilerek arkadaki çubuk öne, öndeki çubuk arkaya geçirilmiş olmaktadır. Örme çubuğunun yeterli gelmediği noktada biten şeridin biraz gerisinden şerit eklenerek örme işlemine devam edilmektedir.

Sepetin gövde kısmının iskeletini oluşturmak için taban etrafında örülmemiş olan dikey çubuklar örme işleminin bittiği yerden içe doğru katlanmaktadır. Tekleme yöntemiyle gövde kısmının ortasına kadar örülmesine devam edilmektedir. Gövdenin alt kısmı tekleme tekniğiyle örüldükten sonra kabuğu soyulmamış kestane çubuğu kullanılarak "üçleme tekniği" yapılır[22].

Üç örme şeridi, birbirini izleyen üç dikey çubuğun arkasına yerleştirilir. Birinci örme şeridi iki dikey çubuğun ve örmek için hazırlanan diğer iki örme şeridinin üzerinden geçirilir. Dördüncü dikey çubuğun arkasına alınır. İkinci örme şeridi, yukarıya doğru verev bir şekilde tutularak iki dikey çubuğun ve diğer iki örme şeridinin üzerinden geçirilir. Beşinci dikey çubuğun arkasına alınır. Üçüncü örme şeridi iki dikey çubuğun üzerinden yedinci dikey çubuğun arkasına alınır[23].

Karamürsel sepetinde çoğunlukla kabuklu kestane çubuğundan yapılmış olan bu kısım "kuşak" olarak adlandırılır. Bu örgüye de "kuşak örgüsü" adı verilmektedir. Karamürsel Sepeti "Kuşaklı Karamürsel Sepeti" ismini gövdenin orta bölümüne uygulanan bu teknikten almıştır(Fotoğraf- 6).

Sepetin kuşak örgüsünün üstü yine tekleme tekniği ile örülerek tamamlanır. İstenilen boyut elde edildikten sonra kenar temizleme işlemi üçleme tekniği ile yapılmaktadır. Sepetin ağız kısmında da gövdenin ortasında olduğu gibi soyulmamış kestane çubuğu kullanılır. Bu bölüm de kuşak olarak adlandırılmaktadır.

Sepetin tamamen örme işlemi bittikten sonra ilave edilen örme şeritleri bıçak yardımıyla temizlenmektedir.

Üretilen sepetler el yordamıyla yapıldığı için kesin bir ölçüsü yoktur. Ortalama olarak sepetin tabanı 15-20, ağız genişliği 40-45, boyu ise 60 cm. bulmaktadır.

Geleneksel kuşaklı Karamürsel sepeti, kendine has üretim tekniği ile yapılan dış görünüşüne kıyasla iç hacmi geniş olan kullanışlı bir sepettir. Kuşaklı sepeti, Karamürsel ve civarındaki meyve üreticileri yaş meyveyi zedelemeden kolaylıkla toplamada kullanmaktadırlar.

Sonuç

Bugün ülkemizin çeşitli yörelerinde, genellikle usta-çırak ilişkisi ve eğitim yoluyla geçmişten günümüze ulaşan, yörelere özgü el sanatlarımızın bazı alanlarının devam ettiği, bazılarının ise yok olmaya yüz tuttuğu bilinen bir gerçektir. Kocaeli ili kapsamında günümüzde kayıtlara geçen 11 tane unutulmuş el sanatının olduğu bilinmektedir. Bölgede unutulmasa da üretimi sadece son kalan birkaç usta ile devam eden sanatlarda bulunmaktadır. Yukarıda tanıtmış olduğumuz Hereke Halısı, Kandıra Bezi ve Karamürsel sepeti üretimi azaldığı için unutulmaya yüz tutan, tescillenmiş coğrafi işaretli el sanatlarıdır.

Halı sanatı, Orta Asya'da Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde çok erken devirlerde ortaya çıkmıştır. Zengin motif çeşitliliği, desenlerin uygulanmasındaki ustalık ile yüzyıllar boyunca büyük bir gelişme göstermiştir. Türklerle birlikte Ortadoğu'ya, İslam ülkelerine yayılmıştır.

22 Ayten Atay, *Örücülük Temel*…, s. 596.
23 Ayten Atay, *Örücülük Temel*…, s. 596.

Türk halılarının XVI. yüzyılın son yarısında, teknik ve dekor bakımından tamamen farklı grup halı görülür ki, bunlara 'Osmanlı Saray Halıları' adı verilmiştir. Bu dönemde İstanbul'da Feshane'de ve Kumkapanın'da saray için halı üreten atölyeler bulunmaktadır. Miktar ve kalite bakımından önemli olan halılar Hereke ve Feshane atölyelerinde üretilen halılarıdır.

Osmanlı saraylarının halı ihtiyacı Hereke fabrikası kurulmadan önce Uşak, Gördes, İzmir ve Bursa'da saray tarafından verilen resim ve örneklere uygun olarak imal ettirilmekteydi. Bunun yanında sarayların halı ihtiyacının bir kısmı da İngiltere ve Fransa'dan satın alma yoluyla karşılanmaktadır. Osmanlı saray halılarında saz usulü denilen hançer yaprakları, palmet ve madalyonlar, tamamı ile natüralist lale, sümbül, karanfil ve narçiçekleri ile birleştirilerek yepyeni bir üslup yaratılmıştır. Çeşitli yörelerden getirilen ustalarında bilgisi ve tecrübesi de üretilen halılarda çeşitli kompozisyonların görülmesini sağlamıştır.

Üretime açıldığı dönemden itibaren sadece yurtta değil yurtdışında da beğenilerek ve birçok ödüle layık görülmüştür. Fabrikanın müze fabrika hal almasından bu yana Hereke halılarını özgün örnekleriyle üreterek 19. yüzyıl estetiğini yaşatmayı amaçlayan çalışmalar azda olsa devam etmektedir. Günümüzde dm^2'deki ilme sıklığının yüksek olmasından dolayı, diğer el halılarına göre dokuma için daha çok zaman harcandığından ve yaşam koşullarının hızla değişmesiyle oluşan ekonomik etkilerden dolayı Hereke Halılarının üretimi her geçen gün azalmaktadır. Özellikle Çin başta olmak üzere Afganistan, Türkmenistan, Nepal gibi ülkelerden düşük maliyet ve ucuz işçilik ile taklit Hereke halılarını üreterek pazara katılması Hereke Halıcılığının tükenmesine yol açmaktadır.

İzmit'in kuzeyinde yer alan Kandıra Bölgesi erken dönemlerden beri gemi yapımında kullanılan ormanlık alanları ile tanınmaktadır. Kandıra Roma, Bizans ve Ceneviz gemileri için önemli bir liman olarak bilinir. Bölgede gemicilik faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak yelken yapımı için yörede "çalı yırtmaz" adı verilen kalın keten kumaşlarının dokunduğu bilinmektedir. Yörede manav olarak bilinen halk tarafından dokunan kumaşlar, boş vakitleri geçirmek ve gelir elde etmek amacıyla üretilmektedir. Üretilen kumaşlar günlük yaşamın her alanında kullanılmak üzere çeşitli kullanım gereçlerine dönüştürülmektedir. Ne yazık ki; dokuma için gerekli hammadde olan ketenin üretiminin bölgede azalması, hazır tekstil ürünlerinin daha ucuz ve kolay şekilde elde edilmesi gibi sebeplerle dokuyacak kişilerinde azlığından dokuma unutulmaya yüz tutmuştur.

Karamürsel ilçesinde yapılan bitkisel ürün çeşitlerinin başında geleneksel kuşaklı sepet adı bilinen sepetler gelmektedir. Hammadde olarak kestane ve söğüt ağaçlarının dalları kullanılan sepetlerde hâkim renk soyulmuş hammaddenin doğal rengidir. Ürünlerin bir kısmında ise soyulmamış hammaddenin doğal rengi kullanılmıştır.

Bölgede ilk olarak sepet üretiminin ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak halk arasında rivayet edilen olay göz önüne alındığında Karamürsel'de bitkisel örücülüğün tarihi tahmini olarak saptanabilmektedir. Sultan Abdülaziz'in 25 Haziran 1861 - 30 Mayıs 1876 tarihlerinde tahta olduğu bilinmektedir. Rivayet edilen olay 1861-1876 yıllarında yaşandığı varsayıldığında bölgede sepetçilik 137 ile 154 yüzyıllık bir geçmişe dayandırabilmektir.

Bölgede yapılan 2000 yıllarında bir araştırmaya göre bu işle uğraşan kişi sayısı 32 kişi civarında iken eski ustaların yerine yeni ustalar yetişmemesinden bu sayı günümüzde 2 kişiye kadar azalmıştır.

Elde edilen bilgilere göre Karamürsel kuşaklı sepet yapımının yok denecek kadar azaldığı, daha çok değişik bitkisel örücülük ürünlerinin üretildiği ve pazarlandığı son

zamanlarda ise bambu tipi mobilya üretiminin de başladığı anlaşılmaktadır.

Ne yazık ki teknolojinin ve hızlı iletişim araçlarının genişlemesi çağdaş yaşama biçimini doğurmuş, yeni yaşama biçimi ister istemez el sanatlarının yavaş yavaş kaybolmasına neden olmuştur. Aynı zamanda ülkeler arasında gerçekleştirilen gümrük antlaşmaları ile piyasaya düşük fiyatlı, seri üretim ithal malların girmesiyle yerli ürünlere rağbet azalmıştır. Bugün çok zor şartlar altında yaşama uğraşı veren ustalar makine ile yarışamamakta ve bir bir mesleklerini bırakmak zorunda kalmaktadırlar.

Sanayileşme hareketleri, ucuz işçilik, pahalı maliyet gibi etkenler ile yok olmaya başlayan el sanatları konusunda her yörede olduğu gibi Kocaeli yöresinde bulunan el sanatlarının devamlılığı istenilen düzeyde sürdürülememektedir. Bir yörenin kültür birikimlerini oluşturan el sanatları konusunda Kocaeli bölgesinde de; geçmişten günümüze kadar tüm el sanatları kapsamlı bir çalışma ile belgelenmeli, üretilen ürünler müzeler aracılığıyla korunmalıdır. Aynı zamanda üretimi devam eden ürünlerin yaygınlaşması için üreticilerin kurs eğitimi ile bilgilendirilmeleri, usta-çırak ilişkisi içinde yeni üreticilerin yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Ürünlerin tanıtımlar aracılığıyla yeni pazarlara kavuşturulması yörenin hem turistik bakımından kalkınmasını hem de yörede yaşayan insanların kültürlerini gelecek kuşaklara aktarması sanat tarihi açısından oldukça önemlidir.

Fotoğraflar

1900-1908, 112×149 cm, Pamuk/Pamuk/Yün malzemeli Hereke Halısından bir örnek.

1900, 115x170cm, İpek/İpek malzemeli, Sultan II. Abdülhamit'e ait seccadedengörünüm.

İki renkli olarak dokunmuş Kandıra Bezinden bir örnek.

Tek renkle olarak dokunmuş Kandıra Bezinden bir örnek.

1970'li yıllarda Karamürsel Pazarı ve kullanılan sepetlerden bir görünüm.

Küçük ebatlardaki Kuşaklı Karamürsel Sepetlerinden bir görünüm.

KAYNAKÇA

Anonim, *Türk El Sanatları Araştırma Raporu*, Ankara: T. C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, 1989.

Altun, Işıl, "Kocaeli ve Çevresine Ait Bir Dokuma:Köy Çezmesi ya da Kandıra Bezi, " *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri Cilt-I*, (20-21-22 Nisan 2006), Kocaeli.

Aslanapa, Oktay, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul, 1987.

Arlı, Mustafa, "Kullanıldıkları Hammaddeye Göre El Sanatlarının Sınıflandırılması", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (1987).

Arlı, Mustafa ve Ölmez, Filiz Nurhan, "Bitkisel Örücülük Ürünleriyle Çağdaş Aplikasyon Örnekleri" *Türkiye'de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri*, Ankara;Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları:237, (1997).

Arı, Adem, "Ketenin Türküsü", *Kandıra Sempozyumu ve Kandıra Kurultayı Bildiriler Kitabı* (25-26 Aralık 2004). Kocaeli.

Atay, Ayten, *Örücülük Temel Ders Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.

Barışta, H. Örcün, "Kastamonu'da Dokumayla İlgili Sanatlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (1987).

Gürtanın, Neriman, *Hammaddeler ve Bunlardan Yapılan Mamüller ile Bu Hammaddelerin Selüloz ve Alfa Selüloz Değerleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:185, Çalışmalar:116, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1961.

İnan, İclal ve Bilkay, Nur, "Geleneksel Bir El Sanatı Sepetçilik", *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, *Sayı:4* (1986).

Kaya, Fikri, "Karamürsel Sepeti Yok mu Oluyor", *Zaman Gazetesi*, 13 Mayıs 1995.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, *"Kocaeli Açıkhava Müzesi"*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın-Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Yayınları-23, Kocaeli, 2010.

Kocaeli Valiliği, *Kocaeli İl Çevre Durum Raporu*, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2010.

Küçükerman, Önder, *Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası Saray'dan Hereke'ye Giden Yol*, İstanbul, 1987.

Uçal, Mehtap Melahat, *Kocaeli İli Karamürsel İlçesi Bitkisel Örücülüğü*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Sanatları Eğitim Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.

Ürer, Harun, *Haneden Ticaerethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935)*, Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın no:139, İzmir, 2002.

TBMM Milli Saraylar, *Geçmişten Geleceğe Yaşatılan Gelenek Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası*, Ankara, 2003.

T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü, *İllere Göre Geleneksel El Sanatlarımız*, 2012.

1965-1975 YILLARI ARASINDA GAZETE HABERLERİNDE KARAMÜRSEL'İN KENTSEL GELİŞİMİ VE MİMARİ

Oya ŞENYURT*

Giriş

Karamürsel, Kocaeli'nin güneyinde, Bursa ile Körfez arasında konumlanan tarihi bir ilçedir. Cumhuriyet döneminde hızlı bir gelişim içine giren ilçede hava alanı ve çeşitli fabrikalar kurulmuştur. 1967 yılına kadar denizden ve karadan ilçeye yolların bağlandığı, köylerin aydınlatıldığı ve telefon bağlantısının oluşturulduğu görülmektedir. Sanayi kuruluşlarının Karamürsel'de yoğun olarak inşa edilmesine sınır getirilmiş, tarım ve turizm sektörünün gelişmesine dayalı bir planlama içine girilmiştir. Bu dönemde, ilçenin tarihi yapısını yansıtan ahşap binalar mevcudiyetini korumuştur[1]. 1965-1975 yılları Karamürsel'in turist çekebilmek için çözüm arayışı içinde olduğu ve ilçenin konut, sanayi, altyapı ve çeşitli kamusal yapıların inşası yönünde çalışmalar gerçekleştirdiği en aktif dönemdir. İzmit'e göre daha geç elde edilen kamusal binalar, ilçenin merkezle olan sıkı ilişkisini biraz daha gevşeterek, kendi ihtiyaçlarını karşılayan bir yer haline gelmesini sağlamıştır. Bu çalışma ise, 1 Haziran 1963 yılında yayın hayatına başlayan Karamürsel Ekspres Gazetesi'nin dizileri içinden on yıllık bir zaman diliminin incelenmesini ve Karamürsel'de inşa edilen yapılarla, kentsel kararlara ilişkin bilgilerin derlenmesini hedeflemiştir. Makalede, ilçedeki inşa faaliyetleri ve bu faaliyetlerin oluşmasında etkili olan kararların tespit edilmesi amaçlanarak, *"Karamürsel Ekspres Gazetesi"*nin 1965-1975 tarihleri arasındaki sayıları değerlendirilmiştir.

Karamürsel Ekspres Gazetesi'nin bir cildi (Beyazıt Kütüphanesi)

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi MTF Mimarlık Bölümü, oya.senyurt@kocaeli.edu.tr.

1 *Kocaeli İl Yıllığı: 1967*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1970, s. 194.

Haberleşme

1965 yılında İstanbul ile Karamürsel arasında doğrudan telefon ile görüşme mümkün hale getirilmiştir[2]. Günden güne büyümekte olduğu sık sık ifade edilen ilçenin ihtiyaçları artarak yöneticileri çeşitli girişimlerde bulunmaya zorlamaktadır. Dönemin PTT Müdürü'nün girişimi ile ilçede 24 saat boyunca her yerden konuşmak mümkün hale gelmiştir. Özellikle hava alanının her gün bütün dünya devletleriyle telefon görüşmeleri yapması ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca, Yalakdere ve Ereğli postanelerine de 1969 yılından itibaren 20'lik santral konarak bu köylerin halkının telefon abonesi olması planlanmıştır[3].

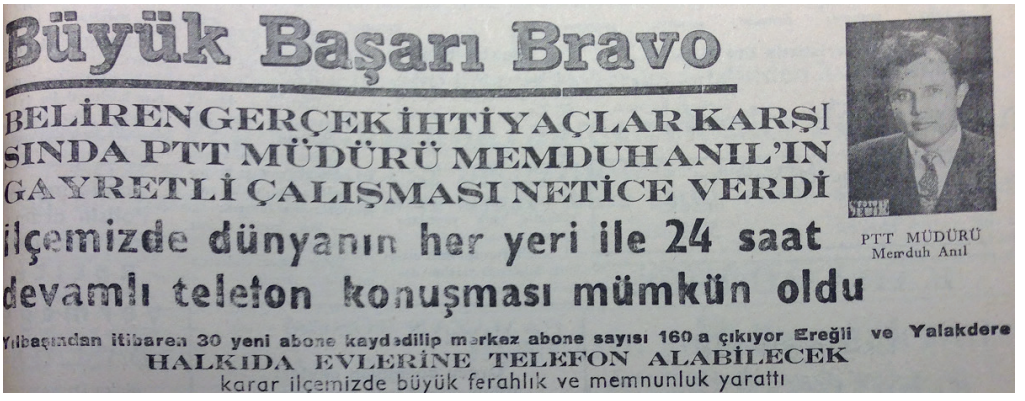

Büyük Başarı Bravo

BELİREN GERÇEK İHTİYAÇLAR KARŞISINDA PTT MÜDÜRÜ MEMDUH ANIL'IN GAYRETLİ ÇALIŞMASI NETİCE VERDİ

ilçemizde dünyanın her yeri ile 24 saat devamlı telefon konuşması mümkün oldu

PTT MÜDÜRÜ Memduh Anıl

yılbaşından itibaren 30 yeni abone kaydedilip merkez abone sayısı 160 a çıkıyor Ereğli ve Yalakdere HALKIDA EVLERİNE TELEFON ALABİLECEK

karar ilçemizde büyük ferahlık ve memnunluk yarattı

Karamürsel Ekspres, 3 Aralık 1968, s. 1.

Bir süreden beri inşaatı devam eden Yalakdere Nahiye Müdürlüğü binası ve bütün köylerin ilçeye telefonla bağlanması gayretleri Avcı Akçat ve Kızderbent köylerinde başarılı olmuştur. Böylece, bu köylerden nahiyeye adam yollamak suretiyle saatlerce süren haberler telefonla bildirilmeye başlanmıştır. Önemli ve müzminleşmiş bir sorun olan bu konunun çözümlenmesi, köylüde önemli bir umut yaratmış ve başka köylerde de telefonla iletişimin sağlanması temenni edilmiştir[4].

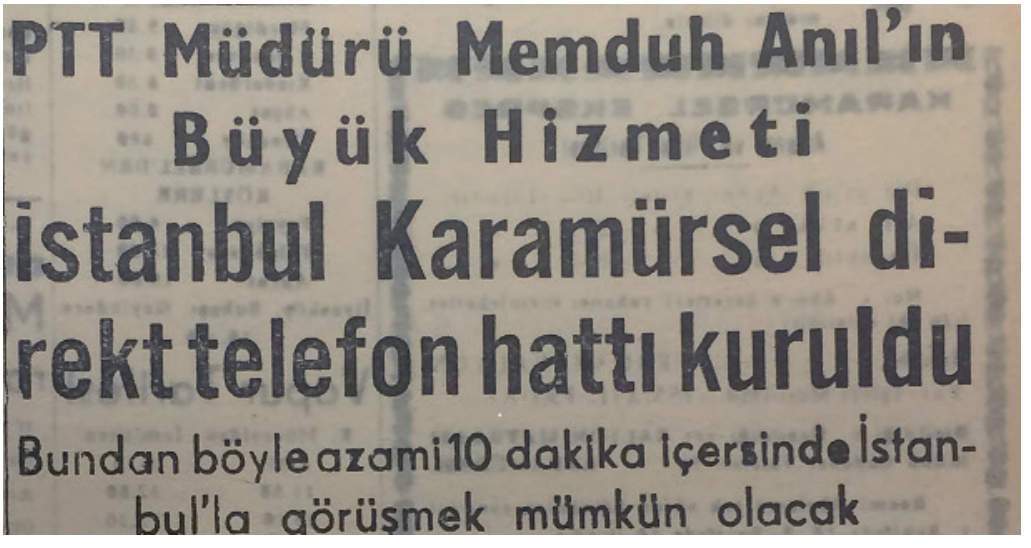

PTT Müdürü Memduh Anıl'ın Büyük Hizmeti

İstanbul Karamürsel direkt telefon hattı kuruldu

Bundan böyle azami 10 dakika içersinde İstanbul'la görüşmek mümkün olacak

Karamürsel Ekspres 11 Ağustos 1965, s. 1.

2 "PTT Müdürü Memduh Anıl'ın Büyük Hizmeti…", *Karamürsel Ekspres,* 11 Ağustos 1965, s. 1.
3 "Büyük Başarı Bravo", *Karamürsel Ekspres*, 3 Aralık 1968, s. 1.
4 "Nahiye Köylerimiz Hareketli Günlerinden Birini Daha Yaşadı", *Karamürsel Ekspres,* 27 Haziran 1969, s. 1.

Bazı Kamusal Yapılar ve Alanlar

1965 yılında Karamürsel'de çocuklar için hazırlanmış bir oyun parkı bulunmaktadır. Ancak bu parkın büyükler tarafından kullanılması çocuklar için tehlikeli görülerek Karamürsel Ekspres Gazetesi'ndeki bir köşe yazısında belediye uyarılmıştır[5]. 1965 yılında Belediye Meclisi'ndeki bir kararla çarşı içinde balıkçıların bitişiğindeki boş dükkân, Belediye Zabıtası'na tahsis edilmiştir. Aynı zamanda burasının danışma bürosu olarak kullanılması da uygun görülmüştür[6]. Bununla birlikte aynı yıl, Karamürsel Mezarlığı'nın 25 yıldır bakımsızlığından söz edilerek büyük kabristanın ortasından yeni kurulan mahalleye yol geçirilmesi eleştirilmiştir. Küçük kabristanda ise Karamürsel'in fatihi ve ilk Deniz Amirali Karamürsel'in kabri ile Üsküdar faciasında hayatını kaybeden 80 kişinin mezarı bulunmaktadır. Karamürsel'in kabrinin yeniden düzenlenmesi için bir proje hazırlığı ve maket yapım faaliyetleri içine girildiği görülmektedir[7].

19 Ocak 1966 günü Karamürsel çarşısı içindeki Belediye İş Hanı (Sarayı) dükkânlarının inşaatı tamamlanması amacıyla ihaleye çıkarılmıştır[8]. Belediye İş Hanı ikinci kısım inşaatının 1967 yılı bütçesinden karşılanmak sureti ile devam ettirilmesi sağlanacaktır. İkinci kattan, düğün, konferans ve toplantı salonu olarak yararlanılması düşünülmektedir[9].

1968 yılında, İl Genel Meclisi'nde yapılan toplantıda inşaatı yarım kalan turistik otelin Ticaret Lisesi binası haline getirilmesi, ayrıca belediyeden sembolik bir bedelle arsa alındığı takdirde vilayetin bir kütüphane binası kurması kararlaştırılmıştır. Turistik otel üç kişilik mimar heyetine kontrol ettirilmiştir. Bazı tadilatlar yapıldığı takdirde otel binası başka bir hizmet için kullanılabilecektir. Bunun için bir milyon Lira'nın üstünde masraf yapılması gerekli görülmüştür. Meclis üyeleri Turistik Otel'in önce Ticaret Lisesi haline getirilmesini bunun olmaması halinde ilkokul yapılmasını, bu öneri de uygun olmazsa Özel İdare Hizmet binası olarak kullanılmasını teklif etmiş ve teklif bu haliyle kabul edilmiştir. Genel Meclis daha sonra 1968 yılı okul programlarını görüşmüştür[10]. Belediye Meclisi'nin Şubat 1968 yılındaki toplantısında kamusal yapılar için bazı önemli kararlar alınmıştır. *"Yeni Devlet Yolu"*nun güneyinde bulunan vatandaşların okula gidecek çocuklarının devlet yolunda kazaya uğramamaları için Sarıkum mevkinde yapılmasına çalışılan üçüncü ilkokul binasının valilik tarafından ilgi gördüğü ve buna en uygun yerin de Şube Meydanı olduğu açıklanarak imar planında tadilat yapılması meclisteki oylamada kabul edilmiştir. Dört yıldan beri imar planının parasızlıktan ortaya çıkardığı aksaklıklar dile getirilmiştir. 1968 yılı İmar Programı ile ilgili olarak kanalizasyon, kaldırım, terminal binası ikinci inşaatı, meyve iskelesi civarı inşaatı, eski mezarlık mevkinde sıra dükkânlar ve belediye garajı ile Amiral Karamürsel'in kabrinin iyileştirilmesi maddeleri ise bir sonraki oturumlarda görüşülmek üzere kaydedilmiş, ilçenin Pazar yeri ihtiyacı da dile getirilmiştir[11]. Karamürsel Belediyesi tarafından *"yeni devlet yolu"*nun güneyinde Kocagöl mevkinde kısa süre önce inşaatına başlanan altı bürolu ve içecek servisinin yapıldığı bir kafesi olan oto terminali birinci kısım inşaatı hızla ilerlemekte ve ilerleyen aylarda hizmete açılması beklenmektedir. Terminalin ikinci kısım inşaat programı içinde yer alan lokanta, berber, lostra salonu, büfe gibi kısımları tamamlandıktan sonra faaliyete geçecektir. İnşaat halindeki terminalin dükkânlarına olan talep dikkat çekicidir. Hem terminalden çıkan araçlardan günde bir defaya mahsus olarak 100-150 kuruş arası para alınacak hem de dükkânlardan belediyeye önemli bir gelir

5 Mestan Aga, "Çocuk Bahçesinde Büyük Bebeklere Maşallah", *Karamürsel Ekspres*, 17 Haziran 1965, s. 1.
6 "Meclis Toplantıları Sakin Bir Şekilde Sona Erdi…", *Karamürsel Ekspres,* 17 Haziran 1965, s. 1.
7 "Ölülerimize Karşı Saygısızlığa Paydos", *Karamürsel Ekspres,* 4 Haziran 1965, s. 1.
8 "Belediye İşhanı Dükkânlarına Ait İkmâl İnşaatı İhaleye Çıkarıldı", *Karamürsel Ekspres,* 5 Ocak 1967, s. 1.
9 *Karamürsel Ekspres,* 10 Şubat 1967, s. 1.
10 "Turistik Otel Lise Oluyor", *Karamürsel Ekspres,* 11 Ocak 1968, s. 1.
11 "Belediye Meclisi İkinci Birleşimi Yarın Akşam Yapılıyor", *Karamürsel Ekspres,* 5 Şubat 1968, s. 1.

kalacaktır[12]. Bununla birlikte, 1968 yılında, 1920'lerin sonunda 2500 nüfuslu ilçe ve 20 bin nüfuslu köylerin ihtiyacını karşılamaya uygun olarak inşa edilen PTT binasının artan nüfus sebebiyle yetmediği ifade edilmektedir. Gerek personel gerekse mekânın yetersizliği çalışma saatlerini dayanılmaz hale getirmiştir. Yaklaşık dört metrekarelik bir salon ve antre durumunda olan gişe önlerinde vatandaşın sıkışık bir ortamda işlemlerini yaptırmak zorunda oluşu büyük bir izdiham yaratmaktadır. Bu sebeple, ilçenin yeni bir PTT binasına ve personele ihtiyaç duyduğu dile getirilmektedir[13]. 1968 yılında kiralık binalarda faaliyet gösteren Özel İdare Müdürlüğü, sahil şeridinde 125.000 Lira'ya bir bina satın almıştır. Gerek vatandaşların ve gerekse memurların hükümet konağından uzakta bulunan yapılardan şikâyet etmeleri sahil şeridinde bir binanın satın alınmasını gerektirmiştir[14].

Amiral Karamürsel'in yeni devlet yolu kenarında ve ilçe kabristanı içinde bulunan kabri 1951 yılında dönemin belediye başkanı tarafından mermer malzeme ile yaptırılarak düzenlenmiştir. Böylelikle mezarın yeri belirlenerek, kaybolması engellenmiştir. Ancak, 1971 yılına gelindiğinde bu kabrin bir anıt mezar olarak yeniden tasarlanması uygun görülmüştür. Bu sebeple, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile temasa geçilerek komutanlık aracılığıyla Yük. Mimar Mühendis Hayri Güner'e proje çizdirilmiş ve maketi hazırlanmıştır. Ancak, tahsisat azlığı nedeniyle tasarım gerçekleşmemiş, 1971 yılındaki bütçe müzakerelerinde konu tekrar gündeme gelmiştir. Hayri Güner'in önerisi dışında iki projenin daha olduğu anlaşılmaktadır. Projeler arasında Belediye Meclis üyeleri tarafından yapılan seçimde, söz konusu üç projeden İnşaat Mühendisi Necmi Pilge'nin tasarımının uygulanmasına karar verilmiştir[15]. 1972 yılında ihaleye çıkarılan anıt mezar inşaatının yapım işini ihalede eksiltmeyi en fazla yapan Hasan Küçükay almıştır[16].

İlçenin imar planının 1954 yılında yapıldığı ve hızlı gelişim karşısında değerini ve uygulanma şansını yitiren bu planın yenilenmesi için ön çalışmaların 1974 yılında başladığı tespit edilmektedir[17]. Bu dönemde, Karamürsel'i *"elbisesi eskimiş"* bir insana benzeterek yeni bir imar planı yapılması gerektiği düşünülmüştür. Belediye salonunda yapılan toplantıda; kat durumları, sokak genişlikleri, otopark alanları, elli bin kişilik nüfusa uygun plan, parseller ve lise için bir alan ayrılması, yeşil alanlar, kapalı spor tesisleri, meydan, çarşı-pazar yeri ihtiyacı, devlet yolunda geçit, düşkünler evi, turizme uygun bir planlama, Gökçe Dağı eteklerinde yazlık evler, öneriler arasında yerini almıştır[18]. 1970'lerde yeni imar planına temel oluşturacak verinin turizm mi yoksa sanayi mi olduğu konusunda önemli bir tartışmanın yürütüldüğü görülmektedir. Dönemin imar planında çeşitli aksayan noktalar mevcuttur. Pazar yerinin sahilde olması denizin kirlenmesine sebep olmaktadır ve bu sebeple pazarcıların uzaklaştırılmaları düşünülmektedir. Bununla birlikte, PTT'nin inşa edilecek yeni binasının imar planında yeri belirlenmemiştir. Cezaevinin ilçe içinden dışarıya çıkarılması planlanmaktadır. Ayrıca, ilçede bir kütüphaneye ihtiyaç duyulmaktadır[19].

12 "Belediye Oto Terminali Birinci Kısım İnşaatı İlerliyor", *Karamürsel Ekspres,* 29 Şubat 1968, s. 1.
13 "PTT Genel Müdürlüğü'nün Dikkatine", *Karamürsel Ekspres,* 6 Nisan 1968, s. 1.
14 "Özel İdare Memurluğu İçin …", *Karamürsel Ekspres,* 15 Ekim 1968, s. 1.
15 "İlk Türk Deniz Amirali ve İlçemizin Fatihi …", *Karamürsel Ekspres,* 15 Aralık 1971, s. 1.
16 "İlçemizin Fatihi …", *Karamürsel Ekspres,* 23 Mart 1972, s. 1.
17 "İlçemizin Çehresini Değiştirecek Olan …", *Karamürsel Ekspres,* 19 Ocak 1974, s. 1.
18 "Belediye Salonundaki Brifing …", *Karamürsel Ekspres,* 22 Ocak 1974, s.1.
19 "İlçemiz Kaymakamı İhsan Kutlusoy, Yeni İmar Planı İle İlgili Görüşlerini Açıkladı", *Karamürsel Ekspres,* 23 Ocak 1974, s. 1.

Karamürsel Kaymakamlık Binası (1967 Kocaeli İl Yıllığı)

Karamürsel Belediye Binası (Mehmet Tören Arşivi)

Karamürsel Ekspres Gazetesi, 1974 yılında ilçede bazı mahallelerin ve semtlerin isimlerinde değişiklik yapılmasını önermektedir. Buna göre, modern binaların yükseldiği Kayacık Mahallesi'nin batısındaki *"Amerikan Mahallesi"* adı verilen bölgeye İsmet Paşa adının verilmesini ilçe adına gazete sütunlarından teklif etmektedir. İsmet Paşa'nın 40 gün önce vefat etmesinin bu teklifi anlamlı kıldığı düşünülmektedir. Daha önceki dönemlerde bu bölgeye *"Amerikan Mahallesi"* adının verilmesi ilçede rahatsızlık yaratmış ve belediye meclis üyesi ve Karamürsel Ekspres Gazetesi yazarı Ferhan Kalyon'un, *"Bahçeli Evler Mahallesi"* denmesi için verdiği teklif, AP'li (Adalet Partisi) üyelerce reddedilmiştir[20].

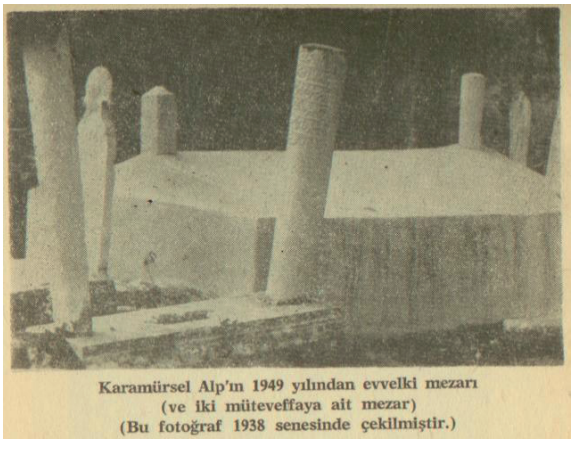
Karamürsel Alp'ın 1949 yılından evvelki mezarı
(ve iki müteveffaya ait mezar)
(Bu fotoğraf 1938 senesinde çekilmiştir.)

Karamürsel Alp'in 1949 yılından önceki mezarına ilişkin durumu gösteren 1938 yılına ait fotoğraf

20 "Toplantı Halinde Bulunan Belediye Meclisi'nin Dikkatini Çekiyoruz", *Karamürsel Ekspres,* 6 Şubat 1974, s. 1.

Yük. Mimar Mühendis Hayri Güner tarafından tasarlanan Amiral Karamürsel'in Anıt Mezarı'nın Maketi uygulanmamıştır.

1925 yılından 1975 yılına kadar ilçe hükümet konağında büyük güçlüklerle hizmet veren ve zaman zaman çeşitli yönlerden sakıncalı durumlar oluşturan, aynı zamanda asker sayısının artmasıyla yatakhane, aşevi ve gazino kısmında iyice daralan İlçe Jandarma Birlik ve Merkez Karakol Komutanlığı'nın hükümet konağı dışında kendi adına yapılacak veya uygun görülecek bir binaya taşınmasının gerekliliği pek çok kez dile getirilmiştir. 1973 yılında, İlçe Jandarma Birlik ve Merkez Karakol Komutanlığı'nın *"Eski Şube Meydanı"* olarak adlandırılan mevkide ve yeni devlet yolu kenarında inşaata başladığı tespit edilmektedir. Ancak, inşaatın başlamasından kısa bir süre sonra, inşaatı üstlenen müteahhit işçilik ve inşaat malzemelerinin fiyatlarındaki artış nedeniyle iflasını açıklamıştır. Aylarca inşaatı duran yapı, ikinci kez ihaleye çıkarılmış, bu kez Osman Demirci İnşaat Şirketi tarafından kısa bir süre içinde tamamlanmış ve 1975 yılında bitirilmiştir[21].

Amiral Karamürsel'in devlet yolunun güneyinde bulunan türbesi 1974 yılında belediye tarafından yaptırılmış, ikinci ve son kısım inşaatı ve mermer kaplama işinin ise 1975 yılında sonlandırılmasına çalışılmıştır[22].

Karamürsel Belediyesi ve Hükümet Dairesi

21 "İnşası Yarıda Kaldığı Sırada İlgililerin Dikkatini Çekmiştik", *Karamürsel Ekspres,* 19 Mart 1975, s. 1.
22 *Karamürsel Ekspres,* 8 Temmuz 1975, s. 1.

1975 yılında ilçenin modern bir postane binasına kavuşması kesinleşmiş görünmektedir. İlçenin en merkezi yeri olan eski Marmara Sineması'nın bulunduğu arsaya yapılacak olan modern binanın inşasına başlanacaktır. 10 yıllık mücadeleden sonra ilçenin önemli sorunlarından birinin daha çözüme ulaştırıldığı düşünülmektedir. Arsanın satın alınmasıyla sahilde bulunan ve rutubetten köhneleşmiş yapının kullanımı da sona erecektir. Savunma tesisleri nedeni ile uluslararası konuşmaların sıkça yapıldığı Karamürsel'in, PTT'ye maddi katkısının büyük olduğunun altı çizilerek, hem memurların sağlığını bozan hem de haberleşme mahremiyeti olmayan bir binanın artık kullanılmaz hale geldiği vurgulanmaktadır[23].

KARAMÜRSEL

EkspreS

Günlük Siyasî Müstakil Mümtebet Gazetesi

6 NİSAN 1968 CUMARTESİ

PAZARDAN BAŞKA HERGÜN ÇIKAR

PTT GENEL MÜDÜRLÜĞÜNÜN DİKKATİNE

Kırk Yıl Evvelki Nüfus Miktarına Göre inşa Edilmiş Olan ilçemiz PTT Binası Gerek Vatandaşı ve Gerekse idare Memurlarını Cendereye sokar hale gelmiştir

Merkez ve köyleri Nüfus miktarının 60 bine yaklaştığı İlçemizde vatandaş 4 metrekarelik bir Antre Salonda sıkışarak Mektup atmak havale yatırıp almak zorunda kalıyor

Kalabalık karşısında bazı bayanların kapı önünde beklemek zorunda kaldıklarında üzüntü ile görülüyor

Memur ve Müvezzi kadrosuda ihtiyaca kâfi gelmmadığinden Personelin insan üstü bir gayret sarfetmek zorunda kaldığı gözden kaçmıyor

TEFTİŞ RAPORU

YENİ DEVLET YOLU KENARINDAKİ KAMYON ÇARPAN DİREK TEHLİKE YARATIYOR

KARAMÜRSEL İLÇE SEÇİM KURULU BAŞKANLIĞINDAN

SAYIN ABONELERİMİZİN DİKKATİNE

ABONE BEDELLERİ HAKKINDAKİ RİCAMIZI TEKRAR ETMEK LÜZUMUNDAN ÖZÜR DİLERİZ.

6 Nisan 1968 tarihli Karamürsel Ekspres Gazetesi'ndeki PTT binasının yetersizliğine ilişkin bir haber.

Yol-Köprü

İlçe sakinleri sık sık Karamürsel Ekspres Gazetesi'ni ziyaret ederek ilçe ile ilgili şikâyetlerini aktarmıştır. Bu şikâyetlerden biri; Marmara Sineması'nın bulunduğu ve her akşam pek çok insanın gelip geçtiği İkinci Sokak'ın Cuma günleri hayvan pazarı haline getirilmesiyle ilgilidir. Bunun dışında, sokakta at koşturulduğu ve çocuklar için tehlikeli olduğu ifade edilmektedir[24]. 1965 yılında ilçenin içinden geçen devlet yolunun tek hat olarak geçtiği ve geliş ile gidişi ayıran yeşil bulvarın olmadığı tespit edilmiştir. Vatandaşın hayatının tehlikeden kurtarılması ve hem de şehrin güzelleşmesi için bu ağaçlı ayırıcıların olması gerektiğini bildiren haber bu yanlışlığın kısa sürede düzeltilmesi konusuna dikkat çekmektedir. Gerek turistik yönden gerek hava alanı ve yeni yapılan fabrikalar nedeniyle ilçenin nüfus yoğunluğunun arttığına ve bu yolun öneminin daha da artacağına dikkat çekilerek tek hatlı yolun çift hat olarak yapılması istenmiştir[25].

1965 yılında sahili dik kesen sokaklara dair incelemeyi içeren bir köşe yazısında, sokakların temizliğine değinilerek bunların Karamürsel halkının özel ilgisinden temiz kaldığı ve belediyedeki sınırlı sayıdaki elemanla bu denli temiz sokaklara kavuşmanın mümkün olmadığı dile getirilmektedir. Eldeki imkânlarla sadece çöp toplama işlemi

23 "Neşriyatımız Nihayet Sonuç Verdi …", *Karamürsel Ekspres,* 24 Kasım 1975, s. 1.
24 Mestan Aga, "Teftiş Raporu", *Karamürsel Ekspres*, 31 Mayıs 1965, s. 1.
25 "İlgili Makamların Önemle Dikkatine", *Karamürsel Ekspres,* 16 Haziran 1965, s. 1.

yapılabilmekte, ancak çöp kamyonları da haftanın sadece bir gününde çöp toplamaktadır. Diğer günler sokaklardaki çöplerin denize döküldüğüne değinilmektedir. Bu sebeple belediye görevlilerinin belirli aralıklarla kapaklı çöp kutularını sokaklara yerleştirmesi ve çöp toplama işini daha kolay hale getirmesi istenmiştir. Diğer taraftan, Kasaplar'dan Meyve İskelesi'ne uzanan yolun ağaçlandırılması önerilmiştir. Banklarda oturan kişilerin ağaç altında gölgelik alanlarda dinlenmesi için uygun ortamların yaratılması talep edilmektedir. Bununla birlikte, otobüs terminalindeki büronun bir kahvehaneye benzediği ve otobüs terminalinin bekleme için uygun olmadığı, çoğu kişinin Ziraat Bankası'nın önünde saçak altlarında beklediği tespit edilmiştir[26].

1965 yılında yeni açılan sokak ve caddelere Belediye Meclis toplantısında yeni isimler verilmesi oldukça ilginç durumlar yaratmıştır. Yeni isim arayışı içinde olunduğunu bilmeyen pek çok meclis üyesi yeni açılan sokak ve caddelere yarım saat içinde isim bulma telaşına düşmüşlerdi. Yeni devlet yolunun Karamürsel içinden geçen kısmına Amiral Karamürsel adının verilmesi konusunda tüm üyeler olumlu oy vermiştir. Bunu, Barbaros, Turgut, Tepebaşı, Bağlarbaşı, Karapınar ve Zeytinlik gibi isimler takip etmiştir[27]. İlçede bir süredir devam eden, İnönü Caddesi'nden Eski Eczane Sokağı ve Çorbacıoğlu Sokağı'na kadar olan kısmın betonlama işi 1965 yılının sonunda bitirilmiştir. Cadde inşaatının dışında Eski Eczane Sokağı sakinleri gerek şahsi gerek belediyenin yardımları ile sokağın bir kısmını betonlayarak dayanışma örneği vermişlerdir. Çorbacıoğlu Sokak sakinleri de bu uygulamayı takip ederek kendi sokaklarının betonlanması için aralarında para toplamışlardır. Belediye hoparlörleri yenilenerek belediye işletme binasının tamiri yapılmıştır. İnönü Caddesi'nin Meyve İskelesi civarının da yakın bir gelecekte betonlanması ve sonrasında Kordon Boyu'nun onarımının yapılması beklenmekte ve sahilin iyileştirileceği düşünülmektedir. Ancak, belediyenin ana caddeler üzerindeki bu ilgisine rağmen, ara sokaklara yeteri kadar ilgi gösterilmediği tespit edilmektedir[28].

İzmit-Yalova yolunun Yalova-Karamürsel ve Değirmendere arası bitirilmiş, Gölcük-İzmit arası yol inşaatının da 1968 yılının sonunda bitirilmesi planlanmıştır[29]. Bu yolla birlikte Bursa yolculuğunun daha kısa hale geleceği ancak trafik yoğunluğunun da bu yol üzerinde daha fazla olacağı tahmin edilmiştir[30]. Yeni Devlet Yolu'nun iki tarafını çevreleyen yeni elektrik şebekesinin civa buharlı lambalarla donanımı sona ermiş ve güney kısmına deneme olarak elektrik verilmeye başlanmıştır. Işıkların yanması ile yolun güzel bir gece manzarasına kavuştuğu ve *"Altın Yol"* olduğu ifade edilmektedir[31]. Bayındırlık Bakanlığı tarafından yedi büyük köprünün inşası ihaleye çıkarılmıştır. Bu köprüler arasında Kocaeli'ne bağlı Karamürsel ilçesinin Yalakdere bucağı köprüsü de bulunmaktadır. Köprülerin ihalesi 26 Ağustos 1968 yılında Ankara'da yapılacaktır. Yalakdere Köprüsü'nün bulunduğu grupta İznik Semetler yolu üzerine de bir köprü inşaatı gerçekleştirilecektir. İki köprünün keşif bedeli 260 bin Lira'dır[32]. 1968 yılında Karamürsel-Doğantepe- Aziz Ağa köy yolu tamamen bitirilmiştir. Karamürsel-Suludere Karapınar üzerinde yer alan Suludere Köprüsü inşaatı tamamlanmıştır[33]. Yalova'dan Karamürsel'e, Defne'den Konca'ya kadar olan devlet yolu asfaltlanmış 1966 yılından beri çekilen sıkıntı sona ermiştir. Bazı zorunluluklar nedeniyle Fabrika-Defne arasındaki iki kilometrelik kısım bitirilmemiştir. Bu durum da asfaltlanmamış yolun toz deryasına dönüşmesine neden olmuş ve ayrıca belediye plajına gelen turistlerin yol üzerinde arabaların çarpma tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır. Rahatsızlık verici bu durum gazete aracılığıyla karayolları kontrol mühendisine

26 Gülsen Uzgören, "Karamürsel Hakkında Dileklerimiz", *Karamürsel Ekspres*, 6 Ekim 1965, s. 1.
27 "Belediye Meclisi Bazı Yeni Cadde ve Sokakları İsimlendirdi…", *Karamürsel Ekspres,* 14 Ekim 1965, s. 1.
28 "İnönü Caddesi'ndeki Betonlama İşi Sona Erdi…", *Karamürsel Ekspres,* 17 Kasım 1965, s.1.
29 "İstanbul-İzmit Asfaltında Otoban İnşaatı …", *Karamürsel Ekspres,* 8 Ocak 1968, s. 1.
30 "Yalova-Karamürsel Arası Tamamlandı", *Karamürsel Ekspres,* 26 Ocak 1968, s. 2.
31 "Yeni Devlet Yolu …", *Karamürsel Ekspres,* 28 Şubat 1968, s. 1.
32 "Bakanlıkça 7 Büyük Köprünün İnşaası İhaleye Çıktı", *Karamürsel Ekspres,* 13 Ağustos 1968, s. 1.
33 "Kocaeli YSE Müdürlüğü Köyyolları Çalışmaları", *Karamürsel Ekspres,* 18 Mart 1968, s. 1.

şikâyet edilmiştir[34].

Karamürsel Belediyesi 1968 programına bağlı olarak cadde ve sokaklara kaldırım yapmaya devam etmektedir. Bu faaliyet kış günlerinde sıkıntı çeken halkı memnun etmektedir. Bir sokağın kaldırımı yapılırken bu sokağa açılan bir çıkmaz sokaktaki kaldırımların yapılmaması bazı kişiler tarafından şikâyet konusu haline getirilmiştir. 18 imza toplanarak belediyeye başvuran sokak sakinleri Hacı Ömer Mahallesi Dördüncü Sokak, Birinci aralık çıkmaz yoluna yapılmayan kaldırımın politik sebepler yüzünden yapılmadığını da düşünmüşlerdi[35]. İlçe güzergâhında yeni devlet yolu inşaatının sona ermesi ile vatandaşın hayatına kastedecek olan *"ölüm çanının çalmaya"* başladığı vurgulanmıştır. İlgili makamların ikaz edildiği bu haberde 46 köy ve İznik şosesinin bağlantı kurduğu üç önemli giriş noktasında, binlerce öğrencinin gelip geçeceği yeni ortaokul ve lise binası yanında bir yer altı geçiti, mümkün olmadığı halde de yer üstü geçidinin mutlaka gerektiği ifade edilmektedir. Karayolları teşkilatı ile örnek çalışma gösteren Mürtezaoğlu İnşaat'a teşekkür sunulan gazete haberinde, Karamürsel-Yalova arasının tamamının, Karamürsel-İzmit arasının ise gelecek yaza bitirileceği hatırlatılmış, yeni devlet yolunda araç sayısı ve hızının arttığına dikkat çekilmiş ve son bir yılda ölüm sayısının fazlalığına rağmen tedbirlerin yetersiz kaldığı ifade edilmiştir[36].

1970 yılındaki bir haber İzmit ile Yalova arasında inşaatı sona eren ve *"Altın Yol"* olarak anılan yolun *"felaket yolu"* olmaya başladığını ifade eder. İlçenin güney kısmında oturan mahalle sakinleri ile köy halkının gelip geçtiği 4 Temmuz İlkokulu, Lise ve Mezarlık mevkilerinde pek çok vatandaş ve öğrenci sakat kalma veya ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple ilçenin içinden geçen devlet yolunun en az üç geçit noktasına yer altı veya yer üstü geçidi yapılmasının gerekliliği yinelenmiştir[37]. Lise binası ve 4 Temmuz İlkokulu yeni devlet yolu güzergâhında bulunmaktadır ve binden fazla öğrenci her gün yoldan hızla geçen araçlardan korunmak için büyük zorluklar yaşamaktadır. Bu sebeple bir yer üstü geçidi yapılması ve araçlara hız tahdidi sağlanması için polis noktaları oluşturulması önerilmektedir[38].

1974 yılında yolun facia yarattığının yeniden dile getirildiğine bakılacak olursa, kazalarla ilgili sorun çözümlenmiş değildir. Lisede son dersin bitişinde ve ilk ders başlamadan öğrencilerin yoğun olarak dışarıda bulunduğu vurgulanarak, *"devlet yolu"*nda çok hızlı seyreden araçlar nedeniyle öğrencilerin tehlike yaşadığına dikkat çekilmektedir[39].

34 *Karamürsel Ekspres,* 26 Temmuz 1968, s. 1-2.
35 "Sokaklarının Kaldırım Yapılmaması Üzerine", *Karamürsel Ekspres,* 17 Ağustos 1968, s. 1.
36 "İlçemiz Güzergâhında Yeni Devlet Yolu İnşaatı…", *Karamürsel Ekspres,* 16 Aralık 1968, s. 1.
37 "Altın Yol Felâket Yolu Olmağa Başladı …", *Karamürsel Ekspres,* 13 Mayıs 1970, s. 1.
38 "İlgililerin Tekrar ve Önemle Dikkatini Çekiyoruz …", *Karamürsel Ekspres,* 12 Ekim 1971, s. 1.
39 "Okullar Açıldı Devlet Yolunda Tehlike Yine Başladı", *Karamürsel Ekspres,* 21 Şubat 1974, s. 1.

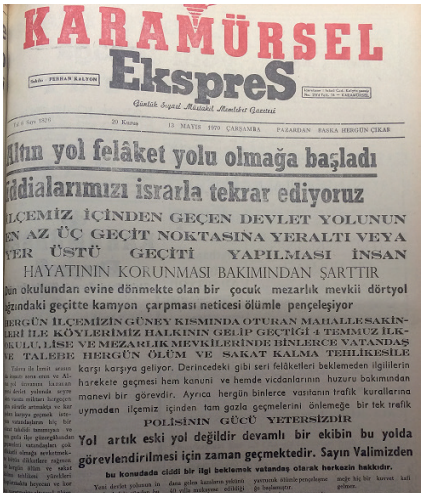

KARAMÜRSEL
EkspreS
Günlük Siyasî Mahallî Menfaat Gazetesi
20 Kuruş — 13 MAYIS 1970 ÇARŞAMBA — PAZARDAN BAŞKA HERGÜN ÇIKAR

Alın yol felâket yolu olmağa başladı
İddialarımızı ısrarla tekrar ediyoruz
İLÇEMİZ İÇİNDEN GEÇEN DEVLET YOLUNUN
EN AZ ÜÇ GEÇİT NOKTASINA YERALTI VEYA
YER ÜSTÜ GEÇİTİ YAPILMASI İNSAN
HAYATININ KORUNMASI BAKIMINDAN ŞARTTIR
okulundan evine dönmekte olan bir çocuk mezarlık mevkii dörtyol
ğındaki geçitte kamyon çarpması neticesi ölümle pençeleşiyor
HERGÜN İLÇEMİZİN GÜNEY KISMINDA OTURAN MAHALLESAKİN-
LERİ İLE KÖYLERİMİZ HALKININ GELİP GEÇTİĞİ 4 TEMMUZ İLK-
OKULU, LİSE VE MEZARLIK MEVKİLERİNDE BİNLERCE VATANDAŞ
VE TALEBE HERGÜN ÖLÜM VE SAKAT KALMA TEHLİKESİLE
karşı karşıya geliyor. Derincedeki gibi seri felâketleri beklemeden ilgililerin
harekete geçmesi hem kanuni ve hemde vicdanlarının huzuru bakımından
manevi bir görevdir. Ayrıca hergün binlerce vatandaşın trafik kurallarına
uymadan ilçemiz içinden tam gazla geçmelerini önlemeğe bir tek trafik
POLİSİNİN GÜCÜ YETERSİZDİR
Yol artık eski yol değildir devamlı bir ekibin bu yolda
görevlendirilmesi için zaman geçmektedir. Sayın Valimizden
bu konudada ciddi bir ilgi beklemek vatandaş olarak herkezin hakkıdır.

Trafik kazalarına karşı önlem alınması gerektiğini anlatan haber. Karamürsel Ekspres 13 Mayıs 1970, s. 1.

Turizm

1965 yılında Belediye Gazinosu üç yıl süreyle terzilik yapan Rahmi Ülkü'ye ihale edilmiştir[40]. Aynı yıl, turizm mevsimi nedeniyle gece saat 10'da kapatılan gazino ve lokantaların kapanış saatleri 12'ye çekilmiştir. Bu dönemde Belediye Gazinosu dışında, sahil bölümü ile Defne ve Fabrika mevkiilerinde lokanta ve gazinoların varlığına rastlanmaktadır[41]. 1965 yılında Ankara Aile Lokantası Vapur İskelesi yanındaki Yolcu Salonu'nun üst kısmında faaliyete geçmiştir. Öğlen ve akşam yemekleri için evlere de servis veren lokantanın ilçenin turizm faaliyetleri için önemli bir adım olduğu düşünülmektedir[42]. 1965 yılında *"turizm mevsimi"*ne girildiğini ilan eden haberde; kısa sürede bitecek sınavlar sonrasında ilçenin turist akınına uğrayacağına dikkat çekilerek sinek ve sivrisineklerle mücadele edilmesine ilişkin bir tedbirin alınıp alınmadığı sorgulanmaktadır. Gazete haberlerinde sık sık turistlerin sineklere tahammülünün olmadığı hatırlatılarak, turist akınının önünü kesen bir engel olan sivrisineklere karşı önlem alınması hakkında uyarı yapılmaktadır[43].

1968 yılında, Karamürsel Belediyesi'ne ait Fabrika mevkindeki plaj ve gazino tesisleri üç yıl süreyle açık arttırma suretiyle ihaleye çıkarılmıştır[44]. Bu dönemde, Ankaralıların ilgi odağı olan Karamürsel'de yaz sezonu için kiralanacak konut bulunmamaktadır. Turistler için 30 yataklı Safa Otel adlı bir konaklama tesisi bulunmaktadır. Konaklama mekânlarının eksikliğinin yanı sıra altyapı sorunları da turistler için olumsuzluk yaratan eksikliklerdir. Sözgelimi, kiralık ev aramaya gelen turistlerin dikkatini açıktan akan kanalizasyon boruları ve atıkların denizi kirletmesi çekmektedir[45]. 60'lı yılların sonunda turistlerin azalan ilgisi dikkat çekmekle birlikte, Pazar günleri körfez halkının ilgisinin artmaya başladığı görülmektedir. Bu ilgi nedeniyle belediye plajı daha iyileştirilmiş ve 1968 yılında faaliyete geçen Sepet Motel ve plajı da azalan ilgiyi yeniden canlandırmıştır[46]. İller Bankası ve muhtarlığın ortak finansmanı ile kurulmasına karar verilen ve 1965 yılında temeli atılan Ulaşlı Motel ve Gazinosu'nun 1968 yaz sezonunda faaliyete geçmesi için yapılan çalışmalar hızlanmıştır[47].

40 "Belediye Gazinosu 3 Yıl Süre İle …", *Karamürsel Ekspres,* 21 Nisan 1965, s. 1.
41 "Neşriyatımız Müsbet Sonuçlandı", *Karamürsel Ekspres,* 14 Haziran 1965, s. 1.
42 "Karamürsel'de Turizme Hizmet Sayılan …", *Karamürsel Ekspres,* 24 Temmuz 1965, s. 1.
43 "Sinek ve Sivrisinekler Azıtmaya Başladı", *Karamürsel Ekspres,* 5 Haziran 1965, s. 1.
44 "Belediye Plaj ve Gazinosu İhaleye Çıkarıldı", *Karamürsel Ekspres,* 18 Mart 1968, s. 1.
45 Süleyman Çubuk, "O Zaman Başka Yere", *Karamürsel Ekspres*, 28 Haziran 1968, s. 1.
46 "İlçemiz Dün Hareketli Günlerinden Birini Yaşadı", *Karamürsel Ekspres,* 5 Ağustos 1968, s. 1.
47 "Ulaşlı Motel ve Gazinosu", *Karamürsel Ekspres,* 20 Şubat 1969, s. 1-2.

İlçedeki girişimci iş adamlarının yatırımları ile ilçenin turistik değerleri daha dikkat çekici hale getirilmiştir. Rıza Ütine'den sonra Şefik Kutsi tarafından turistik bir tesis inşa edilmiştir. "Kırahmet" adını taşıyan motel, gazino ve plajdan oluşan bu yapı grubunun turist sayısının artmasını sağlayacağı umulmaktadır[48]. 1979 yılında, Türkyolu-Bizimşehir Gazetelerinde Karamürsel'i öven bir yazının yayınlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde, iki turizm derneğine sahip ilçede, turizm faaliyetlerine ilişkin yeteri kadar tanıtım yapılmadığı düşünülmektedir. Osman Bayraktar'dan sonra Osman Koygun da ilçenin tanıtımlarını yaparak turizm alanında gelişim göstermesi için öncülük etmiştir. Ancak asıl tanıtımın ilçeye gelen misafirler tarafından yapıldığı ifade edilmektedir[49]. İlçenin tüccarlarından Tarık Bağdat ve Mustafa Efe'nin Avrupa seyahatinde tanıştıkları İstanbullu tüccar ve sanayiciyi ilçeye davet etmeleri ile ilçede hareketli bir gün geçirilmiştir[50]. İlçeyi tanıtmak ve turizmi geliştirmek için 400 İstanbullu misafir ağırlanmıştır. Davul zurna ile karşılanan misafirlere havanın yağışlı olması dolayısıyla Belediye Gazinosu'nda ziyafet verilmiştir[51]. Diğer taraftan, Keltepe'nin (Kartepe) ikinci Uludağ olması yolunda bazı girişimlerde bulunulduğunun haberleri de gazeteye yansımaktadır. Buna göre, bu girişim için bir dernek kurulmuş ve İTÜ'den yardım alınmıştır. Suadiye ile Kartepe'nin Kuzuyaylası mevki arasına teleferik yapılması planlanmaktadır[52]. Keltepe'nin (Kartepe) turistik bir belde haline gelmesine karar verilmiştir. 1970 yılında Körfez'deki kurumlardan da destek alınarak Kartepe'nin ulaşım sorununun ortadan kaldırılmasına ve üç yıl içinde ikinci bir Uludağ olmasına karar verilmiştir[53].

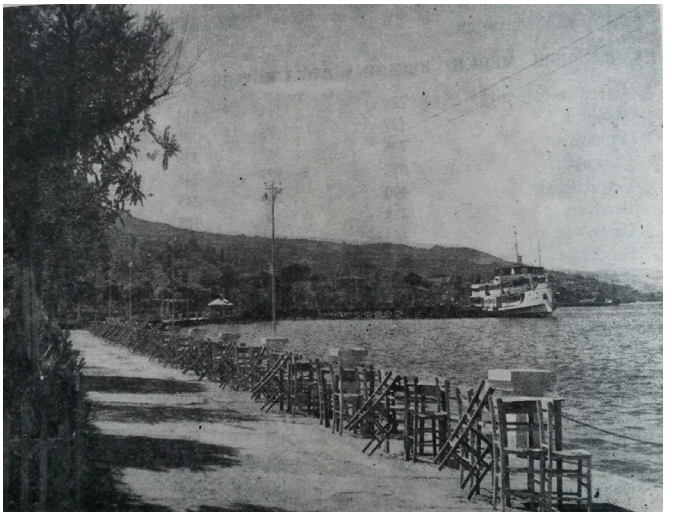

Karamürsel sahilinden bir görünüş (1967 Kocaeli İl Yıllığı).

1973 yılı Kocaeli İl Yıllığı'nda Karamürsel; sahili, kumsalı ve içme sularının güzelliği ve avcılık sporlarına uygunluğu ile tanıtılmıştır[54]. Halkın yaptığı pansiyonculuk ve Yalova ile yakın ilişkisi olan turistik ilçenin mesire yerleri Akpınar, Hasanpınar, Geyikdere ve Akçat'tır[55]. Çadırları ile gelerek kumsalda hafta sonlarını geçiren turistlere de rastlanmaktadır. Karamürsel'in plajları, Belediye ve Kumyalı olarak geçmektedir.

48 "İlçemiz Modern Bir Turistik Tesis Kazanıyor", *Karamürsel Ekspres,* 30 Haziran 1969, s. 1.
49 "Türkyolu-Bizimşehir Gazetesi'nde Turizm Yönünden İlçemizi Öven İlginç Bir Yazı Neşredildi", *Karamürsel Ekspres,* 8 Ağustos 1970, s. 1.
50 "Yarın İlçemiz Hareketli Bir Gün Yaşayacak", *Karamürsel Ekspres,* 23 Mayıs 1970, s.1.
51 *Karamürsel Ekspres,* 2 Haziran 1970, s. 1.
52 "Keltepe İkinci Uludağ Olma Yolunda", *Karamürsel Ekspres,* 23 Mayıs 1970, s. 1.
53 "Keltepe Turistik Bölge Oluyor", *Karamürsel Ekspres,* 12 Mart 1970, s. 1.
54 *1973 Kocaeli İl Yıllığı Cumhuriyet'in 50. Yılında Kocaeli*, Haz.: Ertuğrul Ünlüer, Kardeşler Matbaası, İzmit, 1973, s. 161.
55 *1973 Kocaeli İl Yıllığı Cumhuriyet'in 50. Yılında Kocaeli,* s. 166-167.

Doğal kumsallar Ereğli ve Kavak mevkinde yer almıştır. Bu yıllıkta ayrıca tarihi, dini mimari örneği olarak Karamürsel'deki Hersekli Ahmet Paşa Cami, hamamı, türbesi ve su terazisinden söz edilmektedir[56].

Konut İnşaatı

1965 yılında ilçede konut üretimine ilişkin bazı özel girişimlerin olduğu görülmektedir. Aile apartmanları inşasına yönelik bu girişimlerden biri, tüccar Remzi İmamoğlu'nun inşa ettirdiği ve kendisinin de ikamet ettiği yeni bir apartmandır[57]. 1968 yılında Amerikalıların ikamet ettiği Yeni Mahalle mevkinde devlet yolu kenarında denize yakın en son mimari tarzda inşa edildiği ifade edilen iki katlı, dörder odalı, bahçeli apartmanın tamamının sahibinin Karamürsel'den ayrılma isteği nedeniyle satışa çıkarıldığı haber verilmektedir[58]. Bu tip az katlı özel konutların dışında çok katlı kooperatif inşaatları ilçenin konut sorununu gidermek için gerçekleştirilmiştir. Söz gelimi, Karamürsel Hava Alanı'nda çalışan işçileri mesken sahibi yapmak amacıyla kurulan Yapı Kooperatifi'nin çalışmaları sonucunda, Kayacık Mahallesi Köşk Bahçe mevkinde üç katlı üç blok apartmanın temeli atılmıştır[59].

1974 yılında Karamürsel Havaalanı, Eternit ve İpek Kâğıt Fabrikaları'nın faaliyetleri nedeniyle ilçenin nüfusu artmıştır. Nüfusun artması ve konut sayısının yetersiz olması nedeniyle fabrikaların da konut inşasına katkı sağladığı görülmektedir. 1975 yılında konut buhranının olduğu ifade edilen ilçede, Eternit Sanayi İşçileri Yapı Kooperatifi tarafından Devlet Yolu'nun güneyinde kurulacak 4 blok halindeki 40 daireli konutun temeli atılmıştır, sitenin anahtarlarının teslimi 1975 yılı Temmuz ayı içinde gerçekleştirilmiş, bu inşaata Mehmet Zeki Soner ve Mühendis İsmail Bozkurt'un emeği geçmiştir[60].

1973 yılında Karamürsel'de bir sokak.

İnşaat-Onarım

1965 yılında bütün kış boyunca *"çamur deryası"*na döndüğü ifade edilen, Fabrika ve Mezbaha mevkindeki yolların haline dikkat çekilmekte ve ilçenin doğu-batı sahil yolunu teşkil eden bu güzergâhta çoğunlukla Amerikalıların ikamet ettikleri vurgulanmaktadır. Amerikalıların ilçeye maddi yönden sağladıkları katkı ve ilçeye yabancı olmaları nedeniyle,

56 *Kocaeli İl Yıllığı: 1967*, s. 154, 182, 174.
57 "Remzi İmamoğlu Yeni Apartmanına Taşındı", *Karamürsel Ekspres,* 17 Mayıs 1965, s. 1.
58 "Karamürsel'de Bina Almak İsteyenlere Mühim Fırsat", *Karamürsel Ekspres,* 7 Ağustos 1968, s. 2.
59 *Karamürsel Ekspres*, 21 Mayıs 1969, s. 1.
60 "İlçemiz Modern Bir Siteye Kavuşacak", *Karamürsel Ekspres,* 9 Şubat 1974, s. 1. Ayrıca bkz. 8 Temmuz 1975, s. 1-2.

oturdukları sokaklara daha itina gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Amerikalıların ilçede kalmalarının ekonomik yönden yarar getirmesi, yüksek kiralar ödeyerek ilçedeki halkın bina yapmasını teşvik etmeleriyle açıklanmaktadır. Ancak, Amerikalıların oturdukları bölgede yolların bozuk olması dolayısıyla taşınmaya başladıkları görülmüştür. Bu durum önemli borçlar altına giren ve yatırım yapan ev sahiplerini zor duruma düşürmüştür. Belediyeye gelir getiren bir muhitte yolların yapılamamasının bütçe yetersizliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır[61].

İlçede uzun süreden beri bakımsız kalan Karabalî Mehmet Paşa Cami, 1965 yılında mahalle sakinlerinden bazı hayırsever vatandaşların teşebbüs ve yardımları ile onarılmak üzere faaliyete geçmiştir. Bu dönemde her caminin bakımını bir dernek üstlenmiştir[62]. 1966 yılında belediye sarayının birinci kısım inşaatı devam etmektedir. İkinci kısım inşaatının ise 1967 yılında gerçekleşeceği ifade edilmektedir. İnşaatın müteahhitliğini Zahir Çınar kardeşler üstlenmiştir[63]. 1967 yılında köyler de sinemaya kavuşmuştur. Altınova Köyü'nün ikinci sinemaya, Subaşı Köyü'nün de yeni bir sinemaya kavuştuğu haber verilmektedir[64].

Yeni devlet yolunun ilçeden geçmesi ile bu yolun güneyinde yeni kurulmuş olan "Hilmi Pehlivan Parselleri" adı verilen bölgede oturan semt sakinleri, yolların çamur olmasından dolayı şikâyetlerini gazeteye iletmişlerdir[65]. 1967 yılında çocuk parkı ile Emek Sineması'nın güneyindeki deniz sahili belediye gazinosunun sınırından sinema salonuna kadar 15 m. kadar doldurularak genişletilmiştir. Böylelikle üçüncü bir gazinonun daha ilçeye kazandırılması beklenmektedir[66]. Sebze ve meyvelerin saklanması için Gölcük'te 40 üretici tarafından kurulan 1 milyon Lira sermayeli soğuk hava deposu 1967 yılında tamamlanmıştır. Kavaklı mevkinde yaptırılan depo için makineler Almanya'ya sipariş edilmiştir[67]. 1967 yılında "Meyva İskelesi" hizmete açılmıştır. Eski iskelenin harabe hale gelerek kullanım güçlüğü yaratması nedeniyle beton bir iskele inşa edilerek, zaman içinde "L" biçiminde büyütüleceği ve nakil araçlarının kolay biçimde yanaşmasının sağlanacağı anlatılmaktadır[68]. Büyükdere mevkindeki mezbaha 1967 yılında hizmete girmiştir. 1962 yılında inşaatı bitmiş olan mezbahanın belediye tarafından çeşitli mazeretler ileri sürülerek kullanılmaması nedeniyle zaman içinde hasar gördüğü, ancak tamir edilerek kullanılmaya başlamasıyla halkta büyük bir memnuniyet yarattığı görülmüştür[69]. 1967 yılında Belediye Meclisi toplantılarından çıkan sonuca göre, belirli bir zamana kadar inşaatların 6,5 metreye kadar olan yüksekliği 3,5 metreye indirilmiştir. Subasman seviyesi bir buçuk metreye çıkarılmış, Atatürk ve İnönü Caddelerinde kat yüksekliğinin 9,5 metre olması uygun görülmüştür[70]. Yeni devlet yolu güzergâhındaki binaların önünde 10 metrelik bir yeşil saha bırakılarak, geniş caddelerde 1 metre genişlikte balkon yapılabilecektir[71].

1974 yılında Karamürsel Cumhuriyet Caddesi'nde inşaat sahiplerinin taleplerini gerçekleştirmek için İnşaat Mühendisi Tahir Ayöz tarafından *"Konut Mühendislik ve Mimarlık Bürosu"* adı altında bir büronun kurulduğu görülmektedir[72]. Aynı yıl Refik Mazlum Birecikli tarafından da bir büro kurulmuştur. İlçenin imar yönünden hızlı gelişimi sebebiyle mimarlık bürolarının arttığı ve ilk olarak kurulan Sistem Mühendislik bürosundan sonra bu iki büronun faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır[73].

61 "Fabrika ve Mezbaha Yolları …", *Karamürsel Ekspres,* 2 Nisan 1965, s. 1.
62 "Hayırsever Bazı Vatandaşlarımızın Yardımı İle Tarihi Karabalî Camii Esaslı Bir Şekilde Onarılıyor…", *Karamürsel Ekspres,* 1 Aralık 1965, s. 1.
63 "Belediye Sarayı Birinci Kısım İnşaatı Devam Ediyor", Karamürsel Ekspres, 5 Ekim 1966, s. 1.
64 Süleyman Çubuk, "Sinema İhtiyacı", Karamürsel Ekspres, 25 Ekim 1967, s. 1.
65 "Bizim Mahalle Ne Zaman Çamurdan Kurtulacak?", *Karamürsel Ekspres,* 9 Ekim 1967, s. 1.
66 "Belediye Gazinosu Bahçesini Genişleten Rıhtım İnşaatı Bitiyor", *Karamürsel Ekspres,* 30 Eylül 1967, s. 1.
67 "Gölcük'te 40 Müstahsil Tarafından Kurulan …", *Karamürsel Ekspres,*12 Eylül 1967, s. 1.
68 "Meyva İskelesi Hizmete Açıldı", *Karamürsel Ekspres,* 22 Ağustos 1967, s. 1.
69 "Büyükdere Mevkindeki Mezbaha Hizmete Girdi", *Karamürsel Ekspres,* 9 Ağustos 1967, s. 1-2.
70 "Belediye Meclisi Şubat Dönemi Toplantıları Sona Erdi", *Karamürsel Ekspres,* 4 Mart 1967, s. 1.
71 *Karamürsel Ekspres,* 8 Haziran 1967, s. 1-2.
72 *Karamürsel Ekspres,* 26 Şubat 1974, s. 2.
73 "İlçemizde İki Yapı Mühendislik ve Mimarlık Bürosu Daha Hizmete Girdi", *Karamürsel Ekspres,* 30 Mart 1974, s. 1.

Eğitim-Okul

1968 yılında Karamürsel Kız Sanat Okulu, anaokulu açma teşebbüsünde bulunmuştur. 2-6 yaşlarındaki çocukların bedensel, ruhsal ve zihinsel gelişimleri için ve anneleri çalışan çocuklara hizmet vermek için böyle bir girişim olumlu bulunmuştur[74]. 1968-1969 ders yılı Karamürsel için *"altın yıl"* olarak değerlendirilmiştir. Yeni bir ortaokul ve lise binası inşaatı ile birlikte bu dönemde kullanılmakta olan ortaokul binasında Akşam Kız Sanat Okulu faaliyete geçecektir[75]. 1968 yılında Eski Şube Meydanı'ndaki arsada okul inşası başlamıştır. İlkokul olarak kullanılacak bina, 12 dershaneli ve sinema salonuna sahip olacaktır. Bu yapının mevcut okullardan daha özenilerek planlandığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte, eğitim ve yol tehlikesi yine birlikte anılmaktadır. Özellikle ilçenin güneyinden okula giden çocukların velileri bu konuda endişelendirmektedir. Eski Şube Meydanı'ndaki okulun inşası ile bu tehlikenin kısmen ortadan kalkacağı düşünülmektedir[76]. Şube Meydanı lunaparkların kurulduğu bir yer olarak tarif edilmektedir[77]. Aynı yıl ilçenin modern lise ve ortaokul binasına pek yakında kavuşacağı haberi dikkat çekmektedir. İlçe nüfusunun yetersizliği sebebiyle Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmen açılmasına izin verilmeyen lisenin özel şartlarla açılması, ortaokul ve lise derneğinin azimli çalışması sonucunda sağlanmıştır. Günden güne nüfusu artan ilçenin 1970 yılında lise açılabilmesi için gereken barajı aşması beklenmektedir. Bu sebeple, bir sene özel lise olarak açılan okulun ilerleyen dönemlerde resmi olarak faaliyet göstermesi mümkün hale gelecektir. Karamürsel Lisesi olarak açılacak okul özel lise olarak faaliyet gösterdikten sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilecektir. Lise binasının inşaatına sekiz derslik olarak başlanmış ancak sonra yapıya bir kat daha ilave edilerek 16-19 derslikli hale getirilmiştir.[78] Sonuç olarak, yıllardır binbir güçlük ve sıkıntılar içinde İzmit, İstanbul, Gölcük ve Yalova liselerine devam etmek zorunda kalan lise öğrencileri, 1969-1970 ders yılları arasında bu sıkıntıdan, lise birinci sınıfların eğitime başlaması hakkında karar çıkmasıyla kurtulmuştur. İkinci sınıfın açılması için de imza toplandığı ve konuyla ilgili olarak lise yaptırma derneğine başvurular yapıldığı tespit edilmektedir. Halkın desteği ve hükümetin yardımıyla inşa edilen lise ile özellikle yoksul öğrencilere lise eğitiminin verilmesini engelleyen durum tamamen ortadan kalkmıştır[79].

İlçe nüfusunun sürekli artması ve mevcut ilkokulların ihtiyaca cevap verememesi sebebiyle uzun yıllardan beri devam eden çift tedrisatlı eğitim, 1 milyon Lira'ya inşaatı biten ve modern bir kimlik taşıyan Sarıkum İlkokulu'nun hizmete girmesiyle ortadan kalkmıştır. 12 dershaneli, iki katlı ve modern şartlara göre yapılmış okul binası ilçenin en havadar yeri olarak ifade edilen Eski Şube'de inşa edilmiştir. Yapı, ilçenin mühendis-müteahhitlerinden Selahattin Akyıldız'ın sorumluluğunda taşeron İsmail Akyıldız tarafından tamamlanmıştır[80].

İnşaatı sona eren ve bir süreden beri açılış hazırlıkları süren yeni lise ve ortaokul binası ile Akşam Kız Sanat Okulu'na tahsis edilen eski ortaokul binasının tamiri sona ermiş olduğundan her iki okulun açılış töreni 1970 yılında yapılmıştır[81]. Günden güne gelişen ve sanayi kuruluşlarına kavuşan ilçede, liseden sonra Kız Orta Sanat Okulu'nun açıldığı görülmektedir. Erkek Sanat Enstitüsü açılması için teşebbüste bulunulmuş ve dernek kurarak işe başlanmıştır. Özellikle Kocaeli kentinin sanayi merkezi haline gelmesi ile sanat elemanına ihtiyaç artmış, ücretler ve verilen haklar sayesinde meslek okullarından mezun

74 "Gölcük'te Ana Okulu Açılacak", *Karamürsel Ekspres,* 20 Mart 1968, s. 1.
75 "1968-1969 Ders Yılında İlçemiz Modern Bir Ortaokul ve Lise Binasına Kavuşurken", *Karamürsel Ekspres,* 10 Ağustos 1968, s. 1.
76 "İlçemiz Üçüncü İlkokula Kavuşuyor", *Karamürsel Ekspres,* 13 Kasım 1968, s. 1.
77 "Şube Meydanına Zengin Bir Lunapark Kuruldu", *Karamürsel Ekspres,* 26 Nisan 1966, s. 1.
78 "İnşaatı Sona Ermekte Olan Yeni Lise ve Ortaokul…", *Karamürsel Ekspres,* 2 Aralık 1968, s. 1-2.
79 "İlçemiz Halkına Büyük Müjde Lise Bu Yıl Açılıyor", *Karamürsel Ekspres,* 21 Ağustos 1969, s. 1.
80 *Karamürsel Ekspres*, 18 Kasım 1969, s. 1.
81 "İlçemiz Lisesi ile Akşam Kız Sanat Okulu Bu Sabah Açılıyor", *Karamürsel Ekspres,* 16 Mart 1970, s. 1.

olanların durumları iyileştirilmiştir. Yıllar boyunca sabahın erken saatlerinde yatağından kalkıp gecenin karanlığında İzmit'teki sanat enstitüsüne devam eden öğrencilerin yaşadığı güçlüklere son vermek ve ilçe dışında eğitimlerine devam etmeye çalışan fakir ailelerin çocuklarına hizmet etmek amacıyla bir sanat enstitüsünün ilçede kurulması zorunluluğu çoktandır doğmuştur. Bu konuda ciddi gayret sarfeden Amiral Karamürsel İlkokulu Müdürü İsmail Hakkı Dalay amacını gerçekleştirmek üzere yaptığı temaslardan olumlu sonuçlar almıştır. Karamürsel Sanat Enstitüsü Yapma ve Yaşatma Derneği adı verilen bir dernekle Karamürsel'e bir sanat enstitüsü kazandırmanın dışında ilçe merkezinde bir kurs açılması sağlanarak ilkokuldan sonra okuyamamış gençlerin bir sanat dalında eğitilmeleri imkânı yaratılmıştır. 1970 yılında ilçede bulunan lise dışında Akşam Kız Sanat Okulu ve aynı yıl açılmasına izin verilmesi beklenen Kız Sanat Okulu bulunmaktadır. Kız Sanat Okulu'nun üç sene sonra, Kız Sanat Enstitüsü'ne dönüştürülmesi beklenmektedir. Halkın maddi ve manevi desteğini kazanan bu dernek Erkek Sanat Enstitüsü açılıncaya kadar motor, tesviye, elektrik veya marangozluk dallarında ilkokuldan sonra okuyamamış gençlere kurs verecektir[82].

İlçedeki Pratik Erkek Sanat Okulu'nun inşası, Halk Bankası Şubesi'nin yer alacağı yapının inşaatı ile birlikte 16 Temmuz 1971 yılında başlamıştır. Her iki yapının aynı yılın sonunda bitirilmesi hedeflenmiştir[83]. İlçenin hayırsever halkının katkıları ile inşa edilen Pratik Erkek Sanat Okulu 1971 yılının Ekim ayında faaliyete geçmeye hazır hale gelmiştir[84]. İnşaatı 1974 yılı Ocak ayı sonuna kadar bitirilmesi planlanan ve belediye tarafından yaptırılan, zemin katında Halk Bankası Şubesi'nin yer alacağı beş katlı ikişer daireli yapının bir dairesi, enstitü inşa edilene kadar Akşam Kız Sanat Okulu'na tahsis edilmiştir[85].

1972 yılında halkın ve belediyenin yardımları, Sanat Enstitüsü Yapma ve Yaşatma Derneği'nin azimli çalışması ile meydana getirilen Pratik Sanat Okulu bir anda isim yapmış ve büyük ilgi görmeğe başlamıştır. Çoğunluğu ilkokulu bitirdikten sonra eğitimlerini sürdürmeyen kişilerden oluşan okul mevcudu gittikçe artmış ve okulun fiziki şartları 1974 yılında artık ihtiyaçlara cevap verememiştir. Yeni başvuruları kabul edemeyen dernek yöneticileri bir arsa alarak hükümet tarafından yeni bir okul inşa ettirmeyi planlamışlardı. Gölcük ve Gebze'de de bu biçimde okullar inşa edilmesine başlanmış ve bunların bir benzerinin Karamürsel'de uygulanmasına karar verilmiştir[86].

Banka

1965 yılında faaliyete geçen İş Bankası ilçede şube açmak için girişimde bulunan ikinci bankadır. Uzun süre ilçede çarşı içinde veya merkezi bir yerde bina arayışında bulunan banka yetkilileri, Cumhuriyet Caddesi'ndeki Fevzi Ergin'e ait binayı yer itibarı ile ihtiyaca uygun görmüşler ve durumu bir raporla Ankara'ya bildirmişlerdir. Fevzi Ergin'in de binayı İş Bankası'nın kullanımına bırakmaya niyetli olması ile şubenin kısa sürede açılması mümkün hale gelmiştir[87]. Zahire tüccarı olan Fevzi Ergin'den alınan bina pasaj biçimindedir, ancak bu binanın tümüyle yıkılarak farklı biçimde inşa edilmesine karar verilmiştir[88]. Kocaeli Bankası'nın Hürriyet Caddesi'nde inşa ettirdiği genel müdürlük ve merkez şubesini içeren iş hanı ise 1967 yılında açılmıştır. Modern tarzda inşa edilen binanın üçüncü ve dördüncü

82 "Güzel Bir Teşebbüs…" ve "Sanat Enstitüsü'ne Doğru" başlıklı haberler için bkz. *Karamürsel Ekspres*, 27 Temmuz 1970, s. 1.
83 "Hayırlı Olsun…", *Karamürsel Ekspres,* 16 Temmuz 1971, s. 1.
84 "Gözümüz Aydın …", *Karamürsel Ekspres,* 9 Ekim 1971.
85 "Belediyece Yaptırılan 5 Katlı İnşaat", *Karamürsel Ekspres,* 2 Ocak 1974, s. 1.
86 "İlçemizin Modern Bir Pratik Sanat Okuluna Kavuşturulması İçin Kocaeli Milletvekillerinin Yardım ve İlgilerini Rica Ediyoruz", *Karamürsel Ekspres,* 22 Şubat 1974, s. 1.
87 "İş Bankası İlçemizde Şube Açıyor…", *Karamürsel Ekspres,* 24 Kasım 1965, s. 1.
88 "İş Bankası'nın Bina İnşaatı Hızla İlerliyor", *Karamürsel Ekspres,* 3 Mart 1966, s. 1.

katlarında tek ve çift odalı bürolar kiraya verilmiştir. Binada kalorifer ve asansör tesisatı da bulunmaktadır. Bankanın Kemaliye Caddesi'ndeki eski genel müdürlük binasında "Çarşı Şubesi" faaliyete geçmiştir[89]. Açılışı ani ve sürpriz biçimde gerçekleşmiş olan diğer bir şube, ilçede açılan üçüncü banka olan Akbank'a aittir. 29 Mayıs 1970 Cuma günü 40.000 Lira'lık özel bir çekilişle Akbank Şubesi Karamürsel'de açılmıştır[90]. Modern mimari ile çarşıyı süslediği ifade edilen şube açılışına, hafta pazarı olması ve bandonun davet edilmesi nedeniyle ilginin fazla olacağı tahmin edilmektedir[91]. Halkbankası'nın ardından 26 Temmuz 1972 yılında Yapı Kredi Bankası da Karamürsel'de faaliyete geçmiştir[92].

1966 yılında hizmete giren Karamürsel İş Bankası Şubesi'nin ilanı

1970 yılında açılan Karamürsel Akbank Şubesi

Diğer Hizmetler

1965 yılında Cumhuriyet Caddesi'nde "Yenidoğan" adı ile bir *"çinili fırın"* açılmıştır. Karamürselli tüccarlardan H. İsmail Özduman tarafından açılan bu modern fırında pide ve ekmek üretilmiştir[93]. 1965 yılında ilçede iki kulüp dikkat çeker. Bunlardan biri, Karamürsel Gençlik Kulübü diğeri Barbaros Kulübü'dür. Gençlik Kulübü'nün futbol, Barbaros Kulübü'nün deniz sporları alanında faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Belediye Meclisi tarafından bu kulüplere maddi yardımda bulunulmaktadır[94]. 1965 yılında Tepeköy'den sonra Altınova, Pazar, Subaşı köyleri de elektriğe kavuşmuştur[95]. 1965 yılında kış mevsimi ilerlemiş olmasına rağmen odun ve kömür ihtiyacının henüz giderilmediği görülmektedir. Nakliyecilerin yağış olması durumunda yolların kullanılamaz hale gelmesinden şikâyet etmeleri ile ilçede odun ve kömür satan deponun olmaması bu yoksunluğun yaşanmasına neden olmuştur[96].

89 "Kocaeli Bankası Genel Müdürlük ve Merkez Şube Binası…", *Karamürsel Ekspres,* 25 Şubat 1967, s. 1.
90 "Akbank Şubesi'nin Karamürselde Açılışı Münasebetiyle", *Karamürsel Ekspres,* 2 Haziran 1970, s. 1.
91 "İlçemiz Üçüncü Bankaya Bugün Kavuşuyor", *Karamürsel Ekspres,* 29 Mayıs 1970, s. 1.
92 "İlçemiz 26 Temmuzda Beşinci Bankaya Kavuşuyor", *Karamürsel Ekspres,* 18 Temmuz 1972, s. 1.
93 "Modern Yenidoğan Çinili Fırın Bugün Hizmete Giriyor", *Karamürsel Ekspres,* 9 Eylül 1965, s. 1.
94 "Belediye Meclisi…", *Karamürsel Ekspres,* 14 Ekim 1965, s. 1.
95 *Karamürsel Ekspres*, 20 Ekim 1965, s. 1.
96 "Kış Mevsiminin İlerlemiş Olmasına Rağmen…", *Karamürsel Ekspres,* 23 Kasım 1965, s. 1.

Karamürselli bir terzi tarafından açılan Singer Dikiş ve Nakış kursu Altınova Köyü'nde faaliyet göstermiş ve oldukça başarılı bir sonuç vermiştir[97]. Diğer taraftan çeşitli alanlara hizmet eden dükkân ve mağaza açılışları sıklıkla gazetede yer almaya başlamıştır. Serap Eczanesi'nin faaliyete geçmesi ile ilçede eczane sayısı ikiye çıkmış olduğundan gece nöbetine geçilmiştir. Böylelikle, nöbetçi eczaneler gazetede ilan edilmeye başlanmıştır[98]. Serap Doğan tarafından açılan eczane, Atatürk Caddesi 30 B nolu binada hizmete girmiştir[99]. 1965 yılında günden güne canlanan Karamürsel çarşısının halkın tüm ihtiyaçlarını temin edebileceği bir yer olarak geliştiği görülmektedir. Çarşıda yufka üretimi[100] ve aynı yıl Karamürsel'de çini imali gerçekleştirilmiştir. Emek Sineması Sokağı'nda açılan çini imalathanesi inşaat işlerinin yoğun olduğu ilçe için önem arz etmektedir[101]. İnönü Caddesi'nde yeni inşa edilen bir dükkânda 1966 yılında ilçedeki dördüncü kasap dükkanı faaliyete geçmiştir[102].

KARAMÜRSEL

EkspreS

4 NİSAN 1968 PERŞEMBE — PAZARDAN BAŞKA HERGÜN ÇIKAR

ilçemizin önemli davalarından biri sayılan Kadastro faaliyeti iki mahallede birden başlıyor

Camiatik ve Hacı Ömer Mahallelerinin ikmalinden sonra diğer mahallelere başlanacak

İLÇEMİZ KADASTROSUNUN 4 YILDA TAMAMLANABİLECEĞİ ÜMİT EDİLİYOR

YAŞAR DOĞANKUTLU

GENÇLİK KULÜBÜ YARARINA

Hayri Karabay - İlhan Hemşeri Tiyatro Topluluğu Bu Akşam Marmara Sinemasında elki Düzine Kırmızı Gül ve Zavallı Çocuk eserinin Oynuyor

Çarşı içinde Trafik kazası geçiren Sarıkum Camii imamı Ömer Gülhan'ın sıhhati iyiye gidiyor

Kadastro faaliyetlerinin Karamürsel'de başladığını anlatan 4 Nisan 1968 tarihli bir haber.

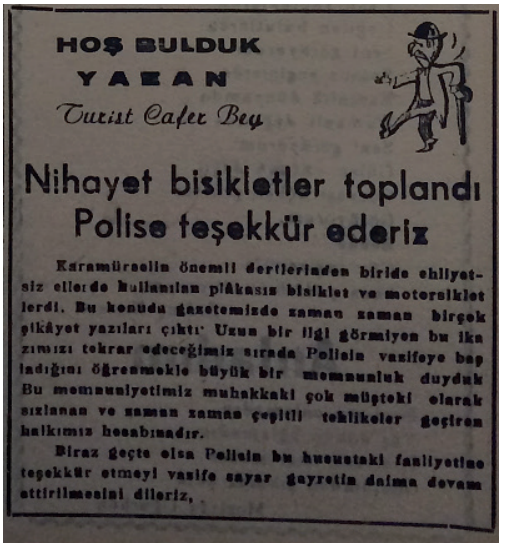

HOŞ BULDUK

YAZAN

Turist Cafer Bey

Nihayet bisikletler toplandı

Polise teşekkür ederiz

Karamürselin önemli dertlerinden biride ehliyetsiz ellerde kullanılan plâkasız bisiklet ve motorsiklet lerdi. Bu konuda gazetemizde zaman zaman birçok şikâyet yazıları çıktı. Uzun bir ilgi görmiyen bu iki zırnızı tekrar edeceğimiz sırada Polisin vazifeye bap ladığını öğrenmekle büyük bir memnuniyet duyduk Bu memnuniyetimiz muhakkaki çok müşteki olarak sızlanan ve zaman zaman çeşitli tehlikeler geçiren halkımız hesabınadır.

Biraz geçte olsa Polisin bu hususdaki faaliyetine teşekkür etmeyi vazife sayar gayretin daima devam ettirilmesini dileriz.

16 Ağustos 1965 Karamürsel Ekspres Gazetesi'nde polisin ehliyetsiz motosiklet ve bisiklet kullanıcılarının araçlarını topladığını bildiren bir haber.

97 "Altınova Köyü'ndeki Singer Nakış ve Dikiş Kursu…", *Karamürsel Ekspres,* 4 Aralık 1965, s.1.
98 "Serap Eczanesi'nin Hizmete Girmesi ile Gece Nöbeti Başladı", *Karamürsel Ekspres,* 17 Aralık 1965, s. 1.
99 "İlçemizde Yeni Açılacak Olan Serap Eczanesi…", *Karamürsel Ekspres,* 6 Aralık 1965, s. 1.
100 "İlçemizde Yufka İmaline Başlandı", *Karamürsel Ekspres,* 18 Aralık 1965, s. 1.
101 "İlçemizde Çini İmaline Başlandı", *Karamürsel Ekspres,* 12 Mart 1965, s. 1.
102 "İlçemizde Modern Kasap Dükkanı …", *Karamürsel Ekspres,* 11 Kasım 1966, s. 1.

İlçede biri simit diğerleri ekmek olmak üzere beş fırın hizmetteyken altıncı fırın da 1966 yılında açılmıştır[103]. 20 Şubat 1968 yılında Belediye Meclisi toplantısında çeşitli kararların alındığı görülür. Karar maddeleri arasında sinemaların fiziki şartlarına ilişkin olanlar dikkat çekicidir. 1968 yılında iki sinemanın adı geçmektedir. Bunlardan biri, Marmara Sineması diğeri Emek Sineması'dır. Her ikisinin de kışlık ve yazlık salonları bulunmaktadır. Bu dönemde Marmara Sineması'nı kiralayan müteşebbisin Emek Yazlık Bahçe Sineması'nı yıllığı on bin Lira'dan kiralamasına izin verilmemiştir. Sinemaların etraflarının çok kirli olduğu yazlık sinemanın tuvaletinin olmadığı anlaşılmaktadır.[104] Gazete haberleri gündelik yaşam şartlarını zorlaştıran diğer durumlardan da söz eder. Bunlardan biri elektrik kesintileriyle ilgili şikâyetlerdir. Sinemaya gidenler ya da evlerde elektrikle işi olanların bu durumdan rahatsız oldukları ifade edilmektedir. Hoparlör ile elektriklerin kesileceğine ilişkin anonslar yapılıyor olsa da ilçe dışından kaynaklanan sebepler için bu anonsların yapıldığı ve ilçe dâhilindeki bazı hatlardaki kesintilerin halka duyurulmadığı ifade edilmektedir[105]. Diğer taraftan, şişelere doldurulup piyasaya satışa çıkarılan ve lokantalara verilen çene memba suyunun kirli ve ağızları kırık şişelere doldurulması nedeniyle şikâyette bulunulmuştur[106].

İlçede yeni açılan bazı mağazaların halkın ihtiyaçlarına yönelik olarak hizmete girdiği ve 1965-1975 yılları arasında Karamürsel'de başka ilçelere ihtiyaç duymayacak biçimde alışverişe ilişkin mekânların kurulmasının sağlandığı tespit edilmektedir. 1965 yılında Cumhuriyet Caddesi'nde İsmail Özduman'ın kendi mülkü olan binada bir kavafiye mağazasının (ayakkabıcı dükkânı) oğlu tarafından işletilmek üzere açıldığı görülmektedir[107]. İlçenin girişimci esnaflarından Manav Alâeddin Özalay tarafından Cumhuriyet Caddesi'nde çok çeşitli ürünlerle ve zengin biçimde dekore edilen Lale Züccaciye Mağazası hizmete girmiştir[108]. İlçenin önemli ihtiyaçlarından olduğu ifade edilen kuru temizleme fabrikası, hava alanı kuru temizleme atölyesinin tecrübeli elemanlarından Osman Filibeli tarafından Cami-i Atik Mahallesi Selahattin Caddesi üzerinde, kendi mülkü olan binada açılmıştır. Son model makinelerle donatıldığı ifade edilen fabrika, daha önceleri temizlenmesi amacıyla Gölcük, İzmit, İstanbul'a gönderilen eşyalar için harcanan zamanın kazanılmasında önemli rol oynamıştır[109]. Yeni Karamürsel Mağazaları'nın Karamürsel şubesi 6 Nisan 1973 yılında üç katlı modern bir binada faaliyete geçmiştir[110]. 1974 yılında ilk defa Yeni Cami Sokağı'nda Paşabahçe ürünleri satılmaya başlamıştır[111]. Ayrıca, yıllardan sonra bir sakatatçı dükkânının ilçede açıldığı haberi dikkat çekmektedir. Kasapların elinde bulunan sakatat satma tekelinin kırıldığını ifade eden gazete haberinde, dükkânın Vapur İskelesi'nin yanında Kemal Özdereli tarafından açıldığı bildirilmektedir[112]. İlçenin sosyal ihtiyaçlarından biri olarak dikkat çekilen mekânlardan düğün salonu 1972 yılında çarşı içinde pasajlı bir bina üzerinde hizmete girmiştir[113]. 1974 yılında ilçenin müteahhitlerinden Şaban Karacan tarafından inşası biten modern Karacan Sineması faaliyete geçmiştir. İlçenin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarından olan modern sinema salonu televizyonun hâkimiyetine giren görsel bir dünyanın olduğu ortamda halk tarafından büyük bir fedakârlık örneği olarak görülmüştür[114].

103 "İlçemizde Altıncı Fırın Yapılacak", *Karamürsel Ekspres,* 9 Mart 1966, s. 1.
104 "Belediye Bahçesinde Evvelki Akşam Alınan Kararla …", *Karamürsel Ekspres,* 21 Şubat 1968, s. 1.
105 "Ceryan Kesilmeleri", *Karamürsel Ekspres,* 23 Şubat 1968, s. 1.
106 "Çene Suyu Şişelerinden Şikâyetler Arttı", *Karamürsel Ekspres,* 27 Şubat 1968, s. 1.
107 "Çarşımız Güzel Bir Kavafiye Mağazası Kazandı", *Karamürsel Ekspres,* 10 Nisan 1965, s. 1.
108 "Lâle Züccaciye Mağazası Hizmete Girdi", *Karamürsel Ekspres,* 1 Ağustos 1968, s. 1.
109 "İlçemizin Önemli İhtiyaçlarından Biri Daha Giderildi", *Karamürsel Ekspres,* 7 Ocak 1969, s. 1.
110 "Yeni Karamürsel Mağazası İlçemiz Şubesi", *Karamürsel Ekspres,* 6 Nisan 1973, s. 1.
111 "Paşabahçe Mamulleri Mağazası Bugün Hizmete Giriyor", *Karamürsel Ekspres,* 22 Şubat 1974, s. 1.
112 "Yıllardan Sonra İlçemizde Nihayet Sakatatçı Hizmete Girdi", *Karamürsel Ekspres,* 5 Haziran 1974, s. 1.
113 "Belediye Yeni Düğün Salonu Hizmete Girdi", *Karamürsel Ekspres,* 7 Şubat 1972, s. 1.
114 "Hizmete Giren Modern Karacan Sineması Halkımız Tarafından Çok Beğenildi", *Karamürsel Ekspres,* 2 Aralık 1974, s. 1.

Bunların dışında, 1972 yılında Karamürsel'i temsil edecek bir amblem yarışması yapılmıştır. 13 kişilik seçici kuruldan 6 üye tarafından beğenilen Emin Saka'ya ait amblem birinci seçilmiştir. Ancak, çoğunluğun beğenisini kazanamayan bu eserin şenlikler amblemi olarak kullanılması önerilmiştir[115].

Sanayi-Fabrika

1966 yılında Karamürsel'de Eternit Fabrikası faaliyete geçmiştir. Bu fabrikanın 40 yıldır beklendiği ifade edilmektedir[116]. 1968 yılında ise Sümerbank tarafından Yarımca'da kurulan seramik fabrikasının 9 fırınından 5'i faaliyete geçmiş olup, bir süredir yapılan denemeler olumlu sonuçlar vermiştir. Bilindiği gibi Seramik Fabrikası 1960'dan sonra başlayan ve tam 7 yıl süren inşaatı süresince iki defa çökmeye maruz kalmıştır. 1967 yılının Eylül ayında fabrikanın kurulması işi Karabük Demir ve Çelik Sanayii'ne verilmiştir[117]. Karamürsel'in yıllardır fabrika hasreti çektiği ifade edilen bir haberde, Eternit Fabrikası'ndan sonra ikinci fabrika Eczacıbaşı tarafından Kavak mevkinde ve Eternit Fabrikası'nın doğusundaki İpek Kâğıt Fabrikası olarak ifade edilmektedir. Bu yapının inşaatının ilerlediği ve çatı örtüsünün tamamlandığı anlaşılmaktadır. 1970 yılında faaliyete geçmesi planlanan fabrikanın inşaatını müteahhit Şerif Antel adına Yüksek Mimar-Mühendis Uğur Dörtbudak ve Tuncer Sindel yönetmiştir. Eczacıbaşı adına kontrolü Yüksek Mimar-Mühendis Gürmen Çakırkaya yapmaktadır. Fabrika inşaatının ilerlemesinin ve modern bir mimariye sahip olmasının açılan devlet yolu ile birlikte çevreye maddi katkı sağlayacağı düşünülmektedir[118].

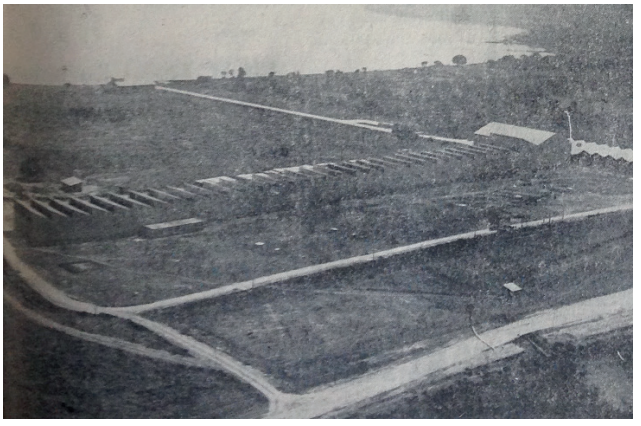

Eternit Fabrikası'nın havadan görünüşü, Karamürsel Ekspres, 3 Eylül 1971, s. 1.

1966 yılında açılan Eternit Fabrikası'nın hizmetlerinin beş yıl içinde yurt çapında başarı gösterdiği ve her Karamürselliye gurur verdirecek şekilde arttığı belirtilmektedir. Her yıl deprem felaketi ile karşı karşıya kalan ülkede, meskenler için gerekli olan oluklu Eternit plaka ile Eternit sıhhi tesisatının bu fabrikadan karşılandığı vurgulanmaktadır. Bu fabrikada bin işçinin çalışması köylerdeki işsiz gençlerin işe kavuşmasına yardımcı olmuş ve köyler ekonomik yönden gelişme göstermiştir[119].

Sonuç

1965-1975 yılları arası lise, ilkokul, ortaokul, kız sanat okulu, erkek sanat okulu gibi eğitim yapıları ile postane, mağazalar, belediye iş hanı, konutlar, fabrika ve turistik mekânların inşa edildiği ve faaliyete geçirildiği verimli bir dönem tanımlamaktadır. Ancak aynı zamanda, bu dönemde üç nokta kentsel ölçekte sorun yaratmaktadır. Bunlardan biri

115 "İlçemizi Sembolize Edecek Olan Amblem", *Karamürsel Ekspres,* 30 Mayıs 1972, s. 1.
116 "Sayın Halkımıza Müjde …", *Karamürsel Ekspres,* 29 Ağustos 1966, s. 1.
117 "80 Milyon Liraya Mal Olmuş Olan …", *Karamürsel Ekspres,* 23 Şubat 1968, s. 1.
118 "İlçemiz İkinci Büyük Fabrikaya Pek Yakında Kavuşuyor", *Karamürsel Ekspres,* 18 Ağustos 1969, s. 1.
119 "Yurt Çapında Büyük Hizmet Veren …", *Karamürsel Ekspres,* 3 Eylül 1971, s. 1.

ilçeden geçen yolun yarattığı kazalar ve bu kazaların önlenememesi halidir. Diğeri, imar planının yetersizliği ve bu planın geliştirilmesi gerekliliğinin tartışmaya açılmasıdır. Üçüncü nokta ise gerek kamusal yapıların gerekse konutların yetersizliği ve bu yapıların aksayan inşaatlarıdır. Bu konu beraberinde ilçenin kendi ihtiyaçlarını kendi potansiyelleri içinde karşılayamaması ve çevre ilçelere bağlılığının uzun süreli olması sorununu getirmiştir.

Karamürsel'de İzmit'tekine benzer biçimde yapıların çift fonksiyonlu olarak kullanılması önerilerine rastlanmaktadır. Sözgelimi 1968 yılında yarım kalan otelin Ticaret Lisesi binası haline getirilmesi önerisi dikkat çekmektedir. Bu tip işlev değişiklikleri veya bir yapının karar verilen işlevinin dışında başka bir işlev ile değerlendirilmeleri, kamusal yapılara duyulan ihtiyaç ve bu ihtiyacı sağlayacak yapı stokunun eksikliğinden kaynaklanır. 1965-1975 yılları arası Karamürsel'in kentsel ölçekteki eksikliklerle kamusal yapılara ilişkin eksikliklerinin giderilmeye çalışıldığı bir dönem olarak dikkat çeker. Bu on yıllık süreçte *"yeni devlet yolu"*nda ortaya çıkan trafik kazalarının kent içinde travma yarattığı ve bu yola yakın noktalarda yer alan eğitim binalarının yanlış bir seçimle yol etrafına yerleştirildiği anlaşılmaktadır. İlçeyi ikiye bölen bu yolda meydana gelen kazalar, yolun güneyinde kalan öğrenciler için ayrı eğitim yapılarının inşa edilmesini gerektirmiştir. Bu açılardan Şube Meydanı önem kazanmıştır.

"Devlet yolu" dışında ilçe sakinlerini ilgilendiren diğer bir sorun imar planının eskimiş olması ve değerini yitirmesidir. Ekonomik sorunlar sebebiyle tam olarak uygulanamayan plan, zaman içinde yeterli gelmemeye başlamıştır. Pazar yerinin deniz kıyısında olmasının getirdiği sorunlar, PTT'nin yerinin belirlenememesi plandaki ana eksikliklerdir. Bu sebeple, 1978 yılında yeni bir imar planı yapılmıştır.

Bir başka sorun konut yetersizliğidir. Kooperatif ve özel girişimlerle apartmanlar yapılmaktaysa da ilçenin nüfusunun hızlı artışı hem imar planının yetersizleşmesine hem de konut eksiğine neden olmuştur. Diğer taraftan, 1970'lerin ilk yarısında inşaat alanındaki girişimler, mimarlık-mühendislik bürolarının açılmasını sağlamıştır. İnşai hareketlilik ilçe için önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. İlçenin gerek nüfus ve gerekse ekonomik canlılığını belirleyen caddeler, bankaların faaliyet gösterdiği caddelerdir. Bunlar, Hürriyet Caddesi, Kemaliye Caddesi, İnönü Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi'dir. Bu caddeler banka binalarının dışında mağazaların ve dükkânların bulunduğu ana caddeler olarak dikkat çekmektedir. Kentin gündelik hayatında alışverişin ve ticaretin canlılığına tanık olmuşlardır. 1965-1975 yılları arası aynı zamanda Karamürsel'de İzmit ve Gölcük'ten hizmet alımının en aza indirilmeye çalışıldığı ve ilçenin gıda, kuru temizleme, giyecek konusunda kendine yeten bir ilçe olması için atılan adımların yoğun olarak yaşandığı bir dönemi tarifler.

KAYNAKÇA

1965-1975 Karamürsel Ekspres Gazetesi

Cumhuriyet'in 50. Yılında Kocaeli: 1973 Kocaeli İl Yıllığı, Haz.: Ertuğrul Ünlüer, Kardeşler Matbaası, İzmit 1973.

Kocaeli İl Yıllığı: 1967, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1970.

TÜRK EVİNDE KULLANILAN CUMBA: KOCAELİ ÖRNEĞİ

Özgür ALGAN*

Tarihi kentlerin en önemli kimlikleri geleneksel konutlardır. Geleneksel konutlar geçmişin günümüze ve yarınlara aktarılabilmesinde büyük önem taşıyan fiziksel çevre elemanlarıdır. Geleneksel konutlar bir yandan üretildikleri ortamın sosyal, kültürel, ekonomik, estetik vb. kültür öğelerinin, diğer yandan ise parsel kullanımı, plan çözümleri, işlevsel özellikleri, cephe kurgusu, yapı malzemesi, yapım tekniği vb. gibi mimari öğelerin anlaşılmasına yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Geleneksel konut; kendisini oluşturan manevi ve maddi kültür unsurlarının bir bütünü olarak algılanmalıdır

Bir kültür olan Türk evinde çıkma adı altında, bir kısım ayırmak, onu bütünü dışında incelemek ve bunlardan bir neticeye yönelmek hatalı olabilir. Zira o, diğer unsurlar gibi evin kopmaz bir parçasıdır. Türlü tecrübelerin işlediği bu eleman evlerimizde öylesine yerleşmiş, öylesine yerine oturmuştur ki, sanki onu kaldırırsanız gayri ihtiyari elinizde bir şey kalmayacak hissi ile karşılaşırsınız.

Türkün atak ruhunu, anlatmak istercesine, evlerde yüksek duvarlardan dışarı fırlayan sokaklara meydanlara taşan karşı komşusuna sarılacak kadar sokulan, yeşilliğe, suya, tabiata kucaklayacakmış gibi uzanan bu unsur, türkün evinde gerek plan ve gerekse cephe olarak tam bir karakterini gösterir. İşte bu sebepledir ki gerek incelemeler ve gerekse örneklerde onu tek başına bırakmamaya mümkün olduğu kadar bütünü ile incelemeye çalışacaktır.

Genellikle yabancılarla fazla temas etmeyen daha ziyade iç hayatını etrafından gizlemeye özen göstermeye çalışan Türkler, kapalı evlerini, Orta Asya'dan getirmiş olduğu yaşam alışkanlıklarını Türkiye'de de uzun müddet yaşatmıştır[1]. İç bahçeli evleriyle sokağa açılmaktan ziyade kendi iç hayatına kapanmış, bugün dahi birçok örnekler göze çarpmaktadır.

Ancak 16. 17. yy itibaren bu örnekler esas kalmakla beraber yavaş yavaş dışarıya açılmaya doğru başlamıştır. Bu tek katlı evlerin iki veya daha fazla önem kazanmaya başladığı görülmektedir.[2]

Zemin rutubetinden kurtulmak, yağan karın etkisinden sıyrılmak, çoğu zamanda, duvarlarıyla sıkışarak büyümek mecburiyeti artık odaların bir asma kattan itibaren

* Arş.Gör. , Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İçmimarlık Bölümü, ozguralgan@gmail.com

1 Kuban, Doğan, *Türk Hayatlı Evi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995. s. 24.

2 Küçükerman, Önder, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul. 1996. s. 58.

genişletmeye gereksinim duyulmaya başlamıştır. Bu sebeple dışarıya sokağa açılmak üzere duyulan ihtiyaç bize çıkmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski evlerimizde pencerelerde cam kullanılmadığı, dış tesirlerden ve görünmekten korunmak için kullanılan ahşap kepenkler, parmaklıklar, kafesler bugün Türk evi yapım geleneğinde devam ettiği görülmektedir. Ancak soğuğa karşı bir hassa camın kullanılışı çıkmalarda mimarinin ruhunu bozmamakla beraber ona bazı imkânlar sağlamaya ve pencerelerinin şekline etki etmeye başlamıştır. Planlamalar da çıkmalar, sofa ve hayatlardan başka odaları da zenginleştirmeğe çalışmıştır.

Başlangıçta çıkmalar sadece başodaya görülmekte idi. Daha sonraları sokak tarafına cephesi olan binaların diğer odalarında da cumba görülmeye başlamıştır.[3]Nitekim 18.yüzyıl doğru sürme pencerelerin genişlemesi ile cephelerinin daha fazla yırtıldıkları böylece manzara ve ışıktan daha fazla yararlanmaya başladığı göze çarpmaktadır.[4]

Cumba günümüze geldikçe terk etmek şöyle dursun dönemin etkilerine göre tasarlayarak daha fazla kullanıma hizmet etmektedir.

Zamanımızda bu yolun sönmesi veya esas ve asıl ruhunu kaybederek garip şekillere bürünmesi kolayca izah edilemez. Orta Asya'dan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına, tuna boylarına, balkanlara, Hindistan, Arap memleketlerine kadar yayılan oralarda yerleşen Türkler, mimarilerini de getirmiş ve kabul ettirmişlerdir. Arap İran gibi şarkı roma gibi Avrupa tesirlerine mukavemet ederek hususiyetlerini muhafaza etmişlerdir[5].

Avrupa tesiri altında Anadolu saf kalmakla beraber İstanbul, İzmir gibi diğer bazı merkezler bu tesirden uzak kalmamıştır. Ancak 18.yüzyıl sonlarına kadar bu yenilikleri kendi bünyelerine uydurmasını bilmişlerdir.

Genellikle çıkma sanat ansiklopedisinde "binaların şakülü satıhlardan ve yukarı kısımlarından dışarıya doğru altı boşta kalmak üzere yapılan mimari kısımlar" diye tarif edilmektedir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde çıkma halk dilinde cumba diye anılmaktadır.[6]

Çıkmalar bazen sahnış, köşk ve saraylarda ise şahnişin veya cihanüma[7] ismini alırlar Evlerde genellikle sofa ve hayatların, özellikle odaların nadiren de servislerin birer cumba olarak çıktıkları görülmektedir.

Çıkmaları Doğuran Sebepler

Çıkmalar adı altında Kocaeli'nin muhtelif bölgelerinden örneklemeler alırken mahalli birçok faktörlerin mevcudiyeti onların, maksat ve şekillerini tamamen birleştirememektedir. İklim ve malzeme gibi teknik faktörler yanında örf, adet ve inanış farkları gibi bazı sosyal faktörler bir takım mahalli tiplerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Çıkmalar, ilk bakışta, iç hayatın dışarıya doğru yansıtılması neticesidir. Ama bunu doğuran birçok ihtiyaçlar, sebepler vardır. Tek katlı evden çok katlıya doğru geçerken görülen bu gelişimin önemli sebeplerini sıraladığımızda;

Oturma yerlerine verilen önem; Zemin katın rutubetinden ve bazen de dışarıdaki iklim şartlarından korunmak üzere zemin katta oturma odaları yukarı alınmasının yanında sokaktan görünmek istemediği için pencere açmayan yaşam kültürü üst katlara çıkınca bu gereksinimi farkına varılmış ve sokağa kolayca açılabilmiş ve çıkılabilmiştir.

Mimari sebepler; Cumbalar genellikle hollerin üstlerine denk getirilmiştir. Bu da holün yağmur ve güneşten de korumasına yardımcı olmuştur. Kocaeli'nde yapılan dar yollar

3 Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını s.73
4 A.g.e. Türk Evi: Osmanlı Dönemi s.74
5 A.g.e. Türk Evi: Osmanlı Dönemi s.82
6 Hasol, Doğan; *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları s.113
7 A.g.e. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğüs.114

dolayısı ile genişleyemeyen zemin kat üst katta yapılan çıkmalar, sokağa gölge vermişlerdir. Onu yağmurdan koruyarak kışın daha mutedil kalmasını da olanak sağlamıştır.[8] Çıkmalar evin oturulan, hayatını canlandıran odalarını işaret etmekle ayrıca bir fonksiyon taşımıştır. Cazip nispetleri ve kitleleri ile evlerin mimari kompozisyonlarını tamamlar, renk ve gölge tesirlerini arttırırlar.

Işık ve serinlemek; Evin en ışıklı olduğu kadar, aynı zamanda en serin yerini teşkil eden çıkmalar, evin en makbul ve şerefli bir köşesi olmuştur. Herkes orada oturmak ister, anne dikişini orada diker, nine kuranını orada okur, misafire orası gösterilir. Rüzgâr birkaç yönden alarak serinlemek imkanı bu cazibeyi daha fazla kamçılamıştır.

Yer kazanmak; Kocaeli'nde yapıların odaları genişletmek ve gönyelemek amacıyla yer kazanılmıştır. Bu daha çok arsa sahası az olup da kalabalıklaşan bir mahallenin ve özellikle tarihi alanlara yakın yerlerde olması sebebiyle daha fazla yayılamayan alanlarda çok görülmektedir.

Manzarayı veya sokağı seyretmek; Türk kadını genellikle günlük hayatın tamamını evinde geçirir. Gittikçe sıkışan şehir artık bahçe veya geniş avlulara imkân veremeyince, kadının dinlenmesi, gelip geçeni seyretmesi, satıcıdan öteberi almasını, komşusuna seslenmesi gibi birçok oyalayıcı sebepler, çıkmaları evvela bir kadının dinlenme ve eğlenme köşesi haline getirmiştir.

Çıkma Tipleri

Çıkmaları birçok bakımdan değerlendirmek mümkündür. Amaçları, formları, yapılışları, şekilleri ve yapıldıkları malzemeler bakımından olduğu kadar, planda işgal ettikleri yerleri bakımından da gruplandırmaktadır. Mimari yönden çeşitlendirilerek, inşaat ve fonksiyonları açısından da incelenebilmektedir.

Kocaeli evlerinde çıkma, odalarda uygulamanın yanında sofa ve hayatlarda, nadiren de merdiven ve servis hacimlerinde görülmektedir. Kocaeli evlerinde hayatların sokağa doğru taşarak çıkmalar meydana getirdikleri çok fazla görülmektedir. Bazılarında bu kısımların ayrılarak başoda veya yazlık oda haline getirdikleri görülmektedir. Hayat mekanını kapatılmak suretiyle sofa haline getirildiği takdirde, bu çıkmalar oda haline dönüşmektedir. İki tarafı oda olarak kullanılan sofalar uzun ise, aydınlık elde etmek amacıyla ayrıca oda aralarından sofa çıkmalar yapılmıştır.

Genellikle sokak tarafına yapılan çıkmalar cephede bulunan oda sayısı ile ilişkilidir. Bu odalar birden fazla ise bazen hepsinde de birer çıkma yapıldığı görülmüştür. Bunlar da genellikle odaları düzeltmek amacı ile yapılan gönye çıkmalardır. Haremlik ve selamlık diye ikiye ayrılan konaklarda her iki kısma da çıkma yapıldığı çok rastlanır. Çıkmaların en önemli özelliği bol ışıklı olmalarıdır. Çıkma tipleri binadaki durumlarına ve formlarına göre grupladığımızda;

1. Binadaki durumuna göre

- Oda genişliğince çıkmalar kullanılarak normal çıkma yapılmaktadır.
- Çıkmanın odadan daha dar tutulduğu örneklerdir. Fazla bir çıkmaya gereksinim olmadığı, komşu çıkmalara imkan vermek için yapılır.
- Genellikle antre üstlerinde veya üstü kapalı bir alan elde etmek için yapılır.
- Gönye çıkmaları sokağı ve arsası çarpık olan yerlerde, fazla rüzgar almak veya bir manzarayı görmek için yapılır.
- Köşe çıkmaları; evin zemin katı dar bir köşe göstermesi sonucu odayı gönyelemek

8 Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi,* s. 18.

üzere kullanılmıştır. Böylece köşe çıkması meydana gelir.

- Dar sokaklarda, arabaların geçebilmeleri için bu köşeler pahlanır veya kesilerek köşe çıkmalar meydana gelir.

Binanın yapısına göre çıkma örnekleri

2. Yönlerine ve formlarına göre

- Bir yönde çıkan çıkmalar
- İki yönde birden çıkan çıkmalar
- Üç yönde birden çıkan çıkmalar
- Dört yönde birden çıkan çıkmalar

Ahşap çıkmalar

Kocaeli'nde genellikle binaları ahşap olduğundan en çok görülen çıkma örnekleri de ahşaptır. Zemin katlar özellikle taş veya kerpiç, üst katlar ise ahşaptır. Ahşap çıkmalı evlerin özelliklerine göre;

Payandalı Çıkmalar

Çıkmayı taşıyan kirişler genellikle iki veya daha fazla payanda ile desteklenmektedir. Bu suretle çıkmaları istenildiği kadar büyütmek imkanı mümkündür. Ahşap payandalar genellikle zemin kat duvarına desteklemek amacıyla konmuş olan hatıllara oturmuştur. Payandaların ne duvardaki hatıla nede kolona oturmaksızın düz veya eğik bir şekilde doğruca zemine vardıkları da görülmektedir.(Resim 2) Payandalar geniş çıkma imkanı vermesinin yanında baş kurtarma mesafesinde sıkıntı çıkarmaktadır. Bu nedenle payanda alt noktasını baş üstünden yüksek tutulmuş veya birinci katın kat yüksekliği normal yükseklikten fazla yapılmıştır. Sokaklar müsait genişlikte olduğu ve payanda altları trafikten korundukları takdirde rahatça kullanılmıştır.

Payandalı çıkma Özgür ALGAN arşivi

Konsol çıkma S.Sertçetin arşivi

Konsol Çıkmalar

Normal döşemelerin uzatılması sonucu sade görünüşlü çıkmalardır. Alt kısmını ayrıca ahşapla kapatıldığı gibi döşeme kirişleri gözükenleri de bulunmaktadır. (Resim 3) Kaplama ikinci bir tercih meydana getirdiği gibi, taşıyıcı kısımları da iklim koşullarından korur.

Konsol Kirişli Çıkmalar

Cephelerde dik gelen duvarlara kirişlerin uzatılması ile elde edildikleri gibi açıklık daha fazla olursa oraya ayrıca konsollar ilave edilen şekilleri de bulunmaktadır. (Resim 4)Bu konsolların cephede kendi halinde gözükenleri olduğu gibi profillendirildikleri ve genellikle ahşapla profiller verilmek sureti ile kapatılmıştır.

Resim 4: Konsol Kirişli Çkma (S.SERTÇETİN arşivi)

Altı Kolonlu Çıkma

Antreyi korumak amacıyla cephede yer aldıkları gibi, bir giriş bölümünü serinletmek için binaya ilave edilmiştir. Çıkmadan ziyade altı boşaltılmış hacimler olarak tasarlanmış olarak görülse de çoğu zaman mesnetler üzerinde taşırlar. (Resim 5) Bu çıkmaları taşıyan kolonlar yada tamamen köşelere isabet eden veya cephede biraz daha içeri alınarak, yukarıda konsollar temin edilmektedir. Bu tür konsollar tasarlanırken konsol çıkmaların konumu ve yapıya vermiş olduğu etkisini arttırmak için çıkmanın altları kapatılmaktadır. Kapatılma teknikleri ise ahşap veya bağdadi üzeri sıva şeklindedir.

Altı Kolonlu Çıkma (Özgür ALGAN Arşivi)

İ.Sağıroğlu Arşivi

Taş Çıkmalar

Taş, konsol çalışabilmek bakımından diğer malzemelere nazaran çok zayıf kaldığından bu tür evler fazla kullanılmamıştır. Ahşabın cumbalarda kullanılmasındaki estetik taş çıkmalarda daha sönük kalmıştır. Ayrıca uygulamalardave detaylarda daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir. Taş çıkmalardaki konsollar ya tamamen boydan boya olur veya konsol kirişler halinde gözükür. Her ikisinde de taşıma kabiliyeti fazla değildir. Bindirme şeklinde olanları dahi, taşın ağırlığı bakımından 50-60cm'yi pek aşmamaktadır. Taş çıkmalar ya doğrudan doğruya taş olur veya ahşapla beraber kullanılır.

Taş boydan boya kademelendirilerek bindirilir .(S.Sertçetin Arşivi)

Ahşapla müşterek kullanılan tiplerde ahşap, lento vazifesi görerek, taş konsollara oturur ve üzerindeki kargir dışarı taşırır.(S.Sertçetin Arşivi)

Çok Katlı ve Mükerrer Çıkmalı Evler

Türk evleri tek kattan çok katlıya geçerken, birçok aşamalardan geçmiştir. İlk olarak zemin kat yükseltilmiş, daha sonra bu alan bir zemin kat haline gelmiş ve bir ara kat ihtiyacı doğmuştur. Halen ara kat birçok evlerimizde görülür ve genellikle bir çıkmanın altına sığınır.[9]

Çok katlı çıkma İ.Sağıroğlu arşivi

9 A.g.e.Türk Hayatlı Evi s.51

Ara katın gelişimi, normal bir kat haline gelmesi ve bazen de değerlendirilerek çıkartılması çok görülür. Ya üst kata nazaran daha az çıkar veya üst katın bir tekrarı haline gelir. Birincisinde daha çok çıkan ikinci kat, zemin kata nazaran daha az çıkmış birinci katın konstrüksiyonuna oturur ki, bu suretle üst katın fazlaca çıkması kademeli bir surette temin edilmiş olur.[10]

Gönye Çıkmalar

Kocaeli'nde sokakların genellikle düz olmayan ve parsellerin çarpık oluşu evlerin planlarının uygulamasında etkili olmuştur. Genellikle bu çarpıklığa önem vermeyen usta, evin odalarında bunun çaresini bulmuş ve cephelerde bu avantajdan çok ustanın kendi fikrini üretmesi ile sorunu çözmüştür.(Resim 10)

Odaların köşelerini dik getirmek üzere gönyelemek için cephe duvar hizasını esas alıp, gönyeyi ayarlamak mümkün iken böylece hareket etmeksizin sokağa çıkmak fikri hep cephede bir armoni ile gölge oyunları vermekte ve aynı zamanda yerde kazandırmaktadır. Sokağa gölge verdiği gibi, köşe pencereleri vasıtası ile de seyretmek mümkündür.[11]

Gönye Çıkma(İ.Sağıroğlu Arşivi)

Gönya Çıkma(Özgür ALGAN Arşivi)

Sonuç

Kültür mirasımızın mimariye ve şehirciliğe yansıyan birçok yönünü birlikte bünyesinde taşıyan yapı gruplarının meydan, sokak vb. faktörleriyle birlikte oluşturdukları yerleşme karakterlerinin korunması, bir anlamda da "yaşatılması" yolunda kararlar üretilmekte, "kentsel sit alanları" tespit edilmektedir.

Bu bölgelerdeki imar faaliyetleri, Kocaeli'nin kendine özgü şehir ve konut karakterini bozmadan sürdürülmelidir. Yeni yapılacak olan binalar, bu karaktere uygun olarak biçimlenmelidir. Kiremit çatılı, cumbalı, avlulu evlerin arasında beton yığınları yükselmemeli, böylece kentin doğal ve tarihsel görünümü bozulmamalıdır.

Kocaeli'nde Kapanca Sokak, Saraylı, Örçün, Ereğli bölgeleri içerisinde birçok konut tescil edilmiştir. Bu tescilli evler tahrip edilmemeli günümüzün yaşam koşullarına cevap verecek restorasyonu yapılmalıdır. Söz konusu evlere yapılacak mücadelelerde tek koşul dış görünümün bozulmamasıdır. Tescil edilen yapıların bulunduğu bölgeler sivil mimarisinin bütün özelliklerini taşıyan eski evlerden en karakteristik olanları bölge içerisinde birer anıt

10 A.g.e.Türk Hayatlı Evis.53
11 A.g.e.Türk Evi: Osmanlı Dönemi s.34

gibi kalmalı, gelecek kuşaklara geçmişin mimari mirası bırakılmalıdır.

Kocaeli ili ülkemizin eski ve güzel bir yerleşme bölgesi olarak gerek eski eserleri gerek eski sivil mimarlık örneklerinin yoğun ve kısmi olarak bozulmamış bulunması nedeniyle bütünü ile korunması gerekli sit sahası olarak tescil edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Çahantimur, A., *Kültür ve Mekân Etkileşimi Kapsamında Konut ve Yakın Çevresi İlişkilerine Diyalektik Bir Yaklaşım*, Y. L. Tezi, İTÜ FBE, İstanbul. 1997

Divleli, A. A., *Geleneksel Türk Evi'nin Cephe Analizi: İstanbul – Zeyrek Semti HaydarMahallesi Örneği*, Y.L. Tezi, Selçuk Üniversitesi FBE, Konya. 2008

Eldem, S.H., *Türk Evi: Osmanlı Dönemi*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, İstanbul. 1987

Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M., T*arihi İzmit Kent Merkezi Geleneksel Konutlar Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2011*

Hasol, Doğan; *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1990

Kuban, D., *Türk Hayatlı Evi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995

Küçükerman, Ö., *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul. 1996

Öztüre, A., *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi 1977*

Sey, Yıldız, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1995

Tosun, Y., *17. ve 19.Yüzyılında Batı Anadolu'da Osmanlı-Türk Şehir Dokuları*, *Bu Dokuları Oluşturan Evler ve Korumaları (yayınlanmış doktora tezi) Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü*, *İzmir 1983*

İZMİT KASRI HÜMAYUN TAVAN RESİMLERİ

Savaş YILDIRIM*

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda dirayetli ve iyi yetişmiş yöneticiler eliyle izlediği başarılı fetih ve yayılma politikası sayesinde üç kıtaya hükmeden, batının çekindiği bir dünya devleti haline gelmiştir. Ancak 17. yüzyıldan itibaren bu ivme tersine dönmeye başlamış uzun süren savaşlar, hızlı nüfus artışı, iç isyanlar devletin askeri ve mali yapısının ciddi şekilde bozulmasına sebep olmuştur. 1699 yılında imzalanan ilk kez toprak kaybettiğimiz Karlofça Anlaşması ve ardından 1715 tarihli Pasarofça Anlaşması artık Batı üstünlüğünün kabul edildiğinin göstergeleridir. 18. ve 19. yüzyıl bu kötü gidişi düzeltmek amacıyla Osmanlı'nın hemen her alanda Batı'ya açıldığı ve köklü reformlar yaparak Batı'nın kurumlarını örnek aldığı bir çağdır. 1839 Tanzimat Fermanı Batılılaşma hareketinin kurumsallaşmasında çok önemli bir dönüm noktası olmuş ve bu hareketin bir devlet politikası olarak benimsenmesini sağlamıştır[1]. Bu köklü reformlar hiç kuşkusuz kültür ve sanat alanına da yansımış, Avrupa'nın barok, rokoko, ampir gibi sanat üsluplarının etkisiyle biçimlenen pek çok görkemli bina inşa edilmiştir. 18. yüzyılda Batılı sanat üsluplarının imparatorluk coğrafyasında etkinlik kazanmasıyla geleneksel minyatür sanatı yavaş yavaş terk edilmeye başlamış ve bu dönemde Osmanlı mimari süslemesine hem konu hem de üslup özellikleriyle yeni bir tür olarak duvar resimleri katılmıştır[2]. En erken tarihli örneklerini Bebek'teki Kavafyan Konağı'nda gördüğümüz[3] bu tür resimler, İstanbul ve Anadolu'da inşa edilen pek çok dini ve sivil yapının baş süsleme öğesi olmuştur.

Bugünkü bilgilerimiz ışığında, Osmanlı döneminde İzmit'te ilk saray binası IV. Murat döneminde yaptırılmıştır[4]. Binanın bir deprem sonucu yıkılması neticesinde II. Mahmut'un saltanatı zamanında yeni bir saray inşa edilmesi gündeme gelmiş, İzmit'in manzarasını çok seven Sultan, Altıncıoğlu Konağı'nın batı tarafında tersaneyi de görüş alanı içerisine alacak yeni bir bina yapılmasını emretmiştir[5]. Bu yapı ne yazık ki II. Abdülmecit döneminde

* Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: savasyildirim76@hotmail.com

1 Günsel Renda, "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara 2002, s.265-282, (271).

2 Rüçhan Arık, "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", *Osmanlı*, Cilt: 11, Ankara 1999, s.423-436, (423).

3 Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1825*, Ankara 1977, s.110.

4 Evliya Çelebi bu sarayla ilgili şu bilgileri vermektedir: "Cümleden mu'azzam Fatih-i Bağdad Sultân Murâd-ı Râbi' sârayı bağ [ve] hadîkalı bir sâray-ı azîmdir kim vasfında lisan kâsırdır. Hâlâ pâdişâhlara mahsusdur. Bâğçe üstâdı ve iki yüz aded bostâncı neferâtları vardır". Ayrıca ünlü seyyah ……."Ve Hünkâr Sârayı kurbunda Tershâne-i âmiresi vardır". Bkz., Evliya Çelebi (Yayınlayan Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), *Seyahatname*, 2. Kitap, İstanbul 1999, s.39, 40; Erdem Yücel, "İzmit'te Sultan Abdülaziz Sarayı", *Türkiyemiz*, Sayı: 30, İstanbul 1980, s.1-6, (5)'te bugünkü Kasrı Hümayun altında ortaya çıkarılan duvar kalıntılarının IV. Murat'ın sarayına ait olduğu görüşündeyse de buna dair kesin bir bilgi ya da belge yoktur.

5 Avni Öztüre, *Resim, Fotoğraf ve Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi*, İstanbul 1969, s.119.

geçirdiği yangın sonucunda ortadan kalkmış ve 1855 yılında yeni hünkar sarayına gerek duyulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan geç tarihli bir belgede Abdülmecit Sarayı'nın da 1859 yılında yangın geçirdiği dile getirilmektedir[6]. Bu eserin yerine Sultan Abdülaziz döneminde bugünkü Kasrı Hümayun inşa edilmiştir. Sultan Abdülaziz'in ardından gelen diğer hükümdarlar tarafından da kullanılan saray, Cumhuriyet döneminde bir süre hükümet konağı ve ziraat odası vazifesi görmüş ve 1967'de İzmit Müzesi olarak açılmıştır[7]. Bina farklı tarihlerde onarımlar geçirmiş olup buna dair dile getireceğimiz ilk önemli belge, Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Arşivi'ndeki H. 1321, M. 1903-1904 ve H. 1326 M. 1908-1909 tarihli Mimar Vedat Tek tarafından hazırlanan onarım keşfi raporudur[8]. H. 1321 onarımında tavan süslemeleri bütünüyle yenilenmiştir. Daha sonra 1958 ve 1997-1998 yıllarında da tamiratlar yapılmıştır. 1999 depreminde ağır hasar görerek uzun süre kapalı kalan eserde 2002 yılında kapsamlı bir restorasyon başlamış ve 2004'te yeniden ziyaretçilerin hizmetine sunulmuştur[9].

Kasrı Hümayun[10] Kocaeli'nin merkez ilçesi İzmit'in Kemal Paşa Mahallesi Saray Yokuşu Sokak'ta etrafı yüksek duvarlarla çevrili bir avlunun ortasında yer alır. Müştemilatı ile birlikte geniş bir alana yayılmıştır. Körfeze hâkim konumundan dolayı İzmit kent siluetinin en önemli unsurlarından biridir. Saltanat kapısı olarak da isimlendirilen avluya giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre eser, Sultan Abdülaziz[11] tarafından H. 1279, M. 1862

6 Şennur Kaya, *Tanzimattan Cumhuriyete İzmit Kenti*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s.199.

7 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü*, İstanbul 1993, s.259, 260.

8 Tülin Onur, *Mimar Vedat Tek Mimari Kişiliği ve Dönemin Mimarlık Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1988, s.90-91.

9 Binanın geçirdiği restorasyonlar ve 1999 depremi sonrası yapılan müdahaleler hakkında detaylı bilgi için bkz., Yegan Kahya, "Izmit Sultan Abdülaziz Imperial Hunting Lodge: Restoration Following the 1999 Earthquake", *İTÜ Journal of Faculty of Architecture*, Vol. 9, No. 2, İstanbul 2012, s.135-151.

10 Eser Av Köşkü, İzmit Sarayı, Küçük Saray gibi isimlerle de anılmaktadır.

11 Abdülaziz Han, Sultan II. Mahmut'un oğullarından biri olup kardeşi Abdülmecit'in ölümü üzerine 25 Haziran 1861 yılında tahta geçmiştir. İyi bir tahsil görmüş Arap dili, şeri ilimler ve musiki eğitimi almış, besteler yapmış, güreş ve avcılıkla meşgul olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi bakımdan en sıkıntılı döneminde tahta çıkmış, onun döneminde batı baskısıyla da olsa idari, hukuki, mali, askeri, ulaşım ve haberleşme alanlarında pek çok yenilik yapılarak toplum hayatına sunulmuştur. Bu yolla Sultan devleti badireden kurtarmaya çalışmıştır. Abdülaziz'in bir diğer önemli yanı Osmanlı tarihinde yabancı ülkelere seyahate çıkan tek padişah olmasıdır. 1867 yılında Fransa İmparatoru ve İngiltere Kraliçesi'nin davetiyle bu ülkelere bir seyahat gerçekleştirmiştir. Kırk altı gün süren bu seyahat sırasında Belçika, Prusya ve Avusturya'ya da uğramış ve bu seyahatin gerek Osmanlı coğrafyasında gerekse Avrupa'da önemli yankı ve sonuçları olmuştur. Tahta çıktığı ilk yıllarda, klasik muhafazakâr ve doğulu bir hükümdar görüntüsü çizen Sultan'ın seyahat sonrasında düşünce yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiş askerlik, eğitim, kültür ve sanat alanlarında bir dizi reformlara imza atmıştır. İmar faaliyetlerine girişmiş ve Avrupa'daki benzerlerini aratmayan pek çok saray ve köşk inşa ettirmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, imparatorluğun geneline yayılan tüm imar faaliyetleri ile karayolları çalışmaları dış krediler yanında halkın desteği ile adeta bir seferberlik havası içinde gerçekleştirilmiştir. Bu da halk nezdinde kendisine karşı duyulan bir sevgi ve güvenin göstergesidir. On beş yıllık saltanatı boyunca yaptığı reform ve yenileşme hareketleri daha çok sadrazamlığa getirdiği kişilere göre biçimlenmiştir. Tahta çıkışından 1871 yılına kadar olan dönem Ali ve Fuat Paşa adlı iki güçlü ve donanımlı yönetici sayesinde aktif ve başarılı olunan bir devirdir. Özellikle dış politikada Osmanlı'nın çıkarlarıyla örtüşen bir siyaset izlenmiştir. Ali Paşa'nın vefatından Sultan'ın tahttan indirildiği zamana kadar geçen ikinci dönem ise kontrolün elden kaçtığı beceriksiz yöneticilerin söz sahibi olduğu bir buhran dönemidir. Abdülaziz Han, 1876 yılında bir halk hareketi sonucunda Hüseyin Avni Paşa'nın komutasındaki askerlerce tahttan indirilmiş ve dört gün sonra hapis hayatı yaşadığı Feriye Sarayı'nda vefat etmiştir. Ölüm sebebi net olarak aydınlatılamamış, bilekleri kesilmiş halde bulunan Sultan'ın bir cinayete mi kurban gittiği ya da tahttan indirilmeyi gururuna yedirememeyerek intiharı mı seçtiği bugün dahi hala tartışılmaktadır. Bkz., Ahmet Hamit Ongunsu, "Abdülaziz" maddesi, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1993, s.57-60; Cevdet Küçük, "Abdülaziz" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1988, s.179-185; Nejdet Gök, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinin Sonuçları ve Yansımaları", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu (12-13 Aralık 2013)*, Cilt: 4, Ankara 2014, s.127-138; Nihat Karaer, "Sultan Abdülaziz'in Paris Seyahati", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu (12-13 Aralık 2013)*, Cilt 4, Ankara 2014, s.139-199; Ahmet Özcan, "Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü, İntihar mı Etti?", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu (12-13 Aralık 2013)*, Cilt: 3, Ankara 2014, s.1-13.

yılında[12] inşa edilmiştir[13]. Mimarı Garabet Balyandır[14]. Yapının Garabet Balyan tarafından inşa edildiği belirtilmekle birlikte bazı araştırmacılar kardeşi Sarkis Balyan'ı mimar olarak bildirmektedir[15]. İki katlı ve kâgir malzeme ile inşa edilen yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir kütle meydana getirmektedir. Giriş açıklığı güney cephededir ve dışa taşkın bir kütle ile vurgulanmıştır. Simetrik ve aksiyal düzenlemeye sahip bina cephelerinde katlar, bütün cepheyi dolaşan silmelerle sınırlanmıştır. Mimari ve mimari süslemesinde dönemin barok ve ampir üsluplarının etkisi açık bir şekilde hissedilmektedir.

Bina, 19. yüzyıl Batılılaşma dönemi mimarisinin karakteristik bir eseri olmakla birlikte iç mekânı son derece zengin tavan resimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bildirimizde amacımız, bu tavan resimlerini kapsamlı bir biçimde tanıtmak ve ardından da karşılaştırmalarla dönemi içerisindeki yerini ortaya koymaktır. Kasrı Hümayun'da süslemeler çoğunlukla tavan yüzeylerine uygulanmıştır. Bu tavan bezemelerinin yanı sıra, üst kat divanhanenin güney ve kuzey cephesinde dört tane de deniz ve gemi betimlemeli duvar resmi vardır. Profilli çıtalarla meydana getirilmiş çeşitli formlardaki geometrik çerçeveler içerisine yerleştirilmiş resimler, konu bakımdan salt manzara tasvirleri, doğa ve hayvan figürlü betimlemeler, semboller ve natürmort olmak üzere farklı konu gruplarına sahiptir. Kuru sıva üzerine yağlıboya ile yapılan bu resimlerde Avrupa resim sanatının derinlik, perspektif, ışık-gölge gibi temel ilkelerinin başarıyla uygulandığı anlaşılmaktadır.

Tavan resimlerinin sanatçısı konusunda kesin bir belge mevcut değildir; bununla birlikte, üslup özelliklerinden hareketle birtakım sonuçlar ortaya koymak mümkündür[16].

Salt doğa tasvirleri: Kasrı Hümayun'da bu tarz resimler yalnızca alt katta ortadaki salonun batısındaki odada görülmektedir. Dikdörtgen tavan yüzeyinin iki köşesine yerleştirilmiş ve iki yandan C-S biçimli bir kartuşla sınırlanmış bu manzaralar, dıştan da içbükey altıgen geometrik çerçeveyle çepeçevre kuşatılmıştır. Belli bir çevreye ya da kente mal edemediğimiz bu süslemeler, sanatçının kendi hayal dünyasından yansıttığı ifadelerdir. İzlenimci bir anlayışın egemen olduğu bu tasvirlerde, yeşillik bir ortamda son derece huzur verici, sakin doğa ve su kenarı görüntülerinden kesitler yansıtılmıştır. Bu resimlerden bir tanesi akarsu kenarı görüntüsüdür. Bu görüntüde tam ortada yer yer beyaz köpükler meydana getirerek akan bir şelale, bunun iki yanında ise yeşil ve sarı tonlarının egemen olduğu eğimli yamaçlar yer almaktadır. İzleyiciye göre sol tarafta tam tepede iki cepheli olarak verilmiş, beyaz boyalı, kırmızı çatılı ve tek katlı bir ev; sağ yanda ise tepenin gerisindeki yüksek ağaçlar, bu dingin doğa görüntüsünü güçlendiren unsurlardır. Gökyüzü puslu olarak yansıtılmış olup beyaz bulutlar arasından yüzünü gösteren parlak güneş Romantizm akımının etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geri planda ise ufuk çizgisi adeta

12 Kitabe metni için bkz., Engin Ürkmez, *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli 2007, s.230.

13 Avluya giriş kapısı üzerindeki bu kitabeye rağmen Tülay Tanyol, *İzmit'teki Sivil Mimari Yapıların Duvar ve Tavan ve Resimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s.9'da eserin inşa tarihine ilişkin kesin bir belge bulunmadığını belirterek 1867-1871 yılları arasına tarihlemektedir; Pars Tuğlacı, a.g.e., s.259'da yapım tarihi olarak 1836-1839 yıllarını vermektedir ki bu tarih Sultan Abdülaziz'in hükümdarlık yıllarına dahi denk düşmez; Öte yandan saray ile ilgili bilgi veren en eski yayınlardan birinde (Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Geographie Administirative, Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De l'Asie Mineure*, Paris 1894, s.359) inşa tarihi belirtilmemekle birlikte sarayın yapımına Abdülmecid zamanında başlandığı ve Abdülaziz döneminde tamamlandığı savunulmaktadır.

14 Pars Tuğlacı, a.g.e., s.259; Erdem Yücel, a.g.m., s.5; Engin Ürkmez, a.g.e., s.227. Garabet Balyan, Balyan Ailesi'nin mimari etkinliğinde ve sürekliliğinde çok önemli rol oynamış II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz döneminde Hassa Mimarı olarak görev yapmıştır. En verimli çalışma dönemi Sultan Abdülmecit'in hükümdarlık yıllarına rastlar. Hiç kuşkusuz en önemli eseri Dolmabahçe Sarayıdır ve bu eseriyle Osmanlı mimarlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yaklaşık otuz yıl kadar süren mimarlık hayatında farklı türlerde pek çok binayı tasarlayıp inşa etmiş ve bunların önemli bir kısmı günümüzde ayakta ve özgün durumunu muhafaza etmektedir. İzmit'te çalışmamıza konu Kasrı Hümayun'dan başka İzmit Çuhahanesi ve Hereke Fabrikası da kendisi tarafından inşa edilmiştir. Mimar hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz., Pars Tuğlacı, a.g.e., s.87-91; Afife Batur, "Balyan Ailesi" maddesi Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 2, İstanbul 1994, s.35-41, (38).

15 Avni Öztüre, a.g.e., s.119; Tülay Tanyol, a.g.t., s.9.

16 Resimlerin sanatçısına yönelik tartışmalara "Karşılaştırma ve Değerlendirme" kısmında yer verilecektir.

kaybolmuş, yüksek dağlar gökyüzüyle bütünleşmiştir. Resimde uzak yakın ilişkisi doğru bir biçimde kurgulanarak, perspektif ilkeleri başarıyla uygulanmıştır (Fotoğraf 1).

Tavan yüzeyindeki resimlerden ikincisi de benzer bir tabiat görüntüsü olup yine bir ırmak kenarı canlandırılmıştır. Ön planda sert fırça vuruşlarıyla meydana getirilmiş kahverengi sarı tonlarında bir ağaç ve bunun gerisinde ise durgun suda seyreden beyaz küçük bir yelkenli izlenmektedir (Fotoğraf 2). Burada da yine sanatçının kendine göre biçimlendirdiği bir doğa anlatımı söz konusudur.

Doğa ve hayvan figürlü betimlemeler: İzmit Kasrı Hümayun'daki bu türden resimler köşkün değişik bölümlerine dağılmış durumdadır. Bunlar arasında alt katta ortadaki salonun tavan yüzeyine işlenmiş iki tane tasvir, gerek anatomik detayları ve ifade güçleriyle son derece başarılı örneklerdir. Kahverengi sarı tonlarındaki kıvrım dallarla meydana getirilmiş barok etkili bir madalyon içerisine alınmış bu resimler, tavanın güney ve kuzey ucuna yerleştirilmiştir. Güney taraftaki madalyonda ön düzlem, ağaçlarla çevrili yemyeşil bir orman görüntüsüdür. Bu doğa manzarası içerisinde tam ortada ağzı, burnu, yeleleri ve diğer vücut detaylarıyla gerçekçi bir biçimde yansıtılmış, hareket halindeki bir aslan dikkati çekmektedir. Figüre ışık gölge ile hacim kazandırılmaya çalışılmıştır. Daha geride ise bu huzur verici doğa görüntüsünü adeta tamamlar nitelikte bir ırmak görülmektedir. Ön plandaki detaylı ve gerçekçi anlatımlara karşılık, kıyının karşı tarafında ise ormanlık alanın devamı niteliğinde ağaçlar, yumuşak fırça darbeleriyle ayrıntıya girilmeden yansıtılmıştır (Fotoğraf 3). Tavanın kuzey ucunda yer alan diğer betimlemede ise akıp giden bir ırmağın kenarında izleyiciye yönelmiş ve anatomisi başarıyla aktarılmış koyu kahverengi tonlarında bir geyik figürü dikkati çekmektedir. Irmağın ikiye ayırdığı kara parçaları, çam ağaçlarıyla zenginleştirilmiş kusursuz, yemyeşil düşsel doğa görüntüleridir (Fotoğraf 4).

Kasrı Hümayun'da bir diğer hayvan figürlü bezeme, üst katta divanhanenin doğusundaki odada görülmektedir. Tavan göbeğinin iki yanına karşılıklı yerleştirilmiş ve kahverengi sarı tonlarında barok etkili bir kartuşla çerçevelenmiş tasvirlerden bir tanesinde ön plan, yeşillik, ağaçlık bir ortamda aslan figürlü betimlemedir. Profilden verilmiş, beyaz ve kahverengi ile işlenmiş aslan figürü kas yapısı, pençeleri ve diğer anatomik detaylarıyla batı resim tekniğinde ve doğadaki aslına uygun bir şekilde tasvir edilmiştir. Hemen ayakları önünde muhtemelen avlayarak etkisiz hale getirdiği bir hayvan (ceylan?) yere boylu boyunca uzanmış vaziyettedir. Arka plandaki siyah gri tonlarındaki dağ sıraları perspektife uygun ve gökyüzüyle adeta bütünleşmiştir (Fotoğraf 5). Aynı odanın tavanındaki ikinci hayvan figürlü tasvir doğa içerisinde hareketli bir şekilde yansıtılmış geyik figürüdür. Bu tabiat görüntüsünde ağaçların, yeşillik alanın açık-koyu renk tonlamaları başarıyla ifade edilmiştir. Fonda tepeler ve dağ sıraları doğru bir perspektifle ve masmavi açık bir gökyüzüyle birlikte yansıtılmıştır (Fotoğraf 6). Her iki hayvan figürlü betimlemeyi kuşatan kartuşun kenarlarından farklı renklerdeki C ve S biçimli kıvrım dallar çıkarak tavan göbeğine doğru ilerlemektedir. Sarayın alt katında ortadaki salonun batısındaki odada hayvan figürlü iki tane tasvir daha vardır. Divanhanedeki yırtıcı hayvan betimlemelerine göre daha naif üslupla yansıtılmış bu resimlerden bir tanesi dingin bir kır manzarasıdır. Geniş bir perspektifle yansıtılmış bu görüntüde sarı tonlarının egemen olduğu çayırlık alanın ortasından küçük bir dere akmakta ve kıvrılarak akıp giden bu dereden bir ördek su içmektedir. Bu su birikintisinin üzerinde, korkulukları çizgilerle verilmiş tek gözlü bir köprü iki kara parçasını birbirine bağlamaktadır. Derenin sol kenarında dallarının bir kısmı resim çerçevesinin dışına taşmış olmakla birlikte bir ağaç, onun etrafındaki çalılıklar ve gökyüzüne doğru havalanan iki kuş bu dingin tabiat görüntüsüne eşlik etmektedir. Arka planda siyah ve grinin değişik tonlamalarıyla verilmiş dağ sıraları, puslu gökyüzü ile birleşmiş ve ufuk çizgisi belli belirsiz hale gelmiştir (Fotoğraf 7). Pastel renklerin egemen

olduğu ikinci betimleme de benzer özelliklere sahiptir. Ön düzlemde ırmak kenarında su içen ördekler görülmektedir. Bunun gerisinde sarı tonlarında geniş bir düzlük alan vardır. Fonda birbirine yaslanan ve açık koyu tonlamalarıyla verilmiş dağ sıraları perspektif bakımından son derece başarılı ve ustacadır. Gökyüzünde, beyaz bulut kümeleri ve dağ sıraları arasından ufuk çizgisinin sonsuzluğu hissedilmektedir (Fotoğraf 8). Her iki resim de iki yandan C-S biçimli bir kartuşla sınırlanarak dıştan içbükey altıgen bir çerçeve içerisine alınmıştır.

Natürmortlar: Eserdeki tavan resimlerinde önemle işlenmiş konulardan birisi de hiç kuşkusuz ölü doğa tasviri olarak adlandırdığımız natürmort kompozisyonlardır. Bunların en güzel örnekleri üst kata çıkışı sağlayan merdiven sahanlığı tavanında görülmektedir (Fotoğraf 9). Burada her biri oval madalyon içerisine alınmış ve iç içe iki kare çerçeve ile çepeçevre kuşatılmış sekiz tane tasvir vardır. Bunlardan dört tanesi koyu bir fonda verilmiş meyve natürmortlarıdır. Armut, nar, kiraz ve elma gibi meyveler resimlenmiştir. Diğerleri ise açık renk zeminde değişik renklerdeki çiçek demetleridir. Profilli çıtalarla meydana getirilmiş karelerin tam köşe noktalarından birbirine bağlanmasıyla merkezde yıldız benzeri bir çerçeve meydana gelmiş ve bu çerçeve içerisine de beyaz çiçek buketleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf 10). Üst katta divanhanenin tavanında, akantus yapraklarıyla taçlanmış oval madalyonlar içerisinde simetrik iki tane natürmort daha yer almaktadır. Burada da hem çiçek hem meyvelerin bir arada verildiği görülmektedir (Fotoğraf 11). Bu türden bir diğer bezeme, alt katta orta salonun batısındaki odada yer almaktadır. Tavan göbeğinin doğu ve batı yanına simetrik olarak yerleştirilmiş kompozisyonda, bir sepetten adeta fışkırırcasına çıkan değişik renklerdeki çiçek ve yapraklar C-S kıvrımlar yaparak iki yana yayılmaktadır. Çiçeklerin yer aldığı koyu kahverengi sepetin dış yüzeyi hasır örgüsü biçiminde verilmiş ve açık koyu tonlamaları başarıyla yapılmıştır. Natürmort, ikizkenar bir yamukla dört yandan kuşatılmıştır (Fotoğraf 12). Bir diğer natürmort süsleme, üst katta divanhanenin doğusundaki odada görülmektedir. Düzgün olmayan sekizgen bir kartuş içerisine alınmış simetrik kompozisyon, saksıdan çıkan mavi, kırmızı ve sarı renkli güllerle meydana getirilmiştir. Saksıdan iki yana doğru yayılan dalların uçları, üzüm salkımlarıyla nihayetlenmektedir (Fotoğraf 13).

Semboller: Sultan Abdülaziz'in İzmit'e geldiğinde ikamet etmesi için bizzat onun isteğiyle inşa edilmiş köşkün tavan resimlerinde birtakım sembollerin de yer alması kaçınılmazdı. Özellikle üst kattaki divanhanede ikizkenar bir yamukla geometrik çerçeve içerisine alınmış kompozisyonda pek çok simge bir arada verilmiştir. Tam ortada üzerinde iki tane nefesli çalgının bulunduğu püsküllü bir Türk bayrağı vardır. Bunun arkasında adeta bayrağa zemin teşkil eden zeytin dalları, yalnızca sapı görünen bir kılıç ve iki tane de mızrak birbirinden bağımsız simgesel objeler olarak yer almaktadır. Bu kompozisyonun hemen yanında ise açılmış rulo halinde bir kâğıt ve adaleti simgeleyen terazi, bu sembolik anlatımı zenginleştiren motiflerdir (Fotoğraf 14). Divanhanedeki tavan resimleri arasında bir diğer simetrik tasvirde kenarları işlemeli yeşil ve kırmızı kumaş üzerinde Nişani Osmani[17] adlı yedi kollu yıldızdan ibaret madalya göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra daha

17 Bu nişan Sultan Abdülaziz zamanında 12 Aralık 1861 tarihli nizamnameyle çıkartılmış, her türlü devlet hizmetinde başarı kazanmış kişiler için özel olarak tasarlanmıştır. Dört rütbeli olarak düzenlenerek, yalnızca birinci ve ikinci kademelerine şemse verilmiş ve ayrıca murassa adı verilen değerli taşlarla da süslenmiştir. Birinci ve ikinci kademeye ait Nişani Osmani'nin kolları ve ortadaki göbeği kuşatan bordüründe yeşil, merkezinde ise kırmızı mine kullanılmıştır. Bu mine üzerinde "El müstenid'ü bi'ttevfikat el rabbâniye, melik-i devlet-i Osmaniye Abdülaziz Han" ifadesi, nişanın arkasında "Darphane-i Âmire" damgası vardır. Üçüncü derece Osmanlı nişanı kendine has kordonu ile boyuna asılır. Dördüncüsü ise göğsün sol yanında yer alır ve sahibinin ölümünden sonra hazineye bırakılırdı. Sultan Abdülaziz, 1862 yılı Bursa gezisi sırasında Osman Gazi'nin Türbesi'ne son derece kıymetli taşlarla süslenmiş Nişan-i Osmani asmıştı. Bu nişanın orta kısmındaki yazıları kuşatan bordürde yeşil mine yerine yirmi yedi adet zümrüt kullanılmıştır. Bu eser halen Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'nde (nr. 2/ 1029) ile teşhir edilmektedir. Nişani Osmani hakkında bilgi için bkz., İbrahim Artuk, "Nişan" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, İstanbul 2007, s.154-156, (155); T. Nejat Eralp, "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, Ankara 2002, s.683-686.

önce gördüğümüz kılıç, mızrak gibi savaş aletleri burada da tekrar etmektedir. Kumaş, açık koyu tonlamaları ve kıvrımlı hatlarla yansıtılmıştır. Kompozisyonu ikizkenar bir yamuk dört yönden kuşatmaktadır (Fotoğraf 15).

Divanhanenin doğusundaki odanın üst örtüsünde yer alan dört tasvir de benzer sembolik motifleri içermektedir. Altın yaldızlı zeminde işlenmiş bu resimlerde Türk bayrağı ana bezeme unsuru olmuş, bazen telli bir çalgı ve bir nota kitabı ile, kimi zaman da çift bayrak kalın bir kitap ve kağıt ile birlikte yansıtılmıştır[18]. Bu sembolik motiflerin etrafı zeytin dallarıyla kuşatılarak düzgün sekizgen bir kartuş içerisinde yansıtılmıştır (Fotoğraf 16-17). Sembolik betimlemeler bağlamında belirtebileceğimiz son resim üst katta büyük salonun batısındaki odada görülmektedir. Düzgün olmayan beşgen çerçeveler içerisine alınarak altın yaldızlı zeminde verilmiş bu tasvirlerde, çiçek demetleri arasında tef ve solfej kitabı gibi müzikle bağlantılı objeler yer almıştır (Fotoğraf 18).

Karşılaştırma ve Değerlendirme

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan en sıkıntılı döneminde tahta çıkmış Sultan Abdülaziz, eski görkemli günlere yeniden dönmek adına halkın özlemle beklediği bir hükümdardı. Halktaki bu sevgi ve ümit bir bakıma özden uzaklaşma şeklinde gelişen Batılılaşma hareketine tepki olarak da değerlendirilebilir[19]. Ancak Sultan Abdülaziz de diğerleri gibi giriştiği reform ve yenileşme hareketlerinde batının kurumlarını temel ve örnek almış, hatta yaptığı seyahatle bizzat Avrupa medeniyetini yerinde görme ve inceleme imkânı bulmuştur. Hükümdarlık döneminde mali sıkıntılara rağmen Avrupa'daki mimari uygulamalara benzer tarzda pek çok yapı inşa edilmiştir. Bu eserler arasında yer alan İzmit Kasrı Hümayun, gerek işlenen konuları ve gerekse üslup ve teknik özellikleriyle 19. yüzyılın bezeme anlayışını en güzel şekilde yansıtmaktadır. Resimleri konuları bakımından sınıflandırdığımızda en önemli grubu hiç kuşkusuz doğa tasvirleri alır. Bu tür tasvirler iki şekilde yansıtılmıştır. Bunlardan ilki figürsüz sadece huzur verici tabiat sahnelerine yer verilen manzaralardır. İkincisi ise hayvan figürleriyle birlikte yansıtılmış doğa görüntüleridir. Her iki tür de esas itibariyle belli bir çevre teşhisi yapılamayan hayali manzaralardır. Özellikle figürsüz doğa tasvirlerinde izlenimci bir yaklaşım kendini göstermektedir.

İzmit Kasrı Hümayun'da orta salonun batısındaki odada yer alan salt doğa tasvirlerinin en yakın benzerlerini Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk'te[20] görmekteyiz[21]. Akarsu, çağlayan gibi su öğesi ile birlikte görülen Romantik etkili huzur verici yalın tabiat anlatımları, her iki eserin üslup bütünlüğüne de işaret eder. Benzer tarzdaki doğa görünümleri yine 19. yüzyılın ikinci yarısına ait Dolmabahçe Sarayı (1842-56) 30 numaralı Sefirler Odası'nda[22] ve Yıldız Şale Köşkü Sedefli Salon önündeki merdiven sahanlığı tavanında[23] da karşımıza çıkar. Bu tür hayali manzaralar başkent İstanbul'un ardından Anadolu'ya da yayılmış, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca tutkuyla ele alınarak işlenmiştir[24].

18 Pelin Şahin Tekinalp, "Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi", *Türkler*, Cilt: 15, Ankara 2002, s.440-448, (445)'de palet, fırça, pergel, gönye, nota kağıdı, müzik aletleri gibi sanata ilişkin semboller içeren düzenlemeleri güzel sanatlara ilginin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir.

19 Nejdet Gök, a.g.m., s.127.

20 Resim ve bilgi için bkz., Mesut Dündar, "Beylerbeyi Sarayı Tavan Resimleri", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi (5-10 Ekim 2009), Bildiriler*, Cilt: IV, Konya 2012, s. 825-834, (828, Resim 1).

21 Güzel sanatlara ve özellikle resim sanatına ilgi duyan Sultan Abdülaziz, Beylerbeyi Sarayı'nın tavan ve duvar resimleriyle bizzat ilgilenmiş, resimlerin eskizlerini kendi çizmiş, tavan süslemelerine de emsaller göstererek görkemli bir şekilde süslenmesini istemiştir. Buna dair belgeler günümüzde Milli Saraylar Arşivi'nde mevcuttur. Bkz., Güller Karahüseyin, "Beylerbeyi Sarayı ve Ünlü Konukları", *Milli Saraylar 1992*, Ankara 1992, s.126-141, (132-133).

22 Şule Yum, "Son Dönem Osmanlı Saray Yapılarındaki Bazı Tasvirler Üzerine Gözlemler", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991), Bildiri Özetleri*, Cilt: III, Ankara 1995, s.543-552, (543, Resim 1).

23 Ayşe Pelin Şahin, *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı Duvar ve Tuval Resminde Manzara Olgusu Üzerine Bir Örnekleme: Şale Köşkü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1991, s.46,49.

24 Anadolu'daki belli bir çevreye mal edilmeyen manzara resimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Rüçhan Arık,

Ele aldığımız eserde yemyeşil doğa içerisinde ya da bir ırmak kenarında verilmiş hayvan figürlü resimler, anatomik detayları ile son derece gerçekçi bir şekilde aktarılmıştır. Özellikle alt katta orta salonun; üst katta ise divanhanenin doğusuna bitişik odanın tavanında karşımıza çıkan aslan, geyik, gibi av hayvanı betimlemeleri, üslup bakımından Dolmabahçe Sarayı Camlı Köşk tavan eteğindeki[25], Beylerbeyi Sarayı Serdap Köşkü'ndeki[26] resimlerle benzerlik gösterir ve adeta aynı sanatçının elinden çıkmış izlenimi uyandırır.

İzmit Kasrı Hümayun'da bayrak, arma, terazi, mızrak gibi sembolik anlamlar içeren motifler ve çeşitli müzik aletlerinin ifade edildiği kompozisyonlar, özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısında yaygındır. Dolmabahçe Sarayı'nın çeşitli mekânlarında[27] ve Beylerbeyi Sarayı'nda[28] zengin görünüşlerle karşımıza çıkmaktadır.

Ele aldığımız eserin ne kitabesinde, ne arşiv belgelerinde ne de süslemelerinde herhangi bir sanatçı ismine rastlanmamaktadır[29]. Bununla birlikte yapıdaki resimlere bakıldığında gerek konu ve gerekse üslup bakımından en yakın benzerlerini, bahsettiğimiz üzere Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı'nda buluyoruz. Her iki eserin resimlerini yapan sanatçı konusunda bir takım belgeler mevcuttur. Milli Saraylar Arşivi'nde yer alan 2978 numaralı, 1864 tarihli arşiv belgesi Beylerbeyi Sarayı'nın tavan süslemelerini yapmak üzere Mabeyn Hümayun ressamlarından Mason Bey'in görevlendirildiğini belirtmektedir[30]. Öte yandan Journal de Constantiople Gazetesi'nin 11 Nisan 1882 tarihli sayısında Mason Bey için "Fransız sanatkârı Mösyö Mason'a üçüncü dereceden bir mecidiye nişanı verilmiştir." denmekte ve bu gazetede Dolmabahçe Sarayı'nın bazı dekorasyonlarının da kendisi tarafından yapıldığı ifade edilmektedir[31]. Bu açıdan bakıldığında Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı'nın süslemelerini yapan Mason Bey'in bu eserlerle çağdaş İzmit Kasrı Hümayun'da da görev alması üslup benzerliği de dikkate alındığında söylenebilir.

Sonuç olarak Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilmiş İzmit Kasrı Hümayun süslemelerine, gerek işlenen konular ve gerekse resimlerin mekânlara dağılımı itibariyle, özel bir önem verildiği açık bir şekilde görülmektedir. Güzel sanatlara ilgi duyan ve kendisi de resimler yapan Sultan Abdülaziz, Beylerbeyi Sarayı'ndakine benzer şekilde eserin bezemeleriyle bizzat ilgilenmiş ve yönlendirmiş olmalıdır. Doğrudan doğruya batılı bir karakter taşıyan bu resimlerde empresyonizm, romantizm gibi o dönemde Avrupa'da gelişen sanat akımlarının etkisi hissedilmektedir. Eser, tavan resimleriyle 19. yüzyıl ikinci yarısının büyük programlı saray yapıları Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı ile bütünlük içerisindedir. Doğal afet ve zamanın verdiği tahribatlar ile resimler zarar görmüş olsa da günümüze yakın zamanlarda gerçekleştirilmiş kapsamlı restorasyonlar ile eser korunmaya çalışılmıştır.

Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara 1988, s.122-125. Anadolu'daki duvar resimlerini anlayış bakımından üç gruba ayırarak değerlendirmek mümkündür. Birinci gruptakiler geleneksel anlayışı yansıtan minyatür özelliğindeki resimlerdir. İkinci olarak hem geleneksel hem de batılı karaktere sahip resimler gelir. Üçüncüsü ise doğrudan doğruya batılı nitelikteki tasvirlerdir. Bkz., Rüçhan Arık, a.g.m., s. 431.

25 Şule Yum, *Milli Saraylarda Duvar ve Tavanlarda Yer Alan Doğa ve Mimari Konulu Manzara Resimleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s.92, 163 Resim 135.

26 Mesut Dündar, a.g.m., s.831, 836 Resim 8.

27 Harem Dairesi Sultan Abdülmecit'in Yatak Odası, Valide Sultan Kabul Odası, Veliaht Dairesi, Şehzadelerin Ders Çalışma Odası ve Harem merdiven sahalığında bu tarz kompozisyonları görmekteyiz. Bu mekanlardaki tasvirler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Şule Yum, a.g.tez, s. 175-176.

28 Mesut Dündar, a.g.m., s.832, 837 Resim 13-15.

29 Pars Tuğlacı, a.g.e., s.259'da eserin duvar ve tavan resimlerinin Sepon Bezirciyan'ın; Avni Öztüre, a.g.e., s.119'da Ressam Azerian'ın eseri olduğu görüşündedir; Vital Cuinet, a.g.e., s.359, sarayın üst kat süslemelerinin Parisli sanatçı Mösyö Mason tarafından yapıldığını dile getirmektedir; Erdem Yücel, a.g.m., s.6'da muhtemelen Cuinet'e dayanarak ikinci kat bezemelerini Fransız ressam Sasson'a mal etmektedir. Fakat Yücel, bu bilgiyi kaydederken Mason'u yanlışlıkla Sasson olarak yazmış olmalıdır. Çünkü 19. yüzyıl resim sanatına baktığımızda ne Osmanlı coğrafyasında ne de Avrupa'da bu adla bir sanatçı ismine rastlamadık.

30 Güller Karahüseyin, a.g.m., s.132.

31 Şule Yum, a.g.m., 545.

KAYNAKÇA

Arık, Rüçhan; *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1988.

Arık, Rüçhan; "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", *Osmanlı*, Cilt: 11, Ankara 1999, s.423-436.

Artuk, İbrahim; "Nişan" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s.154-156.

Batur, Afife; "Balyan Ailesi" maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul 1994, s.35-41.

Cuinet, Vital; *La Turquie D'Asie Geographie Administirative, Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De l'Asie Mineure*, Paris 1894.

Dündar, Mesut; "Beylerbeyi Sarayı Tavan Resimleri", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi (5-10 Ekim 2009), Bildiriler*, Cilt: IV, Konya 2012, s. 825-834.

Eralp, T. Nejat; "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, Ankara 2002, s.683-686.

Evliya Çelebi (Yayınlayan Zekeriye Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), *Seyahatname*, 2. Kitap, İstanbul 1999.

Gök, Nejdet; "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinin Sonuçları ve Yansımaları", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu (12-13 Aralık 2013)*, Cilt: 4, Ankara 2014, s.127-138.

Kahya, Yegan, "Izmit Sultan Abdülaziz Imperial Hunting Lodge: Restoration Following the 1999 Earthquake", *İTÜ Journal of Faculty of Architecture*, Vol. 9, No. 2, İstanbul 2012, s.135-151.

Karaer, Nihat; "Sultan Abdülaziz'in Paris Seyahati", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu (12-13 Aralık 2013)*, Cilt: 4, Ankara 2014, s.139-199.

Karahüseyin, Güller; "Beylerbeyi Sarayı ve Ünlü Konukları", *Milli Saraylar 1992*, Ankara 1992, s.126-141.

Kaya, Şennur; *Tanzimattan Cumhuriyete İzmit Kenti*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Küçük, Cevdet; "Abdülaziz" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1988, s.179-185.

Ongunsu, Ahmet Hamit; "Abdülaziz" maddesi, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1993, s.57-60.

Onur, Tülin; *Mimar Vedat Tek Mimari Kişiliği ve Dönemin Mimarlık Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1988.

Özcan, Ahmet; "Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü, İntihar mı Etti?", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu (12-13 Aralık 2013)*, Cilt: 3, Ankara 2014, s.1-13.

Öztüre, Avni; *Resim Fotoğraf ve Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi*, İstanbul 1969.

Renda, Günsel; *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1825*, Ankara 1977.

Renda, Günsel; "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler Ansiklopedisi*, C.15, Ankara 2002, s.265-282.

Şahin, Ayşe Pelin; *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı Duvar ve Tuval Resminde Manzara Olgusu Üzerine Bir Örnekleme: Şale Köşkü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1991.

Tanyol, Tülay; *İzmit'teki Sivil Mimari Yapıların Duvar ve Tavan ve Resimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Tekinalp, Pelin Şahin; "Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara 2002, s.440-448.

Tuğlacı, Pars; *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü*, İstanbul 1993.

Ürkmez, Engin; *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli 2007.

Yum, Şule; *Milli Saraylarda Duvar ve Tavanlarda Yer Alan Doğa ve Mimari Konulu Manzara Resimleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991.

Yum, Şule, "Son Dönem Osmanlı Saray Yapılarındaki Bazı Tasvirler Üzerine Gözlemler", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*, Bildiri Özetleri, Cilt: III, Ankara 1995, s.543-552.

Yücel, Erdem; "İzmit'te Sultan Abdülaziz Sarayı", *Türkiyemiz*, Sayı: 30, İstanbul 1980, s.1-6.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1 Kasrı Hümayun alt kat orta salonun batısındaki oda tavan resmi

Fotoğraf 2 Kasrı Hümayun alt kat orta salonun batısındaki oda tavan resmi

Fotoğraf 3 Kasrı Hümayun alt kat orta salon tavan resmi

Fotoğraf 4 Kasrı Hümayun alt kat orta salon tavan resmi

Fotoğraf 5 Kasrı Hümayun üst kat divanhanenin doğusundaki oda tavan resmi

Fotoğraf 6 Kasrı Hümayun üst kat divanhanenin doğusundaki oda tavan resmi

Fotoğraf 7 Kasrı Hümayun alt kat orta salonun batısındaki oda tavan resmi

Fotoğraf 8 Kasrı Hümayun alt kat orta salonun batısındaki oda tavan resmi

Fotoğraf 9 Kasrı Hümayun merdiven sahanlığı tavan resimleri genel görünüş

Fotoğraf 10 Kasrı Hümayun merdiven sahanlığı tavan resimleri detay

Fotoğraf 11 Kasrı Hümayun divanhane tavanında natürmort

Fotoğraf 12 Kasrı Hümayun alt kat orta salonun batısındaki oda tavan resmi

Fotoğraf 13 Kasrı Hümayun üst kat divanhane doğusundaki oda tavan resmi

14 Kasrı Hümayun üst kat divanhane tavan resmi

Fotoğraf 15 Kasrı Hümayun üst kat divanhane tavan resmi

Fotoğraf 16 Kasrı Hümayun üst kat divanhanenin doğusundaki oda tavan resmi

Fotoğraf 17 Kasrı Hümayun üst kat divanhanenin doğusundaki oda tavan resmi

Fotoğraf 18 Kasrı Hümayun üst kat divanhanenin batısındaki oda tavan resmi

KARAMÜRSEL'İN OD TAŞI VE TARİHÎ YAPILARDA KULLANIMI

Zeynep AHUNBAY*

Giriş

Karamürsel'in güneyindeki Tepeköy ve Dereköy dolaylarından çıkarılan bej-yeşil renkli taşlarbin yılı aşkın süredir İzmit çevresinde ve İstanbul'da anıtsal ve yöresel mimaride kullanılmıştır. Jeolojik olarak dasitik veya riyodasitik tüfolarak anılan ve büyük bloklar çıkarılmasına olanak veren bu taşlar, ateşe dayanıklı olmalarından dolayı "od taşı" olarak anılmışlardır. Osmanlı döneminde od taşı Selâtin camilerinin temellerinin yanı sıra, sivil mimaride, hanlarda, hamam külhanlarında, ocaklarda, imaret fırınlarında, top dökümhanelerinde ve darphanede kullanılmıştır.

Karamürsel od taşı ocaklarının Bizans döneminde de işletildiği, yöreden çıkarılan taşların 6. yüzyılda İstanbul'da Ayasofya ve Küçük Ayasofya gibi önemli eserlerin ana taşıyıcı duvarlarında tuğla örgü arasında hatıllar olarak yer aldığı gözlenmektedir (Foto 1). İstanbulda 6. yüzyıldan sonra yapılan Bizans yapılarında od taşına rastlanmamaktadır. Ortaçağ'da azalan yapı faaliyeti, savaşlar ve 14. yüzyılda Osmanlı egemenliğine giren bölgeden taş almanın zorluğu bu sonucu etkilemiş olabilir.

Ocakların Osmanlı dönemindeki işletimi ile ilgili olaraktarihî belgeler ve halen ayakta olan yapılar bolveri sağlamaktadır. Ocaklardan çıkarılan büyük boyutlu taşlar Karamürsel'in "Kavak İskelesi" olarak anılan noktasından kayık ve gemilerle İstanbul'a taşınarak Süleymaniye, Sultan Ahmet, Laleli, Nuruosmaniye, Eyüp gibi önemli camilerin yapımında kullanılmıştır.

16. ve 17. yüzyıl Osmanlı yapılarında od taşı daha çok temel inşaatında kullanılırken, 18. yüzyılda büyük boyutlu küfeki taşı çıkarmak zorlaştığı için, od taşı yapıların köşelerinde, kapı ve pencere sövelerinde sıkça kullanılır olmuştur. Marmara bölgesindeki tarihî yapıları olumsuz etkileyen 1766 depreminden sonra gerçekleştirilen onarımlarda ve 19. Yüzyıl yapılarında od taşı yoğun olarak yer almıştır. Günümüzde yapılarda kullanımı aktif olmayan od taşı, restorasyonlar için aranan bir malzemedir. Tarihî yapıların restorasyonu yanında, çimento üretimi için kullanılan od taşı konusunda son yıllarda üniversitelerde bilimsel araştırmalar yürütülmüş; jeolojik özellikleri, ocakları, mimarlıkta kullanımı, konservasyonu konularında yayınlar yapılmıştır[1].

* Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Taşkışla 34437 Taksim/İstanbul, e-mail: zahunbay@gmail.com

1 Kemal Erguvanlı, vd. " The significance of research on old quarries for the restoration of historic buildings with special reference to Marmara region, Turkey", *Engineering Geology of Ancient Works, Monuments and Historical Sites, Preservation and Protection*, Marinos ve Koukis (Ed.), 1988 Balkema, Rotterdam, s. 631-637; Zeynep Ahunbay, "Osmanlı

Od Taşı Ocakları ve Od Taşının Fiziksel Özellikleri

Osmanlı arşiv belgelerinde Karamürsel'den çıkarılan büyük boyutlu taşların İstanbul'a getirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Ocakların işletim sistemi ve yeri konusunda tarihî belgelerde ayrıntı verilmemiştir. Eski ocaklar Karamürsel'in 3 km güneydoğusunda Tepeköy'de ve 6 km güneybatısındaki Dereköy'de yamaçlarda bulunmaktadır. İçinde zeolit minerali olmasından dolayı, od taşı ve benzeri magmatik taşlar jeologlar tarafından "zeolitik tüfler" olarak anılmaktadır[2]. Yapılan araştırmalarda birim hacim ağırlığı az, su emme ve aşınmaları fazla bulunmuştur [3]. Deneyler sonunda elde edilen ortalama değerler: birim hacim ağırlığı 2,06 gr/cm^3; su emme oranı % 7,83; porozite 16,11; basınç dayanımı 35,2 MPa'dır.

Ateşe dayanıklı olan od taşı (*seng-i ateş*), bu özelliğiyle ocaklar, fırın, hamam külhanı yapımında yer almıştır. Laleli Külliyesi inşaat belgelerinde "*seng-i nar*" olarak da anılan4 od taşı caminin zemin altında kullanılmıştır. Od taşı büyük bloklar çıkarılmasına izin verdiği için, yüzyıllar boyunca tercih edilmiştir. Dış hava koşullarına dayanımının az olması ve renk olarak bej, kahverengi, yeşil tonlarında, değişken, koyu renklerde bulunması, dış cephede kullanımını sınırlayan özellikleridir. Daha dayanıklı ve açık renkli kireçtaşı bulunamadığında, yapılar tümüyle od taşından inşa edilmiştir. Geç Osmanlı döneminde, kireç taşı kolay temin edilemediğinde, cephelerde homojen bir görüntü elde etmek için od taşı üstü boyanarak/badanalanarak kullanılmıştır.

Yumuşak bir kayaç olduğundan, hava kirliliği ve yağışlar od taşının yüzeyinin bozulmasını hızlandırmakta; oyuklar oluşmakta, parçalar kabuk halinde kabarıp dökülmektedir. Taşların içyapısında bulunan feldispat mineralleri, dış hava etkileriyle ayrışarak kil minerallerine dönüşmekte; kil minerallerinin taşın yüzeyinde oluşturduğu koyu kahverengi lekeler, kötü bir görüntü ortaya çıkarmaktadır.

Od Taşının Marmara Bölgesindeki Yapılarda Kullanımı

Osmanlı dönemindeki kullanımı 16. ve 19. yüzyıllar arasına ait çok sayıda belgeyle izlenebilen od taşının, Bizans döneminde de kullanıldığı, İstanbul'daki tarihî anıtlar incelendiğinde görülmüştür. Od taşı Justinianus döneminde (527-565) çokca kullanılmıştır. Bizans mimarlık tarihçilerinin kaynağına değinmeden 'yeşil taş'[5] olarak andıkları od taşı, 6. yüzyılda inşa edilen Ayasofya ve Küçük Ayasofya (Sergios ve Bakkhos) gibi anıtlarda tuğla sıralar arasında 30-40 cm yüksekliğinde hatıllar olarak yer almıştır (Foto 1). Hatıl bloklarının yüksekliği, muhtemelen, od taşlarını çıkarmak ve taşımak için optimum bir boy olarak tercih edilmiş olmalıdır. İlk yapımı 6. yüzyıla tarihlenen, Osmanlı döneminde I. İbrahim ve II. Mustafa'nın gömülmesiyle türbeye çevrilen Ayasofya Vaftizhanesi'nin dış duvarlarında da od taşı hatıllar gözlenmektedir.

Osmanlı tarihi belgelerinde od taşının selatin camilerinin temellerindeve hamamlarda kullanımına dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Belgeler daha çok İstanbul'daki yapı faaliyeti için çıkarılan ve deniz yoluyla İstanbul'a taşınan od taşlarıyla ilgilidir. Od taşı Karamürsel ve İzmit çevresinde dekullanılmıştır (Foto 2). Od taşının kullanıldığı önemli bir külliye, Fatih döneminde Osmanlı yönetimine katılan Hersek'in Bey'inin oğlu olan ve

Mimarlığında Od Taşı", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, 3-7 Eylul 1991*, s.27-34; Uz vd., "Karamürsel- Yalova arasındaki piroklastik kayalarda otijen mineral oluşumları", *Yer Bilimleri Dergisi*, 27(1995), s.136-139; Seden Acun-Özgünler, *Tarihi Yapılarda Kullanılan Volkanik Tüflerin Konservasyonu Üzerine Bir Araştırma: Od Taşı Örneği*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, 2007.

2 Acun, *Tarihi Yapılarda ...*, s. 75.

3 Kemal Erguvanlı vd., *Marmara Bölgesi Eski Taş Ocaklarının İşletilebilme ve Taşlarını Restorasyonda Kullanabilme Olanaklarının Araştırılması*, TÜBİTAK Proje No 681, İstanbul 1989, s.173; Acun, *Tarihi Yapılarda ..*, s.115

4 Aras Neftçi, *Laleli Külliyesinin İnşaat Süreci*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, 2002.

5 Rowland Mainstone, *Hagia Sophia, Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church*, New York 1988, s. 67.

Müslümanlığı kabul ederek Hersekzade Ahmet Paşa adını alan zat tarafından Dil İskelesi'nin karşısında, od taşı ocaklarına çok yakın konumda yaptırılmıştır[6]. İstanbul'dan Anadolu'ya, Bursa'ya giden kervan yolu üzerinde bulunan Hersekzade Ahmet Paşa Külliyesi cami, mektep, medrese, kervansaray, imaret, hamam, çeşmeyapılarından oluşuyordu. Külliyesine su getirmek için kemerler yaptıran Ahmet Paşa'nın eserlerinde yöreden kolayca sağlanan od taşı kullanılmıştır. Zaman ve depremlerin etkisiyle külliyenin mektep, medrese, imaret ve kervansarayı günümüze ulaşamamıştır. 1766 ve 1894 depremlerinden zarar gören cami ise onarımlarla ayakta tutulmuştur[7].

Prof. Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan Süleymaniye Külliyesi belgelerinden, Karamürsel'den getirilen od taşları ile ilgili birçok ayrıntı öğrenilmektedir. Belgelerde taş ocaklarında çalışan işçiler ve çıkarılan taş blokların boyutlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Temellerde büyük ve küçük kalıp olarak iki farklı boyutta od taşı bloğu kullanılmıştır. Belgelerde büyük kalıpların 2,5x1,5 zira (yaklaşık olarak 187,5x112,5 cm); küçük kalıpların 1,5x1 zira (112,5x 75 cm) ölçülerinde olduğu belirtilmiştir[8].

Sultan Ahmet Külliyesi inşaat belgelerinde de Karamürsel'den od taşı getirilmesiyle ilgili kayıtlar bulunmaktadır[9]. Caminin kıble duvarının altında yer alan bodrum katında od taşı ayak ve tonoz örgüsünde kullanılmıştır.

17. yüzyılda anıtsal yapıların cephelerinde küfeki kullanımına özen gösterilmekle birlikte, Bakırköy ve çevresindeki küfeki taşı ocaklarının işletilmesinin maliyetinin artması, yüzeye yakın ocakların verimsizleşmesi, İstanbul'daki mimarların küfeki taşı kullanımını sınırlamış; cephelerde, kapı, pencere sövesi, kornişlerde od taşı kullanımına yönelmişlerdir. Topkapı Sarayı'nın sahil köşklerinden olan Sepetçiler Kasr'nın 1643 yılındaki yenilenmesi sırasında, alt kat ayaklarında ve üst kat beden duvarlarında od taşı kullanılması dikkat çekicidir. Zemin kattaki bazı od tai bloklar üzerinde taşçı işaretleri bulunmaktadır.

17. yüzyılda ticaret yapılarında od taşı kullanımının yaygınlaştığı gözlenmektedir. Büyük Valide Han (Foto 3) ve Vezir Hanı gibi büyük anıtsal ticaret yapılarıningeniş avlularını çevreleyen revaklardaodtaşı kullanımı, han mimarisinde yeni bir renk ve doku etkisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her iki han da bugün çok bakımsız ve değişmiş olduğundan, asli mimarilerine ait izleri kavramak, bütünüalgılamak zor olmaktadır.

Od Taşının 18. Yüzyılda İstanbul'un Anıtsal Yapılarında Kullanımı

18. yüzyılda İstanbul'da anıtsal mimaride kireçtaşı ve mermer cephelerin önde gelen malzeme olmayı sürdürmüş; od taşı daha çok önemli anıtların temellerinde ve mütevazı yapılarda kullanım alanı bulmuştur. Birçok sıbyan mektebi, kütüphane, hanın duvarları, kapı ve pencere söveleri, kat ve saçak kornişleri, konsol taşlarıod taşından yapılmıştır.

Eminönü'nde yer alan 1710 tarihli Ali Paşa Hanı'nda giriş ve avlu cephelerinde od taşının tuğla ile birlikte kullanıldığı gözlenmektedir. Zemin kat kapı söveleri, avlu alt ve üst kat revak taşıyıcı ayakları, korkulukları od taşındandır. 17. yüzyılda yapılan Büyük Valide Hanı'nın giriş cephesinin küfeki taşından yapılmasına özen gösterilirken; Ali Paşa Hanı'nın giriş cephesindeki birçok öğe gibi, konsollar da od taşından yapılmıştır.

18. yüzyılda Nuruosmaniye Camii'nin yapımıyla ilgili olarak, inşaat kâtibi Ahmed Efendi'nin hazırladığı risalede, od taşlarının altyapıda kullanıldığı belirtilmiştir. 1162 H./1749 yılında "*Yeryüzüne çıkmağa dört arş*ın kaldıkta köprülük od taşı ferşine şuru

6 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 1, Tarih Vakfı, İstanbul 1996, s. 211-212.
7 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, C. III, İstanbul 1973, s. 284-288.
8 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camisi ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. I, TTK, Ankara 1972, s. 354-355.
9 ZeynepNayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1975, s. 102; TSMA D. 5112.

olunduğu"10 ifadesinden, caminin zemini altında, toprak seviyesinin yaklaşık 3 m altında od taşı kullanılarak bir döşeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin yapımında kullanılan taşların taşınmasıyla ilgili bilgiler arasında od taşının "*Karamürsel nam kasaba havalisi ve civar kazaların... kat ve ihrac hasıl olup*" denilerek getirildiği yer tanımlanmış; taş bloklarının kebir ve vasat kayıklarla, gemilerle nakledildiğibelirtilmiştir[11].

III. Mustafa dönemi (1757-1774) inşaatlarında od taşının küfeki taşı ve tuğla ile birlikte kullanıldığı gözlenmektedir. Ayazma Külliyesi ile ilgili inşaat defterlerinden (1172/1759-1174/1760) od taşının külliyenin hamamında, vakıf mütevelli evinde, imam evlerinde, vakfa bağlı fırında ve vakfa bağlanan han, kargir mahzen yapımında yer aldığı; taban taşı, köprülük ve kırma taş olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır [12]. Yapım masrafları arasında "*köprülük od taşları*"nın taşınmasıyla ilgili mavna ücreti de yer almaktadır[13].

1760-1763 yılları arasında yapılan Laleli Camii ve Külliyesi için de Karamürsel'den od taşı temin edilmiştir. Mimarbaşı Mehmet Tahir Ağa'nın eseri olan caminin yanındaki geniş terasın altında inşa edilen tonozlu mekânların yapımında od taşı kullanıldığı tarihî kayıtlarda belirtilmiştir. Yerinde yapılan gözlemlerde de od taşı kullanımı izlenebilmektedir. Altyapının anıtsal nitelikli taş ayakları ve başlıkları küfeki taşından yapılmış, kaba yonu taşlı olan altyapı kesimleri od taşıyla örülmüştür.

Laleli Külliyesi'nin vakfı olan Büyük Yeni Han'ın kârgir yapısındaod taşı önemli bir yer tutmaktadır (Foto 4). Yazıtına göre han 1177 H./1761 tarihlidir[14]. İki avlu çevresinde şekillenen üç katlı han Çakmakçılar Yokuşu üzerinde, eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Büyük Yeni Han'ın üçgen çıkmalarla hareketlendirilen sokak cephesinde od taşı zemin kat seviyesinde, konsollarda, pencere sövelerinde, kat kornişlerinde kullanılmıştır. İri bir kütlesi olan hanın dış köşelerinde duvarın almaşık örgüsü iri od taşı bloklarıyla güçlendirilmiştir. Avlu çevresinde iserevak taşıyıcılarında, merdiven basamaklarında, kapı ve pencere söveleri gibi birçok mimari ögede yer almaktadır.

Bahçekapı'da bulunan 1780 tarihli I. Abdülhamit Külliyesi'nde yapıların hiyerarşişine, anlamına bağlı olarak kullanılan malzemeler farklıdır. Külliyenin önemli yapıları olan Sultan I. Abdülhamit'in anıtsal türbesinin ve sebilinin cepheleri Marmara mermeri ile kaplanmıştır. Medrese ve kütüphane bölümünde ise duvarlar daha mütevazı malzemeyle yapılmıştır. Duvarlar taş-tuğla almaşık örgülüdür; köşelerde, sövelerde od taşı kullanılmıştır. Kütüphanenin ikinci katını taşıyan güçlü konsollar, yapı köşelerini destekleyen iri bloklar da od taşındandır.

Hanlar bölgesinde od taşının yoğun olarak kullanıldığı, cephelerin tümüyle od taşıyla kaplı olduğu uygulamalar da vardır. 1883 tarihli Büyük Ticaret Hanı (Foto 5) malzeme olanaklarının sınırlı olduğu ortamda, yapıcıların od taşına yöneldiğine işaret eden bir uygulamadır. Hanın girişindeki profiller, cephe taşları, pencere çerçeveleri hep od taşından yapılmıştır. Cephede od taşının bir ton açık yeşilinin; sövelerde ise koyusunun kullanılması güzel bir etki yaratmıştır. Taşın doğası gereği, zamanla giriştekiprofiller aşınmış, ayrıntılar keskin hatlarını yitirmiştir.

İstanbul'daki birçok 18. yüzyıl sıbyan mektebi, kütüphane deduvarlar taş/tuğla almaşık örgülü, kapı ve pencere söveleri, konsollar, kornişler od taşındandır. Vefa'daki Atıf Efendi Kütüphanesi (Foto 6) giriş cephesinde kapı, pencere söveleri, kat kornişi ve konsollar od

10 Ali Öngül, "Tarih-i Cami-i Nuruosmani", *Vakıflar Dergisi*, 24 (1994), s. 131-132.
11 Öngül, "Tarih-i Cami-i …", s. 139.
12 Neslihan Sönmez, *18. Yüzyıl Mimarisi için bir kaynak olarak Ayazma İnşaat Defterleri*, yayınlanmamış doçentlik çalışması, İstanbul 1991, s. 109, 127, 142, 159, 175.
13 Sönmez, *18. Yüzyıl Mimarisi için* …, s. 177, 190.
14 Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, VGM Yayını, 1976, s. 113-115; Gönül Cantay, "Büyük Yeni Han", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1994, s. 349-350.

taşıyla yapılmıştır. Kütüphanenin okuma odası ve meşrutasında da od taşı öne çıkmaktadır. Karaköy'deki Reisülküttab İsmail Efendi Sıbyan Mektebi de benzer biçimde giriş cephesinde, kapı, pencere sövelerinde od taşı kullanılmış olan çok sayıda örnekten biridir.

18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sivil Mimarisinde Od Taşı

Osmanlı yönetimi, İstanbul'da sık sık ortaya çıkan ve ahşap evlerden oluşan mahalleleri yakıp yok eden yangınlar dolayısıyla, evlerin kârgir yapılmasını zorlayan nizamnameler çıkarmıştır. Bu kurallara bir kısım halkın uyduğu; evlerini taş ve tuğla ile inşa ettikleri görülmektedir (Foto 7). Haliç'in Ayakapı-Ayvansaray arasındaki kıyı bölgesinde bulunan ve "Fener evleri"15 olarak tanınan kargir konutlar, taş ve tuğla kullanılarak yapılmıştır. 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen Fenerevleri'nde duvarların esas yapısı yükseklik ve uzunlukları fazla olmayan kireç taşları ve tuğlalarla oluşturulmuş; saçak kornişleri tuğladan, kirpi saçak şeklinde veya taşırtma tekniğinde yapılmıştır. Konsollar, kapı, pencere söveleri gibi yapı ögeleri ise, iri od taşı bloklarla oluşturulmuştur.

1766 ve 1894 Depremleri Sonrasında Yapılan Onarımlarda Od Taşı Kullanımı

1766 depreminden hasar gören bazı anıtların onarımındaod taşı kullanılmıştır16. Depremden zarar gören ve ardından taşıyıcıları güçlendirilen Zeyrek Camii'nin Kuzey Kilisesi'nde, aslında tuğladan olansaçak bitişininyerine od taşı kornişler yerleştirildiği gözlenmiştir.

1766 depreminde ağır hasar gören ve yeniden yapılan Fatih ve Eyüp Camilerinin temellerinin od taşı bloklarıyla yapıldığı tarihî belgelerden öğrenilmektedir. Eyüp Camii'nin temel ızgarasında kullanılan od taşı bloklarının boyutları 2x1x0,5 zira (yaklaşık olarak 150x75x37,5 cm) olarak belirtilmiştir.

19. yüzyılda, 1894 depremi sonrasındaki onarımlarda da od taşından yararlanıldığı gözlenmektedir. Kuruluşu 15. yüzyıla giden Ahi Çelebi Camii Eminönü'nde, Haliç Surlarının dışındaki alanda bulunmaktadır17. 16. yüzyılda bir yangın geçirdikten sonra Mimar Sinan tarafından onarılan cami, üzerine kurulduğu dolgu zemin ve depremler dolayısıyla zamanla çökmüş ve taşıyıcı sisteminin desteklenmesi gerekmiştir. 1894 depreminden hasar gören caminin yıkılarak yerine yeni bir cami yapılması gündeme gelmişse de, eski caminin sağlamlaştırılarak yaşatılması yoluna gidilmiştir. Bugün camide birçok dönem, birlikte izlenebilmektedir. 1894 depremi sonrasında yapılan sağlamlaştırma müdahalelerinde demir çekme çubukları, kılıçlar ve od taşı kullanılmıştır. Son cemaat yerinde ve harimdeki taşıyıcıların kesitleri, etraflarına od taşından gömlek örülerek büyütülmüştür. Od taşı sonradan kapatılan cemaat yeri revak cephesindeki pencere sövelerinde de kullanılmıştır. 1999 depremi sonrasında yapılan onarımla, caminin güneybatı cephesinde kubbe kemerleri altında bulunan od taşı örgü açığa çıkmıştır. İç mekân sıvalı olduğundan taş doku iç mekândan görülememektedir.

19. Yüzyıl Sonu - 20. Yüzyıl Başı Yeni Tasarımlarında Od Taşı Kullanımı

19. yüzyılda Avrupa'da gelişen canlandırmacı (revivalist) mimari akımlar, İstanbul'da çalışan yabancı mimarlar aracılığıyla Osmanlı mimarlık ortamına girmiş ve yerli mimarları da etkilemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında neoklasik, neobarok üsluplarda yapılar Osmanlı başkentinde yayılmış; canlandırmacı akımın Osmanlı mimarlığına özgü biçim ve ögeleri kullanan bir üslup şeklinde gelişmesiyle ilginç örnekler verilmiştir. 19. yüzyıl sonunda

15 Gülen Yamaner, *Eski Haliç Yerleşme Bölgesi Fener Mahallesi ve Fener Evleri Üzerine Koruma Amaçlı Çalışma*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış master tezi, 1984, s. 30-34.

16 Deniz Mazlum, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001, s. 61.

17 Yüksel Yoldaş Demircanlı, İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, VGM İstanbul 1989, s. 23-25.

geçerli olan 1. Milli Mimari akımının uygulayıcıları arasında yer alan yabancı mimarların bazı önemli tasarımlarında od taşı kullandıkları gözlenmektedir.

İstanbul'da Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretim üyeliği yapan Fransız Alexandre Vallaury ve II. Abdülhamit'in saray mimarı olarak çalışan İtalyan Raimondo D'Aronco 19. yüzyıl mimari akımlarını İstanbul'a taşıyan, aynı zamanda Osmanlı başkentinde karşılaştıkları mimariden etkilenerek ulusal mimari üslubunda tasarımlar yapan mimarlardır.

Raimondo D'Aronco'nun 19. yüzyıl sonuna doğru Sultan Ahmet Meydanında yaptığı Yeniçeri Kıyafethanesi, dalgalı, geniş saçaklarıyla dikkati çeken bir yapıdır. Yeniçeri Müzesi olarak tasarlanan binanın kuzeye bakan giriş cephesi kabartma panolar, pilastırlarla hareketlendirilmiştir. Bugün Marmara Üniversitesi Rektörlüğü kullanımında olan müzenin alt katında kireçtaşı, üst katında od taşı kullanılması beyaz taş bulunmasındaki sıkıntıdan kaynaklanmış olmalıdır. Müzenin saçakla korunan kuzey cephesindeki od taşı profiller bozulmadan günümüze gelebilmiştir (Foto 8). Müzeye bitişik Tarım ve Maden Bakanlığı'nın üst katında ve kat kornişinde de od taşı kullanılmıştır. Müze ve Bakanlık binalarının eski bir resminde cephe beyaz boyalı görünmektedir; cephede homojenliği bozan taş rengi farklılıklarının badana ile kapatıldığını düşünmekteyiz.

Mimar Alexandre Vallaury'nin önemli eseri Düyun-u Umumiye Binası'nın (1897-99) anıtsal girişi od taşının çok özel bir kullanımını sergilemektedir. Bugün İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılan tarihî yapının üç kat yüksekliğindeki orta bölümündeki sivri kemer ve yan duvarlar da od taşından yapılmıştır. Osmanlı mimari ögelerinden geniş saçaklar, furuşlar, Batılı öğelerle birlikte, alışılmadık bir kompozisyon içinde kullanılmıştır (Foto 9). Bu ünik örnekte yeşil ve beyaz taşların ardışık olarak kullanılmasıyla, od taşının rengi öne çıkarılmış; dekoratif etkisi vurgulanmıştır.

Od Taşının Sanayi Yapıları, Mutfak ve Hamamlarda Ateşe Dayanıklı Özelliğiyle Kullanımı

Od taşının ocaklarda ve hamam külhanlarında kullanıldığı tarihî belgelerden öğrenilmekte; eski yapılarda yapılan gözlemlerle de bu bilgi doğrulanmaktadır. 1574 yılında Mimar Sinan'ın Topkapı Sarayı hareminde yaptığı hamam için od taşı getirtilmesine ait belge bu malzemenin hamam külhanlarında kullanımına örnektir18. Üsküdar Ayazma Külliyesi'nde de ocak ve fırın yapımıyla ilgili olarak od taşı talepleri bulunmaktadır19. İmaretlerin mutfaklarında, üzerine kazanlar konularak çorba, pilav, et yemekleri pişirilen ocaklarda; fodla fırınlarında da od taşı kullanılmıştır.

İstanbul'da Fatih döneminde, Galata surları dışında yapılan ilk Tophane, patlama ve yangınlar sonucu onarım ve yenilemeler geçirmiştir. Bugün mevcut Tophane geç Osmanlı dönemi yapısıdır (Foto 10). Top dökümü sırasında yükselen ortam sıcaklığı ve patlama tehlikesi gösteren bir üretim sürecinde ocaklarda ateşe dayanıklı taş kullanımı tercih edilmiştir. Tophane binası içinde, örtüyü taşıyan ayaklarda, duvarlarda ve alttaki ocak kesiminde od taşı kullanıldığı gözlenmektedir.

Lengerhane, Tersane için çapalar üretilen, içinde demirin biçimlendirildiği bir sanayi yapısıdır. Haliç kıyısında, Sütlüce'de bulunan Lengerhane degeç Osmanlı dönemine aittir. Hem dönemin taş bulma olanakları, hem de üretim sürecinin gerektirdiği koşullar uyarınca, inşaatte od taşı kullanımı tercih edilmiştir. Ana taşıyıcı ayaklar, döşemenin altındaki ocaklar od taşından yapılmıştır.

18 Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile ilgili Yazmalar-Belgeler*, İstanbul 1988, s. 134.
19 Neslihan Sönmez, *18. Yüzyıl Mimarisi için .. ,* s. 125, 142, 175.

Sonuç

Od taşı günümüz sanat tarihçileri ve mimarlarının çok tanımadığı bir malzemedir. Dolayısıyla, 20. yüzyılda yapılan birçok onarımda od taşı yerine başka taşlar kullanılmış; bu durum renk ve doku açısından farklılık yaratmıştır. Örnek olarak Karaköy'de bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii gösterilebilir. İlk yapılışı 1640'lara tarihlenen cami, kitabesine göre 1186 H./1772'de bir onarım geçirmiş; yenilenmiştir[20]. Bugün minarenin kaidesinin bir kısmı od taşından, kalan kısmı, gövdesi, şerefesi kireç taşındandır. 20. yüzyıl onarımında seçilen taş türüne dikkat edilmemesi veya uygun taşım o sırada kolayca od taşı temin edilememesi nedeniyle, minare farklı bir taş kullanılarak onarılmış; yamalı bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda onarımlarda özgün malzeme kullanımı ilkesine daha fazla uyma çabası gösterildiğinden, od taşından yapılmış eserlerin, ayrıntıların doğru malzeme kullanılarak onarılması için uygun malzeme araştırılmakta; temin edilmesi için çaba gösterilmektedir. Od taşının onarımda başarıyla kullanımına örnek olarak İzmit'te 1999 depreminden zarar gören Av Köşkü'nün restorasyonu gösterilebilir. Köşkün hasarlı taşları Karamürsel'den getirilen od taşlarıyla yenilenmiştir[21]. İstanbul'da halen onarılmakta olan Mısır Çarşısı'nda od taşı ayrıntılar, özgün malzeme kullanılarak yenilenmektedir. Aya Sofya'nın batı cephesinde yapılmakta olan onarımda Ortaçağ payandalarının yüzeylerindeki çok aşınmış od taşı blokların yerine yenilerinin konulması için gerekli malzeme sağlanarak hazırlık yapılmıştır. Siyavuş Paşa Medresesi'nin geç Osmanlı döneminde elden geçen mahzen bölümünde kapı ve pencere sövelerinde kullanılan od taşlarının yenilenmesi için Karamürsel'den taş ısmarlanmıştır.

Karamürsel'in od taşı Marmara bölgesinin mimari mirasının oluşumuna katkı sağlayan önemli bir kaynaktır; Ayasofya'dan Düyun-ı Umumiye binasına kadar uzanan zaman diliminde, değerli eserlerin oluşturulmasında yer almıştır. Bu doğal kaynağın iyi tanınmasını, değerinin bilinmesini ve gelecekte de onarımlarda kullanılabilmesi için özenle işletilmesini diliyoruz.

20 Tahsin Öz, İstanbul Camileri, C II, TTK Ankara 1965, s. 38-39.

21 Yegan Kahya, "İzmit Sultan Abdülaziz Imperial Hunting Lodge: Restoration following the 1999 earthquake", *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 9/2, (2013), s. 135-151.

KAYNAKÇA

Acun-Özgünler, Seden, *Tarihi Yapılarda Kullanılan Volkanik Tüflerin Konservasyonu Üzerine Bir Araştırma: Od Taşı Örneği*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, 2007

Aktuğ, İlknur, "Ayazma Camisi İnşaat Defteri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, *3-7 Eylul 1991*, s.79-89

Alioğlu, Hakan Selçuk, *Saksı Han'ın Restorasyon Projesi*, İTÜ Fen Bilimleri Ensititüsü, yayınlanmamış master tezi, İstanbul 1992

Ahunbay, Zeynep, "Osmanlı Mimarlığında Od Taşı", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, *3-7 Eylul 1991*, s.27-34

Altınay, Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, C. III, İstanbul 1973

Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Camisi ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. I, 2, TTK, Ankara 1972, 1979

Cantay, Gönül, "Büyük Yeni Han", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı- Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul 1994, s. 349-350

Demircanlı, Yüksel Yoldaş, İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, VGM İstanbul 1989

Erguvanlı, Kemal, Eriş, İsmail, Ahunbay, Metin ve Zeynep, " The significance of research on old quarries for the restoration of historic buildings with special reference to Marmara region, Turkey", *Engineering Geology of Ancient Works*, *Monuments and Historical Sites*, *Preservation and Protection*, Marinos ve Koukis (Ed.), 1988 Balkema, Rotterdam, s. 631-637

Erguvanlı, Kemal, Ahunbay Metin ve Zeynep, Eriş İsmail, Erdoğan Mustafa, Onak Ahmet, Eyüboğlu Rahmi, *Marmara Bölgesi Eski Taş Ocaklarının İşletilebilme ve Taşlarını Restorasyonda Kullanabilme Olanaklarının Araştırılması*, TÜBİTAK Proje No 681, İstanbul 1989

Erguvanlı, Kemal, Ahunbay, Zeynep, "Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Eserlerinde Kullandığı Taşların Mühendislik Jeolojisi ve Mimari Özellikleri", *Mühendislik Jeolojisi Bülteni*, 11(1989), s.109-114

Güran, Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, VGM Yayını, 1976

Kahya, Yegan, "İzmit Sultan Abdülaziz Imperial Hunting Lodge: Restoration following the 1999 earthquake", *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 9/2, (2013), s. 135-151

Mainstone, Rowland, *Hagia Sophia*, *Architecture*, *Structure and Liturgy of Justinian's Great Church*, New York 1988

Mazlum, Deniz, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.1, Tarih Vakfı, İstanbul 1996

Nayır, Zeynep, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1975

Neftçi, Aras, *Laleli Küll**iyesinin İnşaat Süreci*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, 2002

Öngül, Ali, "Tarih-i Cami-i Nuruosmani", *Vakıflar Dergisi*, 24 (1994), s. 127-146

Öz, Tahsin, İstanbul Camileri, C II, TTK Ankara 1965

Sayar, Malik, Erguvanlı, Kemal, *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İTÜ Maden Fakültesi, İstanbul 1962

Sönmez, Neslihan, *18. Yüzyıl Mimarisi için Bir Kaynak Olarak Ayazma İnşaat Defterleri*, yayınlanmamış doçentlik çalışması, İstanbul 1991

Sönmez, Zeki, *Mimar Sinan ile ilgili Yazmalar-Belgeler*, İstanbul 1988

Yamaner, Gülen, *Eski Haliç Yerleşme Bölgesi Fener Mahallesi ve Fener Evleri Üzerine Koruma Amaçlı Çalışma*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış master tezi, 1984

Uz, B., Esenli, F., Manav, H., Aydos, Z., "Karamürsel- Yalova arasındaki piroklastik kayalarda otijen mineral oluşumları", *Yer Bilimleri Dergisi*, 27(1995), s.136-139

RESİMLER

1. Küçük Ayasofya 6. yy

2. İzmit Orhan Bey Camii istinat duvarı

3. Büyük Valide Hanı 17. yy

4. Büyük Yeni Han 1761

5. Büyük Ticaret Hanı 1883

6. Atıf Efendi Kütüphanesi

7. Fener Evi

8. Yeniçeri Müzesi

9. Düyun-u Umumiye Binası, 1897

10. Tophane

POLARİZE BÖLGE-KENTİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İLİŞKİSİ: SANAYİLEŞME İKTİSADI AÇISINDAN KOCAELİ YARIMADASI ÖRNEĞİ

Barış AYTEKİN*

Kutuplaşma teorisi, kent tarihinin iktisadi faktörler tarafından bir kumaş gibi dokunma sürecinde, bir kentte üretim olanakları açısından ortaya çıkan üstünlüklerin aynı zamanda önemli bir çekim merkezi gücüne sahip olma avantajlarına vurgu yapmaktadır. Ancak bu sürecin, kendi içinde pozitif ve negatif dışsallıklara sahip olan optimal kent büyüklüğünü aşma riskini de kendi içinde taşıması, kentlerin sürdürülebilirliği sorunu açısından önemli olmaktadır. Bu nedenle polarize (kutuplaşmış-gelişmiş) merkezler -belirli bir ölçeğe kadar- büyümenin faydalarından yararlanma olanaklarına sahip olmasına rağmen daha sonra aşırı kalabalık bölge ve ulaşım sorunu; yerleşim alanı yetersizliği ile çevre kirliliği problemleri; sosyo-ekonomik dönüşümün neden olduğu problemler vb sonucu kentsel alanın sürdürülebilirliği sorunu ile karşılaşmaktadır.

Kocaeli yarımadası da Türkiye'nin sanayileşme tarihi sürecinde önemli bir polarize bölge olarak öne çıkarken, bu dönüşümün önemli sonuçları ortaya çıkmıştır. Öncelikle Türkiye ekonomisine önemli bir katma değer üreterek büyümenin anahtarına sahip olan bu bölge sanayileşmenin çekim kuvveti ekseninde ortaya çıkan bir sanayi-kenti olarak kentlerin sürdürülebilirliği sorunu açısından dikkat çekmektedir. Bunun yanında Türkiye'de sanayi kent tarihi açısından sahip olduğu gelişim dinamiklerinin belirlenmesi, sürdürülebilir kentleşme sorunu açısından da önemli bilgilerin elde edilmesine olanak sağlayacaktır.

Bu nedenle kentin tarihsel dönüşüm sürecinin, polarize bölge-kentin sürdürülebilirliği ilişkisi ekseninde incelenmesi; iktisadi büyüme sonucunda ortaya çıkan olumsuz yan sonuçların gelişim sürecine, zaman faktörünün göz önüne alınarak daha geniş açıdan ve dinamik bir bakış açısıyla bakılmasına olanak sağlayacaktır. Bu çözümleme sonucunda Kocaeli kentinin tarihsel olarak büyüme süreciyle birlikte önem kazanan nüfus, ulaşım, çevre sorunları, gelir dağılımı, kentlileşme olgusu vb değişkenlerinin sürdürülebilir kent açısından önemi de vurgulanmış olacaktır.

Giriş: Polarize Bölge-Kentin Sürdürülebilirliği İlişkisi ve Dinamikleri

Polarize Bölgenin Tanımlanması

Polarize bölge, kentin sürdürülebilirliği ilişkisinin belirlenmesi öncelikle 'polarize bölgenin' tanımlanabilmesi açısından önemlidir. Ayrıca kentlerin sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerin de açıklanmasını gerekli kılmaktadır.

Bölgeler arasındaki ilişkilerin yoğunluğu göz önüne alınarak dinamik bir bölge tanımlaması açısından polarize (kutuplaşmış) bölge kavramı ortaya çıkmaktadır[1]. Bir

* Yrd. Doç. Dr, Kırklareli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-mail: baytek02@gmail.com,

1 Dinler, 2012: 77

ülkedeki yerleşim birimleri karşılıklı olarak ilişki içindedir. Küçük merkezler ticari yönden daha büyük yerleşme merkezlerine bağlıdır. Kendisinden daha küçük bir ya da birkaç yerleşim merkezini etkisi altına alan merkez, cazibe merkezi haline gelmiştir[2].

Bu şekilde bir veya birden fazla yerleşim merkezini etkisi altına alan cazibe merkezinin oluşturduğu etki sahası polarize bölgeyi oluşturur. Bir ülkede yerleşim merkezlerinin sayısı çok fazlaysa irili ufaklı çok sayıda cazibe merkezi olacak ve bir o kadar da polarize bölge mevcut olacaktır. En büyük merkez ülkede birinci derecede polarize merkez olma özelliğini taşıyacaktır. Yani bir yerleşme merkezinin etki alanı ne kadar genişse o denli büyük bir polarize bölge oluşacaktır. Ülkede bulunan büyük yerleşme merkezleri ve etkiledikleri küçük yerleşme merkezleri göz önüne alındığında o ülkedeki ikinci, üçüncü, dördüncü derece polarize bölgelerin oluşumundan söz edilir[3].

Polarize bölgenin açıklanması açısından ise kalkınma kutbu kavramı dikkat çeker. Hiç kuşkusuz kalkınma iktisadı kuramları içerisinde daha çok bilinen ve bölgesel planlama çalışmalarından en çok kullanılan yaklaşım, Perroux (1950) tarafından ortaya atılan büyüme kutupları (growth poles) kuramıdır. Perroux'ya göre iktisadi mekân, bir firmanın yada endüstrinin alıcı ve satıcıları ile arasındaki ilişki ağları, bu ilişkilerin oluşabileceği bir güçler alanı ve bu güçlerin birbirleri ile olan karşılıklı ilişkilerini içeren toplamdan oluşmaktadır[4].

Perroux'un[5] kalkınma kutbu ilkesine göre ekonomik gelişme aynı anda, bir ülkenin tüm yörelerinde birden görülmez, farklı şiddetlerde, gelişme kutup yada noktalarda görülür ve buralarda yoğunlaşır. Belirli bir yoğunluğa eriştikten sonra çeşitli kanallardan değişen nihai etkilerle bütün ekonomiye yayılır.

Bu kutup büyümeyi önce harekete geçirir ve daha sonra da çevresine doğru yayar. Dolayısıyla, büyüme karşılıklı etkileşim ve dışsallıklar üzerinden gerçekleşecektir. Büyüme kutupları modelinde temel olan sektördür. Bu nedenle, büyüme kutbu modelini politika oluşturmada temel alan planlama çalışmalarında genellikle 'lider' sektörün seçilmesi en önemli konu olagelmiştir. Her ne kadar uygulama sonuçları ve yapılan çalışmalar bu modele bağlı politikaların başarısızlıklarının daha ağır bastığını gösterse de, çekiciliği hâlâ devam etmektedir. Modelin temel özelliği, kutup ile çevre arasındaki bağıntıdır. Eğer merkez ile çevre arasında yakın bağıntılar yok ise, merkezdeki büyümenin çevreye yayılımı mümkün olamayacaktır[6]

Kalkınma kutbunun doğması söz konusu bölgede ekonomik ve sosyal yapıda hareketliliğe neden olur. Kalkınma kutuplarının altyapı ve dışsal ekonomiler gibi çekici yanları hem üretici hem de tüketicilerin en gerçekçi (rasyonel) davranan, en dinamik ve yeniliğe açık olanlarını kendine çeker. Bu gelişmelerden bazıları bölgede üretim ve kişi başına gelir artışı, teknolojik yenilikler ve yeni yatırımlar şeklinde sıralanmaktadır. Bu gelişmeler geleneksel bölgeler ile kutuplaşmış bölge arasındaki işgücü ve mal akımının yanı sıra ekonomik ve sosyal farklılığı ortadan kaldırabilir. Kuşkusuz bu süreç yavaş ve bölgeseldir[7].

2 Ildırar, 2004:11
3 Dinler, 2012: 78
4 Malizia ve Feser, 2004'ten aktaran TÜSİAD, 2008:25
5 aktaran Dinler, 2012:284
6 TÜSİAD, 2008:25
7 Han ve Kaya, 1997: 250

Polarize Bölgenin Kentin Sürdürülebilirliğini Sosyoekonomik ve Kültürel Alanda Etkileme Kanalları

Sürdürülebilirlik, bir ekonomik ve sosyal toplumsal yapının yaşam kalitesi ve refah olanaklarının geliştirilmesi vurgusu açısından bir ekonomik büyüme ve kalkınma sorunudur. Diğer yandan ekonomik, sosyal, çevresel vb sahip olunan kaynakların en iyi şekilde kullanılması yanında gelecek nesillere de aktarılması açısından sürekliliğin sağlanması[8] sorunu olmaktadır.

Kutuplaşmış bölgeler ise bir yerleşme kademelenmesi içinde, birbirine bağlı kutuplaşmış yerleşme kümelerini tanımlamaya yarayan bölgelerdir. Bu bölgeler fonksiyonel ilişkiler kriterine göre seçilir. Bu açıdan bu bölgeler tek özelliğe göre seçilebileceği gibi birden fazla özellik içinde tanımlanabilme[9] özelliğine sahip olması kentin sürdürülebilirlik özellikleri açısından da birlikte kesişim alanlarını oluşturur.

Sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi ve bunun bir yan çıktısı olarak çevresel yapının özellikleri bu açıdan kutup bölgenin dönüşüm biçimini açıklayan değişkenlerdir.

Diğer yandan "Sürdürülebilir Kentsel Gelişim" de toplum, ekonomi ve çevre boyutunu hesaba katan dinamik bir süreç olup kentsel ekonominin sürdürülebilirliği, doğal çevrenin dönüşüm sürecinde hesaba katılması ve sosyo-dinamik bir süreç olarak kentsel hizmetlere erişimde toplumsal eşitliğin sağlanması unsurlarını içermektedir.

Şekil 1: Sürdürülebilir Kentsel Gelişim**in Temel Belirleyicileri**[10]

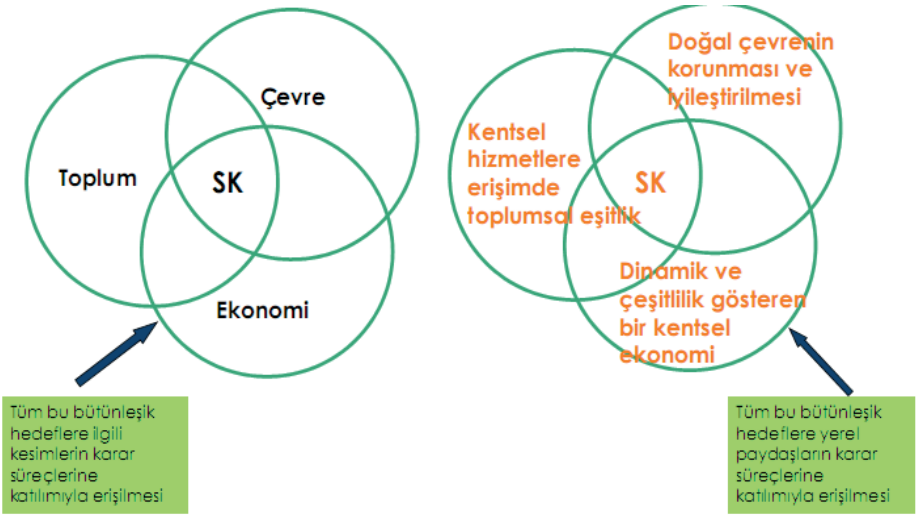

Sosyal ve ekonomik alanın kesişmesinden oluşan Sosyoekonomik alan, Eren'in[11] de vurguladığı gibi hem sosyal hem de ekonomik yaşamı birlikte gözeten ve düzenleyen bir dinamik içerir. Bu bölge gelir dağılımı, beşeri kalkınma, istihdam politikaları, iş ve ticaret ahlakı, çalışma ekonomisi, sosyal politikalar, beşeri sermaye kalitesi, iş gücü piyasası, sosyal güvenlik yasaları gibi insan faktörünü doğrudan etki altına alan bir yapı arz eder. Diğer yandan çevrenin sürdürülebilirliği de sosyoekonomik alan ile çeşitli ilişki boyutuna sahiptir.

Kutup bölgeleri kentleri açısından değerlendirilirse *aşırı kalabalık bölge sorunu, arazi kullanımı ve demografik kentleşme sorunu, sosyo-ekonomik dönüşümün neden olduğu ulaşım, çevre ve gelir dağılımı problemleri* önemli konu başlıkları olmaktadır.

8 Dubois, 2004
9 Tekeli, 1972:50
10 Gedikli, 2012
11 Eren, 2012: 122

Aşırı Kalabalık Bölge Sorunu: Makro ve Mikroekonomik Etkileri

Aşırı kalabalık bölge sorunu kutup bölgelerinin öne çıkan sorunlarından biri olmaktadır. Öncelikle nüfus artışının pozitif dışsallıkları (pazarlama olanaklarının gelişmesi, hizmetler sektörünün gelişmesi, beşeri sermaye gücünün artması vb) ortaya çıkmasına rağmen bir süre sonra negatif dışsallıklar (fiyat düzeyinin yükselmesi, hizmetlere ulaşılabilirlik sorunu, gelir dağılımının bozulması, kentsel suçların artması, iletişimsizlik ve yalnızlık sorunu vb) da ortaya çıkacaktır.

Türkiye'de özellikle Marmara bölgesinin bir kutup bölge olarak ortaya çıkması, aşırı kalabalık bölge sorununu doğurmaktadır. Bu açıdan nüfusu göre çizilecek bir harita hem makro olarak Türkiye ekonomisi hem de kutuplaşmış bölgedeki risklerin ve yoğunlaşmanın boyutunu daha iyi açıklayabilecektir

Harita 1: Türkiye'nin Nüfus Yoğunlaşma Haritası[12]

Nüfus yoğunlaşma haritası aslında daha gerçekçi bir haritadır. Eğitim, sağlık, ulaşım vb toplumsal ihtiyaçların yoğunluk derecesini göstermektedir. Aynı zamanda ekonominin üretim olanaklarının yoğunlaşma derecesini işaret eder.

Bu açıdan polarize bölgeler ülke ekonomilerinin yaşam sıvısının pompalandığı merkezler olması yanında, bir hastalığa yakalanmış bir çocuğun normal gelişimini tamamlayamaması sonucunda taşıdığı riskleri ve maliyetleri de göstermektedir.

Bu harita makroekonomik olarak ülke ekonomisi için mili gelirin üretim yoğunlaşmasını göstermesi yanında, mikroekonomik olarak bu yoğunlaşma merkezlerindeki kentlerin sürdürülebilirliği sorununu da vurgulamaktadır.

Kentin Taşıma Kapasitesi: Nüfus ve Yerleşim Alanı Yetersizliği

Yerleşim alanı yetersizliği ve ulaşım sorunu kutup bölgelerin öne çıkan problemlerindendir. Kentin taşıma kapasitesi, kentin alan büyüklüğü yanında birim alan başına düşen insan sayısı tarafından belirlenmektedir. Kentin "Taşıma Kapasitesi"nin aşılması ekonomik maliyetler yanında sosyal maliyetlerin de artışına neden olarak kentin verimlilik fonksiyonunu olumsuz etkileyecektir.

Uygulama alanındaki ve plancılar ve akademisyenler, karma arazi kullanımının sürdürülebilir kente erişmede çok önemli bir rolü olduğu konusunda görüş birliğine sahiptir. Karma kullanım, ilişkili kullanımların birbirlerine yakın yerlerde konumlandırılmasını ve böylece ulaşım mesafelerini ve maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır. Kompakt kent formu içindeki karma-kullanım noktaları, yolculuk ihtiyacını azaltmaktadır[13].

12 Jewell ve dg, 2012
13 Jewell ve diğ, 2012

Şekil 2: Kentin Taşıma Kapasitesi Açısından Karma Kullanımının Önemi[14]

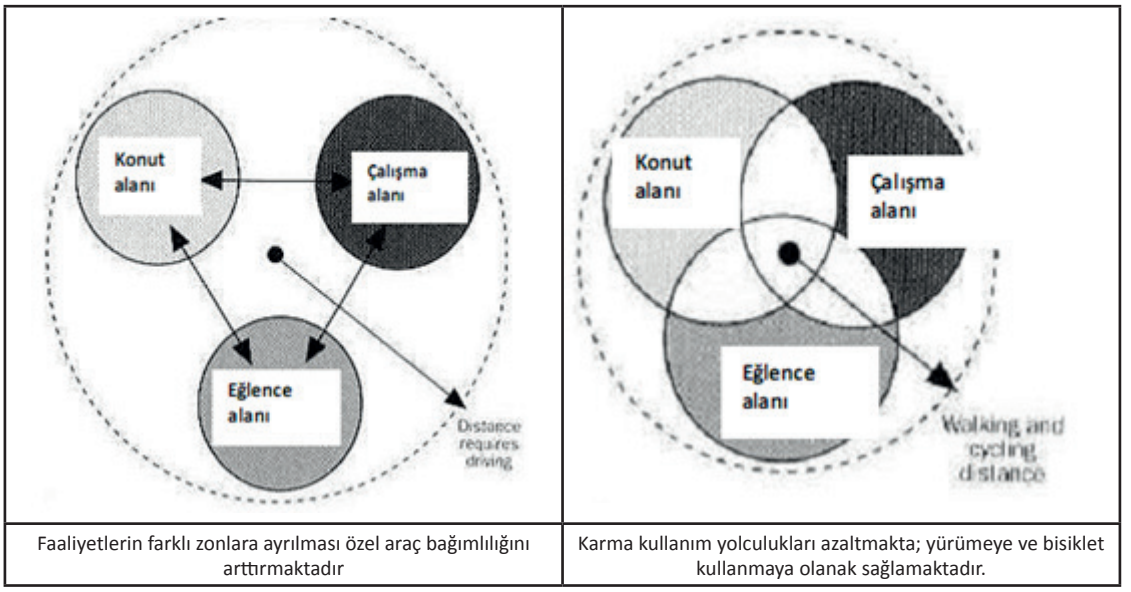

Faaliyetlerin farklı zonlara ayrılması özel araç bağımlılığını arttırmaktadır	Karma kullanım yolculukları azaltmakta; yürümeye ve bisiklet kullanmaya olanak sağlamaktadır.

Kutuplaşmış bölgeler açısından kentin taşıma kapasitesinin aşılması sorununu aşmak açısından önemli maliyetler ortaya çıkmaktadır. Yeniden düzenlemelerin yapılması altyapı maliyetlerini artırmakta diğer yandan ulaşım kısıtlamasının ek maliyetleri ortaya çıkmaktadır.

Demografik Kentleşme Sorunu

Az gelişmiş bölgenin çevresindeki dinamik ve kaliteli işgücü, kutuplaşmış bölgeye kayacaktır. Bu durum, zaten geri kalmış bölgelerin işe yarar nüfusu kaybetmeleri nedeniyle gittikçe tenhalaşmasına, buna karşılık gelişen bölgede ise nüfusu artmasına neden olacaktır. Buna bağlı olarak ise yeni yatırımlar, yeni istihdam alanları ortaya çıkacaktır. İşte bu şekilde bir nüfus göçünden dolayı ortaya çıkan kentleşmeye ‘‘Demografik Kentleşme’’ adı verilmektedir. Göçün yalnızca demografik bir süreç olarak tanımlanması onun içeriğini anlatmak bakımından yetersizdir. Göç kentleşmeyi artırdığı kadar birçok sosyal problemi de kentlere taşımakta, kentlerin genel yapısını etkilemektedir[15]. Demografik kentleşme, büyüme kutbu açısından olumsuz dışsallıklara örnek olmakta ve maliyet artışı yüksek sorunlara neden olmaktadır.

Bu sorunların başında eğitim ve sağlık hizmetlerinin yeterince karşılanamaması, belediye hizmetleriyle ilgili sorunların artması, ücretlerin düşmesi, kayıtdışı istihdamın artması, konut ve altyapı yetersizliği gibi sorunlar gelmektedir. Bir bölgede nüfusun artması, fiyat artışlarını da beraberinde getirebilecektir. Bu fiyat artışları, her türlü mal ve hizmetlerde görülmesine rağmen özellikle gayrimenkul ve kira artışlarında daha fazla görülecektir. İnsanların açıkta barınmaları söz konusu olmadığı için gelirlerine göre, hazine arazileri üzerine ucuz oturma yerleri yapacaklardır[16]

Sosyo-Ekonomik Dönüşümün Neden Olduğu Problemler: Ulaşım, Çevre ve Gelir Dağılımı Sorunu

Kalkınma kutbunun çekim gücünün üretim faktörlerini (özellikle genç nüfusu) merkeze doğru çekmesi gelişmemiş yada az gelişmiş bölgeleri daha da geriye götürecek ve yoksullaştıracaktır. Diğer yandan merkezde (kalkınma kutuplarında) göç olgusu kentleşmeyi de beraberinde getirecektir. Bu noktada kent altyapısının yeni duruma göre hazırlanmaması

14 Jewell ve diğ, 2012
15 TÜSİAD, 2008:52
16 TÜSİAD, 2008:53

gecekondulaşma gibi sorunları derinleştirecektir. Kutbun çevresi üzerindeki geriletici etkisi kutbun ölçeğine bağlıdır. Dolayısıyla bir kutup ne kadar büyükse, çekim gücü o kadar önemli, geriletici etkisi de o kadar büyük olacaktır[17]. Bu noktada kalkınma kutuplarının geriletici etkilerinin azaltılması için önlemler alınması gereklidir.

Kutuplaşma sorunu bu nedenle nüfus artışı ile kentsel alanın büyüklüğünün uyum sağlayabilmesi yanında üretim olanakları açısından kentsel gelirin bölüşüm sorunu ile de ilişki içinde olmaktadır. Kente göç eden nüfusun beşeri sermaye gücü olanakları çalışma biçimini de etkileyerek kentin gelir dağılımındaki sürdürülebilirliğini belirleyecektir. Bunun yanında emek arzı ve emek talebi arasındaki ilişki düzeyi kentsel istihdam ve işsizlik oranını ortaya çıkaracaktır.

Diğer yandan kentin sanayileşme sürecinin yapısı, kentsel alanın etkin kullanılması sorunuyla birlikte sürdürülebilirliğin bir diğer bileşeni olarak çevre sorununu etkileyecektir. Hava, toprak ve su kaynaklarının temizliği yanında tüketilme yoğunluğu çoğu zaman kentin ekonomik büyümesi ile ters yönlü bir ilişkiye sahip olacaktır.

Şehirlerin büyümeleri ve yaşam yoğunluğunun artması birçok alanda yapılan faaliyetlerin daha verimli olmasını sağlamakla birlikte "optimum sürdürülebilir büyüme" diye tanımlanabilecek bir noktadan sonra bu yoğunluğun getirdiği ek maliyetler ağır basmaktadır. Bu noktada planlama eyleminin illerin vizyonlarına uygun bir şekilde uygulanması gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır[18].

Polarize Bölge-Kentin Sürdürülebilirliği İlişkisi Açısından Kocaeli için Dinamik Bir Çözümleme

Ekonomik kalkınma ülkenin belli noktalarından (merkezlerinde, kutuplarında, bölgelerinde) başlar. Ekonomik kalkınmanın dengesiz bir şekilde gerçekleşmesini yani belli noktalardan (kutuplardan) başlamasını tarihsel bir rastlantıya, coğrafi konumlara, buluşlara (J.Schumpeter), stratejik etmenlere (J. Morice Clark) vb. birçok nedene bağlayanlar olmuştur. Günümüzde kalkınma kutuplarının birçok etmenden kaynaklandığı görüşü hâkimdir[19]. Kocaeli yarımadası da Türkiye sanayileşme tarihinde polarize bölge özelliği taşıyan merkezlerden en önemlisi olmuştur. İstanbul merkezli gelişme aksı, kalkınma kutbu olarak sürekli kendini besleyen ve gittikçe genişleyen bir alanda etkisini göstermektedir.

Harita 2: İstanbul Merkezli Polarize Bölge ve Gelişme Aksı[20]

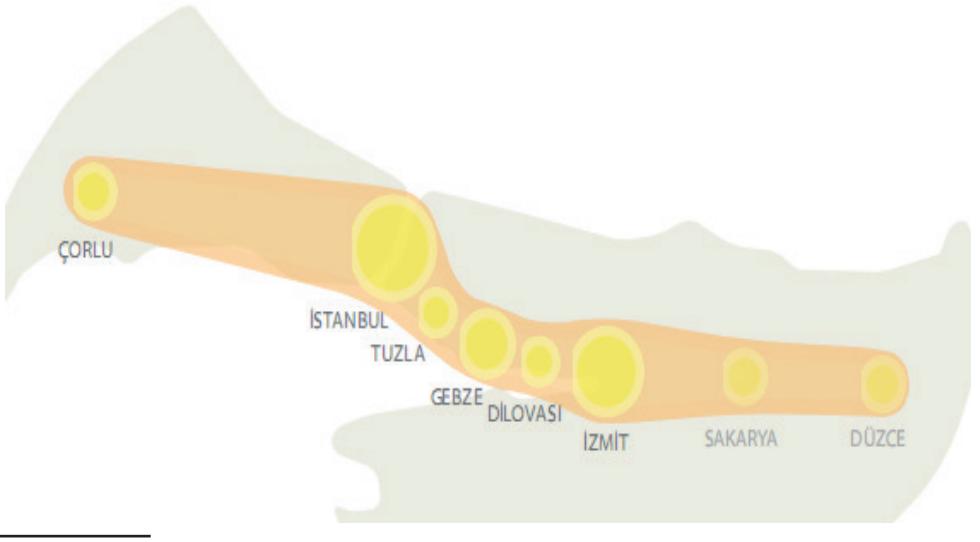

17 Dinler, 1998: 407
18 Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2011), TR42 Düzey 2 Bölgesi Sürdürülebilir Şehirler Araştırması
19 Küçükaltan vd, 2005: 4
20 Jewell vd, 2012

Bu aks, üretim düzeyi sürekli artan bir fabrikanın büyümesi gibi, ölçeğini sürekli artırmak zorunda kalırken, çevredeki tüm coğrafyayı da sanki içine çekip, gittikçe daha fazla alana yayılmaktadır.

Önemli bir Polarize Bölge Olarak Kocaeli Yarımadasının Sanayileşmesi: "Kıyıya Yapışan Kaplumbağalar" Sorunu

Kutuplaşmış bölgeler, genellikle belli bir gelişme düzeyine varmış, yerleşme birimleri arasında işlev bağları ile ileri derecede gelişmiş bölgelerdir. Örneğin; İngiltere'de Manchester Havzası, Kuzey İtalya, Paris ve çevresi, Rhur Bölgesi kutuplaşmış bölgeye örnektir[21].

Kutuplaşmış bölgelerin tarihlenmesinden kullanılacak bilgi ise daha çok karşılıklı temas kurmaya ve toplumların fonksiyonel ilişkilerine, mal akımlarına, dağıtım organizasyonlarına vs. dayanır[22]

Bu açıdan polarize bölgeler organizasyonel bütünlük kavramı ifade ettiği için, bölge planlaması için en uygun yaklaşımdır. Kutuplaşmış bölgenin başlıca özelliği, öğeleri arasında işlevsel ilişkiler bulunması ve büyük kent(megapol), bölge özeği, orta büyüklükte kent, kasaba ve köy gibi yerleşmeler kademelenmesine sahip olmasıdır. Kutuplaşma, kentleşmenin hızlandığı, sanayi ve ticaret uygarlığına özgü bir olgudur[23].

Osmanlı toplumunda 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan bölgelerarası gelişmişlik farkı, batıya açılma sonucu, İmparatorluğun mevcut el sanatlarına dayalı ekonomik faaliyetlerinin gerilemesi ve yıkılmasıyla başlamıştır. Geleneksel ekonomik faaliyetlerin azalması İmparatorluğun kentleri arasındaki hiyerarşinin de bozulmasına neden olmuştur. Başta limanlar olmak üzere, Batı Anadolu'daki kentler, endüstrileşmiş Batı Avrupa kentleriyle daha sıkı ilişki içine girerek, ön plana çıkmışlardır. Bugün, yaklaşık 1800 sanayi firmasının yer aldığı Kocaeli'nde sanayi faaliyetlerinin varlığı Latinler dönemine kadar uzanmaktadır[24].

Bölgesel dengesizliklerin azaltılması amacıyla, sanayileşmenin belirli bölgelerde yoğunlaşması sorunu açısından Celal Bayar'ın meclis oturumunda ifade ettiği gibi "kıyıya yapışan kaplumbağaları" simgeleyen fabrikalar bu kutuplaşmanın ortaya çıkmasının da yakın dönemde başlangıcı olmaktadır.

1960'larda girdiği hızlı sanayileşme süreciyle birlikte önemli ölçüde göç alan Kocaeli, çeşitli ekonomik ve sosyal işlevler açısından İstanbul metropoliten alanının bir parçasını oluşturarak[25] polarize bölge özelliği taşımaya başlamıştır. İlk endüstri gelişimi de kamu kuruluşlarınca başlatılmıştır. En eski endüstri kuruluşu, Osmanlı İmparatorluğundan beri (1834) etkinliğini sürdüren Hareke Dokuma fabrikasıdır. Bu fabrika ile önce dokuma ürünleri etrafında oluşan endüstri kompleksi daha sonra Petrol Ofisi (1941), Tüpraş'ın (1960) kurulmasıyla petrol ürünleri etrafında gelişmiş; son yıllarda da organik kimya, metal, gıda, ilaç, gübre, boya ve tersane endüstrilerine yönelerek çok çeşitlilik kazanmıştır[26].

Yerel ekonomik gelişme, giderek yeni faaliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu uyarılmış yatırımlarla yerel ekonomi kalkınma kutbu haline gelir. Çoğu iktisatçı da ekonomik gelişmenin her yerde aynı anda başlamasının imkansız olduğu ve bu gelişme başladığında, güçlü kuvvetlerin bunu başlangıç noktası etrafında yoğunlaştırma eğiliminde

21 Keleş,2004:347
22 Tekeli, 1972:51
23 Tekeli, 1972:50
24 TÜSİAD, 2008
25 KOTO, 2011
26 TUİK, 2012

oldukları görüşündedir[27].

"Kıyıya yapışan kaplumbağalar" bu nedenle uygun ulaşım olanakları ve pazarlara yakınlık koşullarının önemine vurgu yapmakta ve aynı zamanda sanayileşme tarihinde hareketliliğin önemine vurgu yapmaktadır. Bu büyük ölçüde sermaye ve işgücü hareketinin yoğunlaşması olmaktadır. Kocaeli'nin de bu açıdan kentsel sürdürülebilirliğinin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları önemli olmaktadır.

Kocaeli ili nesnel ölçütler göre ekonomik ve sosyal endekslerde Türkiye ortalamasından yukarıda olmakla birlikte yaşam kalitesi ve çevre boyutlarında aynı performansı gösterememektedir. İş dünyasının değerlendirmesine göre iş olanakları, sanayinin gelişmiş olması ve coğrafi konumu Kocaeli'nin en belirgin avantajları iken çevre kirliliği ve doğa tahribatı ilin en önemli sorunlarıdır[28].

Sektörel Üretim Yapısının Sürdürülebilirliği ve Kentin Rekabet Gücü

1960-1980 yıllarında hızla gelişen sanayi sektörü, tarım ve hizmet sektörünün yerini almıştır. Sanayinin Kocaeli'de yoğunlaşması ile başlayan yapılanma sonucunda bugün Türkiye imalat sanayi bağlamında Kocaeli, İstanbul'dan sonra ikinci sanayi metropolü olma özelliğini korumaktadır. İl Gayri Safi Yurt İçi Hâsılası içerisinde sektörlerin dağılımı incelendiğinde, sanayinin payı %73, hizmetlerin payı %14, ticaretin payı % 9 ve tarımın payı %3'tür[29].

Sanayi sektöründe yoğunlaşmanın sorunları büyük olmaktadır. Kentin rekabet gücünün yalnızca bir ana sektöre bağlı olması özellikle kriz dönemlerinde, talep yetersizliğine bağlı olarak bazı sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Kocaeli bu açıdan önemli bir ihracat odaklı kent olarak ortaya çıkması, dış ticaretin de kentin sanayi ağırlıklı üretim yapısının sürdürülebilirliği açısından önemli olduğunu göstermektedir. Kent bu nedenle uluslararası ekonomide ortaya çıkan değişmelere doğrudan bağlıdır.

Bir kutup bölge olarak büyümenin motoru olan İstanbul, Kocaeli ve Marmara bölgesinde iş arayan nüfusun büyük bir çoğunluğunu kendine çekmesine rağmen rekabet gücünü kaybetme belirtileri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar yüksek işsizlik oranı, sosyal hizmetlerde (eğitim ve sağlık) büyük nüfus yığılması nedeniyle yaşanan zorluklar ve "Kentsel Verimlilik"te ortaya çıkan azalmadır.

Diğer yandan sanayi odaklı üretim biçimi sosyokültürel yapıda önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Yabancılaşma sorunu çoğu zaman insan emeğinin makinelerle yoğun ilişkisi açısından tanımlanmaktadır. Tüketim kültürünün, kentin sanayi üretim biçimiyle birlikte ortaya çıkması, toplumsal ilişkilerin belirlenme biçimi açısından da kentin sürdürülebilirliği üzerinde etkilere sahip olmaktadır.

Nüfus Yoğunluğu, Göç Sorunu ve İstihdam Yapısının Sürdürülebilirliği

Ulaşım ağları ilintili avantajı ve İstanbul'a yakınlığı sebebiyle yatırımcılar için bir cazibe merkezi olan Kocaeli, hızla gelişen ve yoğunlaşan sanayileşme nedeniyle, ülke genelinde işsizler için adeta bir umut kenti haline gelmiştir. Önceleri bölgede istihdam ve kalkınma için yararlı görülen bu gelişme, günümüzde kent sürdürülebilirliği açısından bakıldığında ise[30] bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir.

İstanbul ve çevre illerin nüfus yoğunluğu ülke ortalamasının oldukça üzerindedir. İstanbul'da km2 başına düşen nüfus 2.551, Kocaeli ve Bursa için sırasıyla 432 ve 250

27 Küçükaltan vd, 2005: 4
28 Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2011), TR42 Düzey 2 Bölgesi Sürdürülebilir Şehirler Araştırması
29 Bayraktutan, 2010: 20
30 Kule ve Es,2005:274

olurken ülke ortalaması 96'dır. İstanbul metropoliten alanının etki alanı içerisinde yer alan, bu nedenle İstanbul ve Kocaeli illerinden de çevreye yayılmaya başlayan sanayilerin çekim noktaları olan Tekirdağ, Edirne, Yalova, Kırklareli ve Sakarya illeri nüfus akımları için de yeni çekim merkezleri olmuştur[31]. Kocaeli İlinde nüfus yoğunluğunun değişim hızının da Türkiye ortalamasının oldukça üstünde yer alması, kentin taşıma kapasitesi açısından önemli bir sorunu vurgulamaktadır.

Tablo 1: Kocaeli ve Türkiye Ortalaması, 2000-2010 Yılları Nüfus Yoğunluğu (kişi/km2) ve Değişim Hızı[32]

Yıllar	Türkiye Ortalaması	Değişim Oranı (%)	Kocaeli	Değişim Oranı (%)
2000	88		353	
2007	92	4,55	421	19,3
2010	96	4,35	546	30

Sanayileşmenin tetiklediği bu hızlı göç ve nüfus yoğunluğu, kendisiyle zıt bir şekilde istihdam oranının da Türkiye ortalamasının altında kalması sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan işsizlik oranı açısından ise aradaki fark daha yüksek olmuştur.

Şekil 3: Kocaeli'de İstihdam ve İşsizlik Oranının Türkiye Ortalamasına Göre Durumu, 2009-2010[33]

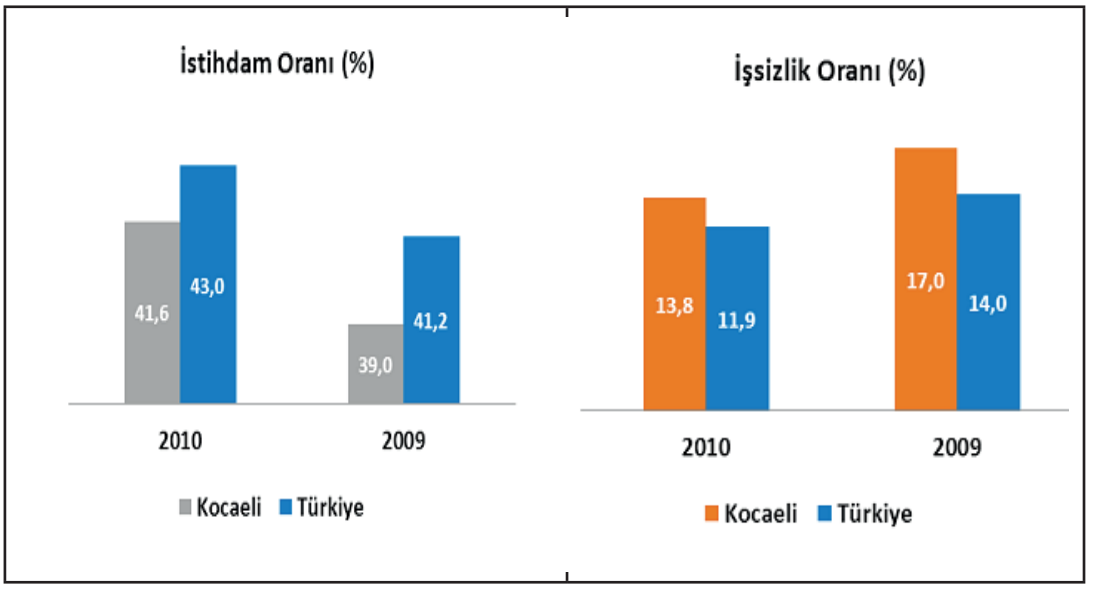

2010 yılında, kentte istihdam oranı %41,6 ve işsizlik oranı ise yaklaşık %14 düzeyindedir. Bu veriler Türkiye geneli istihdam oranının yaklaşık 1,5 puan altında kalırken, işsizlik oranı açısından 2 puan yüksek gerçekleşmiştir. Bir sanayi kenti olan Kocaeli'nin işgücü verilerinin Türkiye ortalamasının altında kalması düşündürücüdür ve kentin istihdam açısında sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

Çevre ve Ulaşım Sorunları

Sanayileşmenin en önemli negatif dışsallıklarından bir tanesi çevre sorunudur. Bu açıdan çevre sorununun canlı sağlığını tehdit edici boyutu, yaşanabilir kent olma açısından tercihleri etkilemesi, mekân yoğunlaşmasının kalitesiz kentsel alanlar oluşmasına neden olması gibi olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Kocaeli ili için özellikle öznel değerlendirmelerde bu durum ifade edilmektedir.

31 BGYUM, 2013
32 TUİK verileri kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır
33 TÜİK, 2010

Diğer yandan ulaşım açısından otoyollar ve devlet yolları trafik akışı çalışmasına göre, şehirlerarası anayol kullanımında yüksek varyasyon ortaya çıkmaktadır. Örneğin İstanbul ve Yalova arası ortalama günlük trafik, Tunceli ve Ardahan'a göre daha fazla 30 kat daha ağırdır Bu nedenle yol ağının verimliliği farklı bağlantı önlemleri gerektirir[34].

Şekil 4: Türkiye'de Bazı Kentlerin Günlük Ortalama Trafik Yoğunluğu (Maksimum: 29.000, Minumum: 900), 2010[35]

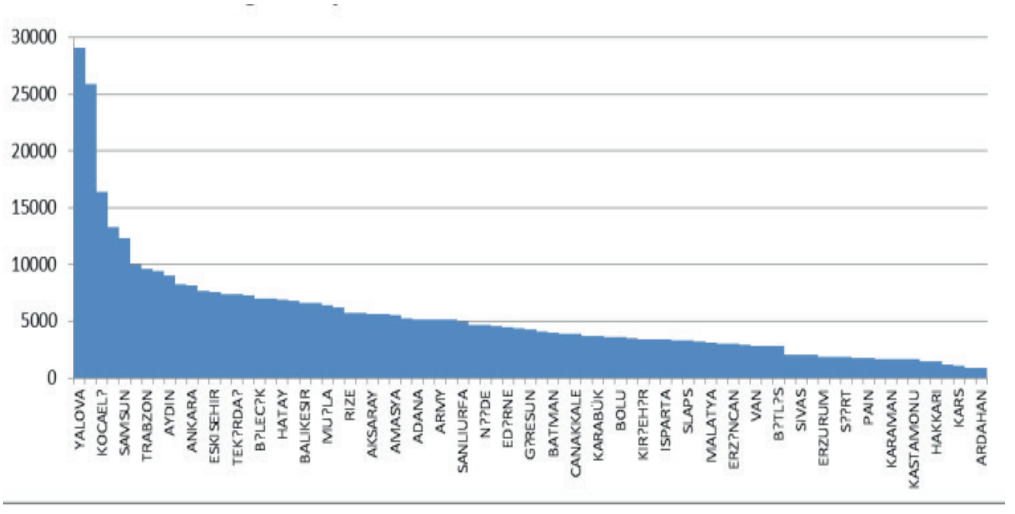

Kocaeli'nde bu yüksek yoğunluk kentin sanayi bacaları yanında, ulaşım yolları ile bir fiziki görünüme sahip olduğunu bu durumun ise kentlinin düşüncesindeki kent imajını önemli derecede olumsuz etkileyebileceği düşünülebilir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç: Tehdit ve Öneriler

Kocaeli yarımadası Türkiye'de sanayileşme tarihi sürecinde önemli bir polarize bölge olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ekonomisine önemli bir katma değer üreterek büyümenin anahtarına sahip olan bu bölge, kentin sürdürülebilirliği açısından ise kutuplaşmış bölgelerin karşı karşıya olduğu bazı sorunlara sahiptir.

Kentler belli bir büyüklüğe eriştikten sonra doğru müdahale araçları kullanılmaz ve gelişme bilinçli bir şekilde yönlendirilmezse, o kentlerde sürdürülebilirliği sağlamak ve yaşam kalitesini artırmak güçleşecektir. Buna verilebilecek olan örnek bu çalışmadan çıkan sonuçlardan biridir. O da İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli gibi büyükşehirlerin sürdürülebilir ve yaşam kalitesi yüksek iller arasında anılmamasıdır. Önemli olan ekonomik gelişmeyi sağlarken mekân ve sosyal unsurları da birlikte planlayabilmek ve buna yönelik eylemlerde bulunabilmektir[36].

Yapılan çözümlemeler ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucu Kocaeli'nin sürdürülebilirlik sorunu açısından sahip olduğu tehditler genel olarak şöyle özetlenebilir (Tablo 2).

34 Jewell ve dig, 2012
35 Jewell ve dig, 2012
36 Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2011), Tr42 Düzey 2 Bölgesi Sürdürülebilir Şehirler Araştırması

Tablo 2: Kocaeli'nin Sürdürülebilirlik Sorunu Açısından Tehdit Alanları

Tehdit Alanları	Kocaeli Kent Örneğinin Önemi
Üretimin Sektörel Yapısında Dengesizlik	Sanayi Sektörünün Aşırı Yoğunluğu
İstihdam Düzeyinin Az olması ve İşsizlik Sorunu	Önemli bir Sanayi Ekonomisi Olmasına Rağmen Türkiye Ortalamasından Düşük İstihdam Oranı
Ulaşım Yoğunluğu ve Kentin Taşıma Kapasitesi	Nüfus ve Ulaşım Yoğunluğundaki Artışın Çok Yüksek Olması
Çevre Sorunu ve Kentleşme Yapısı	Sanayileşmenin Olumsuz Dışsallıkları Yanında Yaşanan Marmara Depreminin Etkileri
Kentin Rekabet Gücü	Özellikle Sanayi Sektöründe Bazı Zayıflamalar

Yapılan bir anket çalışmasına (10 üzerinden verilen puanlara göre) göre[37] ise bazı alanlarda toplumun öznel beklentilerine göre Kocaeli'nin Türkiye geneli ortalaması açısından karşılaştırılması Tablo 3'te ifade edilmiştir.

Bu araştırma sonucuna göre Kocaeli gibi yorgun dev olarak adlandırılan iller mevcut sorunlardan dolayı düşük puan almaktadırlar.

Tablo 3: Sosyo-Ekonomik Bazı Değişkenlerde Öznel Değerlendirmelere Göre "Kentin Sürdürülebilirliği" Açısından Kocaeli'nin Türkiye Geneli Ortalaması Karşılaştırılması

Öznel Değerlendirme Bileşenleri	Türkiye Ortalaması	Kocaeli
Ekonomik Gelecek Beklentisi	6,7	7,9
Asayiş ve Güvenlik	7,1	7,0
Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi	5,3	5,2
Bina ve Arazi Fiyat ve Kiraları	5,1	4,8
Firmaların Çevresel Duyarlılığı	5,0	4,1
Turizm Potansiyeli	5,9	4,0
Tarım Potansiyeli	5,6	3,5
Çocuğunun İlde Kalmasını İster mi?	6,1	5,1

Bu sonuçlara göre, kentin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyen konular genel olarak sanayileşme yoğunluğu ile ilişkili olduğu görülmektedir. Kentte ekonomik gelecek beklentisi yüksek olmakla birlikte, istihdam oranının düşüklüğü önemli bir ayrışmadır. Kadın girişimciliğinin desteklenmesi bu açıdan önemli olmaktadır.

Diğer yandan kentin hizmetler sektörünün geliştirilmesi önemli olmaktadır. Sanayileşmenin ağır yükü özellikle turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ile azaltılabilir. Bu durum kentin fiziki yapısını ve kültürel zenginliğinin korunabilmesi açısından da önemli olmaktadır.

Nesnel verilerle yapılan değerlendirmede, ekonomik ve sosyal boyutlarda ilk beşte yer alan İstanbul, Ankara ve Kocaeli illeri Öznel Değerlendirmede alt sıralardadır. Kocaeli ili özellikle çevre alanındaki düşük performansından dolayı sürdürülebilirlik sıralamasında ancak 18. Sıradadır. Kocaeli ilinde mevcut durumda Çevre, Ekonomi, Yaşam Kalitesi ve Sosyal Hayat konusunda oldukça gelişmiş bir durum söz konusu iken bu dört gösterge birbirleri ile paralel gelişmişlik seviyesine sahiptir. İlde yapılan öznel değerlendirme sonuçlarına göre gelecek beklentisinde yaşam kalitesi ve ekonomi göstergelerinde gelişme beklenirken, çevresel ve sosyal göstergelerde gelişme beklenmemektedir[38] .

37 Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2011), TR42 Düzey 2 Bölgesi Sürdürülebilir Şehirler Araştırması
38 Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2011), TR42 Düzey 2 Bölgesi Sürdürülebilir Şehirler Araştırması

Kocaeli, sürdürülebilir sanayileşme açısından ise Türkiye'de çoğu kentin ulaşmaya çalıştığı bir durum olan oturmuş ekonomik ortamı avantajını kullanarak, gelişimini içinde bulunduğu sanayi koridorundaki rolünün getirdiği zincirleri kırarak kurgulamalıdır. İzmit'te ticari aks fiziksel ve fonksiyonel açıdan yenilenerek canlandırılmalıdır. Ayrıca, Körfez'e konumlanmış olmasının avantajını kullanarak, Kocaeli'ndeki kentsel yerleşim alanlarının birbiriyle denizden olan ulaşım bağlantıları güçlendirilmelidir. Fiziksel iyileşme ve kentin sürdürülebilirliği için endüstrinin yıkıcı etkilerinin giderilmesi, yapılaşmış çevrenin sağlıklılaştırılması, yenilenemez kaynakların etkin kullanımı, kaliteli ve sağlıklı kamusal alanlar yaratılması, afet bilincinin geliştirilmesi konuları öncelikler olarak göz önünde bulundurulmalıdır (Şekil 5) [39].

Şekil 5: Kocaeli Yeni Kent Kurgusu Nasıl Olmalıdır

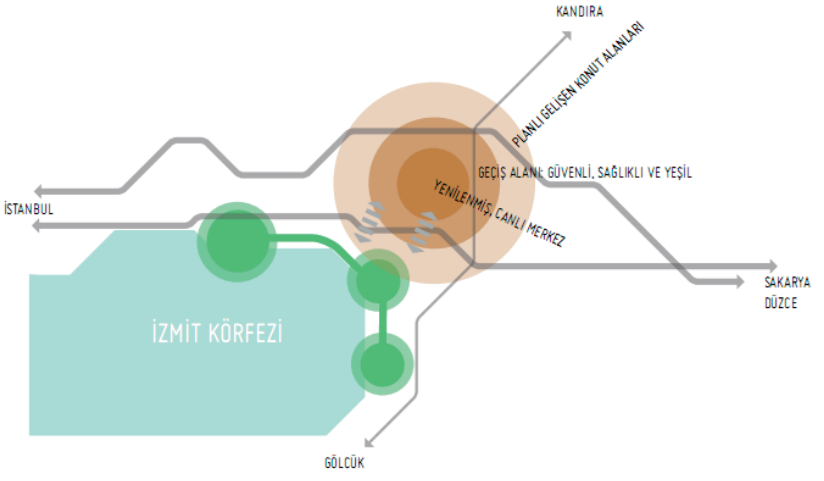

Kentin, düşük oranlarda gerçekleşen turizm potansiyelinin geliştirilmesi çevresel duyarlılık açısından da olumlu sonuçlara neden olacaktır. Ayrıca kentin fiziksel yapısının güzelleşmesi açısından önemli olmaktadır.

Çünkü sanayi kentlerinin yorgunluğu, dinlenme olanaklarının gelişmişliği ve yıkıcı tüketim alanlarına (AVM örneğinde olduğu gibi) yönelik olmayan bir dengeli tüketim kent kültürünün oluşturulmasına bağlıdır.

39 www.kentselvizyon.org,2010

KAYNAKLAR

Kitaplar:

Dinler, Zeynel (2012), *Bölgesel İktisat*, Ekin Yayınevi, Bursa.

Keleş, Ruşen (2004), *Kentleşme Politikaları*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

Tekeli, İlhan (1972), *Bölge Planlama Üzerine*, İTÜ Yay. İstanbul, 1972

TÜSİAD, (2008), *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, Eylül 2008, Yayın No. T/2008-09/471

Makaleler:

Bayraktutan, Yusuf (2010). Bilişim Kenti Kocaeli Çalıştay Raporu. Kocaeli: Kocaeli Ticaret Odası Yayını. Yayın No: 8.

BGYUM, (2013), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, Kalkınma Bakanlığı

Jewell, Henry, Somik V. Lall, Nancy Lozano Gracia, Hyoung Gun Wang (2012) Türkiye'de Kentleşme Analizi Şehirlerin Rekabet Gücü: Tartışma Serisi # 2 14 Haziran, 2012

Gedikli, Bahar (2012), Sürdürülebilir Kentsel Gelişim, Haziran 2012

Kule, Hüner ve Muharrem Es (2005). "Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi.

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2011), TR42 Düzey 2 Bölgesi Sürdürülebilir Şehirler Araştırması.

İnternet:

Kentsel Vizyon (2010), 'Kentsel Vizyon ile Kurgulanan Kentler, www.kentselvizyon.org, ET: 13.05.2015

TUİK, (2012), www.tuik.gov.tr , ET: 13.05.2015

TUİK, (2010), İstatistiklerle Kocaeli, www.tuik.gov.tr , ET: 13.05.2015, TÜİK Kocaeli Bölge Müdürlüğü

SANAYİLEŞMENİN KENT EKONOMİSİ AÇISINDAN SOSYOKÜLTÜREL YAPIYI ETKİLEMESİ: KOCAELİ ÖRNEĞİ

Barış AYTEKİN*
Mustafa ŞİT**

Giriş

Toplumların ve bu açıdan kentlerin kültürel yaşamı ekonomi ile daima çift yönlü bir ilişki içinde olmuştur. Ekonomiyi en basit anlamda yaşamın sürdürülebilmesinde maddi anlamdaki çabaların bir bütünü olarak tanımlarsak, bu uğraşı dönemi aynı zamanda kültürel algıların ve altyapının oluşturulması ile birlikte tamamlanmaktadır. Tarihsel süreç içinde oluşan kültürel yapı, ekonomik yaşamın aynada yansıyan bir yüzü olurken, iktisadi yapının oluşma sürecinde aynada yansımayan ekonomik yüzünü ise tamamlamaktadır.

Diğer yandan Şen'in de (2001: 25-26) vurguladığı gibi kenti yaşayan bir canlı olarak almak gerekir. Yaşayan bir canlı olan kent, sadece mekânsal boyutundan ibaret bir ortam değildir. Kentin insani yönü sosyal ve kültürel boyutlarıyla ortaya çıkar. Kentin fiziksel/doğal/mekânsal dokusu sosyal ve kültürel dokusuna göre anlam kazanır. Bu anlamın kaybedilmemesi ise mevcut anlam unsurları arasında kurulacak ilişki ağının sağlamlığına bağlıdır. Kentin anlam evreni, kentin ruhunu anlamayı ve bir kent felsefesi yapmayı gerekli kılar. Kent felsefesi yapmak kentin ruhunu anlamak, kentle ruhdaş olmak; kenti bir varlık anlayışına göre tahayyül etmek demektir.

Bu açıdan sanayileşmenin odağında yer alan mekânlar açısından, gelir olanaklarındaki artışa rağmen ortaya çıkan olumsuz sonuçların kent insanının karşı karşıya geleceği tehditler önemli olmaktadır. Kocaeli kentinin de bu nedenle sadece sanayileşmenin olumlu katkı sağladığı ayakta durabilme/yaşayabilme olanaklarıyla değerlendirilmesi eksik kalacaktır. Kent kültürü ve bunun bir çıktısı olarak toplumsal yapının dönüşüm biçimi ve toplumsal ilişkilerin sürdürülebilirliği bu açıdan önemlidir.

Çataloluk'un (2010:103) da ifade ettiği gibi kültür, çok basit olduğu kadar aynı zamanda tanımlanması da bir o kadar zor bir kavramdır. Çünkü kültür, hem çok geniş kapsamlı hem de en az netlikle bilinen bir kavram olmaktadır. Talas' a (2008) göre ise insanın ürettiği ve uyguladığı her şeyi ifade eden kültür, toplum hayatının devamını sağlayan en önemli vasıtalardan biri olması yanında, insanların maddi ve manevi olarak kendi çabalarının ürünü olan her şey (Talas, 2010) olarak ta ifade edilebilir. Yüz altmış farklı tanımının yapılabilinecek olan kültür, sosyal bilimlerde önem arz eden bir kavram olmaktadır. Kültür bireysel-toplumsal farklılıkları belirleyici bir yapıya sahiptir. Kültürün dinamik bir yapıya sahip olması, bu farklıkları gün geçtikçe artırmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, KIRKLARELİ, baytek02@gmail.com
** Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği YO, ŞANLIURFA, msit@harran.edu.tr

Diğer yandan ekonomi-kültür etkileşiminde özellikle Frankfurt Okulu değerli düşenceler sunmaktadır. Frankfurt Okulu ekonominin belirleyiciliğine bağlı olarak kültüre önemli bir yer vermektedir. Kültür, toplumsal bütünleşmenin yanı sıra değişim ve çözülmeye de eğilim gösteren tüm etkenleri kapsayan hacimli bir kavram olarak kabul görmektedir (Şan ve Hira, 1999).

Sanayileşme-Kent Kültürü Dinamikleri

Kent kavramı mekânsal, demografik ve idari özelliklerinin yanı sıra ekonomik ilişkiler, toplumsal ve siyasi yapılanma ve karmaşık bir etkileşimin belirlediği ayrı bir yaşam şekli ve farklı bir kültürel değerler sistemini kapsamaktadır. Esasen, sosyal yönden heterojen bir topluluk olarak kabul edilen kentlerin, diğer bir ifadeyle, bu benzerlik taşımayan (heterojen) özellikler bütününün gerek toplumsal gerekse kültürel yapının örgütlenmesindeki fonksiyonel önemi de buradan kaynaklanmaktadır (Yahyagil, 1998).

Sanayileşme süreci kent kültürünün dinamikleri açısından önemli bir belirleyici olmaktadır. Kentin mutluluğu sadece maddi üretim olanaklarıyla sınırlı olmamakta, üretim yapısının değişmesi toplumsal ilişkilerin/yapısının değişmesi yanında mekânsal çevrede de önemli dönüşüme neden olacaktır. Bunun yanında ekonomik gelişme nüfus hareketliliğinin artması sonucunda iç ve dış göçün neden olacağı dinamik toplumsal yapıya sahip olmanın bir yan etkisi de ortaya çıkacaktır. Bu sürekli değişim süreci de önemli sonuçlara neden olmaktadır.

Kutuplaşmış bölgedeki başarı demografik, sosyal ve ekonomik gelişmeyi beraberinde getirecektir. Böylece üretim faktörlerinde merkeze doğru hareketlilik başlayacaktır. Sanayileşme ile birlikte halkın değer yargıları ve inançlarında değişimle, modern topluma geçiş süreci yaşanacaktır. Yeni üretim faaliyetleri sosyal hareketliliği arttıracak, yeni işçi sınıfları ve patronlar ortaya çıkacaktır. Üretim faaliyetlerinin artması sonucu yükselen gelir tüketim alışkanlıklarının birçok sosyal konuda değişimi kaçınılmaz kılacaktır. Kalkınma kutbundaki sürükleyicinin gücü paralelinde oluşacak ölçek ve dışsal ekonomiler yörenin kalkınmasını hızlandıracaktır. Yeni yatırımlara bağlı olarak tüketim, ara ve yatırım mallarına yönelik harcamalar artacaktır. Üretim faaliyetleri ve yatırımlar sonucu bölgenin satın alma gücü artacaktır. Yöredeki üretim faaliyetleri yeni teknolojilere yönelik talebi canlandırıp, araştırma ve geliştirme faaliyetleri gelişmesine yol açabilecektir (Han ve Kaya, 1997: 250).

Ancak diğer yandan bu sonuçlar kente uyum sağlama sorunu, kentlileşme sürecinin yapısı, bireyselleşme ve iletişimsizlik sorunu, kent kimliğinin yapısı, kentsel doku ile toplumsal yapının uyum sorunu vb olmaktadır.

Bir Uyum Sürecinin Ekonomik Belirleyicilerinin Öne Çıkması: Kentlileşme

Kentleşme, bir toplumsal süreç olarak kent tanımına uygun bir şekilde göreceli olarak dar bir alanda yerleşen büyük bir nüfus birikimini, yeni bir fiziksel ve sosyal yapısallaşmayı, karmaşık bir ilişkiler ağını, iş dallarının farklılaşmasını ve birlikten, bireyselliğe geçilen kendine özge bir kültürel sistemin meydana gelmesini ifade eder (Yahyagil, 1998).

Sanayileşme öncelikle çalışma koşullarının değişmesi ve yeni iş alanlarının toplumsal yapıya etkileri açısından değerlendirilmelidir. Fabrikalar, ticaret mekânları, hizmetler sektörünün farklı alanlarda ortaya çıkan iş yerleri, uzmanlaşmanın gelişmesi sonucu özel meslek alanlarının çeşitlenmesi ekonomik yapıdaki değişimin gücünü gösterir. Bu dönüşüm toplumsal yapının da uzmanlaşma, kendi alanında başarılı olma zorunluluğu, çalışma zamanı dışında boş zamanın (ve toplumsal ilişkilerin yapısının değişmesi) azalması, ekonomik yeterlilik ve bunun bir sonucu olarak stres gibi önemli dönüştürücü faktörleri ortaya çıkarır. Kentlileşme bu açıdan değişen kentsel kültüre uyum sağlayabilme yeteneğine vurgu yapmaktadır.

Kent Kimliğinin Yeniden (ve Sürekli) İnşa Edilmesi

Sanayileşme-kent kültürü ilişkisi açısından kent kimliğinin inşa edilmesi ve bu sürecin dinamik bir yapıya sahip olması önemli olmaktadır. Kentsel kimliğin temelde iki oluşturucusu, çoğaltıcısı ve taşıyıcısı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar kentsel mekân ve insandır. Kültür, toplum ve benzeri diğer unsurlar ise mekânla insanın ortaklaşa meydana getirdikleri faktörlerdir. Ancak çeşitli toplumlar için mekân ve insanın ifade ettiği önem farklı olabilmekte, mekânın kimlik açısından bileşenleri ise değişebilmektedir. Nasıl ki "şehir nedir" sorusuna verilebilecek cevap bir tane değilse, aynı şekilde kentsel mekânın ve kent kimliğinin ne olduğu ve nelerden oluştuğuna dair soruya verilecek cevap da bir tane değildir. Şehrin bizatihi kendisinin tariflerindeki bölünmüşlük kent kimliği konusunda da karşımıza çıkmakta ve kent kimliğiyle ilgili de birçok tanımlamayla karşılaşmaktayız. Şehirlerin kuruluşuna etki eden faktörlerden, ekonomik faaliyetler konusunda uzmanlaşmaya ve mimari özelliklere kadar birçok değişik kimlik tarifi yapılmaktadır (Taşçı,).

Kent kimliği bu açıdan kentsel kültürün bir anlamda aynası olmakta ve onun yansıttığı görüntüler ilişkiler ağı, kentin sürdürülebilirliği sorununda önemli bir unsur olmaktadır. Bu kimliğin oluşum süreci göç hareketlerinin toplumsal etkileşimi, üretim yapısının değişmesi sonucu ortaya çıkan yeni tüketim biçimleri, kentleri inşa eden insan gücünün kentlileşme sürecinde değer yargıları, bakış açısı, mutlulukları ve iletişim gücü gibi birçok faktör tarafından belirlenmektedir.

Nitekim "(...) endüstrileşme temayülünün zirai gelişmeyle birlikte artması, orta sınıflaşmanın gerçekleşmesi, kültür bütünlüğünün sağlanması (...) yükselen gelir seviyesinin sosyal tabakalar arasında adil bir şekilde dağılması"9 "dengeli bir kentleşmenin" temel unsurları olarak sıralanmaktadır. Ülkemizde 1927'de tüm nüfus içindeki oranı % 16,4 olan kentli nüfus 1965'de %30'a, 1990'da ise %60'a ulaşırken, kentleşme hızı oranı ise % 5'e yaklaşmaktadır. Toplumbilimsel acıdan genelde bir değişme ve örgütlenmeyi içeren kentleşme sürecinin önemli bir fonksiyonel etkisi yukarıda da vurgulandığı üzere bir kent yaşam tarzının ortaya çıkması yani kültürel sonuçlarıdır. İşte kentlileşme terimi büyük ölçüde sosyal değişimle birlikte ama esas itibariyle kent toplumlarında ki bireylerin geçirdiği kültürel değişimi ve sonuçta da bir bütün olarak toplumun kent kültürüne sahip olması anlamına gelmektedir (Yahyagil, 1998).

Kocaeli'nin İktisadi Dönüşüm Sürecinin Kent Kültürünü Etkileme Kanalları

Kocaeli Türkiye'de kentleşme, kentsel alandaki nüfus yoğunluğu ve sanayileşme oranının en yüksek olduğu iller arasında ön sıralarda gelmektedir. Kentsel alanın yoğunluğu açısından Kocaeli, bir kilometrekareye düşen kişi sayısı olarak ifade edilen nüfus yoğunluğu bakımından 432 kişi ile İstanbul'dan sonra nüfusun en yoğun olduğu ildir (TÜİK, ADNKS, 2010, 2011). Bu sonuç sanayi sektörünün il üretimi payının oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Sanayileşmenin Kent Kültürünü Etkileme Kanalları

İl Gayri Safi Yurt İçi Hâsılası içerisinde sektörlerin dağılımı incelendiğinde, sanayinin payı % 73, hizmetlerin payı % 14, ticaretin payı % 9 ve tarımın payı % 3'tür (Bayraktutan, 2010: 20). Türkiye ortalamasına göre sanayileşmenin payı oldukça fazla olmaktadır. Diğer yandan hizmetler sektörünün payı ise sanayileşmenin yoğunluğunun fazla olmasından dolayı, düşük kalmaktadır.

Kent yaşam biçimiyle özdeşleşme anlamındaki kültürel olgunun, (kentlileşmenin) temel öğeleri ailenin biçimsel olarak küçülmesi, akrabalık ilişkilerinin göreceli olarak zayıflaması, kadının aile içindeki rolünün değişmesi ve belli oranda da olsa ekonomik

bağımsızlığını elde etmesi, ailenin kimi temel fonksiyonlarının toplumsal kurumlara devredilmesi, tüketim harcamalarının artması, geleneksel iş ve boş zaman değerlendirme alışkanlıklarıyla komşuluk ilişkileri, dinlenme, eğlence ve benzer alanlardaki tutum ve davranışları şeklinde özetlenebilir (Yahyagil, 1998).

Sanayi sektörü, kentin sosyo-kültürel sürdürülebilirlik sorunu açısından önemli etkilere sahip olacaktır. Sanayi sektöründe istihdam edilme, öncelikle makinelerle daha yoğun ilişki içinde olan bir emek gücünü vurgular. Bu açıdan sürekli monotonlaşan ve yalnızlaşan emek gücü, gelir olanaklarının gelişmesi sonucu yaygınlaşan modern tüketim kültürüyle birlikte, toplumsal iletişimin zayıflaması sorunuyla karşılaşma olumsuzluklarına maruz kalmaktadır. Bu sorunlar kendini kente hissetme ve/veya kente yabancılaşmama açısından kentlilik bilincinin ortaya çıkabilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Eğer sanayileşme ve fabrika kültürü insanın makineler düzeneği ile günlük ilişkisinin yoğun olmasına neden oluyorsa bu bilinçte kırılmalar ortaya çıkacak ve kenti sadece üretim araçlarıyla birlikte algılama yanılgısı ortaya çıkacaktır.

Bunun yanında kentsel alanın özgürlüğü kentsel mekânın yapısı ile de doğrudan ilişki içinde olacaktır. Bir tüketim kültürünün tapınağı olarak nitelendirebilecek 'AVM kültürü' aynı zamanda yalnızlaşmanın ve bireysel ilişkilerin zayıflamasına işaret eder. Üretim sürecindeki makineleşme sorunu diğer yandan tüketim veya iş dışındaki özgür zamanlarda kendini telafi edememekte ve bu açıdan kent insanı üretim ve boş zamanlarında kendi dünyasına saklanmak zorunda kalmaktadır.

Eğitim veya kültürel faaliyetlerde ortaya çıkan boşluklar ise kentle iletişim kurma olanakları açısından olumlu rol oynayabilme imkânlarını sınırlandıracaktır. Bunun sonucunda kentlinin kentle iletişimi giderek zayıflamakta ve kentin aslında bir zenginlik potansiyeli olarak sunduğu insan potansiyeli, kent kültürünü 'insan yüzlü' inşa etme sürecini ise zayıflatmaktadır.

Tablo 1: Sanayileşme-Kent Kültürünün Sürdürülebilirliği Açısından Kocaeli için Tehdit Alanları

Tehdit Alanları	Kocaeli Örneğinin Önemi
Kentlilik Bilincinde Kırılmalar	Kentin sanayi dokusunun yoğunluğu, kente ait olma bilincini zayıflatması
Kentsel Alanın Özgürlüğü	AVM'lerin yoğunluğu nedeniyle, boş zamanların anlamının değişmesi
İletişim Çağında İletişimsizlik Yalnızlaşma Sorunu	Tüketim ve üretim süreçlerinde bireyselleşme, iletişimsizlik ve yalnızlık biçimine dönüşmesi
Kültürel Mirasın Korunması	Geçmişle iletişim kurmanın bugünle (populer kültür) yaşamanın ağırlığı nedeniyle zorlaşması
Eğitim	Aile içinde ve örgün eğitimde kırılmalar yaşanması
Toplumsal Cinsiyet Adaleti	Kadın emeğinin ekonomik katılımcığının sanayileşme yoğunluğuyla örtüşmemesi

Kocaeli ili sanayileşme ve tüketim kültürü açısından, 'insan yüzlü' kent kültürünün yeniden oluşturulması tartışmasının içinde yer alabilecek örneklerden biri olmaktadır. Sanayileşme-kent kültürünün sürdürülebilirliği açısından Kocaeli için tehdit alanları Tablo 1'de genel olarak ifade edilmiştir. Daha sonra, önermenin doğruluğunun araştırması için bazı veriler değerlendirilecektir.

Diğer yandan sanayileşme aynı zamanda kitlesel olarak insan ve/veya emek gücünün çekim potansiyelinin artışını vurgulamaktadır. Göç, kent kültürü açısından bir yeniden oluşum sürecinin yoğunluğunu ifade eder.

Bu süreç çeşitli çalkantılarla ve alt üst oluşlarla devam eden dinamik bir süreçtir. İstihdam kültürü, toplumsal ayrışmalar sorunu, işsizliğin neden olabileceği çeşitli sorunlar, kentsel alanın fiziksel yapısının dönüşümü vb sosyoekonomik ve sosyokültürel çeşitli değişkenleri

yeniden inşa edecek olanaklar sunar. Bu açıdan Kocaeli kent kültürü de bu değişim süreciyle, tarihsel olarak üretim yapısındaki hızlı değişim nedeniyle diğer kentlerden çok daha fazla yüz yüze kalmaktadır.

Sanayileşme Sonucunda Tüketim Kültüründe Ortaya Çıkan Dönüşümün Etkileri

2010-2012 yılları için TUİK Hanehalkı Harcamaları Anketine göre Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova bölgesinde hanehalkı tüketim harcaması içinde en fazla harcama %26 ile Konut ve kira grubunda yapılmıştır. Gıda ve alkolsüz içecekler'e yapılan harcama %20 ,8 ile ikinci sırada, ulaştırmaya yapılan harcama ise %15,8 ile üçüncü sırada gelmektedir.

Tablo 2: TR42 Bölgesi (Kocaeli, Düzce, Sakarya, Bolu, Yalova) ve Türkiye Geneli Ortalaması Tüketim Yapısı Karşılaştırılması, %, 2010-2012 Dönemi

	Gıda ve Alkolsüz İçecekler	Alkollü İçecekler, Sigara	Konut ve kira	Ulaştırma Haberleşme	Mobilya, ev Aletleri	Eğitim ve Sağlık	Eğlence ve Kültür	Lokanta ve Otel	Giyim ve Diğer
Türkiye	19,6	4,2	25,8	21,1	6,7	4,1	3,2	5,8	9,6
Kocaeli	20,8	4,7	26	20,1	6,8	4	2,9	4,8	9,9
Fark Düzeyi (%)	8	15	1	-5	2	-2,5	-10	-17	4

Kaynak: TUİK

TUİK Hane halkı Harcamaları Anketine göre TR42 Bölgesi (Kocaeli, Düzce, Sakarya, Bolu, Yalova) ve Türkiye geneli ortalaması tüketim yapısı karşılaştırılmasına göre Kocaeli ilinin bulunduğu TR42 Bölgesi, gıda harcamaları ve özellikle alkollü içecekler, sigara tüketimi açısından ülke ortalamasına göre yaklaşık olarak yüzde 15 düzeyinde daha yüksek bir orana sahipken, eğlence ve kültür ile otel hizmetleri grubunda ise sırasıyla yüzde 10 ve 18 oranlarında daha düşük bir düzeyde kalmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetleri ile ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde de TR42 Bölgesi Türkiye geneli ortalamasının altında kalmaktadır (Tablo 2).

Bu sonuçlar bazı konularda beklentilerle uyumlu olmamakla birlikte, değişik faktörlerin etkisi dikkate alınarak yorumlanabilir. Kent ekonomisinin etkilediği sosyokültürel yapının sürdürülebilirliği açısından eğitim ve sağlık harcamaları ile eğlence ve kültürel harcamalarının sahip olunan gelire göre Kocaeli ve çevre illerde daha düşük oranda gerçekleşmesi olumsuz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan gıda harcamaları ve özellikle alkollü içecekler, sigara tüketimi açısından daha yüksek oranlara sahip olması, tüketim toplumunun özellikleri yanında toplumsal mutsuzluk düzeyinin yüksekliği ile açıklanabilir. Sanayileşmenin yoğun olması bu açıdan kentte, olumsuz sonuçlara neden olduğu ve eğitim ve kültürel gelişme açısından ise elde edilen gelir olanaklarındaki artış ile paralel olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sanayileşmenin Kocaeli Örneğinde (Kent Kültürü Açısından Önemli Olan) Sosyoekonomik Yapıdaki Dönüşüme Etkileri

Demografik faktörler kent kültürünü etkileyen güçlü belirleyicilerdir. Nüfus, göç, toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması, gelir dağılımı adaleti, boşanma istatistikleri bu

açıdan önemli belirleyiciler olmaktadır. Kocaeli ili nüfusun kentsel alandaki yoğunluğu nedeniyle, gerek fiziksel kent alanı gerekse kültürel yapıya etkileri açısından dikkat çekmektedir.

Kentin nüfusunun artmasının en önemli nedeni göç oranının yüksek olmasıdır. Sadece 2009-2010 döneminde Kocaeli'ne 64.503 kişi göç etmiş; net göç hızı ise yaklaşık binde 9,8 düzeyinde gerçekleşerek olarak gerçekleşmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: 2012-2013 Dönemi Net Göç Hızına Göre En yüksek Göç Alan İller

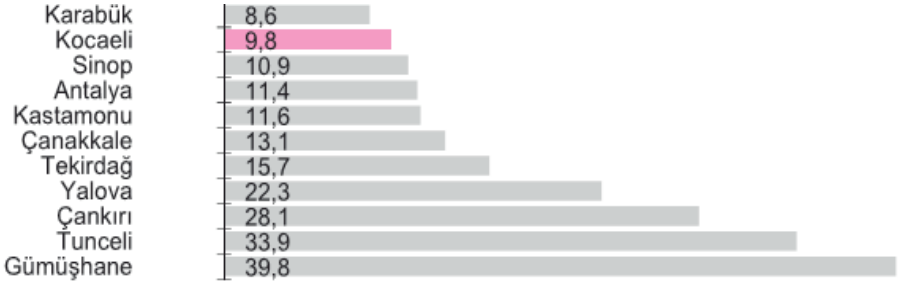

Kaynak: TÜİK

Toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması açısından kadın emeğinin ekonomik katılımcılığının geliştirilmesi önemlidir ve kent kültürünün de yapısını etkileyecektir.

Türkiye'de sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan kadınların oranı 2004-2009 yılları arası % 20'den % 23 seviyesine yükselmiştir. TR42 bölgesi sanayileşme olanaklarının yüksek düzeyine rağmen Türkiye'yi yaklaşık 2 puan geriden takip etmektedir. 2009 yılı verilerine göre bölgede 617 bin kişi sanayi ve hizmet sektörlerinde ücretli olarak çalışmaktadır, bu çalışanların 129 bini kadındır.

Grafik 2: TR42 Bölgesi Tarım Dışı Sektörlerde Ücretli Olarak Çalışan Kadınların Oranı

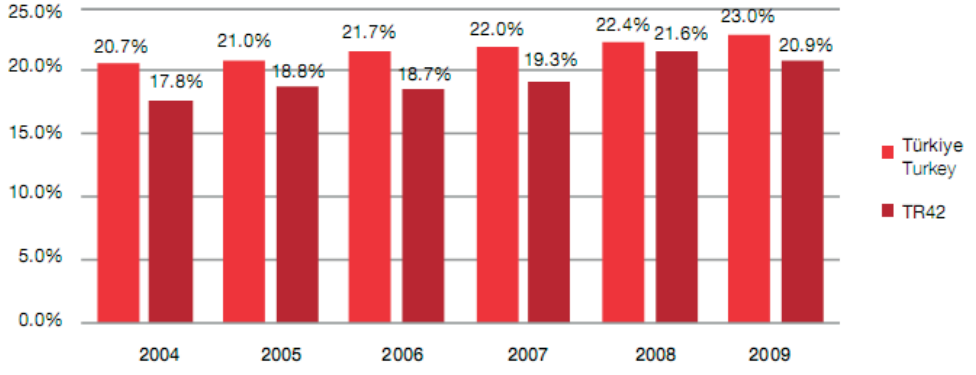

Kaynak: TÜİK

Bu sonuçlar kadın emeğinin ekonomik katılımcılığı açısından ortaya çıkan boşluğun Kocaeli kentinde yüksek olduğunu göstermektedir. Kent kültürünün ve ekonomik yapısının biçimlenişinde kadınların rolünün zayıfladığını vurgulamaktadır.

Diğer yandan gelir dağılımının kentte Türkiye ortalamasına göre daha dengeli olması olumlu bir durum olarak düşünülebilir.

Kocaeli ilinde, 2006 yılı verilerine göre, en yoksul % 20'lik grubun toplam gelirden % 10, en zengin % 20'lik grubun ise toplam gelir-den % 32'lik pay aldığı görülmektedir. Türkiye geneli en yoksul grup toplam gelirden % 5, en zengin grup %48 pay almaktadır. Söz konusu veriler ışığında Kocaeli ilinde gelir dağılımının, Türkiye geneline oranla daha

homojen bir dağılım gösterdiği ifade edilebilmektedir. Bu durum, birkaç nedene bağlı olarak açıklanabilir. Büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının yoğunluk gösterdiği Kocaeli ilinde, işçi sendikası üyeliğinin Türkiye geneline kıyasla yüksek olması, işçi maaşlarının yüksek olmasını beraberinde getirmektedir. Bu duruma paralel olarak sanayide çalışan beyaz yakalı yöneticilerin maaşlarının da Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir.

Grafik 3: Kocaeli İli ve Türkiye Sıralı %20'lik Gruplar İtibariyle Yıllık Gelirlerin Dağılımı, (2006)

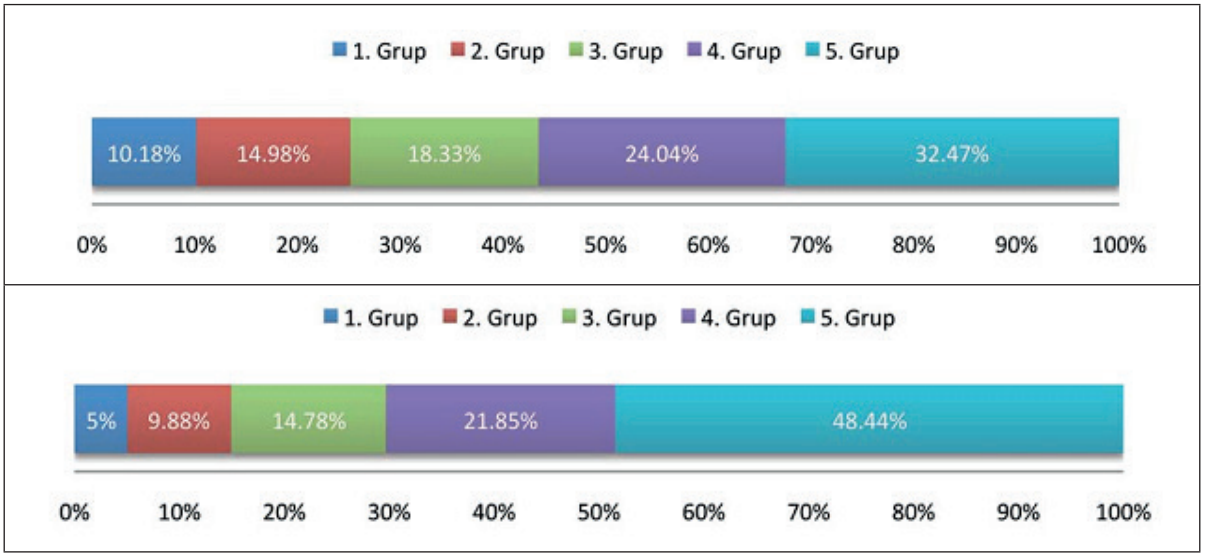

Kaynak: TUİK

Bir demografik unsur olarak boşanma oranının durumu ise bir kentin sosyokültürel yapısının değerlendirilmesi açısından önemli bir gösterge olmaktadır. Bu gösterge kentin mutluluk çözümlemesi, kültürel yapının değişmesi, ailenin sürdürülebilirliği vb olgular açısından önemli olmaktadır. Kocaeli kentinde gittikçe artan boşanma sayısı, Türkiye toplamına göre karşılaştırıldığında da yükseliş eğilimine sahiptir(Tablo 4). Bu sonuç sanayileşme-kültürel yapının değişmesi ilişkisi açısından önemli bir olumsuz durumu ifade etmektedir.

Tablo 3: Boşanma Sayısı Oranı Açısından Kocaeli İli ve Türkiye İstatistikleri ve Kentin Türkiye Ortalamasının Değişimi, 2002-2009

Boşanma sayıları, 2002–2009

	Türkiye	Kocaeli	Oran (%)
2002	95 323	1 543	1,62
2003	92 637	1 552	1,68
2004	91 022	1 477	1,62
2005	95 895	1 881	1,96
2006	93 489	1 604	1,72
2007	94 219	1 766	1,87
2008	99 663	2 205	2,21
2009	114 162	2 450	2,15

Kaynak: TUİK

Sonuç ve Genel Değerlendirme: Sürdürülebilir Kent Kültürü Açısından Kocaeli İçin Öneriler

Sanayileşme sürecinde nüfus yapısının değişmesi, gelir olanaklarının artması, üretim ve tüketim kalıplarının yeniden biçimlenmesi vb faktörler toplumsal ve kültürel yapıyı etkileyerek kent kültürünün yeniden oluşma sürecine katkı sağlamaktadır. Türkiye sanayileşme tarihi sürecinde, Kocaeli kentinin üretim yapısının değişim süreci de kentin sosyokültürel yapısını önemli derecede etkileyerek, sürekli değişen bir kent kültürünü yeniden inşa etmektedir. Kocaeli kent kültürü bu süreçte, özellikle sanayileşmenin iç ve dış göç hareketlerini tetiklemesi sonucu ortaya çıkan toplumsal yapıdaki değişim; gelir artışı sonucunda tüketim yapısı ve yaşam tarzında ortaya çıkan farklılıkların etkileri; sektörel değişim sonucunda kentin altyapı, ulaşım, çevre vb. dokusundaki ihtiyaçların etkileri sonucunda sürekli yenilenmektedir.

Sanayileşme maddi üretim olanaklarının genişlemesine katkı sağladığı kadar, sosyokültürel yapıyı da etkileyerek kentin sürdürülebilirliğini farklı kanallardan etkilemektedir. Kocaeli bu açıdan sanayileşmenin bir örnek kenti olması açısından bu değişimi farklı boyutlarda yaşamıştır. Ancak maddi üretim olanaklarının gelişmesi, farklı kanallarla kentin toplam mutluluğunu aynı düzeyde etkileme potansiyeline sahip olmadığı görünmektedir.

Kocaeli, Türkiye'de çoğu kentin ulaşmaya çalıştığı bir durum olan oturmuş ekonomik ortamını kullanarak, gelişimini, içinde bulunduğu sanayi koridorundaki rolünün getirdiği zincirleri kırarak kurgulamalıdır. Fiziksel iyileşme ve kültürel kalkınma kavramlarını temel alması gereken kent kurgusu oluşturulurken aşağıdaki öncelikler göz önünde bulundurulmalıdır:

- Endüstrinin Yıkıcı Etkilerinin Giderilmesi
- Yapılaşmış Çevrenin Sağlıklılaştırılması
- Yenilenemez Kaynakların Etkin Kullanımı
- Kaliteli ve Sağlıklı Kamusal Alanlar Yaratılması
- Halkın Kararlara Katılım Seviyesinin Artırılması
- Kentte Kültürel Aktivitelerin Teşvik Edilmesi
- Kentlilik Bilincinin Yerleşmesi
- Sosyal Hizmetlerdeki Eksikliklerin Giderilmesi
- Kent Merkezinde Ekonomik Faaliyetlerdeki Durgunluğun Giderilmesi
- Afet Bilincinin Geliştirilmesi

Kent merkezi olan İzmit başta olmak üzere Kocaeli'nin tüm kentsel alanda, sosyal donatı alanlarından başlayarak kapsamlı bir yapı sağlamlaştırma programı uygulanmalıdır. İkinci olarak İzmit'te ticari aks fiziksel ve fonksiyonel açıdan yenilenerek canlandırılmalı, insanların kent içinde sirkülasyonu teşvik edilmelidir. Ayrıca, Körfez'e konumlanmış olmasının avantajını kullanarak, Kocaeli'ndeki kentsel yerleşim alanlarının birbiriyle denizden olan ulaşım bağlantıları güçlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

Çataloluk, Cuma, "Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi", *Sosyal Gelişim Dergisi*, (2010) Yıl: 1 Sayı: 1

Şan Mustafa Kemal ve Hira İsmail, *Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi*, Sosyoloji Yazıları I, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2007.

Şen, Mustafa, *Bütüncül Kentsel Dönüşüm*, 2011, sayfa: 25-26

Talas, M. (2008), Çok Kültürlülük Kıskacında Ulus Devlet ve Türkiye, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Talas, M. (2010), *Kültür. M. T. Feridun Merter içinde*, *Sosyoloji*, İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Taşçı Hasan, İslâm ve Batı Şehrinde Kentsel Mekânın Kimlik Bileşenleri, Kent Akademisi Elektronik Dergisi, (2013).

http://www.kentakademisi.com/islam-ve-bati-sehrinde-kentsel-mekanin-kimlik-bilesenleri/16489/

TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli, 2013

TÜİK, Sanayi İstatistikleri, 2011

Yahyagil Mehmet, *Kentlerin kültürün gelişimine etkileri*, Sosyoloji Konferansları 25.Kitap, İ.Ü.İ.F., İstanbul, (1998), ss.105-120.

KOCAELİ'DE SANAYİ KİMLİKLİ KENTSEL DOKUDAN ÇOK KİMLİKLİ KENT-BÖLGEYE GEÇİŞ SÜRECİ

Ersan KOÇ*

A. Kentleşme ve Medeniyetler: Yerleşmelerin Tarihsel Kökenleri Üzerine Genel Tespitler

Kentler ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren kalabalıkların aşama aşama anlamlandığı, farklı tür ve düzeyde iş bölümlerinin gözlemlendiği mekânsal örgütlenmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer doğal ortamlar üzerinde yaşayan farklı toplumların farklı gelişme düzeylerinde olabilmeleri de, doğal ortamın tek başına toplumların gelişme kanunlarını belirleyici nitelikte olmadığını gösterir. O halde, farklı üretim tarzlarına sahip toplumların aynı nitelikteki verili doğal ortamları örgütleyiş biçimleri de farklıdır (Gülalp, 1983). İlk kentsel yerleşmelerin nasıl ortaya çıktığı üzerine en çok düşünülen konular olagelmiştir.

Neolitik Dönem öncesinde, insanların sert doğal koşulların oluşturduğu hayat şartları kültür çevrelerinin oluşumunda temel belirleyici unsur olmuştur. Günün hemen her saatinde yiyecek ararken, avcı-toplayıcı ilk insanlar önce mağaralarda yaşamıştır. Vahşi hayvanları avlayarak ve tarım devrimi öncesi meyve ve ilkel tahıl bitkilerinin yere saçılan tohumları ile beslenen insan, genel bir belirsizlik ve geleceksizlik halinde yaşamaktaydılar. (www1)

Bazen de vahşi hayvanlar onları avlamaktaydı. Hayat çok belirsiz olduğu ve yiyeceğin ne zaman bulunabileceği veya nereden geleceği konusunda insanlar hep endişeli idiler. Tarım devrimi bu doyma belirsizliğine bir son vermesi itibariyle insanoğlu ve içinde kendisini yeniden tarif edeceği kentlerin talihi açısından çok önemli bir kırılma noktası oldu. Zamanla bazı tohumlar ehlileştirilmiş ve binlerce yıl insanoğlunun belirsizlikler içinde yaşadığı doğa nihayet ekili-dikili-hasat edilen araziler ile yavaş yavaş biçim değiştirmektedir. İlk yerleşmeler tarım devriminin de gerektirdiği üzere göreli güvenli ve su, toprak kaynaklarına yakın veya bu kaynakların üzerinde oluşmaya başladı. Daha önce düşman yaratıklarla dolu bataklık ve bataklık toprakları yerleşmeler için fırsatlar sunmaktaydı. (Gülalp,1983)

Bu süreç, insanların çevrelerini kontrol etmek istemesi, kontrol etmek için yeni alet, araç ve nihayet teknolojiler geliştirmesi ile devam etti. Kontrol etme gereksinimi besin kaynağı içeren alanların alabildiğine kültürel çeşitlenmeyi tetiklemesi ve barındırması ile devam etti. Özellikle ekim-dikim-hasat için kullanışlı olabilecek hayvanları evcilleştirme, avcılık için harcanan zamanın sabit yerleşimler inşa etmek ve güvenliğini sağlamak için

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi - Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: tanburaersan@gmail.com

kullanılması sonucunu doğurdu. Şimdi avcılık ve toplayıcılık dışında başka şeyler yapmak için zaman ayırabiliyordu insanoğlu. Zaman ve İdare kavramları da belki bu zamanlarda ortaya çıkmaya başladı. Çünkü işbölümü ve farklı türde uzmanlıklar ancak kent devletinin ilkel formlarının var olması ve zamanın yapılandırılması ile ortaya çıkabilirdi.

Ve tarih inşa edilen ilk şehirler ve bu şehirlerin etrafındaki kaynaklarda hak iddia eden devlet yapılanmaları ile karşılaştı. Ancak en başından beri dikkate değer konu, devlet veya toplum modeli ne olursa olsun bir kentin ayakta kalıp kalmayacağı her zaman kültür mefhumunu ne kadar çeşitlilik üzerinden kurduğu ile alakalı olagelmiştir. Çoğu antropolog ve tarihçinin medeniyetin başlangıcını tarımın gelişmesi ve hayvanları evcilleştirme ile başladığına inanması bu sebepledir. Nasıl artı gıda üretebilmek, diğer bir değişle ürün fazlası verebilmek, kentlerin nüfus çekmesinin temel boyutu olduysa antik dönemlerde, bugün de şehirlerin içinde yaşama isteği için pek çok sebep yaratması ve bu sebepleri canlı tutması, kentsel kimliğin bilinir, hatırlanır ve geniş coğrafyalarda paylaşılır olmasının temel sebebi olmuştur özellikle son yüzyılda.

Meslekler ve ortaya çıkardıkları kolektif kimlik uzmanlaşma sahaları çeşitlenmiş tüm şehirlerin "Yüzü" / "Sesi" olması itibariyle, toplumun daha renkli ve çeşitli olmasının katığı haline geldi. Bu insanların – kentlilerin - ihtiyaç duyduğu gelişme, büyümeye, kendini ifade, çok çeşitli türde artı ürün ortaya çıkarma, gıda ve beslenmenin artık gündelik bir sorun değil, yerel kültürün bir parçası olduğu şehirleri mümkün kılmakta. Ancak o zaman antik döneme ait olan yiyecek bulma ve beslenme, bunun arayışı geride kalıp, dışsatım ve iç alım tacirliğinin, el sanatlarının, güzel sanatların alabildiğine geliştiği yerleşmeler ortaya çıkabilir.

Kentin yerlileri – Latince Civitas - "bir kentin yerlileri" anlamına gelmektedir. Nüfusun fazla olması sivil olmanın (civitas) ortaya çıkması için gerekli ancak tek başına yeterli olmayan koşuldur. Aslolan bu yaşayan fazlalığının, kültürel üretim biçimlerine dönüşmesidir. Esasen, "Medeniyet", şehirler ve bünyesindeki sosyal gruplaşmaların uyumlu ve yaratıcı yaşaması sonucu ortaya çıkan en geniş anlamlı yetenektir. Sosyal gruplar tek başına medeniyetin temeli olamaz. Arılar, karıncalar ve diğer hayvanlar da sosyal gruplar halinde yaşarlar. Bazı mikroorganizmalar gibi onlar da, birlikte yaşamak ve çalışmak zorundadır hayatta kalmak için.

İnsan uygarlığı bundan çok daha fazla anlamlar taşır. Sosyal gruplaşmalar ötesinde, medeniyet ortamı insanlığın kültürel içgüdüsü üzerinde insanlığın doğanın sert koşullarına karşı – veya daha güncel ve doğru bir ifade ile "Doğa İle Uyum" içinde yaşayabilmesi temelinde – nihai zaferi anlamına gelir. Medeniyetin gelişmesi için "Kültür" en gerekli arkadaş ve yoldaştır. Kültür olmadan medeniyet, miras yoluyla geçmiş de olsa, çiçeklenmez. Medeniyetlerin temel özellikleri; okuryazarlık, çeşitli-entegre-çok sektörlü ve karmaşık ekonomi, dengeli ve sağlıklı siyasal iletişim alanları, kültürel çeşitliliğe ve zenginliğe vurgu yapan sosyal sistemler ve gelişmiş bir teknolojinin var olması ile ancak şehirlerde kentleşme ve kentlileşme ile mümkündür. Kentlerin mimari kimliklerinin gelişimi bütün bu gelişmiş teknolojinin en net göstergeleridir.Bir medeniyetin gelişimini sürdürmesi için tabii ki, toprak sürekli artan nüfusu desteklemek için zengin ve yeterli verimlilikte olmalıdır. İlk dönemlerde doğal kaynaklara yakın yer seçen ve serpilen kentler, tarım ve sanayi devrimlerine koşut ölçeklerini de geliştirdiler. Ancak bir medeniyetin gelişmesi yanında ayakta kalması ancak kültürel çeşitlilik ile mümkündür. Uygarlıkların ortaya çıkışı ile birlikte insanın gelişimi ve dönüşümü çok farklı bir faza/biçime girmiştir. Medeniyet önceleri insanların doğanın dengesini sağlayan sert güçleri tarafından kontrol edilmesi insafına kalmışken, daha sonraları aile merkezli gruplar halinde yaşamaya başladılar. Bugünlerde – sürecin başlangıcından 10.000 yıl sonra - insanlık avcı-toplayıcı mağara

insanlarından çok ileride modern alet, araç ve teknolojileri kullanarak, yeryüzünü ufaltan ve zamanı bölücü bir unsuz olmaktan çıkaran otomobil ve uçaklar – ve hatta uçan otomobiller – ile yolculuk yapan, yüksek teknoloji donanımlı doğal çevreye karşı korumalı evler ve binalar içinde yaşayan yüz milyonlarca nüfus büyüklüğünde toplumlarda yaşıyoruz. Ve tüm bu sürece buğday, pirinç... vb gibi tarım ürünlerinin ekimi ile başladık. Tarıma geçiş yaklaşık 10.000 yıl önce meydana gelen ve dünyanın çeşitli bölgelerinde gerçekleşti. Bugün önümüzdeki soru şudur. Medeniyetimiz kültürel çeşitlenme açısından nereye gitmektedir?

B. Kentlerin Geçirdiği Aşamalar Üzerine

Tarım-İnanç İmparatorlukları döneminde yukarıdan aşağıya ve belirgin şekilde otoriter bir örgütlenme ve iş bölümü döneminden geçen kentler, sanayi devrimi ve artçı şokları sonrasında bireylerin ve doğal olarak toplumların kimliğinde üretim, birikim ve sınıf mücadeleleri dönemini beraberinde getirmiştir.

B.1. Sanayi Devrimi ve Kent Kültürü Üzerine Etkileri

Sanayileşme malların üretimini artırmak için bir bölge ya da bir ülkede yeni üretim teknolojileri tanıtan bir süreçtir. Sanayileşmenin ilk nüveleri, 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de gerçekleşen insan gücü yerine farklı türde yakıtları kullanana ilk makinelerin icadı ile filiz vermiştir. Sanayileşme gücün koldan içten yanmalı motorlara evrilmesi sonucunda, arazinin kullanılma amaçlarındaki dönüşüm ve taşıma teknolojisindeki hızlı atılımlar ile nüfus hareketleri ile yeni oluşan veya başka ülkeleri işgal ve kaynaklarının sömürülmesi yolu ile pazarlara el koyma, sermaye farklı tür ve ölçeklerde birikmesi ve hâkimiyet sahasının genişleme ile mümkün olmuştur. Burada buhar gücünü kullanan ve manipüle eden teknolojik yenilikler marifeti ile, yeni kaynaklar büyük ölçekli emek kullanımı ve fabrika içi üretimi oluşturma ve yönetme sistemleri ile mümkün olmuştur.

Emeğin toplumsal yapıdaki örgütlenmeyi kökünden değiştirdiğini görüyoruz. Makine kullanımı ve makineyi kullanan mavi ve beyaz yakalı emek biçimleri, kendisinden önce gelen feodal kodları alaşağı etmiştir. Üretim verimliliğinde köklü ve çığır açıcı değişimler gözlenmiştir. Makine kullanımının artması, her işçinin farklı türde vasıflara kavuşmasını zorunlu kılmış, emek fabrika içerisinde çeşitlenmekle birlikte gerçekleştirilen üretim ekseninde aynı zamanda bir homojenleşmeye tabi tutulmuştur. Ücretli işgücü içine kadınların da dâhil edilmesi, toplumsal cinsiyet merkezli ayrışmaları yok etmeye başlamıştır. Emeğin toplumsal cinsiyet ve iş bölümünü yeniden tarif etmektedir artık. (Robbins,2007)

Kapitalizmde Sanayileşme ulus-devlet içinde piyasa güçlerine göre istihdam yaratmayı zorunlu kılar. Yeni ulaşım teknolojileri – lokomotif ve tren teknolojisi ile demiryolları 19. yüzyılın hâkim imgesi haline gelmiştir. Farklı coğrafyaları ve beraber çalışan fabrikaları birbirine bağlayan yeni ve sofistike tedarik zincirleri üreterek, emekçiler arasındaki ilişkiler hareketlilik/mobilite açısından yeniden tarif edilmektedir.

Sanayi Devrimi ilk olarak İngiltere ve Kuzey Amerika'da başlamış, tarihsel dizgi olarak şu tür gelişmeler yaşanmıştır. İngiltere'de tekstil sektöründeki imalat güç su buharı tahrikli makinelerin uygulaması ile hızlı bir gelişim gösterdi. 18. yüzyılda, Batı Avrupa'da - özellikle İngiltere - tüm insan hayatının bütün yönlerini dönüştürmüş hızlı ekonomik değişim süreci yaşandı. Toynbee bir tarihçi değildi ve onun fikirleri gibi Rondo Cameron ve AP Usher gibi önde gelen tarihçiler tarafından eleştirilen, ancak fikirleri büyük ölçüde modern tarihin anlayışımızı etkiledi. Daha önce hiçbir teknolojik değişim kapitalist ekonomilerin modern dönemdeki çehresini bu denli değiştirmemişti.

Özellikle İngiltere'de gerçekleşen derin ve agresif ekonomik ve sosyal değişim yeni buluşlar ile eklemlenerek, sanayi üretiminde gerçekleşen hızlı ekonomik, sosyal ve kültürel

değişimlere yol açtı. Aynı zamanda kentleşmenin alabildiğine hızlanması işçilerinin çalışma koşullarını kötüleştirdi ve hatta acımasızca çocuk emeği gerektiren gittikçe kötüleşen bir süreç ile gerçekleşti. Sanayi üretimi çok sayıda yeni yerleşim merkezi oluşturdu. Ekonominin büyümesi ve yoğun teknoloji transferi çağdaş ekonomilerde daha hızlı gerçekleşti ve bu değişikliklerin devrimci doğası ortaya çıktı. Sanayileşmede önde giden ülkeler, sömürge ülkelerde – kolonilerde - maden kömürü ve demir türü kaynaklara el koymaya başladılar (Johnson and Hill, 2002). Bilimsel gelişime koşut teknik yapabilirlik (know-how) ve yatırım sermayesi ile hammadde tüccar sınıflarına ele geçirdikleri sömürgelerde bol kaynak işgücü sağladı. 19. yüzyılın sonlarında bilimsel bilginin kullanımının sağladığı kimya ve elektrik mühendisliği teorileri yeni üretim yöntemleri ve sanayi dallarının temelini oluşturdu. Büyüyen tarımsal verimlilik insan ile doğanın ilişkilerinin yeniden tarif edildiği – ve maalesef doğanın tahribatının kapılarını açan – süreçte büyük bir öneme sahipti. Rüzgar ve hidroelektrik fabrikaları ve buharlı motor endüstriyel gelişmede köşe taşları haline geldi. Birçok girişimci buhar motorunun önemini kabul etti ve imalat amaçlı makinelerin kullanımı ile 19. yüzyılın başında yaygınlaşmasını sağladı. Demiryollarının gelişi Avrupa'da sanayileşmeyi kolaylaştırdı, fakat ciddi sosyal ve çevresel etkileri vardı.

19. yüzyıla kadar, dünya nüfusunun çoğu kırsal alanlarda yoğunlaşmıştı. Sanayileşme ve akabinde gerçekleşen toplumsal-kültürel-siyasal devrim kentsel yerleşmelerin önemini arttırdı. Ancak, fabrikalar ve ticaret merkezleri, kentsel alanlarda işgücü için daha önce hiç görülmeyecek boyutlarda talep yarattı. 19. yüzyılın sonuna doğru İngiltere yarısı şehirlerde yaşamaya başlamış ve İngiltere'nin nüfusu her zamankinden daha hızlı artmıştı. 19. yüzyılın başından itibaren benzer bir fenomen çoğu Avrupa ülkesinde ve Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında gözlenmiştir. İşgücünün büyük bir bölümü düşük ücretli işlerle meşgul ve kalabalık ve kötü aydınlatılmış barınaklarda yaşamaktaydı. Temiz su ve arınma-yıkanma ile ilgili sorunlar işçiler arasında ölüm ve hastalık oranlarının yükselmesi ile sonuçlandı. Gecekondular İngiltere'nin tüm şehirlerinde karakteristik imge haline geldi. Hijyen koşullarındaki yetersizlik gittikçe kötüleşti ve sağlık sorunları ve kötü yaşam koşulları arasındaki ilişki kısa sürede toplumun büyük bölümünde ortaya çıktı. Büyük sanayi merkezlerinin birçoğu gibi Manchester, Londra ve Chicago gibi şehirlerde su kaynakları ciddi oranda kirlendi. Üretim artışı ve nüfus yoğunluğu önemli ölçüde arttı. İngiltere'nin genelinde genişletilmiş kanal ve demiryolu hatları gibi altyapısal gelişmeler nüfus büyümesine koşut bir dizi ihtiyacını karşılamak için geliştirildi. Katı atık miktarının denetimsiz ve çözümsüz artışı, endüstriyel ve evsel atık sorunlarının yeterince çözülememesi nehirlerin kirlenmesi ile sonuçlandı. Sanayi kentlerinde atıklar ile kirlenen nehirler havzaları birikmiş kirlilik ile doldurdu ve özellikle sel zamanlarında kirlilik yeryüzüne çıkmaktaydı. Tüm olumsuz etkilerine rağmen, bu tür çevresel konuların siyasallaşması 1960'lara kadar genişlemedi. İlgili dönemde, vatandaş grupları kentlilerin sağlık sorunlarından ya da sosyal sorunlardan endişe duyarak çevreci örgütlerin oluşmasına katkı sağladılar. Pozitivizm ve Idealizmden beslenen bir Modernite ve ona tepki olarak ortaya çıkan Post-Modern kavrayış bireylerin mekânda varoluşunu sadece kendilerinin tarif ettiği bir dönemi beraberinde getirmiştir.

B.2. Türkiye'de Sanayileşme: Tarihsel Dönüm Noktaları ve Cumhuriyet Dönemi Atılımları

Son 2 yüzyıl içinde Türk kentleri, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren Batı coğrafyasında temelleri atılan Sanayi Devrimi'ni yakalama çabasına girişmiş, 20. yüzyıl başında gerçekleşen pek çok girişim sonrası sanayi kimliğine kavuşmaya başlamıştır. Büyük ölçüde tarıma bağımlı olan Osmanlı ekonomisindeki sanayileşme faaliyetleri ilk olarak 18 yüzyılda Lale Devri'nde başlamıştır. Bu dönemde kâğıt, kumaş, matbaa ve çini gibi atölye

tipi küçük sanayi kuruluşları kurulmaya başlanmış, bunları Tanzimat Dönemi'nde kurulan tersane, dökümhane ve tophane gibi kuruluşlar takip etmiştir. Bu sanayileşme hareketleri siyasal ve ekonomik çeşitli olumsuzluklar (savaşlar, kapitülasyonlar, rekabet güçlükleri, vb.) nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gelişmesini sürdürememiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çok sinirli sayıda küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarından oluşan sanayi ekonomimizin güçlendirilmesi için ilk önemli adim 1923 yılında İzmir 1. İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Sanayileşmeyi teşvik eden ve bu alanda çeşitli kolaylıklar sağlayan kararların alındığı bu kongreden sonra özelleştirmeyi sağlamak amacıyla Türk girişimcileri destekleyen Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927 yılında çıkarılmıştır. Bu yıllardan itibaren sanayileşme faaliyetlerinin artmasıyla bu alanda bir planlamaya ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla 1930 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konuldu. Bu plan dâhilinde yerli üretime ağırlık verildi. Tarım ürünlerini isleyen fabrikalar, tarımsal üretim bölgelerine ve işgücü alanlarına yakın olarak kuruldu. 1939 yılında kurulan İzmit Kâğıt ve Selüloz Kâğıt Fabrikası, 1933 yılında Nazilli'de kurulan Sümerbank Basma Fabrikası ve İstanbul (Beykoz)'da 1934 yılında kurulan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası bu kuruluşlardan bazılarıdır. Bu hamlelerden sonra 1936 yılında ikinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle bu plan istenildiği gibi yürütülememiştir. Yine de özel girişimlerin desteklenmesi sürmüş ve buna bağlı olarak özel sektör ve devlet girişimleriyle sanayi kuruluşlarının sayısı giderek artmıştır. Bu sanayi kuruluşları genelde Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır.1950'li yıllara kadar büyük sanayi yatırımları daha çok devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda yerli ve yabancı yatırımcılar ortaklığıyla kurulan sanayi kuruluşlarının yaygınlaştırılması için teşvikler artırılmaya başlanmıştır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 1950 yılında bu amaçla kurulmuştur. Ulaşım ve haberleşme ağı yaygınlaştırılmış, enerji üretimi artırılmış ve kamu iktisadi kuruluşları kurulmuştur. Bunların başlıcaları; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1952), Makine Kimya Endüstrisi (1950) ve Devlet Malzeme Ofisi (1954) ve Türkiye Kömür isletmeleri (1957) gibi kuruluşlardır.1962 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte ekonomimize yön veren beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır. Bu kalkınma planlarında sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte 1979 yılından itibaren sanayi sektörünün ulusal gelir ve dış satımdaki payı tarım ve diğer sektörleri geçmiştir. Bu dönemde ithal edilen yabancı sanayi ürünleri üzerindeki vergiler azaltılıp, yerli ve yabancı sanayi ürünleri arasında rekabet başlatılmıştır. Bazı kamu iktisadi kuruluşları özelleştirilmiştir. Bu hamlelerle sanayimiz hız kazanmış bugün birçok bölgemizde sanayi kuruluşları açılmıştır.(www2)

B.3. Kocaeli Sanayileşme Deneyimi

Kocaeli, Türkiye'nin sanayi ve üretim ile tanışması ve ilgili sorunlarıyla ve olanaklarıyla içli dışlı olma durumunun en önemli örneklerindendir. Bu bağlamda Kocaeli örneği üzerinden- özellikle başlangıç olarak SEKA Kâğıt Fabrikası, 1960'lı yıllardaki türlü sanayi atılımları ve son 20 yıl içinde kent morfolojisindeki önde gelen değişimleri aşağıdaki tabloda özetlenmiş ve bildirinin diğer kısımlarındaki tartışmalara zemin oluşturması hedeflenmiştir. (www4)

SANAYİ PLANLAMA DÖNEMİ	KENTSEL GELİŞME SİYASALARI İÇİN MOTİVASYON ALANLARI
a) 1. Sanayi Planı	SEKA Kâğıt Fabrikası'nın kurulması kararı
b) JANSEN ve CUDA Planları (1940'lar)	Doğal ve tarihi değerlerin korunması. Sanayisi olmayan şehir. SEKA bu kapsayıcı koruma stratejisinde bir istisna olarak görülüyor.
c) Net bir Planlama çerçevesi yok (1950-1960)	Kemal Ahmet Arü'nün kentsel şemaları, parsel bazlı yapılaşma projeleri. Kentsel Kimlik için net ve algılanabilir bir şema mevcut değil.
d) 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	Doğu Marmara Kalkınma Planı sanayi yatırımı ve gelişimini Kocaeli ve İstanbul'da yoğunlaştırma stratejisini tanımlıyor.
e) 2. Beş yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	Dengeli bölgesel gelişim için Sanayi yatırımı temel araç.
f) Polat Sökmen Dönemi (1970s-1980s)	Sanayi politikaları ile İzmit "Sanayi Kenti" olarak formüle ediliyor.
g) 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	Sanayileşmenin kalkınma için mutlak yol olduğu kesin kabulü hâkim.
h) 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)	Çevresel sağlık, tarihi ve doğal değerlerin korunması politikaları sanayi gelişimine paralel ele alınmakta. İzmit Körfezi için önlem alıcı ilkeler gereği kabul ediliyor.
i) 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	OSB (Organize Sanayi Bölgeleri kurma ve bu alanlarda yatırım yapmaya vurgu yapılıyor. Tarım alanları konut, sanayi, turizm bölgelerine dönüşüyor.
j) 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)	İthalat odaklı sanayileşme politikaları. Türk Sanayi Sektörü'nün rekabet etme avantajlarının geliştirilmesi.
k) 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	OSB ve KSS (Küçük Sanayi Sitesi) yatırımlarına vurgu. İstanbul'daki sanayi alanlarının çevre illere dağıtılması.
l) 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	Büyük ve orta ölçekli sanayiler için OSB'ler kurmak.
m) Güncel Gündem	İstanbul'da istenmeyen sanayi alanlarının Kocaeli'ye taşınması Küresel yatırımcıların ve diğer OSB'lerin yatırım talepleri..

C. Kentsel Kültür: Temel Bileşenler ve Kentleşme İlişkisi

Kocaeli, geçen onyıllar içinde son yüzyılın eseri olan "Sanayi Kenti" kimliğinden "Çok Kimlikli Kent" paradigmasına geçme gayretindedir. Ve sanayinin çevreye verdiği zararın azaltılması – ve en nihayetinde yok edilmesi – yolunda aşılması gereken ara bir aşamadır. Ancak yeni kentsel kimlik paradigmasını sağlıklı bir biçimde ele alabilmek için kent ile kültür arasındaki arayüzleri açmaya ihtiyacımız var. Bu eksende "sanayi kimlikli kentsel dokudan, çok vizyonlu ve kimlikli kent-bölgeye geçiş" deneyimini tartışmayı hedefliyoruz.

Bu kısımda bildiri, sanayi atılımı döneminin kazanımlarının ve ortaya çıkardığı sorunların altını çizerek günümüzde kentlerin ana gündemlerinden olan çok kimlikli bilgi toplumunun özgürlük, hoşgörü ve çeşitlilik/renklilik değerlerini öne alan bir kavrayış çerçevesi çizecektir.

C.1. Kalkınma ve Kültürel Kaynakları

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası yıkılan kentleri ve devletleri yeniden imar etmek için ortaya çıkan Kalkınma/Development düşüncesi gelişme, büyüme ve denge hedef ve endişelerinden hareket ederek dalga dalga tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Özellikle cinsiyet rolleri ve küresel anlamda değişim rüzgârlarına koşut gelişen kalkınma düşüncesi toplumsal ve kültürel gelişim süreçlerinin siyasal etkilerini de yeniden tarif ederek evrimleşmiştir.

Kalkınma plan ve projelerine kadınlar kamusal ve özel alanlarda farklı şekillerde katkı vermiş, yerel koşullar hakkında farklı türde bilgi ve birikim sahibi olmamızı sağlamışlardır. Birleşmiş Milletler (BM) kalkınma planlamasında tam paydaşlar olarak kadınları içerecek şekilde çalışmalar geliştirmiş, cinsiyet ve kalkınma ile ilgili çeşitli kurumlar arasındaki ilişkiler üzerine çok uluslu programlar oluşturmuştur. (WB, 2008)

Diğer önemli bir dönüşüm "Katılım" ve "Planlama" arayüzünde gelişmiştir. Katılımın çok yönlü gelişimi ve çıkarların/ortak faydaların yerelleşmesi/lokalizasyonu gelişmiştir. Katılımcı süreçlerin gelişiminde yerel toplulukları dâhil edecek bir takım teknikler gelişmiştir. Katılımcı ve kolektif kalkınma planı odaklı ve genellikle gelişimin yaygınlığını ve etkinliğini şekillendiren yerel bağlamda nüansların göz ardı edilmesini engellemek hedefler arasındadır. (Robbins, 2007)

STK'lara ve "Sosyal Sermaye"ye ilgi dalgası, yerel süreçleri, toplulukları ve aktörleri doğru yönlendirmek için bir niyet göstermektedir. Yoksul gruplara küçük krediler sağlayan mikro-girişim kredilerindeki büyüme, aynı zamanda bu eğilimin içindedir. Bangladeş'te Grameen Bank 1970'lerde, mikro olarak adlandırılan küçük kredileri vermeye başlamıştır ve yüksek geri ödeme oranları elde edilmesi yerel kalkınma planlaması açısından büyük bir ilgi yaratmıştır. Olumlu ve olumsuz sonuçları ile birlikte giderek küreselleşen ve yerel toplumların birbirine daha çok eklemlendiği ve entegre olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Küresel finans, döviz akışları, küresel çevre dengeleri ve ilgili süreçler ve kültürel değişim üzerine yoğun tartışmalar yaşanmakta. Ülkeler yeni pazarlara erişmek ve dış rekabette kendilerini korumak için bölgesel ticaret blokları içinde kendilerini konumlandırmaya devam ediyorlar. AB, NAFTA, Şangay İşbirliği Örgütü, ASIAN... vb her geçen gün daha bir hayatımıza giriyor. Avrupa Birliği (AB) genişleme dalgaları ile Batı Avrupa ülkelerini bağlıyor. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Kanada, Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri ile tanımlanıyor. Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi (FTAA) ve Afrika Birliği'nin (AU) yeniden diğer üst-bölgesel ortaklıklara doğru devam hareketi oluşturdu. Kalkınma fikirleri ve hedefleri bu süreçlere koşut iç çekişmelerle ve zorlu mücadelelerle birlikte ilerliyor. BM 2015 yılına kadar, ortaya koyduğu kalkınma hedeflerine ulaşmak için küresel bir topluluk meydana getirerek Binyıl Kalkınma Hedeflerini önerdi; aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak; evrensel kapsamda temel ilköğretimi yaygınlaştırmak; cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının konumunu güçlendirmek; çocuk ölümlerini azaltmak; anne sağlığının iyileştirilmesi; HIV / AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele; Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve kalkınma için küresel ortaklık geliştirmek bu hedeflerin genel çerçeveleri. Ne yazık ki son bulgular, özellikle Sahra altı Afrika'da birçok ülkede, bu hedeflere ulaşılamayacağını gösteriyor. Küresel gelişmişlikteki uçurumlar ve müsebbibi olan neoliberal ekonomik teoriye tepkilerin özellikle Latin Amerika'da ortaya çıkmasını sağladı. Genel çerçevesi verilen bu olayların gidişatı, kalkınmanın "Yaşanabilir Kentler"i inşa edeceğimiz yerleşme ve şehirlerin kimliklerinin hangi mecralara ve ne kadar doğru-dengeli yönlendirileceği ile belirleyecek. Önümüzdeki yüzyılı tarif edecek en önemli fenomen; "kentsel kültürün sürdürülebilir kalkınmaya dönüşüp dönüşmeyeceği" sorunsalında yatıyor.

C.2. Çevresel Sorunlar ve Kentleşmeye Etkisi

Pek çok şehir ve bölgesel sistemler, günümüzde ciddi çevre sıkıntıları ile boğuşuyor. Aşağıda genel bir sınıflandırması verilen bu derin ve karmaşık sıkıntıların sadece kaynak eksikliğinden meydana geldiğini iddia etmek indirgemecilik olur. Yerel kültürel kimliklere yetersiz ilgi, çok sesli tartışma ortamlarının baskılanması ve verimsiz karar alma süreçleri ve orta-uzun vadede hedefsiz yönetim uygulamaları başlıca sorun kaynakları. Bunun bir sonucu olarak, çevre sorunları bugün çeşitli şehirle türlü katmanlarda yaşanmakta. Bunlar

içeren problemleri şunlardır: (Robbins, 2007)

Kamusal Mekân ve Arazi Yönetimi: Toprağın aşırı sızdırmazlığı ve sel açısında kritik alanlarda yeşil alanların sürekli azalması. Havzaların yasadışı işgali ve yeraltı su kaynaklarının kirlenmesi,

Toplu Ulaşım Planlaması: Metro ağları ve otobüs hatları genişletilmesi de dâhil olmak üzere yetersiz ve verimsiz toplu taşıma alternatifleri, araç kullanıcılarının ön planda tutulması, gürültü ve su kirliliğine yol açan kentsel tasarım uygulamaları,

Hava Kalitesi: Çevre standartlarına uymayan sanayi denetimleri, sıkı denetim ve kısa-orta-uzun tedbirler ve politikalar eksikliği, sanayi kaynaklı hava kirliliği, Ulaşım sisteminde kullanılan araçların hava kirliliğini artırıcı etkisi,

Kanalizasyon/Atık Yönetimi: Kanalizasyon master planların tamamlanmasında gecikme, kentlilerin büyük çoğunluğunun kanalizasyon sistemine bağlı olmaması, su arıtma tesislerinin yetersiz kalması,

Su Altyapısı: Kentlilerin şebekeden elde edilen suya erişiminin az olması, şehirler içinde su kaynakları ve suyollarının kirlenmesi, artan talebin kirlilik problemlerini arttırması, güvenilir su tedariki sağlamada sorunlar, sel afetine maruz bölgelerde yaşayan nüfus,

Katı Atık: Kentlilerin her gün ürettiği binlerce ton katı atığın bertarafı için geleneksel ve resmi yöntemlerin yetersiz kalması, aşırı tüketim ile ihtiyaç fazlası tüketme alışkanlığı olan toplumsal-kültürel yapı,

Bu süreçler, toprak, yeraltı ve yerüstü kaynakların kirlenmesine yol açmaktadır. Çevresel bozulma hem yetişkinler hem de çocuklar için kötü sağlık etkileri meydana getirir. Birçok şehirde, bugün kentliler solunum rahatsızlıklarından muzdarip yaşamakta. Kocaeli ve çekirdeğinde yer alan İzmit bu sorunlarla baş etmeye çabalıyor onyıllardır. Ancak sorunun hala derin bir biçimde önümüzde olması, tek renkli ve tek sektörlü olma kimliğinden sıyrılamamasından kaynaklanmakta. Toplu ulaşımın az bir kısmında – kamusal mülkiyetli belediye otobüslerinde - doğalgazı tercih ederken, geri kalan büyük çoğunlukta özel şirketler üzerinde fosil yakıtları tercih etmek sorunun toplu taşıma planlaması ayağında çözüme pek yardımcı olmuyor. Bugünün şehirlerin pek çoğunda - derinleşen ekolojik kriz ile birlikte - yaşanabilirlik sınırlarını olumsuz yönde zorlayan bir yapı hakimdir.

C.3. Çevresel-Kentsel Adalet: Çoğulculuk İçinde Kenti Paylaşmak ve Yeniden Üretmek

Genellikle toplumun genelinde çevresel zararların ve tehlikelerin eşitsiz dağılımına karşı mücadele eden bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Çevresel değer ve kaynaklara eşit erişim ve adaletli kullanım için mücadelenin kentsel yaşam kalitesi açısından önemi büyüktür. Kentsel ve sivil haklar konularında çevreciliği harekete geçirmeyi hedefleyen bu akım vatandaşları bilinçlendirerek toksik kimyasallara karşı kurumsal atık depolama ve yönetimi teknolojilerinin geliştirilmesini hedefler. Merkezi hükümetlerin, çevreci toplulukların aktivizminin bir sonucu olarak çevreyi kirleten şirketlere yaptırım ve para cezaları uygulamasını sağlamayı amaçlar (IFLA, 2010). Çevresel ve kentsel adalet hareketi yerel mücadeleler ile entegre olarak dezavantajlı toplulukları yasal ve algısal açıdan güçlendirmeyi, dünya çapında büyüyen öncelikle vahşi doğayı korumaya yönelik yaşam tarzı değişiklikleri ile birlikte hareket etmektedir. Çevresel ve kentsel adalet hareketinin yaşam kalitesini artırmak konusunda toplumsal endişelere dayalı bir ağırlığı bulunmaktadır (Robbins, 2007). Çevresel krize tepki olarak doğan çevresel ve kentsel adalet hareketi içinde geliştirilen insan merkezli olmayan/nonanthropocentric kaygılar sınıf ve cinsiyet sorunlarını temele almaktadır. Kırsal yaşamın sorunları ile sık sık iletişime geçen söz konusu

hareket, görece az gelişmiş toplum ve ilkelerin kaynaklara erişiminin tehlikeli yöntemlerle olmasını engellemeye çalışmaktadır. Sanayi kimliğinden çok kimlikli kentsel çeşitliliğe geçmeye hazırlanan Kocaeli'nin çevresel ve kentsel adalet söyleminde alabileceği çok sayıda ders bulunmaktadır.

C.4. "Yaşanabilir Şehirler"e Doğru: Çok Kimlikli Kent Bileşenleri

Kentleşme insanoğlunun içinden geçmekte olduğu kaçınılmaz ve bir o kadar da özel bir süreçtir. Bu kaçınılmazlığı göz önüne aldığımızda, şehirleri daha yaşanabilir ve adaletli biçimde inşa etmekten başka çıkar yolumuz olmadığını hemen fark edebiliriz. Tabii ki, "yaşanabilirlik" farklı insanlar için farklı şeyler anlamına gelmektedir. Ancak "yaşanabilirlik" kavramını etik bir kent inşası yöntemi olarak ele aldığımızda, ücret adaleti, barınma ihtiyacının insan onuru/dignity ile orantılı olarak dağıtılması ve sağlanması gerektiğini göz ününde bulundurmamız gerekir. Yaşanabilirlik /Livability, sağlıklı bir ortamda, kişisel tarif, takdir, tatmin ve iyi hissetme/mutluluk için olmak zorundadır. Kentsel hizmetlere eşit ve adaletli erişmek zorunlu bir koşuldur. En önemlisi, "Yaşanabilirlik" kentsel çevrenin kontrol ve yönetiminde etkin söz sahibi olabilen ve bu yönde önü açılan kentli profili ile daha sağlam temellere dayanabilir. (McDonnell vd., 2009)

Böylece kent yönetimi - ya da devlet, yerel yönetim ve sivil toplum unsurları ile birlikte çalışmanın yollarının yanı sıra siyasal süreçlerde kentin kaderini etkileyen konularda demokratik denetim ve yönetişim süreçlerini etkin harekete geçiren kentsel ile mümkün olabilir. Sonuçta, herhangi bir kentteki ekonomik avantajlar seçkin bir nüfusun tasarrufunda olamaz. Kentliler, genel anlamında yaşam kalitesinin yükselmesini vatandaşlık bağı itibariyle hak etmektedir. Günümüzde yaşanabilirlik endekslerindeki sıraları itibariyle üst konumlarda olan birçok şehir ekonomik büyüme ve refah üretimi için merkezler haline gelmişlerdir (www3). Dünyada bugün birkaç şehirde sıradan insanların çoğunluğu için iyi geçim ve sağlıklı yaşam alanları sağlanmıştır. Çok kimlikli ve sektörlü kentler bu tür parlayan yıldızlar ve yeni refah merkezleri olmaya adaydır. Gelir eşitsizliği sorunlarını çözmüş, doğa ile dengeli yaşama teknolojileri ile hızla büyüyebilen, çevresel kaynaklarını koruyabilen bir Kocaeli, Marmara ve Ege-Karadeniz hattının yükselen yıldızı olmaya adaydır. Tek kimlikli sanayi morfolojisinde, çok kimlikli ve sektörlü bir bölgesel yaşam alanı haline gelmesi için yaşanabilirlik hedefleri kent yönetiminin geliştirerek ele alması gereken hedeflerdendir.

KAYNAKLAR

Araştırma Eserleri

Gülalp, Figen, "Toplumsal İşbölümü ve Mekân", *Mimarlık*, 83-4, s. 12-16, 1983.

Robbins, Paul, *Encyclopedia of Environment and Society*, SAGE Publications, P1867, 2007

Johnson, Bart R. and Kristina Hill, *Ecology and Design*, *Frameworks for Learning*, Island Press, 2002.

The World Bank, *Atlas of Global Development*, IMF Library Network, 2.nd Edition, 2008.

IFLA (International Federation of Landscape Architects, editor in chief: Klaus-Jürgen Evert, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2010

McDonnell, Mark J., Amy K. Hahs, Ju¨rgen H. Breuste, *Ecology of Cities and Towns: A Comparative Approach*, Cambridge University Press, 2009.

Todaro, Michael P., Stephen C. Smith, Addison-Wesley, *Economic Development*, 11th Edition, 2010.

İnternet Kaynakları

http://strangebananadailybluster.blogspot.com.tr/2011/03/how-did-first-cities-begin.html (www1)

http://yazarlikyazilimi.meb.gov.tr/Materyal/afyon/afyon4/madenler/main.htm (www2)

http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=53&RecID=1331 (www3)

www.kosano.org.tr/152_icerik_Kocaeli_ve_sanayi.htm (www4)

KEFKEN TERSANESİ

Atilla ÇETİN*

Kocaeli tersaneler bakımından zengin bir bölge. İzmit, Karamürsel ve Kefken tersaneleri tarih boyunca önemli hizmetler yaptılar ve Türk denizciliğine önemli gemiler inşa ettiler. Kefkenin imlası eski kaynaklarda (Kevfen) olarak geçer.

Taranan Yunan Kaynakları:

- Ksenophananabasis (onbinlerin dönüşü) de, Sinop'da 3'e ayrılan ordunun Kalpe(kerpe) tekrar birleştiğinden bahseder.

- Strabon ünlü eseri Coğrafya'nın 12. Kitabında Bithnia'yı anlatırken Thynia adası (daphne, Kefken adası), Kalpe limanından bahseder. Kefken adı dahi zikredilmez.

- AnnaKomnena – Aleksiad

- Ostragoski Bizans Devleti Tarihi

- John Julius Norwich- Bizans Tarihi 3 cilt

- NikephorosBryennios- Tarihin özü

- MikaelAttaleiates- Tarih

- İonnes Zonaras- Tarihlerin özeti

- Georgios Akropolites- Vekayiname

- Anadolunun Tarihi Coğrafyası – Veli Sevin

- Antik Kaynaklarda Karadeniz bölgesi- Adem Işık

- Mikhael Doukas- Tarih

- Mikhail Psellos- kronographia

- İonnes Kinnamos-Historia

Yukarıda adı geçen antik çağ ve Bizans kaynaklarında Kefken adı geçmemektedir. Bazı eserlerde Kerpe (Kalpe) limanı sadece anılmaktaydı. Osmanlı öncesi dönemde Kefken'de bir liman olmaması muhtemel. Halktan alınan bilgiye göre (Kefken'in yerlileri) Sakarya-Karasu Ağva (Kefken) arası bölgeye genel isim olarak Kefken dendiğini ifade ediyorlar. Denizcilikte balık merasına da Kefken adı veriliyor.

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Karadeniz kıyılarındaki ve Kefken limanları tarih boyunca mühim rol oynadılar. Birçok gezgin bu limanlardan bahsettiler. Osmanlı denizcilik tarihinin mümtaz ismi Prof. Dr. İdris Bostan'ın Osmanlı Bahriye Teşkilatı <<XVII yüzyılda Tersâne-i Âmire>> adlı araştırmasında yazdığına göre, <<Kefken Tersanesi 24 Safer 980/6 Temmuz 1572'de bir fermanla ihdas olunmuş ve tamiri için avârız-ı divâniyeden muaf olmak mukabilinde o havaliden 8 kişi kendi istekleriyle görevlendirilmiştir.>>[1]

Bu olay İnebahtı Savaşı'nın akabinde bütün devlet tersanelerinin bir kış boyunca süratle çalıştıkları ve donanmayı yeniledikleri döneme aittir. Vezir-i azâm Sokullu Mehmet Paşa işi çok sıkı tutmuş, denetlemiş ve İzmit ve Kandıra kadılarına gönderilen hükümler bunların delillerindendir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı hocamız Osmanlı tarihinde bir dipnotta Selanîkî tarihinde Sokullu ve Kılıç Ali Paşa arasındaki konuşmaları ve bir kışta koca bir donanma yapılmasına pek inanmazdım diyor. Ta ki arşive girip, mühimme, ahkâm ve maliye defterlerindeki kayıtları ve titiz takibi görünce, Selanîkî'nin yazdıklarına gerçekten inanmış.

1572 yılı içinde Kefken tersanesinde, ilk önce bir baştan kadırga cinsinden büyük harp gemisi ve 4 kadırga yapılması emr olunmuştur. Bunlar için kalafatçı ve neccar ustaları İzmit ve o civarda yeter sayıda bulunup getirilmiştir. Ayrıca 1000 adet Kaluçev denilen kürek yapımı emr edildi. İkinci aşamada 10 kadırga yapımı daha emredildi. Bu konularda mühimme, maliye ve Kepeci defterlerinde oldukça ayrıntılı bilgiler ve veriler mevcuttur.

7 Nolu Mühimme Defterinde, Sinan Kethuda'dan Kefkende yaptırdığı gemiler içlerine yeteri kadar adam konularak İstanbul'a gönderilmesi[2] 12 nolu Mühimme'den, Kefken'de yapılmakta olan gemiler ihtiyaç duyulan çam kerestesinin Akyazı, Ereğli ve Göynük kadıları tarafından tedarik edilip ilgili yerlere gönderilmesi[3]. Kefken'de yapılmakta olan (inşası devam eden) gemilerde çalışmakta olan neccar, bıçakçı, bıçkıcı, baltacı, tâifesinin kaçma ihtimaline karşı bunların "kefile verilip" sürekli istihdam olunarak işin bir an evvel bitirilmesi[4]. Kefken'de yapılmakta olan gemilerin tamamlandığı ve Kefken Dağı araba ile kereste nakline müsait olmadığından Sapanca halkına bu sene artık kereste hizmeti teklif olunmaması[5]. Kamil Kepeci 67 Nolu defterinde ise, Galata Hassa Harcı Eminine tezkirede, Kefken namı iskelede bina olunan hassa donanma gemilerini bina eden 31 adet neccar tâifesine verilecek akçeler hakkında[6]. Kandıra kadısına ve Nuh Çavuş'a yapılan bir hüküm ise, Kefken'de kadırgaların binasına hizmet eden neccar, kalafatçı ve dülgerlerine ücretlerinin verilmesi hususundadır[7]. MAD 7534'te Kefken İskelesinde, mîrî canibinden inşa olunan tersaneye berat-ı Şerifle menemmetçi tayini hakkındadır[8]. Kandıra kadısına bir hüküm, Kefken İskelesi yolundaki Çukur Köprü'nün onarımı emredilmektedir[9]. KK. 67'de Kefken nam iskeledeki tersanenin tamir ve telmini hakkında Kandıra Kadısına hükümdür[10].

Tersanelerde gemiler inşa edilince bunların muhasebesinin yapılması gerekiyordu. İznikmid ve Ada kadılarına yazılan bir hükümde Kevken İskelesinde bina olunan bir kıt'a baştarda ve on dört kıt'a kadırgaların muhasebelerinin incelenmesi neccar ve kalafatçıların ücretlerin hakkındadır[11]. Gerekli malzemeler için akçe gönderilmesi istenirdi. Örneğin çam

1 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersaneyi Amire*, Ankara 1992, s-24, dipnot 212 Kandıra kadısına hüküm, BOA, KK 67, nr-97 a/3.
2 BOA, MD, nr-7, hüküm 1870.
3 BOA, MD, nr-12, hüküm, 1213.
4 BOA, MD, nr-12, hüküm, 1209.
5 BOA, MD, nr-12, hüküm, 1185.
6 BOA, KK 67, s-183(364) hk. 1328; 285 (368) hk. 1996.
7 BOA, KK 67, s-164(327) hk. 1199.
8 BOA, MAD, s-7534, hk. 4395.
9 BOA, MAD, s-7534,1268, hk. 3726.
10 BOA, KK67, s-98(195), hk. 708.
11 Atilla Çetin, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, İzmit 2000, s.96-98 (Kefken Tersanesi), BOA, MD, nr-16, s-283, hk. 538; BOA, KK 67, s-299(595), hk. 2100.

kereste için para gönderilmesi isteği bu meyandadır[12].

Kandıra ve Şile kadısına yazılan bir hükümde, Kandıra kazasına tabi olan Kevken İskelesinde kadırga kerestesi tahmin olunan geminin helak olması kereste ve geminin paralarının defter edilip İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir[13].

2775 numaralı maliye defterinde bir hüküm Kandıra kazasında kesilip, Kefken İskelesi'ne getirilen kadırga kerestelerinin Tersane-yi **Â**mire'ye gönderilmesi konusudur[14].

Kefken Tersanesi'nin ağır tempoda da olsa 17 ve 18. yüzyıllarda hizmet gördüğü ve bazı gemilerin inşa edildiği anlaşılıyor.

III. Selim döneminde bir süre Gemlik Tersanesi Emini olan, girişken-başarılı Kalyoncu Ali Ağa'nın Kefken Tersanesi'nin geliştirilmesi için çabalarını müşahede ediyoruz. Buna ait bazı kayıtlara rastladım[15].

Kefken Tersanesi önünde ilginç olaylar da oluyordu. Gemi kazaları ve gemi batıkları bunların en önemlisiydi. Savaş gemileri kereste ve odun ve başka malzemeleri taşıyan gemilerin batıkları yazışma konu'su oluyordu. Kefken adası civarında tabiiyeti meçhul üç direkli bir vapurun battığı[16]. Her nevi batığın zahire çıkarılması için bir yabancıya iltizam[17].

Atlas dergisinin Mart 2015 sayısında Kefken civarında batmış bir savaş gemisi, deniz içindeki toplar ve gülleri anlatılmıştır.

Rus gemilerinden Kefken açıklarında Osmanlı donanması tarafından el konulan ve Fazlullah adı verilen fırkateynde bulunan zahire ve sair mühimmatı gösterir defter İstanbul'a gönderilmiştir[18]. Bu tür gemilere el koyma her iki taraftan da vuku buluyordu. Don Kazakları bile gelip Anadolu sahillerini vurup mal, eşya ve insan kaçırıyorlardı.

Yine Kefken, Kerpe civarında yabancılarında karıştıkları önemli bir konu, tuz kaçakçılığı idi. Sıkı takibe rağmen, kaçakçılar daima mevcuttu. K**â**rlı bir işti. Karadeniz'den yabancı gemilerle gelen kaçak tuzun takibi için görevlendirilecek memurlara ve koruculara mahalli gerekli kolaylığın gösterilmesi istenirdi[19]. Birçok emirlere rağmen tuz kaçakçılığının devam ettiği daima vurgulanmıştır[20]. Devlet de kaçakçılarına karşı yeni önlemler almaya çalışırdı. Son dönemde ünlü tuz kaçakçılarından birisi İpsiz Recep'ti. Birçok anekdotları halk tarafından anlatılır. Bu konuda epey belgelere rastladık. Düyun-ı Umumiye İdaresi işleri daha sıkı tutmaya çalıştı. Kaçakçı ve eşkıyanın önüne geçmek her zaman kolay değildir.

Kandıra bölgesinde bol yetişen keten tohumundan çıkarılan ve ağır bir yağ olan (bezir yağı) uzun yıllar halkın, köylülerin besin kaynağı olmuştur. Alışık olmayan bu yağı yiyenlere ağır gelir.

III. Frederick'inin hayatı hakkında bir eser yazan Kefken adlı bir zatın yayın dolayısıyla muhakemesi ve beraatı, Frederick'in vefatından üç ay sonra yayınlanmak üzere Kefken'e verdiği bir takım yazışmalar da bu isimle ilgili çarpıcı bir konudur[21]. Prens Bismark halkın adaletten emin olması için cereyan eden müzakerelerin ilânını istemiştir.

12 BOA, KK 67, s-560(1117), hk. 3804.
13 BOA, MAD, nr-2775, s-384(737), hk. 1758.
14 BOA, MAD, nr-2775,s-22(41), hk. 75.
15 Atilla Çetin "Gemlik Tersanesi" Bursa Araştırmaları Dergisi, 2008.
16 BOA, DH MKT,1558-32,215,1300.
17 BOA, Y. PRK-ŞH,1-56 16N. 1299.
18 BOA, C.BH. 254/11757, 19 Z 1180(4).
19 BOA, Y-PRK-UM, 17/142,29Z 1307.
20 BOA, BEO, 34/2512, 23Z 1309.
21 BOA, DH.MKT, 1558/32,21/5/1306; DH.MKT, 1737/104,13/za/1307.

Sonuç olarak, Kefken liman, sığınak ve Tersane olarak, Osmanlı yüzyıllarında, batı Karadeniz kıyısında, zengin orman varlığı ve kereste, tarım ve hayvancılık ürünleriyle önemli hizmetler yapmış bir yerdir. Bilhassa başkent İstanbul'a katkılarını önemle belirtmek gerekir.

BELGE: Mühimme Defteri 16'dan bir hüküm.

"Kandıra kadısına hüküm ki.

Mektup gönderip taht-ı kazanın Kefken iskelesinde binası ferman olunan bir kıt'a baştarde ve dört kıt'a kadırganın ikisinin kalafatına mübaşeret (başlama) olunup bi-inayetillahi Teâlâ (Allah'ın yardımıyla)itmama karib (bitime yakın) ve maadası dahi yetiştirilmek üzere olup, anlardan maada dokuz kadılık yerin reayası mu'avenetiyle (yardımıyla) on kıt'a kadırga ferman olunmağın anların dahi baş ve kıçı dolup kafes olduğun ve anlardan gayri hâlâ bin adet kaluçe kesdirmesi emr olunup reayanın tahammülü olmadığın bildirmişsin. İmdi (şu halde, binaenaleyh) kürekler hususu mevsimine tehir olunup itmama karip (bitmeye yakın) olan gemiler mu'accelen (acil olarak) yetişdirilip Tersane-i âmire'me gönderilmesin emridüp buyurdum ki, vusul buldukta bu babda (hususta) gereği gibi mukayyet olup arz ittüğün itmama karip olan gemileri ale't-ta'cil (acele üzere) yetişdirüp Donanma-yı hümâyunum gemileri deryaya çıkmadın (çıkmadan) tersane-i âmire'ye irsal ve isal eyleyüp (gönderip) dahi baki kalan gemilerin dahi itmamına sa'y ve ihtimam üzere olup ve ferman olunan bin adet kaluçe küreklerini dahi mevsimi geldikte kesdürüp ihzar eyleyüp (hazırlayıp) talep olundukta irsal eyleyesin. Husus-ı mezbur (adı geçen konu) ehem memurdandır (önemli işlerdendir). İhmal ve müsahaleden hazer eyleyesin (işinde gevşeklik ihmalden kaçınasın).

(Üstte Not) : Mezbur kadının adamı Derviş'e verildi fî 8 Za 979"

(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, nr.16, s.283, hüküm 538).

OSMANLI DÖNEMİ'NDE İZMİT'TE YAŞAMIŞ GAYRİMÜSLİMLERE AİT ÇEŞME YAPILARI

Figen ÖLMEZ KARADEMİR*

Giriş

Yerleşik hayata geçmiş uygarlıklar içinde, yaşam alanına su temini her zaman ana problemlerden birini oluşturmuştur. Bu sorunun çözümü için su mimarisi adı altında incelenen birçok eser yapmışlardır. Orta Anadolu'da M.Ö. II. binde Hititler; Doğu Anadolu'da M.Ö. I. binin ilk yarısında Urartu; Batı ve Güney Anadolu'da M.Ö. I. binin ikinci yarısı ile M.S. I. binin ilk yarısında Hellenistik, Roma, Erken Bizans; M.S. II. binde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilmiş pek çok su yapısının kalıntısı bulunmaktadır[1].

Önceleri topraktan çıkarak akan suyu doğal haliyle değerlendiren insanoğlu, sonraları suyu daha kullanışlı hale getirebilmek amacıyla suyun akışını, şeklini ve yönünü değiştirmiştir. Suyu depolamak için sarnıçlar, suyun dağıtımı için su kanalları ve suyun kullanımı için çeşmeler inşa etmişlerdir. Sular oluklardan akıtılarak ilk çeşme örnekleri oluşturulmuştur[2].

Çeşmeler, suyla ilgili yapılar arasında önemli bir grubu oluşturmaktadır. Çeşme kelimesi Farsçada su çıkan kaynak, pınar ve göz anlamına gelen "çeşm" kelimesinden türetilmiştir[3]. 13. ve 14. yüzyıllarda Arapçada göz anlamındaki "ayn" ve "sikaye" isimlerinin de kullanıldığı bilinmektedir[4]. Osmanlı döneminde yapılmış olan çeşme kitabelerinde "çeşme-i dilkuşa", " çeşme-i ab-ı zülâl", "çeşme-i revan", "çeşme-i rana", "çeşme-i Kevser", "çeşme-i hayat" gibi Arapça ve Farsça kelimelerden türetilmiş çeşitli isimler yer almaktadır[5]. Günümüz terminolojisinde ise çeşme kelimesi; suyun borularla getirilip, musluktan akıtıldığı yalaklı su haznelerini tanımlamak için kullanılır[6].

* Araş. Gör, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Edirne, e-mail: figenolmez@trakya.edu.tr

1 Ünal Öziş, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*, Ankara, 1994, s. 14. Mustafa Denktaş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler Ve Hamamlar)*, Kayseri, 2000, s. 18.

2 Kemal Uludağ, *Seramik Sanatında Çeşme ve Suoyunları*, Basılmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir, 1994, s. 31, Cengiz Bektaş, *Su İnsan*, İstanbul 2003, s. 97.

3 Semavi Eyice, "Çeşme", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993. s. 277, Celal Esad Arseven, "Çeşme", *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1,İstanbul, 1998, s. 388-389; Beyhan Erçağ, *İstanbul Su Mimarisinde Yapı Ve İşlevleriyle Çeşmeler*, S. 49, İstanbul 1987, s. 2; Erzurum Büyükşehir Belediyesi ESKİ Genel Müdürlüğü, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları,* Erzurum, 2002, s. 17; Mehmet Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 2005, s. 175; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2008, s. 156.

4 Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara, 1997, s. 5.

5 Eyice, "*Çeşme*", s. 277.

6 Arseven, "Çeşme*"*, s. 388-389, Önge, *Türk Mimarisinde…,* s. 12; Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2003, s. 58; Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2005, s. 124; Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 39.

Yüzyıllara göre yapı malzemesi, biçimi ve süsleme programı açısından farlılık gösteren çeşmeler, ana şeması aynı olmakla birlikte[7], bulundukları yer ve kullanım amaçlarına göre de sınıflara ayrılır[8].

Çeşmelerin ilk örnekleri tapınakların içinde kutsal temizlenme yerleri şeklinde düzenlenmişti. Günümüze kadar ayakta kalan en eski çeşmeler ise M.Ö. 9-8. yüzyıllara tarihlenen Urartu Uygarlığı'na aittir[9]. Hellenistik dönemde anıtsal nitelik kazanan çeşmeler, Roma döneminde Nympheum adı verilen iki ya da üç katlı, yoğun süslemeli cephelere sahip görkemli yapılar olarak ortaya çıkar. Bizans döneminde küçük ölçülerde umumi çeşmeler yapıldığı bilinmektedir. Rönesans ve Barok dönemlerinde heykel sanatının sergilendiği çarpıcı yapılardır. Türklerde ise Anadolu Selçuklu Devleti döneminden başlayarak Osmanlı dönemine kadar her şehirde, bir yapıya bağımlı veya müstakil olarak, köşe başlarına ya da sokak içlerine içme suyu ve temizlik ihtiyacını karşılamak amacı ile çeşmeler yapılmıştır.

Osmanlı döneminde yurdun hemen hemen her yerine anıtsal nitelik taşıyan küçüklü büyüklü birçok çeşme yapılmıştır. Osmanlı yönetiminin özellikle evlere su vermek yerine, mahalle çeşmelerine su götürdüğü görülmektedir[10]. Osmanlıların su tesislerinin yapımına kendilerinden önceki uygarlıklarda olduğu gibi büyük önem verdiğini Fatih döneminde ayrı bir su nezareti/ su bakanlığı kurmalarından anlamak mümkündür[11].

Çok kültürlü Osmanlı toplumunda, halkın ortak kullanımına her daim açık olan çeşme yapıları "birlikte yaşama" olgusunun vücut bulduğu alanlardan biri olarak karşımıza çıkar. İçme suyu ve temizlik ihtiyacını karşılamak amacı ile yapılmış; toplumun kimliğini ve içinde yaşanılan çağın mimari unsurlarını da bünyesinde barındıran çeşmeler, esasında bir hayır eseri, bir sosyal yardım tesisi olup aynı zamanda şehirleri süsleyen mimari elemanlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslim nüfusun kendi mahallelerini kuracak kadar sayılarının artması sonucunda ihtiyaçları doğrultusunda birçok eser inşa ettikleri görülmüştür. Bu eserlerden biri olan çeşmeler mimari düzenlemesi, kitabesi ve üzerinde yer alan süslemeleriyle kültürel bir sentez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sentez gerek imparatorluğun başkentine yakınlığı, gerekse coğrafi konumunun stratejik öneminden dolayı Gayrimüslim nüfusun da yoğun olarak yerleşim gösterdiği İzmit'te de görülebilmektedir.

7 *Çeşmenin ana bölümleri şu şekildedir*: 1. *Su Haznesi;* Suyun depo edildiği ve çeşmeye mimari hacim veren kısımdır. 2. *Musluk Taşı veya Ayna Taşı;* Kemerli niş içinde ve üzerinde daimi akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların bulunduğu sade veya bezeli bölümdür. 3. *Kitabe;* Çeşmenin üzerinde çeşmeyi yaptıran kişinin adının ve çeşmenin yapılış tarihinin yer aldığı bölümdür. 4. *Su Teknesi;* Musluktan akan suyun toplanıp aktığı çukur bölüme denir. Yalak veya kurna olarak ta isimlendirilmektedir. 5. *Bekleme/Dinlenme Sekileri;* Çeşmelerde teknenin iki tarafında yer alan mimari öğelerdir. Bkz. Ayhan Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi", *I. Milletlerarası Türk Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1962, s. 57-58; N. Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Ankara, 2002, s. 247. ; Ayla Ödekan, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümlemeler", İstanbul, 1992, s. 281-282; Ömer Yörükoğlu*, Kayseri Çeşmeleri Kitabelerinin Tercümesi, Tanıtımı, Resimleri*, Kayseri, 1997, s. 25; Ali Özünal, *Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler (Bergama Su Yolları ve Çeşmeler)*, İzmir, 1997, s. 86.

8 Çeşme mimarisi konumuna göre iki ana grupta incelenir: 1- Mimariye bağımlı çeşmeler 2- Bağımsız çeşmeler. Birinci grupta ele alınan çeşme örnekleri, herhangi bir evin, bir caminin, türbenin, bir dükkânın ve bahçenin duvarı ile birlikte inşa edilen çeşmelerdir. Bağımsız olarak tasarlanmış çeşmeler, geniş bir meydanın odak noktasında ya da bir avlu içinde inşa edilmiş çeşmelerdir. Bkz. Hatice Aynur, T. Hakan Karateke, *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul, 1995, s. 55; Önge*, Türk Mimarisinde…,* s. 37-38-41; Ayla Ödekan, "Çeşmeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt II, İstanbul, 1994, s. 491; Pilehvarian, *Osmanlı Çeşme…*, s. 247; Aytöre, *Türklerde Su…,* s. 58-59; Enver Behnan Şapolyo, "Türk Çeşmeleri", *Önasya*, III. Cilt, Sayı 27, (1967), s. 10-11.

9 Uludağ*, Seramik Sanatında…,* s. 33.

10 Mustafa Cezar, "Türk Şehirciliğinde Çeşmeler", *Tarihi İstanbul Çeşmeleri 1*, İstanbul, 1985, s. 85.

11 Aynur; Karateke, *III. Ahmet Devri…,* s. 55.

Marmara Bölgesi'nde, Marmara Denizi'nin doğusunda aynı adı taşıyan körfezin sonunda yer alan İzmit, Kocaeli ilinin merkez ilçesidir. Antik Dönem Bithynia bölgesi[12] sınırları içerisinde MÖ 264/263 yılında kurulan kent, kurucusu I. Nikomedes'ten dolayı Nikomedia adını almıştır[13]. Antik Nikomedia kenti, MÖ 74 yılında Roma İmparatorluğu'nun idaresine geçmiş, İmparator Diocletianus (MS 284-305) tarafından doğu topraklarının yönetim merkezi yapılmasıyla, çağının gelişmiş kentleri arasında yer almıştır. MS 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla, Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine giren kent, stratejik açıdan önemini sürdürmeye devam etmiştir[14].

Bizans döneminde İstanbul'un başkent olmasından sonra da gelişmeye devam eden İzmit, İslam fetihlerine kadar geçen süre içerisinde deprem ve saldırılardan etkilense de, her defasında yeniden imar edilmiştir[15].

İslam tarihinde İstanbul'un fethine önem verilmesi, fetih akınlarının yolu üzerinde bulunan İzmit'i de etkilemiştir. 674'te Muaviye dönemine kadar uzanan İslam akınları ile sık sık saldırılara uğrayan kent, Pelekanon'daki savaş sonrasında 1337'de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir[16].

Bölge tarih öncesi dönemlerden itibaren coğrafi konumunun da etkisiyle farklı ırk, dil, din ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Fetihten sonra Türk nüfusunun iskânına açılan İzmit'te, bölgenin yerli halkı olan Rumlara istedikleri takdirde Türk hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdürebilme hakkının tanınması üzerine bölge, Rum ve Türklerin ortak yaşam alanı haline gelmiştir[17]. Osmanlı hâkimiyetinde ilk başlarda Rumlar, Türkler ve Yahudilerin yaşadığı İzmit bölgesinde 1580'li yıllardan itibaren ise Ermeni yerleşimi başlamıştır[18].

İzmit'in Türkler tarafından fethinden sonra yaşadığı yerleri terk etmeyerek Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşamlarını sürdüren Rumlar, İzmit'in ilk Gayrimüslim topluluğunu oluşturmuştur. İzmit'te yaşayan Gayrimüslim nüfusun yaşadığı mahallelere ilişkin en erken kayıt ise 16. yüzyılın ilk yarısına aittir. 1523 tarihli bu tahrir defterinde verilen 17 mahallenin adları şu şekilde belirtilmektedir; Turudoğlu, Sündük, Hamza Fakih, Çarsu, Çeşme, Kâdî, nâm-ı diğer Nûreddîn, Seyhler, Hacı Hurma, Hacı Hamza, Yenice Mescid nâm-ı diğer Akmescid, Yenice, Kerti, Hacı Ebri, Câmi', Hacı Hasan, iskele-kâfirler ki kentin altında otururlar, Depecik'tir[19]. 1523 tarihli tahrir defterine göre bu dönemde kentin toplam nüfusu 2000 kişi civarındadır. Bu sayının 1800-1900'ü Müslüman, 120'si Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 1530 tarihli bir başka tahrir defterinde 2950-3000 civarında Müslüman nüfus

12 Bithynia: Bithynia doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia ve Galatia, batıda ise Mysia bölgeleri ile komşudur; kuzeyini Pontus Euksinos'un (Karadeniz) kapladığı bölgeyi, batıda kuzeyden güneye doğru-Basporos Thrakios (İstanbul Boğazı), Propontis (Marmara Denizi) ve Rhyndakos (Adırnaz, Orhaneli çayı) ile Olympos (Uludağ), doğuda ise Billaios (Filyos) çayı sınırlarını oluşturur. Bkz. Y. Ulugün, T. Aksoy, M. Bakan, İ. Tepeköy, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi, Tarih Öncesi ve Hellenistik Dönem Bithynia*, Kocaeli, 2004, s. 159.
Doğuda "Sangarius", Sakarya Nehri (II. Dönemde "Herakleia" Karadeniz Ereğlisi), batıda "Rhyndakos" Rindakoz (Atranos-Adırnaz'da denir.) çayı, "Apolloniatis" Apolyont gölü, kuzeyde İstanbul Boğazı'nın bitiminde denize ulaşan "Rhebas" Prua Çayı'ndan (önceleri Karasu, sonraları Karadeniz Ereğlisi'ne) Karadeniz'e, güneyde genellikle "Phrygia" Frikya denilen bölgenin kuzey sınırı ile çevrili bölge Bithynia'nın kapsadığı alan sayılmıştır. Bu alana ilk önceleri "Bebrykia", sonraları "Bithyniens" denilen "Thraces" boylarının egemenliği altına girmesinden dolayı BİTHYNİA denmiştir. Bkz. Avni Öztüre, *Resim-Fotoğraf-Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi,* İstanbul, 1969, s. 7. Bölge adını Küçük Asia'ya Trakya ve Boğazlar üzerinden girmiş bir Thrak boyu olan Bithynlerden almıştır. Bkz. Veli Sevin*, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası,* Ankara, 2001. s. 30.

13 Nezih Fıratlı*, İzmit Rehberi*, İstanbul, 1959. s. 8.

14 Yurt Ansiklopedisi, "Kocaeli", C.7, İstanbul 1981, s. 4994. , Taner Aksoy, *Adliye Sarayının İzmit Arkeoloji Müzesi Olarak Değerlendirilmesi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 63.

15 İdris Bostan, "İzmit", *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, , C.23, İstanbul, 2001, s. 536-537.

16 İsmail Hakkı Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, İstanbul, 1947, s. 22. , Bostan, "İzmit", s. 536-537.

17 Âşık Paşazade, *"Osmanoğulları'nın Tarihi"*, (Çev. K. Yavuz-M.A: Y. Saraç), İstanbul, 2003.

18 Oğuz Polatel, *İzmit Kazası Ermenileri'nde Dinsel Yapı ve Eğitin Faaliyetleri (1839-1915)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2010, s. 1.

19 Ahmet Nezih Galitekin*, İzmit Mehmed Bey Nam-ı Diğer Fevziye Cami-i Şerifi,* İstanbul, 2002, s. 14-15; Tuğba Okuyan, *İzmit Temettuat Defterleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s. 11.

olduğu belirtilmektedir. Sonraki dönemlerde kent nüfusuna 1579 yılında İzmit Pertev Paşa camisinin inşaatı için gelen Ermeni ustaların şehre yerleşmesinin dışında, Osmanlı-İran savaşları ve Celali isyanlarının neden olduğu göçler sonucu diğer Ermeni toplulukları da dâhil olmuştur[20]. İzmit Merkez, Bahçecik, Arslanbey ve Yuvacık gibi merkezlere yerleşim gösteren Ermeni nüfusun sayısı ise zamanla Akmeşe Mahallesi'nde kendi manastırlarını kuracak kadar artmıştır. Rum nüfusun ise en kalabalık olduğu bölge 1923 nüfus mübadelesinden sonra Gündoğdu adını alan Mihaliç'tir. Böylelikle Rumlar, Ermeniler ve az sayıdaki Yahudiler[21], bölgenin hâkimi Türklerle birlikte İzmit'in demografik yapısını oluşturmuşlardır. Buna bağlı olarak bu azınlık grupları ihtiyaçları doğrultusunda kendi topluluklarının üsluplarını yansıtan çeşmeler inşa etmişlerdir. Bu makalede İzmit'te yaşamış olan farklı dini ve etnik grupların içerisinde sayıca fazla olan Ermeni ve Rumlara ait mahallelerdeki çeşme yapıları incelenmektedir.

Katalog

1 No.lu Çeşme

Yapının adı : Armaş Manastırı Çeşmesi[22]
Bulunduğu yer : Akmeşe Mahallesi[23]
Ait olduğu azınlık : Ermeni
İnceleme tarihi : 2010 /2014
Tescil durumu : 25.12.2004 / 3324
İnşa tarihi : 1764[24]
Konumu : Bağımsız çeşme
Yaptıran (Banisi) : Patrik Hagop ve Dinsel Öğretmen Atenaos[25]
Yapan : -
Kitabesi : -
Restorasyonlar : 1930'lar[26], 2005[27] ve 2013[28]
Bugünkü durumu : Kullanılmaktadır.

Plan Şeması :

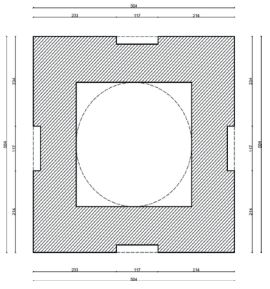

* Plan şemaları 1/50 ölçeğinde Mimar Seher Gül tarafından çizilmiştir.

20 Yusuf Çam*, Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, İstanbul, 1993.

21 İlk defa Yahudi nüfusunun varlığı 1591 tarihli tahrir defterinde belirtilmiştir. Bkz. Bostan*,* "İzmit", s. 539.

22 Armaş Manastırı Çeşmesi, çeşmeye ait olduğu belirtilen kitabenin ilk tercümesini yapan Agop Minasyan'ın çevirisinde geçen "*Işık Çeşmesi 1827*" ifadesinden dolayı Işık Çeşmesi adıyla yayınlarda yer almaktadır. Ancak yapılan ikinci tercümede *Işık Çeşmesi* adı bulunmamaktadır. Armaş Manastırı Çeşmesi adı ise manastır kompleksinin bir parçası olarak inşa edildiği için tarafımdan verilmiştir.

23 Ermeşe/Armaş/Akmeşe/Armaç/Arbaş isimleri ile anılan bölge 1608'de İran'dan gelen 300 Ermeni aile tarafından kurulmuş, zamanla sayıları büyük ölçüde artmıştır. 1922 Büyük Taarruz sonrasında Yunanistan'dan gelen İskeçeli Türklerin buraya yerleştirilmesiyle Ermeniler bölgeyi terk etmiş, Akmeşe Köyü adını alan bölgede yeni bir hayat kurulmuştur. Bkz. Haluk Selvi*, Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni olaylarındaki Yeri*, Ankara, 2007, s. 771-791.

24 Yakup Aygil, Yakup Özkan, *Bithynia Tümlüğü İçinde Akmeşe (Armaş)*, İstanbul, 2012, s. 83.

25 Piskopos Atenaos'un Armaş'ta görev yaptığı dönemde (1752-1766), 1764 yılında manastır kompleksinin bir parçası olarak, manastırın ve halkın su ihtiyacını karşılamak için inşa ettirdiği bilinen çeşme, Armaş Manastırı Çeşmesi'yle aynı çeşme olmalıdır. Ve bu çeşme günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bkz. Agop Minasyan, "Akmeşe Kasabası Tarihinde Ermeniler, Armaş Manastırı", *Toplumsal Tarih*, 14 (78) 2000, s. 33-34, Nurdan İpek, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul, 2006, s. 30, Aygil; Özkan, *Bithynia Tümlüğü…*, s. 83.

26 1930'larda çeşmenin kubbesinin sıvası ve etrafındaki beton korkuluklar; İstanbul'da tütün tüccarlığı yapan, Bekir Tüten ve Hasan Sabri Tüten tarafından yaptırılmıştır. Bu kişiler zamanın önde gelen iş adamlarıdır. Bkz. Aygil; Özkan, *Bithynia Tümlüğü…*, s. 319.

27 Bursa Koruma Bölge Kurulu'nun 2004 yılında aldığı 324 sayılı karar ile Akmeşe Belediyesi tarafından 2005 yılında restore edilmiştir.

28 2013 yılında İzmit Belediyesi tarafından restore edilip bugünkü görünümünü almıştır.

Ayrıntılı tanım: Kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü dört yüzlü bir meydan çeşmesidir. Eserin dört cephesinde de sivri kemerli nişler bulunmaktadır ve köşeleri pahlandırılmıştır.

Armaş Manastırı Çeşmesi kuzey cepheden genel görünüş

Yakup Özkan'ın *Toplumsal Tarih Dergisi*'nde yayımlanan makalesinde çeşmenin 1930 yılına ait Merkez Camiî ile beraber bir fotoğrafı bulunmaktadır[29].

Merkez Camiî ve Armaş Manastırı Çeşmesi (1930)

Fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla çeşmenin cephelerinin beyaz kireç sıva kaplı olduğu ve bir kısmının döküldüğü görülmektedir. Çeşmenin üzerini dolanan parmaklık şeklindeki parapetlerin dört köşesinde, parapetlerden daha yüksek tutulmuş akroterler olduğu gözlenmektedir. Çeşmenin yine 1930'larda Bekir Tüten ve Hasan Sabri Tüten tarafından yaptırılan restorasyon sırasında, daha önce çeşitli nedenlerden dolayı tahribata uğramış parapet ve akroterler yerine sadece betonarme bir parapet yapılmıştır.

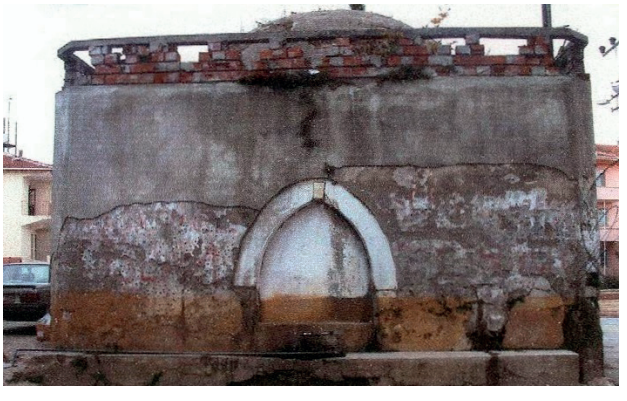

Çeşmenin 1930'larda Bekir Tüten ve Hasan Sabri Tüten tarafından restore edilmesinden sonra kazandığı görünüm (Bursa Bölge Koruma Kurulu, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri No:A2)

29 Yakup Özkan, "Armaş'tan Akmeşe'ye: Bir Kasabanın Öyküsü, Mübadillerin Gelişi ve Yeni Bir Hayat", *Toplumsal Tarih*, 14 (83) 2000, s. 35.

2005'te geçirdiği restorasyon sırasında ise cephelerdeki ve kemerlerinin üzerindeki beyaz sıva kaldırılarak eserin taş işçiliği ortaya çıkarılmıştır. Bu haliyle cephelerde sivri kemerler boyunca iki sıra tuğla ve bir sıra düzgün kesme taşın kullanıldığı almaşık duvar örgüsü görülen yapıda, kullanılan taş malzemenin dörtkenarı da tuğla ile kasetlenmiştir. Kemerlerin üzerinden itibaren küçük boyutlu düzensiz taşlarla cephe duvarlarının tamamlandığı görülen çeşmenin parapeti de bu restorasyon sonrasında kaldırılmıştır.

Armaş Manastırı Çeşmesi'nin 2005 yılında restore edildikten sonraki görünümü.

Kubbe, tuğla sıraları ve sivri kemerin ucuna kadar olan beden duvarlarının inşa malzemeleri birbirine horasan harcı kullanılarak bağlanmıştır. Üst bölümde ise yer yer düzensiz bir şekilde yerleştirilen küçük taşlar arasında çimento harç kullanılmıştır.

Çeşmenin doğu cephesinin ortasında bulunan çeşme nişi, tuğla dizileri ile oluşturulmuş sivri kemer şeklindedir. Tahribat sebebiyle çeşme lülesi yoktur. Yine bu cephede haznenin kare planlı pencere açıklığı yer almaktadır.

Armaş Manastırı Çeşmesi doğu cephesi

Kuzey, güney ve batı cephelerinde ise doğu cephesindeki kemer düzenlemesinin aynısı tekrar edilmiştir. Fakat buradaki kemer nişlerinin içerisinde birer tane çeşme lülesi bulunmaktadır. Kuzey cephede yer alan çeşmenin teknesi taş malzemeden yapılmıştır ve iki yanında cephesi boyunca dinlenme sekileri yer almaktadır.

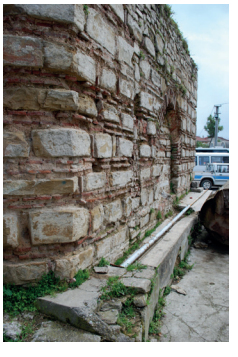

Armaş Manastırı Çeşmesi kuzey cephede yer alan tekne ve dinlenme sekileri

Güney ve batı cephedeki çeşmelerin teknesi bulunmamaktadır.

Eserde süsleme unsuru olarak beden duvarlarında kullanılan kasetleme dışında başka bir ize rastlanmamaktadır.

2013 yılında İzmit Belediyesi tarafından restore edilen çeşmenin kubbesi kurşun kaplanmış, parmaklık şeklinde dizayn edilmiş parapet tekrar eklenmiş, kemerle parapet arasındaki farklı örgüye sahip duvar yüzeyi düz bir satıh haline getirilmiştir. Alt bölümde ise dört cephedeki kemer önlerine niş açıklığı boyunca dikdörtgen formda birer tekne eklenmiş ve kuzey cephede gördüğümüz dinlenme sekileri kaldırılmıştır. Nişlerin içerisine yerleştiren aynalıkların üzerine birer musluk takılarak yapıya işlevselliği geri kazandırılmıştır.

Armaş Manastırı Çeşmesi Mevcut Görünüşü (2013 Restorasyonu Sonrası)

Işık Çeşmesi ve Kitabesi Sorunu

Elimizdeki görsel belgelere göre yapılan restorasyonlar sonrası da dâhil olmak üzere çeşmenin kitabesinin bulunduğu orijinal yeri belli değildir. Yakup Özkan'ın fotoğraf arşivinde bulunan ve Armaş Şersavar (Kötülüksavar) Meryem Ana Kilisesi'nin kalıntıları üzerine yapılmış olan Merkez Camiî bahçesinde yer alan Eski Ermenice ile yazılmış kitabenin, Araştırmacı- Yazar Agop Minasyan'ın tercümesi sonrasında bu çeşmeye ait olduğu belirtilmiştir.

Armaş Manastırı Çeşmesi Kitabesi (Yakup Özkan'ın Fotoğraf Arşivinden)

Ancak söz konusu kitabe bugün kayıptır. Mermer kitabede süsleme unsuru olarak yazının üst kısmında sadece baş ve kanatlardan oluşan bir Kerrûbî figürü yer almaktadır.

Kitabenin 2002 yılında çekilmiş fotoğrafı üzerinden ilk tercümesi, Agop Minasyan tarafından, "*İçi sevinç içinde olanlar, bu çeşmeden su için ve bu bahçedeki bitkileri sulayın. Işık Çeşmesi 1827*" şeklinde yapılmış ve şimdiye kadar yapılan yayınlarda Armaş Manastırı Çeşmesi'nin adı bu tercümede geçen "Işık Çeşmesi 1827" ifadesine istinaden Işık Çeşmesi

olarak geçmiştir. Ancak kitabenin Mimar Zakarya Mildanoğlu tarafından yapılan ikinci tercümesinde, fotoğrafın çekim kalitesinin düşüklüğü sebebiyle yer yer okunamayan kelimeler dışındaki bölüm;

1. Satır: "*Melekler bahçenin bitkilerine sarılmış*

2. Satır: *Mahsülün/ürünün verimli olması için*

3. Satır: *Aramaş Manastırı önderi Isdepannos size emanet eder*

4. Satır: (*Bitki bahçesinin filiz vermesi için*[30]*)"*

Hami Dyarn (A.D./İ.S.) 1827

şeklinde okunmuştur. İlk tercümeden birkaç kelime benzerliği dışında tümüyle farklı olan ikinci tercümede "Işık Çeşmesi" adı okunmamakta ve *Isdepannos* ismi geçmektedir. Armaş Manastırı'nda başgözetmenlik yapan Istepanos Ağavni[31] zamanında büyük bir yapılaşmaya gidilerek, hacca gelenler için konukevi, Gregoryen piskoposlarının oturma yerleri, Ermeni fikir adamlarının yetiştiği öğretim merkezi gibi yapıların yanı sıra manastır bostanının sulama ve sebze yıkama havuzunun da manastıra eklendiği bilinmektedir[32]. İkinci tercümede yer alan ifadeler açıkça göstermektedir ki, söz konusu kitabe Armaş Manastırı Çeşmesi'ne değil, 1827 yılında Ağavni tarafından inşa edilen manastır bostanının sulama ve sebze yıkama havuzuna aittir. Bu doğrultuda, yapılan ilk tercüme hatalı olduğu gibi, tercümede geçen Işık Çeşmesi ifadesinden yola çıkarak günümüzde de varlığını sürdüren Armaş Manastırı Çeşmesi'ne bu ismin verilmesi doğru değildir. Diğer taraftan manastırın bahçesinde Lusağpür (Işık Çeşmesi) olarak adlandırılan bir ayazma olduğu, hatta Ağavni zamanında buraya gelen su hatlarının yenilendiği de bilinmektedir[33]. Ancak daha önce Merkez Camiî bahçesinde bulunan ama bugün kayıp olan kitabenin hatalı tercümesinin bir sonucu olarak Armaş Manastırı Çeşmesi'nin "Işık Çeşmesi" şeklinde adlandırılmasına karşılık, elimizde bu kitabe de dâhil olmak üzere, Armaş Manastırı Çeşmesi'nin Işık Çeşmesi olup olmadığını gösterecek veya kanıtlayacak kesin bir veri bulunmamaktadır.

30 Son satır mealen tercüme edilmiştir.

31 1825-1831 tarihleri arasında Armaş Manastırı ruhani önderliğini yapmıştır. Eylül 1831'de İstanbul Ermeni Patrikliği'ne atanmıştır. 1843 yılında ise Armaş Manastırı'na tekrar geri dönmüştür. Bkz. Mikayel A.K. Yeremyan, *Batmutyun Armaşu (Armaş Tarihi),* Erivan, 1991, s. 44.

32 Istepanos Ağavni zamanında yapılan işler listesi için bkz. Selvi*, "*Ermeşe (Akmeşe) Manastırı..", s. 771-791, Aygil; Özkan, *Bithynia Tümlüğü…,* s. 86, Yeremyan, *Batmutyun Armaşu…*, s. 44.

33 Yeremyan, *Batmutyun Armaşu…*, s. 44.

2. No.lu Çeşme

Yapının adı : Turkuaz Sokak'taki Çeşme

Bulunduğu yer : Gündoğdu Mahallesi

Ait olduğu azınlık : Rum

İnceleme tarihi : 2010-2014

Tescil durumu : 12.01.2010 / 1258

İnşa tarihi : 1674

Yaptıran(Banisi) : Teodoris ve Zumbulya

Yapan : -

Konumu : Bağımlı çeşme

Kitabesi : *"İ(sa)+H(ristos)*

Zafer
+Bu çeşme Teodoris'in ve
Zumbulya'nın yardımıyla
ve masraflarıyla
restorasyon yapıldı
ve inşa edildi
1674 yılında"[34]

Restorasyonlar : Dıştan çağdaş sıva ile sıvanmıştır.

Bugünkü durumu : Kullanılmamaktadır.

Plan Şeması :

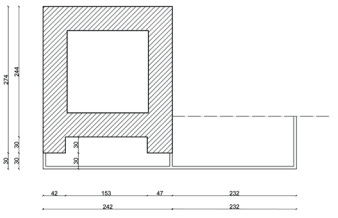

Ayrıntılı tanım : Çeşmenin tümü küp formunda olup, kare planlı haznesinin üst kısmı bir evin terası olarak kullanılmaktadır. Çeşmenin kemer ayakları asimetrik büyük blok taşlarla yapılmış, kemer kısmı ise kesme taştan inşa edilmiştir. Çeşmenin büyük bir bölümü sıva ile kapatılmış, yer yer dökülen sıvanın altından izlenebildiği kadarıyla inşa malzemesinin kemer ayakları dışında düzgün kesme taş olduğu kanısı uyandırmaktadır.

34 Kitabe, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul tarafından okunmuştur.

Turkuaz Sokak'taki Çeşme ön cephe genel görünüş

Düzgün kesme taş sırası ile örülmüş yuvarlak kemerin kilit taşı üzerinde Antik Yunan alfabesiyle yazılmış beş satırlık mermer kitabe bulunmaktadır.

Turkuaz Sokak'taki Çeşme kitabesi

Kitabenin tamamı zemin oyma tekniğinde düzenlenmiş olup üst bölümü süslemelerle bezenmiş ve bir silme ile alttaki yazılı bölümden ayrılmıştır. Süslemenin bulunduğu pano yüzeyi yan yana iki tane dilimli sağır kaş kemer formundan oluşmaktadır. Panoların köşelerine simetrik olarak yerleştirilmiş natüralist üslupta birer adet lale ve karanfil motifi işlenmiştir. Karanfil kemerin iç kısmında, lale kemerin dış kısmında yer almaktadır. Lale motifinin çiçek ve yaprakları yivlenmiştir. Kemerlerin kesişme noktasında oluşan üst boşlukta Yunan Haçı motifi bulunmaktadır. Haçın kol aralarının üst kısmında solda IC, sağda XC monogramları, alt kısmında solda NI, sağda KA harfleri bulunmaktadır. Bu monogramlar ve harfler "Yüce İsa'nın zaferi" anlamına gelmektedir.

Yuvarlak kemer içindeki niş yüzeyinde tek lüle görülmektedir. Niş yüzeyi tamamen sıvalı olduğundan başka bir ayrıntı izlenememektedir.

Çeşmenin dikdörtgen planlı mermer teknesi bir lahit kapağıdır ve başka yerden getirilerek devşirme olarak kullanılmıştır. Teknenin sol tarafında bir dinlenme sekisi sağ tarafında ise hayvanların su içmesi için dikdörtgen formda bir yalak yer almaktadır.

3. No.lu Çeşme

Yapının adı : Gençoğlu Sokak'taki Çeşme

Bulunduğu yer : Gündoğdu Mahallesi

Ait olduğu azınlık : Rum

İnceleme tarihi : 2010-2014

Tescil durumu : 12.01.2010 / 1259

İnşa tarihi : 16** (?)

Yaptıran(Banisi) : Stoyanis-oğlu Rakis

Yapan : -

Konumu : Bağımsız Çeşme

Kitabesi : *" Stoyanis-oğlu Rakis YIL 16**"*[35]

Restorasyonlar : Tespit edilememiştir.

Bugünkü durumu : Kullanılmamaktadır.

Plan Şeması :

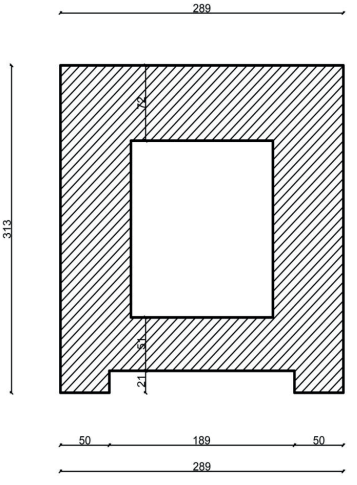

Ayrıntılı tanım : Çeşme doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Tuğla dizileriyle oluşturulmuş yuvarlak kemerli cephe düzenlemesi, örtü sistemi olarak devam etmekte ve hazneyi tonoz olarak örtmektedir.

Gençoğlu Sokak'taki Çeşme ön cephe genel görünüş

35 Kitabe, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Doç. Dr. Mehmet Zeki Ibrahimgil tarafından okunmuştur.

Bağımsız olarak inşa edilmesine rağmen batı cephesi dışında diğer cepheler sağırdır.

Gençoğlu Sokak'taki Çeşme güneybatı yönünden görünüşü

Kuzey ve doğu cephesi zamanla etrafındaki yapılaşma kalıntıları, yükselen toprak kodu ve bitkiler yüzünden neredeyse üst örtü seviyesine kadar kapanmıştır.

Gençoğlu Sokak'taki Çeşme güneydoğu yönünden görünüşü

Kemerin üst bölümü tahrip olduğundan çeşme nişinin üstü açılmıştır.

Çeşmenin ön cephesi asimetrik boyutlarda moloz taş, kesme taş ve devşirme taş malzeme kullanarak karmaşık duvar örgüsü ile oluşturulmuştur. Merkezde ise diğerlerinden oldukça büyük boyutlarda üst kısmında üçgen şeklinde birleşen beşgen bir blok kullanılmıştır. Bu taşın sağında ve solunda kare formlu taslıklar bulunmaktadır. Sol taslığın üzerinde yer alan mermer kitabesinde Antik Yunan alfabesiyle çeşmeyi yaptıran kişinin ismi ve alt köşelerinde içinde Mühr-ü Süleyman bulunan birer madalyon vardır.

Gençoğlu Sokak'taki Çeşme kitabesi

Mühr-ü Süleyman motifinin merkezini oluşturan altıgenin içine iç içe geçmiş dört tane küçük altıgen daha yerleştirilmiştir. Her bir altıgenin yüzeyi altı eş parçaya bölündüğü için mühr-ü Süleyman'ın merkezini oluşturan altıgenin yüzeyinde eş aralıklarla sıralanan küçük üçgenler oluşmuştur. Madalyonlar birbirine ince düz bir kuşak ile bağlanmıştır. Kuşağın altında Latin alfabesiyle kazınarak yazılmış ETOS (yıl) yazısı okunmakta, fakat aşırı tahribattan yapım yılının sadece yüzyılı 16** (?) olarak okunmaktadır. Aynı mahallede Turkuaz sokakta yer alan çeşmenin kitabesinde net bir şekilde okunabilen 1674 yılı göz önüne alındığında çeşmenin 17. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olma ihtimali yüksektir. Yine aynı taslığın altında yatay vaziyette dikdörtgen bir mermer blok bulunmaktadır. Üzerinde kalın bir çerçeve içerisine alınmış haç işareti olan bu bloğun, haç işaretinin sağdaki kolunun ucunda bir delik olup bu malzeme çeşmenin yapım aşamasında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Muhtemelen bu mermer parça kullanım dışı kalmış dini bir yapıdan buraya getirilmiştir. Çeşmede görülen başka bir devşirme malzeme aynalığın sağında bulunan taslığın bir taş üstünde, kemer formuna uydurularak kenarları yuvarlatılmış, üzerinde kazınarak yazılmış büyük Latin harfleri bulunan üçgen formda mermer bir parça vardır. Lülenin altında bulunması gereken tekne ise yükselen yol kodunun altında kalmış olduğundan dolayı var olup olmadığı anlaşılmamaktadır.

4. No.lu Çeşme

Yapının adı : Koca Çeşme Caddesi'ndeki Çeşme

Yeri : Gündoğdu Mahallesi

Ait olduğu azınlık : Rum

İnceleme tarihi : 2010-2014

Tescil durumu : 2010-2014

İnşa tarihi : 17.yy. (?)

Yaptıran(Banisi) : -

Yapan : -

Konumu : Bağımlı Çeşme

Kitabesi : Yok

Restorasyonlar : Dıştan çağdaş sıva ile sıvanmıştır.

Bugünkü durumu : Kullanılmamaktadır.

Plan Şeması :

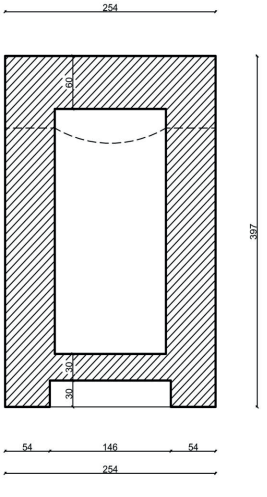

Ayrıntılı tanım : Haznesiyle beraber dikdörtgen bir plan üzerine oturan çeşme taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Kilit taşının üzerinde haznenin sona erdiği tepe noktasında şerit şeklinde silmeler enlemesine paralel olarak yerleştirilmiştir. Kaş kemerin en üst noktasında kilit taşı açıkta bırakılmış, yarısının da kırık olduğu görülmektedir. Kilit taşı dışında çeşme yüzeyi tamamen sıvanmıştır. Dökülen sıvanın altından, sağ tarafta kaş kemerin dış sınırında sekiz adet tuğla görülmektedir.

Koca Çeşme Caddesi'ndeki Çeşme ön cephe genel görünüş

Taş malzemeden yapılmış kemer ayaklarının bir kısmı ve niş içerisinde devşirme olarak kullanılmış silmeli bir mermer parçası açığa çıkmıştır.

Koca Çeşme Caddesi'ndeki Çeşme Nişi İçerisindeki Mermer Parça

Fakat orijinal hali hakkında fikir vermeye yeterli değildir.

Nişin içerisinde yer alan taslığın zemin seviyesine çok yakın mesafede olması çeşmenin büyük bir kısmının yol kodunun altında kaldığını göstermektedir. Bu yüzden çeşmenin teknesi hakkında da bilgi sahibi olamamaktayız.

Çeşmenin tonoz şeklinde, tuğla ve harç kullanılarak düzenlenmiş haznesinin örtüsü yarısına kadar yıkılmış ve haznenin içi toprak dolmuştur.

Koca Çeşme Caddesi'ndeki Çeşme Haznesi ve Üst Örtü Sistemi

Gündoğdu Mahallesi çeşmeleri arasında cephe düzenlemesi açısından tek örnek olarak karşımıza çıkan eserin kitabesi, zaman içerisinde tahribata uğramış ya da üzerindeki sıvanın altında kalmış olabilir. Mevcut durumunda kitabesi bulunmayan eserin farklı cephe düzenlemesi, bazı kaynaklarda eserin Rumlar tarafından inşa edildiğinin belirtilmesi[36] ve mahalle halkı arasında *Rum çeşmesi* olarak biliniyor olması, eserin mübadele öncesinde Turkuaz Sokak'taki ve Gençoğlu Sokak'taki çeşmeler gibi 17. yüzyılda yapılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hatta cephe düzenlemesindeki kaş kemer dikkate alındığında daha geç döneme ait olduğunu da söylemek mümkündür. Ancak eser hakkında kesin bir şey söyleyebilmek için üzerindeki sıva kaplı bölümün tarihi dokuya zarar vermeden kaldırılması ve etrafının temizlenerek yapının meydana çıkarılması gerekmektedir.

Sonuç

20. yüzyılın başlarına kadar İzmit'in nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Gayrimüslimler, kent nüfusuna dâhil oldukları yıllardan itibaren ihtiyaçları doğrultusunda kendi üsluplarını yansıtan çeşmeler inşa etmişlerdir. Makale kapsamında incelenen 4 azınlık çeşmesinden biri Ermenilere diğer üçünün Rum azınlığa ait olması, Rumların İzmit'in fethinden önce de burada yerleşik hayatta olması ile açıklanabilir. Bu yüzden daha erken tarihlerde ve sayıca daha çok çeşme inşa ettikleri görülmektedir. Ancak İzmit'in demografik yapısını oluşturan azınlık nüfusun içerisinde sayılarının her dönem daha fazla olduğu arşiv kaynaklarından da bilinen Rumlara rağmen bölgeye daha sonra gelen Ermenilerin de hatırı sayılır bir nüfusa ulaştıkları ve hatta kendilerine ait bir manastır kurdukları bilinmektedir. Manastır kompleksinin bir parçası olan Armaş Manastırı Çeşmesi ise günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kütlesel olarak büyük boyutlu bir meydan çeşmesi olan eserin, haznesi kubbe ile örtülüdür. Dört cephesinde de sivri kemerlerle oluşturulan çeşme nişleri bulunur. Kitabesi şu anki mevcut halinde üzerinde bulunmayan çeşme, en son 2013 yılında restorasyon görmüş, işlevselliğinin geri kazandırılmış olmasına rağmen özgün halinden uzaklaştırılmıştır.

Gündoğdu Mahallesi'nde bulunan üç çeşmenin ise ikisi yuvarlak kemerli, biri sivri kaş kemerlidir. Oldukça bakımsız oldukları görülen çeşmelerin ikisinde kitabe bulunmaktadır. Hazneli ve tek yüzlü olan çeşmelerin inşasında özgün malzeme kullanımının yanı sıra devşirme malzemenin de kullanıldığı görülmektedir. Çeşmelerde süsleme unsuru ise sadece kitabelerde yer almaktadır.

Çalışmaya konu olan çeşmeler genel yapı itibariyle Osmanlı döneminde diğer bölgelerde inşa edilen çeşme örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Eserlerin inşasında kullanım amacı ön planda tutulmuş, kitabeleri dışında o azınlık grubuna ait ayırt edici herhangi bir mimari özelliğe yer verilmemiştir.

Araştırma konularında mahalle halkıyla yapılan röportajlar yazılı veya görsel belgelerin yanı sıra eser hakkında bilgi edinmek için önemli bir yer tutar. Gündoğdu Mahallesi'nin mübadeleden sonraki sakinleri 1976 yılına kadar işlevsel olan çeşmelerin, evlere su verildikten sonra kesildiğini belirtmektedirler. Eserlerin işlevsizliğine paralel olarak bakımsız kaldıklarından şikâyetçi oldukları için, çeşmelere zarar verdiklerinin bilincinde olmadan restorasyon yapmakta ve özgün hallerini yok etmektedirler.

36 Eski bir Rum köyü olan Mihaliç mübadeleden sonra Gündoğdu adını almıştır. Mübadele sırasında köyü terk etmek zorunda kalan Rumlar burada birkaç içme suyu çeşmesi yapmışlardır. Bkz. Ahmet Nezih Galitekin, *Kocaeli Su Medeniyetinden Birkaç Damla*, İstanbul, 2006, s. 214; Ayhan Ateş, *Türk-Yunan Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler (1923-1930),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2008, s. 49-50; Şennur Kaya, İlknur Aktuğ Kolay, "İzmit'teki Azınlık Yapıları", İstanbul, 2008, s. 31-42.

Birinci derece deprem bölgesi üzerinde bulunan kentte sık yaşanan depremler ve iklimsel faktörlerde eserlerin özgün halleri hakkında bilgi sahibi olmamıza engel teşkil etmektedir. Bunun yanında kaynaklardan edinilen bilgilere göre mübadele sırasında göçe zorlanan halkın, yaşadıkları bölgeleri terk etmeden önce birçok evi yaktıkları ve tarihi eserlere de bu talan sırasında zarar verdikleri bilinmektedir.

Su mimarisinin en küçük yapılarından olan çeşmeler, diğer mimari yapılara nazaran daha çok kullanıldıkları ve dolayısıyla tahribata daha açık oldukları için en çok zarar gören tarihi eserlerin başında gelmektedirler. Bu eserlerin, ancak asli fonksiyonları geri kazandırıldığında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde ortadan kaldırılmalarına engel olunacaktır. Çünkü kullanılmayan her şey yok olmaya mahkûmdur. Temennimiz Akmeşe Mahallesi'nde görülen restorasyondan farklı olarak, harap durumda olan Gündoğdu Mahallesi'ndeki çeşme yapılarının da daha yetkin ellerde restore edilerek gelecek kuşaklara bir kültür mirası, aynı zamanda "*birlikte yaşama*" olgusunun bu topraklarda var olduğunun göstergesi olarak bırakılmasıdır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Taner, *Adliye Sarayının İzmit Arkeoloji Müzesi Olarak Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Arseven, Celal Esad, "Çeşme", *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1998. s. 388-389.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Çev. K. Yavuz-M.A: Y. Saraç), İstanbul, 2003.

Ateş, Ayhan, *Türk-Yunan Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler (1923-1930)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2008.

Aygil, Yakup; Özkan, Yakup, *Bithynia Tümlüğü İçinde Akmeşe (Armaş)*, İstanbul, 2012.

Aynur, Hatice; Karateke, T. Hakan, *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul, 1995.

Aytöre, Ayhan, "Türklerde Su Mimarisi", *I. Milletlerarası Türk Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1962. s.57-58.

Bektaş, Cengiz, *Su İnsan*, İstanbul, 2003.

Bostan, İdris, "İzmit", *T.D.V.İ.A.*, XXIII. Cilt, İstanbul, 1993. s. 536-542.

Cezar, Mustafa, "Türk Şehirciliğinde Çeşmeler", *Tarihi İstanbul Çeşmeleri 1. Semineri*, İstanbul, 1985.

Çam, Yusuf, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, İzmit, 1993.

Danişment, İsmail Hakkı, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.I., İstanbul, 1947.

Denktaş, Mustafa, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler Ve Hamamlar)*, Kayseri, 2000.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2008, s.156.

Erçağ, Beyhan, "İstanbul Su Mimarisinde Yapı Ve İşlevleriyle Çeşmeler", *İlgi*, S.49, İstanbul, 1987. s. 2.

Erzurum Büyükşehir Belediyesi ESKİ genel Müdürlüğü, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum, 2002.

Eyive, Semavi, "Çeşme", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993. s. 277.,

Fıratlı, Nezih, *İzmit Rehberi*, İstanbul, 1959.

Galitekin, Ahmet Nezih, *İzmit Mehmed Bey Nam-ı Diğer Fevziye Cami-i Şerifi*, İstanbul, 2002.

Galitekin, Ahmet Nezih, *Kocaeli Şu Medeniyetinden Birkaç Damla*, Kocaeli, 2006.

Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2005.

İpek, Nurdan, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul, 2006.

Kanar, Mehmet, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 2005.

Karademir, Murat, *Edirne Çeşmeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Kaya, Şennur; Aktuğ Kolay, İlknur, "İzmit'teki Azınlık Yapıları", *İTÜ Dergisi/b Sosyal Bilimler*, C.5, Sayı:1, İstanbul, 2008, s.31-42.

Minasyan, Agop, "Akmeşe Kasabası Tarihinde Ermeniler, Armaş Manastırı", *Toplumsal Tarih*, 14 (78) 2000, s. 34.

Okuyan, Tuğba, *İzmit Temettuat Defterleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

Ödekan, Ayla, "Çeşmeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul, 1994, s. 491.

Ödekan, Ayla, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice Armağanı*, İstanbul, 1992. s. 281-286.

Önge, Yılmaz, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara, 1997.

Öziş, Ünal, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*, Ankara, 1994.

Özkan, Yakup, "Armaş'tan Akmeşe'ye: Bir Kasabanın Öyküsü, Mübadillerin Gelişi ve Yeni Bir Hayat", *Toplumsal Tarih*, 14 (83) 2000, s. 32-35.

Öztüre, Avni, *Resim-Fotoğraf-Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi*, İstanbul, 1969.

Özünal, Ali, *Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler (Bergama Su Yolları ve Çeşmeler)*, İzmir 1997.

Pilehvarian, Nuran, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Ankara, 2002. s. 247.

Polatel, Oğuz, *İzmit Kazası Ermenileri'nde Dinsel Yapı ve Eğitin Faaliyetleri (1839-1915)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2010.

Selvi, Haluk, "Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni olaylarındaki Yeri", ASAM II., Ankara, 2007.

Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara, 2001.

Sözen, Metin; Tanyeli, Uğur, *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2003.

Şapolyo, Enver Behnan, "Türk Çeşmeleri", *Önasya*, III. Cilt, Sayı 27, 1967. s. 10-11.

Uludağ, Kemal, *Seramik Sanatında Çeşme ve Suoyunları*, Basılmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir, 1994.

Ulugün, F. Yavuz, v.d., *Kocaeli ve Çevresi Tarihi, Tarih Öncesi ve Hellenistik Dönem Bithynia*, Kocaeli, 2004.

Yeremyan, Mikayel A.K., *Batmutyun Armaşu (Armaş Tarihi)*, Erivan, 1991.

Yörükoğlu, Ömer, *Kayseri Çeşmeleri Kitabelerinin Tercümesi, Tanıtımı, Resimleri*, Kayseri, 1997.

Yurt Ansiklopedisi, "Kocaeli", C.7., İstanbul Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981-1984, s. 4979.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİNDE KARAMÜRSEL TAŞI VE İZMİT BÖLGESİ DİĞER TAŞ OCAKLARI

Nurfeddin KAHRAMAN*
Refik ARIKAN**

Giriş

"Taş âbidevî yapıların unsur-ı aslisidir".[1] Bu yapılar ise devletin güç ve medeniyetini göstermesi adına önemli bir yere sahiptir. Bu duruma dair her toplumun kendine ait örnekleri olsa da, Osmanlı Devleti'nde "Selatin Camileri" böyle bir işlevi yerine getirmişlerdir. Bu tür büyük eserlerin yapımında en temel sorun malzeme tedarikidir. Özellikle taşınması son derece zor olan taş gibi malzemelerde bu durum daha da ön plana çıkmaktadır. İstanbul'un fethini takip eden yıllarda girişilen imar faaliyetleri için külliyetli miktarda taşa ihtiyaç duyulmuş ve bunun tedariki yakından başlayarak, zamanla farklı mahallere ulaşmıştır. 1 metreküp taşın ortalama 1,5 ton geldiği ve bir arabanın günde ancak bir kere sefer yapabildiği hesaplandığında (20 km mesafeli bir ocak için), binlerce bloktan oluşan bu yapıların aslında mucizevî yapılar olduğu da ortaya çıkar. Taş tedarikindeki bu güçlük, deniz ulaşımı olan ocakları daha önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda İzmit Körfezinin her iki tarafında da İstanbul'un taş ihtiyacını karşılayan ocaklar yoğun bir faaliyet içerisinde olmuşlardır.

Âbidevî sanat eserlerinin inşa malzemeleri arasında tezyinatta kullanılacak renkli taşların, mermer ve granit sütunların çok önemli yeri vardır. Taş bu yapılarda adeta asli unsur olup, maliyet masrafları arasında da en önemli kalemi ihtiva etmektedir. Diğer taraftan günümüz teknolojik imkânlarına sahip olmayan dönemin mimarlarının ve idarecilerinin taş temin işini gerçekleştirmede büyük bir maharet ve tecrübeyi ortaya koydukları muhakkaktır. Bu işin büyük maliyetler ortaya çıkardığı da dikkate değer bir gelişmedir[2].

Taş tedarik etmenin güçlüğü, dönemin idareci ve mimarlarını bir takım çözümler üretmeye zorlamış ve bunun neticesinde civarda bulunan eski eserler yıkılarak, buralarda bulunan hazır yontulmuş taşların ve sütunların kullanımı kaçınılmaz olmuştur. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nde görüldüğü gibi Avrupa'da da yaygın olarak başvurulan bir çözüm yolu olmuştur. Buna örnek teşkil eden iki şehir Roma ve Venedik'tir. Rönesans'ın Roması Antik devir abidelerinin taşları ile inşa edilmiştir. Venedik'te bulunan pek çok yapı da İtalyan siteleri, Anadolu sahilleri, İstanbul ve Atina gibi çeşitli merkezlerden taşınan

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: nurfeddink@hotmail.com
** Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: refikarikan@gmail.com
1 Ömer L. Barkan (1972), Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı, c.I, TTK Yayını, Ankara, s. 331.
2 Ömer L. Barkan (1972), s. 331.

eski yapı elemanları inşa edilmiştir[3].

Eski yapılardan taş tedarikine dair, özellikle Süleymaniye Camii inşaatında önemli örnekler vardır. Mısır ve Suriye gibi uzak mahallerden sütunlar getirildiği gibi İstanbul'da bulunan dikilitaşlar da bu eserde kullanılmıştır. Ancak hali hazırda kullanılmakta olan cami ve diğer yapılardan taş alınması ise ilginç bir örnektir. İznik'teki Çandarlı Hayrettin Paşa Camisi'nden şemse somaki mermer döşemeler sökülerek, meydana gelen tahribatın tamiri için de ödenek gönderilmiştir. Yine İstanbul'da Mahmud Paşa Vakfına ait binalardan döşeme mermerleri sökülerek yerine kaldırım taşı döşenmiştir[4].

Bu çalışmada taş tedarik yöntemi olarak işletilen ocaklar üzerine yoğunlaştık. Aşağıda zikrettiğimiz tüm taş ocaklarını görerek hem malzemenin türüne vâkıf olduk, hem de bunların çıkarılma yöntemleri ve taşınması ile ilgili fikir sahibi olduk. Çalışma nihayetinde arşiv belgelerine dayanmaktadır.

Hereke Taş Ocakları

Hereke puding ocakları, Hereke tren istasyonu civarında, demiryolunun hemen üstünde bulunmaktaydı ve Mağara Burnu'na kadar uzanmaktaydı[5]. Hereke taşları, açık griden koyu griye, muhtelif renklerdeki çakılların kalkerli çimento ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu çimento içinde bulunan demir oksit taşa kırmızı bir renk vermekte, bu da tezyinatta kullanımı arttırmaktadır. Bu taşlar turuncu ve gri renkte de olabilmektedir.

Hereke Fabrika-i Hümayun

Hereke taşının İstanbul başta olmak üzere tarihi yapılarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Sultanahmed Camii iç avlusundaki 80 cm çapında ve 5 m boyundaki yekpare sütünlar dikkat çekicidir. Beyazıt Camii revakları, Eminönü Birinci Vakıf Hanı ve Ankara Garı kaplamaları Hereke pudinginin kullanıldığı diğer yapılardır. Hereke Pudingleri Osmanlı Dönemi'nin İstanbul abidevi yapılarında sıklıkla kullanılmıştır. Süleymaniye, Yenicamii, Şehzadebaşı Camiilerinin sütun ve kemerlerinde bu örnekler görülebilir. Hereke pudingleri sadece dini yapılarda değil, diğer devlet yapılarında da tercih edilmiştir. Ankara ve Haydarpaşa Gar Binalarının alt kısımlarında, Büyük Postane Binasında kullanıldığı görülmektedir. Feneryolu, Erenköy ve Pendik Camileri ise tamamıyla Hereke Pudingleri ile inşa edilmişlerdir. Hereke pudingleri Cumhuriyet devrinde de önemini muhafaza etmiş,

3 Ömer L. Barkan (1972), s. 332.
4 Ömer L. Barkan (1972), s. 343-346.
5 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), *Marmara Bölgesi Eski Taş Ocakları*, TÜBİTAK MAG-681 Projesi, İstanbul, s.67: Hereke Taş Ocakları, günümüzde tamamıyla yerleşim alanı içerisinde kaldığından ocaklara dair iz bulmak mümkün olmamıştır.

Ankara Garı Yolcu Salonları, Ankara Dil Tarih giriş holünde, Beşiktaş ve Galata Maliye Şubelerinde ve İTÜ Gümüşsuyu kampüsü giriş kapılarında ve döşemelerinde yerlerini almışlardır[6].

Diğer taraftan yaptığımız saha çalışmalarında bu taşların kullanımı ile ilgili bulgular da elde ettik. Taş ocaklarının bulunduğu yere çok yakın mesafede inşa olunan Hereke Fabrika-ı Hümayunu'nun duvarları Hereke pudingleri ile inşa edilmiştir. Yine Hereke'de bulunan Wilhelm Köşkünün bahçe duvarlarında da perdahlanmış pudingler kullanılmıştır.

Hereke pudingleri, Marmara mermerinin birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Özellikle cami ve hanların pencere ve kapılarında, şadırvanlarda ve avlu kemerlerinde mermer ile birlikte münavebeli olarak kullanılmıştır. Tektonik breş taşı olan bu kırmızı Hereke pudinglerinin bu şekilde kullanıldığı yapılara örnek olarak İstanbul Eminönü'ndeki Hatice Turhan Sultan Çeşmesi verilebilir[7]. Aynı şekilde kullanım, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii son cemaat yeri revaklarında, giriş kapısında ve çeşmede de görülmektedir. Yine aynı yapının pencere sövelerinde de Hereke taşı görülmektedir.

Dernschwam, Hereke'den geçerken deniz kıyısında birbiri ardına sıralanmış kireç ocakları olduğunu ve bu kirecin iskeleden gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak bahsettiği bölge Hereke pudinglerinin çıkarıldığı yer olup yüklenenlerin bu taşlar olduğu düşünülebilir[8].

Hereke taş ocakları ile ilgili ve 1314 tarihli (M. 1897) belgede; Hereke Fabrika-yı Hümayunu'na üç-dört dakika mesafede Fransız ve İtalyan işletmeciler tarafından taş ocaklarının çalıştırıldığı ve burada sayıları birkaç yüzü aşkın Karadağlı ve İtalyan amelenin de istihdam edildiği görülmektedir. Taş ocağını işletenlerin bölgede ruhsat almaya gerek görmeden meyhaneler açtıkları gibi taşçı amelelerinin Fabrika-yı Hümayun'da çalışan kadınlara sarkıntılık ettikleri görülmektedir.[9] Fabrika müdürünün bu konudaki şikâyeti ile bölgedeki taş ocaklarının işletme ruhsatının birmiş olduğu anlaşılmasına rağmen devam eden Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane inşası için taş lazım olduğundan, taş ocaklarının işletilmesine devam edilmiştir. Bu izne karşılık meyhane ve sair yerler açmaları yasaklanmış ve fabrikada çalışan kadınlara taciz ettikleri takdirde ocakların kapatılacağı kendilerine bildirilmiştir[10].

Gebze Taş Ocakları

Çıkarıldığı yer itibariyle "Gebze Taşı" olarak adlandırılan ve Kampanien katının redüst fosillerini ihtiva eden bu kalker taşı, nohidî ve kırmızı tonlarda olup tezyinat ve kaplama taşı olarak kullanılmıştır. Gebze'nin Tavşanlı Köyü'nün hemen batısındaki taş ocaklarından çıkarılmış olan bu taşı, kalsit hale gelmiş fosillerin fazlalığı ve iç kısımlarının tamamen dolmamış olması sebebiyle direnci düşüktür. Bu özelliği sebebiyle çok tercih edilmemiş, nadiren camilerin taban döşemelerinde kullanılmıştır. Ka'riye Camii ve İTÜ Gümüşsuyu binasının giriş kapısının dış döşemelerinde kullanıldığı örneklerdir.[11]

Yine Gebze Tavşanlı Köyü ve Dil İskelesi'nin kuzeyinde bulunan taş ocaklarından çıkarılmış olan marnlı kalker, kırmızı ve krem renkleriyle dikkat çeken bir taş türü olup,

6 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 73-75; Sayar M., Erguvanlı K. (1955), *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İTÜ Maden Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 59-66.
7 Sayar M., Erguvanlı K. (1955), s. 9.
8 Hans Dernschwam (1992), *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Mersin, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 210.
9 Tıbbiye İnşaatı için detaylı bilgi için bak. Fatmagül Demirel (2011), *Sultan II. Abdülhamid'in Mirası*, İstanbul, İTO Yayınları, s. 193-196; Günümüzde Marmara Üniversitesi bünyesinde kullanılan bina Sultan II. Abdülhamid tarafından 1895-1900 yılları arasında inşa ettirilmiştir.
10 BOA, BEO, 908/68077-2, 15 N 1314 (M. 17 Şubat 1897); BOA, BEO, 943/70665, 27 Za 1314 (M. 17 Nisan 1897).
11 Sayar M., Erguvanlı K. (1955), s. 21-22; Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 58.

Gebze Çoban Mustafa Paşa ve İzmit Ulu camilerinde kullanılmıştır[12]. Bu ocaklardan çıkarılmış olan taşlar, Gebze Pertev Paşa Camii'nde de kullanılmıştır. Diğer taraftan Dil Deresi üzerinde bulunan Mimar Sinan Köprüsü de bu bölgede çıkarılan krem enkli marnlı kalkerlerle inşa edilmiştir. Aynı bölgede Çardaktepe ile Akpınar Deresi arasında yer alan yamaçlarda açılan taş ocaklarından çıkarılan marnlı kalkerler de hem eski camilerin onarımında, hem de İstanbul'da apartman kaplamalarında kullanılmışlardır.[13]

Gebze-Kurtçalı köyü yakınlarında yer alan taş ocaklarından Romalılardan itibaren taş alınmış, ancak bu ocaklar daha sonra terk edilmiştir. 1950'li yıllarda bu ocaklar tekrar işletilerek pek çok yapıda kaplama malzemesi olarak kullanılmışlardır. İTÜ Maçka Kampüsü'nde Maden Fakültesi giriş holü ve duvarları bu taşla kaplanmıştır. Bölgedeki taşların eski yapılarda kullanımına örnek ise Kutluca Köyü yakınındaki Roma Köprüsü'dür. Bu köprü Kutluca Kalkeri ile inşa edilmiştir[14].

Kefken Taş Ocakları

Kocaeli'ne bağlı Kandıra ilçesi, Kefken Mahallesi sınırları içindedir. Günümüzde "Pembe Kayalıklar" olarak bilinen alan Kefken Limanı'nın doğu tarafında yer almaktadır. Taş alınan katmanlar ve bunlara ait izlerin en güzel görüldüğü taş ocağıdır. Resifal kireç taşı ya da mercan kayalığı olarak tanımlayabileceğimiz malzeme, başta İstanbul olmak üzere pek çok yapıda kesme taş olarak kullanılmıştır. Buradaki taş ocaklarından binlerce metreküplük malzemenin kesilerek taşınması bunun temel kanıtıdır. Kefken taşı, bol fosilli bir taş olup işlemesi de son derece kolaydır[15].

Kefken Taş Ocakları

Elimizdeki belgelerden yalnızca bir tanesinde burada taş ocağı olduğuna dair bilgi vardır. Bu belgede, Alman tebaasından Mimar Mösyö Gavril ve yanındaki kişilerin Kefken İskelesi'ndeki taş ocaklarının resmini çektikleri ifade edilmektedir. Her ne kadar burada bu ocakla ilgili bir belge kullansak da, alınan taş miktarı ocağın çalışma hacmini anlatmaktadır. Diğer taraftan İstanbul yapılarının kesme taş ihtiyacının öncelikle Bakırköy ocaklarından karşılandığı bilinmekle birlikte, burada üretimin azalması ve sonra bitmesi ile birlikte, Kefken önemli bir yer edinmiş olmalıdır. Denize sıfır olması, bu taş ocağının, nakliye açısından da avantajlı olduğunu göstermektedir. İnşaat defterlerinin incelenmesi ile birlikte daha kesin sonuçlar bulunacağını söyleyebiliriz.

12 Sayar M., Erguvanlı K. (1955), s. 31.
13 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 55.
14 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 64-65.
15 Yaptığımız araştırmalarda, buraya gelen gençlerin isimlerini, aşklarını taşlara kolayca kazımış olduklarını müşahede ettik.

Kefken taş ocaklarının taş kalitesine baktığımızda; denizin zaman içinde sığlaşıp, derinleşmesi ile birlikte üst üste oturan tabakalar halinde farklı özelliklerde taş hatları oluşmuştur. Günümüzde deniz içinde kalan ve dalga aşınmasına fazlasıyla maruz kalan kısımlarda (özellikle bölgeye ismini veren pembemsi taşlar) dezaformasyon oldukça fazlayken, bir alt katmanda yer alan beyaz ve bol fosilli alanda ise bozulma yok denecek kadar azdır. Taş kalitesindeki bu farklılığa rağmen, kesilen her tabakanın kullanıldığını da buradaki çalışmalarda fark ettik. Maloz olarak nitelendirilen taş kalıntılarının hiç olmaması bu tezimizi desteklemektedir.

Karamürsel Taş Ocakları

Karamürsel-Gönceli arasında sahile yakın mevkide ocakları bulunan ve od taşı olarak tanınan yeşil renkli volkanik tüfler eski büyük binaların kaplama ve sütunlarında kullanılmıştır. Özellikle kapı ve pencere sövelerinde kullanılan bu taş, yumuşak ve dış tesirlere mukavemeti zayıf olmakla birlikte, hoş rengi sebebiyle tercih edilmiştir[16].

Karamürsel-Dereköy Taş Ocakları

Karamürsel Taşı, Karamürsel ilçesinin güneyinde Tepeköy-Dereköy ve Hasandere civarında çıkarılmıştır. Burada açık taş ocakları işletildiği gibi[17] özellikle Dereköy'ün güneyindeki yamaçlarda mağara üretimi de yapılmıştır. Bu ocaklar, çıkarılan taşın işlemenin kolay olması, büyük bloklar halinde çıkarılabilmesi, yeşilimsi rengi ve nakliyenin deniz tarikiyle yapılabilmesi sebebiyle hem Bizans hem de Osmanlılar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Mağara üretiminde, mağara içinde oda-topuk tekniğiyle taş çıkartılmıştır. 3m yüksekliğinde açılan galerilerde, aralarda taşıyıcı topuklar bırakılarak, büyük kütleler arkalarından murç ve madırgalarla oyularak, alt ve üstünden de koparılarak çekilmek suretiyle dışarı çıkartılmış ve Hersek İskelesinden İstanbul'a gönderilmiştir[18]. Kullandığımız kaynakta Karamürsel taşlarının Hersek iskelesi marifeti ile taşındığı yazsa da, tek bir iskeleden gitmediği muhakkaktır. Nitekim elimizdeki belgelerden bu taşların naklinde Kavak İskelesi'nin de kullanıldığını görmekteyiz[19].

Karamürsel taşı İstanbul'daki yapılarda kullanıldığı gibi çıkarıldığı İzmit ve havalisinde pek çok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Buna ilk örnek Hersekzade Ahmed Paşa Camii'dir ki, Körfezin güney tarafında Hersek Burnunda bulunan bu camide koyu yeşil renkli od

16 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 118-119.
17 Karamürsel taş ocaklarının günümüzde de işletildiği görülmektedir. Dereköy'ün güneyinde ve köyün üst tarafında yer alan bu taş ocağında yaptığımız araştırmada, yeşil ve mavimsi bu volkanik taşın özel işletme tarafından çıkarıldığını yerinde müşahede ettik.
18 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 173-179.
19 BOA, C.BLD., 107/5320-2, 12 Şevval 1190 (M. 4 Aralık 1776).

taşları kullanılmıştır[20]. İzmit şehir merkezinde yer alan ve 1579 yılında inşa edilen Pertev Paşa Camii, Karamürsel taşı ile bina edilmiştir. Yine taş ocaklarının bulunduğu Dereköy Camii ve köyün kabristan duvarları tamamıyla bu taşla inşa edilmişlerdir.

Süleymaniye Camii ve İmareti inşası için adeta bir seferberlik ilan edilmiş ve inşaatta işe yarayacak her türlü taşın İstanbul'a nakli emredilmiştir. Nitekim İzmit kadısına yazılan hükümde; Habib Reis ismindeki kişinin evi yakınında bulunan "Kâfirî" binada işe yarar ne kadar od taşı ve mermer var ise bunların hassa gemileri marifeti ile İstanbul'a gönderilerek İmaret-i Cedide Binası eminine teslim edilmesi emredilmiştir[21]. Taşın eski yapılardan tedarik edildiğine dair bölgeden geçen yabancı seyyah ve görevliler de bilgiler vermektedir. Dernschwam, Eski Gebze diye nitelediği Lybissa'da taş bina kalmadığını, olanların da muhtemelen buradan cami inşasında kullanılmış olduklarını belirtiyor. Yine yazar İzmit'te eski kalıntıların olduğu bölgelerden çıkarılan büyük mermer sütunların "biçkihane"de kesilerek İstanbul'a gönderildiğini ve yapılan eserlerde kullanıldığını söylüyor[22].

Karamürsel taşının İstanbul'da kullanıldığı tarihi yapılardan bir tanesi de Nuruosmaniye Camii'dir. Sultan I. Mahmut tarafından 1749 yılında temeli atılan yapı, 1755 yılında Sultan III. Osman devrinde tamamlanarak ibadete açılmıştır[23]. Caminin inşasında Davutpaşa ve Bakırköy kûfeki taşı ile birlikte Karamürsel ateş taşı da (seng-i nar- Karamürsel) kullanılmıştır[24]. Temel için Karamürsel'den getirilen taş blokları, ızgara düzeni oluşturacak şekilde birbirine bağlanan sürekli sömellerle cami inşasında kullanılmıştır[25].

Fatih Camii 1766 depreminde büyük hasar görmüş ve cami Sultan III. Mustafa tarafından Mimar Tahir Ağa'ya tekrar inşa ettirilmiştir[26]. 31 Temmuz 1767'de başlayan inşaat 1771 yılı Nisanında tamamlanmıştır[27]. Osmanlı arşiv belgelerine göre, Fatih Camii'nin yenilenmesinde Karamürsel taş ocakları önemli bir rol oynamıştır. Nitekim temelde kullanılmak üzere Karamürsel'den 2000 kıt'a taş gemilerle İstanbul'a nakledilmiştir[28].

Karamürsel taşının en fazla kullanıldığı yerlerden diğeri de top döküm fırınlarıdır. Ateşe dayanıklı olan bu taş özellikle fırın tabanlarında tercih edilmiştir. Nitekim Karamürsel taşı volkanik bir tüf olması hasebiyle bu amaç dâhilinde kullanılırken, nar taşı, ateş taşı gibi isimleri de bu özelliği sebebiyle almıştır.

Karamürsel taşının Tophane-i Amire fırınlarında kullanımına dair elimizdeki belgelerin en eski tarihlisi 29 C 1096 (M. 2 Haziran 1685) tarihlidir[29]. 2. Viyana Kuşatması sonrasında, Kutsal İttifak ile savaşın devam ettiği bu yıllarda tophanedeki fırınların binaları ile birlikte yenilenmesi gündeme gelmiştir. Dökülmesi emredilen 26 kıt'a şahi topunun tesliminden sonra yapılması planlanan bu inşa faaliyetleri için, belgeler bize maliyetler konusunda da

20 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 180.

21 Ömer L. Barkan (1972), s. 26; Belgede Habib Reisin bu taşların alınmasını engellemek için üzerine duvar ve iç yüzüne iki oda yaptığı anlaşılmaktadır.

22 Hans Dernschwam (1992), s. 209-211: Yazar bu mermerlerin nasıl kesildiğine dair bilgiler veriyor. Şehrin yukarı mecrasından gelen su biçkihaneye kadar ulaşmaktadır. Bıçkılar 3-4 adım uzunluğunda ve yarım parmak enindedir. Bileli olmayan bu bıçkılar kesilecek mermerin üzerine oturtulur. Mermer kaymasın diye sıkıştırılarak sabitlenir. Mermer hızarcısı bıçkının çalıştığı yere mermer tozu döker ve üzerine su damlar. Böylece mermerler kolayca kesilir.

23 Semavi Eyice (2007), "Nuruosmaniye Külliyesi", *DİA*, c. 33, s. 264, İstanbul.

24 Fatih Köse (2012), "Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii İnşası-Tamirleri ve Onarımları", *Restorasyon Yıllığı*, Sayı 5, s.29, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

25 Zeynep Ahunbay (1988), "Mimar Sinan Yapılarında Kullanılan Yapım Teknikleri ve Malzeme", *Mimar Başı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1-2*, s. 532, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

26 Oktay Aslanapa (2004), *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 469, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

27 Semavi Eyice (1995), "Fatih Camii", *DİA*, c. 12, s. 245, Ankara.

28 Fatih Köse (2013), "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları", *Restorasyon Yıllığı*, Sayı 7, s.88, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

29 Bu çalışmayı genel evrak üzerinden yürüttük. Özellikle inşaat, keşif ve diğer defterlerin incelenmesi bu konuda daha teferruatlı bilgileri bize verecektir. Nitekim malzeme bakımından inceleme yaptığımızda İstanbul'da Mimar Sinan Dönemi eserlerinde de Karamürsel Taşının kullanıldığı görülebilir ki, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin taşıyıcı ayakları buna örnek teşkil eder.

bilgi vermektedir; bir fırınının maliyeti 110 bin akçe olarak verilmiştir. Burada, sonraki belgelerden farklı olarak Karamürsel taşının kullanım alanı olarak bakır hazneleri gösterilmiştir[30].

Sultan III. Mustafa devrinde "Tophane"ye önem verildiği ve büyük çapta tamirat yapıldığı görülmektedir. Burada bulunan iki büyük top döküm fırınının yenilenmesi için 24 adet taban taşının Karamürsel ocaklarından kesilerek iskeleye taşınması ve buradan Tophane-i Amire'ye nakledilmesi hususunda Karamürsel ve Gebze kadıları ile Kocaeli mutasarrıfına ferman gönderilmiştir[31]. Fırınların yenileme çalışmaların takip eden yılda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim 21 M 1180 (29 Haziran 1766) tarihli belgede Karamürsel canibinden çıkarılarak deniz yolu ile Tophane-i Amire'ye gönderilecek taşların nakli için Tersane-i Amire'den 200 esir görevlendirildiği görülmektedir. Bunlar için günlük ikişer akçelik nan-aziz (ekmek) verilip karavana çıkarıldığı belirtilmekte ve bunların başına da günlük ücreti 15 kuruş olan çavuşlar görevlendirilmiştir[32].

1771 yılına gelindiğinde Tophane-i Amire'de fırınların tekrar inşa edildiği görülmektedir. Bu zaman dilimi tophaneye en fazla ihtiyaç duyulan dönemlerdendir. Çünkü 1768 yılında Rusya ile başlayan harp tüm şiddetiyle devam etmektedir. 06 Ca 1185 (M. 17 Ağustos 1771) tarihinde Karamürsel'den getirilmesi istenen taş miktarı şöyleydi; 400 adet köprülük od taşı, 100 adet kademe taşı ve 9 adet od taşı[33].

XVIII. yüzyıl sonuna doğru Tophanede fırın inşası ve yenileme çalışmaları kısa aralıklarla vaki olmuştur. Nitekim yukarıda zikredilen tarihten 10 yıl sonra Karamürsel'den büyük taş bloklarının getirildiği görülmektedir. Taşların naklinin ne kadar zor olduğu bu iş için görevlendirilen hamalların sayısından da anlaşılmaktadır. Nitekim Galata hamallarından bu işe emrolunan elli kişiye ek olarak kırk hamalın daha bu işe verildiği görülmektedir. Taşların naklinde görevlendirilen bu hamalların günlük ücretleri 37,5 kuruş olarak hesaplansa da 2,5 kuruş indirim yapılarak 35 kuruş olarak ödenmesi Başmuhasebede kayıt altına alınmıştır[34].

Ruslar ile yapılan 1768-1774 savaşının bozgunla neticelenip Kırım'ın elden çıkması ve sonrasında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin hem Kırım'ı geri alabilmek, hem de Rus tehdidini durdurabilmek için askeri alanda yenilikler yapmaya çalıştığı görülür. Nitekim Tophane-i Amire içinde "Humbara Ocağı" kurulması bu döneme tesadüf etmektedir. Bu işe memur olarak Süratçı Nazırı Rasih Efendi görevlendirilmiş ve binanın inşası için ihtiyaç duyulan taşlar Karamürsel taraflarından getirilmesi kararlaştırılarak, bir an evvel taşların çıkarılarak gemilerle Tophaneye nakli hususunda Karamürsel ayanına emirler gönderilmiştir[35].

Sultan III. Selim Dönemi, askeriye başta olmak üzere köklü değişimin yaşandığı bir dönem olarak dikkati çeker. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca ve akabinde Yaş Antlaşmaları ile Rusya karşısında alınan mağlubiyetler ve bunlara bağlı olarak gerçekleşen toprak ve itibar kaybını telafi etmek için Sultan III. Selim seleflerinden daha farklı bir ıslahat programını uygulamaya koymuştur. Bu gelişmelerin konumuzu ilgilendiren kısmı ise top döküm atölye ve fırınlarındaki tamirat ve yenilerini inşa etme ile ilgilidir. Nitekim 24 Ş 1210 (M. 4 Mart 1796) tarihinde Karamürsel Kadısı, ayân ve zâbitan ile taşçı esnafı ustalarına yazılan hükümle Bina Emini İbiş Ağa'nın sorumluluğunda inşa edilecek olan

30 BOA, C.AS., 993/43400, 29 Cemaziyelahir 1096 (M. 2 Haziran 1685).
31 BOA, C.AS., 144/6383, 09 Cemaziyelevvel 1179 (M. 24 Ekim 1765); Aynı belgeden taşların kesilip çıkarılmasında taş ocakları yakınında meskun Gayrimüslim köylülerinin görevlendirildiği görülmektedir.
32 BOA, C.AS., 329/13649-2, 21 Muharrem 1180 (M. 29 Haziran 1766).
33 BOA, C.AS., 417/17309, 06 Cemaziyelevvel 1185 (M. 17 Ağustos 1771).
34 BOA, C.AS., 1147/50990-2, 28 Cemaziyelevvel 1196 (M 10 Haziran 1782).
35 BOA, C.BH., 76/3612, 27 Şevval 1199 (M. 2 Eylül 1785).

Hasköy Tophanesi'ndeki top döküm fırınına (humbarhane) lazım olan külliyetli miktardaki od taşının Karamürsel taş ocaklarından kesilerek, gemilerle tophaneye gönderilmesi hususunda dikkat ve acele edilmesi ve bu işin ifasında her türlü müdahalenin önlenmesi istenmektedir[36].

Hasköy'de inşa edilen bu fırınlar için yukarıda zikredilen hükmün yerine getirilmesinde sorunlar olduğu 01 C 1211 (M. 2 Aralık 1796) tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Kış mevsimini bahane eden yetkililer taşların çıkarılması ve İstanbul'a nakli konusunda isteksiz davrandıklarından şiddetle uyarılmışlar ve işi aksattıkları takdirde te'dip edilecekleri kendilerine bildirilmiştir. Aynı belgeden bu süre zarfında bina eminin de değiştiğini görüyoruz ki; İbiş Ağa'nın yerine Mustafa Ağa bu işi yürütmektedir[37].

Top döküm fırınları için ihtiyaç duyulan taşların getirilmesinde problemler yaşandığı da görülmektedir. Nitekim 1803 yılında Hasköy top döküm fırınlarının od taşları çok yıpranmış ve yenilenmesi için gerekli olan od taşlarının ihalesi Karamürsel taraflarında taş kesme işi ile meşgul Arnavut Hasan isimli taşçıya verilmiştir. Arnavut Hasan'a taşların boyutlarını belirten bir defter ve ücret olarak 150 kuruş teslim edilmiştir. İki fırın için lazım olan taşları iki ay içinde teslim edeceğini taahhüt eden usta, zamanı dolmasına rağmen bir taş bile teslim etmediği gibi sürekli bahaneler üretmek suretiyle işi savsaklaması üzerine işin bir an önce bitirilmesi hususunda Karamürsel naibine hüküm yazılmıştır[38].

1815 yılında Hasköy'deki "Humbarhane" nin fırınlarının yenilenmesinde Karamürsel taşı yerine Samakocuk'tan[39] getirilecek taşların kullanılması gündeme gelmiştir. Nitekim Humbarhane Nazırı Ahmed Efendi, takdim ettiği takrir ile buradan çıkarılan taşlar ile inşa edilecek döküm fırınlarının on beş sene tamire muhtaç olmayacağını belirtmiş ve tecrübe edilmek üzere buradan taş getirilmiştir. Ancak getirilen taşların ateşe mukavemetinin olmadığı anlaşılınca Karamürsel'den taş ihracına devam edilmiştir[40]. Nitekim 1816 yılında Tophane-i Amire'deki döküm fırınlarının ihtiyacı olan 97 parça ateş taşının Karamürsel'den çıkarılarak İstanbul'a nakli hususunda Karamürsel Kadısına ferman yazıldığı görülmektedir[41].

Tophane-i Amire'de döküm fırınlarında od taşı kullanımına ait ilginç bir bilgi Süleymaniye Camii inşası dolayısıyla yazılan bir hükümde yer almaktadır. Cami inşası için getirilmiş olan od taşlarından iki parça, tophanedeki top döküm fırınlarına lazım olduğu için buraya verilmiş ve bu taşların masraflarının tophane eminince karşılanarak, bunların yerine taş getirilmesi istenmiştir[42].

Karamürsel taşı çok geniş kullanım alanı ile dikkat çekmektedir. Dini yapılar ile top fırınları bu taşın en fazla kullanıldığı yerler olmakla birlikte, od taşının Tersane-i Amire dâhilinde de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 1802 tarihli belgeye göre; Tersane'de özellikle gemilerin sütunlarını kaldırmak amacıyla inşa edilmiş ve vinç vazifesi icra eden "Maçuna"nın tamiri için ateş taşına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Maçunanın direklerinin yerleştirildiği ve od taşından kargir olan iskelenin bir miktar denize kaydığı ve bu sebeple bu iskelenin tamiri için ihtiyaç duyulan od taşlarının bir an evvel getirilmesi istenmektedir[43].

36 BOA, C.AS., 87/4026-4, 24 Şevval 1210 (M. 4 Mart 1796).
37 BOA, C.AS., 420/17428, 01 Cemaziyelahir 1211 (M.2 Aralık 1796).
38 BOA, C.BH., 81/3883, 27 Rebiülahir 1217 (M.27 Ağustos 1802).
39 Kırklareli iline bağlı Demirköy ilçesi olup, buradan çıkarılan taşlar, yine aynı mahalde bulunan İğne Ada İskelesi'ne taşınmış ve oradan da İstanbul'a nakledilmiştir.
40 BOA, C.AS., 1212/54361, 26 Safer 1230 (M. 7 Şubat 1815); BOA, C.BH., 99/4778, 22 Rebiülevvel 1231 (M. 21 Şubat 1816).
41 BOA, C.AS., 1222/54861, 22 Şevval 1231 (M. 18 Temmuz 1816).
42 Ömer L. Barkan (1972), c.II, s.52; Burada geçen belgenin tarihi 10 M 957 (29 Ocak 1550)'dir.
43 BOA, C.BH., 81/3883, 27 Rebiülahir 1207 (M. 27 Ağustos 1802).

Sultan I. Abdülhamid tarafından İstanbul Bahçekapı'da inşa ettirilen İmaret-i Amire[44] binalarında da Karamürsel od taşı kullanılmıştır. Belgede taşların nakledildiği iskele olarak da Karamürsel Kavağı zikredilmektedir ki, bu iskele günümüzde de "Kavak İskelesi" olarak adlandırılmaktadır[45]. Zikredilen belgede, iskelenin harap olması sebebiyle taş nakliyesinde sıkıntılar olduğu belirtilerek, iskelenin tamirinin eskiden olduğu gibi belde halkınca yapılması istenmektedir[46]. İmarete ki bir başka taş sağlanması hususundaki bir başka belgede de ücreti Karamürsel'deki taş ocaklarından karşılanmak üzere araba ve amele tutulması ve taş tedariki konusunda itina edilerek hazırlanan blokların peyder pey İstanbul'a nakli istenmektedir[47].

Sultan III. Mustafa'nın eşi ve Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan Külliyesinde de Karamürsel taşının kullanıldığı görülmektedir[48]. 1792 -1796 yılları arasında İstanbul Eyüp semtinde Mehmed Arif Ağa ve Ahmed Nurullah Ağa'nın başmimarlıkları sırasında inşa ettirilen yapı, hazire, türbe, imaret, mektep ve sebilden müteşekkildi[49]. Külliyenin inşaatında taş ihtiyacının 1793 yılında da devam ettiği görülmektedir. Nitekim, otuz çifte taban, otuz tek taban, 20 adet köprülük ve 50 adet kapaklık taşının hazırlanarak gönderilmesi Karamürsel taş ocaklarına emredilmiştir.

Karamürsel Taşlarının İstanbul'da kullanıldığı yapılardan bir diğeri de Eyüp Sultan Camii'dir. İstanbul'un en önemli manevi mekânlarından olan Eyüp Sultan Camii ve çevresi, İstanbul'un fethini müteakip imar faaliyetlerinin başladığı bir alan olmuştur. İlk olarak 1458-59 yıllarında Sultan II. Mehmet tarafından inşa ettirilen cami, çeşitli ekleme ve değişikliklerle 1766 depremine kadar ayakta kalmıştır. Bu depremde büyük hasar gören cami 1776 yılında Sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamirat yeterli gelmeyip Sultan III. Selim tarafından 1798 yılında tekrar tamiratı gündeme getirilmişse de, tamirİ mümkün olmadığından caminin yeniden inşasına karar verilmiştir. 1798-1800 yılları arasında inşası tamamlanan[50] camide külliyetli miktarda Karamürsel taşı kullanılmıştır. İki arşın boyunda, bir arşın eninde ve yarım arşın kalınlığında çifte taban tabir olunan bin adet od taşının gece gündüz çalışılmak sureti ile iki ay içinde hazır edilmesi ve İstanbul'a ihracı emredilmiştir[51]. Caminin inşasının iki yılda bitirildiği dikkate alındığında, Karamürsel ocaklarındaki taş ustalarının işi yetiştirdiklerine şüphe yoktur.

Karamürsel taşın zikredilen bu yapılar haricinde han inşasında da kullanılmıştır. 1803 tarihli bir belgede Vakf-ı Hümayun için İstanbul Çakmakçılarbaşı'nda bir kargir han inşa edileceği ve bu inşaat için mertebe ve kademe taşları ile direklere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir[52].

44 Ahmed Hamdi Bülbül (2012), "Hamidiye İmareti", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Sayı 4, İstanbul, s.8-16; Sultan I. Abdülhamid tarafından 1775-1771 yılları arasında inşa ettirilen imaret; sıbyan mektebi, çeşme, sebil, arasta, mescid, türbe ve hazireden müteşekkildi. Zamanla harab olan imaret 1911 yılında satılarak yıkılmış ve yerine IV. Vakıf Han inşa edilmiştir. İmaretten günümüze ise çeşme ve sebili kalmıştır. Bu çeşme-sebil sökülerek, Gülhane'de Alemdar Caddesi üzerindeki Zeynep Sultan Külliyesi'nin köşesine taşınmıştır.

45 Taşların nakledildiği bu iskele hemen Dereköy taş ocaklarının yakınında olup, bu ocaklardan çıkarılan taşlar bu iskele marifeti ile İstanbul'a nakledilmişlerdir.

46 BOA, C.BLD., 107/5320-2, 12 Şevval 1190 (M. 4 Aralık 1776).

47 BOA, C.BLD., 147/7325-, 04 Ramazan 1190 (M. 17 Ekim 1776).

48 BOA, C.EV., 21/1027, 5 Rebiülahir 1207 (M. 20 Kasım 1792).

49 Sevgi Parlak (2005),"Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", *DİA*, c. 30, İstanbul, s. 42.

50 Semavi Eyice (1995), "Eyüp Sultan Külliyesi", *DİA*, c. 12, İstanbul, s. 9-12.

51 BOA, C.EV., 149/7402, 6 Muharrem 1213 (20 Haziran 1798).

52 BOA, C.BLD., 136/6781, 29 Safer 1218 (M. 20 Haziran 1803); Nursel Gülenaz (2010), İstanbul Hanları, İstanbul, İTO Yayınları, s.118: Özellikle Eminönü, Osmanlı İstanbulu'nda önemli bir ticari faaliyet alanı olarak dikkat çekmiş ve burada Süleymaniye Külliyesi'nden denize doğru olan alanda, 15.yy.dan başlamak suretiyle onlarca han inşa edilmiştir. Özellikle bölgede arsaların azalması ve fiyatların yükselmesi ile birlikte hanların kat sayıları da buna bağlı olak artmıştır. Belgede bahsedilen hanın hangi han olduğunu tespit etmek mümkün olmadı.

Taş Çıkarma Yöntemleri

Bölgede çıkarılan bu kalkerlerin nasıl çıkarıldığına dair eski taş ocaklarındaki izler bilgi vermektedir. Gebze-Tavşanlı Kayalıdere başındaki yamaçlarda yer alan antik ocaklarda oluk açma ve kamalama yöntemi ile taş çıkarıldığı anlaşılmaktadır[53].

Taş çıkarmada kullanılan yöntemlerin en yaygını kanal (oluk) açma-kamalama yöntemidir. Bu yöntemde ocağın bulunduğu yere göre, yamaçta ise üç, düz alanda ise dört tarafına 10-60 cm eninde ve 30-75 cm derinliğinde, aşağı doğru düz ya da daralan kanallar açılır ve ardından açılan kovuklara yerleştirilen kamalar marifeti ile bloklar ana kütleden ayrılırdı. Özellikle büyük boyutlu sütun ve blok almada bu yöntem kullanılmıştır. Bu yönteme benzemekle birlikte açılan kanalın genişliğinin 15-25 cm olduğu oluk açma yöntemi, taş blokları çıkarmada kullanılan bir diğer tekniktir. Bu yöntemin uygulaması kanal açma ile aynıdır. Kamalama, çatlatma yöntemi, büyük çapta blokların çıkarıldığı diğer bir uygulamadır. Çıkarılmak istenilen taşın çevresine 10-15 cm aralıklarla, 20 cm boyunda, 6 cm eninde ve 15 cm derinlikteki oyuklar murç yardımı ile açılarak bunların içine ahşap ya da demir kamalar kakılıp, balyozlarla bunlara vurularak blok ana kayadan ayrılırdı. Gebze taş ocaklarında da bu yöntem kullanılmıştır. Yaygın olarak kullanılan bu teknikler yanında keserek taş çıkarılan ocaklar da vardır. Lama ya da tel kullanılarak uygulanan bu yöntem, ocak aynalarında görülen çok düzgün yüzeylerden anlaşılmaktadır. Kesilen blokların her iki yanında yer alan çukurlar, buralarda bulunan kişiler tarafından çekilen telleri ile kesim işinin yapıldığını göstermektedir. Kesilen yüzeye kumlu su dökülerek istenilen parçalar elde edilmiştir[54].

Hereke taş ocakları, yeterli rezervi, üzerinde bitki toprağı olmaması ve nakliye imkânlarının kolaylığı ile verimli bir işletme olarak göze çarpar. Bu taş ocaklarında, kamalama, delme ve oluk açma teknikleri kullanılmıştır. Diğer taraftan bu ocaklarda boyuna uzanan çatlaklar da blok çıkarılmasını kolaylaştırmıştır. Bu ocaklardan Osmanlı yapıları için 4-5 m uzunluğunda ve 1 m çapında sütunlar elde edilmiş ve bunlar "tirfil" (10-15 cm çapında ağaçlar) üzerinde kaydırılmak suretiyle sahile kadar indirilmiş ve buradan deniz yolu ile gönderilmişlerdir[55].

"*Cümle vilâyetlerde ne kadar taş kesen var ise pür-silâh olup ellerinde* ***[154b]*** *bunların dahi Ferhâdî kazmaları ve küsküleri ve varyaları ve kamaları ve kürekleri ve küfeleri ve bellerinde teberleri ile bu uslûp üzre bir hây-hû ile ubûr ederler*."[56] Taş çıkarılırken ocaklarda çalışan taşçı ustalarının kullandığı malzemelerle ilgili Evliya Çelebi'den aldığımız bölüm bize fikir vermektedir. Taş ustalarının belli bir düzen içinde çalıştıkları ve tam teçhizatlı oldukları anlaşılmaktadır. Kullandıkları aletler; kazma, küskü[57], varya, kürek, küfe ve teberdir[58].

53 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 58.
54 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 211-217.
55 Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), s. 72.
56 Evliya Çelebi, Seyahatname, Yay. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, c.1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 251.
57 Küskü: Kama ya da siğil olarak da adlandırılan sivri uçlu kalın demir olup, balyozla üzerine vurularak taşların parçalanmasında kullanılırdı.
58 Teber: Yeniçerilerin de kullandıkları bir çeşit balta.

Kefken Taş Ocakları

Taşların çıkarılması ile ilgili en güzel görsel malzeme Kefken'de yer almaktadır. Özellikle kanal açma ve kamalama yönteminin kullanıldığı ocaklarda, hala kazma izlerini görmek mümkündür. Bu ocaklarda taş blokları çıkarılırken, ilk olarak 5 m eninde ve yerine göre uzunlukları değişen ebatta bir bölüm, 50 cm genişliğinde ve takriben 60 cm derinliğinde kanallarla çevrelenmiştir. Daha sonra sınırları çizilen bu büyük blok 2 m x 5m şeklinde 10 cm en ve derinliğinde çizikler açılarak belirginleştirilmiştir. Son olarak bu kısım da 85 cm x 2 m şeklinde kanal açılarak, kamalar marifeti ile ana kütleden ayrılmıştır. Nihayetinde 2 m boyunda, 85 cm eninde ve 50 cm derinliğinde bloklar çıkarılmıştır.

Taş çıkarılırken kullanılan araç-gereç ve çıkarma şekliyle ilgili Bilecik ili Taşçılar Köyü'nde de bir çalışma yaptık. Köy, 1980'li yıllara kadar taşların iptidai yöntemle çıkarılıp işlendiği bir yerdi. Zaten ismini de bu özelliğinden almış olup, civar köylerde, çeşme, ev gibi yapıların inşasında kullanılan taşlar burada üretilmişlerdir. Yukarı da Evliya Çelebi'den edindiğimiz bilgileri aynen gördük. Burada zikredilen aletlerin aynen kullanıldığını müşahede ettik. Taş bloklarının nasıl çıkarıldığına gelince; öncelikli olarak çıkarılacak bloğun çevresi kazma ve kürek yardımı ile açılır. Murç ve kalemle taşa delikler açılır (10cm² kadar). Bunların içine yaprak nal konulur ki bunlar kamayı sıkmak için kullanılır. Taş blok üzerinde 25 cm-50 cm aralıklarla yerleştirilen bu kamalara (Bu köyde siğil de diyorlar.) balyozla sırasıyla vurularak taşın açılması sağlanır. Manila yardımı ile ana kütleden ayrılır. Ortaya çıkan bu kaba blok, kalem ustaları[59] tarafından tıraşlanarak gönyeye getirilir (Bu işlem sırasında taşın takla attırılmasına "tuma attırmak" deniliyor)[60]. Direk taş üretimiyle alakalı olmasa da demirciler de bu iş içinde önemli yere sahipti. Kullanılan aletlerin tamamının demir olması bu meyanda önemlidir. Bu bağlamda günümüzde örneğine çok ender rastlayabileceğimiz demirci körüğü görme fırsatımız oldu[61].

59 Bu işlem yapılırken kalem ve keski kullanılır. Bu iki alt birbirine benzemekle birlikte kalem, keskiye göre daha kıssa olup yivlidir. Tarihi eserlerde kesme taşlar üzerinde görülen çizgi şeklindeki izler kalem izleridir.

60 Taşçılar Köyünde edindiğimiz bilgiler; 25.03.2015 tarihinde, 1948 doğumlu İsmail Genç, 1955 doğumlu Ali Çetinkaya ve 1953 doğumlu Osman Doğan ile gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerden elde edilmiştir.

61 Bilecik merkez köylerinden Cumalı'da, sahiplerinin 200 yıllık var dedikleri bu körük manda derisinden mamul olup hala hava vermektedir.

Bilecik Taşçılar Köyü. Taş Çıkarma ve İşleme Aletleri; Kalem, Keski ve Kama; "Örs"ün üzerinde.

Taş ocaklarından taşın nasıl çıkarıldığına dair klasik yöntemler dışındaki uygulama örneğini, İstanbul Tersanesi'nde 1794-1800 yılları arasında inşa edilen "Büyük Havuz"un yapımında kullanılan taşlardan takip edebiliyoruz. Bu inşaatta 14 bin zira yontulmuş taşa ihtiyaç duyulmuş ve bu taşlar İstinye'deki taş ocaklarından tedarik edilmiştir. Bu taşların madenden çıkarılması için lağım atılması gerektiğinden, Cebehane-i Amire'den siyah barut alınarak taş çıkarma işlemi gerçekleştirilmiş ve bu taşlar mavnalarla[62] taşınmıştır[63].

Bilecik Cumalı Köyü, Demirci Körüğü

Taşların Nakli

Taş tedarikinde, taşımadaki zorluklar ve taşıma maliyetleri Orta Çağ'ın büyük yapılarındaki en önemli sorunlarından birini ihtiva eder. Taşın ocaktan alınma fiyatının nakliye ile birlikte dört katına çıktığı ve ancak 1 metreküplük taşı taşıyabilen çift öküzlü bir arabanın 15 km'lik bir mesafede günlük bir sefer yapabildiği dikkate alındığında işin zorluğu ortaya çıkmaktadır.[64] Bu durum yekpare sütunların taşınmasında daha da zorlu bir süreci gerektirmektedir. İşte bu şartlar, İstanbul'da inşa edilen yapıların taş ihtiyacının karşılanmasında deniz kıyılarına yakın mahallerdeki taş ocaklarının önemini arttırmış ve bu meyanda İzmit havalisi, İstanbul'a taş tedarikinde çok önemli bir yer edinmiştir.

62 Mavna: Baştardadan daha kısa, ancak daha yüksek ve geniş olup 26 oturaklı, iki ya da üç direkli ve iki katlı olarak inşa edilen çektiri türü bir gemi çeşididir; İdris Bostan (2005), *Osmanlı Gemileri*, İstanbul, Bilge Yayım, s. 221.

63 İdris Bostan (2011), *Osmanlı Denizciliği*, İstanbul, Kitap Yayınları, s. 228.

64 Ömer L. Barkan (1972), s. 331.

Belge ve diğer kaynaklarda İstanbul'a nakledilen taşların taşınmasında resmi ve özel gemiler birlikte kullanılmıştır. Özellikle Donanmaya ait gemilerden kalyonlar "Taş Gemisi"[65] olarak kullanılmışlardır. Bu gemilerde beş bölükten oluşan reis ve azap cemaati görev almaktaydılar[66]. XV. Ve XVII. yüzyılda kullanılan bu nakliye gemilerine "Seng Gemileri" adı da verilmiştir. Bu gemiler özellikle taş taşımakta kullanılmayıp, ihtiyaca göre kullanılmışlar, sefer zamanlarında cepheye mühimmat ve diğer malzemeleri de taşımışlardır. 1570-71 yıllarında yapılan Kıbrıs Seferi'nde üçtaş gemisi tamir edilerek bu sefer sırasında kullanılmıştır[67].

Donanmada kullanılan gemilerden bir tanesi de taş gemisidir. Bu gemi kereste ve taş taşımada kullanılmıştır[68].

Galata Tersanesi, Donanmanın gemi ihtiyacını karşılayan, yeni gemilerin inşa ya da tamir edildiği önemli merkezlerden bir tanesidir. Nitekim bu tersanenin özellikle Kanuni'nin iktidarının ilk döneminde çok faal çalıştığı görülmekte olup, 1530 yılında 24 kadırga yapılıp, 8 kadırga da tamir edilmiştir. Bu tersane de beş yıllık süre zarfında 44 kadırga inşa edilirken 32 tanesi de tamir görmüştür. Aynı dönemde Galata Tersanesinde her yıl bir tane de taş gemisi inşa edildiği görülmektedir. Tersane kayıtları, bu dönemde kullanılan gemiler hakkında bilgi vermekte olup, taş gemileri de bu dönemin gemileri arasında yer almaktadır[69]. Diğer taraftan Galata Tersanesi en büyük gemi inşa merkezi olmakla birlikte, başta Gelibolu olmak üzere; Sinop, İzmit, Süveyş, Birecik, Basra, Rusçuk, Samsun ve Kefken Tersanelerinde de gemi yapılmaktaydı[70].

Sonuç

İstanbul'un âbidevî yapılarına malzeme sağlaması bakımından İzmit ve çevresindeki taş ocakları çok önemli yere sahip olmuşlardır. Bu taş ocaklarından çıkarılan taşların farklı nitelikleri, yapıların temelinden, tezyinine kadar geniş bir alanda kullanılmaları sonucunu doğurmuştur.

Bölgedeki taş ocaklarının tercih edilmesinde, çıkarılan taşların özelliklerinin yanında, nakliye avantajı da önemli rol oynamıştır. Çıkarılan taşların deniz yolu ile taşınabilmeleri ve taş ocaklarının, yüklemenin yapıldığı iskelelere yakın olması İzmit ve çevresine bu noktada avantaj sağlayan coğrafi bir özellik olmuştur.

Bölgeden çıkarılan taşlar, dini yapılardan, ticari yapılara, eğitim kurumlarından Tophane-ı Amire'ye kadar geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Kullandığımız arşiv belgeleri ağırlıklı olarak Karamürsel taş ocakları ile ilgili olup, bu ocakların önemini de göstermektedir. Volkanik yapısı ile ateşe dayanıklı olması, Karamürsel taşının "ateş taşı" olarak adlandırılmasına vesile olduğu gibi, top döküm fırınlarının da vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

İzmit ve çevresi taş ocaklarının kullanımına dair özellikle keşif ve inşaat defterlerinin incelenmesi ile daha teferruatlı bilgilere ulaşılabilir.

65 Taş Gemisi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Tersane-i Âmire'ye ve diğer inşaatlara taş ve kereste naklinde kullanılmak üzere inşa edilen gemi türüdür. Bu gemilerde azaplar mürettebat olarak kullanılmışlardır; İdris Bostan (2005), *Osmanlı Gemileri*, İstanbul, Bilge Yayım, s. 260.

66 İdris Bostan (2010), *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul, Küre Yayınları, s.86; İdris Bostan (2011), *Osmanlı Denizciliği*, İstanbul, Kitap Yayınları, s. 88.

67 İdris Bostan (2010), s. 24.

68 İdris Bostan (1996), "Gemi", *DİA*, İstanbul, c. 14, s. 14.

69 İdris Bostan (2011), s. 165.

70 İdris Bostan (2011), s. 156.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Zeynep (1988), "Mimar Sinan Yapılarında Kullanılan Yapım Teknikleri ve Malzeme", *Mimar Başı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1-2*, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Aslanapa, Oktay (2004), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Barkan, Ömer L. (1972), *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı*, c. I-II, TTK Yayını, Ankara.

BOA, BEO, 908/68077-2, 15 N 1314 (M. 17 Şubat 1897)

BOA, BEO, 943/70665, 27 Za 1314 (M. 17 Nisan 1897)

BOA, C.AS., 1147/50990-2, 28 Cemaziyelevvel 1196 (M 10 Haziran 1782)

BOA, C.AS., 1212/54361, 26 Safer 1230 (M. 7 Şubat 1815)

BOA, C.AS., 1222/54861, 22 Şevval 1231 (M. 18 Temmuz 1816)

BOA, C.AS., 144/6383, 09 Cemaziyelevvel 1179 (M. 24 Ekim 1765)

BOA, C.AS., 329/13649-2, 21 Muharrem 1180 (M. 29 Haziran 1766)

BOA, C.AS., 417/17309, 06 Cemaziyelevvel 1185 (M. 17 Ağustos 1771)

BOA, C.AS., 420/17428, 01 Cemaziyelahir 1211 (M.2 Aralık 1796).

BOA, C.AS., 87/4026-4, 24 Şevval 1210 (M. 4 Mart 1796).

BOA, C.AS., 993/43400, 29 Cemaziyelahir 1096 (M. 2 Haziran 1685)

BOA, C.BH., 76/3612, 27 Şevval 1199 (M. 2 Eylül 1785)

BOA, C.BH., 81/3883, 27 Rebiülahir 1207 (M. 27 Ağustos 1802)

BOA, C.BH., 81/3883, 27 Rebiülahir 1217 (M.27 Ağustos 1802)

BOA, C.BH., 99/4778, 22 Rebiülevvel 1231 (M. 21 Şubat 1816)

BOA, C.BLD., 107/5320-2, 12 Şevval 1190 (M. 4 Aralık 1776)

BOA, C.BLD., 107/5320-2, 12 Şevval 1190 (M. 4 Aralık 1776)

BOA, C.BLD., 136/6781, 29 Safer 1218 (M. 20 Haziran 1803)

BOA, C.BLD., 147/7325-, 04 Ramazan 1190 (M. 17 Ekim 1776)

BOA, C.EV., 149/7402, 6 Muharrem 1213 (20 Haziran 1798)

BOA, C.EV., 21/1027, 5 Rebiülahir 1207 (M. 20 Kasım 1792)

Bostan, İdris (2001), "İzmit", *DİA*, c. 23, 2001, İstanbul.

Bostan, İdris (2005), *Osmanlı Gemileri*, İstanbul, Bilge Yayım.

Bostan, İdris (2010), *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul, Küre Yayınları.

Bostan, İdris (2011), *Osmanlı Denizciliği*, İstanbul, Kitap Yayınları.

Bülbül, Ahmed Hamdi (2012), "Hamidiye İmareti", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Sayı 4, İstanbul.

Demirel, Fatmagül (2011), *Sultan II. Abdülhamid'in Mirası*, İstanbul, İTO Yayınları.

Dernschwam, Hans (1992), *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Mersin, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erguvanlı K., Ahunbay Metin-Zeynep (1989), Marmara Bölgesi Eski Taş Ocakları, TÜBİTAK MAG-681 Projesi, İstanbul.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Yay. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, c.1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, Semavi (1995), "Eyüp Sultan Külliyesi", *DİA*, c. 12, İstanbul.

Eyice, Semavi (1995), "Fatih Camii", *DİA*, c. 12, Ankara.

Eyice, Semavi (2007), "Nuruosmaniye Külliyesi", *DİA*, c. 33, İstanbul.

Gülenaz, Nursel (2010), *İstanbul Hanları*, İstanbul, İTO Yayınları.

Köse, Fatih (2012), "Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii İnşası-Tamirleri ve Onarımları", *Restorasyon Yıllığı*, Sayı 5, s.29, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Köse, Fatih (2013), "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları", *Restorasyon Yıllığı*, Sayı 7, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Sayar M., Erguvanlı K. (1955), *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İTÜ Maden Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Sevgi Parlak (2005), "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", *DİA*, c. 30, İstanbul.

KAZIKLI HACI HAMZA BİN İVAZ KERVANSARAYI VE KOCAELİ KERVAN YOLLARI

ONUR KAMİLOĞLU*

Kocaeli Coğrafyası

Asya ve Avrupa arasındaki en kolay geçiş yolu üzerinde bulunmakta olduğundan Kocaeli ve çevresi kültür tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu bölgeyi İstanbul, Sakarya, Yalova ve Karadeniz kıyılarıyla birlikte bir bütün olarak algılamak gereklidir. Saydığımız tüm bu coğrafyalarda son dönemde yapılan kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları neticesinde ortaya çıkan bilimsel veriler ışığında bu bölgelerin organik bağları (ulaşım, ticaret, yerleşim vb.) olduğu aşikardır. Kocaeli özelinden bakacak olursak her ne kadar yoğun bir tahribata maruz kalmış olsa da il genelinde ve yakın çevresinde Roma, Bizans ve Osmanlı Devletleri dönemlerine ait eserler kendi dönemlerinde günümüzdeki gibi yoğun bir nüfusu ve yerleşimi ifade etmektedir. Bu durumda var olan ticaret hacmi, olası ticaret yollarını ve güzergâh üzerindeki yapılaşmayı gözler önüne sermektedir. Tabi ki tüm bu paydaların oluşmasında pek çok etken gösterilebilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi bölgenin binlerce yıldır Asya ve Avrupa'yı karayoluyla birbirine bağlıyor olması yani jeopolitik konumudur. Diğer etkenlerden kısaca bahsedecek olursak Kocaeli'nin pek çok kez başkentlik yapmış İstanbul gibi büyük bir popülasyona sahip bir merkeze komşu olması, bununla birlikte İzmit Körfezi'nin ticareti ve ulaşımı kolaylaştırması ile birlikte ticaretin kontrolünün de sağlanabilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış bir diğer merkez olan Bursa'ya yakın olması ve yine sınırlarının kesiştiği Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde önemli bir rol oynayan İznik'e yakınlığı, Karadeniz'e kıyısının olması ve bu bölgelerin tam ortasında yer alması Kocaeli'nin tarih boyunca önemli bir noktada bulunmasını sağlamıştır.

Ticaret Yollarının İşleyişleri

Selçuklu İmparatorluğu'nun Anadolu'da etkinliğini kaybetmesi sonrasında Anadolu'da zamanla sağlanan siyasi istikrar, zaman içerisinde büyük ticaret merkezleri olan şehirlerin oluşması, Anadolu'da ki büyük ticaret yolları ve ticaret hacmi artışı gibi unsurlar Osmanlı döneminde şehir hanlarını ortaya çıkarmıştır. Ordu ilerlemesi, haberleşme, posta teşkilatı, ticaret ve çeşitli yolculuklar için kullanılan yollar Osmanlı Dönemi'nde de hanlar ve kervansaraylar sayesinde şekillenmiştir. Osmanlılar, Selçuklu yapıları ve önceki dönem örneklerine kendi dönemlerinin ve ihtiyaçlarının da gerektirdiği ölçüde şekil vererek aynı geleneği farklı uygulamalarla sürdürmüşlerdir. Kervansaraylar kervan ve yolcuların can ve

* Kocaeli Kültür varlıklarını koruma bölge kurulu müdürlüğü e-mail:onurkamil@gmail.com

mal güvenlikleri ile kervanların konaklama yerlerindeki güvenlik ve istirahatlarının devlet garantisi altında olduğunu simgeleyen eserlerdir. Osmanlı Dönemi kervansaraylarında -her dönemde olduğu gibi- gelen kervanların geçici konakladıkları mal değişimi, para vb. işlemlerin yapıldığı bilinmektedir. Malları çalınan kervanların ya da şahısların uğradıkları zarar da devlet güvencesiyle giderilirdi. Kervan yolcularının kalacak yerleri, yiyecek içecek ihtiyaçları, hayvanların ihtiyaçları ve barınacak yerleri, çalışan maaşları, kervan zarar ziyan masraflarının tamamı Osmanlı Devleti'nde uygulanan vakıf sistemi sayesinde vakıf aracılığıyla karşılanmaktaydı. Bu vakıflara ait gelir kaynakları olarak da köprüler, köyler vb. yerlerden sağlanan gelir, yiyecek ve içeceklerin kullanılması gösterilebilir.

Yollar bu dönemde de sadece ticaret amaçlı değil, ulak teşkilatının posta iletişimini sağladığı, ordunun seferlere çıkmasının sağlandığı ve hac ulaşımının yapıldığı ve güvenliğin kontrol altına alındığı iç güvenlik amaçlı olarak da kullanılmışlardır. Ordu sefere çıktığında vergilerin toplanması, asker sevkiyatı, iaşe vb. konular merkezden gelen fermanlarla çözülürdü. Bunda belirli mesafe de bir inşa edilen menziller önemli rol üstlenirdi.(Harita 1) Osmanlı Devleti'nde menziller, sadece haber amacıyla kullanılmamıştır. Ordunun sefere çıktığı anlarda ihtiyaç duyulan iaşe ve emtianın sağlandığı ve toplandığı mahaller olarak da vazife görmüştür. Ayrıca özel haberleşmede ve kısmen de olsa ticari mal naklinde de kullanılmıştır.[1] Menzilciler, ulaklar için beygir beslemek ve bunları menzillere uğrayan ulakların kullanımına sunmak üzere hazır bulundurmak, ordunun veya askeri bir kıtanın istirahatini, levazımını ve doyurulmasını temin etmekle mükelleftiler.

Kazıklı Karyesi ve Kervansarayı

Osmanlı devletinin topraklarının önemli bir kısmının, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan kara yolu üzerinde olmasının kervansaray yapımına önem kazandırdığını bilmekteyiz. Bu yollar, doğu ile batıyı birbirine bağlarken, son derece önemli ticari hareketliliğe de zemin hazırlıyorlardı. Menzillerde inşa edilen menzil külliyeleri ya da kervansaraylar, kuruldukları bölgeyi cazibe merkezi haline getiriyorlardı. 16. yüzyılda kervan yollarının geçtiği önemli iskan yerleri şehirleşiyordu. Menzillerdeki kervansaray ve külliyelerin inşa edilmesiyle birlikte, bu cazibe merkezi olma durumu öyle bir hal alıyordu ki, bu yapı topluluklarının etrafında mahalleler kuruluyor ve yeni kent dokusu oluşuyordu. Kazıklı Kervansarayı'nın da inşa edildiği dönem olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.Yüzyılı diğer sanat dallarında olduğu gibi mimari açıdan da en gelişmiş örneklerin verildiği yüzyıl olarak bilinmektedir. Bu dönemde oldukça fazla sayıda mimari eser hayata geçirilmiştir. Ancak bunların her bölgede ihtişamlı ya da aynı şekilde yapıldığını düşünmemek gerekmektedir. Bunda iki önemli etken söz konusudur. Birincisi ekonomik etkenler diğeri ise coğrafi, jeolojik özelliklerdir. Bölgeye göre yaygın kullanımı değişen malzemelerin yapıların inşa aşamalarında çok önemli etkileri olduğu görülmektedir. Hacı Hamza Bin İvaz Paşa Kervansarayı'nın (Resim 1-2) bulunduğu Gölcük İlçesi ve yakın çevresinin 1326 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk fethi sırasında sempozyuma da adını veren Karamürsel Bey tarafından alındığını belirtmekte fayda vardır. Antik belgeler ve seyyahların notlarından öğrenilen bilgilere dikkat edildiğinde Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kazıklu Karyesi'nde yapılmış olan kervansarayın Osmanlı ticaret yolu ve ordu sefer güzergahının üzerinde ne kadar önemli bir bağlantı noktasında olduğu görülmektedir.

Günümüzde Kazıklı Kervansarayı, Kocaeli İli, Gölcük İlçesi, Şirinköy Mahallesi, İpek Yolu Caddesinde Eski 7 pafta, 721 parsel Yeni 280 ada, 1 parsel üzerinde bulunmakta olup hazine mülkiyetindeki arazisiyle Gölcük Belediyesine tahsislidir.(Harita 2-3) Yapının etrafında 17 Ağustos 1999 depremi sonrası inşa edilmiş kalıcı konutlar, cami ve dere

1 Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, 1995, s. 167-168.*

bulunmaktadır. Yapıya ilişkin net ve detay bilgi veren çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Ancak bazı seyyahların eserlerinde Kazıklı Karyesi'nin ve kervansarayının adından bahsedilmektedir. Tarih boyunca Kazıklu Derbendi (Karyesi) olarak kayıtlarda geçen bu menzil bir süre Saraylı'ya ait bir yerleşim yeri (söz konusu mevkii Saraylı'ya bağlı bir mahalle iken 1958 yılında köy statüsü kazanmış) olmuş daha sonra Şirinköy ismini alarak Gölcük İlçesine bağlanmıştır.[2] 16. yüzyılın ortalarında inşa edilen kervansarayın isimlendirilmesinde seyahatnameler, haritalar ve minyatürlerde Kazıklu Derbendi (Karyesi) olarak bahsi geçen mevkiinin adından yola çıkılarak hareket edilmesi gerekmektedir. Kazıklı Kervansarayı olarak dile getirebileceğimiz yapının banisi olan ve Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterinde[3] Hacı Hamza bin İvaz adına vakıf kaydına rastladığımız kervansarayın adının 'Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı' olarak isimlendirilmesi uygun olacaktır. Kervansarayın banisine ilişkin en önemli belge ise Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteridir. Defterin 767. sayfasında yer alan kayıtta Kazıklı Kervansarayı'nın Hacı Hamza bin İvaz vakfı tarafından bir köprü ile birlikte yaptırıldığı anlaşılmaktadır.[4] Buradan yapının banisinin Hacı Hamza Bin İvaz olduğu anlaşılmaktadır.

Kazıklı Kervansarayı'nın kitabesi bulunmadığı için tarihlendirmede dönemin seyyahlarının eserlerinden faydalanılmıştır. Kazıklı Derbendi adıyla ulaştığımız en eski kaynak Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır Seferini anlatan Haydar Çelebi Ruznamesi'dir (1514-1518). Eserde Edirne'den Şah İsmail'e karşı savaşmak üzere yola çıkılmasından ve yol üzerindeki menzillerden söz edilmektedir. Eserde Kazıklı Karyesi'ne Çaldıran Seferi esnasında(21 Mart 1514) gidildiği seferde 25 Nisan'da Gebze, 26 Nisan'da Değirmendere'de 29 Nisan'da Kazıklı Derbendi yakınında konaklandığı belirtilmektedir. Burada herhangi bir kervansaraydan bahsedilmemektedir. Dönemin en önemli eserlerinden Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kazıklı Kervansarayı'na ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[5] Dönemin diğer önemli eserlerinden bir tanesi de Matrakçı Nasuh'un Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yapmış olduğu Irak seferinin(1534) gezi notlarının yer aldığı ve ziyaret edilen menzillerin ve önemli yerlerin minyatürlerini çizdiği Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn Seyahatnamesidir.[6] Matrakçı Nasuh eserinde bir adet dikilitaş, sonrasında ilerleyen bir yol ve Kazıklu Karyesinden söz etmektedir.(Minyatür 1)Yapının tarihlendirmesinde katkısı bulunan ve taramalarımızda ulaşabildiğimiz tek görsel olan bu eser Matrakçı Nasuh'un "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn" adlı eserinde yer verdiği Kazıklı Karyesine ait minyatürü barındırması açısından oldukça önemlidir. 1534 yılında Doğu seferinde yer alan ve konaklanan menzilleri önemli eserleriyle birlikte resmeden dönemin minyatürcüsü Matrakçı Nasuh'un eserinde Kazıklu Derbendi'nde herhangi bir kervansaraydan söz etmemesi, çiziminde buna yer vermemesi ve ordunun ihtiyaçlarını gidermek için çadırlarıyla birlikte dikilitaş önünde konuşlandığını belirtmesi, kervansarayın bu dönemde ayakta olmadığını ancak Kazıklu Derbendi'nin o dönemde önemli bir menzil olarak kullanıldığını göstermesi açısından belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Dönemin iki önemli seyahatnamesinde Kazıklu Karyesi'nin (Derbend) belirtilmesine rağmen Kazıklı Kervansarayı'na ilişkin bir bilgi olmaması kervansarayın 1540'lı yıllara kadar var olmadığı göstermektedir. Kervansaray tarihlendirilmesine ilişkin ulaşabildiğimiz en erken tarihli belge ise 1555 yılında İstanbul üzerinden Anadolu'ya seyahate çıkan Derschwann'ın Seyahatnamesidir.[7] (Harita 4) Dernschwam eserinde

2 Ulugün, Y., *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi, Rotary Klübü Kültür Yayınları, İzmit, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş., 2000.*
3 Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Ankara, 1994, s. 767.
4 Ulugün, Y., *Seyahatnamelerde Kocaeli...*
5 Yavuz Senemoğlu, *Haydar Çelebi Ruznamesi, İstanbul, 1001 Temel Eser (73).*
6 Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.*
7 Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu›ya Seyahat Günlüğü, çev. Y. Önen, Ankara, Kül. Bak, 1987.

İzmit'te bir gece konakladıktan sonra yolculuğuna devam ettiğini 13 Mart 1555'te bir gece Kazıklı kervansarayında konakladığını belirtmektedir. Derschwann seyahat günlüğünde kervansaraydan şu şekilde bahsetmektedir; "Kazıklı kervansarayı yeni yapılmış. Binanın alt kısmında eski İzmit'ten getirilmiş büyük taşlar kullanılmış. Kervansarayın içinde kalın meşe direkler dikilmiş. Direkli kısımlar 93 adım uzunluğunda, 21 adım genişliğinde. Kervansarayda 10 ocak var." Eserde Kazıklı Derbendi'nde yer alan Kazıklı Kervansarayı'nın yeni yapıldığını belirtmektedir. Bu önemli bilgi yapının inşa tarihini net olarak vermemekle birlikte, kervansarayın 1555 yılına yakın bir zamanda yani Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapıldığını göstermektedir.

1555 yılında İstanbul üzerinden Anadolu'ya seyahate çıkan Dernschwam İstanbul ve Anadolu'ya seyahat Günlüğü isimli Seyahatnamesinde ise İzmit'te bir gece konakladıktan sonra yolculuğuna devam ettiğini 13 Mart 1555'te bir gece kervansarayda konakladıktan sonra İznik üzerinden yoluna devam ettiğini belirtmektedir. Dernschwam'ın seyahat notları şu şekildedir.

"- 13 Mart öğleden sonra İzmit'ten ayrılarak dağın eteğindeki küçük bir köye geldik. Bir dere kenarında, kervansarayda kaldık. Bu küçük köyün adı Kasikli (Kazıklı) idi. Derenin adı da Kazıklı Deresi. İzmit'ten çıktığımızda sol tarafta küçük bir köy görmüş ve iki tahta köprüden geçmiştik. Daha sonra da eski, üzeri taş kaldırımlı ve iki kemerli bir köprüden geçtik. Yalnız bu kemerler ortalarından çökmüş, açılan kısma tahta kaplamışlar. Bu köprünün altındaki su oldukça büyük ve denize dökülüyor. Adı Kiles imiş. Burada bir Macar kadın gördük. Belki de kadın bize katılıp yola devam edecekti. Fakat Türkler onu köprüden geri çevirdiler. Köprüdeki bir kulübede iki veya üç bekçi bulunuyor. İzmit şehrinin sona erdiği yerden hemen sonra Sinüs Maris (İzmit Körfezi) veya bizim günlerdir kenarından geldiğimiz denizin kolu sona eriyor. Biz hemen oradan, sanki bir gölün şeddinden geçiyor gibi karşıya geçtik ve karlı dağa doğru ilerledik. Bir süre sonra yukarıda sözünü ettiğim kervansaray ve Kazıklı Köyü'ne geldik. Yolda İstanbul'a götürülen odunlar ve koyunlar gördük. Orada sahilde bir de odun tartılan kantar vardı. Daha sonra ilk defa Macarlara rastladık. Bunlar sığır güdüyorlardı. Adamlar başka zaman böyle iş yapmazlar. Çünkü onların davar sürüleri falan yok. Biraz daha gidince yan tarafta küçük bir köy göründü. Yolun kenarında, bizde bir ahıra bile benzemeyen bir ev vardı. Bir sipahinin eviymiş. İzmit'ten Kazıklı'ya kadar uzanan yol kaldırım döşeli, güzel ve geniş. İzmit'ten geceyi geçirdiğimiz Kazıklı'ya kadar geldiğimiz yol boyunca 25 adet taş ve tahta köprüden geçtik. Kazıklı kervansarayı yeni yapılmış. Binanın alt kısmında eski İzmit'ten getirilmiş büyük taşlar kullanılmış. Kervansarayın içinde kalın meşe direkler dikilmiş. Direkli kısımlar 93 adım uzunluğunda, 21 adım genişliğinde. Kervansarayda 10 ocak var. 14 Martta Kazıklı'dan İzmik (İznik)'e doğru yola çıktık. Yolculuğumuz akşam karanlık basıncaya kadar devam etti ve 10 Macar milinden fazla sürdü."[8]

Araştırmalarımızda tespit ettiğimiz diğer eserde IV. Murad'ın (1623-1640) Bağdat Seferi Menzilnamesi'dir.[9] IV. Murad'ın Bağdat seferindeki (1638) menzilleri konu alan Bağdat Seferi Menzilnamesi'de Kazıklı Kervansarayı'nın ordunun doğu sefer güzergâhı üzerindeki menzillerinden olduğunu kanıtlaması açısından önemli bir belgedir. Bilindiği üzere Bağdat seferi 1638 yılında gerçekleşmiştir. Eserde "Murad'ın Menzil-i Kazıklı, der yevmü'l-hamis İznikmid'den (İzmit) bu menzile varınca iki buçuk saatlik mesafedür. Mahall-i nüzulü ve tariki tenkdür. Hatta askerin ekseri konmadı ve Dikilitaş'a çekildiler. Menzil yanında bir azim harab han vardır." Daha sonraki dönemde de onarılmayıp daha az kullanılmasına sebep olmuş olması muhtemeldir. Eserde konaklanan mevkie Kazıklı Menzili denilmekte

8 Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu›ya Seyahat Günlüğü, çev.Y.Önen, Ankara, Kül.Bak, 1987.

9 H.Sahillioğlu, *Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnali), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 56.*

ve İzmit'e iki buçuk saatlik mesafede tenha bir yerde olduğu, kervansaraya giden tek bir yol olduğu belirtilmektedir. Eserde aynı zamanda yapıdan harap han olarak bahsedilmesi de çeşitli yapısal özelliklere ve yapının şuan ki durumuna nasıl geldiğine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Buna ek olarak yapıya ilişkin hazırlanan restorasyon projesine ilişkin yapılan zemin etütlerinde hanın bu hale gelmesindeki en büyük etkenin dere kenarında yapılmış olması ve zamanla dere kenarına komşu olan tarafından -zeminin ıslaklığı dolayısıyla- yaşanan çökme-kayma olduğu düşünülmektedir. Yine ordunun doğu menzil güzergâhın da İzmit'ten sonraki menzil yeri olan bu kervansarayın zaman içerisinde bu yol güzergâhındaki önemini kaybetmiş olma ihtimali de yapının bir süre boş kalmasına ve burada 1555 yılından önce yapılmış olan kervansarayın inşasının üzerinden yaklaşık olarak bir asır gibi kısa bir süre geçmesine rağmen harap han olarak bahsedilmesi ve kervansarayın tenha bir yol üzerinde olduğunun belirtilmesi şu an temel seviyesinde bulunan yapının akıbeti hakkında çeşitli ipuçları vermektedir. Yapının bu süreçte bir doğal afetin etkisinde kalmış olması ve zaman içerisinde de kullanılmayarak tenha ve harap bir hal almış olması ihtimali muhtemeldir. Bir diğer olasılıkta bu bölgedeki yerleşimin her hangi bir sebepten ötürü başka bir yere taşınması veya göç olasılığıdır. Bu durumda zamanla buraya giden yolun ve nihayetindeki kervansarayın kullanılmayıp tenha bir hal almasına neden olmuş olabilir.

Rıza Bozkurt "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri" adlı eserinde Osmanlı ordusunun 18. yüzyılda muharebe alanlarına nasıl bir güzergâhla gittiğini, haberleşmenin bu esnada nasıl sağlandığını ve ordunun yollarda gıda ihtiyacını nasıl giderdiğinden bahsetmektedir. Osmanlı orduları özellikle 18. yüzyılda muharebe alanlarına gitmek için bu yolları kullanmıştır. Çeşitli tablolarla ortaya koyulan çalışmadan hareketle bu menzil yolları üzerinde Kazıklı Kervansarayı'nın yeri daha net anlaşılmaktadır. Bozkurt eserinde 6 ana kola ayırdığı Anadolu' yollarının 4. kolu olan ve Kazıklı Kervansarayı'nın da üzerinde bulunduğu İstanbul-Yalova-Bursa-İzmir istikametine Anadolu sağ kolu adını vermektedir. Burada Kazıklu Kervansarayı İaşe Menzilleri cetvelinde "İaşe merkezlerine gerekli ikmal maddelerinin sağlandığı yerler isimli bölümde görülmektedir. (LİSTE 1) Cetvelin menziller kısmında 6. sırada ki menzil olarak Kazıklı Kervansarayı görülmektedir. Viranhan olarak da belirtilen menzil'e Sapanca, Sarıçayır, Yalova, Absafi, Karamürsel nahiyelerinden ikmal maddesi olarak arpa, un, odun, ot, saman getirildiği anlaşılmaktadır. Başbakanlık arşivinden temin edilen belge bize 1730 yılında Kazıklı Kervansarayı'nın iaşe menzili olarak kendisine bağlı köylerden aldığı ikmalleri orduya ilettiğini göstermektedir.[10]

Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı Doğu-Batı doğrultulu 75m x 20m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıdır. Güneyde yer alan giriş kısmının doğusunda ve batısında simetrik ölçülerde (5m x 4.5m) 2 adet hacim bulunmaktadır. Bilindiği üzere kervansaraylar ve hanlar, içerisinde malların saklandığı ve ticaretin döndüğü yapılardı. Bu yapılarda güvenlik, hırsızlığa önlem olarak had safhada olmak zorundaydı. Giriş kısmının her 2 yanındaki hacimler giriş çıkış kontrollerinin yapıldığı muhafız odaları olarak kullanılan birimler olarak bilinmektedirler. Güney cephede ki duvar yüksekliği bugün ki durumuyla çok fazla değişiklik göstermektedir. Dış yüzün ayakta kalan kısımlarında dönemin karakteristik özelliğini vurgulayan kirpi saçaklar göze çarpmaktadır. Güney cephenin iç kısmında ise 4 adet niş görülmektedir. Kervansarayın 20 metre uzunluğundaki kısa kenarlarından bir tanesi olan batı cephede 2 adet mazgal pencere boşluğu görülmektedir. Bu kısımda ki duvar kalıntısının yüksekliği de diğer cepheler gibi farklılık göstermektedir. Taş örgüsü batı cephesinde de göze çarpmaktadır ancak başka herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. 75 metre uzunluğundaki kuzey cephe duvarı da diğer cepheler gibi farklı yüksekliklere

10 Bozkurt, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, Ankara, Harp Dairesi Yayınları, 1966.*

sahiptir. Cephe üst kısmı sağlam olmadığından pencere açıklıkları gözlemlenememektedir. Kuzey cephe iç yüzünde 10 adet niş görülmektedir. 20 metre uzunluğunda olan doğu cephe duvarı yüksekliği de diğer cepheler gibi farklılık göstermektedir. Duvarda herhangi bir süsleme öğesi ve pencere açıklığı bulunmamaktadır. Gölcük Belediyesi mülkiyetinde yer alan Kazıklı Kervansarayı'nın yeniden işlevlendirilebilmesi ve korunabilmesi amacıyla Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü tarafından Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon ve İç-Ek Yapı Projeleri hazırlanan ve bu projelerin Kocaeli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından onaylanmasıyla 28.02.2009 tarihinden itibaren uygulamasına başlanmış olup şu anda sosyal tesis olarak hizmet vermektedir.(Resim 3-4) (Çizim 1-2)

Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayının Güzergâhtaki Yeri ve Diğer Yapılarla İlişkisi

Kazıklı Kervansarayı ilimizde günümüze ulaşabilmiş iki kervansaraydan bir tanesi olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde varlığını halen sürdürmekte olan ve kaynaklarda hakkında net bilgiler edinebildiğimiz han ve kervansaray yapılarından yola çıkarak bilgi vermemizin yanında adı geçen tüm yapılara ilişkin düzenlediğimiz listeleri de sunacağız.

Kaynak taraması neticesinde yakın bölgede tespit edilen han ve kervansaraylar şunlardır:

Kocaeli

- Darıca'da han.
- Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nde bulunan han
- Gebze han
- Dilovası, Diliskelesi'nde 2 adet eski han
- İzmit Pertevpaşa Külliyesi'ne ait han

Sakarya

- Sapanca Rüstempaşa Kervansarayı
- Sapanca Pertev Paşa Hanı
- Hendekte Han
- Geyve de 3 adet han
- Taraklıda 5 adet

Yalova

- Altınova, Hersek Burnunda han
- Yalova merkezde 3 adet han
- Armutlu ilçesi, Bozburun'da 1 adet han
- Armutlu İlçesi 1 adet han

Bilecik

- Vezirhan, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı
- Taşhan Mihal Bey hanı

Bursa

- Karacabey Issız Kervansarayı Celaleddin Eyne Bey Bin Felek Meliküddin
- İnegöl Ortaköy Kervansarayı
- Aksu Köyü Kervansarayı
- İznik, Merkez, Rüstem Paşa Kervansarayı
- İpek(Arabacılar) Hanı
- Çukur(Kütahya) Han
- Emir(Bey) Hanı
- Tahıl Han
- Fidan Hanı
- Geyve Hanı
- Kapan Hanı
- Koza Hanı
- Pirinç Hanı
- Tuz Hanı
- Bali Bey Hanı
- Bezir Hanı
- Doğan Gözü Hanı
- Hacı İvaz Paşa Hanı
- Kanberler Hanı
- Karaca Bey Hanı
- Katır Hanı
- Molla Hüsrev Hanı
- Nalbur Hanı
- Yeşil Hanı
- Yoğurt Hanı[11]

Ayakta olan han ve kervansaraylar ise şunlardır:

Kocaeli

- Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Kervansarayı.
- Gebze Çoban Mustafa Paşa Hanı

Sakarya

- Taraklı Hacı Atıf Hanı

Bilecik

- Vezirhan, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı
- Taşhan/Mihal Bey Hanı

11 Y.Dağlı, Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1, s. 74, İst.2011.*

Bursa

- Karacabey, Issız Kervansarayı/Celaleddin Eyne Bey Bin Felek Meliküddin
- İnegöl, Ortaköy Kervansarayı
- Kestel, Aksu Köyü Kervansarayı
- İznik, Merkez, Rüstem Paşa Kervansarayı
- Emir(Bey) Hanı
- Pirinç Hanı
- Hacı İvaz Paşa Hanı
- Bali Bey Hanı
- Fidan Hanı
- Koza Hanı
- İpek(Arabacılar) Hanı
- Tuz Hanı
- Geyve Hanı[12]

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi

Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523-1524 yıllarında yaptırılmıştır.(Resim 5) (Minyatür 2) (Çizim 3) Çoban Mustafa Paşa'nın kitabesine göre H.930 (M.1523) tarihinde yaptırdığı külliye cami, medrese, türbe, kütüphane, kervansaray, paşa odaları, han, imaret, tabhane, tekke, hamamdan oluşmaktadır. Bu yapılar caminin etrafını U şeklinde çevirmiştir. Külliye 117x 106 metrelik bir alan kaplamaktadır. Külliyenin bir tanesi kuzeyde, bir tanesi güneyde ve bir tanesi de batıda olan 3 girişi bulunmaktadır. Külliyeye geometrik bir yerleşim düzeni hakimdir. Kuzeydeki giriş tek kubbelidir, ilk kapı kervansaraya girişi sağlar ve buradan çıkılan basamaklar sayesinde de cami avlusuna giriş sağlanmaktadır. Kervansaray dikdörtgen planlı olup, 47mx 23 m ebatlarındadır. Kervansaray ortada külliye avlusuna da açılan kare planlı bir giriş mekanı ve iki yanında bölümlerden meydana gelmiştir. Bu kısımlar 23,20x 11,20 boyutlarında simetrik düzenlenen mekânlardır. Kervansarayın ana avluya bağlantısını güney yönünde yer alan ve yine taç kapı olarak düzenlenmiş bir kısımdan gerçekleştirilmektedir. Kervansarayın orta kısmında yer alan giriş bölümü üzeri bir kubbeyle örtülmüş olup, iki tarafta yer alan bölümler beşik tonoz örtülüdür. Giriş kısmından birer kapıyla geçilen iki kanatta yer alan ahırlar doğu- batı doğrultulu 4 ayakla ikişer sahına ayrılmaktadır. Beşik tonoza geçiş yarım daire kemerlerle sağlanmaktadır. Kervansarayın giriş kısmı taç kapı şeklinde düzenlenmiş ve yüksek tutulmuş sekizgen kasnakla geçilen bir kubbeyle örtülerek vurgulanmıştır. İç mekanda ocaklar bulunmaktadır. İki sıra halinde yukarıda 7 adet aşağıda 4 adet mazgal pencere kullanılmıştır. Taş ve tuğla almaşık düzeni kullanılmıştır.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı

Tarihi bilinmemektedir. Dikdörtgen planlı yapı ayakların ayırdığı iki bölümden oluşmaktadır. Yapı günümüzde iç ve dış kısımlarındaki eklentilerden ve işgaliyelerden dolayı orijinal halinden çok uzakta olup mevcut durumunun anlaşılabilmesi için eklentilerden arındırılması gerekmektedir. Günümüzde kırma çatıyla örtülü olup orjinalinde beşik tonoz

12 Y.Dağlı, Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1, s. 74, İst.2011.*

örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Cephe duvarları ayakta olup dış cephede 6 adet payandayla desteklenmektedir. Yapının iç mekanı 5 adet tek sıra ayak ile ayrılmaktadır. Üst örtüye geçiş kemerlerle sağlanmaktadır. Mazgal pencereler kullanılmıştır. İç mekan eklentiler dolayısıyla anlaşılamayacak durumdadır. Moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Günümüzde kırma beşik çatıyla kaplıdır. Şekildeki plana göre beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Her iki bölümdeki tonoz örtü farklı yöne bakmakta olup bir sıra dikey düzlemde bir sıra yatay düzlemdedir. Duvar uzun kenarı 60 metre, dar kenarı 24 metre olup 6 adet kemerden oluşmaktadır. Kemer aralarındaki mesafe 10 metredir. Cephe duvarları ayakta olup dış cephede 6 adet payandayla desteklenmektedir.[13] (Resim 6-7) (Çizim 4)

İzmit Pertev Paşa Külliyesi Kervansarayı

Pertev Mehmet Paşa Külliyesi, İzmit'te yapılmış olan bir menzil (konaklama yeri) külliyesidir. Pertev Mehmet Paşa adına kethüdası Sinan Ağa tarafından Mimar Sinan'a 1579 yılında yaptırılmıştır. (Resim 8-Çizim 5- Minyatür 3) Dikdörtgen planlı yapı doğu yönünde iki ayaklı bir giriş bölümünden ve iç kısımda üç sıra altışar adet ahşap direğin dört bölüme ayırdığı bir plan şemasından oluşmaktadır. Güney cephesinde on adet dükkanı olduğu aşağıdaki plandan anlaşılmaktadır. Arşivlerde bulunan tek fotoğrafta kırma çatı görülmektedir. İç kısımda üç sıra altışar adet olmak üzere toplam on sekiz adet ahşap direk (?) bulunmaktadır. Mazgal pencereler kullanılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yetmiş adet ocaktan bahsetmektedir. Taş tuğla örgülüdür. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Pertev Paşa Kervansarayı için "tamamı … handır." Ama bunlardan donanımlı Pertev Paşa Mihmansarayı, 70 ocak gelen giden yolcular için handır ki bütün yapısı kargir, toloz kubbe ve kurşun olduğunu belirtmektedir. Kervansaraya ilişkin fotoğraftan son dönemlerinde kırma çatı kaplı olduğu anlaşılmakta olup yapının üst örtüsüne ilişkin fikir verebilecek tek bulgu Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Burada Pertev Paşa Kervansarayından "Pertev Paşa Mihmansarayı" adı altında bahsederek; 70 ocak gelen giden yolcular için han olduğunu belirtmektedir.

İznik Rüstem Paşa Kervansarayı

16. yüzyıl Mimar Sinan eseridir (Resim 9). Mevcut kalıntılarından dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmakta olan kervansaray ortalama 3m. yüksekliğe kadar ayakta kalabilmiş olan kuzey duvarının, kalıntılardan 30 m. uzunluğunda olduğu, kuzeye göre daha harap halde olan batı duvarının ise 60 m.lik bir uzunluğa sahip olduğu tahmin edilmektedir.[14] C. Texier, çizdiği İznik kent planında, bugün kalıntıların mevcut olduğu alanda Eski Han adında açık avlulu, iki kapalı mekâna sahip bir yapıya işaret etmektedir.[15] Bölgede Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilinen ve günümüze ulaşamamış diğer kervansaray örneklerinde kırma çatının kullanıldığı düşünüldüğünde burada da benzer bir uygulama olduğu kuvvetle muhtemeldir. Batı ve kuzey duvarı ayaktadır. Bölgede Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilinen ve günümüze ulaşamamış diğer kervansaray örneklerinde ahşap direklerin kullanıldığı düşünüldüğünde burada da benzer bir uygulama olduğu kuvvetle muhtemeldir. Mazgal pencere kullanılmıştır. Batı duvar kalıntısında üç adet dikdörtgen niş görülmektedir. Duvarlar moloz taş, tuğladır.

Sapanca Rüstempaşa Kervansarayı

Sakarya İli, Sapanca İlçesi'nde yer alan kervansaraya ilişkin herhangi bir fotoğraf bulunmamaktadır (Çizim 6). Ancak kurum arşivlerinde Sapanca ilçe merkezinde Rüstem Paşa Mahallesi'nde bulunan Rüstem Paşa Camii'nin batısında yer almakta olduğundan

13 İlknur Altuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.*
14 Hakkı Acun, Yıldız Ötüken, Aynur Durukan, Sacit Pekak, *Vakıf Abideleri, cilt IV, VGM Yayınları, Ankara 1986, syf. 212.*
15 Hakkı Acun, Yıldız Ötüken, Aynur Durukan, Sacit Pekak, *Vakıf Abideleri, cilt IV, VGM Yayınları, Ankara 1986, syf. 212.*

bahsetmektedir. 16. yüzyıl Mimar Sinan eseridir. Mimar Sinan tarafından yapılan bu külliyenin elemanları Mimar Sinan'ın eserlerinin kayıtlı olduğu Tezkiret-ül Bünyan ve Tezkiret-ül Ebniye'de de geçmektedir. Ali Saim Ülgen tarafından 1948 yılında çizilen plan incelendiğinde kervansarayın iki bölümlü dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Giriş cephesinde her iki kanatta altışar olmak üzere toplam 12 adet dükkan olduğu, giriş kısmından dikdörtgen planlı bir hacim ile birer kapıyla yan bölümlere geçilmektedir. Bu plan şemasıyla Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nde yer alan kervansarayın planıyla benzerlik göstermektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Sapanca Rüstem paşa Kervansarayı'ndan şu şekilde bahsetmektedir. "Sapanca'da Sarı Rüstem Paşa kasaba içinde büyük bir han yaptırmıştır ki, 170 ocaktır." Burada bahsedilen 170 ocak sayısı da kervansarayın oldukça büyük boyutlarda bir yapı olduğunu göstermektedir. Taş-tuğla örgülüdür.

Kervan Yolları

Yukarıda sadece çok yakın çevresinde yer alan yapılara yer verdiğimiz çalışmamızın tamamında Doğu Marmara Bölgesi İllerini (Kocaeli, Sakarya, Yalova, Bursa) İllerini kapsayan çalışmamızda bölgede toplam 41 tane kervansaray ve han tespiti yapılmıştır. Ancak bu eserlerin çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Çalışma konumuzu seçmemizde özellikle üstünde durduğumuz nokta Doğu Marmara Bölgesi'nde yapılar hakkında çok az bilgi olmasıdır. Mevcut bilgilerinde genel bilgilerle envanterlik çalışmalar olmasıdır. Bölgede yer alan han ve kervansaraylara ilişkin genel bir algı yaratmak ve yerinde inceleyerek, antik kaynakları ve ilgili kurum arşivlerini inceleyerek yapmış olduğumuz araştırmalar özellikle Bursa Bölgesi yapılarına ilişkin "Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler" adlı 4 ciltlik yayının belge niteliğinde bir eser olarak önemli bir katkı sunduğunu göstermektedir. Ancak özellikle bölgenin diğer illerine ilişkin genel algı yaratacak herhangi bir eser bulunmamaktadır. Bununla birlikte Doğu Marmara güzergâhı ve komşu iller üzerindeki mevcut yapıların noktasal tayinleri yapılarak hazırladığımız harita çalışmasında yol güzergâhlarının günümüzde algılanmasına ilişkin bir ön çalışma oluşturulmuştur.(Harita) Bu yol güzergâhlarını ve menzil noktalarını açıklayacak olursak Marmara Bölgesinin jeopolitik konumu da dikkate alındığında iki ana güzergâh (Bursa güzergâhı aynı zamanda Dil İskelesi'nden teknelerle Yalova Altınova ilçesine geçen bir yan kolada sahiptir.) ortaya çıkmaktadır. İstanbul'dan başlayan yol güzergâhları tek kol halinde Doğu Marmara Bölgesi sınırlarına kadar gelmekte olup sırasıyla Gebze (Çoban Mustafa paşa Külliyesi), Diliskelesi Burnu (herhangi bir yapı ayakta bulunmamaktadır) menziline kadar ulaşmaktadır. Güzergâh buradan ikiye ayrılmaktadır ve menzilden deniz yoluyla Yalova İli, Altınova İlçesine geçildiği menzilde bir kervansaray olduğu (Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde belirttiği Yalova Altınova ilçesinde belirtmektedir) ancak günümüzde ayakta olmadığı anlaşılmaktadır. Bu iki burun arasındaki ulaşımın teknelerle sağlanmaktadır. Altınova menzilinden Bursa üzerine giden yol önemli güzergahlardan bir tanesidir. Buradan sonra ki menzil ise Mimar Sinan eserlerinde bahsettiği ve günümüze ulaşmamış bir diğer eser olan Yalova İli, Termal İlçesi'nde Samanlı Köyü'nde yer aldığı belirtilen Rüstem Paşa Kervansarayıdır. Kaynaklarda Samanlı menzilinden sonra yapılan yolculuğa ilişkin olarak pek bilgi olmasa da çeşitli seyyahlar eserlerinde Çınarcık, Bozburun, Armutlu istikametinden Gemlik üzerinden Bursa'ya ulaşımın sağlandığı bir yolduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu yol haricinde süreyi oldukça kısaltan alternatif bir yol olabilecek Orhangazi üzerinden bir yol bulunması da kuvvetli bir ihtimaldir. Kocaeli'ye geri dönecek olursak Gebze üzerinden gelen yol güzergâhı, Diliskelesi menzilinden, Hereke Kalesi Menzili (herhangi bir yapı ayakta bulunmamaktadır), İzmit Pertev Paşa Külliyesi (Kervansaray ayakta bulunmamaktadır) menziline kadar gelmektedir. Buradan

itibaren güzergah iki kola ayrılmaktadır. Birinci güzergâh Gölcük İlçesi'nde bulunan kazıklı Kervansarayı'na ulaşan yoldur. Buranın menzil noktası olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda seyyahların pek çoğunun Gölcük üzerinden İznik şehrine geçtiği de pek çok kaynakta ifade edilmektedir. İznik menzilinde de Mimar Sinan eserleri arasına bahsettiği ancak günümüze sadece bir duvarı ulaşabilen Rüstem Paşa Kervansarayıdır. İznik menzili hem Bilecik yoluna, hem de Bursa yoluna yakın olması açısından önemli bir noktadır. Bursa'dan giden güzergâh ise buradaki mevcut eserde Karacabey İlçesi'nde yer alan ıssız kervansarayıdır. Balıkesir yolu ve Bilecik yolu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Alanımız dışında kalması nedeniyle Balıkesir güzergâhını incelemeye almadığımız için Bursa Osmangazi Hanlar Bölgesinden Yenişehir menziline, oradan Kestel'de bulunan Aksu Köyü Menziline ve İnegöl'de bulunan Ortaköy Kervansarayı'nın da olduğu menzil üzerinden Bilecik şehrine yol güzergâhı devam etmektedir. Burada da Vezirhan ilçesinde bulunan Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı menzil olarak kullanılmaktadır. Sonraki han ise Gölpazarı ilçesinde yer alan ve Taşhan olarak bilinen Mihal Bey Hanı'dır. Kocaeli Gölcük İlçesinde yer alan Kazıklı Kervansarayı'ndan sonraki bir diğer menzilde, Bursa yolu üzerinde bulunan Yalova Altınova İlçesi'nde yer alan günümüze ulaşamamış Hersekzade Ahmet Paşa'nın vakfettiği kervansaraydır. Buradan da yine Samanlı menzili üzerinden Bursa'ya ulaşım sağlanmaktadır. İzmit üzerinden diğer güzergâh ise sonraki menzil olan Sapanca'ya giden doğu koludur. Burada Mimar Sinan kendi eseri olan ancak günümüze ulaşmamış Rüstem Paşa Kervansarayı olduğundan bahsetmektedir. Doğu kolu Sapanca'dan sonra ikiye ayrılmaktadır. Birinci kol Sakarya İli, Hendek İlçesi menzili üzerinden Düzce'ye Şemsi Paşa Hanı'nın olduğu Sarıçökek menziline ulaşmaktadır. Hendek ilçesinde kaynaklarda bahsedilen hanlardan günümüze hiçbiri ulaşmamıştır. Sapanca'nın güney kolu ise Geyve Menzili üzerinden Taraklı'ya ve Bilecik İli menziline doğru ikiye ayrılmaktadır. Taraklı'da kaynaklarda 5 adet handan bahsedilmekle birlikte 1 adet ahşap han günümüze ulaşabilmiştir. Ancak daha geç dönemdir. Yukarıda genel güzergâhlarıyla ele aldığımız Doğu Marmara Bölgesi güzergâhları incelememiz neticesinde bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Yapı bazında değerlendirme yapacak olursak Marmara Bölgesi doğu kolu olarak nitelendirebileceğimiz Kocaeli, Sakarya, Düzce güzergâhı üzerindeki yapılar 16. yüzyıl eserleri olarak dikkat çekmektedir. Büyük çoğunluğu günümüze gelememiştir. Bu konuda sebep olarak çoğu dere yatağına ve deniz kenarına yapılmış olan hanlarda zeminin su yoğunluğundan bir statik problem oluşması ve ağırlıklı olarak yapıların ahşap direkli taşıyıcılar üzerine inşa edilmiş dikdörtgen planlı ve büyük ölçekli yapılar oluşu gösterilebilir. Gebze üzerinden gelip Yalova İli Altınova İlçesi'ne geçen oradan samanlı menziline ve Bursa'ya ilerleyen yol güzergâhı da (Bursa'ya kadar) 16. yüzyıl yapılarından oluşmakta olup doğu kolda olduğu gibi hiçbir eser günümüze ulaşamamıştır. İzmit menzilinden gelen ve Gölcük Kazıklı menzili üzerinden İznik ilçesine giden güzergah üzerinde bulunan yapılar temel seviyesinde veya tek bir duvarı günümüze ulaşabilen ancak bölge hakkında fikir veren eserlerdir. Bu yapılarda 16. yüzyıl eserleri olup Marmara Bölgesinin doğu bölümünde 16. yüzyılda önemli bir ticari atılımın olduğunu bizlere göstermektedir. Bursa- Bilecik güzergahı ise diğer güzergahlara göre çeşitli farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin daha erken dönemlerinde yapılmış olan bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmıştır. Bunda birinci etken ise yapıların tonoz örtülü oluşu ve ahşaba göre daha dayanıklı malzeme olan ayaklarla inşa edilmiş olması olarak gösterilebilir. Bu güzergâh aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Bilecik ve Sakarya üzerinden Bursa'ya yayılımını da gösteren bir askeri güzergâh olması bakımından önemlidir. Doğu Marmara Bölgesi'nde bulunan hanlar kapalı avlulu genel olarak ahşap direkli mazgal pencereli, kırma çatılı insan ve hayvan konaklama yerleri iç içe olan ve daha geç dönemde yapılmasına rağmen günümüze pek fazla ulaşamayan yapılar olarak dikkat

çekmektedir. Bursa Bilecik güzergahı üzerindeki daha erken döneme ait hanlar ise daha çok ayaklar üzerine oturtulan kemerlerle geçişi sağlanmış ve tonoz örtülü yapılar olarak günümüze ulaşan örnekleriyle dikkat çekmektedir. Yapılarda hayvan ve insan konaklama yerleri iç içe olup aydınlatma yine mazgal pencerelerle sağlanmaktadır. Bursa Osmangazi ilçesindeki hanlar ise şehir hanı olarak nitelendirilen sınıf içerisinde yer almakta olan revaklı, açık avlulu iki katlı her katında çok sayıda oda olan yapılardır.

Dönem Analizi

Yapıların inşa tarihlerine ilişkin yapmış olduğumuz incelemelerde yapıları iki farklı döneme ayırmak gerektiği ortaya çıktı. Birincisi Osmanlı Devleti'nin hızlı yayılım dönemleri olarak nitelendirebileceğimiz ve Bursa Yolu üzerinde yer alan eserlerin oluşturduğu 14. ve 15. yüzyıl dönemidir. Hat üzerinde istisnai olarak Karacabey Issız Kervansarayı'nı ve Bursa Hanlar Bölgesi'nde daha sonraki dönemlerde eklenmiş olan Pirinç Hanı ayrıca vurgulamamız gerekmektedir. Söz konusu hat üzerinde bulunan ve genel olarak 14. Ve 15. yüzyılda inşa edilmiş eserler şu şekildedir;

-Taşhan (Mihal Bey Hanı)

-İnegöl Ortaköy Kervansarayı

-Karacabey Issız Kervansarayı

-Aksu Köyü Kervansarayı

-Emirhan

-Kozahan

-Geyve/İvaz Paşa Hanı

-Bali Bey Hanı

-Fidan Han

İkinci dönem ise genel hatlarıyla ilimizi ve yakın çevresini yani İstanbul, Gebze, İzmit, Sapanca, Bilecik, Düzce hatlarına ayrılarak devam eden güzergâhta bulunan eserlerin oluşturduğu 16. yüzyıl dönemidir. Bu dönem inşa edilen eserler aynı zamanda bölgede yeni bir ticari atılımın olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bu grup içerisinde istisna olarak 17. yüzyıl örneği olan Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa külliyesini belirtmek gerekmektedir.

-Gebze Çoban Mustafa Paşa Menzil Külliyesi Kervansarayı

-Gebze Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı

-Gölcük Kazıklı/Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı

-İzmit Pertev Paşa Külliyesi Kervansarayı

-İznik Rüstem Paşa Kervansarayı

-Sapanca Rüstem Paşa Kervansarayı

-Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı

Sonuç

Bildirimiz özeline dönecek ve konuyu Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı'na tekrar getirecek olursak 540-1555 yılları arasındaki bir süreçte Hacı Hamza Bin İvaz tarafından yaptırılan Kazıklı Kervansarayı yaklaşık bir asır sonra IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında kaleme alınan Bağdat Seferi Menzilnamesi'nde (1638) Harap han olarak belirtilmektedir. 1730 yılında Üsküdar'dan Halep'e yapılmış olan doğu seferinde ordunun

iaşe ihtiyaçlarının karşılandığı yerlerden olan Kazıklu Kervansarayı'nın isminin yanında da harap olduğunun belirtilmesi bu süreç içerisinde yapının her hangi bir onarım görmediğini bize göstermektedir. Bu bilgiden de yapının 1730 yılına kadar olan zaman diliminde de harap olarak durduğu anlaşılmaktadır. Kervansarayın onarıldığına dair ilk belge Hicri 1220 (M. 1805-1806) tarihli Salyane defterinde kayıtlı ve 272,5 kuruş tutan tamirattır. Buradaki işlemlerin ayrıntısından bahsedilmemektedir. Aynı defterde 1806 yılı içerisinde hanın onarımı için toplamda 440 kuruş harcandığı ve 2 onarım geçirdiği belirtilmektedir. Salyane defterinde harap hanın kirasının 312,5 lira olduğu daha sonra bu bedelin 150 kuruşa düştüğü görülmektedir. Bu bilgiler harap durumda olmasına rağmen hanın kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Kervansarayın onarımına ilişkin 19.yüzyıl başından günümüze kadar başka herhangi bir bilgiye ise rastlanılmamaktadır.

Osmanlı döneminde kervansaraylar (menzil hanları) kullanılmaya devam etmiş ve zaman içerisinde de şehir içi hanları ortaya çıkmıştır. Osmanlı ordusunun 1730 senesindeki Doğu Seferi sırasında Kazıklı Karyesi'nin menzil olarak kullandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu durumda Kazıklı Kervansarayı'nın da menzil hanları (kervansaray) sınıfında değerlendirilebileceğini göstermektedir. Osmanlı Dönemi menzil hanları tek mekana doğru bir gelişim göstermişlerdir ve kervansaray yapılarında bu yüksek portal yerine daha basit, ihtişamsız girişler tercih edilmiştir. Bu tipte kapalı kısımlar ahır veya salon olarak isimlendirilirler. Bu kervansaraylar genellikle sahın sıralarıyla oluşmuştur ve üzerleri tonoz örtülü yapılardır. Gönül Cantay "Osmanlı Devri Kervansaray Yapılarının Tipolojisi" isimli bildirisinde kervansarayları; külliye bünyesinde yer alan kervansaraylar ve menzillerde inşa edilmiş münferit kervansaraylar olmak üzere 2 ana gruba ayırmaktadır. Makale konumuz olan Kazıklı Kervansarayı menzil üzerindeki münferit kervansaraylar grubuna girmektedir. Bu ikinci grup menzil yapıları kendi içerisinde ahşap örtü sistemli kervansaraylar, sahınlı kervansaraylar ve sahınlı mekanlardan ibaret iki bloğun bitişik olarak inşa edildiği yapılar olarak üçe ayrılmaktadır. Kazıklı Kervansarayını da içerisine dahil edebileceğimiz ahşap örtü sistemine sahip olan kervansaraylar ise tek salonlu ve çift salonlu olanlar olmak üzere 2 alt gruba ayrılmaktadır. Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayının da içerisinde bulunduğu tipolojide ki diğer üst başlığı oluşturan münferit kervansaraylar ise menzil üzerinde yer alan, sahınlı, çatı örtülü, ahşap direkli ve tek salonlu mekanı olan kervansaraylar (menzil han) plan olarak kare veya dikdörtgen olup tek kapılıdır. Bu münferit kervansaraylarda tek salonlu ve çift salonlu olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Giriş aksının her iki yanında yer alan kısımlar zeminden yükseltilerek yolcuların yatacağı yerler halinde ayrılmıştır. Duvarda ocak ve nişler vardır. Orta bölüm yük ve hayvanlar için ayrılmıştır. Pencereler yüksek dar ve küçükçe yapılmıştır. Dış cephelerin taş ve tuğla karışımı olarak yapıldığı bu yapılar bazen kubbe ve tonozlarla, bazen de ahşap bir çatı üzeri kiremitle örtülmüştür.[16]

Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı plan tipi olarak tek katlı, üstü kapalı neflerden oluşan "Avlusuz Kapalı Tip" kervansaraylardandır. Dernschwam seyahatnamesinde uzunluk ölçülerine yer vererek yapının dikdörtgen planı hakkında bize bilgiler vermekle birlikte kervansarayın iç kısmında da ahşap meşe direklerin bulunduğunu söyleyerek şu anda ayakta olmayan taşıyıcı sistemin o dönemde ahşap olduğunu belirtmektedir. Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı temel seviyesinde ve bazı cephe duvarları haricinde sağlam bir şekilde ayakta kalmayı başaramayan yapının mimari açıdan az örneği bulunan ahşap direkli, tek salonlu grubun en büyük ebatlardaki(75m x 20m) örneklerinden birisidir. Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı Selçuklu Dönemi'nden itibaren görülen genel olarak kerpiç ve tuğla örgü sisteminin yerine sadece taşın kullanılmaya başlandığı

16 Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, İstanbul, V.G.M. yayınları, 1976.*

örgü sisteminin ağırlık kazandığı, içeriden malzeme kaçırılmasını önlemek ve savunma sırasında avantaj sağlaması için dışarıdan dar olan ve içe doğru genişleyen mazgal pencere sistemine geçilen, yüksek portalli, avlusuz, birbirine paralel 3 veya 5 neften oluşan sütun ve payelerin ayırdığı plan tipinin devamı olabileceğini söyleyebileceğimiz ancak Osmanlı Dönemi'nin değişen ihtiyaçlarının şekillendirdiği değişikliklerle yeni bir form aldığı belirtilen kervansaraylardandır. Kazıklı Kervansarayı'nın da içinde bulunduğu bu grubun en erken örneği olarak Çanakkale Lapseki Çardak'ta yer alan Yakup Bey Kervansarayı (1462-1463), en geç örneği olarak ta Konya Beyşehir Kurdular Köyü Hanları(18.yy. başı) gösterilebilir.

Yapıya ilişkin malzeme ve teknik açısından en önemli kaynak Dernschwann Seyahatnamesi'dir. Dernschwann Seyahatnamesi'nde "…Binanın alt kısmında eski İzmit'ten getirilmiş büyük taşlar kullanılmış. Kervansarayın içinde kalın meşe direkler dikilmiş..." demektedir. Buradan yapının inşası sırasında Nikomedya antik kentinde kullanılan taşların yapının temelinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak restorasyona ilişkin analiz raporunda temelde kullanıldığı belirtilen antik taşların altında da dere taşlarının kullanıldığı belirtilmektedir. Bu bilgi de yapının inşasında temel seviyesinde dere taşı su basman seviyesine kadar ise antik blok taşların kullanıldığını göstermektedir. Yine yapının taşıyıcı unsurlarının o dönemde meşe ağaçlarından oluştuğu da Dernschwam'ın eserinden ulaştığımız bir bilgidir. Ayakta kalan duvar kalıntılarından anlaşıldığı üzere yapının inşasında yerel malzeme olarak ta söyleyebileceğimiz dere taşı kullanılmıştır. Duvarlarda iki sıra kesme taş ve farklı yüksekliklerde iki sıra ahşap hatıl bulunmaktadır. Yapının güney ve batı duvarlarında yer alan saçak kalıntılarında ise tuğla parçaları görülmektedir. Bu bilgiler ışığında yapının ana malzemesinin dere taşı olduğu bu durumunda yapıldığı yüzyılda kervansarayın dereye çok yakın mesafede olmasının etkisinin olduğu, su basman seviyesinde antik blok taşların kullanıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak restorasyon projesiyle birlikte modern bir uygulama ile birlikte işlevsel bazı özelliklerde eklenerek faaliyete açılan Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı 16. Yüzyılın ortalarında inşa edilmiş bir menzil hanı(kervansaray) olarak bundan sonraki süreçte kültürel ve sosyal amaçlı bir yapı olarak varlığını sürdürecektir. Yapı Osmanlı Dönemi'nin Selçuklu İmparatorluğu'na ait nadir bir plan şemasının çağına göre uyarlanmış bir örneği olması ve tek salonlu, ahşap direkli, çatı örtülü bu plan şemasının en büyük boyutlardaki örneklerinden olması, İzmit'ten sonra gelen menzil olarak tespit edilmesi ve ordunun doğu seferleri esnasında iaşe yardımlarının toplandığı önemli bir menzil yeri olması dolayısıyla tarihte yerini almış önemli bir eserdir.

KATALOG

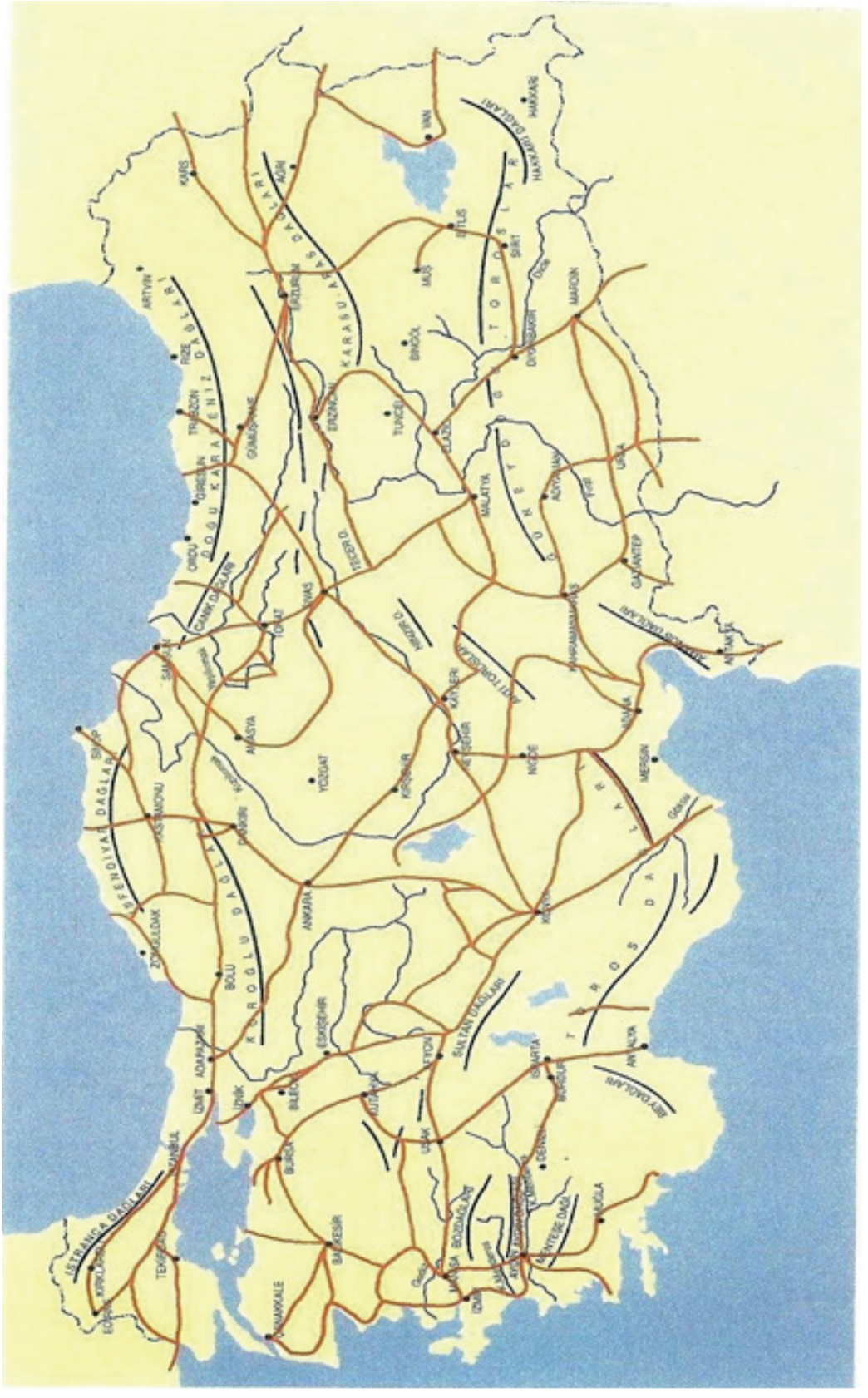

Harita 1: Osmanlı Ticaret Yolları Haritası.[17]

17 Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları(Anadolu'nun Doğal yolları), İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1999.*

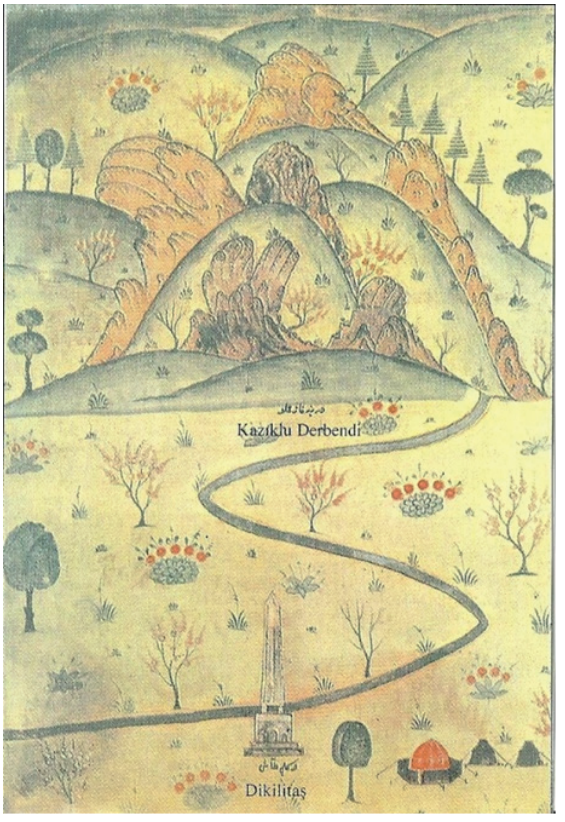

Minyatür 1: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn Eseri, Kazıklu Derbendi, Matrakçı Nasuh .[18]

Menziller	*Saat Mesafe*	*Menzillere çeşitli ikmal maddesi veren Kaza ve Nahiyeler*	*Şeir (arpa) Kile*	*Dakik (un) Kile*	*Dakik-i has Kile*	*Saman kantar*	*Halep (odun) araba*	*Kiyah (ot) araba*
Bostancı başı Köprüsü		İstanbul, Üsküdar	8000	1100	100	2000	300	150
Ali Çayırı		İstanbul, Gebze	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Dil önü (Kadın hanı)		İstanbul, Şile, Taşköprü, Yoros, Pazarköy	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Acı deresine yarım saat mes.		İstanbul, Sarıçayır, Absafi, Yalakabad	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Kilas Köp. Meks 1		İznikmid, Kandıra, Gençli, Ağaçlı, Kaymaz, Şeyhli	16000	2200	200	4000	600	300
Kazıklı (Viranhan)		Sapanca, Sarıçayır, Yalova, Absafi, K. Mürsel	8000	1100	100	2000	300	150
Başkires (Çayırlık)								
Dikilitaş (Tilkicik)		Geyve, Gemlik, Akhisar Görle, Üskübi, Ağapazı	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Halil Hanı (İznik'ten 1,5 saat ötede		İznik, Mudanya, Yarhisar, Gümüşabad, (Meks 1)	16000	2200	200	4000	600	300
Büyüksu		Yenişehir, Bursa, Kirmastı, Mihaliç, Kokre	8000	1100	100	2000	300	150
Akbıyık Sultan		Gönen, Yenice-i Taraklı, Bodurga, K. Tuzla	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Pazarcık (Ermeni Pazarı)		Pazarcık, Domaniç, Bergama, Ilıca, Kuzu P.	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Bozöyük		Tarhala Gökçedağ, Göynük, Kepsut, Bayramiç	,,	,,	,,	,,	,,	,,
İnönü		İnönü, Gölpazarı, Manyas, Edincik	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Eskişehir Meks 1		Eskişehir, Karacaşehir, Atranos, Harmancık, Söğüt, Beypazarı,.....	16000	2200	200	4000	600	300

Liste 1:İaşe Menzilleri Cetveli: 1730 yılında ki Doğu Seferi esnasında Üsküdar - Halep arasındaki menzillere tertip edilen ikmal maddeleri listesi.[19]

18 Yurdaydın, Hüseyin Gazi., *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.*
19 Bozkurt, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar…*

Resim 1: Restorasyon Öncesi Dış Mekan Görünümü[20]

Resim 2: Restorasyon Öncesi İç Mekan Görünümü[21]

20 Koruma Kurulu Arşivi
21 Koruma Kurulu Arşivi

Harita 2: Uydu Görüntüsü

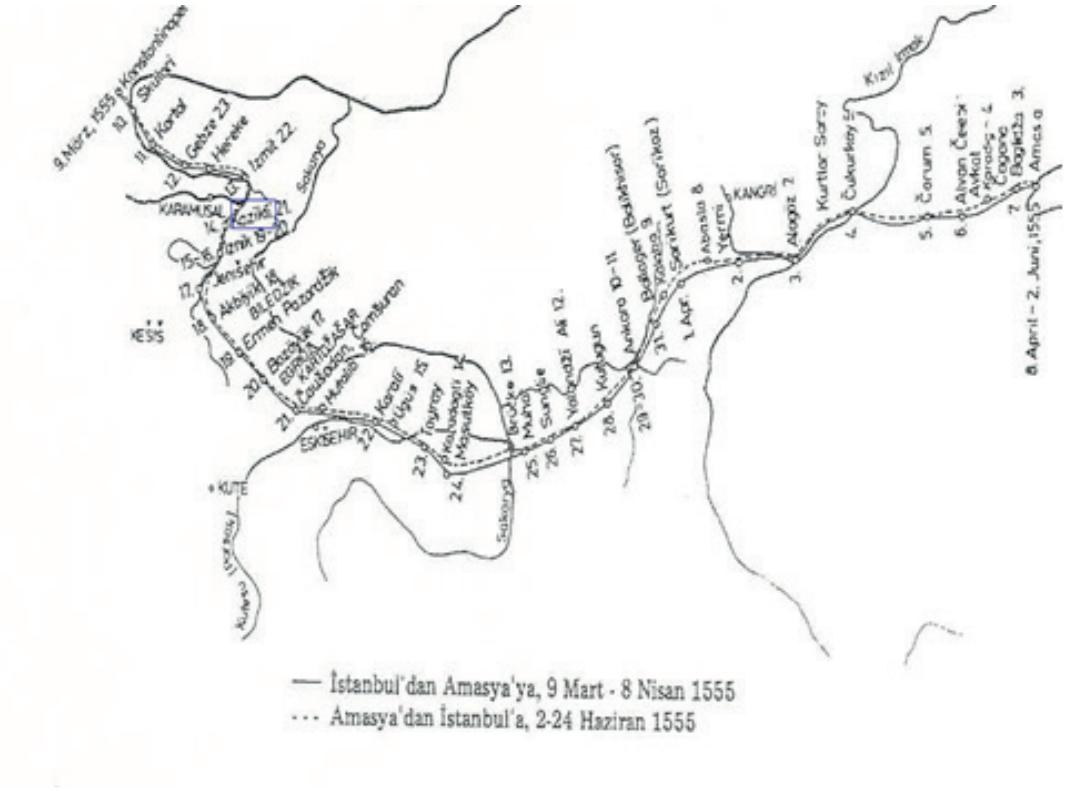

Harita 3: Dernschwann'a ait Gezi Güzergahı Haritası .(14. Sırada Kazıklı)

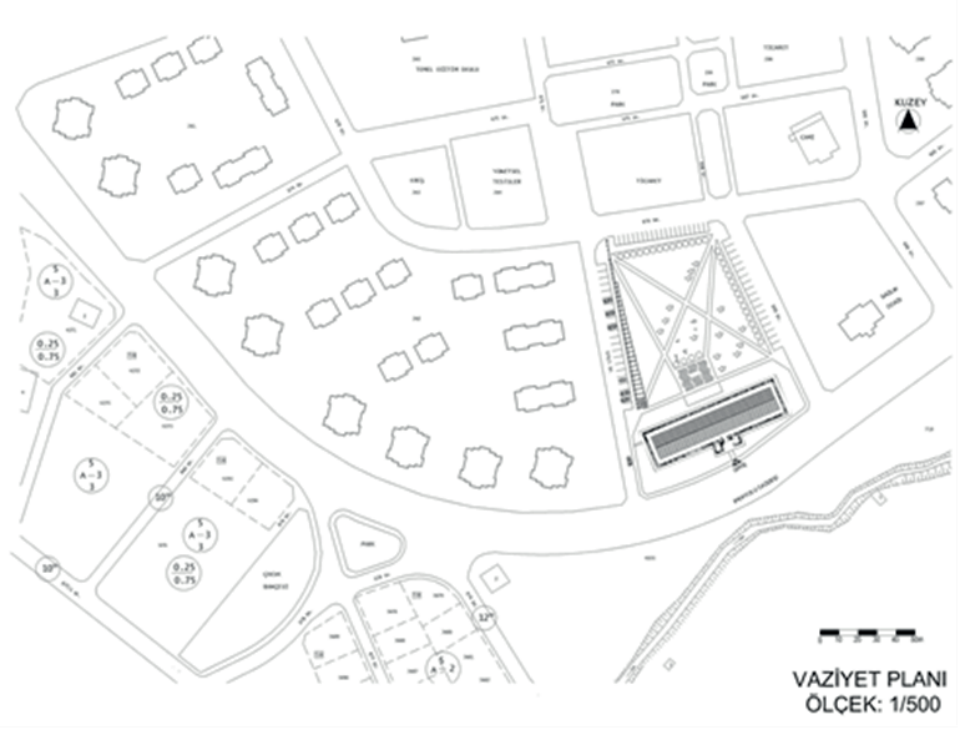

Harita 4: Kadastral Görünüm

Resim 3: Restorasyon Sonrası Kuzey Cephe

Resim 4: Restorasyon Sonrası Hali

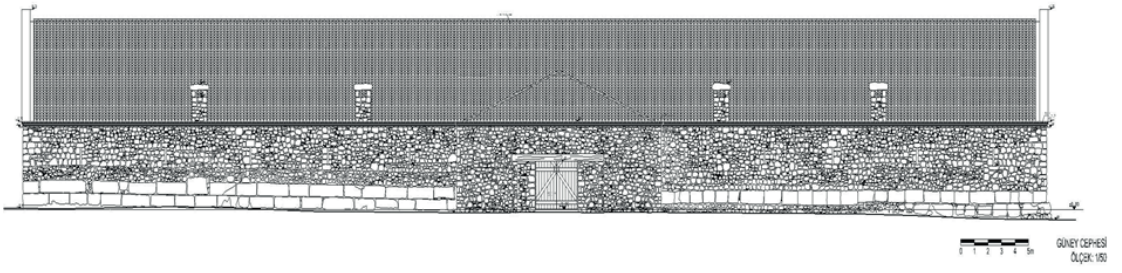

Çizim 1: Restitüsyon(Çizim: Yrd.Doç.Dr.Gül KÖKSAL)

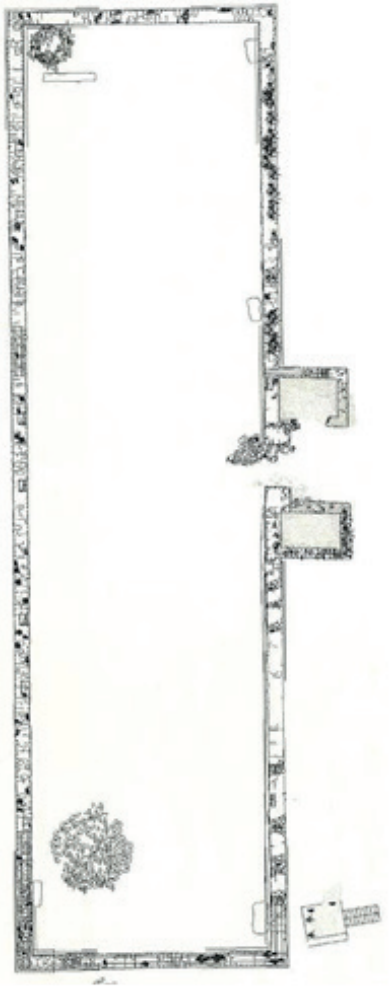

Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı Planı

Çizim 2: (Çizim: Yrd.Doç.Dr.Gül KÖKSAL)

Resim 5: Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Hava Fotoğrafı[22]

22 Kocaeli B.B. Arşivi

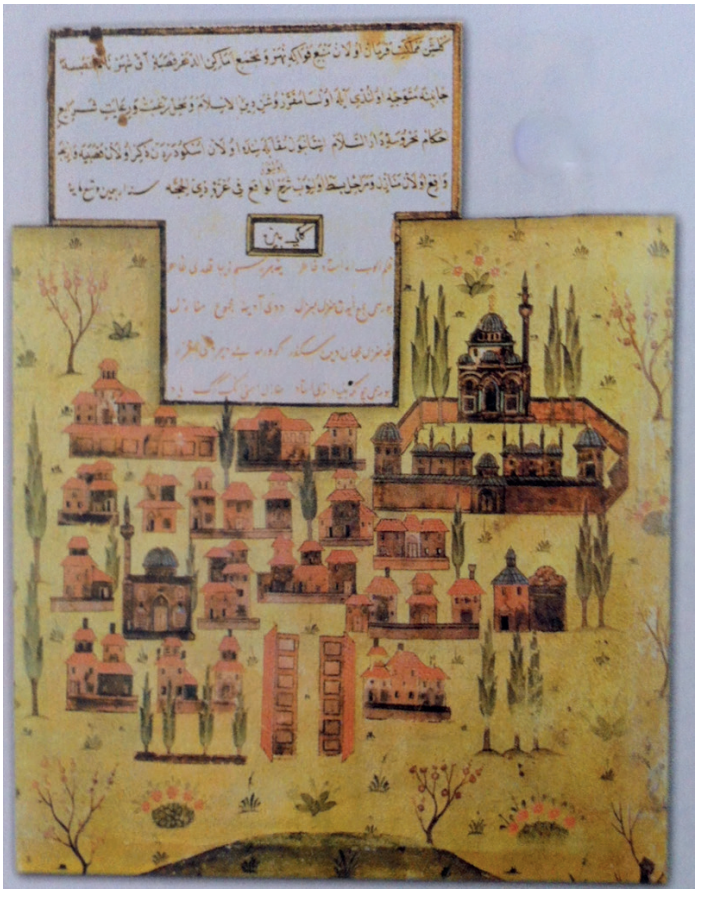

Minyatür 2: Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Seferi Irakeyn Gebze Minyatürü.[23]

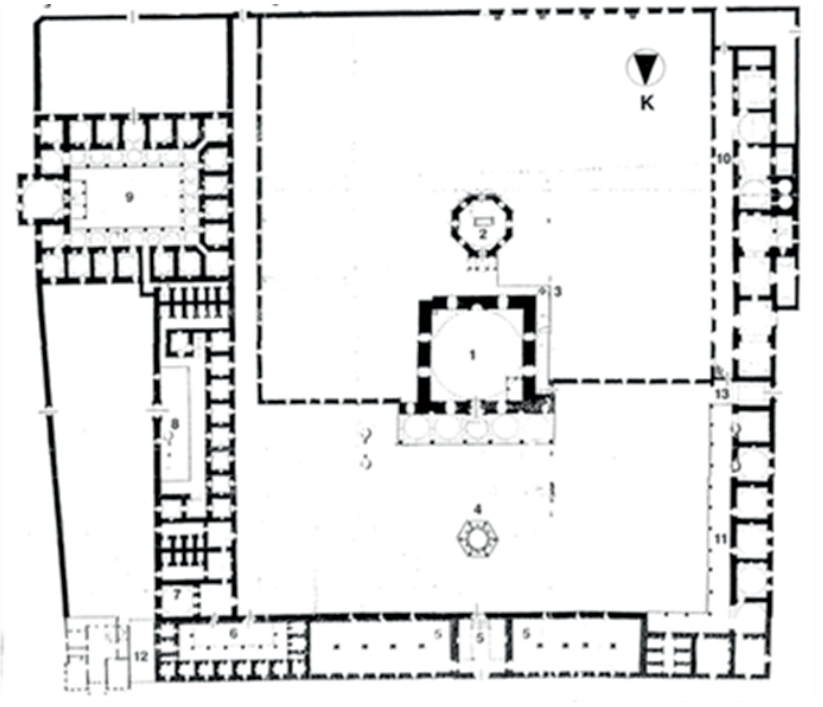

Çizim 3: Çoban Mustafa Paşa Külliyesi

23 Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nâsuh es-Silâhi; Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1976.*

Resim 6:Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı Dış Mekan Görünümü

Resim 7: Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı İç Mekan Görünümü

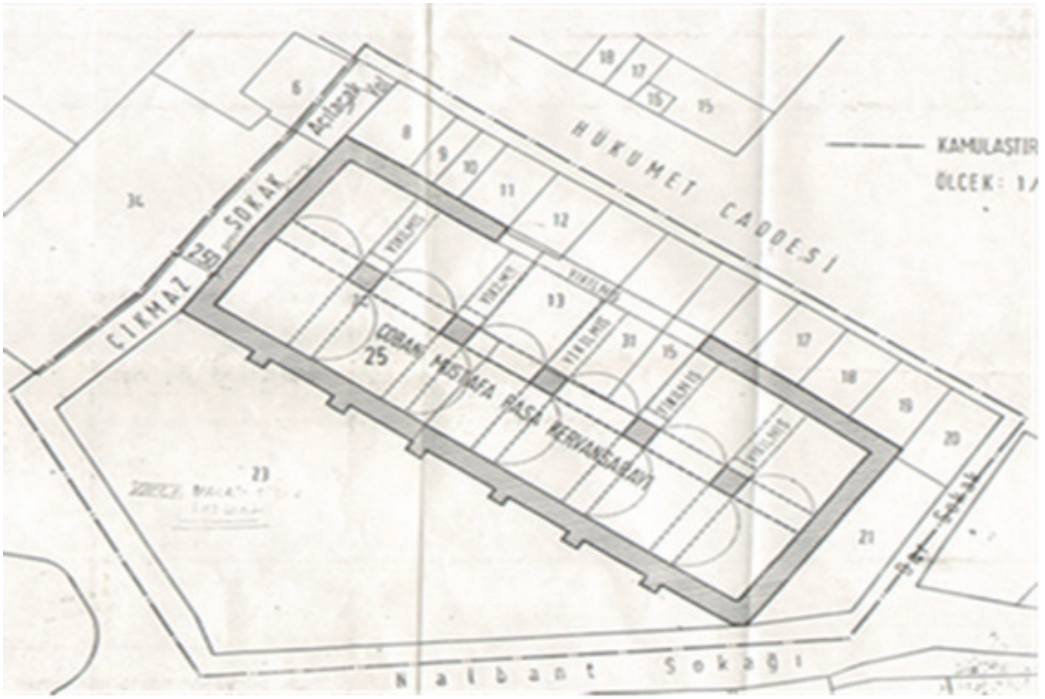

Çizim 4: Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı Plan Çizimi

Resim 8: Kocaeli İli, İzmit İlçesi(1922-Pertev Paşa Külliyesi)

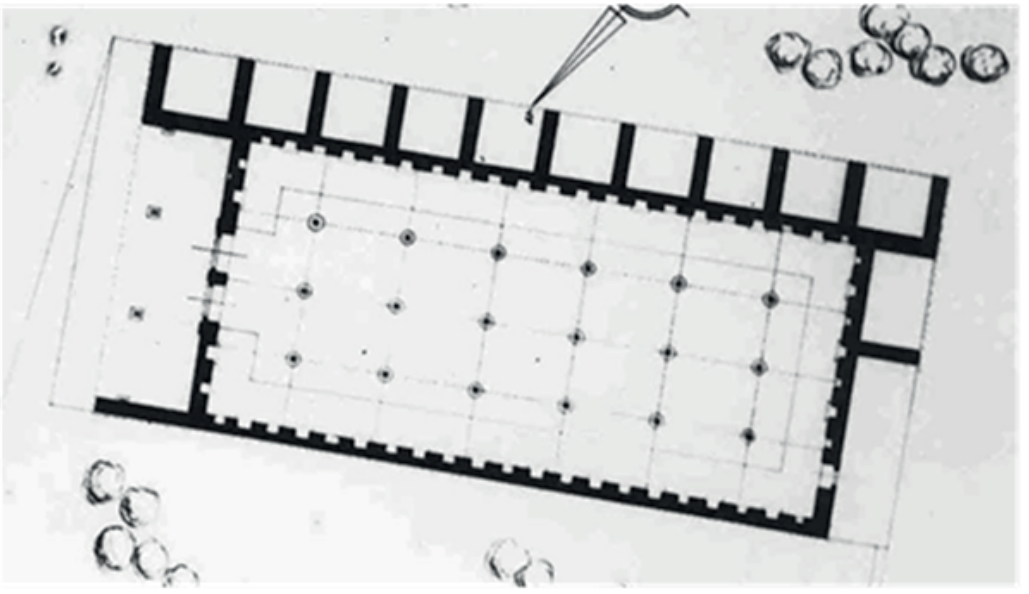

Çizim 5: Pertev Paşa Külliyesi Ali Saim ÜLGEN(1948).[24]

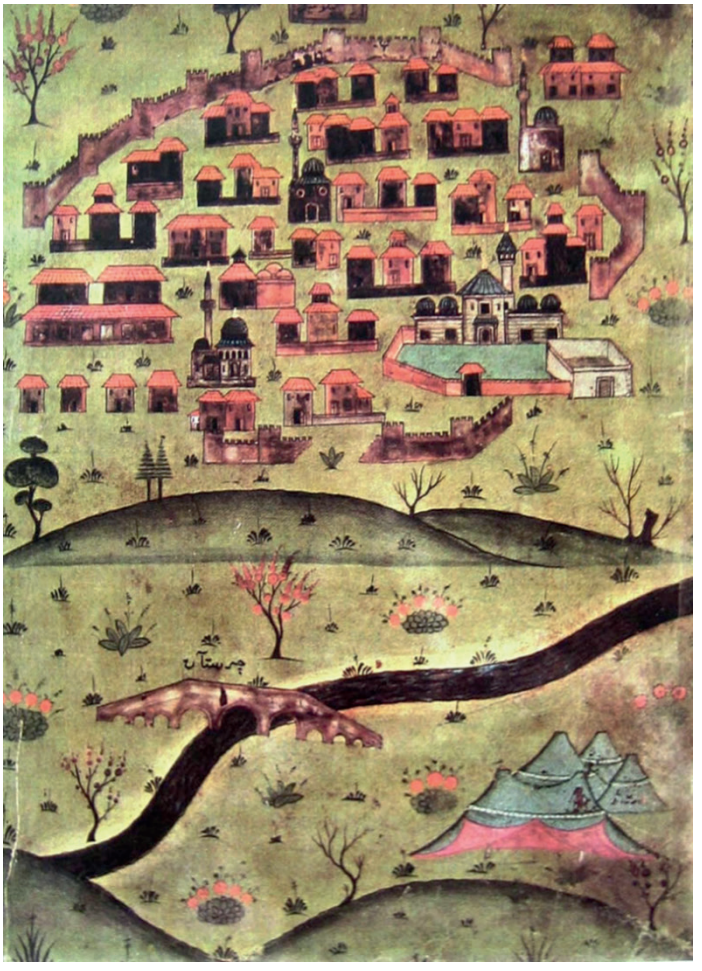

Minyatür 3: Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Seferi Irakeyn İzmit Minyatürü[25]

24 Filiz Yenişehirlioğlu, Emre Madran, Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları, TTK Yayınları, Ank. 1989.*

25 Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nâsuh es-Silâhi; Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1976.*

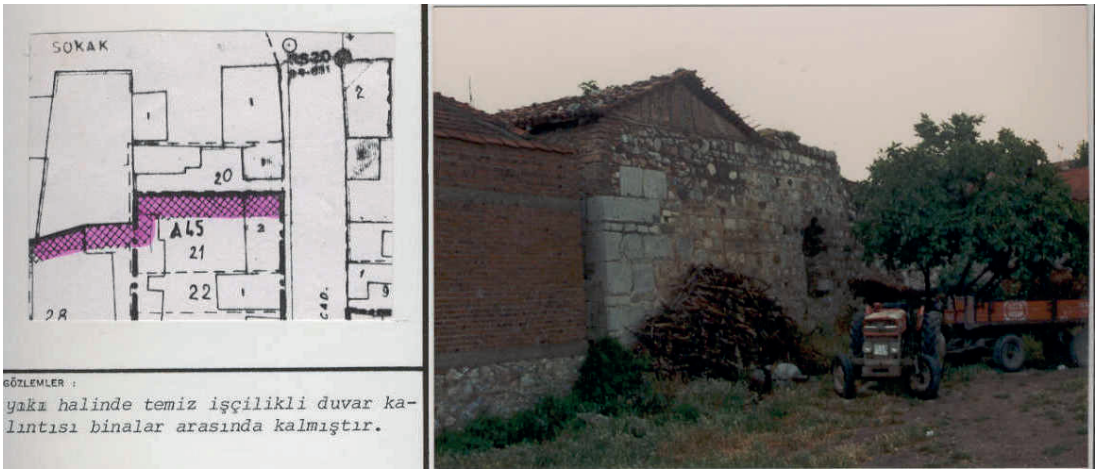

Resim 9: İznik Rüstem Paşa Kervansarayı Bursa İli, İznik İlçesi[26]

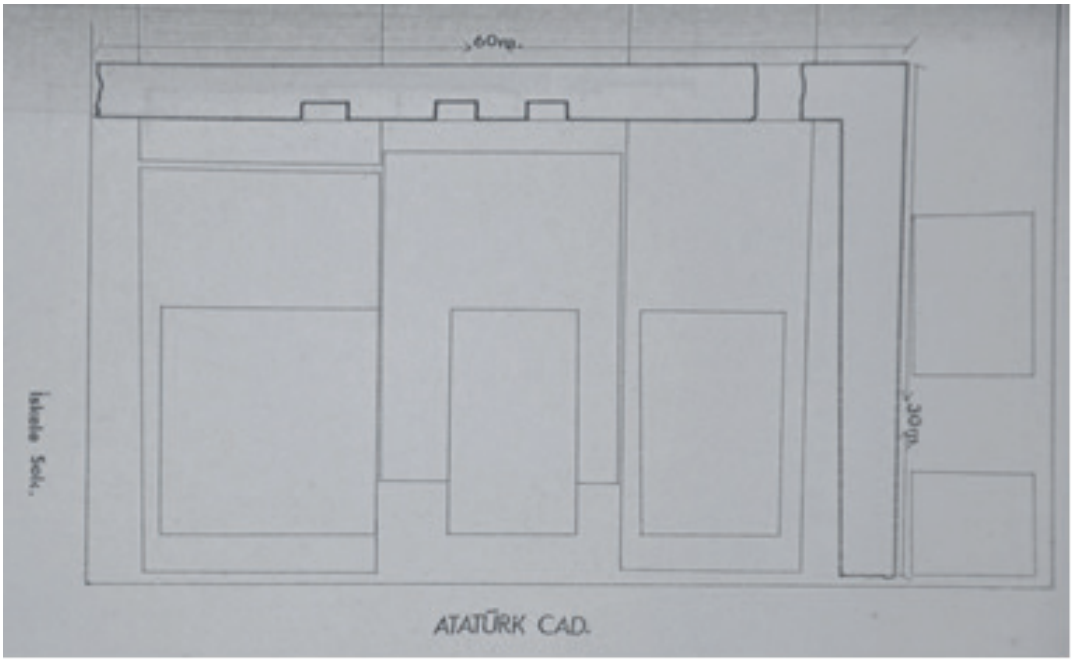

Çizim 6: İznik Rüstem Paşa Kervansarayı Vaziyet Planı[27]

26 Bursa Koruma Kurulu Arşivi
27 Hakkı Acun, Yıldız Ötüken, Aynur Durukan, Sacit Pekak, *Vakıf Abideleri, cilt IV, syf. 333, VGM Yayınları, Ankara 1986.*

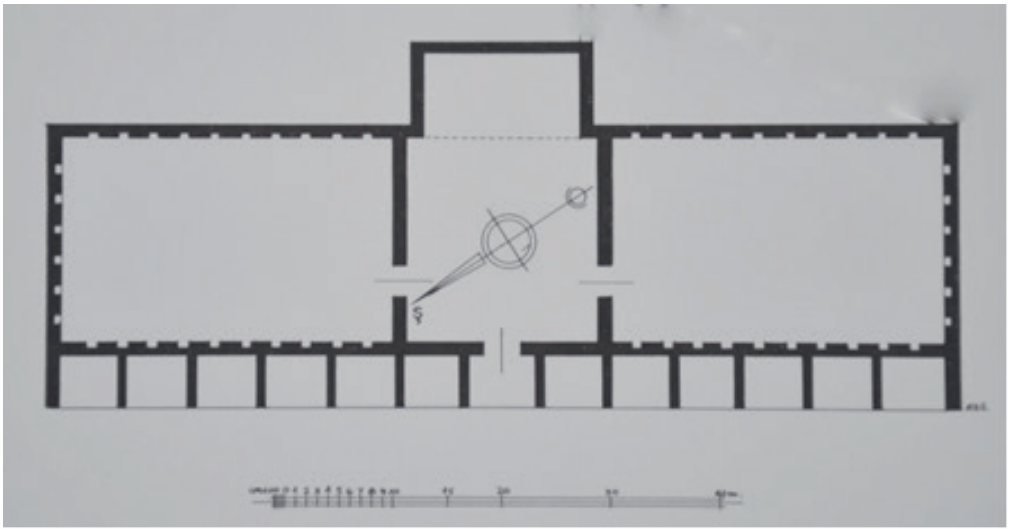

Çizim 7: Sapanca Rüstem Paşa Kervansarayı Ali Saim ÜLGEN.[28]

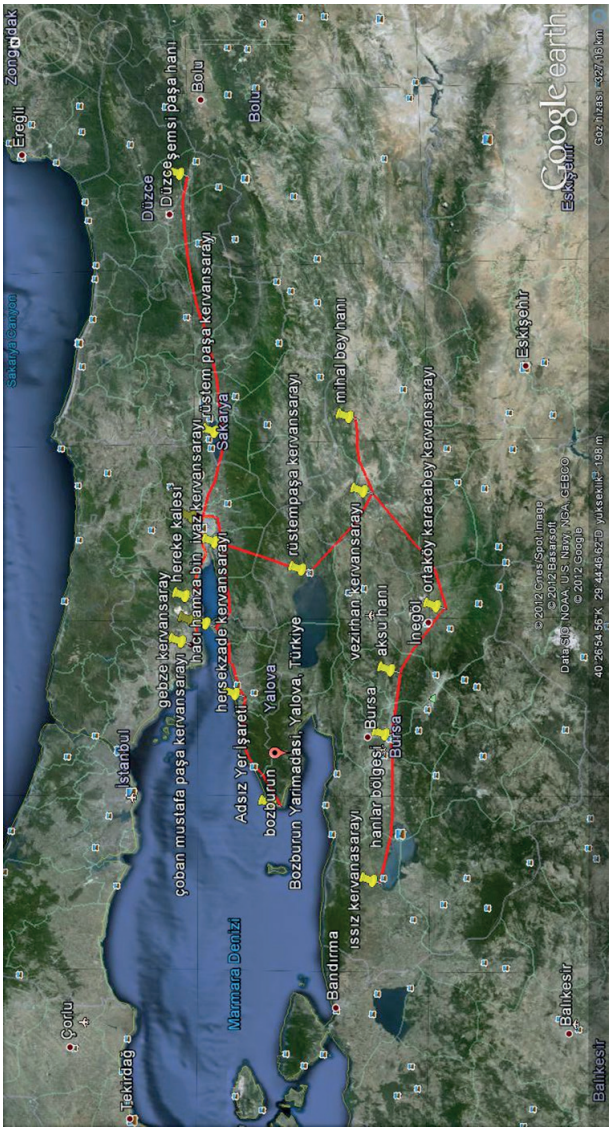

Harita 5: Mevcut Veriler Işığında Kervan Yolları

28 Filiz Yenişehirlioğlu, Emre Madran, Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları, TTK Yayınları, Ank. 1989.*

KAYNAKÇA

16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Yollar, Köprüler, Menzilhaneler, Derbent Teşkilatı ve Haberleşme, İstanbul, İst. B. Yayınları, 1999.

Acun, Hakkı, Yıldız Ötüken, Aynur Durukan, Sacit Pekak, *Vakıf Abideleri*, cilt IV, VGM Yayınları, Ankara 1986.

Altuğ, İlknur, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Bektaş, Cengiz, *Selçuklu Kervansarayları (Anadolu'nun Doğal Yolları)*, İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1999.

Bozkurt, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara, Harp Dairesi Yayınları, 1966.

Cantay, Güreşsever, G., "Türkiye`de Osmanlı Devri Kervansaray Yapılarının Tipolojisi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara,1981.

Dağlı, Y., Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1, İst. 2011.

Danişman, Z., *Evliya Çelebi Seyahatnamesin'den Seçmeler*, C.III, İstanbul, 1971.

Galitekin A. Nezih, *Gölcük Tarihçe ve Kültür Mirası Eserler*, Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları:6, Gölcük, İzmit.

Güran, Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul, V.G.M. yayınları, 1976.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2002.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, 1995.

Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Ankara, 1994.

Önen, Y. Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1987.

Öztüre, A., İzmit *(Nikomedia) Tarihi*, İstanbul, 1981.

Peysonel,C., *1745 Yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Yavuz Ulugün, İzmit, 2005.

Sahillioğlu,H., *Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnali)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Seçkin, Selçuk, Bahadır Bozdağ "Castles of Yalova", *14. International Congress of Turkish Art* (19-21 September 2011/ College de France/Paris), Paris 2013.

Senemoğlu, Yavuz, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, İstanbul, 1001 Temel Eser (73).

Tavernier, J. B., *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980.

Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara, VGM,2007.

Ulugün, Y., *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, Rotary Klübü Kültür Yayınları, İzmit, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş., 2000.

Yenişehirlioğlu, Filiz, Emre Madran, Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları*, TTK Yayınları, Ank. 1989.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi., *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.

KARAMÜRSEL/KARABALİ CAMİİ HAKKINDA YENİ BULGULAR

Selçuk SEÇKİN[*]
Bahadır BOZDAĞ[**]

Bildiri konumuzu oluşturan cami, Kocaeli/Karamürsel İlçesi, Cami Atik Mahallesi'nde, 95 ada, 1 parselde bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindedir ve İstanbul 2 Nolu K.V.T.V.K.K. tarafından 27.04.1993 tarihinde alınan 3073 sayılı karar ile de tescillenmiştir.

Cami hakkındaki kaynaklara bakıldığında öncelikle karşımıza vakıf kaydı çıkmaktadır. Buna göre yapı, esasen Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun manevi mimarı olarak bilinen Şeyh Edebâli soyundan Kara Balibey İbn-i Ahmet tarafından yaptırılan 1 camii, 1 kervansaray, 1 hamam[1], 1 mektep ve 1 çeşmeden meydana gelen külliyenin parçasıdır. (Hicri 938/Milâdi 1531) Vakfın, yapıldığı dönemde, kasabanın sosyal hayatında önemli rol oynadığı bilinmektedir.[2]

Yapının banisi olan Malkoçoğlu Bali Bey, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk dönemden itibaren Osmanlı ordusuna hizmet etmiş Malkoçoğullarından akıncı beyidir. Malkoçoğulları, 14.-16. yüzyıllarda Fatih Sultan Mehmet ve II. Beyazıt devirlerinde yaşamış ve özellikle Rumeli'ye yaptıkları başarılı akınlarla tanınmışlardı.[3]Bu aileden Bali Bey, Malkoçoğlu Yahya Paşa'nın oğludur. Koca Bali Paşa şeklinde de anılmaktadır. 1495'de doğmuş olup, Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşıtıdır. 2. Bayezit'in kızı Aynişah Sultan'ın kızıyla evlidir. Bali Bey, Semendire Sancakbeyi olmuş, 1521 yılında Belgrad'ın fethinde görev yapmıştır. Belgrad Sancakbeyi ve Bosna Beylerbeyi olmuş, 1526 yılında Mohaç Savaşı'nda üstün başarılar göstermiş, Budin'in (Budapeşte) ikinci beylerbeyi olmuştur. Daha sonra vezirlik yapmış, 1548 yılında vefat etmiştir. Budapeşte'nin en büyük meydanının adı Osmanlıların Budapeşte'yi kaybettiği zamana kadar Gazi Bali Paşa Meydanı'dır. Mehmet Bey adında bir oğlu vardır. Ayrıca vakıf mallarını belirten vakfiyesi de bulunmaktadır.[4] Bursa Yenişehir'de de bahçesinde oğlunun mezarının bulunduğu bir cami, Bursa'da da aynı isimle anılan bir

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, selcukseckin@gmail.com

** Mimar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, bahadirbozdag@gmail.com

1 Bu hamamın kalıntıları hala mevcuttur ve Park Caddesi üzerindedir. Hamam 1940'lı yıllara kadar kullanılmıştır.

2 Akıncı beylerinin mimarisi eserleri için bkz. H. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları*, Ankara, 2001, Mustafa Özer, "Edirne-Uzunköprü Kırkkavak Köyü Gazi Tunahan Bey Külliyesi", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri-Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan(Ed. Turgay Yazar)* (2006), s. 367-388. Fehameddin Başar,"Malkoçoğulları" TDU İslam Ansiklopidisi C.27, İstanbul 2003, S. 537-538

3 Selçuk Seçkin, "Gebze Malkoçoğlu Türbesi'nin Yapım Özellikleri ve Üst Örtü Problemine Dair Öneriler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6,6, (2013) 979-991 (http://www.jasstudies.com/DergiTamDetay.aspx?ID=1677).

4 Levent Kayapınar, "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Beyazıt Baba Asitanesi", *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,* 1, (2009), s. 105-115.

hanı bulunmaktadır.[5]

Baninin vakfiyesine, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde 629 numaralı defterin 453-456 numaralı sayfalarında 346 sıra numarası ile kayıtlı Karabali, Gurre-i Cemaziyelahir 1211'de tescil edilmiş olan ve Rumeli Kazaskeri Avız bin Bali ve Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Kethudazede Mehmet imzasıyla ulaşılmaktadır. Bali Bey'den Bâli Bey Ibn-i Ahmet adıyla bahsedilen belgede, Karamürsel'de h.938/ m.1531 tarihinde kurulan vakıftaki, cami, hamam, kervansaray, mektep, çeşmeden söz edilmektedir. Aynı baninin Şile'de bir camii, Bursa'da hanı, Niğbolu'da, Edirne'ye 16 km. uzaklıkta Semona Köyü'nde ve Buda'da birer tekkesi bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, yer alan bir belgeye göre 25 Mayıs 1718'deki deprem sonrası caminin hasar gördüğü ve onarılıp hizmete açılmasının istendiği görülmektedir. Aynı tamirat isteğine 1793 tarihli arşiv kaydında da rastlanır.[6] Ayrıca şu an caminin minaresinin güneyinde yer alan ve minarenin 2000 yılındaki onarımı sırasında bulunarak yeniden yapılan betonarme mezar taşının, Bali Bey'in mezarının üzerine yapıldığını ileri süren bir görüş de bulunmaktadır.[7]

Bali Bey'in Karamürsel'de yer alan camii, 1921 yılındaki Yunan işgali sırasında yanarak tahrip olmuş, 1927 yılında ilçe halkının desteğiyle Recep Bayrak, Osmaniye Köyü'nden Süleyman Demirel ve Süleyman Akgül isimli şahısların önderliğinde tamamlanmıştır. 1980'li yıllarda küçük boyutlu bir onarım görmüş, 1999 yılında hasar gören minare 2000 yılında onarılmış, iç tefrişat 2004 yılında elden geçmiştir.[8]

1921'de yanan Balibey Camii'nin mimari formu hakkında elimizde ayrıntılı belge bulunmamaktadır. Sadece Karamürsel Belediyesi'nin web sayfasında yer alan Karamürsel'i doğudan bakan bir açıdan gösteren fotoğrafta kubbeli bir cami görülmektedir. Aynı fotoğrafta sahil boyu ve sahilde bulunan hükümet konağı ile Karabali Camii ve önünde hamam da yer almaktadır. Kesin olmamakla beraber sahile yakın olmasından dolayı fotoğraf Karabali Camii'ni göstermektedir. Ancak fotoğraf uzak bir açıdan çekildiğinden herhangi bir detay alınamamaktadır. (Resim 1)

5 http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c05/c050018.pdf (Bali Bay Camii ve Hanı)

6 BOA 20/Ca/1208 tarih ve Dosya No: 103 Gömlek No:5147 ve http://www.karamurselmuftulugu.gov.tr/camilerimiz/karabali_cami/karabali_tarihibilgi.htm. Karabali Camii hakkında Vakıflar Arşivi'nde aşağıdaki belgeler de bulunmaktadır. Vesika, 1454 (Vakıf arşiv defteri) Karamürsel'de vaki müteveffa Karabali Camiin hatibi Şeyh Ahmet Pir ihtiyar olmakla hüsnü rızası ile (kendi isteği ile) Sülahıdan sulhü (Sülaha'dan olma) Mehmet kasr etmekle (feragat etmekle) sadaka vikayet (koruma) buyrulmak ricasına faziletlu Şeyhülislâm Efendi daileri işaret ederler (onaylar). Olbâbda emr-ü ferman şevketlu ve kerametlu padişahındır. 20/Muharrem/1087-1676 Mucibince sadaka buyrulmak üzere rica olunur. Minel-dai alel fakir afi anh" 3023 numaralı defterin 155. Sayfa ve 1. sırasında kayıtlı Karamürsel'de kurulu "Kara Bali Vakfı"na ait 11 Şevval 1317 H. tarihli beratın günümüz harflerine aktarılmış örneğidir. Karamürsel'de kain Kara Bali Vakfı cami-i şerifinin hitabet beratı suretidir. İstanbul'da Ayasofya-yı kebir cami-i şerifinde ve gayride vâki' Kara Bâli vakfından almak üzere yevmi üç akçe ile Karamürsel'de kâin cami-i şerifinde hitabet cihetinin tevcihine dair mahallinden vârid olan inha üzerine kuyud-u lazımesi bi'l-ihraç muamele-i kalemiyesi lede'l-icra cihet-i mezkure mutasarrıfı Hafız Ahmed Kamil'in vefatı vukuuyla mahlulünden lede'l-imtihan ehliyeti nümâyân oğlu işbu refi-i tevki-i refiü'ş-şan-ı hakani Hafız Selahaddin zide selamehu uhdesine tevcihi mahkeme-i teftişten tanzim olunan ilam üzerine makam-ı nezaret-i evkaf-ı hümâyûndan bâ tahsis lede'l-arz bin üç yüz yirmi yedi senesi şaban-ı şerifinin dokuzuncu gününde şeref-sunûh ve sudûr iden hatt-ı hümâyûn-u şevket-i şahanem mucebince hitabet-i mezkure mumaileyhe tevcih olunmağın bu berat-ı hümâyûnumu verdim ve buyurdum ki; mumaileyh salifü'z-zikr hitabet cihetine vazife-i mersumesi ile bilâ kusur eda-yı hidmet itmek ve terk ve tekasül eder ise ref'inden ahere verilmek şartıyla mutasarrıf ola tahriren fi'l yevmi'l hâdi aşer min şehr-i şevval-i şerif li sene seb'a ve ışrîn ve selase mie ve elf. [11 Şevval 1327 H.]
"Kara Bali vakfının Karamürsel'deki camisinde günlük üç akçe karşılığı hatiplik görevini yürüten Hafız Ahmed Kamil ölünce yapılan imtihan neticesinde göreve layık olduğu görülen Hafız Selahaddin, teftiş mahkemesinden düzenlenen ilam ve ardından sadır olan hatt-ı hümayunum (burada padişah konuştuğu için hatt-ı hümayunum diyor) ile kendisi bu göreve atanmış olup beratını verdim. Adı geçen hatiplik görevini kusursuz olarak yerine getirmek ve eğer görevini terk eder veya gevşeklik ederse yerine başkasını atamak şartıyla görevine başlayabilir." (26 Ekim 1909).

7 Erdoğan Özdemir, *Kaptan-ı Derya Karamürsel* (3. Baskı) Karamürsel, 2004, s. 130.

8 http://www.karamurselmuftulugu.gov.tr/camilerimiz/karabali_cami/karabali_tarihibilgi.htm. Ayrıca bu link ile verilen sitede yapıyla ilgili arşiv kayıtları da yer almaktadır.

Resim1-Karamürsel Merkeze doğudan bakan 1920'li yıllara ait fotoğraf

1927'de yapılan ve günümüze ulaşan yapı, dikdörtgen plan şemasındadır. Camiye girişin sağlandığı cephede yer alan son cemaat yeri, kuzeydeki harim duvarından iki yönde ortaya çekilerek daraltılmasıyla oluşturulmuştur. Girişe yedi basamak yardımıyla çıkılmaktadır. Ahşap kaplama tavan örtüsüne sahip son cemaat yeri geçildikten sonra harim kapısı yoluyla ana mekâna ulaşılır. Camiyi harim kısmında kuzey, doğu ve batıda olmak üzere üç yönden çeviren, son cemaat yerinden geçişin sağlandığı, ahşap ayaklara oturan kadınlar mahfeli sarmaktadır. Mihrap yakın tarihlerde mermerle kaplanmıştır, minber ve vaaz kürsüsü yenidir. Yapının tavanı ahşap lambri kaplama olup orta kısımda, bağdadi malzemeden kaburgalı iç kubbe uygulaması yapılmış, yağlıboya ile boyanmıştır. Kubbenin ortasında yıldız motifi yer almaktadır. Mahfelde de şahnişin şeklinde harime açılan bölümde ahşap çıtalarla ışınsal bir süsleme yapılmıştır. Yapının üst örtüsü, dört yöne eğimli çatı ile örtülmüş ve marsilya tipi kiremit ile kaplanmıştır. (Resim 2-7)

Resim 2-7 - Yapının cephelerinden özgün minare detayı ve mevcut görünüm ile planı (Bozdağ Mimarlık)

Yapının cephelerinin tümü çimento esaslı mozaik sıvalıdır. Üst kat hizasındaki üzeri kemerli pencereler hariç tüm pencerelerde metal korkuluk bulunmaktadır. Tüm saçakların altı çift yönlü çıta kaplı olup üzerinde yağlı boya kaplama vardır. Metal giriş kapısı yanında iki metal pencere ve onları üzerinde üç adet üzeri kemerli ahşap pencere bulunmaktadır. Cephede doğu ve batı köşesinde zemine yakın iki sıra kaba yonu taş köşe söve bulunmaktadır. Cephenin arkasında bulunan harim kısmının köşelerinde ise kaba yonu taş söveler saçağa kadar devam etmektedirler. Doğaltaş köşe taşları üzerinde zemin hizasında ve saçak hizasında metal kılıçlar bulunmaktadır. Yan cepheler üçer pencere açıklıklıdır, giriş ve mihrap cephesi ise ikişer alt ve üst pencere ile aydınlanmış, ayrıca giriş açıklığı ve mihrabın üzerine de birer pencere açılmıştır. (Resim 8-11)

Resim 8-11 - Yapının iç mekanından görünümler

Batıdaki minare özgün formu korumakla birlikte 1999 yılındaki depremde zarar görmüş, yıkılarak yeniden yapılmıştır. Odtaşı ve tuğla almaşık gövdeye sahip olan minarenin kaidesi sıvalı ve boyalıdır. Pabuçtan gövdeye geçişte taş bir bilezik bulunmaktadır. Taş bilezik üzerinde altı metal kılıç yer alır. Gövde üzerinde güneye bakan iki menfez bulunur. Yuvarlak minare gövdesindeki almaşık duvar bir sıra taş, bir sıra tuğla olarak devam etmekte olup derzler çimento esaslıdır. Gövde şerefe altı geçişi taş bir bilezik ile olmaktadır. Şerefe altı profilli olup korkulukları mermerdir. Döşemesi ise çimento esaslı şaptır ve petek kısmı tuğla-taş almaşık örgüdedir. Şerefe çıkış kapısı ahşap çakma kapıdır. Külah konik olup kurşun kaplanmıştır. Külah üzerinde bakır âlem bulunmaktadır. Minareye giriş kadınlar mahfili kotundan tek kanatlı ahşap bir kapı ile olmaktadır. İki basamak inilerek minare holüne ulaşılır. Tüm minare gövdesinin içi çimento esaslı sıvalıdır. Minarenin ilk 13 basamağı taş-tuğla almaşık iken diğerleri beton basamaktır.

Yapının tüm duvarları ortalama 52 cm. kalınlığında taş duvar olup iç ve dıştan çimento esaslı sıva ile kaplıdır. Döşemeler ahşap karkas olup harim döşemesi yükseltilmiştir.

Yapı, Karamürsel'de Osmanlı döneminde yer alan 6 mahalleden biri olan Cami-i Atik Mahallesi'nin çekirdeğini oluşturmaktadır.[9]

9 Derya Gecili, *Temettuat Defterlerine Göre Karamürsel Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2002, s. 92

Caminin güney doğu yönünde hamam yer almaktadır. Hamam 14.05.1976 tarih ve 40 sayılı GEEAYK kararı ile tescillenmiştir ve Kara Bali Bey Camii ile birlikte aynı külliyenin parçasıdır. Şahıs mülkiyetinde ve tapuda 450 m² arsa olarak belirtilen yapının soyunmalık kısımları çift kubbesiyle korunmuş diğer kısımları ise önemli oranda yıkılmıştır. Cami ile birlikte ele alındığı vakit Türk-İslam şehir geleneğinin ayrılmaz unsurları birlikte korunmuş olacaktır. Dolayısıyla bu birlikteliğin yapılacak çalışmalarda bozulmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. (Resim 12-13)

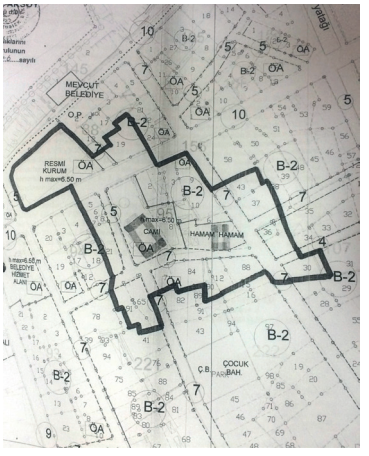

Resim 12 - Karabalı hamamının görünümü

Resim 13 - Camii ve hamanın Kocaeli KUTUKK kenarı kapsamında koruma alanı içerisindeki görünümü (Kocaeli KUTUKK Arşivi

Yapının, 1921 yılındaki yangından, subasman seviyesine kadarki kısmı ile minaresinin kurtulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla daha sonra gerçekleştirilen yapılaşmada özgün plan şeması terk edilerek, belki de malzemesinin bir kısmı kullanılmak suretiyle, minare yerinde korunmak üzere yeni yapı inşa edilmiştir. Dolayısıyla klasik dönemin özgün plan şeması bu kapsamlı yapılaşmada belki de sadece temel bazında korunarak, üzerine erken cumhuriyet dönemi cami mimarisi özelliklerini barındıran yeni cami yapılmıştır.

Kurtuluş Savaşı sonrasında özellikle Yunan işgaline uğramış bölgelerde şehir planları yapılmış ve ihtiyaç duyulan yapıların öncelikle yapılması teşvik edilmiştir. Bu yapılaşma faaliyetlerinde Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Batı Anadolu ve Bursa'da yapılan göçmen köylerinin inşasında aktif rol aldığı bilinmektedir.[10]

1920'li yıllar mimari üslup olarak da 1. Ulusal Mimari tarzında yapıların Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tercih edildiği görülür. Bu üslubun kurucularından olan Mimar Kemaleddin, 1870 yılında doğmuş, aldığı mimarlık eğitiminin sonrasında 1909 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nde başmimar olarak çalışmaya başlamıştır. Evkaf Nezareti'nin yaptırmayı planladığı vakıf hanları, cami ve mescidlerle mekteplerin projelerini 1910-1911 yılları arasında hazırlayan Kemaleddin Bey'in bu projelerinin ancak bir kısmı gerçekleştirilebilmiştir. 1919 yılında Nezaretin başına geçen yeni yönetim tarafından görevine son verilen Kemaleddin Bey, bir süre özel bürosunda çalıştıktan sonra Mescid-i Aksa Camii onarımı için Kudüs'e gitmiştir. 1925 yılında yurda dönmüş, Ankara'da Evkaf Müdüriyyet-i Umumiyyesi İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü'ne tayin edilmiş, 1926'da da Maarif Vekâleti'nce kurulan Sanayi-i Nefise Encümeni başkanlığına getirilmiştir. Mimar Kemaleddin'in 1925 sonrasında yaptığı çizimler içerisinde yer alan[11] "Karamürsel'de

10 Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara, 2004.

11 Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara, 1981; Yıldırım Yavuz, "Mescid-i Aksa ve Mimar Kemalettin", *9. Milletlerarası Türk Sana tları* Kongresi, Ankara, 1995, 3, 471-485, İlhan Tekeli - Selim ilkin, *Mimar Kemalettin 'in Yazdıkları*, Ankara, 1997; Nihat [Nigizberk], "Mimar Kemalettin ve Eserleri", *Mimar*, 3 , İstanbul, 1933, s. 19-21; Sedat Çetintaş, "Mimar Kemalettin: Mesleği ve Sanat Ülküsü", *Güzel Sanatlar,* 5, İstanbul, 1944, s. 160-173; Özlem Ergün- Metin Keskin, "Mimar Kemalettin ve Yapıtları", *Arkitekt,* 413, İstanbul, 1994, s. 60-75;, Ahmet Vefa Çobanoğlu-Özkan Ertuğrul, "Mimar Kemaleddin", *TDVİA*, 25, Ankara 2002, s. 231.

Yapılacak Bir Cami"[12] adlı projesinde Karabali Camii'ne plan ve kütle olarak benzeyen bir cami betimlenmiştir. Projede dikdörtgen bir plana sahip cami görünmekte olup cami girişi ve yanında bulunan pencereler, harim, pencere düzeni, minare yeri, çatı formu ve kadınlar mahfili "U" biçimli olması projenin Karabali Camii'ne ait olabileceğini göstermektedir. Ancak net biçimde 15,70x17,70 boyutlarının yazılmış olması Karabali yerine başka bir caminin yapılmış olabileceğini göstermektedir. Yine bu vesikada projenin uygulanıp uygulanmadığı belirtilmemiştir. (Resim 14-17)

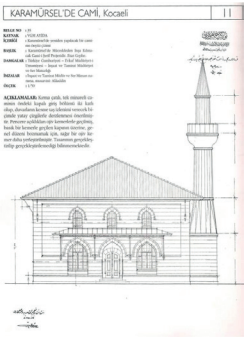

Resim 15 İnşa edilen yapının giriş cephesi (Bozdağ Mimarlık)

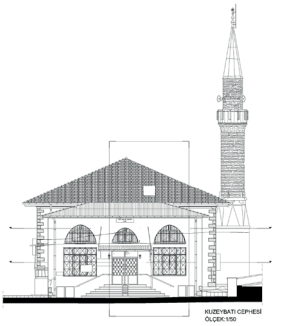

Resim 16 Mimar Kemaleddin tarafından çizilen "Karamürsel'de bir camii projesi"nin cephe görünümü

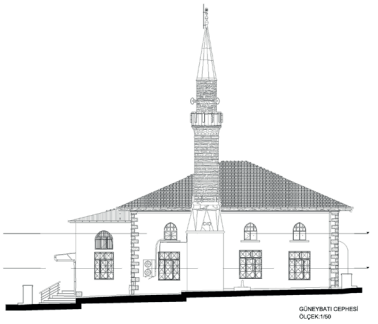

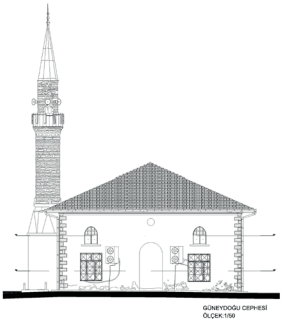

Resim 16-17 İnşa edilen yapının güneybatı ve güneydoğu cepheleri (Bozdağ Mimarlık)

Kemaleddin Bey'in üç çiziminin ilki caminin cephe çizimidir. Yıldırım Yavuz tarafından yayınlanan bu çizimlerden ilkine Osmanlıca olarak "Karamürsel'de Müceddeden İnşâ Kılınacak Cami-i Şerif Projesidir-Esas Cephe" başlığı atılmıştır. Altında Evkaf Müdüriyyet-i Umumiyyesi İnşaat ve Tamirat Müdüriyet ve Sermimarlığı mührü ve kurum adına da muavini Alaadddin'in imzaları bulunmaktadır. 1/50 ölçekli olan çizime bakıldığında, kırma çatılı, tek minareli olan caminin dış cephelerinin kesme taş hissi verilecek şekilde tarandığı görülmektedir. Harim kısmına giriş iki katlı olarak planlanmış, pencere ve kapı düzeni sivri kemerli açıklıklar olarak sonlandırılmıştır. Aynı serinin devamı olan ikinci çizimde de benzer imza ve mühürler yer almakta olup, aynı ölçüler kullanılmıştır. "Caminin zemin kat planı" olarak verilen bu çizimde, yapının 15,70 x 17,70 metre ölçülerinde olduğu belirtilmiş ve harim kısmında üst katta iki sıra dörderden sekiz ince desteğe oturan kadınlar mahfeli gösterilmiştir. Kadınlar mahfeline, yapının giriş kısmının sağında yer alan merdiven yardımıyla ulaşılmaktadır. Yıldırım Yavuz belgenin açıklama kısmında "İstiklal Savaşı sırasında yanmış ya da yıkılmış bir caminin yerine yapılmak üzere, büyük bir olasılıkla 1925-1927 yılları arasında Ankara'da yapılmış olan tasarımının uygulanıp uygulanmadığı tespit edilememiştir" notunu eklemiştir.[13] Elimizdeki çizimlerden sonuncusu aynı ölçü ve notlarla verilmiş olup "caminin üst kat planı" olarak adlandırılmıştır. Bu çizimden hareketle betonarme malzeme ile yapılmasının planlandığı yapının, taşıyıcı kolonları ince tutulmuş ve aralarına ince parmaklıklar yapılmıştır. Bu çizimin açıklama kısmında da benzer şekilde

12 Yıldırım Yavuz, İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemaleddin (1870-1927), Ankara, 2009, s. 166-167.
13 Yavuz, İmparatorluktan *Cumhuriyete*, s. 167.

İstiklal Savaşı sırasında yanan bir caminin yeniden yapılması için tasarlandığı, yapılıp yapılmadığının tespit edilemediği belirtilmiştir.[14] (Resim 18-23)

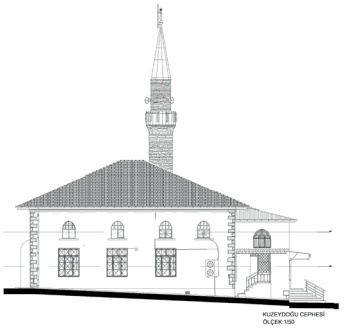

Resim 18
İnşa edilen yapının kuzeydoğu cephesi (Bozdağı Mimarlık)

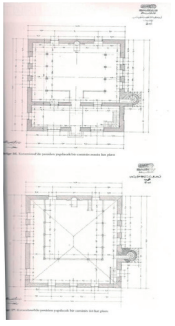

Resim 19 Mimar Kemaleddin tarafından çizilen "Karamürsel'de bir camii projesi"nin zemin ve üst kat planı

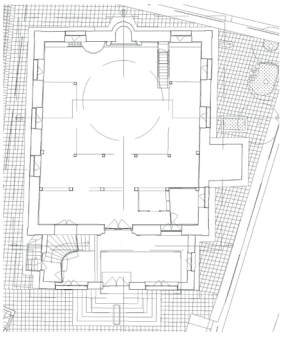

Resim 20
Karabali Camii zemin kat planı (Bozdağ Mimarlık)

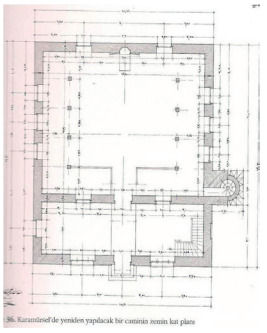

Resim 21 Mimar Kemaleddin çizimiyle caminin zemin kat planı

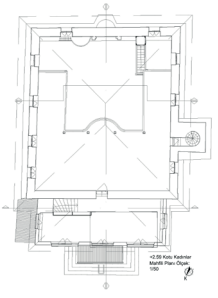

Resim 22
Karabali Camii üst kat planı

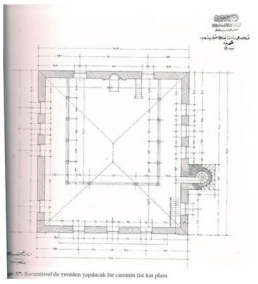

Resim 23 Mimar Kemaleddin çizimiyle caminin üst kat planı

Sonuç olarak, eldeki yayımlanmış üç çizimden ve notlardan hareket ettiğimizde, Karamürsel'de yanmış bir cami için yeniden yapılmak üzere 1925-1927 yılları arasında bir caminin tasarlandığı ortaya çıkmaktadır. 16. yüzyıl yapısı Karabali Camii'nin 1927 yılında ikinci dönem yapılaşmasının gerçekleştirilmesi, yapım tarihleri açısından çakışmaktadır. Eldeki Mimar Kemaleddin çizimleri ile Karabali Camii'ni karşılaştırdığımızda ise, çatı örtüsü, harim kısmını U şeklinde dolanan kadınlar mahfeli ile inşa edilen camideki üst kat sivri kemerli pencere düzeni, çizim ve yapıda benzer şekildedir. Çizim ve inşa edilen yapı arasında son cemaat yeri şeklindeki harime giriş bölümünde, kadınlar mahfeli merdivenlerinin yeri ile, alt kat pencere düzeni ise farklılık göstermektedir. Eldeki çizimde ölçüler net olarak verilmiştir. Karabali Camii'nin ölçüleri ise bu ölçülerden farklıdır. Yapının taban ölçüleri 13,30 x 15,30 m. saçak yüksekliği ise 6,50 metredir.

Bu karşılaştırmayla, Osmanlı dönemine ait olan Karabali Camii'nin 1921 yılındaki yangından sonra yıkıldığı, Ankara'da çizildiği bilinen yeni cami projesinden, ebatları ve oranları olmasa da genel plan unsurları alınıp, arsa ve isteğe göre düzenlenerek 1927 yılında yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Karamürsel'in merkez camii niteliğindeki Karabali Camii, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra yapılmış, yerleşimdeki benzer özellikler gösteren tarihi belediye binası ve hükümet konağı ile Erken Cumhuriyet dönemi mimari mirasının günümüze ulaşan mirası olmuştur.

14 Yavuz, İmparatorluktan Cumhuriyete s. 167.

KAYNAKÇA

Arslan, H. Çetin, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları*, Ankara 2001.

BOA 20/Ca/1208 tarih ve Dosya No: 103 Gömlek No: 5147.

Başar, Fehameddin "Malkozoğulları", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, İstanbul 2003 s. 537-538

Cengizkan, Ali, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara, 2004.

Çetintaş, Sedat, "Mimar Kemalettin: Mesleği ve Sanat Ülküsü", *Güzel Sanatlar*, 5, İstanbul, 1944, s. 160-173.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa - Ertuğrul, Özkan, "Mimar Kemaleddin", *TDVİA*, 25, Ankara 2002, s. 231.

Ergün, Özlem - Keskin, Metin, "Mimar Kemalettin ve Yapıtları", *Arkitekt*, 413, İstanbul, 1994, s. 60-75.

Gecili, Derya, *Temettuat Defterlerine Göre Karamürsel Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2002.

http://karamursel.bel.tr/detay/karamursel/album08.html

http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c05/c050018.pdf (Bali Bay Camii ve Hanı)

http://www.jasstudies.com/DergiTamDetay.aspx?ID=1677

http://www.karamurselmuftulugu.gov.tr/camilerimiz/karabali_cami/karabali_tarihibilgi.htm

http://www.karamurselmuftulugu.gov.tr/camilerimiz/karabali_cami/karabali_tarihibilgi.htm

Kayapınar, Levent, "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Beyazıt Baba Asitanesi", *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 1, (2009), s.105-115.

Nihat [Nigizberk], "Mimar Kemalettin ve Eserleri", *Mimar*, III, İstanbul, 1933, s. 19-21.

Özdemir, Erdoğan, *Kaptan-ı Derya Karamürsel* (3. Baskı) Karamürsel, 2004.

Özer, Mustafa, "Edirne-Uzunköprü Kırkkavak Köyü Gazi Tunahan Bey Külliyesi", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri-Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan (Ed. Turgay Yazar)* Ankara, 2006, s.367-388

Seçkin, Selçuk, "Gebze Malkoçoğlu Türbesi'nin Yapım Özellikleri ve Üst Örtü Problemine Dair Öneriler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, *6,6*, (2013) 979-991.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*, Ankara, 1997.

Yavuz, Yıldırım, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara, 1981

Yıldırım Yavuz, "Mescid-i Aksa ve Mimar Kemalettin", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1995,3, 471-485.

Yıldırım Yavuz, İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemaleddin (1870-1927), Ankara, 2009, s. 166-167.

KARA MÜRSEL ALP

FARKLI YÖNLERİYLE OSMAN HAMDİ BEY

Fatma ÜREKLİ*

Giriş

Paris'te eğitimini tamamlayarak İstanbul'a dönen (1868) Osman Hamdi Bey, Hariciye Nezareti bünyesinde muhtelif memuriyetlerde bulunmuştur. Bağdat'ta Umûr-ı Hariciye Müdürlüğü görevini müteakip, İstanbul'da Teşrifat-ı Hariciye Muavinliği, Umûr-ı Ecnebiye Kâtipliği, Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü gibi hizmetlerinin yanında, Uluslararası Viyana Sergisi'nde Osmanlı Devleti'ni tanıtmıştır. Ayrıca, Kadıköy ve Beyoğlu, Galata bölgesinde belediye başkanı olarak da hizmet etmiştir. Osmanlı dış borçlarını idare eden Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nde meclis üyeliği yapmıştır. Genellikle birden fazla görevi bir arada yürüten Osman Hamdi Bey, hayatının bazı dönemlerinde maddi sıkıntılar da çekmiştir.

Osman Hamdi Bey'in uzun süreli memuriyeti, 1881'de Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü ile 1882'de Sanâyi-i Nefîse Mektebi Müdürlüğü'ne tayin edilmesiyle başlamıştır. 1910 yılında vefatına kadar yürüttüğü bu idarî görevi süresinde, yerli arkeolojik kazıları başlatmış ve hazırladığı nizamnamelerle Osmanlı topraklarından yurtdışına eser çıkarılmasını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca, eski eserlerin sağlıklı bir şekilde muhafazası ve sergilenmesi için modern bir müze binası inşa ettirmiştir[1]. Kısaca, modern Türk müzeciliğinin temeli onun döneminde atılmıştır. Diğer taraftan kuruluşuna öncülük ettiği memleketin güzel sanatlar alanındaki ilk resmi yüksek öğretim kurumu olan Sanâyi-i Nefîse Mektebi, merkezî bir konuma gelmiş; özellikle resim ve mimarlık dallarında dikkate değer bir gelişme kaydedilmiştir.

Osman Hamdi Bey, arkeolojik kazıları yürütürken asıl tutkusu olan resim yapmayı da ihmal etmemiş, farklı mekânları ve manzaraları tasvir etmiştir. Onun sanatkâr ruhunun birçok cephesi vardır; bunu sadece tuvallerinde değil, bazen penceresinin önündeki saksısında, bazen de bahçesinde yetiştirdiği meyve ağaçları, çiçek ve bitkilerle çevresine yansıtmıştır. Genellikle yakasında taşıdığı bir çiçekle bu zevkini çevresine yansıtması ve çektirdiği fotoğraflarla bunu simgelemesi dikkat çekicidir. Bilhassa, sıkça inzivaya çekildiği Gebze Eskihisar sahilindeki sayfiye evinin bulunduğu arazide, kendi yetiştirdiği nadide meyve ağaçları, üzüm bağları ve gülfidanları içinde resim çalışmalarını sürdürmüştür. Kısaca, sanat kariyerinin en verimli günlerini burada geçirdiğini ifade etmek mümkündür.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-mail: furekli@yahoo.com

1 Bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak hizmet vermeye devam eden bu yapı 1891'de iki katlı olarak yapılmıştı. Zamanla eserlerin buraya sığmaması üzerine bu yapı yeni ilâve inşaatlarla genişletilmiştir (1899-1907 yılları arasında).

Osman Hamdi Bey'in Gebze'ye İlgisi

Gebze, tarihi seyir içinde coğrafî yerleşim yeri olarak hep önemini koruyan, Osmanlı döneminde de önemli geçit noktası ve ilgi odağı olan yerlerden birisidir. İstanbul'dan Anadolu içlerine, Arabistan'a, Afrika'ya, Orta Asya, Hind'e hatta Uzak Doğu'ya giden büyük kervan yolunun üzerinde bulunduğundan konumu itibariyle mola yeri vazifesi görmüştür. Şöyle ki, kervanlarla nakliyat ve yolculuk yapıldığı zamanlarda, İstanbul'dan sabahleyin hareket eden kafile, öğleyi Kartal'da, geceyi de Gebze'de geçirirlerdi. Yine bu suretle, İzmit'ten kalkan kafile, öğleyi Derbent'te, geceyi ise Gebze'de geçirmek mecburiyetinde idiler. Dolayısıyla her gün kalabalık kitlelerin gelip konduğu bu kasabada sıkıntı çekilmemesi için bazı hayırseverler de buranın imarına öncülük etmişler, servetlerini toplum yararına harcayarak ilmî, sıhhî ve içtimaî müesseseler yaptırmışlardır. Çoban Mustafa Paşa tarafından Gebze'nin en hâkim tepesine yaptırılan imaret buna misal olarak verilebilir[2]. Anadolu'ya ve İran'a giden kervanların dışında, batıdaki topraklardan yola çıkan hacı adayları ile doğu yönüne yapılan seferlerde ordunun buradan geçtiği de göz önünde bulundurularak kalabalık kitlelerin ihtiyacını karşılayarak kapasitede yapılmıştır. Bu imaret sistemi vasıtasıyla burasının, toplumsal açıdan olduğu kadar şehircilik bakımından da büyük ivme kazandığını belirtmek gerekir[3].

Hamdi Bey'in babası İbrahim Edhem Paşa, görevi vesilesiyle Gebze kasabasında bulunmuş ve hatta bu civarda arazi de satın almıştır. Ticaret ve Nafıa Nazırlığı zamanında (1874-1875), demiryolu hattında yapılan Gebze Köprüsü çalışmalarını yerinde takip etmek üzere bir müddet burada kalmıştır. Osman Hamdi Bey'in bu kasabayla ilişkisinin bu dönemde başlayıp başlamadığını tespit etmek güç olmakla beraber, Gebze'ye hakiki bir sevgi beslediğini ve büyük bir muhabbetle bağlı olduğunu, kabrinin orada olmasını vasiyet etmesinden anlaşılmaktadır.

Osman Hamdi Bey'in hayatında, kariyer ve sanatında, Gebze kasabasının önemli bir yeri vardır. Eskihisar Köyü'nde mutasarrıf olduğu arazisinde, bahçe içinde köşk ve yanı başındaki müştemilatında da nefis bir resim atölyesi inşa ettirmiştir. Hastalandığı ya da yorulduğu zamanlarda İstanbul'dan Gebze'ye geçerek burada uzun müddet kalmayı tercih etmiştir. Burası, aile fertleri için de bir ferahlık mekânı olmuş, özellikle kiraz mevsimlerinde ailece burada bulunmaya özen gösterilmiştir.

Sahildeki köşkünde inzivaya çekilen Osman Hamdi Bey, denizinde balık tutarak, bahçesinde gülleri ile meşgul olarak hem istirahat etmiş, hem de resim atölyesinde çalışarak, Gebze ve Eskihisar'ın imaret ve güzelliklerini tuvallerinde yansıtmıştır. Gebze kasabası ve buradaki Çoban Mustafa Paşa Camii ve civar köylerini yansıtan birçok resimler yapmış olup bunlar 1881 senesinden itibaren tarihlenmektedir[4].

Bilim, kültür ve sanat konusundaki başarılarıyla şöhret bulan Osman Hamdi Bey, farklı alanlarda da faaliyette ve titiz bir çalışma içinde olmuştur. Belirli bir girişimcilik ruhuna sahip olduğu aşikârdır; teknolojik gelişmeleri takip etmiş ve yeni projeleri gerçekleştirmek üzere teşebbüslerde bulunmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, Osman Hamdi Bey'i önemli ölçüde farklı kılan, bir bakıma Osmanlı toplumuyla kaynaşmasına da vesile olan yeni ve ilginç projeleri üzerinde durulmakta; ressam, arkeolog, eğitimci ve müzeci kimliği yanında, farklı alanlarda üstlendiği öncü rolüne dikkat çekilmektedir.

2 Bu külliye, Yavuz Sultan Selim'in kızlarından Hafsa Sultan'la evli Çoban Mustafa Paşa (Ö.1529) tarafından yaptırılmıştır. Gebze'nin kuzeybatısında bir tepe üzerinde bulunan külliye, kalabalık grupların ihtiyacını karşılayacak kapasitede büyük yapılmış olup, cami, türbe, medrese, imaret, tekke kütüphane, darüşşifa, paşa odaları, kervansaray ve çarşı içindeki hamamdan meydana gelmiştir. Bkz. Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s.351-354.

3 Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası İstanbul 1939, s. 59-60.

4 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 206-207.

Onun bugün pek bilinmeyen girişimlerinden ve toplumsal hizmetlerinden birisi tarım alanındadır. Memlekette ilk defa zirâatı yapılan Ömürotu ya da Şerbetçiotu- bitkisini mutasarrıf olduğu arazisinde yetiştirmiş ve bu konuda halkın teşviki için de çaba sarf etmiştir. Diğer önemli girişimi ise İstanbul'da bir tünel tarzı Füniküler demiryolu yapılması projesi olup, bu hususta hükümetten imtiyaz talebinde de bulunmuştur.

Osman Hamdi Bey'i Farklı Kılan Girişimleri

Houblon (Ömürotu-Şerbetçiotu) Ziraatı

Tabiatın güzelliklerini her zaman içinde hissedip yaşayan ve tuvallerine aktaran Osman Hamdi Bey'in, bitkilere, meyve ağaçlarına ve çiçeklere son derece düşkün olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Onun tarım alanındaki farklı girişimleri ve faaliyetleri, Adapazarı ve Gebze[5] civarındaki arazilerinde yoğunlaşmaktadır. Ülkede ilk defa ziraatı yapılan *houblon* –diğer adıyla *ömürotu* ya da Şerbetçiotu- bitkisini Adapazarı'ndaki arazisinde yetiştirerek öncü bir girişimde bulunmuştur. Osman Hamdi Bey'in şerbetçiotu ekimini bir Fransız ortağı ile birlikte 1898'de başlattığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında üzüm bağlarına ve zeytin bahçesine sahip olduğu, şarap, yağ ve tereyağı üretim faaliyetleri içinde olduğu tespit edilmektedir. O dönemdeki zirai faaliyetlerini Edmond Fazy şöyle özetlemektedir: *"…Şimdi ise Kuruçeşme'deki bahçesi ile ilgileniyor, gül ve krizantem koleksiyonu yapıyor. Bu işleri ta Gebze'ye kadar uzanıyor. Hannibal'ın hatırasıyla bir Bizans kalesi kalıntıları arasında, zeytinlikleri ve üzüm bağları var. Adapazarı'nda Fransız bir kâşifin erkek kardeşiyle birlikte şerbetçiotu ekiyor. Zeytinyağı ve tereyağı üretiyor, şarap yapıyor, ama boğazı rahatsız eden, yakan cinsten…"*[6].

Tıbbî alanda faydaları tespit edilip kullanılan bu bitkinin ekimini başlatmasının ardından, üretiminin de yaygınlaştırılması ve halkın teşviki için –patates[7] ve zeytin ziraatıyla meşgul olanlara sağlandığı gibi– on yıl vergiden muaf tutulmasını hükümete kabul ettirmiştir. Osman Hamdi Bey, bu konuda Nisan 1902'de hükümete yazdığı dilekçede, Kocaeli Sancağı dâhilinde bulunan Adapazarı Kazası'nda[8] mutasarrıf olduğu arazide ilk defa yetiştirmeğe çalıştığı ömürotu bitkisinin ülkenin pek çok yerinde yetişebileceğini ve kendisinden büyük yararlar elde edilebileceğini belirtmiş; ancak bu bitkinin ilk ekiminin çok masraflı olduğunu ve ciddî emek istediğini vurgulamış; bu sebeple, söz konusu bitkinin ekiminin ülkede yaygınlaşması ve halkın şevk edilmesi için, elde edilen üründen on beş sene müddetle öşür vergisinin alınmamasını talep eder.

Hamdi Bey'in söz konusu dilekçesi, Şûrâ-yı Devlet'te okunarak müzakere edildi ve talepleri olumlu karşılanır. Ayrıca, bazı numune çiftliklerinde edinilen tecrübelerden, ömürotu ziraatından faydalı sonuçlar sağlanacağının anlaşıldığı ve yaygınlaştırılmasını temin için ziraatçı kesimin teşvik edilmesi gerektiği kanaatine varılır. Neticede patates yetiştiriciliğinde ve yeniden kurulmaya başlanan zeytinliklerde uygulandığı gibi, ömürotu

5 1900 senesinde, Osman Hamdi Bey'in kendisi, annesi ile kardeşlerinden İsmail Galip ve Mustafa Mazlum Beyler ile anneleri adına Gebze kazasına kayıtlı emlâk ve geniş arazisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Maliye Nezareti'nden Maarif Nezâreti'ne yazılan 18 Şubat 1900 tarihli tezkirede, söz konusu emlâk ve arazinin onbeşbin altıyüz yetmişdört kuruş beş para tutarındaki birikmiş vergi borcunun tahsili, varislerin en büyüğü olmak hasebiyle Osman Hamdi Bey'den talep edilerek hazineye ödenmesi istenmiştir (*BOA*, MF.MKT.492/45).

6 Edmond Fazy, *Les Turcs d'Aujourd'hui ou, Le Grand Karagheuz*, Paris, 1898, s. 99.

7 19. yüzyılda Adapazarı patatesinin çok meşhur olduğunu belirtmek gerekir.

8 Osmanlı idaresi altında bir köy olarak kurulan Adapazarı, zamanla gelişmiş ve müstakil bir kaza olmuştur. Kocaeli sancağının en önemli merkezlerinden olan Adapazarı kazası özellikle 20. yüzyılın başlarında tarım, ticaret, sanayi ve ulaşım imkânlarına sahip olması dolayısıyla bir iktisadî cazibe merkezi haline gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarına doğru Adapazarı'nın idarî, ziraî, ekonomik ve toplumsal yapısı, meslek grupları, nüfusu hakkında bkz. Resul Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi – Yrd Doç Dr Orhan Hülagü Özel Sayısı*, X/1, Sakarya 2008, s. 221-231). Önceleri köy, sonra nahiye, kaza ve günümüzde bir vilayet merkezi olan Adapazarı, idari olarak 1954 yılında Kocaeli vilayetinin bir ilçesi bulunmasına rağmen gerek nüfus gerek ekonomik yapı unsurlarıyla ön plana geçmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Resul Narin, *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2014.

mahsulünün de ancak on sene müddetle öşür vergisinden muaf tutulabileceğine karar verilir (15 Mayıs 1902)[9]. Alınan bu karar, daha sonra padişahın iradesiyle yürürlüğe girer (5 Haziran 1902)[10].

Bu bitkinin özelliği hakkında bilgi vermek gerekirse, Fransızca *houblon*[11] olarak anılan ömürotu, kendirgiller (cannabinaceae) âilesindendir; anayurdunun Kuzey Amerika ve Avrasya olduğu bilinmektedir. Bira endüstrisi için Avrupa'da geniş ölçüde kültürü yapılan bu bitki, Türkiye'de genellikle Bilecik ve Bursa yörelerinde üretilmekte, ayrıca Kuzey Anadolu'da tabiatta kendiliğinden yetişen ömürotu örnekleri, seyrek de olsa, görülmektedir. Daha ziyâde ılıman iklime sahip bölgelerde ve zengin topraklarda yetişen ömürotu, 2 ila 5 metre arasında uzayabilmektedir. Kırmızımsı yeşil renkli ve tırmanıcı özelliği vardır; ince ve sert olan gövdesi yüksek direklere veya aralarına gerilen çitlere sarılıp uzayabilmektedir. Yaz sonunda ise yapraklarıyla birlikte dökülür, ertesi yıl aynı kökten yeni sürgünler çıkar. Bu bitkinin çoğaltılması ise, tohumuyla köklerinin bölünmesi veya ilkbaharda genç sürgünlerin sökülüp başka yerlere dikilmesiyle pekâlâ mümkündür.

Yaprakları, asma yapraklarını andırır; uzun saplı, 3-5 parçalı, iri, palmat damarlı ve kalp biçiminde, karşılıklı olarak dizilmiştir. Yaz sonunda açan kozalakçığa benzeyen sarımsı yeşil renkli dişi çiçek tomurcukları, olgunlaşarak irileşir ve kâğıdımsı bürgülere dönüşür. Dişi çiçekler yuvarlak kozalaklar (strobil) hâlinde toplanmıştır; erkek çiçekler yeşilimsi sarı renklerde ve bileşik salkım durumundadır.

Latince, *humulus lupulus* olarak da isimlendirilen bu bitkinin, dişi çiçek kısımları kullanılır ve bunlar Ağustos'tan itibâren toplanmaya başlanır. Dişi çiçeklerin etrafında *brakte* ve *brakteol* denilen, geniş oval taşıyıcı yapraklar ve bunların üzerinde de salgı tüyleri bulunur. Çiçekler uçucu yağ, acı maddeler (humulon, lupulon), reçineler, mum, tanen vb. taşırlar. Dişi durumların oluşturduğu droga, *strobili lupuli* denir ve bira yapımında da kullanılan bir maddedir. Bunun dışında, bitkinin tıbbî etkileri ve kullanım alanları konusunda şunlar söylenebilir: Hafif bir yatıştırıcıdır; iştah açıcıdır; sindirimi kolaylaştırır; idrar söktürücü ve bedeni güçlendirici etkisi vardır[12].

Şerbetçi otunun bileşenlerinden biri olan xanthahumol'ün birçok farmakolojik etkisi olduğu düşünülmektedir, bunlardan bir tanesi potansiyel anti-kanserojen etkisidir. Yapılan ilk çalışmalar sonucu, bahsedilen maddenin antienflamatuar (iltihap ve yangı karşıtı) ve antioksidan özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca anti-tümör etkileri olduğu da düşünülmektedir. Çeşitli kanser türlerinin tedavisinde, özellikle prostat kanserinde, şerbetçiotu ve bundan elde edilen xanthohumol bileşenine oldukça ilgi gösterilmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda bu maddenin prostat kanseri hücrelerindeki apoptozu (hücrenin kendi kendini tahrip ederek öldürmesi) uyardığı görülmüştür

Haşîşetü'd-dînar olarak da adlandırılan ömürotu bitkisi, günümüzde yaygın olarak *şerbetçiotu* olarak bilinmektedir. Yine halk arasında *mayaotu*, *bira çiçeği* olarak da adlandırılmaktadır[13]. Ancak, *ömürotu* kelimesi hatâlı okuma sonucu, *ömerotu* şekline dönüşmüş olup bu yanlışlık hâlen tekrarlanmaktadır[14]. Bu hatânın sebebinin, Arap harfleriyle *ömür* ve *ömer* kelimelerinin yazılışlarının aynı olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Aslında çok yıllık, yâni uzun ömürlü bir bitki olması dolayısıyla,

9 *BOA*, *İ. OM.* nr. 1320 S. 28/ 5. lef 1.

10 *BOA, İ. OM*. nr. 1320 S. 28/ 5, lef 2.

11 İngilizce *hop*; Almanca *hopfen* olarak bilinen bu bitki ile ilgili bilgiler için bkz. İbrahim Hakkı, *Nebatlar Alemi*, İstanbul 1927, s.212; Nurettin Mazhar Öktel, *Farmakoloji*, II. Fasikül, Ankara 1965, s. 62–63; Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 257; Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C. 8, s. 2725.

12 Nejat Ebcioğlu, *Sağlığımız için Yararlı Bitkiler*, genişletilmiş 2. baskı, İstanbul s.145.

13 Ferit Devellioğu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat adlı* eserde haşîşetü'd- dînâr bitkisinin eş anlamları; *şerbetçiotu*, *ömürotu* ve fr. *houblon* olarak verilmiştir; Nurettin Mazhar Öktel bu bitkiyi *ömürotu* olarak ifade etmektedir (a.g.e. s. 62).

14 T. Baytop, (a.g.e, s.257), Pars Tuğlacı, (a.g.e. s.2725) bu bitkiyi *ömerotu* olarak ifade etmektedirler.

kelimenin *ömürotu* şeklinde telâffuz edilmesi akla daha yatkın gelmektedir.

Günümüzde, Bilecik'te üretilen bu bitkinin dişi çiçeklerinden (koza) faydalanılıyor; hammadde olarak genellikle ilaç sanayinde, unlu mamuller ve pastacılık sektöründe (maya) ve bira mayasında kullanılmaktadır. 1965 senesinde Bilecik'in Pazaryeri ilçesinde ekimine başlanan Şerbetçiotunun kentin en önemli gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Gıda sanayinde yiyecek ve içeceklerde de kullanılan şerbetçiotu, bunun haricinde bu bitkinin ekstresi, kozmetik sanayiinde cilt krem ve losyonlarında da sıklıkla kullanılmaktadır.

Füniküler Demiryolu Projesi

İstanbul'da iki istasyonlu Tünel 1875'te açılarak hizmete girmiştir. Karaköy'den, Galata'dan Beyoğlu'na en kolay, en seri çıkışı sağlayan bu Tünel[15], yap-işlet-devret modeliyle yapılmış olup, bölgenin ulaşımını rahatlatacak ilk raylı sistem projesidir. Halkın büyük ölçüde rağbet ettiği bu demiryolu, elbette işletmecilerine de iyi gelir getirmiştir. Daha sonraları, İstanbul'un bilhassa yamaç mevkilerinde rahat ulaşımı sağlamak için benzer projeler ortaya atıldı. Dolayısıyla, bundan sonra metro türü ulaşım araçlarının hizmete girmesi, benzer projelerin hükümete sunulması noktasında bir başlangıç ve iyi bir model olmuştur.

Bunlardan birisi de deniz ulaşımının en önemli bir mevkiinde Füniküler demiryolu yapılması teşebbüsüdür. Deniz ulaşımının en önemli noktalarından biri olan Kabataş'ı Taksim'e bağlayacak bir Tünel tarzı füniküler[16] demiryolu yapılması konusunu Osman Hamdi Bey gündeme getirir ve bu hat için Mart 1895'te imtiyaz talebinde bulunur. O zamanlarda füniküler yapılması düşünülen bu mevki arasındaki ulaşımda, tepelik ve yokuş olması nedeniyle sıkıntı çekilmekte, dolambaçlı yollar çok zaman almaktaydı. Buraya böyle bir metro yapılması, bu iki bölge arasında en seri ve rahat ulaşımı sağlayacak, aynı zamanda deniz trafiğinin de bağlantısı olacaktı[17].

Osman Hamdi Bey, hükümete bu konudaki müracaatında, Kabataş'tan Taksim'in uygun bir noktasına ulaşacak şekilde, buharlı makineyle çalışacak dar hatlı füniküler bir metro yapımı için kendisine imtiyaz verilmesini talep eder. Bu proje, dönemin padişahı II. Abdülhamid'in onayından sonra, hükümetin ilgili birimlerinden Ticaret ve Nabia Nezareti'ne havale edilir[18]. Konunun bu nezarette ele alındığı sırada, ikinci bir müracaatla Osman Hamdi Bey, söz konusu demiryolu hattının ilk keşiflerinin yapılması görevinin mühendis Mösyö Set'e verildiğini ve mühendisin inceleme ve çalışmalarına

15 İstanbul'un iki önemli merkezi olan Galata ve Beyoğlu'nu birbirine bağlayan Tünel, dünyanın ikinci, ülkemizin ise ilk metrosudur. 17 Ocak 1875'te açılışı yapılan Tünel, insanlardan başka eşya, hayvan ve arabaların rahat bir şekilde taşınmasına uygun olarak tasarlanmıştı. Halkın rağbet ettiği bu ulaştırma vasıtasında, ilk 14 gün içinde 75.000 yolcu seyahat etmişti. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Vahdettin Engin, *Tünel,* İstanbul 2000; *Tünel'den Füniküler'e*, İstanbul 2007.

16 Füniküler, raylı bir taşıma aracı olup, dağ veya tepe gibi eğimli arâzide, halatlarla yukarıya çekilerek çalışır. İki ayrı aracın aynı anda kullanımı, vagonların her birini karşı ağırlık olarak etkilemesi prensibi ile çalışır. Bu sistemde, hat ortasında paralel iki ray bulunur. Araçlar hat ortasında yan yana geçip belirli bir mesâfe aldıktan sonra, bu iki hat tek bir hata birleşerek istasyonlara ulaşır.

17 Bu dönemde yap-işlet-devret modeliyle Fındıklı ile Kabataş arasında bir iskele kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Kurulacak olan bu iskelede, hem ülkenin değişik vilâyetlerinden, hem de yabancı devletlerden deniz yoluyla İstanbul'a gelecek sığır, koyun ve diğer hayvanların sağlık kontrolleri yapılacak ve gümrük vergileri alınacaktı. Etrafı rıhtımla çevrili böyle bir iskelede bulundurulması düşünülen baytar ve vergi memurlarıyla güvenlik güçlerinden polis veya jandarmanın ikametleri için de muntazam, kârgir bir bina inşa edilecekti. Yine böyle bir binanın benzeri Haydarpaşa ve Yedikule'ye de kurulacak ve buralarda Anadolu ve Rumeli'den gelecek hayvanların muayeneleri yapılacaktı. Bu yapılar imtiyaz süresi bittiğinde hükümete devredilecekti. Söz konusu iskelenin imtiyazını almak üzere hükümete müracaat edenler arasında Afger ve Nişan Karakaş adlı kişiler ile padişahın yaverlerinden Fuad Paşa da vardı. Yapılan müzakereler sonucu, böyle bir iskelenin yapımı ve işletim imtiyazı 1896'da 50 sene müddetle Fuad Paşa'ya verildi (*BOA, İ. HUS*. Nr. 46/ 1313 Zilkade/56). Bundan sonra bölgenin deniz trafiğinin daha hareketli bir hâle gelmeye başladığı anlaşılmaktadır. Fakat bir süre sonra bu rıhtımın Ermeniler tarafından kiralanması ve civarında bulunan birkaç yalının da bunlar tarafından iskeleye dönüştürülmesi, Yunanistan ve Bulgaristan taraflarından gelerek iskeleye yanaşan bazı küçük vapurlarla yasak ve zararlı maddeler ithal etmeleri üzerine, bu bölge 1905'te istimlâk edildi ve yapılar satın alındı. Böylece rıhtım devlet tarafından sıkı bir kontrol altında bulundurulmaya çalışıldı (*BOA, İ. HUS*. Nr. 134/ 1323 Şaban / 75).

18 *BOA, İ. HUS*. nr. 35/ 1312 N. /13.

engel olunmaması için Zaptiye Nezareti'ne ve ilgili kişilere, Dâhiliye Nezareti tarafından gerekli emirlerin verilmesini de talep eder[19]. Dâhiliye Nezareti'nce de uygun bulunan bu talep, *Mühendis Mösyö Set'in füniküler hat hakkında yapacağı keşif ve incelemeler için izin verildiği ve herhangi bir engel çıkartılmaması* hususu Zaptiye Nezareti'ne bildirilir[20]. Bu imtiyaz meselesi basında da yer alır ve *Servet-i Fünûn* dergisinde[21] haber olarak şöyle verilir: "Kabataş'tan Taksim'e kadar bir Füniküler şimendüfer hattı te'sisi için imtiyaz i'tâsı Müze-i Hümâyûn Müdürü atufetlü Hamdi Bey Efendi hazretleri cânibinden istid'â olunmuş ve keyfiyet Ticâret ve Nâfia Nezâret-i Celîlesince derdest tedkik bulunmuştur. Malûm olduğu üzere Füniküler Şimendüfer müteharrik teller vasıtasıyla çekilir".

Fakat başlatılan bu çalışmalar, bilinmeyen sebeplerle ileri götürülememiş ve sonuçsuz kalmıştır[22]. Ancak, daha sonraları Osman Hamdi Bey'in teşebbüs ettiği bu bölge için, bâzılarının imtiyaz talebiyle harekete geçtikleri dikkati çekmektedir. 1908'de, aynı bölgenin farklı iki noktası olan Salıpazarı-Beyoğlu arasını birbirine bağlayacak, füniküler bir metro yapma imtiyazı talep edildiği anlaşılmaktadır. Hareketi buhar gücüyle sağlayacak tarzda, vagonların kablolarla çekileceği bir demiryolu hattının yapımını öngören bu projeye[23] yapılan bazı itirazlar üzerine, söz konusu hattın bu sefer Fındıklı ile Beyoğlu'nun herhangi bir noktası arasında yapılması teklif edilmişti (1913). Bu imtiyazı talep eden şirketle hükümet arasında başlatılan müzâkerelerin ve tartışmaların gittikçe uzaması ve bu sırada, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi üzerine, bu tür yatırımlara teşebbüs imkânı ortadan kalktığından bir netice elde edilemez.

Sultan II. Abdülhamid döneminde bu bölge için düşünülen ve hakikaten önemi bugün daha iyi anlaşılan Kabataş-Taksim Füniküler hattı projesi, ancak 21. yüzyılın başlarında gerçekleşebilmiştir. Haziran 2006'da işletmeye açılan hat sâyesinde, Kabataş deniz trafiğinin metroya bağlantısı sağlanmış ve insanlar İstanbul'un yokuş iki yakası arasında daha rahat, hızlı ve güvenli bir biçimde yolculuk yapma imkânı elde etmişlerdir. Büyük güçlükle çıkılan bu yokuş, bugün sadece yüz on saniye içinde, konforlu bir ortamda aşılmaya başlanmıştır[24].

Görülüyor ki, günümüzde yapımı gerçekleşmiş olan Kabataş-Taksim füniküler projesi, bir asır kadar önce Osman Hamdi Bey tarafından da ortaya atılmış bir projedir. Belki de bunu ilk düşünenlerden birisidir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin kültür ve sanat dünyasındaki değişim ve yenileşme hareketleri içinde Osman Hamdi Bey kurucu, reformcu ve öncü roller üstlenmiştir. Geniş bir kültüre sahip olan Osman Hamdi Bey, batının bilim, sanat ve kültürel gelişmelerini takip ederek Türk müzeciliği ve sanat eğitiminde ilk kez çağdaş ve verimli bir dönem açmış; bu alanda kurumsallaşmayı gerçekleştirmiş, bilim insanı ve sanatkâr kimliği ile eserler vermiştir.

Görünen o ki Osman Hamdi Bey çok yönlü faaliyetlerde bulunmuş, renkli ve farklı bir hayat yaşamıştır. O sadece sanatkâr, arkeolog, eğitimci, idareci değil aynı zamanda maliyeci, ziraatçı ve diplomat olarak da kabul görmüştür.

19 *BOA,* BEO, nr. 583/43662.
20 *BOA,* DH. MKT. nr. 391/5.
21 22 Haziran 1311, nr. 225, sayfa 5.
22 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yaptığımız incelemelerde bu projenin yürütülememesinin sebeplerini aydınlatacak bir belgeye henüz ulaşamadık.
23 V. Engin, *a.g.e.* s.175 vd.
24 Taksim ve Kabataş istasyonları arasında karşılıklı olarak halatlarla hareket eden çift vagonlu iki araçtan ibâret sistem, üç dakika aralıklarla 640 metrelik bir tünelde yapılacak 110 saniyelik bir yolculukla tek yönde, saatte 7500 kişi taşıyacak şekilde tasarlanmıştır (V. Engin, *a.g.e.* s. 185–186).

EKLER

1-) Füniküler demiryolu proje ve imtiyazına dair Dâhiliye Nezareti tarafından Zaptiye Nezareti'ne yazılan 26 Haziran 1895 tarihli tezkire (BOA, DH. MKT. nr. 391/ 5)

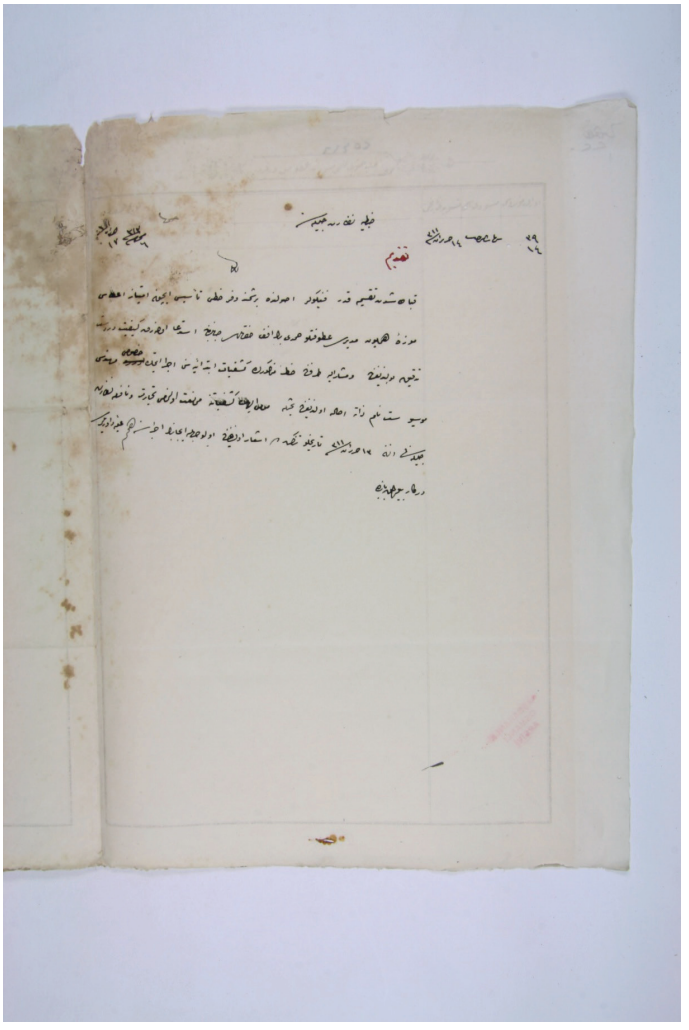

Zabtiye Nezâret-i Celîlesine

14 Haziran 1311 Takdim

Kabataş'dan Taksim'e kadar füniküler usûlünde bir şimendüfer hattı te'sîsi için imtiyâz i'tâsı Müze-i Hümâyûn Müdürü atûfetlü Hamdi Beyefendi Hazretleri cânibinden istid'â olunarak keyfiyyet der-dest-i tedkîk bulunduğundan ve müşârün-ileyh tarafından hatt-ı mezkûrun keşfiyyât-ı ibtidâ'iyyesini icrâ etmek husûsu mühendis Mösyö Set nâm zâta ihâle olunduğundan bahisle, mûmâ-ileyhin keşfiyyâtına mümâna'ât olunmaması Ticâret ve Nâfıa Nezâret-i Celîlesi'nin 13 Haziran 1311 târihli tezkeresinde iş'âr olunduğundan, ol vechile îcâbının icrâsına himem-i âliyye-i dâverîleri der-kâr buyurulmak bâbında.

2-) Füniküler demiryolu proje ve imtiyazına dair Ticâret ve Nâfıa Nâzırı Hüseyin Tevfik tarafından Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen 25 Haziran 1895 târihli tezkire (BOA, DH. MKT. 391/ 5)

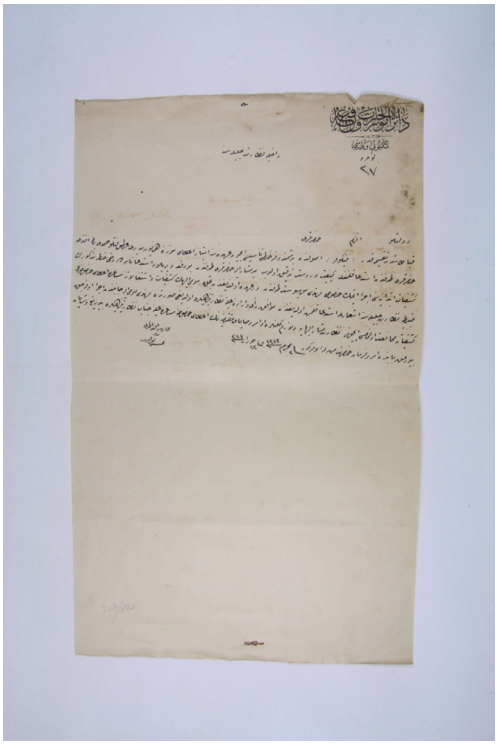

Dâire-i Ticâret ve Nâfıa

Mektûbî Odası

Numero

27

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü Efendim Hazretleri

Kabataş'dan Taksim'e kadar (füniküler) usûlünde bir şimendüfer hattı te'sîsi için uhdesine imtiyâz i'tâsı Müze-i Hümâyûn Müdürü atûfetlü Hamdi Beyefendi Hazretleri tarafından istid'â kılınmağla, keyfiyyet der-dest-i tedkik olub, mîr-i müşârün-ileyh hazretleri tarafından bu def'a verilen istid'â-nâmede dahi hatt-ı mezkûrun keşfiyyât-ı ibtidâ'iyyesini icrâ etmek husûsu mühendis Mösyö Set tarafından deruhte olunduğundan bahisle, mûmâ-ileyhin keşfiyyât ve iştigalât**ın**a müsâade i'tâsı husûsunun Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne iş'ârı istid'â kılınmış olduğundan, muvâfık-ı re'y ve irâde-i âliyye-i nezâret-penâhîleri olduğu sûretde, mühendis-i mûmâ-ileyh cânibinden icrâ olunacak keşfiyyâta mümâna'at olunmaması için nezâret-i müşârün-ileyhâya ve lâzım gelenlere evâmir-i vesâyâ-yı muktazıyyenin i'tâsı husûsuna müsâ'ade-i âliyye-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri bî-dirîg ü şâyân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l- emrindir.

Fî 2 Muharrem 1312 ve 13 Haziran 1311

Ticâret ve Nâfıa Nazırı

Hüseyin Tevfik

3-) Houblon (Ömürotu) Zirâatına dair Şûrâ-yi Devlet Mâliye Dâiresi reisi ve üyelerinin imzâları bulunan 15 Mayıs 1902 târihli Mazbata (BOA, İ. OM. nr. 1320 S. 28/ 5)

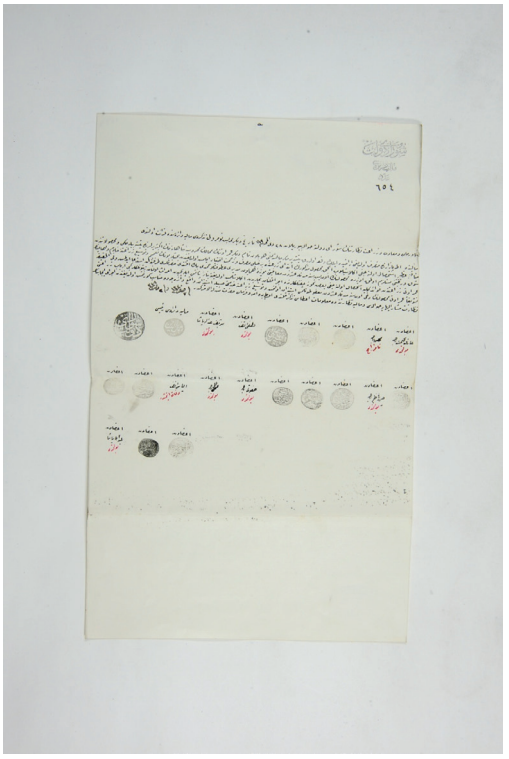

Şûrâ-yı Devlet

Mâliye Dâiresi

Aded

654

Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 28 Zilhicce 319 târih ve yirmi beş numaralı tezkeresi Mâliye Dâiresinde kırâat olundu.

Meâlinde Adapazarı'nda mutasarrıf olduğu arâzide ilk defa olarak yetiştirmeğe çalıştığı *houblon* nâm-ı diger ömür-otunun memâlik-i mahrûse-i şâhânenin ekser yerlerinde yetişebileceği ve mahsûlâtından menâfi-i azîme istihsâl olunacağı anlaşılıp ancak mahsûl-i mezkûrun ibtidâ-yı zer'inde bir hayli masraf ve zahmet ihtiyâr eylemiş olduğundan bahisle, bunun ta'mîm ve tevsî'-i zirâatine hâdim ve ahâlînin şevk ve zer'ini müstelzim olmak üzere mahsûlünün on beş sene müddetle öşürden muâfiyeti Müze-i Hümâyûn Müdürü atûfetlü Hamdi Bey Efendi hazretleri tarafından istid'â edilmiş ve filhakîka ömür-otu zirâatinden fevâid-i külliyye istihsâl olunacağı bâzı nümûne çiftliklerinde icrâ kılınan tecâribden anlaşılmış olduğuna binâen, patates ile yeniden ihdâs olunan zeytinlikler gibi erbâb-ı zirâati teşvîken ömür-otu mahsûlünün dahi on sene müddetle öşürden ma'füvv tutulması istîzân olunmuş ve tevsî'-i zirâata hidmeti hasebiyle istîzân-ı vâki' dâirece de münâsib görünmüş olduğundan, icrâ-yı icâbının nezâret-i müşârün-ileyhâya havâlesi Mâliye Nezâreti'ne de ma'lûmât i'tâsı tezekkür kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l- emrindir.

Fî 7 Safer 1320 e 2 Mayıs 318

Şûrâ-yı Devlet

Mâliye Dâiresi Reisi

4-) Houblon (Ömürotu) Zirâatına dair Bâb-ı Âlî Sadâret Dâiresi'nin tezkiresi ve pâdişâhın irâdesi (BOA, İ.OM, nr. 1320 S. 28 /5)

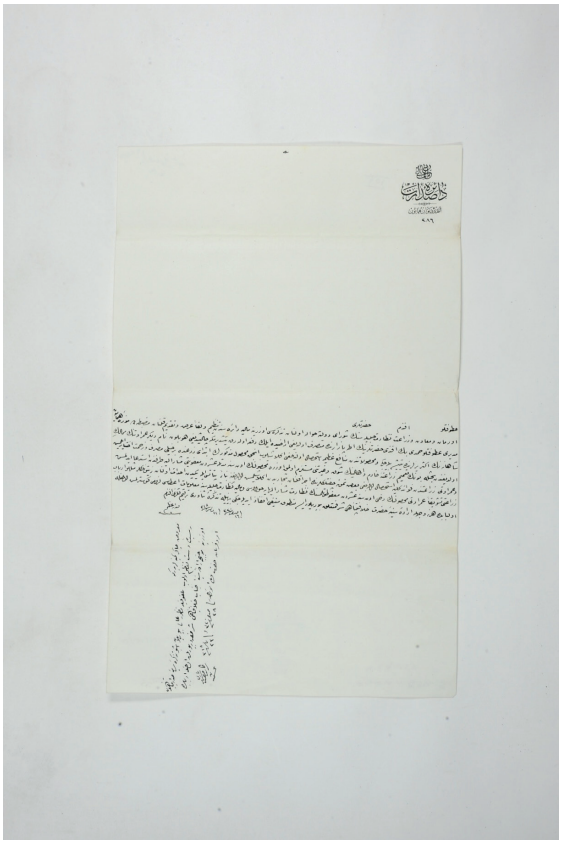

Bâb-Âlî

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Divân-ı Hümâyûn

386

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Celîlesinin Şûrâ-yı Devlete havâle olunan tezkeresi üzerine, Mâliye Dâiresinden tanzim ve leffen arz ve takdim kılınan mazbatada Müze-i Hümâyûn Müdürü atûfetlü Hamdi Bey Efendi hazretlerinin Adapazarı'nda mutasarrıf olduğu arâzide ilk defa olarak yetiştirmeğe çalıştığı *houblon* nâm-ı diger ömür-otunun memâlik-i şâhânenin ekser yerlerinde yetişebileceği ve mahsûlâtından menâfi-i azîme istihsâl olunacağı anlaşılıp ancak mahsûl-ı mezkûrun ibtidâ-yı zer'inde bir hayli masraf ve zahmet ihtiyâr eylemiş olduğundan bahisle, bunun ta'mîm-i zirâatına hâdim ve ahâlinin şevk ve gayretini müstelzim olmak üzere, mahsûlünün on (beş) sene müddetle öşürden ma'füvviyeti müşârün-ileyh tarafından istid'â' edilmiş ve ömür-otu zirâatından fevâid-i külliyye istihsâl olunacağı bâzı nümûne çiftliklerinde icrâ kılınan tecâribden anlaşılmış olduğuna binâen, patates ile yeniden ihdâs olunan zeytinlikler gibi erbâb-ı zirâatı teşvîken ömür-otu mahsûlünün dahi on sene müddetle öşürden ma'füvv tutulmasının nezâret-i müşârün-ileyhâya havâlesi ve Mâliye Nezâret-i Celîlesine ma'lûmât i'tâsı lüzûmu gösterilmiş olmağla, ol bâbda her ne vechle idâre-i seniyye-i hâzret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâ-verî terkîm kılındı efendim.

Fî 16 Safer 1320 ve 11 Mayıs 318

Sadrazam

Said

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki:

Resîde-i dest-i ta'zîm olub melfûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan iş bu tezkere-i sâmiyye-i sadâret-penâhî üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla, ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 28 Safer 1320 ve 23 Mayıs 318

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehr-yârî

Tahsin

Ömürotu (Şerbetçiotu) Bitkisi Resimleri:

MACAR EDEBİYATINDA IMRE THÖKÖLY VE İZMİT

İsmail DOĞAN*

Thököly Ayaklanmasının Tarihsel Geri Planı

Osmanlı ordusunun 1683 yılında Viyana'da büyük bir bozguna uğraması hem bizzat Osmanlı siyasî ve askerî gücünün artık yıkılışına kadar sürecek olan gerileyişinin, hem de kuşatmaya destek veren Imre Thököly'nin[1] trajik sonunun başlangıcıdır. 14. yüzyılın hemen başında Árpád Hanedanı'nın ortadan kalkışından sonra, Macaristan'ı Anjou Hanedanı'na mensup krallar yönetir; özellikle Büyük Lajos döneminde (1342-1382) Macaristan'la Polonya'nın birleşmesi sonucunda ülke, tarihinin en geniş sınırlarına ulaşır. János Hunyadi 1441 yılından itibaren artık Orta Avrupa sınırlarına dayanan Osmanlı askerî gücüne karşı 1456 yılındaki ölümüne kadar başarılı mücadeleler verir. Oğlu ve halefi Kral Mátyás'ın (1458-1490) yönetiminde ülke en parlak devrini yaşar; sarayı Rönesans'ın ve Hümanizmin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kral Mátyás devri Macar ortak hafızasında millî Macar krallığının ve Macar tarihinin altın çağıdır. 1526 yılındaki Mohaç Savaşı bu altın çağın sonunu getirir ve 1541 yılında Budin'in Osmanlılarca ele geçirilmesinden 1686 yılında Macarların Budin'i alışına kadar 150 yıl boyunca Osmanlı nizamı Macaristan'da yerleşik hale gelmiştir. Osmanlı hâkimiyetinin bir sonucu olarak Macaristan, Habsburg Krallarının idaresindeki Yukarı Macaristan, Osmanlı idaresindeki Orta Macaristan ve yine Osmanlı himayesindeki Erdel Prensliği olmak üzere üç kısma bölünür. Macar tarih yazımında ve edebiyatında sıklıkla kullanılan bir deyimle ifade edecek olursak, Macaristan bu devirde iki değirmen taşı arasında öğütülmüştür. Dönemin en önemli toplumsal olaylarından biri de Reformasyon'un Macaristan'da hızla mevzi kazanmasıdır; Osmanlı döneminde ve sonrasında, Habsburg Hanedanı'nın Katolik olması ve kendi itikatlarını Macarlar arasında hâkim kılma hevesi yüzünden Protestanlar her zaman için bağımsızlık hareketlerinin merkezinde yer almıştır.[2]

Thököly'den önce de Habsburlara karşı ayaklanmalar olmuştur; bunlardan başarıyla sonuçlanmış olan ilki, Osmanlıların da desteğiyle 1604 yılında Doğu Macaristan'da patlak veren Bocskai[3] ayaklanmasıdır. 1643 yılında I. György Rákóczi İsveç-Fransız ittifakına dâhil olur ve 1645'de Linz Barışı ile hem dini özgürlükler sağlanır, hem de Rákóczi Erdel'e yedi Yukarı Macar eyaletini daha ekler. Macar asilzadelerinin Habsburglara karşı

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., Hungaroloji A.B.D. Öğretim Üyesi, e-mail: dogan_ismail@hotmail.com

1 25 Eylül 1657 Késmárk-13 Eylül 1705 İzmit.

2 Gyula Szekfű, *Rövid magyar történet*, Bp., 2002, s. 72-75; Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, Ankara, 1949, 139-142.

3 István Bocskai 1557-1606

giriştiği bir diğer ayaklanma gayreti henüz gizli bir ittifak halindeyken[4] ortaya çıkarılmış ve bazı beyler 1671'de idam edilmiştir. Gizli ittifakı destekleyen Thököly'nin babası István Thököly Erdel'e kaçmak zorunda kalmıştır. Habsburg sarayı bu ayaklanma teşebbüsünden sonra kendisine itaat etmeyen beyler ve Protestan ahali üzerinde baskıyı arttırmış ve bunun neticesinde de beyler Erdel'e çekilmiştir.[5]

Thököly Ayaklanması (1678-1682)

Habsburg karşıtı mücadelelerin merkezi Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgeler ve Erdel olmuştur. Merkezi bir otoritenin eksikliği, Habsburglarla mücadele eden kitlenin kaçkınlardan oluşan heterojen yapısı, genellikle ayaklanmacıları dış güçlere muhtaç kılmıştır. 1670 yılında babasının ölümü üzerine Thököly de Erdel'e sığınmıştır ve genç yaşlarında ayaklananlar arasına katılmıştır. 1678 yılında XIV. Louis'nin ve Osmanlıların yardımıyla Habsburglara karşı başlatılan savaş Thököly ve Mihály Teleki'nin liderliğinde büyük başarılar elde etmiş ve I. Leopold geri adım atmak zorunda kalmıştır. Thököly Osmanlılara yardım etmekten imtina etmiş, daha ziyade Yukarı Macaristan'daki şehirleri işgal etmek derdine düşmüştür; ayrıca 1682'de I. Ferenc Rákóczi'nin dul eşiyle evlenerek kendisini mali açıdan sağlama almaya çalışmıştır. Osmanlıların 1683 yılındaki Viyana kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır; kendi yandaşları tarafından da yalnız bırakılan Thököly 1685 yılında Osmanlı tarafından esir alınmıştır. 1686 yılında Budin'i de kaybeden Osmanlılar 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması ile artık Orta Avrupa'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Antlaşmanın şartlarından birisi de artık Avrupa kamuoyu nezdinde de itibarını kaybeden Thököly'nin sürgüne gönderilmesidir. Thököly iki bine yakın adamıyla 1697 yılında Osmanlıya sığınır ve hayatının son beş yılını İzmit'te geçirir.[6]

Kuruc Şiiri ve Thököly

1526 yılı Macar tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır; Macar altın çağının sonunu getiren Mohaç Savaşı'ndan sonra ülke tam bir savaş alanına dönüşmüştür. Boşalan köyler, Macarlar için hayati değerdeki hayvan varlığının azalması ve mezhep zıtlıkları eşkıyalık hareketlerine de sebep olmuştur. Macarcada bu dönemde kullanılan *hajdú* (haydut), *szegénylegény* (fukara delikanlı) ve *bujdosó* (kaçkın, mülteci) tabirleri ve bunlar etrafında oluşan halk şiiri Macar edebiyatında kendine özgü bir yere sahiptir. "Macaristan'ın bazı bölgelerinde olduğu gibi, özgür adam statüsüne kavuşmalarının karşılığı olarak asker tedarikinde bulundukları toprak beylerine bağlanabilirlerdi. Haiduklar [hajdú] daha çok, silah ve at tedarikinde bulunmak ve kendi seçtikleri başkanların yönetiminde Türklere karşı savaşmak zorunluluğuna karşılık olarak imparatordan, çardan ya da bir prensten toprak almayı kabul etmişler ve böylelikle de askeri cephenin bekçileri, yani bir çeşit sıradan şövalye olmuşlardı."[7] Imre Thököly'nin savaşları, ardından üvey oğlu II. Ferenc Rákóczi'nin Avusturya'ya karşı verdiği özgürlük savaşı (1703-1711) ve 1735 yılında Tekirdağ'da ölümü halkın ortak hafızasında derin izler bırakmış ve halk edebiyatına ilham vermiştir. Thököly'nin etrafında toplanan askerler *Kuruc* olarak adlandırılmıştır; ismin kökeni 1514 yılındaki György Dózsa önderliğindeki köylü ayaklanmasına katılanlara verilen Latince *cruciatus* kelimesiyle ilişkilidir ve 'haçlı' anlamına gelir.[8] Macaristan'da bu devirde Habsburg yanlılarına *Labanc* ismi veriliyordu; bu ismin etimolojisi belirsizdir, fakat hain, vatan düşmanı, hatta Katolik anlamlarına gelir. Kuruc şiiri genel olarak Labanc-Kuruc mücadelelerini, Osmanlıyla yapılan çarpışmaları, vatanseverlik duygularını, askerlik hayatını ve Katolik baskısına karşı verilen mücadeleleri dile getirir. Örneğin *Macaristan'da Papaz Dünyası* isimli 1671 yılından kalma şiirde

4 Macar tarih yazımında Ferenc Wesselényi'nin önderliğinde olduğu için "Wesselényi komplosu" olarak anılır.
5 Ferenc Szakály, *Virágkor és hanyatlás 1440-1771*, Bp., 1990, s. 283-287.
6 Szekfű, *Rövid...*, s. 82-84.
7 Eric Hobsbawm, *Haydutlar*, İst., 1990, s. 60.
8 Szekfű, *Rövid...*, s. 82.

şu ifadelere yer veriliyor: "Ülkemizde Macar Macarla bu yüzden savaşıyor,/Bu yüzden bu kadar çok ordu imparatorluğa yürüyor,/Ülkemizde Hristiyan Hristiyanla savaşıyor,/ Paganlar sevinç içindeyken bizler tükeniyoruz."[9] Kuruc Tabur Şarkısı isimli 1672 tarihli bir başka şiirde asker hayatının zorlukları ve fukara delikanlıların hayatı şu şekilde anlatılır: "Fukara delikanlının ucuzdur kanı: / İki-üç kuruştur günlük ücreti; / Onu bile harcayamaz, nihayetinde / İki pagan arasında bir vatan için dökülür kanı! // Üzerimize Alman saldırır, üzerimize Türkler yürür, / Ateşle kılıçla tahribolur ülke ve sınır; / Bu Tanrı tanımaz Almanlar öyle zarar verdiler ki: / Ne Türk ne de Tatar yaptı onların yaptığını! // (...) Hey ulu beyler! Pagan olan Hristiyan değildir:/Labancların tümü bunlardan daha kötüdür."[10] 17. yüzyılın sonlarından kalma bir kaçkın-mülteci şiirinde bir asker muhtemelen Türkiye'ye sığınan efendisi Thököly'nin yasını tutuyor: "Benim efendim yabancı ülkeye gitti: / Peşinden gideyim diye mektup yolladı... // Benim efendim Türk taburuna gitti / Yasını tutarım onun kara giysilerle. // Atlarım atıma, iyi atımın sırtına: / Giderim peşi sıra büyük Türkiye'ye."[11] Thököly'nin Habsburglara karşı Osmanlılardan ve Tatarlardan yardım alması Labanc'lar arasında tepkiyle karşılanmıştır; 1683 yılından kalma bir Labanc şiirinde Thököly şu şekilde eleştirilir: "Duydunuz mu yeni kralın şöhretini, / Tanrıdan ayrılan vatan evladımızı? / Bilir misiniz, inanır mısınız ki o paganın / Kılavuzudur, o getirdi üzerinize onu, şimdi sadece ganimettir. // Kralına karşı silah kaldırır, / Türkle, Tatarla barış yapar, / Milletinin, Hristiyanların masum kanını döker, / Kiliseleri, mihrabları yakar, yıkar."[12]

Thököly'nin Kâtibi János Komáromi'nin Günlükleri

Komáromi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Önce Erdel'de Mihály Teleki'nin kâtipiliğini yapmış, daha sonra ise Thököly'nin emrine girmiştir. Efendisinin ölümünden sonra Macaristan'a dönen Komáromi 1711 yılında ölmüştür. Günlüklerinde 8 Ekim 1697 tarihinden 13 Eylül 1705 yılında efendisinin ölümüne kadarki olayları anlatır. Balkanlardan İstanbul'a, oradan da deniz yoluyla İzmit'e geçen Komáromi'nin kayıtları dönemin Osmanlı coğrafyası hakkında ilginç veriler sunuyor. Thököly'den sonra özgürlük mücadelesini sürdüren üvey oğlu II. Ferenc Rákóczi'nin kâtibi Kelemen Mikes'in (1690-1761) efendisinin Tekirdağ'daki mültecilik günlerinden bahsettiği *Türkiye Mektupları* Macar nesrinin en güzide metinleri arasındadır ve Macar nesrinin başlangıcı sayılır. Komáromi'nin Marmara'nın bu kıyısında kaleme aldığı günlükleri edebî bakımdan Mikes'in mektuplarıyla yarışamasa da içeriğindeki şehir tasvirleri ve tarihsel veriler bakımından önemlidir. Günlüklerin en ilginç yanlarından biri Komáromi'nin kendisini Osmanlı topraklarında pek de yabancı gibi hissetmemiş olmasıdır; sahip olduğu derin antik tarih ve coğrafya bilgisi, gördüğü yerleri tasvir ederken ona zaman ve mekanda doğru olarak konumlanma yeteneği sağlamıştır. Komáromi'nin Osmanlı topraklarında şaşırdığı tek şey gördüğü her şehirde Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ve Türklerin bir arada yaşıyor olmasıdır. Aynı şaşkınlığı Kelemen Mikes de Tekirdağ'da yaşayacaktır. Komáromi 24 Eylül 1701 yılında Eylülün yirmi dördünde İzmit'e doğru yola çıkar:

"Tanrı'nın izniyle yola koyulduk, (ben de zatıâlilerinin gemisinde oturuyordum) ve Tanrı öyle bir rüzgâr çıkardı ki öğleden önce yola koyulduk ve dokuz saat içerisinde ok gibi hızlı giderek İzmit'e (imparatorun iskelesine) ulaştık ve geceyi orada geçirdik.

Yol üzerinde sağ kol tarafında birkaç güzel deniz adasını geride bıraktık: Büyük Ada'yı, Heybeli'yi ve diğerlerini. Sol kol tarafında ise Marmara Denizi fenerini geçerek, birkaç köyü, Asya tarafında deniz kıyısındaki şehirleri, aynı yönde deniz kıyısında bir dağın

9 Ferenczi Zoltán, *A régi magyar költészet*, Budapest, 1904. s. 351
10 *a.g.e.*, s. 353
11 *a.g.e.*, s.357
12 *a.g.e.*, s. 357

üzerinde inşa edilmiş, eski taş duvarları, kuleleri şimdi de ayakta olan Dardasa [Darıca] isimli bir Rum şehrini geride bıraktık. Bu şehrin çok sayıda güzel bağları, iyi şarapları, harika ufak, fakat çok sayıda güzel meyve ağaçları var ve burada dağları sarmış bağlar kadar bolca enginar da yetişir. Buraya çok uzak olmayan, şimdi Gebze dedikleri, İzmit'e dokuz saatlik mesafede, deniz kıyısında yalnız bir dağdaki ıssız bir kaleye ulaştık. Bu, hayli eski bir yapıdır, kalın, kubbeli, geniş ve sağlam duvarları vardı.

Eski paganlar burada cehennemde mukim Proserpina isimli tanrıçaya hürmet ederlerdi ve ona kara inek kurban ederlerdi.

Kral Mithridates üç yüz bin adamıyla denizden ve karadan burayı işgal etmişti ve alamamıştı. Bir defasında burayı gezdiğimde etrafa dağılmış, parçalanmış, barutla patlamasıyla etrafa saçılmış korkunç büyüklükte kayaları gördüğümde şaşırmıştım, burayı Türkler almıştı. Kalede bir tilki ve çok sayıda kumru gördüm.

Büyük şöhret sahibi Hannibal sürgün zamanlarında en son bu kalede yaşamış ve burada ölmüştü; onun hakkında derler ki ayağıyla toprağa vurduğunda bütün dünya silaha sarılırmış, Romalıları birçok kez Kartaca'dan püskürtmüş, sadece bir savaşta onlardan otuz küfe altın yüzük almış. Ne zaman ki Romalılar Kartacalılarla barışmışlar, onu barışa dâhil etmemişler (Türklerle Almanlar arasındaki barış yüzünden bizim şimdi içerisinde bulunduğumuz durum gibi) ve böylece Romalılara karşı korkusundan Bythinia'nın o zamanki kralının himayesine sığınmış. İçerisinde otursun diye kral bu Gebze isimli kaleyi ikametgâh olarak ona vermiş, ama Romalıların kolu buraya kadar uzandığından, ellerine düşmemek ve aşağılanmamak için kendini zehirlemiş.

Bu kalenin ortasında büyük bir tapınağın kalıntıları var, sanırım mezarı orada olacak, ama burçlar üzerine yıkılmış olduğundan herhangi bir iz görmek mümkün değil.

Bunların tam karşısında deniz kıyısında eski bir kule görünüyor, Asya'dan gelip Bythinia'nın Büyük İskender tarafından inşa edilen ve büyük konsülün de toplandığı ünlü İznik şehrine gidenler buradan geçerler.

Gebze'yi geçince deniz kıyısında küçük, eski, güzel bir tepenin üzerine inşa edilmiş, eskiden Heraklia [Ereğli] olarak isimlendirilen bir kaleye rastladık, ıssız ve büyük burçları hâlâ yerindedir; altında taştan yapılmış iyi bir değirmen ve bir han var; İzmit'e altı saat mesafededir.

Yukarıda yazdığım gibi Eylülün yirmi dördünde gece İzmit'e imparatorun iskelesine yani limanına ulaştık, gemiden inmedik, ertesi gün imparatorun emriyle tahsis edilen deniz kıyısına yayılmış konaklama yerlerine geçtik. O günün akşamında Macar usulü eğlendik; hem şehirdekiler hem de limanda demirlemiş gemilerdeki Türkler ve Hıristiyanlar pencerelerden şaşkınlıkla Macar müziğinin melodilerini, bolca içilen şarapları, dansları hayranlıkla izlediler. Zavallı hanımefendimiz, muhterem prenses Ilona Zrinyi bu ağırlamanın sonunda masadan kalkarak, kuğunun ölümünden önceki harikulade dansını sergiledi. (…)

Bu İzmit'i eski zamanlarda Nicomedes isimli Bythinia kıralı inşa ettirmiş ve kendi ismini vermiş; payitahtlarından biri burası ve Olympus dağının altındaki Bursa idi ki burada şimdi kadife ve diğer ipekli ürünler, halılar imal ediliyor. Kaplıcalarıyla ünlüdür. Rum imparatorunun tahtında oturarak kendileri de imparator olacakları İstanbul'u alıncaya kadar Türk hükümdarlarının Asya'nın ucundaki payitahtı burasıydı; deniz mili olarak İstanbul'a uzaklığı İzmit'inki kadardır.

İzmit'in iç kalesi büyük bir dağın üzerine inşa edilmiştir; tuğlalarla inşa edilmiş güçlü ve geniş surları ve yuvarlak büyük burçları şimdi de görülüyor. Oldukça büyük olan şehir aşağı

doğru uzanan altı veya yedi tepe ve vadi üzerinde uzanıyor; haraplaşmaya yüz tutmuş kalın surlardan anlaşılacağı üzere, etrafı kalenin güçlü, kalın tuğladan surlarıyla denize kadar genişçe çevrelenmiştir; ortasında, deniz tarafında büyükçe bir ıssız tepenin üzerinde şimdi de Türk imparatorunun sarayı var; burayı imparator Murat Babil'e giderken bir gecelik konaklama için inşa ettirmiştir; aynı yerde Bythinia kralları ve onlardan sonra Diocletianus ve birçok pagan imparator ikamet etmiştir; kendisine Asya'dan ta Babil'e kadar taş köprüler yaptırmıştır. Sarayın altından bir kaynak akar ve bir değirmeni çevirir, fakat bunun dışında da şehrin her tarafında pınar ve kaynaklar vardır; sular alışık olmayanlar için sağlıksızdır.

Gemiden inerken bizim de kullandığımız imparatorun iskelesi sarayın önündedir. İstanbul'da büyük kadırgaları inşa etmek için kullandıkları büyük ağaçları ve keresteyi kürekli kadırgalara ve büyük gemilere burada yüklüyorlar, fakat bunun dışında İstanbul'a muazzam miktarda odun, meyve ve tahıl da bu limandan nakliediliyor. (…)

Bu yerde çok sayıda güzel bağ vardır ve meyve ağaçlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan dağları, bahçeleri vardır, içlerinde sürüler halinde sülün ve sayısız keklik bulunur; tamamıyla cennet olarak isimlendirilebilir, beldeleriyle beraber (tahılın, bağların ve meyvenin bolluğu, aynı şekilde yaban hayvanlarının, geyiklerin, alageyiklerin, yaban domuzunun vs. kekliklerin ve sülünlerin bolluğu dolayısıyla) Türkler buraya Küçük Mısır derler. Burada her şey çok ucuzdur. İçerisinde Türk paşası oturur; Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler yaşar. Eski Hıristiyan kiliselerini camiye çeviriyorlar. İçerisinde çok sayıda iyi han bulunur. Küçük Asya ve Afrika dâhil Türk imparatorunun malik olduğu Mısır'a, Kenan Ülkesi'ne, Kudüs'e ve Suriye'e, Babil'e, Mezopotamya'ya vs. karadan gidip gelenler buralara uğrarlar.

Diocletianus ve diğer pagan imparatorlar zamanında feryatları ve çığlıkları şehirden duyulmasın diye, binlerce şehidin kanını buraya uzak olmayan bir vadide dökmüştü. Öyle görünüyor ki bizlerin şehadeti de nasipse burada olacaktır. Bunun için yüce Tanrıya şükürler olsun.

İsa'nın inancına geçtiği için bizzat babası tarafından öldürülen şehit Azize Barbara'nın mezarı imparatorun sarayının altında denize doğru bir yerdedir; herdem yeşil iki büyük ağacın arasında yatıyor, bu ağaçlarda siyah, yuvarlak, ufak meyveler yetişir, göğüs ağrısına faydalıdır; bu ağaçlar başı ve ayakları üzerindeki beyaz mermer sütunları eski sürgünleriyle öylesine kavramıştır ki zar zor görülebiliyorlar.

Ben buraya kederli günlerimi geçirmek için sık sık gelirdim ve mezarın yanı başındaki yemyeşil, sanki şehit için yas tutan ağaçların altında oturarak düşüncelere dalar ve dua ederdim.

İstanbul'a doğru şehrin dışında bağlar ve bahçeler arasında Rumların bir manastırı var; buranın kilisesinde şehit Pantaleon'un kayadan oyulmuş lahiti bulunur, naaşı Venedik'e götürülmüştür; onu da burada şehit etmişler, kafasına demir çiviler saplamışlar. Asyalı Rumlar buna ayrı bir hürmet gösterirler, özellikle Asya'daki bütün Rum hekimler onu üstatları sayarlar ve mezarında sürekli kandil yakarlar; kimsenin başında külahıyla lahite yaklaşmasına izin vermezler. (…)

İstanbul'u inşa ettiren ünlü Büyük Konstantin de burada ölmüştür. Gündoğusuna ve günbatısına hükmetmiştir; yeryüzünün hükümdarı İstanbul'da On İki Havari Kilisesi'nde som altından tabut içerisinde gömülmüştür. İzmit'in karşısındaki Yeniköy isimli köyde kaplıcalar inşa ettirmiştir; arena illetine ve dalak şişkinliğine faydalı kükürtlü sudur; büyük taştan tonozların altından akar; ben de birkaç defa içerisinde yıkandım. Bu suda yıkanabilmek için kendisini İstanbul'dan hasta vaziyette buraya getirtmiş ve burada ölmüş.

(…)

Heraclia Portica[13] olarak isimlendirilen eski, büyük, ıssız bir kalenin ününü işiterek, Asya'nın bu kısmının karşı ucunda Karadeniz kıyısındadır, büyük bir dağ üzerinde iç kalesi de, dış kalesi de vardı; zatıâlileri efendimizle merak duygusuyla görmeye gittik; hayli tenha bir yer olduğundan korkunç yılanların ve belki de ejderhaların mekânıdır; dağın tepesinden Asya'nın ve Karadeniz'in büyük bir kısmı gözüküyor. Kasım ayında oradaydık, ben mümkün olduğu kadar çok yerde dolaştım, fakat hiçbir yazı görmedim, sadece iki kayaya kazınmış bir haç gördüm; derler ki Papa'nın ülkelerindeki vekili olan bir kardinalin mekânıymış; Türkler bu yüzden bu kaleyi şimdi de Rimpapaz [Rum Papaz] olarak isimlendiriyor. İçerisinde çok sayıda hazine olduğunu söylüyorlar, ama bunları çıkaramıyorlar.

Yolumuz üzerinde dört saatlik bir yerde hayli yüksek, büyük bir dağa rastladık, dağın tepesinde büyük bir devin taştan tabutu var; açık havalarda buradan hem Marmara, hem de Karadeniz'in her tarafı gözüküyor ve bunun birkaç saat ötesinde, bahsettiğim ıssız kalenin berisinde devasa büyüklükte bir şehre ulaştık; burası bir dağın eteklerinde inşa edilmiştir ve ovanın içlerine kadar devam eder; ismini ne Türkler ne de Rumlar biliyor, fakat buradaki burçların arasında kayalardan kesilmiş çok sayıda kapaklı büyük lahit var; bunlar, bazısının içine on, on altı, yirmi insanın bile sığabileceği lahitlerdir; bazıları devlerin lahitleridir; birini ölçtüm; uzunluğu yirmi yedi, genişliği on iki karıştı. Bazıları küçük birer şapel gibi, çoğunun üzerinde büyük harfli Yunanca yazılar var; ama zaman bu yazıları hayli tahrip ettiği için, kaydettiklerimi kimse açıklayamadı; özellikle zamanın kraliçesinin lahiti olduğu söylenen lahitin içerisinden Türkler güzel bir kaynak suyu geçirmişler ve içiyorlar.

Dönüş yolunda yukarıda bahsedilen büyük kara dağın (üzerinde çok sayıda devin lahiti bulunan) eteklerinde ilerlerken güzel bir pınara denk geldik; pınarın tatlı, soğuk suyu var; ayrıca fevkalade faydalı da, özellikle arena illetine, şişkinliğe ve diğer iç hastalıklarına karşı. Yanında, güzel ve kesif ağaçlar arasında üç kısımdan oluşan bir çardak var; imparatorun, buraya İzmit'e sürülen Osman Paşa isimli eniştesi yaptırmış; Hanım Sultanla beraber burada sık sık suyun keyfini çıkarırlarmış. İnsan bu sudan üç, dört tas bile içse (kendim de denedim) sanki hiç içmemiş gibi, şişkinlik yapmıyor, üstelik yaşama sevinci veriyor.

Ayrıca ölmüş deniz kaptanı Medzo Morto bir defasında baharda deniz seferine çıktığında, kendisi ve mürettebatı için ihtiyaç duyduğu suyu buradan fıçılarla getirtmiş.

Bin yedi yüz iki senesinde, veziriazam Almanların hatırı için bizleri buraya sürdüğünde, zatıâlimiz efendimizi memnun etmek için, bizzat efendimizin İzmit yakınında eğlenceye de imkân bulacağı için İstanbul'da ikamet etmeyi arzu etmediğini imparatora aktarmıştı; hem bizzat efendimizin, hem de biz boerlerin (bazı Türkler bizi böyle isimlendiriyor) hayatımızın sonuna kadar kullanmamız için, imparatorun sarayından gelen tahsisatımızı teyit ederek, imparator adına beş kese para verilmesini emretmişti; böylece Asya'da, Bythinia'da, denizin sonundaki İzmit'te iki saatlik mesafede İlyas Peygamber'in dağının eteklerindeki Çiçek Çayırı'nda bu paranın bir kısmıyla efendimiz Bostancı Mustafa Ağa'dan, şimdi içerisinde yaşadığımız çiçeklerle kaplı çayırları olan, yakındaki karlı dağlardan gelen, muhteşem alabalıklarla dolu deresiyle, güzel, suyu serin ve bol, parıltılı kaynaklarıyla, sayısız güzel meyvesiyle, gölge veren ağaçlarıyla ve yaşantımıza elverişli her şeyiyle, Çiftliğin üzerinde bir yerdeki ıssız, burçları olan kalesiyle bu Çiçek Çiftliği'ni satın aldı. Türkler önce burayı fethetmiş ve topları da burada dökerek İzmit'i buradan almıştır.

13 Heraclea Pontica olacak, Karadeniz Ereğlisi

Bu Çiçek Çiftliği muhterem prenses Ilona Zrinyi'nin mültecilik hayatında özellikle şifalı sularıyla hayli sevdiği bir yerdi."[14]

Komáromi günlüklerinin devamında Ilona Zrínyi'nin ve efendisi Imre Thököly'nin ölümünü ve defin işlemlerini anlatır. Komáromi'nin günlükleri her ne kadar çok büyük bir edebî değer taşımasa da, Balkanlar, İstanbul ve Marmara bölgesiyle ilgili tasvirleri tarih çalışmaları açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

Eckhart, Ferenc, *Macaristan Tarihi*, Ankara, 1949.

Güngörmüş, Naciye, *Imre Thököly'nin İzmit Günleri*, Kocaeli, 2014.

Hobsbawm, Eric, *Haydutlar*, İstanbul, 1990.

Nagy, Iván, *Késmárki Thököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak Törökországi diariumja és experientiája*, Budapest, 1887.

Seres, István, *Thököly Imre és Törökország*, Budapest, 2006.

Szakály, Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*, Budapest, 1990.

Szekfű, Gyula, *Rövid magyar történet*, Budapest, 2002.

14 Nagy, Iván, *Késmárki Thököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak Törökországi diariumja és experientiája*, Budapest, 1887. s. 71-80.

KOCAELİLİ AK ALİ VE FEZÂİL ADLI NASİHAT KİTABI

Muhittin ELİAÇIK*

Giriş

Türk edebiyatında toplumun çeşitli kesimlerine öğüt vermek amacıyla didaktik tarzda birçok nasihat eseri yazılmış ve Anadolu'da bunların önemli bir kısmı 14. ve 15. yüzyıllarda yoğunlaşmıştır. Manzum veya mensur olarak yazılmış olan bu eserlerin manzum olanlarına *nasihatnâme* denilmiştir. Nasihat eserleri genellikle dinî-tasavvufî-ahlâkî muhtevalı olmuş ve ayet, hadis, peygamber kıssaları ve evliya menkıbelerini ihtiva etmiştir. Bu eserlerden birisi de ilim, namaz, zekât, sadaka ve bunların faziletleri hakkında Kocaelili Ak Ali Efendi tarafından yazılmış olan mensur eserdir.

Kocaelili Ak Ali Efendi

Hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunan bir zat olan Ali Efendi'nin Kocaelili olduğu, H.1168/1754'te *Fezâil* adlı kısmen akaid, kısmen de mevizeden bahseden üç bap üzerine düzenlenmiş Türkçe bir eser yazdığı, bu eserin bir nüshasının Yahya Efendi kütüphanesinde mevcut olduğu, Gevgili kazasının Novatya nahiyesinde metfun bulunduğu, ahali arasında Akbaba adıyla tanındığı, Gazi Evrenos Bey tarafından evkafı ihya olunan cami-i şerifte imamlık vazifesi yaptığı bildirilmektedir.[1]

Fezâ'il

Ak Ali Efendi'nin, ibadetlerin faziletlerini anlattığı için *Fezâil* adını verdiği ve ilmihal ağırlıklı konuların nasihat üslubuyla anlatıldığı bu mensur eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde bilinen 25 adet yazma nüshası olup bu duruma bakılarak bu eserin çok okunan önemli bir kitap olduğu rahatlıkla söylenebilir. Üzerinde bir çalışma da yapılmış olan[2] ve yazma nüshalarının[3] ortalama 120-150 yaprak tuttuğu bu eser, bazı nüshalarda yine Ak Ali Efendi tarafından yazılmış olan 20 yapraklık bir nasihat ve ilmihal eseri olan *Câmiü'l-Ahbâr* adlı risale ile birlikte bulunmaktadır. *Fezâil'*in bilinen yazma nüshaları özellikleriyle birlikte aşağıda verilmiştir:

* Prof:Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, meliacik63@kku.edu.tr

1 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,C.1, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s.242..*

2 Adem Demirtaş, *Fezâ'il, Akademik Kitaplar, 2012*

3 İncelediğimiz nüsha: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 07 El 2560/1, 150 yk, 17 st.

21 Hk 842 Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 112 yk, 19 st.

60 Zile 268 Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi 108 yk,15 st.

37 Hk 1650 Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 133 yk, 15 st.

37 Hk 337/7 Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 27 yk, 21 st.

37 Hk 532 Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 126 yk, 13 st.

37 Hk 3886 Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 97 yk, 15 st.

45 Hk 1294/1 Manisa İl Halk Kütüphanesi 122 yk.

06 Hk 1740/1 Milli Kütüphane, 150 yk, 13 st.

06 Hk 4676 Milli Kütüphane 139 yk, 13 st.

06 Hk 4852 Milli Kütüphane 128 yk.

06 Hk 4200 Milli Kütüphane 42 yk, 15 st.

06 Mil Yz A 8591 (*Fezâ'il-nâme*) Milli Kütüphane 170 yk, 15 st.

06 Mil Yz A 8015 Milli Kütüphane 141 yk, 13 st.

06 Mil Yz A 8483 (*Fezâ'il-i İlmve'l-ulemâ*) Milli Kütüphane 67 yk, 15 st.

06 Mil Yz A 7530 Milli Kütüphane 73 yk, 15 st.

06 Mil Yz A 6031/2 Milli Kütüphane 106 yk, 19 st.

06 Mil Yz A 1070 Milli Kütüphane 88 yk, 16 st.

H. 333 Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları 115 yk, 13 st.

34 Ae Şeriyye 403 Millet Kütüphanesi 144 yk, 13 st.

1006 İstanbul BB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmaları 58 yk, 25 st.

07 El 2560/1 Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi (Elmalı) 150 yk, 17 st.

07 El 2487/5 (*Fezâ'ilu'l-müslimîn*) Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi (Elmalı) 10 yk, 25 st.

07 El 139) Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi (Elmalı) 125 yk, 13 st.

22 Sel 6376 Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 90 yk,13 st.

3515 Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 75 yk

Ak Ali Efendi'nin *Fezâ'il* adlı eseri fonetik ve hat özelliklerince incelendiğinde eserin yazıldığı dönemin 18. yüzyıl olarak kabul edilmesi zor görünmekte ve 15. yüzyıl hususiyetleri daha ağır basmaktadır. Mesela: "rûzî kılısardur, (yk 21a), artukluğı, ibâdet idiciler (21b), yavuzlık idersenüz, kılursız (37b), gindür, görevüz (49a) kiçi, eytdi (79b) dün namazların terk eyledi (136b), korkarın, dükeli (138a)" vb. örnekler imla ve fonetik bakımından eserin yazıldığı dönemi 15. yüzyıla götürmektedir. Eserin herhangi bir yerinde yazıldığı tarihi gösteren bir kayıt veya devrin hükümdar veya devlet adamlarından birisine işaret eden bir ifade de bulunmamakla birlikte, Ak Ali Efendi'nin yaşadığı devir belli olup, yazıldığı tarih *Osmanlı Müellifleri*'nde 1168/1754 olarak gösterilmiştir. Yukarıda verilen dil özellikleri düşünüldüğünde ise, bu tür mensur nasihat eserlerinde dil ve üslup özelliklerinin yüzyıla göre değişmediği ve 14. ve 15. yüzyıl eserlerinde hâkim olan dil ve üslup özelliklerinin 17-19. yüzyıl eserlerinde de görülebildiği ortaya çıkmaktadır. *Fezâ'il*'de böyle bir eser olmalıdır.

Eserin başında hamdele salvele ve tevhîdî konular Arapça olarak anlatıldıktan sonra Türkçe giriş bölümü gelmekte ve şöyle denilmektedir:

Hamd-i bî-pâyân ol Kâdir ü Sübhâna ki kudret hûnıyla on sekiz bin 'âlemi mevcûd kıldı ve cümle eşyâyı yokluk bucağından vücûd sahrâsına getürüp kendi birliğine delil kıldı "Ve fî-külli şey' in âyetüntedüllü 'alâ ennehu vâhidün" Dükeli mahlûkâtı kendi tabî'atında zât-ı ehadiyyetine müsebbih kıldı. "Yüsebbihu lehu mâfi's-semâvâti ve'l-ard" Ve hezârân şükr ol Cebbâr-ı 'âleme ki cümle eşyâ ortasında insânı 'aklile ve hüsn-i sûretile mümtâz kıldı. "Lekad halakne'l-insâne fî-ahseni takvîm" Ve cemî'-i mahlûkât içinde ve ferişte hler arasında mükerrem kıldı. "Ve lekad kerremnâ benî-Âdem" Ve senâ-yı bî-kerân ol pâdişâha ki vahdâniyyetine mü'minleri şâhid kıldı ve gönüllerini îmân ziyasıyla şirkden pâk kıldı ve 'âlimleri 'ilmler ile müzeyyen kıldı ve gönüllerini 'ilm nûrıyla münevver kıldı ve esrâr-ı İlâhiyye ma'rifetine hem-ser kıldı ve ahkâm-ı halâl u harâm beyânında hâkim kıldı. Ve salât-ı bî-hadd u selâm-ı bî-'add ol yüz bin yirmi dört bin dahı ziyâde ervâh-ı mukaddese ve ecsâm-ı mutahhare üzerine olsun ki her biri hakîkat 'âleminin serverleri ve şerî'at memleketinin mihterleridir, "Ulâike'llezîne âteynâhümü'l-kitâbe ve'l-hükme ve'n-nübüvvete" Husûsen ol havâss-ı bahr u hades ve firâş-ı ferş-i şerî'at sâhib-i esrâr-ı tarikat ve nâzır-ı envâr-ı hakikat nass-ı hâtem-i hidâyet pâdişâh-ı 'âlem-i vilâyet pîşvâ-yı ümmet ve rehnümâ-yı millet şemsü'd-duhâ bedrü'd-dücâ Muhammed Mustafâ üzerine olsun ki "Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn" âyeti anun vasfında gelmişdür. "Lev-lâke lemâ-halaktu'l-eflâk" anun hakkında denilmişdür. "Ve inneke le-'alâ-hulukin 'azîm" anun hakkında nâzil olmuşdur. "Küntü nebiyyen ve âdeme beyne'l-mâ'i ve't-tîn" kendi hakkında demişdür. Ve dahı anun ashâb u yârenleri ve ehl-i beyti üzerine olsun kim her birisi dîn yolunı saklayıcı ve İslâm leşkerini bekleyicidür. Kâle 'aleyhi's-selâm "Ashâbî ke'n-nücûmi bi-ennehüm iktedeytüm ihtedeytüm" mertbesin bulmuşlardur. Ve dahı anları seven dünyâ dalâletinden ve ahret melâletinden kurtulmuşdur. Ve bi'llahi't-tevfîk ve 'aleyhi't-teklân.

Daha sonra "sebeb-i telif-i kitâb" başlığı altında eserin yazılış sebebi gelir ki burada günümüz Türkçesiyle şöyle denilmiştir:*"Ey azizler, bilin ki bu kitabı yazmamın sebebi şudur: Ben zayıf ve fakirin içine daima bir kitap yazıp içinde ulema, namaz, zekât ve sadaka ahvalini anlatmak fikri gelirdi ama sermayemin azlığından dolayı bu işe girişip yazamazdım. Ancak benim Arap ve Acem yolcusu, Mekke ve Medîne mücaviri, bilgili, büyük şeyhlere hizmet etmiş bir dostum vardı ki bir gün bana: "Her kişi dünyada bir hatıra bırakır, öyleyse sen de bir kitap yazsan ve o kitapta ulema ahvalini, salat ahvalini, zekat ve sadaka ahvalini anlatsan" dedi. Ben de onun bu sözünü uygun görerek hemen gayrete gelip bu kitabı yazmaya giriştim. Tefsir kitaplarında, hadis şerhlerinde ve fıkıh kitaplarında geçen bilgileri toplayıp bir kitap yazdım ki müminler okusun ve mübarek gönüllerine tesir edip bu zayıf kula dua etsinler. Böylece bu kitabı benden sonra bir hediye kalmak üzere yazdım. Bu kitabı okuyan, ayıbını gördüğünde bakmasın, tam tersi Allahu teâlânın kelamına, Resûlünün hadisine ve müçtehit âlimlerin sözlerine bakıp kendi ahvâlini o sözlere uydursun. Ben Kocaeli vilâyetinde Ak Ali demekle bilinirim. Allah onu, ana babasını ve bütün müminleri mağfiret etsin. Bu kitabı Arapça yazmak istedim, ama o dostum bana Türkçe yazmak daha hayırlıdır, zira herkes anlar ve faydalanır dedi. Ve mâ erselnâ min resûlin illâ bilisâni kavmihî[4] ayetini bana delil getirdi. Ben de bu sözü kabul edip Türkçe yazıp Fezâ'il diye ad verdim. Bu kitabı üç bölüme ayırıp, birinci bölümde ilmin ve ulemanın faziletlerini, ikinci bölümde namaz ve rükünlerinin faziletlerini, üçüncü bölümde de zekat ve sadakaların faziletlerini anlattım.*

4 Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim suresi, ayet 4: "*Ve biz her gönderdiğimiz peygamberi, ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik…"*

Birinci bap, ilmin faziletleri üzerinedir.

Bu bölümün özeti günümüz Türkçesiyle şöyledir:

Ey aziz bil ki bütün her şey insandan dolayı meydana gelmiştir ve alemde var olan her şey insanın varlığına tâbidir, insanın kemali Hakka ulaşmaktır. İnsanın varlığının sebebi Hakk'ın zatını ve sıfatlarını bilip cehalet karanlığından kurtulup nefs-i mutmainne mertebesini kazanıp ilmile salih amel işleyip Allah'ın huzuruna varmaktır. Bunu Hak, Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: "Ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'budûn" ya'nî Hak buyurur ki insanları ve cinleri ancak beni bilip ibadet etmeleri için yarattım. Öyleyse ey mümin, insanın yaratılmasından maksat nefsin arzularına uymak değildir, tam tersi Allah'ı bilip ilim nuruyla aydınlanıp ve takva elbisesiyle süslenip Hakk'a ulaşmaktır. Bu konuda bir hadîs-i kudsîde: "Ben gizli bir hazine idim diledim ki bilinmeyi sevdim ve bunun için bu halkı yarattım" buyurmuştur, halktan murat insandır. Rivâyet olunur ki Davud peygamber Allah'a "Yârabbi insanı ne maslahat için yarattın" diye sual etti; Hak teâlâ da "Ey Davud! Ben gizli hazineydim bilinmek için yarattım" dedi. Öyleyse ey mümin, bil ki insanın yaratılmasından maksat Allah'ı bilmektir ve Allah'ı bilmek de ancak ilimle olur.

Bu bölüm ilmin ve alimin faziletine dair birçok ayet, hadis ve konuyla ilgili çeşitli rivayet, hikayet, haber vs. ile birlikte anlatılmış olup fasıllar ve konuları şöyledir:

Fasl. İlm talep etmenin faziletleri. **Fasl.** İlmin faziletleri ve üstünlükleri. **Fasl.** Alimlere izzet etmenin sevabını ve hakkını gözetmenin günahını bildirir. **Fasl.** Alimlerin havfında ve hatalarında ve afetlerindedir. **Fasl.** Ulema ölmesinde musibet tutmadadır.

Bu bölümün sonunda "Dünyaya bir alim geldiğinde din kapısından bir kapı açılır ve bir alim öldüğünde de din kapısından bir kapı kapanır." hükmü dile getirilip "Çok yazarsak söz uzar, ancak bu kadarla yetinildi" denilmiş ve namazın faziletleri bâbına geçilmiştir.

İkinci fasıl namazın fazîletlerini bildirmektedir

Bu bölümde: *"Ey mümin bil ki bir kişi namaz kılsa önce abdest gerektir ki Hak Teala Kur'ânda şöyle buyurur: Yâ eyyühe'llezîne âmenû izâ kumtüm ile's-salâti fe'gsilû vücûheküm ve eydiyeküm ile'l-merâfiki….ya'nî ey iman getiren kimseler namaz kılmak istediğinizde önce abdest alın eğer abdestiniz yoksa demek olur; dolayısıyla namazdan önce abdest gerekir. Önce abdestin faziletlerini beyan ve şartlarını sünnetlerini vaciplerini zikredelim. Ey mümin, bil ki abdest tüm peygamberlerin sünnetidir ve müminlerin silahıdır ki Hz.Resul "Abdest müminlerin silahıdır" diye buyurmuştur. Bir kimse sürekli abdestli olsa Hak teala o kişiyi günahlardan korur ve ne zaman abdestli yatağa girip uyusa ibadet üzere olur. Abdest müminlerin yarlıganıp günahlardan arınmasına sebeptir. Ne zaman iki elini ve kolunu yıkasa elinden ve kolundan dökülen suyla iki elinin günahları parmakları ucundan yere dökülür. Ne zaman başına mesh etse başının kıllarından dökülen suyla başının günahları da dökülür. Ne zaman ayağını yıkasa iki ayağından dökülen suyla iki ayağının günahları parmakları ucundan dökülür. O kişi abdestin ardından dünya kelamı söylemeden ve dünya işi işlemeden iki rekat namaz kılsa ve Allah'a hamd edip gönlünü Allah'a yöneltip dua etse Hak teala o kişinin bütün günahlarını yarlıgar ve anasında doğduğu gibi olup tüm günahlarından arınır. Öyleyse ey mümin, bir kişi ne zaman ibadet niyeti edip abdest alsa o kişinin küçük günahları abdest suyuyla yere dökülür. Bir kişi abdest aldığı vakit acele etmemeli ve abdest uzuvlarında kuru yer kalmamalı ki azaba uğramasın.*

Bu bölümün fasıllarıyla konuları şöyledir:

Fasl *Yani bu fasl abdestten önce helaya gidip istincâ ve taharet etmeyi bildirir. Ey mümin bil ki, bir kişi namaz kılmak istediğinden eğer abdesti yoksa önce abdest alması farzdır, ama tabiatı helaya gitmek istese önce helaya gidip hacetini gidersin, çünkü bir*

kişinin tabiatı helaya gitmek isterken namaz kılmak mekruhtur, öyleyse o kişi önce helaya gidip hacet giderip istinca etsin ondan sonra abdest alıp namaz kılsın, ama helaya girdiği vakit önce sol ayağını içeri atıp ondan sonra hacet üzerine oturmadan bu duayı okusun: "Yarabbi, necisten pislikten şeytandan sana sığınırım" Sol ayağı üzerine oturup sağ ayağını dikip hacet gidere, ama kıbleye karşı ve güneşe karşı ve aya karşı oturmaya ve arkasını dönüp oturmaya, ama ne vakit eteği yerde olsa güneşe ve aya arkasını dönüp oturulabilir. Hacete oturduğunda başını aşağı tuta ama fercine bakmaya ve mümkün oldukça avretini örte ve kendinden çıkana bakmaya ve üzerine tükürmeye ve sümkürmeye, zira düşmanlık getirir ve çok oturmaya zira bevasır zahmeti getirir; ayakta bevl etmeye. Rivayet olunur ki bir kişi ayakta bev etse Ka'be üzerine bevl etmiş gibidir. Bevlin, üzerine dökülmesinden mümkün oldukça sakına ki Hz. Resul "Bevlden sakının zira kabir azabının şiddetlisi ve çoğu bevldendir. Evi içine hacet etmeye zira fakirlik getirir ve ayaktayken, su içine ve yemiş ağacı dibine ve gölgesinde oturulan ağaç dibine ve yol üzerine ve akarsu kenarına hacet gidermeye.

Fasl. Abdestin farzları, müstehapları, mekruhları. *Abdestin farzları yüzi yumakdur ve iki kolların yumakdur dirsekleriyle bile ve başun rub'ına mesh itmekdür ve iki ayağın yumakdur topuklarıyla bile amma abdestün sünnetleri birisi abdeste niyet itmekdür amma İmâm Şâfi'î katında niyet farzdur ve birisi abdestden öndin iki elin bilekleriyle üç kere yumakdur ba'zı 'ulemâ katında iki elin yumak sünnet olduğı istincâdan öndendür ve ba'zı ulemâ katında hem öndin ve hem sonra yumak sünnetdür ve birisi dahi abdeste başladığı vaktin tesmiye itmekdür ya'nî Bismillahi'l-'azîm ve'l-hamduli'llahi 'alâdîni'l-İslâm dimekdür ya'nî abdeste başladum ve ibtidâ itdüm Allahu 'azîm ismiyle dahi hamd Allah içündür dîn-i İslâm üzerine. Ve birisi dahi misvâk, rivâyet olunur ki "Misvakle kılınan namaz yetmiş misvaksız kılınan namazdan efdaldir." İlgili hadisler, kullanım şekli, mazmaza yani ağıza su vermek, istinşak yani burna su vermek, sakalın ve barmakların aralamaktır, abdest uzuvlarını yıkadığında üçer üçer yıkamak sünnettir. Fetâvâ kitaplarında söylenir ki bir kişi deniz içinde abdest alsa azalarına suyu çok vermeye ve üçten fazla vermeye zira israftır; ve yine bir kişi eğer üçten eksik ederse o da cimridir. Ve abdestin sünnetlerinin birisi başının hapsine mesh etmektir, İmam Şâfi'î'de de başına mesh ettiği suyla iki kulağına mesh etmektir. Diğeri tertip gözetmektir yani önce yüzü yıkamak sonra iki kolunu yıkamak sonra başına meshedip sonra iki ayağını yıkamaktır. Diğeri vilâdır yani abdest uzuvlarının birisi kurumadan birisini yıkamaktır, İmâm Mâlik'e göre vilâ farzdır. Diğeri teyâmündür yani önce sağ uzvunu sonra solunu yıkamaktır. Diğeri boynuna mesh etmektir; diğeri abdest alırken kıbleye yönelmektir; diğeri abdest alırken dünya kelamını söylememektir; diğeri mazmaza ve istinşâkı sağ eliyle yapıp sol eliyle sümkürmektir. Diğeri abdestten sonra sakalını taramaktır ki Hz. Resul "Abdest ardınca sakalını taramak fakirliği giderir" buyurmuştur. Diğeri abdest uzuvlarında okunulacak duaları okumaktır.*

Fasl. *Bu faslezân okumanın faziletlerini bildirir.* **Ey** *mümin bil ki ezan İslâmın büyük alâmetindendir, beş vakit namaz için ce Cum'a için ezan sünnet-i müekkeddir ve bazılarına göre vaciptir ve ezansız cemaatle namaz kılmak mekruhtur hatta bir köy veya bir şehir ehli ezan okumayıp namazlarını ezansız kılsalar padişah onlara cebr edip elbette ezanla kıldırır ve eğer ki okumasalar İmam Muhammed'e göre padişah olan onlarla savaşabilir. Öyleyse mümine gerek kaza gerekse vaktinde olsun farz namazları daima ezanla kılmak gerekir.* **Fasl**. *Ezan okumanın adabı.* **Fasl.** *Ezanın tehlikeleri ve mekruhları: Bil ki kadınların ezan okuması, cinayetle ezan okumak doğru değildir; baliğ olmadık çocukların, mecnun, fasık ve sarhoşların ezan okuması mekruhtur. Ezan okurken dünya kelamı konuşulmaz…* **Fasl** *Ezana icabet edip dinlemenin sevabını bildirir.* **Fasl.** *Beş vakit namaz farz olmasının sebebini bildir*ir. *Beş vakit namazın Mekke'de mi yoksa Medine'de mi farz olduğunda ulema ihtilaf*

etmiştir. Delalet beş vakit namazın Medine'de farz olduğu yönündedir; Mi'râc gecesi Hz. Resul Mekke'den Medine'ye hicretten bir yıl önce idi. **Fas.** *Şehadet kelimesinin faziletlerini bildirir.* **Fasl.** *Beş vakit namazın faziletlerini ve namaz kılanların sevabını ve derecelerini bildirir.* Bir hadisde: *Namaz Allah'a ulaşmaktır; bir kişi namaza devam etse gerçekten o kişi Allah'a ulaşır ve bir kişi namazı terk etse o kişi Allah'tan ayrılır buyurulmuştur. Namaz dinin direğidir ve ibadetlerin başıdır ve amellerin efdalidir ve müminler ile Allah arasında münâcâttır ve Allah ile söyleşmektir.* **Fasl.** *Beş vakit beş vakitte farz olduğunun; bazısı dört, bazısı üç, bazısı iki olduğunun ve bazısında gizli ve bazısında açık okunduğunun sebeplerini bildirir.* **Fasl.** *Cemaatle namaz kılmanın faziletini bildirir.* **Fasl.** *Mescitlerin faziletini ve mescitlerde cemaatle namaz kılmanın sevabını bildirir.* **Fasl.** *İftitah tekbirinin faziletlerini bildirir.* **Fasl.** *Cemaati terkeden hakkında.* **Fasl.** *Namazı terk edenlerin hâli hakkında.* **Fasl.** *Cuma namazının faziletlerini bildirir.* **Fasl.** *Cuma namazının âdâbları ve şartlarını bildirir.* **Fasl.** *Sünnet olan ve nafile olan namazlar beyanındadır.* **Fasl.** *Terâvîh namazı hakkında.* **Fasl.** *Kadir gecesi namazı hakkında.* **Fasl.** *Regâib gecesi namazı hakkında.* **Fasl.** *Berat gecesi namazı hakkında; bu fasıl Şaban ayının on beşinci gecesinin faziletini bildirir.* **Fasl.** *Tesbîh namazının faziletini bildirir.* **Fasl** *Gecelerde nafile namazlara meşgul olanın faziletini bildirir.* **Fasl.** *Kuşluk namazının faziletini bildirir.* **Fasl.** *Namazın farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini, mekruhlarını bildirir.* **Fasl.** *Namazı batıl kılan ve mekruh kılan nesnelerin beyanındadır.* **Fasl.** *Namazı mekruh kılan nesneleri bildirir.*

El-bâbu's-sâlis fî-fezâili'z-zekât ve's-sadakât

Üçüncü bap zekat vermenin ve sadaka vermenin faziletlerini bildirir. *Bilgil ki zekât ve sadaka mâlı hubusdan arıdıcıdur ve nefsini buhldan ve dünyâ sevgisinden saklayıcıdur. Zekât dimek artırıcıdur dimekdür dahi arıdıcı dimekdür pes mâldan fakîrlere sadaka olunan nesneye zekât didiler mâlı ve dahi zekât viren kişiyi günâhdan arıdur. Bilgil ki ey mü'min namâzdan sonra farz olan zekâtdur. Ulemâ eydür: Namâz ile zekât kardaşlardur Hak ta'âlâ her yerde ki namâz anar ardınca sadaka vermeği ile anar. Bir kişi namâz kılsa ammâ mâlınun zekâtın vermese Hak ta'âlâ ol kişinün namâzın kabul kılmaz ve bir kişi mâlınun zekâtın verse ammâ namâz kılmasa geri Hak ta'âlâ ol kişinün zekât kabul kılmaz dimişler. Tefsîr-i Kâdîda Resûl hazretinden rivâyet olunur ki "Es-salâtu 'imâdü'd-dîn ve'z-zekâtu kantaratu'l-İslâm" ya'nî namâz dînün direğidür ve zekât İslâmun köprüsidür. Bilgil ey mü'min-i 'azîz sadaka gönli yumşadıcıdur ve dostları çoğaldıcıdur ve günahlardan arıdıcıdur, nitekim esâbîhde Ebû Hüreyre Resûl hazretinden rivâyet kılur ki "es-sadakatu tutfiü'l-hatîete kemâ tutfiü'l-mâ'u'n-nâre" ya'nî sadaka günâhları söyündürür dinek olur. Ve bir hadîsde dahi buyurur ki "es-sadakatu testürü seb'îne bâben mine'ş-şerr" ya'nî sadaka şer kapularından yetmiş kapu kapar dimek olur. Hikâyet olunur ki Süleymân peygamber zamânında bir kuş geldi Süleymân hazretine şikâyet eyledi eyt diyâne biyyallah her yıl yavrıcıklar çıkaruram, bir kişi var dâ'im yavrıcıklarum gelür alur mahrum kor deyüp Süleymân hazretine çok ağlayup tazarru' kıldı. Süleymân hazreti dahi ol kuşa merhamet eyleyüp bir dîve emr kıldı ki ol kuşun yavrısını bekleye ol kişi gelüp yavrıcıkları almaya ve geralursa ol dîv ol kişiyi iki pâre ide bir pâresin mağribe ata bir pâresin meşrıka ata. Andan ol dîv ol kuşun yuvasın bekledi vaktâ kim ol yavruladıysa ol kişi eytdi şimdi ol kuş gine yavrulamışdur varayın ol yavrıları alayın didi andan diledi ki gide gördi ki evi önünde bir sâ'il turur üç gündür kim açım bir pâre etmek deyüp çağırur andan ol kişi eytdi bir maslahata giderem bârî işbu sâ'ile bir pâre etmek sadaka ideyin andan giderin didi andan evine girüp bir pâre etmek alup ol sâ'ile sadaka verüp maslahata revân oldı. vaktâ kim ol kuşun yuvasına kasd kıldı kim yavrıları ala hemân ol dîv dahi ol kişiye kasdidüp diledi ki iki pâre ide hemândem Hak ta'âlâ bir ferişte emr eyledi ki tiz in ol kulumı ol dîvin şerrinden halâs eyle andan ol ferişte bir oddan 'asâ ile ol dîvin önine gelüp didi ki ey*

la'în ol kişiye te'âruz kılma ki yohsa şimdi seni ol bu oddan 'asâyile yakup helâk kıluram didi. Hemân ol dîv bu heybeti göricek artuk karârı kalmadı dönüp gitdi ol kişi dahi kuşun yavruların alup geldi andan ol kuş Süleymân hazretine şikâyete geldi didi ki yâne biyyallah bana bir bekçi verdin ol bekçi yuvayı beklemedi ol kişi geldi yine yavrılarım aldı didi. Süleymân hazreti dahi ol dîve gazab kıldı emre yedi tiz ol 'ıfrîti getürün didi. Andan ol dîv hâzır olıcak Cebrâ'îl hazreti Hak ta'âlâdan vahy getürüp didi ki yâne biyyallah Hak taâlâ sana selâm okur ider ki ol kişi evinden çıkıcak bir fakire bir pâre etmek sadaka eyledi ben dahi sadakasın kabul idüp bir ferişte gönderdim ol 'ıfrîti in şerrinden emîn kıla didi. Andan Hazret-i Süleymân bu vahyi işidicek ol dîve gazabı sâkin olup ol kuşa haber vrdi. Pes bilgil ey mü'min sadaka kişinün kal'asıdur ve gelecek kazâları Hak ta'âlâ sadaka sebebiyle def' eyler ve gönül karanulığın giderir ve düşmenleri üzerine gâlib eyler.

Bilgil ki ey mü'min sadaka ancak kişi mâlından nesne virmek degildür bilgil ki bir kişi mâlından infâk etmek sadakadur ve bir kişi maslahatın bitürmek sadakadur ve bir azmış kişiyi yola getürmek ve yol göstermek sadakadur ve uol üzerinde taş ve ağaç ve nice bunun gibi şeyler gidermek sadakadur ve tesbîh ve tehlîl ve nâfile namâz kılmak sadakadur. Ve dahi iki küsüli kişiyi birbiriyle sulh idüp barışdurmak sadakadur ve bir kişi hatunı yüzine bakmak sadakadur ve oğlancukları yüzine bakmak sadakadur ve mü'minlerün Allahu ta'âlâdan yarlıganmasın istemek sadakadur ve dahi peygambere salvât virmek sadakadur ve bir kişi bir kişiye selâm virmek sadakadur ve bir kişiye 'âriyete nesne virmek sadakadur ve bir kişi otururken taşradan gelse 'izzet idüp yanında yer etmek sadakadur. Resûlumuz buyurmuşlar ki "es-sadakatu teruddu'l-belâ ve tezîdu'l-'ömre" ya'nî sadaka belâları reddidici ve 'ömri ziyâde kılıcıdur dimek olur.

Eserin sonunda hatime mahiyetindeki aşağıdaki sözler bulunmaktadır.

Bilgil ki ey mü'min mâl dünyâda kişiye hem dost ve hem düşmandur ve şol kimseler ki mâlınun zekâtın virüp ve hayr hasenât yolına sarf eyledi mâl ve dünyâ anlara dost olur âhiretde ecr-i 'azîm ve sevâb-ı cezîl hâsıl ola, ammâ şol kimseler dünyâ sevüp ve mahbûb matlûb etdiler dünyâsı ve mâlı ol kişiye 'adû olup Hak ta'âlâ âhiretde anunla 'azâb-ı 'azîm kılsa gerekdür. İmdi ey mü'min bu dünyaya gızâ diye tayanma ki bunun sonı vîrân ve harâb olup "küllü şey'in yerci'u aslihi" mucibince mâ-sivallah ita' âlâ fenâya gitse gerekdür. İmdi ey mü'min olana lâyık u müstehak budur ki Allah hazretinin buyruğında bir kadem taşra olmaya ki tâ âhiretde pişmân olanlardan olmaya. Bilgil ki ey mü'min bu didüklerimüzden maksûd va'z u nasihat ise tamâm oldı. Eger Allaha îmân getürmiş isen ve kıyâmete ve haşre tasdîk itmiş isen gerekdür ki dünyâ koyup gideceklerine mağrur olmayup Allah buyruğından bir kadem taşra olmayasın.

Temmeti'l-kitâbbi-'avni'l-llahi'l-Meliki'l-Vehhâb fi-şehri'l-Muharrem fi-vakti'd-duhâ kâtibihâ El-hâc Ömer Efendi fi-medîneti Elmalı harrema'llahu lehüm kâtibehu fi-nâri cehennem. Sene 1210

Eserin kaynakları

İlim, ulema, namaz, zekat ve sadakanın faziletlerini nasihat üslubuyla okuyucuya anlatan bir eser olan *Fezâ'il'de* kaynak olarak genellikle hadisler yer almış, ayrıca ayetler, çeşitli rivayetler, peygamber kıssaları, hikayet ve haberlerle muhtelif fıkıh ve fetva kitapları kullanılmıştır. Eserde yer alan üç bapta 68 ayet, 3kudsî hadis, 212 hadis, 7 peygamber kıssası (Hz. İsa, Musa, Davud, Süleyman), 40 rivayet (hadis, haber, görüş vs.), 12 haber, 25 nakil ve rivayet (Meşârık, Mesâbîh, Hulâsatu'l-fetâvâ, muhtelif fetva kitapları, Şir'atü'l-İslâm, Hulâsatu'l-hakâyık, Minhâcu'l-âbidîn, Kadı Beydavî Tefsîri, Ziynetü'l-müfti,Kenzü'l-ahbâr, Cevahirü'l-ahbâr, Keşşâf adlı kitaplarla İmam-ı Azam, İmam Gazali vs. alimlerden görüşler) kullanılmıştır.

Eserde yer alan hadislerin bazıları ibadetleri teşvik tergib maksadıyla kullanılmış olup aralarında zayıf olanlar da bulunmaktadır. Mesela: *"Ziyâretü'l-ulemâi ehabbu ila'llahi min-seb'îne tavâfen havle'l-ka'beti" Ulemayı ziyaret Allah'a yetmiş Kabe tavafından daha sevimlidir." "Alimlere selam vermek bir yıllık ibadetten hayırlıdır." "..Sözi tesir idüp ol yemişden yiyüp cennetden sürüldi. Pes ol ecildendür ki şimdi erler avrat sözine uymamak gerekdür belki ne söylerse hilafın işlemek gerekdür"* (vrk. 49a).Burada, abdestte uzuvların yıkanış sebebi Adem'in yasak ağaçtan yemesi ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır ki bu tür rivayetlerin İsrailiyat kaynaklı olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Türk kültürü ve edebiyatında topluma öğütler vermek için dinî-tasavvufî konularda birçok nasihat eseri yazılmış ve bunların birçoğu ilmihal bilgilerine dayalı olmuştur. Anadolu'da büyük bir kısmı 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış olan bu eserlerin ortak bir dil ve üslup içinde yazıldıkları ve aynı dil ve üslup özelliklerinin 19. yüzyıla kadar devam ettiği müşahede edilmektedir. İşte bu eserlerden birisi de Kocaelili Ak Ali Efendi tarafından yazılan *Fezâil* adlı eser olup, bu eser klasik Osmanlı ilmihal ve nasihat eserlerinde hâkim olan tertip ve üslupla yazılmıştır. Kocaelili olduğu bizzat kendisince ifade edilen Ak Ali Efendi'nin kabri bugün Yunanistan'da olup orada cami imamı olarak görev yapmış ve bulunduğu yerdeki halkı irşat etmek amacıyla hem ilmihal hem de nasihat amaçlı eserler kaleme almıştır. Eserinde kullandığı kaynakların çoğunun, halka öğüt vermek amacıyla yazılmış, tasavvufî konuların sıkça geçtiği, ancak zayıf hadisler yönünde de epey zengin bulunan kitaplardan oluştuğu dikkati çekmektedir. Eserin bilinen 25 adet yazma nüshası bu eserin yazıldığı bölgede ve Anadolu'da çok okunduğunu gösterdiği gibi, bazı karinelerden hareketle yakın tarihimizde kaleme alınmış bazı ilmihal kitaplarında da etkisinin bulunduğu söylenebilir. Eserde geçen birçok rivayet, haber, hikayet vs.nin tahkik ve tashihe muhtaç bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Ak Ali Efendi, *Fezâil*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 07 El 2560/1.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.

KARAMÜRSEL NÂİBİ ABDULLAH ŞEVKET VE OSMANLI DÖNEMİNDEKİ DİĞER KOCAELİLİ (İZMİTLİ) ÂLİMLER

Recep DİKİCİ*

Giriş

Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin komutanlarından olan Karamürsel, Osmanlı Devleti'nin ilk Kaptan-ı Deryası'dır. İzmit civarını fethetmiştir. "Karamürsel" kazası onun adını taşır[1]. Doğum ve vefat tarihleri belirsizdir. Karamürsel'in bağlı olduğu Kocaeli ise, Türk-İslâm kültürünün bin yıla yakın geliştiği ve hâkim olduğu bir şehirdir. Bu bölgedeki mevcut medreseler ile muhtelif bilim dallarında yetişen âlim ve edipler, bu gerçeği açıkça göstermektedir. Bu yüzden Nadir Tabakât kitaplarından ve Türkiye İhtisas Kütüphânelerinden tespit edebildiğimiz Osmanlı dönemi Karamürsel ile Kocaelili âlimlerin hayatları ile kütüphânelerde bulunan Arapça ve Osmanlıca elyazması ve matbû eserlerinden geri kalanları topluca sunmak, bilim dünyası için son derece faydalı olacaktır. Böylece Kocaeli'nin kültür tarihi ile ilgili ciddî bir boşluk doldurulacak ve araştırmacılara bu hususta hareket noktası sağlanacaktır.

I. Kocaeli Tarihi Sempozyum'unda "Osmanlı Döneminde Kocaelili (İzmitli) Âlim ve Edipler" adlı bildirimi sunmuştum. Ancak daha sonraki araştırmalarım sırasında Karamürsel kazası Nâibi Abdullah Şevket'in "Ahlâk-ı Dînî" ve "Necâtü'l-mükellefîn" adlı eski harfli nâdir eserleri, İzmitli âlimlerden Ahmet Hilmi Efendi'inin "Muhibbu'l-fıkh li hıfzi'd-dîn" ve Dr. Feyzullah İzmidî (Feyzullah Paşa)'nin tıp sahasındaki "İlmu'l-emrâz" ve "Usûl-i teşhis-i marazî" adlı eski harfli nâdir eserleri ile yine bu dönemde yaşamış olan İzmitli âlimlerden Muhyiddîn Efendi'nin "Fevâidü'l-mübtedî", İsmâil Hakkı Efendi'nin "Tenbîhü'l-mü'minîn" ve Ahmed Efendizâde Ali Vasfi Efendi'nin "Tasrîfât" adlı eserlerini tesbit ettim. Bu ikinci bildirimde, birinci bildirimin devamı niteliğinde olmak üzere, adı geçen zatların hayat ve eserleri tanıtılacak ve bu eserlerin muhtevâlarından örnekler sunulacaktır. Bu arada mevzûmuza zemin teşkil etmesi bakımından Kocaeli'nin Osmanlı Dönemindeki tarihi ve kültürel durumuna ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

Bir milletin manevî kültür değerlerinin yekûnunu din, dil, tarih, sanat, edebiyat, örf ve âdetler ile düşünüş ve yaşayış tarzları meydana getirmektedir. Bu kültür değerleri, milletlerin hayatında önemli bir yer tutarlar. Milletler, bu tip kültür değerleri üzerinde hassasiyetle dururlar ve bunları mümkün mertebe zedelemeden ve hatta geliştirerek kendinden sonraki nesillere devrederler. Kocaeli kültürünü de gün yüzüne çıkartmak, şanlı milletimizin bu

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı rdikici@selcuk.edu.tr

1 Komisyon, "Karamürsel", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1974, XXI, 306-307; Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi*, "Kocaeli", İstanbul, VII, 4998; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972, I, 119, 348, 551.

azîz değerlerine katkıda bulunmaktır. Nitekim Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, bu kutsal amaca hizmet edecektir.

Kocaeli ancak Osmanlı Devleti'nin fethi ile kesin şekilde Türk hâkimiyetine girmiştir. Orhan Gazi 1331'de İzmit'i kuşatmış, fakat Bizans İmparatoru büyük bir kuvvetle gelince Orhan Gazi muhasarayı kaldırmıştır. Önceleri İznikmid olarak kullanılan adı, sonraları kısaltılarak İzmid'e (İzmit) çevrilmiştir.

1337'de Orhan Gazi zamanında Akça Koca[2] emrindeki Türk ordusu İzmit ve çevresini fethetmiştir. Orhan Gazi İzmit'i il olarak büyük oğlu Rumeli Fatihi Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'ya vermiştir. Akça Koca Karadeniz'e kadar bütün bölgeyi fethetmiştir. Böylece ilk defa Karadeniz sahiline inilmiştir.

28 Temmuz 1402'de Ankara Meydan savaşında Yıldırım Beyazıt'ın ordularını yenen Timur'un ordusu İzmit'e kadar gelmiş ve İzmit'i ele geçirmişlerdir. Timur'un geri çekilişinden sonra, "Fetret Devri"nde Osmanlı şehzâdeleri arasında saltanat kavgasından faydalanan Bizans, İzmit'i geri almıştır. Yavuz Sultan Selim devrinde İzmit tersanesi düzenlenmiş ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde İzmit en parlak dönemini yaşamıştır.

1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey, Pereke, Gebze, Pendik, Kartal gibi İzmit'i yeniden fethetmiştir.

1481 senesinde Fatih Sultan Mehmet büyük bir ordu ile İtalya üzerine sefere çıkarken, İzmit'in Gebze ilçesinde şehid olmuştur.

Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova ve Gebze kazaları 1888'de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır. XIX. yüzyılda İstanbul ile İzmit arasında işleyen körfez gemi seferleri ve Haydarpaşa-Ankara demiryolunun buraya ulaşması (1873), şehrin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle bu yüzyılın sonlarına doğru Sırrı Paşa'nın[3] mutasarrıflığı sırasında İzmit daha da canlanmıştır. II. Abdülhamid'in yirmi beşinci cülûs yıldönümü anısına mutasarrıf Musa Kazım Paşa, saat kulesini yaptırmıştır.

1900'lerde şehrin nüfusunun yirmi üç mahallede 15.000 kişi olduğunu belirten Şemseddîn Sâmî, şehrin ortasında Yeni Cami, dışında Eski Cami isimlerinde iki büyük cami-i şerîf ile birkaç diğer cami ve mescid, bir Rum kilisesi, bir Ermeni kilisesi, bir manastır, bir idâdî, bir rüşdiye ve birkaç sıbyan mektebi bulunduğunu kaydetmektedir[4].

Kocaeli, Birinci Dünya Harbinden sonra 6 Temmuz 1920 ile 27 Haziran 1921 arasında 11 ay 22 gün İngiliz ve Yunan işgalinden sonra yeniden geri alınmıştır. 1924'te ise İzmit, Kocaeli'nin merkezi olmuştur[5].

İzmit'teki İbtidâîye ve Rüştiyelerin[6] yanı sıra, kaynaklardan tesbit edebildiğimiz Osmanlı Dönemi İzmit Gazi Süleyman Paşa Medresesi ve Fevziye Medresesi, Kanuni devrinde 1568 yılında tamamlanan Pertev Paşa Külliyesi (kervansaray, câmi, çeşme, sıbyan

2 Akça Koca'nın şeceresi şöyledir: Akça Koca, Afadal (Fazlullah Paşa), Mevlâna Kutbeddîn, Seydi Çelebi (bk. Uzunçarşılı, I, 553.

3 Osmanlı valisi ve âlimi olan bu zat, 1312 (m. 1895)'de vefat etmiştir. Sultan Mahmud türbesi kabristanındadır. "Şerh-i Akâid" tercümesi ve "Sırrü'l-Furkân" tefsîri basılmıştır.

4 Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1315/1897, II, 848.

5 Kocaeli-İzmit hakkında geniş bilgi için bk. Sâmî Şemseddîn, *Kâmûs'l-A'lâm*, "Koca Îlî" maddesi, İstanbul, 1315, II, 3714; aynı eser, "İzmîd" , II, 837 vd.; Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945, s. 34-35; Engür Ürkmez, *İzmit ve Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007, s. 24-25; Besim Darkot, "Koca-eli", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, VI, 830-831; Heyet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, XII, 114-115; Cengiz Akgün, *Gebze'de İz Bırakanlar*, Kocaeli, 2006; Komisyon, "İzmit", *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971, VI, 634-635; İlyas Bostan, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 536-541; Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, 1946, IV, 145; Uzunçarşılı, I, 119, 348, 551.

6 1859'da Anadolu'da açılan ilk rüşdiyelerden biri de, İzmit'te yer alıyordu (bk. Metin Tuncel, "İzmit (Bugünkü İzmit)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 541-542).

mektebi, imaret)[7], Şeyh Muhyiddîn Muallimhânesi, Kandıra Hacı Dursun Medresesi, Gebze Mustafa Paşa Medresesi Kocaeli ili sınırları dâhilinde bilimsel ve kültürel faaliyetlerin pek fazla olduğunu göstermektedir. Şimdi Osmanlı Döneminde yaşamış olan Karamürsel ve Kocaelili âlimleri ve eserlerini sırasıyla sunalım:

Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket

Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket, İçel asıllı olup, babası Ahmet Hamdi Efendi'dir. Maalesef kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun fıkıh ve ahlâk ilimlerinde derin bilgisi olduğu, kaleme aldığı "Ahlâk-ı Dînî" ve "Necâtü'l-mükellefîn" adlı eski harfli nâdir eserlerinden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Abdullah Şevket, Bandırma nâipliği de yapmıştır[8].

Nâiplik, idârî, dînî ve hukûkî konularda yetki sâhibi olan kişilerin yetki ve vazifelerini vekil olarak yürüten kimselere verilen unvandır. Nâipler yaptıkları vazifelere göre şu kısımlara ayrılırlar:

Kaza nâibi: Kazalara bağlı nahiyelerin şerî (dînî) işlerine, kaza kadısı adına bakan kimseye denirdi.

Arpalık nâibi: Şeyhulislamların ve eyâlet kadılarının (mevâliler) vazifeden alınmalarından sonra, kendilerine verilen arpalıkların gelirini onlar adına idare eden kimseler olup, tayinleri Anadolu veya Rumeli kazaskerleri tarafından tasdik edilirdi.

Ayak nâibi: Eyâlet kadılarının yanında kadı adına esnafı denetleyen vazifeliye denirdi.

Bâb nâibi: Eyâlet kadısının yanında kadıya yardımcı olan ve onun adına dava dinleyen ve hüküm veren kimseye denirdi.

Mevâlî nâibi: Eyâlet kadılarının tayin edildikleri eyâlete gitmedikleri durumlarda gönderdikleri vekile denirdi. Nâip kadıdan vekil olduğuna dair bir vesika alır, bunu da o kadılığın kazaskerine tasdik ettirirdi.

Şer'iyye mahkemelerinin kaldırılmasıyla birlikte nâiplik ve nâipler de lağvedilmiştir[9].

1. Ahlâk-ı Dînî (dînî ahlâk) adlı eseri:

Abdullah Şevket'in dînî ahlâka dâir kaleme aldığı bu eserin (398 s.) muhtevâsından bazı mevzuları sırasıyla kaydedelim:

Çocuğun Anne-Babasına Karşı Yükümlü Olduğu Vazifeler

Bu da 12 çeşittir:

1. Anne-baba çocuklarını azarlasa ve tekdir bile etse, söz ve hareketle karşılık vermeksizin tam bir ciddiyetle söz dinlemesi.

2. Anne-babanın mertebeleri daha aşağı olsa bile, saygı göstermek için anne-baba ayağa kalktığında veya üzerine doğru geldiğinde ayağa kalkmaktır.

3. Allahü teâlâ'ya isyân olmadıkça, hakkında zararlı olsa bile her bir emirlerini yerine getirmektir.

4. Yürürken ve hareket halinde iken, anne-babaya saygı göstererek önlerine geçmemektir.

7 Komisyon, "İzmit", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1972, XX, 478; ayrıca bk. *Dersaadet İle Vilâyât-ı Osmaniye'de Bulunan Kütüphanelerin Esâmisiyle Kütüb-i Mevcûde ve Mevkûfe Miktarları*, Ankara Milli Kütüphâne, 162, varak. 20b; ayrıca Kocaeli'deki Osmanlı Medreseleri hakkında geniş bilgi için bk. Cahit Baltacı, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 259, 282, 376, 388.

8 Karamürsel ve Mudanya Nâipliği yapan Abdullah Şevket'in Naipliği hakkında bilgi için bk. Bursa Arkoloji Müzesinde bulunan Mudanya Şer'iyye Sicilleri (bk. Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul, 1988, s. 205).

9 *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, XV, 112.

5. Anne-babanın seslerinden daha yüksek sesle konuşmayarak, her durumda saygılı görünüşü göstermektir.

6. Davetlerine yumuşak söz, güler yüz ve çok hızlı bir şekilde icabet etmektir.

7. İşler, sözler ve hallerde daima anne-babanın hoşnutlukları dairesinde hareket etmektir.

8. Anne-babasını kendisi ve çocukları üzerine tercih ederek, onlara hizmet, hürmet ve tevazu göstermektir.

9. Anne-babaya iyilik ve ihsan ettiklerinden ve emirlerini yerine getirmekten bahsederek, azarlama ve serzeniş etmeyip, insanlık hali hizmetinizi tam yapamıyorum, kusurluyum gibi mahcubiyet göstermektir.

10. Anne-babaya hiddet, şiddet ve kızgınlıkla bakmamaktır.

11. Kaşları çatık çirkin bir yüzle ve göz ucuyla bakmamaktır.

12. Anne-babanın izin ve ruhsatlarını almaksızın yolculuğa çıkmamaktır[10].

Geçimi Temin İçin Çalışmanın Lüzumu

Bir hadîs-i şerîfte de belirtildiği gibi, dünyada herkes durumuna göre çoluk çocuğunun geçimini sağlamak ve zarûrî olan insanî ihtiyacını gidermek için, meşrû maişetin tedâriki lâzımdır. Fakat asıl maksad, ebedî nimet ve seâdet-i sermediyeye kavuşmak için, iyi ameller işlemeye zaman harcamak çok gereklidir.

"Allah'a amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır." meâlindeki hadîs-i şerîf, devamlı yapılan az iş başladıktan sonra bırakılan çok işten daha hayırlıdır anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Ali (radıyallahu anh) de, hikmetli sözünde "Âbidin devam edip terk etmediği az ibadet yapmaktan usanılıp terk edilen çok ibadetten hayırlıdır." buyurmaktadır. Dünya için âhireti, âhiret için dünyayı terk etmeyip, az da olsa her ikisi için çalışmalıdır. İbrahim Ethem hazretleri hem dünya hem de âhiret için çalışmıştır. Nitekim gündüzleri su çekip koyun gütme ücretiyle yaşamını sürdürüyordu ve geceleri ise sabaha kadar ibadet ediyordu. Allahü teâlâ bir topluluğun başarısızlığını isterse, onların arasına düşmanlık koyar, onların düzgün hal ve geçimlik teminine engel olur. Fakat icrâ edilmekte olan bir işten beklenen neticenin yavaşlamasından dolayı işi terk etmeyip, her halde sabır ve teennî lâzımdır. Şâirlerden biri:

"Benim dünyada tecrübeyle bildiğime ve anladığıma göre sabır için, mutlaka eseri güzel olan bir netice vardır. Yani sabrın sonu selâmettir. Arzu ettiği işe gayret gösterince ve sabredince zafer elde etmeyen nâdirdir. Belki sabreden kimse, istediğine nâil olur." demiştir. Bir işe başladıktan sonra "işinde sâbit olan ürün elde eder." sözüne uymayıp, bir ağacı kök salmadan oradan oraya götürüp dikmek gibi işten işe geçmek, ağacın kurumasına sebep olduğu gibi başarısızlığa yol açar.

En iyi kazanç yolu, ticaret, muhafızlık ve sanaattır. Bununla beraber dînen haram ve yasak olan şeyler hâriç hiç bir iş ayıplanacak bir iş değildir. Fakat bazısı bazısından daha faziletlidir. Sanat, ziraat ve ticaret gibi maişet sebeplerine sarılan kulunu Allahü teâla sever, ondan râzı olur buyuruğu hâricinde, peygamberimizin "Şüphesiz Allahü teâlâ profeyonel (meslek sâhibi) mü'min kulunu sever." meâlindeki hadîs-i şerîfi vardır.

Hikmet sâhibi âlimler, "Nefsine götüremeyeceği yükü yükleme, sana faydası olmayan bir işle meşgul olma, her ne kadar sevseler de kadın zümresine mağrûr ve meftûn olma, ne kadar çok olsa da dünya malına güvenme. Ancak Allahü teâlâ hazretlerine itimad et." demişlerdir[11].

10 Abdullah Şevket, *Dîn-i Ahlâkî*, Neşreden: Çatalcalızâde Ahmet Hilmi, İstanbul, 1328, s. 215-216.
11 Aynı eser, s. 84-88.

Evler ve Mekânlar

Hazret-i Ali'ye göre**,** evin şerefinin ve bereketinin, yerinin iyi olması, sahasının geniş olması ve komşuların güzel ahlâklı olmalarıdır. Dünyada dört haslet seadet ve dört haslet de mutsuzluk alâmetidir. Seâdetten olan dört haslet; kişinin hanımının sâliha, evinin geniş, komşusunun sâlih, arabasının güzel ve gösterişli olmasıdır. Mutsuzluktan olan dört haslet ise, kötü komşu, kötü hanım, dar mesken, kötü arabadır. Bu anlamda bir hadîs-i şerîf'in meâli: "Komşunun ırzı ve malının komşuya haramlığı, katlinin haramlığı gibidir. Yani komşunun kanını akıtmak nasıl haram ise, ırz ve malına zarar vermek de haramdır. Diğer bir hadîs-i şerîf'de ise meâlen "Bir kimse Allah'a ve âhiret gününe imân ediyorsa, misafirine ikrâm edip, komşusuna da eziyet etmesin." buyurulmaktadır. Hikmet sâhibi bir âlim ise, "Komşusunun evinin içinde ne olup olmadığını tecessüs eden (casusluk eden) ve muttalî olmak isteyen kimse, namus perdesinin yırtılmış olmasına sebep olur." demektedir.

Ebû Abdullâh (radıyallahu anh), "Evin tavanı nihayet sekiz arşın yüksekliğinde olmalıdır. Bunun fazîleti, meskeni şeyâtîndir (şeytanların meskeni olmasıdır). Hânenin tavanı sekiz arşından fazla olursa, âyetü'l-kürsî yazılmalıdır." demiştir.

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiğine göre, "Yeni eve girileceği zaman Allah rızası için kurban kesilmesi, etlerinin fakirler yedirilmesini, binâda lüzumsuz şeyler yapılarak israfa yol açılmamasını, evin içinin ve müştemilâtının temizlenmesi gerekir."

Peygamber efendimiz, yeni elbise giydiği zaman, Cenâb-ı Hakka hamdü senâ eder, iki rekat şükür namazı kılar, eski elbisesini ise fakirlere verirdi. Yine Peygamberimiz, gece her kabın ağzının kapanması, su kırbasını ve destisinin ağzının bağlanması, kapıların sağlam bir şekilde kapatılıp, kandil ve ateşin söndürülmesini buyurmaktadır.

Hz. Ali, hayvan haklarıyla da ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: "Cenâb-ı mâliki'l-mülk hazretlerinin size mülk olarak verdiği ve ihsan ettiği eşya ve mallarınızdan koyun, kedi, güvercin ve bunlara benzer hayvanlar hakkında, Allahü teâlânın sizlere azap etmesinden sakınınız. Zira bunlardan bazısının zekâtından ve bazısının infâk, iâşesi ve güzel bir şekilde muhafazasından mesulsünüz." Bir hadîs-i şerîf'te de "Koyun ve tavuk, hânede berekettir." buyurulmaktadır. "Kırlangıç kuşlarının evinizde meskûn olmasına engel olmayınız." buyurulmaktadır. Diğer bir hadîs-i şerîfte de "Hânenizde evi öğrenmiş koyun ve keçi edininiz (besleyiniz). Zira şeytan bunlar ile meşgul olup, çocuklarınıza tasallut etmez." demektedir.

Kedi, güvercin ve horoz bulunmayan hânenin mamur olmayacağı, Ebu'l-Hasan (radıyallahu anh)'dan rivâyet edilmiştir[12].

Allahü Teâlâ'nın Yasakladığı Şeyler

1. Cünüp iken yemek yemek.
2. Dişleriyle tırnak kesmek.
3. Banyoda misvak kullanmak.
4. Cami ve mescidlere tükürmek.
5. Fare artığını yemek.
6. İki rekat namaz kılmadığı halde, mescide girip çıkmak.
7. Meyvesi çıkan ağaç ve yol üzerine küçük veya büyük defi hâcet etmek.
8. Sol el ile yemek.

12 Aynı eser, s. 325 vd.

9. Bir tarafa dayanıp da yemek.

10. Kabirleri kireçle sıvamak.

11. Minberlerde namaz kılmak.

12. Açıkta yıkandığında avret mahallini açık tutmak.

13. İstincâ (necâset) ipriğinden su içmek.

14. Durgun su üzerine, güneşe ve aya karşı işemek.

15. Bir adet ayakkabı ile yürümek.

16. Ayakta ayakkabı giymek.

17. Tuvalette kıbleye karşı oturmak.

18. Hastalık esnasında bağırmak ve feryat etmek.

19. Cenâzenin iyi taraflarını sayarak yüksek sesle ağlamak.

20. Böyle ağlayanları dinlemek.

21. Kadınlar için cenazeyi açıp göstermek.

22. Âyet-i celîle yazarken bir âyet veya bir harfi tükrükle silmek.

23. Tükrükle Kur'ân'dan bir şey silmek.

24. Rüya ile ilgili kasden yalan söylemek.

25. Ruh sâhibi olan hayvanların tasvîrini yapmak.

26. Hayvanları veya hayvanın bir uzvunu ateşle yakmak.

27. Namaz vaktini ilân ederken horoza küfretmek.

28. Cinsellikten çok bahsetmek.

29. Evin çöplüğünde yatmak.

30. Ellerinde et veya balık kokusu olduğu halde uyumak.

31. Kocasından izin almadan evden çıkmak.

32. Kocasından başkası için süslenmek.

33. Bir bayanın lüzumundan fazla koşması.

34. Mahremiyetini başka erkek veya kadına anlatmak.

35. Bir adamın diğer adama kız kardeşimle evlenirsen, ben de senin kız kardeşinle evlenirim diyerek mehir kesmek.

36. Kâhin ve müneccime gitmek ve sözlerini doğrulamak.

37. Tavla ve satranç oynamak.

38. Ud ve tanbur çalmak. Abes ve gıybeti dinlemek.

39. Nemmamlık etmek (söz taşıyıcılık yapmak) ve nemimeyi dinlemek.

40. Günahkârın günahkâr olduğunu bildiği halde davetine icabet etmek.

41. Yalan yere yemin etmek.

42. İçki içilen sofrada ve yerde oturmak.

43. Bir kimsenin yüzüne vurmak.

44. Altın ve gümüş kaptan yemek ve içmek.

45. Sararmadan ve kızarmadan yani olgunlaşmadan ağacın üzerindeki meyveyi satmak[13].

Ahlâk-ı Dînî adlı eserin içindeki konuları şöyle sıralayabiliriz:

İfâde-i mahsûsa[14], mukaddime[15].

Birinci bâb şahsî vazifeler beyanında olup, 24 fasıldır; birinci fasıl nefsin hayvanî rezilliklerden temizlenmesi, ikinci fasıl Kötülüklerin analarından hased, üçüncü fasıl riya, dördüncü fasıl ucb ve kibir, beşinci fasıl azaların lehlerine olacak şekilde kullanılmasının fazileti, altıncı fasıl iyiliklerin ve kötülüklerin kaynağı olan yedi aza, yedinci fasıl yedi azadan göz, sekizinci fasıl kulak, dokuzuncu fasl dil, dilden sadır olan sekiz çeşit günahlardan birincisi yalan, ikincisi vaadde durmamak, üçüncüsü gıybet, dördüncüsü insanlara gösteriş, onlarla cedelleşme ve münakaşa etmek, beşincisi nefsi temizlemek, altıncısı lanet etmek, yedincisi insanlara beddua, sekizincisi insanlara hakâret etmek, onuncu fasl yedi azadan karın, on birinci fasıl yedi azadan tenâsül organı, on ikinci fasıl yedi azadan iki el, on üçüncü fasıl yedi azadan iki ayak, on dördüncü fasıl tek başına yemek ve içmek, on beşinci fasıl toplulukla yemek, on altıncı fasıl yiyecek ve içeceklerin efdali, on yedinci fasıl yollar ve geçitlerden geçmek, on sekizinci fasıl yollar ve geçitlerde insanî vazifeler, on dokuzuncu fasıl geçimini temin etmek için çalışmak, yirminci fasıl tenbellik, yirmi birinci fasıl en faziletli sanatla meşgul olmak, yirmi ikinci fasıl satıcının müşteriye müşterinin ise satıcıya karşı muameleleri, yirmi üçüncü fasıl ölüm korkusunu gidermek, yirmi dördüncü fasıl hüznü gerektiren sebepleri defetmek[16].

İkinci bâb dînî vazifeler olup, 16 faslıdır; birinci fasıl her halü karda Allahü teâlâ'yı anmak, ikinci fasıl hakikî mabuda karşı kulluk görevlerini yerine getirmek, üçüncü fasıl tevbenin tarifi ve nalsa sübûtu, dördüncü fasıl günakları bilmek, beşinci fasıl tevbenin hâsıl olma keyfiyeti, altıncı fasıl camilerde cemaatla kılınan namazı fazîleti, yedinci fasıl cami ve mescidlere gerekli saygının gösterilmesi, sekizinci fasıl selâmın lüzumu ve veriliş keyfiyeti, dokuzuncu fasıl selâmın manevî meziyeti, onuncu fasıl iyilik ve ihsanın övülmesi, on birinci fasıl kendisinden istenilenilen kişinin isteyene yumuşak ifâde ile muamele etmesi, on ikinci fasıl isteyenin riâyet etmesi gereken şartlar, on üçüncü fasıl süalin zemmi, on dördüncü fasıl misafirinin vazifeleri, on beşinci fasıl ev sahibinin misafire karşı vazifeleri, on altıncı fasıl misafirin ev sahibine karşı vazifeleri[17].

Üçüncü bâb medenî vazifeler olup, 23 fasıldır; birinci fasıl öğretmenin vazifeleri, ikinci fasıl öğrencinin vazifeleri, üçüncü fasıl çocukların anne-babasına karşı mükellef olduğu vazifeler, dördüncü fasıl anne-babanın hoşnutluğunu kazanmanın faziletleri, beşinci fasıl tanımadıklarımızla musâhabet, akraba ve arkadaşlarla musâhabet, yedinci fasıl tanıdıklarımızla musâhabet, sekizinci fasıl muhhabet ittihaz edilecek kimselerde ne gibi haslet aranılması gerektiği, dokuzuncu fasıl musâhabet hukuku, onuncu fasıl halk ile musâhabet, on birinci fasıl kelâm, on ikinci fasıl konuşma şartları, on üçüncü fasıl lafz ve manaların fesâhat ve belâgatı, on dördüncü fasıl her konuşanın riâyete mecbur olduğu vazifeler, on beşinci fasıl latîfeleşmek, on altıncı fasıl latîfleşme sırasındaki muâmele, on yedinci fasıl resmî olan suâl ve cevap, on sekizinci fasıl gayr-ı resmî suâl ve cevaplar, on dokuzuncu fasıl her hususta istişârenin lüzûmu, yirminci fasıl müsteşarda (istişâre edilen kişide) beş hasletin bulunması lüzûmu, yirmi birinci fasıl anne-babanın çocuklarına

13 Aynı eser, s. 374-376.
14 Aynı eser, s. 3 vd.
15 Aynı eser, s. 7 vd.
16 Aynı eser, s. 16 vd.
17 Aynı eser, s. 114 vd.

muhabbet, ta'lîm ve terbiyelerine dikkat etmelerinin lüzûmu, yirmi ikinci fasıl çocukların anne-babalarına itatatı ve evlâdın ta'lîminin lüzûmu, yirmi üçüncü fasıl babalık ve evlatlığın dünya ve âhiret rabıtası[18].

Dördüncü bâb resmî vazifeler olup, 12 fasıldır; birinci fasıl ulülemre ve hükumete itaat, ikinci fasıl giyinmek, üçüncü fasıl giysilerin renkleri, dördüncü fasıl evler ve mekanlar, beşinci fasıl hastalara vazifeler, altıncı fasıl iâde-i hasta, yedinci fasıl hastanın tedavileri, sekizinci fasıl evlenmenin faziletleri, dokuzuncu fasıl kocanın karısı üzerindeki hakları, onuncu fasıl karının kocası üzerindeki hakları, on birinci fasıl koca ve karının her birinin diğerine sevgi göstermesinin lüzûmu, on ikinci fasıl koca ve karı haklarında bazı ayrılıklar[19].

Beşinci bâb insanın hayvan ve bitkilere karşı vazifeleri bir dînî vecibeler olup, 5 fasıldır; birinci fasıl insanın hayvanlara karşı vazifeleri, ikinci fasıl insanın bitkilere karşı vazifeleri, üçüncü fasıl dinin yasakladığı şeyler, dördüncü fasl insanın vazifelerinin hulâsası olan haklar, beşinci fasıl bazı dinî tavsiyeler[20].

Hâtime, fezleke-i manzûme[21].

2. Necâtü'l-mükellefîn (mükelleflerin kurtuluşu) adlı eseri:

Necâtü'l-mükellefîn[22] adlı eserinin (371 s.) mukaddimesinde efâl-i mükellefîn hakkında bilgi veren Abdullah Şevket şöyle demektedir: "Fıkıh ilmi, ef'âl-i mükellefîn'i yani, bedenle yapılması ve sakınılması gereken emirleri, yasakları ve mübahları öğretir. Fıkıh bilgisi dörde ayrılır: 1. İbâdet bilgileri (namaz, oruç, zekât, hac, cihad bilgileri), 2. Münâkehat (evlenme, boşanma, nafaka ve dalları), 3. Muâmelat (alışveriş, kira, şirketler, faiz, miras bilgileri), 4. Ukûbat (hırsızlık, gasp, katillik gibi suçlara verilen cezalar)." İbâdet ve ukûbat bahislerini işlemeden itikâd hakkında bigi vereceğini bildirmektedir.

Bu eserin muhtevâsından bazı kısımları şöyle zikredilebilir:

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat İtikâdı

Mü'min olan bir kimsenin gerçek mabûd olan Cenâb-ı Hakkın emirlerine sarılması ve yasakalarından sakınması lâzımdır. Bilindiği üzere imân- taklîdi bir parça arızaya tesadüf etse yok olacağından, imân-ı tahkîkiye'yi elde etmeye çalışmalıdır. Bu, insanın zarurî ihtiyaçlarından olan yemek ve içmekden daha çok lâzımdır. Çünkü insanoğlunun iki dünya seâdetine ulaşması ve sonsuz nimetlere kavuşması için, Allahü teâlâ'nın zâtını ve sıfatlarını tam olarak bilmek lâzım olup, bu da hakîkî yaratıcının (dünyadaki) âyetlerini fikrederek ve düşünerek, eserden müessire istidlâl yoluyla hâsıl olur.

Mütekellifîn itikâd bakımından eshâb-ı Resûllillâh'a tabi ve yollarından gidiyorlarsa, onlara "Ehl-i Hak ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat", eğer bunun aksine olup eshâb-ı güzînin yolunu inkâr ederlerse "muhalifler taifesi ve ehl-i bidat ve dalâlet" diye isimlendirilir.

Muhalif gurup, önce altı fırkaya ayrılmışlardır. Zikri geçen fırkalara kaderiye, cebriyye, râfidiyye, hâriciyye, müşebbehe, mürcie denilir. Bidat ehli, yetmiş iki fırkadır. Nitekim Peygamber efendimiz "Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak ve bir fırkası ehl-i cennet olup, geri kalanları cehennem ehlinden olacaktır". İtikadda şeri şerîfe ve Eshâb-ı güzîne uyduklarını ilân etmişlerdir.

18 Aynı eser, s. 202 vd.
19 Aynı eser, s. 308 vd.
20 Aynı eser, s. 360 vd.
21 Aynı eser, s. 397-398.
22 Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, İstanbul, 1943, II, 1929.

Hadîs-i şerîfte zikredilen Ehl-i Hak ve Ehl-i Cennet olan fırka-i nâciye, ehl-i sünnet ve'l-cemaat olup, bu da iki kısma ayrılır: Birinci kısım İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî hazretlerine olanlardır ki, bunlar Eş'ârî diye isimlendirilmektedir. İkinci kısım da İmâm Ebû Mansûr Mâturîdî'ye tabi olanlardır ki, bunlara Mâturîdî denir. Hanefî mezhebinde olanlar, Mâturîdî, Şâfiî mezhebinden olanlar ise Şâfiî diye ismlendirilir[23].

Büyük İslâm Âlimlerinin Beyân Ettikleri Güzel Ahlâk

Birincisi ihsândır. İhsân, senin hakiki mabûdu görür gibi ibadet etmendir. Her ne kadar mabudu görmüyorsan da, o seni görüyor ve seni senden daha iyi biliyor, öyle ise namaz kılarken allahü teâlâ'nın huzurunda olunması gerektiği gibi bir vaziyette olmak demektir. Şu halde namazın tâdili erkânına riâyet etmemek terbiyesizlik olmuş olur.

İkincisi ihlâstır.

Üçüncüsü günah işledikten sonra tevbe ve istiğfâr etmek.

Dördüncüsü istikâmet.

Beşincisi sadâkattir. Birisi kalpten, diğeri de dilde olup, her halükarda istikâmet üzere olmaktır.

Altıncısı ibâdet ve maişette iktisat yani ifrat ve tefrit etmeyerek ibadet ve maişette uyulması gereken kâideye uymak.

Yedincisi başkalarının ayıbını teftiş etmeyip daima kendi ayıbını ve kusurunu tenkit ile meşgul olmaktır.

Sekizincisi Her bir muâmelede insâf.

Dokuzuncusu teslimet ile beraber itikâd.

Onuncu dört şer'î delilden birisiyle haramlığı sabit olmayan ve fakat aklen mecaz ve müstahsen görülmeyen fiillerde sakınmaktır.

On birincisi kendisinde beis olan şey için, beis olmayan şeyden kaçınmak.

On ikincisi himmetinin yüksek olması.

On üçüncüsü yollardaki eziyet veren şeyleri kaldırmak.

On dördüncüsü her işte istişâre ve istihâre etmek.

On beşincisi herkese hürmet etmek.

On altıncısı beşerin en faziletsini azîz ve celâlet sâhibi kılmak.

On yedincisi müminlerin kalplerine sevinç koymak.

On sekizinci terbiye ve edep dâhilinde irşâd etmek ve irşâd istemek.

On dokuzuncusu edepli olmaktır.

Yirmincisi selâmı yaymaktır. Ehl-i İslâmdan tanıdığın ve tanımadığın kimselere selâm vermek. Konuşmakla fitne zuhur edeceğinden korkulduğu için genç kızların yabancı erkekler selam vermesi uygun değildlir. Tavla, satranç, kumar, iskambil ve benzeri oyun oynayanlara ve def-i hâcet yapanlara selâm verilmez.. Çıplak olanlar ile hamam natırlarına selâm verilmez. Hamamda kapalı iseler selâm verilir. İmâm-ı Gazâli'ye göre hamam girildiği zaman selam verilmemesi ve şayet birisi kendisine selâm verir ise selâ lafzıyla selamına karşılık verilmez. Afiyet olsun demek, tercihe şayandır. Hutbede ve açıktan Kur'ân-ı kerîm okunurken, hadîs rivâyet ederken, ilim öğretirken, ezan ve ikamet okurken

23 Abdullah Şevket, *Necâtü'l-mükellefîn,* İstanbul, 1317/1899, s. 76 vd.

selam iâde edilmez. Hâkim hasmının selâmına karşılık vermediği gibi, hasmına selâm da vermez. Mescide, tesbih, zikr ve Ku'rân okuma veya vakti beklemek için oturanlar selâmı red etmezler. Namaz içinde selâm verilse, namaz içinde veya namaz bitiminde selâm red olunmaz. Aynı zamanda Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîf'te "Bir kimse dünyada iken bildiği bir kimsenin kabrine uğrayıp selâm verse, o meyyit onu bilir ve lisan-ı hâl ile selâmı red eder." buyurmaktadır.

Yirmi birincisi komşulara ikrâm etmek.

Yirmi ikincisi soru sorana cevap vermek.

Yirmi üçüncüsü isteyen fakire eziyet etmemek için sormadan vermek.

Yirmi dördüncüsü başkasının azını çok göstermek.

Yirmi beşincisi nefsin azâmetini kırmak ve tahkîr etmek.

Yirmi altıncısı nefsi emmâreyi zabt altına almak.

Yirmi yedincisi herkese güler yüzlü davranmak.

Yirmi sekizincisi herkese tevâzu göstermek. Zira Hazreti Ali "Çamurun çamura üstünlük taslamaya hakkı yoktur." buyurmaktadır.

Yirmi dokuncusu çok tevbe etmektir.

Otuzuncusu iyilik ve takvâya yardım etmek.

Otuz birincisi her işte teennî etmek.

Otuz ikincisi ev işlerinde ve geçiminde tedbirli olmak.

Otuz üçüncüsü tefekkür etmek.

Otuz dördüncüsü kibirli kişiye vakarlı olmak.

Otuz beşincisi insanlara lâyık oldukları değeri vermek.

Otuz altıncısı insanların zillet ve kusurunu bilmiyor görünmek.

Otuz yedincisi ezâ ve cefâya tehammül.

Otuz sekizincisi kaderin hükmüne teslim ve tevekkül etmek.

Otuz dokuzuncusu ezâ ve cefâ etmeyi terk etmektir.

Kırkıncısı zorluk ve şiddetlere sabretmek.

Kırk birincisi âlimlere ve sâlih kimseler hürmet.

Kırk ikincisi küçüklere, yoksullara, yetimlere ve hayvanlara merhamet etmek.

Kırk üçüncüsü çirkin lakapları güzel isimlerle değiştirmek.

Kırk dördüncüsü yasaklanan kelimelerden sakınmak, töhmet ve zulümden kaçınmak.

Kırk beşincisi her bir murada sebat ve metanet göstermek.

Kırk altıncısı nefs-i emmâre ile mücahede etmek.

Kırk yedincisi yararlı olan maslahatları celbetmek.

Kırk sekizincisi Allah için sevmek.

Kırk dokuzuncusu Allah için buğzetmek.

Ellincisi hilmdir.

Elli birincisi hayâ.

Elli ikincisi ahd ve emaneti korumak.

Elli üçüncüsü hüsnü zan beslemek.

Elli dördüncüsü maişet talep etmek.

Elli beşincisi hamiyet.

Elli altıncısı fakirlere, kardeşlere ve zayıflara hizmet etmek.

Elli yedincisi hudû ve huşû.

Elli sekizincisi Allahü teâlânın azabından korkmak.

Elli dokuzuncusu müfsitleri defetmek.

Altmışıncısı Cenâb-ı Hakkın âyetlerini tefekkür etmek.

Altmış birincisi devamlı ilim talep etmek.

Altmış ikincisi Allah'ın azâmetine karşı zillet göstermek.

Altmış üçüncüsü maişet işinde rıfk göstermek.

Altmış dördüncüsü hasta ve sakatlara şefkat göstermek.

Altmış beşincisi mecliste aşağı tarafa oturmaya rıza göstermek.

Altmış altıncısı dâima Cenâb-ı Haktan afv ve mağfiret istemek.

Altmış yedincisi herkesle iyi geçinmek.

Altmış sekizincisi gayret göstermek.

Altmış dokuzuncusu zühd, cömertlik ve hoşgörü sâhibi olmak.

Yetmişincisi şecaat sâhibi olmak.

Yetmiş birincisi kavuştuğu nimetin şükrünü edâ etmek.

Yetmiş ikincisi sulha önem vermek.

Yetmiş üçüncüsü susmak ve sükut etmek.

Yetmiş dördüncüsü karnını haramdan temizlemektir.

Yetmiş beşincisi dünya sevgisini terk etmek.

Yetmiş altıncısı adalet ve insâf sâhibi olmak.

Yetmiş yedincisi af ile muâmele etmektir.

Yetmiş sekizincisi uzlettir.

Yetmiş dokuzuncusu hukûkullah için gazap.

Seksenincisi gayret-i milliye.

Seksen birincisi gıpta etmek.

Seksen ikincisi ferâset sâhibi olmak.

Seksen üçüncüsü vadine vefâ.

Seksen dördüncüsü hakkı kabul etmek.

Seksen beşincisi insanların ihtiyaçlarını gidermek.

Seksen altıncısı iffetli olmak.

Seksen yedincisi geleni karşılamak.

Seksen sekizincisi teheccüd ve nafile namazlara devam etmek.

Seksen dokuzuncusu güzel ve faydaları işeri hatırlamak.

Doksanıncısı insanlara mudâra etmek (idâre etmek).

Doksan birincisi herkese yumuşak sözle hitap etmek.

Doksan ikincisi nefis muhasebesi yapmak.

Doksan üçüncüsü ehline hakkı tarif etmek.

Doksan dördüncüsü resûllahın ehl-i beytine ve ulülemre muhabbet beslemek.

Doksan beşincisi iyilikle ile muâşeret etmek.

Doksan altıncısı nefs-i emmâreye muhâlefet.

Doksan yedincisi sindirim-i nefs.

Doksan sekizincisi verâ ve takvâdır.

Doksan dokuzuncusu emr-i bi'l-marûf.

Yüzüncüsü nehy-i ani'l-münker[24].

"**Necâtü'l-mükelliflîn**" adlı eserinin muhtâvasının başlıkları şöyle sıralanabilir:

İfâde-i mahsûsa[25], mukaddime[26], nehyin ta'rîf ve kısımları[27].

Birinci bâb emir olunan olup, beş fasıldır; birinci fasıl imân ve islâm, Allahü teâlâ'nın tevhîdi, melâike-i kirâm, tırnak kesmek ve bıyık kısaltmak, indirilmiş kitaplar ve sahifeler, resûller ve nebîler aleyhimüsselâm, evliyânın kerâmetleri, beşerin en faziletlileri, hilâfet-i kübrânın fazileti, ba's ve hesap günü, haftanın en şerefli günü, senenin aylarının en faziletlisi, kaza ve kader, kaza ve kaderin tafsilâtı, imânın üç kısmı, edille-i şer'iyye-i erbea (dört şer'î delil), edille-i şer'iyyenin delâlet ve sübutları katî ve zannî olmaları itibarî dört kısma ayrılması, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi, ehl-i sünnetin eşârî ve mâturidî kısımlarına ayrılması, muhaliflerden kaderiyye, cebriyye, râfiziyye ve hâriciyye, mürcie ve müşebbehe, tarikat-ı sûfiyye, mubtedia, bâtıl itikadlar, ustuvânın manası, sûrelerin evvellerinde bulunan harfler… ve kasem harfi, yeryüzünün oluşumu hakkında felsefecilerin sözü, ikinci fasıl namaz, namazı haricî şartları, hades-i ekber ve hades-i asgardan temizlenmek, guslün farzları, mutahherât, teyemmüm, mest üzerine mesh etmek, hayız-nifas ve istihâze, necâsetten tahâret, setr-i avret ve vakit, istikbâl-i kıble, niyet, namazın dahilî şartlarından iftitah tekbîri, kıyâm, kırâet, rükû, secde, kaide-i âhire, tadil-i erkân, namazın sıfatı, ichâr ve ihvâ, cemaat-salât-ı vitr ve sünnet, sehv secdesi, ahkâm-ı misâfir, Cuma namazı, iki bayram namazı, cenâze namazı, ahkâm-ı şuhedâ, tenbîh, üçüncü fasıl zekât, zekâtu'sevâim, zekâtu'l-ganem, altın-gümüş ve arûzun zekâtı, sadaka-i fıtr, zek3at hakkında bazı fetvâlar, tenbîh, dördüncü fasıl oruç, orucun farz-vacip-nafile-haram ve mekrûh kısımları, orucu bozanlar, i'tikâf, oruç hakkında bazı fetvâlar, tenbîh, beşinci fasl hac, ihram giymek ve menâsık, adhiyye[28].

24 Abdullah Şevket, *Necât*, s. 300 vd.
25 Aynı eser, s. 3.
26 Aynı eser, s. 8.
27 Aynı eser, s. 14.
28 Aynı eser, s. 21-232.

İkinci bâb nehy olunanlar olup, bu da üç nevîdir; elfâz ve ahvâl-i küfr, küfrün yedi nevisinden birincisi Allahü teâlâ hazretlerinin zatı-sifatları ve isimleri ile ilgilidir, ikincisi meleklerle ilgili, üçüncüsü semâvî kitaplarla ilgili, dördüncüsü peygamberlerle ilgili, beşincisi yeniden dirilmeyle ilgili, altıncısı dinle ilgili, yedincisi müteferrikâtla ilgili, nehy olunanların ikinci nevi Allah'a isyan, isyandan birincisi Allah'a şirk koşmak, ikincisi haksız yere adam öldürmek, üçüncüsü iffetli kadına iftira, dördüncüsü zina, beşincisi özürsüz savaş sırasında düşmandan kaçmak, teaddüdü zevcâtın muhsenâtı, altıncısı sihr, yedincisi yetimin malını yemek, sekizincisi anne-babaya iyilik edip öf bile dememek, dokuzuncusu Harem-i Şerîfe ilhad**,** onuncusu rüşvet yemek, on birincisi hırsızlık, on ikincisi içki içmek, ulemâ-i izâmın büyü günahlara ilave ettikleri elli dört çeşit masiyetten meclis-i seyyiede hazır, yalan ve yalancı şahitlik yapmak, bühtanın tevbesinin üç şey ile hâsıl olması, yasak olunanlardan üçüncü nevi nifaktır. Nifak itikadı, nifak sözü[29].

Üçüncü bâb güzel ahlâk, terbiyenin tarifi, istikamet ve sadakat, edep, selam ve selama karşılık vermek, Peygamber efendimiz (aleyhisselâm)'a salât, sadakayı gizli vermenin fazileti, tevbe ve rücu, Allah'a tevekkül, eza ve cefayı terk etmek, küçüklere ve miskinlere merhamet, nehy olunan kelimelerden ve töhmet mevkilerinden kaçınmak, nefsi emmâre ile mücadele, hilim-haya-sıla-i rahim ve mü'mine muhabbet, emanet, ahd, muharremât, hüsnü muaşeret, arayı düzeltmek, zühd-haya- hoşgörü ve kadınların hayası, sulhun ve anlaşmanın lüzumu, karnı haramdan temizlemek, dünya sevgisini terk etmek, öfkesini yenmek ve bağışlamak, teheccüd-evvâbîn ve diğer namazlara devam etmek, nefs muhasebesi, verâ ve takvâ, hâtime, müellif tarafından inşâd edilen tarih-i manzûm[30].

İsmâil Hakkı İzmidî

İsmâil Hakkı İzmidî'nin hayatı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanılamamaktadır. Ancak Üsküdar semtinde de ikâmet eden İsmâil Hakkı Efendi'nin babasının isminin İsmâil olduğu ve Hanefî mezhebine mensup bulunduğu kaydedilmiştir. Diğer taraftan tasavvufla ilgilenen İsmâil Hakkı Efendi, Nakşîbendî ve Celvetiye tarikatlarında yüksek derece ve makamlara erişmiştir.

İsmail Hakkı İzmidî, mukaddimede müminler nasihat etmek için bu bu mecmuayı yazdığını ve bu eserine "Tenbîhu'l-mü'minîn" ismini verdiğini belirmektedir. harfli bu eser, 24 sayfa olup, konular "tenbîh","Mesele-i şerîfe", "mesele-i fıkhiyye", "mesele-i mühimme" "mesele-i celîle","fâide", "fâide-i mühimme", "fâide-i lâzime", "Fetavâ-yı şerîfe" başlıklarıyla işlenmiştir[31].

İsmâil Hakkı Efendi, bu eserini 1298/1880'de İstanbul'da tamamlamıştır[32].

Tenbîh

Her mü'min kadın ve erkeğe sabah akşam vakitlerinde istiğfara devam etmek gerekir. Bir kimse her gün sabah akşam üçer kere istiğfar etmese, gerçekten nefsine zulmetmiş olur. İstiğfar İslâmiyetin çok önemli vecibelerinden olup, büyük günahları küçültür, gam ve şiddetten insanı kurtarır. İstiğfara her gün devam eden kişi, ummadığı, hayal ve hatırına gelmediği yerden rızıklanır. Yani ezelî olan Cenâb-ı Hak, o kişiyi hesap etmediği yerden rızıklandırır. Bu istiğfar, insanın malını ve evladını çoğaltır. İnsanın bütün iş ve hallerinde istiğfar çok önemli ve gereklidir. İstiğfarı seyyidi;

استغفر الله العظيم الكريم الذى لا اله الا هو الحى القيوم واتوب اليه

İmam-ı Buhari hazretlerinin rivayetine göre ikinci seyyidu'l-istiğfar;

29 Aynı eser, s. 233-289.
30 Aynı eser, s. 291-372.
31 İzmidî, İsmâil Hakkı, *Tenbîhu'l-mu'minîn*, İstanbul, 1298/1880, s. 2.
32 Aynı eser, s. 24.

اللهم ربى لااله الا انت خلقتنى وانا عبدك وانا على عهدك ووعدك ما استطعت واعوذ بك من شر ما صنعت ابوء لك بنعمتك على وابوء بذنبى فاغفرلى فانه لايغفر الذنوب الا انت

Bunlar ezberlenip söylenirse, iyi olur. Biline ki kurtuluşa sebep olan vecibelerden biri de, Peygamber efendimiz üzerlerine çok çok salavât-ı şerîfe getirmektir. Zira peygamberlerin sultanı olan efendimize çok salât getirmek, İslâmiyetin ilkelerindendir. Her ne zaman Peygamberimizin ismi söylense veya işitilse salât ve selâm getirilmelidir. Hatta hatıra gelse yine salât ve selâm getirilmelidir. Çünkü bu salât ve selâm muhterem Peygamber efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in şefaatına ve cennette musâhabetine kavuşmayı sağlar[33].

Fâide-i Lâzime

Bir kimse bir mühim muradı için üç gün birbiri ardınca her keresinde (besmele-i celîle ile) bu duâyı okusa, Allahü teâlâ'nın izniyle muradı hâsıl olur. Fakat şer'i şerîfin hilâfı olan (dinin yasakladığı) bir şey için okumaya izin yoktur. Duâyı şerîf budur[34];

بسم الله الرحمن الرحيم يفعل الله ما يشاء بقدرته ويحكم ما يريد بعزته

Fâide

Cennetle müjdelenen on kişinin ismleri şöyledir: Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Ubeyde b.el-Cerrâh, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Saîd b. Zeyd (Allahü Teâlâ hepsinden razı olsun)[35].

Tenbîh

Bir kimse ilm-i şerifi ve ulemâyı istihzâ etmiş olsa kâfir olur. Bir kimse müezzini istihzâ etse kâfir olmaz. Eğer ezân-ı şerifi istihzâ ederse kâfir olur. Bir kimse beş vakit namazı, orucu, zekâtı ve haccı inkâr yahut istihzâ ederse, şüphesiz kâfir olur[36].

Fâide

Din kardeşlerine malûm olsun ki, Cenâb-ı Hallâk-ı Kerîm'in ismi şerîfi söylendiğinde (جل شانه) yahut (جل جلاله) denilmelidir. Gerek kendi zikretsin gerekse başkasından işitsin peygamberlerden bir peygamberin mübarek ismi anıldığında, salâtla selâm getirmelidir. Ayrıca Ashâbdan herhangi zâtın ismi olursa olsun, ashâb-ı kirâmdan bir zâtın ismi söylendiğinde (رضى الله تعالى عنه) denilmelidir. Zira ashaba saygı göstermek, bütün ehl-i imân üzerine vacip ve lâzımdır. Kutuplardan, evliyâdan ve ulemâdan bir zâtın ismi anıldığında, (رحمة الله تعالى عليه) yahut (رحمةالله عليه) denilmelidir[37].

Muhyiddin İzmidî

Bu zat, h.931 (m.1524)'den önce İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrislik yapmıştır[38].

Muhyiddîn Efendi, "Fevâidü'l-mübtedî" adlı eserini Osmanlıca'yı öğretmek için kaleme almıştır. 101 sayfalık bu eser, 1289/1872 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, Osmanlıca harflerin müfredâtını, terkip şekillerini ve telaffuzlarını ihtivâ etmektedir. Harekeleri ve işâretleri hâvi olan bu eser, Osmanlıca'yı öğrenmek için ideal bir eserdir. Eserin son kısımlarında alıştırma yapılması maksadiyle Osmanlıca hikâye ve malumat tarzında parçalar bulunmaktadır[39].

33 Aynı eser, s. 2-3.
34 Aynı eser, s. 11.
35 Aynı eser, s. 15.
36 Aynı eser, s. 20.
37 Aynı eser, s. 5.
38 Baltacı, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, s. 282.
39 İzmidî, Muhyiddîn, *Fevâidü'l-Mübtedî*, İstanbul, 1289/1872, s. 79-101.

Feyzullah İzmidî

Ülkemizde XIX. yüzyıl tıp öğreniminde iç hastalıkları eğitiminin gelişimine önemli katkılar sağlamış olan Dr. Fevzi Paşa, Osmanlı Tıp Fakültesi Dâhiliye muallimidir. 1845 yılında İzmit'in Alaca Mescit Mahallesinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İzmit'te, lise öğrenimini ise İstanbul Şehzadebaşı'ında tamamlamıştır. Yüksek tahsilini yaptığı Askerî Tıbbıye Mektebi'nden mezun olan Fevzullah İzmidî, iç hastalıkları ihtisası yapmak için Paris'e gönderilmiştir.

1876'da Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra Mekteb-i Tıbbıye-i Askeriye'de emraz-ı dâhiliye (iç hastalıkları) muallimliğine getirilmiştir. 1887'de miralay (yarbay), 1890'da mirliva (albay)'ya yükseltilen Fevzullah İzmidî, 1889 (1304)'da Rakel'in eserini "Usûl-u Teşhis-i Marazî" adıyla Osmanlı Türkçesine çevirmiştir.

Ünü yurt dışına taşmış olan Feyzullah İzmidî, Karadağ prensini tedavi etmek üzere Karadağ Kıralı tarafından Çetine'ye davet edilmiştir. Tedavisinde başarısından dolayı Karadağ kıralı, Feyzullah İzmidî'ye birinci rütbeden Danilo ödülü vermiş ve 1896 yılında yurda dönüşünde ferikliğe (korgeneral) terfî ettirilmiştir. Feyzullah İzmidî'nin, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Kamil'in özel hekimliğini yaptığı da bilinmektedir. Dr. Fevzi paşa, 1910 (1328) yılında emekliye ayrılmıştır. Nihayet 24 Ekim 1923 (1339) tarihinde İstanbul Şehzadebaşında vefat etmiş ve Üsküdar'daki Karacaahmet Türbesi'nin yanına defnedilmiştir. Sıtma hakkında ders notlarının toplandığı "Maraz-ı Merzagî" adlı kitabında Feyzullah İzmidî "efendiler, dersler seriri (kliniğe dönük) olmakla birlikte biraz da didaktik olacaktır" diyerek, öğrencilerine eğitim yöntemi hakkında bilgi vermiştir.

Dr. Mazhar Osman da, "Tıbbiyelilerin bilgisinden en çok istifade ettiği en iyi hoca ve hekim olduğunu" ve akliye ve asabiye dalını seçmesinin onun sayesinde olduğunu" söylemektedir. Dr. Mazhar Osman, hocasını anlattığı yazısında, "Fevzi Paşa Türk hekimliğine şeref kazandırmıştır. O zamana kadar saraylara, büyük ailelere Türk doktoru nadir girerdi, fakat hocanın cana yakınlığı, nezaketi onun her muhitte rağbet ve hürmet görmesine sebep olmaktaydı. Hastalarının hallerine göre tedavi ayarlar, fakir hastalarını koca karı ilacı gibi otlarla tedavi eder, başarılı olurdu" demektedir.

Dr. Fevzi Paşa, 1903 (1319) yılında Şam'da baş gösteren kolera salgını ile mücadele için Suriye Heyeti Sıhhiye Reisi olarak görevlendirilmiş ve muhteşem bir törenle Şam Tıbbiyesi'ni açmıştır. Tifüs, kolera, sıtma, veba malta humması gibi salgınlarda görev alan Fevzi Paşa, sıtmayla mücadele ederken tıbbî tedavide başarısız olunca, zeytin yaprağından yaptığı hülasayı hastalara vererek tedavi edip, iyileştirmiştir. Dr. Fevzi Paşa, veremle mücadele için 13 Kasım 1890 (1306) tarihinde Koch'un bulduğu tüberkilin tedavisini incelemek üzere Sultan Abdülhamit tarafından Berlin'e gönderilmiştir[40].

Eserleri

1. Usul-i Teşhis-i Marazî: 1888 (1304) yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan bu eser, Paris Hastanesi doktorlarından Rakel'in Fransızca kitabının Osmanlı Türkçesine tercümesidir.

Usul-i Teşhis-i Marazi içinde yer alan konular, sayfa numaraları ile birlikte ayrıntılı bir fihristle bildirilmektedir. Hastalık teşhisinin önemi, yöntemleri ve muayene şekilleri gibi konularda genel bilgiler verildikten sonra, iki ana kısım altında konular açıklanmaktadır. İlk kısımda hastalığın yerleşim yeri ve varlığının tespiti ile ilgili bilgiler alt başlıklar halinde sunulmaktadır. Kitabın 1050 sayfasını kapsayan bu kısımda; sinir sistemi, dolaşım sistemi, kalp, enfeksiyon ve iç hastalıklarının muayenesi, teşhisi, kliniği şekil, resim ve grafiklerle

40 Geniş bilgi için bk. Ersoy, Nermin, *Doktor Feyzullah İzmidi, Hayatı ve Eserleri*, Kocaeli, 1998, s. 7 vd.

açıklanmaktadır. İkinci kısımda; hastalık belirtileri ile ilgili bazı özet bilgiler verilmektedir. Son sayfada ise, hastalı tedavisine başlamadan önce bu belirtilerin varlığından emin olmak gerektiği ve teşhis doğru olmazsa tedavinin şüpheli olacağı ileri sürülmekte ve teşhisten sonra tedaviye başlamanın yararlı olacağı söylenmektedir[41].

2. İlm-i Emraz-ı Dâhiliye (1. Cilt): 1887 (1305) yılında Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan 1030 sayfalık eser, aslında Dr. Adolf Strumpel tarafından Almanca kaleme alınmış, Almanca'dan da Fransızca'ya Josef Şaram, Fransızca'dan Osmanlı Türkçesine ise, Dr. Miralay Feyzullah İzmidî tarafından çevrilmiştir.

Hastalıkların sistemlere göre ayrıldığı bu kitap, yedi bölümden oluşmaktadır. Her bölümde sözü edilen hastalıkların tanımı yapıldıktan sonra, etkeni, kliniği, belirtileri, teşhis yöntemi, laboratuar bulguları resim ve şekillerle anlatıldıktan sonra da tedavisinden söz edilmektedir. İlk bölümde, enfeksiyon (tifüs, kızıl, kızamık, ç,çek, suçiçeği, difteri, dizanteri, kolera, veba, sıtma, menenjit ve kuduz), ikinci bölümde; kulak-burun-boğaz hastalıkları (nezle, burun kanaması, larenjit, anjin, larenks tümörleri, kanseri, tüberkülozu, alerjik astım ve ses kısıklığı), üçüncü bölümde; solunum sistemi hastalıkları (bronşit, bronşektazi, trakea stenozu, tümörleri ve kanseri, astım, amfizem, atelektazi, pnömoni, tüberküloz, hidrotoraks, hematoraks), dördüncü bölümde; dolaşım sistemi hastalıkları (kalp hastalıkları, endokardit, mitral yetmezliği, aort darlığı, myokardit, ateriosklerоz ve anevrizmalar), beşinci bölümde; sindirim sistemi hastalıkları (mide ülseri, kanseri, gastrit, özefagus divertikülleri, tümörleri, kanseri), altıncı bölümde ise; boşaltım sistemi hastalıkları (enterit, ishal ve çeşitleri, kolera, duedonum ülseri ve tümörleri, rektum tümörleri, kanseri ile hemoroidler), son bölümde de; batın bölgesi hastalıkları adı altında peritonit, ikter, ikter çeşitleri, pankreas hastalıkları ve tümörleri anlatılmaktadır[42].

3. İlm-i Emraz-ı Dâhiliye (2. cilt): 1888 (1306) yılında İstanbul Mahmud Bey Matbaasında basılmış olan 1305 sayfalık eser, aslında Dr. Adolf Strumpel tarafından Almanca yazılmış, Almanca'dan Fransızca'ya Josef Şaram, Fransızca'dan Osmanlı Türkçesine ise Dr. Miralay Feyzullah İzmidî çevirmiştir.

Bu eserin 779 sayfası sinir sistemi hastalıkları ile ilgilidir. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, nöroloji muayene yöntemleri ayrıntılarıyla açıklandıktan sonra, sinir sistemi hastalıkları (paralizi, nevraliji, duyu kayıpları, spinal yaralanmaları, yüz çekilmeleri) verilmektedir. Sonra "emraz-ı dimağ" başlığı altında duramater kanamaları, menejit, tüberküloz, vertigo, epilepsi, Parkinson, koree, tetani, tetanos, katalepsi, histeri, melankoli, nevrasteni, hipokondri, vb. hastalıklar resim ve şekillerle ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. İkinci bölümde; üriner sistem hastalıkları (mesane, böbrek hastalıkları, tümörleri, nefrit, albüminüri, üremi, diyabet koması), üçüncü bölümde ise; hareket sistemi hastalıkları (romatizma, romotoit artirit, vb.) şekillerle anlatılmaktadır. Son bölümde ise; "emraz-ı bünyeviye" başlığı altında, anemi, skorbüt, hemofili, diyabet, gout, obesite, lösemi, hodgin hastalıkları mikroskobisiyle birlikte açıklanmaktadır[43].

4. Maraz-ı Merzagî (Sıtma): 1914 (1329) yılında İstanbul, Tanin Matbaası'nda basılmıştır. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olan bu eser, sıtma hastalığı hakkında teferruatlı bilgi vermektedir[44].

41 Geniş bilgi için bk. Ersoy, s. 39 vd.; ayrıca bk. Dr. Rakıl, *Usul-i Teşhis-i Marazî*, mütercim: Dr. Miralay Feyzullâh İzmidî, Dersaadet, 1305/1889.
42 Ersoy, *Doktor Feyzullah*, s. 43 vd; ayrıca bk. Feyzullah İzmidî, *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliye* (1. cilt), İstanbul, 1305/1887.
43 Ersoy, *Doktor Feyzullah*, s. 47 vd; ayrıca bk. Feyzullah İzmidî, *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliye* (2. cilt), İstanbul, 1306/1888.
44 Ersoy, *Doktor Feyzullah*, s. 51 vd; ayrca bk. Feyzullâh İzmidî, *Maraz-ı Merzagî (Sıtma)*, İstanbul, 1329/1914.

Ahmed Hilmi Efendi

Doğum tarihi bilinmeyen bu âlim ve evliyâ zatın tam ismi, Ahmed b.Muhammed'dir. Fakat el-Hâc Ahmed Hilmi adıyla tanınmıştır.

Ahmed Hilmi Efendi, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî hazretlerinden ders okumuş ve bu hocasından, tasavvuf yollarından Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin terbiye usûlü olan Hâlidiyye koluna dâir icâzet (diploma) almıştır. Sonra İzmit'te Fevziye, Taşıçılarbaşı ve Yeni Cuma camilerinde imam ve hatiplik yapan Ahmed Hilmi Efendi, bu vazifesi sırasında haftanın Salı ve Cuma günleri yatsı namazından sonra , Hatm-i hâcegân gibi hayırlı işlerle meşgul olmuştur.

Bilâhere çıkan dedikodular yüzünden, Kastamonu'da ikâmet etmesi uygun görülmüştür. Ahmed Hilmi Efendi, orada Müslümanların dinlerini korumaları için lâzım olan bilgileri öğrenmelerine dâir "Muhibbü'l-fıkh li hıfzı'd-dîn" (Dîni korumak için fıkhı seven) ismindeki eserini hazırlamış ve neşretmiştir (Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1328/1910). Nitekim Ahmed Hilmi Efendi, bu kitabını yazma sebebini şöyle anlatır:

"Kastamonu vilâyetinde ikâmete memur olduğum günlerden birinde, sâlih bir zata misafir oldum. O esnâda bana şöyle anlattı: Onun sevdiklerinden biri hasta olmuş, tedavi için tabibe getirmişler. O tabib misafir olduğum zata; "Bir hasta için bir köye gitmiştim. Orada ihtiyar bir adama peygamber ve kitabınızın ismi nedir? diye sordum. O ihtiyar cevap veremeyip sustu. Sonra ben adama, peygamberimin ismi İsa, kitabımın ismi İncil'dir. Bak ben biliyorum sen bilmiyorsun, dedim." diye anlatmış.

Bu anlatılan zoruma gitti. İnsanlara nasihat olarak vaazda ve dışarıda hoca efendilere işin önemini, vehâmetini söylediysem de, içimdeki ateş bir türlü dinmedi. Bir gün Devrekâne nahiyesinde Tevfikiyye Medresesi'nde ders okuturken ihlâs sahibi bir zat, bu eseri hazırlamamı istedi. Allahü teâla'ya tevekkül ederek, bu eseri yazdım.

İmam ve Hatip efendilere tavsiye ve rica ederim ki, Cuma günü ve cemiyetlerde (toplantılarda) ilmihale dâir bilgiler okumalı, yalnız sıbyanlar (çocuklar) ile yetinmeyip, Cuma namazından evvel Dürri Yektâ ve İmâm-ı Birgivî'nin Vasiyyetnâme'si (şerhlerinden edinilip), ahâliye (Müslümanlara) okumalıdır.

Ahmed Hilmi Efendi, Muhibbu'l-fıkh li hıfzı'd-dîn adlı eserinde şöyle demektedir:

"Yalan, gıybet, nemîme ve sövme'nin hepsi aklen ve naklen (dînen) haramdır. Temelluk de haramdır. Temelluk âdetten ziyâde tevâzu ve tezellüldür. Tevâzu övülmüştür, tezellül (zillette olmak) kötülenmiştir. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) "Talebenin hocasına, çocuğun anne-babasına ve kölenin efendisine aşırı tevâzu göstermesi hariç, temelluk mü'minin ahlâkından değildir." buyurmuşlardır.

Yalan söylemek, aklen ve naklen haramdır. Ancak savaşta düşmana hile yapmak için yalan söylemek haram değildir. Aynı zamanda iki kişi arasını düzeltmek, hanımını kocasıyla barıştırmak ve zâlimin zulmünü defetmek için yalan söylemek de haram değildir. Zira bu tür yalan, durumu düzeltmek için halisane bir niyetle söylenmiştir. Yalan söyleyerek ta'rîz mekrûhtur. Ancak bir ihtiyaçtan dolayı ta'rîzde bulunmak, mekruh olmaz. Ta'rîz, tasrîhin zıddıdır. Sözü örtülü söylemektir. Örneğin bir kimseye gel bizimle yemek ye dense, o da yamak yedim diyerek yalan söylese, fakat muradı dün yemek yedim demek olsa, eğer bir hacetten dolayı ise mekruh değildir. İnsanlara söz ve fiil ile zulmeden kimse için söylenen söz gıybet değildir. O zâlim için çalışıp hâkime varıp, zulm ettiğini bildirmek, günah değildir. Belki de sevap olur. Çünkü bu, nehy-i ani'l-münker (kötülüğü yasaklamak) türündendir ve gıybet değildir."[45]

45 Ahmed Hilmi Efendi, *Muhibbu'l-Fıkh li Hıfzı'd-Dîn*, İstanbul, 1328/1910 s. 8-9.

Bu arada Ahmed Hilmi Efendi, (imânını kaybetmiş olma ihtimali ve endişesiyle) her gün tecdîd imân etmenin müstehab olduğunu belirtir. Bu hususta şöyle der : "Tecdîd-i imânı şu şekilde yapmalıdır. Ya Rabbi! Eğer benden sehven ve hatayla ve kasden küfür, şirk, günah ve her ne sâdır olduysa, yani vukûnu bulmam ve imânım sâbittir. Ancak eğer olduysa ben onların cümlesinden tevbe ve rücû ettim ve pişman oldum. Bir dahi etmemeğe azm ve cezm eyledim. İslâm dinini kabul ettim, İslâm dinini kabul ettim. Peygamber Efendimiz hazretleri senin yanından her ne getirdiyse, inandım ve kabul ettim, cümlesi haktır ve gerçektir. Eğer sözlerim ve fiillerim dine muhalif ise, ondan dahi rücû ettim. Dilim ile ikrâr, kalbim ile tasdîk eyledim. Cân ve gönül ile kabul ettim. Allahü teâlâ'ya, sıfat ve fiillerine, Allahü teâlâ tarafından her gelen nesnelere, Allahü teâlâ'nın murâdı şerîfi üzere inandım. Peygamberlere ve peygamberlerden gelen her ne nesnelere peygamberin murâdı şerîfi üzere inandım. Âmentü billahi ilâ âhirihi. Evlâ olan hiç olmazsa haftada bir kere bari tecdîd-i nikah ede. Zira bu zamanda cehl galip ve şayi oldu, din ilimleri garip oldu. Cehl ise küfre, gözün karasıyla beyazı kadar çok yakındır. Tecdîd-i nikâh ise, (lâzım olan iki erkek veya iki kadın ve bir erkek vekil yanında) evvelden nikahım altında olan hatunumu onun tarafından vekâletim hasebiyle kendi nefsime tecvîc ve tenkîh edip asâleten aldım, kabul ettim deyip "zevvectu zevcetî (hanımımı kendime zevce edindim) sözlerine şâhid olun diye.

Her Müslüman akşam sabah tevbe ve kusuruna kalbiyle nedamet edip o tür kusur ve günaha avdet etmemeğe azîmet ve lisanıyla "estağfirullahe'l-azîm ellezî lâ ilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm ve etûbu ileyh" diyerek, mağfireti ummaya devam etmek lazımdır."[46]

Diğer taraftan Ahmet Hilmi Allahü teâlâ'yı anmanın önemini şöyle dile getirir: "Havârîler İsâ aleyhisselâm'a sordular: Evliyâullah kimlerdir? İsâ aleyhissel3am şöyle buyurdu: Onlar o kimselerdir ki, dünyanın zâhirine nazar etmediler, batınına ve âhirete nazar ettiler. Ölümün zikrini ihyâ ettiler, hayatın zikrini öldürdüler. Onlar, Allahü teâlâ'ya muhabbet ederler, Allahü teâlâ'nın zikrini severler, buyurdular."[47]

Ahmed Hilmi Efendi, yine şöyle anlatır:

Peygamber efendimiz; "Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir." buyurdu. Dinin emir ve yasaklarını bildirme hususunda âlimler vâristir. Peygamberler dini, diyaneti insanlara bildirip açıklamada neler çektiler. Fakat ilâhî emir ve dinî vazifeyi bildirmekten hiç geri durmadılar.

İnsanlar ise, bu tebliğ ettikleri dini bilgiler sebebiyle düşman olurlardı. Peygamberler Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip, onlardan korkmadılar. Bizler ise, dünya geçimini düşünüp ararız. Onu da tam elde edemeyiz. Bazımız dünyada ve âhirette perişan olur gider. Dini öğretme hususunda tamamen peygamberlerin yolunda olsaydık, dünya ve âhiretimiz mâmur olurdu. Yavrularımız, dinlerini tam öğrenemiyorlar. Yardıma muhtaçlar. Rabbimizi; "Allahü teâlâ'nın dinine yardım ederseniz, Allahü teâlâ da size yardım eder." (Muhammed suresi, 7) buyurduğunu duymuşsunuzdur."

Ahmed Hilmi Efendi, daha bir müddet sonra İzmit'e geri dönmüştür. Vakitlerini talebe yetiştirmekle ve ibadetle geçiren bu âlimin vefat haberi, zamanın İkdâm Gazetesi'nin 15 Muharrem 1916 (1335) Pazar günkü nüshasında şöyle yayınlanmıştır:

"İzmit'te Gâzi Süleyman Paşa Medresesi Müderrisi Hulefâ-i nakşibendiyye-i Hâlidiyye'den ve Fudalâ-yı asrdan Ankaralı Hacı Ahmed Hilmi Efendi irtihal-i bekâ eylemiştir. Mevlâ-yı müteâl rahmet eyleye. İzmit'te Orhan Câmii civarındaki Kal'a kabristanına defnedilecektir."

46 Aynı eser, s. 12-13.
47 Aynı eser, s. 15.

Ahmed Hilmi Efendi'nin iki menkıbesi şöyledir[48]:

Ticarette Bereket Vardır

Hristiyan bir komşusu vardı. Bu kişi geldi bir gün bu zata. Fakirliğinden bahsetti. Ve ardından; "Hocam, ne olur bana bir dua edin de zengin olayım" diye rica etti. Büyük veli elini cebine attı. Ve bir miktar para çıkarıp; "Bununla bir şeyler al sat... Ticarette bereket vardır" buyurdu. Sonra da el kaldırıp; "Yâ Rabbî! Bu fakir kulunu zengin eyle" diye de dua etti...

Duası kabul olundu. Ve adam zengin oldu. Öyle ki gemiler dolusu mal sevk ederdi yabancı devletlere... Ancak bu nimeti, "bu zatın duasına" borçlu olduğunun farkındaydı adam... Bunun için her gönderdiği malın bir kenarına "bu zatın ismini" yazıyordu. Hani "bereket" olsun diye.

Ancak bir seferinde unuttu. Ve isim yazmadı bazı mallara... Olacak bu ya, o gece de korkunç bir fırtına koptu deniz ortasında! Mal yüklü gemi battı... Ve mallar döküldü denize. İsim yazılmamış olan mallar denizin dibine gömülürken "yazılı olanlar" su üstünde yüzerek çıktılar sahile. Adam, bu hâli gördü. Fevkalâde duygulandı. Ve kalbi dönüp Müslüman oldu.

Sakın hâ, öyle bir şey yapma!

İki arkadaş bu zatı ziyaret için yola çıktılar bir gün. Ancak birinin niyeti bozuktu…

Güya imtihan edecekti onu. Arkadaşına; "Gör bak, ona öyle sualler soracağım ki cevap veremeyecek" dedi. Arkadaşı ikaz etti onu: "Sakın öyle şey yapma!" "Nedenmiş o?" "Onlar Allah adamıdır. İmtihan etmek haddimiz değildir" dedi. Böyle konuşarak gittiler. Ve vardılar dergâha. Büyük veli, öbürüne iltifat ederken bunun yüzüne bile bakmadı. Bir miktar oturup izin istediler. Çıkınca, sordu arkadaşı: "Hani sen, zor sualler sorup mahçup edecektin mübarek zatı, ne oldu?" "Bir de soruyorsun... Görmedin mi orada olanları?" "Hayrola, neyi görecektim?" "Aslanları..." "Aslan mı? Sen rüya mı gördün?" "Hayır rüya değil! Vallahi doğru... Ağızlarını açmış, hiddetle bana bakıyorlardı... Saldıracaklardı neredeyse!" "Ben bir şey görmedim" dedi. Ve ilâve etti: "Ben sana demiştim değil mi?" "Evet, sen haklıymışsın." "Bir daha böyle bir şeye tevessül etmezsin herhâlde." "Tövbe, Allah korusun!" dedi. Bu, iyi bir ders olmuştu ona.

Ahmed Hilmi Efendi'nin hikmetli sözlerinden bazıları şunlardır:

"Mü'min, mü'mine yardım ve muâvenete borçludur. İşini, âlimlerin bildirdiği şekilde yap. Bu zamanda fetvâ ve takvâ aranmaz, deme. Bu, nefs ve şeytanın aldatmasıdır. İslâmiyet'te güçlük ve zorluk yoktur. Eski ümmetlerde olan güç ve ağır teklifler, bu ümmetten kalkmıştır.

Ne çare ki, din kayrılmaz. İş, âlimlere sorulmaz. Âdet ne ise, ona bakılır. Nefs ne isterse, o yapılır. Yine de Müslümanlık davasına kalkılır. Heyhat, uzak böylelerine Müslümanlık.

Komşu hakkında şöyle buyurmuştur: Hazret-i Enes, Peygamber efendimizden rivâyet etti ki: "Kişinin imânı doğru olmadıkça, kalbi doğru olmaz. Dili doğru olmadıkça, kalbi doğru olmaz. Mümin, komşusunun lisanından (dilinden) emin olmadıkça, Cennete giremez."[49].

48 Uyan, Abdullatif, *Türkiye Gazetesi, Bizim Sahife*.

49 Hacı Ahmed Hilmi, *Muhibbül-Fıkh li Hıfzı'd-dîn*, İstanbul, 1328/1910, s. 3; Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâihim*, Yayın Yeri ve Tarihi yok, s.163; Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, II, 200-203.

Ahmed Efendizâde Ali Avni

Maalesef kaynaklarda Ahmed Efendizâde Ali Avni İzmidî'nin hal tercümesine dâir herhangi bir bilgiye rastlanılamadı.[50]

İzmitli olan bu âlim Arap dili sahasında sarf ilmine dâir bir eser yazmıştır. Bu eseri dört fasıl halinde kaleme aldığını belirten Ali Avni İzmidî, birinci fasılda sarf bâblarını, ikinci fasılda da sahih kelimelerin sarflarını, üçüncü fasılda mu'tel kelimelerin tasrîfâtını ve dördüncü fasılda ise bazı kelimelerin tasrîfât hakkındaki faydalarını ele aldığı kaydetmektedir. Bu arada Ali Avni, fasılları da bâblara ayırmıştır. Ali Avni'nin bu eseri, 24 sayfadır.

Sonuç

Şanlı bir tarihe sâhip olan Kocaeli, bilhassa büyük âlim ve edipler yetiştirmiş önemli bir kültür ve medeniyet merkezidir. Nitekim isimlerini ve eserlerini daha önce ve şimdi kaydettiğimiz âlimler, Kocaeli ve çevresindeki medreselerde ciddî tahsiller yapmışlardır.

Kocaelili âlim ve edipler, bu tahsillerinin mahsulü olarak, tıp, tarih, Türk dili ve edebiyatı, mantık, belâgat, ahlâk, nât, salavât, menâkıb, şiir, fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, İslâm tarihi, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok sahada değerli eserler kaleme almışlardır.

Kocaeli ve Karamürsel tarihinde, ilk defa Kocaeli ve Karamürsel'de kaleme alınmış eski harfli eserlerin muhtevâlarından bazı kısımlar topluca Türkçe olarak sunulmuştur. Nitekim Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket'in İslâm ahlâkına dâir "Ahlâk-ı Dînî" adlı eserinden **"**Çocuğun Anne-Babasına Karşı Yükümlü Olduğu Vazifeler", "Geçimi Temin İçin Çalışmanın Lüzûmu", "Evler ve Mekânlar", "Allah teâlâ'nın Yasakladığı Şeyler" mevzûuları ve muhtevâ başlıkları ile İslâm itikâdı, İslâm ahlâkı ve hukukuna dâir "Necâtu'l-mükellefîn" adlı eserinden "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat İtikâdı", "Büyük İslâm âlimlerinin Beyân ettikleri Güzel Ahlâk" konuları ve muhtevâ başlıkları ele alınmıştır. İsmâil Hakkı İzmidî'nin fıkha dâir "Tenbîhü'l-mü'minîn" adlı eserinden "tenbîh","fâide", "fâide-i lâzime" başlıklarıyla bazı mevzular işlenmiştir. Bunların yanı sıra Feyzullah İzmidî'nin tıbba dâir eserleri ve Muhyiddîn İzmidî'nin Osmanlıca'yı öğretmek kaleme aldığı "Fevâidü'l-mübtedî" adlı eseri ele alınmış, Ahmed Hilmi Efendi'nin İslâm hukukuna dâir "Muhibbu'l-fıkh li hıfzi'd-dîn" adlı eserinden bazı konular ve Ahmed Efendizâde Ali Avni'nin sarf ilmine dâir "Tasrîfât" adlı eserinin muhtevâ başlıkları kaydedilmiştir.

Netice olarak Kocaeli ve Karamürsel, Osmanlı padişahlarının kültürel ve tarihî bakımdan önemli bir faaliyet ve hizmet alanı olmakla beraber, bu bölgede yetişen âlimler de kaleme aldıkları şaheserleriyle, bilim dünyasına büyük katkılarda bulunmuş ve ışık tutmuşlardır.

50 İzmidî, Ahmed Efendizâde Ali Avni, *Tasrîfât*, İzmit, 1301/1894, s. 3 vd.

KAYNAKÇA

Abdullah Şevket, *Dîn-i Ahlâkî*, Çatalcalızâde Neşreden: Ahmet Hilmi, İstanbul, 1328.

_____ , *Necâtü'l-mükellefîn*, İstanbul, 1317.

Adolf İstromil, *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliye*, mütercimi: Feyzullâh İzmidî, İstanbul, 1305-1306/1889-1890.

Akgün, Cengiz, *Gebze'de İz Bırakanlar*, Kocaeli, 2006.

Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul, 1988.

Baltacı, Cahit, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.

Bostan, İlyas, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.

Darkot, Besim, "Koca-eli", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977.

Dersaadet İle Vilâyât-ı Osmaniye'de Bulunan Kütüphanelerin Esâmisiyle Kütüb-i Mevcûde ve Mevkûfe Miktarları, elyazması, Ankara Milli Kütüphâne, numara: 162.

Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâihim*, Yayın Yeri ve Tarihi yok.

Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.

Heyet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.

Hilmi, Ahmet, *Muhibbül-fıkh li hıfzı'd-dîn*, İstanbul, 1328/1910

İzmidî, Feyzullâh Efendi, *Maraz-ı Merzagî (Sıtma)*, İstanbul, 1329/1914.

İzmidî, Ahmed Efendizâde Ali Vasfi, *Tasrîfât*, İzmit, 1301/1894.

İzmidî, İsmâil Hakkı, *Tenbîhu'l-mü'minîn*, İstanbul, 1298/1880.

İzmidî, Muhyiddîn, *Fevâidü'l-mübtedî*, İstanbul, 1289/1872.

Ersoy, Nermin, *Doktor Feyzullah İzmidi, Hayatı ve Eserleri*, Kocaeli, 1998.

Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, İstanbul, 1943, II, 1929.

Komisyon, "İzmit", *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971

Komisyon, İzmit, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1974.

Komisyon, "Kocaeli", *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Tarihi*, Ankara,1946.

Dr. Rakıl, *Usul-i Teşhis-i Marazî*, mütercim: Dr. Miralay Feyzullâh İzmidî, Dersaadet, 1305/1889.

Sâmî Şemseddîn, *Kâmûs'l-A'lâm*, İstanbul, 1315.

Tuncel, Metin, "İzmit (Bugünkü İzmit)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.

Uyan, Abdullatif, "Ahmet Hilmi İzmidî", *Türkiye Gazetesi, Bizim Sahife.*

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972.

Ürkmez, Engür, *İzmit ve Türk Eserleri, K*ocaeli, 2007.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945.

KARA MÜRSEL ALP

YEREL SEÇİM SONUÇLARI TEMELİNDE DÜNDEN BUGÜNE KOCAELİ

Ali ARSLAN[*]
Sadettin BAŞTÜRK[**]
Gülten ARSLAN[***]

Giriş

Türkiye'nin en kalabalık on birinci şehrini bünyesinde barındıran Kocaeli İli, Marmara Bölgesi'nde yer alır. Toplumsal ve ekonomik açıdan, Türkiye için hayati öneme sahip olan Kocaeli'nin güneyinde Bursa, doğu ve güneydoğusunda Sakarya, batısında Yalova, İzmit Körfezi, Marmara Denizi ve İstanbul ile kuzeyinde Karadeniz yer alır. 2014 yılı TÜİK ADNKS verilerine göre, 2013 yılı itibarıyla Kocaeli'nde 1.676.202 kişi yaşamaktadır (TÜİK, 2014). Kocaeli nüfusunun 849.465'ini erkekler, 826.737'ini de kadınlar oluşturmaktadır. 2015 yılı verileri ise Kocaeli'nin nüfusunun, 46.593 kişilik artışla 1.722.795'e yükseldiğini göstermektedir[1]. Bulgular ilin nüfusunda bir yılda yüzde 2,78'lik bir artış olduğunu göstermektedir. İl sınırları dâhilinde 12 ilçe ve 243 köy mevcuttur. 1993 yılında büyükşehir statüsü kazanmıştır. Şehircilik ve Çevre Bakanlığı raporlarına göre ilin 2013 yılı nüfus artış hızı binde 25,08'dir. İlin bir önceki yıl nüfus artış hızı ise binde 20,38'dir[2].

Kocaeli sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu bakımından da ülkemiz açısından hayati derecede öneme sahiptir. Avrupa'yı Asya'ya, Ortadoğu'ya ve Anadolu'ya bağlayan son derece önemli kara, deniz ve demiryolu ulaşım ağlarının kavşağında bulunması ilin değerine değer katmıştır. Başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Sakarya, Ankara gibi metropollere yakınlığına ilaveten, Marmara ve Karadeniz'e kıyılarının olması gibi ayrıcalıklı konumu sayesinde, ülkemizin önemli sanayi, ticaret, ulaşım ve lojistik merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Asya'yı Avrupa'ya bağlayan D-100 ve TEM otoyolu bağlantılarının yanı sıra, demiryolu ve havayolu ulaşımı imkânlarının varlığı bu özelliğini daha da pekiştirmiştir. Kocaeli, hava ve deniz ulaşımı açısından da ayrıcalıklı imkânlara sahiptir. İl sınırları içinde yer alan Cengiz Topel Havalimanın ilaveten şehre, 90 km uzaklıktaki Uluslararası İstanbul Atatürk Havalimanı ve 50 km mesafedeki İstanbul Uluslararası Sabiha Gökçen Havalimanı ile de ulaşmak mümkündür. Sayısı 34'e ulaşan limanları ise Kocaeli'nin, Türkiye'nin deniz ulaşımı ve ticareti bakımından önemini olanca çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: aliarslan@mersin.edu.tr, cimderaslan@hotmail.com
** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: sadettinbasturk@hotmail.com
*** Siyaset Bilimci ve Siyaset Araştırmacısı, e-mail: gultenb.arslan@hotmail.com
1 TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2014.
2 Kocaeli Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Kocaeli İli 2013 Yılı Çevre Durum Raporu,* Kocaeli, 2014.

Şehir ve Çevrecilik Bakanlığı verilerine göre Kocaeli, Türkiye imalat sanayinden %13 pay sahibidir. 2013 yılı Şubat ayı itibariyle, Kocaeli'nde 2.350 sanayi yatırımı mevcuttur. Bu yatırımların 247'si ise yabancı sermayelidir. Ayrıca ilde 7'si aktif 13 adet organize sanayi bölgesi, 2 adet serbest bölge ve 4 teknopark bulunmaktadır[3].

Bu araştırmada, ülkemizin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısı içinde son derece büyük bir önemi olan Kocaeli ilimizin yerel siyasi yapısı ve bu siyasi yapının Türkiye'nin genel siyasi yapısı içindeki yerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Sosyolojik açıdan yapısal-işlevselci bir bakış açısıyla gerçekleştirilen çalışmada, ağırlıkla siyaset sosyolojisinin[4][5] yöntem ve teknikleri[6][7] kullanıldı. Araştırma ağırlıklı olarak betimleyici bir tarzda tasarlandı. Bir başka ifadeyle çalışmada, Kocaeli ilinde siyasi erkin oluşumu, siyasi yelpazenin şekillenişi, siyasi gücün partiler arasındaki dağılımı ve değişim düzenliliklerinin araştırılmıştır. Bütün bunlardan yola çıkılarak da, Kocaeli'nin topyekûn Türk toplumu içindeki yerinin betimlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Marmara Bölgesi'nde, Avrupa'yı Asya'ya bağlamak gibi ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Kocaeli'nin yerel siyasi yapısının incelendiği bu araştırmada, araştırmanın çalışma evreni olarak Kocaeli seçildi. Tasviri araştırma yönünün ağır bastığı bu çalışmada örnekleme[8] zaman kesitinde yapıldı. Bu bağlamda araştırma kapsamına, 1963-2015 yılları arasında gerçekleşen 11 yerel seçim sonuçları dâhil edildi. Bu kapsamda belirlenen hedefler doğrultusunda, son 55 yılın yerel seçimleri hem Türkiye geneli ve hem de Kocaeli ili özelinde incelendi.

Kocaeli'nin siyasi yapısı ortaya konulurken, kırsal ve kentsel yerleşim alanlarının bir bütünlük içinde ele alındığı il genel meclisi seçim sonuçları temel alındı. Bilindiği üzere belediye başkanlığı seçimlerinde, toplumsal ve siyasal faktörlerin yanı sıra belediye başkan adaylarının bireysel özellikleri de önemli bir değişken olarak, seçim sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bu durum ise siyasi yapının şekillenişi hususunda araştırma sonuçların da yanıltıcı yorumlara yol açabilmektedir. Bu riski en aza indirgeyebilmek maksadıyla yerel seçim sonuçları içinde, siyasi partinin kurumsal kimliği, partinin ideolojik ve siyasal kimliği, parti lideri, parti tüzük ve programları gibi faktörlerin belirleyici rol oynadığı kabul edilen il genel meclisi kategorisi esas alındı. Araştırmada temel veri kaynağı olarak YSK[9], TÜİK[10] ve TODAİE-YerelNet[11]'in verileri esas alındı. Bu veri kaynaklarında yer alan yerel seçim sonuçları, daha net bir anlatımla 1963'ten günümüze Türkiye'de gerçekleşen 11 yerel seçimin sonuçları Türkiye geneli ve Kocaeli ili özelinde incelenerek ana veri seti oluşturuldu. Oluşturulan veri seti, ikincil veri analizi tekniği kullanılarak analiz edildi.

Kocaeli'nde Siyasi Katılım

Sıklıkla ifade edildiği gibi yerel seçimler ve yerel yönetimler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarındandır. Günümüz toplumlarının siyasi yapısının temel bileşenlerinden olan yerel yönetimler Batı toplumlarında, kapitalist devletin bir parçası olarak var olmaya başlamıştır[12]. Ülkemizde de yerel yönetimlerin toplumsal ve siyasi hayattaki yeri, anayasa ve yasalarla belirlenmiştir. 1961 Anayasası'nın 112. maddesinde

3 Kocaeli Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Kocaeli İli 2013 Yılı Çevre ...,* Kocaeli, 2014.
4 Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul 2008.
5 Ahmet Taner, Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İmge, Ankara, 2007, 17.
6 Remzi Altunışık (vd.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (SPSS Uygulamalı), Sakarya 2004.
7 Nigel Gilbert, *Researching Social Life*, London 1994.
8 Durmuş Ali, Arslan, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Ankara, 2012-a.
9 YSK, *2014 yerel seçim sonuçları*, Yüksek Seçim Kurulu, Ankara 2014, http://www.ysk.gov.tr/.
10 TÜİK, *Mahalli İdareler Seçim Sonuçları*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2015.
11 YerelNet, *Yerel Seçim Sonuçları*, TODAİE-YerelNet, Ankara 2014.
12 Birgül Ayman Güler, *Yerel Yönetimler*, Ankara 2006.

ve 1982 Anayasası'nın 123. maddesinde, yönetimin merkezden yönetim ve yerinden yönetim boyutlarına önemle atıf yapılır. 5393 sayılı Belediye Yasası'nın 3. maddesinde ise belediye, "belde sakinlerinin mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi" şeklinde tanımlanır[13]. Seçimlere katılarak oylarını kullanan seçmenler yalnızca siyasal yapıyı şekillendirmede aktif rol oynamakla kalmayıp, erkin siyasi partiler[14] arasında dağılımını ve yerel siyasi elitleri[15],[16],[17] de belirlemektedirler. Yerel seçimlerle ise yerel siyasi yapı şekillendirilmekte ve yerel siyasi elitler seçilmektedir[18].

Tablo 1: 1963'ten Günümüze Yerel Seçimlere (İl Genel Meclisi) Katılım Oranları

	Seçimlere Katılım Oranı (%)	
	Türkiye Geneli (İl Genel Meclisi)	Kocaeli (İl Genel Meclisi)
2014 Yerel Seçimleri (Belediye Meclis Üyeliği)	89,1	91,1
2009 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	85,2	87
2004 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	75,28	77,91
1999 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	86,85	87,53
1994 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	91,79	92,61
1989 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	81,47	79,97
1984 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	90,87	90,31
1977 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	61,88	54,73
1973 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	61,72	60,91
1968 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	65,75	66,06
1963 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi)	77,64	77,33
Ortalama Katılım Oranı	78,87	78,68

Bireylerin toplumsal ve siyasal karar mekanizmalarına katılımı seçimlerle sınırlı olmasa[19] da, bireylerin seçimlere katılımı demokratik siyasal yaşamın varlığı ve devamı bakımından büyük önem taşır. Bireylerin seçimlere olan ilgisi ve katılımı, zaman ve mekân boyutunda farklılık gösterebilmektedir. Hatta bu ilgi aynı toplumun farklı kesimlerinde farklı oranlarda tezahür edebilmektedir. Bu çalışmada incelenen dönem temelinde gerçekleşen 11 mahalli idareler seçimleri esas alınarak, Kocaeli'nde seçmenlerin seçimlere ilgisi ve siyasi katılım düzeyleri araştırılmıştır. Bunu yaparken de yalnızca var olan durumu saptamakla yetinilmemiş, il genelinde dönemler bazında nasıl bir değişimin yaşandığı da incelenmiştir. Buna ilaveten Kocaeli iline dair ortaya konan bulgular, Türkiye geneline dair bulgularla da kıyaslanarak, Kocaeli'nin Türkiye'nin genel siyasi yapısı içindeki konumu da anlaşılmaya çalışılmıştır.

13 Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset,* Ankara, 2006.
14 Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
15 Durmuş Ali, Arslan, *Turkish Political Elites: Sociological Analysis of Turkish Politics and Politicians*, Berlin 2011-a.
16 Durmuş Ali, Arslan, *Who Rules Turkey: Turkish Power Elite*, Berlin 2011-b.
17 Durmuş Ali, Arslan, *Elites and Power in Contemporary Turkey: Social Anatomy of Turkish Elites*, Berlin 2011-c.
18 Durmuş Ali Arslan, "Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin'in siyasi yapısı", *International Journal of Human Sciences*, 9/2, (2012-b), s. 916–968.
19 Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla* ..., s. 112.

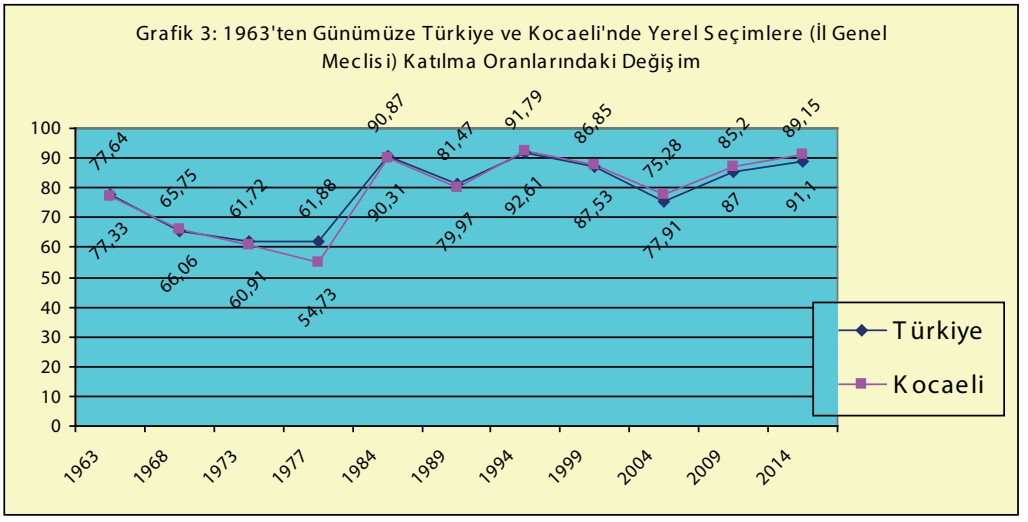

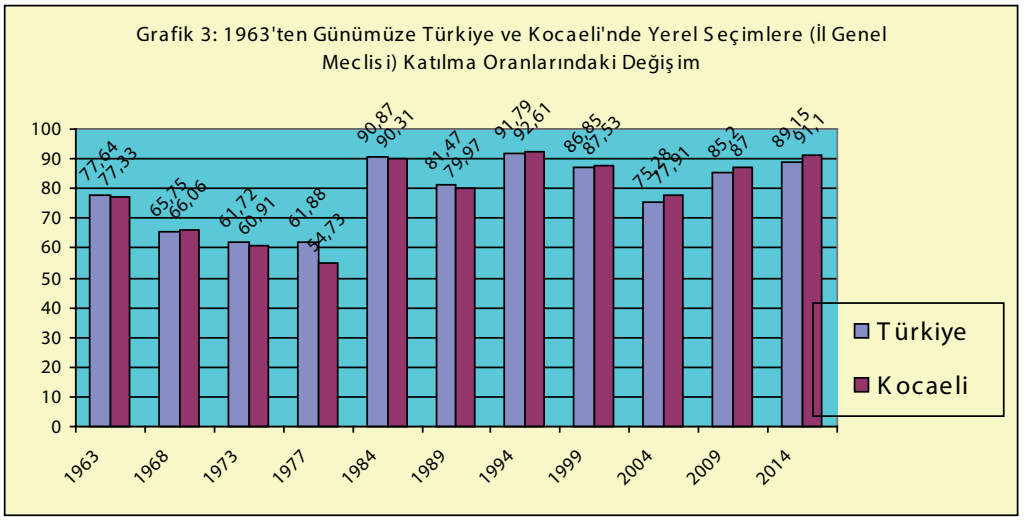

Yarım asırlık süreç dikkatli bir şekilde incelendiğinde Türkiye geneli ve Kocaeli ili özelinde yerel seçimlere katılım oranı ile ilgili oldukça önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 1, Grafik 1 ve 2'de de görüldüğü gibi, incelenen 53 yıllık süreçte Türkiye genelinde ve Kocaeli'nde seçimlere ortalama katılım oranları birbirine oldukça yakındır. Daha net bir ifadeyle hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli özelinde katılım oranları ortalaması yaklaşık 79'dur. Seçimlere katılım oranlarındaki dönemsel değişim de birbirine paralel bir görünüm sergilemektedir.

Bu konuda bir başkan önemli bulgu ise incelenen 11 dönemin beşinde Kocaeli ilinde seçimlere katılım oranları Türkiye ortalamasının altında, 6 dönemde ise Türkiye ortalamasının üstünde gerçekleşmiş olduğudur. Öte yandan, Kocaeli'nde yaşayan bireylerin yerel seçimlere ilgisi 1990'lı yıllara kadar genellikle Türkiye ortalamasının biraz altında gerçekleşmiştir. 1994 yerel seçimlerinden başlayıp günümüze kadar geçen yaklaşım 20 yıllık süreçte (son 5 yerel seçimlerde) ise Kocaelililerin seçimlere ilgisi hep Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Kocaeli'nde seçimlere en düşük seçmen ilgisi, hem Türkiye geneli ve hem de Kocaeli'nde sol siyaset geleneğinin tarihi bir seçmen desteği elde ettiği 1977 yerel seçimlerinde olmuştur. Bu hususta dikkat çeken bir başka husus ise Kocaeli'nde seçimlere katılım oranları arttıkça sağ siyasi partilerin oylarında önemli bir artış yaşandığı gerçeğidir.

Yine Grafik 1 ve 2'de de görüldüğü gibi 1963 seçimlerini takip eden üç seçim boyunca Kocaeli'nde seçimlere olan ilgi de sürekli bir azalma dikkat çeker. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında yapılan ilk yerel seçimlerde ise seçimlere katılım oranı yüzde 54'ten yüzde 90'a yükseliş gibi ciddi bir sıçrama gözlemlenir. Daha net bir ifadeyle Kocaeli ili genelinde 1984 yerel seçimlerinde, 1977 yerel seçimleri ile kıyaslandığında yaklaşık yüzde 65'lik bir artış gerçekleşmiştir.

1963 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

Başta da vurgulandığı gibi araştırmanın temel amacı yerel seçim sonuçları temel alınarak, Kocaeli'nin siyasi yapısının oluşumunu ve bu yapıda, dünden bugüne yaşanan değişimi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda başlangıç noktası olarak 1963 yerel seçimleri seçildi. Bu tercihte, 1963 yerel seçimlerinin Türkiye'nin yerelde siyasi yapısının oluşumunda nirengi noktası olma özelliği taşıyor olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü 27 Mayıs 1960 İhtilali ve sonrasında hazırlanıp, 1961 yılında yürürlüğe konan yeni anayasa, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal hayatında son derece önemli değişikliklere zemin hazırladı.

Tablo 2: 1963 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
AP	45.48	47,81
CHP	36.22	32,83
CKMP	3.06	-
MP	3.09	15,12
TIP	0.40	-
YTP	6.51	-
BAGIMSIZ	5.24	4,24
DİĞER	0.00	-
TOPLAM	100	100

Kaynak: TÜK (2015) ve YerelNET (2014)

1963 yerel seçimleri, 17 Kasım 1963 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimlerde AP, CHP, CKMP, MP, TİP ve YTP'nin yerelde iktidar yarışında olmuştur. Seçimler hem sonuçları ve hem de seçim süreci itibariyle bir genel seçim atmosferinde gerçekleştirilmiştir[20]. Seçimlere seçmen ilgisi orta seviyede olmuş, seçimlere katılım yüzde 77'ler düzeyinde gerçekleşmiştir. Hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli özelinde bu seçimlerden, 27 Mayıs ihtilalinde kapatılan Demokrat Parti[21]'nin siyasi tabanını toparlamayı hedefleyen Adalet Partisi galip çıkmıştır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi, seçimlerin galibi AP'nin Kocaeli'ndeki oy oranı, Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Merkez solun temsilcisi konumundaki CHP (Kili, 1976)'nin Kocaeli'ndeki seçmen desteği ise Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmıştır.

Tablo 3: 1963 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1963	Sağ Partiler Toplamı	58,14	62,93
	Sol Partiler Toplamı	36,62	32,83
	Diğerleri	5.24	4,24
Toplam		100	100

Kaynak: Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

20 Örsan Akbulut, *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1963 Yılı Raporu*, TODAİE-YERELNET, 2006-a.
21 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara 2004.

Kocaeli ilinde gözlemlenen bu durum, siyasi yapıya da yansımıştır. Tablo 3'te de görüldüğü gibi bu seçimlerde, Kocaeli'nin siyasi yapısına sağ siyaset geleneği damgasını vurmuştur. Sağ kanat partilerin Kocaeli'nde elde ettiği siyasi güç Türkiye ortalamasının da üzerinde olmuştur. Sol siyasi partilerin Kocaeli'nin siyasi yapısında elde ettiği toplam güç ise sağ kulvardaki partilerin toplam gücünü yarısına yakın seviyelerde kalmıştır.

1968 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1968 yerel seçimleri 2 Haziran'da yapılmıştır. Hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli özelinde seçimlere seçmen ilgisi bir önceki seçimlere oranla oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Daha net bir ifadeyle bu il genel meclisi seçimlerine Türkiye genelinde katılım yüzde 65.75 seviyelerinde, Kocaeli ilinde ise yüzde 66,06 olarak gerçekleşmiştir. Seçimlere Adalet Partisi (AP), Birlik Partisi (BP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Güven Partisi (GP), Millet Partisi (MP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Bağımsız adaylar katıldı. Seçim sürecinde gündemi en çok işgal eden konulardan biri parti içi demokrasi tartışmaları olmuştur[22].

Tablo 4: 1968 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
AP	49.06	52,93
BP	1.64	0,62
CHP	27.90	33,61
CKMP	1.00	1,04
GP	6.62	2,96
MP	3.50	6,55
TIP	2.72	2,30
YTP	0.72	-
BAGIMSIZ	6.83	-
TOPLAM	100	100

Kaynak: YerelNET (2012)

Bir önceki seçimlerde olduğu gibi 1968 il genel meclisi seçimlerinin galibi de yine merkez sağın temsilcisi hüviyetindeki AP olmuştur. AP'nin Kocaelili seçmenlerden bu seçimlerde sağladığı yerel siyasi destek, Türkiye genelinde elde ettiği seçmen desteğinden yaklaşık yüzde 8 oranında daha fazla olmuştur. Tablo 4'te de görüldüğü gibi merkez solun temsilcisi CHP'nin Kocaeli'ndeki desteğinde de, hem bir önceki seçimlerle ve hem de Türkiye genelinde ulaştığı seçmen desteği ile karşılaştırıldığında, dikkat çekici bir artış gözlemlenir.

Tablo 5: 1968 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1968	Sağ Partiler Toplamı	54,29	60,52
	Sol Partiler Toplamı	30,62	35,9
	Diğerleri	15,09	3,58
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Oyların siyasi yelpazeye dağılımına dair bulgular incelendiğinde, ilin bu seçimlerle yenilenen siyasi yapısına dair daha net bilgilere ulaşılır. Tablo 5'te de görüldüğü gibi 1968

22 Örsan Akbulut, *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1968 Yılı Raporu*, TODAİE-YERELNET, 2006-b.

yerel seçimlerinin hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli özelinde galibi sağ siyaset geleneğidir. Ne var ki bir önceki seçim sonuçları incelendiğinde, sağ siyaset geleneğinin temsilcisi partilerin, Türkiye genelinde ve Kocaeli ilinde kan kaybetmeye başladığı gerçeği dikkati çeker. Sol siyaset geleneğinin Kocaeli'nin siyasi yapısı içindeki gücünde ise yadsınamayacak bir artış göze çarpar.

1973 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1973 yerel seçimleri 9 Aralık 1973'te yapılmış olup, 12 Mart askeri muhtırasından sonra yapılan ilk seçimler olma özelliğine sahiptir. Bu seçimlere Türkiye genelinde olduğu gibi Kocaeli'nde de seçmen ilgisi oldukça düşük olmuştur. Öyle ki Türkiye genelinde seçimlere katılım oranı, yerel seçimler bazında tarihi dip seviyesini görerek yüzde 61,72 olarak gerçekleşmiştir. Kocaeli'nde ise 60,9 gibi çok partili dönemin en düşük ikinci katılım oranı gerçekleşmiştir.

Tablo 6: 1973 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
AP	32.32	35,58
CGP	2.90	2,60
CHP	37.09	42,18
DP	10.75	9,02
MHP	1.33	0,75
MP	0.09	-
MSP	6.20	9,87
TBP	0.41	-
BAGIMSIZ	8.91	-
TOPLAM	100	100

Kaynak: YerelNET (2015)

1973 seçimlerinde partileri oy dağılımı incelendiğinde Türkiye'nin ve Kocaeli'nin siyasi yapısına dair oldukça önemli sonuçlarla karşılaşılır. Bu sonuçları en dikkat çekeni ise sol siyaset anlayışının toplumsal ve siyasal hayatta etkinliğinin gücünün artmasıdır. Sol siyaset anlayışında, 1960'lı yılların sonlarına doğru dünyada yaşanmaya başlayan popülerlik artışı, 1970'li yılların başında Türkiye'de de varlığını hissettirmeye başlar. Tablo 6'da da görüldüğü gibi 1973 seçimlerinin, hem Kocaeli ili ve hem de Türkiye genelindeki tartışmasız galibi, Bülent Ecevit'in liderliğini yaptığı CHP'dir. İl genel meclisi seçimlerinde CHP'nin Kocaeli'nde ulaştığı başarı, Türkiye genelinde elde ettiği başarının da bir hayli üzerinde olmuştur. CHP Kocaeli'nde seçmen desteğini, bir önceki seçimlere kıyasla, yüzde 25,5 oranında arttırarak, seçimlerde ipi göğüsleyen parti olmuştur. Sağın büyük temsilcisi, Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP'nin Kocaeli'ndeki oy kaybı ise yüzde 32'leri aşmıştır.

Tablo 7: 1973 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1973	Sağ Partiler Toplamı	50,69	55,22
	Sol Partiler Toplamı	37.09	42,18
	Diğerleri	12,22	2,60
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Toplumsal yapıda ve Kocaeli'nin siyasi hayatında bu yıllarda yaşanan değişimi daha iyi anlayabilmek için oyların siyasi yelpazeye dağılımını da incelemek gerekir. Tablo 7'de de görüldüğü gibi bu seçimlerde de, hem Türk toplumunu ve hem de Kocaeli ilinin siyasi yapısında sağ siyaset anlayışının ağırlığı hissedilir. Bununla birlikte sağ kanat partilerin Kocaeli'nin siyasi yapısı içindeki toplam gücünde büyük bir erozyon gözlemlenir. Öyle ki bu kaybın, 1968 yerel seçimleri ile kıyaslandığında, yüzde 8'lere ulaştığı görülür

1977 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1977 yerel seçimleri, 11 Aralık 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ondan fazla siyasi partinin mücadele ettiği bu seçimler, ülkeyi 12 Eylül Askeri Müdahalesi'ne götüren kriz ve karmaşa ortamında yapılmıştır. Halkın ilgisinin ilgisi son derece düşük olduğu bu seçimlerde seçimlere katılım oranları, Türkiye genelinde olduğu gibi Kocaeli ilinde de tarihi dip seviyelerini görmüştür. Dana net bir ifadeyle seçimlere katılım Türkiye genelinde yüzde 61,88 civarında olurken, Kocaeli ilinde yüzde 55'in de altına inmiştir.

Tablo 8: 1977 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
AP	37.10	42,85
CGP	0.63	-
CHP	41.73	41,53
DP	1.00	1,13
MHP	6.62	2,16
MSP	6.91	9,96
SDP	0.03	-
TBP	0.23	-
TIP	0.51	1,22
TSIP	0.23	0,35
BAGIMSIZ	5.00	0,79
DİĞER	0.00	-

Kaynak: YerelNET (2015)

Oyların siyasi partilere dağılımı bağlamında Kocaeli'nde durum ise Türkiye genelinden biraz farklıdır. Adalet Partisi bu seçimlerde Kocaeli'ndeki seçmen desteğini, bir önceki seçimlere kıyasla, yaklaşık yüzde 20 oranında arttırarak, bir önceki seçimlerde kaptırdığı liderliği CHP'de geri almayı başarmıştır (Tablo 8). Buna karşın 1977 seçimlerinde CHP Kocaeli'nde de, Türkiye genelinde elde seçmen desteğini oldukça yakın oranlarda bir güce ulaşmıştır. Bununla birlikte CHP'nin bu seçimlerde Kocaeli'nde, seçmenlerden aldığı destek, 1973 seçimlerinin biraz altında kalmıştır.

Tablo 9: 1977 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1977	Sağ Partiler Toplamı	51,63	56,1
	Sol Partiler Toplamı	42,51	43,1
	Diğerleri	5,86	0,8
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Oy oranlarının siyasi yelpazeye dağılımı hesaplandığında ise siyasi yapıda yaşanan değişim ve ortaya çıkan yeni durum daha bir netlik kazanır. Tablo 9'da da görüldüğü gibi, Ecevit'in ve sol siyasi ideolojilerin toplumsal ve siyasal hayatta ulaştığı tarihi destek seviyelerine rağmen, Türkiye'nin ve Kocaeli ilinin siyasi yapısında sağ siyaset anlayışının mutlak bir üstünlüğü gözlemlenir. Hatta sağ partiler Kocaelililerden elde ettikleri toplam seçmen desteğini, bir önceki seçimlere kıyasla cüz'i olarak da olsa arttırmışlardı. Bununla birlikte, çok partili dönemde gerçekleştirilen seçimler bir arada incelendiğinde, toplam seçmen desteği bakımından, sol siyaset geleneğinin Kocaeli'nde tarihi bir başarıya imza atarken, sağ kanat partilerin ise ikinci tarihi düşük seviyeleri gördüğü gerçeği ile karşılaşılır.

1984 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1984 yerel seçimleri 25 Mart 1984'te gerçekleştirilmiştir. Bu yerel seçimler, "12 Eylül Ara Rejiminden" sonra yapılan ilk yerel seçimler (Şener, 2006) olma hüviyetine sahiptir. Bilindiği gibi 12 Eylül 1980 Darbesi, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında derin izler ve yaralar açmıştır. Ülkede bütün siyasi partiler kapatılmış, partilerin liderlerine siyaset yasağı getirilmiştir. Olağanüstü şartlarda gerçekleştirilen seçimlere Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP), Halkçı Parti (HP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Refah Partisi (RP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), katılmıştır.

İçinde bulunulan olağanüstü şartların da etkisiyle, seçimlere seçmen ilgisinde, tabiri caizse bir patlama yaşanmıştır. Türkiye genelinde yaşanan bu siyasi ilgi artışı Kocaeli ilinde çok daha üst seviyelerde gerçekleşmiştir. Bir önceki seçimlerde Kocaeli'nde yüzde 55'lerin de altına inen katılım oranı, 1984 il genel meclisi seçimlerinde yüzde 65 gibi olağanüstü bir artış kaydederek, yüzde 90'ın üzerine çıkmıştır. Bu olağandışı ilgi artışında, Türk toplumunun içinde yaşadığı olağanüstü şartların ve cezaların etkisi elbette yadsınamaz. Ancak bu artışta asıl rolü, yeniden siyasetle barışan sağ görüşteki oynamıştır. Daha net bir anlatımla katılım oranlarındaki bu yüksek artışta, 12 Eylül Darbesi öncesi son seçimlerde sandığa gitmeyerek Ecevit'in ve sol siyaset geleneğinin tarihi başarılara imza atmasına dolaylı katkı sağlamış olan, sağ siyaset anlayışındaki seçmenlerin yeniden siyaset sahnesine dönmeleri belirleyici olmuştur.

Tablo 10: 1984 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
ANAP	41.52	35,61
DYP	13.25	16,66
HP	8.76	11,54
MDP	7.09	2,41
RP	4.40	7,92
SODEP	23.35	25,13
BAGIMSIZ	1.63	0,74

Kaynak: YerelNET (2015)

Sağ kanattaki seçmenlerin siyasetle yeniden barışmasını sağlayan ise hiç kuşkusuz, renkli kişiliği ve çok boyutlu siyaset anlayışıyla Turgut Özal olmuştur. 1984 il genel meclisi seçimlerinin Türkiye genelindeki ve Kocaeli ili özelindeki mutlak galibi, dört eğilimi birleştirme iddiasıyla yola çıkmış olsa da, büyük ölçüde merkez sağa oynayan Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP)'dir. Tablo 10'da da görüldüğü gibi ANAP, kurulduktan sonra girdiği ilk yerel seçimlerde, hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli ili özelinde, en yakın rakiplerine bile çok büyük farklar atarak birinciliğe ulaşmıştır.

Tablo 11: 1984 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1984	Sağ Partiler Toplamı	66,26	62,6
	Sol Partiler Toplamı	32,11	36,67
	Diğerleri	1,63	0,74
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Merkez sağın efsanevi liderlerinden biri olan Özal'ın liderliğindeki ANAP'ın bu başarısı siyasi yapıya da yansımıştır. Daha net bir ifadeyle hem Türkiye geneli ve hem de Kocaeli ili özelinde siyasal yapıya, sağ siyaset anlayışı damgasını vurmuştur. Tablo 11'de de görüldüğü gibi, bu seçimlerde sağ partilerin Kocaelili seçmenlerden elde ettikleri destek yüzde 62'6 seviyelerine ulaşmıştır. Sağ kanattaki partilerin bu seçimlerde Kocaeli'nde elde güç artışı, yüzde 11'leri aşmıştır. Buna karşın solun Kocaeli'ndeki kaybı ise yüzde 15'e yaklaşmıştır.

1989 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1989 yerel seçimleri 26 Mart 1989'da yapılmıştır. Bu seçimlere seçmen ilgisinde, bir önceki yerel seçimlere kıyasla bir düşüş gözlemlenir. Daha net bir ifadeyle 1989 il genel seçimlerine katılımda, Kocaeli ilinde yaklaşık yüzde 11'lik bir azalma yaşanır. 1989 yerel seçimlerine Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP), Doğru Yol Partisi (DYP), Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), Refah Partisi (RP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) katılmıştır.

Tablo 12: 1989 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
ANAP	21.80	15,20
DSP	9.03	14,07
DYP	25.13	26,35
IDP	0.94	0,65
MÇP	4.14	2,34
RP	9.80	14,25
SHP	28.69	27,15
BAGIMSIZ	0.47	-

Kaynak: YerelNET (2015)

Tablo 12'de de görüldüğü gibi, 1989 yerel seçimlerinde başa güreşen 6 siyasi partiden dördü sağ kanattan, ikisi de sol kanattandır. İl genel meclisi kategorisinde amansız bir mücadelenin yaşandığı bu seçimleri, Türkiye genelinde ve Kocaeli ili özelinde, merkez solun iki temsilcisinden biri konumundaki SHP kazanmıştır. Kocaeli'nde partiler bazında ikinci sırayı ise merkez sağın iki temsilcisinden biri olan DYP almıştır. Seçimlerin Kocaeli'ndeki mağlubu ise hiç kuşkusuz, bu ildeki seçmen desteğini yüzde 57 oranında kaybeden ANAP olmuştur.

Tablo 13: 1989 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1989	Sağ Partiler Toplamı	61,81	58,78
	Sol Partiler Toplamı	37,72	41,22
	Diğerleri	0.47	-
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Oyların siyasi yelpazeye dağılımı incelendiğinde ise 1980'li yılların son yerel seçimlerinin Kocaeli'nde ve Türkiye genelinde ortaya çıkardığı yeni siyasi tablo daha bir netlik kazanır. Tablo 13'te de görüldüğü gibi yine, hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli özelinde bu seçimlere damgasını, sağ siyaset anlayışı vurmuştur. Ne var ki sağ siyaset geleneğinin, siyasi yapıdaki mutlak egemenliğine rağmen, toplunun genel siyasi hayatında ve Kocaeli'nin siyasi yapısındaki gücünde dikkat çekici bir gerileme yaşanır.

1994 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1994 yılı yerel seçimleri 27 Mart 1994'te yapılmıştır[23]. Vatandaşların siyasi ilgisinin son derece yüksek olduğu bu seçimlere siyasi katılım da olağanüstü derecede yüksek olmuştur. 1994 yılı il genel seçimlerine ilgi, hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli ili özelinde rekor seviyelere ulaşmıştır. Daha net bir anlatımla bu seçimlere katılım oranı, Türkiye genelinde, yüzde 81'lerden yüzde 91'lere yükselmiştir. Kocaeli'nde de seçimlere katılımda tarihi rekor seviyelere ulaşılır. Bu ilimizde seçmen ilgisi, yüzde 79,97'lerden, yaklaşık yüzde 16'lık bir artışla, yüzde 92,61'e ulaşır.

Tablo 14: 1994 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
ANAP	21.09	16,28
BBP	1.26	0,64
CHP	4.61	3,94
DP	0.53	0,51
DSP	8.75	9,55
DYP	21.41	17,21
IP	0.28	0,18
MHP	7.95	4,51
MP	0.45	-
RP	19.14	29,05
SBP	0.29	0,34
SHP	13.53	17,21
YDP	0.37	0,12
BAGIMSIZ	0.34	-

Kaynak: YerelNET (2015)

Oyların siyasi yelpazeye dağılım incelendiğinde ise Kocaeli'nde tarihi gelişmelere tanık olunur. Tablo 14'te de görüldüğü gibi 1994 seçimlerinin Kocaeli'ndeki galibi sağ siyaset geleneğinden bir partidir. Bu parti merkez sağdan ne ANAP ve ne de DYP'dir. 1994 il genel meclisi seçimlerinin bu ildeki galibi muhafazakâr sağın efsanevi lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki RP'dir. Erbakan ve partisi RP'nin Kocaeli'ndeki başarısı, diğer

23 Sonay Bayramoğlu, *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1994 Yılı Raporu*, TODAİE-YERELNET, 2006-a.

bütün sonuçları gölgede bırakacak derecede görkemlidir. Zira Erbakan bu seçimlerde Kocaeli'ndeki seçmen desteğini ikiye katlayarak üstün bir başarıya imza atmıştır.

Tablo 15: 1994 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1994	Sağ Partiler Toplamı	72,77	68,5
	Sol Partiler Toplamı	26,89	31,5
	Diğerleri	0.34	-
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Siyasi yapıdaki değişimi anlayabilmek ve bu değişimin boyutlarını ortaya koyabilmek için ise seçimlerde oyların siyasi yelpazeye dağılımını incelemek gerekir. Tablo 15'te de görüldüğü gibi bu seçimlere, hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli ili özelinde, sağ siyaset geleneği damgasını vurmuştur. Sağ yelpazeden partilerin Türkiye genelinde elde ettiği 72,77 ve Kocaeli ilinde sağladığı yüzde 68,5'lik semen desteği, 1963'ten beri yaklaşık 30 yıllık süreçte ulaşılan en üst seviyede başarıdır.

1999 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

Türk toplumunun siyasi hayatında, 20. Yüzyılın son yerel seçimleri olma özelliği taşıyan 1999 yerel seçimleri, 18 Nisan 1999 tarihinde gerçekleştirildi. Seçimlerde 20 siyasi parti yerel siyasi hayata yön vermede söz sahibi olabilmek için mücadele verdi[24]. Seçimlere seçmen ilgisi de, il genel meclisi kategorisinde, hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli'nde oldukça yüksek düzeyde gerçekleşti. Katılım oranında, bir önceki seçimlere nazaran küçük bir düşüş gözlemlense de (1994 yerel seçimlerinin, katılım rekorlarının kırıldığı seçimler olduğu unutulmamalıdır), bu oranların yüzde 86-87'leri bulması, yurttaş ilgisinin yüksek düzeyde olduğunun açık bir teyididir.

Tablo 16: 1999 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
ANAP	15.03	11,81
BBP	1.72	1,11
BP	0.21	-
CHP	11.08	14,01
DP	0.13	0,08
DSP	18.70	19,42
DTP	0.93	0,22
DYP	13.21	11,20
EMEP	0.09	0,19
FP	16.48	24,17
HADEP	3.48	2,25
IP	0.21	0,15
LDP	0.10	0,12
MHP	17.17	14,22
MP	0.27	0,27
ODP	0.84	0,67
SIP	0.07	0,12
BAGIMSIZ	0.18	-

Kaynak: YerelNET (2015)

24 Sonay Bayramoğlu, *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1999 Yılı Raporu*, TODAİE-YERELNET, 2006-b.

Partilerin aldığı oylar temelinde siyasi yapı incelendiğinde son derece çarpıcı bulgularla karşılaşılır. Bir önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de, Kocaeli ili özelinde seçimleri mutlak galibi, Erbakan Hoca ve partisi FP'dir. Ancak Tablo 16'daki bulgular, bir önceki seçim sonuçları da dikkate alınarak incelendiğinde bu seçimlerin hem Türkiye genelinde ve hem de Kocaeli'nde en başarılı partisi MHP'dir. MHP üçüncü bin yılın son il genel meclisi seçimlerinde oy oranına Türkiye genelinde yüzde 116'ya yakın arttırarak büyük bir başarıya imza atmıştır. MHP'nin Kocaeli'ndeki başarısı, Türkiye genelindekinden çok daha görkemlidir. Daha net bir ifadeyle MHP bu seçimlerde Kocaeli'ndeki seçmen desteğini yüzde 215 oranında arttırmayı başarmıştır.

Tablo 17: 1999 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
1999	Sağ Partiler Toplamı	65,35	62,93
	Sol Partiler Toplamı	30,9	34,63
	Diğerleri	3,75	2,44
Toplam		100	100

Kaynak: *Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir*

Türkiye'nin ve Kocaeli'nin, 21. Yüzyılın başındaki siyasi yapısını daha iyi anlayabilmek için oyların siyasi yelpazeye dağılımını da bilmek gerekir. Tablo 17'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ve Kocaeli'nin siyasi hayatında yine, sağ siyaset geleneğinin bariz bir üstünlüğü göze çarpar. Bir önceki seçimlere kıyaslandığında, bu seçimlerde sağ siyasi partilerin toplam gücünde bir azalma göze çarpar. Buna karşın sol partilerin gücünde de küçük de olsa bir artış gözlemlenir.

2004 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

Türkiye'nin yerel siyasi tarihinde, üçüncü bin yılın ilk yerel seçimleri olma ayrıcalığına sahip olan 2004 yılı yerel seçimleri, 28 Mart 2004 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 2004 il genel meclisi seçimlerine seçmen ilgisinde, daha önceki iki yerel seçimlerle kıyaslandığında, yüze 10'un üzerinde bir azalma gözlemlenir. Türkiye genelinde ve Kocaeli ili özelinde daha önce başlamış olan seçmen ilgisindeki azalma eğilimi bu seçimlerde de devam etmiştir. Kocaeli'ndeki katılım oranları yeni dip seviyesi kabul edilebilecek yüzde 77'lere kadar gerilemiştir.

Tablo 18: 2004 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
DSP	2.12	2,22
ANAP	2.50	0,93
BTP	0.48	0,40
AK PARTİ	41.67	42,70
BBP	1.16	0,82
IP	0.25	0,20
TKP	0.26	0,22
DYP	9.97	8,22
CHP	18.23	19,02
GP	2.60	1,60
YTP	0.25	0,47
SHP	5.15	3,05
SP	4.02	9,91
MHP	10.45	10,11
BAGIMSIZ	0.73	0,14

Kaynak: YerelNET (2015)

21. yüzyılın başı, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal hayatında birçok yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi, müteakip yıllarda ülkenin toplumsal ve siyasal hayatına damga vuracak olan Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, siyasal hayata hızlı bir giriş yapmasıdır. Daha net bir ifadeyle üçüncü bin yılda, Türkiye ve dünya siyaset sahnesinde yeni bir lider Recep Tayyip Erdoğan ve yeni bir siyasi parti Ak Parti boy göstermeye başlamıştır. Tablo 18'de sergilenen bulgular da bu tespiti açıkça teyit edecek niteliktedir. Daha öz bir ifadeyle, 2004 il genel meclisi seçimlerinin partiler bazındaki galibi, Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. Kocaelililerin, Erbakan hocanın yenilikçi kanattaki öğrencilerinin partisi konumundaki Ak Parti ve lideri Erdoğan'a verildiği destek, Türkiye ortalamasının bile üzerinde olmuştur. Eski İstanbul Büyükşehir Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kurucu lideri olduğu Ak Parti, bu seçimlerde Kocaeli genelinde yüzde 42,7 civarında oy almıştır.

Tablo 19: 2004 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
2004	Sağ Partiler Toplamı	73	74
	Sol Partiler Toplamı	26	25
	Diğerleri	1	1
	Toplam	100	100

Kaynak: Araştırmacının 2014–2015Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir

Üçüncü bin yılın başlarında, Türkiye'nin ve Kocaeli'nin siyasi yapısındaki yeni durumu daha iyi anlayabilmek için, oyların siyasi yelpazeye dağılımını da incelemek gerekir. Tablo 19'daki bulgular, sağ siyaset geleneğinin ikinci bin yıldan üçüncü bin yıla, hem Türkiye'nin ve hem de Kocaeli'nin siyasi yapısı içindeki gücünü arttırarak geçtiğini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Daha net bir ifadeyle sağ siyasi partiler, toplamda oyların yaklaşık dörtte üçünü alarak, yerel siyasi yapı içindeki gücünü çok büyük oranlarda arttırmayı başarmıştır.

2009 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

2009 mahalli idareler seçimleri 29 Mart 2009 yapılmıştır. Bu seçimlerde gözlemlenen katılım oranlarındaki artış bir bakıma, seçmenlerin siyasete olan ilgisinin sandıklara yansımasıdır. Ülke genelinde seçimlere gösterilen ilginin benzeri bir artış, Kocaeli ilinde de yaşanmıştır. Daha net bir ifadeyle, bir önceki seçimlerde Kocaeli'nde yüzde 77,9 civarında gerçekleşen seçimlere katılım oranları, 2009 il genel meclisi seçimlerinde yüzde 11,67 oranında artış göstererek, yüzde 87'ye yükselmiştir.

Tablo 20: 2009 Yılı Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde, Partilerin Oy Dağılımı

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	Kocaeli
AKPARTİ	38.17	42,1
ANAP	0.75	0,3
BBP	2.33	1,5
BTP	0.42	0,2
CHP	23.08	26,6
DP	3.83	4
DSP	2.83	1,1
DTP	5.76	1,8
MHP	16.27	9,9
MP	0.11	-
ÖDP	0.17	0,1
SP	5.13	11,8
TKP	0.21	0,2
BAGIMSIZ	0.44	0

Son 5 yıl içinde ülkenin ve Kocaeli'nin siyasi yapısında yaşanan değişimi ve bu değişimin siyasi yapıya yansımalarını daha net bir şekilde anlayabilmek için, önce oyların siyasi partilere dağılımını, ardından da siyasi yelpazedeki görünümü ortaya koymak gerekir. Tablo 20'de de görüldüğü gibi, oyların partilere dağılımı incelendiğinde, Türk toplumunun genelinde olduğu gibi Kocaeli ilinde de seçimlerin tartışmasız galibi Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. Ak Parti, Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde girdiği ikinci yerel seçimlerden de tartışmasız bir galibiyetle çıkmıştır. Bununla birlikte, Türkiye genelinde ve Kocaeli özelinde küçük de olsa bir oy kaybı yaşadığı görülür. Ancak bu gerileme sınırlı düzeyde kalmış ve siyasi yapıda kalıcı değişikliğe yol açacak boyutlara ulaşmamıştır.

Tablo 21: 2009 Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
2009	Sağ Partiler Toplamı	67	70
	Sol Partiler Toplamı	27	28
	Diğerleri	6	2
Toplam		100	100

Kaynak: Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir

Oyların siyasi yelpazeye dağılımı incelendiğinde, ülkenin siyasi ve toplumsal hayatında yine sağ siyaset geleneğinin belirleyici bir üstünlüğü gözlemlenir. Tablo 21'de de görüldüğü gibi, sağ kanat siyasi partiler Türkiye genelinde ve Kocaeli ili özelinde, toplam oyların üçte ikisinden fazlasını alarak, yerel siyasi hayata ağırlıklarını koymuşlardır.

2014 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

Toplumun hali hazırdaki yerel siyasi yapısı şekillendirmiş olan, son mahalli idareler seçimleri olma hüviyetine sahip 2014 il genel meclisi seçimleri, 30 Mart 2014 tarihinde yapılmıştır. Bireylerin siyasete olan ilgilerindeki artış bu seçimlere de yansımış, seçimlere katılım oranlarında tarihi zirveler zorlanmıştır. Bu seçimlerde büyükşehirlerde il genel meclisi seçimleri yerine belediye meclisi seçim sonuçları dikkate alınmıştır. Bu kategoride ilgi özellikle Kocaeli ilinde oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmiş ve katılım oranları yüzde 91'i aşmıştır. Seçmen ilgisinin son derece yüksek olduğu belediye meclis üyeliği seçimlerine, Türkiye genelinde katılım oranı yüzde 89'un üzerinde (yüzde 89,73)

olmuştur[25]. Seçimlerde kayıtlı 48.843.157'den, 43.543.717'ü oy kullanmıştır[26].

Tablo 22: 2014 Belediye Meclis Üyeliği Seçimleri

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
Parti	Türkiye	Kocaeli
Adalet ve Kalkınma Partisi	42,87	46,8
Cumhuriyet Halk Partisi	26,34	27,9
Milliyetçi Hareket Partisi	17,82	12,8
Barış ve Demokrasi Partisi	4,16	-
Saadet Partisi	2,84	8,1
Halkların Demokratik Partisi	2,12	2,4
Büyük Birlik Partisi	1,51	1
Demokrat Parti	0,69	0,2
Demokratik Sol Parti	0,35	0,1
İşçi Partisi	0,24	0,1
Hür Dava Partisi	0,21	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,20	0,2
Türkiye Komünist Partisi	0,15	0,1
Bağımsız	0,12	-

Kaynak: YSK (2014)

Ülkenin, hali hazırda içinde bulunduğu siyasi yapıyı daha iyi anlayabilmek için, öncelikle oyların siyasi yelpazeye dağılımı incelemek gerekir. Tablo 22'de de görüldüğü gibi 2014 yerel seçimlerinin de tartışmasız galibi Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. Recep Tayyip Erdoğan ve Ak Parti bu mahalli seçimlerde yalnızca seçimlerin galibi olmadı. Buna ilaveten, katıldığı üç seçimi de üst üste kazanma başarısı gibi, toplumların siyasi tarihinde az görülen türden bir başarıya da imza atmış oldu. Hatta Ak Parti, bir önceki seçimlerde elde ettiği seçmen desteğini de görünür bir oranda arttırmayı başardı.

Tablo 23: 2014Yılı Yerel Seçimlerinde Siyasi Yapı

Türkiye		İl Genel Meclisi	
		Kocaeli	
2014	Sağ Partiler Toplamı	65,25	69
	Sol Partiler Toplamı	27,05	28,6
	Diğerleri	7,7	2,4
Toplam		100	100

Kaynak: Araştırmacının 2014–2015 Yıllarında, Gerçekleştirdiği Araştırma Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir

Oyların siyasi yelpazeye dağılımı incelendiğinde ise siyasi yapıda yaşanan değişim ve yerel bazda gelinen son durumu daha bir netlik kazanır. Tablo 23'te de görüldüğü gibi, bu seçimlerde de, yarım asırdır devam eden gelenek bozulmamış ve siyasi yapıya, sağ siyaset anlayışı damgasını vurmuştur. Sağ partiler bu seçimlerde Kocaeli'nin siyasi yapısında ulaştığı güç, Türkiye genelinde elde ettiği ortalama siyasi gücünde bir hayli üzerinde olmuştur. Genel olarak bakıldığında, toplumsal ve siyasal hayatta, bir önceki siyasi tablodan pek de farklı olmayan bir durum gözlemlenir. Sağ partiler toplam desteğinde cüzi bir azalma gözlemlense de bu durum, sağ siyaset anlayışının toplumsal yapı içindeki geleneksel üstünlüğüne gölge düşürmekten çok uzaktır.

25 YSK, *2014 yerel seçim sonuçları*, Yüksek Seçim Kurulu, Ankara 2014, http://www.ysk.gov.tr/.

26 Durmuş Ali Arslan, "Siyaset Sosyolojisi Perspektifinden 2009 ve 2014 Yerel Seçimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi", *Akademik Bakış, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgızistan-Celalabat İşletme Fakültesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 43, (2014), s. 1–27.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, tarihsel bir bakış açısından hareketle, siyaset sosyolojisinin yöntem ve teknikleri kullanılarak, Kocaeli'nin siyasi yapısı ve dünden bugüne bu yapıda yaşanan değişim sosyolojik olarak incelendi. Çalışmada önce, yerel seçim sonuçları incelenerek Kocaeli'nin yerel siyasi yapısı tasvir edildi. Müteakiben, ele alınan dönemde Kocaeli'nin siyasi yapısında yaşanan değişim araştırıldı. Ardından da Kocaeli'nin siyasi yapısına dair ortaya çıkan bulgular, Türkiye geneline ilişkin bulgular ile karşılaştırılarak, Kocaeli'nin Türkiye'nin siyasi yapısı içindeki yeri anlaşılmaya çalışıldı.

Bu amaçlara ulaşabilmek için araştırma dönemi olarak, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe konulmasıyla başlayan yeni yapılanmada gerçekleştirilen ilk seçimler durumundaki 1963 yerel seçimlerinden günümüze geçen süreç seçildi. Bir başka ifadeyle araştırmada, çalışma dönemi olarak yarım aşırı geçen süreçte, Türkiye'de yapılan 11 yerel seçimin sonuçları incelendi.

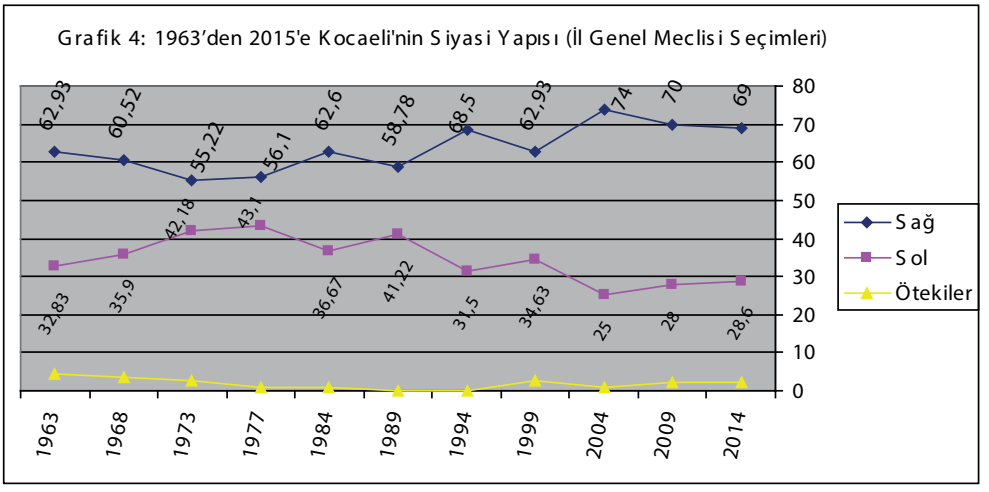

Kaynak: Arslan (2015)'teki veriler güncellenerek düzenlenmiştir

Grafik 4 ve 5'te ortaya konan bulgular, Kocaeli'nin siyasi yapısında, geçmişten günümüze yaşanan değişimi oldukça net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bulgular, incelenen dönemde yapılan bütün yerel seçimlerde Kocaeli'nin siyasi yapısında, sağ siyaset geleneğinin belirgin bir şekilde üstün olduğuna işaret etmektedir. Sağ siyasi partiler mahalli idareler seçimleri temelinde, Kocaeli'nin siyasi yapısı içindeki en yüksek temsil gücüne, 2004 yerel seçimlerinde ulaşmıştır.

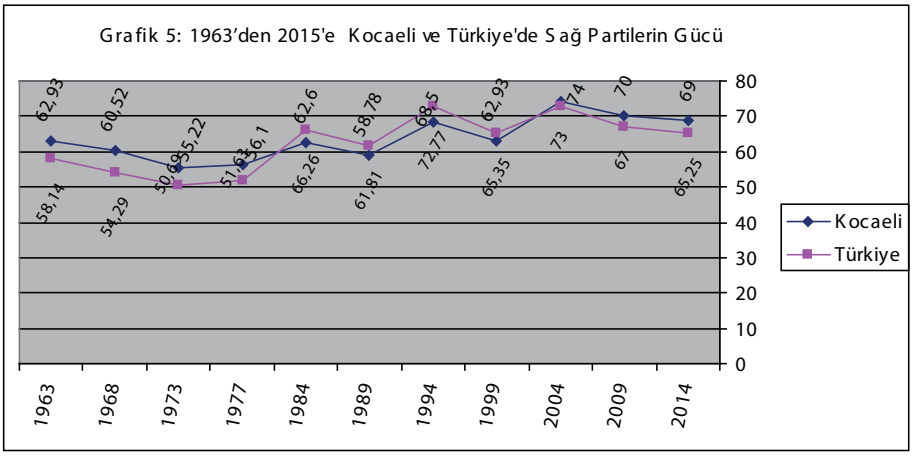

Kaynak: Arslan (2015)'teki veriler güncellenerek düzenlenmiştir

Türkiye genelinde de durum, Kocaeli ilindekine paralel bir görünüm arz eder. Daha net bir ifadeyle Kocaeli'nin siyasi yapısı ve incelenen yarım asırlık süreç içinde sergilediği değişim trendi, Türk toplumunun genelinde yaşanan durum ile bire bir örtüşmektedir. Grafik 6'da da açık bir şekilde görüldüğü gibi sağ partiler, Türkiye'nin genel siyasi yapısı içindeki en yüksek temsil gücüne, 2004 yerel seçimlerinde ulaşmıştır. Bu yönüyle de bulgular, Kocaeli'ndeki görünümle neredeyse tamamen aynıdır.

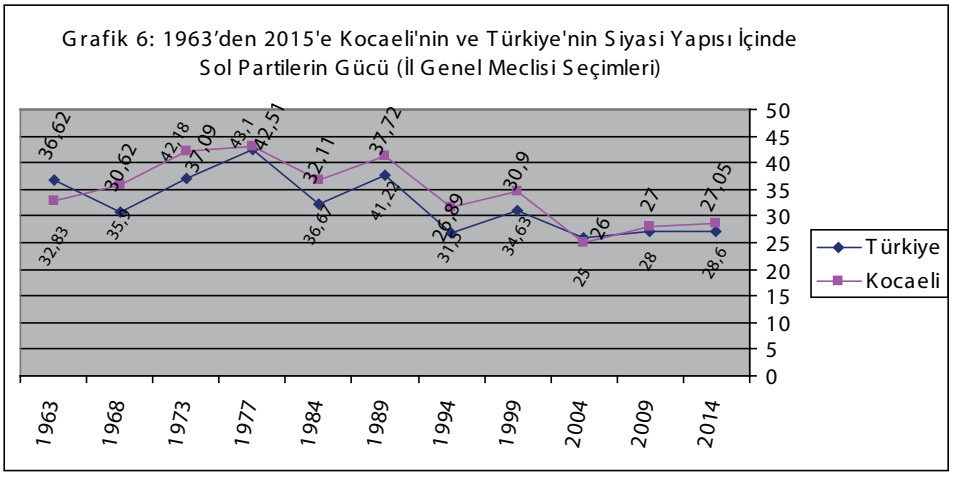

Öte yandan, sol siyaset geleneği ise Türkiye genelinde ve Kocaeli'nin siyasi yapısı içinde en yüksek temsil gücüne 1973 ve 1977 yerel seçimlerinde ulaşmıştır (Grafik 6). Bununla birlikte solun, Kocaeli'nin siyasi yapısı içindeki toplam gücü hiçbir zaman, sağ partilerin toplam temsil gücünü aşamamıştır. Sağ partilerin Kocaeli'nin siyasi yapısı içinde en büyük güç elde ettiği seçimler 2004 ve 2009 yerel seçimleri olmuştur. Sağın bu seçimlerde Kocaeli'nin siyasi yapısındaki toplam temsil gücü yüzde 70'leri aşmıştır. Özetle, incelenen yarım asırlık süreç içinde Kocaeli'nin siyasi yapısına sağ siyaset anlayışı damgasını vurmuştur. İncelen yarım asırlık süreçte, Kocaeli'nin toplumsal ve siyasal hayatında, yerel seçimler bazında daima sağ kanat siyasi partiler belirleyici olmuştur. Türkiye geneli açısından da bu değerlendirme geçerlidir. Sağ kanat partilerin siyasi yapıdaki temsil gücünde bazı iniş çıkışlar ve dalgalanmalar yaşanmış olsa da, bu kanat partilerin yereldeki temsil gücü hiç bir zaman yüzde 50'nin altında inmemiştir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Örsan, *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1963 Yılı Raporu*, TODAİE-YERELNET, 2006-a.

Akbulut, Örsan, *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1968 Yılı Raporu*, TODAİE-YERELNET, 2006-b.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, 2004.

Altunışık, Remzi (vd.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (SPSS Uygulamalı), Sakarya 2004.

Arslan, Durmuş Ali (vd.), "Siyaset Sosyolojisi Perspektifinden 2009 ve 2014 Yerel Seçimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi", *Akademik Bakış*, *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi*, *Türk Dünyası Kırgızistan-Celalabat İşletme Fakültesi*, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, (2014), s. 1–27.

Arslan, Durmuş Ali, "1950'den 12 Eylül Askeri Müdahalesine, genel seçim sonuçları temelinde Türkiye'nin siyasi yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences)*, 4/1, (2007-a), s. 1–29.

Arslan, Durmuş Ali, "Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin'in siyasi yapısı", *International Journal of Human Sciences*, 9/2, (2012-a), s. 916–968.

Arslan, Durmuş Ali, *Elites and Power in Contemporary Turkey: Social Anatomy of Turkish Elites*, Berlin 2011-c.

Arslan, Durmuş Ali, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Ankara, 2012-b.

Arslan, Durmuş Ali, *Turkish Political Elites: Sociological Analysis of Turkish Politics and Politicians*, Berlin 2011-a.

Arslan, Durmuş Ali, *Who Rules Turkey: Turkish Power Elite*, Berlin 2011-b.

Bayramoğlu, Sonay, *Seçim sonuçlarının değerlendirmesi 1994 yılı raporu*.

Bayramoğlu, Sonay, *Seçim sonuçlarının değerlendirmesi 1999 yılı raporu*.

Dahl, Robert, *Who Governs?* New Haven, 1961.

Duverger, Maurice, *Siyasi Partiler*, Ankara, 1993.

Gilbert, Nigel, *Researching Social Life*, London, 1994.

Güler, Birgül Ayman, *Yerel Yönetimler*, Ankara, 2006.

Keleş, Ruşen, *Yerinden yönetim ve siyaset*, Ankara, 2006.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara, 2007.

Kili, Suna, *Cumhuriyet Halk Partisi'nde gelişmeler 1960–1975*, İstanbul, 1976.

Kocaeli Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Kocaeli İli 2013 yılı çevre durum raporu. Kocaeli*, *2014*.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul, 2008

Şener, Mustafa, *TODAİE Seçim Sonuçları Değerlendirmesi 1984 Yılı Raporu*, YerelNET, 2006-a, http://www.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1984.php

TÜİK, *2004 Yerel Seçim Sonuçları*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2014.

TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2015.

TÜİK, *Mahalli İdareler Seçimleri Sonuçları Veri Tabanı*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2015.

Wikipedia, *Kocaeli*, 2015. http://tr.wikipedia.org/wiki/Kocaeli

YERELNET, 2006-a, http://www.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1994.php

YERELNET, 2006-b http://www.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1999.php

YerelNet, *Yerel Seçim Sonuçları*, TODAİE-YerelNet, Ankara 2014.

YerelNet, *Yerel Seçim Sonuçları*, TODAİE-YerelNet, Ankara 2015.

YSK, *2014 Yerel Seçim Sonuçları*, Yüksek Seçim Kurulu, Ankara 2014, http://www.ysk.gov.tr/.

KARAMÜRSEL HALKEVİ

Özden Senem EROL*

Giriş

1936 yılında inşa edilen "Karamürsel Halkevi" binasıyla ilgili yapılan önceki çalışmalarda birincil kaynak olan arşiv bilgilerine yer verilmediği gibi bazılarında Karamürsel Halkevi projesinin inşa edilmediği[1] dahi söylenmektedir. Bu nedenle çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen yazışmalar ışığında binanın yapımı ve sonrasında uygulanan ek inşaat ve tamirat süreçlerine ilişkin bilinmeyenler ve yanlış bilinenler gün yüzüne çıkarılmaktadır. Karamürsel Halkevi'nin kentteki izi sürülürken; Cumhuriyet döneminin ilk iki kadın mimarına, Leman Cevat Tomsu- Münevver Belen'e rastlanmakta ve dönemin zor şartlarındaki bina inşasına değinilmesinin yanında, mimarlık dünyasının tamamiyle erkek hegemonyasına ait zamanında yapıyı iki kadının projelendirmesi özellikle vurgulanmaktadır. Günümüze kadar gelemeyerek yıkılan bu yapının projelendirilişinde incelenen milli mimari üslup kaygılarının ve ulus-devlet ideolojisinin formel bütünlenişinin yanında Cumhuriyet dönemi mimarlığını tariflerken üstünde durulmayan inşaat süreçleri, sorgulanmayan maddi zorluklar, teknik bilgi yetersizlikleri, malzeme eksiklikleri, bürokratik aşamalar, parti mimarları tarafından yapılan müdahaleler ve ek bina talepleri gibi konular ön plana çıkarılmaktadır.

Halkevlerinin Yapılış Amaçları ve Kullanımlarına İlişkin Genel Bilgiler

Halkevleri, 1931 yılında kapatılan Türk Ocakları'nın yerine 19 Şubat 1932 tarihinde, "Kemalist ideoloji ve buna dayalı olan partinin ilkelerini yaymak ve bu ideolojinin ürünü olan inkılâpları yerleştirmek, hem *muasır,* hem *milli* bir *yeni toplum* ve *yeni hayatı* yaratmak için topluma *doğru tezleri aşılamak ve eğitmek amacıyla* kurulmuştur.[2] Atatürk, Halkevlerinin ilk hedefini 1922 yılında TBMM'de şu şekilde açıklamıştır: "*Binaenaleyh bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut cehli izale (Bunun üzerine bizim takip edeceğimiz eğitim ve öğretim sisteminin temeli, öncelikle mevcut olan cahiliyeti yok) etmektir. Teferruata girmekten kaçınarak, bu fikrimi birkaç kelime ile açıklamak için diyebilirim ki alelıtlak (genel olarak) bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki bilgi vermek ve dört işlemi*

* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Y. Mimar. Kocaeli Üniversitesi MTF doktora programı, e-mail: ozdenbinici@gmail.com

1 Ayşe Durukan, *Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama Ve Mekâna Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği,* Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul, 2006, s. 182.

2 Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 2003, s. 61.

öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir."[3] İlerleyen aşamalarda, halkevlerinin işlevleri arasında, devrimleri aşılamak, Osmanlı tarihine ait izleri silmek, kaynaşmış, sınıfsız, bütün bir toplum yaratmak, kaynaşmış olan bu kütleyi çeşitli faaliyetlerle canlandırmak, laikliği benimsetmek, halkın terbiye ve ahlak düzeyini sağlayıp milli bir kültür oluşturmak ve topluma özgüven aşılamak bulunmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti olduğu ve partinin devletle bütünleştiği bu dönemde ilk aşamada 14 Halkevi faaliyete girmiş, daha sonra bu sayı gittikçe artmış ve işlevlerini gerçekleştirmek adına bu binaların içerisinde birçok şube açılmıştır. Bu şubeler arasında dil-edebiyat, sanat, tiyatro (temsil), spor, sosyal yardım, dershane ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük ve tarih-müze şubeleri yer almaktadır. İnkılâpların halka halkevlerinden açılan bu 9 kol ile yayılacağı ve halkın çağdaşlığı burada öğreneceği öngörülmüştür. Halkevlerinin bu dönemde özel bir işlevi daha bulunmaktadır. Bu yapılanma halka *yeni mimari zevki aşılamayı* kendine görev edinmektedir. Halkevlerinin yürürlükte olduğu süreçte protokolde Vali'den sonra Halkevi Başkanı gelmekte, kenti Cumhuriyet Meydanları'nda konumlanan Vilayet Konağı'ndan sonra Halkevi Binası temsil etmektedir. Ve yine o dönemde pek çok önemli binanın tasarımında yabancı mimarlara görev verilirken, parti tarafından yarışma, sipariş veya bayındırlık bakanlığı tarafından üretilen tamamen Türk mimarlarca fonksiyona dayalı kitlesel bir anlayışla, modernist bir tarzda hazırlanmıştır.[4] 1940'lı yıllarda çok partili hayata geçilmesinden dolayı, halkevleri önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu binaların CHP Kurumu sayılması nedeniyle, mevcut yönetmelik gerekçe gösterilerek diğer siyasi partilerin yararlanma imkânı zorlaştırılmış ve bu durum tartışmalar yaratmıştır. İlerleyen yıllarda bunun gibi sebeplerden dolayı, ödenekler kesilerek kurumlar saf dışı bırakılmış ve 1951 yılında halkevleri kapatılmıştır.[5] 1980'lerden sonra ise halkevleri çoğu kentte *halk eğitim merkezi* adıyla, çeşitli kursların ve eğitimlerin verildiği mekânlara dönüştürülmüştür. Bazı şehirlerde ise yıkılmış ya da "tiyatro, belediye, lise, milli eğitim müdürlüğü, defterdarlık, hastane" gibi işlevlerle devlet kurumlarına tahsis edilmiştir.[6]

Karamürsel Halkevi İçin Alınan İlk Kararlar

1932 yılında Kocaeli mebusu ile yapılan yazışmada Karamürsel halkevi inşası için 4000 lira para ayrıldığı ve bir kısmının belediye seçimleri için harcanmasından dolayı kalan parayla da bir bina inşasının mümkün olmadığı belirtilerek, şimdilik bu paranın İzmit'te kullanılan halkevi binasının tadilatı için harcanması gerektiği bildirilmiştir. 1933'te teşkilata ait bu 4000 liranın İzmit Halkevi için kullanılmadığı anlaşılarak, Karamürsel'deki Adapazarı Türk Ticaret Bankası'nın tadile edilen kâgir binası kullanımı mümkün hale getirilmiş ve satın alınması talep edilmiştir. Aynı zamanda bu binanın halkevi adına alınabilmesi için, tadilata elverişli olup olmadığının tespit edilmesi gerekli görülmüştür. Bu sebeple, iki kişinin görevlendirilmesi istenmekte ve binanın işe yaramayacağına karar verilmesi halinde ise yeni bir arsa arayışına girileceği belirtilmektedir. Fakat 1936 yılına gelindiğinde Karamürsel ilçe teşkilatına ait bu 4000 liranın belirtilen bu iki seçenek için kullanılmadığı görülmüş ve yeni bir halkevi inşası için arsa arayışlarına girilmiştir. Bina için karar verilen arsanın bir kısmı il özel idareye, daha büyük bir kısmı ise şahsa ait olmaktadır. Arsanın satın alınması için 300 lira harcanmış olup, 1936 yılında yapılan resmi yazışmalardan halkevinin planlarının hazırlandığı anlaşılmaktadır. 1937 yılında inşasının başlanmış olduğu görülen binanın tüm eksiklerinin tamamlanabilmesi için bütçeye ihtiyaç duyulmakta ve bu nedenle genel sekreterlikten yardım istenmektedir. Arsanın bir kısmının

3 Ersoy Taşdemirci, "Atatürk'ün Halk Eğitimi Hakkında Görüşleri ve Atatürk Döneminde Türkiye'de Halk Eğitimi Faaliyetleri" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1996), s. 496.

4 Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri.., s.* 72-113.

5 Berna Kaya, *Bir Halk Eğitimi Kurumu Olarak İzmit Halkevi (1932-1951)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2008, s. 36-37.

6 Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri.., s.* 192-196.

eski sahibi olan Karamürselli Emin Danki isimli şahsın halkevi binasının yapılması için, arsa dâhilinde bulunan bir ev, dört dükkân ve bir bahçesi istimlak edilmesiyle belediye tarafından başka bir arsada yeni ev inşası sözü verilmiş fakat gerçekleştirilememiştir. Bu mağduriyeti üzerine Danki, genel sekreterlikten yardım istemiştir. Bunun üzerine şahsın ticari hayatı da çöküşe uğramış, belediye tarafından vergi borcu ödenmiş, diğer ticari binaları tamir edilmiş ve borçları dolayısıyla el konulan üzerine kayıtlı halkevi arsasının da haciz bedelinin ödendiği anlaşılarak parti arsası hacizden kurtarılmıştır. Bunun sonucunda Karamürsel Belediyesi ile Emin Danki arasındaki anlaşmazlık giderilmiştir.[7]

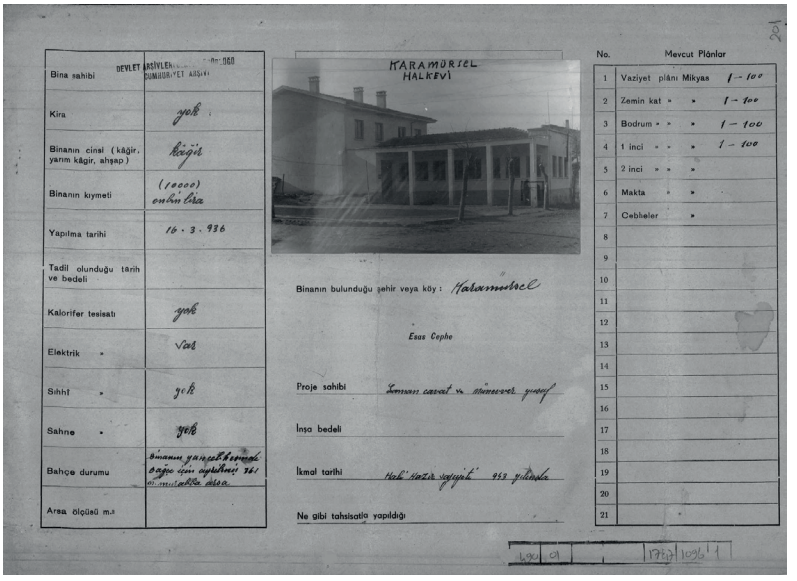

Karamürsel Halkevi Kimlik Bilgisi (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490.01 Yer kodu: 1747.1096.1)

Türkiye'nin İlk İki Kadın Mimarı, Leman Cevat Tomsu ve Münevver Belen'e Ait Karamürsel Halkevi Projesi

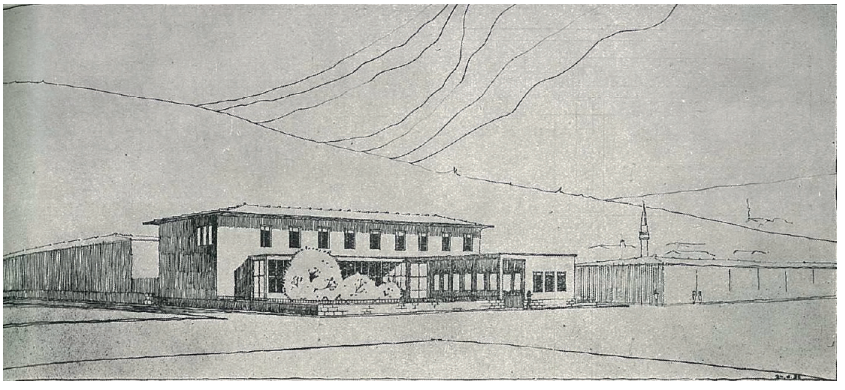

Karamürsel Halkevi Üç Boyutlu Görseli (Leman Tomsu- Münevver Belen,

"Karamürsel Halkevi Binası Projesi", ARKİTEKT, 05-06 (1936), s.142-144.)

Mimar Leman Tomsu ve Mimar Münevver Belen'e ait olan Karamürsel Halkevi projesi, 1936 yılında Arkitekt dergisinde yayınlanmıştır. Projenin Belen ve Tomsu'ya ait açıklamaları aktarılacak olursa[8]; binanın ön cephesi bir meydan, sağ ve sol cepheleri de sokakla çevrilmiştir.

7 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490.01 Yer kodu: 1747.1096.1.

8 Leman Tomsu- Münevver Belen, "Karamürsel Halkevi Binası Projesi", *ARKİTEKT*, 05-06 (1936), s. 142-144.

Karamürsel Halkevi'nin İlk İnşa Edildiği Yıllar (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490.01 Yer kodu: 1747.1096.1)

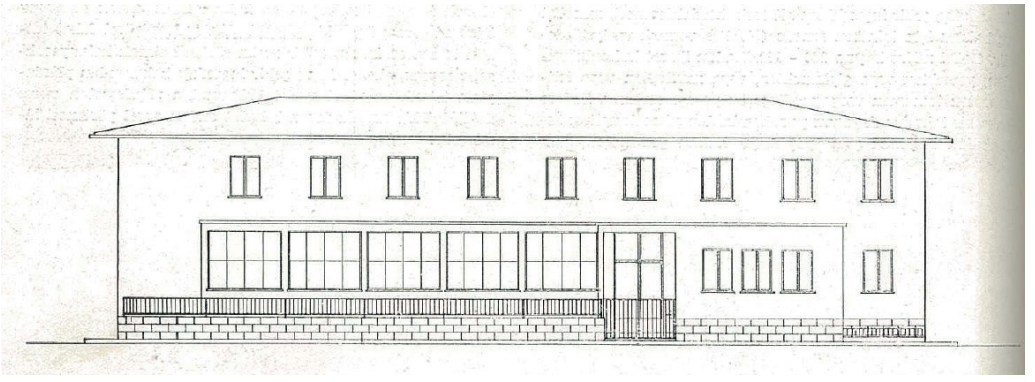

Karamürsel Halkevi Giriş Cephesi (Leman Tomsu- Münevver Belen, "Karamürsel Halkevi Binası Projesi", ARKİTEKT, 05-06 (1936), s.142-144.)

Arka kısmında komşu bahçesiyle ilişkili olan binanın meydan tarafına doğru, ferah bir şekilde karşılanması için önünde bahçe kısmı tasarlanmış ve aynı zamanda giriş bölümü de kolonlarla taşınan üst örtülü bir hol ile meydanla birleştirilmiştir. Belen ve Tomsu'nun proje notlarında belirtildiği gibi; binanın mimarları tarafından dönemin milli mimari üslubunun karakteristik elemanları, kurulan bu bağlantıyla yansıtılmıştır. Bahçenin etrafı salonda oturanların manzarayı görmelerine engel olmaması için alçak bir bahçe duvarı üzerine demir parmaklıkla çevrilmiştir. Binanın zemin katı tamamen halkevine ait olup, üst kat partiye ait büroları teşkil etmektedir. Projeye göre alçak bir demir kapı ile binanın verandasına girilmektedir. Döşemesi doğal taş olan bir holden rüzgârlık aracılığıyla binanın iç kısmına ulaşılmaktadır. Girişin yanlarında hizmetli odası, kütüphane, sinema ve konferans salonu, merdiven boşluğu ve hol bulunmaktadır. Holü ışıklandıran ve salon çıkışında manzara izlemeye yarayan önünde çiçekliği olan bir pencere bulunmaktadır. Sol tarafta camlı kapılarla ortalama iki kat yüksekliğindeki salona girilmektedir. Binanın manzaralı kısmı rüzgâra maruz kaldığından, hem manzaradan azami istifade hem de salonu

rüzgârdan koruyabilmek için üzeri örtülü camekânlı bir teras yapılmıştır. Bu teras aynı zamanda konferansın fuayesi görevini görmektedir.

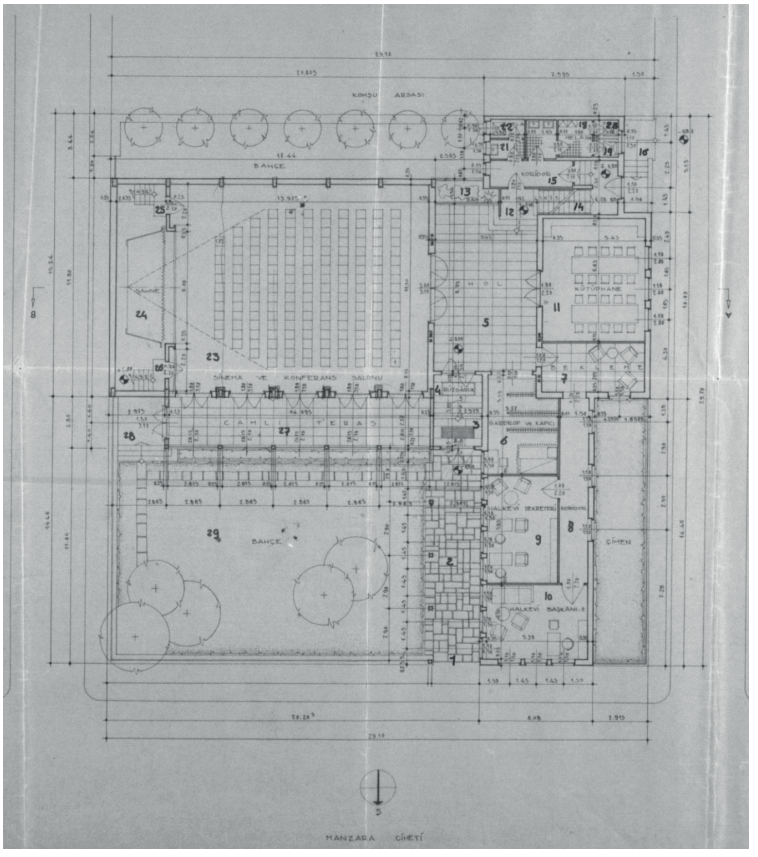

Karamürsel Halkevi Zemin Kat Planı- Leman Tomsu ve Münevver Belen'e ait çizim (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490.01 Yer kodu: 1747.1096.1)

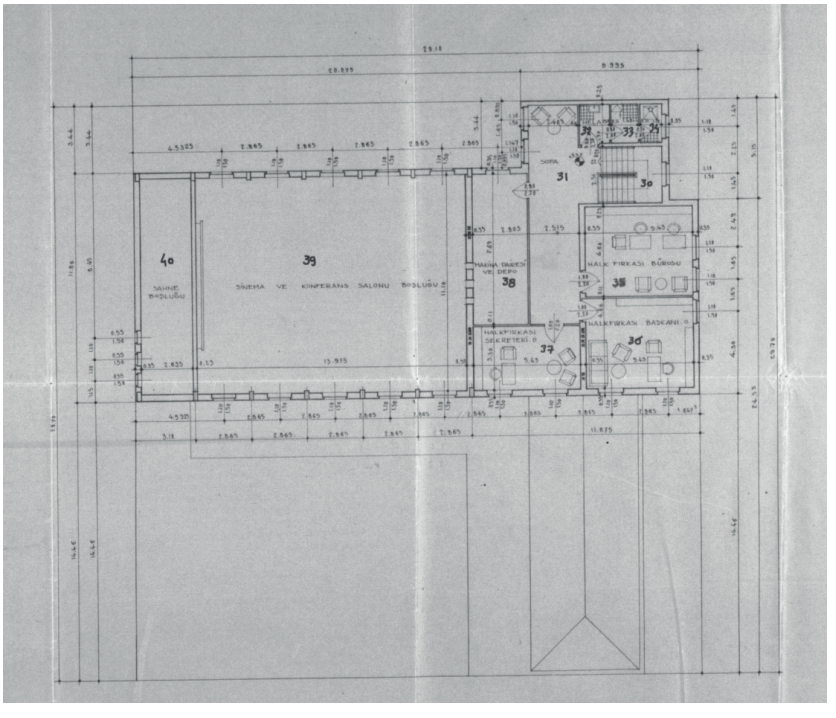

Karamürsel Halkevi Üst Kat Planı- Leman Tomsu ve Münevver Belen'e ait çizim (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490.01 Yer kodu: 1747.1096.1)

Üst kata çıkan merdiven holünden bay ve bayan wc'lere girilmektedir. Ayrıca yan cephede bulunan bodrumdaki teknik odalara inilen servis kapısıyla birlikte binanın toplam üç adet girişi mevcuttur. Üst katta başkan, memur ve sekreter odasıyla birlikte konferans salonu için makine dairesi ve depo bulunmakta ve ayrıca memurlar için wc yer almaktadır. Bodrum katta ise sığınak, odun ve kömür depoları ve ayrıca giriş- çıkış holleri bulunmaktadır.[9]

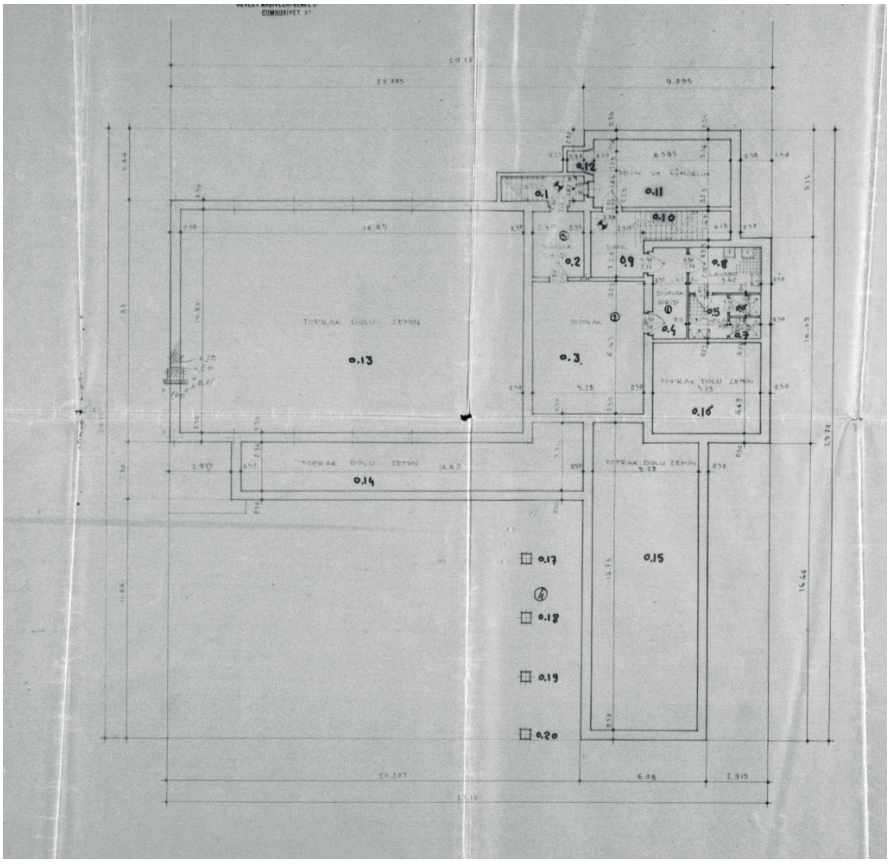

Karamürsel Halkevi Bodrum Kat Planı- Leman Tomsu ve Münevver Belen'e ait çizim (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490,01 Yer kodu: 1747.1096.1)

Projenin Arkitekt'te yayınlanan üç boyutlu görseliyle, inşa edildiği yıllarda çekildiği fotoğraf karşılaştırıldığında plandaki salon kısmının inşa edilmediğini görmekteyiz. Arşiv kayıtlarına bakıldığında, ilerleyen yıllarda bu mekânın yapılması için büyük çabalar harcandığı fakat maddi güçlükler neticesinde yıkıldığı döneme kadar inşa edilemediği görülmektedir.

Dostoğlu ve Erkaslan tarafından yazılan ve L. Cevat Tomsu'yu konu alan kitaba[10] göre; Karamürsel Halkevi binasında ön cepheye eklenen şeffaf ve alçak giriş kitlesi ile caddeden ana mekâna ulaşım sağlanmakta, aynı zamanda bu geçiş kitlesiyle yapıya giriş törensel bir harekete çevrilerek kaliteli bir mekân hiyerarşisi sunulmakta ve dolayısıyla yapının olgun bir geometrik kompozisyona sahip olduğu düşünülmektedir. Arkadaki geniş saçaklı masif ana bina ile daha hafif olan giriş kütlesi arasında yakalanan bilinçli olduğu düşünülen kontrast ve kesitlerde yükseltilmiş konferans salonu ile üçüncü boyutta daha zengin çözümlere gidildiği görülmektedir. Ayrıca Tomsu ve Belen'in proje açıklamalarında *kolonadlı geçiş mekânı* için yaptığı milli mimariyi tanımlayan yorumları dikkat çekmektedir.

9 Leman Tomsu- Münevver Belen, "Karamürsel Halkevi Binası Projesi", *ARKİTEKT*, 05-06 (1936), s. 142-144.

10 Neslihan Türkün Dostoğlu, Özlem Erdoğdu Erkarslan, *Mimar Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü, 1913-1988*, Ankara, 2013, s. 61.

Genel olarak formel açıdan *sade ve basit* olarak tanımlanan fakat döneminin mimari üslubunun anlamsal bütünlüğünü yakalamaya çalışan bu projenin mimarları yakından incelendiğinde, Karamürsel Halkevi'nin gittikçe artan değerine tanık olunmaktadır. Çünkü Leman Cevat Tomsu ve Münevver Belen, Türkiye'nin ilk iki kadın mimarıdır. Bu ikili birlikte Erenköy Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra, 1934 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuşlardır. Münevver Belen'in İzmit'te doğmuş ve ailesinin İzmit'te yaşamış olması ilginç bir tesadüf olmakla birlikte, ortaokula kadar İzmit'te devam eden eğitiminden sonra parasız yatılı sınavlarını kazanarak İstanbul Erenköy Kız Lisesi'nde eğitimine başlaması Leman Cevat Tomsu'yla yollarını ve dolayısıyla meslek hayatlarını kesiştirmiştir.[11] Karamürsel Halkevi Projesi; bu ikilinin tamamıyla bir erkek hegemonyası içinde yürüyen mimarlık camiasında mesleğini başarılı bir şekilde devam ettirdiklerine bir kanıttır. Bu iki kadın mimarın birlikte yürüttükleri ilk iş olduğu düşünülmektedir. Bu projeden önce Leman Tomsu'nun tek başına tasarladığı Gerede ve Emirdağ Halk Partisi Evleri'nin Arkitekt dergisinde yayınlanan dipnotlarına bakıldığında,[12] CHP Genel Başkanlığı doğrudan Akademi'den bu iş için bir mimar görevlendirmesini istemiş ve Akademi de bunu Tomsu'dan istemiştir. Parti evleri projelerinde, eş zamanda İTÜ'de asistan olarak görev yapan Tomsu'nun doğrudan görevlendirildiği bilinirken, aldıkları halkevi işlerinin onlara nasıl geldiği bilinmemektedir. Fakat Tomsu'nun 1935 yılında İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nde işe başladıktan sonra birlikte çalıştığı Martin Wagner'in[13] İstanbul dışındaki pek çok farklı projeden de bilgisi olması, bu işlerin alınmasına yardımcı olduğunu düşündürmektedir. Tomsu ve Belen Karamürsel Halkevi yanında, Gerede ve Kayseri Halkevi projelerini de birlikte tasarlamışlar ve ayrıca bu süreç içinde Tomsu Şehremini Halkevi Projesi'ni, Belen ise yarışmada birincilik ödülü alarak Bursa Halkevi Projesi'ni üstlenmiştir. Aynı zamanda, L. Cevat Tomsu da 1938 yılından 1954 yılına kadar bir kısmı birincilik olmak üzere, on dört ödül kazanmış ve bunlardan biri 1949 yılı İzmit Belediye ve Otel Binası mansiyon ödülü olmuştur.[14]

Sınıf arkadaşları ile birlikte Belen ve Tomsu Akademi'deyken (Neslihan Türkün Dostoğlu, Özlem Erdoğdu Erkarslan, *Mimar Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü, 1913-1988,* Ankara, 2013, s. 43)

O dönemin mimarlık eğitimine ve camiasına bakıldığında bu iki kadın mimarın gerçekleştirdikleri başarılı işlerin ve karşılaştıkları güçlüklerin anlaşılması mümkündür. 1930 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nin eğitim sistemi değişerek Sanayi-i Nefise Mektebi'nin gelenekçi çizgisinden ayrılıp modern mimarlık öğretilerinin benimsendiği bir kuruma dönüştürülmüştür. II. Dünya Savaşı sürecinde Avrupa'da üniversiteden

11 Neslihan Türkün Dostoğlu, Özlem Erdoğdu Erkarslan, *Mimar..,* s. 52-53.

12 Leman Cevad, "Gerede ve Emirdağ C. H. Partisi Evleri", *ARKİTEKT*, 04 (1935), s. 110-111.

13 Leman Tomsu, 1934 yılındaki mezuniyetinin ardından Şubat 1935'te İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nde işe girmiş ve şehircilik konusunda uzman Martin Wagner'in yanında çalışmaya başlamıştır. Wagner 1933-1935 yılları arasında Türkiye'ye getirildikten sonra Alman modernistleri ile yavaşça yollarını ayırmış ve Türkiye'de Batılı formları yineleyen Türk mimarlara da ağır eleştiriler getirmiştir. 1937-1938 yılları arasında yaklaşık bir yıl Almanya'ya giden Tomsu, 1940'a kadar hem İstanbul Belediyesi çalışmaları hem de girdiği proje yarışmaları ile kendini göstermeye başlamıştır.

14 Neslihan Türkün Dostoğlu, Özlem Erdoğdu Erkarslan, *Mimar..*, s. 75.

uzaklaştırılan veya kendi istekleriyle ayrılan öğretim üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti yüksek öğrenimlerine katılmasıyla, o dönemin öğrencileri yenilikçi ve devrimci bir ortamda eğitim görmüşlerdir. 1936 yılına kadar Akademi'nin Mimarlık Şubesi Başkanlığını üstlenen Egli, Avrupa'da egemen olan modernist eğilimleri ve fonksiyonu ön planda tutan yaklaşımları derslerinde ve kendi tasarımlarında öğrencilerine aktarmıştır. Tomsu'nun ve Belen'in de bu öğrencilerin arasında olduğu bilinmekteyken,[15] Türkiye'de eğitimdeki bu yenilikler ilerleyen yıllarda benimsenecek olan İkinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın habercisi olmaktadır. Mimarlıktaki bu devrim niteliğindeki değişime denk gelen Belen ve Tomsu, Akademi'den mezun olan ilk iki kadın mimar olarak 1934 yılında tarihe adlarını yazdırmış olmalarıyla birlikte, kendilerinden sonra 1935 yılında hiçbir kadın mezun olamamıştır. Akademi, 1936'da bir kadın, 1937 ve 1938'de tekrar hiç kadın mezun vermezken 1950'li yıllara kadar %4-6 oranında kadın mezun vermiştir.[16] Diğer bir yandan 1930'lara kadar başta Ankara olmak üzere ülkenin tüm kamu yapılarının tasarlanması Avrupa'dan gelen yabancı mimarlara verildiği için, Türk mimarlar iş bulma sıkıntısı yaşamış ve genelde konut projelerine yönlenmişlerdir. Böyle bir ortamda özellikle Leman Hanım'ın konut yapılarından çok kamu binası tasarlaması büyük bir başarı olmakla birlikte, bu başarının sağlanmasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde işe başlamasının Wagner ve Emin Onat aracılığıyla iyi bir mesleki ağ kurmasının payı büyüktür. Tomsu'nun aktif meslek hayatından dolayı çizdiği birçok projeden üslupsal olarak büyük ipuçları elde edilmekte ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde birlikte çalıştığı Wagner'ın dönemin mimari üslubuna karşı gelenekselci tavrından ve tarihsel temalara olan yakınlığından etkilenmiş olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar Tomsu, İkinci Ulusal Mimarlık dönemine dâhil edilse de projelerinde rasyonellik ve yerellik arasında gidip geldiği saptaması yapılabilmektedir.[17] Belen ise meslek hayatında mizacı ve özel hayatı gereği daha pasif kalmasına rağmen, Tomsu'yla birlikte tasarladıkları projeler incelendiğinde Belen'in etkisiyle daha modernist bir çizgiye sahip olduğu görülmektedir.[18]

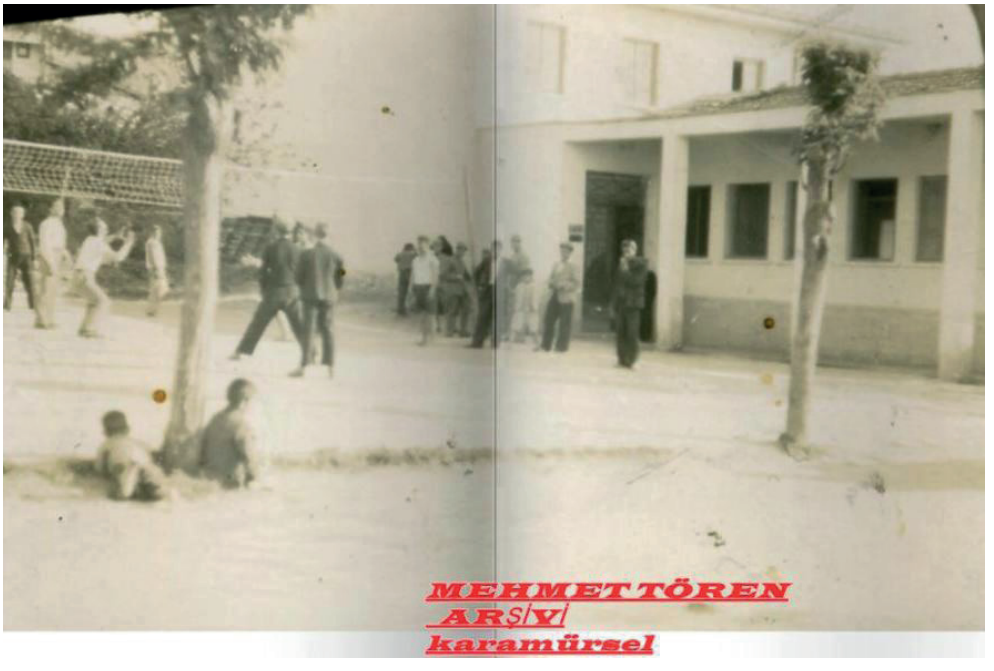

Halkevi Bahçesi'nde Voleybol Oynanırken Çekilmiş Bir Kare (Yavuz Ulugün Arşivi)

15 Neslihan Türkün Dostoğlu, Özlem Erdoğdu Erkarslan, *Mimar..,* , s. 48.
16 Yekta Özgüven, *Türkiye'de Kadın Mimar Kariyerinin Başlangıcı (1934-1960),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul, 2002, *s.* 82.
17 Neslihan Türkün Dostoğlu, Özlem Erdoğdu Erkarslan, *Mimar..,* , s. 55-64.
18 Bknz: Leman Tomsu- Münevver Belen, "Kayseri Halkevi Binası Projesi", *ARKİTEKT*, 04 (1937), s. 107-109.

Halkevi Binasının İnşası Sırasında Yaşanan Zorluklar

Bu bina inşası ve arsa masrafı için yalnızca 4 bin lira bütçeye sahip olan ilçe teşkilatı, 1939 yılına kadar bu inşaatın bitirilebilmesi için çok farklı yerlerden yardım almıştır. Bu yardımlar; Türk Ocakları'ndan, teşkilatça tertip edilen büyük pehlivan güreşleri hâsılatından, Ziraat Bankası faizlerinden, Zonguldak Milletvekili Halil Türkmen'in çabalarıyla Vilayet İdare-i Hususiyesinden, parti vilayet idare heyetinden ve ilçe halkından inşaat için alınan gerekli malzeme ve nakliye yardımlarıdır. Ayrıca Karamürsel Belediyesi arsanın bir kısmını pazarlıkla 1500 liraya istimlâk etmiş ve partiye bağışlamıştır. Parti uzun bir süre bu arsayı kendi üzerine tescil ettirmek için uğraşmıştır. Gelinen bu aşamaya kadar birinci katın büyük bir kısmı bitmiş olup ikinci kat, salon ve çatı için yardım istenmeye devam edilmiştir. 1940 yılının sonunda binanın kütüphane kısmının tamamının ve idari kısmın bir bölümünün bitirildiği anlaşılmaktadır. 1942 yılında binanın çatı, iç sıva ve pencere gibi eksikleri bitmiş olup, dış sıva, tavan kaplaması ve beton üzeri ahşap döşeme gibi eksiklerinden dolayı Halkevi binasının üst katı faaliyete açılamamıştır. Bunun yanında uzun süre yarım kalan idare kısmının ikmali için Nafia Müdürlüğünce keşif ve şartname hazırlanırken, salon kısmı inşaatına henüz başlanamamıştır.[19] Arşiv belgelerinden de görüldüğü gibi inşa dönemi İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1938-1945 yıllarına denk gelen halkevi binası, ülke savunmasına yönelik çalışmalardan dolayı büyük aksamalar yaşamıştır.

Halkevi Binası Yeni Salon İnşaatı İçin Verilen Büyük Uğraşların Sonuçsuz Kalması Ve Ardından Gelen İstifa

Malzeme yetersizliği ve bütçe eksikliği nedenleriyle yapımında güçlükler çekilmiş binanın tamamlanması 1943 yılını bulmuş ancak Halkevi binasının halen birçok ihtiyaca cevap verememesiyle birlikte içerisindeki konferans salonunun genişletilmesi gerektiği düşünülmüş ve bunun için İl Bayındırlık Müdürlüğü'nce keşif bedeli çıkarılmıştır. Mimari planında salon kısmına, yer yetersizliği sebebiyle kısıtlı bir alan bırakılmış, fakat 150 kişilik küçük sahneli olan bu mekânın ihtiyaçları karşılayamadığı düşünülmüştür. Bu nedenle istenen 300-400 kişilik yeni salon projesi için binanın yan parselindeki arsanın alınması istenmektedir. Partinin mimarı olan Cavit Tamkan'ın tetkikine göre; salondan başka binanın diğer kısımları tamamen ikmal edilmiş ve salonun yapılması istenen arsanın üzerindeki Bekir Ertence'ye ait evin istimlâk edilerek yıkılması gerektiği bildirilmiştir. Tamkan, burada yapılacak olan salonun, arsanın değişmesi mümkün olmadığı düşünülen ana yol durumunda olan yola mesafesinden dolayı küçük olacağını ve ortalama 40 bin liraya mal olacağını söylemiştir. CHP Karamürsel başkanı Enver Balkan merkeze yolladığı yazıda 4500 lira istenen arsa bedeliyle birlikte inşa aşamasına ilçenin gücünün yetmeyeceğini şu şekilde belirtmiştir: *"Milli mücadelede bir kümes kalmayıncaya kadar bütün güzergâhtaki köyleri ve kasabası düşman tarafından yanmış ve yıkılmış ve bütün bir mücadele senelerinde yedi defa yapılan ihracı mahal kuvvetlerle önleyerek düşmanı denize döken ve İstanbul'dan gelen cephane ve mühimmatı sırtında, beygirinde ve arabasında günü gününe cepheye ulaştıran ve senelerce İzmit, Yalova, Bursa, Orhangazi düşman işgalinde kaldığında mahsur bir halde mevcudiyet gösteren ve en mümtaz ve münevver evlatlarından 30 tanesini düşman tarafından bugünkü parti ve halkevi binamızın önündeki Cumhuriyet Meydanı'nda keyif için kurşuna dizilen Karamürsellilerin sizcede malum olan mali durumları biraz müsait bulunsaydı müdafai hukuk teşkilatından bugüne kadar bu vadide şeflerinin bile kayıt ve şart emrinde ve ideallerine sadık bir bütünlük arz eden halimizden bu yardımı yapmalarını istemek mümkün olurdu."* Dönemin bahsedilen zor şartlarıyla genel merkezin arsayı Karamürsel teşkilatının kendi imkânlarıyla alma şartı

19 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490, 01 Yer kodu: 1747.1096.1.

koymasından dolayı, ilçe teşkilatı arsa bedelini zorlukla toplayabilmiş ve bunun üzerin sözü verilen ek kısmının inşa bedeli için genel sekreterlikten yardım istemiştir. Binanın tam olarak tamamlanabilmesi için salon kısmının inşa edilmesi gerektiğinden dolayı, Halkevi binasının ikinci kısım inşaatı olarak adlandırılan bu proje parti bürosunca hazırlanmıştır. Fakat ilerleyen günlerde Karamürsel'de halkevi salonu için parti merkezi ancak yarı ücreti miktarında ödeme yapabileceğini bildirmiş, ilçe için yine zor inşaat günleri başlamıştır. 1946 yılının ortalarında salon inşaatı işine başlanmasına dair karar alınmış ve keşifleri yapılarak, ihaleye çıkarılmıştır.[20]

Belediye Başkanı olmadan önce, Parti İlçe Başkanlığı yaptığı dönemde Cemil Bal, devletten kaynak sağlama çalışmalarına hız vermiş ve merkezi yönetimle temas yollarını aramaya başlamıştır. Özdemir'in Kaptan-ı Derya Karamürsel adlı kitabında yazılı hatırat olarak aktaran Bal'ın söylediği gibi, Karamürsel Belediyesi ilçe sakinleriyle birlikte hükümetten yardım görmeden birçok hizmet yapabilmiş ve bunlardan biri de halkevi binası olmuştur. Halkevi binasına ek olarak düğün ve toplantı salonu yapmak, Bal'ın projelerinin arasına dâhil olsa da bütçe sıkıntılarından dolayı bu isteği gerçekleştirilememiştir. Başbakanlık Arşivi'ndeki yazışmalardan da anlaşıldığı gibi hükümet tarafından ek tesisin inşa masraflarının bir kısmının karşılanacağı sözü verilmiştir. Bundan dolayı proje çizilmiş ve ihalesi için ilan askıya çıkmış fakat o dönemler Sapanca Halkevi'nin yapılmasına karar verilmesiyle, Karamürsel Halkevi salon inşasının masraflarının karşılanmasından vazgeçilmiştir. Hükümet'e başvurarak başlangıçta ek tesis için yardım sözü olan Cemil Bal bu nedenden dolayı Karamürsel İlçe Başkanlığı'nı kabul etmiş, fakat halkevi ek binası için ihale ilanının askıdan indirilmesi yazısını görünce görevinden istifa ettiğini ifade etmiştir.[21]

Halkevi Binası Devlet Hastanesi Olarak Kullanılırken Çekilmiş Bir Fotoğraf

(http://www.karamurseldevlet.gov.tr/index.php?mod=Tarihce)

Karamürsel Halkevi İnşaatının Yıkılışına Kadar Geçirdiği Tamiratlar ve Fonksiyon Değişiklikleri

1949 yılında bina için gerekli görülen tamiratın Karamürsel Belediyesi'ne yaptırılan keşif raporu hazırlanmıştır. Boya ve sıva işleri, cam takılması, ıslak hacim tadilatları, çatı onarımı ve elektrik işlerinden oluşan bir rapor hazırlanmıştır. 1950 yılı Şubat ayında Karamürsel Halkevi binasının tamiri için bütçeye 1000 lira gönderilmiş ve Başkanlığın bu parayı farklı işlere ayırmaması için talimat verilmiştir.[22]

20 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490, 01 Yer kodu: 1747.1096.1
21 Erdoğan Özdemir, *Kaptan-ı Derya Karamürsel,* İstanbul, 2012, s. 179.
22 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon kodu: 490, 01 Yer kodu: 1747.1096.1

1978 İmar Planı (Karamürsel Belediyesi Arşivi)

Karamürsel Halkevi'nin Yıkılışı, 2007 (http://www.haberler.com/karamursel-de-72-yillik-tarihi-bina-yikildi-haberi/)

Halkevlerinin kapatılmasından sonra binanın Karamürsellilere 'Sağlık Merkezi' olarak hizmet vermeye başlamasıyla CHP'nin arşivdeki belgeleriyle binanın gidişatı takip edilememiş ve yapıyla ilgili Sağlık Bakanlığı'na ait arşiv belgesi bulunamamıştır. Sonrasında gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere, 1954 yılında Hükümet Tabipliği'ne dönüştürülerek otuz yıl bu işlevle kullanılmış olan bina, 1984 yılında 25, 1994 yılında 50 yataklı 'Devlet Hastanesi'ne dönüştürülmüştür. 2006 tarihine kadar da Karamürsellilere 'Devlet Hastanesi' olarak hizmet veren bina, SSK ile birleşme kararından sonra boşaltılmış ve 2007 yılında da yıkılmıştır.[23] Yapıyla ilgili tamirat veya değişiklik bilgilerine ulaşılamamakla birlikte, ilk yapıldığı yıllardaki fotoğraflarıyla yıkılmadan öncekiler karşılaştırıldığında büyük değişiklikler ve eklemelerin olduğu görülmektedir. Konferans salonu inşa edilemediği için zemin katta hol, üst katta makine dairesine gelen mahallerin ön cepheye gelen taraflarında pencere yokken, son durum fotoğraflarında zemin ve birinci katta pencerelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca bu bölüm bir aks daha eklenerek genişletilmiş ve beşik olarak çözümlenen çatısı, eklendiği yerden kırma olarak yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanında zemin kat planında halkevi başkan ve sekreter odalarının bulunduğu kola, ilerleyen yıllarda 2 kat daha eklenmiş, aynı zamanda giriş kısmındaki Leman Tomsu'nun *"milli mimari üslubunun karakteristik elemanları"* olarak nitelendirdiği kolonadlı geçiş mekânı kaldırılmıştır. Konumunun el verdiği kadarıyla genişletilmiş olan bu yapı, en sonunda fonksiyonlara yeterli gelmemesi sebebiyle yıkım kararı alınmış ve yerine 2010 yılında

23 http://www.haberler.com/karamursel-de-72-yillik-tarihi-bina-yikildi-haberi/

Karamürsel 1 No'lu Sağlık Ocağı inşa edilmiştir. Binanın 1. katında 1 Nolu Sağlık Ocağı hizmet verirken, ikinci katında kaymakamlık binasında bulunan Sağlık Grup Başkanlığı bulunmaktadır.

2010 yılında yıkılan Halkevi binası yerine inşa edilen Karamürsel 1 No'lu Sağlık Ocağı (www.google.com/maps)

Karamürsel 1 No'lu Sağlık Ocağı (http://www.haberler.com/karamursel-1-nolu-saglik-ocagi-yeni-yerine-tasindi-haberi/)

Halkevlerinin kapatılmasından sonra, ülke genelinde bu yapılar halk eğitim merkezlerine dönüştürülmüştür. Fakat Karamürsel'de 1970 yılında açılan "Karamürsel Halk Eğitim Merkezi", halkevi binasının hastane olarak kullanılmasından ötürü geçici bir binada hizmet vermeye başlamıştır.[24] 1987 yılında "Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu" olarak değişen kurum, 2003 yılına kadar çeşitli kamu binalarında hizmetini sürdürmüştür. 2003 yılında Çıraklık Eğitim Merkezi olarak yapılan ve Çıraklık Eğitim Merkezinin de 100. Yıl Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi ile birleşmesi sonucunda boşalan prefabrik binaya taşınmıştır. Günümüzdeki prefabrik bir komplekste faaliyetlerine devam eden Halk Eğitim Merkezi, daha sonra yapılan ek prefabrik bina ile 200 m^2 ve 100 m^2 üzerine kurulu iki bina dahilinde 1500 m^2'lik bir alanda bulunmaktadır.[25]

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir devlet ideolojisinin mimariye yansıma biçimi olarak şekillenen *bulvar-meydan-devlet yapıları* dizgesi, birçok kent için model olmuştur. Bunun gibi geliştirilen söz konusu kamusal mekân modelleri, *rasyonel, seküler, kolektif ve devlet*

24 Erdoğan Özdemir, *Kaptan-ı*.., s. 275.
25 http://karamursel.meb.gov.tr/

merkezli bir modernleşme anlayışını yaşama geçirmiştir.[26] Bu düşünce doğrultusunda Cumhuriyet'in zihinlerde pekişmesi açısından Türkiye genelinde yol, cadde, meydan vb. gibi mekan isimleri, Cumhuriyet Meydanı, Atatürk Caddesi, Gazi Bulvarı gibi adlandırılmalarla imar planlarına yansıtılmıştır. Halkevlerinin de genel itibariyle bir devlet yapısı seyrinde kentte varolan Cumhuriyet Meydanları ile ilişkilendirildiği veya onunla birlikte tasarlandığı görülmektedir. Karamürsel Halkevi'nde de aynı kurgu gözlenmekte ve ilçenin en işlek caddesi olan Atatürk Caddesi üzerinde konumlanan bina önündeki boşluk Halkevi bahçesi ve Cumhuriyet Meydanı işleviyle çözümlenmektedir. Hükümet Konağı ve Atatürk Caddesi'yle yoğun kullanılan meydanın Halkevi'nin inşasından sonra merkez halini aldığı CHP Karamürsel başkanı Enver Balkan'ın "*en mümtaz ve münevver evlatlarından 30 tanesini düşman tarafından bugünkü parti ve halkevi binamızın önündeki Cumhuriyet Meydanı'nda keyif için kurşuna dizilen Karamürsellilerin"* sözlerinden anlaşılmakta ve bu toplanma alanının Milli Mücadele döneminde ne üzücü amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanında uzun yıllar çaba harcanmasına rağmen inşa edilemeyen Halkevi binasının ek salon inşaatı, Karamürsel Parti İlçe Başkanı Bal tarafından *düğün ve toplantı salonu* olarak tanımlanmaktadır. Halkevi projeleri incelendiğinde bu mahaller konferans salonu gibi algılanmalarına rağmen, denize kıyısı olan kentlerde deniz kenarında inşa edilen bu binaların salonları o dönemlerde düğün, nikâh gibi törenler için kullanılmakta ve bu özel günlerde manzaradan istifade etmek istenmektedir. Karamürsel'de de aynı şekilde binanın denize yakın konumundan bu sosyal amaç için yararlanmak isteyen Bal, bu çabasını genel merkezden inşa sözü almasına rağmen gerçekleştirememiş ve bu duruma tepkisini göstermek için görevinden istifa etmiştir.

Genel olarak halkevi projelerinin plan tipleri incelendiğinde Karamürsel'in de bu tiplerden biri olduğu anlaşılmaktadır: Parti yönetim odalarının binanın sosyal mahallerinden bağımsız çözülmesi, tipik Halkevi planlarından olan L plan tipinin uygulanması, geniş ön bahçe peyzaj çalışmasının meydan işlevi görmesi, temsil salonu ve kütüphane mahalleri, gardrop ve kapıcı'dan oluşan servis odaları binanın tipik özelliklerinden birkaçıdır. Yine proje yarışmalarında veya uygulanan binalarda genel olarak istenen ve tercih edilen Halkevi projelerinin başta sade, basit, mütevazı, ekonomik ve arsaya uygun oluşu, Durukan'ın[27] söylediği gibi *modernist söylemle çakışmasından* çok, dönemin şartlarıyla örtüşmesi açısından daha önemli unsurlar haline gelmektedir. Fakat bu yazıda dikkat çekilmek istenen; Halkevi binalarıyla ilgili yapılan çalışmalarda proje aşamalarında tip araştırmalarının ve genel söylemlerin aktarılmasının ötesine gidilmemesi ve o dönemin mimarlık akımının ve modern mimari okumalarının belirli bina formları üzerinden yapılmasıdır. Oysa arşiv belgeleri incelendiğinde o dönemin görsel ve anlamsal kaygılarının yanında yaşanan zorlu inşaat süreçlerinin izinin sürülmesi ve hatta günümüze kadar geçirdiği süreçlerin takip edilmesiyle *üslup, akım ve mimari dönem* tartışmalarına farklı bir bakış açısı getirileceği düşünülmektedir. Çünkü çoğu Cumhuriyet dönemi binası proje aşaması irdelenerek bırakılmakta ve sonrasında inşa edilip edilmediği dahi sorgulanmayabilmektedir. İncelediğimiz bu örnek üzerinden bakacak olursak; Karamürsel Halkevi'nin çoğu kaynakta çizildiği haliyle inşa edildiği gösterilmiş veya inşa edilmediği söylenmiştir. Fakat her yerde en sade ve en küçük Halkevi tip projelerinden biri olarak görülen bu proje, bütçe yetersizliği nedeniyle L plan tipinin aksine, bir kolu yapılmayarak I plan tipine dönüştürülerek inşa edilmiştir. Yapımı 7 yıl süren bu bina, Halkevlerinin kapatılmasından sonra orijinal haline bağlı kalınmadan, salon kısmı hiç inşa edilmeden farklı eklentilerle genişletilmiş ve bu sırada fonksiyonu değiştirilmiştir. En sonunda ilçenin ortasında yetersiz bir hastane binasına dönüşen bu yapı yıkılmaya mecbur bırakılmıştır. Bu bilgiler ışığında bakıldığında binanın

26 Özlem Arıtan, "Modernleşme ve Cumhuriyetin Kamusal Mekan Modelleri", *Mimarlık Dergisi*, 342 (2008).
27 Ayşe Durukan, *Cumhuriyetin..*, s. 121.

ilçeye olan etkisi sanıldığının aksine bir değişim göstermiştir En genel tanımıyla kendi bulunduğu yerin şartlarından bakıldığında *sade, mütevazı ve ekonomik* olmaktan çıkmış, kentin ortasında 7 yılda inşası bitirilemeyen bir şantiye alanı olarak engel teşkil etmiştir. Sadece 7 yıl eksik bir Halkevi binası olarak bölgeye katkı sağlarken, 30 yıl Hükümet tabipliği ve 22 yıl hastane olarak kullanılmış ve kentlinin belleğinde yıkılan hastane binası olarak yerini almıştır. Yine bilindiğinin aksine denizle olan ilişkisinin, Atatürk Caddesi ve önündeki Cumhuriyet Meydanı'yla olan bağlantısının tanımı farklılaşmıştır. Sonuç olarak yerinden, bağlamından ve sürecinden koparılarak sadece başlangıcındaki proje üzerinden mimarlık tarihi okuması büyük yanılgılar doğurmakta ve günümüz mimarisine katkı sağlayamamaktadır. Ayrıca Karamürsel Halkevi'ni proje aşamasında diğerlerinden ayrıcalıklı kılan bir durumu bulunmaktadır. O yıllarda yok denecek kadar az kadın mezun veren Akademi verilerinden anlaşılacağı üzere; tamamen erkek egemenliğinin sürmekte olduğu bir mimarlık döneminde önemli işlere imza atabilen iki kadına ait bu proje, günümüzde dahi mesleğini zorlukla icra edebilen kadın meslektaşlara iyi birer örnek olmaktadır. Sonuç olarak bugün mevcut olmayan bu yapının, geçmişte önem arz eden sürece tanık olarak Karamürsel yerelinde yerini tanımlayamamış olması üzücü bir durumdur.

KAYNAKÇA

Arıtan, Özlem, "Modernleşme ve Cumhuriyetin Kamusal Mekan Modelleri", *Mimarlık Dergisi*, 342 (2008).

Cevad, Leman, "Gerede ve Emirdağ C. H. Partisi Evleri", *ARKİTEKT*, 04 (1935).

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, *Fon kodu:* 490.01 *Yer kodu:* 1747.1096.1.

Dostoğlu, Neslihan Türkün- Erkarslan, Özlem Erdoğdu, *Mimar Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü, 1913-1988,* Ankara, 2013.

Durukan, Ayşe, *Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama Ve Mekâna Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul, 2006.

Kaya, Berna, *Bir Halk Eğitimi Kurumu Olarak İzmit Halkevi (1932-1951)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2008.

Özdemir, Erdoğan, *Kaptan-ı Derya Karamürsel*, İstanbul, 2012.

Özgüven, Yekta, *Türkiye'de Kadın Mimar Kariyerinin Başlangıcı (1934-1960)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul, 2002.

Taşdemirci, Ersoy, "Atatürk'ün Halk Eğitimi Hakkında Görüşleri ve Atatürk Döneminde Türkiye'de Halk Eğitimi Faaliyetleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1996), s.495-501.

Tomsu, Leman- Belen, Münevver, "Karamürsel Halkevi Binası Projesi", *ARKİTEKT*, 05-06 (1936).

Tomsu, Leman- Belen, Münevver, "Kayseri Halkevi Binası Projesi", ARKİTEKT, 04 (1937).

Yeşilkaya, Neşe G., *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 2003.

Http://www.haberler.com/karamursel-de-72-yillik-tarihi-bina-yikildi-haberi/

Http://karamursel.meb.gov.tr/

CHP TEFTİŞ RAPORLARINA GÖRE KOCAELİ VİLAYETİ'NDE PARTİ HALK İLİŞKİLERİ VE PARTİNİN SİYASİ DURUMU (1940-1944)

Bünyamin KOCAOĞLU*

Cumhuriyet'in ilanından 1950'de Demokrat Parti'nin iktidarına kadar Cumhuriyet Halk Partisi, söz konusu yıllar arasında Türkiye'de İttihat ve Terakki Fırkası'nın I. Dünya Savaşı yıllarında tesis ettiği tek parti yönetiminin bir benzerini ve daha kuvvetlendirilmişini kurmuştur. Özellikle 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile temelleri atılmaya başlanan tek parti yönetimi sonraki dönemlerde çok daha etkili bir biçimde denetimli siyasal yaşamın oluşumunu sağlamıştır. Söz konusu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi siyasal yaşamdaki uygulamalarıyla, daha öncesinde İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde görülen parti devlet kaynaşmasının cumhuriyet dönemindeki temsilcisi olmuştur. Özellikle 1936 yılından itibaren devlet parti kaynaşmasının hissedilir bir şekilde kendisini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. 18 Haziran 1936 yılında Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü tarafından yayınlanan beyannamede parti devlet bütünleşmesi açık bir dille ifade ediliyordu. Söz konusu beyannamede, Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve sosyal yaşamında takip ettiği maksatların gerçekleşmesini sağlamak ve partinin gücünü artırmak ve parti ile hükümet idaresi arasındaki bağı güçlendirmek için sıkı bir işbirliğine karar verildiği hususuna yer veriliyordu.[1] Söz konusu kararda ayrıca, Dahiliye Vekilinin Genel Yönetim Kurulu üyeliğine alınarak partinin genel sekreterlik vazifesine getirildiği, bütün vilayetlerde vilayet parti başkanlıklarına vilayetin valisinin memur kılındığı Umumi Müfettişlerin mıntıkaları dâhilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyet ve teşkilatının da en yüksek murakıbı ve müfettişi olduğu gibi özellikle parti devlet kaynaşmasının derinliğini gösteren ayrıntılar da yer alıyordu.[2] Bu kararla parti devlet bütünleşmesi sağlanmış oluyordu. Alınan kararın uygulanması için ayrıca 23 Haziran 1936 tarihinde bir de genelge yayınlanmıştır.[3] Aslında bu uygulama Türk siyasal hayatında ilk kez görülmüyordu. Savaş yıllarında benzer bir uygulamayı İttihat ve Terakki Fırkası da yapmıştı. Nitekim söz konusu karar hemen bütün vilayetlere gönderilerek valilerin aynı zamanda parti il başkanı olmaları sağlanmıştır. Bu uygulama parti işleri ile devlet işlerinin fazlaca iç içe girmesine neden olmuştur.[4]

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: bunyamin.kocaoglu@omu.edu.tr

1 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim yayınları, İstanbul 2009, s. 111.

2 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla……* s. 111.

3 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla……* s. 114.

4 Fahri Sakal, Çok Partili Hayata Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı, Samsun 2008, s. 46.

1936 yılından itibaren devlet parti bütünleşmesinin uygulamada en somut örneklerinden birini, 1923 yılında partinin kuruluşundan itibaren değişik gerekçelerle kurulan ve 1936'dan itibaren partinin ülke genelinde faaliyet ve etkisini kuvvetlendirme amacıyla oldukça etkili bir kurum haline getirilmiş olan Parti Müfettişliği uygulaması olmuştur. Parti Müfettişliği uygulaması ilk defa merkezin parti örgütü üzerindeki denetimini sağlamak amacıyla 1923 yılında kabul edilmiş olan parti nizamnamesinde oluşturulmuştur.[5] Söz konusu nizamnameyle Mıntıka Müfettişliği adıyla ülke genelinde altı müfettişlik dairesi teşkil ediliyordu.[6] Gerçi bu uygulama daha öncesinde İttihat ve Terakki'nin 1909 yılında kabul ettiği nizamnamede de öngörülmüştü.[7] Bu itibarla parti içi denetim mekanizması anlamında bir kurum olarak parti müfettişliği İttihat ve Terakki'nin siyaset anlayışının bir ürünü olup cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin örgüt ve siyasal yapısında etkili olmuştur. 1927 nizamnamesiyle parti müfettişlerinin görev ve yetkileri artırılarak parti örgütü içinde konumları daha da güçlendirilmiştir. Bununla birlikte partinin 1931 yılında kabul edilen nizamnamesinde ise parti içi denetimden bahsedilmekle birlikte parti müfettişliği kurumunun kaldırıldığı görülmektedir.[8] 1935'te kabul edilen nizamnamede de söz konusu kuruma yer verilmemiş bununla birlikte parti içi teftişten bahsedilmiştir.[9] Parti Müfettişlikleri yeniden 1939 yılında kabul edilen nizamnamede bir kurum olarak ihdas edilmiştir. Nitekim partinin Umumi İdare Heyeti tarafından hazırlanan CHP Teftiş Talimatnamesi 21 Haziran 1939 tarihinde Parti Genel Başkanlık divanınca kabul edilerek tasdik edilmiştir.[10] Söz konusu talimatnamenin giriş kısmında "*Cumhuriyet Halk Partisinin, memleketin umumi hayatında takip ettiği yüksek maksat ve gayelerin tahakkukunu temin, Parti ve Halkevleri faaliyetlerini tezyit emeliyle bilumum parti teşkilat ve tesisatının merkezin sıkı bir kontrolü altında bulunması ve devamlı rehberliği ile çalıştırılması hususu Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca mühim bir esas olarak kabul edilmiş ve bu maksadı temin için yeni kabul edilen nizamname ile daimi teftiş usulü vazedilmiştir.*" deniyordu.[11] Talimatnamenin birinci kısmında, vilayetlerin genişliğine göre bir veya en fazla 3 vilayet olmak üzere ülke genelinde teftiş bölgeleri oluşturularak birer parti müfettişi atanması, her teftiş bölgesinin merkez vilayetin ismiyle anılması, yılda en az iki defa teftiş yapılması, meclisin tatil olduğu dönemler hariç müfettişlerin diğer zamanlarda teftiş bölgelerinde bulunmaları, seçim ve parti kongrelerini yakından takip etmeleri, teftiş faaliyetlerinin her safhasından genel sekreterlik makamına bilgi vermeleri, gerektiğinde bölgelerindeki kongre ve idare heyetlerine başkanlık etmeleri, teftiş bölgelerindeki her türlü dilek ve şikâyeti merkeze bildirmeleri, bölgelerinde görev yapan memurlar ile parti yönetimi arasında uyumlu ilişkilerin kurulmasını sağlamaları hususları yer alıyordu.[12] Talimatnamenin ikinci kısmı umumi teftişin ana hatlarını içeriyordu. Buna göre yapılacak teftişte başlıca şu hususlar yer alacaktı:[13]

-Parti Programı ve prensiplerinin parti mensupları tarafından behemehal bilinmesine ve her yerde müdafaa edilmesine çalışılıp çalışılmadığı,

-Parti prensiplerinin bütün yurttaşlara her vesile ve fırsatla mütemadiyen söylenmesi ve anlatılması vazifesinin parti teşekkülleri ve mensupları tarafından yapılıp yapılmadığı,

5 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla……* s. 129.
6 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla……* s. 129.
7 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla……* s. 130.ehemmiyetle
8 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla……* s. 136.
9 Önder Duman, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Giresun'un Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu (1935-1945)", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008*, Cilt II, Ankara 2009, s. 124.
10 *CHP. Teftiş Talimatnamesi*, Ulus basımevi, Ankara 1939.
11 *CHP. Teftiş Talimatnamesi*, s. 3.
12 *CHP. Teftiş Talimatnamesi*, s. 3-4.
13 *CHP. Teftiş Talimatnamesi*, s. 5-7.

-Parti idare heyetlerinin nizamnamede tespit edilmiş olan idari vazifelerini tam yapıp yapmadıkları,

-Parti mensuplarının karşılıklı samimiyet ve itimat duygularıyla birbirine bağlı bir kitle teşkil etmeleri esasının ehemmiyetle takip edilip edilmediği,

-Hiçbir hadise ve tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesini kurmak ve işletmek prensibi üzerinde çalışırken partinin bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatının daima birbirini tamamlayıcı bir birlik olduklarının dikkatle göz önünde tutulup tutulmadığı,

-Vatanın kıymetli evlatlarını bağrında toplamak ve her vatandaşa müsavi ve şamil emniyet ve hizmet şartlarını filen temin etmek uğrunda bütün dikkatini sarf eden partimize karşı halkımızın saygı, sevgi ve bağlılıklarını daha ziyade kuvvetlendirecek emek ve dikkat sarf edilip edilmediği,

-Muhtelif maksatlarla kurulmuş olan hayırlı ve faydalı teşekküllere ve bu yoldaki teşebbüslere karşı sevgi ve alaka gösterilip gösterilmediği,

-Milli birlik ve beraberliğin daha ziyade perçinlenmesi için idari içtimai iktisadi ve mesleki bütün teşekkül ve müesseselerde parti prensiplerimizin hâkim tutulup tutulmadığı,

-Halkevi ve Halkodaları idare heyetleriyle şube komitelerinin halkın siyasi, içtimai ve kültürel gelişmesindeki çalışmalarının verimli olup olmadığı,

-Gizli ve aşikar olarak sınıfçı zümreci mıntıkacı veya beynelmilelci fikirleri korumak ve yaymak sınıf mücadelesini uyandırmak maksatlarını güden veya partimize karşı menfi fikir ve duygu taşıyan fert ve zümreler olup olmadığı,

-Parti idare heyetlerinin mahalli matbuat ile münasebet ve alakaları ve parti prensiplerimizin yayılmasında bunlardan layıkıyla istifade edilip edilmediği,

Talimatnameye göre yukarıdaki hususlar yine talimatnamede açıkça belirtilmiş olan bir teftiş planı çerçevesinde yapılacaktı. Söz konusu talimatnamedeki hususlar 30 Temmuz 1943 tarihinde kabul ve tasdik edilen yeni teftiş talimatnamesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.[14] 23 maddeden oluşan yeni teftiş talimatnamesinin 3. maddesinde müfettişlerin vazifeleri 19 madde halinde oldukça detaylı bir biçimde belirlenmiştir. Burada dikkati çeken husus müfettişlerin vazifelerinin daha da genişletilmiş olduğu ve II. Dünya savaşının da getirdiği olumsuz koşullar çerçevesinde yeni bazı görevlerin belirlenmiş olduğudur. Nitekim talimatnamenin vazifeleri açıklayan maddelerinde yer alan "*….dünya harbi devam ettiği müddetçe Parti programının cihan harbi içinde idareye ve cihan harbinde sonraki ihtimallere ait olan beşinci ve altıncı kısımlardaki hükümlerin Partililerce ve bütün yurttaşlarca bilinmesi ve onlara inanılması için her vasıtadan faydalanmak."* şeklindeki cümleler bunu açıkça göstermektedir.[15] Yine aynı talimatnamede müfettişlere teftiş bölgelerindeki azınlıkların sosyal durumlarıyla da yakından ilgilenmeleri ve aralarındaki fikir cereyanlarını incelemeleri, ana dili Türkçe olması lazım gelen zümrelere bu amaca yönelik olarak gerekli olanakları sağlamak ve ayrıca iskan siyasetine aykırı olan hususlarda gerekli tedbirler almak gibi yeni şartların getirdiği bazı vazifelerin de verildiği görülmektedir.[16] Söz konusu talimatnameden de anlaşılacağı üzere özellikle Parti Müfettişliği kurumunun 1939 yılından itibaren yeniden etkin hale getirilmesiyle parti devlet bütünleşmesinin savaş yılları boyunca özenle sağlanmaya çalışıldığı ve sıkı toplumsal ve siyasal denetimin öne planda tutulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim savaş yıllarında devlet parti bütünleşmesini kuvvetlendirecek daha bazı projelerin de

14 *CHP Teftiş Talimatnamesi*, Sümer Matbaası, Ankara 1943, s. 15.
15 *CHP Teftiş Talimatnamesi*, Ankara 1943, s. 3.
16 *CHP Teftiş Talimatnamesi*, Ankara 1943, s. 6.

hazırlandığı ve uygulamaya konulduğu bilinmektedir. 1941 yılında hazırlanan Parti ile hükümetin temas şekli hakkındaki talimatname bunun en somut örneklerindendir.[17]

1923 yılında Partinin kuruluşundan itibaren değişik amaçlar çerçevesinde muhtelif adlarla oluşturulmuş olan müfettişlikler ile parti içi denetime hemen her defasında önem vermiş olan Cumhuriyet Halk Partisi özellikle 1936 yılındaki parti devlet bütünleşmesi kararından sonra parti müfettişliğini daha etkin hale getirmiş ve 1939 yılından itibaren partinin en önemli kurumu olmasını sağlanmıştır. Bu çerçevede Parti Müfettişliği kurumunun özellikle savaş yıllarında çok daha etkin çalıştığı ve ülke genelinde parti politikalarının uygulanması ve halk nazarında bu politikaların sonuçlarının görülmesi ve rapor haline getirilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Söz konusu dönemde ülkenin tamamında faaliyet gösteren Parti Müfettişlerinin düzenli olarak yılda iki defa hazırladıkları teftiş raporları başta partinin siyasi durumu olmak üzere ait oldukları bölgenin sosyo-ekonomik kültürel durumu ile ilgili bilgiler içermesi ve özellikle parti ile halk arasında nasıl bir ilişkinin oluştuğunu göstermesi bakımından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedirler. Bu çalışmada özellikle 1940-1944 yılları arasına ait teftiş raporları çerçevesinde Kocaeli vilayeti örneğinde partinin siyasi durumu, siyaset anlayışı, parti devlet bütünleşmesinin vilayet boyutunda somut göstergeleri ile partinin halkla ilişkileri Cumhuriyet Halk Partisi'nin arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kocaeli Vilayeti'nde Cumhuriyet Halk Partisi

İncelediğimiz dönem itibariyle Kocaeli vilayeti mülki idare açısından İzmit merkez olmak üzere Geyve, Adapazarı, Karamürsel, Karasu, Gölcük, Gebze, Hendek ve Kandıra'dan ibaretti. Müfettişler tarafından hazırlanan ayrıntılı teftiş raporlarında söz konusu kazalar ayrı ayrı ele alınmış başta partinin kazadaki teşkilat yapısı ve partiye üye azaların sayısı olmak üzere teftiş kapsamına giren hususlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Teftiş Talimatnamesi çerçevesinde hazırlanmış bazı sorular doğrultusunda yapılan incelemeler bölge ile ilgili oldukça detaylı bilgiler içermektedir. Söz konusu yıllara ait elimizdeki teftiş raporlarında yer alan "*Vilayetiniz teşkilatında Partiye kayıtlı aza sayısı kaçtır?*" şeklindeki soru Parti'nin Kocaeli vilayetindeki siyasi gücü hakkında önemli ip uçları vermektedir. İlk raporlarda sadece toplam sayılar belirtilirken özellikle 1941 yılından itibaren Parti'nin bölgedeki aza sayıları tahsil durumları ve meslekleri dikkate alınarak oldukça detaylı bir şekilde verildiği görülmektedir. 1940 yılına ait teftiş raporuna göre Partinin Kocaeli vilayetindeki aza durumu kazaları itibariyle şu şekildeydi:[18]

Kazanın adı	**Partili Miktarı**	
	1940 yılı 1. altı ay	**1940 yılı 2. Altı ay**
İzmit	8290	9699
Geyve	5116	5209
Hendek	2830	2830
Karasu	4897	4947
Adapazarı	10214	10215
Karamürsel	6572	6113
Gölcük	2547	2547
Gebze	4200	4290
Kandıra	7300	7800
Toplam	**51966**	**53650**

17 *BCA*, CHP Kataloğu, 490.01/203.805.3.

18 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:676, Dosya No: 281/1; *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:676, Dosya No: 282/1.

Partinin vilayet genelindeki aza durumu 1941 yılından itibaren tahsil ve meslek durumu dikkate alınarak çok daha detaylı bir biçimde verilmeye başlanmıştır. 1941 yılında hazırlanmış 1. altı aylık teftiş raporuna göre Partinin tahsil durumuna göre aza durumu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:[19]

Kazanın Adı	Tahsil görenler			İlk tahsil -okur Yazar	Okuma Yazma bilmeyen	Yekün	Tahsil Vaziyetine göre		
	Yüksek	Lise	Orta				Son 6 ay öncesi	Son 6 Ayda yeni	Yekün
İzmit	53	42	392	1607	7602	9696	9696	-	9696
Adapazarı	34	60	191	6464	3469	10218	10215	3	10218
Karamürsel	3	28	234	4650	1338	6253	6113	140	6253
Kandıra	4	1	60	6175	1760	8000	7800	200	8000
Hendek	4	12	62	1253	1555	2886	2830	56	2886
Geyve	2	6	161	2723	1610	4502	4352	150	4502
Gölcük	1	1	3	1743	799	2547	2547	-	2547
Karasu	1	0	26	1124	3908	5059	4947	112	5059
Gebze	23	82	718	2190	1794	4807	3454	1353	4807
Yekün	**125**	**232**	**1847**	**27929**	**23835**	**53968**	**51954**	**2014**	**53968**

Tahsil durumu dikkate alınarak hazırlanmış tablodaki aza durumunun mesleklere göre dağılımı ise şu şekildeydi:[20]

Kazanın adı	Avukat	Doktor	Eczacı	Baytar	Ziraatçı	Muallim	Mhendis	E. Subay	E. Memur	Tüccar	Çiftçi	İşçi	Ev Hanımı	YEKÛN
İzmit	7	6	3	-	4	-	2	28	73	501	8611	409	52	9696
Adapazarı	6	4	3	1	-	10	-	10	16	54	7125	2989	-	10218
Karamürsel	4	1	1	-	-	13	1	5	13	15	5668	532	-	6253
Kandıra	2	-	-	-	-	3	1	-	-	140	5744	2110	-	8000
Hendek	-	1	1	-	-	-	-	-	-	7	2867	10	-	2886
Geyve	2	-	-	-	-	-	-	4	8	64	4266	158	-	4502
Gölcük	-	-	-	-	637	-	-	9	-	-	1755	146	-	2547
Karasu	-	-	-	-	-	-	-	2	3	36	4973	45	-	5059
Gebze	1	3	-	-	-	36	-	26	33	92	2600	2016	-	4807
Yekün	**22**	**15**	**8**	**1**	**641**	**62**	**4**	**84**	**146**	**909**	**43609**	**8415**	**-**	**53968**

Partinin Kocaeli vilayetinde kayıtlı üye sayısının 1941 yılına ait ikinci altı aylık teftiş raporuna göre 539.968 den 56.182 ye yükseldiği görülmektedir.[21] 1943 yılına ait teftiş raporunda ise bu rakamın 59.421 olduğunu tespit etmekteyiz.[22] Söz konusu bilgiler çerçevesinde Partinin savaş yıllarında vilayet genelinde aza sayısında giderek bir artışın olduğunu söyleyebiliriz.

Müfettişlerin Vilayet Dâhilindeki Teftiş Faaliyetleri

1940 yılından itibaren vilayet dâhilinde görev yapmış olan müfettişlerin Partinin teftişi kapsamında olarak başta seçimler olmak üzere, vilayet kongreleri ve bu kongrelerde dile getirilen şikayet ve önerilerin dikkate alınıp alınmadığı, vilayet idare heyetlerinde Parti adına görevli olanların toplum nazarındaki konumları, parti prensiplerinin halka anlatılması hususunda etkin çalışmaların yapılıp yapılmadığı, partinin vilayet dahilindeki

19 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.
20 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 27.
21 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 284/1, s. 29.
22 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 285/1, s. 28.

teşkilat ve çalışma şeklinin nizamname çerçevesinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, özellikle Halkevi ve Halkodalarının bölgedeki faaliyetlerinin yeterli olup olmadığı, vilayet genelinde halkın siyasal eğilimleri, özellikle rejim tarafından zararlı olduğu varsayılan değişik fikir cereyanlarının etkileri, parti mensuplarının siyasi, ahlaki ve içtimai durumları, parti teşkilatının hesap ve bütçe işleri ve varsa suistimaller, vilayet dahilinde çıkan ve okunmakta olan gazete ve mecmualar ile bunların parti ile olan ilişkileri, vilayet dahilindeki spor imkanları ve bununla ilgili olarak özellikle gençlerin spor faaliyetlerine yönlendirmesi çerçevesinde halkevinin ne tür çalışmalar yaptığı, partinin sosyal yardım kuruluşlarıyla ve vilayet dahilindeki meslek kuruluşlarıyla ilişkileri, partinin mahalli hükümetle uyumlu çalışıp çalışmadığı, özellikle vilayet genelinde görev yapan memurların parti ile olan ilişkileri, parti teşkilatında parti idare heyetlerinin nizamnameye uygun bir şekilde toplanıp toplanmadığı, parti mensuplarından ne miktarlarda yardım alındığı, parti aza kayıtlarında nizamnamede belirtilen hususlara uyulup uyulmadığı vilayet dahilindeki gençlerin parti ile olan alakaları, herhangi bir seçimde partinin seçimi kazanmasında engel teşkil edecek hususların olup olmadığı, parti idare heyetinde okuyup yazma bilmeyenlerin olup olmadığı, parti çalışmaları esnasında kazalardan düzenli bir şekilde rapor alınıp alınmadığı, idare heyetlerinde iş bölümü yapılıp yapılmadığı, vilayet idare heyetlerinde alınan kararların karar defterlerinde uygun olarak yazılıp yazılmadığı gibi oldukça farklı hususlar ele alınarak detaylı raporlar hazırlanmıştır. Bu çerçevede hazırlanmış olan teftiş raporları partinin vilayet dahilinde başta siyasi konumu olmak üzere halkla ilişkileri ve özellikle parti prensiplerinin bölge genelinde ne derece etkili olduğu ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Teftiş raporlarında özellikle vilayet dâhilinde parti teşkilatının yönetim birimleri için yapılan seçimlerde partililer arasında ilginç çekişme ve mücadelelerin yaşandığına dair birçok örneğe rastlanmaktadır. Hatta raporlarda özellikle teşkilat bünyesinde görev yapan kişilerin olumsuz özelliklerine kadar bazı değerlendirmelerin dahi yer aldığı dikkat çekmektedir. Nitekim 1940 yılına ait bir teftiş raporunda, Kocaeli Belediye Reisliği seçimleri hakkında yapılan değerlendirmede "*bu gün belediye reisi olan B. Reşat belediye seçiminde evvel kaza parti riyasetinde bulunuyormuş, şimdi parti reisi olan İsmet de belediye reisi imiş belediye intihabı zamanında parti reisi olan belediye reisi olmak hevesine düşmüş ve parti de belediye azalığı için yapılan yoklamada tesir yaparak kendisini ve taraftarlarını kazandırmış. Partililerde yoklamada kazananlara reylerini vermişler ve belediye heyeti de bu suretle teşekkül etmiş belediyede kazanamayan ismet de parti ocaklarında çalışarak kaza parti idare heyeti riyasetine seçilmiştir. Bu iki amca çocuğu ikisi de gençtir. Parti riyasetinde bulunan* İsmet halk tarafından daha ziyade sevilmekte ve tutulmaktadır. İki genç arasındaki geçimsizlik kendilerine babalarından intikal etmiştir. Bunların birleşmelerine ve yekdiğerini candan sevmelerine kendi arzuları kafi değildir. Mamafi*h daima bir murakebe ile bunlardan istifade edilir ve edilmektedir."*[23] cümleleriyle kişisel mücadelelerin parti teşkilatındaki yansımalarına dikkat çekilmiştir. Teftiş raporlarında belirtilen en önemli hususlardan biri parti idare heyeti azalarının siyasi, içtimai ve ahlaki açıdan bölgelerinde en itibarlı kimselerden olmalarına önem verilmesidir. Hemen bütün teftişlerde bu açık bir dille belirtilmiştir. Özellikle söz konusu özelliklere sahip olmayan parti idare heyeti reisi ve üyeleri ciddi bir şekilde uyarılmıştır. Özellikle nizamnameye uygunsuz durumları tespit edilen parti idare heyeti reisleri tespit edilerek gerekli tedbirler alınma yoluna gidilmiştir. Mesela 1940 yılında Karamürsel kaza idare heyeti reisi olan Enver Balkan aynı zamanda Kocaeli vilayeti umumi meclis daimi encümen azalığı görevini de muhafaza ettiğinden Sapanca İmar Şirketi azalığından istifade ettirilmiştir. Aynı şekilde Karamürsel kaza idare heyetinden Rahmi Bey de vilayet umumi meclis ve Karamürsel belediye azalıklarını birlikte yürüttüğü gerekçesiyle belediye azalığı görevinden istifade ettirilmiştir.[24] Rahmi

23 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 31.
24 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 33.

Bey'in parti gücünü kullanma hevesinde olduğu buna dair hareketler sergilediği de raporda belirtilmiştir.[25] Rahmi Apak tarafından hazırlanan 1941 yılına ait bir diğer teftiş raporunda da Sapanca Parti reisi ve aynı zamanda belediye başkanı olan Ali Rıza Erdoğan'ın para işlerinde güvenilir biri olmadığı ve *"kültürsüz"* biri olduğu ve bazı tavırlarıyla partiye zarar vereceği hususları açıkça ifade edilmiştir.[26] Aynı raporda Geyve'nin Taraklı nahiyesinde idare heyetinde bulunan Mehmet Gürel'in de ihtikâr suçundan dolayı tutuklanmış olduğu ve kefaletle serbest bırakıldığı ancak mahkemesinin devam ettiği bu gibi kişilerin partiye açıkça zarar vereceği, ayrıca nahiye idare heyetinin başında bulunan Abdullah Çakır ve arkadaşlarının da zayıf karakterli ve aciz kişiler oldukları hususları da yer almıştır.[27]

Parti idare heyeti reislerinin kazalarda diğer kurumlarla iyi ilişkiler kurmalarına dair daima uyarıldıkları teftiş raporlarında dikkat çekmektedir. Mesela Gölcük idare heyeti reisi Muammer beyin Gölcük Askeri Fabrika Müdürü ile arasının açık olması parti nizamnamesine aykırı bulunmuş ve barıştırılarak samimiyet tesis edilmiştir.[28] Zira parti müfettişlerinin en dikkat ettiği husus özellikle parti idarecilerinin başta mahalli idareciler olmak üzere diğer kurum idarecileriyle uyum içinde çalışıp çalışmadıklarıydı. Yukarıdaki tespitlerden de anlaşıldığı üzere bu gibi durumlara derhal müdahale edilmiş ve bu konuda hassas davranılmıştır. Özellikle parti idare heyeti aza seçimleri de müfettişlerin oldukça dikkat ettiği hususlardan olmuştur. Mesela Darıca Parti idare heyeti azalarının seçiminde ve belediye yoklamasında kendi şahsi dostlukları olanları iş başına geçirmek ve bu suretle parti nüfuzunu istismar etmek gayretinde oldukları tespit edilerek gelen şikâyetler çerçevesinde duruma müdahale edilmiştir.[29] Zaman zaman seçimlerde kazanın demografik yapısının da etkili olduğuna dair teftiş raporlarında bilgiler bulunmaktadır. Mesela Kocaeli kaza belediye reisliği seçinde Darıcalılar'ın Rumeli muhaciri, Girit göçmeni ve bir kısmının da yerli olması nedeniyle bir birlik teşkil edemediklerinden bahsedilmektedir.[30] Bu nedenle belediye seçimlerinde Darıcalılar'ın da sevgisini kazanmış birinin reisliğe seçilmesinde özen gösterildiği gibi belediye heyetinin oluşmasında da kazadaki yerli, Giritli ve Rumeli muhacirlerinin görev alması sağlanmıştır.[31]

CHP'nin, bazı kazalarda parti idare heyeti oluşturmada güçlükler çektiği de görülmektedir. Bu anlamda Gölcük kazası partinin teşkilat yapısının en zayıf olduğu yerlerden biridir. 1940 yılına ait teftiş raporunda parti teşkilatının Gölcük'te daha çok deniz fabrikasının sivil amelelerine münhasır kaldığı ve çok az devlet memuru ve deniz ameleleri arasından parti idare heyeti reis ve azalarının zorlukla oluşturulabildiği özellikle vurgulanmıştır. Hatta parti idare heyeti reisi olan Hariciye eski memurlarından Muammer beyin Gölcük Askeri Fabrikası Müdürü ile bir ara olumsuz münasebetleri nedeniyle fabrika müdürünün talimatıyla işçilerin parti ile alakaları kesilmiştir. Bunun üzerine parti müfettişleri ilgili müdür ile parti idare heyeti reisi Muammer beyin arasını bularak işçilerin tekrar partiye ilgi duymaları ve parti teşkilatında görev almaları sağlanmıştır.[32] Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere CHP bazı kazalarda mülki idare ve kazada bulunan bazı kurumlarla yeterince ilişki kuramamış ve müfettişler özellikle parti idare heyeti ile kaza idaresi arasında bazen dengeyi sağlayan ve ilişkilerin düzeltilmesi yolunda faaliyet gösteren görevliler olmak mecburiyetinde kalmışlardır.

25 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 32.
26 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 36.
27 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 36.
28 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 34.
29 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 35.
30 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 36.
31 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 36.
32 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 37.

Partinin kaza idare heyeti teşkilatlanmasında özellikle aza seçiminde çok hassas davrandığı teftiş raporlarından anlaşılmaktadır. Nitekim vilayet dahilindeki bütün kazalarda teşkilata girmesi istenilen kimselerde aranan en önemli özellikler "*içtimai, ahlaki ve milli ideal bakımından sevilen ve sayılan*" şeklinde özellikle teftiş raporlarında sıkça belirtilmiştir. Söz konusu özellikleri taşıyanların teşkilata girmelerini sağlamak hususunda özellikle müfettişler önemli telkinlerde bulunmuşlar gerekli tedbirleri almışlardır. Nitekim parti teşkilatının en zayıf olduğu kazalardan biri olan Geyve'de söz konusu özellikleri taşıyanların Parti teşkilatından uzak kaldıkları teftiş raporunda özellikle belirtilmiş ve bu durumun düzeltilmesi hususunda Kaza İdare Heyeti'ne gerekli uyarılarda bulunulmuştur.[33] 1940 yılına ait teftiş raporunda yer alan *"İzmit kaza heyeti azalarının siyasi ve ahlaki bakımdan halk nazarında sempatileri vardır. İçtimai bakımdan geridirler. İzmitte bunlardan daha iyi, içtimai durumları, siyasi ve ahlaki vaziyetleri müsait olanlar da vardır. Ancak bu iyi insanlar partinin idare heyetine girip faal olmaktan kaçınırlar. Siyasi mesaiden didişmekten çekinen daima kalben rabıtasını muhafaza edip siyasi reyini parti lehine vermek suretiyle kullanan ve uzakta yaşayan kimselerdir"* bu durumu açıkça göstermektedir.[34]

Zaman zaman bazı teftiş raporlarında Parti teşkilatı ile kaza mülki idare amirleri arasındaki ilişkinin niteliği oldukça açık bir şekilde ifade edilmiştir. Mesela 1940 yılına ait teftiş raporunda Kocaeli kaza merkezi ile ilgili olarak şu cümleler parti mülki idare arasındaki ilişki hakkında önemli fikirler vermektedir: "*Kaymakam bay İhsan kuvvetli bir idare adamıdır. Parti arkadaşları ile çok sevişmektedirler*".[35] Nitekim teftiş raporlarında her kazada mahalli idare amirleri ve memurlarının parti teşkilatı ile iş ve fikir birliği içinde olup olmadıklarına dair özel vurguların yapıldığı dikkat çekmektedir.[36] Kocaeli merkez kaza için yapılan bir değerlendirmede mahalli hükümetten sadece vali, nafıa müdürü ve maarif müdürünün parti ile ilgili olduğu diğer memurların ise parti ile hiç bir alakalarının bulunmadığı hususuna dikkat çekiliyordu. Nitekim 1940 yılına ait teftiş esnasında Kocaeli vilayetinde partinin özellikle köy ve nahiyelerde teşkilatlanmasında büyük düzensizlikler, alakasızlık, sevgisizlik ve hissedilir derecede hareketsizlik olduğu tespit edilmiş ve bu durumun sebebi olarak da köy ve nahiyelerin uzun zamandan beri kontrolsüz bırakılması gösterilmiştir. Hatta söz konusu olumsuzluğun giderilmesi içinde buralarda 40 lira aylık ücretli bir kâtip ve 15 lira aylık ücretli bir de hademenin görevlendirilmesi ve bunun için de 1940 yılı mali bütçesine bir ödenek konulması vilayet parti idare heyetinden istenmiştir[37]. Ayrıca partinin yıllık kongrelerinde delegeler tarafından dile getirilen hususların dilek ve şikâyetlerin dikkate alınmamasından dolayı partiye yönelik bir ilgisizlik ve alakasızlığın meydan geldiği ve yine yardım akçesi ödeme zorluğundan dolayı da özellikle köy ve nahiyelerde partiye karşı ilgiyi azalttığı da teftiş raporlarında önemle vurgulanan hususlarda olmuştur.[38] 1941 yılı teftiş raporunda da parti teşkilatının mahalli hükümet amir ve memurları ile olan iş ve fikir birliğinin boyutu ile ilgili oldukça ilginç değerlendirmeler yer almaktadır. Müfettiş Rahmi Apak tarafından hazırlanan teftiş raporunda konuyla ilgili olarak, genel olarak parti teşkilatına mensup kimselerin hükümet otoritesini korumaya dikkat ettikleri, bununla birlikte bazı anlaşmazlıkların da olduğu, mesela Hendek kaymakamı Tevfik Beyin "*aşırı milliyetçi" ve "inkılapçı*" olduğu ve parti teşkilatında olanları "*geri fikirli*" ve istiklal mücadelesinde "*fena not*" almış düşüncesiyle bunlara karşı onur kırıcı sözler sarf ettiği bundan dolayı da kaymakam ile partililer arasında soğukluk yaşandığı hususuna dikkat çekmiştir.[39] Burada dikkati çeken husus bir mülki idare amirinin

33 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 39.
34 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1. s. 38.
35 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1. s. 42.
36 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 41.
37 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 43.
38 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 55.
39 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s. 37.

partilileri geri fikirli bulmasıdır. Nitekim söz konusu soruna 1941 yılı ikinci teftiş raporda da yer verilmiştir. Müfettiş Rahmi Apak Bey raporunda, Hendek kaymakamı ile kaza idare heyeti arasındaki geçimsizliğin gittikçe ilerlemekte olduğundan bahisle kaymakamın kaza idare heyeti azalarından Mustafa Asım, Belediye Reisi Osman Yılmaz ve parti reisi Latif Dinçer aleyhinde sistematik bir mücadele başlattığı, bu kişilere mürtecilik, gayr-ı Türklük ve ihtikârcılık isnat ettiği ve bu isnatlarını ulu orta her yerde alenen söylediği ve yanına aldığı bazı kimselerle partililer aleyhinde suç dosyaları tertip ettiği hususlarına dikkat çekerek kaymakamın uyarıldığını ve buna rağmen parti aleyhindeki tavırlarından vazgeçmediğini ifade etmiştir.[40] Rahmi Apak Bey benzer bir geçimsizliğin Adapazarı kazasında kaymakamla parti idare heyeti arasında da yaşanmakta olduğunu raporunda şu cümlelerle ifade etmiştir: "*Buradaki kaymakam Partinin eski İdare Heyeti mensuplarıyla iyi imiş. Fakat eski arkadaşlar, Parti hesabına hiçbir mevcudiyet göstermiyorlardı. Yeni idare heyeti reisi arkadaşla kaymakam geçimsizliğe başladı. Buna başlangıç olarak ta, muamelesi yüksek katınızdan geçen bir hadisedir. Bir köylü okuma odası açacağım, diye parti reisine bir istida ile müracaat ediyor. Parti işleri ile yeni meşgul olmaya başlayan Reis, Avukat Rüştü Beykont, köylünün istidas*ını mütalaasını mütevaziane ekle*yerek kaymakama gönderiyor. Bu iş için evvelce dahi kendisine gelmiş olan köylünün evrakını Kaymakam İhsan Kılıç alarak yırtıp atıyor. Fakat yırtılan muamelede parti reisinin yazısı da var. Ben kaymakama yaptığı hatayı tamir için ne yaptığını sorduğumda küstahça bana (Parti Reisi Rüştü ahmak, memlekette mevki sahibi olmayan bir adamdır) cevabını verdi. Halbuki emekli bir asker, Hukuk mezunu olan Bay Rüştü, yüksek tahsili olmayan kaymakamdan dahi her bakımdan çok üstün ve anlayışlı, memlekette şeref ve haysiyet ve dürüstlüğü ile tanınmış bir arkadaştır. Kaymakamın hasıl ettiği bu vaziyet Halkevi faaliyetlerine karşı bile sinsi bir muhalefetin doğmasına sebep oluyor. Mesela Halkevimiz sosyal yardım kolu namına on kuruş duhuliye ile tertip eylediği temsil münasebetiyle Adapazarı polisi tarafından mahalli mal müdürlüğüne (Halkevi paralı temsil veriyor. Bilet vergisi vermiyor.) tarzında iki defa ihbar yapıldığını ve sosyal yardım kolunun un tüccarlarından biraz un toplayarak fakirlere yardıma karar vermesi üzerine şehirdeki un tüccarlarının isimlerini polisten rica etmesine karşılık Adapazarı polisinin (bu gibi devlet işlerine ait malumatı biz veremeyiz) cevabını vermesi Adapazarı'nda Hükümet Reisinin Partiye karşı ufak bir hareketinin ne gibi tesirler yaratmağa doğru gittiğini gösterir. Kaymakam İhsan Kılıç, Vekâletçe, bizce malum olmayan sebeplerden dolayı değiştirilerek Gemlik'e gönderilmiştir.*".[41]

Teftiş raporlarında dikkat çeken hususlardan biri de vilayet dâhilinde değişik fikir hareketlerinin yakından takip edilmesidir. Nitekim 1940 yılı teftiş raporunda Kocaeli vilayeti dâhilinde gizli ve açıktan olarak zümreci, sınıfçı, mıntıkacı beynelmilelci fikir ve cereyanlara kapılmış ve partiye karşı menfi fikir ve duygu taşıyan kimseler bulunmamakla birlikte sadece Gölcük kazasında fabrika işçisinin çokluğu nedeniyle bazı amelelerin özellikle beynelmilelci (sol cereyanlar) akımların etkisinde kaldıkları ifade edilmiştir.[42]

Teftiş raporlarında önemle vurgu yapılan bir diğer husus ise parti prensiplerinin yayılması konusunda yapılan çalışmalar ile ilgili değerlendirmelerdir. Nitekim 1940 teftiş raporunda konu ile ilgili şu ifadeler dikkat çekmektedir: Karamürsel: parti prensiplerini yaymak yolunda çalışma pek azdır. Hiç olunmayacak derecededir. Matbuat yoktur; Gölcük Kazası: parti prensiplerini yaymak hususunda ciddi bir faaliyet görülmemiştir. Matbuat yoktur; Gebze Kazası: parti prensiplerini halka yaymak hususundaki çalışmalar pek geridir. Matbuat yoktur; Kandıra kazası: parti prensiplerini yaymak hususunda parti reisi bay İsmet faaliyet göstermektedir. Kaza idare heyeti azaları fazla ve ciddi alaka

40 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 6.
41 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 6.
42 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 57.

ve faaliyet göstermemektedir. Matbuat yoktur; Geyve kazası: parti prensiplerini halka yaymak hususunda hiç çalışılmamıştır. Bundan sonra çalışacakları sözü verilmiştir. Matbuat yoktur; Adapazarı kazası: parti prensiplerini yaymak hususunda faaliyet noksandır. Matbuat yoktur; Hendek kazası: parti prensiplerini halka yaymak yolunda ciddi bir faaliyet görülmemektedir. Bu noksanın tamamlanması hususunda idare heyeti azalarından münasiplerinin merkezde ve köylerde faaliyete geçmeleri lüzumu anlattırılmış ve çalışacakları vadi alınmıştır; Karasu kazası : parti prensiplerini halka yaymak hususunda faaliyet hissedilmemiştir; İzmit kazası: parti prensiplerini halka yaymak hususunda hiç bir faaliyet yoktur. İzmit'te iki gazete çıkarılmaktadır. Her iki gazete de parti teşkilatı ile iyi ilişki kurmuşlardır. Parti prensiplerinin yayılmasında bu gazetelerden istifade edilmektedir.[43] Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere Partinin Kocaeli vilayetinde en zorluk çektiği husus parti prensiplerinin halka anlatılması ve yayılması konusu olmuştur. Nitekim söz konusu durumun sonraki yıllarda da aynı olduğu anlaşılmaktadır. 1941 yılına ait teftiş raporunda da Kocaeli bölge müfettişi Tekirdağ Mebusu Rahmi Apak Bey vilayetin hemen tamamında parti prensiplerinin halka yayılması konusunda hiçbir gayretin sarf edilmediğini raporunda "*bu hususatta bariz ve hatta böyle bir işte yapılmak lazım imiş denilecek kadar bir hareket hemen hemen hiçbir yerde yoktur. Bazı mahallerde Halkevi cephesinden bazı kıpranmalar vardır. Mesela Adapazarı Halkevinde bu vadide konferans verilmiş Gölcük parti resisi her ay bir defa bütün ocak reislerini partiye toplayarak hasbıhal etmekte ve bu vadide telkinlerde ve tesirlerde bulunmakta imiş. İzmit vilayet ve kaza teşekküllerinde dahi birkaç defa ocak kongreleri esnasında bu yolda dersler verilmiş. Fakat bir inkılap partisinin ana varlığını ve varlığının hizmetini gösteren parti umdelerinin Müslümanların amentüsü gibi bütün partililere ve hatta partisizlere ezberletilmesi lazım ve aksi ise parti mefhumunun zaman ile zihinlerden silinmesini mucip olacağına göre, en yukarıda üniversitede inkılap dersleri ile başlayan bu hareketin bütün edebiyatı ile bütün cazip propaganda vasıtaları ile halka gösterilmesi için Genel Sekreterlikçe müstakilen tedbir alınması lüzumuna işaret etmek yerinde olur"* cümleleriyle belirtmiştir.[44] Yine aynı raporda kaza idare heyeti reislerinden bazılarının nizamnameye aykırı olarak birden fazla görevi yürütmekte olduklarının da altı çizilmiştir. Mesela Kocaeli, vilayetinde parti teşkilatında hâlihazırda Hendek kaza idare heyeti reisi Latif Dinçer'in bu görevinden başka aynı zamanda belediye azası, umumi meclis azası ve Türk Hava Kurumu azası olduğu; yine kaza idare heyetinden Asım Akay'ın hem umumi meclis azası hem de belediye azası olduğu; Akyazı nahiyesinde Kamil Temel'in de belediye encümen azası ve Hava Kurumu başkanlıkları görevlerini yürütmekte olduğu; Mehmet Zengin'in ise belediye azası ve Kızılay veznedarlığı görevlerini birlikte yürüttüğü; Karamürsel kazası idare heyetinden Rahmi Bilge'nin dahi belediye encümen azalığı ve umumi meclis azalığı görevlerinde bulunduğu hususlarına dikkat çekilmiş ve bu durumlarının nizamnameye aykırı olduğu belirtilerek istifa etmelerinin kendilerine söylendiği ve bu çerçevede gerekli tedbirlerin alındığı teftiş raporunda açıkça belirtilmiştir.[45]

Teftiş raporlarında zaman zaman inkılâplara aykırı durumlar ile ilgili değerlendirmelere de yer verildiği görülmektedir. Mesela Rahmi Apak Bey tarafından hazırlanmış olan 1941 yılına ait teftiş raporunda Geyve kazası köylerinde Medeni Kanuna aykırı bazı durumların olduğuna işaret edilmiştir. Raporda Geyve Parti Reisinin verdiği bilgiler çerçevesinde özellikle köylerde medeni kanunda çok eşlilik yasaklanmış olduğu halde "eski ve köhnemiş zihniyetten" vazgeçmeyen bazı köy imamlarının evli bazı kimselere kanuna aykırı olarak ikinci nikâh kıydıkları ve bu gayrı meşru evlilikten doğan çocuklar ile birlikte kadınların

43 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s. 63.
44 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s. 24.
45 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s. 36.

mağdur edildikleri ve sefalet içinde yaşamak zorunda kaldıkları ve özellikle kadınların kocaları öldüğü takdirde ne kadının ne de çocuklarının mirastan istifade edemedikleri ve bu durumun bazen cinayete kadar varan aile kavgalarına sebebiyet verdiği hususuna dikkat çekilerek bu türden hadiselerin engellenmesi için gerekli cezai yaptırımların uygulanmasının şart olduğu ifade edilmiştir.[46]

Teftiş raporlarında yer alan hususlardan biri de kazalarda partinin çalışma şekliyle ilgili eksikliklerdir. 1941 yılına ait teftiş raporunda kazalardaki parti idare heyetlerinin düzenli toplantı yapmadıkları ve karar defterleri ve aza kayıtlarında oldukça disiplinsizlik ve ilgisizliklerin bulunduğu dikkat çekilen hususlardan olmuştur. Bu konuda parti'nin özellikle köy idare heyetlerinde büyük eksiklerinin olduğu teftiş raporlarında tespit edilmiştir. Nitekim söz konusu eksiklikler ile ilgili olarak Taraklı Köy Ocağı hakkında teftiş raporunda yer alan şu değerlendirmeler oldukça dikkat çekici ve partinin özellikle köy teşkilatlarındaki durumunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir: "*Aza kayıt defterleri yok. Toplantı yerleri belli değil, karar defterleri yok.. hiç bir şey yok. Ocak reisini çağırttım "seni bu ocağa kim getirtti? diye sordum "Ankara'dan tayin ettiler" cevabını verdi. "Seninle birlikte çalışan diğer azalar kimdir?" dedim. Bana nahiye idare heyeti azalarından orada bulunanları gösterdi. Parti hakkında hiç bir fikri yok. Halbuki bakkallık ve ticaret yapıyormuş ve bu gibi işlere aklı cin gibi eriyoliği yapan kitapçı Saadettin Yalım bu arkadaşların tarafındadır. ve fakat fazla ateşli olduğundan bunlara karşı rmuş.".*[47] Yine aynı raporda Geyve'nin Doğançay nahiyesi idare heyetinin de düzenli toplantı yapmadığı esericedit kağıtlarının bir araya getirilmesi ile yapılmış bir karar defteri olduğu ve imzaların oldukça eksik bulunduğu da ifade edilmiştir.[48] Bazı kazalarda söz konusu eksikliklerin daha önce uyarılmış olduğu halde giderilmediğine de dikkat çekilmiştir. Mesela Gebze kazası idare heyetinin aza kayıt defterlerindeki eksiklikleri düzeltmediği gibi bu yolda herhangi bir gayret göstermediği belirtildikten başka azalardan para toplama konusunda da oldukça duyarsız davrandıkları ifade edilerek şu ilginç cümlelere yer verilmiştir:"*Aza aidatı toplamamakta devam ve adeta ısrar ediyorlar. Burada kimse para vermez, beş para alamayız" diyorlar. Kocaeli ve Bolu vilayetlerinde mevcut on üç kazada sizin fikrinizde olan kimseye rastlamadım diye kendilerine söyledim. Cevap olarak "burada vermezler fazla ısrar edilirse beni partiden siliniz" cevabını verirler dediler.*"[49]

Rahmi Apak Bey 1942 yılına ait teftiş raporunda Kocaeli Vilayet İdare Heyetindeki parti içi çekişmeler de yer vermiştir. Rahmi Apak Bey raporunda, vilayet idare heyetinin uyumlu oluşturulmadığını büyük bir çekişmenin yaşandığını ve bazı yolsuzlukları ayrıntılı bir biçimde şu cümlelerle orta koymuştur: "Öteden beri malum olduğu üzere İzmitte bir tarafta bugünkü belediye reisi ile taraftarlarını teşkil ve temsil eden ve diğer tarafta ise ezcacı Ziya *ve manifaturacı Zihni ve Salih Kalemcioğlu ile bunların taraftarlarından mürekkep iki ordugah vardır. Ben bugüne kadar bu iki ordugahtan birisi veya diğer hakkında hiç bir yakınlık göstermemiştim. Fakat iki seneye yakın tetkiklerimden şuna vardım: Eczacı Ziya ve arkadaşları ağır başlı, dürüst memleket tarafından sayılır kimselerdir. Kaza idare heyeti reisliğini yapan kitapçı Saadettin Yalım bu arkadaşların tarafındadır. ve fakat fazla ateşli olduğundan bunlara karşı açıkça ve ihtiyatsız mücadele almıştır. Belediye reisi Kemal Öz ile taraftarlarını teşkil eden insanların dörtte üç buçuğu itimada layık olmayan kimselerdir. Belediye Reisi Kemal Öz, zeki fevkalade hitabet kabiliyetli mücadeleci bir arkadaştır. Fakat yalancıdır. Sıkılması azdır. Utanması noksandır. Küstahtır. Suistimallerle meluftur. Binaenaleyh belediye reisliğinde bulundurulması ve Halk Partisinin idare heyetlerinde*

46 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s. 55.
47 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 45.
48 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 45.
49 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 45.

*vazife verilmesi katiyen doğru değildir. Eski vali Hamit Özkay zamanında celbedilen müfettişlerde belediye işleri yüzünden 12 maddeden dolayı mahkemeye verilmiş olup her ay bu maddelerden birisi veya diğerinin berati için uğraşmaktadır. Bu maddelerden maada son zamanlarda dedikoduyu mucip bazı hareketleri devam etmektedir. Belediyeye ait gazinoda parasız komisyon yaptığı ve bu gazinonun 600 lira tutan yıllık elektrik sarfiyatını belediye meclisi kararıyla affettirdiği söylenmektedir. İzmit Valisi Bay Ziya Tekeli'nin yakın sevgi ve güvenini sağlamış olduğundan gaz tevzii ve sair işlerde kendine verilmekte ve bu münasebetle bir*çok haksız hareketler şayi olmaktadır. Belediye intihabı mevsimi yaklaşmış olduğundan Kemal Öz'ün taraftar kazanmak için bu tevzi işlerinde kayırıcı davrandığı söylenmektedir.".[50]

Teftiş raporlarında vilayetin idarecileri ile ilgili de oldukça önemli değerlendirmeler bulunmaktadır. 1941 yılına ait teftiş raporun Rahmi Apak Bey vilayetin idarecileri hakkında şu ilginç tespitleri yapmıştır: "*Kocaeli'de sekiz kaza vardır. Birçok da nahiye. Ben bu babda mütalaa beyan ederken Bolu vilayetini de birlikte, yani teftiş bölgemi ihtiva eden iki vilayeti birlikte mütalaa edeceğim, ki maruzatımı kuvvetli tebarüz ettireyim. Bolu'nun beş kazası, Kocaeli'nin de sekiz kazası vardır. Bu on üç kaza içinde yalnız Düzce kaymakamı ile Geyve kaymakamı itimat telkin edebilecek evsaftadırlar. Diğerleri hastalık, tembellik, zati teşebbüs fikdanı, enerjisizlik, becerisizlik, lakaydilik, anormallik gibi noksan vasıflardan birisi veya bir kaçıyla malul denilebilirler. O halde on üçten on biri zayıf demektir. Böyle olunca inkılap Türkiyesi nasıl ileriye adım atabilir? Bizde vali, kaymakam, nahiye müdürü her sahada kalkınma işinin başına geçecek yegane insandır. Bir inkılap memleketinde idare memuru yanan bir ateş, kaynayan bir enerji, zorla yürüten ve yaptıran bir kılavuz, fedakar bir inkılapçı, yorulmaz bir çalışıcı, suistimallerin amansız bir düşmanı ve halkın ve bilhassa köylünün bıkmaz bir hizmetçisi olarak kendini ortaya atan ve bütün işi kırtasiyecilikten , yukarıda hoş görünerek zaman geçirmekten ibaret sayarsa Türkiye milleti ve Türkiye Cumhuriyeti kolay kolay ilerleyemez. Hastalık mühimdir. Devlet fedakarlığı yüklenerek en büyüklerden en küçüklerine kadar bütün idare elemanlarının içinde inkılap Türkiyesinde vazife göremeyecek halde bulunanları ayıklamak veya bunların bir kısmını işe yarar bir hale koymak için acele tedbirler almalıdır. Bu yapılmazsa, inkılap yapılmıyor demektir. Zaman ilerliyor, kaybedilen fırsatlar için ağlamak kime düşecektir.*[51]

Teftiş raporlarında vilayetin sorunlarına da yer verildiği görülmektedir. 1941 yılı teftiş raporunda halkın özellikle köylülerin şikâyet ve dilekleri geniş yer tutmaktadır. Nitekim Adapazarı'nın Söğütlü nahiyesinde 8000 lira değerindeki değirmenin Çark suyunu taşırarak her yıl dört beş köyün sekiz bin dönüm kadar arazisini sular altında bıraktığı ve böylece her yıl köylülere 100 bin liralık maddi zarar verdiği ve bundan dolayı köylülerin söz konusu değirmenin kaldırılmasını istedikleri ifade edilmiştir.[52] Aynı raporda Adapazarı Merkez Nahiyesinde ise halkın fakir hastaların memleket hastanelerine kolaylıkla yatırılmaları, pancar yüklemesinde kolaylıkların gösterilmesi, nüfusa kayıtlı olmayan çocukların cezasız olarak nüfusa kayıtlarının yapılması ve Türkçeden başka dil kullanılması, köy halkının pis ve kötü dere suyu içmekte olduğundan ve bu durumdan dolayı demir boru tedarikine imkan olmadığından köylerine su getirmek için toplanmış olan ve halihazırda bankada bulunan 4 bin liranın kendilerine iade edilerek künk borularla su getirilmek çaresinin aranması gibi isteklerde bulundukları husus da yer almıştır.[53] Kazımpaşa nahiyesi halkı ise Kazımpaşa –Adapazarı yolunun tamirini talep etmişlerdir. İzmit kazası Derince nahiyesinin nüfusunun 1200 kişiden ibaret olduğundan bahisle buradaki halkın başlıca gelir kaynağının ziraat olduğu

50 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 284/1, s. 2-3.
51 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 51.
52 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 68.
53 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 68..

ancak yeterli arazinin olmadığı bununla birlikte buraya 120 hane Romanyalı muhacirin getirildiği ve bunlardan 60 hanesinin Derince'ye diğer 60 hanesinin ise Tütünçiftliği'ne yerleştirildikleri ve buraya yerleşen muhacirlerin sıtma ve tifodan kırıldıkları ve her geçen gün ölümlerin artmasından dolayı bölge halkının kaçmaya başladıkları ve hükümetin buna tedbir almadığı da aynı raporda belirtilmiştir.[54]İzmit Kazası Derbent nahiyesinde ise halkın acil vakalar için doktor ve hemşire çağırabilmek amacıyla köy sandığına para konulması, sıtmaya neden olan bataklığın kurutulması isteklerinde bulunduğu, vilayetin genelinde sıtmanın yaygın olduğu ve ayrıca özellikle Kandıranın köylerinde frengi hastalığın oldukça yaygın olduğu yine raporda yer alan önemli hususlardandır.[55]

Sonuç

Cumhuriyet Halk Partisi 1939 yılından itibaren bir kurum olarak yeniden başlattığı teftiş geleneğini özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında oldukça etkin bir hale getirmiştir. Ülkenin tamamını kapsayan bu teftiş çalışmaları neticesinde başta partinin teşkilat yapısı olmak üzere siyasi konumu ve özellikle parti- devlet ve parti-halk ilişkileri bu teftişler sonucunda hazırlanan raporlar çerçevesinde oldukça ayrıntılı ve belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu cümleden olarak Kocaeli vilayetinin savaş yıllarındaki mülki yapısı dikkate alındığında partinin vilayet genelinde başta teşkilatlanma ve siyasi durumu olmak üzere halk nazarında ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Özellikle partinin vilayet genelindeki teşkilatlanma sorunları dikkat çekmektedir. Aynı zamanda parti ile mülki idare arasında da çoğu yerde bazı uyumsuzlukların da olduğu görülmektedir. Özellikle vilayet genelinde yapılan parti kongrelerinde siyasi durumu ile ilgili oldukça önemli hususlara dikkat çekildiği raporlardan anlaşılmaktadır. Özellikle parti prensiplerinin halka anlatılması konusunda vilayetin hemen tamamında büyük eksikliklerin olduğu raporlarda en belirgin ve altı çizilen konulardandır. Bununla birlikte teftiş raporlarına göre partinin vilayet genelinde alınan tedbirler neticesinde kayıtlı üye sayısında giderek artış gösterdiği de görülmektedir.

54 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 49.
55 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s. 51.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, CHP Kataloğu, 490.01/203.805.3.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:676, Dosya No: 281/1; *BCA*, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:676, Dosya No: 282/1

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s27.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 284/1,s.29.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 285/1,s.28.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1., s.31.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.33.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.32.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.36.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.36.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.34.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.35.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.36.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s36.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.37.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.,s.39.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.s.38.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.s.42.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1.s.41.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1., s. 43.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s.55.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s.37.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s.6.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1, s.6.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1,s.57.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 281/1, s.63.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s.24.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s.36.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 282/1, s.55.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.45.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.45.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.45.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 284/1, s.2-3.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.51.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.68.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.68..

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.,s.49.

BCA, CHP Kataloğu, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu no:675, Dosya No: 283/1.**,s.51.**

Araştırma Eserler

CHP Teftiş Talimatnamesi, Sümer Matbaası, Ankara 1943, s.15.

CHP. Teftiş Talimatnamesi,Ulus basımevi, Ankara 1939.

Duman, Önder, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Giresun'un Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu (1935-1945)", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008*, Cilt II, Ankara 2009.

Koçak, Cemil, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim yayınları, İstanbul 2009, s. 111.

Sakal, Fahri, Çok Partili Hayata Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı, Samsun 2008.

KARA MÜRSEL ALP

KOCAELİ MİLLETVEKİLİ NİHAT ERİM'İN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

Esma TORUN ÇELİK*

Giriş

İsmail Nihat Erim, Türk siyasi hayatının en ilginç isimlerinden biridir. 29 yaşında Kamu Hukuku alanında profesör ve 33 yaşında da milletvekili olmuştur Parlak bir akademik yaşam beklenirken o siyaseti tercih etmiştir. 1945 yılında yapılan ara seçimlerde bağımsız aday olarak siyasete atılan Erim, meclise girer girmez Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Meclis Grubu'na katılmıştır. 1946 seçimlerinde Kocaeli'den bu kez CHP adayı olarak milletvekili seçilmiştir. 1950 yılına kadar devam eden milletvekilliği sırasında Türkiye çok önemli bir dönem geçirmekteydi. Tek partili yaşam iç ve dış etkenler nedeniyle sonlandırılarak, çok partili hayatın ilk deneyimleri yaşanmaktaydı. Kısa zamanda siyasete girmesinde etkili olan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün gözdesi olmuştur. Tek parti döneminden gelen alışkanlıkları sürdürmeye çalışan partililerle sık sık çatışan Erim, İnönü'nün de onayını alarak, partinin genç kanadına liderlik etmiştir. CHP'nin benimsediği ilklerin ve uygulamaların değişimine katkı sağlamıştır. Bununla beraber iktidar ve muhalefet ilişkilerinin iyileştirilmesine de çaba harcamıştır. 1950'ye kadar devam eden bu süreçte yaptığı işler ve uygulamalar da İnönü'nün desteğini alan Erim, bu sayede partinin en önde gelen siması olmuştur.

On yıllık aradan sonra 1961 seçimlerinde Kocaeli'den yeniden CHP milletvekili seçilen Erim, muhalefet yıllarında izlediği politikaların da etkisiyle gerek partisi gerekse İnönü ile arası pek iyi değildir. Geçmişteki politikasından kaynaklı partisinin tepkisini çekmeye devam eder, hatta bir ara partiden bir yıllık için ihraç bile edilir.

Nihat Erim Türk siyasetinde belki de pek benzeri olmayan birisidir. Her şeyi hep uçlarda yaşamıştır. Politikadaki ilk yıllarında kısa zamanda parlayan ve o günlerde kimilerin söylediği gibi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün parlatmaya çalıştığı ve siyasete hazırladığı biriydi. Nitekim siyasete girişinin 3.yılında bakan, 4. yılında başbakan yardımcılığına getirilmişti. 1950 seçimleri Türkiye'nin kaderinde olduğu kadar, Nihat Erim'in hayatında da derin izler bırakmıştır. 1950 yenilgisinden sonra DP iktidarına karşı sert yazıları, 1954 seçimlerinden sonra yerini iktidarla işbirliğine bırakmıştır. Bu nedenle bazılarına göre Erim, Demokrat Parti iktidarının basın yoluyla yaptığı baskılara ve cezalandırmaya dayanamayıp, iktidar yandaşı olan biridir. İnönü'den sonra 1950'li yılların ortalarından itibaren Menderes'in de yemek masasından eksik olmamıştır. Ayrıca DP iktidarının Kıbrıs

* Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, etorun@kocaeli.edu.tr

politikasının en önemli mimarlarından biri haline gelmiştir. Mecliste olmadığı halde bile siyasette kendinden söz ettiren ender isimlerden biridir. Yaşamı boyunca siyasette en yüksek denebilecek başbakanlık görevine 12 Mart Muhtırası'ndan sonra gelen Erim, bu görev pek de umduğu gibi olmamıştır. 1945'ten sonra çok partili hayatın ilk yıllarında demokrasinin ülkede yerleşmesi için çaba harcayan isim olarak anılırken, bu kez darbeci ve baskıcı olarak anılmaya başlanacaktır. Onun ifadesiyle haksız ve mesnetsiz olan bu iddialar nedeniyle 12 Mart sürecindeki anılarını kaleme alıp yayınlama gereği duymuştur[1]. Bununla birlikte suikaste uğrayarak hayatını kaybeden tek başbakan olarak da tarihe geçmiştir.

Profesörlükten Siyasete

Erim, 1912 yılında Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde doğmuştur. Kendi ifadesiyle Erim'in babası Akçakoca Bey ile birlikte bölgeye gelen Türk boylarındandır. Aile lakabı Emiroğulları, nüfus kütüğüne ilk kayıtları da Kahvecioğlu'dur[2]. Anne tarafı ise Kırım'dan Çarşamba'ya göç etmiş bir kadı ailesine dayanıyordu. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Paris Hukuk Fakültesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra 1939'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku bölümüne doçent olarak atanmıştır. 1941 yılında ise Kamu Hukuku ve Devletlerarası Hukuk Kürsüsü'nde Profesör unvanını almıştır[3].

Erim'i siyasi hayata geçişin sağlayan isim dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. Erim'in İnönü ile ilk karşılaşması 1942[4] yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nde olmuştur. İnönü fakülteyi ziyareti sırasında Erim'in sınavlarını izlemiş, daha sonra günün siyasi olayları, II. Dünya Savaşı'nın seyri, Türkiye'nin savaşla ilgili politikaları konusunda sorular sormuş ve aldığı cevaplardan etkilenmiştir[5]. Oldukça genç olan Profesör Erim'in kültürü, bilgisi ve terbiyesi o gün İnönü'nün dikkatini çekmişti. Böylesine iyi yetişmiş ve genç bilim adamının ülkesine önemli katkılar sağlayabileceği kanaati içinde fakülteden ayrılan İnönü'nün, buna rağmen 1945 yılına kadar Erim ile herhangi bir görüşmeleri olmamıştır[6]. Bu ilk tanışma, 1943 yılında Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği görevine getirilmesinde İnönü'nün payı olabileceği fikrini akla getirmektedir.

1945'e gelindiğinde II. Dünya Savaşı sona ermiş ve Türkiye yönünü demokratik cepheyi temsil eden Batı cephesine dönmüştü. Bununla birlikte savaş boyunca izlediği politikalar, savaş sonunda Türkiye'yi zor da bırakmıştı. Türkiye, savaş sonrasında toplanacak olan San Fransisko Konferansı'na katılmak için hem Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamış, hem de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

25 Nisan 1945 tarihinde toplanan San Fransisko Konferansı'na katılan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığındaki Türk Heyet'inde Nihat Erim hukuk müşaviri olarak yer almıştır. 25 Haziran'a kadar süren bu konferans sırasında Türkiye'nin demokrasiye geçeceği sinyallerini verilmiştir. Bunun ilk işaretlerinden biri olarak sayılabilecek gelişme 17 Haziran 1945'te yapılan ara seçimlerde CHP resmi bir aday listesi hazırlamamış ve bağımsız adayların meclise girmesini sağlamak istemiştir[7].

1 Nihat Erim, *12 Mart Anıları, İstanbul, 2007, s. 2.*

2 Kadri Unat, *Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 13; Ulus, 12 Haziran 1948, s. 5. Ancak bazı kaynaklarda da aslen Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı Erim Köyü'nden olduğu ileri sürüldüğü gibi, bazı kaynaklarda doğum yerinin de Erim köyü olduğu belirtilmektedir. Ama ciddi bir kaynak bulunamamıştır.*

3 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979, I.Cilt, İstanbul, 2004, s. 1.*

4 Akis dergisinde bu tarih 1945 olarak belirtilmektedir. " Kapaktaki Politikacı" *Akis, 20 Ağustos 1955.*

5 *Milliyet, "Faik Ahmet Barutçu'nun Anıları/ Nihat Erim'in Açıklamaları, 19 Şubat 1977, s. 5. Bununla birlikte Erim anılarında 8 Kasım 1947 tarihinde İnönü ile yaptığı konuşma sırasında, İnönü'nün "Nihat'ı bana Falih tanıttı. Bugün gibi hatırımdadır. Aynen şöyle dedi: 'öyle birisini keşfettim ki sormayın. Eğer Nihat'taki bilgi ben de olsa neler yaparım neler' diye Nihat'ı methettiydi" dediğini defterine not ediyor. Konuşmayla ilgili Erim hiçbir yorum yapmamış. Erim, Günlükler, C.I., s. 220.*

6 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C.3, Ankara, 1988, s. 262; "Kapaktaki…" *Akis, 20 Ağustos 1955.*

7 Ara seçimlerde açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum milletvekilliği için yapılmış ve bağımsız milletvekillerinin seçilmesi sağlanmıştır. Hikmet Bila, *CHP Tarihi1918-1999, İstanbul, 1999, s. 108.*

Ara seçimlerde Kocaeli'nden milletvekili aday sayısı 24'ü bulmuştu. Bunlar içinde İsmail Rüştü Aksal ve Nihat Erim de vardı. Nihat Erim bu tarihte Türkiye'de olmamasına rağmen Kocaeli halkı bir mazbata düzenleyerek aday olmasını sağlamıştır. 918 ikinci seçmenden 581'inin oyunu almayı başarmış ve TBMM'ye Kocaeli milletvekili olarak siyasi hayata adımını atmıştır[8].

12 Ağustos 1945'te yemin ederek göreve başlayan Erim, o dönemde TBMM'de görev yapan en genç iki milletvekilinden biri olmuştur. 1932'den beri üye olduğu CHP'ye katılmıştır. Erim milletvekili olarak yepyeni hayata başlamıştır[9].

Nihat Erim'in Türk siyasetine etkilerini, onun siyasi yaşamı göz önünde tutularak üç bölüm halinde incelemenin uygun olacağı kanaatindeyim. Öncelikle siyasi hayattaki ilk beş yılı inceleme konusu edilecektir. Daha sonra parlamentoda olmamasına rağmen gazetecilik yaşamında izlediği yayın politikasıyla hem muhalefette olan CHP'yi, hem de iktidar partisi olan DP'yi etkilemeye çalışmıştır. Muhalif partilerin izlemesi gerektiğini öne sürdüğü Gandi politikasıyla, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilere yeni bir boyut getirmeye çalışması inceleme konusu edilecek konulardandır. Üçüncü kısımda ise 1960 askeri darbesinden sonra yapılan 1961 seçimlerinde yeniden Kocaeli Milletvekili olarak parlamentoya katılan Erim'in siyasi yaşamının noktalandığı 1977'e kadar olan dönemdeki Türk siyasi yaşamına etkileri irdelenmeye çalışılacaktır. Bu dönemde 12 Mart döneminde iki kez hükümet kurduğu toplamda bir yıl süren başbakanlığı dönemindeki uygulamaları özellikle incelemeye konu edinilecektir.

A. 1945-1950 Döneminin Türk Siyasetine Etkileri

1945 yılı Türk siyasi tarihi açısından çok önemlidir. Bu dönemde II. Dünya Savaşı sona ermiş, Türkiye iç ve dış etkiler nedeniyle çok partili hayata geçiş kararı almıştır. İlk işareti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmayla vermiştir. Hem Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın imzalanmasından hem de İnönü'nün konuşmasından cesaretlenen muhalefet, parti içinde 21 Mayıs 1945'teki bütçe görüşmelerinde kendini göstermiştir. Bütçeye ilk kez kırmızı oy vermekle başlayan muhalifler, hükümete karşı ilk ciddi tepkiyi de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun meclise geldiği zaman vermişlerdir. Çok sert tartışmaların yaşandığı bu kanunun görüşmeleri sırasında, muhalefet partisinin kuracak isimler de CHP içinde yavaş yavaş belirmeye başlamıştı. Bu kanunun görüşülmesi sırasında CHP Meclis Grubu'na verilen, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarını taşıyan ve demokrasinin gereklerinin yerine getirilmesini talep eden Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945'te reddedilmiştir. Bu takririn reddedilmesiyle Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlamıştır[10].

İktidar Partisi de demokrasi yolundaki kararlılığını yavaş yavaş ortaya koymaya başlamıştır. 17 Haziran'daki ara seçimlerde CHP'nin resmen aday göstermemesi ve bağımsızların seçilmesine olanak tanıması demokrasi yolundaki kararlılığın ifadesi sayılabilir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki nutku ile artık bir muhalefet partisinin kurulmasının önünde engel olmadığı ortaya konulduğundan bir muhalefet partisinin kurulma süreci başlayacaktır.

Nitekim beklenen muhalefet partisi Demokrat Parti adıyla, 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar tarafından kurulmuştur. Yeni parti kuruluş sürecinde İnönü'nün de onayını almıştı. Ancak bir muhalefet partisinin kurulması demokratik hayat için yeterli değildi. Her

8 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti, İstanbul, 2010, s. 389. Erim, yurt dışındayken haberi İzmit Belediye Başkanı Kemal Bey'den öğrendiğini belirtiyor. Erim, Günlükler C.I, s. 38, 44.*

9 Erim, *Günlükler, C.I, s. 44.*

10 Esma Torun, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler, Antalya, 2006, s. 208-210.*

şeyden önce tek partili sistemin demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalarının kaldırılması gerekmekteydi. Ayrıca yeni kurulan muhalefet partisi tüm ülkede büyük ilgiyle karşılanmıştı. İlk defa iktidar partisi rekabet ortamını yaşıyordu. Yeni parti kurulduğu andan itibaren ülkede teşkilatlanmaya çalışırken diğer yandan iktidarın politikalarına ciddi eleştiriler getirmeye başlamıştı.

Bu ortam içinde CHP 10 Mayıs 1946'da olağanüstü kurultayını gerçekleştirdi. Bu kurultayda çok partili yaşama uyumu sağlamak için önemli değişiklikler yapıldı. Değişmez Genel Başkanlık kaldırılmış ve tek dereceli seçim sistemini uygulama kararı alınmıştı. Ayrıca sınıf esasına dayanan dernek kurma yasağı kaldırılarak, vatandaşların dernek kurma özgürlüğü sağlanmıştır[11]. Bu değişikliklerle öncelikle CHP, demokratik yaşama uydurulmaya çalışılıyordu.

Çok partili yaşamın ilk seçimi 26 Mayıs 1946'da yerel seçimle gerçekleştirildi. Katılımın düşük olduğu bu seçimlerde iktidar partisi, muhalefet partilerini vatandaşlar arasına nifak sokmakla suçlarken, muhalefet partileri de CHP iktidarını seçmenlere baskı yapmakla suçladı. İktidarın bu ilk seçim denemesi demokrasinin pek de kolay gerçekleştirilemeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Yerel seçimler nedeniyle muhalefetin sert eleştirilerine hedef olması, iktidarın çok partili yaşam konusundaki görüşlerinde değişimler oluşturmaya başlamıştı. Bunun önemli kanıtlarından biri olarak Nihat Erim'in 30 Mayıs 1946 tarihli Ulus Gazetesi'ndeki "*Demokrasi, gaye midir? Vasıta mıdır?"* "başlıklı yazısı gösterilebilir. Yazıda Erim, sosyal yapıda rahatsızlıklar gözlendiği takdirde bunu ortadan kaldırmanın tek yolu olarak "bir süre için hürriyet ilahının üzerine şal örtmek ve yukarıdan aşağıya otorite tesis eylemek olduğunu savunuyordu[12]". Bu yazı Nihat Erim'in siyasi hayatında sık sık önüne konacak ve "şalcı Erim" olarak anılmasına neden olacaktır. 1946 yılının başından itibaren Falih Rıfkı ile birlikte Ulus'ta başyazılar yazmaya başlayan ve İnönü'nün en yakınındaki isimlerden biri olan Erim'in bu yazısı, kuşkusuz CHP iktidarının da düşüncesini yansıtıyordu.

1946'daki Olağanüstü Kurultay'dan sonra CHP iktidarı sadece partide değil, devlet yönetiminde de önemli düzenlemeler yapmıştır. Üniversitelere özerklik veren Üniversiteler Kanunu çıkarılmış, Basın Kanunu yeniden düzenlenerek daha liberalleştirilmiş, genel seçimler bir yıl öne alınarak Temmuz 1946'da yapılmasına karar verilmiştir[13].

Çok partili hayatın ilk genel seçimleri 21 Temmuz 1946'da yapılmıştır. Seçimler öncesi İçişleri Bakanı Hilmi Uran, devlet memurlarının hiçbir parti lehine seçimlerde baskı yapmamaları konusunda genelge yollamasına rağmen, seçimlerin büyük baskı altında yapıldığına dair söylentiler muhalefet partileri tarafından sıklıkla dillendirilmişti. Tek dereceli sistemin uygulandığı bu ilk seçim sonucunda CHP 395, DP 64 ve bağımsızlar 6 milletvekilliği kazanmışlardı[14]. Muhalefetin baskı altında yapıldığını iddia ettiği seçimler, bazı kentlerde seçimler sıkıyönetim altında gerçekleştirilmişti. Kocaeli'de bunlardan biriydi.

Gerek genel seçimlerdeki baskılar, gerekse CHP'nin otoriter kimliğiyle tanınan Recep Peker'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, muhalefet partililerin kafasında demokratik ortamın devamlılığı konusunda şüpheler yaratmaya yetmişti. Peker'in, hükümet programının TBMM'de görüşülmesi sırasında DP adına konuşan Adnan Menderes'in eleştirilerini "psikopat bir ruhun" ifadesi olarak nitelendirmesi üzerine, DP toplantıyı terk ederek, boykot kararı almıştır. İki parti arasında ipleri neredeyse kopma noktasına getirmiştir. Bu

11 Torun, *II. Dünya Savaşı..., s. 240-241.*

12 Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ankara, 1976, s. 21.*

13 Bila, *CHP Tarihi, s. 116-118.*

14 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap (Birinci Bölüm),Ankara, 1999, s. 229-230.*

durum Cumhurbaşkanı İnönü'nün açıkladığı 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar devam etmiş, sonunda Peker Hükümeti de istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Bu tarihten itibaren Trabzon Milletvekili Hasan Saka iki kez hükümeti kurmakla görevlendirilirken, CHP'nin 1950 öncesi son hükümetini de Şemsettin Günaltay kurmuştur.

1945 ara seçimlerinde ilk olarak milletvekili seçilen ve Ağustos 1945'te meclise katılan Erim, İnönü'nün Türkiye'yi dünya sorunlarından çıkaracak tek adam olduğuna yürekten inanıyordu. 17 Ocak 1946'da Kocaeli'nin beldesi Derbent'te yaptığı konuşmada, 1945 ara seçimlerinde bağımsız olarak seçilmesine rağmen, meclise girer girmez İnönü'nün partisine girmekte tereddüt etmediğini, mecliste Kocaeli halkı adına konuştuğunu, bu kez CHP milletvekili adayı olarak oy istediğini ve seçilirse yine kenti temsil edeceğini ifade etmiştir. 1946 yılında yeniden Kocaeli'nden –bu kez CHP listesinden- milletvekili seçilerek, siyasi hayatının en parlak dönemini yaşayacaktır.

Erim, milletvekilliği ile birlikte Ekim 1945'den itibaren partinin resmi yayın organı olan Ulus gazetesinde de yazılar yazmaya başlayacaktır. İlk yazıları daha çok dış politika ile ilgilidir. Bu yazıları İnönü tarafından dikkatle takip edilen Erim, kısa zamanda İnönü'nün Çankaya sofrasının baş karakterlerinden biri olmuştur. Haftanın hemen hemen altı akşamı İnönü'nün sofrasına davet edilmiştir. İnönü, akşam yemekleri dışında sık sık Erim'i yanına alıp, Atatürk Orman Çiftliği'ne yürüyüşe gitmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Bu yürüyüş sırasında iç ve dış politika konularında sohbetler ederlerdi[15]. İnönü'nün, dış politika ile ilgili yazılarından dolayı sık sık tebrik ve taltif etmesi parti içinde giderek Erim'e karşı bir tepkinin oluşmasına da neden olacaktır[16].

İnönü ile yakın ilişkisi, Erim'in siyasette altın yıllarını yaşamasına neden olmuştur. Bu dönemin en tepedeki aktörü İnönü'nün en yakınındaki isim olan Erim, Türk siyasi hayatını şekillenmesinde etkili olmuştur. Erim, hemen hemen her gün İnönü ile görüştüğünü, her akşam yemeğe gittiğini, parti ve devlet politikaları konusunda eleştirilerini serbestçe yapabildiğini günlüğünde çok sık yer vermiştir. Erim'in günlüğü, İnönü ile arasındaki ilişkiye ışık tutacak niteliktedir. Bununla birlikte İnönü'nün defterlerinde Erim'in ismi çok az geçmektedir. Buna rağmen, neredeyse her gün görüştüklerini gerek Toker, gerek Hilmi Uran ve gerekse Ahmet Faik Barutçu gibi İnönü'nün yakınındaki kişiler de anılarında doğrulamaktadırlar. Ama İnönü'nün defterinde neden az yer aldığını da tahmin etmek güçtür.

Nihat Erim, kalemi de hitabet yeteneği de iyi olan siyasetçilerden biridir. Çok genç olmasına rağmen, gerek bilgi birikimi, gerek cesareti gerekse hırsı ve olgunluğu İnönü'nün dikkatini çekmiştir. Onu geleceğin başbakanı olarak yetiştirmeye çalışmaktadır. Erim siyasette oldukça yeni olmasına rağmen, 1947 yılının başında başbakanın verdiği bir davette İnönü *"...sen bu zeka, bu olgunluğun ile elli bir yaşına basmadan başbakan olacaksın. Yazık ki ben o güne kadar yaşayamayacağım. Seni göremeyeceğim."* demiştir. İnönü'nün bu sözleri Erim'in siyasi geleceği ile ilgili büyük beklentilere sokmuş olması muhtemeldir[17].

İnönü de Türkiye'deki demokratik ortamın korunup devam edebilmesi için Erim'den önemli beklentiler içindedir. Bununla birlikte İnönü'nün yönlendirmesiyle giderek artan siyasi nüfuzunu da kullanarak, CHP içindeki aşırı olarak nitelendirilen kesimlerin parti içindeki etkinliklerinin kırılmasında, DP ile CHP arasında iyi ilişkilerin kurulması ve devamında, iktidar partisi CHP'nin liberalleştirilmesinde önemli işlevler üstlenmiştir. Bu işlevlerin belirlenmesinde Erim'in ve İnönü'nün rollerinin derecelerini belirlemek

15 *Milliyet, 19 Şubat 1977, s. 5.*
16 Erim, *Günlükler, C.I, s. 48-50.*
17 Erim, Günlükler, C.I. s. 86.

olası değildir. Erim'in günlüklerinden izleyebildiğimiz kadarıyla İnönü ile ilişkisinde bir karşılıklılık göze çarpmaktadır. Erim sadece emir alan değil ya da yönlendirilen değil, aynı zamanda o emri şekillendiren ve gerçekleştiren olarak gözükmektedir. Bu durum o tarihlerde İnönü'ye yakın olan kimseler tarafından da doğrulanmaktadır. Hatta 1950'li yıllara gelindiğinde Erim'in bütünüyle İnönü'yü etkilediği ve CHP politikalarını Erim'in belirlediği iddiaları parti kongrelerinde dile getirilir olmuştur.

1946 yılından 1950'ye kadar olan dönemde en sık gündeme gelen konular iki parti arasındaki uzlaşmazlık, iktidar partisinin tek parti döneminden kalan zihniyetten kurtulması, cumhurbaşkanının partiler üstü nitelik taşıması, demokrasi ortamını sağlayacak olan anti demokratik yasaların kaldırılması veya yasalarda demokrasi ile uyuşmayan hükümlerin çıkarılmasıdır. Bu süreçte çok partili hayatın ilk seçimi sonrası hükümeti kurmakla görevlendirilen Recep Peker Hükümeti pek de iyi bir sınav verememiştir. Peker'in otoriter ve uzlaşmaz kimliğine rağmen, demokrasiye geçiş sürecinin bu ilk yıllarında İnönü'nün neden Peker'i seçtiği yoruma açıktır. Bununla birlikte Peker Hükümeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra iktidar ve muhalefet arasında başlayan sert tartışmalar siyasi ortamı olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde İnönü'nün en yakınında olan ve sık sık onunla görüşen Erim için yeni görev ortaya çıkmıştır. Öncelikle demokrasiye geçiş sürecinde iki parti arasında ilişkilerin normalleştirilmesi için arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Kuşkusuz bu rolü oynamasında giderek sırdaşı olarak kabul edilen İnönü'nün önemli payı vardır. Erim, DP'nin temsilcileri ile yaptığı görüşmeleri İnönü'ye hemen aktarmaktaydı. DP'den alınan bilgileri yorumlayarak, hareket tarzının belirlenmesi de çoğu kez İnönü ve Erim arasında yapılıyordu. Aynı şekilde iktidar partisi muhalefete mesaj iletmek istediği zaman da Erim'i kullanmaktaydı. Muhalefet temsilcileri de Erim'in sözlerini de, kişisel olarak almayıp, İnönü'nün yani partinin resmi görüşü olarak kabul ediyorlardı[18].

Peker Hükümeti ile muhalefet arasında 1946 yılının ortalarında başlayan uzlaşmazlık 1947 yılının başındaki Demokrat Parti'nin kongresinden sonra artmış ve siyasi hava sertleşmiştir. Parti kongresinde kabul edilen Hürriyet Misakı, Peker iktidarı tarafından tepkiyle karşılandı. Buna karşılık, muhalefetin mitinglerine yönelik baskıları ve anti demokratik uygulamaları, Başbakanın muhalefet partisini tehdit edercesine İstiklal Mahkemeleri hakkındaki yasanın yürürlükte olduğunu hatırlatması, dört DP'li milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılması teklifinin meclise yollanması ve sıkıyönetimin uzatılması gibi konular muhalefetin siyasi iktidara yönelik tepkilerini her geçen gün arttırmıştır[19].

Bu tepkiler sadece muhalefet partisi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda CHP içinde de çoğunluğu genç olan bir grup milletvekilinin de tepkisi çekmiştir. Bu milletvekillerinin başında da Nihat Erim gelmektedir. 1946 yılının sonlarından itibaren CHP'nin yeni döneme uyum sağlaması için ıslaha ihtiyacı olduğunu sık sık İnönü'ye bildiren Erim, *"... memlekete çok partili sistemi getirdiniz. Büyük eser bırakacaksınız, Kendi partinizi de bu sisteme göre ayarlamanız lazımdır"* diyerek, değişimin gerekliliğini demokratik yaşama uyum olarak gösteriyordu[20]. Bu konuşmalardan sonra Erim hem Ulus gazetesi aracılığıyla kendi partisine

18 Erim, *Günlükler C.I, s. 180, 181, 187, 201 vs. Ahmet Emin Yaman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul, 1997, C.II, 1390-1393.*

19 Turan, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap(birinci bölüm)..., s. 244-245.*

20 Erim, *Günlükler, C.I, s. 88. Erim, 12 Ocak 1947'de Çankaya Köşkü'ndeki yemek sırasında, İnönü'ye, kendisini evladı gibi gördüğü için her şeyi olduğu gibi bütün samimiyetiyle aktarmak istediğini ifade ediyor. Arkasından da İnönü'ye partinin baştan aşağı ıslahının gerektiğini, partinin "berbat" bir halde olduğunu merkez idare heyetinin uyuşuk adamlarla dolu olduğunu ve bunların tek parti zihniyeti içinde hareket ettiklerini, kendi başlarına hareket edemeyecek kadar enerjilerinin kalmadığını ileri sürüyor. Parti içinde hiziplerin olduğunu savunan Erim, (İnönü'yü kastederek), sizin arkanızdan partiyi toplayacak kimsenin olmadığını, bunun da bir çoklarına ümitsizlik verdiğini söylüyor. Partide gençlere yer verilmediğinden ve 400'e yakın milletvekilinden sadece 27 milletvekillerinin 30-40 yaş arasında olduğunu, gerisinin çok yaşlı olduklarına dikkati çekiyor. Buna karşılık İnönü, kendisinden sonra Onun gibi gençlere güvendiğini ve istifa sözcüğünü bir daha kullanmamasını söylüyor. İnönü, kendisi öldüğünde yaşlıların liderlik için çarpışacağını*

mensup Peker hükümetini eleştirilere başlıyor, hem de önde gelen ve muhalefeti savunan gazetecilerle iki parti arasında uzlaştırıcı bir ortam sağlamaya çalışıyordu. Bu arada DP milletvekillerinden Fuat Köprülü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Adnan Menderes gibi isimlerle görüşmeler yapmıştır. Muhalefet, bu tarihten sonra Erim'i, Çankaya'nın sözcüsü rolünü oynayan kişi olarak görmüştür. Hatta samimiyetini muhalefete göstermek isteyen Erim, "*hürriyete şal örtme"* anlayışına dair çatışmaların unutulmasını isteyerek, sık sık onları yemeğe çağırmıştır[21].

Ancak Erim, gerek gazetedeki yazılarından gerekse muhaliflerle olan ilişkisinden dolayı, bazı partililerin eleştirisine uğradığını ve kendisinin demokratlara yumuşak davrandığından dolayı suçlandığını İnönü'ye aktarmıştır. İnönü ise muhalefete karşı izlediği politikaları konusunda ona destek vermiştir[22].Ne de olsa Erim her gün bir kaç kez İnönü ile görüşüyor ve onun üzerinde etkisinin olduğu biliniyordu.

Erim, İnönü ile yakınlığı sayesinde, sadece CHP'nin politikalarını ve değişimini etkilemekle kalmamış, çok partili hayatın şekillenmesinde de etkili olmuştur. Muhalefet milletvekilleriyle kurduğu ilişkiler sayesinde hükümet devre dışı bırakılarak iki parti arasında ilişkilerin normalleşmesine katkı sağlamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, iki parti arasındaki ilişkileri, Erim aracılığıyla kontrolünde tutmaktaydı.

İki parti arasında ilişkilerin sertleşmeye başladığı 10 Mayıs 1947'de, İngiltere'ye giden Türk Parlamento Heyeti içinde DP'li Fuat Köprülü de yer almıştı. Bu yolculuk sırasında Erim ve Köprülü iki parti arasındaki ilişkilerin ılımlı hale getirilmesi konusunda anlaşmışlardı. Bu anlaşma Haziran 1947'den itibaren hayata geçirilmeye çalışılmıştır. İnönü partiler üstü bir tutum içinde, Peker Hükümeti ile Bayar arasında arabuluculuk yapmıştır. Bayar, muhalefet üzerindeki baskısının kaldırılmasını talep ederken, İnönü bu isteklerin gerçekleştirileceğini vaat etmiştir. Celal Bayar ile yaptığı görüşmeler sonunda siyasi tarihimizin önemli belgelerinden biri olan 12 Temmuz Beyannamesi, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından yayınlanmıştır[23].

12 Temmuz Beyannamesi ile Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefet partisinin de iktidar şartları içinde çalışmasını sağlamak gerektiğini ve bunun gerçekleştirilmesi için iki parti arasında eşit derecede kendisini sorumlu hissettiğini ve rejimin teminatı olacağını belirtiyordu. Bu ifadeyle hem iktidar partisinin politikalarında değişiklik yapılacağına hem de partiler üstü bir konumda olacağına vurgu yapıyordu[24].

İki parti arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için görüşmeleri başlatan Erim, aynı zamanda 12 Temmuz Beyannamesi'nin de hazırlanmasına da katkı sağlamıştır. Partiler üstü bir tutum alması konusunda İnönü'yü etkilediği söylenebilir. Bu beyanname hazırlanmadan önce Erim İnönü'ye, "*CHP'nin kendini toplayıp normal bir parti haline gelmesi için, size sırtını dayamaktan vazgeçmesi lazımdır… "*diyordu. Erim'e göre demokratlar da rejimin yerleşmesi için İnönü'ye ihtiyaç duymaktaydılar[25]. Erim Ulus Gazetesi'nde yazdığı yazılarda da beyannamenin önemine dikkat çekmiştir. Partiler üstü tutum konusunda İnönü'yü cesaretlendirmiştir.

ama ondan sonra işin Erim'e kalacağını vurgulayarak, 51 yaşında başbakan olacağı iddiasını bir kez daha ifade ediyor. Erim, Günlükler, s. 87-88.

21 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim…, C.II, s. 1392-93.*

22 Erim, *Günlükler, C.I, s. 92.*

23 Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili…, s. 32-33.*

24 Turan, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap (birinci bölüm), s. 246-248.*

25 Erim, *Günlükler, s. 145-147. Toker bu konuya Erim'den daha farklı bakmaktadır. DP'liler kendi devlet başkanı adaylarının da İnönü olduğu konusunda Erim'i dolayısıyla İnönü'yü de inandırmışlardır. DP'liler İnönü'nün bu zaafını keşfederek Erim aracılığıyla kullanmayı başarmışlardır. Toker'e göre, Erim DP'lilere samimi olarak inanmış ve kandırıldığını fark edememiştir. İsmet İnönü bunun bir taktik olduğunu ancak 1949 yılında fark etmiştir. O zaman iktidarın kaderini seçmene terk etme kararını vermiştir. Toker, Tek Partiden…, s. 186-188, 238.*

12 Temmuz Beyannamesi bir süre için iki partinin ilişkilerini yumuşatmıştır. Ancak bu süreçte CHP'de gruplaşma hız kazandıracaktır. Başbakan Peker taraftarı olanlar müfrit (aşırılar) ve Erim'in başını çektiği ve liberalleşmeden yana genç milletvekillerinin oluşturduğu grup da mutediller (ılımlılar) olarak adlandırılacaktır. Parti içinde Erim'in karşıtları da artmıştır. Bu noktada 12 Temmuz Beyannamesi, Erim destekçilerinin zaferi, Peker taraftarlarının da yenilgisi olarak görülüyordu. Erim'in İnönü tarafından desteklenmesi İnönü'ye olan tepkileri de arttırıyordu. Erim'e tepki duyanların başında gelen Falih Rıfkı, Faik Ahmet Barutçu'ya "*hürriyete şal örten Nihat, şimdi hürriyetin tadını çıkarıyor"* diyordu[26].

Erim için demokrasi kurulmak isteniliyorsa CHP'deki Peker grubunun mutlaka iktidardan düşürülmesi gerekiyordu. Bu konudaki fikirlerini sık sık İnönü'ye aktaran Erim, CHP'nin Peker ve arkadaşlarının ellerinde kalırsa dağılacağını ileri sürmüştür. Pekercilerin çok partili sisteme taraftar olmadıkları konusunda da İnönü'yü ikna etmeye çalışmıştır[27]. Erim Ulus Gazetesi'nde de Peker Hükümeti'ne muhalefete başlamıştır. Ulus Gazetesi'nin partinin yayın organı olmasına rağmen, sanki bir muhalefet partisi gibi muhalefete girişmesi partililerin tepkisini çekmiştir. Parti içinde ve hükümette demokrasinin şartlarına uyum sağlayamayan bir grubun olduğunu ima etmesi ve aynı gazetede Falih Rıfkı'nın ona cevap niteliğinde yazılar yazması parti içindeki görüş farklılıklarının su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Erim'in hükümeti ve partiye yönelik eleştiri yazıları sık sık partililerin şikayetlerine yol açmıştır. Barutçu, parti ve hükümete yönelik yazıları konusunda Erim ile bir görüşme yaptığını aktarıyordu. Erim bu görüşmede İnönü'nün kesin olarak parti genel başkanlığını bırakma kararında olduğunu, partinin şahıs partisi olmaktan kurtarılması görüşünü savunduğunu, hükümeti yola getirmenin mümkün olamayacağını, Peker hükümetiyle demokrasi yapılamayacağını ve İnönü'nün kendisiyle aynı görüşte olduğunu savunmuştur[28]. Demokratik işleyiş için parti tüzüğünün de sil baştan başa değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Peker Hükümeti'ne muhalefet bayrağını açan Erim, İnönü'nün tam desteğini almış görünüyordu. Peker'in istifa etmesi gerektiğini savunan liberaller, bunu gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir. 26 Ağustos 1947 tarihinde CHP'nin meclis grubunu toplanmıştır. Bu toplantıda Başbakan Peker yaptığı konuşmada 12 Temmuz Beyannamesi'ni desteklediğini, demokrasiyi tam olarak yerleştirmek için elinden geleni yapacağını, İnönü ile arasında bir sorun olmadığını belirterek, kendisine karşı yapılan baskıcı ve otoriter suçlamalarını reddetmiştir. Partinin ılımlıları olarak bilinen gruptan pek çok kişi Başbakan Peker'i eleştiri yağmuruna tutmuştu. Bunun üzerine Peker, parti grubundan güven oyu istemiştir. Bu oylamada 35[29] kişi olumsuz oy vermiş, buna karşılık 303 olumlu oyla güven oyu almıştı. Ancak bu CHP için alışılmadık bir durumdu. Erim'in liderliğindeki ılımlılar grubunun Peker Hükümeti'ne güvensizlik oyu vermesi, hükümetin uzun süre görevde kalamayacağını ortaya koyuyordu[30]. Peker için aslında sayıları az olan ılımlılar bir sorun teşkil etmiyordu. Asıl sorun bu grubun Cumhurbaşkanı ve partinin genel başkanı İnönü tarafından destekleniyor olmasıydı. İnönü ile anlaşmazlıklarının olmadığını vurgulaması da bu yüzdendi. İnönü, Peker Hükümetini istifaya davet etmek yerine, parti içindeki genç milletvekillerinin olduğu ılımlı grubu Erim önderliğinde harekete geçirmişti. Ancak bununla beraber, zaman zaman belirttiğimiz gibi Erim de hiç durmadan Peker ile demokrasinin devam ettirilemeyeceğini İnönü'yü inandırmış olmalıdır. Genel kanı, Erim'in 35'lerin başını çekmesi, grubun İnönü tarafından desteklediğinin ve harekete geçirdiğinin en güçlü kanıtı sayılıyordu[31].

26 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar, s. 837.*
27 Erim, *Günlükler,C.I, s. 164.*
28 Barutçu, *Siyasi…s. 828-29.*
29 Esasen 34 kişi güvensizlik oyu vermiştir. 35. kişi olarak da toplantıya oylamadan sonra katılan Memduh Şevket Esendal da 35. kişi olarak eklenmiştir. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş, İstanbul, 2013, s. 174-175;*
30 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, İstanbul, 1996, s. 38.*
31 CHP Grubu toplantı kararı aldıktan sonra Erim sık sık İnönü ile görüşüyor, parti içindeki ayrılıkları ve Peker taraftarlarının

Başını Erim'in çektiği ılımlılar grubu ya da bilinen adıyla 35'ler, iki parti arasındaki ilişkilerin liberal olmasından yana olmakla birlikte, CHP'nin artık imtiyazlarından vazgeçip başka partilere yaşam hakkı tanıdığını, bu nedenle de kendi iç yapısında da değişiklik yapması gerektiğini savunuyorlardı. Erim'in çoğu görüşmelerinde İnönü'ye bu konuda etkilemeye çalışmıştır. Ancak Falih Rıfkı gibi partililer, ılımlıların gizlice muhalefet ile işbirliği yaptığını ve amaçlarının CHP'yi yıkmak olduğunu savunuyorlardı. 35'ler olayından sonra Falih Rıfkı da çileden çıkarak Ulus'tan ayrılma kararı almıştır[32]. Artık Ulus'un başyazarı 35'lerin lideri Erim olmuştur[33].

Erim, Peker Hükümeti giderse iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin de daha iyi olacağı konusunda İnönü'yü ikna etmeyi başarmıştır. Hükümetin değiştirilmesini istediğini, ama ilk zamanlar İnönü'nün bu fikre sıcak bakmadığını belirten Erim, O'nun amacının Peker'in daha çok yıpranmasını sağlamak olduğunu ileri sürmektedir. 35'lerin bu tavrı karşısında Peker, muhaliflerin tepkisinin biraz azaltmak amacıyla, kabineden bazı değişiklikler yapmak için CHP meclis grubundan onay almak istemiştir. 4 Eylül 1947'de yapılan oylamada bu kez 47 ret oyu çıkmıştır. Kabinede değişikliğe giden Peker, sadece bu oylamadan 5 gün sonra sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etmiştir[34].

12 Temmuz Beyannamesi ve 35'ler hareketi sonucu Peker'in istifa etmesi, Erim'in önemli başarısı olmuştur[35]. Bu tarihten sonra İnönü ve parti içindeki etkinliği daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Baştan beri savunduğu gibi birer birer yaşlı ve tek partiden arta kalan olarak ifade ettiği eskiden beri CHP'de görev yapanları uzaklaştırma çabası ilk sonucunu vermiştir. Her ne kadar Peker'in istifasını sağlamak ve partideki etkinliğini kırmak için İnönü'nün Erim'i kullandığı genel olarak kabul edilse de, gerek Erim'in günlüğünde yazdıkları gerekse gazetedeki yazıları, Erim'in de Peker konusunda İnönü'yü bir hayli etkilediği ortaya çıkmaktadır. 1946 seçimleri sonrası İnönü'nün Peker'i tercih etmesi sadece bir yıl bile geçmeden istifaya zorlaması bile İnönü'deki görüş değişikliğinin nedenlerinin şahsıyla sınırlı olamayacağını ortaya koymaktadır. 1946 yılından beri en yakınında olan hatta halefi olarak görülen Erim'in görüşlerinden etkilenmesi de mümkündür.

Partinin önde gelen isimleri İnönü'nün yanında her zaman Erim'in bulunmasından oldukça rahatsızdırlar. İnönü'nün ilgisi nedeniyle gittikçe şımarıklığının arttığını iddia eden Barutçu, "*Devlet Reisine karşı göstermesi lazım gelen saygı duygusu, gördüğü iltifat karşısında gittikçe zayıflamaktadır*" sözleriyle, aslında Erim'in, İnönü üzerindeki etkisini de ima etmektedir. Ayrıca Erim'in olgun olmadığını savunan Barutçu, en büyük zaafının da olayları kendi görüşüne göre değiştirerek aktarmayı alışkanlık haline getirmesi olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Erim gibi kişilerin demokrasilerde ikballerinin uzun ömürlü olmayacağı öngörüsünde bulunmuştur[36].

CHP'nin önde gelenlerinin eleştirilerine uğrayan Erim, bunu şiddetli kıskançlığa bağlamakta ve pek önemsememektedir. Erim, partide İnönü'nün ne denli güçlü olduğunu bildiği için, hep İnönü üzerinden politikasını yürütmeye çalışmıştı. Meclise gireli daha iki yıl bile olmadan, eskiden beri CHP'li olanları dışlamaya çalışmaktadır. Yaşlı partilileri

yaptıklarını biraz da abartarak İnönü'ye aktarıyordu. Pek çok milletvekilinin kendisinin kürsüye çıkıp Peker'e karşılık verirse hükümetin mutlaka düşeceğini iddia ettiklerini, ret oyu verme konusunda kendisinden işaret beklediklerini ifade etmiştir. Aslında DP'liler de Peker hükümetinin düşürülmesini istiyorlardı. Erim de bunu sıklıkla İnönü'ye aktarmaktan kaçınmıyordu. *Günlükler, C.II, s. 174. Yalman, 35'leri, bir süre sonra iktidarı tek parti zihniyetinde olanlardan söküp alacak olan tarihi bir grup olarak nitelendiriyor, CHP içindeki bu gelişmeleri memnunlukla izliyordu. Yalman'ın DP'yi desteklediği göz önüne alındığında bu değerlendirmesi doğal sayılabilir. Yalman, Yakın Tarihte…, C.II., s. 1408.*

32 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1996, s. 169.*

33 Erim 1947 Ağustos ortasından 1947 Kasım ayı başına kadar Ulus'ta yazmıyor. Falih Rıfkı gidince İnönü'nün ısrarıyla ama baş yazıların imzasız yazılması koşuluyla başyazarlığı kabul ediyor. Erim, *Günlükler, C.II, s. 215.*

34 Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap(birinci bölüm), s. 248.*

35 Erim, *Günlükler,CII, s. 307.*

36 Barutçu, *Siyasi…, C.2, s. 803.*

tek parti zihniyetinin temsilcisi olarak göstermeye çalışmasına rağmen, daha bir yıl önce ihtiyaç duyulduğunda demokrasiye şal örtülebileceği zihniyetinden bütünüyle kurtulmuş, katıksız tam bir demokrat görüntüsü vermektedir.

Peker'in istifasından sonra yeni hükümeti daha ılımlı olarak tanınan Hasan Saka kurmuştur. I. Hasan Saka hükümetinde 35'lerden birkaç isim yer almasına rağmen, görev alması beklenen Erim kabinede yer almamıştır[37]. 13 Ekim 1947'de güvenoyu alan hükümet, giderek muhalefet ile ilişkilerini iyileştirmiştir. Bununla birlikte Kasım 1947'de toplanan CHP 7. Kurultayı, parti içindeki görüş farklılıklarının iyice su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. İlk kez bu kurultayda İnönü ve parti yönetimi eleştirilerek, diktatörlükle suçlanmıştır. Altı ilkenin yeniden tanımlanmaya çalışıldığı, laiklik ve devletçilik ilkelerinden tavizlerin demokratik sürece uyum sağlamak olarak gösterildiği bu kongre, ılımlılarla aşırıların mücadele ettiği bir ortama sahne olmuştur[38].

Peker Hükümeti'nin istifa ettirilmesinde rol oynayan Erim, I. Hasan Saka kabinesinden de pek memnun olmamıştır. Hükümetten pek olumlu icraat beklemediğini söyleyen Erim, kurultayda aşırıların tamamen bertaraf edilmemesini eleştirmektedir. Erim'e göre yaşlı olan bütün partililer müfrittir ve mutlaka partiden temizlenmelidir. Bu olmadıkça CHP'den fazla bir şey beklenmeyeceğini savunmuştur. Eski partililerden oluşan 40 kişilik bir parti yönetiminden hayır beklenemeyeceğini ve Şükrü Saraçoğlu ve Hilmi Uran gibi "*aşınmış"* adamların yerine, ikinci başkanlığı 35'lerin en önde gelenlerinden olan Tahsin Banguoğlu'nun geçmesi için İnönü'yü ikna etmeye çalışmıştır[39].

İsmet İnönü, Erim'in partinin yayın organı olan Ulus Gazetesi'nde başta Peker olmak üzere, müfritler olarak adlandırılan gruba ve kişilere eleştiri yöneltmesinde de pek ses çıkarmıyordu. Bu ortamda 10 Haziran 1948'de I Saka Hükümeti istifa etmiş ve aynı gün II. Saka Hükümeti kurulmuştur. Bu kabineye Bayındırlık Bakanı olarak girmesi için Saka, Erim'e teklif yapmıştır. Bayındırlık Bakanlığı'nın önerilmesinden pek de memnun olmayan Erim, kabineye girmiş olmak için girmek istemediğini belirterek, hakkında gösterdiği teveccüh için Saka'ya teşekkür etmiştir. Ancak Başbakan Saka, onu dışarıda bırakamayacağını, mutlaka kabineye girmesini, bayındırlık istemiyorsa başka bir bakanlığı seçebileceğini, bayındırlığın önümüzdeki dönemde çok önemli hale geleceğini, Amerikalılarla bir çok işleri olacağını ve dışişleri ile işbirliği içinde çalışacağını ve bu nedenle orada olmasının memleket için faydalı olacağını Erim'e ifade etmiştir. Erim, İnönü'nün de bu görüşte olduğunu öğrenince Bayındırlık Bakanlığı teklifini kabul etmiştir[40]. Erim aslında I. Saka Hükümeti'nde de görev beklentisi içindeydi. Bu gerçekleşmeyince, hükümetten memnuniyetsizliğini dillendirmeye başlamıştı. II. Saka kabinesinde yer alacak isimleri büyük ölçüde belirleyen İnönü, Erim'in kabineye girmesi zamanının geldiğini düşünmüş olmalıdır. Ancak kendine verilen Bayındırlık Bakanlığı başta Erim için tatmin edici bulunmamasına rağmen, burada Amerikalılarla ilişkilerin öne çıkacak olması, Erim'in teklifi kabul nedenlerinden biri olabilir. II. Saka kabinesinde Erim ve Maarif Vekili Tahsin Banguoğlu dışında 35'lerden birkaç isim daha yer almıştır. Hükümette liderlerin yer alması üzerine zaten birlik içinde hareket etmeyen grup kendiliğinden dağılmıştır. Ancak

37 Erim kabine listesinin bizzat İnönü tarafından yapıldığını, kendisini (Erim) dışişleri bakanı olarak düşünmesine rağmen, Peker'e muhalefetinden dolayı getirildiği iddia edileceği için İnönü'nün bundan vazgeçtiğini söylediğini aktarıyor. Erim İnönü'ye teşekkür ediyor, zaten verilse de kabul etmeyeceğini söylüyor. Ama onun bu sözlerinde ne kadar samimi olduğu tartışmalıdır. Günlüğünde bir görev beklentisi içinde olduğu ama verilmeyince hayal kırıklığına uğradığı anlaşılmaktadır. Erim, *Günlükler, C.I, s. 185-186.*

38 Torun, *II. Dünya Savaşı…, s. 242-245; Bila, CHP Tarihi, s. 126-131. Ayrıntılı bilgi için bkz. CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara, 1947.*

39 Erim, *Günlükler, C.I, s. 226-228, 230-231, 233. Demokratlar, Hilmi Uran'ın ikinci başkan olmaması konusunda muhalefet de Erim'i destekliyor. Hatta Menderes ve Köprülü, İnönü'ye bu konuyu aktarması konusunda cesaretlendiriyor. Erim, Günlükler, C.I, s.*

40 Erim, *Günlükler, C.I, s. 274.*

ilkinde olduğu gibi II. Saka Hükümeti'nden de CHP'nin genellikle müfrit olarak nitelenen politikacıları pek memnun değildi.

II. Hasan Saka Hükümeti 7 ay görev yapmış ve istifa etmiştir. 14 Ocak 1949'da yeni hükümeti kurma görevi bu kez Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay'a verilmiştir. Erim bu kez başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Kabinenin önemli bir bölümü 35'lerden kuruluydu. Bu kabine ile 1950 seçimlerine girecek olan CHP, belki bir seçim yatırımı olarak daha İslamcı kimliği ile tanınan Günaltay'ı başbakanlık koltuğuna getirmişti[41]. Esasen bu tercih CHP'den çok Cumhurbaşkanı İnönü'nün sayılabilirdi. Ancak Erim, Günaltay kabinesi girmek istemediğini İnönü'ye bildirmiş olduğunu belirtmiştir. Gerekçe olarak da CHP Grubu'nun başıboş bir halde bırakılmasını, Günaltay'ın bir önceki hükümeti torpilleyenlerden olması nedeniyle onunla çalışmak istememesini göstermiştir. Ancak İnönü Erim'e, başbakan yardımcısı olarak kabineye girmesi ve koordinatör olarak deneyim kazanması konusunda ikna etmiştir[42].

Erim, Günaltay Kabinesine Başbakan Yardımcısı olarak girerek, Başbakanlık hedefine bir adım daha yaklaşmıştır. İnönü'nün yakın çevresi Erim'in başbakanlık için hazırlandığını düşünmektedirler. Bu fikrin Erim'de oluşmasında en önemli unsur, hiç kuşkusuz İnönü'nün kendisidir. Günaltay kabinesine girmesi için Erim'i ikna etmeye çalışırken de üstü kapalı olarak, devleti yönetme tecrübesi kazanması gerektiğini ifade etmiştir. Oysa Erim bu kabinede başbakan olarak yer almak istediği için ilk başta görevi kabul etmemiştir. İnönü, Erim'i yakın gelecek için "*saklanan ve yetiştirilen*" bir şahsiyet olarak görüyor ve öyle davranıyordu[43]. Erim de İnönü'den aldığı cesaretle parti içinde kimseyi beğenmiyor, partide lider olabilecek kimselerin yokluğundan şikayet ediyordu. Ülke yönetimini bu dönemde en iyi iyi yapabileceklerin gençler olduğunu ve İnönü'nün tek yapması gerekenin onlara yardım olduğunu ifade ediyordu. Bu noktada en güçlü aday olarak kendisini görüyordu[44]. Ama İnönü bu görev için Erim'i henüz yeterli bulmamış veya başbakan olması için çok genç ve tecrübesiz olduğunu düşünmüş olabilir.

Günaltay Hükümeti döneminde CHP 1950 seçimlerine hazırlanmaya başlamıştır. Öncelikle Türkiye'nin sorunlarını çözecek kapsamlı bir plan yapmak için Nihat Erim'in de içinde bulunduğu beş kişilik bir komisyon kuruldu. Şubat 1949'da Batı demokrasileri örnek alınarak ona uygun ve muhalefetin görüşlerine önem veren bir seçim yasası hazırlanacağını bildiren Erim, kendi başkanlığı altında Seçim Yasası Düzenleme Komitesi kurdu[45]. Erim'in liderliğinde çalışan ve muhalefetin temsilcilerinin de katıldığı bu komisyon, yeni bir seçim yasası tasarısı hazırlamıştır. 16 Şubat 1950 tarihinde TBMM'de, CHP ve DP oylarıyla kabul edilen yeni seçim yasasıyla, gizli oy, açık tasnif, yargı denetimi ve milletvekili seçiminde çoğunluk esasının uygulanması kabul edilmişti[46].

Bu seçim yasasının hazırlanmasında baş aktör olarak Erim görülmektedir. Özellikle milletvekili seçiminde çoğunluk esasının benimsenmesi konusunda bir hayli çaba göstermesi, CHP'nin seçimleri mutlaka kazanacağı konusundaki inancından kaynaklanmış olabilir. Ancak Erim'in günlüklerinde 1947 sonrasında seçimler konusunda biraz karamsar olduğu göze çarpmaktadır. Sık sık CHP'nin hem merkez hem de yerel teşkilatlarının yetersiz olduğunu ve içi boş kadrolardan ibaret olduğunu belirterek seçimleri kaybetme

41 Behçet Kemal Çağlar, Günaltay'ın başbakanlığa getirilmesine tepki olarak hem partiden hem de milletvekillikten istifa etmiştir. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…s. 42.*

42 Erim, *Günlükler, C.I, 328-29.*

43 Hilmi Uran, Meşrutiyet, *Tek Parti ve Çok Parti Hatıralarım, İstanbul, 2007, s. 383.*

44 Peker'in istifasından sonra İnönü, Erim'e "*partiyi siz ele alacaksınız, sırası gelince hükümeti siz kuracaksınız" demiştir. Erim için de artık sıranın gelmiş olduğunu düşünmesi de muhtemeldir. Erim, Günlükler, C.I, s. 265.*

45 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…., s. 43-44.*

46 Turan, *Türk Devrim …, 4. Kitap (Birinci Bölüm), s270,*

olasılığından sıklıkla söz eden Erim'in[47], neden çoğunluk esasını kbul ettirmek için çalıştığını anlamak olanaklı değildir. Çoğunluk sisteminin Türkiye gibi demokrasiye yeni geçmiş bir ülke için sorun oluşturabileceğini öngörmemiş olması şaşırtıcıdır. Bir yandan CHP'nin seçimi kaybetme olasılığından sık sık söz ederken, buna rağmen seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulanmasında ısrar edilmesi gerçekten düşündürücüdür.

1950 seçimlerine gelindiğinde, Erim'in son seçim dönemindeki faaliyetlerine ve görüşlerine topluca bakıldığında, tek partili bir sistem taraftarı olmadığı açıkça görülmektedir. Demokrasiye ve çok partili hayatın gereğine inanmaktadır[48]. Hoşgörü ve müsamahanın demokrasinin alfabesi olduğunu vurgulayarak, iktidarın muhalefete tahammül etmesi gerektiği görüşündedir[49]. Erim'e göre sistemin güzelliği ortadadır. Yönetimlerin iyi bir biçimde yapılması demokrasinin kurulabilmesine bağlıdır[50]. Ayrıca demokrasinin iyi biçimde işleyebilmesi için iki meclisli bir sistemi de savunmaktadır[51]. Hatta 1948 yılından itibaren İnönü'ye bir çok kez söylemiş ve onun da bu fikre yatkın olduğu izlenimini aldığını ifade etmektedir[52]. Bu anlayışla 1946-50 döneminde iktidar partisinin demokrasi yoluna girmesine oldukça önemli katkı vermiştir[53].

Nihat Erim, 1945'te milletvekili olarak siyasal hayata atıldığı günden itibaren İnönü'nün ilgi ve iltifatıyla CHP'nin en gözde simalarından biri haline gelmiştir. Siyasete girer girmez böyle bir konuma getirilmesi, İnönü'den aldığı destekle parti içindeki müfrit kesimleri partiden atarak, son yıllarda meclise giren ve pek de tecrübeli olmayan aydın kesimi temsil eden ve kendisinin de yer aldığı gençlerin parti ve devlet yönetimini ele alması gerektiğini savunmaktaydı. 35'ler hareketi ve Peker'in istifası liberal politikaların uygulanmasında etkili olmuştur. Özellikle iktidar ile muhalefet arasında medeni ilişkilerin kurulmasında öncü rolü oynayan Erim, demokrasinin iyi işleyebilmesi için iktidarın muhalefet ile iyi geçinmesi gerektiğine inanmıştır. Ayrıca iki parti arasında bu ilişkilerin İnönü'nün denetim ve gözetimi altında yapıldığını gözden kaçırmamak gerekiyor. Demokratlar Erim aracılığıyla iki partinin de ortak devlet başkanı adaylarının İnönü olduğuna Erim'i inandırmışlardır. Bu durum 1950 seçimlerine liberal politikalarla sükun içinde gidilmesini sağlayan nedenlerden biri olmuştur. Demokratlar için belki bu bir taktikti ama Erim buna samimi olarak inanmış ve İnönü'yü de inandırmıştır. Böylece seçimlere yaklaşmasına rağmen iki parti arasında beklenildiği gibi büyük gerginlikler yaşanmamıştır.

Bu bölümde sonuç olarak söylemek gerekirse 1945-50 döneminde CHP'nin demokratik sürece uyum sağlamasında, İnönü'nün liberal politikalar konusunda cesaretlendirilmesinde, demokratik ortamın nispeten sağlanmasında, 1947'den sonra iktidar ve muhalefet arasında iyi ilişkiler geliştirilerek ülkenin huzurunun sağlanmasında Erim'in önemli katkıları olmuştur.

1950-1960 Döneminde Nihat Erim

14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimler Demokratların zaferiyle sonuçlanmıştır. CHP 1950 seçimlerinden yenilgiyle çıkarak 27 yıllık iktidarını sonlandırmıştı. Seçim sonuçları başta İnönü ve Erim olmak üzere CHP'liler için umulmayan bir sonuçtu. 1946 seçimlerinden sonra liberalleşme yolunda atılan adımlar seçim sonuçlarının lehlerine

47 Erim, *Günlükler, C.I, s. 195.*
48 Çetin Yetkin, *Karşı Devrim, İstanbul, s. 180; Ulus, 3 Aralık 1947, s. 1.*
49 *Ulus, 2 Aralık 1947, s. 1.*
50 *Ulus, 14 Kasım, 1946, s. 1.*
51 Nihat Erim, "Anayasa Meselemiz" *Ulus, 17 Temmuz 1947, s. 1.*
52 Erim, *Günlükler, C.I, s. 152, 263.*
53 Erim 30 Mayıs 1946'da Ulus'ta yazdığı "*Demokrasi Gaye midir?" başlıklı yazıda, "hürriyet ilahının üstüne şal örtmekten" bahsetmesi demokratlığının sorgulanmasına ve eleştirilmesine yol açmıştı. Erim bu konuda yanlış anlaşıldığından bahseder. Nitekim 1950 seçimlerine kadar savunduğu fikirlerde bu konudaki haklılığını ortaya koyar niteliktedir. Yalman, Yakın Tarihte….C.II, ,s. 1356-57.*

olacağı inancını doğurmuştu. Seçimi kaybetmeleri bir yana seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulanmasından dolayı, oy nispetinde milletvekili çıkarmaları da söz konusu değildi. İktidarın oy oranı %53'e karşılık 408 milletvekili çıkarırlarken, CHP %40'a yakın oy almalarına rağmen sadece 69 milletvekili çıkarabilmişti. CHP'liler özellikle de seçim yasasını hazırlayan komisyonun başında olan Erim için bu sonuçlar şok etkisi yaratmıştı. Çoğunluk sistemini seçimi kazanma planlarına göre yapanlar, bir çeşit kendi kazdıkları kuyuya düşmüş oluyorlardı. Ayrıca siyasetin parlak siması Nihat Erim de bu kez Kocaeli'nden milletvekili seçilememiş ve meclis dışı kalmıştı.

1950 seçim sonuçlarını bir tür kaza ve yanılsama olarak gören Erim, halkın bir hata yaptığını ve hatasını bir sonraki seçimde düzelteceğine inanmıştı. 1950 seçimlerini kazanıp başbakan olmayı beklerken, birden siyasi yaşamın dışına itilmişti. Bu arada CHP'lilerde seçim yenilgisinin sorumlusunu aramaya girişmişlerdi. 27 yıl sonra iktidarı neredeyse kendi elleriyle DP teslim eden CHP, ilk kez muhalefet saflarında olacaktı.

Erim seçimlerden sonra Ulus Gazetesi'nin başına getirilmiştir. Seçimden hemen sonra yazılarında Menderes iktidarını eleştirmeye başlamıştır. İlk önemli eleştirilerini Arapça ezan yasağının kaldırılmasını nedeniyle yapmıştır[54]. Bu arada muhalefete düşen CHP'de görüş ayrılıkları, karşılıklı suçlamalar, hizipler ortaya çıkmıştı. Erim'e göre, partiyi yeniden toplamak, canlandırmak ve tasfiyeler yapmak zor olacaktı. O'na göre, üç yıldır söylediklerini hayata geçirmenin zamanı gelmişti. Bunu gerçekleştirebilmek için de parti sekreteri olması gerekiyordu[55]. Erim genel sekreterin kurultay tarafından seçilmesi önerisini İnönü'ye kabul ettirerek[56], 1950 Kurultayında parti tüzüğünün değiştirilmesini sağlamıştır. Böylece ilk defa 1950 kurultayında parti genel sekreteri için seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Erim, 29 Haziran 1950'de toplanan kurultayın son gününde yapılan genel sekreterlik seçiminde aday olmuş ve ilk turdaki oylamada birinci gelmesine rağmen seçilmeyi sağlayacak çoğunluk oyunu alamamıştır. İnönü'nün desteğine rağmen yeterli oyu ilk turda alamamasına bozulan Erim ikinci turdaki oylamaya katılmamıştır. Seçim sonucunda Kasım Gülek yeni Parti Genel Sekreteri seçilmiştir[57]. Muhalefete alışmaya çalışan CHP belediye ve il genel meclisi seçimlerini de büyük farkla kaybetmişti. CHP'nin henüz belirlediği bir muhalefet politikası yoktu. Mecliste de oldukça pasif durumdaydı ve kısa zamanda toparlanabileceği konusunda da pek umut gözükmüyordu.

1950 seçimlerine bir de parti genel sekreterlik seçimlerinin hayal kırıklığı eklenince, Erim bu süreçte parti de görev almayıp, gazetecilik mesleğini sürdürmüştür. Demokrat Parti iktidarın en sert eleştirileri yapan gazeteci olmuştur.

1951 yılında yapılan ara seçimler de Erim ve CHP için ümit verici olmamıştır. 15 ilde yapılan ara seçimlerde Erim, Aydın'dan aday gösterilmiştir. Ancak yapılan seçimlerde CHP 15 ilin sadece ikisini alabilmiş (Sinop ve Sivas), ve diğerlerini kaybetmiştir. Erim, iktidarın adeta 1950 seçimlerini bir kere daha onatmayı başardığı göz ardı ederek, bu seçim yenilgisini iktidarın baskılarına bağlamıştır. Bu seçim sonuçları parti içinde tartışmalara neden olmuş, eskiden beri CHP'li olup yeniden seçilenler, iktidara karşı "*uysallık*" politikasını savunmuşlardır[58]. Ama Erim aynı fikirde değildir. 1951 ara seçimlerinin Menderes'in diktatör meylini arttırdığını ileri sürmüştür.

1951 yılı ara seçim yenilgisi sonrasında, partiden bazı istifaların olması, partiden ayrılıkların devam edeceği söylentilerinin çıkması nedeniyle CHP'de hareketli günler

54 Erim, *Günlükler, C.I, s. 458.*
55 Erim, *Günlükler, C.I, s. 454.*
56 Erim, *Günlükler, C.I, 514.*
57 Bila, *CHP Tarihi, s. 142; Barutçu, Siyasi… , C.II, s. 1025.*
58 Erim, *Günlükler, C.I, s. 509, 511.*

yaşanıyordu. Parti divanı sürekli toplantılarla düzeni sağlamaya çalışırken, sık sık İnönü-Erim ikilisinin politikalarından rahatsızlık dile getirilmeye başlanmıştı. Parti içinden İnönü'ye yapılan eleştirilerden Erim çok etkilenecekti. İnönü'nün etkisiyle bu muhalefet açıktan yapılmıyordu. Ancak bazıları tanınan isimler olan çok sayıda CHP'li üye, DP saflarına katılmıştı. Bu da partide rahatsızlık yaratıyordu[59].

CHP'nin seçimleri kaybetmesinden hemen sonra suçlu arama gayretleri içinde en çok eleştirilenlerin başında Erim gelmektedir. Hem partide son yıllarda yaşananlardan hem de yeni seçim yasasından dolayı eleştiri konusu edilmişti. Bununla beraber parti içinde Erim'e yönelik giderek artan muhalefetin en önemli nedeni, Erim'in İnönü'ye oldukça yakın olmasıydı. Bunun ne kadarı Erim'in deyimiyle kıskançlıktan kaynaklanıyor bilinmez ama, bu CHP daha iktidarda iken de vardı. Ulus Gazetesi'nde partiye yönelik Erim'in yazdığı eleştiri yazıları büyük tepki çekiyordu. Bununla birlikte Erim'in Ulus Gazetesi aracılığıyla yürüttüğü sert muhalefetin İnönü'den destek bulması bazı partilerin eleştirilerine neden oluyordu. Seçim öncesinde İnönü-Erim yakınlığı nedeniyle Erim'e karşı duyulan ama açıktan pek gösterilmeyen rahatsızlıklar da artık su yüzüne çıkmaya başlamıştı[60]. Tüm bu eleştirileri çok ciddiye almayan Erim için önemli olan İnönü ile ilişkilerin iyi olmasıydı. Ama onun bu tutumu hızla parti içindeki etkinliğini kaybetmesine neden oluyordu. Partiye karşı eleştirel tutum almasında, parti genel sekreteri seçilememesi de rol oynamış olması muhtemeldir[61].

Ulus'un yönetimini elinde tutan Erim, parti politikalarında İnönü'nün desteğiyle etkili olmaya çalışıyordu. Arcayürek, Erim'in parti politikalarını önce Ulus'ta oluşturduğunu sonra parti toplantılarında resmileştirdiğini iddia etmektedir. Bu politikalar ilk önce İnönü'ye aktarılıp onayı alınıyor veyahut da İnönü kafasında olanları önce Erim'e aktarıyor, Erim konuyu gazetesinde yazarak, ve önde gelen partililerle konuşarak, görüş birliği oluşturuyordu. Daha sonra yine İnönü'den onay alınıyor ve politika uygulanıyordu[62]. Erim bazen parti politikasını tek başına çizmeye de çalışıyordu. Erim hem İnönü'den hem Ulus'tan güç alarak, partinin birinci derecede politikalarından sorumlu olmuştur[63]. Bu durumun farkında olanlar, İnönü'nün parti içindeki gücünü kullandığı ve O'nu etkileyerek kendi politikalarını kabul ettirdiği gerekçesiyle her geçen Erim'e yönelik tepkileri artmaktaydı,

Parti içindeki sorunlar bir yana DP iktidarı da CHP'ye karşı baskıcı bir tutum içine girmişti. Özellikle 1953 yılında CHP'nin mallarına el koyması, iktidarın muhalefeti güçsüzleştirmek amacında olduğunu gösteriyordu. Bu yasayla Ulus Gazetesi'ne de kilit vurulması partilileri bir hayli etkilemiştir. Erim de bu etkilenenlerden birisidir. 15 Aralık 1953'te son sayısı yayınlanan Ulus Gazetesi'nin yerine Yeni Ulus adıyla gazete hemen ertesi gün yayın hayatına başlamıştır[64]. İmtiyazını Erim'in aldığı Yeni Ulus Gazetesi partinin resmi yayın organı değildir; bir partilinin çıkardığı gazete niteliği taşımıştır. CHP bu durumu Erim'in yazdığı yazılara göre ara sıra kamuoyuna duyurmayı da ihmal etmemiştir.

1950-54 döneminde partisinden tepki çeken Erim, iktidar partisine muhalefetin en sert sesi olmuştur. Erim'in bu gücü İnönü'den aldığı ileri sürülmektedir. Erim'in yanında çalışan Arcayürek, 1950-54 arası iktidara karşı izlenen yayın politikasını "*insafsız saldırı*" olarak adlandırmaktadır. Erim yazılarında halkın 1950'de aldatıldığından ve bir hata yaptığından söz ederek, 1954 seçimlerinde halkın yaptığı yanlışı düzelteceğine inandığını belirtmektedir. Seçimler yaklaşırken eleştiri dozunu daha da arttırmıştır. İktidardaki Demokratların, totaliter

59 Bila, *CHP Tarihi, s. 144-146.*
60 Erim, *Günlükler, C.I, s. 506.*
61 Erim 1950'deki kurultayda genel sekreterlik için yapılan oylamada 1. sırada yer alırken, 1953'deki kurultayda Erim'e sadece 6 oy çıkmıştır. *Cumhuriyet, 27 Haziran 1953, s. 7.*
62 Cüneyt Arcayürek, *Arcayürek Açıklıyor 2 Yeni İktidar Yeni Dönem 1950-1954, 1985, İstanbul, s. 110.*
63 "Yurtta Olup Bitenler", *Akis, s. 1.*
64 Alper Bakacak, *"Ulus Gazetesinin Muhalefet Yılları…", Ankara, 2009, s. 119-120.*

bir yönetimin hazırlığı içinde olduklarını, bugün maskeli olan diktatörlüğün, eğer seçimleri kazanırsa bu kez maskesini çıkarıp bütün dehşetiyle hüküm sürmeye başlayacağını iddia etmiştir[65]. Erim, DP iktidarının rejimi baltaladığını öne sürerek, eğer, iktidar Menderes'in elinde kalmaya devam ederse, ne demokrasi ne de inkılap bırakacağını savunmaktadır. Son dört yılın politikalarıyla rejimi soysuzlaştırmaya çalıştığını ve irticaya durmadan taviz verdiğini iddia etmekteydi[66]. Erim Menderes'e öylesine tepkilidir ki, O'nun basın toplantısına davetli olduğu halde, İnönü'nün ısrarına rağmen katılmak istememiş, yerine Hüseyin Cahit Yalçın gitmiştir[67].

Erim 1950 seçimlerine giderken kendi gazetesinde olanca hızıyla iktidara karşı muhalefete devam ederken, Kocaeli yerine kazanabileceği daha kesin gibi gözüken Ankara ilinden aday gösterilmiştir. Ancak bu duruma Ankara il teşkilatı muhalefet etmiştir[68].

1954 seçimleri CHP'nin ve Erim'in beklediği gibi olmamıştır. 2 Mayıs 1954'de yapılan seçimler sonucunda, DP oy oranını %58'e çıkararak 503 milletvekili çıkarırken, CHP oy kaybederek, %35'e düşmüş ve sadece 31 milletvekilliğini kazanmıştır[69]. Bu sonuçlar CHP için soğuk duş etkisi yaratmıştır. Son dört yılda partinin politikalarından dolayı iktidarı kesin kaybedeceği gözüyle bakılan DP, oylarını arttırırken, muhalefetteki CHP'nin neden oy kaybettiği, sorumlunun kimler olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Partililerin hedefinde İnönü ve Erim vardır. Nihat Erim ve CHP arasındaki ilişkilerin kopmaya başlamasının en büyük ağırlık noktası 1954 seçimlerinin kaybedilmesiydi. Erim'in muhalefet döneminde iktidara karşı sert yazılar yazmasını, sert bir muhalefet örneği vermesini, halk pek iyi karşılamamıştır. Parti içinde Erim'e karşı tepkinin artmasını sağlamıştır.

Seçimlerden hemen sonra parti içinde başlayan kaynamalar karşısında Erim, iktidarın partiyi içerden çökertmeye çalıştığını iddia etmektedir. Erim'e göre; DP iktidarı, partinin adını değiştirmek, İnönü'yü genel başkanlıktan uzaklaştırmak ve programında değişiklik yapmak gibi üç maddede belirttiği bu değişiklikleri yaparak, CHP'yi güdümlü bir muhalefet partisi haline getirmek amacındadır[70]. Erim aslında muhalefet sürecine kaldığı yerden devam ediyordu. Bu süreçte seçimlerden 20 gün sonra Yeni Ulus kapatarak, Halkçı adıyla yeni bir gazete çıkarmaya başlayan Erim 1954 yılı sonlarına kadar iktidara karşı sert eleştirilerine devam etmiştir.

Bu arada CHP Ankara il teşkilatı, seçimi kaybetmelerinin nedeni olarak Erim'in bu ilden aday gösterilmesini ve Erim'in adamı olarak bilinen bir kişinin partili olmasına rağmen müstakil olarak merkez listeye sokulmasını göstermektedirler. Erim'in seçim öncesi yazdığı yazıların da pek seçmenin hoşuna gitmediğini vurgulamışlardır[71]. Ankara il teşkilatı Erim'i Haysiyet Divanı'na şikâyet etmiştir.

Erim'e yönelik eleştiriler bununla kalmayacaktır. 26 Temmuz 1954'te başlayan 11. Kurultay'da yapılan en sık eleştirilerden biri, Erim'in örgütü ele geçirmek isteğinde olduğudur. Erim de bu tür eleştirilere gazetesi aracılığıyla yanıt vermekten kaçınmıyordu. Ayrıca artık partinin resmi yayın organı olmadığı halde, Erim'in yazdığı yazıların parti politikası olarak görülmesi partilileri rahatsız ediyordu. Genel Sekreter Kasım Gülek, sık sık açıklamalar yapmak lüzumunu hissediyordu. Erim partinin esaslı sorunu haline gelmeye başladı. Bu durum giderek CHP ile Erim arasındaki ilişkileri kopuşa doğru sürüklüyordu. CHP'de partiden yeni istifalarla sarsılıyor ve güç kaybediyordu.

65 *Yeni Ulus, 1 Nisan 1954, s. 5.*
66 *Yeni Ulus, 10 Nisan 1954, s. 1.*
67 Arcayürek, Erim'in Menderes'i adım adım izlettiğini belirtiyor. Arcayürek, *Arcayürek Anlatıyor 2 ..., s. 108-109.*
68 *Milliyet, 31 Mart 1951, s. 1,7.*
69 Turan, *Türk Devrim, 4. Kitap (İkinci bölüm), s. 90.*
70 Erim, *Günlükler, C.I, s. 529, 546.*
71 *Milliyet, 5 Mayıs 1954, s. 1,7.*

DP Hükümeti'nin basın üzerinde baskı yaratarak, muhalifleri etkisiz hale getirme politikaları 1954'den itibaren epeyce etkili olmuştur. Erim de en sert muhalifleri yapan isim olarak, hedefteydi. 1954 yılı ortalarında Yeni Ulus ve Halkçı gazeteleri hakkında arka arkaya davalar açılmış ve cezalar verilmiştir. Halkçı'nın başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın 26 ay 20 gün hapis cezası, Yazı işleri Müdürü Cemal Sağlam 65 ay hapis ve 9330 lira para cezası, Nihat Erim ise, 35 222 lira para cezasına çarptırılmıştı. Sonra bu para cezası 100 bin liraya çıkarılmıştır[72]. Aralık 1954 'de Yalçın tutuklanarak ceza evine konmuş ve 80. yaşını hapishanede geçirmişti. Erim de 100 bin lirayı bulma konusunda çok büyük sıkıntı içine girmiştir. Erim kendi cezasından çok Yalçın'ın hapse atılmasından etkilenmiştir. Hiçbir partilinin kendisine yardım etmek için girişimde bulunmamasına da içerlemiştir[73].

Bu tarihlerde tüm bu yaşananların etkisiyle Erim, iktidara yönelik politikalarında değişikliğe gitmiştir. 1954 yılı sonlarından itibaren savunduğu "*Gandi politikası*", "pasif Mukavemet"tir. Erim bu politikayı günlüğünde şöyle açıklıyor[74]:

"2 Mayıstan önce bağıra çağıra, 'şöyle yapamazsınız böyle yapamazsınız millet sizden hesap soracaktır' diyorduk. 2 Mayıs'ta millet yine DP'yi tuttu. Bu bir realitedir. Hürmet edeceğiz ve artık şöyle konuşacağız: 'kuvvet, yetki sizde, ekseriyet sizde. Dilediğiniz kararı alabilirsiniz. Ama bu iş, şu mesele, filan dava öyle olmasa da şöyle ele alınsa acaba memleket için daha iyi olmaz mı? Diye bağırıp çağırmadan, gürültüsüzce, ikna metotlarıyla yapmalıyız. Benim Gandi politikası adını verdiğim bundan ibarettir. Ne olacak, ne yapılacaksa ancak elbirliğiyle olabilir. Siz demokrasiden vazgeçmediğinize göre iyi neticelere anlaşarak varabiliriz."

Nihat Erim bu politikayı 1954 yılının ortalarından ama özellikle aynı yılın sonlarına doğru sık sık Halkçı Gazetesi'nde savunmaya başlamıştır. Erim'deki bu görüş değişikliği önceleri şaşkınlık yaratmıştır. CHP, Erim'in görüşlerinin kendisini bağladığını, partinin görüşleri olmadığını sıklıkla açıklamak durumunda kalmıştır. Muhalefetin en keskin ismi ne olmuştu da birden böyle bir değişikliğe girmişti? Üstelik gazetesinde ve günlüğünde açıkladığı Gandi politikası, Erim gibi bir Kamu Hukuku Profesörü için oldukça basitti. Erim'in yazı yazmadaki maharetini de düşününce gerçekten bu görüşleri yürekten desteklediğine inanmak zordur. Belki de o dönemde birçok gazeteci gibi Erim de, iktidarın kendine verilen veya verilecek olan para ve hapis cezalarından kurtulmak için mi yeni bir politika belirlemeye çalışıyordu? Belki de yılgınlığa düşmüştü. Nitekim kısa bir zaman içinde Erim'in politika değişikliğinin nedenleri ortaya çıkmaya başladı. Erim sadece gazetesi aracılığıyla Gandi politikasını savunmakla kalmamış, aynı zamanda bir zamanlar amansızca eleştirdiği Menderes ile görüşmeye başlamıştır.

Erim'in Menderes ile görüşmesinden ilk zamanlar İnönü haberdardır. Ancak kısa zaman sonra birçok resmi davetlerde Erim, Başbakan ile birlikte görülür olmuştu. Başyazar Hüseyin Cahit hastaneye alınmış, hemen sonra da yaşlı ve hasta olma nedeniyle affedilmiştir. Erim'in cezalarının da kaldırılması, Erim'in Menderes ile ilişkilerinin nedenlerini ortaya koyar niteliktedir. Önceleri Erim bu ilişkiyi kişiselden çok iki parti arasındaki ilişkilerin yumuşatılması olarak göstermek istemiştir. Ancak partisi işbirliği çabasını benimsemeyince iktidar ile olan ilişkisi kişisel boyutta kalmıştır.

Ancak Erim'in Menderes ile ilişkileri, CHP'liler için bardağı taşıran son damlaydı. Parti ile İnönü'nün arasının açılmasına neden olmuştur[75].

72 Alper, *Muhalefette ..., 100.*
73 Erim, *Günlükler, C.II, s. 595.*
74 Erim, *Günlükler, C.I, s. 584.*
75 İnönü, Kemal Beyazıt aracılığıyla Erim'in, Menderes ile görüşmesinden ne beklediğini defterine şöyle not etmiştir*: rejimden ümit kalmamış, genç adammış. Politik istikbalini korumak için her iki tarafı idare ederek bir gün toplayıcı bir rol oynamayı tasarlamaktaymış" İsmet İnönü, Defterler, C.I, İstanbul, 2000, s. 623. 12 Mart dönemini düşünürsek Erim*

Başbakan Menderes ile yakınlaşma sürecine giren Erim, Halkçı gazetesini kapatma kararı almış ve gazetecilik yaşamına son noktayı koymuştur. 1955 yılı ortalarında kapatma gerekçesini ekonomik olarak belirtmesine rağmen, tirajı düşse bile resmi ilanlardan epey para aldığı bilinmekteydi.

Nihat Erim 1954 yılı ortalarına kadar amansız muhalefet yaparken, bu tarihten sonra son derece pasif ve güdümlü muhalefetten yanadır. Bu değişikliği kuşkusuz anlamak zordur. Erim'in bu dönemlerdeki günlüğüne yazdıklarına bakıldığında ne DP ve ne de Başbakan veya bakanları için övgü dolu sözcükler yoktur. Hatta iktidarın politikalarına eleştiri getirmektedir. Bu durumda Erim'in İnönü ile ilişkilerini bozma pahasına Menderes ile iyi ilişkiler kurması ve yakınlaşmasını ceza baskıları karşısında direnememek olduğu ve bir süre sonra da kişisel çıkar elde etme gayreti olarak nitelemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Buna kanıt olarak, 16 Şubat 1955 İnönü, Erim'in Menderes ile görüşmesini kesmesini istemesine rağmen, Erim'in bunu kabul etmemesi gösterilebilir. Erim, *"... dağ başında eşkıya tuzağına düşen insan, tek başına bırakılınca eşkıya ile mücadele ederse çılgınlık olur*" diyerek, İnönü'nün isteğini reddetmiş ve görüşmeyi sürdürmüştür[76].

Gazeteciliği bırakan Erim Başbakan Menderes'in Kıbrıs danışmanı olmuş, 1956-60 dönemi Kıbrıs sorununun çözümüne katkı sağlayarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının hazırlanmasında görev almıştır.

Erim ve İnönü ilişkilerini bitiren olaylardan biri de, Erim'in İnönü'nün damadı Metin Toker'e dava açarak hapis cezası almasına neden olmasıdır. Bir zamanlar bir gazeteci olarak iktidarın basına yaptığı baskıları sertçe eleştiren, hatta bu cezalara maruz kalan Erim, bu kez iktidarın desteğiyle bir zamanlar kendisine "halef" olarak gören ve ona her türlü desteği vermeye çalışan İnönü'nün damadı olan bir gazeteciyi mahkum ettirmiştir. Toker, Erim'e hakaretten 1958 yılında hapse girmiştir. Öyle ki; Erim, Akis'in yazılarını titizlikle izliyor, her yazıya karşılık veriyor veya dava açıyordu. İnönü ise düşmanıyla birleşen Erim ile artık görüşmüyordu[77].

Erim 1957 seçimlerinde Kocaeli il teşkilatı tarafından CHP'nin milletvekili adayı seçilmiştir. Ancak seçimlerin sonucunda Erim yine milletvekili olamamıştır. Bu seçimlerde DP iktidar önemli oranda oy kaybetmiş ama yine de seçimleri kazanmış ve parlamentoda çoğunluk yine onun elindedir.

Nihat Erim bu dönemde İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne dönüp eğitim yaşamını sürdürmek istemiş anca bir çok üst düzey yetkilinin çabalarına rağmen dönememiştir[78].

1957 seçimlerinde DP, Erim'e bağımsız milletvekilliği teklif etmiş ama Erim kabul etmemiştir. Bu arada 3 Temmuz 1957'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna üye seçilen Erim, bu tarihten askeri darbeye kadar olan dönemde CHP ile ilişkisi neredeyse kesilme noktasına gelmiştir.

1950-1960 döneminde Türk siyaseti içinde Erim'e baktığımızda birbirine zıt iki dönem ortaya çıkar. Her şeyin aynı olduğu bu iki dönemde birbirinin tam tersi politikalar izlemiştir. Kanımca ortak noktası her ikisinde de aşırı uç politikalar veya iddialı davranışları tercih etmiş olmasıdır. 1945-50 döneminde çok önemli makamlara gelen Erim, 1950 seçimleriyle düşüşe geçmiştir. İzlediği politikalar nedeniyle, önce iktidar partisiyle daha sonra da kendi partisiyle karşı karşıya gelmiştir. Erim'in 1950'den sonra izlediği sert politika ve iki parti

doğru bir öngörüde bulunmuş sayılır.

76 Erim, *Günlükler, C.II, s. 595.*

77 İnönü Eskişehir'de yaptığı konuşmada erimi kastederek, büyük bir hata işlediğini, onun hakkında çok yanıldığını, onu başbakan yapmayı bir zamanlar düşündüğünü söylüyor. Erim de bu yorumu damadın mahkumiyetine bağlamıştır. Erim, *Günlükler, C.II, s. 605.*

78 Erim, *Günlükler, C.II, s. 622, 624, 625,650, 660.*

arasındaki ilişkilerin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Muhalefetin sert politikaları, iktidarın da baskıcı politikalar izlemesinde etkili olmuş ve demokratik bir ülkede görülen iktidar muhalefet ilişkisi sağlanamamıştır.

1960-1980 Dönemi Nihat Erim

27 Mayıs 1960 tarihinde çok partili hayatın 15. yılında demokratik yaşam kesintiye uğratılmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş, DP iktidarının cumhurbaşkanı başta olmak üzere, başbakan, bakanlar ve öçok sayıda milletvekili tutuklanmıştır. Askerlerin açıkladığı bildiriye göre darbenin amacı, iktidarın bozduğu ve zarar verdiği demokratik sistemi yeniden gerçekleştirmekti. Türk siyasi tarihi ilk defa darbelerle tanışmıştı. DP iktidarının son yıllarda giderek artan baskısı nedeniyle darbeyi bir ihtilal olarak görenlerin yanı sıra, her ne gerekçe olursa olsun yönetimin sivillerden alınıp askerin eline geçmesini anti-demokratik olarak görenler de vardı. Esasen ülke bu konuda da ikiye bölünmüştü.

Erim, 27 Mayıs'ta askeri darbesinin yapıldığı haberini İsviçre'de almıştır. Erim Menderes Hükümeti'nin Kıbrıs konusunda danışmanlığını ve temsilciliğini yapıyordu. Bu arada yine DP hükümetinin desteğiyle Birleşmiş Milletlere üye seçilmişti. Menderes'in de sofralarında sık sık yer bulan Erim, Onun şahsi dostluğunu da kazanmış görünüyordu. Bu nedenle darbeye ve sonraki gelişmelere bakışı, Menderes ile kurduğu yakınlığın samimiyetini gösterebilirdi. Acaba CHP'nin ve basındaki bir çok kişinin ifade ettiği gibi, Erim sadece cezalardan kurtulmak ve hükümetten özellikle Başbakandan menfaat sağlamak için mi politika değiştirip, hükümete yaklaşmıştı? Darbeyi öğrendiği gün günlüğüne yazdığı kısa yazıdan Erim'in darbe ve DP ile ilgili görüşleri az çok ortaya çıkıyordu. Erim: "*Oldu. Menderes kendi hazırladığı akibete uğradı.Acıdım. Yazık… Fakat başka çarede kalmamıştı.*" diyordu. Bu ifadeler beş yıldır samimi ilişkiler olduğu düşünülen bir dostun görüşleri olması mümkün değildi.

Erim daha sonraları da darbeyi gerekli olarak görmüştür. Hatta 27 Mayıs ve 12 Mart'ı "*rejimin gelişme süreci boyunca rastlanan 'yön düzeltme' müdahaleleri*" olduğunu savunmaktadır. Darbe ve muhtırayı politikacılara yapılan uyarı olarak nitelendirmiştir[79]. Erim'in bu sözlerinden askeri darbeyi haklı ve zorunlu bulduğunu anlamak mümkündü. Ertesi gün ise yeni, bir anayasa hazırlamak için göreve çağrılmıştır. Erim, askerlerin her işi meşruluk içinde halletmelerinde İnönü'nün varlığının önemli olduğunu not etmiştir[80]. Askeri yönetim, uluslararasında görev yapan delegelerin görevlerine devam etmelerini istemesi üzerine Erim ancak Temmuz 1960'da yurda dönmüştür. Erim yurda dönünce Selim Sarper aracılığıyla Cemal Gürsel ile görüşmüştür. 1 Kasım 1960'da bu görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Erim, kendisine Meclis başkanlığı önerisi geldiğini anlatınca Gürsel, başbakanlığa Onu düşündüklerini bu nedenle kabul etmemesini söylediğini iddia etmiştir. Bunun doğruluğunu saptamak mümkün değil; ama Erim'in o tarihe kadar günlüklerinde askerlerle ilişkisine dair herhangi bir bilgi olmadığından böyle bir görev için neden Erim'in düşünüldüğünü anlayamıyoruz. Ancak verdiği bilgilerden Milli Birlik Komitesi'ndeki bazı üyelerle arasının iyi olduğu anlaşılıyor. Bu tarihte kendisinin başbakan olmasının istendiğini ama İnönü'nün buna engel olduğunu sıklıkla ima etmektedir[81]. İnönü ile hala aralarının bozuk olması böyle bir düşünceye neden olmakla birlikte, yine Erim'in notlarından anlaşıldığı kadarıyla bu konuda resmi bir teklif söz konusu olmamıştır. 1961 seçimlerine kadar Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel hükümeti iki kez kurmuştur[82]. Ancak bu hükümetler için Erim'e herhangi bir teklif yapılmamıştır. Başbakanlık olmayınca Erim bu

79 Kitabın giriş kısmında darbe ve muhtıranın haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Erim, *12 Mart…, s. 8.*
80 Erim, *Günlükler, C.II, s. 711.*
81 Erim, *Günlükler, C.II, s. 740, 748,*
82 I. Gürsel Hükümeti, 30 Mayıs 1960- 5 Ocak 1961, II. Gürsel Hükümeti 5 Ocak 1961-20 Kasım 1961 tarihleri arasında kurulmuştur.

kez de 1961 seçimlerinden sonra kurulan İsmet İnönü Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı için düşünüldüğünü ama İnönü'nün damadından dolayı kendisine şahsi kin beslediği için kabinede görev vermediğini savunmaktadır. 1962 yılının 25 Haziran'ında İnönü Hükümeti istifa edince görev yeniden İnönü'ye verilmiştir. Dışişleri Bakanlığına askerler tarafından önerilmesine rağmen İnönü Erim'e yeni kabinede de görev vermemiştir. Erim siyasi kariyerini İnönü'nün olumsuz etkilediğini sık sık vurgulamaktadır. Bu arada yeni partiler kurulmuş ve Erim'de teklif götürmüşlerdir. 24 Şubat 1961'de bir kez daha Gürsel ile görüşen Erim'e, "şimdilik rengini belli etme, kenarda kal" diye tavsiyede bulunulmuştur[83].

Erim'in belirttiği gibi gerçekten de İnönü Erim'e karşı oldukça tepkiliydi. Gördüğü zaman başını çeviriyordu. Erim'i halefi olarak düşünen ve yetiştirmeye çalışan İnönü, O'nun Menderes ile ilişkisi ve DP iktidarının desteğiyle damadını hapse attırmasını unutması pek mümkün değildi. Bir zamanlar her gün, bir kaç kez görüşen ve İnönü'nün halefi ve geleceğin başbakanı olarak görülen Erim, artık İnönü'nün milletvekili bile seçilmesini istemediği biri haline gelmişti. 1961 seçimlerinde uzun bir aradan sonra seçim döneminde Kocaeli'nde ön seçimleri kazanıp CHP'de aday olmuştu. Ama İnönü bunu duyar duymaz Erim'in adaylığının silinmesini istemiştir. Ancak tüzüğe göre bu olanaklı değildi. Öylesine tepkiliydi ki, *"İzmit'e gidip, Erim'in hain olduğunu söyleyip adını sildiririm"* demeye kadar gitmişti. Ancak Erim Kocaeli teşkilatında oldukça güçlüydü[84]. Sonunda Erim 1961 seçimlerinde Kocaeli Milletvekili olarak on yıllık aradan sonra yeniden meclise girmiştir[85].

Erim meclise girdikten sonra mecliste aktif faaliyetlere girişmeye çalıştı. İlk olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınması konusunda bir yasa teklisi hazırlamıştır. Erim'in teklifi ile ilk defa özel kişi ve toplulukların devleti, uluslararası şikâyet hakkının tanınıp tanınmaması söz konusuydu. Erim ne partisinden ne de diğerlerinden pek destek alamadı. Öneri anayasa komisyonu tarafından, anayasa bakımından çeşitli mahzurları olabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir[86].

İnönü ile 29 Ekim 1961 Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında uzun zamandan sonra ilk kez el sıkışmışlardır. İlk anda sanki anlaşmazlık geride kalmış gibi gözükse de fırtına kopmadan önceki son sensizlik olarak bakılabilir. Nitekim 1962 yılının ortalarından itibaren İnönü ile Erim arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşir. Bunun temel nedeni İnönü'nün parti il kongrelerinde yaptığı konuşmalarda Erim'i isim vermeden şikâyet etmesi ve eleştirmesidir. İnönü, demokrasi içi ve ya dışı tertiplerle partiyi ele geçirmeye çalışanların olduğunu, parti aleyhine çeşitli güçlerin desteğiyle çalışma hastalığının 1954'te başladığını, bu tarihten itibaren bazı kişileri DP'ye hizmet arzusunda olduklarını ifade ettiklerini söylemiştir. Bu sözlerle adını söylemeden Erim'i işaret etmiştir. İnönü bu konuşmalarda Kasım Gülek ve Avni Doğan'ı da 22 Şubatçılar[87] ve 14'lerle[88] işbirliği yapmakla suçlamıştı[89].

Erim, bu suçlamalara düzenlediği basın toplantısında yanıt vermiştir. İnönü'yü iyi niyet yoksunu ve tertipçi olarak suçlayan Erim, bu ruh haliyle yazdığı anılarında, askeri darbenin zorunlu hale gelmesinde İnönü'nün büyük katkısı olduğunu iddia etmiştir. Kasım Gülek, Avni Doğan ve Turgut Göle Erim'in yaptığı açıklamaları desteklemişlerdir[90]. Somut kanıtlara dayanmayan genel kanılardan oluşan suçlamaları Erim İnönü'ye kızdığından

83 Erim, *Günlükler, C.II, s. 729.*

84 Ön seçim sürecinde parti genel merkezi ve il teşkilatı arasındaki anlaşmazlıklar için bakınız. Mustafa Küpçü, *52 Yıllık Siyasi Hayatıyla Erol Köse, İstanbul, 2014, s. 120-121.*

85 Arcayürek, *Arcayürek Anlatıyor 4, İstanbul, 1984, s. 167.*

86 *Milliyet, 5 Aralık 1961, s. 1; 18 Ekim 1962, s. 1.*

87 Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962'deki darbe girişimi.

88 Milli Birlik Komitesinde atılan 14 subayın oluşturduğu hareket.

89 Bila, *CHP Tarihi, s. 199.*

90 Erim İnönü'nün uzlaşmacı davranmadığını, darbeye giden son yılda nutuklarıyla darbeyi teşvik ettiğini ileri sürerken, 1945-50 döneminde anayasa değişikliği yapmamasını ne nispi temsili kabul etmemesini de darbeye katkı olarak değerlendiriyor. Erim, *Günlükler, C.II, s. 720, 746.*

dolayı yapmış olmalıdır.

Parti ve İnönü ile Erim arasında yaşanan tartışmalar sonunda Erim ile birlikte Kasım Gülek ve Avni Doğan disiplin kuruluna sevk edilmişlerdir. Parti Disiplin Kurulu, 8 Aralık 1962'de bir yıl süreyle Erim, Gülek ve Doğan'ın partiden ihracına karar vermiştir. Bu süre içinde partinin hiçbir resmi toplantına katılamayacaklardı[91]. Bu karar üzerine Falih Rıfkı Atay CHP'den istifa etmiştir.

Erim ve arkadaşlarının partiden atılmasında kuşkusuz İnönü'nün önemli payı vardır. Bununla birlikte uzun bir zamandır hem DP ile ilişkilerinden dolayı hem de daha öncesinde İnönü'nün yakınında olmasından dolayı partililerin de tepkilerini almıştı, düşmanlıklarını kazanmıştı. Geçici ihracın nedeni sadece eski defterler değildi; İnönü'nün Parti Disiplin Komisyonunda belirttiği gibi Erim ve Gülek'in başbakan olabilmek için cumhurbaşkanı ve Türkeş ile temas ettiklerini, ama kabul edilmediklerini iddia etmiştir. İnönü bu iki kişinin 14'lerle temas ettiğini ve hala da temas halinde olduklarını savunmuştur. 1954 yılına kadar genç yetenekli ve ümit dolu olduğu için Erim'i tuttuğunu belirten İnönü, "*Nihat, zayıf ve ülkeyi müşkül anında terk edecek karakterde*" olduğunu düşünmektedir. Son söylenilenler hayal kırıklığının yansıması olarak görülse de partiden geçici ihraç kararının alınmasında etkili olmuş olabilir[92].

Hemen sonra toplanan parti kurultayında delegeler kararın kaldırılması için girişimde bulunurlar. Kocaeli teşkilatı ve Erol Köse aktif olarak çalışırlar. Hatta Köse, İnönü'ye "*paşam kongreyi buyruklarla yönetemezsiniz*" şeklinde çıkışta bulunarak, genel başkanlığa aday olmak istemiş ama resmi adaylığı gerçekleşmemiştir[93].

Kanımca Erim'in partiden geçici olarak ihraç edilmesinde İnönü'nün duygusal nedenleri ağır basmıştır. Çok güvendiği birinin düşmanlarım dediği DP ile işbirliği yapması onu çok incitmiş olabilir. Kendine ihanet edildiğini düşünen İnönü, Erim için ağır sözler söylemekten kaçınmamıştır. Damadının Erim'in şikayeti nedeniyle hapse girmesini de pek affedememiş olmalıdır. Ama Erim'i bir yıl partiden ihraç ederek, gücünü gösterdiği gibi, belki rövanşı da Erim'de almış sayılabilir. 1961'de Erim'in İnönü'ye rağmen milletvekili olması İnönü'nün Erim'e olan tepkisini daha da arttırmıştır.

Bu olaylara rağmen Erim partisinden ayrılmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Ancak İnönü ile daha fazla mücadele etmek de istememiştir. Bu nedenle 1964'te partiye yeniden dâhil olduktan sonra sertlik politikasını bırakıp, İnönü'ye zeytin dalı uzatmıştır. Ocak 1964'te Kıbrıs meselesi konusunda toplanan mecliste bir konuşma yapan Erim, "*Kıbrıs meselesini çözebilecek biri varsa o da İnönü'dür*" diyerek İnönü'yü işaret etmiştir. Erim'in bu jesti iki eski dostu barıştırmaya yetmiştir[94].

İnönü- Erim ilişkilerinin iyileşmesi sürecinde Erim'in parti içindeki gücü de artmıştır. Ancak 1945-50 arasında halef olan Erim'in yerini, gazeteciliğe Ulus'ta Erim'in kâtibi olarak başlayan Bülent Ecevit almıştır. 1965 seçimleri öncesi CHP "*ortanın solu*" politikasını benimsemişti. Ancak CHP, 1961 seçimlerine göre ciddi oy kaybına uğramış, Adalet Partisi Demirel ile girdiği ilk seçimde büyük bir zafer kazanmıştır. Türk siyasetinin en etkin kişilerinden biri olacak olan Süleyman Demirel giderek iktidar gücünü arttıracaktır.

CHP genel Başkanı İnönü, ortanın solu anlayışını tam sola gidişi önlemek olarak açıklıyordu. O dönemde bu fikrin destekçilerinden biri olarak Bülent Ecevit görülüyordu. Ortanın solu fikrini İnönü'den önce 1962'de Yön dergisine verdiği bir demeçte kendisinin

91 Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, İstanbul, 1976, s. 142.*
92 Bila, *CHP…, s. 202.*
93 Küpçü, s. 121.
94 Arcayürek, *Arcayürek Anlatıyo 4, s. 169.*

verdiğini iddia eden Erim, tartışmaların geldiği noktadan memnun değildir[95]. Ecevit tabandan tavana doğru parti örgütlerinden giderek daha fazla destek alıyor ve partideki konumunu güçlendiriyordu. Bu durumdan memnun olmayan İnönü, Ecevit'i, Kemal Satır ve Erim gibi kişileri parti yönetiminde görevlendirerek dengelemeye çalışıyordu. Esasen Erim ile Ecevit'in arası pek iyi değildi. Önceleri ortanın solu politikasına destek veren Erim, daha sonra bundan vazgeçmiştir. Ancak bu karşıtlık parti içinde önemli sonuçlara neden olmuyordu. Erim bu dönemde daha çok parti işleriyle uğraşıyor, CHP içinde İnönü ve Ecevit arasında giderek artacak olan anlaşmazlığın varlığı göze çarpmaktaydı.

Bu arada 1966'da Bülent Ecevit partinin genel sekreteri seçilmiştir. Erim, genel sekreterlik teklifinin önce kendine yapıldığını ama reddettiğini ve Ecevit'i önerdiğini ileri sürmüştür. Partide pek görev almak istemediğini ifade etmiştir[96].

1969 seçimlerini de kaybeden CHP politikalarında değişiklik göze çarpmaktaydı. Ortanın solu politikası yerini sosyal demokrasi ve sol söylemlere bırakacaktır. Halkın sömürülmesine engel olmayı vaat eden bu yeni anlayışta dünyada ve Türkiye'de yaşanan siyasal iklim koşullarının önemli rolü vardır[97].

1969 seçimleri sonrasında ülkedeki karışık siyasi durum giderek darbe söylentilerinin çıkmasına neden olmuştu. İktidarın baskıcı tutumu bu söylentilerin zemin bulmasında etkili oluyordu. Öğrenci olayları, okul boykotları ve işgalleri, hükümetin sert uygulamaları, ekonomik sorunlar, protestolar, silahlı eylemler gün geçtikçe Türkiye'de yaşamı zorlaştırıyordu. 12 Mart 1971'de Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanları hükümete bir muhtıra vermişlerdir. Bu muhtırayı demokrasi ile bağdaşmadığı gerekçesiyle Demirel Hükümeti istifa etmiştir.

Demirel'in istifasıyla kimin başbakan olacağı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Fakat bu tartışmalar çok sürmemiş, askerler tercihlerini Nihat Erim'den yana kullanmışlardır. M. Cihat Alpan Paşa, Cumhurbaşkanı tarafından Erim'e teklif yapmakla görevlendirilmiştir. 18 Mart'ta yapılan bu teklifin öncelikli tek koşulu CHP'den istifa edip tarafsız bir konuma geçmesiydi. Erim bu teklif için yıllardır bekliyordu. "*Hiç tereddüt etmeden ve hatta mutlu bir fırsat bilerek CHP'den çekilmeyi kabul…*" etmiştir[98]. Erim arkasından İnönü'ye giderek görev ve partiden istifa için onay almak istemiştir. İnönü Erim'i uyararak, böyle bir dönemde başbakan olmanın zorluğuna dikkat çekmiş, partiden ayrılmasına da karşı çıkmıştır. İnönü ne derse desin Erim zaten görevi kabul ettiği için tartışılacak tek şey, CHP'nin hükümete destek verip vermeyeceğidir. İnönü Erim'i kırmıyor ve destek sözü vermiştir[99]. Ama Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulu Erim Hükümeti'ne bakan vermeme kararı almıştır. Bu görüş farklılığı partinin İnönü ve Ecevit arasında bölünmelere yol açacaktır.

CHP Genel Sekreteri Ecevit muhtırayı genel kanının aksine Adalet Partisi'ni iktidardan indirmek için değil, tıpkı 1960 darbesinde olduğu gibi erken bir seçimle gelecek CHP iktidarının önünü kesmek için yapılmıştı. Erim'in başbakanlığı kabul etmesini de kendisine ve ortanın solu politikasıyla benimsedikleri silahlı kuvvetler ve bürokrasiyle ittifaktan vazgeçme politikasına darbe vurmak olarak değerlendirmiştir[100]. Generallerle CHP'nin "göbekçilerinin" ittifakıyla yapılan bu muhtıranın ortanın soluna ve CHP'yi ağır zarara uğrattığı savunularak, Erim'in başbakan yapılmasının da partiyi bölme amacına yönelik bir girişim olarak görülmüştür[101].

95 Erim, *Günlükler, C.II, s. 838.*
96 Erim, *Günlükler, C.II, s. 838.*
97 Bila, *CHP …, s. 238.243.*
98 Erim, *12 Mart…, 131.*
99 Erim, *Günlükler, C.II, s. 963.*
100 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…., s. 257-8.*
101 Bila, *CHP Tarihi, s. 347.*

Erim'in başbakanlığa getirilmesi, parti içi çatışmada son aşama olmuştur. Bu nedenlerle Erim Hükümeti'ne destek vermeme kararındadır. Ancak partinin genel Başkanı İnönü, 21 Mart'ta CHP Meclis Grubu'nu toplantıya çağırmıştır. İnönü yaptığı konuşmada yeni kurulacak hükümetin anarşik hareketleri önleyecek ve ciddi reformlar yapacak nitelikte gördüğünü belirterek, tarafsız başbakanın uzun zaman politika yapmış bir arkadaşları olduğunu, başbakanlık yapacak tecrübe ve donanıma sahip olduğunu vurgulayarak Erim Hükümeti'ne destek verilmesini istemiştir. Ayrıca aksi halde askerlerin idareyi ele alacaklarını söyleyerek, biraz da korkutma gereği duymuştur. Sonuçta İnönü, Erim'in istediği desteği partisinden sağlamıştır. Ama parti ciddi bir karışıklı sürecine girmiştir. Erim'e verilen destek nedeniyle Genel Sekreter Ecevit'in istifasıyla başlayan bu karışıklıklar, 5 Mayıs 1972'de toplanan 5. Olağanüstü Kurultay'da İnönü'nün "*ya ben ya Ecevit*" sözlerine karşı delegelerin Ecevit demesiyle sonlanmıştır[102]. Erim'in başbakanlığı nedeniyle partide başlayan karışıklık İnönü'nün 34 yıllık genel başkanlığına son vermesine neden olmuştur[103].

Erim bu görevi neden kabul ettiğini gerek günlüklerinde gerekse 12 Mart anılarında ayrıntılı aktarmıştır. Erim, Türkiye'nin askeri idare altına girmemesi için görevi kabul ettiğini ileri sürmüştür. Ülkeyi yaşanılır bir hale sokmanın ilk amacı olduğunu ifade eden Erim, sivil idare ile askeri yönetim gibi iki seçeneği olan Türkiye'nin politik durumunun pek de iç açıcı olmadığını ifade etmiştir.

Erim Hükümeti başlangıçta kamuoyundan pek destek bulmamıştır. Hatta Başbakanlığa getirilmesine kuşku ile bakmışlardır. Kuşkunun nedeni Erim'in kişiliğinden ve siyasi hayatında izlediği politikalardan kaynaklanıyor olabilirdi. *"Şalcı Erim"* sloganları yeniden piyasaya sürüldüğünden özellikle özgürlükçülüğü savunan kesimlerden tepki görüyordu. Başlangıçta reform yapmak amacıyla kurulan bir hükümetti[104]. Bir reform hükümeti olarak, hükümeti eğitimi sekiz yıla çıkarmayı amaçlıyordu. I. Erim Hükümeti'nde ilk kez bir kadın bakan[105] yönetime girmiştir[106].

Yılardır bu anı bekleyen Erim hemen kolları sıvayıp hükümeti kurmaya girişmişti. 16'sı parlamento dışından olmak üzere 5'i Adalet Partili, 3'ü CHP'li, 1 tabi senatör 1 de Milli Güven Partisi üyesiydi ve böylece 33. Hükümet, Nihat Erim Başkanlığında çalışmaya başladı. 2 Nisan'da okunan hükümet programı da reform ağırlıklıydı[107]. 26 Mart 1971'de göreve başlayan 3 Aralık 1971'de çekilmiştir. II. Erim Hükümeti 11 Aralık 1971'de kurulmuş sadece 17 Nisan 1972'de istifa etmiştir. Olağanüstü koşulların var olduğu bu dönemde çok önemli kararların verilmesi gerekiyordu[108].

Erim Hükümeti'nin tek önemli faaliyeti sola karşı mücadeleydi[109]. 2 ayda bir sıkıyönetimin

102 Bila, *CHP Tarihi, s. 251-268.*

103 İsmet İnönü 5 Kasım 1973 tarihinde Ecevit'in önderliğindeki CHP'nin hükümetten çekilme kararı alması üzerine partisinden istifa ediyor. Ancak bu İnönü'nün bu istifasında askerlerin önemli rolü vardır. Erim aracılığıyla İnönü'nün CHP'den istifa etmesi konusunda baskı yapmışlardır. Bu durum Erim'in istifa etmesine rağmen 12 martçılarla sık sık görüştüğünü de gösteriyor. Erim, *Günlükler, s. 1047.*

104 Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Ankara, 1973, s. 5-7.*

105 Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Türkan Akyol.

106 Erim, *12 Mart…, 131.175-177.*

107 Toker, İsmet Paşa'nın Son Yılları, İstanbul, 1993, s. 225-30. Erim parlamento dışından aldığı reformcuların yanı sıra, 1960'lı yılların başında koalisyon hükümetlerinde reformların engellenmesinden sorumlu olan muhafazakâr ve anti komünistlere de kabine de yer vermek zorunda kalmıştı. Aslında parlamentoda sürekli desteği ve dayanağı olmayan bir hükümetin reformlar yapmasının pek de mümkün olamayacağı açıkça ortadadır. Ahmad, *Demokrasi …, s. 280-81.*

108 Erim, *12 Mart…, .2.*

109 Kontenjan Senatörü Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu ve Tabii Senatör Albay Osman Köksal'ın anayasal düzeni değiştirmek amacıyla ordu içinde gizli örgüt kurdukları savıyla dokunulmazlıkları kaldırılarak tutuklanmışlardır. Eylül 1971'de onlarla işbirliği yaptığı ve Devrim Dergisi çevresinde bir cumta oluşturarak, Marksist-Leninist bir düzen kurma iddiasıyla çok sayıda gazeteci ve yazar tutuklanmıştı. D.Avcıoğlu, İ.Soysal, İ.Selçuk, Ali Sirmen gibi onlarca kişi İstanbul Erenköy'deki Ziverbey Köşkünde sorgulanmaları sırasında işkence görmüşlerdi. Başbakan Erim sadece Madanoğlu cuntası davasında değil, döneminde yaşanan işkence ve kötü muameleler göz yummuştur. Turan, *Türk Devrim…, s. 234-235.*

uzatıldığı ortamda Erim ve ordu için temel ve öncelikli hedef anayasa değişikliğiydi[110]. 12 Mart öncesine dönüş olmayacağının altını çizen Erim, 1961 Anayasası'nın Türkiye için lüks olduğunu savunuyordu. 12 Martta kurulan yeni rejimle "*Türkiye'nin bütün riskleriyle ikinci bir liberalleşme dönemi yaşamamasını garanti etmek*" istemekteydi. Erim anayasanın sosyalizme kapalı ama sosyal demokrasiye açık olduğunu vurgulayarak, kişi hak ve özgürlüklerini ciddi ölçüde kısıtlayan anayasa değişikliklerini savunmuştur[111].

Siyasi reformların anayasa değişikliği ile tamamlandığını düşünen Erim, sosyo-ekonomik reformlara yönelmiştir. Reform yapma yetkisinin kendisine verildiğini sanan Erim, toprak, eğitim ve vergi reformlarını yapmayı vaat etmiştir. Sosyal ve ekonomik yapısı oldukça bozulmuş olan geniş halk kitlelerine yönelik vaatlerine rağmen, Erim'in hükümet programı, Türk ekonomisinin en gelişmiş kesimine hitap ediyordu. Kitlelerin sorunlarına çözüm getirecek gibi görünmüyordu. Buna rağmen Demirel'in girişimiyle kabinede yaşanan değişiklikler, reformcuların kabul edemeyeceği nitelikteydi. Bu yüzden hepsinin birden istifası I. Erim Hükümeti'nin sonunu getirmiştir[112].

II. Erim Hükümeti 11 Aralık 1971'de kurulmuş ve reformistlerin yer almadığı, "*yolundan dönmez*" olarak bilinen muhafazakarlar, meclis üzerinde pek etkin olmayan renksiz bürokratlardan oluşmuştur. Erim yapmak istediklerini bu kez, Meclise meydan okuyarak değil yatıştırarak gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Ancak II. Erim hükümeti yaklaşık 4 aylık süreden sonra 17 Nisan'da son buldu[113].

Erim, yönetimi askerlere bırakmama ve reform yapma niyetiyle başbakanlığı kabul ettiğini belirtmesine rağmen, bir askeri rejimi aratmayacak düzeyde baskı politikaları ve işkenceleri onaylayan bir hükümet olmuştur. Bu nedenle aydınlardan beklediği desteği bulamamıştır. İnönü'nün desteğiyle iktidara gelmişti ama bu destek yeterli olmayınca bu kez Demirel'e dönmüştür. Meclise dayanarak göreve gelen Erim, kısa zaman sonra meclisi devre dışı bırakmanın yollarını aramıştır. Erim'in istifa etmesi siyasi bir kriz yaratmadı hatta gerilen ortamda kısmi bir rahatlama bile oldu denilebilir[114].

Erim Hükümeti döneminde çok sayıda aydın, üniversite hocası, gazeteciler başta olmak üzere yüzlerce kişi tutuklanıp işkenceye maruz bırakılmışlardır. Erim bu durumu açıklarken, "*hükümetim anayasa veya yasalar dışına taşan bir işlem yapılması için hiçbir yere, hiç bir kişiye emir vermiş değildir*." diyerek kendini haklı gösterme çabasına girer[115]. Bir başbakan emir vermemiş olabilir, ama bu tür olaylar duyuluyorsa ve şikayetler oluyorsa araştırılması ve sorumluların cezalandırılmasını sağlaması gerekir.

Bu dönemde yaşanan ve Erim'in doğrudan sorumlu olarak görüldüğü hatta onun ölümüne bilen neden olarak gösterilen olay, Erim başbakan olmadan önce muhtıracıların yakaladığı Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnal hakkında idam kararının verilmesidir[116].

110 Altuğ Erim'in anayasa değişikliğine en başta taraftar olmadığını, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın etkisiyle görüş değiştirdiğini iddia ediyor. Altuğ, "*12 Mart…..*"*s. 49-50.*

111 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…., s. 286*

112 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…., s. 287-292.*

113 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…., s. 257-8.293.*

114 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde…., s. 296.*

115 Erim, *12 Mart …, s. 7.*

116 Erim, idamlara taraftar olmadığını anılarında çeşitli vesilelerle söylüyor ama 8 Mart 1972'de Cumhurbaşkanı Sunay ile yaptığı görüşme sırasında, İnönü'nün idamların yapılmaması için Sunay ile görüştüğünü öğrenince pek memnun olmamıştır. Sunay'a şunları söylemiştir: "*silahlı kuvvetlerin sıkıyönetim makamlarının morallerinin çökmeyeceğini bilsem, ben de bu üç idamın yapılmamasını telkin ederdim. Zaten AP'liler acele ettiler. Benim tercihim bütün idamlık davalar bittikten sonra parlamentoda görüşmek idi. Nedense AP ve Meclis başkanı acele ettiler. İlk niyetleri 1 Martta on günlük tatile girmekti. Birden değiştirdiler ve idamları görüşmek için uzattılar. İyi olmadı. Sonuna bırakılsaydı adam öldürenlere hasredilir, ötekiler müebbed hapse çevrilir, mesele biterdi dedim." Hatta 26 Mart 1972'de askerlere sunduğunu ileri sürdüğü dört maddelik biri istifa gerekçelerinden olarak "idamlar konusunda ivedilik istediler, ısrar ettiler. Normal seyrine bırakmadık. Benim bilgim dışında acelecilik gösterdiklerini " ifade etmektedir. Erim, Günlükler, C.II, s. 1005, 1013.*

Bu kişilerin idam kararı II. Erim Hükümeti görev başındayken verilmiş ancak infazı, istifasından sonra gerçekleştirilmiştir.

Erim'in düşüncelerini anlayabilmek biraz zor gibi. 1961 Anayasası'nda değişiklik yapılarak özgürlüklerin kısıtlanması ve üç genç için idam kararları Erim'in başbakanlığında gerçekleşmişti. Hatta sıkıyönetimin uzatılması ve işkencelerin yapılması yine bu dönemdedir. Bunlar anti demokratik ve baskıcı yönünü ortaya çıkarıyor.

Bununla beraber, bazen de özgürlükleri savunduğu görülmektedir. Buna örnek olarak Erim hakkında yazdığı ve bestelediği bir türkünün piyasaya çıkması sonrası hakkında kamu davası açılan Mahsuni Şerif hakkında mahkemeye yolladığı mektup gösterilebilir. Deniz Gezmiş ve arkadaşları hapisteyken, Türkü ustası Mahsuni Şerif, Erim'e beddua dolu sözler içeren türküsünü kırkbeşlik olarak piyasaya çıkarmıştı. Bu nedenle Mahsuni Şerif hakkında dava açılmıştır. Yargılama sırasında Başbakan Erim, mahkemeye bir mektup yollamış ve "*bir halk ozanının başbakanı sevmesi gerekmez*" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Aslında o dönem için şaşırtıcı sayılabilecek bir ifadedir. Nitekim, Erim davacı olmadığından en az 4 yıl hapis cezası alması gerekirken, Mahsuni Şerif, hakkındaki kamu davasından 10,5 ay ceza hapis cezası almıştır[117]. Bu tutumuyla özgürlüklere saygılı olduğunu göstermiştir. Ama siyasi hayatı boyunca özellikle 12 Mart döneminde bu tür örnekleri bulmak bazen zor olabilmektedir.

Erim, başbakan olduğu dönemdeki her uygulamasını savunmaktadır. I. Erim Hükümeti döneminde konulan haşhaş ekim yasağı konusunu da savunan Erim, bunun öncelikle insanlık adına olduğunu, ama aynı zamanda ekimin azaltılmasının bir devlet politikası olarak benimsendiğini savunmaktadır. Buna kanıt olarak da 1959'da ekim yapılan il sayısı 42 iken 1971'de ise sadece 4 ile düşmüş olduğunu göstermektedir[118].

12 Mart muhtırası ile başbakan olan Erim, siyasi yaşamının başlangıcından itibaren özellikle İnönü'nün de etkisiyle hayalini kurduğu başbakanlığa kavuşmuştur. Yıllardır düşündüğü reformları yapmak için eline fırsat geçtiğini düşünerek dört elle hükümetini kurmaya girişmiştir. I. Erim kabinesine dışarıdan reformculardan oluşan bakan grubuyla reformları gerçekleştirebileceğine samimi olarak inanmıştır. Ancak durum beklediği gibi olmayacaktır. Arkasında meclis desteği olmayan bir başbakanın muhtıracılar destek verse de ne reformları yapabileceğini ne de istediği bir düzeni kurabileceğini yaşayarak öğrenmiştir. Ancak tıpkı başbakan yapılmasının nedeni olarak da gösterilebileceği gibi askerler, Erim'in kendi isteklerine karşı koymasının pek mümkün olmadığını biliyorlardı. Bu noktada Erim iktidarını sürdürmek adına anladığımız kadarıyla ters düşmemiştir. Reform adı altında muhtıracıların yaptırdığı tek önemli düzenleme, 1961 Anayasa ile kişilere tanınan hak ve özgürlükleri kısıtlamak olmuştur. Bir zamanlar demokrat olduğunu vurgularken, gerektiğinde demokrasiye şal örtülebileceğini savunan Erim bu kez ortanın solu veya sosyal demokrat bir partili iken istifa edince birden tarafsız olunabileceğine inanarak, sol aydına yapılan baskı ve işkenceleri görmezden gelmeyi olağan görmüştür. Hatta 11 Mart 1972'de idamlarla ilgili oylamada ret oyu veren CHP'nin halini acıklı olarak niteleyecek kadar da tarafsızlığa bürünmüştür.

Erim bu dönemde Türk siyasetini önemli ölçüde etkilemiştir. Öncelikle 1961 Anayasa'sının hak ve özgürlüklerin kısıtlanması daha sonra ülkenin iç karışıklıklarının, baskıların, haksızlıkların temel dayanağı olacaktır. Türkiye giderek demokrasiden uzaklaşacak, 1980 darbesine itilecektir. Bununla önemli bir etkide istifa ettiği CHP'ye olacaktır. Öncelikle 1960 yılında darbeci diye yaftalanan CHP Erim'in ara rejimin başbakanı olarak imajının olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Aynı zamanda İnönü'yü kullanarak

117 http://www.mahzuniserif.com/IPOD/-Hayati.htm. Erim'in bu tutumu kuşkusuz övgüye değer.
118 Erim, *12 Mart….,s. 231-238.*

partinin karışmasında, İnönü'nün istifasında önemli rol oynayacaktır.

Erim siyasi hayatının bu en doruk noktasını yaşadıktan sonra 1973 yılında dönemin cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak atanmış ve 1977'ye kadar görev yapmıştır. 19 Temmuz 1980'de İstanbul'da evinin önünde uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.

Sonuç

Nihat Erim Türk siyasi hayatının örneğine az rastlanabilecek simalarından birisidir. Siyasi hayata hızlı bir giriş yapan bu genç kamu hukuku profesörü, kısa zamanda devlet yönetiminin en üst makamındaki İnönü'nün en yakınında bulunan kişi olmuştur. Kendisine gösterilen bu yakın ilgi ile birlikte, ona bir halef muamelesi yapılması Erim'in hırsını ve dolayısıyla hayallerini en üst düzeye taşımıştır. Siyasi hayattaki gücünün bütünüyle İnönü'den kaynaklandığının yeterince farkına varamamış olan Erim, bu gücüde sık sık partililer üzerinde kullanmaya kalkışmıştır. Hatta CHP'nin çok partili hayata geçiş sürecinden sonra geçirdiği değişikliklerde büyük rol oynamıştır. Bu süreçte partinin niteliğinde olduğu gibi kadro değişiminde de önemli rol üstlenen Erim, yaşlı ve tek parti zihniyeli diye nitelendirdiği kimselerin parti ve devlet yönetiminden dışlanmasında etkili olmuştur.

İnönü de kendi politikalarını, partide yapmak istediği değişikliklerde Erim'i aracı olarak kullanmıştır. Erim'in Ulusun başyazarı daha sonra yönetici ve yazarı olması nedeniyle, Ulus'ta çıkan yazılar sadece Erim'in değil İnönü'nün de görüşlerini yansıttığını sadece CHP değil bütün Türkiye farkındaydı. İnönü görüşlerini Erim ile paylaşıyor, onun görüşlerini alıyor, daha sonra Erim bu görüşleri gazetede yazarak veya önemli partililerle paylaşarak görüşlerini aktarıyordu. Erim'i okuyan veya dinleyenler bu görüşlerin İnönü'ye ait olduğu düşüncesini taşıyorlardı.

Bu dönemi değerlendiren pek çok yazar, İnönü'nün mü Erim'i politikaları için araç yaptığını, yoksa Erim siyasetteki hedeflerini gerçekleştirmek için mi İnönü'nün gücünden faydalandığı konusunda farklı görüşlere sahiplerdir. Aslında bence her iki yaklaşımı da doğru kabul etmek bu dönemdeki İnönü-Erim ilişkisine daha uygundur. Gücü ve otoriteyi seven bir insan olarak görünen Erim, siyasette en etkin mevkiye o dönemde sadece İnönü aracılığıyla gelebileceğinin farkındadır. Nitekim siyasete girişinin daha 3. yılında önce bayındırlık bakanı arkasından 4. yılında başbakan yardımcısı olmuştur. Sıra artık bir sonraki aşama kaçınılmaz olarak başbakanlığın olacağını hem Erim hem CHP hem de Türkiye beklemekteydi. Muhalefet ile iyi ilişkiler kurulmasında ve Peker'e karşı 35'ler hareketiyle Erim artık kendini kanıtlamıştır.

İnönü Erim'in bir gün başbakan olacağını söylemişti. Bu şevkle seçim kanununu hazırlarken seçimi kazanacakları ihtimali üzerine seçim kanununu düzenlemiştir. Çoğunluk esasının benimsenmesi, Erim'in Türk siyasi hayatını etkileyen önemli olaylardan biri olmuştur. Yeni kurulan bir siyasi partinin mecliste ezici çoğunluğa sahip olması, iktidarın kısa zamanda totaliterleşmesinde etkili olacaktır. Sonra da bu gerekçeyle askeri darbe yapılacak ve Türk demokrasisi darbeli yıllarla böylece tanışmış olacaktır. Ancak 14 Mayıs seçimleri CHP'ye olduğu kadar Erim'in hayallerine de vurulan bir darbeydi. Ancak Erim bu seçim yenilgisini hep bir yanılsama olarak görme eğilimindeydi. Bu nedenle bir sonraki seçimde halk yanlışını düzeltecek ve tekrar iktidara gelecek olan CHP'de Erim'e hala başbakan adayı olarak bakılmalıydı. Ulusun yönetimine getirilen Erim, kendine yakışır biçimde uçlarda yer alıp, DP iktidarına en sert muhalefeti yapan gazeteci olmuştur. Ulus Gazetesi muhalefetteki CHP'nin yayın organı olduğundan, Erim'in sert muhalefeti iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin sertleşmesinde etkili olacaktır. Erim-İnönü yakınlığı

bilindiğinden siyasi iktidarın eleştiri okları Erim kadar İnönü'ye de çevrilecektir.

1954 seçimleri Erim'in hayatında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Halkın DP'ye verdiği oyun artması ve muhalefetin sadece 39 kişi ile temsil edildiği bir mecliste muhalefetin gücü söz konusu değildir. Muhalefetin gücü milletvekili sayısından değil, başında İnönü olmasından gelmekteydi. DP iktidarının birçok gazeteciye yaptığı gibi cezalarla yıldırma politikası, Erim'i muhalefet saflarından uzaklaştırılmıştır. İktidara yaklaşma politikası izleyerek, verilen cezaların kaldırılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Erim'in içinde bulunduğu durumun farkında olan İnönü, başlangıçta iki parti arasında kurulacak iyi ilişkilere olumlu yaklaşmıştır. Erim ile Başbakan Menderes'in bu ikili teması, iki parti arasındaki ilişkilerden çok kişisel bir boyuta taşındığı görülmekle birlikte, Erim CHP'ye güdümlü ve pasif bir muhalefet yapmayı öngören muhalefetin yeni politikasının propagandasını yapmaya çalışmaktaydı. Açıkçası kendi tutumunu meşrulaştırma çabasındaydı. Ancak partiden destek alamayınca Yeni Ulus'dan sonra 1955 ortasında Halkçıyı da kapatma kararı almıştır. Artık DP hükümetinin Kıbrıs danışmanı ve uzmanı olmuştur. Ama bu arada CHP'den de ayrılmamıştır.

İnönü ile ilişkisi tam olarak koparan olay İnönü'nün damadı Toker'in Erim-İktidar işbirliği ile hapse atılmasıdır. Bu Erim'e karşı öylesine bir tepki doğurur ki İnönü'ye 1961 seçimlerinde aday olamaması için uğraşmasına neden olur. Ancak İnönü 1962 yılında Erim'i partiden bir ılığına da olsa ihraç ettirmeyi başarır. Sanki bu ihraç ile acısını çıkarmış gibidir Erim'den. Ancak Erim sonunda İnönü ile barışma yolunu bulmuştur.

1960'lı yıllarda Erim CHP'de etkin değildir. Çünkü artık yeni halef adayı Bülent Ecevit'tir. Belki de bu nedenle Erim Ecevit'e pek ısınamayacaktır. Ama parti içinde Ecevit'in giderek ağırlığının arttığı ve Erim'in olası bir seçim zaferiyle başbakan olma olasılığının küçük de olsa kalmadığı ortadadır.

1961 seçimlerinden sonra başbakan olmak istemesine rağmen İnönü engeline takıldığını savunan Erim'e bu kez şans 1971 muhtırasından sonra gülmüştür. Erim de bunu sevinçle karşılamıştır. Erim ona 51 yaşında başbakan olacaksın demişti ama biraz yanılmıştı. 59 yaşında başbakan olan Erim, ülke sorunlarını reformlarla çözebileceğine inanıyordu. Ancak bir yandan muhtıra sahipleri diğer yandan parlamentoda parti tabanının bulunmaması, partiler üstü tarafsız başbakana düşündüklerini yapma olanağı tanımamıştı. İktidarda kalma yolu olarak, askerlerle iyi geçinmeyi görmüş olmalı ki, her türlü baskıcı ve totaliter uygulamalara karşı çıkmamıştır. Baskılara, işkencelere, sertliklere gözlerini kapatarak, iktidarda kalmaya devam edecektir. İki kez hükümeti kuran Erim sonunda anayasa değişikliğiyle özgürlükleri kısmaktan ve baskıların artmasına neden olmaktan başka bir şey yapamayan hükümet olarak 17 Nisan 1972'de istifa etmiştir. 1973'te atandığı senatörlüğü, 1977'ye kadar devam eden Erim'in hayatını sol bir terör örgütünün silahlı saldırısıyla sonlandırılacaktır.

Çok partili ilk döneminin demokrasi kahramanı şimdi artık muhtıranın başbakanı olarak, anti demokratik kimliği ile tanınıp sık sık eleştirilecektir.

KAYNAKÇA

" Kapaktaki Politikacı", *Akis*, 20 Ağustos 1955.

"Faik Ahmet Barutçu'nun Anıları/ Nihat Erim'in Açıklamaları, *Milliyet*, 19 Şubat 1977.

"Yurtta Olup Bitenler", *Akis*,15 Mayıs 1954.

Ahmad, Feroz – Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*,Ankara, 1976.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1996.

Akis, 17 Temmuz 1954.

Akşam, 2 Aralık 1947.

Altuğ, Kurtul, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Ankara, 1973.

Arcayürek, Cüneyt, *Arcayürek Açıklıyor Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, İstanbul, 1985.

Arcayürek, Cüneyt, *Arcayürek Anlatıyor 4* Yeni Demokrasi ve Yeni Arayışlar, İstanbul, 1986.

Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C.3, Ankara, 1988.

Bakacak, Alper, *"Ulus Gazetesinin Muhalefet Yılları", Basılmamış doktora tezi*, Ankara, 2009.

Bila, Hikmet, *CHP Tarihi1918-1999*, İstanbul.

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara, 1947.

Cumhuriyet, 27 Haziran 1953.

Erim, Nihat, "Anayasa Meselemiz" *Ulus*, 17 Temmuz 1947.

Erim, Nihat, "Demokrasi Gaye midir?", 30 Mayıs 1946.

Erim, Nihat, *12 Mart Anıları*, İstanbul, 2007.

Erim, Nihat, *Günlükler*, İstanbul, 2004.

Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş*, İstanbul, 2013.

http://www.mahzuniserif.com/IPOD/-Hayati.htm.

İnönü, İsmet, *Defterler*, C.I, İstanbul, 2000.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996.

Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, İstanbul, 1976.*

Koçak, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, İstanbul, 2010.

Küpçü, Mustafa, *52 Yıllık Siyasi Hayatıyla Erol Köse*, İstanbul, 2014.

Milliyet, 18 Ekim 1962.

Milliyet, 19 Şubat 1977.

Milliyet, 5 Aralık 1961.

Milliyet, 5 Mayıs 1954.

Milliyet,31 Mart 1951.

Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, İstanbul, 1979.

Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, İstanbul, 1998.

Torun, Esma, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler*, Antalya, 2006.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 5. Kitap, Ankara, 2002.*

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm),Ankara, 1999.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap (ikinci bölüm), Ankara, 1999.*

Ulus, 12 Haziran 1948.

Ulus, 14 Kasım, 1946.

Ulus, 2 Aralık 1947.

Ulus, 3 Aralık 1947.

Ulus, 4 Mayıs 1947.

Unat, Kadri, *Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Uran, Hilmi, Meşrutiyet, *Tek Parti ve Çok Parti Hatıralarım*, İstanbul, 2007.

Yaman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul, 1997.

Yeni Ulus, 1 Nisan 1954.

Yeni Ulus, 10 Nisan 1954.

Yetkin, Çetin, *Karşı Devrim*, İstanbul, basım yılı yok.

CHP TEFTİŞ RAPORLARINA GÖRE TEK PARTİ DEVRİNDE KOCAELİ'DE SOSYOEKONOMİK HAYAT

Fahri SAKAL*

Giriş

Tek Parti Devri ifadesi Türkiye'de 1923-1950 arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin kesintisiz 27 yıllık iktidar dönemi için kullanılır. Tek Parti iktidarları mahiyetleri icabı rakipsiz, devletle iç içe ve hantal yapıları ile bilinirler. Çünkü kendilerini denetleyecek ve alternatif politikalar önerecek bir muhalefet partisi yoktur.[1] CHP örneğinde Parti Müfettişliği[2] bir çeşit parti içi denetleme vazifesi ve rolüyle adeta muhalefet görevi üstlenmiş gibidir.[3] İllerin teftişinde görevli müfettişler bazen partililerinin kusurlarını örtmeye kalksa da, çoğu zaman gördükleri her şeyi yazmakta idiler. Bir çeşit parti içi denetim ve özeleştiri kurumu olan müfettişlik raporları mahalli parti teşkilatının her türlü ayrıntılı bilgisini bize sunmaktadır. İllerin teftişleri esnasında görülen kayda değer her bilgi not edilir, Tüzük ve Teftiş Talimatnamesine göre raporlanarak senede iki kez Genel Merkeze sunulurdu. Bu raporlarda sadece parti ile ilgili bilgiler değil, parti - devlet, parti - kurumlar, parti - halk ilişkileri ve Halkevleri gibi Parti'ye bağlı kurumlarla Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu ve Yardımseverler Derneği gibi teşekküller hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

CHP Kocaeli teşkilatı da bu minval üzere teftiş edilmekteydi. Bu teftişler esnasında tutulan raporlardaki bilgilerden hareketle sosyal, ekonomik, idari, coğrafi ve eğitimle ilgili gelişmeler değerlendirilmiştir. Diğer bir ifade ile Parti Müfettişleri ve milletvekillerinin 1930-1943 yılları arasındaki raporlarına istinaden Kocaeli'nin sosyoekonomik durumunu sunmaya çalıştık.[4] Henüz sanayinin emekleme çağında olduğu ilde daha çok tarım, orman ve ticaret göze çarpmakta, farklı yörelerden gelmiş insanların yeni bir muhitte, yeni bir

* Prof. Dr., OMÜ Fen Ed. Fak. Tarih Bölümü, e-mail: fahris56@hotmail.com

1 Demokrasilerde muhalefet a) iktidarın mutlak gücünü sınırlama, b) alternatif politikalar geliştirip sunması için vazgeçilmez kabul edilmektedir. Bkz. Şerif Mardin, "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol" *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yay, İst. 1991, s. 178.

2 Tek Parti döneminde mesleki ve kurumsal müfettişliklerin dışında siyasi alanda iki farklı müfettişlik vardır. Birincisi ülke yönetiminde bir çeşit askeri genel valiler gibi rol oynayan Umumi Müfettişlik kurumudur. Bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952),* İletişim Yay. İst, 2003. Diğeri konumuzla ilgili olan CHP Parti Müfettişliği'dir. 1923, 1931, 1939 ve 1943 tarihlerinde uygulamaya konmuş olan Nizamnamelerde Parti müfettişliğinden bahseden bölümler vardır. Bu konuda da bkz. *CHP Teftiş Raporu Teftişte Sorulacak Sorular*, Ankara 1931; Cemil Koçak, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan,* İst. 1992, s.459-494. Aynı konuda, C. Koçak, "Tek-Parti döneminde CHP Parti Müfettişliği'ne İlişkin Ek Bilgiler", (şurada), *Mete Tunçay'a Armağan,* (Derl. Mehmet Ö. Alkan ve diğerleri), İletişim Yay. İst, 2007, s.675-681.

3 Tek Parti Dönemi ve müfettişlerin uygulamaları ile ilgili olarak meslektaşımız Cemil Koçak'ın araştırmaları dışında, ayrıca bkz. Fahri Sakal, *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı,* Samsun 2007. Farklı sayfalarda bu konuda bilgiler vardır.

4 O zaman Kocaeli'ye bağlı olan Sakarya ili ve ilçelerine ait bilgiler alınmamıştır.

hemşehrilik olgusuyla karşılaşmakta oldukları görülmektedir.

Tarım ve Hayvancılık: Elimizdeki raporlara göre Kocaeli o yıllarda tütün, buğday, keten, üzüm, fındık, patates, pancar, ipek kozası ve bazı meyveleri yetiştirmekteydi. Ancak 30'ların sonlarında ipekçiliğin gerilediğini, pancarın da bazen tamamen bırakıldığını (938-39), fiyatlar yükselirse vatandaşın tekrar bu ürüne döneceğinin düşünüldüğünü anlıyoruz. İlin belli başlı ürünlerinden biri tütündür. Ancak raporlara göre tütün ekiminde istikrar bir türlü sağlanamamakta, bu durum vatandaşı tütünden caydırıcı olabilmektedir. Çünkü inhisar idaresi eksperlerinin düşük fiyat vermesi şikâyetlere yol açmaktadır. Şeker fiyatlarının ucuzlamasından dolayı benzer şekilde pancar ekimi de azalırken, hükümetin dağıttığı tohumla ektirilen Cumhuriyet buğdayının iklime uygun olması, yüksek randıman vermesi ve üretimi artırması müstahsili memnun etmektedir. İlde pirinç ekimi de sıtmaya yol açtığından bazen yasaklanmakta, bu da köylünün hoşuna gitmemektedir. Ayrıca bu yıllarda pamuk ekimi de denenmiş, ancak bundan randıman alınamamıştır. Müfettişe göre geç yetişen bir tür denenmiştir. Başka türler yörede denenmelidir.[5]

Gebze zirai yönden üzüm bağları ve zeytinleri ile tanınmıştır. Ancak ürünlerin İstanbul'a taşınması ve orada kabzımalların oyunları daima üreticiyi mağdur etmektedir. Birçok üretici hâldeki kantarcı, kabzımal ve aracı mafyasının oyunlarından yıldığı için başka ürünlere yönelmektedir. Hükümet ve parti nezdindeki şikâyetler işe yaramamaktadır. Zeytinciliğin gerektirdiği yağ üretiminde de problemler yaşanmakta olduğundan çok sık şikâyet edilmektedir. Mevcut yağ üretim haneleri iptidai ve gayri sıhhidir. Su ihtiyacı büyüktür ve kasabaya 800 metre mesafede bulunan bir kuyudan ağaç dolapla su getirilse de ihtiyaca kifayet etmemektedir. Belediye su işini halletmek için yardım talep etmektedir.[6]

Kocaeli Milletvekili Fuat Sorağman'ın[7] 24 Mart 1942 tarihli raporundaki şu ifade önemlidir:[8] "İzmit Körfezi'nin iki tarafındaki yamaçlar çok müsait bir zeytin mıntıkasıdır. Zeytincilik bu havalide eskiden ilk plana giren bir istihsal çeşidi iken senelerden beri zeytin ağaçlarına arız olan hastalıklara bir çare aranmamasından ve halkın bilgisizliğinden bu kıymetli mahsul buralarda rağbetten düşmüş ve mahsul vermiyor diye bakımsız kalmış, bozulan ağaçlar kesilmiş ve yerine yenisi dikilemez olmuştur. Memleketimize tabiatın bir imtiyazı olan zeytinin bu kadar ihmal edilmiş olduğunu gören Ziraat Vekâleti son senelerde Kocaeli zeytinlikleriyle de ilgilenerek mütehassıs memurlar tayin etmiş, mücadeleye girişmiş ve halka zeytin ağaçlarına bakılmasını öğretmiştir. Bu sebeptendir ki bir iki seneden beri zeytine alaka uyanmıştır. Köylüler dağlarda yabani zeytin fidanı aramakta ve bulduklarını aşılayıp bahçesine dikmektedir.

Vilayette mevcut iki fidanlık büyük mikyasta zeytin fidanı yetiştirip tevzi ederse İzmit'ten Gebze'ye kadar bugün gözlere kasvet veren çıplak yamaçlar yakın bir zamanda baştanbaşa zeytin ağaçlarıyla süslenmiş ve memleket için çok mühim bir servet kaynağı elde edilmiş olur."

30'lu yıllarda Gölcük'te 2 milyon kilo tütün yetişmekte olduğu halde inhisar idaresinin bir deposu bile yoktur. Müstahsiller tütünlerini teslim etmek için İzmit'e götürmek zorunda kalmakta ve orada sıraya girip günlerce sokak ortasında beklemek zorundadırlar. Bu şikâyetler üreticinin ne kadar kösteklendiğini göstermekte, ürün ekmemenin bir fırsatını bulsa, derhal vazgeçeceğinin bir göstergesidir. Karamürsel'de önceleri 1 milyon kilo tütün yetiştirildiği halde, 30'lu yılların sonlarına doğru fiyatların düşmesi üzerine bu miktar yüz bin kiloya kadar düşmüştür.

5 *BCA, CHP K. 490.1.0.0/675.281.1*
6 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.281.1*
7 VI. Dönem Kocaeli Milletvekili.
8 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.284.1*, s. 67-68.

Raporlardan anladığımıza göre ormanlar kırılarak açılan tarlalarda mısır ve tütün gibi ürünler ekilmektedir. Bu alanlarda işlenen topraklar yağmurlarla dik yamaçlardan aşağı sürüklenerek Kiraz deresiyle Körfez'e dökülmektedir. Bunun sonucu Körfez yıldan yıla dolmakta, limana müsait yerleri bataklığa dönüşmektedir. Sıtmasıyla şehri ve çevre köyleri tehdit eden bu bataklığı Nafia Vekâleti kurutursa hem halk sağlığına, hem de ekonomiye güzel bir hizmeti başarmış olacaktır.[9] Hayvancılık için tehlikelerin başında salgın hayvan hastalıkları gelmektedir. Kandıra'nın bazı köylerinde hayvanlarda ruam hastalığı görülmüştür.[10]

Tarım araç ve gereçleri bakımından da üreticiler aşırı derecede yokluk içindedirler. Özellikle yurt içinden ve balkanlardan gelmiş olan muhacir ve mübadiller o yıllarda çok muhtaç durumdaydılar. Bundan dolayı Derince'de iskân edilen göçmenlere küçük pulluklar verilmiştir. Ancak bu ağır topraklarda daha güçlü pullukların kullanılması gerektiği uzmanlarınca dile getirilmiştir.[11] Bilindiği üzere alüvyon ovaları ile dağlık kesimlerin toprağı ağırlık ve yapışkanlık bakımından farklıdır ve farklı pulluk gerektirmektedir. Merkezden kararlaştırılan politika ile bu ayrıntıları görmek her zaman kabil olmayabilir.

Kocaeli Mebusu Hasan Hayri Tan[12] 30 Ocak 1939 tarihinde Parti Umumi Kâtipliği'ne sunduğu raporda ilin problemlerini açık olarak sunmuştur: Kocaeli tarım potansiyeli yüksek, halkı çalışkan ve İstanbul pazarına yakın olduğu için talihli bir ildir. Tohum ıslah çalışmaları özellikle cumhuriyet adı verilen buğday tohumu, patates ve sebze-meyve tohumlarında başarılı olunmuş, yararı olacağı beklentileri yükselmiştir. İzmit mülhakatında ketenciliğe verilen ehemmiyet ve el tezgâhlarıyla çalışmak, bunların elyafından ve tohumundan bezir yağı yapılmak suretiyle memlekette umulmadık bir servet geliri olmuş ise de iptidai vaziyette olduğundan geliştirilmesi için çalışılması gereklidir. İlde üzümcülüğün ve tütüncülüğün gelişmesi memnuniyet verici bulunmaktadır.[13] Aynı dosyada Milletvekili İ. Süreyya Yiğit'in de bir raporu vardır. Ona göre de Kocaeli çalışkan insanları ve verimli coğrafyası ile olduğu gibi İstanbul pazarına yakınlığı ile de talihlidir. Yeni buğday tohumu Kocaeli'yi ihya etmiştir. Patates, keten ve sebze tohumu ıslah çalışmaları da övgüye layıktır. Diğer bir milletvekili İbrahim Dıblan da bu konuda bir rapor hazırlamıştır. Onun Kocaeli'ye patates tohumluğu verilmesi hususunda yazdığı talebi Ticaret Vekaleti şu bahane ile reddetmiştir: "*Patatesin bu günkü nakliyat durumu karşısında nakil, muhafaza ve tevzii müşkülatına mebni bu yıl tohumluk yardımı planından çıkarılmasına zaruret hasıl olmuştur*." Yazının devamında Bolu'nun yüksek köylerinden Kocaelili üreticilerin tohumluk alması tavsiye edilmiştir.[14] Vilayetin yetiştirdiği keten tohumları vilayet dışına sevk edilerek orada bezir yağı çıkarılmaktadır. Dışarıdan gelen yağlar ucuza geldiği için bizimkilerin istifadesi sınırlı kalıyor. Burada ince ve çok temiz mal üretilemiyor. Bu bütün memleket keten tohumları üzerinde düşünülecek bir iktisadi konudur.

Ormancılık, Meralar: O yıllarda ilde geniş ormanlık alanlar vardı. Bölge müfettişi ve Tekirdağ Mebusu Rahmi Apak[15] yörede ormana musallat olan unsurlara çokça temas etmiştir.[16] "*Orman açmanın ve orman yakmanın memlekete yaptığı büyük zararlar hakkında halkı aydınlatmakta olan bütün dairelerin seferberlik beyannamelerini köylere dağıttım. Ayrıca bütün halkevlerinde ve halkodalarında son üç ay içinde bu mevzu üzerinde konferanslar verdirdim.*

9 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.284.1*
10 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.280.1
11 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.280.1
12 H. Hayri Tan (İstanbul 1880 - 23 Mayıs 1942) İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. TBMM III, IV dönemler Edirne ve V. dönem Kocaeli milletvekilidir.
13 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.281.1
14 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.285.1
15 H. Rahmi Apak (1887- 14 Ekim1963) Harbiye mezunu, öğretmenlik, askeri birliklerde subaylık, ateşemiliterlik ve büyükelçilik yapmıştır. TBMM V, VI, VII, VIII. dönemlerde milletvekilliği yapmıştır.
16 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.283.1

Bolu ve Kocaeli ormanlarının en büyük düşmanı, Cihan Harbi'nde hicret ederek bu havaliye gelen ve buraca Ordulu unvanı verilen Karadeniz uşaklarıdır. Çok çalışkan, kanaatkâr ve üretici bir unsur olan, yüksek karakter sahibi ve mert insanlar olan bu Karadeniz uşaklarının tahammül edilmez bir kötülükleri vardır: Orman düşmanlığı. Bunlar tekrar tekrar evler veya ev kümecikleri halinde ormanların içine doğru birkaç yüz metre derinliklerine sokuluyorlar. Ormanları kökünden kesip kurutuyorlar." İzmit'in yerlisi veya göçmen bütün köylü vatandaşlar İzmit'in Karşıyaka Dağı'nda ormanlardan tarla açmaktadırlar.[17]

Ayrıca orman koruma memurları, mühendisler ve bu işlerde görevli diğer personelin kesim ve sayım işinde birçok yolsuzluk yaptıkları, rüşvet aldıkları söylenmektedir. *"İstasyondan odunlar vagona yüklenirken her vagonun nakliye teskeresi ayrı çıkıyor ve mesaha memurları vize ediyor. Fakat her vagonun vizesi için mesaha memuruna bir lira bahşiş vermek adet olmuş. Kasa memurları bu paraları almaya o kadar alışıktır ki, bunu meşru ve normal bir kazanç telakki ediyorlar. Doğançay'da 12 lira asli maaşlı bir mesaha memuru var ki, eline geçen aylık 37 liradır. Buna mukabil bu zatın herkesin gördüğü masrafları şudur:*

Günde üç defa elbise değiştirir.

150 lira kıymetinde bir binek hayvanı vardır.

20 lira ücretli bir seyis kullanmaktadır.

Hayvanının iaşesi için ayda 15 lira sarf etmektedir.

Bana bunları anlatan zat şunu da ilave etti: Ziraat Vekâleti orman suiistimallerini öğrenmek için memurlar, muhtarlar ve köylüler arasında gizli bir anket yapsa çok şeyler öğrenecektir."

Milletvekilleri Ali Dikmen[18] ve Fuat Sorağman'ın ilin orman vaziyeti hakkında hazırlayıp Genel Sekreterliğe sundukları rapor bu konuyu tam olarak aydınlatmaktadır:[19] Vaktiyle seyyahların orman zengini olarak adlandırdıkları meşe, dişbudak, karaağaç, kestane ve ıhlamur gibi dünyada aranan keresteleri ihraç eden gür ormanlar memleketinde 1940'larda vatandaş kömür, kereste ve odun bulamamaktan şikâyetçidir. Memleketin kıymetli ormanları 20. yüzyılın ilk yarısında yer yer yakılmış, yıkılmış, kesilmiş ve yok edilmiştir. Kalanları da aynı akıbet beklemektedir. Köylülerimiz ağaç kesmeyi mubah ve buna karşı devletin tedbirlerini zulüm sayıyorlar. Bu sebepten ormandan ağaç kesip tarla açmak için her hileye başvurmayı bir suç ve ayıp değil, bir hak ve marifet kabul ediyorlar. Bu meşum telakki yüzünden alınan tedbirler hiç bir işe yaramamış, ilave olarak düşünülen askeri muhafız taburları da gene bu yüzden makûs neticeler vermiştir.[20] Bu durumda ormanları kurtarmak için ihtiyaca uygun başka tedbirler düşünülmelidir. İki vekil orman bölgelerini iyi tetkik ettikleri için bu konuda söyleyecek fikirleri olduğunu ifade edip bunları özetle şöyle maddeleştirmişlerdir.

I- Orman içinde veya yakınındaki köyler, mazarratlarına göre sıraya konularak uzak yerlere nakledilmelidirler. Bu çok masraflı görünse de ormanların tahribinin vereceği zararla karşılaştırılırsa, bu masrafı bir seferberlik anlayışı ile değerlendirip göze alınmalıdır.

17 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.284.1

18 Ali Dikmen (Batum 1875- 21 Şubat 1959), Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda IV. Dönem İzmit Mebusu ve TBMM IV, V, VI, VII, VIII. dönemlerde Kocaeli milletvekilliği yapmıştır.

19 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.284.1, s. 57-59.

20 Orman muhafızı olarak askeri muhafaza görevlileri hakkında Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun da benzer şikâyetleri vardır. Bu konu için bkz. Fahri Sakal, "Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun Raporları" Adana Belediyesinin düzenlediği I. Uluslararası Tarihte Adana Çukurova Sempozyumu'nda sunulmuş ve Nisan 2015 tarihi itibarı ile yayınlanmak üzeredir.

Milli Şefimiz bir yabancı uzmanın görüşü istikametinde orman tahribi sürerse Anadolu'nun "*iskân kabiliyetini kaybedeceğini söylemişti*". En kesin çözüm orman köylüsünü ormandan uzaklaştırmaktır. Meşrutiyetin başlarında Karasu Kazası'nın ormanların içinde yaşayan ve tekne yapan Rum köylüleri bir kararla oradan uzaklaştırılmaya başlanmıştı. Balkan harbi çıkınca yoldan döndürüldüler ve tekrar ormana yerleştirildiler. "*Bugün Karasu'nun meşhur meşe ormanlarının yerinde çıplak, kıraç tarlalar gözlere acı vermektedir*." İzmit'in Karşıyaka ormanlarında son 40-50 yıl içinde kurulan 10 köy ahalisi ormanlardan açtıkları arazinin artık mahsul vermez bir hale geldiğinden ovaya nakledilmelerini istemişlerdi. Önce dilekleri kabul edilmiş, nakledilecek köyler tespit edilmiş iken sonra masraf fazlalığı bahanesiyle bu hayırlı nakil işinden vazgeçilmişti. O zaman bu işten caymasalardı şimdi ormanlar tahripten kurtulmuş olacaklardı.

II- Ormanlar acele devlet işletmelerine alınmalıdır. Ormanları temizlemek, ayıklamak, kesim yaşına gelenleri kesip satmak ve boş yerleri doldurmak gerekir.

III- Hususi ormanlar ve korular devlet tarafından zapt edilecek korkusu ile sahipleri tarafından kesilip bitirilmektedir. Baltalıklar da hesapsız ve kontrolsüz kesilmekte olduğundan günden güne azalmaktadır. Kimin elinde olursa olsun ormanların korunması sağlanmalı hususi ormanlarla baltalıklar daha sıkı ve koruyucu bir rejim altına alınmalıdır.

IV- Ormana yakın köyler ocaklarında insafsızca odun yakarlar. Köy evlerinin mimari ve iç müştemilatı az odun harcayacak şekilde dönüştürülmelidir. Adapazarı'nda Balkan muhacirleri tarafından getirilmiş saç sobalar yapılmaya başlanmıştır. Köylülerin bu sobalardan edinmeleri sağlanmalı, gerekirse yardımlarla teşvik edilmelidir.

V- Ormanlar en çok tarla açmak, odun ve kereste tedarik emek için tahrip edilmektedir. O halde köylünün bu ihtiyacının temini için makul bir yol bulunmalıdır. Romanya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler orada devleti meşgul eden bir orman meselesi olmadığını ve köylüler belli mevsimlerde senelik ihtiyaçlarını ormandan tedarik ettiklerini söylüyorlar. Bulgaristan'da bu işin nasıl halledildiğini tetkik edecek bir kişinin oraya gönderilmesi çok iyi olacaktır.

VI- Mümkün olan yerlerde yakacak için maden kömürü ve linyit kullanılması da çözümlerden biridir. Bunların üretimi artırılmalı ve fiyatlar ucuzlatılmalıdır.

Şile'den Hopa'ya kadar bütün Karadeniz ormanları direk yetiştirmeye uygundur. Bu ormanlar devlet işletmesine alınmalı ve direk olmayan ağaçlar odunluğa ayrılmalıdır.

VII- Ormanlarımız yetişinceye kadar kereste, odun, direk ve benzer malzemeler için ithalata başvurabiliriz. Bu ormanlar için koruyucu olur. Gümrük vergilerini kaldırırsak ucuzlayacak orman ürünlerinden dolayı orman kaçakçılığı bitecek ve ormanlarımız biraz dinlenecektir.

VIII- Çiftlik sahiplerini ormancılığa teşvik etmeliyiz. Ormana dönüştürülecek tarlaların 15 sene arazi vergisinden muaf tutulmaları yeterli olmamıştır. Orman yetiştirenlere ağaç başına prim de verilmelidir.

IX- Tarla hudutlarına kavak, dut, söğüt gibi ağaçlar dikenlere vergi teşviki verilmeli, hem sınır kavgaları biter, hem de ekonomik yararlar sağlanır.

X- Ziraat Vekâleti'nin evvelce düşündüğü gibi Kocaeli ve Bolu ormanları örnek mıntıka sayılarak ıslahata buralardan başlanmalıdır.

XI- Senelerden beri yapılmakta olan ağaç bayramları hiç bir işe yaramadığı gibi, fidanların zayi olmasına, öğrenciyi dersten ve alakadarlarını da işten alıkoymak gibi zararlara yol açmıştır. Okullarda bu tür gösteriler yerine ağacın önemini öğretmenler

bilim ve eğitim yoluyla öğrencilere anlatmalıdır. Bizdeki ağaç sevgisizliği bir milli kusur halindedir. Bu eğitimle aşılabilir bir haldir.

XII- Faydadan çok zararı artık sabit olan orman askeri muhafız teşkilatı lağvedilip yerine iyi seçilmiş, iyi aylıklı ve büyük mesuliyetli bir bekçi teşkilatı kurulmalı ve başlarına askerlikten çekilmiş bir komutan getirilmelidir.

XIII- Orman muhafaza askerliğine olduğu gibi, son zamanlarda orman mekteplerine de ilgi artmıştır. Aileler çocuklarını "*kazançlıdır*" diye bu okullara yönlendiriyorlarmış. "*Bu kötü ve yıkıcı niyet ve temayülün önüne geçilmesi*" için bu tür mekteplere gizli olarak araştırma yapılıp temiz ailelerin çocukları alınmalı, bu bozulmaz bir prensip olarak kabul edilmelidir. Vekillerimizin düşünceleri masum bir çocuğun egosantrizmini nasıl da andırmaktadır. Bu ailelerin çocukları mezun olup ormana gidince "kazanç" peşinde koşmayacakları garantisini mi vermişler!? Ormancı ve gümrükçü personelin yolsuzluğu Türkiye'de fıkralara konu olmuştur.[21] Sağır sultan bile bu yerlerin zenginleşme ve köşeyi dönme mekânları olduğunu bilir. Masa başı çözümü ile hayalden gerçeğe geçebilir mi?

XIV- Orman suçları işleyenlere verilecek cezalar ağırlaştırılmalı ve bu kişiler mahalli gazetelerle teşhir dilmelidir.[22]

İbrahim Dıblan[23] raporundaki bir dilek ve eleştiri de makul ve mantıklıdır. Köylüye ormanlardan yakacak temin için izinler ekim ayı başından itibaren veriliyormuş. Hâlbuki bu aydan itibaren yağmurlar başladığından kesme ve taşıma esnasında vatandaşın çektiği müşkülattan bahsediliyor. Eylül başından itibaren bu izin verilse, köylü havalar müsaitken ihtiyacını halledecektir, üstelik bu günlerde kesilen ağaçların filizlenmesi ihtimali de yoktur, görüşü dile getiriliyor.[24]

Kocaeli vekillerinin ormanlar hakkındaki bu değerlendirmeleri hükümete sunulmuş ve Ziraat Vekili Muhlis Erkmen tarafından CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'a hitaben yazılan 23 Haziran 1942 tarihli yazı vasıtasıyla bu görüşlere özetle şöyle cevap verilmiştir:[25]

"*Orman köylüsünün ormanlara zararı bilinen hususdur. Orman Kanunu'nun 15. maddesi gereği ormanlık alanların sınırlaması yapılırken mücavir alanlardaki köylünün bu kanun gereği başka yerlere nakli maddesi dikkate alınmaktadır. Kocaeli'de sınırlama yapılırken de bu nakil hususu dikkate alınacaktır.*

Bilumum baltalık ve ormanlık alanlardan ormanların senelik tahammüllerinin üzerinde kesim yapılmasına imkân verilmemektedir. Ormanlardan her tülü kesimin fazla yapılmasının ileride vereceği zarar konusunda Orman Umum Müdürlüğü aydınlatma çalışmaları yapmakta, ancak bu kabil faaliyetlere diğer kurumların da katılması beklenmektedir.

Ormanlarımız mevcut haliyle ihtiyacımızı tamamen karşılayamayacağından ithalatın yapılması çok yerinde olur."

3116 sayılı Orman K. 86. maddesi orman kuranların vergiden 20 yıl müddetle muaf olduğunu amir olduğundan "*Kocaeli mebuslarının bu dilekleri (...) nazarı itibara alınmış*

21 Anadolu'nun herhangi bir köyünde yaşlı bir köylü kendilerine iyilikler yapmış çok sevimli bir kaymakama'a "oğul biraz daha okusan da ormancı olsaydın ya" dediğini hepimiz biliriz.

22 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.284.1, s.59

23 İbrahim Dıblan (1891 Adana- 2 Ekim 1947). TBMM'de V ve VI. dönemlerde Kocaeli milletvekilliği yapmıştır.

24 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.284.1. Ormanları bilen bir kişi olarak bu görüşlerde bir idarenin bir de köylünün haklı tarafı olduğunu burada belirtmeliyiz. Yağmurlar başlamadan vatandaşın ormana sokulması yangın riski taşımaktadır. Eylülün özellikle ilk yarısında bu tehlike söz konusudur. Ekimdeki ormancılığın ise tehlikesi, vatandaşın çamurlu havalarda çekeceği çile bir yana ıslak ve çamurlu topraklar üzerinde çalışmak, insan ve hayvanların yürümesi ve odun ve kütüklerin sürüklenmesi esnasında ciddi toprak kaybı, yani insan ve hayvan hareketlerinin sebebiyet verdiği bir erozyon oluşabilmektedir.

25 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/676.285.1, s. 24-25.

bulunmaktadır."

Ağaç bayramları hususunda, köy ve belediyelerin 5 hektardan az olmamak üzere ağaçlık yetiştirmeleri için teşvik ve bilgi verilmiş, ayrıca ağacı sevdirmek için askerlere ve öğrencilere konferans ve dersler yoluyla tenvir çalışmaları yapılmaktadır.

Orman Koruma Teşkilatı üzerinde bir değişiklik meclisimizin uhdesindedir. Ancak mensuplarının yaptığı iddia edilen yolsuzluklar isim ve yer bildirilerek ihbar edilirse gerekenler şiddetle yapılacaktır.

Ormanları emanet edeceğimiz memurları yetiştirecek orman mekteplerine "*dürüst, ahlaklı ve mazbut ailelere mensup çocukların alınması"* öteden beri vekâletimizin prensipleri arasındadır.

Bu bilgilerden anlıyoruz ki Kocaeli mebuslarının ormanlarla ilgili raporlarını vekâlet ciddi olarak incelemiş, ancak harp halinin verdiği imkânsızlıklar yüzünden yerine getirilemeyecek olduklarını belirtilmiştir. Tabii gerek vekillerin düşünceleri, gerek hükümetin cevabi bilgilerinin hepsi uygulanabilir mi idi? Uzmanlarınca tartışılmalıdır. *"İyi ailelerin çocukları"* rüşvet almasınlar diye "*orman mekteplerine alınmalıdır*" teklifi ve hükümetin bunu "*prensipleri arasında*" görmesi buna örnektir. Sosyoekonomik sorunlar kendi türünden tedbirlerle önlenir. Hâlbuki "*ahlaklı, iyi aile çocukları*" ile bunları önlemeye kalkarsanız, bir süre sonra onların da rüşvet aldıklarını görebilirsiniz. Sadece o türlü kurumlara değil, bütün kurumlara ahlaksızlığın bulaşmaması için elbette "iyi" insanlar alınmalı, ama bu yeterli midir? Buradaki problem ekonomik, kültürel, idari ve sair boyutları olan ve tedavi edilmesi gerekli bir sosyoekonomik yaradır.

Esnaf ve Zanaatkârlar: Yörenin geleneksel el sanatları meşhurdur ve bu dönemde henüz kaybolmaya yüz tutmamışken İktisat Vekâleti 1940 ve 41 yıllarında vilayette dokuma kursları açmıştır. Halkın elindeki eski tip tezgâhların da değiştirilmesinin gerekliliği söylenmektedir. Bu işle meşgul olan vatandaşlara iplik de verilirse hem üretim hem de meslek edinmeleri bakımından yararlı olacaktır. Sorağman, kursların bütün ilçeler ve köylerine yayılmasının gerekliliğini yazmıştır.[26] Ancak o günün ekonomik şartlarının buna ne kadar müsait olduğunu belirtmemiştir.

Sanayi: O dönemde az sayıda fabrika bulunan ilde birkaç askeri tesis, Kâğıt Fabrikası, Hereke'de halı ve dokumacılık üzerine çalışan Sümerbank kuruluşları ve bunların dışında bazı özel fabrikalar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan İzmit Oksijen-Buz Fabrikası hakkındaki bilgiler manidardır. Bu bölge İstanbul'a yakınlığı, denizle iç içe olması ve limanlara yakın bulunması dolayısıyla çok erken dönemlerde sanayi ile tanışmıştır. Rahmi Apak'ın 8.2.942 tarihli raporunda yörenin sanayi geçmişi ile ilgili güzel bilgiler bulunmaktadır.[27] 1931 yılında Akbaş Kardeşler tarafından önce değirmen ve buz fabrikası olarak kurulan, 1935 yılında oksijen ve buz fabrikasına dönüştürülen bir tesis ekonomik hayata büyük katkı yapmıştır. Apak'a göre, evvelce Türkiye'de **96 liraya** "Yahudiler tarafından" satılan oksijen tüpleri bu fabrikanın kurulmasıyla **beş liraya** satılmıştır. Bunun üzerine "*Yahudiler bu Türk müessesesini öldürmek için*" oksijen tüpünü **bir liraya** düşürmüşlerdir. "*Yahudiler nakliyat masrafını zararına olarak ödemek şartı ile İzmit Kâğıt Fabrikası ile Gölcük'teki askeri imalat fabrikasına bir liraya satmışlardır.*" Türk müteşebbislerinin her iki devlet müessesesine müracaatlarında "*biz nereden ucuz bulursak oradan alırız*" cevabı verilmiştir. Nihayet Türk müteşebbisler Yahudi ile anlaşmağa mecbur kalmışlardır. Bu anlaşma mucibince fabrikaları ayda 20 gün çalışmak ve günde 50 tüp oksijen yapmak yoluna gidilmiştir. Bu yenilir yutulur olmayan iddialara iktisat Vekili Sırrı Day tarafından cevap verilmek üzere CHP Genel Sekreterliğine bir yazı gönderilmiştir.

26 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.284.1, s. 68
27 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.284.1, s. 91

Oksijen tüpü fiyatlarının rekabet neticesi bir liraya indiğini, buna müdahale etmek için Vekâletin salahiyetinin bulunmadığı anlatılarak, öldürücü rekabete karşı 3003 sayılı kanun projesi yapılmış, ancak asgari fiyat tespitini TBMM kabul etmemiştir. Oksijen fabrikalarının üretim kapasitelerinin memleket ihtiyacından fazla olmasından dolayı bütün ay boyunca değil, dönüşümlü çalışmaları zaruri olduğu söylenmiştir.

Bu sırada İzmit Kimyevi Maddeler Fabrikası da bazı tartışmalara konu olmuştur. Türk Spor Kurumu Güreş Federasyonu reislerinden Seyfettin Berksoy 1940 yılı Mayısında bu fabrikayı kurarak naftalin üretimine başlamıştır. Makinelerini kendi üretmiştir. Ham naftalini Karabük fabrikasından almış, bu ticaret için Karabük ile 10 yıllık bir sözleşme yapmıştır. Fabrikanın yakıp attığı ham naftalinin tonunu 40 liraya satın alıyor, işleyerek bunu vatandaşların ihtiyacını karşılayacak mamule dönüştürüyordu. Vekile göre Körep Kalustyan[28] isimli bir Ermeni'nin "şeytanlıkları" sonunda "*Bay Seyfettin fabrikasını tatil etmek mecburiyetinde kalmıştır."*

"*Bay Seyfettin'in fikrine göre, iktisat vekâletinde yerli küçük sanayi teşebbüslerini koruyacak, tanzim edecek bir büronun kurulması lazımdır.*"[29] Vekâlet böyle bir büronun mevcut olduğunu bizzat Sırrı Day'ın kaleminden 30 Nisan 1942 tarihinde bildirmiştir.[30]

"İktisat vekaletinde zararlı diğer temayül şu imiş: Herhangi bir yerli müteşebbis bir sanayi işi için mahdut sermayesini ortaya atarak işe başladığı zaman vekalet içinde bu yeni işten yarı anlar veya pek az anlar bazı memurlar kendilerine büyükçe bir titr ve dolgunca bir maaş sağlamak için derhal bu işi devlet eline almak mücadelesini açıyorlar, yerli müteşebbisleri kırıyorlar, fakat kendileri de işi beceremiyorlarmış." Bu sözler doğrultusunda bir zihniyet var idiyse, bu Türkiye'deki özel sektör düşmanlığının kaynağını bu bürokrat tavrında göstermiş oluyordu. Bakanlık bu iddialara da cevap vermiştir: "*Fabrika sahibi Seyfettin'in vekâletimizin* küçük sanatları himaye etmediği hakkındaki iddiasının mahiyeti anlaşılamamıştır.*[31] Herhangi bir* şikâyet *varsa bunun vekâlete bildirilmesi icap eder, talebi himayeye layık mahiyette görüldüğü takdirde "mevzuat dâhilinde"[32] icabının yapılacağı tabiidir.*" Karabük fabrikası için ileri sürdüğü fikirleri de bakanlık anlaşılmaz bulmuş, şikâyetlerini daha açık bildirmesi istenmiştir.

"*Vekâletin hususi teşebbüslere iş bırakmaması hakkında mevcut olduğu iddia edilen temayül de tamamen gayrı varit*" bulunmuştur. Bilindiği üzere sanayi planı ferdin yapmadığı ve yapamayacağı işleri ele almaktadır. Böylece hususi müteşebbislere daima serbest saha bırakılmış, hatta planlanan işlere hususi teşebbüs talip olursa, bunlara dahi müsaade edilmiştir, diye belirtilmiştir.[33]

İzmit şehri, Kâğıt Fabrikası'nın kurulması ile birlikte çehresi değişen, kültür, siyaset, ekonomi ve sosyal alanlarda ciddi değişim yoluna giren bir merkez olmuş; göç almaya başlamıştır. Bunun sonucu şehirde kiralar artmaya başlamıştır.

Yörenin diğer bir sanayi merkezi olan Hereke' de bulunan Sümerbank'a ait yünlü kumaş dokuma fabrikasını gezip gördüklerini raporuna yazan Dıblan milli duygusunu *"çok rencide eden"* durumlarla karşılaşmıştır. İstanbul'da kumaş ticareti yapan bazı şirketler "*iktisat vekâletinden almış oldukları müsaadeye istinaden sipariş ettiği kumaş toplarının*

28 Bu bir Ermeni vatandaşın ismidir; ancak Körep diye bir Ermeni ismi duymadık. Belli ki yanlış yazılmıştır, zaten üzeri karalanmış bir haldedir. Soyadı da yanlış yazılmıştı; onu biz düzelttik; ön adın doğrusunu bulamadık.

29 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.284.1, s.91-92.

30 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.284.1, s. 51-52.

31 Hâlbuki oldukça anlaşılır eleştirilerdir.

32 İşte asıl mesele bu "mevzuat" hazretleri meselesidir. İşler bürokraside "mevzuat dâhilinde" hapsedilmektedir. Her halde söz konusu fabrikatör bu konularda mevzuatın iyileştirilmesini ve bürokratların engelleyici konumda olmamalarını istemişti. Ama kimi kime şikâyet edeceksiniz ki, bunları okuyan ve değerlendirenler de bakanlık bürokratları idi.

33 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.284.1

kenarlarına listesini aynen aşağıya derc ettiğim ecnebi adları dokutmak suretiyle ve ecnebi malı olarak piyasaya çıkarıyor." Bu listede -tex ile biten veya bazı yabancı kelimelerle ifade edilen muhtemelen o zamanın belli marka isimleri yazılmıştır. Burada piyasa ekonomisinin bir hilesi söz konusudur. Reklamı ve tanınırlığı olan bazı markaların taklidi, hatta isim hakkının gaspı ve kaçak üretimi yapılmaktadır. *"Milli duygular"* lafından önce ekonominin gerekleri doğrultusunda sözler edilmeliydi.

Gerek bu işi yapan firma, gerek başkaları Hereke fabrikasına ham olarak almak şartı ile külliyetli sipariş verip, teslim aldıkları bu kumaşları İngiltere'ye gönderip orada apre işlemi yapıldıktan sonra İstanbul'a iade ediyor ve ecnebi markası olarak burada satıyorlarmış. Diğer yerli firmalar da bu işe tevessül edip ürünlerini çok fahiş fiyatlarla "*Avrupa Malı*" olarak piyasaya sürüyorlarmış. Kalitesini ispat etmiş ve tanınmış markalarınız yoksa piyasa mantığı bunları yapar, diğer bir ifade ile herkes ürününü tanınmış bir ad ve marka ile piyasaya sürmek isteyecektir. Bu normal bir haldir; ama bizde piyasa mantığının o dönemde ne kadar kusurlu olduğunu ve milletvekillerinin her şeyi devlet yapmalı anlayışı altında piyasa mantığından ne kadar habersiz olduklarını bu örnekte görüyoruz.

İbrahim Dıblan bu konuda çözüm olarak "*yerli fabrikalarımızda dokunan bütün kumaşların, dokunmuş bulundukları fabrikanın adını taşımalarının, icap ederse bir kanunla mecburi tutulması, hem halkımızın aldanmasına mani olur, hem de yerli sanayimizi tanıtmış oluruz*" görüşünü yazmıştır.[34]

Ticaret: Kocaeli'de o yıllarda ipek kozası yetiştiriliyordu. Ancak tüccarların bu ürünü halktan alırken oldukça keyfi davrandıklarına dair bilgiler milletvekillerinin kulağına gelmişti. Köylünün ipek kozası satışı ile ilgili şikâyetleri de sınırsızdı. Benzer şikâyetler pancar ekim ve satışında da geçerlidir. Yöreye münhasır bir bilgi de Kocaeli ve Sakarya çevrelerinde halkın "*dağ çayı*" dediği bir ürünle ilgilidir. Fakir halk bunu toplayıp satar ve maişetinin bir kısmını bunun ticaretinden kazanırmış. 1942 yılında köylüler 50.000 kilonun üzerinde ürün toplanmış ve tam satılacakken "çayın inhisar maddesi olduğu*ndan hakikaten çay olmayan bu gibi nebatların alım ve satımını men eden kanun meriyete girince, kanun ahkâmına uyarak halk bu yaprakları inhisar idaresinin kontrolüne vermiş bulunuyor. Kanunun meriyete girmesinden önce büyük emeklerle toplanmış olan bu yaprakların beher kilosuna münasip bir bedel takdir ettirilerek tazmini ile bu yaprakların imhası*" istenmiştir.[35] Burada Tek Parti devletçiliğinin gerçek bir anti ekonomik tavrı ve başlarına iş alacakları bir işgüzarlığı söz konusudur. Bu bitki halk sağlığına zararlı ise, sağlık ve ticaret bakanlıkları eliyle hükümet yasaklar ve mesele hallolunur. Zararlı değilse dağ bitkisini önce "çay" sayıp "çay da inhisar maddesidir" diye tekelin bu işe müdahale etmesi, sonra da bu bitkinin "*hakikaten çay"* olmadığını söylemesi gibi tuhaflıklar anlaşılır bir şey değildir. Çay mıdır, değil midir? Karar vermek, vatandaşın her alıp sattığı otu denetlemek devletin işi midir? Yani Ankara diyor ki, 'benden izinsiz dağlardan ıhlamur, kekik, çayırlardan papatya, derelerden ısırgan otu ve ebegümeci toplayamazsın! Hatta benden izinsiz nefes alamazsın!' Beylerimiz böyle şeylerle ilgilenirken, ilgilenmeleri gereken işleri ihmal edip, halkı bazı çıkarcıların insafına terk etmişlerdir. İstanbul Hali'ndeki veya aşağıdaki paragrafta görülen uyanıklar gibi.

İzmit'te o yıllarda milli ekonomiye katkısı olsun diye bir yerli mallar pazarı açılmış, ancak bazı muhtekirlerin ve fırsatçıların menfaat alanına dönüşmüştür. Bu pazarda fiyatlar piyasanın yarısı kadar olmasından dolayı, bazı ihtikâr erbabı yerli mallar mağazasında kalabalık oluşturup bütün malları alıp piyasada iki misli fiyatla satmaktadırlar. Bu mallar

34 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.281.1
35 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/676.285.1

doğrudan halka mahalle, hane ve nüfus kaydına göre yapılması gerekir.[36] Bu vatandaş dileği karşısında müfettiş Hamit Selgil[37], Yerli Mallar Mağazası'nın Kâğıt Fabrikası'nda bir satış şubesi açması halinde, en azından işçiler ve yakınlarının oradan alışveriş yapacağını ve karaborsanın bir nebze de olsa önlenebileceğini yazmıştır.[38]

Mali Konular: Halk ve üretici kesim birçok vergi ve fiyat konularında şikâyetçi olmaktaydılar. Keten tohumu vergilendirilmesini buna örnek gösterebiliriz. Bu ürün 04.06.1943 tarih ve 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gereği tarlada tahmin usulü ile vergilendirilmekte idi. Fakat kanun çıktığı anda ürünlerin hasad zamanı geçmiş, dolayısıyla hasat çoktan sona ermiş olduğundan üreticiler sanki vergi kaçırmış duruma düşmüş görülüyordu. Vergi kanununun ilk çıkış yılı olduğundan geçici bir madde ile 'bu yıl hasadı yapılmış olan ürünler şöyle vergilendirilecektir veya vergiden muaftır' gibi bir uygulama bekleniyordu. Ürünü tarlada uzun süre bırakmak, dökülüp mahvolmasına yol açacağından ilk yıl olması hasebiyle verilen cezanın kaldırılması istenmiştir.[39] Bu vergiden şikâyetçi olanların çok kararlı ve makul düşünceler ileri sürdükleri görülmüştür. Köylü verginin ağırlığını artık unutmuş, vergi olarak ödemek zorunda olduğu ürünü en yakın merkeze götürdüğü zaman başka bir kazadan gelmiş ise orada 2-3 gün bekletilmekteydi. Hâlbuki tersi olmalı uzaktan gelen misafirlere zaman bakımından öncelik tanınmalıydı. Aslında vergi alınacaksa, vatandaşın bulunduğu yerlerde tahsilâtı yapılmalıydı. Üretici mahsulünü hayvanına yükler, -hayvanı yoksa hayvan kiralar- bir günde komşu kazaya gider, 3 gün orada sıra bekler ve bir günde de geri gelirdi. Bu uygulamalardan dolayı Toprak Mahsulleri Vergisi köylüyü ve halkı tarihte en çok ezen vergidir.

Şehircilik: Araştırmamıza konu olan yıllarda Kocaeli Kağıt Fabrikası, Sümerbank Hereke ve Gölcük askeri tesisleri bir cazibe merkezi olmaya başlamıştı. İzmit'te fabrikalar ve deniz müesseseleri yapılıp ve İstanbul- Anadolu transit nakliyatı İzmit'e intikale başladıktan sonra nüfus artarak 30 bine yaklaşmıştır. Bunun sonunda işçi sınıfı yoğunlaşmış, İzmit mesken ve gıda ürünlerinde pahalı illerden biri haline gelmiştir.[40] Bu dönemde İzmit'in büyük ölçüde bir mesken buhranı ile karşılaşacağı belli olmuştu. Ev yokluğu ve kiraların yüksekliği o zamanlarda bile halkı bıktırmıştır. İzmit'e dışarıdan gelenler bir oda bile bulamamaktadırlar. Bu ev buhranının giderilmesi ve ihtiyaçların karşılanması ile İzmit'in gelişmesi hızlanacaktır. Vekillere göre Belediyenin bu müşkülü halletmesi mümkün değildir, ancak bir yapı kooperatifi kurdurarak veya kurulmuş kooperatiflerle anlaşarak inşaat malzemesi temininde kolaylık sağlaması mümkündür. 1940'ların harp yıllarında bu türden zorluklar ancak bu yolla halledilebilirdi. Belediye ve hükümetin bu konuyu ele alması beklenmekteydi.[41]

1937 yılında İzmit Belediyesine yazılan altyapının iyileştirilmesine dair dileklerde şu talepler göze çarpmaktadır:[42] "*Mahallelerde tulumba teşkilatının canlandırılması, pis suların açıktan akıtılmaması, yukarı pazarda duvarlardan düşen taşların kaldırılması, ihmal edilen temizlik işinin düzeltilmesi, Eski Hamam önüne kaldırım yapılması, Balaban Suyu'nun şehre getirilmesi, Çene Suyu'nun halka parasız verilmesinin temini, mümkün olduğu takdirde pazarın haftada iki defa kurulması, İzmit ve Suadiye pazarlarının aynı gün yapılmamasının temini, Harap bozuk yolların onarılması, bunlardan bir kısmının elektrikle aydınlatılması, şehre kafi cereyan verilmesi, bir kısım mahallelerde çeşme yaptırılması*."

36 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/676.286.1
37 Ahmet Hamit Selgil, (1902, İstanbul- 8 Aralık 1989), Tıbbiye Mezunu asker ve siyasetçi, TBMM VII. dönem Afyon ve VIII. dönem Ankara milletvekili.
38 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/676.286.1 s. 69
39 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/676.286.1
40 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.284.1, s. 68
41 *BCA, CHP K* 490.1.0.0//676.286.1
42 *BCA, CHP K* 490.01.0.0/675.280.1

Çalışma Hayatı: İzmit deniz üssü ve fırka merkezi olduktan ve Kâğıt Fabrikası açıldıktan sonra süratle gelişmiş, şehrin kültür seviyesi hızla yükselmiştir. Bunlar yöredeki iş anlayışını ve çalışma hayatını da etkilemiştir. Bazı köylerde el tezgâhları vardır ve iplikten muhtelif dokumalara kadar yerli ekonominin görünmez aktörleridir. Ancak pamuk ipliği bulunmadığından bu tezgâhlar atıl halde durmaktadır. Taşköprü nahiyesinin köyleri kendilerine iplik temin edilirse üretime başlayacaklarını bildirmişlerdir.

Parti teftiş talimatnamesinin onuncu maddesine göre teftiş edilen kurumlarda ve esnaf arasında mahalli ve milletlerarası akımlar yoktur. Ancak Kâğıt Fabrikası'ndaki işçiler arasında bulunma ihtimali bütün teftişlerde kaydedilmiştir. İzmit o yıllarda iç ve dış göç almaya başladığından halk arasında şu memleketten bu memleketten diye ayırım vardır. Bu parti yayınlarına ve teftiş raporlarına da bulaşmıştır.

Sağlık: Fabrikalar, deniz müesseseleri ve transit yollar üzerinde olması sonucu nüfusun artmasıyla birlikte İzmit'in küçük devlet hastanesi mevcut haliyle ihtiyacı karşılayamaz olmuştur. 1942 yılında "*sokaklarda kalan ve uzak yerlerden gelip hastane kapısında can veren hastalar vardır. Sığınacak bir yer bulamadığı için şehir kenarında boş bir samanlıkta aç ve bakımsız ölen ve kokan da olmuştur."* Durumun nezaketini takdir eden Vali Ziya Tekeli memleket hastanesini programa almış, tahsisatını bulmuş ve arsasını da almış olduğu halde sırf beton demiri bulunmadığından inşaat geri kalmıştır. Bazı yerlerde yeni mektep binaları yapıldığını gazetelerden duyuyoruz. Bunlar gibi İzmit Hastanesi için 25 ton demir bulunsa hastaneye başlamak kabil olacak ve memleketin büyük bir yarası kapanacaktır.[43]

Kocaeli 1930 ve 1940 yıllarında sıtma ve frengi salgınından muzdariptir. 30'ların ortalarında İzmit yakınlarında pirinç ekimi başlamış ve bu çevredeki halkın yüzde 80 kadarını sıtma ve tropika gibi hastalıklara duçar etmiştir. Daha sonra hükümet şehir yakınında pirinç ekimini yasaklamış ve hastalıklara karşı gereken sıhhi tedbirleri de almış ve halk bundan gayet memnun olmuştur.[44] Kandıra'nın köylerinde ve bilhassa Akçaova nahiyesinde frengi özellikle çok yaygın görülmektedir. Akçaova'nın deniz kenarında balıkçılık ve kömürcülükle iştigal eden ve İstanbul ile temasta bulunan köyleri bu hastalığın nâkili olmuşlardır. Kayıtlı olarak Akçaova'da 194, Salmanlı'da 49, Şeyhler'den 81, Kandıra merkez'de 140, nefsi kasabada 140 frengili olduğu belirtilmiştir.[45]

Gölcük'ün bir mahallesi olan Değirmendere'de 1930'larda verem salgın haldedir. Hükümetin ve belediyenin bir doktoru bulunmadığından mücadele yapılamamaktadır.[46]

30 ve 40 'lı yıllarda sıtmaya karşı önlem talepleri çok sıkça yapılmaktadır. Sıtma en çok şikâyet edilen hastalıktır. Satın alınmış olan ekskavatörlerle bataklıkların kurutulmasına çalışılmakta ise de, mevcut bütün bataklıkların kurutulmasına imkân bulunmadığı için, bu hastalığın önüne ancak mikrobu tamamen imha etmekle kabildir. İzmit Memleket Hastanesi'nin ıslahı, nahiyelere sıhhat memurları verilmesi gibi dilekler de yapılmaktaydı.[47]

İzmit'in Derbent nahiyesinde 3000 dönümlük bir bataklık alan sıtma yuvasıdır ve hükümet bu arazinin kurutma işini bir vatandaşa vermiş, ancak o şahıs kurutmayı yapmadığı gibi, araziyi kendi zimmetine geçirmek için mahkemeye başvurmuştur. Dahiliye Vekaleti ile mahkeme ve köylüler bu arazi üzerine ihtilafa düşmüşler ve köylüler mağdur edilmiştir.[48] İlde bulunan bazı bataklık arazilerin kurutulması hem sıtma ile mücadele açısından hem de yeni tarım alanları kazanmak bakımından önemlidir. Ancak bu bataklık kurutma işi ilin

43 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.284.1, s.68
44 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.280.1
45 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.283.1
46 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.280.1
47 *BCA, CHP K* 490.1.0.0/675.280.1
48 *BCA, CHP* K 490.1.0.0/675.283.1

imkânlarıyla başarılamayacağından merkezi hükümetin buna destek vermesi gerektiğini ifade etmiştir.[49]

Karamürsel'de Çavuş Çiftliği ve civarında bulunan bataklık yüzünden o mıntıkada sıtma vardır. Pamukova ve Mudurnu Bataklıklarının kurutulması ile ilgili projelerin hazırlandığı, ancak "*vekâlet kadrosunda bulunan fen memurlarının birçoklarının askerde bulunmaları hasebiyle, su işlerinin bu mıntıkada daha fazla"* çalışamayacağı, ancak ileride Kocaeli bataklıklarının tetkikine başlanacağı Hükümet'ten Genel Sekreterliğe yazılmıştır.[50]

Eğitim: O dönemde Kocaeli eğitim alanında oldukça geri durumda bulunmaktaydı. İ. Dıblan' ın 29. 9 1939 tarihinde yazdığı teftiş raporundaki şu ifadeler bunu göstermektedir: "İlk mektepler ihtiyacı tamamı ile tatmin etmiyorsa da şimdilik *kâfi* görülebilir. Muhtelit bir ortamektebi var. *Fakat lisesi bulunmadığı için bu tahsil derecesini yapmak isteyenler çok müşkülat çekiyorlar. Fakir olanlar bu tahsilden büsbütün mahrum kalıyorlar. Orta halli olanlar Sayın Nafıa Vekilimiz Ali Çetinkaya'nın yüksek himmet ve müsaadeleriyle ayda üç lira gibi çok cüz'*î bir ücret mukabilinde her gün İstanbul*'a kadar gidip geliyorlar. Vilayet merkezinde bir lise açtırılmasını maarif vekilimizden bilhassa bekler ve rica ederim*." Bu yıllarda nahiye merkezlerinde ve bazı büyük köylerde ilkokul vardır. Lise bulunmadığından tahsil yapmak isteyenler için İstanbul'da bir yurt açılmıştır. Bu yurttan yüksek tahsil gençliği de faydalanmaktadır. Karamürsel'de beş sınıflı bir ilk mektep varsa da, devam eden 400 öğrenciye dar gelmektedir.[51]

19 Kasım 1943 tarihli CHP İzmit Kongresinde maddeler halinde hükümete sunulan dileklerden yirmincisi İzmit'te bir lise açılmasına yönelik olan dilekti.[52] Bu kongrede "*devamlı söz verilmekte, bir türlü bu kalabalık şehre lise açılmamaktadır"* şeklinde şikâyetler dile getirilmiştir. "*Vilayet idare heyetinde bile lise ve yüksek mektep mezunu bulunmayan bu şehirde"* ifadesi her şeyi anlatmaktadır. Şehrin ortasında bugün deniz komutanlığı olarak kullanılan bir eski Fransız Lisesi vardı. Komutanlık oradan başka yere taşınmalı ve o binada İzmit Lisesi açılmalıdır.[53]

Gölcük'ün bir mahallesi olan Değirmendere'de beş sınıflı bir ilkokulun varlığından memnunlar. Kandıra'da bulunan ve ihtiyacı karşılayan bir binanın duvarlarında oluşan çöküntüden dolayı Nafıa Müdürlüğünün raporu ile bu binada eğitime izin verilmemiştir. Tamirat için 3 bin liraya ihtiyaç olduğu, o miktarın da ilin bütçesinde bulunmadığı gerekçesi ile 20 bin liraya mal olan binanın çürümeye terk edilmesi Dıblan'ı rahatsız etmiş ve Maarif Vekilinin yardımını istemiştir.

Sosyal Hayat: Yöre o yıllarda göç almaya başlamış olduğundan farklı memleketlerden gelme farklı kültürde insanlar bir arada yaşamaktadırlar. Bu yönüyle sosyal hareketlilik çok yavaştır. Çünkü her göçmen grubu kendi içine kapalı bir yaşantıyı tercih etmektedir. Birbirlerine fazla güvenmedikleri gibi hükümete de pek güvenmemektedirler. 1938 ve 39 teftişlerinde yaptıkları taleplerin hiç birisi karşılanmayınca, 1940 teftişinde Gebze Molla Fenari nahiyesinde partililer hiçbir talepte bulunmamışlar, bunu açıkça söylemişlerdir.[54] Diğer bir ifade ile Tek Parti laçkalığı vatandaşın ümitlerini bitirmiş, onları siyasetten ve Parti'den soğutmuştu.

49 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.281.1*
50 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.284.1*, s. 48
51 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.280.1*
52 O zamanki Kocaeli'ye şimdiki Sakarya İli de bağlı olduğuna göre bu iki ilde, hatta Bolu ile birlikte üç ilde tek bir lisenin bulunmaması büyük eksikliktir. Sadece Arifiye Eğitmen Mektebi vardır ve 1940 yılında Köy Enstitüsüne çevrilmiştir. Halktan mektep vergisi alındığı halde Cumhuriyetin ilk 20 yılında bu üç ile lisenin açılmamış olması söylendiğinin aksine Tek Parti hükümetlerinin eğitim ve yatırımlar konusunda ne kadar başarısız olduklarını göstermektedir.
53 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*
54 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.283.1*

Halk arasında ırkçı veya etnisite temelli yorumlara ciddi bir eğilim vardı. "*Muhtelif bölgelerinde Laz, Çerkes, Abaza ve Gürcü dilleri konuşulan bu vilayetin irfan seviyesini yükseltip Türk hars ve kültürünü tamamlamak bir vazifedir.*" Hamit Selgil, Parti'nin 19 Kasım 1943 tarihli merkez Kaza Kongre'sindeki 49. dilekle ilgili olarak "*bir Ermeni mütegallibenin köylünün elinden almak istediği arazi*" ifadesini kullanmıştır. Söz konusu dilek şöyledir: "*Hikmetiye köyünün mutasarrıf olduğu araziden bir kısmı Ermeni'den dönme Remzi Mende tarafından tesahup edilmek istenilmekte,(...)köylü senelerden beri mahkemelerde"* uğraşmaktadır.[55] Burada görülüyor ki, bir vatandaş ihtida etmiş olduğu halde vekil tarafından hâlâ "*Ermeni*" olarak adlandırılıyordu. Hâlbuki halk bile en azından *"Ermeni'den dönme"* ifadesini kullanmıştı.

Ermenilerle ilgili halk arasındaki algının Kocaeli yöresinde nasıl olduğuna dair de elimizde bir ilgi mevcuttur. Tekirdağ mebusu ve Kocaeli bölgesi müfettişi Rahmi Apak 15 Haziran 1942 tarihli raporunda Tek Parti devri şartlarına göre oldukça cesur sayılabilecek eleştirilirlerini şu cümlelerle yapmıştır:[56] "*Bahçecik denen mevki bundan otuz yıl önce beş altı bin nüfuslu bir Ermeni medeniyet merkezi idi. Bütün sokakları kaldırımlanmış, İstanbul evlerinden daha güzel evlerle süslenmiş, şehrin kanalizasyonu yapılmış ve İzmit'e güzel bir şose ile bağlanmış idi. İpek böceği şehrin başlıca geçim ve gelir kaynağı idi. Altı yedi kadar ipek fabrikaları vardı. Şimdi otuz yıl sonra bu medeniyetin yerinden yeller esiyor. Bugünkü nüfusu 1800'dür. Ermenilerin bıraktıkları güzel konakların mühim bir kısmı yıkılmış, kanalizasyon bozulmuş, kaldırımlar harap olmuş ve İzmit-Bahçecik şosesi ise araba işlemez bir hale gelmiştir. Halk alabildiğine tembeldir. Tütün, mısır ve buğdaydan başka bir şey ekmiyor ve zamanın büyük bir kısmını kahvehanelerde geçiriyor. Hava güzel, su mükemmel, zenginlik kaynağı olan toprakları yerli yerinde. 18 Yıllık cumhuriyet devrinde hiçbir vali elini uzatıp buraya dokunmamış ve hiçbir umran eseri yaratılmamış. Adeta bir yüz karası*.[57]" Apak'ın valileri suçlamasını anlıyoruz, kendisini seçimsiz bir sistemle milletvekili yapan "Şef"lerini ve onların hükümetlerini suçlayamayacağına valiye vurmak kolaydır!

İzmit Sosyal hayatındaki en önemli hususlardan biri kamu görevlilerinin yolsuzluk ve istismarı ile ilgili vaziyetler ve bunların sonuçlarıdır. Bu konuda yüzlerce şikâyetlere örnek olsun diye Parti'nin 1943 İl kongresinde Nebihoca köyü için yapılan şu dilek herhalde çok manidardır: "*Orman muhafaza erleri fena bir itiyada alışmaktadırlar. Çok saf ve temiz bir şekilde askerlik vazifesine başlayan bir er üç dört ayda değişmekte ve odun kömür işi yapan köylünün haraçgüzarı olmaktadır. Bu hal çok açık ve çok acıklıdır. Buna derhal ve kat'î bir son verilmesi temennisi"* dile getirilmiştir.[58] Bu belgede farklı sayfalarda orman muhafaza memurlarının yolsuzlukları ve hatta organize kereste kaçakçılıklarından bahsedilmektedir.[59]

İzmit'in 1940'lardaki sosyal, ekonomik, idari, mali, eğitimsel ve kültürel durumlarını kavrayabilmek için 19 Kasım 1943 tarihli CHP Merkez İlçe Kongresi'ndeki partili vatandaşların dilek ve temennilerine bakmak gerekir. Bu kongrede 112 adet dilek ve şikâyet kayda geçirilmiş ve ilgili makamlara sunulmuştur.[60] Merkezin dilek ve talepleri olduğu gibi, ilçeler ve bazı köyler adına bile talepler yapıldığı görülmektedir. Genel şikâyetler olarak sıtmaya karşı bataklık ıslahı ve kinin talebi, diğer salgın hastalıklarla ilgili talepler

55 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*
56 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.284.1*
57 Hamasetin Türkiye'ye neler kaybettirdiğinin ifadesi ve itirafı gibi sözler. 'Ermenilerin sürülmesinden sonra onların bu mamur beldesini böyle harabeye çevirdik' diyemiyor da, "*hiçbir vali buraya el atmadı*" diyor. Vali el atsa ne olacaktı? El attıkları yerleri çok mu imar ettiler? Ermeniler zamanındaki imarı valiler mi yapmışlardı? *"18 Yıllık cumhuriyet devrinde hiçbir umran eseri yaratılmamış"* imiş! Mevcudu tahrip etmeseydik yeterdi!
58 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*, s.60
59 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*, s. 11-13.
60 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*

ve Memleket Hastanesi talebi, köylere sıhhat memuru gelmiyor şikâyeti, başta ormancılar olmak üzere kabzımallar ve bazı memurların yolsuzlukları, okul yapımı ve öğretmen talepleri, İzmit gibi bir büyük şehirde lise bulunmamasından yakınma ve bir lise açılması, İzmit'te bir sanat okulu açılması, şeker pancarı ekimine müsaade edilmesi, Demiryolunda Erman Lokanta bahçesinde geç saatlere kadar içki âlemi yapılmasından çevredeki ailelerin rahatsızlık duymaları, söz konusu içki âleminin men edilmesi, İzmit'te bir hayvan emtia panayırının açılması, yol yapımı, içme ve kullanma suyu temini, elektrik talepleri... Bu taleplerin bazıları yazımız içinde değerlendirilmiştir. Ancak bazıları da var ki o zamanki "*her şeyi devlet yapmalıdır*" anlayışının göstergesidir. Bunlardan bazıları: Sellerin cedit mahallesine getirdiği toprakların temizlenmesi, hayat pahalılığını azaltmak için kontrolün artırılması, Çene suyunun daha muntazam tevzii, mezbahaya bir baskül alınması, Eski hamam yerinin düzeltilmesi, Kayabaşı aralık sokağındaki yığınların kaldırılması, Bağçeşme semtine bir umumi hela yaptırılması, birçok yere çeşme yapılması, bazı yollara dökülen taşların kaldırılması...

Bürokrasi: Rahmi Apak 15 Haziran 1942 tarihili bir önceki raporunda vali, vali muavini ve belediye reisinin Kocaeli'de yolsuzluklarından şikâyet etmişti. "*Ahlak bakımından çok aşağı bir durumda bulunan Vali Muavini ...'in yolsuzlukları ve Belediye reisi ile birlikte Kaza idare heyeti reisi (...) aleyhinde suç tertip ve isnadına kadar giden kötü hareketleri hakkında maruzatta bulunulmuş olduğundan bu vadide işi uzatmayarak vali, vali muavini ve belediye başkanının tarzı hareketlerini kati surette tespit ederek (...) aydınlatmak için Vekâletçe kuvvetli bir müfettişin İzmit'e gönderilmesi lazımdır.*"[61] Parti, Apak'a göre Kocaeli'de kötü ellerdedir. Belediye ve Parti birbirine hâkim kişiler, hasım "*iki ordugâh*" gibidir. Belediye Reisi ve arkadaşlarının çoğu Vekil'e göre itimada layık olmayan kişilerdir. Reis "*zeki, fevkalade hitabet kabiliyetli, mücadeleci bir arkadaştır. Fakat yalancıdır. Sıkılması azdır. Utanması noksandır, küstahtır. Suiistimallerle ilişkilidir. Binaenaleyh belediye reisliğinde bulunması ve Halk Partisi idare heyetlerinde vazife verilmesi katiyen doğru değildir. Eski vali Hamit Özkay zamanında celp edilen müfettişlerce belediye işleri yüzünden 12 kadar maddeden dolayı mahkemeye verilmiş olup her ay bu maddelerden birisi veya diğerinin beraatı için uğraşmaktadır. Son zamanlarda dedikoduyu mucip bazı hareketleri devam etmektedir. Belediyeye ait gazinoda komisyon yaptığı ve bu gazinonun 600 lira tutan yıllık elektrik sarfiyatını belediye meclisi kararıyla affettirdiği söylenmektedir. İzmit Valisi Bay Ziya Tekeli'nin yakın sevgi ve güvenini sağlamış olduğundan gaz tevzii, kumaş tevzii ve sair gibi işler kendisine verilmekte ve bu münasebetle birçok haksız hareketler şayi olmaktadır. Belediye intihabı yaklaşmakta olduğundan (Reis)... 'in taraftar kazanmak için bu tevzi işlerinde kayırıcı davrandığı söylenmektedir.*"[62] Daha böyle bir sürü iddialar…

Köyler hakkında da şikâyet ve kayıtlar raporlara girmiştir. 31.1.1938 tarihli teftiş raporundan[63] şunları alıyoruz: "*Halkımızın köy kanununun köylülerden alınmasına amil olan köy kalkınma parasının suret-i tevzi ve tahsilindeki yolsuzluğun önüne geçilmesi hakkında haklı dilekleri"* dikkate alınmalıdır. Bu konuda Kocaeli'de de şikâyetler olmaktadır.

Kocaeli'de görevli kaymakam ve nahiye müdürleri müfettişlerden oldukça kötü not almışlardır. Hastalık, tembellik, zati teşebbüs fıkdanı, enerjisizlik, beceriksizlik, lakaydilik ve anormallik gibi noksanlarla kırtasiyeciliğe kapılmış ve sadece kendilerini yukarıya beğendirme derdindeler. Halka ve ülke işlerine bir hizmetleri yoktur.[64]

61 *BCA, CHP K 490.1.0.0/275.1102.1*
62 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.284.1,* s. 9-10.
63 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.280.1*
64 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.283.1*, s.28,51.

Altyapı ve Şehircilik: CHP İzmit Merkez İlçe kongresinde 19 Kasım 1943 tarihli dilek ve temenniler İzmit ve ilçelerinin sosyoekonomik durumunu şehircilik ve diğer altyapı vaziyetini bütün ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Birçok köyün ismi ile ihtiyaçlarının listesini burada görüyoruz. Bu rapor baştan sona bir yolsuzluklar ve ihbarlar listesi gibidir.[65] Dönem altyapı yatırımları bakımından yurdun her yeri ile aynı kaderi paylaşmaktadır. Acil yatırımların bile yapılmadığı, hatta partililerin bile daha önceleri söyleyip de yaptıramadıkları dilekleri için tekrar söylemekten imtina ettikleri raporlara girmişti. Devlet ve kurumlarının yatırımları şöyle dursun, kendilerinin verdikleri hasarlarını bile telafi etmiyorlardı. Karamürsel'in Ereğli köyündeki iskeleyi DDY Tayyar Vapuru bir kaza eseri olarak yıkmış, zararı Münakalat Vekâleti de kabul ettiği halde yapmamışlar, başka devlet kurumları da oralı olmamışlar, halk uzun süre çeşitli makamlara derdini boş yere anlatıp durmuştur.[66]

1942 raporlarında Kocaeli'nin yollarının yapılmakta olduğu, artık köylülerin de araba kullandıkları, İstanbul'a ve Bursa'ya bağlanan İzmit'in bu sayede gelişeceği belirtilmiştir. Aynı şekilde İzmit-Sakarya, İzmit-Yalova, İzmit-Geyve yolları hem üzerlerindeki köprüler, hem de yolların tamamlanması işi Nafia Vekâleti'nin tahsisatı yetersiz olduğundan Vilayet imkânları da seferber edilerek tamamlanmıştır. Bu konuda Vali Ziya tekeli büyük gayretlerle çalışmaktadır.

Ali Dikmen ve Fuat Sorağman'ın 24 Mart 1942 tarihli raporlarına[67] göre Anadolu demiryollarının yeni tarifesi Kocaeli taşımacılığına büyük darbe vurmuştur. Eski tarifede insanlar İstanbul-Kocaeli-Sakarya hatlarında günübirlik seyahat yapabilirken, yeni tarife buna imkân vermemekte idi. Halkın şikâyetleri sürmektedir. Eski tarifede hat boyunca gerek İstanbullular, gerek Kocaelililer aynı gün içinde vilayeti bir günde boydan boya gidip geliyorlardı. Yeni tarife ile buna imkân kalmamıştır. Yolcunun yoğun olduğu saatlerde tren seferleri konulması istenmiştir. Ek seferler konursa bu problemlerin halledilebileceği belirtilmiştir.

Vilayet imkânlarıyla bozuk yolların düzeltilme imkânı olmadığını söyleyen müfettiş, İzmit-Gölcük- Tuzla yolunun derhal yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Türk şehirciliği ve mimarisi bakımından önemli olduğunu düşündüğümüz bir eleştiriyi de örnek olarak kaydediyoruz: Afyon Mebusu Hamit Selgil şöyle yazmış. "*Halkevi binası yeni, büyük, deniz kenarında ve etrafı açık olmak dolayısıyla ferahlıca bir binadır. Yalnız binanın hususiyeti deniz kenarında olduğu halde deniz göstermemek için*[68] *mimarının elinden geleni yaparak muvaffak olmasıdır. Penceresiz sinema binası denize muvazi her gün oturulup çalışılacak, konuşulacak olan salon, odalar kısmı denize amud olarak konulmuştur. Yukarı katın denize bakan odalarının önü bir hol halinde bırakılmak ve pencerelerin tam göze gelecek yerleri kalın beton mânialarla* süslenmek suretiyle denizi seyretmek *imkânsız hale gelmiştir. Deniz cephesinin önü güzel bir rıhtım ile süslüdür. Binanın rıhtıma kadar olan kısmını Belediye bu sene bahçe haline getiriyor. Şimdiye kadar tren yoluna muvazi olan ana caddeden görülmesine bir takım eski dükkânlar ve binalar mani oluyordu. Belediye bu dükkânları istimlâk ederek binanın önünü açmıştır. Bu istimlâk henüz tamamlanmamıştır. Ana cadde ile bina arasında mimarisi olmayan ve yakın bir zamana ait olup Rum ustalar tarafından iki katlı bir Rum mektebi şekline benzetilerek yapılan bir cami vardır. Bu camiin de yıkılması hakikaten çok iyi olacaktır."*[69]

65 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*, 60-70. Bu konuda Ağaoğlu Ahmed Bey cumhuriyet bürokrasi kültürünün Osmanlı'dan miras ve hiç değişmemiş olduğunu belirtmiştir. Ona göre halka tepeden bakan Bab-ı Âlî kültürü Anadolu'da değişmeden yaşamaktadır. Bkz. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yay, Ankara 1999, s. 207-208; Ağaoğlu Ahmed, *Gönülsüz Olmaz*, Ankara 1941.

66 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.283.1*

67 *BCA, CHP K 490.1.0.0/675.284.1*, s. 63-65.

68 Bizim mimarlar ve mühendisler bu konuda gayet mahirdirler.

69 *BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1*, s.69-70. Acaba söz konusu cami'in yıkılma isteğinin gerçek sebebi "Rum mektebi"

Sonuç

Kocaeli İlindeki sosyoekonomik hayat 1930'ların sonlarından 1943 yılına kadar geçen dönemde CHP milletvekillerinin ve müfettişlerinin raporlarına böyle yansımıştır. İl bu dönemde göç almaya başlamış olduğundan farklı kültürlerin kaynaşma(ma) problemleri görülmektedir. İş hayatında Musevi ve Ermenilerle Balkanlı, Karadenizli ve başka yörelerden gelen insanlar geleceğin kozmopolit İzmit'ini oluşturmaya hazır halde görülmüştür. Orman tahribi ve koruma memurlarının yolsuzluğu, tarımda yeni türlerin denenmesi, tohum ıslahı çalışmaları, bataklık kurutma ve heyelan önleme gayretleri hem tarım, hem de sıtmaya çare olarak yapılmaktadır. Cumhuriyet kurulalı 20 yıl olduğu halde hala İzmit'te ve il genelinde bir lise açılmış olmaması, erken Cumhuriyet döneminin yatırımlar konusundaki başarısızlığını göstermektedir. Üstelik halktan okul vergisi devamlı alınmıştır. İlde ulaşım Anadolu demiryolundan dolayı iyi sayılmakta ise de, köyler ve ilçeler arası yol yapımı yetersiz ve mevcut yollar bozuk olduğundan, köylerden tütün ve diğer mahsulleri getiren üreticilerin günlerce yollarda kaldıkları, İzmit'te hastaların ve köylülerin sokakta yattıkları şikâyetleri üzüntü vericidir.

Teftiş esnasında Vali ve Belediye başkanının farklı iki hizbin başı gibi görülmeleri, bu yolda birçok şikâyetlerin bulunması bir başka kanayan yaradır. Bürokraside yaşanan usulsüzlüklere ilave olarak, iş hayatında da yolsuzluk şikâyetleri görülmüş, ancak daha çok iş hayatındaki yolsuzlukları müfettişler "*Ermeni" ve "Yahudi*" unsurların milli hasletlerine hamletmişlerdir! Sanki "*Türk yolsuzluk yapmaz"* anlayışı hamasî bir kesin inanç ve peşin kabul gibidir.

Ormanların ve zeytinliklerin o yıllarda daha yaygın olduğunu, ama hızla tüketilmekte ve yok olmaya doğru gitmekte olduklarını yazılanlarda görüyoruz. Tütün, ipek kozası, üzüm ve ketencilik de ilde önemli bir ekonomik değer olarak biliniyordu.

Bu çalışma ilin partili milletvekillerinin ve parti müfettişlerinin bir kısım notlarına, raporlarına ve sair metotlarla verdikleri bilgilere dayandığı için eleştiriler samimi birer itiraf kabul edilmeli; ancak birçok eksiklik ve hatalar partinin ve iktidarın kusuru sayılacağından, onların bazen gizleneceği de kabul edilip anlayışla karşılanmalıdır. İlin gelişme seyrini, problemlerini ve o denemdeki genel manzarasını gösterecek ipuçları bu raporlarda görüyoruz. Diğer belge ve bilgi kaynaklarıyla da karşılaştırılınca ilin sosyoekonomik tarihi bütün açıklığı ile ortaya çıkmış olacaktır.

benzerliği midir? Yoksa o devirde birer bahane ile yıkılan cami' örneklerinden biri ile mi karşılaşıyoruz? Rum mektebine benziyor diye cami' yıkmak ne kadar haklı gerekçe olabilir? Biz değil miyiz Rum kiliselerini fetihten sonra bir mihrab, minber ve minare ekleyerek camiye dönüştüren? Cami mektebe benziyormuş! Ne büyük kusur!? Yık gitsin! Çağdaşlık mı Vandalizm mi?

KAYNAKLAR:

Arşivler:

BCA, CHP K 490.1.0.0/675.280.1

BCA, CHP K 490.1.0.0/675.281.1

BCA, CHP K 490.1.0.0/675.283.1

BCA, CHP K 490.1.0.0/675.284.1

BCA, CHP K 490.1.0.0/676.285.1

BCA, CHP K 490.1.0.0/676.286.1

BCA, CHP K 490.1.0.0/275.1102.1

Gazeteler:

Cumhuriyet, 1 Şubat 1950

Kitaplar:

Ağaoğlu Ahmed, *Gönülsüz Olmaz*, Ankara 1941.

Koçak, Cemil; *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yay. İst, 2003.

Mardin, Şerif "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol" *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yay, İstanbul 1991.

Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yay, Ankara 1999.

Sakal, Fahri; Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı, Samsun 2007.

Makaleler:

Koçak, Cemil; "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İst. 1992, s. 459-494.

Koçak, Cemil; "Tek-Parti döneminde CHP Parti Müfettişliği'ne İlişkin Ek Bilgiler", (şurada), *Mete Tunçay'a Armağan*, (Derl. Mehmet Ö. Alkan ve diğerleri), İletişim Yay. İst, 2007, s. 675-681.

KARA MÜRSEL ALP

KOCAELİ'NDE VATAN CEPHESİ

Fatih ÖZÇELİK*

Giriş

14 Mayıs 1950 seçimleri Türk demokrasi tarihinin dönüm noktalarından birisi oldu. Demokrat Parti oyların % 52,7'sini alarak 487 sandalyeli TBMM'ye 415 milletvekili gönderdi. Cumhuriyet Halk Partisi ise oyların % 39,4'ünü alarak 69 milletvekili gönderebildi.[1] Böylece Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yılı bulan iktidarı sona erdi ve 10 yıl sürecek olan Demokrat Parti iktidarı başladı. Demokrat Parti'nin bu seçim zaferi gelişmekte olan devletlerin siyasi ve toplumsal yaşamında ender görülen bir başarıydı. Çünkü devlette kök salmış yönetici partiden iktidarı devralmak pek kolay değildir.[2] Bu nedenle kimilerince 1950 seçimleri "Beyaz İhtilal" veya "Kansız İhtilal" olarak değerlendirilir.[3] İktidar ilk kez şeffaf ve demokratik bir seçimle el değiştirmiş oldu. Halkın içerisinden gelen ve her türlü meslek grubundan vekillerin oluşturduğu bir meclis ortaya çıktı.[4]

Demokrat Parti 1950 yılından 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar geçen süreçte girdiği 3 genel seçimde de seçimleri kazanarak iktidar olmayı başardı. Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti tarafından 1950-1954 yılları arasında matbuat da ve diğer alanlardaki özgürlüklerin genişletilmesi yönünde önemli adımlar atıldı. Bu dönemde ekonomi de alınan kararlar ve bu kararların ekonomiye olumlu yansıması halkın genel memnuniyetini de arttırdı.[5] Vergiler ile milli gelir arasında denge kurulması, milli gelir artışını gerçekleştirerek devlet gelirlerinin artmasını sağladı. Uygulanan tarım ve para politikalarıyla ülke hızlı bir kalkınma sürecine girdi. Demokrat Parti'nin özellikle de ekonomideki en önemli gelişme hamlesi tarım alanında gerçekleşti. Tarım da hızlı bir makineleşme sürecine girilmesiyle tarımsal üretim arttı.[6] Özgürlüklerin genişletilmesi ve ekonomide ki olumlu gelişmeler 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'nin yeni bir seçim zaferi kazanmasını sağladı.

* Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: fatihozcelik@duzce.edu.tr

1 Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler, Ankara*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 321.

2 Özer Özçelik, Hüseyin Önder ve Yavuz Odabaşı, "Atatürk'ten Menderes'e Türkiye'nin Ekonomi Politiği (1923-1960)", *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi,* editörler Talip Kabadayı, Dilşen İnce Erdoğan, Hüseyin Üreten ve Gülay Gündeay, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012, s. 85

3 Süleyman İnan, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi,* Anı Yayıncılık, Ankara 2007, s. 118.

4 Şerif Demir, "Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954), *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi,* editörler Talip Kabadayı, Dilşen İnce Erdoğan, Hüseyin Üreten ve Gülay Gündeay, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012, s. 24.

5 Zehra Arslan, "Trabzon'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 -27 Mayıs 1960)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Kış 2013 sayı 36, s. 130.

6 Özer Özçelik, Hüseyin Önder ve Yavuz Odabaşı, a.g.m., s. 93.

Oyların % 58,4'sını alarak 541 sandalyeli meclise 503 milletvekili soktu.[7]

1954 yılı genel seçim zaferiyle Demokrat Parti halk nezdindeki itibarını daha da sağlamlaştırdı. Bu seçim zaferinin verdiği güvenle Demokrat Parti politikalarını serleştirmeye başladı. Basın özgürlüğünü zedeleyecek kanuni düzenlemelere gidilmesi, Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi[8] adli kaza mercilerindeki hâkimler üzerinde baskı kurma anlamına gelebilecek düzenlemelerin yapılması muhalefetin tepkisini çekti.[9]

1957 yılına gelindiğinde Demokrat Parti ile muhalefet arasındaki siyasi gerilim daha da arttı. Bunun üzerine Demokrat Parti, ülke genelinde ve parti içinde yaşanan birtakım gelişmeleri dikkate alarak 1957 yılında erken genel seçim ilan etti. Erken seçim kararı üzerine Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi işbirliği kararı aldı.[10] Ancak muhalefetin birleşme çabaları, hükümetin seçim kanununda yaptığı bir değişiklik[11] ve kendi aralarında tam bir mutabakat sağlayamamaları nedeniyle mümkün olamadı.[12]

1957 genel seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti oyların % 48,6'sını alarak üçüncü kez tek başına iktidar olmayı başardı ve TBMM'ye 424 milletvekili soktu. Ancak 1954 yılında yapılan genel seçim sonuçları dikkate alındığında Demokrat Parti'nin oy oranında % 9,8'lik bir düşüş söz konusu oldu. Ayrıca 503 olan milletvekili sayısı 424'e geriledi. Cumhuriyet Halk Partisi ise % 41,4 oy aldı ve TBMM'ye 178 milletvekili gönderdi. Önceki seçime göre oy oranında % 6,3'lük bir artış meydana geldi. Diğer partilerde ise durum şöyle gerçekleşti. Cumhuriyetçi Millet Partisi oyların % 6,5'ini alarak dört milletvekili çıkarttı. Hürriyet Partisi oyların % 3,5'ini aldı ve TBMM'ye dört milletvekili göndermeyi başardı. Vatan Partisi ise sadece İstanbul ve İzmir'de seçimlere girdi ve hiç milletvekili çıkaramadı.[13]

İktidar ile muhalefet arasında seçim sürecinde yaşanan gerginlikler, seçim sonrasında da sürdü ve bazı yerlerde istenmeyen olaylar yaşandı. Seçimden sonra siyasi tansiyon düşmedi aksine daha da arttı.1957 yılı seçimlerinden sonra muhalefet Demokrat Parti iktidarına karşı mukavemetini daha arttırdı. Seçimlerden yeni çıkılmış olmasına rağmen başta ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere muhalefet partileri sanki seçime gidiliyormuş gibi bir propaganda faaliyetine giriştiler. Başbakan Adnan Menderes'in diktatörlüğe özendiği ve Demokrat Parti'nin memleketi sattığı yönünde kampanyalar yürütmeye başladılar.[14]

1958 yılına gelindiğinde ise muhalefet partileri arasında parti birleşmeleri söz konusu olmaya başladı. Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşeceği, liberal bir düşünceye sahip Hürriyet Partisi'nin de Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılacağı söylentileri dönemin ulusal ve yerel basınında sıklıkla gündeme gelmeye başladı. Birleşme söylentileri 1958 yılının sonbaharında gerçekleşti. İsmet İnönü'nün Heybeliada'daki evinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Hürriyet Partisi ileri gelenleri toplandılar ve Demokrat Parti'ye karşı "Güç Birliği" oluşumu kararını aldılar. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Hürriyet Partisi'nin borçları ödendi ve partinin Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılma süreci başlatıldı. Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisi mensupları da iki partinin birleşmesi için çalışmalara başladılar.[15]

7 Yasemin Doğaner, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitapevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 31.
8 Arslan, a.g.m., s. 130.
9 Zehra Arslan, "Vatan Cephesi Davası (Kararname, Savunmalar ve Karar)", *HistoryStudies: International Journal of History*, Volume 4, Issue 2, July 2012, s. 3.
10 Arslan, a.g.m., s. 19.
11 Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmlere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s. 26.
12 Arslan, a.g.m., s. 19.
13 Doğaner, s. 31.
14 Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları VI, Vatan Cephesi Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. VI.
15 Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne 24 Kasım 1958'de resmen katıldı. Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye

Vatan Cephesi, 1957 genel seçimleri sonuçları ve muhalefet partilerinin birleşme çabalarına karşı Demokrat Parti iktidarının verdiği bir cevap oldu. Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa'da hem halka hem de il kongresinde yaptığı konuşmalarda muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı Vatan Cephesi'nin kurulacağını ilan etti. Başbakan Adnan Menderes, Manisa il kongresinde yaptığı konuşmada, "*politika ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı bir Vatan Cephesi'ne katılmasını" istedi*[16] ve ilk Vatan Cephesi Ocağı da İstanbul'da açıldı.[17]

Başbakan Adnan Menderes'in muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı Vatan Cephesi'nin kurulacağını ilan etmesi ve tüm vatandaşları bu yeni oluşuma katılmaya davet etmesi üzerine Kocaeli'nde de Vatan Cephesi oluşturuldu ve il genelinde bu oluşuma büyük rağbet gösterildi. Cumhuriyet Halk Partisi'nden ve diğer partilerden Demokrat Parti'ye yoğun katılımlar oldu. Kocaeli'ndeki Vatan Cephesi'ni ele aldığımız bu bildiride dönemin yerel basını, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden edindiğimiz belgeler, telif ve tetkik eserler dikkate alınarak hazırlandı. Böylece Kocaeli halkının bu siyasi gelişmeler karşısında takındıkları tutum ve Kocaeli'ndeki siyasi atmosfer tanıtılmaya çalışıldı.

1958 Yılında Kocaeli'nde Vatan Cephesi

12 Ekim 1958 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in Manisa'da yaptığı konuşmada muhalefete karşı Vatan Cephesi'nin kurulacağını duyurmasının hemen akabinde ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Kocaeli'nde de Vatan Cephesi oluşturuldu. Kocaeli'nde Vatan Cephesi'ne vatandaşlar büyük ilgi gösterdiler. Başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere diğer partilerden Demokrat Parti'ye kitlesel katılımlar oldu. 3 Aralık 1958 tarihinde Kandıra kazasının Kaymas bucağına bağlı Erikli köyünden 38 kişi üyesi bulundukları partilerden istifa ederek DP'ye ve Vatan Cephesi'ne katıldıklarını telgrafla Başbakan Adnan Menderes'e bildirdiler. Vatan Cephesi'ne katılanlar Başbakan Adnan Menderes'e çektikleri telgraflarda cepheye katılma nedenlerini de belirmekteydiler. Ankara'ya çekilen telgrafta 38 kişi adına Ahmet Gürpınar "*Konuşmalarınızı radyoda dinlemekte, gazetelerde okumakta ve takip etmekteyiz. Kocaeli millet vekillerimiz ve sayın B.M.M. reisimiz Refik Koraltan Bey, Cemal Tüzün, Ömer Cebeci, Nüzhet Unat ve Dursun Erol'un konuşmalarını bizzat dinlemekte ve yazılı işleri gözlerimizle görmekte ve müşahede etmekteyiz buna rağmen mensubu bulunduğumuz CHP ve CMP'den istifa ederek D.P saflarına iltihak ettiğimizi sayg*ılarımızla arz ederiz" demekteydi. DP'ye katılanların 20'si CHP'den, 9'u Hürriyet Partisi'nden ve 9'u Cumhuriyetçi Köylü Partisi'nden istifa etmiştir.[18]

Erikli köyünden 38 kişinin çeşitli partilerden istifa ederek Vatan Cephesi'ne katılıp Demokrat Parti'ye geçişinden sonra yine Kandıra'nın Kaymas bucağına bağlı bir köy olan Seyit Aliler'den 31 kişi daha 4 Aralık 1958'de CHP'den istifade ederek Demokrat Parti'ye üye oldu. 31 kişi adına Başbakan Adnan Menderes'e telgraf çeken İsa İnci, tek parti döneminde vatandaşların tabutluklarda inletildiğini, sorgusuz sualsiz kurşuna dizildiğini, karakollarda dayak atıldığı gibi CHP'ne ağır ithamlarda bulunmuştur. Ayrıca seçilmedikleri halde dört sene kadar gayri meşru olarak hükümeti ellerinde tutmuş olduklarını, günün diktatörleri bugün Demokrat Parti hükümetini hürriyetsizlikle itham ettiklerini söylemiştir. İsa İnci, telgrafının sonunda ülkedeki yaşanan son gelişmelerde CHP'yi samimiyetsizlikle suçlayarak şahsi hırs ve ihtiraslarından başka bir gaye gütmediklerini ve vatandaşı da yalan yanlış beyanlarla kendi arzularına alet ettiklerini bu nedenle mensubu bulundukları CHP'den istifa ederek DP'ye girmeyi bir vatan borcu olarak kabul ettiklerini ve vatan

Köylü Partisi 16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adıyla birleştiler. Gürsoy Naskali, a.g.e., s. VI.

16 Ayşe Elif Emre Kaya, Zakir Avşar, "Demokrat Parti'nin Sivil Toplum Üzerinden Bir Siyasal İletişim Denemesi: Vatan Cephesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 2, February 2013, s. 402.

17 Gürsoy Naskali, a.g.e., s. VI.

18 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1

cephesinde yer aldıklarını belirtmiştir.[19]

Kocaeli Milletvekili Cemal Tüzün ve DP il başkanı Sadık Tan 7 Aralık 1958 tarihinde Kandıra'ya bağlı Akçaova nahiyesinde halka açık yapılan DP bucak kongresine katıldılar. Burada yaptıkları konuşmalarda DP'nin tüm yurt çapında yaptıklarını anlattılar ve son dönemde ülke sathında yaşanan siyasi gelişmeler hakkında bilgi verdiler. Bu konuşmalar üzerine Akçaova'dan 21, Tokaçlar köyünden 20, Akıncı köyünden 5 ve Teksen köyünden 1 kişi DP'ye katıldı.[20] 10 Aralık 1958 tarihinde Karamürsel ilçesine bağlı Semetler köyünün Hürriyet Partisi ocak idare heyetinde de görevli 18 kişi Vatan Cephesi'ne katıldı. Katılanlar adına Başbakana gönderdiği telgraf da Salih Soyubelli, "*Biz yüzümüze gülenin değil işimizi görenin peşinde olduğumuza kanaat getirerek vatan cephesine katıldığımızı arz eder hürmetle ellerinizden öperim"* demektedir.[21] Aynı gün Karamürsel ilçesine bağlı Merdigöz köyünden Gürfidan, Özsoy, Dalfidan ve Dağtaş aileleri 40 kişilik mevcutlarıyla Demokrat Parti'ye katıldılar. Aileler, DP'nin Türk köylüsünü milletin hakiki efendisi payesine yerleştirmek için giriştiği hamlelerin hayranı olduklarını ve bu nedenle Demokrat Parti'nin Vatan Cephesi oluşumuna katıldıklarını ifade etmişlerdir.[22]

Kocaeli'nde, Demokrat Parti'ye karşı "Güç Birliğini" onaylayan Hürriyet Partililerinin önde gelen idarecileri Cumhuriyet Halk Partisi'ne katıldılar. Ancak konu ile ilgili belgeler ve yerel basın haberleri incelendiğinde Hürriyet Partisi'nin önemli bir kısmının "Güç Birliği" oluşumunu onaylamadıkları ve bu nedenle Vatan Cephesi'ne katıldıkları görülmektedir. Örneğin 10 Aralık 1958 tarihinde Karamürsel ilçesine bağlı İnebeyli köyü Hürriyet Partisi idare heyeti adına ocak başkanı Hüseyin Karabay Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgrafta "Güç Birliği"ne karşı tepkisini şöyle dile getirmiştir: *"Hürriyet Partisi zimamdarlarının kendi şahsiyetleri uğruna bizleri de güç birliği ismi altındaki komplolarına girmeye zorlamalarını bizler asla tasvip etmeyerek ocağımıza kayıtlı 27 tekmil üyemizle kalben bağlı bulunduğumuz Demokrat Parti'ye geçip Vatan Cephesi'ndeki saflarındaki şerefli yerlerimizi aldığımızı müjdeler hürmetle ellerinizden* öperiz"[23] Değirmendere nahiyesine bağlı Halı Dere köyünden 13 kişi daha kurulan Güç Birliği'ni tasvip etmeyerek partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını bildirmişlerdir.[24]

Arşiv belgelerinden tespit ettiğimiz bilgilere göre Kocaeli'nde Demokrat Parti'ye 1958 yılının en büyük katılımı 21 Aralık 1958 tarihinde 132 kişiyle gerçekleşti. 132 kişinin Vatan Cephesi'ne katılmasını sağlayan ailevi sebepler nedeniyle hekimlikten istifa ettikten sonra Gölcüğe yerleşen ve burada avukatlık yapan Arif Baykurt olmuştur. Baykurt kendisi gibi tarafsız ve muhalif partilerden birçok arkadaşının hükümetin icraatlarını her gün iftiharla takip ettiklerini, Demokrat Parti'nin Kocaeli'nde ve tüm yurttaki parti kademelerindeki uyumun kendisini ve arkadaşlarını Vatan Cephesi bayrağı altında toplanmağa vicdanen borçlu kıldığını ifade etmiştir.[25]

1959 Yılında Kocaeli'nde Vatan Cephesi

Kocaeli'nde Vatan Cephesi kurulduğu günden 3 Ocak 1959'a kadar geçen süre zarfında 759 kişi Vatan Cephesi'ne katıldı.[26] Ancak 1958 yılı sonu ve 1959 yılı başında Demokrat Parti'ye katılımların sürdüğü tarihlerde basında Demokrat Parti'den istifaların başladığı ile ilgili haberler çıkmaya başladı. İstifa nedeni olarak da 28 Aralık 1958 tarihinde yapılan 3 numaralı bucak kongresinde yaşanan olumsuz gelişmeler gösteriliyordu. Demokrat Parti

19 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
20 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
21 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
22 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
23 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
24 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
25 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
26 Hür Söz, 3 Ocak 1959

Kocaeli teşkilatında yaşanan hizipleşme 3 numaralı bucak kongresinde büyük bir krize neden oldu. Krize kongre başkanlığı seçimi sebep oldu. Kongre başkanlığına DP İl başkanı Sadık Tanaydın ile Kocaeli milletvekili Sadettin Yalım aday gösterildi. DP İl başkanı Sadık Tanaydın 218 delegeden 113. ünün oyunu almışsa da DP Kocaeli müfettişi Konya mebusu Tarık Kozbek bunu kabul etmedi. Sadık Tanaydın ile diğer aday Kocaeli mebusu Sadettin Yalım'ın adaylıktan feragat ettiklerini söyledi. Dinleyicileri ve Kocaeli milletvekillerini salondan çıkaran müfettiş seçimi tekrarlattı. İki ayrı gruba ayrılan delegeler yeni adaylar için tekrar sandık başına gitti. Seçim zaman zaman münakaşalı ve sinirli bir hava içinde 2,5 saat devam etti ve neticede Sadettin Yalım taraftarları çoğunluğu sağladı. Bu sırada tekrar salona giren Kocaeli milletvekillerinden Ömer Cebeci, Dursun Erol, Demokrat Parti il başkanı ile ilçe başkanları ve taraftarları salonu terk ettiler. Ömer Cebeci, Dursun Erol DP İl Başkanı Sadık Tanaydın genel merkeze müracaat ederek Sadettin Yalım'ın teşkilatta ki hizipleşmeye başlıca sebep olduğunu iddia ettiler ve partiden istifa edeceklerini bildirdiler. Genel Merkezle yapılan telefon konuşmaları sonunda durumun 48 saat zarfında neticeye bağlanacağı bildirildi ve teşkilatın sakin olması istendi. Ancak ulusal basında genel merkezin cevabı müracaat sahiplerini tatmin etmediğini ve Demokrat Parti il idare kurulu ile merkez ilçe Karamürsel, Gebze, Gölcük DP ilçe idare kurulları belediye reis ve azaları vilayet meclisi üyelerinden ekserisi, Kandıra ilçe başkanları ile dört üyesi ve bucak idare kurulları yazılı olarak istifalarını verdikleri ifade ediliyordu.[27] Hatta bu haberler üzerine, Gölcük Belediye Meclis Reisi Yunus Öztürk, Belediye Meclis azalarından daimi encümen azası Hakkı Özkan, daimi encümen azası ve parti gurubu idare heyeti azası Hasan Aydın, meclis kâtibi grup idare heyeti azası Faik Aydın, meclis kâtibi Haşim Özdemir, belediye meclisi parti grubu reisi Kerim Kartal, aza Müfit Ongan, Halit Gültekin, Yakup Çolak, Cafer Ovar, Fikri Abanoz, Remzi Güloğlu, Nusret Gülelçe ve Mehmet Ceyhan hem Anadolu Ajansı'na hem de Demokrat Parti Genel Başkanlığına birer telgraf çekerek 1946 demokratları olarak Demokrat Parti'den istifa etmediklerini ve istifanın etmelerinin katiyen mümkün olamayacağını bildirmişlerdi.[28]

DP Genel Merkezi'nin kararıyla 3 numaralı Kocaeli Bucak Kongresi iptal edildi. Yaşanan hizipleşme ve istifa haberleri ile ilgili olarak Demokrat Parti Genel Başkanı sıfatı ile Başbakan Adnan Menderes Demokrat Parti temsilcilerinden bilgi aldı. Konu ile ilgili Kocaeli'nde de bir toplantı yapıldı. Toplantıya Ankara'dan gelen Kocaeli milletvekillerinden Cemal Tüzün, Nüzhet Onat, Ömer Cebeci ve Dursun Erol katıldı. Toplantıya Demokrat Parti il idare kurulu, Karamürsel, Gebze, Kandıra, Gölcük ilçe başkanları ve bu ilçelerin idare kurulu üyeleri ile belediye başkanları hazır bulundular. Toplantıda Genel Merkez'den gelecek kararı beklemeye karar verdiler.[29]

Bu gelişmeler üzerine genel merkez tarafından yapılan tahkikat sonucunda Sadettin Yalım ekibinden 5 kişinin savunmaları alınmaksızın ihraçlarına karar verildi. Başbakan Adnan Menderes imzasını taşıyan bir telgrafla ihraç edilenler Kocaeli parti teşkilatına bildirildi. Bunlar genel meclis üyesi ve Demokrat Kocaeli Gazetesi sahibi Süreyya Sofuoğlu, Sadettin Yalım'ın oğlu Avukat Suat Yılmaz Yalım, Sadettin Yalım'ın yeğeni Hikmet Özbek ve Harun Sevim ile Gençlik Kolu Başkanı Ercüment Akalın'dı. İhraç kararından sonra Sadettin Yalım'da bu duruma tepki göstererek partisinden istifa etti.[30] Sadettin Yalım'ın istifa haberinin duyulmasından sonra yerel ve ulusal basında Kocaeli'nde çeşitli ocak, bucak ile köy teşkilatlarında kitlesel istifaların olduğuna dair haberler yer almaya başladı[31]

27 Milliyet, 29.12.1958
28 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
29 Milliyet, 30.12.1958
30 Milliyet, 1.1.1959
31 Milliyet, 2.1.1959

Sadettin Yalım'ın istifasının ardından Yalım'ı destekleyenler Kocaeli Demokrat Parti teşkilatından istifa edenlerin sayısının 12.000 aştığını iddia etmelerine rağmen Kocaeli Milletvekili Cemal Tüzün ise kendilerine intikal etmiş tek istifa olmadığını söylüyordu.[32] Yalım taraftarı Süreyya Sofuoğlu'nun sahibi olduğu Demokrat Kocaeli Gazetesi'nde istifa edenlerin isimleri yayınlanmaya başlandı. Bunlar arasında 7880 üyeyi temsilen Taşköprü 3 numaralı Bucak Başkanı Mehmet Horoz ile idare heyeti İl Kurulu Üyesi Dr. Zafer Kocaer, Merkez İlçe kurulu üyesi Ş. Yenin, Orhan ocak başkanı Kâmil Edin, 470 âzâ idare heyeti ile Aynalıkavak'tan 311 üye, Gündoğdu ocak başkanı Hasan Arguner, Sepetçi köyü ocak başkanı Rasim Kaya, idare heyeti ve 321 âzâ ile Bahçecik Kılıçaslan ocağı başkanı Kamil Serim, İdare kurulu 180 üyesi ile Uzunkavak ocak başkanı Abdül Kaval, idare heyeti ve 152 üyesi işe, Uzunbey ocak başkanı İbrahim Akgül idare heyeti ve 470 üye ile Kabaoğlu köyü ocağı başkanı bulunmaktaydı. Hatta gazetede Gölcük'te Demokrat Parti ocaklarından tabelaların indirildiği yazılmaktaydı.[33] İstifa ve ihraç krizini daha da yaygınlaştırmak isteyen Yalım taraftarları Akmeşe gibi çeşitli nahiyelere gidip birçok Demokrat Partili'nin istifası için çaba sarf ettiler ve istifa ettiğini söyleyenlerden de imza almaya çalıştılar. Yalım'ı destekleyenler 1.990 kişinin daha istifalarını ihraç edilen il başkanı Sofuoğlu'na verdiklerini söylediler. Yalım taraftarları partideki hiziplere Kocaeli Valisi Ekmel Çetiner'in sebep olduğunu ileri sürmekteydiler.[34]

Kocaeli Mebusu Cemal Tüzün 2 Ocak 1959 tarihinde yaptığı basın toplantısında, basından haberleri tam ve sağlıklı bir şekilde yazmalarını istedi ve istifalar konusunda şunları söyledi: "*Partimiz Mevzuatı ve tüzük hükümleri gereğince istifaların ilgili mercilere verilmesi lazım gelmektedir. Şu ana kadar Demokrat Parti merkezine ait ve üst kademelerine bir tek verilmiş istifa yoktur. Aksine olarak beş kazada en az 5000 memnuniyet telgrafı Başbakana çekilmiştir. Basından ricamız, istifaları ismen bildirsin. Sadettin Yalım, şirketçilikten bahsetmiş. Kendisini isbata davet ediyoruz. Yalım, İzmit'e gelmiş ve geçmiş valilerin hepsi ile geçinememiştir. Kocaeli Demokrat Parti Teşkilatı'ndan 2000 istifa olduğu takdirde ben milletvekilliğinden istifa ederim*" dedi.[35]

Yalım taraftarlarının iddialarının ulusal ve yerel basında yer alması üzerine Demokrat Parti Kocaeli İl Başkanı Sadık Tanaydın gazetelere tekzip yollayarak iddiaları reddetti. Milliyet Gazetesi'ne gönderdiği tekzip metninde partiden istifa edenlere baskı yapılmadığını iddiaların asılsız olduğu yazılıydı. İstifa edenler ve istifa haberleri içinde 7880 üyesi bulunan Taşköprü 3 numaralı bucak başkanı Mehmet Horoz'un istifa ettiğine dair olan haberin doğru olmadığını, Orhan ocak başkanı Kâmil Edin ve 470 azanın istifa ettiğini haberinin de asılsız olduğunu ve bu şahsın istifası henüz il kuruluna gelmediği yazılıydı. Aynalıkavak ocağından da 831 üyenin istifa ettiği haberinin tamamen yalan olduğu çünkü bu ocağın üye sayısının 209 olduğu ve il kuruluna istifasını veren tek kişinin olmadığı da yazılıydı. Ayrıca Tanaydın Gündoğdu ocakbaşkanı Hasan Arguner hakkındaki yazının da gerçeği yansıtmadığını söylemiştir. Çünkü Hasan Arguner ve arkadaşları parti merkezine verdikleri yazılı beyanda Yalım taraftarlarının kendilerine Sadettin Yalım'ın istifasının kabul edilmeyeceğini söylediklerini ve boş kağıda imza attırıldıklarını ve 117 üyenin kesinlikle istifa etmediğini ve şahıslara değil partiye bağlı olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca Tanaydın yine istifa ettikleri söylenen Uzunkavak ocak başkanı Abdül Kaval, idare heyeti ve 152 üyenin de istifa ettiği haberlerinin asılsız olduğunu tekzip metninde belirtmiştir.[36]

32 Milliyet, 3.1.1959
33 Demokrat Kocaeli, 2.1.1959
34 Milliyet, 3.1.1959
35 Milliyet, 3.1.1959
36 Milliyet, 3.1.1959

İhraçların ve Yalım'ın istifasından sonra Demokrat Parti Genel Merkezi'ne memnuniyet ifade eden birçok telgraf çekildi. Gölcük İlçe Başkanı Kamil Eren Kaya ve İdare heyeti tarafından Başbakan Adnan Menderes'e çekilen telgrafta:"*Gözbebeğimiz Partimizin içinde yolunu şaşırmış zavallılara gereken cezayı vermeniz hepimizi bahtiyar etti huzur içinde yolumuzda her zamandan daha azimli ve kuvvetli olduğumuzu bildirirken, sonsuz hürmetlerimizle ellerinizden öperiz. Sayın Başkanımız*" ifadeleri yer almaktaydı.[37] Gölcük Merkez Bucak Başkanı Ali Kemal Özler; Gölcük Merkez Ocak, Dumlupınar, Paylar, Kavaklı, Hisareyn, Nimetiye, Hasaneyn, Nüzhetiye, Yeni Ferhadiye, Eski Ferhadiye, Selimiye, Lütfiye, Sofular olmak üzere 14 ocak adına 1 Ocak 1959 tarihinde Adnan Menderes'e çektiği telgrafta "*Kocaeli teşkilatında devamlı olarak huzursuzluk yaratmak isteyenlere isabetli kararlarınızla aramızdan uzaklaştırmanız parti içinde daha çok tesanütle çalışmamızı ve yeni iltihaklarla her zamankinden daha fazla emin hizmetinizde bulunduğumuzu arz ederiz*" demiştir.[38] 40 köye ve 270 delegeye sahip Kandıra Merkez Bucağı 4 Ocak 1959 tarihinde 1000'den fazla Kandıralı'nın katılımıyla kongresini yaptı. Kongre Başkanı Enver Çelebi kongre sonrası Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgrafta Sadettin Yalım'ın partiden istifası ve beş arkadaşının ihracı dolayısı ile duydukları ferahlığı ve bu hadisenin partiyi kuvvetlendirdiğini, bunların arkasından tek partilinin dahi istifa etmediğini bilakis partiye iltihakların başladığını söyledi.[39] Yalım'ın ekibinin tasfiyesinden memnuniyet duyup Vatan Cephesi'ne katılımlara bir örnekte Kocaeli eşrafından ve Necmi Pehlivan diye tanınan Varan Otobüsleri Yazıhanesi Sahibi Necmi Kırbaş ile şehrin bazı ileri gelenleri de gösterilebilir. Türk Ticaret Bankası Müdürü, vilayet ve belediye meclis üyesi Hacı Ömer Özdemir, Avukat Yakup Cemil Yasaer ile Müeyyet Akarsu'da son durumdan memnuniyet duyarak Demokrat Parti'ye kayıt yaptırmış ve Vatan Cephesi'ne dâhil olmuşlardır.[40]

Demokrat Parti Kocaeli İl Teşkilatı'ndaki 3 numaralı bucak kongresinde yaşanan olumsuz gelişmelerin meydana getirdiği sarsıntı Genel Merkez'in müdahalesiyle giderildikten sonra Vatan Cephesi'ne katılımlar tekrar hız kazanmaya başladı. Vatan Cephesi'ne katılanların önemli bir kısmının gerekçesi demokrasiye ve milli iradeye kast edildiği yönündeydi. Hükümet karşısında arzuhalcilik yapan Hasan Tugal 26 Ocak 1959 tarihinde çektiği telgrafta: "*Sekiz seneden beri muhalif saflarında çalışmış bir insanım. Fakat bu gün demokrasi ağacını yıkmaya çalışan müfrit şahısların asla telkinlerini kabul etmiyorum. Bu bakımdan memlekette demokrasinin yerleşmesi için bende ve bütün arkadaşlarımla fedakâr bir insan olduğumuzu ilan etmenizi ve efkarıumumiyeye duyurmanızı arz ederim*" diyerek demokrasiye ve milli iradeye yapılan saldırının kabul edilemeyeceğini vurgulamaktaydı.[41]

1959 yılında da Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifalar sürdü. Kandıra Kazası Şehler nahiyesine bağlı Turnalı Köyü'nden 169 Cumhuriyet Halk Partisi üyesi Vatan Cephesi'ne katıldı. Üyeler adına CHP ocak başkanı Fikri Köse Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta, Demokrat Parti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt dışında şeref ve itibarını arttırdığını ve dünyada bir yıldız gibi parlattığını, milli servet ve refahını her gün yükselttiğini ve bu nedenle Demokrat Parti'ye katıldıklarını söylemiştir.[42] Vatan Cephesi'ne katılımlar genelde toplu olmakla birlikte bireysel katılımlar da söz konusu olmaktaydı. Değirmendere'den inşaat kalfası Hakkı Çolak, "*Memleket hizmetindeki müspet çalışman*ızın hayranı olduğumdan mensubu bulunduğum Halk Partisi*'nden istifa*

37 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
38 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
39 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
40 Bizim Şehir, 10 Ocak 1959
41 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
42 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1

ederek vatan cephesine katılmış bulunuyorum" diyerek Demokrat Parti'ye geçmiştir.[43] Kocaeli'nde yayın yapan Hürsöz Gazetesi okuyucularına 13 Mart 1959 tarihinde Adnan Menderes'i Sevenler Cemiyeti adlı bir derneğin kurulduğunu duyurdu. 11 Mart 1959 günü faaliyete geçen derneğin ilk üyesi de Adem Akbulut isimli bir seyyar satıcı oldu. Ayrıca haberde üye kayıtlarına hızla devam edildiği de yazılmaktaydı.[44] Demokrat Parti'ye bir sefer de en yüksek katılım 11 Mart 1950 tarihinde gerçekleşti. İzmit'ten 1000 kişilik bir grup Başbakan Adnan Menderes'e Demokrat Parti'ye geçtiklerine dair imzalı belge göndermişlerdir.[45] Nisan ayı içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa eden Kocaeli Teknik, Şoför ve Oda Sanatkârlarından 40 kişi daha Demokrat Parti'ye katıldı.[46]

Demokrat Parti'ye katılımların yoğun olarak sürdüğü günlerde yerel basında bu sefer Demokrat Parti'den istifaların söz konusu olduğu ile ilgili bir haber çıktı. Türk Yolu Gazetesi'nin 5 Ocak 1959 tarihli nüshasında 33 kişinin ismini vererek Demokrat Parti'den istifa ederek Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçtiğini yazdı. Gazeteye göre istifa edenlerin gerekçesinin de Kocaeli Demokrat Parti Milletvekili Ömer Cebeci'nin Hereke kongresinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü hakkındaki sözleriydi.[47]

1959 yılında Kocaeli'nde çeşitli meslek kuruluşları bünyesinde de Vatan Cephesi oluşturulduğu görülmektedir. 13 Eylül 1959'da saat 14'te İzmit Şoför ve Oto Sanatkârları Vatan Cephesi Ocağı törenle Ticaret Bankası binasının karşısında bulunan bir lokalde açılmıştır. Büyük bir kalabalığın iştirak ettiği açılış töreninde Kocaeli milletvekilleri de hazır bulunarak konuşmalar yapmışlardır. İzmit Demokrat Parti Şoför ve Oto Sanatkârları Vatan Cephesi Ocağına hemen kayıtlar başlamış olup ilk gün 103'den fazla üye kaydı yapılmıştır.[48] Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli İl Başkanlığı, İzmit Şoför ve Oto Sanatkârları Vatan Cephesi Ocağına katılanlarla ilgili bir takım iddialar dile getirdi. Vatan Cephesi'ne katılanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini, amaçlarının devletten banka kredisi ve otomobil almak istedikleri iddiasında bulundu. Bunun üzerine Ocak başkanı Süleyman Ayhan bir açıklama yaparak Vatan Cephesi'ne katılmalarıyla ilgili CHP'nin bütün iddialarını reddetti. Süleyman Ayhan "*Söylendiği gibi hiçbirimiz ne banka kredisi ne de bir otomobil peşinde koşan insanlar değiliz. Bunu söyleyenler kendi hatalarını ve kapkara gördükleri hakikatlerin zehiri içindedirler. Arabalarımızla geçtiğimiz yollar CHP'nin değil Demokrat Parti'nin eseridir. Memleketimizin inkişafını gördükten sonra Vatan Cephesi'ne gönlümüz isteye isteye ve vicdanımıza danışarak girdik*" demiştir.[49]

Bazı Vatan Cephesi Ocakları siyasi misyonunun yanında eğitim faaliyetlerinde de bulunuyorlardı. Örneğin Hereke de kısa bir süre önce açılan Vatan Cephesi ocağında İngilizce kursları verilmekteydi. Büyük rağbet gören kursu Hereke Fabrikası İşletme Şefi Hayri Toroslu idare etmekteydi. Aynı ocak bir takım sosyal sorumluluk faaliyetlerinde de bulunuyordu. Dört ihtiyaç sahibi çocuğun giydirilmesi ve 30 çocuğunda tüm okul ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırıldı.[50]

Kasım ayı içerisinde de CHP'den istifalar devam etti. Karamürsel'in Kürt Köyü CHP ocak idare kurulu ile 68 üye Demokrat Parti'ye geçtiklerini Başbakan Adnan Menderes'e telgrafla bildirdiler. Ocak Başkanı Ali Yılmaz telgrafta Demokrat Parti'ye katılma nedenleri şu şekilde açıklamıştır: "*Mensubu bulunduğumuz partinin vatan saflarında abideleşen eserleri inkâr yolları, tutumları muvacehhinde her şeyden çok vatanına bağlı bulunan*

43 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
44 Hürsöz, 13 Mart 1959
45 Hür Söz, 12 Mart 1959
46 Hür Söz, 24 Nisan 1959
47 Türk Yolu, 5 Ocak 1959
48 Hürsöz, 14 Eylül 1959
49 Hürsöz, 25 Kasım 1959
50 Hürsöz, 12 Ekim 1959

bizler CHP'den istifa ederek DP'ye iltihak etmiş bulunuyoruz. Dünyayı hayrette bırakan bu yapıcı hamlelerle bizim de alın terimizin katılmasını arzu etmekteyiz. Bu anlayışla sizlere ulu tanrıdan sıhhatler ve afiyetler dileriz."[51]

1959 yılının sonlarına doğru Kocaeli Demokrat Parti İl Teşkilatı Vatan Cephesi ocaklarının sayısının arttırılması yönündeki çalışmalarına hız verdi. Birçok mahalle ve köyde yeni Vatan Cephesi ocakları açıldı. Açılan bu yeni ocaklarda Parti'nin ileri gelenleri hazır bulunuyor ve konuşmalar yapılıyordu. Bu konuşmalarda muhalefetin iddialarına cevap veriliyor ve halkın dertleri dinleniyordu.[52] Yine bu kapsamda İzmit'te 500 üyeli yeni bir Vatan Cephesi Ocağı kurulması kararlaştırıldı. Parti'ye üye olup da ayrılanların yeniden Demokrat Parti'ye katılmaları için yoğun çaba sarf edildi ve bunların çoğu yeniden Parti'ye katıldı.[53] Bu çabalar sonucunda 1959 yılının Aralık ayında Kocaeli'nde Vatan Cephesi'ne katılanların sayısı 6847'e yükseldi.[54]

1960 Yılında Kocaeli'nde Vatan Cephesi

1960 yılı başında itibaren Demokrat Parti İl Teşkilatı'nın en önem verdiği konu yeni Vatan Cephesi Ocaklarının açılması oldu. Kocaeli'nde yeni Vatan Cephesi Ocakları'nın açıldığı haberleri yerel basında sıklıkla yer almaktaydı.[55] Mahalle ve köylere kadar birçok yerde açılan ocaklara halk tarafından rağbet edilmesi ve alaka gösterilmesi Demokrat Parti İl Kurulu'nu ocak sayısını arttırmaya yöneltti. Hatta Demokrat Kocaeli Gazetesi'nde, kaza ve köylerde yeni açılacak Vatan Cephesi Ocakları'na kayıt olmak üzere binlerce vatandaşın beklediği haberi yer almaktaydı.[56] Vatan Cephesi'ne katılımların önemli bir kısmını da muhalefet partilerden istifa edenler oluşturuyordu.[57]

İzmit'in Kadıköy mahallesinde 7 Mart 1960 tarihinde 475 üyeli yeni bir Vatan Cephesi Ocağı faaliyete geçti. Ağırlıklı olarak göçmenlerin oturduğu Kadıköy'de açılan Vatan Cephesi Ocağına "Menderes Ocağı" adı verildi. Ocağın açılışında Demokrat Parti il başkanı Süreyya Sofuoğlu, merkez bucak başkanı Rıdvan Alıyörük, İki nolu bucak başkanı İzzet Uzuner, haysiyet divanı reisi Hasan Sevim katıldı. Ocağın açılışını ve ilk konuşmayı Rıdvan Alıyörük yaptıktan sonra sözü iki nolu bucak başkanı İzzet Uzuner'e bıraktı. İzzet Uzuner yeni partilileri selamladıktan sonra kendi demokrasi anlayışından bahsederek demokratlığın sevgi ve aşk ile ilişkisini anlattı. Son konuşmayı Süreyya Sofuoğlu yaparak Vatan Cephesi'nin ülkede hüküm süren siyasi hava içerisinde ne anlama geldiğini belirtmiştir. Ayrıca göçmenlerin anayurtta sıcak bir vatan bulduklarını ve her türlü yardıma daha da fazla mazhar olacaklarını ifade ederek bütün üyeleri ayrı ayrı selamlamıştır. Üyeler arasında İzmit'te hizmet veren Selim Muşlu ve Nazmi Muşlu isimli 2 diş hekimi de bulunmaktaydı.[58] Yine Mart ayı içerisinde Karamürsel'den 68 kişi İhsaniye köyünden de 80 kişi muhalefet safından ayrılarak Demokrat Parti saflarına katılmışlardır.[59]

Kaynarca'da Vatan Cephesi ocaklarının açılması ve Demokrat Parti İl Başkanı Süreyya Sofuoğlu'nun çalışmalarıyla[60] belediye seçimlerini Demokrat Parti kazandı. Halbuki1957 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi 355 oy, Demokrat Parti ise 25 oy almıştı.[61] Nisan

51 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
52 Hürsöz, 2 Aralık 1959
53 Hürsöz, 3 Aralık 1959
54 Rıfkı Salim Burçak, On Yılın Anıları (1950-1960), Ankara, 1998, s. 605
55 Demokrat Kocaeli, 1 Ocak 1960. Demokrat Kocaeli, 8 Ocak 1960. Demokrat Kocaeli, 26 Ocak 1960. Demokrat Kocaeli, 3 Mart 1960. Demokrat Kocaeli, 20 Mart 1960
56 Demokrat Kocaeli, 1 Ocak 1960
57 Demokrat Kocaeli, 8 Ocak 1960
58 Demokrat Kocaeli, 8 Mart 1960
59 Demokrat Kocaeli, 17 Mart 1960
60 Demokrat Kocaeli, 20 Mart 1960
61 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1

ayı içerisinde Demokrat Parti'ye katılımların yoğun bir şekilde sürdüğü gibi önceden çeşitli nedenlerle ayrılanlar Parti'ye geri dönüp Vatan Cephesi saflarına katıldılar. Kocaeli Demokrat Parti kurucularından olan ancak bir takım nedenlerden dolayı ayrılan Tahsin Marmara bir basın toplantısı düzenleyerek tekrar Demokrat Parti'ye geçtiğini ilan etti. 1946 demokratlarından olan Tahsin Marmara ve birçok arkadaşı yeniden demokrat parti saflarında yer aldılar. Tahsin Marmara düzenlediği basın toplantısında muhalefetin tutumunu eleştirmiştir.[62]

Mayıs ayına gelindiğinde ülke siyasetinde yaşanan gerginlik daha da artmıştı. İktidarın ve muhalefetin birbirine karşı üslubu gittikçe sertleşiyordu. Vatan Cephesi'ne katılanların Başbakan Adnan Menderes'e çektikleri telgraflarda muhalefete yapılan eleştirilerde bu durumu görmek mümkündür. Gölcük'ten Niyazi İçmez Başbakan'a çektiği telgrafta, "*Memleket uğruna çektiğimiz zahmetler ve semeresi tarihe intikal etmiştir. Tarih hükmümü verecektir. Avanelerini istiğrab ve nefretle işitiyoruz. Üzülmeyiniz. Mithat Paşa Taif'de boğulmuş, Atatürk'e suikast tertip edilmişti. Allah millete acıyarak Atatürk'*ü koruduğu gibi zat-ı devletlerini de korur ve koruyacaktır" demiştir.[63] Gölcük Belediye Meclis Azası Yunus Öztürk muhalefeti yer altı faaliyetleri yapmakla ve hükümeti arkadan vurmakla itham etmektedir. Yunus Öztürk, "Çok Kıymetli Saygı Değer Adnan Menderes, arkadan vurmak isteyen yer altı faaliyetleri yapan ve menfur emellerin peşinde dolaşan haysiyetten mahrum bir avuç zavallıdır. Milli iradeyi ayaklar altına almak isteyenlere asil Türk Milleti her yerde ve her zaman dersini vermeye hazırdır. Tabanca namlusu ile iş başına getirilmiş gayri meşru iradenin asil Türk Milleti*'nin sırtına vurulan sefalet zincirini koparan milli irade mefhumunu hiçe sayılmasını isteyen teşvik edenler adalet huzurunda cezalarını görmelidirler ve göreceklerinden eminiz*" demiştir.[64]

Önceki telgraflarda olduğu gibi 1960 yılında çekilen telgrafların önemli bir kısmında milli iradeye vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin Vatan Cephesi saflarına katılan Gölcüklü esnaf Mustafa Siverekli "*Cennet vatanın dâhilde ve hariçte mustakâr devlet ve millet halinde emniyet ve huzur içinde yaşatmakta olduğumuzu gören dâhili bir avuç mutakabil zihniyeti ile yaşamış ve yaşamak isteyen gafillerin meşru milli iradeyi ayaklar altına almak isteyenlere millet olarak müsaade edilmeyecektir. Bu cennet vatanın hali ve istikbali için gece ve gündüz durmadan insan gücü çalışmalarımıza hayran olan asil Türk Milleti dün ve bu günün mukayesesini yapamayacak kadar şuursuzlukla itham edenler her zaman ve her yerde derslerini alacaklardır. Hiçbir maksat ve sıfatı resmiyeti olmayan insani ve milli duygularını lisana getirmekten aciz olan bir vatandaş olarak bütün mevcudiyetimle bağlılık ve hürmetlerimi bildirir kabulümü en derin saygılarımla arz ederim*" demiştir.[65]

Sonuç

Cumhuriyet Halk Partisi ve diğer muhalefet partilerinin "Güç Birliği" adı altında Demokrat Parti'ye karşı birleşme çabaları içine girmesi üzerine Başbakan Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti Vatan Cephesi'ni oluşturdu. Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa'da yaptığı konuşmalarda muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı Vatan Cephesi'nin kurulacağını duyurdu ve tüm vatandaşları da Vatan Cephesi'ne katılmaya davet etti. Demokrat Parti'nin Vatan Cephesi Ocakları kısa sürede tüm yurda yayıldı. Kocaeliler de Adnan Menderes'in bu çağrısına uydular ve Kocaeli'nin birçok mahalle ve köyünde Vatan Cephesi Ocakları kurdular.

62 Demokrat Kocaeli, 6 Nisan 1960
63 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
64 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1
65 BCA, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1

Vatan Cephesi'ne katılanlar, katılımlarını Başbakan Adnan Menderes'e telgrafla şahsi veya toplu olarak bildirmişlerdir. Bazen de katılımlar Demokrat Parti'nin il teşkilatı tarafından bildirilmiştir. Bunun yanında Demokrat Parti'ye katılanların isimleri yerel basında sıklıkla yayınlanmıştır. Kocaeli'nde Demokrat Parti'ye katılımlarla ilgili haberlerin büyük bir kısmı Demokrat Parti'ye yakın olduğu bilinen Demokrat Kocaeli ve Hürsöz gazeteleri olmuştur. Başbakan Adnan Menderes'e çekilen telgraflarda, muhalefet partilerinden istifa ederek Demokrat Parti'ye katılanların istifa gerekçelerinin ortak noktası milli iradeye sıklıkla vurgu yapmalarıdır. Zira muhalefetin demokrasi dışı yollara tevessül ettiğini düşündükleri görülmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'ye katılanlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı muhalefet anlayışının ülkeye zarar verdiğini ve Demokrat Parti'nin ülkeyi kalkındırdığını ve milli refahı arttırdığını dile getirmişlerdir. Hürriyet Partisi'nden istifaların nedeni de "Güç Birliğini" onaylayan Hürriyet Parti idarecilerinin Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmalarıydı. Bu birleşmeyi onaylamayan Kocaeli'ndeki Hürriyet Partililerin önemli bir kısmı Demokrat Parti'ye katılarak tepkilerini göstermişlerdir. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'ye katılanların gerekçesi de Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'nin ülkeye yaptığı hizmetler olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 010 09 Yer No: 216 670 1

Süreli Yayınlar

Bizim Şehir, 10 Ocak 1959

Demokrat Kocaeli

Demokrat Kocaeli, 1 Ocak 1960

Demokrat Kocaeli, 2.1.1959

Demokrat Kocaeli, 8 Ocak 1960

Demokrat Kocaeli, 26 Ocak 1960

Demokrat Kocaeli, 3 Mart 1960

Demokrat Kocaeli, 8 Mart 1960

Demokrat Kocaeli, 17 Mart 1960

Demokrat Kocaeli, 20 Mart 1960

Demokrat Kocaeli, 6 Nisan 1960

Hür Söz, 3 Ocak 1959

Hür Söz, 12 Mart 1959

Hürsöz, 13 Mart 1959

Hür Söz, 24 Nisan 1959

Hürsöz, 14 Eylül 1959

Hürsöz, 12 Ekim 1959

Hürsöz, 25 Kasım 1959

Hürsöz, 2 Aralık 1959

Hürsöz, 3 Aralık 1959

Milliyet, 29.12.1958

Milliyet, 30.12.1958

Milliyet, 1.1.1959

Milliyet, 2.1.1959

Milliyet, 3.1.1959

Türk Yolu, 5 Ocak 1959

Kitaplar ve Makaleler

Arslan, Zehra, "Trabzon'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 -27 Mayıs 1960)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Kış 2013 sayı 36, ss. 129-148

Arslan, Zehra, "Vatan Cephesi Davası (Kararname, Savunmalar ve Karar)", *HistoryStudies: International Journal of History*, Volume 4 Issue 2, July 2012, ss. 1-27.

Burçak, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998.

Demir, Şerif, "Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954)", *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, editörler Talip Kabadayı, Dilşen İnce Erdoğan, Hüseyin Üreten ve Gülay Gündeay, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012, ss. 3-46.

Doğaner, Yasemin, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitapevi Yayınları, Ankara, 2013.

Emre Kaya, Ayşe Elif-Avşar,Zakir, "Demokrat Parti'nin Sivil Toplum Üzerinden Bir Siyasal İletişim Denemesi: Vatan Cephesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 2, February 2013, ss. 397-416

Gürsoy Naskali, Emine, *Yassıada Zabıtları VI*, *Vatan Cephesi Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

İnan, Süleyman, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2007, ss.117-145.

Özçelik, Özer, Önder, Hüseyin ve Odabaşı, Yavuz , "Atatürk'ten Menderes'e Türkiye'nin Ekonomi Politiği (1923-1960)", *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, editörler Talip Kabadayı, Dilşen İnce Erdoğan, Hüseyin Üreten ve Gülay Gündeay, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012, ss. 47-111.

Uyar, Hakkı, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmlere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012.

Tuncer, Erol, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler, Ankara*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

ÇOK PARTİLİ DÖNEM TÜRK SİYASİ HAYATINDA KOCAELİ MİLLETVEKİLLERİ

Gülten ARSLAN*
Ali ARSLAN**

Giriş

Dilimize Fransızcadan geçmiş olan "Elit" kavramı, Latince kökenli bir sözcük[1] olup, akademik camiada ün kazanması, İtalyan düşünür Pareto sayesinde olmuştur. Teorik bakımdan elit, kurumsal iktidara sahip, toplumsal kaynakları kontrol edebilecek konumda bulunan, karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak ciddi bir şekilde etkileyebilen, karşıtlarına rağmen istek ve amaçlarını gerçekleştirebilen bireyler olarak tanımlanır[2]. Metodolojik olarak "konumcu yaklaşım" ve "kararcı yaklaşımlar"[3] temelinde ele alındığında ise elit, stratejik toplumsal kurumların en üst ya da karar verme sürecine en yakın konumlarını işgal eden bireyler olarak tanımlanır. Toplumun en önemli ve en stratejik kurumları arasında ise başta siyaset kurumu[4] olmak üzere ekonomi, ordu[5], yargı, eğitim ve medya[6],[7] gibi kurumlar sayılabilir.

Araştırmanın temelini oluşturan siyasi elit[8],[9] kavramı ise öz olarak, siyaset kurumunun en üst ya da en üste yakın konumlarını işgal eden bireyler olarak tanımlanabilir. Bir başka tabirle, siyaset kurumunun temelini oluşturan siyasi partiler ile yasama ve yürütme organlarının en üst konumlarını ellerinde bulunduran bireyler, siyasi elit tanımı kapsamına dâhil edilir[10]. Bu çalışmada siyasi elit kavramı ve milletvekilleri ile sınırlandırıldı.

Araştırmaya konu edilen Kocaeli milletvekilleri, Türk siyasi elitlerinin önemli bir bileşenini oluşturur. Marmara Bölgesi'nde yer alan Kocaeli ilimiz, Türkiye'nin en kalabalık on birinci şehrini bünyesinde barındırır. 2014 yılı TÜİK ADNKS verilerine göre, 2013 yılı itibarıyla Kocaeli'nde 1.676.202 kişi yaşamaktadır[11]. Kocaeli nüfusunun 849.465'ini

* Siyaset Bilimci ve Siyaset Araştırmacısı. gultenb.arslan@hotmail.com
** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi, E-posta: aliarslan@mersin.edu.tr cimderaslan@hotmail.com

1 Durmuş Ali Arslan, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Ankara, 2012-a.
2 Durmuş Ali Arslan, "Mersin Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi - International Journal of Human Sciences*. 9-2, (2012-b), s. 587-622.
3 Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler,* Ankara, 1991.
4 Durmuş Ali Arslan, *Turkish Political Elites: Sociological Analysis of Turkish Politics and Politicians*, Berlin 2011-a.
5 Durmuş Ali Arslan, *Who Rules Turkey: Turkish Power Elite*, Berlin 2011-b.
6 Durmuş Ali Arslan, *Elites and Power in Contemporary Turkey: Social Anatomy of Turkish Elites*, Berlin 2011-c.
7 Durmuş Ali Arslan, "Türk medya elitleri: Bir durum tespiti", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research),* 4- 2, (2004), s. 135–164.
8 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite,* Massachusetts, 1965.
9 Jacob M Landau, Ergun Özbudun, Frank Tachau, *Electoral Politics in the Middle East,* London, 1980.
10 Durmuş Ali Arslan, *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites,* Guildford, 1999.
11 TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2014.

erkekler, 826.737'ini de kadınlar oluşturmaktadır. TÜİK 2015 yılı ADNKS verileri ise Kocaeli'nin nüfusunun, 46.593 kişilik artışla 1.722.795'e yükseldiğini göstermektedir[12]. İl sınırları dâhilinde 12 ilçe ve 243 köy mevcuttur[13]. 1993 yılında büyükşehir statüsü kazanmıştır. Türkiye'nin yalnızca tarihi değil, toplumsal ve ekonomik hayatında da müstesna bir yere sahip olan Kocaeli'nin güneyinde Bursa, doğu ve güneydoğusunda Sakarya, batısında Yalova, İzmit Körfezi, Marmara Denizi ve İstanbul ile kuzeyinde Karadeniz yer alır.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu araştırma ağırlıklı olarak elit ve siyasi elit kavramları üzerine inşa edildi. "Elit" kavramı Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Köken itibariyle Latince bir sözcüktür[14]. Akademik ününü ise büyük ölçüde İtalyan düşünür Pareto'ya borçludur. Teorik açıdan elit, kurumsal iktidara sahip, toplumsal kaynakları kontrol edebilecek konumda bulunan, karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak ciddi bir şekilde etkileyebilen, karşıtlarına rağmen istek ve amaçlarını gerçekleştirebilen bireyler olarak tanımlanır[15]. Metodolojik açıdan ise "konumcu yaklaşım" ve "kararcı yaklaşımlar"[16] temelinde tanımlanabilir. Bu bağlamda ele alındığında elit, stratejik toplumsal kurumların en üst ya da karar verme sürecine en yakın konumlarını işgal eden bireyler olarak tanımlanabilir.

Bu tespitten hareketle siyasi elitler, siyaset kurumunun en üst ya da en üste yakın konumlarını işgal eden bireyler olarak tanımlanabilir. Daha net bir tabirle, siyaset kurumunun temelini oluşturan siyasi partiler ile yasama ve yürütme organlarının en üst konumlarını ellerinde bulunduran bireyler, siyasi elit tanımı kapsamında ele alınabilir[17]. Bu çalışmada siyasi elit kavramı ve milletvekilleri ile sınırlandırıldı. Araştırmaya konu edilen Kocaeli milletvekilleri de, Türk siyasi elitlerinin ayrılmaz bir parçasını oluştururlar.

Kuramsal açıdan ise araştırmada elit teorisi[18],[19] kullanıldı. Elit teorisi, toplumdaki iktidar ilişkilerini ve siyasi yapıyı anlamak ve toplumsal hayattaki eşitsizlikleri açıklamak amacı doğrultusunda, sınıf teorisine bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Elit teorisinin dört temel açılımı mevcuttur. Bunlar seçkinci (elitist) elit teorisi, çoğulcu (plüralist) elit teorisi, demokratik elit teorisi ve demo-elit perspektiftir[20]. Kocaeli milletvekillerinin sosyolojik analizini hedefleyen bu çalışmada, temel kuramsal çerçeve olarak elit teorisi seçildi. Konu ile ilgili daha önceki araştırma bulgularından da faydalanılarak[21],[22] çalışmada, elit teorileri arasından da seçkinci (elitist) elit teorisinin kullanılması tercih edildi.

Elitist elit teorisinin tarihsel kökleri Pareto, Michels ve Mosca'ya kadar indirgenebilir. Peter Bachrach ilk elitist düşünür olarak Mosca'yı, Moyser[23] ise ilk elitist düşünür olarak Michels'i kabul eder. Öteki tanınmış seçkinci sosyologlar arasında Hunter, Mills, Domhoff, Aaronovitch ve Miliband'ın gibi isimler sayılabilir.

12 TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2015.
13 Kocaeli Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Kocaeli İli 2013 Yılı Çevre Durum Raporu,* Kocaeli, 2014.
14 Durmuş Ali Arslan, "Mersin Milletvekillerinin …", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi - International Journal of Human Sciences*. 9/2, (2012-a), s. 588-9.
15 Durmuş Ali Arslan, "Educational Bases of Turkish Democracy: Educational Backgrounds of Turkish Elites", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research).* 8/1, (2005-a), s. 5–30.
16 Mehmet Turhan, *Siyasal …,* Ankara, 1991.
17 Durmuş Ali Arslan, *Turkish Political Elites: Sociological …*, Berlin 2011-a.
18 Eva Etzioni-Halevy, *Class & Elites in Democracy and Democratisation.* NewYork, 1997.
19 Eva Etzioni-Halevy, *The Elite Connection,* NewYork, 1993.
20 Durmuş Ali Arslan, Türk İktidar Seçkinleri. *Kırgızistan Kommersiyalık Enstitüsü, Akademik Bakış, Türk Dünyası Celalabat İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3, (2004), s. 1–9.
21 Durmuş Ali, Arslan, ve Gülten Arslan, "Çok Partili Dönem Tokat milletvekillerinin sosyolojik profilleri", *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri) Dergisi*. 43, (2014), s. 117-150
22 Durmuş Ali Arslan, ve Gülten Arslan, "Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri: 1946'dan Bugüne Artvin Milletvekillerinin Sosyolojik Analizi", *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri) Dergisi*. 36, (2013), s. 43-70.
23 George Moyser, Margaret Wagstaffe, *Research Methods for Elite Studies,* London, 1987.

Toplumsal yapı içinde, bireyler ve gruplar arasındaki eşitsizlikleri anlamak ve açıklamayı hedefleyen elitist teori, plüralist teorinin karşıtı fikirleri ön planda tutar. Elitist elit teorisyenlerine göre iktidar, toplumun iktidar yapısı içindeki sayıca az, fakat güç bakımından en güçlü insanların oluşturduğu elit grubunun elinde yoğunlaşmış ve merkezileşmiştir. Bu baskın grup, ötekilerin bilmediğini bilir, ötekilerin yapamadıklarını yapabilirler. Bu birey ve gruplar, öteki bireyler ve gruplara kıyasla çok daha güçlü ve onların üzerinde baskındırlar. Ayrıca elitist yaklaşım, elitlerin işbirliği, siyasi istikrar ve temsili demokrasi konularına ayrı bir önem verir. Elitistlere göre, bu 3 olgu nedensellik ilişkisi vardır. Siyasi istikrar, temsili demokratik hükümeti ve elitler arasında birlikte hareket etmeyi gerektirir. Bu uzlaşıya dayalı birliktelik elitleri karar verme sürecinde daha da güçlü kılar.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Kocaeli milletvekilleri, tarihsel bir bakış açısıyla, sosyolojik açıdan incelendi. Bu amacı gerçekleştirmek için, elit sosyolojisinin[24],[25] yöntem ve teknikleri (Gilbert, 1994) kullanıldı. Türk siyasi elitlerinin oluşturduğu araştırma evreni, zaman boyutunda sınırlandırılarak, 1950-2015 yılları çalışma evreni olarak belirlendi. Bu evrenden örneklem grubu olarak, 1950-2015 yılları arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında, Kocaeli milletvekili olarak görev yapmış/yapmakta olan parlamenterler seçildi. Temel veri kaynağı olarak TBMM'nin kurumsal kayıtları ve yayınları, özellikle de meclis albümleri[26],[27],[28],[29],[30] kullanıldı. Çok Partili dönem parlamentolarını kapsayan bu verilerden hareketle, dünden bugüne Kocaeli milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin toplumsal özgeçmişleri ile ilgili bir veri seti oluşturuldu. Bu veri seti, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir veri analizi programı olan SPSS[31],[32],[33] kullanılarak analiz edildi.

Çalışmada, başta aşağıdaki sorular olmak üzere konu ile ilgili olabilecek öteki bazı soruların ve bunlarla ilişkili alt soruların cevapları araştırıldı:

- Kocaeli'nin siyasi yapısı içinde milletvekili seçilebilmek için yaş faktörü belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Genç (Orta-genç) yaş grubu milletvekili adaylarının, Kocaeli'nde milletvekili seçilme olasılığı, ileri yaş grubu bireylere oranla daha mı yüksektir?
- Bazı meslek grupları, Kocaeli'nde siyasi elit dolaşım sürecinde daha belirleyici etkiye sahip midir?
- Milletvekili adaylarının üst düzey bürokrat-yönetici olması, Kocaeli'nde milletvekili seçilmesinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Meslek olarak hukukçu milletvekili adaylarının Kocaeli'nden milletvekili seçilebilme olasılığı öteki meslek gruplarına oranla daha mı yüksektir?
- Meslek olarak tüccar ve sanayicilik kökenli olmak, Kocaeli'nden milletvekili seçilme sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Milletvekili adaylarının cinsiyeti, Kocaeli'nden milletvekili seçimi sürecinde

24 Rosanna Hertz ve Jonathan B. Imber, *Studying Elites Using Qualitative Methods,* London, 1995.
25 George Moyser, Margaret Wagstaffe, *Research Methods ...,* London, (1987).
26 TBMM, *TBMM Albümü 1920–1991,* Ankara, 1994.
27 TBMM, *TBMM Albümü 22. Dönem,* Ankara, 2003.
28 TBMM, *TBMM Albümü 21. Dönem,* Ankara, 2000.
29 TBMM, *TBMM Albümü 20. Dönem,* Ankara, 1997.
30 TBMM, *TBMM Albümü 19. Dönem,* Ankara, 1992.
31 Joseph F. Healey, *Statistics: A Tool for Social Research,* Califonia, 1993.
32 Nigel Gilbert, *Analysing Tabular Data,* London, 1997.
33 Remzi Altunışık (vd.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı),* Sakarya, 2004.

belirleyici bir etkiye sahip midir?

- Milletvekili adaylarının erkek olması, Kocaeli'nde milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Yabancı dil bilmek, Kocaeli'nde milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Eğitim durumu Kocaeli'nde milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Aldığı eğitimin miktarı arttıkça, milletvekili adayının Kocaeli'nden milletvekili seçilme olasılığı da artar mı?
- Üniversite mezunu olmak, milletvekili adayının Kocaeli'nden milletvekili seçilmesinde pozitif yönde belirleyici rol oynar mı?
- Alınan eğitimin türü milletvekili adayının Kocaeli'nden milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar mı?
- Metropol kentlerdeki köklü üniversitelerden alınan diplomalar, milletvekili adayının Kocaeli'nden milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar mı?
- Milletvekili adayının medeni durumu, Kocaeli'nden milletvekili seçilmesinde olumlu yönde etki yapar mı?
- Evli olmak, bireylerin milletvekili seçilmesini olumlu yönde etkiler mi?

3. Çok Partili Dönem Türk Siyasi Hayatında Kocaeli Milletvekilleri

Başta da vurgulandığı gibi bu araştırma, Çok Partili Dönemde[34], Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında Kocaeli ilini temsil etmiş milletvekilleri ile sınırlandırıldı. Bu durumda araştırmanın kapsamına son 16 dönem Kocaeli milletvekilliği yapmış parlamenterler dâhil edildi. Daha net bir ifadeyle, çalışmada 1950'den günümüze gerçekleştirilen 16 genel seçimde Kocaeli'nden milletvekili seçilip, Kocaelilileri temsilen, yasama sürecinde rol oynayan siyasi elitler sosyolojik olarak analiz edildi.

Tablo 1: Kocaeli Milletvekillerinin Seçildiği Dönemler

Seçildiği Dönem					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Dönem	**9. Dönem (1950)**	11	9,2	9,2	9,2
	10. Dönem (1954)	12	10,1	10,1	19,3
	11. Dönem (1957)	5	4,2	4,2	23,5
	12. Dönem (1961)	5	4,2	4,2	27,7
	13. Dönem (1965)	5	4,2	4,2	31,9
	14. Dönem (1969)	4	3,4	3,4	35,3
	15. Dönem (1973)	5	4,2	4,2	39,5
	16. Dönem (1977)	5	4,2	4,2	43,7
	17. Dönem (1983)	5	4,2	4,2	47,9
	18. Dönem (1987)	7	5,9	5,9	53,8
	19. Dönem (1991)	7	5,9	5,9	59,7
	20. Dönem (1995)	9	7,6	7,6	67,2
	21. Dönem (1999)	10	8,4	8,4	75,6
	22. Dönem (2002)	9	7,6	7,6	83,2
	23. Dönem (2007)	9	7,6	7,6	90,8
	24. Dönem (2011)	11	9,2	9,2	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

34 Durmuş Ali Arslan, (vd.), "Çok Partili Dönemde, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı" (Ed. Şenol Kantarcı ve Fatma Şimşek, *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı* içinde), Ankara, 2015.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi ele alınan dönemde Kocaeli'ni, toplam 119 milletvekili Parlamentoda temsil etmiştir. Son dönemde Kocaeli adına yasama sürecine katılan milletvekili sayısı ise 11'dir. Araştırmada bu 119 milletvekili önce yaş değişkeni temelinde incelenecek.

4. Yaş Özellikleri Bakımından Kocaeli Milletvekilleri

Toplumsal hayatta karşılaşılan eşitsizliklerin altında yatan faktörler denildiğinde öncelikle akla yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi değişkenler gelir. Siyaset sosyolojisi ya da elit sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda, öncelikle üzerinde durulan değişken yaş olgusudur[35]. Kocaeli milletvekillerinin sosyolojik profillerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada da aynı gelenek takip edildi.

TBMM kayıtları esas alınarak oluşturulan veriler incelendiğinde, Kocaeli milletvekillerinin genç-orta yaş karakteri sergilediği gerçeği ile karşılaşılır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi, çok partili dönemde, Kocaeli'ni temsilen yasama sürecine müdahil olan milletvekillerinin ortalama yaşı 50'nin altındadır. Vekillerin en genci 31 yaşında, en yaşlısı ise 64 yaşındadır.

Tablo 2: Kocaeli Milletvekillerinin Yaşları

Yaş Durumu					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Yaş	31,00	2	1,7	1,7	1,7
	32,00	1	,8	,8	2,5
	33,00	3	2,5	2,5	5,0
	34,00	1	,8	,8	5,9
	36,00	5	4,2	4,2	10,1
	37,00	3	2,5	2,5	12,6
	38,00	6	5,0	5,0	17,6
	39,00	3	2,5	2,5	20,2
	40,00	6	5,0	5,0	25,2
	41,00	6	5,0	5,0	30,3
	42,00	8	6,7	6,7	37,0
	43,00	5	4,2	4,2	41,2
	44,00	3	2,5	2,5	43,7
	45,00	4	3,4	3,4	47,1
	46,00	4	3,4	3,4	50,4
	47,00	3	2,5	2,5	52,9
	48,00	6	5,0	5,0	58,0
	49,00	7	5,9	5,9	63,9
	50,00	2	1,7	1,7	65,5
	51,00	4	3,4	3,4	68,9
	52,00	3	2,5	2,5	71,4
	53,00	4	3,4	3,4	74,8
	54,00	4	3,4	3,4	78,2
	55,00	4	3,4	3,4	81,5
	56,00	6	5,0	5,0	86,6
	57,00	3	2,5	2,5	89,1
	58,00	4	3,4	3,4	92,4
	59,00	1	,8	,8	93,3
	60,00	2	1,7	1,7	95,0
	62,00	3	2,5	2,5	97,5
	63,00	2	1,7	1,7	99,2
	64,00	1	,8	,8	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

35 Durmuş Ali Arslan, (vd.), "Çok Partili Dönem Türk Siyasi Tarihinde Bitlis Milletvekilleri", *Akademik Bakış, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 47, (2015), s. 71-97.

Kocaeli milletvekillerinin yaş özellikleri daha yakından incelendiğinde oldukça anlamlı bulgularla karşılaşılır. Bulgular, Kocaeli milletvekillerinin göreceli de olsa genç bir karaktere sahip olduğuna işaret etmektedir. Zira 50 yaş altındaki siyasi elitler, Kocaeli milletvekillerinin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. 60 yaş üzeri milletvekillerinin oranı ise yüzde 7'yi bile bulmamaktadır.

Tablo 3: Kocaeli Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Dağılımı

Yaş grubu					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Yaş grubu	1,00 (30-34)	7	5,9	5,9	5,9
	2,00 (35-39)	17	14,3	14,3	20,2
	3,00 (40-44)	28	23,5	23,5	43,7
	4,00 (45-49)	24	20,2	20,2	63,9
	5,00 (50-54)	17	14,3	14,3	78,2
	6,00 (55-59)	18	15,1	15,1	93,3
	7,00 (60 ve üzeri)	8	6,7	6,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 1: Kocaeli Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Dağılımı

Kocaeli milletvekillerinin yaş özellikleri yaş grupları temelinde incelendiğinde de oldukça önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 3 ve Figür 1'de de görüldüğü gibi, milletvekillerinin yaklaşık dörtte biri, 40-44 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. 45-49 yaş grubundaki bireyler ise milletvekillerinin beşte birini teşkil etmektedir. Özellikle kırklı yaşlardaki bireyler, milletvekilleri arasında en büyük temsil oranına sahiptir. Daha net bir ifadeyle kırklı yaşlardaki bireyler, Kocaeli milletvekillerinin neredeyse yarısını oluşturmaktadır.

Kocaeli milletvekillerinin yaş gruplarına göre dağılımı, dönemler temelinde incelendiğinde, konuyla ilgili çok daha ayrıntılı bilgilere ulaşılır. İncelenen 16 dönem içinde Kocaeli milletvekilleri arasında gençlerin en büyük oranda temsil edilme imkânı bulduğu dönem, 9. Parlamento dönemidir. 1950 genel seçimleri ile şekillenen bu dönem parlamentosu, gerçek çok partili demokratik hayat açısından da bir milat teşkil eder. Bu dönemde Kocaelililerin kendilerinin başkentte temsil etmeleri için seçtikleri

11 parlamenterden 6'sı 40 yaşın altındadır. Bu yaklaşık yüzde 55'lik bir orana tekabül etmektedir.

Buna karşın yaşlıların (60 yaş ve üzeri bireylerin) en büyük temsil edilme oranına ulaştığı dönem ise 1995 genel seçimleri ile teşkil edilen 20. Dönem parlamentosudur. Bu parlamento döneminde 60 yaş üzeri bireyler, Kocaeli milletvekilleri arasında yüzde 22'nin üzerinde bir temsil gücü elde etmişlerdir. Son dönem parlamentosunda ise Kocaeli'ni temsil ağırlığı 45-54 yaş arası vekillerdedir. 24. Dönem parlamentosunda Kocaeli'ni temsil eden milletvekilleri arasında bu yaş grubunun ağırlığı dörtte üçe yaklaşmaktadır.

5. Cinsiyet Değişkeni Bakımından Kocaeli Milletvekilleri

Toplumsal profil araştırmalarında üzerinde en sık durulan sosyolojik değişkenlerin başında cinsiyet faktörü gelir. Çünkü dün olduğu gibi bugün de, en büyük toplumsal eşitsizlik kaynağı cinsiyet faktörüdür. Bir başka ifadeyle toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklere, geleneksel ya da gelişmiş olsun hemen her toplumda rastlamak mümkündür. Bu durum genellikle cinsiyetçilik olarak ifade edilir. Sosyolojik olarak bakıldığında cinsiyetçilik, "bir cinsiyete üstünlük atfeden, feminin ya da maskülin toplumsal cinsiyet rol ve davranışları temelinde ayrımcılık yapan inançlar sistemidir"[36]. Cinsiyet temelli eşitsizliklerde denge, hemen her zaman kadınların aleyhinedir.

Tablo 4: Kocaeli Milletvekillerinin Cinsiyet Özellikleri

Cinsiyet					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Erkek	116	97,5	97,5	97,5
	Kadın	3	2,5	2,5	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 2: Kocaeli Milletvekillerinin Cinsiyet Özellikleri

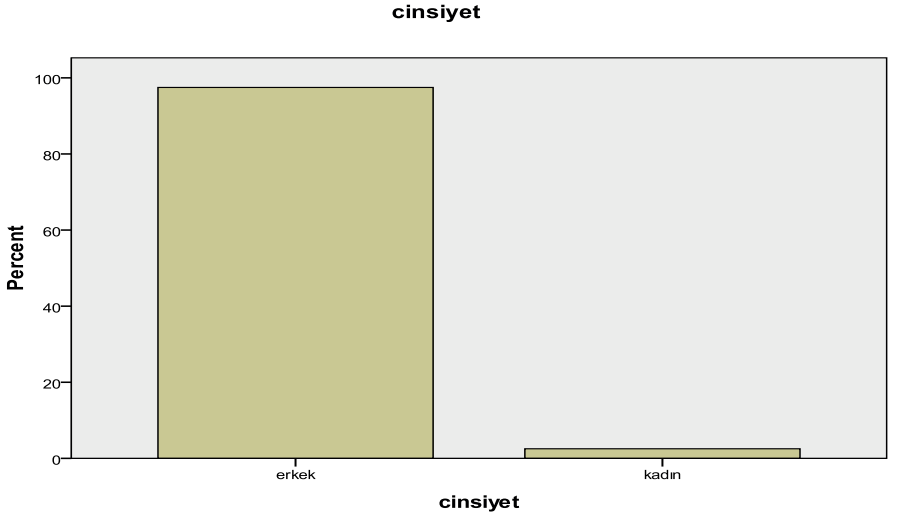

Kocaeli milletvekillerinin sosyolojik profillerini ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmanın bulguları da yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir. Tablo 4 ve Figür 2'de de görüldüğü gibi incelenen 65 yıllık süreçte gerçekleştirilmiş 16 genel seçimlerde, Kocaeli'ni temsil etme onuru yaşamış 119 milletvekilinden yalnızca 3 tanesi kadındır. Bu yüzde 2,5'lik bir orana karşılık gelmektedir. Oysa Kocaeli nüfusunun yaklaşık yarısını

36 Durmuş Ali Arslan, "Üçüncü Bin Yilda Adana Milletvekilleri", *International Journal of Human Sciences - Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12-1, (2015), s. 582-625.

kadınlar oluşturmaktadır. Kocaeli milletvekilleri arasında kadınların neredeyse esamisi okunmamaktadır. Bu bulgular Kocaeli'nde halkın siyaseti, eril bir uğraş alanı olarak gördüğüne dair çıkarımlara da götürebilir. Bu tespitler kısmen doğruluk taşıyacaktır. Zira siyasi elit dolaşım sürecinde toplumsal ve siyasal faktörler genellikle bireylerin kişisel tercihlerinin önüne geçebilmektedir.

Bir başka anlatımla bireyle kendilerine sunulan listeden vekillerini seçmektedir. Ancak bu listeye girecek adaylar ise ağırlıklı olarak siyasi partilerin üst yönetimi, çoğunlukla da liderleri tarafından belirlenmektedir. Bu durumda siyasi partilerin yapısı ve işleyişi de işin içine girmekte ve bireylerin tercihlerinde doğrudan belirleyici rol oynamaktadır. Kitle partilerinde toplumdaki dezavantajlı kesimler daha fazla temsil edilme imkânı bulabilirken, kadro partilerinde ise durum tersinedir.

Kocaeli milletvekilleri arasında kadınların temsiline dair daha net bir sonuca ulaşabilmek için milletvekillerinin profillerinin, cinsiyet değişkeni bağlamında sergilediği, dönemsel farklılıkları da incelemek gerekir. Tablo 6'da bu konuya dair son derece ayrıntılı bulgular yer almaktadır. Bulgular dikkatlice incelendiğinde çok partili dönemin başlangıcından ikinci bin yılın sonuna kadar geçen yaklaşık yarım asırlık süreçte, Kocaeli milletvekilleri arasında hiçbir kadın milletvekili yoktur. Ta ki 21. Dönem parlamentosuna kadar. Özellikle son 2 dönem Kocaeli milletvekilleri arasında kadınların temsil oranı ise yüzde 10'a ulaşmıştır. 2015 yılı yaz aylarında gerçekleşecek 25. Dönem parlamento seçimleri, kadının Kocaeli milletvekilleri arasından temsiline dair, olumlu sayılabilecek bu gidişatın kalıcı olup olmadığına dair önemli ipuçları verecektir.

6. Kocaeli Milletvekillerinin Medeni Durumları

Elitlerin toplumsal profillerini ortaya koymayı hedefleyen araştırmalarında dikkate alınan iki önemli sosyolojik değişken ise medeni durum ve aile yapısıdır. Özellikle evlilik ve aile olguları hemen her toplumda ön plana çıkan iki önemli toplumsal olgudur. Evlilik, yetişkin bir erkek ile bir kadın arasında gerçekleşen, toplumsal olarak kabul edilmiş, genellikle de yasal olarak tanınıp onaylanmış beraberlik ya da bir arada hayat sürme esasını dile getiren bir ilişki biçimidir. Hemen her toplumda evlilik, büyük ölçüde kurumlaşmıştır.

Tablo 5: Kocaeli Milletvekillerinin Medeni Durumları

Medeni durum					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Evli	115	96,6	96,6	96,6
	Dul	1	,8	,8	97,5
	Bekâr	3	2,5	2,5	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Bu saptamaların ışığında, Kocaeli'nin siyasi ve toplumsal hayatında evlilik olgusunun yeri ve önemine de ışık tutmak amacıyla, Kocaeli milletvekillerinin medeni durumları da araştırıldı. Tablo 5 ve Figür 3'te de görüldüğü gibi, milletvekillerin çok büyük bir çoğunluğu evli bireyler arasından seçilmiştir. Bekâr milletvekillerinin oranı ise yüzde 3'ü bile bulmamaktadır. Bu bulgular, Kocaeli'nin toplumsal yapısı içinde evlilik olgusunu çok büyük bir önem atfedildiğini; bekâr milletvekili adaylarının Kocaeli'nden milletvekili seçilme şansının yok denecek kadar düşük olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Figür 3: Kocaeli Milletvekillerinin Medeni Durumları

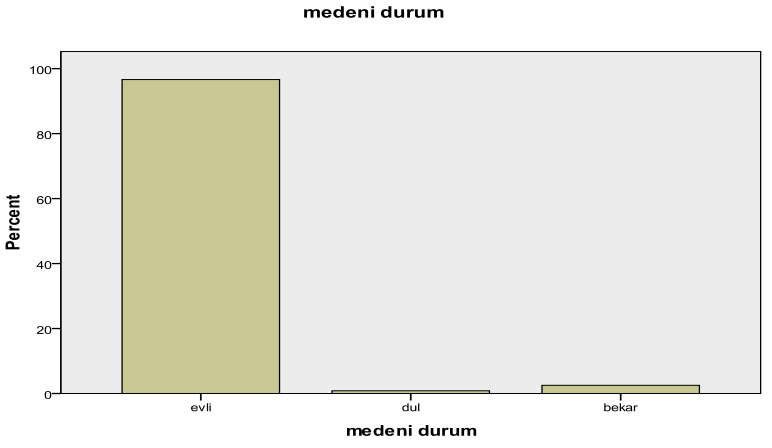

Kocaeli milletvekillerinin medeni durumları dönemler bazında incelendiğinde ortaya çıkan bulgular da yukarıdaki tespiti doğrular niteliktedir. Son 14 parlamento döneminde, hiçbir bekâr milletvekili adayı Kocaeli'ni temsilen parlamentoya girebilme şansı bulamamıştır. Daha net bir ifadeyle, yarım asrı aşkın bir süredir Kocaeli milletvekilleri evli bireyler arasından seçilmektedir.

7. Kocaeli Milletvekillerinin Aile Yapısı ve Çocuk Sayısı

Medeni durum değişkeni ile yakından alakalı bir diğer toplumsal değişken ise çocuk sayısı temelinde aile yapısıdır. Sıklıkla ifade edildiği üzere aile toplumun temel kurumlarından biridir. Hatta ailenin toplumun temel yapı taşını oluşturduğu bile söylenebilir. Toplumun içinde bulunduğu en problemli dönemlerde, aile kurumunun bireylerin ve toplumun hayatındaki yeri ve önemi daha bir belirgin hale gelir. Toplumsal ve ekonomik sorunların had safhaya ulaştığı durumlarda aile, Türk sosyologlarından Mübeccel Kıray'ın da tabiriyle aile bir "tampon kurum"[37] olarak görev yapar. Çeşitli dönemler de bazı fikir adamları, sanayileşmiş toplumlarda ya da sosyalist toplumlarda ailenin fonksiyonel gerekliliğinin ortadan kalkacağını iddia etmiş olsalar da[38], yaşananlar bu öngörüyü geçersiz kılmıştır.

Tablo 6: Kocaeli Milletvekillerinin Çocuk Sayıları

Çocuk sayısı					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Çocuksuz	3	2,5	2,5	2,5
	Bir	16	13,4	13,4	16,0
	İki	45	37,8	37,8	53,8
	Üç	24	20,2	20,2	73,9
	Dört	22	18,5	18,5	92,4
	Beş	5	4,2	4,2	96,6
	Altı	4	3,4	3,4	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

37 Mübeccel B. Kıray, *Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası,* İstanbul, 2000.
38 Emre Kongar, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2. İstanbul, 1985.

Figür 4: Kocaeli Milletvekillerinin Çocuk Sayıları

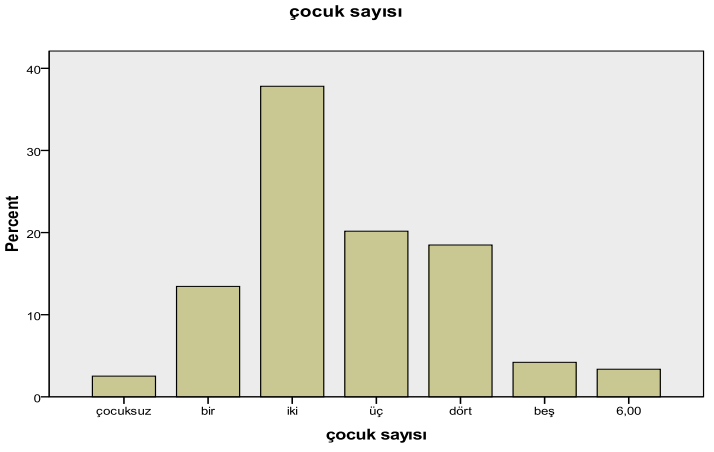

Tablo 6 ve Figür 4'teki bulgular da bu eğilimi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Üç ya da daha az sayıda çocuk sahibi olup, çekirdek aile yapısı sergileme eğilimi gösteren parlamenterler, Kocaeli milletvekilleri arasında yaklaşık dörtte üçlük bir oran oluşturmaktadır. Beş ve daha fazla sayıda çocuğu olan milletvekillerinin oranı ise yüzde 10'u bile bulmamaktadır.

Çocuk sayısı temelinde Kocaeli milletvekillerinin profillerinin, dönemsel bazda gösterdiği değişim incelendiğinde, 1950 genel seçimleriyle şekillenen 9. Dönem parlamentosunda Kocaeli'ni temsil eden milletvekillerin tamamı 3 ya da daha az sayıda çocuk sahibi olduğu görülür. Son 2 dönemde ise dört çocuklu milletvekilleri de önemli oranlarda varlık göstermeye başlar. 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise beş ve üzeri çocuğu olan milletvekillerinin oranında önemli artışlar gözlemlenir. Son üç dönemde ise dörtten fazla çocuğu olan hiçbir milletvekili bulunmamaktadır.

8. Kocaeli Milletvekillerinin Eğitim Durumu

Toplumsal ve siyasal hayatta elit dolaşımı sürecinde etkili olan bir diğer önemli faktör ise eğitim olgusudur. Geleneksel toplumlarda, toplumsal hayatta üst statülere ulaşmada, atfedilen statüler belirleyici olup, ağırlıklı olarak aristokratik faktörler ön plana çıkar. Demokratik toplumlarda ise atfedilen statülerden daha ziyade kazanılan statü önen arz eder. Doğumla değil de sonradan emek sarf ederek kazanılan statüler açısından ise temel belirleyici değişken eğitim olgusudur.

Tablo 7: Kocaeli Milletvekillerinin Eğitim Durumu

Eğitim seviyesi					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Üniversite	92	77,3	77,3	77,3
	Lise	16	13,4	13,4	90,8
	Ortaokul	9	7,6	7,6	98,3
	İlkokul	2	1,7	1,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 5: Kocaeli Milletvekillerinin Eğitim Durumu

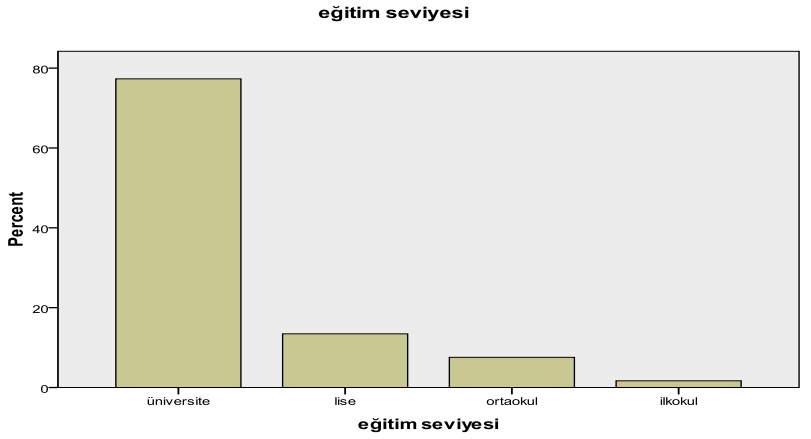

Günümüz dünyasında, eğitim olgusunun birey ve toplum hayatındaki yeri ve önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Eğitim denildiğinde ise ilk akla bireylerin aldıkları eğitimin miktarı gelir. Bireylerin aldıkları eğitim miktarı arttıkça, toplumsal hayatta daha güçlü ve etkili konumlara ulaşma ihtimali de artmaktadır. Siyasi elit dolaşım sürecinde ise bireylerin aldıkları eğitimin seviyesinin ayrı bir önemi vardır. Kocaeli ilinin toplumsal yapısı içinde, etkili bir siyasi komum elde edebilmek için de bu değerlendirmeler geçerlidir. Tablo 7 ve Figür 5'te de görüldüğü gibi, Kocaeli'nde milletvekili seçilebilmek için üniversite eğitimi neredeyse bir ön şart haline dönüşmektedir.

Tablo 8: Kocaeli Milletvekillerinin Aldıkları Eğitimin Türü

Eğitim türü					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Hukuk	18	15,1	15,1	15,1
	Mühendis-mimar	21	17,6	17,6	32,8
	Sosyal-politik-ekonomik-ticari bilimler	27	22,7	22,7	55,5
	Tıp	6	5,0	5,0	60,5
	Askeri	3	2,5	2,5	63,0
	Eğitim	11	9,2	9,2	72,3
	Orman-ziraat	4	3,4	3,4	75,6
	İlahiyat	1	,8	,8	76,5
	Tıbbi bilimler (diş-eczacı-veteriner)	1	,8	,8	77,3
	İlişkisiz (üniversite eğitimi yok)	27	22,7	22,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 6: Kocaeli Milletvekillerinin Aldıkları Eğitimin Türü

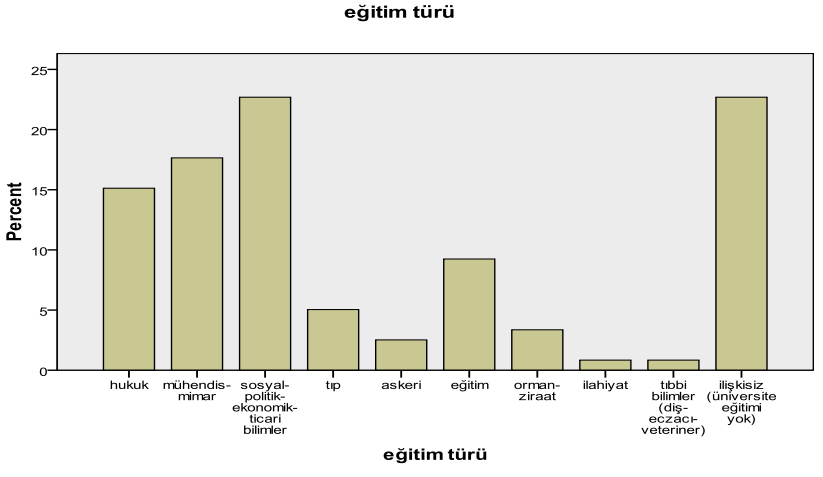

Son dönem Kocaeli milletvekillerinin ise tamamı üniversite mezunudur. 22. ve 23. Dönemlerde TBMM çatısı altında Kocaeli'nin temsil eden milletvekillerinin ise tamamına yakını üniversite eğitimlidir. Üniversite mezunlarının Kocaeli milletvekilleri arasında en düşük oranda temsil edildiği dönemler ise 11. ve 19. Parlamento dönemleridir.

Eğitim olgusu denildiğinde akla gelen bir diğer değişken ise bireylerin aldıkları eğitimin türüdür. Bazı alanlarda görülen eğitim türleri bireylere, toplumsal hayatta üst toplumsal konumlara ulaşmada önemli kapılar aralar. Türk toplumunun siyasi yapısı içinde, siyasi elit dolaşım sürecinde de bazı eğitim türleri ön plana çıkmaktadır (Arslan, 2005). Benzer durumu, Kocaeli'nin siyasi elit dolaşım sürecinde de gözlemlemek mümkündür. Tablo 8 ve Figür 6'da da görüldüğü gibi sosyal-politik-ekonomik ve ticari bilimler ile hukuk alanında ve mühendislik-mimarlık alanında görülen eğitimler, Kocaeli'nde siyasi elit dolaşım sürecinde bireyleri daha ayrıcalıklı ve öncelikli kılmaktadır.

9. Kocaeli Milletvekillerinin Eğitim Gördüğü Üniversiteler

Günümüz toplumlarında eğitimin miktarı kadar önemli bir diğer unsur ise eğitimin hangi kurumlarda görüldüğüdür. Tabiri caizse bireylerin diplomasının taşıdığı etiket, bazı durumlarda birçok öteki değişkenin önüne geçebilmektedir. Geleneksel ya da modern her toplumda bazı kurumlar, yüksek prestijli eğitim kurumları olarak kabul görür. Buralardan alınan diplomalar da bireyleri ayrıcalıklı kılar.

Tablo 9: Kocaeli Milletvekillerinin Eğitim Gördüğü Üniversiteler

Mezun olduğu üniversite					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	İngiltere	1	,8	,8	,8
	İlişkisiz	27	22,7	22,7	23,5
	ABD	1	,8	,8	24,4
	Ankara	29	24,4	24,4	48,7
	Balıkesir	2	1,7	1,7	50,4
	Bursa	2	1,7	1,7	52,1
	Cenevre	1	,8	,8	52,9
	Harp okulu	1	,8	,8	53,8
	İstanbul	44	37,0	37,0	90,8
	Kütahya	1	,8	,8	91,6
	Malatya	1	,8	,8	92,4
	Malezya	1	,8	,8	93,3
	Trabzon	6	5,0	5,0	98,3
	Viyana	2	1,7	1,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 7: Kocaeli Milletvekillerinin Mezun olduğu üniversiteler

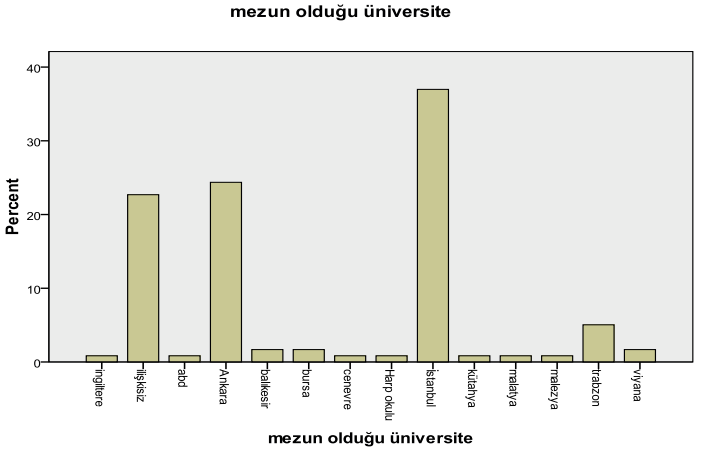

Türk toplumunun siyasi elit dolaşım sürecinde de bazı eğitim kurumlarının etkisi ve ağırlığı kolayca gözlemlenebilir. Aynı durum Kocaeli özelinde de gözlemlenebilir. Tablo 9 ve Figür 7'de sergilenen bulgular incelendiğinde, Kocaeli milletvekillerinin mezun oldukları üniversiteler arasında belli başlı üniversitelerin ön plana çıktığı görülür. Özellikle de İstanbul ve Ankara gibi metropol şehirlerin, tanınmış üniversitelerinden mezun olmuş milletvekillerinin çok büyük bir çoğunluk oluşturduğu kolayca gözlemlenebilir.

10. Kocaeli Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

Siyasi elitlerin profilleri, eğitim değişkeni temelinde incelenirken üzerinde durulan bir diğer husus ise elitlerin yabancı dil bilgisidir. Malum olduğu üzere, günümüz dünyasında küreselleşme bir vakıadır. Siyasal, ekonomik ve toplumsal konularda zaman ve mekân mefhumu neredeyse anlamını yitirmek üzeredir. Özellikle de birçok uğraş alanında bireylerin dünyanın dört bir yanındaki muhatapları ile ilişki ve etkileşime geçebilme hayati önem arz eder. Bunu gerçekleştirebilmek için de ortak bir dil ihtiyacı kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu durumda, yerkürenin dört bir yanında yaşayan insanların az çok aşina olduğu bir yabancı dilin bilgisine sahip olmak, insanlara geniş ufuklar açabilir. Milletvekilliği de günümüzde en stratejik uğraşlardandır. Milletvekillerinin yabancı dil bilgisi de bu bağlamda ayrı bir önem ve anlam taşır.

Öte yandan Kocaeli ülkemizin en önemli sanayi kentlerinden biridir. Buna ilaveten limanıyla da ülkemizin dışa açılan önemli bir kapısıdır. Bu sebeple bu yöremizde yaşayan insanların yabancı dil bilmeleri ayrı bir önem arz eder. Bu tespitlerden yola çıkılarak araştırmada, Kocaeli milletvekillerinin yabancı dil bilgisi de araştırıldı. Tablo 10'da da görüldüğü gibi milletvekillerinin önemli bir oranı yabancı dil bilgisine sahiptir.

Tablo 10: Kocaeli Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

Bildiği yabancı dil sayısı					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Dil	Yabancı dil bilmiyor	34	28,6	28,6	28,6
	Bir	60	50,4	50,4	79,0
	İki	22	18,5	18,5	97,5
	Üç	1	,8	,8	98,3
	Dört ve yukarısı	2	1,7	1,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 8: Kocaeli Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

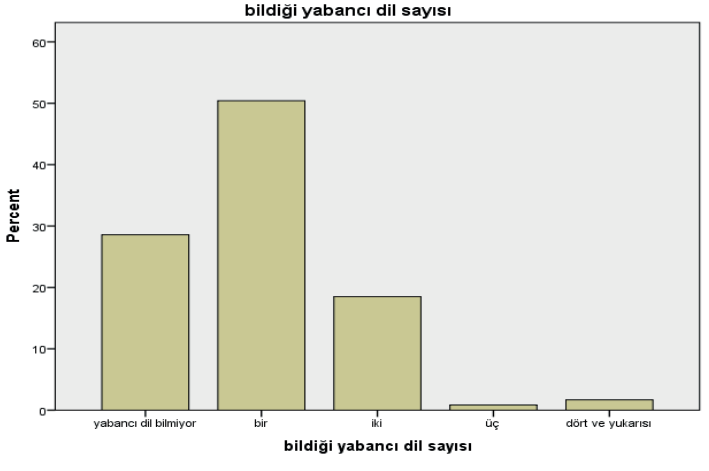

Tablo 10 ve Figür 8'de de görüldüğü gibi Kocaeli milletvekillerinin dörtte üçe yakını en az bir yabancı dili bildiğini ifade etmiştir. Bunun da ötesinde bazı milletvekilleri üç ya da dört farklı yabancı dilin bilgisine hakimdir. Ancak, hiçbir yabancı dili bilgisi olmayan vekillerin oranı da yok sayılamayacak kadar yüksektir.

11. Kocaeli Milletvekillerinin Doğduğu İller

Sıklıkla dile getirildiği gibi göç evrensel bir sosyolojik olgudur. Tarihin her döneminde insanlar, çeşitli sebeplerden dolayı, doğduğu toprakları terk edip başka diyarlara göç etmişlerdir. Bu nüfus hareketi bazen ülkenin kendi sınırları içinde gerçekleşirken, bazı durumlarda sınırların ötesine ulaşmıştır. İç göç ya da dış göç şeklinde gerçekleşen bu nüfus devinimleri günümüzde de sürüp gitmektedir.

Hem iç ve hem de dış göç olayları, ülkemizde de uzun yıllardan beri gözlemlene gelen bir toplumsal realitedir. Özellikle iç göç, toplumsal hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Göçler de genellikle kırsal alanlardan kentlere, ekonomisinde tarım ağır basan yörelerden sanayi bölgelerine, az gelişmiş alanlardan göreceli olarak gelişmiş yerleşim yerlerine doğru yaşanmaktadır. Bir sanayi bölgesi olan Kocaeli ilimizde, uzun yıllar boyunca yoğun göç alan illerimiz birisidir. Özellikle de 1970'li yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar bu ilimize doğru yoğun göçler yaşanmıştır.

Tablo 11: Kocaeli Milletvekillerinin Doğduğu İller

Doğum yeri					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Adapazarı	9	7,6	7,6	7,6
	Afyonkarahisar	3	2,5	2,5	10,1
	Aksaray	1	,8	,8	10,9
	Ankara	6	5,0	5,0	16,0
	Antalya	1	,8	,8	16,8
	Aydın	1	,8	,8	17,6
	Bursa	1	,8	,8	18,5
	Erzincan	2	1,7	1,7	20,2
	Erzurum	1	,8	,8	21,0
	Eskişehir	1	,8	,8	21,8
	Giresun	2	1,7	1,7	23,5
	Gümüşhane	2	1,7	1,7	25,2
	İstanbul	11	9,2	9,2	34,5
	İzmit	1	,8	,8	35,3
	Kahramanmaraş	2	1,7	1,7	37,0
	Kayseri	2	1,7	1,7	38,7
	Kocaeli	42	35,3	35,3	73,9
	Lübnan	1	,8	,8	74,8
	Makedonya	2	1,7	1,7	76,5
	Rize	6	5,0	5,0	81,5
	Sakarya	3	2,5	2,5	84,0
	Samsun	4	3,4	3,4	87,4
	Tokat	2	1,7	1,7	89,1
	Trabzon	8	6,7	6,7	95,8
	Tunceli	1	,8	,8	96,6
	Van	2	1,7	1,7	98,3
	Yunanistan	2	1,7	1,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Bu saptamaların ışığında, Kocaeli'ne doğru yaşanan göçün toplumsal ve siyasal yapıya yansımalarını da ortaya koyabilmek amacıyla çalışmada, Kocaeli milletvekillerinin doğduğu iller de araştırıldı. Tablo 11'de sergilenen bulgular, bu olguya dair son derece

çarpıcı bilgilere ışık tutmaktadır. Kocaeli milletvekillerinin yaklaşık üçte ikisi Kocaeli doğumlu değildir. İstanbul ve Ankara gibi metropoller hariç tutulduğunda, Kocaeli doğumlu olmayan milletvekillerinin önemli bir kısmının Trabzon, Rize, Samsun gibi Karadeniz illerinde doğmuş olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Hatta Kocaeli milletvekilleri arasında Balkan ve Arap ülkelerinde doğmuş milletvekillerinin de varlığı göçün, Kocaeli'nin toplumsal ve siyasal yapısında, kalıcı etkiler yaptığını açıkça ortaya koyar.

12. Kocaeli Milletvekillerinin Mesleki Özgeçmişleri

Mesleki kimlik ve kariye bireylerin hayatında en belirleyici rol oynaya toplumsal faktörlerin başında gelir. Bilindiği gibi bazı meslekler mensuplarına iktidar, servet ve itibar ulaşmada çok daha ayrıcalıklı imkânlar sunar. Bu tespitlerden hareketle araştırmada Kocaeli'nin toplumsal yapısı içinde öne çıkan bu boyutuyla da siyasi elit dolaşım sürecinde daha etkili rol oynayan mesleklerin belirlenmesi hedeflendi. Bu amaca yönelik olarak 16 dönem boyunca TBMM çatısı altında Kocaeli'ni temsil etmiş ve etmekte olan milletvekillerinin mesleksel özgeçmişleri araştırıldı.

Tablo 12'de de görüldüğü gibi, Kocaeli'nin toplumsal hayatında bazı meslekler, öteki mesleklere kıyasla çok daha büyük önem arz etmektedir. Toplumsal hayatta itibarı ve etkisi yüksek mesleklerin başında ise sivil bürokrat ve yöneticilik gelmektedir. Bu meslek grubunu tüccar ve sanayiciler takip eder. Ağırlığını üniversite hocalarının oluşturduğu eğitimciler ise Kocaeli'nde yaşayanlar tarafından ayrıcalıklı değer atfedilen bir diğer meslek grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk 3 sıradaki meslekler dikkatli bir şekilde incelendiğinde bulgular, Kocaeli'nin metropol bir sanayi kenti olması gerçeği ile yakından ilişkilidir.

Tablo 12: Kocaeli Milletvekillerinin Mesleksel Özgeçmişleri

Mensubu Meslek					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Meslek	Sivil bürokrat-yönetici (devlet-özel-yerel yönetim)	33	27,7	27,7	27,7
	Hukukçu (avukat-hâkim-savcı)	14	11,8	11,8	39,5
	Mühendis-mimar	11	9,2	9,2	48,7
	Doktor	6	5,0	5,0	53,8
	Müteahhit	5	4,2	4,2	58,0
	Tıbbi bilimler (eczacı-dişçi-veteriner)	1	,8	,8	58,8
	Eğitimci (üniversite ve öteki)	15	12,6	12,6	71,4
	Asker-polis	3	2,5	2,5	73,9
	Tüccar-sanayici	19	16,0	16,0	89,9
	Ziraat ve orman mühendisi	2	1,7	1,7	91,6
	Sendikacı	4	3,4	3,4	95,0
	Gazeteci-yazar	3	2,5	2,5	97,5
	Çiftçi	1	,8	,8	98,3
	Memur	2	1,7	1,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 9: Kocaeli Milletvekillerinin Mesleksel Özgeçmişleri

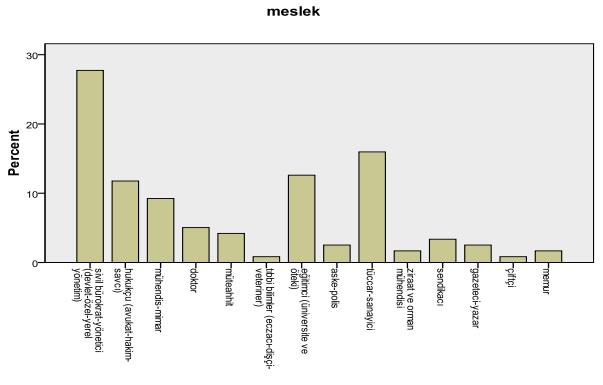

Sanayi toplumunda, işadamlarının ve onların operasyon aracı konumundaki yöneticilerin toplumsal hayattaki gücü herkesin malumudur. Zira sanayi toplumlarında iktidar ve servetin önemli belirleyicilerinden biri üretim gücü, üretim araçlarının sahipliği ve kontrolü, ya da öz bir tabirle sermayedir. Bilgi toplumlarında ise itibar, iktidar ve servete giden yollar büyük ölçüde bilgiden geçer. Üniversite hocalarının-bilim insanlarının, siyasi elitler arasındaki temsil gücünün artması, Türk toplumunun sanayi ve bilgi toplumu olma sürecini bir arada yaşıyor oluğu gerçeği ile de ilişkilendirilebilir.

13. Kocaeli'nin Siyasi Yapısında Elit Dolaşım Hızı

Demokratik toplumların sıklıkla dile getirilen özelliklerinden biri de fırsat eşitliği mitidir. Eşitliğin bir hayal olduğu gerçeği göz önüne alındığında, fırsat eşitliği tesellisi herkesi dört elle sarıldığı bir kavram haline dönüşmüştür. Toplumların dinamik bir karaktere sahip olması, yani dikey hareketlilik kanallarının açık ve çok sayıda olması, o toplumda fırsat eşitliğinin varlığının delili olarak gösterilir. Fırsat eşitliğinin yüksekliği ise demokrasinin varlığının ve sıhhatinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Elit yenilenme oranları da bu durumun önemli göstergelerinden biri olarak öne sürülebilir.

Tablo 13: Kocaeli Milletvekilleri Arasında Elit Dolaşımı

Seçilme sayısı					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	1	80	67,2	67,2	67,2
	2	26	21,8	21,8	89,1
	3	7	5,9	5,9	95,0
	4	4	3,4	3,4	98,3
	5	2	1,7	1,7	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Elit yenilenme oranları denildiğinde akla elit dolaşımı gelir. Elit dolaşımı ya da elit deveranı kavramı, siyaset sosyolojisi ve elit sosyolojisinin önemli kavramlarından biridir. Elit dolaşımı elit grupları içindeki yer değiştirme ve yenilenmeleri ifade etmek maksadıyla kullanılır. Bu durumu ise İtalyan düşünür Pareto'nun "tarih, aristokrasilerin mezarlığıdır" şeklindeki betimlemesi çok özlü bir şekilde ortaya koyar. Pareto'ya göre bu dolaşım, toplumun iki temel tabakası (elitler ve elit olmayanlar) arasında gerçekleşir. Bireyler bu iki katman arasında gidip gelirler (Arslan, 2007: 81-2).

Figür 10: Kocaeli Milletvekillerinin Seçilme Sayısı

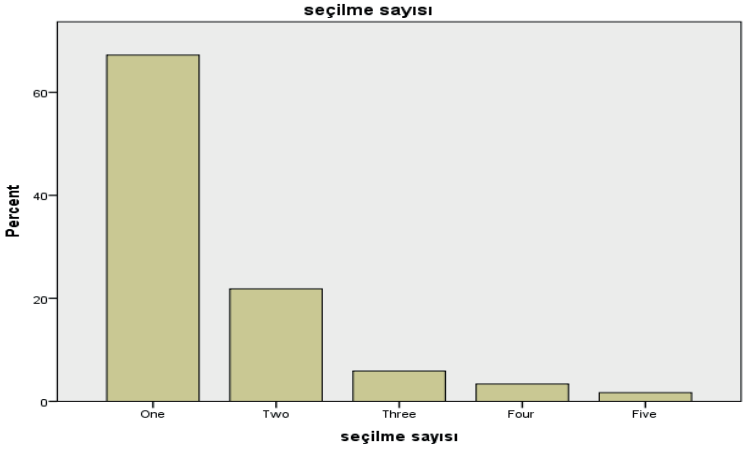

Elit dolaşımının demokratikleşme olgusu ile en yakından alakalı boyutu ise siyasi elit dolaşımıdır. Siyasi elit dolaşımı ise siyaset kurumu içinde, siyasi elitler ile elit olmayanlar

arasında yer değiştirmeyi ifade eder. Araştırmanın bu bölümünde, Kocaeli'nde elit dolaşım sürecini anlayıp açıklayabilmek için Kocaeli milletvekillerinin kendi içinde ve dönemler bazında yenilenme oranlarına bakıldı. Tasviri türden istatistiki bulgular, Kocaeli milletvekilleri arasında ortalama milletvekili seçilme oranının 1,5 olduğunu göstermektedir. Tepe değer ve Ortancanın ise birbiri ile aynı ve 1'e eşit olması önemli bir tespittir. Her ne kadar Kocaeli vekilleri arasında, 5 kez vekil seçilmiş parlamenterler olsa da, birden fazla kez milletvekili seçilmiş bireylerin sayısının sınırlı olduğunu göstermektedir.

Kocaeli'nin siyasi ve toplumsal yapısı içinde elitlerin deveranını daha iyi aydınlatabilmek için milletvekillerinin, seçilme sayılarını daha dikkatli bakmak gerekir. Tablo 13 ve Figür 10'da da görüldüğü gibi, Kocaeli milletvekillerinin üçte ikisinden biraz fazlası yalnızca bir kez milletvekili seçilmiştir. Üç ya da daha fazla milletvekili seçilmiş bireylerin oranı ise yüzde 10 civarındadır. Kocaeli'nde elit dolaşım hızının dönemler bazındaki değişimine dair bulgular, Kocaeli'nde elit dolaşım hızının dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Örneğin 21 ve 22. Dönemlerde elit yenilenme oranları yüzde 70'lerde iken, 23. Dönemde bu yüzde 44'e kadar gerilemiştir. İncelenen son dönem özelliğine sahip 24. Dönem parlamento seçimlerinde ise yenilenme oranı yüzde 70'in üzerine çıkmıştır. Bütün bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, Kocaeli'nin siyasi yapısının oldukça dinamik bir karaktere sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir.

14. Kocaeli Milletvekillerinin Mensubu Olduğu Siyasi Partiler

Seçimler ve siyasi partiler demokratik hayatın vazgeçilme iki unsurudur. Seçimlerde seçmenler, toplum hayatına ve siyasete yön ve şekil verecek elitleri seçmekle kalmaz, siyasal yapının şekillenmesinde de aktif rol oynarlar. Siyasal partilerde siyasal ve toplumsal hayatta belirleyici rol oynamak ideali etrafında örgütlenmiş ve nihai hedefleri iktidarı elde etmek olan siyasi yapılanmalarıdır[39]. Hemen her parti kendisini, siyaset geleneği içinde bir kategoriye konumlandırmıştır. Bu bağlamda siyasi partilerin yapı, işleyiş ve ideolojilerinde farklılıklar göze çarpar. İktidara geldiklerinde ise siyaset yapma yöntem ve ideoloji farklılıklarını, toplumsal ve siyasal hayatın yapı ve işleyişine de yansıtırlar.

Tablo 14: Kocaeli Milletvekillerinin Seçildiği Siyasi Partiler

Seçildiği parti					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Ak Parti	19	16,0	16,0	16,0
	ANAP	9	7,6	7,6	23,5
	AP	13	10,9	10,9	34,5
	Bağımsız	1	,8	,8	35,3
	CHP	19	16,0	16,0	51,3
	DP	28	23,5	23,5	74,8
	DSP	4	3,4	3,4	78,2
	DYP	8	6,7	6,7	84,9
	FP	2	1,7	1,7	86,6
	HP	2	1,7	1,7	88,2
	MHP	4	3,4	3,4	91,6
	MSP	1	,8	,8	92,4
	RP	5	4,2	4,2	96,6
	SHP	4	3,4	3,4	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

39 Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*. Ankara, 2007.

Figür 11: Kocaeli Milletvekillerinin Seçildiği Siyasi Partiler

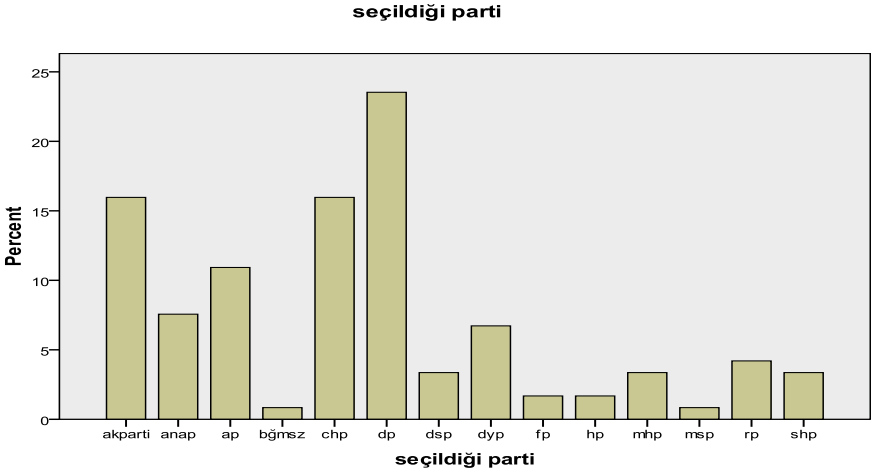

Dolayısıyla bir toplumun ya da bir yerleşim biriminin siyasi yapısını anlayabilmek için, bireylerin siyasi eğilim, tutum ve siyasi davranışlarına bakmak gerekir. Bunu anlamanın en pratik yolu ise seçim sonuçları ve bu sonuçların siyasi yapıya yansımalarını incelemekten geçer. Bu realiteden yola çıkarak bu çalışmada da, geçmişten bugüne Kocaeli milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin, siyasi ve ideolojik kimlikleri araştırıldı. Tablo 14 ve Figür 11'de de görüldüğü gibi incelenen dönemde Kocaeli'nde en çok milletvekili çıkarmayı başarmış olan siyasi parti, merkez sağın efsanevi ismi Adnan Menderes'in Demokrat Partisi'dir. Demokrat Parti'yi ise muhafazakâr demokrat parti ideolojisi altında siyasi faaliyet gösteren Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. Kurucu liderliğini Recep Tayip Erdoğan'ın yaptığı bu siyasi parti günümüzde, Demokrat Parti'nin siyasal mirasını ve seçmen kitlesini sahiplenmiş durumdadır. Tarihsel açıdan en uzun geçmişe sahip olan ve 1923 yılında kurulmuş olan CHP de Kocaeli'nden, 2002 yılında siyasal hayata müdahil olmuş Ak Parti ile ayın oranda milletvekili çıkarabilmiştir.

15. Kocaeli Milletvekillerinin Siyasi Mensubiyetleri

Kocaeli'nin siyasi yapısını daha iyi anlayabilmek için Kocaelili seçmenin ilgi ve desteğine mazhar olmuş siyasi partilerin, temsil bağlamındaki siyasi mensubiyetlerinin de iyi bilinmesi gerekir. Bu sebeple araştırmada, incelenen 65 yıllık süreçte Kocaeli'nde yaşayan bireylerden destek görmüş siyasi partilerin kökenleri de araştırıldı.

Tablo 15: Siyasi Temsil Bağlamında Kocaeli'nin Siyasi Yapısı

Siyasi yelpaze					
		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Diğer	1	,8	,8	,8
	Sağ	89	74,8	74,8	75,6
	Sol	29	24,4	24,4	100,0
	Toplam	119	100,0	100,0	

Figür 12: Siyasi Temsil Bağlamında Kocaeli'nin Siyasi Yapısı

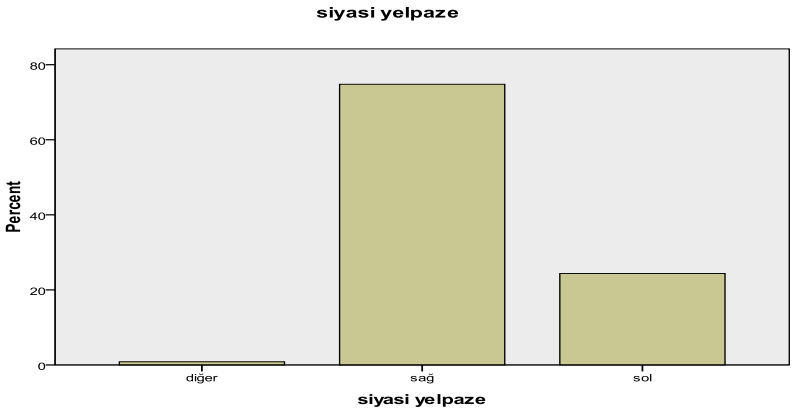

Tablo 15 ve Figür 12'de açık bir şekilde görüldüğü gibi, Kocaeli'nin siyasi hayatında sağ siyaset geleneğinin bariz bir üstünlüğü mevcuttur. İncelenen dönemde Kocaeli'nde siyasi temsil gücü elde etme başarısı göstermiş siyasi partilerin dörtte üçü sağ kulvarda siyasi faaliyetlerini sürdürmüş ya da sürdürmekte olan siyasi partilerdir. Sol siyasi partilerin Kocaeli'ndeki toplam temsil gücü ise yüzde 25 civarındadır.

Milletvekillerinin seçildiği siyasi partiler temelinde Kocaeli'nin siyasi yapısı daha iyi anlayabilmek için dönemsel bazdaki değişimi de incelemek gerekir: 16. ve 18. Dönemler dışında, Kocaeli'nin siyasal yapısı içinde üstünlük sağ siyaset geleneğindedir. Daha net bir ifadeyle 1970'li ve 1980'li yıllarda sol siyasi partiler, Kocaeli'nin siyasi yapısı içinde en yüksek temsil güçlerine ulaşmışlardır. Özelliklede solu Türkiye'de tarihi temsil gücüne ulaştığı 16. Dönem parlamentosundaki durumun yansımaları, Kocaeli'nin siyasi yapısında da görülebilir. Sol gelenek içinde siyaset yapan partilerin gücünde inişli çıkışlı bir değişim görünse de, bu siyaset geleneğinin Kocaeli'nin siyasal yapısı içinde potansiyel olarak, yadsınamayacak bir yerinin olduğu göz ardı edilemez bir hakikattir. Sol partiler 23. Dönem seçimlerinde Kocaeli'nde önemli bir güç kaybı yaşamış olsalar da, 24. Dönemde yeniden bir toparlanma evresine girmişlerdir. Bu değişim sürecinin kalıcı olup olmayacağını 2015 yılında yapılacak olan 25. Dönem parlamento seçimleri gösterecektir. Ancak, sağ siyaset geleneğinin geçmişten günümüze Kocaeli'nin siyasal hayatına damga vurduğu ve bunun neredeyse bir geleneğe dönüştüğü de önemle vurgulanması gereken bir olgudur.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, elit sosyolojisinin penceresinden, Kocaeli milletvekillerinin sosyolojik profilleri araştırıldı. Evrensel bir sosyolojik olgu olan elitler, hemen her toplum türünde gözlemlenebilir. Toplumsal yapı içinde çok sayıda elit grubu vardır. Bu elit grupları içinde en güçlü ve en etkili olan elit gruplarından biri hiç kuşkusu siyasi elitlerdir. Siyasi elitlerin en önemli bileşenini de milletvekilleri oluşturur. Türk siyasi elitlerinin de temelini, toplumun yasama sürecine yön veren parlamenterler oluşturur. Çalışmada, ülkemizin en önemli endüstri ve liman kentlerinden biri olan Kocaeli ilini temsilen yasama sürecine müdahil olan milletvekilleri, sosyolojik açıdan incelendi. Araştırma dönemi olarak 65 yıllık bir zaman dilimi seçildi.

Elit ve özellikle de siyasi elit kavramları temeli üzerine inşa edilen çalışmada, teorik temel olarak seçkinci elit teorisi kullanıldı. Araştırmada ortaya konan bulgulardan hareketle, ötekilerin bilmediklerini bilecek, ötekilerin yapamadıklarını yapabilecek pozisyon ve güçte olan bu başat gruba dair araştırılan soruların cevapları şöylece özetlenebilir: Kocaeli'nin siyasi yapısı içinde milletvekili seçilebilmek için yaş faktörü, büyük ölçüde belirleyici

bir etkiye sahiptir. Genç (Orta-genç) yaş grubu milletvekili adaylarının, Kocaeli'nde milletvekili seçilme olasılığı, ileri yaş grubundan bireylere oranla çok daha yüksektir. Milletvekillerinin yaşlarına dair bulgular da bu tespiti doğrular niteliktedir.

Öte yandan bazı meslek grupları, Kocaeli'nin toplumsal ve siyasal yapısı içinde daha ön plandadır. Bu durum siyasi elit dolaşım sürecine de yansımaktadır. Bu ilimizin toplumsal hayatında itibarı ve etkisi yüksek mesleklerin başında sivil bürokrat ve yöneticilik gelmektedir. Bu meslek grubunu tüccar ve sanayiciler, onları da çoğunluğunu üniversite hocalarının oluşturduğu eğitimciler izler. Bu meslekleri toplum hayatında ağır basmasının altında yatan temel sebeplerden biri Kocaeli'nin metropol bir sanayi kenti olması gerçeğidir.

Cinsiyet olgusu da, Kocaeli'nin siyasal ve toplumsal hayatında oldukça etkili olan sosyolojik faktörlerdendir. Kocaeli milletvekillerinin tamamına yakınını erkeklerin teşkil etmesi bunu en önemli delilidir. Kocaeli'nde siyasi elit dolaşım sürecinde etkili rol oynayan bir diğer sosyolojik değişken ise eğitim olgusudur. Bireylerin eğitim seviyesi arttıkça, Kocaeli'nden milletvekili seçilme şansı da artmaktadır. Üniversite mezunu olmak, yakın gelecekte Kocaeli'nde milletvekili seçilebilmek için neredeyse bir ön şart haline dönüşecek gibi görünmektedir. Kocaeli'nden milletvekili seçilme sürecinde İstanbul, Ankara gibi metropol şehirlerin köklü üniversitelerinden mezun olmuş bireylerin şansı ise diğerlerine kıyasla çok daha yüksektir. Yabancı dil biliyor olmak ise bireylerin bu süreçte şanlarını daha da arttırmaktadır. Bunlara ilaveten medeni durum faktörü de, Kocaeli'nde siyasi elit dolaşım sürecinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Daha net bir ifadeyle, Kocaeli'nde yaşayan seçmenler evli adaylara, bekârlardan daha fazla şans tanımaktadırlar.

Özetle, elitist elit teorisyenlerinin de vurguladıkları gibi, Kocaeli'nde bazı toplum kesimleri, toplumsal yapı içindeki ağırlıkları ile tezat teşkil edecek bir şekilde temsil edilmektedir. Örneğin, Kocaeli nüfusunun yarısını oluşturan kadınların milletvekilleri arasında temsil gücü yüzde 3'ü bile bulmamaktadır. Aynı eşitsiz görünüm yaş ve medeni durum değişkeni temelinde de gözlemlenebilir. Aynı eşitsizlikler, meslek değişkeni temelinde de olanca çıplaklığıyla gözler önüne serilir. Çalışma hayatının büyük çoğunluğunu oluşturan işçi ve memurlarla çiftçilerin, Kocaeli milletvekilleri arasında esamisi bile okunmamaktadır.

Sözün özü, çalışmada ortaya konan bulguların ışığında Kocaeli milletvekillerinin sosyolojik profilleri şöyle çizilebilir: Kocaeli milletvekili denildiğinde evli, 2-3 çocuklu, küçük aile yapısına sahip, üniversite mezunu, metropol şehirlerin köklü üniversitelerinden mezun olmuş, yönetici-işadamı-eğitimci, sağ siyasi kulvarda siyasi mücadele veren siyasi partilerin bünyesinde aktif siyasi hayata atılmış, genç-orta yaşlı erkekler akla gelmektedir. Daha net bir ifadeyle tipik bir Kocaeli milletvekili, üniversite mezunu, orta-genç yaşta, yönetici-işadamı-eğitimci, ağırlıklı olarak sosyal bilimler (hukuk başta olmak üzere) alanında eğitim görmüş, sağ-siyasi görüşte, çekirdek aile yapısına sahip erkek bir birey şeklinde tasvir edilebilir.

KAYNAKÇA

Altunışık, Remzi (vd.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı), Sakarya, 2004.*

Arslan, Durmuş Ali, "Üçüncü Bin Yılda Adana Milletvekilleri", International Journal of Human Sciences - Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 12-1, (2015), s. 582-625.

Arslan, Durmuş Ali, (vd.), "Çok Partili Dönemde, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı" (Ed. Şenol Kantarcı ve Fatma Şimşek, Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı içinde), Ankara, 2015.

Arslan, Durmuş Ali, (vd.), "Çok Partili Dönem Türk Siyasi Tarihinde Bitlis Milletvekilleri", Akademik Bakış, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi, 47, (2015), s. 71-97.

Arslan, Durmuş Ali, ve Gülten Arslan, "Çok Partili Dönem Tokat milletvekillerinin sosyolojik profilleri", *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri) Dergisi.* 43, (2014), s. 117-150

Arslan, Durmuş Ali, ve Gülten Arslan, "Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri: 1946'dan Bugüne Artvin Milletvekillerinin Sosyolojik Analizi", *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri) Dergisi.* 36, (2013), s. 43-70.

Arslan, Durmuş Ali, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları, Ankara, 2012-a.*

Arslan, Durmuş Ali, "Mersin Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi - International Journal of Human Sciences.* 9-2, (2012-b), s. 587-622.

Arslan, Durmuş Ali, *Turkish Political Elites: Sociological Analysis of Turkish Politics and Politicians, Berlin 2011-a.*

Arslan, Durmuş Ali, Who Rules Turkey: Turkish Power Elite, Berlin 2011-b.

Arslan, Durmuş Ali, Elites and Power in Contemporary Turkey: Social Anatomy of Turkish Elites, Berlin 2011-c.

Arslan, Durmuş Ali, "Educational Bases of Turkish Democracy: Educational Backgrounds of Turkish Elites", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research). 8/1, (2005-a), s. 5–30.

Arslan, Durmuş Ali, Türk İktidar Seçkinleri. Kırgızistan Kommersiyalık Enstitüsü, Akademik Bakış, Türk Dünyası Celalabat İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3, (2004), s. 1–9.

Arslan, Durmuş Ali, "Türk medya elitleri: Bir durum tespiti", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research), 4- 2, (2004), s. 135–164.

Arslan, Durmuş Ali, Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites, Guildford, 1999.

Etzioni-Halevy, Eva, *The Elite Connection*, NewYork, 1993.

Etzioni-Halevy, Eva, *Class & Elites in Democracy and Democratisation. NewYork, 1997.*

Frey, **Frederick,** *The Turkish Political Elite, Massachusetts, 1965.*

Gilbert, Nigel, *Analysing Tabular Data*, London, 1997.

Healey, Joseph F., *Statistics: A Tool for Social Research*, Califonia, 1993.

Hertz, Rosanna ve Jonathan B. Imber, *Studying Elites Using Qualitative Methods*, London, 1995.

Kıray, Mübeccel B., *Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İstanbul, 2000.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*. Ankara, 2007.

Kocaeli Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Kocaeli İli 2013 Yılı Çevre Durum Raporu*, Kocaeli, 2014.

Kongar, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2. İstanbul, 1985.

Landau, Jacob M., Ergun Özbudun, Frank Tachau, *Electoral Politics in the Middle East, London, 1980.*

Moyser, George ve Margaret Wagstaffe, *Research Methods for Elite Studies*, London, 1987.

TBMM, *TBMM Albümü 22. Dönem*, Ankara, 2003.

TBMM, *TBMM Albümü 21. Dönem*, Ankara, 2000.

TBMM, *TBMM Albümü 20. Dönem*, Ankara, 1997.

TBMM, *TBMM Albümü 1920–1991*, Ankara, 1994.

TBMM, *TBMM Albümü 19. Dönem*, Ankara, 1992.

Turhan, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Ankara, 1991.

TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2014.

TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2015.

1950-1954-1957 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİNİN KOCAELİ'DEKİ YANSIMALARI

Sabit DOKUYAN*

Giriş

II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olağanüstü durum güçlü bir iktidar ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu nedenle savaş esnasında; tek parti anlayışının kuvvetlenmesi, demokrasinin ikinci plana itilmesi, sıkıyönetim uygulaması, basın-yayın üzerindeki baskılar, polis yetki alanının genişletilmesi dönem şartları itibariyle olumlu karşılanmıştır. Fakat savaş sonunda gerekçeler ortadan kalkmış ve demokrasiye geçiş yolu açılmıştır[1]. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bütün halinde ilk seçim yasası 14 Aralık 1942 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten önceki süreçte ise üzerinde kısmi değişiklikler yapılmış olan 20 Temmuz 1908 tarihli "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı" uygulanmıştır. Bu kanunda iki dereceli seçim sistemi mevcuttur. Halk önce kendi adına oy kullanacak olan ikinci seçmenleri belirlemişler, ikinci seçmenler ise halkın adına milletvekillerini seçmişlerdir[2]. 1923 ile 1946 yılları arasında yapılmış olan milletvekilleri seçimleri demokratik niteliklere sahip olmayan, siyasi iktidarı biçimlendirme yönünden pek bir etkisi bulunmayan, bu nedenle de seçim tanımına tam olarak uymayan, bir nevi törensi ritüel olarak öne çıkmıştır. Vekil adayları CHP tarafından belirlendiği için esas mücadele parti içinde aday olabilmek için yapılmıştır. Seçmenler ise belirlenen adayları onaylama göreviyle görevlendirilmiştir. Bu süreç içerisinde iki defa çok partili hayata geçiş denemesi olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası genel seçimlere katılma fırsatı bulamadan kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise yerel seçimlere katılmış ama 1931 genel seçimlerine katılmadan feshedilmiştir[3].

Milletvekili seçiminde iki dereceli sistem uygulaması 1946 yılına kadar sürmüştür. Çok partili hayata geçişin bir yansıması olarak 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP olağanüstü kurultayında milletvekili seçimlerinin tek dereceli hale getirilmesine karar verilmiştir. İki dereceli seçim son olarak 21 Nisan 1946 tarihinde 4 ilde yapılan milletvekili ara seçiminde kullanılmıştır[4]. Tek dereceli seçim yapılması konusu 31 Mayıs 1946 tarihinde Mecliste görüşülmeye başlanmıştır[5]. 49 maddelik Seçim kanunu tasarısı 5 Haziran 1946 tarihinde

* Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: sabitdokuyan@gmail.com.

1 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara 1970, s. 303.

2 Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 114.

3 Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7., İletişim Yayınları, İstanbul (1983), s. 1801-1802. (Sayfa Aralığı 1798-1824)

4 Erol Tuncer, *1946 Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara 2008, s. 47-48.

5 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 31 Mayıs 1946, 7. Dönem, Cilt 23, s. 246-248.

Mecliste kabul edilmiştir. 4918 sayılı bu yeni Seçim Kanunu[6] tam bir seçim serbestîsi sağlamamıştır. Kanunun önem arz eden bazı yönleri özetle şu şekildedir: Seçimler il bazında yapılacak ve her 40.000-55.000 arası nüfusa bir vekil seçilecektir. Bu rakam üzerine her 40.000 kişiye bir vekil daha eklenecektir. Seçmen olmak için ise; Türk olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetinden yasaklı olmamak, kısıtlı olmamak, yabancı devlet uyrukluğunu öne sürmemek, yabancı bir devletin resmi hizmetinde bulunmamak şartları belirlenmiştir. Seçim sonuçlarının belirlenmesi sürecinde sayılan oy pusulalarının yakılacağı kabul edilmiştir. Birden fazla ilden seçilen vekilin bir ili seçeceği ve diğer ildeki boş vekillik için daha sonra yeni bir seçim yapılacağı kuralı tespit edilmiştir[7].

Kabul edilen seçim kanununda görülen eksiklikler şu şeklide sıralanabilir: Seçimler yargı güvencesine alınmamıştır. Oyların sayılmasından sonra pusulaların yakılması uygulaması itirazların kanıtlanmasını engelleyecek niteliktedir. Oy kullanımının kapalı alanda yapılması kararlaştırılmış ama bu zorunlu tutulmadığı için sandık başlarında seçmene açık yerde oy kullanma baskısının yapılmasının önü kapatılmamıştır. Nispi temsil yerine çoğunluk sistemi (bir seçim bölgesinden en çok oyu alan partinin adayları kazanır) kabul edilmiştir[8]. Belediye başkanlarının denetiminde kurulan seçim kurulları tarafından oluşturulan seçim büroları, seçim sonunda tutanakların gönderildiği ilçe seçim kurulları, hesaplamaların yapılmasından sonra sonuçların gönderildiği merkez ilçe seçim kurulları tamamen iktidar sahibi CHP üyelerinden oluşmaktadır[9].

1950 yılına gelindiğinde Seçim Kanununda bazı düzenlemeler daha yapılmıştır. Yeni kabul edilen kanuna göre; Bir kimse ancak iki yerden milletvekili adayı olabilecektir[10]. Radyolardan propaganda yapabilme süresi günlük on dakika olarak belirlenmiş ve en az beş seçim bölgesinde aday göstermemiş olan siyasi partilerin bu hükümden faydalanamayacağı belirtilmiştir. Propaganda için kullanılan duvar ilanlarında Türk bayrağı, dini ibareler, Arap harfleri, her türlü resim bulundurulması yasak edilmiştir. İl seçim kurulu, il merkezinde en yüksek dereceli yargıcın başkanlığında on üyeden meydana gelecek şekilde tespit edilmiştir. İlçe seçim kurulları ise ilçedeki en yüksek dereceli yargıcın başkanlığında 6 üyeden oluşur denilmiştir. Oy pusulalarının ve diğer seçim evraklarının seçim sonuçları kesinleşene kadar mahalli asliye mahkemelerinde ve bulunmadığı takdirde sulh mahkemelerinde muhafaza edilmesi kabul edilmiştir[11]. Yeni Seçim Kanunu çoğunluk sistemini devam ettirmiştir[12].

1960 darbesine kadar yapılan milletvekili seçimlerinde bu kanun uygulanmıştır (1950, 1954, 1957 seçimleri)[13]. Liste usulü çoğunluk sistemine sahip olan bu yasayla milletvekillerinin tümü o seçim bölgesinde en çok oyu alan parti tarafından çıkarılmıştır. Tek parti iktidarı ve istikrar sağlama açısından bu sistem tercih nedeni olmuştur. Sistemde vatandaş; partilerin sundukları listelerle veya adaylar ve bağımsız adaylardan oluşan bir listeyi kendisi hazırlayarak oluşturduğu karma listelerle oy kullanabilmiştir. Bu sistemde toplumun farklı görüşe sahip kesimlerinin düşüncelerinin meclise yansıması çok mümkün olmamıştır. Küçük partiler bu düzende meclise girebilme şansı bulamamışlardır[14]. 40.000 nüfusa bir milletvekili düştüğü için, nüfusta meydana gelen artışa bağlı olarak milletvekili

6 *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1946, s. 1-4., Ayrıca Bakınız: İhsan Karlı, *1946-2007 Türk Basınında Milletvekili Genel Seçimleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 40. Ayrıca Bakınız: Rıfkı Salim Burçak, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1994, s. 13.

7 *TBMMTD*, 5 Haziran 1946, s. 39-48., Ayrıca Bakınız: Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları(1876-1982)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982, s. 184-192.

8 Tuncer, *1946*…, s. 63.

9 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 54.

10 *TBMMTD*, 8 Şubat 1950, s. 263.

11 *TBMMTD*, 9 Şubat 1950, s. 301-340.

12 Süleyman Güngör, *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s. 38-39.

13 Erol Tuncer, *1950 Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara 2010 s. 79.

14 Erol Tuncer, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri, http://www.milliyet.com.tr/cok-partili-donemde-secimler-ve/gundem/detay/1874309/default.htm, 29 Nisan 2014.

sayılarında zaman içerisinde artış görülmüştür. Milletvekili sayısı 1950 seçiminde 487, 1954'te 541 ve 1957 yılında 610 sayısına ulaşılmıştır.[15]

1950 Milletvekili Genel Seçimleri ve Kocaeli

Tek parti iktidarının sona erdiği 1950 seçimleri, 1954 ve 1957 seçimlerinin temelini oluşturduğu için bu seçimler daha detaylı olarak incelenecektir. 1950 Milletvekili genel seçimlerinin 14 Mayıs 1950 Pazar günü yapılması meclis tarafından kabul edilmiştir[16]. 1950 seçimlerine giderken 11 parti faaliyetine devam etmektedir. Bu partiler; Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Millet Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Yükselme Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi'dir[17]. Bu partilerden sadece 4 tanesi seçimlere iştirak edebilmiştir (CHP, DP, MKP, MP). 1950 seçimlerine katılan CHP beyaz kâğıt üzerine altı ok olan, DP beyaz kağıt üzerine DP harfleri bulunan, MP işaret bulunmayan, MKP ise üzerinde MKP harfleri ve arı resmi olan oy pusulaları ile 1950 milletvekili seçimlerine katılmışlardır[18].

1950 seçimleri seçim kampanyaları bakımından ilk olabilecek niteliğe sahiptir. Türkiye genelinde çok ciddi bir seçim kampanyası düzenlemiştir[19]. Ankara ve İstanbul radyoları 1950 seçimlerinde kullanılmıştır. Düzenlenen mitingler, basın yoluyla yapılan propagandalar etkin tanıtım araçları olmuştur[20]. DP'nin seçim beyannamesi 8 Mayıs 1950 tarihinde yayınlanmıştır. Beyannamede nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan köylü ile ilgili destek vaatleri önemli bir yer tutmuştur. CHP ve onun bürokratik karakterinin köylü üzerinde bir baskı düzeni oluşturduğu, köylünün ise ilkel imkânlarla ve zor şartlarda üretim gerçekleştirmeye çalıştığı vurgulamıştır. Türkiye'nin amaçladığı ciddi büyümeyi dış destek ve yabancı sermaye yatırımı olmadan sağlamasının çok uzun yıllar alacağı gerçeğinin anlaşılması gerektiği, dış politikada ise iktidarın izlediği yolun aynen takip edileceği vurgulanmıştır. Tüm halkın hiçbir ayrım gözetilmeden eşit sayılacağı, milli birliğin korunması için gereken gayretin gösterileceği ifade edilmiştir ve son cümle olarak da: "Söz Milletindir" ifadesi kullanılmıştır[21] (EK 1). DP seçimler öncesi yapmış olduğu mitinglerde, seçim beyannamesi doğrultusunda, daha çok ekonomik vaatler üzerinde durmuştur[22].

CHP'nin seçim beyannamesi 27 Nisan 1950 tarihinde yayınlanmıştır. Parti, 'Takdir Milletimizindir' başlığı altında bir sunuş ve 26 madden oluşan beyannamede; köylü sorunları ve özel teşebbüse destek verilmesini öncelikli olarak vurgulama gayreti içerisine girmiştir. Köyde ilköğretimin yaygınlaştırılması, köylere radyo temini, yolların iyileştirilmesi, içme suyu temini, çiftçilik yapmak isteyen ailelere destek vaadi, tarım usul ve araçlarında modernleşme, ürün çeşitliliğinin sağlanması, köy sağlığının korunması ve tarım sigortası konuları köylüye yönelik seçim propagandaları olmuştur. Kentlerde ise; elektrik, su ve gıda sorunlarının çözüleceği, konut sorununa çözümler aranacağı, yol yapımının ve ortaokul sayılarının artırılacağı vaatleri öne çıkmıştır[23]. CHP içinde 1950 seçimlerinin kazanılması noktasında net bir inanç ortaya çıkmıştır. Partideki bu özgüven CHP'nin devleti kuran parti olmasından ve yapılan tüm reformların halk tarafından görmemezlikten

15 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri(1923-2011)*, Ankara 2012, s. XII.
16 *TBMMTD*, 24 Mart 1950, s. 1038-1047.
17 Tuncer, *1950...*, s. 13.
18 Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 16. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 791.
19 Doğan Duman, Serçin Sun İpekşen, "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları(1950-2002)", *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer (2013), s. 119, (Sayfa Aralığı 117-135).
20 Duman ve İpekşen, "Türkiye'de…, s. 120,
21 Tuncer, *1950*…, s. 309-315.
22 Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 211.
23 Güngör, *Muhalefette...,* s. 302-303.

gelinmeyeceğine olan inançtan kaynaklanmıştır[24]. İnönü ise diğer partililere göre daha temkinli davranma yolunu seçmiştir. Muhalefete düşülebilme ihtimalini göz ardı etmeyen İnönü konuşmalarında, muhalefette yer alması halinde mücadeleye devam edeceğinden bahsetmiştir[25]. İnönü'nün yurt gezilerine çıkarak CHP lehinde propaganda yapması ile birlikte muhalefet tarafından Cumhurbaşkanının tarafsızlığının kaybolduğu yönünde eleştiriler gelmiştir. DP taraftarı basın İnönü'yü Anayasaya uymamakla suçlamıştır[26].

Seçime katılan diğer partilerin hazırlık sürecine gelince: Millet Partisi her alanda hürriyet taraftarı olduğunu vurgulayarak iktidardan duydukları bıkkınlığı dile getirmiş, halk yararına bir parti olarak kendilerinin iktidara getirilmesini istemiştir[27]. Millet Partisi Başkanı Yusuf Hikmet Bayur ise partisinin irticai faaliyetleri desteklediği ve seçimi zedeleyecek faaliyet hazırlığı içinde bulunduğu yönündeki iddiaları reddetmiştir. MP 22 ilden 205 aday göstermiştir[28]. Seçimin diğer bir partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nin ise 1950 milletvekili seçimlerinde 6 vilayetten katılacağı yönünde söylentiler çıkmış olsa da, parti sadece İstanbul'dan 20 aday ile seçime iştirak etmiştir[29].

1950 milletvekili seçimlerinin Kocaeli'ndeki yansımalarına bakılacak olursa; Kocaeli basını seçim sürecini yakinen takip ederek okuyucularıyla gelişmeleri paylaşmışlardır. Seçmenleri bilinçlendirmek adına, yenilenen Seçim Kanunu'nun duyurulması konusunda basın hassasiyet göstermiştir. Bu amaçla DP yanlısı Hürsöz Gazetesi, sayfalarında Seçim Kanunu'na yer vererek hem partinin amacına hizmet etmek hem de seçmeni bilinçlendirmek için çaba sarf etmiştir[30].

Tük Yolu Gazetesi 1950 seçimleri öncesinde ilde yaratılmaya çalışılan ayrıştırıcı ve bölücü faaliyetleri "5'inci Kol faaliyette" diye okuyucularına aktarmıştır. Yazıya göre Çerkez, Gürcü, Türk, Laz, Muhacir ve Arnavut diye ayrımcılık oluşturmaya çalışan, hepsi bir bayrağın altında, aynı dinin aynı dilin etrafında toplanmış olan bu kişilerin arasında tefrika yaratmayı amaçlayan kimselerden bahsetmiştir. Yazının devamında şu ifadeler yer almıştır: *"Bu aziz vatanda yaşayanlar Türk'tür. Bu mübarek vatanın her ferdi bu ülkü, bu yasa ve bu ismin şerefini yükseltmek için el ele vermek zorundadır. Aksi bir halde parça parça oluruz."* Gazete ayrıca, seçim öncesi ildeki diğer gelişmeleri duyurmuştur. Buna göre DP'den istifalar hızlı bir şekilde devam etmektedir. Kandıra örneğini veren gazete, burada DP'den istifa edenlerin CHP binasını doldurduğunu belirtmiştir. Gazetenin diğer bir haberine göre ise DP Kocaeli için şöhretli bir aday aramaktadır. Rauf Orbay ve Ali Fuat Başgil'in isimleri konuşulmaktadır. Bu durumun, il genelinde aday olmak için bekleyen kişiler arasında olumsuz karşılandığı ifade edilmiştir. Kocaeli ile ilgisi olmayan kişilerin bu şehirden oy almalarının zor olduğu konuşulanlar arasındadır. Gazetenin yorumuna göre; CHP'nin, güçlü ve halk tarafından sevilen adayları karşısında DP'nin tanınmış bir aday çıkarmak zorunda kalabileceği belirtilmiştir[31].

19 Mart 1950 tarihinde Kocaeli DP il kongresi toplanmış ve yaklaşan milletvekili seçimleri bu kongrede gündeme gelmiştir. Parti içinde yaşanan huzursuzlukların ve ayrışmaların artık son bulduğu sıkça dile getirilmiş ve Hassolar-Memolar[32] ifadeleri yeniden dillendirilmiştir. CHP ve Nihat Erim'e yönelik ciddi eleştiriler gerçekleşmiş ve

24 Karlı, "1946…, s. 50.
25 Güngör, *Muhalefette*…, s. 53.
26 Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 376.
27 Tuncer, *age*, s. 316-319.
28 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim(1922-1971)*, Cilt 2, Pera A.Ş, İstanbul 1997, s. 1520.
29 Çolak, "Türkiye'de…, s.791.
30 *Hürsöz Gazetesi*, 2 Mart, 9 Mart ve 16 Mart 1950, s. 2.
31 *Türk Yolu Gazetesi*, 18 Mart 1950, s. 1.
32 Cevdet Kerim İncedayı Aydın'da yaptığı bir konuşmada; Jandarmayla tedbir alınmazsa, doğudaki halkın oylarını ya Hasso'ya ya Memo'ya vereceğini dile getirmiştir. Bu ifadeler doğu kökenli milletvekilleri başta olmak üzere muhalefet kanadından büyük tepki toplamıştır. Bakınız: Yalman, *Yakın*…, s. 1464.

her şartta seçimi kazanacakları iddia edilmiştir[33]. Hürsöz Gazete'si de aynı kongrenin detaylarını okuyucularına sunmuştur. Kongreye mevcut 125 delegenin 119 tanesi katılmıştır. Kongrede il genelinde 125 bin kişinin DP'ye kayıtlı olduğu söylenmiştir. Gazete aynı günlü sayısının son bölümünde CHP aleyhinde küçük bir eleştiri yazısı da yayınlamıştır. Bu yazı şöyledir: "*Papeller veriyorlar, ziyafetler çekiyorlar. Köylere çeşmeler yaptırıyorlar, dereler getirtiyorlar. Yolsuzlara yolluk veriyorlar. Peki sonra! Sonra CHP'ye rey dileniyorlar.*"[34]

CHP taraftarı olan Türk Yolu Gazetesi'nde DP'den il genelinde istifaların devam ettiğine dair bir haber yayınlanmıştır. Köylerden gelerek CHP'ye üye olmak isteyenlerin çokluğundan dolayı kayıtla ilgilenen merkezlerde çalışmalar gece yarılarına kadar sürmektedir. Kayıt olanlardan bazıları isimlerinin gazete yoluyla ifşa edilmesini istememektedirler[35].

1950 seçimleri için ilden 441 aday başvurusu olmuştur. Bunlardan 229 tanesi CHP, 122 tanesi DP, 46 tanesi MP, 23 tanesi MKP ve 21 tanesi bağımsız adaylardır. Türk Yolu Gazetesi CHP'nin seçim faaliyetlerinin hızla sürdüğünü, diğer partilerden devam eden akın akın istifalar sonrasında ilgili partilerin geri dönüş için baskı yaptıklarını, bu nedenle istifa ederek CHP'ye kaydolanların baskı görmemek için isimlerini gazetede yayınlatmak istemediklerini belirtilmiştir. Aynı günlü gazetede DP Semt Ocağı Başkanı Mehmet Karacan'ın partisinden istifa mektubu da yer almıştır. Şahıs istifa etme gerekçesi olarak memleket menfaatlerinin bu partide kalmakla sağlanamayacağını ve bu amaçla İnönü'nün partisine geçmek istediğini belirtmiştir. Diğer bir haberde ise Döngel Köyü'nde DP'den istifa eden ve CHP'ye geçen şahısların isimleri yayınlanmıştır[36].

Gebze'de DP'den ayrılan kişiler tarafından Millet Partisi'nin kurulduğu belirtilmiştir. 20 yılıdır il belediye başkanlığı yapan Kemal Öz milletvekili adayı olmak için görevinden istifa etmiştir. CHP'nin Aynalıkavak Ocağı'nın açıldığı da okuyuculara duyurulmuştur. Bu törene 1.200 kadar kişi katılmış "*Yaşasın Halk Partisi, Yaşasın İnönü*" sloganları atılmıştır. Kemal Öz yapmış olduğu konuşmada; bütün partilerin kardeş olduğunu, CHP'nin memleket yararına yaptığı faaliyetlerin ortada görünür bulunduğunu ve daha yapılacak pek çok işin beklediğini belirtmiştir[37].

1950 seçimleri temayül yoklaması için CHP ve DP 9 Nisan gününü seçmiştir. 100 kişiden fazla partilinin katıldığı DP yoklaması sükûnetle sonlanırken, 238 işinin oy kullanmak için katıldığı CHP yoklamasında yumruk yumruğa kavgalar çıkmıştır. DP'nin yoklama sonuçlarına göre kazanan adayları şunlardır: Salih Kalemcioğlu, Mümtaz Kavalcıoğlu, Ziya Atığ, Ekrem Alican, Cemal Tüzün, Yeredoğ Kişioğlu, Lütfü Tokoğlu, Mehmet Yılmaz, Hüsnü Türkkant[38]. CHP'nin 1950 seçimleri için belirlediği ön adaylarından tespit ettiklerimiz ise şunlardır: Kemal Öz, Kemal Özsan, Adnan Berkay, Kamil Cerrahoğlu, Şerafettin Bürge, Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Sedat Pek[39].

Türk Yolu Gazetesi CHP milletvekili adayı olan eski belediye başkanı Kemal Öz ile görüşmek üzere Halk Partisi binasına gitmiştir. Burada DP'ye katılmış olan vatandaşları gören muhabir şaşırmış ve işin aslını öğrenmeye çalışmıştır. Verilen bilgiye göre bu kişilerin DP'ye çeşitli tatlı vaatlerle geçtikleri ama bu vaatlerin boş olduğunu gördükleri için tekrardan CHP'ye döndükleri iddia edilmiştir[40].

33 *Türk Yolu Gazetesi*, 21 Mart 1950, s. 1-2.
34 *Hürsöz Gazetesi*, 23 Mart 1950, s. 1.
35 *Türk Yolu Gazetesi*, 29 Mart 1950, s. 1.
36 *Türk Yolu Gazetesi*, 1 Nisan 1950, s. 1.
37 *Türk Yolu Gazetesi*, 2 Nisan 1950, s. 1.
38 *Hürsöz Gazetesi*, 13 Nisan 1950, s. 1.
39 *Türk Yolu Gazetesi*, 11 Nisan 1950, s. 1.
40 *Türk Yolu Gazetesi*, 14 Nisan 1950, s. 1.

Türk Yolu Gazetesi muhalif partilerin özellikle köylerde iktidar partisini kötüleyerek propagandalar yaptığını, parlak vaatlerde bulunduklarını bildirmiştir. Diğer yandan CHP merkezi tarafından belirlenen adaylar da açıklanmıştır. Adnan Berkay, Rüştü Kobaş ve Mahmut Sipahi merkezin vekil adayları olmuştur. Adapazarı ve Gebze'de DP'den kopuşların aratarak devam ettiği diğer bir haber olmuştur. Adapazarı ilçesine bağlı Kamışlı Köyü'nde yapılan CHP Ocağı'nın açılış törenindeki konuşmalarda CHP'nin icraatları ve özellikle köy kalkınması için yaptıkları anlatılmıştır. 126 vatandaş bu törende DP'den istifa ederek CHP'ye geçmiştir[41].

DP ve CHP'den ayrılarak Millet Partisi'ne katılanların isimleri Türk Yolu tarafından yayınlanmıştır. Akmeşe'de CHP temsilcilerinin gerçekleştirdiği toplantının halk üzerinde büyük tesiri olduğu iletilmiştir. Katılımcıların gözyaşları içerisinde konuşmaları dinlediği vurgulanmıştır. CHP milletvekili adayı Kemal Öz öncülüğündeki ekip Akmeşe'de büyük coşkuyla ağılanmış ve kalabalık bir topluluğa hitap edilmiştir. Diğer yandan İhsaniye Köyü'nde düzenlenen CHP toplantısının da sıcak ve samimi bir ortamda gerçekleştiği aktarılmıştır. Gazete ayrıca CHP adaylarının listesini de vermiş, bu kimselerden Kocaeli'nin çok şey beklediğini eklemiştir.[42]

DP yanlısı Hürsöz Gazete'si 1950 seçimleri konusunda DP'nin atağa kalktığını *"DP Seçim Savaşına Geçti"* başlığıyla vermiştir. İl idare kurulunun belirlediği plan çerçevesinde halk ile temassa geçileceği ve geziler düzenleneceği belirtilmiştir. Bu minvalde Derince'de, Derbent'te ve Kandıra'da yapılan büyük toplantılara muazzam halk katılımı olduğu ve konuşmacıların heyecanlı hitabetlerde bulundukları aktarılmıştır. Gazete ayrıca DP Kocaeli milletvekili adaylarının ismini de duyurmuştur. İsimler şunlardır: Saim Önhan (General), Ethem Vassaf (Doktor), Salih Kalemcioğlu (Çiftçi), Hüsnü Türkkant (Doktor), Mümtaz Kavalcıoğlu (Tüccar), Ziya Atığ (Doktor), Ekrem Alican (Maliyeci), Mehmet Yılmaz (Müteahhit), Yeredoğ Kişioğlu (Avukat), Lütfü Tokoğlu (Avukat), Hamdi Başak (İktisatçı). Gazetenin yorumuna göre genç kişilerden oluşan bu adaylar halka yakın kimselerdir ve daha şimdiden halk tarafından tutulmuşlardır. Diğer yandan temayül yoklamasında seçilen Cemal Tüzün'ün listede olmamasının hayret ve üzüntüyle karşılandığı, ama şahsın olgun bir kişiliğe sahip olmasından dolayı bu durum karşısında olumsuz bir tavır takınmadığı da eklenmiştir[43].

1950 DP aday listesini yayınlayan Türk Yolu Gazetesi ise adaylar içerisinde avukat ve doktorların çok olmasından kaynaklı olarak şu yorumu yapmıştır: *"...Suç işleyenleri hukukçular müdafaa eder, hastalananları doktorlar tedavi eder olur biter"*. CHP taraftarı bir görüntü sergileyen gazete, CHP'nin sahip olduğu kuvvetli adayların muhalif adayların şansını sıfıra düşürdüğünü iddia etmiştir. Muhalefetin bir çözülme ve sarsıntı içerisinde olmasına rağmen hâlâ zafer bizimdir demelerinin de gülümsemelere neden olduğu belirtmiştir. Gazete ayrıca adaylardan Erim, Aksal ve Bürge'nin ile gelerek seçim bölgelerini gezecekleri duyurulmuştur[44].

27 Nisan günlü Türk Yolu Gazetesi'nde DP ile ilgili yer alan haberlerden birinde DP adaylarının şehirde hayal kırıklığı yarattığı belirtilmiştir. Daha önceden ismi geçen Samet Ağaoğlu, Ali Fuat Başgil, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'ın listede ismi yer almamıştır. Gazete, okuyucularını uyaran bir de yazı yayınlayarak muhalefetin zayıf listesi karşısında CHP'nin güçlü bir listeye sahip olduğunu, muhaliflerin çeşitli balon vaatlerle halkı kandırmaya çalıştıklarını ve vatandaşın bunlara inanmaması gerektiğini duyurmuştur. CHP

41 *Türk Yolu Gazetesi*, 19 Nisan 1950, s. 1.
42 *Türk Yolu Gazetesi*, 25 Nisan 1950, s. 1.
43 *Hürsöz Gazetesi*, 27 Nisan 1950, s. 1.
44 *Türk Yolu Gazetesi*, 26 Nisan 1950, s. 1.

ile ilgili olarak ise Yadin Divanı'nda yapılan toplantı aktarılmıştır. Bu toplantıya Kemal Öz'ün de katıldığı belirtilmiştir. 5-6 köyün bir araya geldiği toplantıda katılımcılar namus ve şerefleri üzerine söz vererek CHP saflarında kalacaklarını belirtmişlerdir. Köy muhtarı Mehmet Aygün kendisinin DP'ye geçtiği yönündeki iddiaları yalanlayarak "*Beni Halk Partisi'nden ölüm bile ayıramaz*" demiştir. CHP ile ilgili diğer bir habere göre ise adaylar Nihat Erim ve İsmail Rüştü Aksal'ın şehre geldiği duyurulmuştur. CHP adaylarının parti merkezinde büyük bir toplantı düzenledikleri ve seçim çalışmalarına başlayacaklarını bildirdikleri belirtilmiştir. Partililer konuşmalarında muhalefeti tuşla yeneceklerini iddia etmişlerdir[45].

Türk Yolu Gazetesi *"Milli Mücadele'de çok ızdırap çeken Kocaeli halkı CHP'nin büyük hizmetlerini taktir etmekte ve seçimlerde CHP adaylarına oylarını vereceklerine hiç şüphe yoktur"* ifadelerinin yer aldığı ve eski milletvekillerinden İbrahim Süreyya Yiğit'e ait bir yazıyı ilk sayfasına taşımıştır. Seçim faaliyetlerinden de haber veren gazete, tüm partilerin faaliyetlerinin süratle devam ettiğini bildirmiştir. Çubuklu köyünde hemen hemen tüm köylülerin katıldığı ve İnönü lehine sloganlar atılan bir CHP toplantısından haber verilmiştir. Diğer yandan DP'nin çok güçlü olduğu Hendek'te bile çözülmeye başladığı iddiasında bulunan gazete, DP Karamürsel mitingine de 300 kadar kişinin ancak katıldığını eklemiştir. Bu mitingde iktidar aleyhinde konuşmalar yapıldığı aktarılmıştır[46].

DP'nin Karamürsel mitingi sırasında bir hatibin *"Onlar bizi köle gibi kullandılar, iktidara geçersek biz de onları uşak gibi kullanacağız"* ifadeleri gazetede yer bulmuştur. Diğer yandan Sonposta Gazetesi'nin DP'nin sözcüsü olduğu ifade edilerek, bu gazetenin CHP aleyhinde yapmış olduğu haberlerin gerçekleri yansıtmadığı belirtilmiştir. Bu gazetede çıkan Balaban'da CHP taraftarlarının toptan istifa ettiği haberinin yalan olduğu belirtilmiş, gazeteye tekzip yazısı gönderilmiştir. Gazetenin diğer haberine göre ise Karamürsel'de Millet Partisi kurulmuştur[47].

Türk Yolu Gazetesi CHP'nin Sapanca'daki açık hava toplantısını duyurmuştur. Yağmura rağmen büyük bir kalabalığın katıldığı toplantıda Sapanca halkı CHP saflarında görev yapacaklarına dair ant içmişlerdir. CHP adayı Adnan Berkay, Gölcük ve İhsaniye'de kalabalık bir işçi ve vatandaş topluluğuna seslenmiştir. Berkay her iki toplantıda da CHP iktidarının işçiler yararına yapmış olduklarını anlatmıştır. Gazetenin DP ile ilgili haberlerine baktığımızda; öncelikle Karamürsel mitingindeki çok az katılımı bir fiyasko olarak değerlendirdiği görülmektedir. DP'lilerin Cuma Namazı çıkışında vatandaşı hoparlörle davet etmelerine rağmen çok az katılım sağlanabilmiştir. Diğer bir DP haberi ise bu partinin adaylarının halk tarafından tanınmıyor olmasıyla ilgilidir. CHP Derince toplantısında halk DP adaylarını tanımadıklarını beyan etmişlerdir[48].

Hürsöz Gazetesi seçim için halka bir uyarıda bulunmuştur. Bu uyarıda: *"Vatandaş! Rey vereceklerde kırmızı bir seçmen kartı olacaktır. İlçe seçim kurulu bu kartları muhtarlara teslim ediyor, onlar da size vereceklerdir. Kartınızı muhakkak muhtardan isteyiniz*." ifadeleri yer almıştır. Gazetede ayrıca, Akmeşe'de bir önceki Pazar günü Cumhuriyet alanında yapılan DP mitinginin yoğun yağmur altına ve büyük bir kalabalığın önünde yapıldığı duyurulmuştur. Mitingde milletvekili adayları ve bazı DP'liler konuşmuştur. Hereke'de cumartesi günü yapılan miting de 5.000 kişilik bir kalabalık önünde gerçekleşmiştir. Gazetenin diğer bir haberi ise CHP rozetlerinin çocukların yakalarına takılmasıyla ilgilidir. Bu şekilde okula giden çocukların siyasete alet edildiği ve bu girişimin uygun görülmediği

45 *Türk Yolu Gazetesi*, 27 Nisan 1950, s. 1.
46 *Türk Yolu Gazetesi*, 29 Nisan 1950, s. 1.
47 *Türk Yolu Gazetesi*, 30 Nisan 1950, s. 1.
48 *Türk Yolu Gazetesi*, 2 Mayıs 1950, s. 1.

belirtilmiştir. Gazete CHP aleyhinde bir tavır içerisinde yayınlamıştır. Gazetede yer alan bir metinde biraz da esprili bir yaklaşımla Kocaeli'nden vekil seçilecek olanlardan boşalacak olan müdürlüklere görevlendirilecek kişiler arandığı duyurulmuştur. Aranan kişilerde tahsil gerekliliği olmadığı, olabilecek veya olamayacak her türlü vaatleri verebilecek şahsiyette biri olması gerektiği, bir sonraki seçimlerde vekil olacakları için asker kaçağı olunmaması şartının karşılanması zorunluluğu olduğu dile getirilmiştir. Taliplilerin derhal CHP propaganda servisine başvurmaları rica edilmiştir[49].

Kandıra'da düzenlenen büyük CHP mitingden haber veren Türk Yolu Gazetesi, bu mitingle halkın kim tarafında olduğunu açıkça ortaya koyduğu iddia etmiştir. 6 bini aşkın kişinin katıldığı mitingde Rüştü Aksal ve Nihat Erim de birer konuşma yapmıştır. Muhalefetin Türk ekonomisinin CHP iktidarı döneminde battığını iddia eden yorumlarına değinen Aksal, ekonomi iflas etti diyenlerin kendi politikalarının iflas edeceğini söylemiştir. Diğer yandan kısa süre önce az katılımla gerçekleşen DP Karamürsel toplantısı esnasında toplantıyı yarıda terk eden Parti başkanı Ulvi Akyıldız ve heyet arkadaşlarının tamamının partilerinden istifa ettikleri, istifaların devam edeceği haberi yapılmıştır. 7 Mayıs Pazar günü Millet Partisi'nin şehirde miting düzenleyeceği haberi verilmiştir. Başka bir haberde ise DP Kocaeli teşkilatı kurucularından Sadi Ataergin'in partisinden istifası yer almıştır. Ataergin partinin kuruluş ve gelişme aşamalarında büyük gayretler sarf ettiğini hatırlatmış ama artık Kocaeli halkının uyanık davranarak vatanı kurtarmış olan İnönü'nün partisine oy vermelerini istemiştir[50].

Türk Yolu Gazetesi 6 Mayıs günü CHP'nin Geyve, Manastır ve Karamürsel'de yapılan mitinglerinden haber vermiştir. Akmeşe'de DP'den istifaların başladığı duyurulmuştur[51]. 8 Mayıs günü İsmet İnönü'nün şehre geleceği de gazetenin başka bir sayısında haber verilmiştir. CHP'nin Sapanca, Karamürsel, Suadiye, Derbent ve Ereğli açık hava toplantılarının yapıldığı aktarılmıştır. Erim, Sapanca'da yaptığı konuşmada: *"Biz nasıl varlığımızı memleket yoluna koymuş isek, kendi doğduğumuz yerin de güzelleşmesine mümkün olanı takatimizin sonuna kadar yapacağız"* ifadelerini kullanmıştır. Diğer bir haberde 33.000 nüfuslu Adapazarı'nda DP mitingine ancak 700 kişinin katıldığı duyurulmuştur. İddiaya göre DP'liler daha fazla görünebilmek için safları geniş tutma yönünde uyarılmışlardır[52].

İnönü'nün 8 Mayıs günlü Kocaeli ziyareti manşete taşınmıştır. 30.000'i aşan bir kalabalığın Cumhurbaşkanı'nı karşıladığını ve karşılamanın ardından İnönü'nün Halkevinde bir konuşma yaptığı belirtilmiştir. Gebze, Darıca, Hereke, İhsaniye, Değirmendere gibi yerlerde düzenlenen CHP mitingleri sayfaya taşınmıştır. Nihat Erim, Şerafattin Bürge, Sedat Pek, Adnan Berkay, Mehmet Sipahi gibi adayların bir çok toplantıya katılarak konuşmalar yaptıkları aktarılmıştır[53]. Hürsöz Gazetesi de İnönü'nün İzmit'e gelişini haber yapmıştır. Cumhurbaşkanı'nı partili partisiz herkes karşılamıştır. Fakat oluşan bu kalabalık CHP mensupları tarafından partiye mâl edilmiştir. Genç ve çocukların yakalarına takılan rozetlerle bu kimseler de parti propagandasına alet edilmeye çalışılmıştır. Devlet daireleri, kâğıt fabrikası ve okullar tatil edilmiştir. Özel otobüslerle köylerden adam taşınmıştır[54].

Seçim propagandası sona ermeden önce CHP Adapazarı, Hendek ve Karasu'da mitingler düzenlemiştir. Adapazarı mitinginde 10.000'i aşkın kişinin katılımı sağlanmış ve adaylar mitingde konuşma yapmışlardır. Türk Yolu Gazetesi'nde DP'nin Hereke mitingine ise çok küçük bir yer ayrılmıştır. Gazete ayrıca seçim propaganda süresinin dolduğunu da

49 *Hürsöz Gazetesi*, 4 Mayıs 1950, s. 1-2.
50 *Türk Yolu Gazetesi*, 4 Mayıs 1950, s. 1.
51 *Türk Yolu Gazetesi*, 6 Mayıs 1950, s. 1.
52 *Türk Yolu Gazetesi*, 7 Mayıs 1950, s. 1.
53 *Türk Yolu Gazetesi*, 9 Mayıs 1950, s. 1.
54 *Hürsöz Gazetesi*, 10 Mayıs 1950, s. 1.

duyurmuştur[55].

14 Mayıs'ta, yeni Seçim Kanunu çerçevesinde, seçimler büyük bir titizlikle yapılmıştır. Seçim sonuçları akşam saatlerinde açıklanmaya başlanınca CHP tarafında büyük bir hayal kırıklığı oluşmuştur. Çankaya Köşkü'nde toplanan vekiller seçim sonuçları açıklandıkça vekilliklerinin düştüğünü öğrenmişlerdir[56]. 14 Mayıs seçimlerinin sonuçları geldikçe partililer tarafından verilen ilk tepki CHP'ye karşı haksızlık yapıldığı yönünde olmuştur ve yeni iktidarın fazla dayanamayarak altı ay içinde görevi bırakacağına olan inanç dile getirilmiştir. Hatta İnönü, DP'nin kendilerine koalisyon teklif edeceğini ama kendilerinin bunu kabul etmeyeceğini söylemiştir. Seçim sonuçları açıklandıkça ve mağlubiyet kesinleştikçe CHP binası kapılarını kapatmıştır. DP'nin Ankara'daki genel merkezinde ise büyük bir hareketlilik cereyan etmiş, gelen zafer haberleri büyük sevince neden olmuştur[57].

14 Mayıs milletvekili genel seçimlerinin Türkiye geneli sayısal verileri şu şekildedir: Nüfus: 20.947.188, Kullanılan Oy: 8.953.055, Geçerli Oy: 8.051.650, Geçersiz Oy: 901.405, DP: 4.241.393 (Toplam oylara göre oranı % 52,68), CHP: 3.176.561 (Toplam oylara göre oranı % 39,45), MP: 250.414 (Toplam oylara göre oranı % 3,11), Bağımsız: 383.282 (Toplam oylara göre oranı % 4,76)[58], Toplam Milletvekili Sayısı: 487, DP: 408 Milletvekili (Toplam milletvekili sayısına oranı % 83,57), CHP: 69 Milletvekili (Toplam milletvekili sayısına oranı % 14,4), MP: 1 Milletvekili (Toplam milletvekili sayısına oranı % 0,20), Bağımsızlar: 9 Milletvekili (Toplam milletvekili sayısına oranı % 1,83[59]). Milletvekillerinden sadece 3 tanesi kadındır[60]. Elde edilen sonuçlar değerlendirilecek olursa: CHP yaklaşık % 40 oya karşın milletvekillerinin sadece % 14,4'ünü alabilmiştir. DP ise yaklaşık % 53 oy oranıyla % 83,7'ye tekabül eden milletvekilini Meclise sokmuştur. Oy oranının milletvekili oranına yansıması noktasında ortaya çıkan bu farklar çoğunluk sisteminin uygulanmasından kaynaklanmıştır. DP'nin bir milletvekili çıkarabilmesi için 10.395 oy yeterken, CHP'de 46.037 oya bir vekil, MP'de ise 250.414 oya bir vekil düşmüştür.

Millet Partisi sadece Kırşehir'den Osman Bölükbaşı'nı vekil olarak seçtirebilmiştir. DP ise 46 ilde tamamen kazanmış, 10 ilde ise kısmen kazanmıştır. CHP'nin tamamen kazandığı il sayısı 8'dir. Bu iller: Bitlis, Erzincan, Hakkâri, Hatay, Kars, Malatya, Mardin ve Sinop'tur[61].

1950 seçimlerinde Kocaeli 11 vekil çıkarmış ve vekillerin tamamı DP adına meclise girmiştir[62]. 1950 seçiminde Kocaeli'nde kayıtlı seçmen sayısı 198.729'dur. Bu sayıdan 181.624'ü oy kullanmıştır ve katılım % 91,4 olmuştur. CHP 64.828 oyla oyların % 36,2'sini elde etmiştir. DP 105.910 oy ile oyların % 59,2'sini almıştır. Millet Partisi ise 8.251 oy ve % 4,6 oy oranında kalmıştır[63].

Kocaeli'nden seçilen ve TBMM IX. Yasama Dönemi (14.05.1950-14.05.1954) içerisinde Mecliste vazife alan Milletvekilleri şunlardır[64]:

55 *Türk Yolu Gazetesi*, 10 Mayıs 1950, s. 1.
56 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam(1938-1950)*, Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 489-490.
57 Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 2004, s. 416-425.
58 *http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950.*
59 Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 153-154., Ayrıca Bakınız: Öymen, *Değişim…*, s. 429.
60 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…,* s. 5.
61 Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları(1950-1960),* Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1998, s. 47.
62 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 9-11.
63 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 66.
64 *TBMM Albümü*, Cilt 2(1950-1980), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 577-578.

Ali Ekrem ALİCAN	Ahmet Hamdi BAŞAK	Sezai M. KAVALCIOĞLU
		
Adapazarı/Ekizce – 1916	Rize – 1913	Yunanistan/Kavala – 1912
Ölüm Tarihi: 17.06.2000	Ölüm Tarihi: 10.10.1979	Ölüm Tarihi: 27.12.1989

Ethem Vassaf AKAN	Ziya ATIĞ (Ziyaettin ATIĞ)	Salih KALEMCİOĞLU
		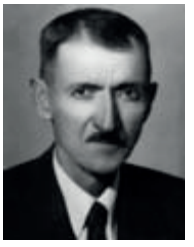
Aydın – 1894	İzmit - 1914	İzmit - 1888
Ölüm Tarihi: 26.05.1970	Ölüm Tarihi: 03.11.1977	Ölüm Tarihi: 11.07.1964

Yeredoğ KİŞİOĞLU	Ahmet Saim ÖNHAN	Hüseyin Hüsnü TÜRKANT
		
Akseki/Güzelsu – 1908	İstanbul – 1892	Selanik/Kormista- 1909
Ölüm Tarihi: 02.08.1978	Ölüm Tarihi: 16.05.1968	Ölüm Tarihi: 16.11.1990

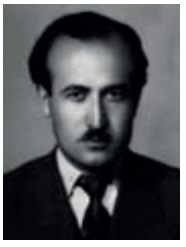	Mehmet Nevher YILMAZ
	
Lütfü TOKOĞLU	Hendek - 1919
İzmit - 1917	Ölüm Tarihi: 29.04.1984
Ölüm Tarihi: 09.09.2005	

1954 Milletvekili Genel Seçimleri ve Kocaeli

1954 seçimleri Türkiye genelinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında geçen bir seçimin sonucunu ortaya koymuştur. Propaganda sürecinde partiler tarafından hazırlanan afişler yoğun olarak kullanılmıştır (EK 2). Seçim sürecine Kocaeli çerçevesinden ve bu ildeki gazetelerin konuya yaklaşımları penceresinden bakılacak olursa Türk Yolu Gazetesi ve Bizim Şehir Gazetesi haberleri dönemi bizlere aktarmaktadır. Öncelikli olarak 1954 seçimleri için milletvekili olmak adına müracaat edenlerin sayısında büyük artış olduğu ve bu anlamda başvuran kişilerin büyük bölümünün DP adına başvurduğu görülmektedir[65].

7 Mart 1954 Pazar günü CHP gençlik kolu toplantısı Kocaeli'nde gerçekleşmiştir. Çoğunluğu üniversiteli gençlerden oluşan toplantının olgun bir hava içerisinde geçtiği Türk Yolu Gazetesi'ne konu edilmiştir. Cumartesi günü ise Gölcük'te DP mitingi tertip edilmiştir. Mitingde konuşan genç bir kadın avukat Nihat Erim'i kastederek: *"D*ünkü çocuk bize demokrasi dersi vermeye kalkıyor*"* ifadelerini kullanmıştır. Aynı kişi DP'nin daha 46 yıl iktidarda kalacağını da iddia etmiştir[66]. Türk Yolu Gazetesi 1954 seçimlerinde de CHP'ye daha yakın bir tavır takınmıştır.

Türk Yolu, Nihat Erim'in İzmit'te bütün CHP ocaklarını dolaştığı haberini yapmıştır. Erim'e muhalefet partileriyle ortak hareket edilip edilmeyeceği sorusu yöneltilmiştir. Erim sadece birkaç ilde Cumhuriyetçi Millet Partisi'yle ortak hareket edileceğini belirtmiştir. Kandıra'da yapılan mitinge de katılarak bir konuşma yapmıştır[67]. Gazete 24 Mart günlü sayısında ise, 1954 seçimleri öncesinde DP ve CHP'nin aday yoklamalarını 28 Mart Pazar günü yapacağı, yoklamaların çok hararetli geçeceği ve Kocaeli'nden 12 vekil çıkacağı belirtilmiştir. DP adayları arasında iki de kadının bulunduğunu belirten gazete bunların isimlerinin Hatice Arısoy ve Zahide Yaşam olduğunu eklemiştir. Arısoy'un iyi bir hatip olduğu da vurgulanmıştır[68].

İlde; DP, CHP ve TKP 1954 milletvekili seçimleri için adaylarını belirlemek adına yoklama yaptırmıştır. 28 Mart Pazar günü yapılan yoklamayla DP adına; Ziya Atığ, Ekrem Alican, Turan Güneş, Selami Dinçer, Sefer Göksel, Cemal Tüzün, Sadettin Yalım, Nüzhet Akın, Hamdi Başak ve Nüzhet Unat ön seçimi kazanmıştır. CHP adına; Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Fazıl Şerafettin Bürge, Hasan Atakan, Şahap Bilgisu, Şükrü Enez, Nazmi Oğuz, Abdullah Köseoğlu, Kamil Cerrahoğlu, Müfit Saner, Hasan Yazıcıoğlu, Tahsin Belül seçilmiştir. TKP adına; Yakup Cemil, Ali Nevruz Tuğsavul, Ömer İskender Erdemer, Kemal Özel, Sami Halil, Fehmi Tokay, Faik Örnek, Mustafa Moralı, Hidayet Öztürk, Şükrü Çiftçi, ve Necati Yakar seçilmiştir. CHP ve DP aday yoklaması sonuçlarından memnun olduklarını açıklamışlardır. Diğer bir habere göre Genç Demokratlar Teşkilatı seçimler öncesinde tüm ilçelerde şubelerini açarak faaliyet alanını genişletmiştir. DP'nin, başlayacak olan seçim toplantılarına bu teşkilat da katılacaktır[69]. Türk Yolu Gazetesi de DP ve CHP'nin temayül yoklaması sonuçlarını vermiştir. DP'nin 10 adayının yoklama ile ikisinin ise merkezden belirleneceği eklenmiştir. Temayül yoklamasına katılan aday adayları sayısı da verilmiş, DP'nin 70 kadar, CHP'nin ise 25 kişi olduğu belirtilmiştir. Yoklamaların sıkıntısız geçtiği duyurulmuştur. CHP yoklaması Oğuz Sineması'nda, DP'ninki ise Yalı Gazinosu'nda yapmıştır[70].

65 *Türk Yolu Gazetesi*, 6 Mart 1954, s. 1.
66 *Türk Yolu Gazetesi*, 9 Mart 1954, s. 1.
67 *Türk Yolu Gazetesi*, 20 Mart 1954, s. 1.
68 *Türk Yolu Gazetesi*, 24 Mart 1954, s. 1.
69 *Bizim Şehir Gazetesi*, 30 Mart 1954, s. 1.
70 *Türk Yolu Gazetesi*, 30 Mart 1954, s. 1.

3 Nisan günlü gazetede 2 Mayıs seçimleri için şehirde tam manasıyla hareketlenme başlamadığı ama seçim yaklaştıkça parti propagandalarının artış göstereceği duyurulmuştur. Yine de şehrin herhangi bir kahvesinde veya bir köşesinde birkaç kişi bir araya geldiğinde sadece seçim mevzusunu konuşmaya başlamışlardır[71]. CHP'nin Kocaeli adaylarından Nihat Erim ve İsmail Rüştü Aksal'ın seçim çalışmaları çerçevesinde Kocaeli'ne geldiği ve Erim'in bir toplantıda konuşma yaptığı duyurulmuştur. Konuşmasında; memleket idaresini ele alacak olan kişilerin tecrübeli olmasının ülke çıkarı gereği olduğunu, artık söz hakkının millette bulunduğunu ve onların iyi insan seçerek saadet ve refahı getireceklerini, İnönü'nün 1938-1950 yılları arasında en büyük hedef olarak gördüğü hâkimiyetin tamamen milletin eline geçirilmesi konusunda muvaffak olduğunu belirtmiştir. Gazete ayrıca CMP ve Türkiye Köylü Partisi'nin adaylarının isimlerini yayınlamıştır. Buna göre Köylü Partisi'nin adayları arasında Yakup Cemil, Ali Nevruz Tuğsavul, Kemal Özel, Sami Halil, Fehmi Tokay, Faik Örnek, Mustafa Moralı, Hidayet Öztürk, Necati Yaşar, Şükrü Çiftçi yer almıştır. CMP'nin adayları ise: Sadettin Hazer, Orhan Bekir Günsav, Vahdettin Aytan, Müeyyil Akarsu, Nurettin Şipal, Ali Rıza Arslanalp, Yusuf Ziya Kösemen, Sefer Arıtan ve Kamil Kadal'dır[72].

11 Nisan 1954 günü CHP genel başkanı İnönü Adapazarı'nda açık hava mitingine katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Çevre kasaba, ilçe ve köylerden partili partisiz çok sayıda vatandaşın mitinge katıldığı, CHP rozetlerine büyük bir ilgi olduğu, DP rozeti takılı olan ve çoğunluğu çocuklardan oluşan kimselerin de miting alanında yer aldığı aktarılmıştır. İnönü; seçim sürecinde rakiplerinin kendilerine çeşitli isnatlarda bulunacaklarını fakat sağduyulu halkın buna inanmayacağına olan kanaatinin güçlü olduğunu, iktidarın hayat pahalılığı yok iddiasının yalandan ibaret bulunduğunu, kendi iktidarları gelirse bu pahalılığın yenileceğini ve herkese eşit vatandaş muamelesi yapılacağını, iç ve dış politikada kendilerine güvenilmesi gerektiğini belirtmiştir[73].

15 Nisan günü yayınlanan Türk Yolu, seçim propaganda sürecinin hareketlendiğini belirtmiş, CHP'nin ve hemen ardından DP'nin Karamürsel'de mitingler düzenleyeceği duyurulmuştur. Hereke ve Tavşancıl'daki CHP toplantılarının ise ilgiyle takip edildiği aktarılmıştır. Her iki partinin de köylere yönelik faaliyetlere çok önem verdikleri belirtilmiştir[74].

15 Nisan günlü Bizim Şehir Gazetesi'nde, şehirde o gün yapılacak miting programı yayınlanmıştır. Habere göre CHP eski Halkevi karşısındaki kamyon durağında, DP Cedit'te yeni Devlet Hastanesi ile Kandıra Caddesi arasında, TKP Kozluk Muhabere Meydanı'nda miting düzenleyeceklerdir. Gazete ayrıca, DP'nin Kandıra'da çalışmalarının olumlu sonuçlar vereceğinin anlaşılması sonrasında vatandaşların sürekli olarak CHP'den koparak DP'ye kayıt olduğu duyurmuştur. Haberin yapıldığı günlerde de 10 CHP'linin partisinden ayrılarak DP'ye kayıt olduğu aktarılmıştır[75].

Türk Yolu, 1950 seçimine göre daha temkinli yaklaşmasına rağmen CHP taraftarı yaklaşımını üstü örtülü bir biçimde sürdürmüştür. CHP adaylarının sürekli olarak hayat pahalılığından bahsetmesine paralel ifadeler kullanan gazete, Kocaeli'nde ve tüm Türkiye'de pahalılığın seçimlere kadar devem edeceğini iddia etmiştir. Pahalılığa bir örnek olarak ise koyun etinin 360 kuruştan 400 kuruşa kadar çıkmasını göstermiştir. Ayrıca şehirde kahve yokluğunun da en üst seviyelere ulaştığı hatırlatılmıştır. CHP'nin Karamürsel mitingine de değinen gazete, coşkulu geçen bu mitingde konuşma yapan hatiplerin hayat pahalılığı ile

71 *Türk Yolu Gazetesi*, 3 Nisan 1954, s. 1.
72 *Türk Yolu Gazetesi*, 6 Nisan 1954, s. 1.
73 *Türk Yolu Gazetesi*, 13 Nisan 1954, s. 1.
74 *Türk Yolu Gazetesi*, 15 Nisan 1954, s. 1.
75 *Bizim Şehir Gazetesi*, 15 Nisan 1954, s. 1.

mücadele edeceklerinden ve DP'nin verip de tutmadığı vaatlerden bahsetmişler, kendileri iktidara geldiği zaman tüm sorunları halledeceklerini iddia etmişlerdir[76].

18 Nisan günlü Türk Yolu Gazetesi'nde Kocaeli'nde seçim çalışmalarının hararetlendiği ve halkın büyük bir olgunluk ve alaka ile bu çalışmaları takip ettiği aktarılmıştır. DP ve CHP'nin çok kuvvetli isimlerle Kocaeli'nde yarıştıkları, ama CHP adaylarının biraz daha kuvvetli olduğu ve bu nedenle seçimde sürpriz yapabileceği, CMP'nin ise zayıf bir propaganda faaliyeti içerisinde olduğu belirtilmiştir. Parti afişlerinin de ilgili yerlere asıldığı eklenmiştir. Genel olarak afişlerde vatandaşa uyanık olması tavsiye edilmiştir. Erim de şehirde ilk seçim konuşmasını yaparak iktidarı hayat pahalılığı ve dış politika konularında eleştirmiştir. Gazete, doğruları yazmanın suç olmadığını belirterek hayat pahalılığından ve esnafın yalnız bırakılmasından duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu yaptıklarının seçim propagandası olmadığını söyleyen gazete, devamında ise halkın 1950 öncesi dönemi aradığını da hatırlatmayı unutmamıştır. Kahve tahsis edilecek illerin isimleri radyoda anons edilmiş ama Kocaeli bu listede yer almamıştır[77].

17 Nisan Cumartesi günü Kocaeli'nde düzenlenen CHP mitinginde konuşan Başbakan eski yardımcısı ve CHP Kocaeli Milletvekili adayı Nihat Erim'in yapmış olduğu konuşmada yer alan ifadeler özetle şu şekildedir: İktidarı 6 aylığına bile alsalar her şeyi düzelteceklerini iddia edenler yüzünden ülkenin 1950 yılındaki hayat şartları daha da geriye gitmiştir. CHP'nin 27 yıllık beğenilmeyen politikaları sayesinde ülke 24 milyonluk bir kale haline gelmiş, CHP *"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" parolasını kendisine şiar edinmiştir. İngiltere'de 15 günde bir muhalif liderlere mecliste söz hakkı verilirken, TBMM'de DP yüzünden böyle bir hak tanınmamaktadır. Gazetenin diğer haberine göre ise geride kalan hafta sonunda birçok köyde seçim toplantıları yapılıştır. CHP, DP ve CMP bu çalışmalarda kendilerini göstermişlerdir. CMP'liler İzmit'in merkez köylerinde faaliyet içerisine girmişlerdir. DP'nin kalesi gibi görülen Suadiye'de parti lehine büyük bir tezahürat yapılmıştır. Diğer yandan 18 Nisan günü İnönü'nün Mersin'deki konuşmasının DP'liler tarafından engellenmesi dolayısıyla Kocaeli CHP Gençlik Kolu Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf çekmiştir. Bu telgraf şöyledir: *"Siyasi hürriyetlerimizi gasp etmek isteyen zihniyetin bu defa Mersin'de hortlaması karşısında Türk gençliği olarak duyduğumuz teessür büyüktür. Siyasi emniyet ve haklarımızı ihlal eden tahrikçiler hakkındaki tahkikat neticesini beklediğimizi saygılarımızla arz ederiz*."[78]

25 Nisa Pazar günü yapılan CHP mitingine eski Başbakan Şemsettin Günaltay, Nihat Erim, Rüştü Aksal gibi isimler de katılmıştır. Günaltay yaptığı konuşmada; *"Bu memleketin padişahı Menderes değil, milletin ta kendisidir"* demiştir. DP'ye teslim ettikleri memleketin ne hallere geldiğini belirten Günaltay, iktidarın biraz insaflı ve ölçülü konuşmasını istemiştir. Enver Paşa gibi bir lider yerine İnönü gibi bir liderle İkinci Dünya Savaşı'ndan uzak kalabildiklerini belirterek İnönü'ye olan minnetini dile getirmiştir. Gazetenin diğer bir haberine göre ise Kandıra'ya bağlı Balaban Divanı'nda DP Ocağı'na kayıtlı tüm üyelerin istifa etmesi ve CHP'ye geçmesi sonrasında Ocak Başkanı Bayram Özel'in aklını yitirdiği ifade edilmiştir[79].

Seçimler 2 Mayıs 1954 günü tüm yurtta gerçekleştirilmiştir. 4 Mayıs günlü Bizim Şehir Gazetesi seçim sonuçlarını duyurmuştur. DP'nin büyük bir çoğunlukla seçimleri kazandığı belirtilmiştir. 3 ilde CHP, 1 ilde CMP, geriye kalan illerde ise DP'nin kazandığı belirtilmiştir. CHP Kocaeli'nde yaklaşık 60.000 oy farkla yenilmiştir. Seçimler il genelinde sakin geçmiştir. Hava durumunun iyi olması katılımı tüm yurtta olduğu Kocaeli'nde de

76 *Türk Yolu Gazetesi*, 17 Nisan 1954, s. 1.
77 *Türk Yolu Gazetesi*, 18 Nisan 1954, s. 1.
78 *Türk Yolu Gazetesi*, 20 Nisan 1954, s. 1.
79 *Türk Yolu Gazetesi*, 27 Nisan 1954, s. 1.

yüksek tutmuştur[80].

Türk Yolu da seçim sonuçlarını değerlendirmiştir. Seçimlerin tüm yurtta büyük bir sükûnet içerisinde gerçekleştiği ve bu seçimin DP için ilk büyük imtihan olduğu belirtilmiştir. CHP Kars, Malatya ve Sinop'ta kazanmış, CMP ise Kırşehir'de zafere uzanmıştır. Kocaeli'nde de seçimler sükûnet içerisinde sabah 8 akşam 17 saatleri arasında gerçekleşmiştir. Bir önceki seçimlere göre iştirak daha fazla olmuş ve katılım yaklaşık % 80-90'lara ulaşmıştır. Mehmet Yüce'ye ait "*Milli İrade*" başlıklı köşe yazısında ise; muhalefet yapacak milletvekili sayısının az olmasının sorun yaratmayacağı, muhalif vekillerin seçkin insanlar oldukları ve gereken muhalefet görevini yerine getirebilecekleri belirtilmiş ve ayrıca Türk basınının da muhalefet görevi üstlenecek yeterliliğe sahip olduğu ifade edilmiştir[81].

5 Mayıs tarihli Bizim Şehir Gazetesi'nde seçim sonuçları daha detaylı verilmiştir. Buna göre DP'nin 129.587, CHP'nin ise 65.324 oy aldığı, farkın ise 64.263 olduğu belirtilmiştir. DP listesinde 129.587 oy ile Ekrem Alican, CHP listesinden 65.324 oyla Rüştü Aksal birinci sırada yer almıştır. Yeni vekillerin 14 Mayıs günlü Meclis açılış oturumundan önce DP Meclis Grubu toplantısına katılabilmek için 10 Mayıs günü Ankara'ya gidecekleri aktarılmıştır. Türkiye genelinde DP 493, CHP 31 ve CMP 5, Bingöl'den de 1 bağımsız vekil meclise gitmeye hak kazanmıştır[82]. 6 Mayıs günü Türk Yolu da detaylı seçim sonuçlarını vermiştir. Gazete DP'den kazanan vekillerin aldıkları oyları da duyurmuştur. Bu rakamlardan birkaç tanesi şu şekildedir: En yüksek oyu 129.587 ile Ekrem Alican almıştır. Ziya Atığ 127.979, Selami Dinçer, 127.763, Nüzhet Unat 126.891 oy almıştır. Kocaeli adına seçilen 12 vekilin mazbatalarının il seçim kurulunca imzalandığı da aktarılmıştır[83]. İl seçim kurulu başkanı mazbataların vekillere teslim edildiği törende bir konuşma yapmış ve: *"Milletin iradesini ve vesikasını vermek şerefi bana düştüğünden bahtiyarım"* demiştir. Vali Cemal Babaç da törene katılmıştır. Milletvekillerinden Alican, Atığ, Başak ve Tüzün toplantıda bulunamamışlardır[84].

Basında yer alan haberlerin dışında resmi verilere göre ise seçimin ülke ve il genelindeki sonuçlarıyla ilgili bazı veriler şu şekilde gerçekleşmiştir: Seçimlere ülke genelinde 10.262.063 kayıtlı seçmenden 9.095.617 seçmen katılmıştır ve katılım oranı % 88,6 olmuştur. Geçerli oy sayısı 8.941.660'dır[85]. 537 erkek 4 kadın vekil meclise girmiştir[86]. CHP 31, DP 503, CMP 5, Bağımsız 2 vekil seçilmiştir[87]. DP 5.151.550 (% 57,61), CHP 3.161.696 (% 35,36), CMP 434.085 (% 4,85), Bağımsız 137.318 (% 1,54) ve TKP 57.011 (% 0,64) oy almıştır.[88] DP % 57,61 oya karşın vekillerin % 93'ünü kazanmıştır[89]. Kocaeli için sayısal veriler ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Kayıtlı seçmen sayısı 230.590'dır. 204.468 seçmen oy kullanmıştır ve katılım oranı % 88,7 olmuştur. CHP 60.860 oy ile oyların % 30,2'sini almıştır. CMP 12.008 oy ile % 6'lık oy seviyesini yakalamıştır. DP 127.578 oy ile birinci olmuş, 12 vekil çıkarmış ve oyların % 63,2'sine sahip olmuştur. Türkiye Köylü Partisi ise 798 oy ve % 0,3 oy oranına sahip olmuştur. Bağımsız adaylar ise 1.184 oy ve % 0,3 oy oranı ile seçimi tamamlamıştır[90].

80 *Bizim Şehir Gazetesi*, 4 Mayıs 1954, s. 1.
81 *Türk Yolu Gazetesi*, 4 Mayıs 1954, s. 1.
82 *Bizim Şehir Gazetesi*, 5 Mayıs 1954, s. 1.
83 *Türk Yolu Gazetesi*, 6 Mayıs 1954, s. 1.
84 *Bizim Şehir Gazetesi*, 6 Mayıs 1954, s. 1.
85 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili*…, s. 5.
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler
86 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili*…, s. 5.
87 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili*…, s. 25.
88 *http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954*
89 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili*…, s. 1.
90 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…,* , s. 66. Ayrıca Bakınız:
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1954&p_il_kodu=41

TBMM X. Yasama Dönemi (02.05.1954 – 01.11.1957) sürecinde mecliste görev alan Kocaeli Milletvekilleri ise şunlardır[91]:

Ziya ATIĞ (Ziyaettin ATIĞ)	Selami DİNÇER	Hamza Osman ERKAN
		
İzmit - 1914	Gemlik – 1915	İstanbul – 1897
Ölüm Tarihi: 03.11.1977	Ölüm Tarihi: 04.02.1996	Ölüm Tarihi: 30.01.1968
Sefer GÖKSEL	Turan GÜNEŞ	Kazım MERİÇ
		
Rize – 1912	Kandıra – 1921	Silivri – 1903
Ölüm Tarihi: 21.03.1987	Ölüm Tarihi: 09.04.1982	Ölüm Tarihi: 07.11.1986
Cemal TÜZÜN	Yunus Nüzhet UNAT	**Ömer Saadettin YALIM**
		
Kandıra - 1913	Drama - 1908	Kahramanmaraş – 1908
Ölüm Tarihi: 11.01.1970	Ölüm Tarihi: 27.07.1999	Ölüm Tarihi: 26.12.1992

91 *TBMM Albümü*, Cilt 2(1950-1980), s. 650-651.

Hüseyin Nüzhet AKIN	Ali Ekrem ALİCAN	Ahmet Hamdi BAŞAK
		
Gölcük/Nimetiye - 1918	Adapazarı/Ekizce - 1916	Rize – 1913
Ölüm Tarihi: 14.02.2001	Ölüm Tarihi: 17.06.2000	Ölüm Tarihi: 10.10.1979

1957 Milletvekili Genel Seçimleri ve Kocaeli

1957 seçimleri Demokrat Parti'nin üçüncü kez iktidarı ele aldığı seçim olmuştur. Bu seçime DP dışında Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi katılmıştır[92]. Seçimlerin propaganda sürecinde iktidarda bulunan DP devlet radyosunu kendi adına sıkça kullanmıştır. Diğer propaganda araçları ise muhalefet partilerinin kullanabilecekleri alanlar olarak kalmıştır. Özellikle, tertip edilen büyük mitingler tüm katılımcı partilerin en büyük gövde gösterisi aracı olmuştur. İktidar sahibi DP daha çok ekonomik kalkınma sürecini halka anlatmaya çalışmış, açılış ve temel atma törenlerini seçim sürecine yaymıştır. CHP ise öncelikle demokrasi, haklar ve özgürlükler konularını iktidarı yıpratmak için kullanmıştır[93]. Seçim afişleri bu seçim döneminde de önemli propaganda malzemeleri arasında yer almıştır. (EK 3 ve 4)

Kocaeli bir önceki seçimlerde 12 vekil çıkarmıştır. Fakat 1954 seçiminden sonra Kocaeli içinden yeni bir il oluşturulmuştur. 14 Haziran 1954 tarihinde kabul edilerek 22 Haziran günü Resmi Gazete'de yayınlanan 6419 sayılı kanunla Kocaeli iline bağlı olan Adapazarı kazası kaldırılmış, merkez Adapazarı olmak üzere; Kocaeli'ne bağlı bulunan Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu ilçelerini kapsayacak şekilde Sakarya adıyla yeni bir il kurulmuştur[94]. Böylece Kocaeli'ne yapılan 1957 milletvekili seçimlerinde 6 vekil seçme hakkı tanınmıştır.

Kocaeli'de seçim sürecine baktığımızda; Demokrat Kocaeli Gazetesi, Hürsöz Gazetesi ve Bizim Şehir Gazetesi sürecin takip edilmesi için çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Demokrat Kocaeli Gazetesi iktidar partisinin ildeki en büyük basın desteği olarak kendini göstermiştir. Bizim Şehir Gazetesi ise daha çok Hürriyet Partisi taraftarı bir tavır sergilemiştir.

1957 seçimlerine kısa bir süre kala Demokrat Kocaeli Gazetesi "*Kocaeli'nde muhalefet çöküntü halinde, muhalif partilerden başta ocak başkanları olmak üzere Demokrat Parti'ye iltihaklar devam ediyor.*" manşetiyle okuyucularına ulaşmıştır. Bir hafta içerisinde DP'ye kaydolanların sayısının 1.541 olduğu duyurulmuştur. Demokrat Parti gençlik kollarının faaliyetlerini sıklaştırdığı ve yeni ocaklar açıldığı belirtilmiştir. Kısa süre önce Hereke'de kurulmuş olan gençlik kolu hızlı bir çalışma temposu içerisine girerek teşkilatlanma aşamasını tamamlamak için ciddi gayret sarf etmektedir ve bu amaçla bir kongre düzenlemiştir. Diğer bir habere göre ise Kocaeli'nde Hürriyet Partisi'nin CHP'yi destekleyeceği iddia edilmiştir. Gazeteye göre CHP vekil adayı Fuat Sirmen, Değirmendere'de yaptığı bir konuşmada Hürriyet Partisi'nin kendilerini destekleyeceğini açıklamıştır[95]. 1 Ekim 1957 tarihli aynı gazetede ise DP Cedid Merkez Ocak Gençlik Kolu kongresinin

92 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 4.
93 Duman ve İpekşen, "Türkiye'de…, s. 122.
94 *Resmi Gazete*, 22 Haziran 1954, s. 3.
95 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 29 Eylül 1957, s. 1.

yapıldığı duyurulmuştur. Dört saat süren kongrede birlik, dayanışma ve bağlılık fikirlerinin işlendiği belirtilmiştir. Büyük bir katılımın olduğu ifade edilen kongrenin düzenlendiği saatlerde Hürriyet Partisi de siyasi bir toplantı tertip etmiştir fakat bu toplantıya katılım çok alt seviyelerde kalmıştır[96].

Hürsöz Gazetesi 3 Ekimli sayısında DP aday yoklamasının birçok ilde yapılıp listelerin merkeze gönderildiğini duyurmuştur. Kocaeli'nde ise yoklama çalışmasının yapılmayacağı belirtilmiştir. Halıdere Köyü'nde yapılan DP toplantısında konuşan Sadettin Yalım muhalefete yüklenerek iktidarları döneminde halkın yararına yapılan icraatlardan bahsetmiştir. Hürriyet Partisi ise ilde teşkilatlanabilmek adına çalışmalar yapmaktadır. Teşkilatlanmaları tamam olan CHP'liler ise diğer partilerin adaylarını beklemekte ve daha çok köy ziyaretlerinde bulunarak seçim çalışmalarını devam ettirmektedirler[97].

4 Ekim günlü Demokrat Kocaeli Gazetesi'nde seçimler öncesi DP miting ve toplantılarının Kandıra ve Gölcük'te yapıldığı haberi verilmiştir. Her gün bir kasaba ve birkaç köyde bu tip faaliyetlerin yapılmakta olduğu da hatırlatılmıştır. Bu faaliyetlere halk katılımının üst seviyelerde olduğu, aynı zamanda Hürriyet Partisi'nden ayrılan çok sayıda vatandaşın da DP'ye katıldığı duyurulmuştur. Seçim öncesi yatırımı olarak gözüken bir hamleyle DP iktidarı, devlet sektöründe çalışan işçilerin ikramiyelerini kısa zamanda ödenmeye başlayacağını ve tüm sektörlerdeki işçilere % 15 zam yapılacağını duyurmuştur. Hükümetin işçiye verdiği önemin üst seviyede olduğu da hatırlatılmıştır. Haberin sonunda şu ifadeler kullanılmıştır: "...*T*ürk işçileri dün olduğu gibi bugün de DP iktidarına müteşekkirdir. Ve bütün işçiler Demokrat Parti'yi desteklemektedir." Gazetenin ilgili sayısında başyazı olarak yayınlanan metinde ise; muhalefetin yaptığı toplantılarda hükümetin yaptıklarının eleştirilmesinin halk tarafından olumlu karşılanmadığı belirtilmiştir. CHP'li bir hatip Kocaeli'nde bir köyde yaptığı konuşmanın ardından köylülerden su istemiş ve köylüler biri bulanık diğeri berrak iki bardak su getirmişler, hatip bunun nedenini sorduğunda ise; bulanık suyun CHP iktidarı sırasında köye gelen su olduğunu ve DP iktidarı süresince sularının temiz aktığını söylemiştir[98].

Demokrat Kocaeli'nde yer alan CHP ile ilgili bir habere göre 3 Ekim gecesi İzmit'ten Arslanbey köyüne giden CHP heyeti köyde kendilerine destekçi bulamayınca Suadiye köyünden otobüse doldurdukları 40-50 kişi ile tekrar Arslanbey'e gelmişler, havaya 45-50 kez ateş etmişler ve köylüyü korkuya sevk etmişlerdir. Korkuyla sokağa fırlayan köylüyü köy ihtiyar heyeti sakinleştirmiş ve durum yetkili makamlara zabıt tutularak iletilmiştir. DP'liler ile ilgi seçim haberinde ise Kocaeli teşkilatı il binasında yapılan toplantı duyurulmuştur. Katılımcıların çoğunluğunun köylüler olduğu ve konuşmacıların ılımlı bir ortamda konuşmalarını sundukları belirtilmiştir. Gazetenin köşe yazısındaysa; muhalefet partilerinin programlarında halkın yararına bir şey olmadığı, lüks ve fanteziye kaçıldığı ifade edilmiştir. CHP'nin daha önceki faaliyetlerinin bilindiğinden, Hürriyet Partisi ve CMP'nin ise gayelerinin meçhul olduğundan bahsedilmiştir. DP ise daha önce denenmiş ve muvaffak olmuştur. Demokrasinin devamı için DP'nin mutlaka iktidarda kalması gerekmektedir. Gazetenin yorumuna göre DP bundan önceki iki seçimde olduğu gibi, muhalefeti büyük bir hezimete uğratacaktır[99].

Bizim Şehir Gazetesi 8 Ekim günü partilerin milletvekili aday listelerini yayınlamıştır. Fuat Sirmen, Nazmi Oğuz, Nihat Erim, Şahap Bilgisu, Abdullah Köseoğlu, Zeki Toros CHP listesinde yer almışlardır. Refik Koraltan, Cemal Tüzün, Saddettin Yalım, Nüzhet Unat, Ömer Cebeci, Dursun Erol DP listesinde yer almıştır. Selahattin Ogerman, Ziya

96 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 1 Ekim 1957, s. 1.
97 *Hürsöz Gazetesi*, 3 Ekim 1957, s. 1.
98 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 4 Ekim 1957, s. 1.
99 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 5 Ekim 1957, s. 1.

Yüksel, Kadircan Kaflı, Saadettin Hazer, Hamdi Eyüpoğlu, Vahdettin Akya CMP Adaylarıdır. Rasim Eyüpoğlu, Ekrem Alican, Turan Güneş, Nail Karabuda, Emin Kip ve Turgut Pamir ise Hürriyet Partisi adaylarıdır. Gazete ayrıca halkı seçimlere katılıma teşvik etmek adına bir metin yayınlamıştır. Bu metinde şu ifadeler kullanılmıştır: *"Demokrasi, farklı görüşler manasına gelir. Bir lideri körü körüne takip etmek değil, partiler halinde cepheler kurarak, kazanmak için mücadeleye girişmek demektir. Sadece birinin sözüyle hareket etmek değil; münakaşa, deliller gösterme, çene yarıştırma demektir. Şu halde, gelecek için, büyüklü küçüklü herkes, fikir yardımında bulunmalı, seçilecek meclisin reylerinde payları olmalıdır*[100]*."* Hürriyet Partisi'nin basında yer alan bir açıklamasına göre ise DP'den ayrılarak partilerine katılanların sayısı oldukça fazladır. Partinin iddiasına göre bu kimselerin isimleri baskıya maruz kalmamaları için açıklamamaktadır. Seçimlerin sonunda DP'nin kendilerine katılanların seçim sonuçlarına etkilerini görerek kendilerini taktir etmek zorunda kalacaklarını iddia etmişlerdir[101].

Hürsöz, Hürriyet Partisi'nin şehirde ilk mitingini bir gün önce gerçekleştirdiğini duyurulmuştur. Sakarya'dan araçlarla gelen vekil adaylarını partililer karşılamıştır. Mitingde kullanılan dövizlerden bazıları şöyledir: *"K*öylüyü kalkındıracağız dediler kimler kalkındı", *"İ*şçi arkadaş bir kilo zeytinyağına bir günlük alın terin yetiyor mu?", "Hürriyet Partisi'nin *kabahatleri, hırsızları meydana çıkaralım demesidir", "*İşçi kardeş beğenmediğini korkmadan söyleyebiliyor musun?", "Mal beyanı vermeyene reyini verme", *"*İlaç yok, katillak çok"[102]

9 Ekim günlü Bizim Şehir Gazete'si seçimlerle ilgili şehirde gerçekleşen olayları okuyucularına aktarmıştır. Hürriyet Partisi ikinci açık hava mitingini 10 Ekim Perşembe günü gerçekleştirecektir. Miting, Fevziye Camii meydanında olacaktır. Mitinge partinin milletvekili adayları tam kadro katılacaktır. Aynı gün içerisinde CHP ise bir salon toplantısı tertip edecektir. Vekil adaylarının katılacağı konuşmalarda daha çok hayat pahallılığı ve özgürlükler konularına değinileceği ve iktidarın bu konularla ilgili olarak eleştirileceği bildirilmiştir. Hürriyet Partisi'nin Adapazarı'nda yapılan mitingi hakkında da bilgi verilmiştir. Büyük bir kalabalığa seslenilen mitingde, katılımcı konuşmacılardan Turan Güneş'in; "*Bu memlekette demokrasiyi T*ürk *Milleti 27 Ekim'de tahakkuk ettirecektir*." ifadeleri haberde yer almıştır. Diğer bir habere göre ise Kocaeli Milletvekili Ziya Atığ DP'den istifa etmiştir. Atığ yaptığı açıklamada; Demokrat Parti'de milli irade kalmadığı ve yukarıdan idare edilmeye başlandığı, buna tahammül edemediği için de DP'den istifa ettiğini belirtmiştir[103].

1957 seçimlerine 18 gün kala Demokrat Kocaeli Gazetesi'nin yorumuna göre DP seçimi yine kazanacaktır. Çünkü muhalif üç partinin varlığı oyları üçe bölecek ve kazanmalarını engelleyecektir. Seçime girecek partilerin ise şehirlerden çok köylere yöneldiği ve bu alandaki çalışmalarına hız verdiği belirtilmiştir. Diğer bir habere göre DP'nin Kocaeli adayları şehir halkı tarafından olumlu karşılanmıştır. Hepsinin tanınmış halk çocukları olmaları ve şehre faydalarının bulunması onlara olan desteği artırmaktadır. Adaylardan Cemal Tüzün yaptığı bir konuşmada seçimleri şimdiden kazandıklarını, 27 Ekim günü sadece formalitenin yerine getirileceğini belirtmiştir. CHP adayı olan Nihat Erimi de eleştiren Tüzün, seçim zamanı halka yüzünü, seçim sonrasında ise sırtını dönen profesörlere bu halkın ihtiyacı olmadığını, bu kişi yüzünden CHP'nin seçimleri kaybedeceğini belirtmiştir[104].

100 *Bizim Şehir Gazetesi*, 8 Ekim 1957, s. 1.
101 *Bizim Şehir Gazetesi*, 8 Ekim 1957, s. 1.
102 *Hürsöz Gazetesi*, 8 Ekim 1957, s. 1.
103 *Bizim Şehir Gazetesi*, 9 Ekim 1957, s. 1.
104 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 9 Ekim 1957, s. 1.

Seçim kampanyalarındaki son durumu Bizim Şehir Gazetesi şu şekilde özetlemiştir: "*DP organlarına göre durum: Muhalefet çöküyor, Muhalif gazetelere göre: DP çökmek üzere. Hakikat ise: Kocaeli'de DP günden güne eriyor*." Habere göre DP'den istifalar kitleler halinde devam etmektedir. DP'den istifa edenler Hürriyet Partisi'nde geçmektedirler. Bu istifaların temelinde, DP'nin adaylarını merkezden tespit etmesi ve bu durumun teşkilatı memnun etmemesinin olduğu iddia edilmiştir. Kocaeli milletvekili Ziya Atığ'ın ardından eski Belediye Başkanı Osman Gencal, Gölcük Belediye Başkanı İbrahim Şentürk, Değirmendere Belediye Başkanı Hüseyin Yücel gibi önemli isimler de DP'den istifa etmişlerdir. Ziya Atığ istifa mektubunda özetle; DP'nin tüzüğünü artık rafa kaldırdığını ve bu nedenle bu partide kalmanın anlam ifade etmediğini, kendi içinde dahi demokrasiyi sağlayamayan bir partinin ülke genelinde bunu gerçekleştiremeyeceğine inandığını, DP'nin şahıs menfaatlerini öncelikli hale getiren bir tavır içerisine girdiğini, hatta Kocaeli'nde bir yoklama yapmadan merkez tarafından adaylarını tespit ettiğini belirtmiştir[105].

Demokrat Kocaeli Gazetesi DP adayı Refik Koraltan'ın 10 Ekim günü Kocaeli'ne gelip mitinge katılacağı haberini duyurmuştur. Gazeteye göre muhalefet ise aday açıklamalarından sonra büyük destek kaybına uğramıştır. Gazetenin köşe yazısındaki yorumunda; DP'nin açıkladığı güçlü adaylar sayesinde artık kazanmak için hiçbir engele takılmayacağı ifade edilmiştir[106]. Aynı gazetenin 11 Ekim günlü sayısında ise DP'nin Kandıra mitingi okuyuculara aktarılmıştır. Kandıra'daki açık hava mitingine muazzam katılım olmuştur. DP Kocaeli Milletvekili Sadettin Yalım yapmış olduğu konuşmada; Kandıra'da DP iktidarı döneminde yapılanlardan bahsetmiş, asfalt yolun yakın zamanda yapılacağını ve keten fabrikasının da hayata geçirilerek büyük bir hedefe daha ulaşılacağını duyurmuştur. Muhalefet partilerine de yer veren gazete bu partilerin Kocaeli'nde çöktüğünü iddia etmiştir. Muhalefetten istifa edenlerin ekserisinin DP'ye geçtikleri belirtilmiştir. DP'nin imar ve kalkınma hamlelerindeki başarılarının bu katılımda önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir. Üç muhalefet partisine karşı DP'nin bu seçimlerde de başarı kazanacağı savunulmuştur. Gazetede yer alan bir diğer yazı da ise CHP'li bazı esnafın piyasadan mal çekerek iktidar partisini zor duruma düşürme planlarını uygulamaya koydukları ifade edilmiştir. Bu hareketlere rağmen milletin geçmişte yaşanan sıkıntıları asla unutmayarak DP'yi bir kez daha zafere taşıyacağı belirtilmiştir[107].

Hürriyet Partisi haberleri Bizim Şehir Gazetesi'nin 12 Ekim günlü baskısında çok geniş bir şekilde yer almıştır. Partinin 4 açık 4 de kapalı mekân toplantısı yaparak halka hitap ettiği duyurulmuştur. Vekil adaylarından toplantılara katılanlar konuşmalar yapmışlardır. Suadiye, Gölcük, Karamürsel, Yuvacık, Değirmendere ve Ulaşlı toplantıların yapıldığı yerlerden bir kaçıdır. DP'den istifaların devem ettiği ve büyük oranda Hürriyet Partisi'ne kaydolunduğu haberleri de okuyucuya aktarılmıştır. HP adayı Turan Güneş Kocaeli'nde yapmış olduğu bir miting konuşmasında, partinin güçlü muhalefet olarak CHP'yi destekleyeceği yolundaki haberleri yalanlamıştır. CHP'lilerin bu yönde yaptıkları propagandanın da gerçeği yansıtmadığını duyurmuştur[108].

Demokrat Kocaeli Gazetesi DP içinde aradığını bulamayarak muhalefet partilerine geçenleri eleştirmiş ve bu kişilerin buralarda da aradıklarını bulamayınca saf değiştirecekleri yorumunda bulunmuştur. Temiz ve idealleri bulunan kişilerin ise DP'de kaldıklarını belirtmiştir. Bu arada DP'nin seçimi kazanacağına kanaat getiren muhalefetin ise yalan haberlerle iktidarı yıpratmaya çalıştığı, fakat bu girişimlerin hakikatleri bilen halk nazarında dikkate alınmadığı duyurulmuştur[109]. Karamürsel'de yapılan DP mitingine büyük bir

105 *Bizim Şehir Gazetesi*, 10 Ekim 1957, s. 1.
106 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 10 Ekim 1957, s. 1.
107 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 11 Ekim 1957, s. 1.
108 *Bizim Şehir Gazetesi*, 12 Ekim 1957, s. 1.
109 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 13 Ekim 1957, s. 1.

katılımın olduğu ve sayının 5.000 kişiye ulaştığı, halkın adayları muazzam tezahüratlarla karşılayıp omuzlarda taşıdıkları da gazete aracılığıyla duyurulmuştur. Akmeşe, Duvanlı, Suadiye ve Oranlı toplantılarının da büyük bir ilgiye mazhar olduğu aktarılmıştır[110]. 16 Ekim sayısında ise seçim öncesi CHP'den ayrılarak DP'ye kaydolanların haberleri yapılmaya devam edilmiştir. CHP Yassıbağ Divanı Ocak Başkanı ve muhtarı olan Hazım Fidan partisinden istifa ederek DP'ye kaydolmuştur. Çukurbağ ocağına ise 92 yeni kayıt alınmıştır[111].

"*Propagandalar Hararetlendi*" manşetiyle seçimler hakkında haber yapan Bizim Şehir Gazetesi; HP, CMP ve DP'nin bir gün önce yapmış oldukları siyasi toplantılar duyurulmuştur. DP'lilerin kalkınmayı öne sürerek muhalefete yüklendikleri, CMP'nin ise iktidar ve CHP'ye yüklendiği belirtilmiştir. CMP ve DP'nin Halkevi meydanında peş peşe mitingler düzenlediği aktarılmıştır. Gazetenin diğer bir haberine göre Arslanbey'de DP ocak başkanı partisinden istifa etmiş ve aynı ocağa kayıtlı ola 350 kişi de aynı yolu takip ederek toplu halde Hürriyet Partisi'ne katılmışlardır. İl genelinde bir hafta içinde 3.000 kadar şahıs Hürriyet Partisi'ne kayıt olmuşlardır. Katılımcıların çoğunluğunun DP içerisinde faal olarak görev yapanlar olduğu ve bu durumun iktidar partisinin umutlarını söndürürken, Hürriyet Partisi'nin kazanma şansını artırdığı iddia edilmiştir[112].

Ahmet Lütfü kaleme aldığı "*Demokrasi* İmtihanı" başlıklı yazıda; CHP iktidara gelince her şeyin daha yoluna gireceği ve pürüzlü işlerin hallolacağı iddiasında bulunulmasını eleştirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: "*Onların pürüzlü işler dedikleri şeyler nelerdir. Bunu bir türlü anlayamadık. Bunlar olsa olsa kendilerinin devrinde yarım bırakılan şiddet ve baskı politikalarıdır. Muhalefet şunu iyi bilmelidir ki lafla peynir gemisi yürümez. Bu millet iktidarlardan iş ve icraat bekliyor. Bunu yapamayan partiler seçim müddetleri sonunda alaşağı edilecektir*." Gazete ayrıca Refik Koraltan'ın ilde düzenlediği ve 15.000 kişinin katıldığı mitingi de sayfasına taşımıştır. Koraltan'ın omuzlarda miting alanına taşındığı, bir saatten fazla konuştuğu ve konuşmasının sık sık alkışlandığı belirtilmiştir[113].

Bizim Şehir Gazetesi seçim güvenliği konusundaki endişelerini ifade etmek adına seçim kanununun 154. maddesini sürmanşetten yayınlamıştır. Bu maddeye göre bir kimsenin oy kullanmayanın yerine oy kullanması, seçim sonucunu etkileyecek herhangi bir girişimde bulunması veya seçim tutanakları üzerinde oynama yapması halinde 3 ile 7 yıl arasında ağır hapis cezası ile cezalandırılması mümkün olabilecektir. Gazete bu bilginin ardından seçimle ilgili olarak yapıldığını iddia ettiği bir haksızlığı satırlarına taşımıştır. İddiaya göre bazı mahallelerde şahıslara fazladan seçmen kartı dağıtılmıştır. Bu miktarın 5.000 civarında olduğu, buna engel olunmaz ise mükerrer oy kullanımının önünün açılacağı ve seçimlerde fazla oy çıkacağı belirtilmiştir. Bu durumu fark eden muhalefetin durumu ilçe seçim kuruluna bildirdiği aktarılmıştır. Diğer bir haber ise Hürriyet Partisi'nin Darıca ve Gölcük'te yaptıkları mitinglerle ilgilidir. Adayların mitinglere DP adayları gibi halkın sırtında değil at sırtında geldikleri duyurulmuştur. Darıca'daki DP mitingine beklenen katılım olmamasından dolayı bu faaliyetin salon toplantısına çevrildiği belirtilmiştir. CHP'nin ise bir gün sonra Halkevi önünde büyük bir miting düzenleyeceği duyurulmuştur. Gazetenin ilgili sayısının ilk sayfasının son bölümünde ise Hürriyet Andı başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda şu ifadeler yer almıştır: "*Biz Hürriyet Partililer, demokrasi ve hürriyet rejimine sadık kalacağımıza, insan hakları ve demokratik müesseselere saygı göstereceğimize, vatandaşlar arasında parti farkı gözetmeyerek memleket ve millet menfaatlerini parti menfaatlerinin daime üstünde tutacağımıza, iktidarı muhafaza için hürriyetleri tahdit tahrip yollarına asla sapmayacağımıza, tarih ve Türk Milleti önünde*

110 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 15 Ekim 1957, s. 1.
111 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 16 Ekim 1957, s. 1.
112 *Bizim Şehir Gazetesi*, 18 Ekim 1957, s. 1.
113 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 19 Ekim 1957, s. 1.

and içeriz."[114]

Demokrat Kocaeli Gazetesi seçimle ilgili olarak 23 Ekim günlü sayısında "*Kocaeli'nde Muhalefet Çöktü. Yeniden 5.815 Vatandaş DP'ye İltihak Etti"* manşetini kullanmıştır. Sürmanşette ise *"Daha kuvvetli, daha ileri bir Türkiye için reyini Demokrat Parti'ye ver"* ifadeleri yer almıştır. Kocaeli'nde düzenlenen DP mitingine 30.000 vatandaşın katıldığı, halkın Refik Koraltan ve diğer DP adaylarını omuzlarında taşıdığı duyurulmuştur[115].

27 Ekim 1957 günü beklenen milletvekili genel seçimi gerçekleşmiştir. Kocaeli basını sonuçları halka duyurmuştur. Demokrat Kocaeli Gazetesi DP'nin üçüncü kez zafer kazandığını ve muhalefet mensuplarının üzüntüden şaşkına döndüklerini aktarmıştır. Habere göre Türkiye genelinde olduğu gibi Kocaeli'nde DP'nin ezici bir zafer kazandığı belirtilmiştir. Seçime katılımın % 85-90 civarında olduğu aktarılmıştır. Seçimlerde herhangi bir adli vaka cereyan etmemiştir. Gazete, oy miktarlarını da vermiştir. DP 49.750, CHP 38.367, CMP 5.639, Hürriyet Partisi 4.070 oy almıştır[116]. Bizim Şehir Gazetesi de seçim sonuçlarından haber vermiştir ve "*Kocaeli'de Seçimi DP Kazandı*" manşetiyle sonuçları açıklanmıştır. Gazeteye göre DP'nin oyu 48.872, CHP'nin oyu ise 38.095 olarak gösterilmiş ve fark da hesaplanarak 10.777 olarak yazılmıştır. CHP'nin mecliste 172 vekil ile temsil edileceği vurgulamıştır. Ülke genelinde DP'nin kazandığını ve iktidarını devam ettirdiğini ileten gazete, radyodan aldıkları sonuca göre bilgi verdiklerini de eklemiştir. Hürriyet Partisi'nin Burdur'da, CMP'nin ise Kırşehir'de kazandığı duyurulmuştur. Meclis'in 11. Devresinin Cuma günü başlayacağı eklenmiştir[117].

Kocaeli basınının vermiş olduğu rakamların yanı sıra resmi rakamları da burada vermek uygun olacaktır. Ülke genelinde 1957 seçimlerinde kayıtlı 12.078.623 seçmenden 9.250.949'u oyunu kullanmış ve bu rakam % 76,6 oranına karşılık gelmiştir[118]. Kullanılan oyların 9.133.412'si geçerli, 117.537'si geçersiz kabul edilmiştir[119]. DP 4.372.621 oy (% 47,88), CHP 3.753.136 oy (% 41,09), CMP 652.064 oy (% 7,14), HP 350.597 oy (% 3,84), Bağımsızlar 4.994 oy (% 0,05) almıştır[120]. 602'si erkek 8'i kadın 610 vekil meclise girmiştir[121]. CHP 178, CMP 4, DP 424, Hürriyet Partisi 4 vekil çıkarmıştır[122]. DP'nin çıkardığı milletvekili oranı % 69,5 olmuştur[123].

Seçim sonuçlarını Kocaeli bazında değerlendirdiğimizde ise şu sonuçlar resmi nitelik kazanmıştır: İlde kayıtlı seçmen sayısı 129.281, katılım sayısı ise 98.208 olmuştur. Katılım oranı diğer iki seçime göre düşük olup % 76'da kalmıştır. CHP oyların 38.300'ünü almış ve oran % 39,2 olarak gerçekleşmiştir. CMP 5.727 oyla % 5,9, Hürriyet Partisi 4.047 oy ile % 4,2 oranında oy almıştır. DP ise aldığı 49.517 oy ile oyların % 50,7'sini alarak 6 vekilin tamamını çıkarmıştır[124]. Fakat Hem Kocaeli hem de İçel'den seçilen Refik Koraltan 15 Kasım 1957 günlü Meclis oturumunda İçel ilini tercih etmiştir[125].

TBMM XI. Yasama Dönemi (27.10.1957 – 27.05.1960) Kocaeli milletvekilleri şunlardır[126]:

114 *Bizim Şehir Gazetesi*, 22 Ekim 1957, s. 1.
115 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 23 Ekim 1957, s. 1.
116 *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 29 Ekim 1957, s. 1.
117 *Bizim Şehir Gazetesi*, 29 Ekim 1957, s. 1.
118 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 5.
119 *http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler*
120 *http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957*
121 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 5.
122 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 25.
123 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 1.
124 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili…*, s. 66.
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1957&p_il_kodu=41
125 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 15 Kasım 1957, 11. Dönem, Cilt 1, s. 15.
126 *TBMM Albümü*, Cilt 2(1950-1980), s. 733-734.

Ömer Zihni CEBECİ	Dursun EROL	Cemal TÜZÜN
		
Akçakoca – 1914	Sürmene – 1902	Kandıra – 1913
Ölüm Tarihi: 19.12.1979	Ölüm Tarihi: 15.08.1976	Ölüm Tarihi: 11.01.1970

Yunus Nüzhet UNAT	**Ömer Saadettin YALIM**	Bekir Refik KORALTAN
		
Drama - 1908	Kahramanmaraş – 1908	Divriği – 1889
Ölüm Tarihi: 27.07.1999	Ölüm Tarihi: 26.12.1992	Ölüm Tarihi: 17.06.1974[1]

TBMM Albümü, Cilt 2(1950-1980), s. 720.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokrasi tarihi büyük sınavlar vermenin ve önemli engeller aşmanın farklı örnekleriyle doludur. 1923 yılında kurulan devlet, demokrasi ile gerçek tanışmasını ancak 1950 yılında gerçekleştirebilmiştir. DP, uzun yıllar iktidarda kalan CHP'yi yerinden ederek 10 yıl devam edecek olan iktidar sürecini başlatmıştır. Bu yıllarda iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler çok da sakin geçmemiş ve sürekli bir çekişme kendini göstermiştir. Bu süreçte Kocaeli şehri de ülkenin genel siyasi gidişatını aynen yaşamıştır. DP ile diğer muhalif partiler kıyasıya bir mücadele içerisine girmişlerdir. Taraflar birbirlerini iktidara layık görmeme tavrını sıkça sergilemişlerdir. Günümüzde yaşanan, seçimler öncesindeki atışmalar ve tartışmalar çok benzer şekillerde o dönemde de kendini göstermiştir.

Seçmeni etkileyebilmek adına türlü yollar denenmiş ve 1950 yılına kadar çok da görülmeyen seçmenin ayağına kadar gitme davranışı 1950'li yıllarda sıkça kullanılmıştır. Seçim vaatleri sürekli olarak artırılmış ve kimi zaman olmayacak vaatlerde de bulunulmuştur. Mitingler ve kapalı salon toplantılarının çokluğu partilerin hatiplere olan ihtiyacını artırmıştır. Halk iyi konuşan ve kendisini doğru ifade eden adayları, oy vermeyecek olsalar da dinlemek için meydanlara doluşmuşlardır. Bu yoğunluk kimi zaman yanlış yorumlanmış ve çok zayıf bir parti dahi seçim sürecinde meydana toplanan kalabalıkları propaganda malzemesi yapmıştır.

Basın da iktidar ve muhalefet partileri arasında saflarını belirleyerek yayınlarını bu minvalde gerçekleştirmişlerdir. Partiler güçlü adaylar çıkararak kendilerine siyasi kaleler oluşturmaya çalışmışlardır. Seçim kanununa göre en fazla iki yerden aday olunabildiği için önemli isimler bu imkânı değerlendirerek iki yerden aday olma haklarını kullanma yolunu

tercih etmişlerdir. Kocaeli halkı bahsi geçen üç seçimde de olgun bir tavır sergilemiş ve elimizde olan veriler ışığında çok büyük olaylara meydan vermemiştir. Seçimlere katılım da oldukça yüksek seyretmiştir.

EKLER

Ek 1

1950 DP seçim afişi, httpdosyalar.hurriyet.com.trafis2002

Ek 2

1954 DP seçim afişi, httpdosyalar.hurriyet.com.trafis2002

Ek 3

1957 CHP seçim afişi, httpdosyalar.hurriyet.com.trafis2002

Ek 4

1957 CHP seçim afişi, httpdosyalar.hurriyet.com.trafis2002

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar:

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler (SGT 14/03/2015)

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950. (SGT 14/03/2015)

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 (SGT 14/03/2015)

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957 (SGT 14/03/2015)

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1954&p_il_kodu=41 (SGT 14/03/2015)

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1957&p_il_kodu=41 (SGT 14/03/2015)

Resmi Gazete, 6 Haziran 1946.

Resmi Gazete, 22 Haziran 1954.

TBMM Albümü, Cilt 2 (1950-1980), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 31 Mayıs 1946.

TBMMTD, 5 Haziran 1946.

TBMMTD, 8 Şubat 1950.

TBMMTD, 9 Şubat 1950.

TBMMTD, 24 Mart 1950.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 15 Kasım 1957.

Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Ankara 2012.

Süreli Yayınlar

Bizim Şehir Gazetesi, 30 Mart 1954.

Bizim Şehir Gazetesi, 15 Nisan 1954.

Bizim Şehir Gazetesi, 4 Mayıs 1954.

Bizim Şehir Gazetesi, 5 Mayıs 1954.

Bizim Şehir Gazetesi, 6 Mayıs 1954.

Bizim Şehir Gazetesi, 8 Ekim 1957.

Bizim Şehir Gazetesi, 9 Ekim 1957.

Bizim Şehir Gazetesi, 10 Ekim 1957.

Bizim Şehir Gazetesi, 12 Ekim 1957.

Bizim Şehir Gazetesi, 18 Ekim 1957.

Bizim Şehir Gazetesi, 22 Ekim 1957.

Bizim Şehir Gazetesi, 29 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 29 Eylül 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 1 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 4 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 5 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 9 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 10 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 11 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 13 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 15 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 16 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 19 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 23 Ekim 1957.

Demokrat Kocaeli Gazetesi, 29 Ekim 1957.

Hürsöz Gazetesi, 2 Mart 1950.

Hürsöz Gazetesi, 9 Mart 1950.

Hürsöz Gazetesi, 16 Mart 1950.

Hürsöz Gazetesi, 23 Mart 1950.

Hürsöz Gazetesi, 13 Nisan 1950.

Hürsöz Gazetesi, 27 Nisan 1950.

Hürsöz Gazetesi, 4 Mayıs 1950.

Hürsöz Gazetesi, 10 Mayıs 1950.

Hürsöz Gazetesi, 3 Ekim 1957.

Hürsöz Gazetesi, 8 Ekim 1957.

Türk Yolu Gazetesi, 18 Mart 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 21 Mart 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 29 Mart 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 1 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 2 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 11 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 14 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 19 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 25 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 26 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 27 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 29 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 30 Nisan 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 2 Mayıs 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 4 Mayıs 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 6 Mayıs 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 7 Mayıs 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 9 Mayıs 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 10 Mayıs 1950.

Türk Yolu Gazetesi, 6 Mart 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 9 Mart 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 20 Mart 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 24 Mart 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 30 Mart 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 3 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 6 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 13 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 15 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 17 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 18 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 20 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 27 Nisan 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 4 Mayıs 1954.

Türk Yolu Gazetesi, 6 Mayıs 1954.

1950 DP seçim afişi, httpdosyalar.hurriyet.com.trafis2002. (SGT 14/03/2015)

Telif ve Tetkik Eserler, Tezler

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Burçak, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1998.

Burçak, Rıfkı Salim, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1994.

Çolak, Filiz, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002). (Sayfa aralığı 774-782).

Duman, Doğan, Serçin Sun İpekşen, "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002)", *Turkish Studies*, *Volume 8/7 Summer (2013). (Sayfa Aralığı 117-135).*

Erdem, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982.

Güngör, Süleyman, *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004.

Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Karlı, İhsan, *1946-2007 Türk Basınında Milletvekili Genel Seçimleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara 1970.

Öymen, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 2004.

Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000.

Tekeli, Şirin, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7., İletişim Yayınları, İstanbul (1983). (Sayfa Aralığı 1798-1824)

Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Tuncer, Erol, *1946 Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara 2008.

Tuncer, Erol, *1950 Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara 2010.

Tuncer, Erol, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri, http://www.milliyet.com.tr/cok-partili-donemde-secimlerve /gundem /detay /1874309/ default (SGT 14/03/2015)

Tunçay, Mete, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, Cilt 2, Pera A.Ş, İstanbul 1997.

SEKA'NIN EĞİTİM VE KÜLTÜR FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BİR SÖZLÜ TARİH DENEMESİ

Hülya ÇELİK*

Giriş

Cumhuriyet tarihinin ilk kâğıt fabrikası 18 Nisan 1936'da İzmit'te açılmıştır. 1955 yılına kadar Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası adıyla anılan kurum, bu tarihten itibaren Kocaeli'nin kimliği ile adeta bütünleşen Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi (SEKA) adını almıştır. Kocaeli'nin batısında, Yenidoğan ve Kozluk mahallerinde kuzeyde D-100 karayolu, güneyde Marmara Denizi ile sınırlı yaklaşık 1.200.000 m^2 alan üzerinde kurulmuş olan SEKA Türkiye'nin en önemli iktisadi atılımlarından birini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlete ait diğer sanayi tesislerinde olduğu gibi yalnızca üretim odaklı olmakla kalmamış, yer aldığı Kocaeli'nde işçi mahallesi, memur evleri, okulu, sinema ve tiyatro salonu olarak kullanılan kantini, elli yataklı hastanesi ve çırak okulu ile bir modernleşme modeli olmuştur.[1] Böylece fabrika kuruluşundan itibaren şehrin gelişimine hem ekonomik anlamda hem de eğitim alanında ve kültürel alanda katkı sağlamıştır. SEKA'nın, 2005 yılında kapatılmasının ardından fabrika alanı Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. Kültürel mirasa sahip çıkmak adına SEKA'nın ismi korunmuş, fabrika alanına "SEKA Kâğıt Müzesi" ve "Bilim Merkezi" açılarak SEKA'nın özellikle kültürel manada katkılarının geçmişte olduğu gibi gelecekte de sürdürülmesi amaçlanmıştır.[2]

SEKA'nın tarihi, bir anlamda Kocaeli'nin yakın tarihi demektir. Bugüne dek SEKA ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. SEKA'ya ilişkin en ayrıntılı çalışma Uygur Kocabaşoğlu'nun kurumun 60. yılında yayınlanan *SEKA Tarihi* adlı eseridir.[3] Kitap fabrika ile ilgili kuruluşundan 1994 yılına kadar detaylı bir bilgi sunmaktadır. 1996 yılında Selüloz-İş Sendikası tarafından KİGEM'e yaptırılan *Dünden Bugüne SEKA* adlı çalışma da mevcuttur.[4] Mehmet Sarıoğlu'nun 2013'te yayına hazırladığı *SEKA Postası Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam* adlı kitapta SEKA'nın kültür faaliyetlerine ilişkin gazete sayılarından örnekler sunulmaktadır.[5] Yetkililerden açılacak SEKA Kâğıtçılık Müzesi için kurum tarihi ile ilgili belgesel hazırlandığı öğrenilmiş, ancak SEKA'ya ilişkin basılı bir sözlü tarih çalışmasının mevcut olmadığı saptanmıştır. Alandaki söz konusu boşluktan

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: hcelik@sakarya.edu.tr

1 http://v2.arkiv.com.tr/p10608-seka-i-kagit-fabrikasi.html (Erişim Tarihi: 03.07.2015).

2 Emre Dölen, *Çinden Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü,* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2014, s. 85.

3 Uygur Kocabaşoğlu vd., *SEKA Tarihi, SEKA Genel Müdürlüğü Yayınları, İzmit, 1994.*

4 KİGEM, *Dünden Bugüne SEKA,* Kardelen Ofset, Ankara, 1996.

5 *SEKA Postası'nın Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam,* Yayına hazırlayan: Mehmet Sarıoğlu, Kocaeli, 2013.

yola çıkılarak yapılan bu araştırmada Kocaeli'nin adeta simgesi haline gelen SEKA'nın eğitim ve kültür faaliyetleri ile ilgili bir sözlü tarih denemesi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına değinmeden önce ilk olarak sözlü tarih ve izlenen yöntemden söz edilecektir.

Tarih Araştırmalarında Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih

Tarih alanında sözlü kaynakların kullanımının, yazı öncesi toplumlara dayandığı, yazının keşfiyle birlikte söz ve yazının ilişki içinde olduğu Heredot ve Thukydides tarihlerinin önemli bir kısmını sözlü tarihin oluşturduğu bilinmektedir.[6] Destanlar, hikâyeler, şiirler 19. yüzyıla kadar tarihçilerin yararlandığı sözlü kaynaklar olmuştur. 19. yüzyıl başında Almanya'da Leopold von Ranke, akademik tarih eğitimi, sistematik tarihsel metot eğitimiyle tarih alanına ağırlığını koymuş ve modern akademik tarihin kurucusu olmuştur.[7] Ranke ve takipçileri ile gelişen "*Tarihçi belgelerle çalışır. Belgelerin yerini hiçbir şey tutmaz. Belge yoksa tarih yoktur."*düşüncesi ile akademik tarihçiler sözlü kaynakları kullanmaktan çekinmişlerdir.[8]

20. yüzyıla gelindiğinde teknolojinin gelişmeye başlamasıyla tarihçilerin kullanacakları malzemede bir azalma olmuştur. Şöyle ki devlet adamları birbiriyle iletişim kurmak için mektup yerine telefonu kullanmayı tercih ettiklerinden geride daha az belge kalmıştır.[9] 1940'lı yıllarda sözlü tarihin ilk kurumsal ve akademik temelini atan Columbia Üniversitesinden tarihçi Allan Nevins de işte bu ihtiyaçla yola çıkmıştır. Amerikan başkanlarıyla ilgili çalışma yapan Nevins yakın geçmişte başkan olan kişilerin geride çok az kaynak bıraktıklarını tespit ederek, dönemin tanıklarıyla görüşmeler yapmış ve bu görüşmeleri kayıt altına almıştır. Böylece tarihin içinde bireylerin tanık olarak kullanıldığı sözlü tarih yöntemi ortaya çıkmıştır. Sözlü tarih, kayıt teknolojisinde gelişmelerle birlikte Amerika'dan sonra İngiltere ve kıta Avrupa'sında da toplumsal tarih yazımında kullanılmaya başlanan bir yöntem olmuştur. Bu yöntemden yararlanılarak özellikle ABD ve İngiltere'de toplumsal tarihi belgeleyen yerel ve ulusal ses ve görüntü arşivleri oluşturulmuştur.

Sözlü tarih, belli bir döneme ait kişisel tanıklık ya da yaşantıların belleğin derinliklerinden çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla toplumların tarihlerinin inşasına katkıda bulunan bir araştırma yöntemidir.[10] Sözlü tarih çalışmalarında olaya ilişkin kişilerle yapılan görüşmeler kayıt altına alınır. Dolayısıyla görüşmelerden elde edilen ses kayıtları sözlü tarihin malzemesini oluşturur. Daha sonra bu ses kayıtları yazılı metne dönüştürülür. Sözlü tarihçiler tanıkların verdiği bilgileri kullanırken bunların doğruluğunu da tartma sorumluluğundadırlar. Bazen bir olay insanların kafasında öyle bir yer etmiştir ki yıllar sonra bile tüm detaylar doğru olur, ama gerekli kontroller yapılıncaya kadar bunun tersinin geçerli olduğu varsayılmalıdır.[11]

Sözlü tarihin klasik tarih yazımından en önemli farkı bireysel deneyimi ön plana çıkarmasıdır.[12] Sözlü tarih geçmişte yaşanmış olayları yaşayanların belleğinden ve onların yaşam öyküleri çerçevesinde toplayarak kaydetmeye dayanmaktadır.[13] Daha eski dönemler üzerine çalışan ve arşiv belgelerine öncelik veren birçok tarihçi bu yakın dönem tarih

6 Fevzi Çakmak, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu: Bildiler,* editör: Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 546.

7 İbrahim Sarı, "Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi", *TSA,* Yıl: 10, S. 3 (Aralık 2006), ss. 113-114.

8 Sarı, a.g.m., s. 118.

9 Leyla Neyzi, *Sözlü Tarih Atölyesi, http://docplayer.biz.tr/273833-Sozlu-tar-h-atolyes-doc-dr-leyla-neyz.html (Erişim Tarihi: 20.06.2015), ss. 9-10.*

10 Fevzi Çakmak, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği", s. 545.

11 Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 23-25.

12 Mehmet Sağlam, *1970-1975 Dönemi İlkokul Öğrencilerinin Eğitim Deneyimleri: Sözlü Tarih Yöntemiyle Bir* Çalışma, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.

13 İbrahim Sarı, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi,* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007, s. 45.

çalışmalarında kullanılan yaşayan tanıklık yöntemini, haklı kaynak eleştirilerine bağlı olarak, küçümsemektedirler[14]. Ancak sözlü kaynaklar için yapılan eleştirilerin birçoğu yazılı sözlü kaynaklar için geçerlidir. Sözlü tarihin temel kaynağı insanların söyledikleri ve geçmişle ilgili belleklerinde yer edinenlerdir. Dolayısıyla sözlü tarih araştırmacıya detay bilgi sağlar. Salt materyal toplamanın ötesinde geçmişe anlam verme sürecine katkıda bulunur. Kaynak olarak kullanılan kişisel anılar temel alınarak tarihçilerin genelde dayandıkları belgeleri tamamlayıcı ve alternatif bir tarih oluşturulur.[15]

Türkiye'de destanlar ve menkıbeler gibi sözlü kaynakların tarih yazımında kullanımı yaygın olmakla birlikte modern anlamda sözlü tarihin geçmişi oldukça yenidir. Özellikle 1980 sonrası yakın tarihe ilginin artmasıyla kişisel tanıklıklara başvurularak kurum, işyeri, göç, bölge tarihi çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca üniversitelerde sözlü tarih çalışmalarına dayalı tezler yaptırılmış, dersler açılmıştır. Sözlü tarih çalışmalarında Tarih Vakfı'nın şüphesiz çok önemli katkıları olmuştur. Bünyesinde oluşturduğu sözlü tarih arşivinin yanında birçok kurum tarihi yazımı projelerinde sözlü tarihten yararlanan Tarih Vakfı sözlü tarihle ilgili telif-tercüme yayınlar yapmıştır.[16] Bütün eleştiriler ve yöntem konusundaki çeşitlilik ile birlikte sözlü tarih üzerine yapılan çalışmalar günümüzde artan bir ilgiyle devam etmektedir.

Bu çalışmanın odak noktasını SEKA'nın eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunan kişilerle yapılan sözlü tarih çalışması oluşturmuştur. Çalışma sözlü tarih yöntemine dayansa da o dönemki kaynaklar ve anlatılar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak adına kurum tarihi ile ilgili yazılı kaynak, gazete haberi ve arşiv belgelerine de yer verilmiştir.

Sözlü tarih yöntemi ile SEKA'nın kapanışına kadar kurumda çalışan kişilerin yazılı kaynaklarda bulunamayacak deneyimleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmacı tarafından 2015 Şubat ve Mart aylarında kurumda yaklaşık son 25 yıl içinde çalışmış 6 kişi ile sözlü tarih görüşmesi yapılmış, onlardan SEKA'nın eğitim ve kültür faaliyetlerine ilişkin bilgiler edinilmiştir. Görüşmecilerin izinleriyle ses kayıtları alınmış, daha sonra bu görüşmeler yazılı metne dönüştürülmüştür. Bu çalışmada sözlü tarih görüşmelerinden elde edilen bilgiler çerçevesinde SEKA'nın kuruluşundan kapanışına kadar geçen süre içindeki eğitim ve kültür faaliyetleri: SEKA'nın Hizmet içi eğitim kursları, SEKA'nın eğitim kurumları, Yurtiçi ve yurtdışında burslu eğitim imkânları, SEKA sineması ve tiyatrosu, SEKA Postası/SEKA Dergisi ve Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi alt başlıklarında incelenecektir. Öncelikle bu başlıklara ilişkin yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler sunulacak, ardından sözlü tarih görüşmesi yapılan kişilerin anlatılarına yer verilecek, son olarak da genel bir değerlendirilmede bulunulacaktır.

SEKA'nın Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

1. SEKA'nın Hizmet İçi Eğitim Kursları

Fabrikada kurs biçiminde ilk eğitim 1 Temmuz 1938'de başlamıştır.[17] 3457 sayılı yasaya göre 1 Ekim 1939 tarihinden itibaren tüm Sümerbank fabrikalarında düzenli kurslar açılması gerektiğinden İzmit Kâğıt Fabrikası'nda da hizmet içi kurslara yer verilmiştir. Bu kursların içeriği Son Posta gazetesinde şu şekilde açıklanmaktadır:[18]

14 John Tosh, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, tr. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 197-201.
15 Caunce, *a.g.e., s. 8.*
16 Celal Metin, "Sözlü Tarih ve Türkiye'deki Gelişimi", http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/soz.htm (Erişim tarihi: 22.07.2015).
17 Kocabaşoğlu, *Seka Tarihi, s. 168.*
18 *Son Posta,* 23 Aralık 1939.

"*Kurs memleketimizde yepyeni bir sanayi şubesi olan kâğıtçılık hakkında ameli ve nazari malumatı ihtiva eden kısım kısım şubelere ayrıldığı gibi Türkçe, tarih, hesap, hendese(geometri) vesair malumatı da ihtiva etmektedir. Fabrika bu suretle kendine lazım olan elemanları yetiştirmekte ve onları bir meslek sahibi etmektedir."*

1941 yılından sonra daha düzenli bir yapıya dönüşen hizmet içi eğitim adına aynı yıl Yardımcı İşçi Kursu, Namzet Çırak Kursu, İkmal Salonu İşçi Kursu, Kalfa Kursu ve Usta Kursu adlarıyla beş farklı kurs açılmıştır.[19] 1941-1942 dönemi kurslarından Yardımcı İşçi, Atölye Çırakları, Kâğıt Kesme, Selüloz, Usta, Konferanslar ve Almanca başlıklı kursları bitirenlerin sayısı 132 olmuştur.[20] 1950'li yılların eğitim faaliyetlerinde zorunlu okuma yazma eğitimi ve hizmet içi eğitim dışında farklı olarak 7 Ocak 1958 tarihinden itibaren haftada iki gün verilen memur ve işçilerin katılımına açık İngilizce kurslarından söz edilebilir.[21] 1960'lı yılların hizmet içi eğitim açısından daha verimli geçtiği görülmektedir. SEKA 1966 yılı raporuna göre: [22]

"*Dokuz ay devam eden okuma yazma kursunda 1966 yılında 135 kişi başarı göstermişti.*

İşbaşı eğitimini yürütecek monitörleri yetiştirmek amacıyla düzenlenen 6 haftalık kursa katılanların 21'i başarı belgesi almaya hak kazanmıştı.

Kadın işçiler için Tefrik ve İkmal birimince açılan üçer aylık kurslara toplam 120 kişi katılmıştı.

Ustabaşı geliştirme kursuna 70 kişi katılmıştı.

Yaklaşık 200 işçinin katıldığı Nakliyat ve Tomruk İşleri İşbaşı Eğitim Kursu düzenlenmişti."

1970-1983 dönemi sonlarında SEKA'da eğitim faaliyetleri Araştırma, Geliştirme ve Eğitim Dairesi Başkanlığınca planlanmış ve yürütülmüştür. Genel Müdürlükte bulunan Eğitim Kurullarına işlerlik kazandırmak ve eğitim faaliyetlerinin müesseselerde de etkin şekilde yürütülmesini sağlamak için "Müessese Eğitim Komiteleri" kurulmuştur. Bu komiteler 25 Nisan 1983 tarihinde faaliyete geçirilmişlerdir. 1983 yılında Milli Prodüktivite Merkezi, Mühendis Odaları ve özel kuruluşlarla SEKA tarafından çeşitli tarihlerde düzenlenen kurs, seminer ve kongrelere 224'ü memur, 286'sı işçi, ustabaşı ve teknisyen olmak üzere 492 kişi katılmıştır."[23]

Sözlü tarih görüşmelerinde SEKA'nın hizmet içi eğitim faaliyetlerine ilişkin emekli işçi Şaban Günay şunları söylemiştir: "*Eğitim salonumuz vardı. Sürekli faaliyet halindeydi. Fabrikanın giriş kapısının yanında sinemamız vardı, sinemanın yanında eğitim salonumuz vardı. Hizmet içi eğitimleri Fabrika* içindeki *görevliler veriyordu. Bazen dışarıdan da geliyorlardı. Sağlık eğitimi vermek için mesela Kızılay'dan ekip gelmişti. Düzenli olarak eğitim almıştık.*"[24]

Emekli mühendis Uğur Çetiner ise bu eğitim faaliyetlerine ilişkin şunları vurgulamıştır: *"SEKA her yıl program yapıyor. Mesela bu sene memurlara İngilizce kursu açıyoruz diyor. Almanca, bilgisayar vs. her türlü kurs. Seminerler düzenleniyor. Meslekle ilgili her türlü eğitim veriliyor.*"[25]

Hizmet içi eğitim faaliyetlerinden söz eden diğer bir kişi de emekli müdür Münir Savaşlıoğlu olmuştur. Sözlü tarih görüşmelerinde Savaşlıoğlu şu hususlara değinmiştir:

19 Kocabaşoğlu, *a.g.e., s. 169.*
20 BUHM, 1942 Yılı Raporu, s. 21.
21 *Seka Postası,* 15 Ocak 1958.
22 *BYDK SEKA 1966 yılı Raporu, s. 29.*
23 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 316.
24 Şaban Günay, Sözlü Tarih Görüşmesi, 27.02.2015. İzmit.
25 Uğur Çetiner, Sözlü Tarih Görüşmesi, 15.03.2015. İzmit.

"Kasım-Aralık aylarında bir sonraki yılla ilgili program olur. Program doğrultusunda bir bütçe yapılır. Bu bütçe tüm teşekküllerde birleşir. Ankara'da planlamaya gönderilir. SEKA'ya konuyla ilgili uzman getirtilerek veya kuruluşlara gönderilerek seminerler, çalışmalar yapılırdı.10 günlük, 1 haftalık, 15 günlük seminer programları olurdu."[26]

2- SEKA'nın Eğitim Kurumları

Müessesedeki eğitim faaliyetlerini daha düzenli ve örgün bir biçimde yürütmek amacıyla 4 Eylül 1944 tarihinde "Selüloz Sanayi Müessesesi Çırak Okulu" açılmıştır. Kursun kuruluş amacı "kurumun ihtiyacı olan teknisyen, ustabaşı, usta ve kalifiye işçiyi yetiştirmek ve ülkeye aydın vatandaş kazandırmak" olarak açıklanmıştır. Çırak okuluna, ilkokul mezunları arasından sınav ile öğrenci alınmakta ve müessese bünyesinin özelliklerine göre düzenlenen bir program çerçevesinde eğitim yapılmaktadır. Çırak Okulu'nun faaliyetlerine 1951 yılında son verilmiş, söz konusu okul 1960-1961 öğrenim yılında yeniden açılıncaya kadar kapalı kalmıştır.1961 yılında yeniden öğretime başlayan üç sınıflı çırak okulunu 1965-1966 ders yılında 23 öğrenci bitirmiş ve birinci sınıfa yeni katılan 32 öğrenci ile okul 1966-67 ders yılına 88 öğrenci ile girmiştir. 1968-1969 ders yılında üç sınıflı çırak okulunda toplam 89 kişi eğitim görmüş ve bunlardan 20'si mezun olmuştur.

SEKA Çırak Okulu'nun adı 5 Ağustos 1983 tarih ve 553 sayılı kararıyla yeniden düzenlenen okul yönetmeliğine göre SEKA Mehmet Ali Kâğıtçı Meslek Kursu olarak değiştirilmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre müesseselerin bulunduğu illerden de belirli kontenjanlar dâhilinde öğrenci alımına başlanmıştır. Ortaokulu bitiren ve belirli koşulları yerine getiren adaylar arasından sınavla seçilen Meslek Kursu öğrencileri, ilk iki yıl İzmit'te öğleye kadar teorik öğleden sonra ise pratik dersler görmekte üçüncü yıl ait oldukları müesseselerde pratik eğitim ve staj yapmaktadırlar. SEKA dergisinde okulun 1984 eğitim yılında açılışının yanı sıra yapısı hakkında da şu bilgiler yer almaktadır:[27]

"*17 Eylül 1984 tarihinde açılan Mehmet Ali Kâğıtçı Meslek Okulu 3 yıllık meslek eğitimi ve öğretimi yapan 4 sınıflı ve toplam 135 mevcutlu meslek kursu olarak yeni ders yılına başladı. SEKA'nın karlılık ve verimlilik ilkesine uygun olarak istenilen vasıf ve branşta işçiyi teorik ve pratik bilgilerle yetiştirmek amacını taşıyan meslek okulunda 1. ve 2. sınıflar selüloz ve kâğıtçılık bölümleri olarak ayrılmıştır. 3. Sınıf öğrencileri ise kendi fabrikalarında 1 yıl süreyle mezuniyet çalışma projesini hazırlayacaklar. Meslek okulunda öğretmenlik görevini SEKA genel müdürlüğü ile İzmit müessese müdürlüğündeki mesleklerinin uzmanı yöneticiler yapmakta. Okulun müesseselere göre 1984 yılı kontenjanı ise İzmit 15, Dalaman 7, Akdeniz 5, Afyon 5, Çaycuma 5, Aksu 4, Balıkesir 4 olmak üzere toplam 45'tir.*"

SEKA Yönetim Kurulunun 4 Kasım 1994 tarih ve 414 sayılı kararıyla Personel Dairesi Başkanlığı Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyetini sürdüren Meslek Kursu 13 Ekim 1995 tarihinden itibaren personel dairesine bağlı ayrı bir müdürlük olarak örgütlenmiştir. SEKA yönetim kurulunun 3 Nisan 1995 tarih ve 150 sayılı kararıyla değiştirilen SEKA Mehmet Ali Kâğıtçı Meslek Kursu yönetmeliği uyarınca eğitim ve öğretim süresi 6 ayı teorik, 2 ayı uygulamalı çalışma olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Endüstri Meslek Lisesi mezunları ile teknik lise üçüncü sınıflarını bitiren öğrencilerden istenen koşullara sahip olanların sınavla kursa kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni yönetmeliğe göre ilk kez 1995-1996 öğretim yılında 155 öğrenci alınmıştır. Meslek kursunda öğretim görevini Genel Müdürlük ve İzmit Müessesesi personeli içinden ders vermek isteyen ve öğretmenlik yapabilecek bilgi ve beceriye sahip olanlar yürütmektedir.

26 Münir Savaşlıoğlu, Sözlü Tarih Görüşmesi, 13.03.2015. İzmit.
27 *SEKA Dergisi,* Ekim 1984, yıl:1, sayı: 2, s. 35.

Sözlü tarih görüşmelerinde Çırak Okulu'nun önemi ve işleyişi ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu okuldan mezun olanlardan emekli işçi Şaban Günay okulun önemine ilişkin şunları söylemiştir: *"Hayatımız SEKA'da geçti bizim. İlkokulu bitirdik. İzmit'te bir fabrika var dediler. Yaşam mücadelesi için okula girdik. Çırak okulu mezunu olmak bir ayrıcalıktı. Orada bütün dersleri fizik, kimya, kâğıt selüloz gibi kâğıdın üretiminde etkili olacak her şeyden bilgi sahibi oluyorsunuz. Bilgi sahibi olduğunuz içinde daha önde oluyorsunuz. Ustabaşı, teknisyen olacağı zaman çırak okulları mezunları tercih ediliyor."*[28]

SEKA Çırak Okulu, 1980'den sonra Meslek Kursuna dönüştürüldüğünde oradan mezun olan emekli işçi Tuncay Kınık sözlü tarih görüşmelerinde şu detay bilgileri sunmuştur: *"Ortaokuldan sonra bu okula girdim. 1944'te açıldığında ilkokul mezunlarını alıyormuş, benim zamanımda ortaokul mezunlarını alıyordu. Bizlere MEB'e bağlı öğretmenler değil de fabrikanın şef ve mühendis kadrosundaki akademik insanlar dersler veriyordu. Derslerimiz iki türlüydü. Teorik ve pratik olarak ders görüyorduk. Teorik olarak ne kadar zaman ders görüyorsak, en asgari yarısı kadar yerinde tatbikat yapıyorduk. Örneğin kâğıdın üretimiyse yerinde görüyorduk. 80-83 yılları arasında eğitim aldım. SEKA meslek kursuna başladıktan 6 gün sonra 12 Eylül oldu. Eğitimimiz etkilenmedi. Kursa alınan öğrenciler 3 yıl boyunca şartsız koşulsuz fabrikaya işçi olarak alınıyordu. Koşulsuz derken tek bir koşul vardı. 1. sınıfta kalmamak gerek. Kalma durumu olursa tazminat olarak aileden tahsil edilmesine dair kâğıt imzalatılıyordu. Eğitim tüm gündü. İşçiler sabah 7.30'da kart basarlardı. Biz de kart basardık, okula geldiğimize dair kanıttı. Okul kart bastığımız yerden 100 metre ilerdeydi. 1. sınıf en çok dersimizin olduğu sınıftı, karnemde görüldüğü gibi. Kâğıt, selüloz, kâğıt bilgisi en önemli derslerdi. Fabrika komplikeydi, fabrikanın her yerine dağılırdık. Ölçü aletleri, laboratuar vardı. Bunlara eleman yetişiyordu. Meslek kursunun ilk mezunu sayılırım. İkinci olarak mezun oldum. Lise farklarını vererek lise mezunu olan arkadaşlar da oldu. Teknisyen olarak devam ettiler. Okul faaliyetini 2000'li yıllara kadar sürdürdü. Amaç okulda bilinçli işçi yetiştirmek, kalifiye işçi yetiştirmekti. Dışarıdan gelen normal işçiyle bir tutulmuyordu. Bilgi düzeyinde kademe atlama olarak işçilikten, ustalık, ustabaşılık kadar eğitim alınca da teknisyen kadrolarına geçiliyordu."*[29]

SEKA'ya Çırak Okulu mezunları dışında da çalışanlar alınmıştır. Sözlü tarih görüşmesi yapılan emekli işçi Güven Özgün'ün anlatısında okulun önemine ilişkin tarafsız bir bakış açısı ortaya çıkmıştır: *"Ben çırak okulu mezunu değilim, ama* çırak okulundan mezun arkadaşlarımız *kâğıtçılık üzerine laboratuarlarından tutun bir kâğıt nasıl elde edilir, neler gerekir, bir kâğıdın oluşumunun eğitimini almışlardır. Makinelerde nasıl çalışılır, ne şekilde daha yüksek verim alınır, ne şekilde korunma tedbirleri olur, onlar çocukluktan beri, bunların eğitimini almışlardır. Ortaokuldan sonra orada yetişenler ustabaşı, teknisyen, idareci vasfında olan arkadaşlar, işin teknik ve idari boyutunu bilen insanlardır. SEKA'nın kar etmesinde SEKA'nın gelişmesinde bu okul çok önemlidir. Yetişmiş eleman olarak SEKA çırak okulunun diğer illerde kurulan fabrikalara da faydası olmuştur. Meslek lisesi mezunu olarak ben sıkıntı çektim. Başladım 4. kâğıtta hiçbir şey bilmiyorum kâğıtçılık nedir. SEKA'ya başlarken biz mülakatla girdik, ama ağaç işlerinden imtihan ettiler. Benim mesleğim olan. Eleman gerektiği için bizi kâğıt fabrikasına verdiler. Tabi biz sıkıntı çektik bu yönden. Çünkü bilmiyoruz bir kâğıt nasıl oluşur. Makineye kâğıt verirken alırken makineye el kaptırılabilir. Kaptıranlar olmuştur. Usulünü tekniğini bilmediğimiz için biz sıkıntı çektik. Zaten orada da fazla çalışmadık, bizi başka ünitelere adam lazım olduğu için aldılar."*[30]

28 Şaban Günay, Sözlü Tarih Görüşmesi, 27.02.2015. İzmit.
29 Tuncay Kınık, Sözlü Tarih Görüşmesi, 17.02.2015. İzmit.
30 Güven Özgün, Sözlü Tarih Görüşmesi, 27.02.2015. İzmit.

Sözlü tarih görüşmesi yapılan üç işçinin de anlatısında Çırak Okulu'nda verilen eğitimin önemi ve farkının vurgulandığı görülmektedir. Emekli mühendis Uğur Çetiner ile yapılan sözlü tarih görüşmesinde bu eğitimi veren kişilerin deneyimlerine ilişkin şu bilgilere ulaşılmıştır: *"Çırak okulunda SEKA ile ilgili bizler eğitim verdik. Kâğıtçı kâğıt dersleri veriyor, elektrikçi elektrik veriyor. Orası bir zanaat okuluydu. Artı bir özelliğimiz vardı. Bizi de yönlendiren üniversite vardı, üst düzey yöneticiler vardı. Yalınpala zamanında bize danışmanlık yapan profesör vardı. Alt kademede olduğu kadar üst kademede de eğitime çok önem veriliyordu."* [31]

3- SEKA'nın Yurtiçi ve Yurtdışında Burslu Eğitim İmkânları

1947 raporuna göre 1946-1952 yılları arasında yurtiçi ve yurtdışında yüksekokul ve fakülte, orta teknik, teknik okul, sanat enstitüleri olmak üzere çeşitli okullarda öğrenciler öğrenim görmüşlerdir.[32] Bu öğrencilerden 25'inin yurtdışında, 35'inin ise yurt içinde eğitim görmesi sağlanmıştır.

1968-1969 ders yılında yurtdışında 18, yurt içinde 4 yüksekokul öğrencisi SEKA adına eğitimlerini sürdürmüştür. Yurtdışındaki öğrencilerin 7'si ABD'de; 6'sı Almanya'da ve 5'i de İngiltere'de okuyordu.[33]

90'lı yıllara kadar yurtiçinde lisans düzeyinde 167 öğrenci, yurtdışında ise master ve doktora düzeyinde 43 öğrenci okutulmuştur."[34]

Emekli Genel Müdür Yardımcısı Engin Gençoğulları ile yapılan sözlü tarih görüşmelerinde yurtiçi ve yurtdışında burslu eğitim ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır: *"SEKA Avrupa ve Amerika'ya kâğıtçılık tahsili için öğrenciler gönderdi. Bunlar SEKA adına okudular. Hala özel sektörde görev yapan arkadaşlar var bunlar arasında. Müdür olarak akademisyen olarak çalışanlar var.*[35] *"*

4- SEKA Sineması ve SEKA Tiyatrosu

SEKA'da 1940'lı yıllarda sinemanın varlığından ve burada düzenli olarak haftada iki film gösterildiğinden söz edilmektedir.[36] SEKA sineması tam teşkilatlı olarak ancak 2 Kasım 1956'da faaliyete geçmiştir.[37] Bu sinemadan yalnızca SEKA çalışanları ve aileleri değil, İzmit halkı da yararlanmıştır. Gösterilen filmin niteliğine göre aile, çocuk ve kadın matineleri düzenlenmiştir. Kış sezonunda işletme içindeki salonda hizmet veren SEKA sinemasında, yaz aylarında bahçe sinemasında film gösterimleri yapılmıştır. Genellikle yabancı filmler gösterilmekle birlikte, Türk filmlerine yer verilmiş, bunların dışında belgesel ve eğitici filmler de SEKA sinemasında gösterime girmiştir.

SEKA sinemasına ilişkin emekli müdür Münir Savaşlıoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesinden şu detay bilgilere ulaşılmıştır: "*Bir dönem oranın müdürlüğünü de yaptım. Sosyal işlere bağlıydı sinema. Sezonun filmleri geliyordu. İstanbul Beyoğlu'nda 3-4 film şirketi var. Oradan filmler seçiyorduk. Dönemin en meşhur filmleri, vizyondaki Türk filmleri geliyordu. Sinema ful dolu olurdu. Bir hafta öncesinden rezervasyon yaptırıyorsunuz. Yer bulmak için torpil gerekiyordu."*[38]

31 Uğur Çetiner, Sözlü Tarih Görüşmesi, 27.02.2015. İzmit.
32 *1947 Raporu, s. 20.*
33 Kocabaşoğlu, *a.g.e., s. 258.*
34 Kocabaşoğlu, *a.g.e., s. 378.*
35 Engin Gençoğulları, Sözlü Tarih Görüşmesi, 13.03.2015. İzmit.
36 Kocabaşoğlu, *a.g.e., s. 176.*
37 *Seka Postasının Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam, s. 30.*
38 Münir Savaşlıoğlu, Sözlü Tarih Görüşmesi, 13.03.2015. İzmit.

SEKA sinema salonunda filmlerin yanı sıra tiyatro gösterimine de yer verilmiştir.

İstanbul'un nitelikli tiyatro toplulukları SEKA tarafından İzmit'e davet edilmişlerdir. Emekli Genel Müdür Yardımcısı Engin Gençoğulları bir İzmitli olarak SEKA tiyatrosuna ilişkin izlenimlerini şu şekilde belirtmiştir: *"SEKA sinemasına tiyatrosuna giderken herkes kılık kıyafetine dikkat ederdi. Yıldız Kenter gibi usta oyuncuları zamanında şehrimize getirmiştir SEKA."*[39]

5- SEKA Postası ve SEKA Dergisi

SEKA Postası yayın hayatına başladığı 1956'dan son sayısının yayınlandığı 1982 yılına kadar 517 sayı basılmıştır. Çok yönlü bir gazete olan SEKA Postası'nda işletmeyle ilgili haberler, kâğıt teknolojisindeki yenilikler, fabrikaya ilişkin birimler ve haberlerin yanı sıra şiir, deneme yazısı, makaleler, İzmit'le ilgili haberler de yer aldığından yalnızca çalışanların değil İzmit halkının da beğenisini kazanmıştır.[40]

SEKA Dergisi ilk sayısını 1984 yılında yapmıştır, Yayınları süresince çok çeşitli konularda haberler dergide yer bulmuştur. Bir anlamda SEKA Postası'nın devamı niteliğindeki dergi müesseselerden gelen haberlere, kâğıt teknolojisiyle ilgili makalelere ve Mehmet Ali Kağıtçı'nın anılarına da yer vermiştir. SEKA Dergisinin 76'ya ulaşan son sayısı 2004 yılında basılmıştır. Sözlü tarih görüşmelerinde SEKA kapanırken son görev yeri matbaa olan Şaban Bey'in anlatısı şöyledir. "*SEKA Postası'nı biz basıyorduk. Müessesemizle ilgili haberler oluyordu. Kim evlenmiş, kim terfi etmiş bunları yazıyordu dergi. Herkes okuyordu. Bizi anlatıyordu. Sonraları çıkan SEKA Dergisi dışarıda matbaaya bastırılıyordu. Biz basmıyorduk onu."*[41]

6- SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi

SEKA fabrikasının kurucusu Mehmet Ali Kağıtçı'nın anısını yaşatmak adına 1994 yılında açılmıştır. Kağıtçı'nın Heybeliada'daki evinde bulunan kitap, dergi, koleksiyon, diğer belgelerin o zaman hayattaki tek varisi tarafından bağışlanmasıyla oluşturulmuştur. Müze genel müdürlük binasında açılmıştır. Aslında Mehmet Ali Kağıtçı'nın hayattayken gerçekleştirmeyi planladığı ancak farklı nedenlerle başaramadığı Kâğıtçılık müzesinin açılmasıyla bir anlamda önemli bir isteği de yerine getirilmiştir.

Dönemin genel müdür yardımcısı Engin Gençoğulları bu durumu şöyle açıklamaktadır: "1986 yılında SEKA'nın 50. Yılı 18 Nisan 1936 kâğıdın çıktığı ilk gün, 18 Nisan 1986 50. Yıl dönümünde biz bir tören düzenledik. O törene bir sürü insanları davet ettik. Eski genel müdürlerimiz, eski SEKA'lılar, hatta o yıllarda SEKA'da çalışanlara arkadaşlarımız tabaklar hazırlamışlardı. O tabaklar hediye edildi. Bu arada Mehmet Ali Kağıtçı'nın tek varisi bir bayandı. Onu davet ettik. Orada Heybeli adada yine Mehmet Ali Kağıtçı'ya bakan bir aile vardı. Onları da davet ettik. Buradaki arkadaşlar çok memnun oldular. Mehmet Ali Kağıtçı'nın elindeki dokümanları varisleri bağışladı. Dokümanlar köşkün adeta tamamını dolduracak kadardı. O dokümanları o zaman SEKA'ya hediye ettiler o bayanlar. Ben bir kamyon ve bir Renault stationla o zamanların adalar belediye başkanı bize bir mavna verdi Mavnayla Heybeli Ada'ya çıktık. O dokümanların hepsini toparladık, getirdik. Ondan sonra o dokümanlardan biz müze kurduk. O müze genel müdürlüğün altında çok güzeldi. Fakat depremde o bina hasarlandı. Tabi onu güçlendirmemiz için müze içindeki dokümanları kutulara koyup, bir yere koyduk. SEKA'nın özelleştirilmesi gündeme gelince kutular halinde onları Büyükşehir Belediyesi'ne verdik. Müze oradan kaynaklanıyor."[42]

39 Engin Gençoğulları, Sözlü Tarih Görüşmesi, 13.03.2015, İzmit.
40 Scka Pastasının ışığında İzmit'te Kültür Yaşam, s.14
41 Şaban Günay, Sözlü Tarih Görüşmesi, 27.02.2015. İzmit.
42 Engin Gençoğulları, Sözlü Tarih Görüşmesi, 13.03.2015. İzmit.

Fabrika kapanıp Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredildikten sonra işçileri de belediyenin çeşitli birimlerinde görev almıştır. Bu kişilerden Güven Bey'in anlatısı SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi'nden kalanların nasıl değerlendirildiğiyle ilgilidir: *"Mehmet Ali Kâğıtçı Kitaplığı ve arşivi SEKA kapatıldığı zaman depolanmıştı. Kâğıtçıya ait Fransızca, İngilizce, Almanca kitaplar notlar, makaralı filmler, 1940'lardan kalma videolar vardı. Onları pek sağlıklı bir ortamdan almadık. Tamir ettik, yapıştırdık, Bir kâğıt parçasını dahi ziyan etmeden değerlendirip yapıştırmaya çalıştık. Tabi hemen kutulardan alıp yerleştirmedik, adeta bulmaca çözdük. İngilizce, Fransızca, Almanca olanlar vardı. Tasnif ettik. İçlerinde yüz senenin üzerinde kitaplar var. Çok değerli Heybeli Ada'dan gelmiş. Fotoğraflar, tarihi belgeler, SEKA'nın ölüsü bile faydalı oldu."*[43]

Sonuç

Yazılı kaynaklarla desteklenen sözlü tarih görüşmelerinde SEKA'nın eğitim faaliyetlerinden Hizmet içi eğitim kursları, SEKA Çırak Okulu, Yurt içi ve dışında burslu eğitim imkânları; kültür faaliyetlerinden SEKA sineması ve tiyatrosu, SEKA Postası ve Dergisi ve Mehmet Ali Kağıtçı Müzesine ilişkin bilgiler edinilmiştir. Yazılı belgeler ve sözlü tarih görüşmelerinden elde edilen bilgilerin birbirlerini tamamladığı, sözlü tarih görüşmelerinin detay bilgiler sağladığı görülmüştür. Buna göre SEKA'nın kuruluşundan itibaren eğitime büyük önem verdiği, çalışanlarını düzenli olarak eğitime tabi tuttuğu ve bu eğitimlerin de belli bir program çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Sonradan Mehmet Ali Kağıtçı Meslek Kursu'na dönüşen SEKA Çırak Okulu'nun çok etkili bir eğitim kurumu olduğu, teorik ve pratik olarak verilen eğitimin kalitesi ve oluşturduğu farkın bugün meslek liseleri için de örnek bir model teşkil ettiği söylenebilir. SEKA'nın yurt içi ve dışında burslu eğitim imkânlarından pek çok öğrencinin etkin biçimde yararlandığı görülmektedir. SEKA kültür faaliyetleri açısından da Kocaeli şehrine önemli katkılar sağlamıştır. SEKA Sineması ve SEKA Tiyatrosundan halkın büyük bir ilgiyle yararlandığı, SEKA Postası ve SEKA Dergisinin birer kurum yayını olmalarının yanı sıra içinde yer alan şiirleri, deneme yazıları, makaleleri ile halkın beğenisini kazandıkları anlaşılmaktadır. SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi, o müzeden kalan belgeler, fotoğraflar, kitaplar dışında SEKA arşivi pek çok araştırmacı için önemli kaynaklar sunmaktadır. SEKA'nın eğitim ve kültür faaliyetleri elbette bu araştırmada sözü edilen konularla sınırlı değildir. Araştırma, sözlü tarih üzerine bir deneme çalışması olduğundan eğitim ve kültür faaliyetleri de sözlü tarih görüşmeleriyle şekillenmiştir. SEKA Radyosu, SEKA Çocuk Dostları Derneği, SEKA Kağıtspor'a ilişkin çalışmalar da başka araştırmaların konusu olabilir. Zengin arşivi ile SEKA dokümantasyon merkezinde ve açılacak Kâğıtçılık Müzesi'nde SEKA ile ilgili daha pek çok araştırma yapılabilir.

43 Güven Özgün, Sözlü Tarih Görüşmesi, 27.02.2015. İzmit.

KAYNAKLAR

BUHM, 1942 Yılı Raporu.

BYDK SEKA 1966 yılı Raporu.

Caunce, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Çakmak, Fevzi, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu: Bildiler*, *editör: Mehmet Öz*, *TTK Yayınları*, *Ankara*, *2011*, *ss. 545-555.*

Dölen, Emre, *Çinden Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2014.

http://v2.arkiv.com.tr/p10608-seka-i-kagit-fabrikasi.html (Erişim Tarihi: 03.07.2015).

KİGEM, *Dünden Bugüne SEKA*, Kardelen Ofset, Ankara, 1996.

Kocabaşoğlu, Uygur vd., *SEKA Tarihi*, SEKA Genel Müdürlüğü Yayınları, İzmit, 1994.

Metin, Celal, Sözlü Tarih ve Türkiye'deki Gelişimi, http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/soz.htm, (erişim tarihi: 22.07.2015).

Neyzi, Leyla, "Sözlü Tarih Atölyesi", http://docplayer.biz.tr/273833-Sozlu-tar-h-atolyes-doc-dr-leyla-neyz.html (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

Sağlam, Mehmet, *1970-1975 Dönemi İlkokul Öğrencilerinin Eğitim Deneyimleri: Sözlü Tarih Yöntemiyle Bir çalışma*, *Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, *Ankara*, *2010.*

Sarı, İbrahim, *"Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi"*, *TSA*, *Yıl: 10*, *S 3 (Aralık 2006).*

Sarı, İbrahim, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı*, *Beceri ve Tutumlarına Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007

SEKA Dergisi, Ekim 1984, yıl:1, sayı: 2.

Seka Postası, 15 Ocak 1958.

SEKA Postası'nın Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam, yayına hazırlayan: Mehmet Sarıoğlu, Kocaeli, 2013.

Son Posta, 23 Aralık 1939.

PETROL RAFİNERİCİLİĞİNDE ÖNCÜ BİR KURULUŞ: İPRAŞ'TAN TÜPRAŞ'A

Temuçin F. ERTAN*

Giriş

Eski dilde tasfiyehane, yeni dilde arıtımevi ya da en yaygın kullanım şekliyle Fransızca kökenli rafineri;[1] şeker, petrol vb. maddelerin arıtıldığı yerdir.[2] Konumuzun esasını teşkil eden rafineri ise ham petrolün işlenip, benzin ve dizel gibi daha kullanışlı petrol ürünlerine dönüştürüldüğü fabrikadır.

Bu açıdan bakıldığında ham petrol üretmek ile üretilen petrolün işlenerek kullanışlı hale dönüştürülmesi farklı iktisadi faaliyetlerdir. Bu nedenle ham petrol üretmek kadar, bu petrolü benzin, dizel ve likit gaz gibi enerji kaynağına dönüştürmek de önemlidir.

Bu çalışmanın konusu ham petrol üretimi değil, işlenmiş ya da rafine edilmiş petroldür. Yine de Türkiye'nin petrol macerasının ne zaman başladığına değinmekte yarar vardır. Türkiye'nin ham petrol üretimini 19. yüzyılın sonlarına kadar götürmek mümkündür. Türkiye'nin petrol enerjisinden yararlanma süreci, 1887 yılında Sadrazam Kamil Paşa'ya İskenderun ve civarında verilen bir imtiyazla başlamıştır.[3] O tarihten 2013 yılına değin Türkiye'de 1751'i arama, 1745'i üretim olmak üzere 4566 kuyu açılmıştır.[4]

İşlenmiş petrol üretimini ise 1930 yılında Türkiye Naft Sanayi A.Ş. tarafından Boğaziçi Tasfiyehanesi'nin kuruluşuna kadar götürebiliriz. Günde 40 ton işleme kapasiteli olarak İstanbul'da Beykoz yakınlarında kurulan rafineride, Romanya'dan getirilen ham petrol işlenmiştir.[5] Ancak rafineri uzun ömürlü olamamıştır. 1934 yılında vergi sorunları yüzünden kapatılmıştır.

Boğaziçi Tasfiyehanesi uzun ömürlü olmamakla birlikte, Türkiye'de rafineri kurulması konusunda belli bir birikim ve deneyim sağlamıştır. 1940'ta Raman'da petrol bulunması üzerine, bu rafinerinin tesisleri MTA tarafından satın alınıp, Maymune Boğazına taşınmış ve 1942 yılında "Raman Tecrübe Tasfiyehanesi" adıyla yeni bir rafineri kurulmuştur.[6] Günlük ham petrol işleme kapasitesi 10 ton olan bu küçük rafinerinin ihtiyacı karşılayamaması üzerine, 1945 senesinde Batman'da günlük kapasitesi 200 ton olan "Batman Tecrübe

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, e-mail: tfertan@ankara.edu.tr

1 *Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011, s. 1960.
2 *Türkçe Sözlük*, s. 150.
3 http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2
4 http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2
5 http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html.
6 http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html

Tasfiyehanesi" adıyla daha büyük bir rafineri kurulmuş ve Raman'daki rafineri sökülmüştür.[7]

Türkiye'nin petrol tarihine bakıldığında, mevzuat açısından belki de en önemli kırılmayı, 1954 yılında çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu oluşturmuştur.[8] İsrail'in petrol kanununu da hazırlayan Max Ball tarafından ortaya konan kanunla, MTA devre dışı bırakılmış ve yasanın uygulanması görevi Petrol Dairesi Reisliği'ne verilmiştir. Kanunla Bakanlar Kurulu'na, özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı kurma yetkisi verilmiştir.[9]

Petrol Kanunu ile petrol arama ve işleme faaliyetleri üzerindeki devlet tekeli kaldırılmış, yerli ve yabancı özel şirketlere çalışma alanları açılmıştır. Kanunla Türkiye, petrol arama ve işleme konusunda ciddi bir birikime ve deneyime sahip olan yabancı şirketler açısından önemli bir cazibe merkezi haline getirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada başlayan tüketim tercihlerindeki değişiklik Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Hem liberal politikalarının genel bir sonucu hem de toplumun gündelik yaşamındaki tüketime dönük tercihler, Türkiye'nin enerji politikasını da gözden geçirmesine yol açmıştır. Hidroelektrik santrallerinin de gündemde olduğu bir dönemde, petrol üretiminin devamlı artması ve yeni kuyuların üretime geçmesi, yeni petrol rafinerisine ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Sonuçta mevcut tesisler de yetersiz kalınca 1953 yılında yine Batman'da daha geniş kapasiteli ve modern bir rafineri kurulması kararlaştırılmıştır.[10] Bu rafinerinin yapım işleri, bir Amerikan şirketine ihale edilmiş ve inşaatın başladığı günlerde, çıkarılmış olan Petrol Kanunu gereğince Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) devredilmiştir. 1955'te deneme üretimine geçen Batman Rafinerisi, bir yıl sonra da tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır.[11]

1957 yılında çıkarılan yeni bir kanunla 1954 Petrol Kanunu'ndaki bazı maddeler değiştirilmiş ve yabancı sermayenin yatırım yapma olanakları genişletilmiştir.[12] Bu düzenleme kısa bir süre sonra meyvesini vermiş ve aynı yıl Mobil, BP, California Texas ve Shell ortaklığıyla Mersin'de Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (ATAŞ) kurulmuştur. Böylece yabancı sermayeye dayanan rafineri kurma geleneği de başlamıştır.

Bu arada henüz İPRAŞ ilgili herhangi bir somut çalışma yokken, Kocaeli Yarımadası'nda sanayi kuruluşlarının inşa edileceğine dair 1955 yılında bölgenin yerel basınında haberler çıkmıştır. Bu haberlerde Yarımca'da petrol ve madeni yağlar şirketinin tanklarının inşa edildiği ifade edilmiştir. Bu tankların Petrol Ofisi tarafından yapıldığı da haberde yer almıştır.[13] Yine İPRAŞ'tan önce Petrol Ofisi'ne ait yağlama ve harmanlama tesisi faaliyete geçmiştir.[14]

İPRAŞ'tan TÜPRAŞ'a Uzanan Süreç

Türkiye'deki petrol ile yakından ilgilenen yabancı şirketler arasında California-Texas Oil Corporation (CALTEX) de vardır. 1954 ve 1957 yılında petrol üretimi ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler sonrasında Türkiye'ye ilgisi artan CALTEX, herhangi

7 http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2
8 *Resmi Gazete*, 16 Mart 1954
9 http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2
10 Söz konusu rafineri ile ilgili olarak basında "Memleketimizde ilk petrol tasfiyehanesi. İnşaat bu yaz başlayacak 1954'te sona erecek" şeklinde haber çıkmıştır. Bu haberin sonraki yıllarda petrol rafinerisi konusunda en önde gelen şehir haline gelecek olan Kocaeli yerel basında yer alması son derece ilginçtir. *Türk Yolu*, 4 Şubat 1953. Bu gazete, Bizim Şehir ve Demokrat Kocaeli gazeteleri Kocaeli'nin değerli yerel tarih araştırmacısı F. Yavuz Ulugün'den alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.
11 Batman Rafinerisi'nin kapasitesi 1962, 1966 ve 1972'de yeni ünitelerin eklenmesiyle genişletilmiştir. 1966 yılında 700.000 tonluk yıllık kapasitesi 1972'de 1,1 milyon tona çıkarılmıştır.
12 *Resmi Gazete*, 1 Haziran 1957
13 *Bizim Şehir*, 8 Mart 1955.
14 *Türk Yolu*, 3 Şubat 1960.

bir iktisadi girişimden önce, siyasi ve idari makamlarda bir sempati çemberi oluşturmaya özen göstermiştir. CALTEX, bu çabaları çerçevesinde 1957 yılında Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü'ne 3.275 dolar kıymetinde ve 1853 kilo ağırlığında 1957 model Buick marka bir station wagon hediye etmek istemişse de, bu bağış Türk Parasını Kıymetini Koruma Hakkında 14 sayılı karara takılmıştır. Bu kararın 50. maddesine göre ağırlığı 1500 kiloyu geçen otomobil ve benzeri nakil vasıtalarının bedelsiz olarak ithali mümkün değildi. Bu engelin kaldırılması için Maliye Vekâleti'nin 11.10.1957 tarihli yazısı üzerine, 24.10.1957 tarihinde bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi yayınlanmıştır. Bu kararname ile CALTEX firmasının Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü'ne hediye edeceği otomobil ile ilgili bir istisna getirilmiş ve aracın ithaline izin verilmiştir.[15] Ayrıca Maliye Vekâleti Başbakanlığa yazmış olduğu yazıda lüks bir station vagonun Petrol Ofisi tarafından servis arabası olarak kullanılmasının uygun görülmediği de ifade edilmiştir.[16] Bakanlık tarafından oldukça önemsenen ve ciddiye alınan aracın daha mühim işlerde kullanılması istenmiştir.

1959 yılının Ekim ayında Başbakan Menderes'in İstanbul yakınlarında bir milyon kapasiteli bir tasfiyehane kurulması için Amerikan CALTEX firmasıyla anlaşmaya vardığı ve 24 ay sonra işletmeye açılacak olan bu tasfiyehanenin yüzde 51 hissesine sahip olan Türk şirket tarafından işletileceği açıklanmıştır.[17] Aynı haberde Türk şirketin kalan hisseleri 10 yıl sonra satın alacağı ifade edilmiştir.[18]

Söz konusu şirketin Türkiye'de bir rafineri kuracağına dair haberler asıl olarak, 1960 yılı başlarından itibaren basında yer almaya başlamıştır. 24 Ocak 1960'ta çıkan bir habere göre Türkiye Petrolleri A.O ile CALTEX tarafından adı İstanbul Petrol Rafinerisi olan bir rafineri kuracakları ifadesine yer verilmiştir.[19] Aynı yazıda rafinerinin yılda 8.000.000 dolar tasarruf sağlayacağı ve 1962 yılı başlarında da üretime başlayacağı bilgisi verilmiştir. Rafinerinin benzin, gaz, likit petrol gazı, motorin ve mazot temin edeceği de belirtilmiştir. CALTEX ile TPAO'nun rafineriyi işletecek teknisyenleri temin edecekleri ve Türk personel için CALTEX'in Doğu ülkelerinde eğitim programları düzenleyeceği aynı haberde yer almıştır.

Petrol Rafinerisi kurulması işinin bir yabancı şirkete verilmesi, Demokrat Parti'nin iktisadi politikası açısından beklenmedik bir gelişme değildi. Çünkü Menderes hükümeti, devletin sadece yerli girişimcilerle kalkınamayacağı düşüncesindeydi ve bu yüzden de ilk adım olarak yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmak için 18 Ocak 1954'te 6224 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir.[20] Yabancı sermayenin Türk ekonomisinde varlığının yolunu açan bir diğer gelişme ise daha önce de bahsedildiği gibi 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu idi.

İşte Amerikalı CALTEX firmasının 1960'ların başında Türkiye'ye gelerek yatırıma yönelmesi ve TÜPRAŞ'ın nüvesini teşkil eden İPRAŞ'ı inşa etmeye başlaması, genel olarak Demokrat Parti'nin ekonomik politikalarının, özel olarak ise 1954'te ve 1957'de çıkarılan petrol kanunlarının bir sonucudur. Ancak iktisadi veçhesi kadar siyasi yönü de bulunan CALTEX ile yapılan anlaşma, iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getirmiş ve birtakım ithamlara yol açmıştır.

15 *BCA,* 030.18.01/147.55.20.
16 *BCA,* 15.10.3196.
17 California Texas Oil Corporation, bir başka deyişle CALTEX, aslında İPRAŞ'ın kurulmasında önce 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu'na dayanarak aynı yıl Türkiye'ye petrol aramaya gelen şirketlerden biridir.
18 *Milliyet* 17.10.1959.
19 *Milliyet* 24.01.1960.
20 Söz konusu kanun 23 Ocak 1954'te Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. *Resmi Gazete*, 23 Ocak 1954.

Gelişmelerden 30 yılı aşkın bir süre sonra Milliyet gazetesine yansıyan anılarında Oktay İşçen de İPRAŞ konusuna değinmiştir. İşçen'in ifadeleri aynen şöyledir: *"1959 yılında o sırada New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı rahmetli Fatin Rüştü Zorlu'dan bir telgraf geldi. Zorlu telgrafında, Batman Rafinerisi'ni inşa etmiş olan Ralph Parsons firmasının sahibi Mr. Parsons'un kendisine başvurarak, İzmit Körfezi'nde TPAO hesabına yeni bir rafineri inşası için gerekli krediyi bulup yapımını deruhte edebileceğini ifade ettiğini bildiriyor. TPAO Umum Müdürlüğünün temasa geçmek üzere New York'a gönderilmesini öneriyordu. New York'a giden Umum Müdürü ile Parsons firması arasında başlayan müzakereler, Tütünçiftlik mevkiinde bir rafinerinin inşası anlaşması ile sonuçlandı. Tam bu sırada CALTEX firmasından bir telgraf aldık. CALTEX, rafineri için kendilerinin de bir teklif hazırladıklarını bildiriyor, teklifleri incelemeden karar verilmemesini istiyordu. Birkaç gün sonra ayrıntılı teklifleri geldi. İlk inceleme; teklifin, özellikle kredi şartları açısından çok daha müsait hükümleri içerdiğini gösteriyordu. Gerçi CALTEX, 1 Milyon dolarlık nominal sermayenin, yüzde 49'u kendilerine, yüzde 51'i TPAO'ya, yani CALTEX hissesini, yani 490 bin doları ödemek suretiyle rafinerinin tamamına sahip olmak hakkını tanıyordu. Nitekim de öyle oldu. CALTEX'i cazip teklif yapmaya iten açıktı: Parsons firması ile kurulacak rafinerinin üretimini ülke içinde kim pazarlayacaktı? Elbette Petrol Ofisi. Hâlbuki Petrol Ofisi Akaryakıtı CALTEX'ten sağlıyordu. Rafineri bitince Hükümet elbette CALTEX mukavelesini feshedecekti. Ülkede faaliyet gösteren dört yabancı petrol şirketi arasında dağıtım şirketine sahip olmayan yegâne şirket CALTEX'ti. Türk pazarını kaybetmek kaygısı ile karşı karşıya kalan CALTEX hiç olmazsa bir süre rafineri yoluyla Türkiye'ye ham petrol satmayı güvence altına alabilmek için bu müsait teklifi yapmıştı. Kaldı ki, CALTEX'in, sıkışık durumu dolayısıyla teklifin çok daha yumuşatması mümkündü.*

Durum Hükümetin takdirine sunulunca, ilgili bakanlık ve kuruluş temsilcileri İstanbul'da vilayet konağında bazı bakanların huzurunda bir toplantıya çağırdılar. Toplantıda Zorlu'dan başka, Sebati Ataman, Hasan Polatkan, sanıyorum Medeni Berk gibi ilgili bakanlar hazır bulunuyorlardı. Sayın Gökmen'in, Parsons anlaşması ile CALTEX teklifini mukayese eden sunuş konuşmasından sonra söz alan Polatkan, 'CALTEX teklifinin daha müsait olduğu görünüyor. Ama mademki Parsons ile anlaşmaya varılmış, bu anlaşmaya uymak gerekir' dedi. Bunun üzerine Zorlu, o kendine özgü, lafını esirgemeyen mizacı ile 'Maliye Bakanlığına yakın çevreler Fatin Rüştü Zorlu, Allah bilir kaç para karşılığında Parsons'u başımıza bela etti diye laf çıkarmışlar. Aynı Zorlu şimdi diyor ki, mademki CALTEX teklifi Türkiye'nin lehinedir, Parsons anlaşmasını bir kenara atalım ve CALTEX ile müzakereye geçelim. İsterlerse dava etsinler' dedi. Bunun üzerine kıpkırmızı kesilen Polatkan, 'Fatin herkesin içinde böyle konuşmaya hakkın yok' diye cevap verdi. Bir anda ortaya çıkan gergin hava orada kapandı. Genç bir memur olarak bu konuşmalar karşısında nasıl donup kaldığımı bugün bile hatırlarım. Uzun tartışmalardan sonra CALTEX ile müzakereye karar verildi. Daha sonra CALTEX heyeti ile Gökmen başkanlığında kurulan heyet arasında yapılan müzakereler sonucu teklif çok daha müsait hale getirilerek anlaşma ile sonuçlandı. Bu suretle İPRAŞ Rafinerisi projesi kesinleşmiş oldu.

İşin hazin tarafı Zorlu'ya karşı olan bazı çevreler bu sefer de, Zorlu CALTEX'ten daha fazla çıkar sağlamış olmalı ki, Parsons'a cephe aldı, dedikodusunu çıkardılar. Aradan geçen yıllar bu iddiaların ne kasar asılsız ve çirkin dedikodudan olduğunu gözler önüne serdi. Ne garip tecellidir ki, devrin siyasi iktidarının bu güzide iki mensubu Yassıada'da aynı kaderi paylaştılar.

Anlaşmaya uygun olarak inşaatın ihalesi yapıldıktan sonra, Nisan 1960'ta Tütünçiftlik'te rafinerinin temeli Başbakan Menderes tarafından atıldı. İlk günden itibaren tüm safhalarına katıldığım projenin temel atma töreninde ben de vardım. Törene İzmit ve civarından katılan

on binlerce vatandaşın Menderes'e gösterdiği sevgi dolu gösterisi yüzünden tören düzeni alt üst oldu. Bir ay kadar sonra 27 Mayıs ihtilâli yapıldı.

27 Mayıs'ı takip eden günlerde Dışişlerinin ekonomik dairelerini tüm yetkilerinin alındığı gibi, tüm dosyalarına da, İPRAŞ dosyası gibi el konuldu. Benden de ayrıca rafineri projesinin müzakereler hakkında bildiklerimi kâğıda dökmem istendi. Gereğini yerine getirdikten sonra, Maliye'den bir arkadaşın, 'Sen de her şeyi tozpembe göstermişsin' dediğini hatırlarım. Yaptığım sadece her şeyi olduğu gibi bir şey katmadan, bir şey saklamadan anlatmaktan ibaretti.

Tüm yatırım projelerini durduran 27 Mayıs yönetiminin devamı için yeşil ışık yaktığı ilk projelerden bir İPRAŞ projesi olmuş ve zamanından evvel bitirilip hizmete girmiştir."[21]

TPAO ile Türkiye'de akaryakıt dağıtımı yapan CALTEX şirketi arasında yapılan anlaşma uyarınca İstanbul'a 80 Kilometre uzaklıktaki İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısında, Tütünçiftlik yöresinde kurulması düşünülen rafinerinin temeli 23 Nisan 1960 tarihinde atılmıştır.[22] Rafinerinin temelinin atılması Kocaeli ve çevresinde de ilgi görmüştür. Yarımca'da bir tasfiyehanenin temelinin atılacağına dair bilgiler Kocaeli yerel basınında yer almıştır.[23]

Dönemin Petrol Ofisi Genel Müdürü olan Şahap Birgi, İPRAŞ'ın kuruluş öyküsünü şu şekilde anlatmaktadır: *"1959 yılı başlarında MOBİL, SHELL ve BP şirketlerinin Mersin'de ortaklaşa bir petrol rafinerisi kurmaya teşebbüs ettiklerini öğrendim. Evvela hayret ettim. Memleketin petrol tüketim merkezi Marmara bölgesi olduğu halde, neden Mersin'i seçtiler diye!.. Sonra seneler önce beni ziyaret eden MOBİL başkanının ziyaretini hatırladım. Rafineriyi Mersin'e kurmakla o geniş bölgenin petrol ihtiyacını karşılayacaklar ve aynı zamanda bizim Batman bölgemizi ileride münferit ve ufak bir merkez halinde kalmaya mahkûm edecekler. Bu naat bende hâsıl oldu. Bu durum karşısında TPAO için yapılacak yalnız bir şey kalmıştı: İstanbul bölgesinde bir rafineri kurmalıydık. Bu konuyu Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya açtım. Çok müspet bir reaksiyon gördüm. Ancak bu konuda dış krediye ihtiyaç vardı. Bunu da hükmet sağladı. İPRAŞ bu şekilde kuruldu*."[24]

Biraz bu inşa sürecine değinecek olursak; CALTEX Firmasının işi üzerine almasından hemen sonra Türkiye'de örgütlenmek yolunda çalışmalara başladığını söylemek mümkündür.[25] Rafinerinin inşaatının devam ettiği günlerde TPAO'ya CALTEX'ten sermaye hissesi dışında 300 milyon liraya kadar kredi temin etmesi için yetki verilmesine dair Bakanlar Kurulu tarafından karar alınmış ve bir kararname yayınlanmıştır.[26] Bu da TPAO ile CALTEX arasındaki işbirliğinin sadece İPRAŞ'ın inşası ve işletilmesiyle sınırlı olmadığını göstermektedir.

İnşaatın tamamlanmasının ardından İPRAŞ, 24 Ağustos 1961 tarihinde faaliyete geçmiştir. Böylece Türkiye o döneme göre son derece modern bir rafineriye kavuşmuştur. 1980 sonrasında ekonomik çevrelerde çok ilgi görecek olan yap-işlet-devret modelinin erken dönem uygulaması sayılabilecek bir ortaklık ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında İPRAŞ ile yap-işlet-devret modelinin sınandığını, test edildiğini söylemek mümkündür.

21 *Milliyet*, 29.12. 1992.
22 "İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", *Türkiye Mühendislik Haberleri,* Sayı: 442-443, 2006, s. 127.
23 *Demokrat Kocaeli*, 6 Nisan 1960. Aynı gazetenin 6 Ocak 1960 tarihindeki nüshasında inşaatın Ocak ayında başlayacağına dair bir haber yer almıştır. Temel etme törenine Başbakan Adnan Menderes'in de katılacağı ifade edilmiştir. *Demokrat Kocaeli,* 6 Ocak 1960.
24 "İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", s. 127.
25 Bu gelişmeden kısa bir süre CALTEX'in sekreter ve daktilo kullanmayı bilen eleman arayışıyla ilgili İngilizce bir ilan yayınlanmıştır. *Milliyet* 19.02.1960.
26 *BCA,* 030.18.01/160.30.11.

1965'e gelindiğinde CALTEX firması ile bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. CALTEX'in Türkiye temsilcisinin Amerika'daki şirketin merkezine rapor göndererek, Türkiye'de petrolün millileştirilmesi işinin önemsenmemesi ve Petrol Ofisi yöneticilerinin değiştirilmesi konusunda merkezin harekete geçmesini istediğine dair çıkan haberler üzerine Enerji Bakanı Mehmet Turgut, "*Bakanlıktan Petrol Ofisine derhal bir müfettiş gönderildiğini ve tahkikata başlandığını"* açıklamıştır. Petrol Ofisinin veya başka bir dairenin yöneticileri hakkında karar verme yetkisinin sadece Türk Hükümetinde olduğunu belirten Bakan; "*Bir yabancı şirket şöyle veya böyle düşünüyor diye, Hükümet görüşlerini veya politikasını değiştirecek değildir"* demiştir.

Dönemin Petrol Ofisi Genel Müdürü Özer Derbil ise yaptığı basın toplantısında; "*Ofisin hiçbir şeyi gizli değildir. Gizli kalan sır yoktur. Sırf bu yüzden birçok ihale kaybettik. Bizim sır diye bildiğimiz bazı raporların metnini yarım saat sonra duyuyoruz. Olay üzerinde önemle duracağız. CALTEX firması ile tartışmalarımızın ve taleplerimizin sonuçlarını yakında alacağız"* sözlerini sarf etmiştir.[27]

Osmanlı Devleti'nden ve Cumhuriyetin ilk yıllarından-özellikle de 1930'lardan- miras olarak alınan devletçilik anlayışının bir yansıması olarak Türkiye'de hep tartışılan yabancı sermaye konusu, CALTEX'in tutumu yüzünden bir kez daha gündeme gelmiş ve liberal söylemlerin sorgulanmasına yol açmıştır.

CALTEX'in yetkileri ve konumu sonraki dönemlerde de gündeme gelmiştir. Ama CALTEX'in Türkiye'ye verdiği önemi yansıtan gelişmeler de olmuştur. Şöyle ki; CALTEX firması Amerika'da üç ayda bir yayınladığı "*Oil-Lifestream of Progress" (*İlerlemenin Can Damarı Petrol) adlı derginin 1967 yılı birinci dönem sayısında "*Türkiye'nin Yeni Çehresi*" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Makalede Anadolu'nun zengin tarihi ve Osmanlı'nın geçmişi anlatıldıktan sonra, Atatürk önderliği altında Türkiye Cumhuriyeti'nin başarıları övülmüştür. Kapağında Sultanahmet Camiin arkasından güneşin batışını gösteren renkli bir fotoğrafın bulunduğu dergide, Türkiye'nin iktisadi kalınma gayretlerine ve turistik cazibelerine geniş yer ayrılmıştır. Türkiye ile ilgili çeşitli fotoğrafların da bulunduğu söz konusu sayıda, kullanılan fotoğraflardan biri de bu dönemde CALTEX'in de ortağı olduğu İPRAŞ'a aittir.[28] CALTEX'in bu yayınının, diğer petrol şirketlerine göre daha zayıf olduğu Türkiye'de güçlenmek amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Faaliyete geçmesinden bir süre sonra İPRAŞ'ın kapasitesinin artırılması zorunlu hale gelmiştir. 1967 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın talebiyle kapasitesi bir milyon tondan, 2,2 milyon tona çıkarılmıştır.[29]

İPRAŞ'ın kuruluşunun 10. yılı, şirketin geleceği açısından son derece önemlidir. Çünkü şirket kurulurken CALTEX ile yapılan anlaşmaya göre elindeki yüzde 49'luk payı kuruluştan on yıl sonra TPAO'ya devredecekti. Bu açıdan bakıldığında, 10. yıl yaklaştıkça haberlerin de arttığını söylemek mümkündür. Ancak bunun yanında, CALTEX'in elinde bulunan hisseyi devretmeyeceğine dair söylentiler de ortaya çıkmıştır. Bu söylentiler üzerine "*İPRAŞ Rafinerisi 1972 yılında TPAO'ya Devredilecektir"* şeklinde bir açıklama yayınlanmıştır. Bu açıklamada; İPRAŞ Petrol Rafinerisinin mevcut ve kurulmakta olan ek tesislerinin 1972 yılından itibaren tamamen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na devrolunacağı bildirilmiştir. Türkiye Petrolleri ile CALTEX firması arasında İPRAŞ tesisleri kurulurken yapılmış olan on yıl süreli anlaşma 1972 başlarında sona erecektir.

27 *Milliyet*, 22.07.1965.
28 *Milliyet*, 22.01.1967.
29 Rafinerinin kapasitesi 1972 yılında 5.5 milyon tona, 1977'de 7 milyon tona, 1980 yılında 7.8 milyon tona, 1982'de 11.5 milyon tona çıkarılmıştır. *Ülkemizin En Büyük Sanayi Kuruluşu TÜPRAŞ*; Petrol-İş Yayını, İstanbul, Mayıs 2005, s. 17; "İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", s. 127.

Böylece İPRAŞ tesisleri tümüyle TPAO'ya devredilecektir. İPRAŞ Rafinerisinin halen yüzde 51 hissesine sahip olan Amerikan CALTEX firmasının iki yıl sonra dolacak olan mukavele süresinin bir on yıl daha uzatılmasını sağlamak amacıyla ikinci bir rafinerinin kurulduğu yolundaki iddiaları yalanlayan İPRAŞ yetkilileri; "*Bu yılın sonlarına doğru yıllık ham petrol işleme kapasitesinin 2.5 Milyon tondan 5.5. Milyon tona çıkartılacak olan İPRAŞ tesisleri 1972 yılında bütünü ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının malı olacaktır"* demişlerdir.[30]

Gerçekten de süre uzatılmamış ve 11 Mart 1972 tarihinde yapılan[31] bir törenle CALTEX firması İPRAŞ üzerindeki hisselerini TPAO'ya devretmiştir. CALTEX'in hisselerini devretmesi kamuoyu tarafından yakından izlenmiş ve duyulan memnuniyet açıkça ifade edilmiştir.[32] 11 Mart 1972 tarihinde yapılan teslim törenine, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nezih Devres, TPAO Genel Müdürü Selahattin Özkan ve CALTEX firması Genel Müdürü L. E. Machin katılmıştır.[33] Törenle atılan imzalar sonucunda İPRAŞ tümüyle Türkiye Cumhuriyeti'ne ait bir firma haline gelmiştir. Devir töreninde ilk konuşmayı CALTEX firmasının Genel Müdürü L. E. Machin yapmıştır. Machin konuşmasında, 1959 yılında Enerji Bakanlığı ile Tütünçiftlik'te rafineri kurulması için bir anlaşma imzaladıklarını, bu anlaşmayla CALTEX'in 10 yıllık işletme hakkı elde ettiğini, bu sürenin 12 Mart 1972'de son erdiğini açıklamıştır. Aynı törende konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nezih Devres de İPRAŞ'ın ortağı CALTEX'in 10 yıllık sürede çok iyi bir ortaklık anlayışı ile çalıştığını ifade etmiş ve "*…esasen büyük işlerin başarılması büyük ölçüde karşılıklı iyi niyet ve anlayışa bağlıdır"* demiştir.[34]

1973 yılı Türkiye'de petrol arama ve arıtma bağlamında önemli bir yıldır. 8 Nisan 1973 tarihinde yürürlüğe giren ve kamuoyunda Petrol Reformu Kanunu olarak bilinen 1702 sayılı kanunla Petrol Kanunu'nda devletçi nitelik taşıyan köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunla yönetim yetkisi İşletmeler Bakanlığı'ndan alınarak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na verilmiştir. Petrol Dairesi, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Petrol kuyularına ilişkin petrol miktarlarını belirleme yetkisi Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na Bakanlar Kurulu kararı ile kapalı bölgelerde petrol faaliyeti yapma imkânı ile süresi sona eren alanlarda yeniden başvurma ayrıcalığı verilmiştir. İşletme ruhsatnamesine konu olan alanların açık arttırmaya çıkarılmadan evvel TPAO'ya teklif edilmesi uygulaması getirilmiştir. İşletme ruhsatnamesinin süresi 40 yıldan 20 yıla indirilmiştir.[35]

Bu arada 1979 yılında rafinerinin su ihtiyacı için Sapanca Gölü ile rafineri arasında önemli miktarda bir arazi istimlâk edilmiştir.[36] Böylece İPRAŞ'ın sınırları daha da genişlemiştir.

20 Mayıs 1983 tarihinde yayınlanan 60 Sayılı İktisadi Devlet Teşekkürleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile TPAO, Türkiye Petrol Kurumu'na bağlı bir ortaklık haline getirilmiştir. Aynı Kanun Hükmünde Kararname ile TÜPRAŞ'ın da kurulmasına karar verilmiştir.[37]

30 *Milliyet***,** 27.01.1970.
31 Bu dönem, Türkiye'de 12 Mart Muhtırasının etkisinin olduğu yıllardır. Başbakan ise Nihat Erim'dir. İcracı yönü çok güçlü olmayan bu hükümet zamanında devrin gerçekleşmesi ilginçtir.
32 Örneğin Cumhuriyet gazetesinde; "İPRAŞ yarın tamamen bizim oluyor" manşetiyle ilk sayfadan bir haber yayınlanmış. *Cumhuriyet*, 10 Mart 1972.
33 *Cumhuriyet,* 12 Mart 1972.
34 *Milliyet***,** 12.03.1972.
35 http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2
36 *Resmi Gazete*, 15 Kasım 1979,.
37 http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2

İPRAŞ'ın Ana Sözleşmesi 25 Ekim 1983 tarihinde yapılan Olağanüstü Genel Kurul Toplantısı'nda TÜPRAŞ Ana Sözleşmesine dönüştürülmüştür. TÜPRAŞ'ın tescil ilanı ise 16 Kasım 1983'te tamamlanmıştır.[38]

Uzun yıllar bir Kamu İktisadı Teşekkülü olarak Türkiye'ye hizmet veren TÜPRAŞ açısından 10 Temmuz 1990 tarihinde T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özelleştirme planı çerçevesinde, 1991 yılında TÜPRAŞ'ın birinci halka arzı gerçekleştirilmiş ve sermayesinin yüzde 2,5'i oranında A grubu hisse senedi halka arz edilmiştir. 1999 yılı sonuna kadar TÜPRAŞ hisselerinin yaklaşık yüzde 3,58'i İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem görmekteydi. 2000 yılı Nisan ayında TÜPRAŞ hisselerinin ikinci halka arzının tamamlanmasıyla İstanbul ve Londra Menkul Kıymetler Borsalarında işlem gören A grubu hisselerin toplam sermayeye oranı yüzde 34,24'e yükselmiştir. 4 Mart 2005 tarihinde TÜPRAŞ'ın hisselerinin yüzde 14.76'sı İMKB Toptan Satışlar Pazarı'nda uluslararası fonlara satılmış ve halka açıklık oranı yüzde 49'a yükselmiştir.

2005 yılı, TÜPRAŞ'ın bundan sonraki geleceği için hayati öneme sahip olayların gerçekleştiği bir yıl olmuştur. O tarihe kadar kamuya ait olan yüzde 51 oranındaki hissenin blok satışı için ÖİB tarafından 12 Eylül 2005 tarihinde yapılan ihaleyi, 4 milyar 140 milyon ABD doları ile Koç-Shell Ortak Girişim Grubu kazanmış ve Özelleştirme Yüksek Kurulu, 7 Kasım 2005 tarih ve 2005/1128 sayılı kararı ile ihale sonucunu onaylamıştır. Koç Holding 26 Ocak 2006 tarihinde Hisse Satış Sözleşmesi'ni imzalayarak hisse devrini gerçekleştirmiştir.[39]

Kocaeli'nin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Gelişimi Hakkında Bir Değerlendirme

Kocaeli ve civarında ilk endüstrileşme girişimleri kamu kuruluşları tarafından başlatılmıştır. Bölgedeki en eski endüstri kuruluşu, Osmanlı Devleti'nden beri (1834) etkinliğini sürdüren Hereke Dokuma fabrikasıdır. Bu fabrika ile önce dokuma ürünleri etrafında oluşan endüstri kompleksi, daha sonra Petrol Ofisi (1941), İPRAŞ'ın (1960) kurulmasıyla petrol ürünleri etrafında gelişmiş; son yıllarda da organik kimya, metal, gıda, ilaç, gübre, boya ve tersane endüstrilerine yönelerek çok çeşitlilik kazanmıştır. Bölgede yoğunlaşan sanayi kuruluşlarının yanı sıra bilimsel araştırma ve geliştirme merkezleri de Kocaeli ekonomisine güç katmıştır ve katmaya da devam etmektedir.

Çalışmanın öznesini oluşturan İPRAŞ ya da TÜPRAŞ'ı bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişimini etkileyen tek kuruluş olarak görmek mümkün değildir. Ancak Cumhuriyet dönemi sanayileşme sürecine bakıldığında Petrol Ofisi ve İPRAŞ'ın (TÜPRAŞ) Kocaeli bölgesinin sanayileşmesinde lokomotif görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Aslında Endüstri Devrimi ve onu takip eden 200 yıllık sürece bakıldığında, devletlerin enerji kaynakları ve enerji politikaları, hem ulusal hem de uluslararası konumları açısından son derece önemlidir. Bu gerçeğe pek çok Batı ülkesine göre daha geç ulaşan Türkiye'de, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi gelişmeler görülmüştür. Kocaeli'nin iktisadi gelişimi sektörel bazda incelendiğinde; liman kenti-enerji kenti-endüstri kenti şeklinde bir dizgiye sahip olduğu görülür. Liman enerji sektörünü, enerji sektörü de endüstriyi getirmiştir Kocaeli ve çevresine…

Kocaeli günümüzde TÜPRAŞ ve ona eşlik eden diğer sanayi kuruluşlarının etkisiyle bir metropole dönüşmüş ve Türk ekonomisinin ana arterlerinden biri haline gelmiştir. Bu hipotezi rakamlarla da desteklemek mümkündür. Örneğin 2013 yılı rakamlarına göre

38 http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html
39 http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?lDirectoryID=3

Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova'dan oluşan 14. bölgede, kişi başına düşen gayri safi katma değer 13.138 dolardır. Bu da söz konusu bölgeyi 26 bölge arasında İstanbul'dan sonra ikinci sıraya yükseltmiştir.[40]

Kocaeli bir endüstri kenti olarak dış ticaret, yani ithalat ve ihracat açısından da en önde gelen merkezlerden biridir. Kocaeli, 2013 yılı rakamlarına göre 12.418.228 dolarlık ithalatıyla ikinci sırada iken, 12.178.787 dolarlık ihracatı ile üçüncü sırada yer almaktadır.[41] Bu da Kocaeli'nin sanayileşmede önceliği içe değil, dışa verdiğini gösteren çok çarpıcı bir örnektir. Daha açık bir ifadeyle, Kocaeli sanayisi uluslararası sistemle eklemlenmiş bir nitelik arz etmektedir.

Ekonomik göstergeler açısından Kocaeli'ni ilk üçe sokan olumlu tablo, sosyo-kültürel açıdan incelendiğinde, sıralamada aynı sonucu vermemekle birlikte, Kocaeli bir kent olarak eğitimden, sağlığa, konuttan gündelik hayattaki tüketime kadar hemen her alanda Türkiye ortalamasından daha ileri bir seviyede bulunmaktadır. Örneğin modern, kentli bir sanayi toplumu için bir ölçüt sayılabilecek toplam elektrik tüketiminde üçüncü sırada bulunan Kocaeli, kişi başına düşen toplam elektrik tüketiminde ise ikincidir.[42] Kocaeli'ni elektrik tüketimi konusunda bu denli yukarılara taşıyan temel etken şüphesi bölgedeki sanayi kuruluşlarıdır.

Ancak sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan Türkiye ortalamalarının üstünde bir gelişmişlik düzeyine sahip olan Kocaeli'nde, sanayi toplumuna dair birtakım olumsuz özellikleri de görmek mümkündür. Kocaeli kentinde yaşayanların mutluluk ve umut düzeyleri şaşırtıcı bir şekilde Türkiye ortalamasının altındadır.[43] Bu durumun pek çok sanayi toplumunda ortaya çıkan işine yabancılaşma olgusunun bir parçası olduğu söylenebilir. Bir başka etken de bölgenin son yıllarda ciddi bir şekilde dış göç alması ve bölgede yaşayanların başta istihdam olmak üzere, pek çok sosyal ve ekonomik sorunla uğraşmak zorunda kalmalarıdır. Bu olumsuzluk, bir çekim merkezi haline gelen Kocaeli'nin sanayileşme sürecinde karşı karşıya kaldığı tipik bir komplikasyon (yan tesir-istenmeyen durum) olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Kocaeli'nin geleceği, Türkiye'deki sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerden bağımsız olmayacak ve sonuçları zaman gösterecektir.

Sonuç

Türkiye'nin petrol arıtma ve saflaştırma tarihinde çok önemli bir yere sahip olan TÜPRAŞ, İPRAŞ'tan günümüze uzanan yarım yüzyılı aşan sürede, genel olarak Türkiye'nin özel olarak da Kocaeli'nin ekonomik gelişimine damgasını vuran temel kuruluş olmuştur. İPRAŞ, adında İstanbul bulunmasına karşın, asıl olarak Kocaeli-İzmit bölgesinin gelişimine katkı sağlamıştır. Enerjinin öneminin giderek arttığı, ulusal ve uluslararası bağlamda pek çok keskin mücadelenin gerçekleştiği bir dönemde, TÜPRAŞ'ın önemi de daha uzun yıllar koruyacağı görülmektedir. Büyükten küçüğe bir coğrafi mekân dizgisi yapacak olursak TÜPRAŞ, dünya, Türkiye, Kocaeli ve Tütünçiflik açısından ekonomik olduğu kadar, siyasal ve toplumsal açıdan da etkileyici bir konuma sahiptir. 1999 yılında bölgede gerçekleşen ve büyük bir yıkıma neden olan deprem, TÜPRAŞ'ı da olumsuz etkilemiştir. Ancak TÜPRAŞ, kapasitesi ile hem kendini yeniden yaratmış hem de bulunduğu coğrafyanın kısa zamanda toparlanmasına doğrudan katkı sağlamıştır.

40 *Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli 2013*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Eylül 2014, s. 9.
41 *Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli 2013, s. 46.*
42 *Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli 2013, s. 56.*
43 *İstatistik Göstergeler (1923-2013),* Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Aralık 2014, s. 68,70.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 15.10.3196

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01/147.55.20

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01/160.30.11

Bizim Şehir

Cumhuriyet

Demokrat Kocaeli

İstatistik Göstergeleri (1923-2013), Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Aralık 2014.

"İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 442-443, 2006.

Milliyet

http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html Erşim Tarihi: 10/02/2015.

http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2 Erşim Tarihi: 25/02/2015.

http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?lDirectoryID=3 Erşim Tarihi: 21/02/2015.

Resmi Gazete

Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli 2013, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Eylül 2014

Türk Yolu

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011.

Ülkemizin En Büyük Sanayi Kuruluşu TÜPRAŞ; Petrol-İş Yayını, İstanbul, Mayıs 2005.

EKLER

İPRAŞ

HABER BÜLTENİ

İPRAŞ TEVSİİ TEMELİ

BAŞBAKAN DEMİREL TARAFINDAN TÖRENLE ATILDI

ALNIAN TANKERİNİ KİRALADIK

Bugün hem pazar payı ve kurumsal güvenilirliği hem de üretim kompleksleri ve ortaklıklarıyla entegre petrol şirketine dönüşen TÜPRAŞ'ın kökleri, 11 Ocak 1960 tarihinde Amerikan Caltex tarafından kurulan İPRAŞ'a (İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş.) kadar uzanmaktadır. İPRAŞ'ın, İzmit Körfezi'nin Tütünçiftlik bölgesinde yaptırdığı rafinerinin, 1961 yılında 1.0 milyon ton/yıl olan hampetrol işleme kapasitesi zaman içinde gerçekleştirilen 2. Darboğaz Giderme ve 2. Tevsii Projesi sonunda 1982 yılında 11.5 milyon ton/yıla çıkacaktır.

Başbakan Adnan Menderes ve bazı kabine üyelerinin katılımıyla yapılan İPRAŞ rafinerisinin temel atma töreninde hazır bulunanlar arasında Ara Güler (Menderes'in hemen arkasında, elinde fotoğraf makinesiyle kollarını havada), Kemal Baysal (önde, film kamerasıyla) ve Tayyar Kobak da vardı.

1960

BEN, İZMİT. İŞTE SURETİM.

290

Rafinerinin inşa edileceği uygun bir yer aranmaktadır; hem İstanbul'a yakın, hem süper tankerlerin yanaşmasına müsait derin deniz imkânlarına sahip, hem yakın kara ve demiryolu bağlantılı, hem sağlam zeminli, hem uygun eğimde, hem engebesiz ve hem de yaklaşık 1000 dönüm bir arazi...
O arazi, İzmit Körfezi'nin Tütünçiftlik mevkiinde bulunur.
17 Ocak 1960'ta, İPRAŞ'ın ilk genel müdürü Hasan Göker, rafinerinin inşaat mukavelesini imzalamak için, TPAO genel müdürü Şehap Birgi ile New York'tadır. 4 ay sonra 1960 Mayıs'ında rafinerinin temeli, İPRAŞ adıyla atılır. İnşaat, mukavele imzalanışından 20 ay sonra tamamlanır. Sıfırdan başlayan bir "Grass Roat" rafinerisi için Amerika ölçüleriyle bile bir rekordur bu. 18 Ağustos 1961'de şartnameye uygun ürünler tanklara akmaya başlar. 1962 yılı içerisinde kabul tecrübeleri de tamamlanarak Rafineri, tam kapasiteyle üretime girer.

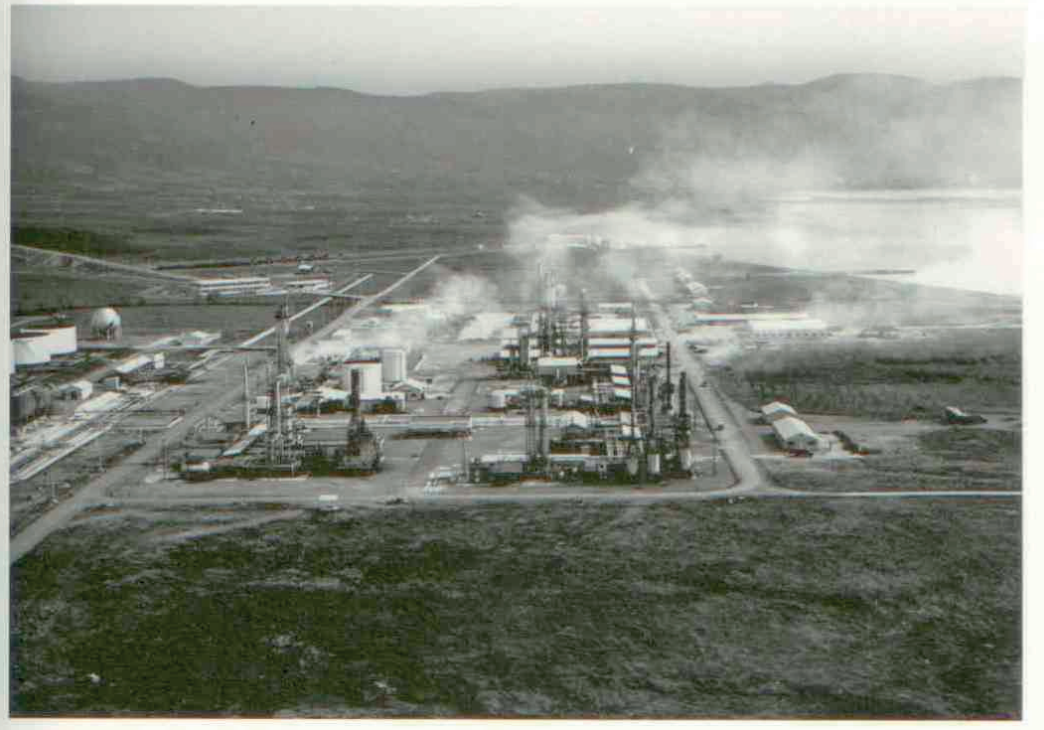

1990-2013 YILLARI ARASINDA KOCAELİ İLİNİN SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

Hülya SAYGI*
Bahar BAYHAN**

Giriş

Ekosistemlerin ve insanoğlunun yaşamı suya bağlıdır. Uygarlıkların doğuşu ile su arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu nedenledir ki tarih boyunca medeniyetler su kıyılarında, suya kolay erişilebilecek yerlerde kurulmuş ayrıca su bulunan yerlerde kurulan medeniyetler kalıcı olarak var olmuştur. Marmara bölgesinin Çatalca-Kocaeli bölümünde 29°22'-30°21' doğu boylamı, 40°31'-41°13' kuzey enlemi arasında yer alan Kocaeli ili doğu ve güneydoğuda Sakarya, güneyde Bursa, batıda Yalova, İzmit Körfezi, Marmara Denizi ve İstanbul, kuzeyde Karadeniz ile çevrilidir. İl topraklarından kaynaklanan suların bir bölümü Karadeniz'e, bir bölümü de Marmara Deniz'ine ulaşır. Kocaeli Yarımada'sında uzanan dağların sırtı İzmit Körfezi ve Marmara'ya daha yakın olduğundan Karadeniz'e dökülen akarsular daha uzundur. Gebze'nin Tepecik köyü yakınlarından doğan 71 km uzunluğundaki Riva (Çayağzı) Deresi İstanbul Boğazı girişinin doğusunda Karadeniz'e dökülür. Ağva Deresi'de denen Göksu Deresi Karayakuplu köyü yakınlarından doğar ve Ağva'da Karadeniz'e ulaşır. Yine Karadeniz'e dökülen Yulaflı Deresi'nin uzunluğu 43 km'dir. Üzerinde İstanbul kentine su sağlayan Darlık Barajı bulunan Darlık Deresi de il topraklarından doğar. Denizli köyünden doğup Karadeniz'e dökülen Koca Dere'nin uzunluğu 50 km'dir. İl topraklarından doğup il sınırları içinde Karadeniz'e dökülen başlıca akarsu Kandıra ilçesindeki Sansu'dur. Sakarya Nehri'ne Karadeniz'e dökülmeden önce katılan son akarsu olan Kaynarca Deresi de Kandıra ilçesinden doğar. Samanlı Dağları'ndan doğan Kirazdere İzmit kentinde körfeze dökülür. Gebze ilçesindeki Dilovası Deresi'nin uzunluğu 12 km'dir. Pelitli köyünün güneyinden ve Tavşanlı köyünün kuzeyinden geçerek İzmit Körfezi'ne dökülür. Kocaeli ilinin batı sınırları içerisinde kalan 7 km bölümündeki Sapanca Gölü'nün yüzölçümü 47 km^2'dir. İzmit kentine su sağlayan Kirazdere üzerine kurulan Yuvacık Barajı ardında yer alan yapay göl ise 1,74 km^2'lik bir alanı kaplar. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından kentin su ihtiyacını karşılamak için yaptırılan barajın ardında su toplanması sonucu oluşan göl Yuvacık Baraj Gölü'dür (Şekil 1).

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Su ürünleri Fakültesi, Yetiştiricilik Bölümü, 35100 Bornova, İzmir, E-mail: hulyasaygı70@gmail.com
** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Temel Bilimler Bölümü, 35100 Bornova, İzmir, E-mail: bahar.bayhan@ege.edu.tr

Şekil 1: Kocaeli ili ve sınırları (http://kocaeli.tarim.gov.tr/Belgeler/pdf_dosyalar_/kocaeli_brifng_2013.pdf)

Kocaeli coğrafi konumu nedeniyle tarihin her döneminde insanlar açısından cazip bir yerleşim yeri olmuştur. Bunun en önemli nedeni İzmit Körfezi'dir. Doğal bir liman olan İzmit Körfezi işlek bir deniz yoludur. Bu körfez deniz ticareti açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye'de ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaştığı ilk yıllardan itibaren, Kocaeli yatırım açısından Türkiye'nin en cazip bölgesi olmuştur. Ancak sanayinin yoğunlaşması beraberinde yoğun bir göçü de getirmiştir. Kocaeli nüfusu her yıl ortalama 40 bin civarında artmaktadır. Kocaeli'nde 35 liman bulunmaktadır. Kocaeli diğer kentlere göre daha hızlı sanayileşen ve ihracatını arttıran bir şehirdir (www.Capitol.com.tr/Kocaeli). Türkiye ekonomisinin en önemli merkezlerinden biri olan İzmit Körfezi kıyıları, endüstriyel gelişmeye paralel olarak zaman içinde doğal yapısını ve insan kullanımına uygunluğunu yitirmiştir (Mert ve Otay, 2011). Ayrıca Kocaeli yüzölçümü itibarıyla Türkiye'nin en küçük illerinden olmakla birlikte ülkenin sanayi üretimi içinde %14,7'lik üretim payı ile sanayileşme hızı bakımından ülkemizin önde gelen illerinden biri durumundadır. Kocaeli ili Türkiye toplam ihracatının %13'ünü, ithalatının ise yaklaşık %18'ini gerçekleştirmektedir. Türkiye imalat sanayi içindeki üretim payı %13'e ulaşmıştır. İldeki sektörlerin dağılımı %70 ile sanayi, %27 ile diğer hizmetler ve %3 ile tarım şeklindedir.

Marmara bölgesinde su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığında 2492 adet tekne kullanılmaktadır. Kocaeli ilinde 2013 yılında su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığında ruhsatlı balıkçı gemisi 552 adet, ruhsatı yenilenen balıkçı gemisi 214 adet, ruhsat verilen balıkçı sayısı 276 adet, yeni ruhsat verilen balıkçı sayısı 1591 adet, ruhsatlı amatör balıkçı sayısı 4281 adettir. Kocaeli ilinde 23 adet Su Ürünleri İşletmesi müracaatı bulunmakta olup bunlardan 12 adedi faal durumda, 3 adedi proje aşamasında, 1 adedi faal olmayıp, 5 adedinin işletme faaliyeti iptal edilmiştir. Bu işletmelerin kapasiteleri 1 ton ile 95 ton arasında değişen işletmelerdir. Toplam bu 20 adet işletmenin tesis – proje – ön izin aşamasındaki işletmelerin kapasitesi 280 ton ve yavru kapasitesi ise 350 000 adettir. Bu işletmelerden 1 adet işletmede sazan üretimi yapılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Kültür balığı işletmelerinin kapasiteleri (http://www.suymerbir.org.tr/)

İşletme Sahibi	İl / İlçe	Tür	Kapasite (ton)	Yavru Kapasitesi (adet)	Tesis Tipi
Ahmet Gül	Başiskele	Alabalık	3	0	Üretim Tesisi
Ahmet Öksüzali	Kartepe	Alabalık	2	50000	Kuluçkahaneli Tesis
Ahmet-Mustafa Baş	Karamürsel	Alabalık	20	0	Üretim Tesisi
Ali Osman Cömert	Maşukiye	Alabalık	10	200000	Kuluçkahaneli Tesis
Cansu Alabalık Ltd Şti	Kartepe	Alabalık	10	0	Üretim Tesisi
Cengiz Alpay	Maşukiye	Alabalık	7	0	Üretim Tesisi
Cengiz Alpay	Maşukiye	Alabalık	7	0	Üretim Tesisi
Çamdibi Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Karamürsel	Alabalık-Sazan	95	0	Üretim Tesisi
Durmuş Met.Aks.Ltd Şti. (Osman Durmuş)	Kartepe	Alabalık	7	0	Üretim Tesisi
Enver Kılıç	Gölcük	Alabalık	10	0	Üretim Tesisi
Hakkı Ejderoğlu	Kartepe	Alabalık	5	0	Üretim Tesisi
İlhan Karakoyun-Cevat Sertaş- Halit Akdeniz	İzmit	Kurbağa	10	0	Üretim Tesisi
İsmail Sarıkaya	Suadiye	Alabalık	5	0	Üretim Tesisi
Kadir Şen	Suadiye	Alabalık	5	0	Üretim Tesisi
Mersu Su Ürn. (Bekir Ateştepe)	Kartepe	Alabalık	40	0	Üretim Tesisi
Mustafa Er	Kartepe	Alabalık	1	0	Üretim Tesisi
Mustafa Topal	Maşukiye	Alabalık	10	0	Üretim Tesisi
Necmettin Tarı	İzmit	Alabalık	25	0	Üretim Tesisi
Sadi Gömleksiz	Körfez	Alabalık	3	0	Üretim Tesisi
Tayfun Çizenmıh	Maşukiye	Alabalık	10	100000	Kuluçkahaneli Tesis
Yunus Tetik	Maşukiye	Alabalık	2	0	Üretim Tesisi
TOPLAM			**287**	**350000**	

Kocaeli ilinde yapılan hayvancılık üretim miktarı Tablo 2'de verildiği gibidir.

Tablo 2: Yıllara göre Kocaeli ili hayvancılık üretim miktarı

	Beyaz et (ton)	Kırmızı et (ton)	Tatlı Su Ürünleri Avcılık Miktarı (ton)	Su Ürünleri Yetiştiricilik Miktarı (ton)	TOPLAM
2001	64444	3412	143	556	**67856**
2002	61595	3508	138	536	**65103**
2003	61595	3268	151	568	**64863**
2004	83854	3403	152	579	**87257**
2005	81660	3611	137	592	**85271**
2006	85150	3478	142	605	**88628**
2007	78707	3412	158	470	**82119**
2008	52050	3434	169	216	**55484**
2009	71982	3475	136	377	**75457**
2010	70707	3746	177	130	**74453**
2011	70172	4473	174	135	**74645**
2012	74850	5432	160	291	**80282**
2013	61700	6342	110	301	**68042**

Kocaeli bölgesinde tarıma dayalı sanayi işletmesi sayısı 471 olup bunlardan sadece bir tanesi balık ve su ürünleri işleme tesisidir. Ayrıca Kocaeli iline bağlı Maşukiye Belediyesi'nde faaliyet gösteren Alabalık işletmeleri üretmiş oldukları balıkları kendi işletmelerinde bulunan lokanta, restoran ve Kartepe'de bulunan otel ile yörede bulunan diğer tesislerde Kocaeli ve çevre illerden gelen turistlere sunarak turizmin sektörel gelişimine katkı sağlamaktadır. **Kocaeli ilinin su ürünleri üretiminde güçlü yönleri:** İstanbul gibi dünyanın sayılı metropol şehrine sınırı bulunmasıdır. Bu durum ilin su üretiminde pazarlama sorununu aşma konusunda en büyük desteği sağlamaktadır. Deniz, hava, kara ve demiryolları ile geniş ulaşım ağına sahiptir. İlde çok sayıda özel ve kamu limanının, antrepo ve 3 adet gümrük çıkış noktası bulunmaktadır. Yeterli sayıda ve nitelikli eleman temin edilebilmesi, ilde geniş alanlarda polikültür tarım uygulamalarının var olması, konumu itibariyle Kocaeli birçok yolun kesişim noktasında bulunması ve geniş ulaşım imkânlarına sahip olması su ürünleri üretimi açısından ilin en önemli avantajlarındandır. **Zayıf yönleri:** yeraltı suları, tarım alanları, ormanlar, çayır ve mera alanlarının bilinçsiz bir şekilde kullanılması ve denetlenememesi, tamamen ticari amaçlı üretim yapılmaması ve uzmanlaşmaya gidilmemesi, pazarlama kanallarında üretici ile tüketici arasında çok sayıda aracı olması, hayvancılık sektöründe örgütlenmenin olmaması, hayvansal ürünlerin pazarlanmasında organizasyon noksanlığı. Sanayi ve evsel atıklardan kaynaklanan su kirliliği, sanayiden kaynaklanan kirliliğin etkin şekilde kontrol edilememesi, evsel atıkların iç sulara ve denizlere doğrudan karışımının önlenememesi, su ürünleri avcılığının ve yasak kontrollerinin takibi için Bakanlık İl Müdürlüğünün görevi ifası için yeterli düzeyde tekne, alet-ekipman ve personele sahip olmaması. Balık satış yerlerinin ve karaya çıkış noktalarının yıl boyunca ve sürekli bir şekilde yeterince denetlenememesi, usulsüz su ürünleri avcılığı yapan balıkçı teknelerine verilen cezaların caydırıcı nitelikte olmamasıdır**. Fırsat olarak nitelendirilebilecek özellikleri ise:** bazı tarım ürünlerinde ihraç edilme olanaklarının bulunması, tarım kesimine kaynak aktaran çeşitli kurum ve kuruluşlar sektöre önemli miktarlarda destek sağlaması. Doğu Marmara bölgesi farklı coğrafik yapıya sahip Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova illerinden oluşmaktadır. Bu farklılık illerde tarımsal üretim desenlerinde de farklılaşmaya neden olmaktadır. Ancak genel olarak bölgenin tarımsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda, tarımsal üretimde potansiyelin yeterince değerlendirilmediği görülmektedir. Marmara bölgesi iç sular yönünden oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Mevcut kaynakların değerlendirilmesi amacıyla su ürünleri üretiminin mutlaka yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Denizlerimizde sürdürülebilir balıkçılık yapılabilmesi için sektörde çalışanların eğitimlerine özen gösterilmesi ve etkin olarak su ürünleri kontrollerinde devamlılığın sağlanması gereklidir. (Doğu Marmara Bölgesi'nde Tarım Sektörünün Genel Durumu, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2012). Su ürünlerinin gelişebilmesi için, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının da bazı teşvikleri bulunmaktadır. Örneğin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Haziran 2014 Su Ürünleri yetiştiriciliği destekleme tebliğine göre, ürün desteklemesi kapsamındaki türler; Alabalık, Çipura, Levrek, Midye, yeni türler (Mersin balığı, Kalkan balığı, Fangri, Mercan, Sinagrit, Lahoz, Sivri burun karagöz, Minekop, Eşkine, Sargoz, Mırmır balığı, Sarıağız, Trança, Yayın balığı, Karabalık, Yılan balığı, Karadeniz alası *Salmo trutta labrax*, Kerevit, Karides)'dir (http://www.resmigazete.gov.tr). Ayrıca, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Tarım Sigortası Destekleri kapsamında Su Ürünlerine poliçenin %50'sini ve faiz indirimli kredi uygulamalarında ise %50'sini karşılamaktadır.

Bulgular

Kocaeli İli Tatlı Su Ürünleri Avcılığı

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı elemanları tarafından düzenli olarak il müdürlüklerine gönderilen anket formları, üçer aylık dört dönem halinde il müdürlükleri tarafından su ürünleri kooperatifi, su ürünleri müstahsilleri ile görüşülerek derlenmektedir. Anket formları, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na gönderilir ve incelenerek illere ve türlere göre düzenlendikten sonra Türkiye İstatistik Kurum'una gönderilir.

Marmara bölgesi iç sularda üretilen ve avlanan tatlı su ürünleri toplamı 5311 tona ulaşmıştır. Kocaeli ilinde avcılığı yapılan tatlı su ürünleri miktarı ise 110 tondur (TUİK, 2013).

1990-2013 yılları arasında Kocaeli ilinde en çok avcılığı yapılan içi su balıkları sırasıyla: Çapak balığı, Kefal, Sazan, Yayın balığı, Turna balığı ve diğer türlerdir.

Kocaeli'nde avcılığı yapılan başlıca tür Çapak balığıdır (Şekil 2). Avcılığı 1999 yılından sonra Kocaeli ili sularından tespit edilmiştir. Türün Türkiye üretim miktarının %35'ini Marmara bölgesi karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin Çapak balığı üretimindeki payı ise %2'dir (Şekil 3).

Şekil 2. Çapak balığı *Abramis brama* (www.fishbase.org)

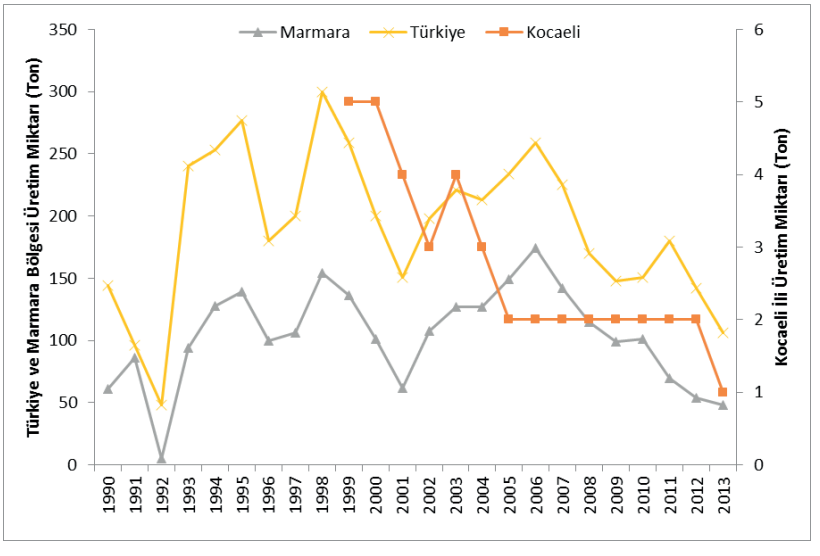

Şekil 3. Yıllara göre Türkiye, Marmara ve Kocaeli ilinde Çapak balığı üretim miktarı

Kocaeli'nde avcılığı yapılan başlıca türlerden biride tatlı su kefalidir (Şekil 4). Avcılığı 1996 yılından sonra Kocaeli ili sularından tespit edilmiştir. Türün Türkiye üretim miktarının %8'i Marmara bölgesinden karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin tatlı su kefal balığı üretimindeki payı ise %25'dir (Şekil 5).

Şekil 4. Tatlı su kefali *Leuciscus cephalus* (www.fishbase.org)

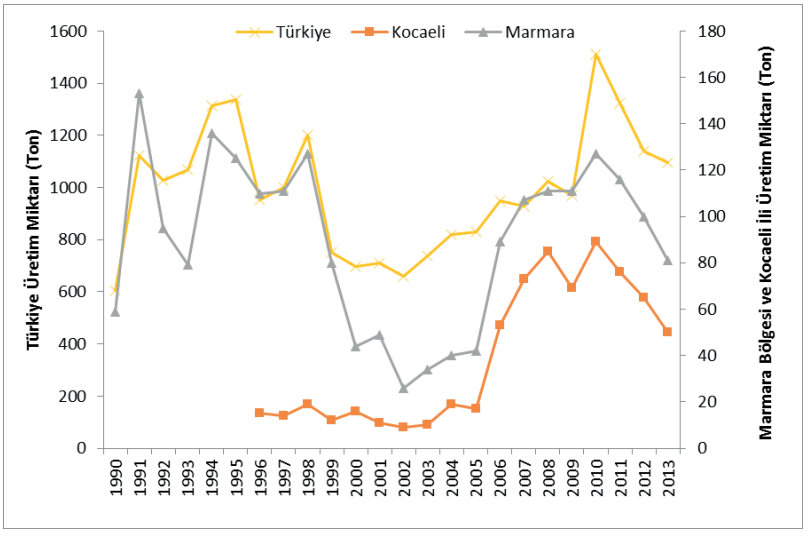

Şekil 5. Yıllara göre Türkiye, Marmara ve Kocaeli ilinde tatlı su kefal balığı üretim miktarı

Kocaeli'nde avcılığı yapılan bir diğer tür Sazan'dır (Şekil 6). Avcılığı 1999 yılından sonra Kocaeli ili sularından tespit edilmiştir. Türün Türkiye üretim miktarının %13'i Marmara bölgesinden karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin Sazan üretimindeki payı ise %2'dir (Şekil 7).

Şekil 6. Sazan *Cyprinus carpio* (www.fishbase.org)

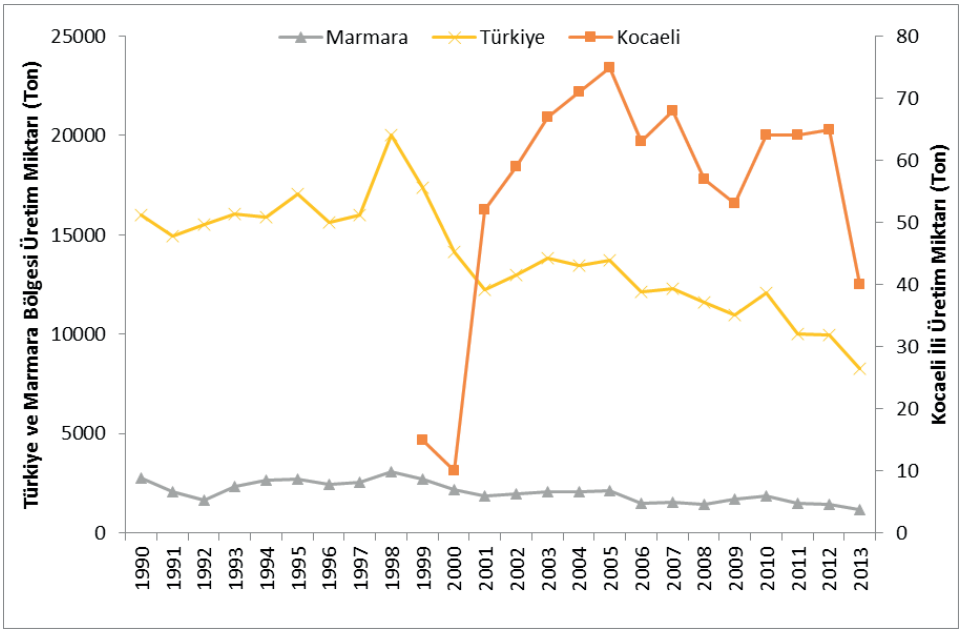

Şekil 7. Yıllara göre Türkiye, Marmara ve Kocaeli ilinde Sazan üretim miktarı

Kocaeli'nde avcılığı yapılan türlerden biri Yayın balığıdır (Şekil 8). Avcılığı 1999 yılından sonra Kocaeli ili sularından tespit edilmiştir. Türkiye üretim miktarının %8'i Marmara bölgesinden karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin Yayın balığı üretimindeki payı ise %3'tür (Şekil 9).

Şekil 8. Yayın Balığı *Silurus glanis* (www.fishbase.org)

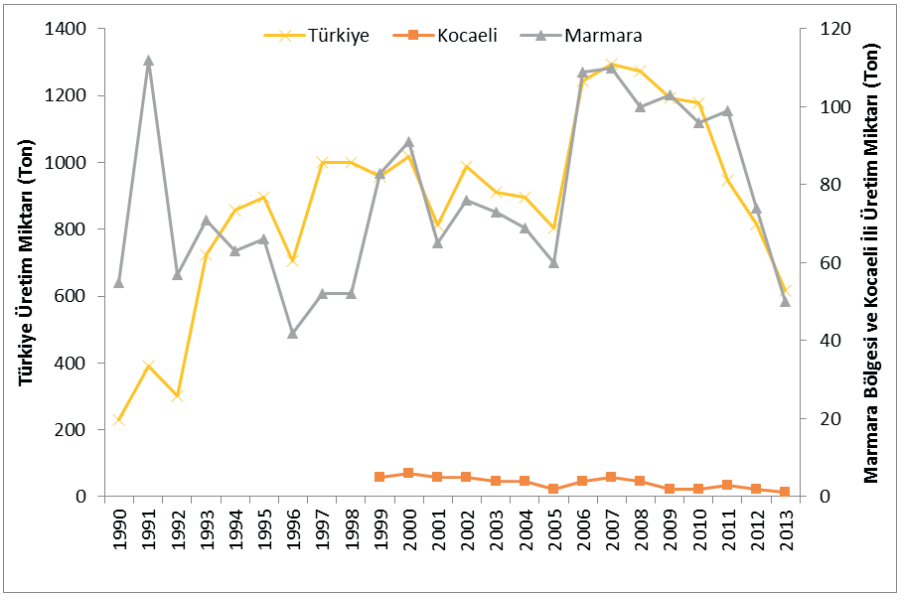

Şekil 9. Yıllara göre Türkiye, Marmara ve Kocaeli ilinde Yayın balığı üretim miktarı

Kocaeli'nde avcılığı yapılan bir diğer tür Turna balığıdır (Şekil 10). Avcılığı 1998 yılından sonra Kocaeli ili sularından tespit edilmiştir. Türkiye üretim miktarının %35'i Marmara bölgesinden karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin Turna balığı üretimindeki payı ise sadece %1'dir (Şekil 11).

Şekil 10. Turna balığı *Esox lucius* (www.fishbase.org)

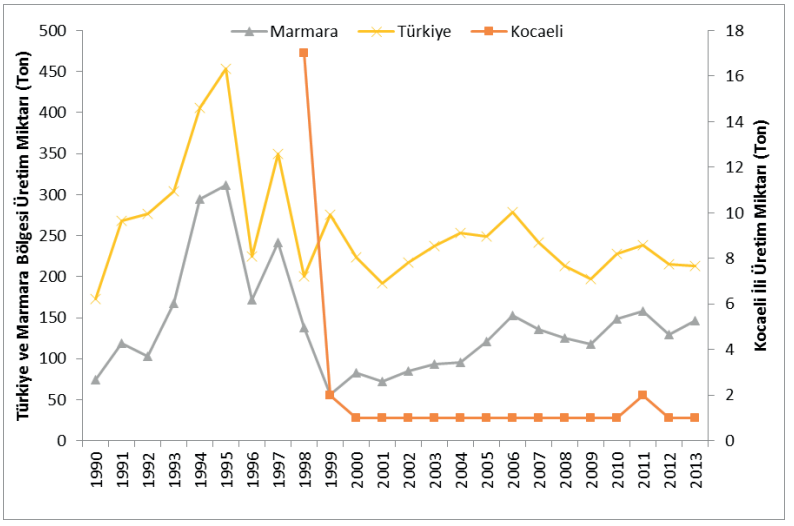

Şekil 11. Yıllara göre Türkiye, Marmara ve Kocaeli ilinde Turna balığı üretim miktarı

Kocaeli'nde avcılığı yapılan diğer tüm türler Akbalık, Alabalık, Gümüş, Kayabalığı, Şiraz, Kerevit, Kurbağa, Yılan balığıdır. 1999 yılından sonra Kocaeli ili sularından tespit edilmiştir. Türkiye toplam diğer iç su ürünleri üretim miktarının %15'i Marmara bölgesinden karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin diğer iç su ürünleri üretimindeki payı ise %9'dur (Şekil 12).

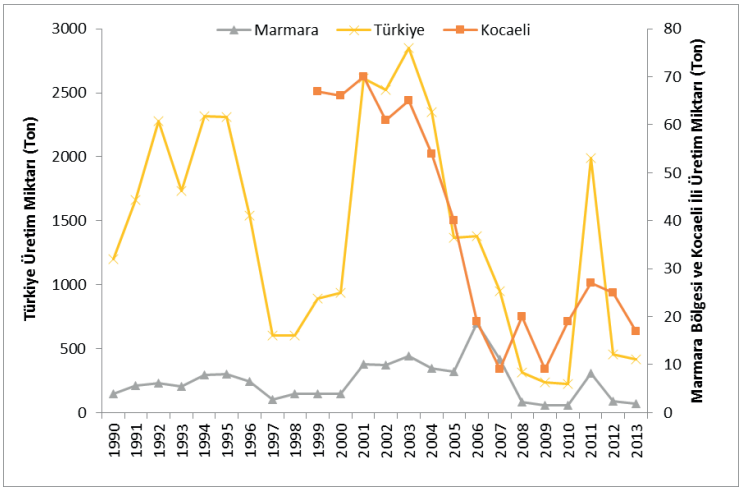

Şekil 12. Yıllara göre Türkiye, Marmara ve Kocaeli ilinde diğer tüm türlerin üretim miktarı

Kocaeli İli Su Ürünleri Yetiştiriciliği

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı elemanları tarafından düzenli olarak il müdürlüklerine gönderilen anket formları, üçer aylık dört dönem halinde il müdürlükleri tarafından yetiştiricilik müteşebbisleri ile görüşülerek derlenmektedir. Anket formları, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına gönderilir ve incelenerek illere ve türlere göre düzenlendikten sonra Türkiye İstatistik Kurum'una gönderilir.

1990-2013 yılları arasında Kocaeli ili sularında yetiştiriciliği yapılan başlıca tür Alabalık (Şekil 13) az miktarda ise Sazan'dır. Türkiye Alabalık üretiminin %10'u Marmara bölgesinden karşılamaktadır. Marmara bölgesi içinde Kocaeli ilinin Alabalık üretimindeki payı ise %7'dir. Alabalık yetiştiriciliği ile ilgili olarak Kocaeli ili ve Marmara bölgesi için elde edilen modeller sırasıyla Şekil 14 ve Şekil 15'de verildiği gibidir.

Şekil 13. Alabalık *Oncorhynchus mykiss* (www.fishbase.org)

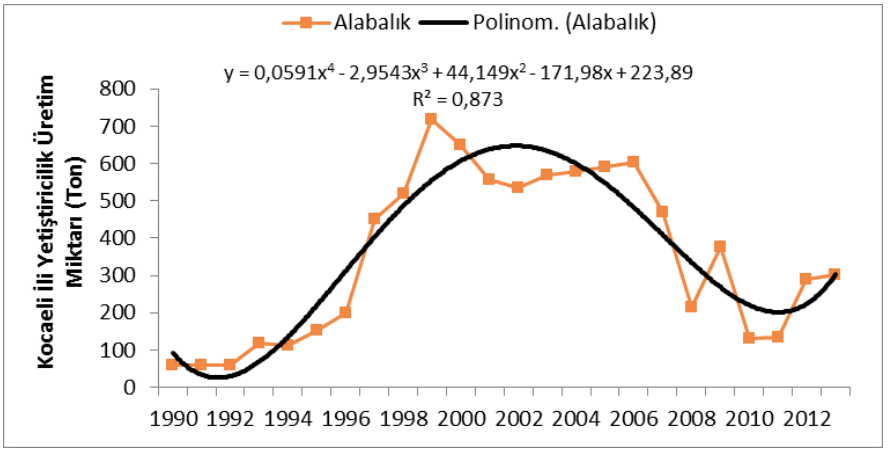

Şekil 14. Yıllara göre Kocaeli ili Alabalık yetiştiriciliği üretim miktarı

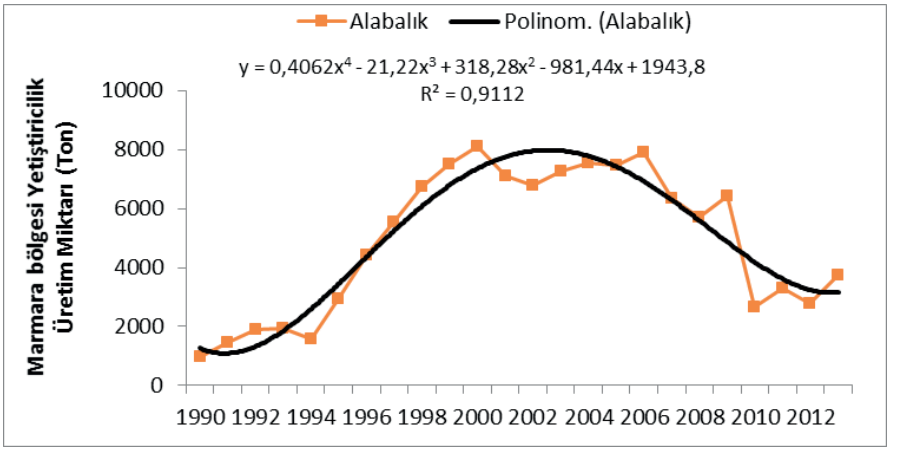

Şekil 15. Yıllara göre Marmara bölgesi Alabalık yetiştiriciliği üretim miktarı

Kocaeli İli Deniz Balıkları Üretim Miktarı

Türkiye İstatistik Kurumu, deniz balıkları verilerinin elde edilmesinde 1980 yılından itibaren büyük balıkçılara tamsayım, küçük balıkçılara örnekleme yöntemi kullanılarak anket uygulanmaktadır. Deniz ürünleri anketi her yılın Ocak-Mayıs aylarında yapılmaktadır. Uygulamada bir önceki takvim yılı bilgileri yüz yüze görüşme yöntemiyle kıyı şeridimizde 28 ilde uygulanmaktadır. Marmara Denizi'nde avlanan deniz balığı üretim miktarı 38283 ton, diğer deniz ürünleri ise 2421 tondur (TÜİK, 2013).

1990-2013 yılları arasında Türkiye deniz balıkları üretiminde Marmara Denizi'nin payı %10'dur (Şekil 16).

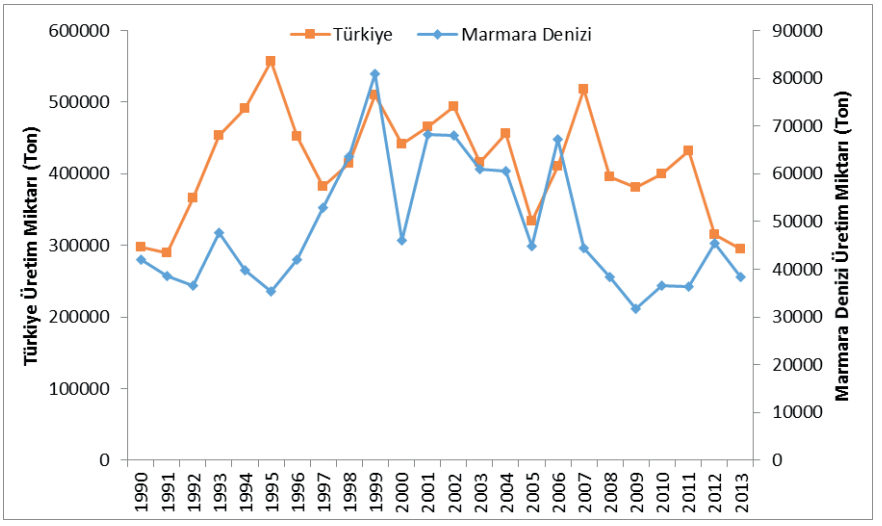

Şekil 16. Yıllara göre Türkiye ve Marmara Denizi toplam balık üretim miktarı

1990-2013 yılları arasında Türkiye Hamsi balığı (Şekil 17) üretiminde Marmara Denizi'nin payı %9'dur (Şekil 18).

Şekil 17. Hamsi *Engraulis encrasicolus*

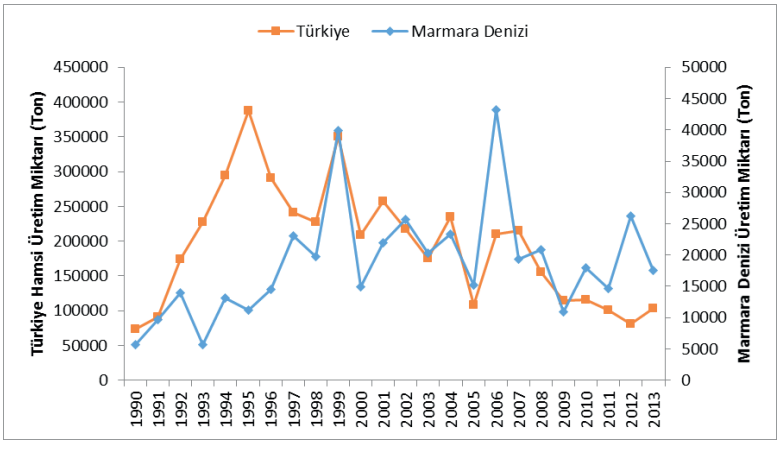

Şekil 18. Yıllara göre Türkiye ve Marmara Denizi Hamsi üretim miktarı

1990-2013 yılları arasında Türkiye Sardalya (Şekil 19) üretiminde Marmara Denizi'nin payı %20'dir (Şekil 20).

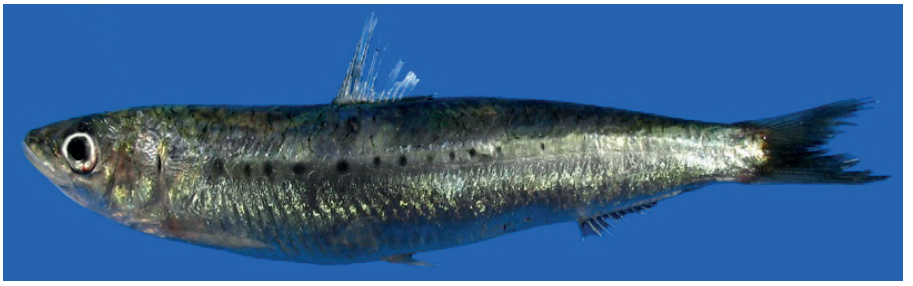

Şekil 19. Sardalya *Sardina pilchardus*

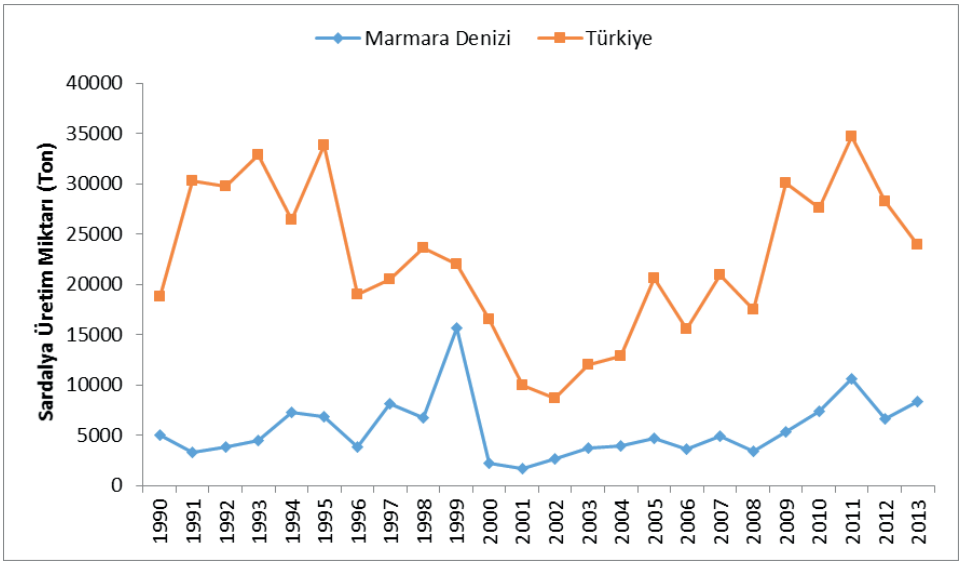

Şekil 20. Yıllara göre Türkiye ve Marmara Denizi Sardalya üretim miktarı

1990-2013 yılları arasında Türkiye Karagöz İstavrit ve Sarıkuyruk İstavrit (Şekil 21) üretiminde Marmara Denizi'nin payı %20'dir (Şekil 22).

Şekil 21: Karagöz istavrit *Trachurus trachurus* (1) ve Sarıkuyruk istavrit *Trachurus mediterraneus* (2)

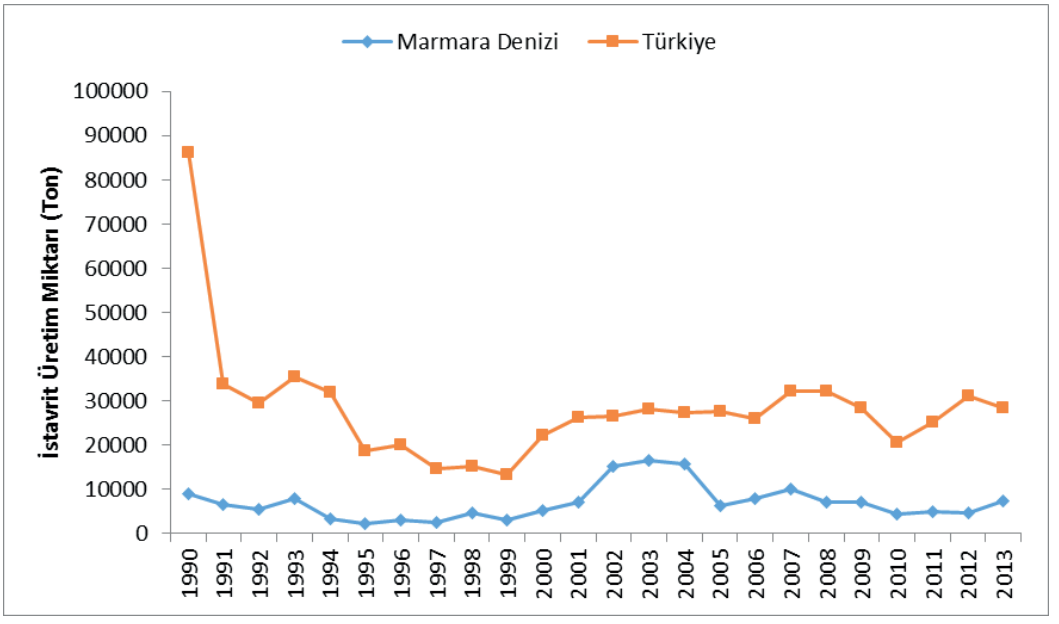

Şekil 22. Yıllara göre Türkiye ve Marmara Denizi İstavrit üretim miktarı

1990-2013 yılları arasında Türkiye Lüfer balığı (Şekil 23) üretiminde Marmara Denizi'nin payı %24'dür (Şekil 24).

Şekil 23. Lüfer Balığı *Pomatomus saltator*

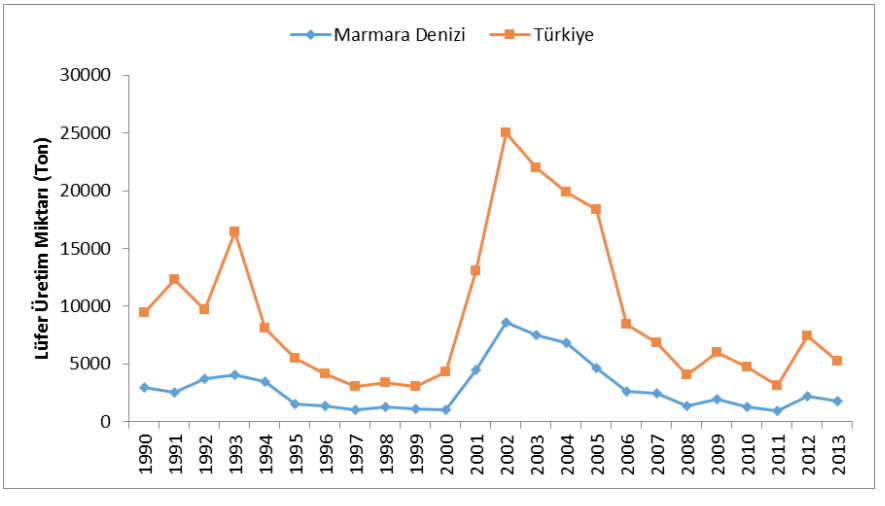

Şekil 24. Yıllara göre Türkiye ve Marmara Denizi Lüfer balığı üretim miktarı

1990-2013 yılları arasında Türkiye Palamut balığı (Şekil 25) üretiminde Marmara Denizi'nin payı %11'dir (Şekil 26).

Şekil 25. Palamut balığı *Sarda sarda*

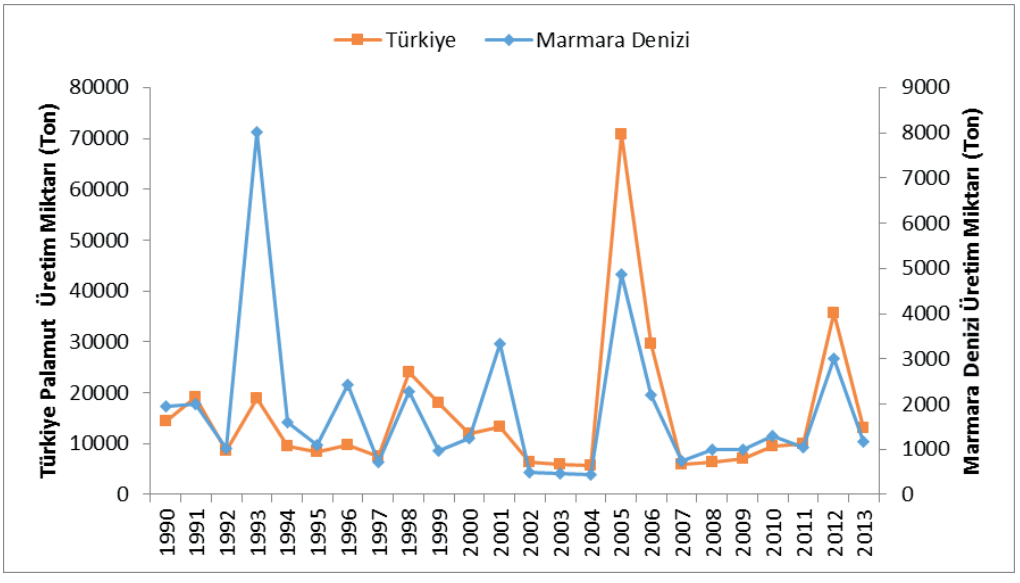

Şekil 26. Yıllara göre Türkiye ve Marmara Denizi Palamut balığı üretim miktarı

Sonuç

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ile birlikte sudan faydalanma biçim ve oranlarının artması ülkelerin ekonomik kalkınmasında suyun vazgeçilmez bir yer edinmesine neden olmuştur (İstanbuloğlu ve Kır, 2011). Suya olan ihtiyacın artması, küresel ısınma ve çevre kirliliği nedeniyle su kaynaklarının azalması suyu stratejik bir kaynak haline getirmiştir (Jury ve Vaux, 2007). Dolayısıyla bu kaynağın 21. yüzyılın stratejik kaynaklarından biri olacağı düşünülmektedir (Selby, 2003). Suyun kalitesinin bozulmasına neden olan kirletici kaynaklar: evsel atık sular (domestik), endüstriyel atık sular, tarımsal atık sular (drenaj suyu) ve diğer kirletici kaynaklar (ulaşım faaliyetleri, nükleer kirlenme vb.) olarak sınıflandırılır (Bovkuma ve Khersonskya, 1994; Helmer ve Hespanhol, 1997 ve Brown, 2001). Ülkemizde havzalar genel olarak su kalitelerinin bozulması durumu ile karşı karşıyadırlar. Bu durumun başlıca sebepleri arasında, şehir kanalizasyonlarının ve endüstriyel atıkların arıtılmadan deşarjı, artan ulaşım ve ormansızlaştırma gibi faaliyetler, düzensiz atık depo alanlarından kaynaklanan sızıntılar ve tarımda bilinçsizce pestisit ve gübre kullanımı sayılabilir (Meriç, 2004). Üstelik ülkemizin küresel ısınmanın

etkileri açısından riskli ülkeler arasında yer aldığı ve zamanla su kaynaklarının azalması, kuraklık ve çölleşme gibi sorunlarla karşı karşıya kalacağı bilinmektedir. Artan nüfus ve çevre kirliliği ile birlikte kullanılabilir su kaynaklarının hızla azalacağı, yağış rejiminin değişeceği, kuraklık ve taşkın gibi doğal afetlerin sıklığının ve şiddetinin artış göstereceği, 2020'li yıllardan sonra Türkiye'de iklimin değişeceği ve kurak iklime geçileceği ve iç bölgelerde çölleşmeye eğimli kurak alanlar meydana geleceği belirtilmektedir. Dolayısıyla su kaynakları yönetiminde başlıca hedefimiz, alternatifi olmayan doğal bir kaynak olan suyun daha planlı ve ekonomik kullanılması, su kaynaklarını tehdit eden sorunların belirlenmesi ve önlenmesi, su ve suya bağlı ekosistemlerin korunması ve bunlara bağlı olarak sürdürülebilir su kaynakları yönetiminin sağlanması olmalıdır. Bu amaçla Türkiye su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir yönetimi için ulusal su politikası oluşturulmalıdır (Aküzüm ve ark., 2010; www.dsi.gov.tr). Geliştirilecek sürdürülebilir su kaynakları yönetimi ile sucul ekosistem biyoçeşitliliği de korunmuş olacaktır.

Kocaeli ili konumu itibariyle su kaynaklarına oldukça yakındır ve ilde tatlı su balıklarından avcılık ile Alabalık, Çapak balığı, tatlı su kefali, Sazan, Yayın balığı, Turna balığı yetiştiricilik yolu ile Alabalık elde edilmekte ve ekonomik olarak değerlendirilmektedir. Marmara Denizi'nden avlanan ve ekonomik öneme sahip başlıca türler ise Hamsi, Sardalya, İstavrit, Lüfer ve Palamut'tur. Dolayısıyla su ürünleri üretim miktarı açısından elverişli olan bu ilin sürdürülebilir su kaynakları yönetimi çerçevesinde değerlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Aküzüm, T., Çakmak, B., Gökalp, Z. 2010: Türkiye'de Su Kaynakları Yönetiminin Değerlendirilmesi. Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi, 3(1): 67-74.

Bovkuma, LA., Khersonskya, ES. 1994: Cesium-137 and strontium-90 contamination of water bodies in the areas affected by releases from the chernobyl nuclear power plant accident and overview. Journal opf Environmental Radioactivity, 23(2): 103-122.

Brown, LR. 2001: How water scarcity will shape the new century. Water Science and Technology, 43: 17-22.

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2012: Doğu Marmara Bölgesi'nde Tarım Sektörünün Genel Durumu, 134 s. (http://www.dogumarmarabolgeplani.gov.tr/pdfs/Bolge%20Tarim%20Raporu.pdf) (Erişim tarihi 10.03.2015)

Helmer, R., Hespanhol, I. 1997: Water pollution control: aguide to the use of water quality management principles. United Nations Environment Programme. Water Supply and Sanitation Collaborative Council, World Healht Organization. Suffolk. Taylor & Francis, 151-152.

İstanbuloğlu, H., Kır, T. 2011: Türkiye'nin Su Politikaları. TAV Preventive Medicine Bulletin, 10(3): 327-338.

Jury, WA, Vaux, Jr HJ. 2007: The Emerging Global Water Crisis: Managing Scarcity and Conflict Between Water Users. Advances in Agronomy, 95: 1-76.

Meriç, BT. 2004: Su Kaynakları Yönetimi ve Türkiye. Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 28(1): 28-38.

Mert, A., Otay, E. 2011: Derince sahili özelinde tahrip edilmiş İzmit Körfezi kıyılarının doğal yapıya dönüştürülmesi. 7. Kıyı Mühendisliği Sempozyumu, 517-525.

Selby, J. 2003: Water, power and politics in the Middle East: the other Israeli-Palestinian conflict. Library of modern Middle East studies. New York. I.B. Tauris, 19 pp.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), 1990-1999: Su Ürünleri İstatistikleri, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), 2000-2013: http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=85&locale=tr

http://www.capital.com.tr/kocaeli/kocaelinin-ihracat-hedefi-2023te-60-milyar-dolar-haberdetay-8936 (Erişim tarihi 05.03.2015).

www.dsi.gov.tr (Erişim tarihi 10.12.2014).

www.fishbase.org (Erişim tarihi 10 Mart 2015)

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140607-17.htm (Erişim tarihi 10.12.2014) http://www.kocaeli.bel.tr/images/dokumanlar/kocaeli_faaliyet_raporu_2013.pdf (Erişim tarihi 10.03.2015).

KARA MÜRSEL ALP

Kapanış Konuşmaları

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

KAPANIŞ OTURUMU
ŞEHİR TARİHİ ARAŞTIRMALARI VE KOCAELİ

Enver KONUKÇU*

Değerli katılımcılar,

3 Nisan 2015 Cuma günü başlayan ve Pazar gününe kadar devam eden Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nun sonuna gelmiş bulunmaktayız.

Öncelikle tertip heyetini buradan kutluyoruz. Gerçekten hemen hemen hiç noksansız toplantıyı tertiplemiş bulundular. Kendilerine çok teşekkür ediyoruz.

Zamanında benim en çok üzüldüğüm şeylerden birisi; İzmit'in böylesine kültürel çalışmalardan yoksun olmasıydı. Ancak İzmitli gençler bir araya gelerek kendi tarihlerini ve şehrin özelliklerini ortaya koymaya çalıştılar. Gerek kişisel gerekse de birlik olarak bu işleri yaptılar. Ama bu, bilimsel olarak bir üniversite çevresinde ele alınmalıydı. Ve bu bölgelerin fatihi olan İzmit'in alınışını göremeyen ama bir vasiyetle 1337'de Türk hâkimiyetine giren İzmit'te Kocaeli Üniversitesi'ni kurdular. Ve bizi bugünlere hazırlayan toplantılara getirmiş oldular. Böylece Sakarya Üniversitesi ve diğer üniversitelerin kıymetli akademisyenleri de canı gönülden böylesi güzel toplantılara katılmış oldular.

Bu 2'nci toplantının havası bana daha değişik geldi. Neden mi? Eskiden sınırlıydı buralara katılanlar. Ama bu 2'nci toplantı -biraz önce söylediğim gibi- %99 başarılı oldu. 1 de ben ilave edeyim %100'lük bir başarı oldu. Öğretim üyelerimizin birkaçı hariç hepsi davetimize icap ettiler.

Bu toplantının bir benzeri de geçen sene Düzce'de yapıldı. Ve gerçekten de bu toplantılar örnek alınarak, orada bir Konur Alp ve Düzce Tarihi Sempozyumu gündeme getirildi. Gazetelere baktığımda bazı hususlarda pek ilgiyi çekmediğini gördüm. Mesela erik toplayan orta yaşlı bir delikanlı diyelim ve ağaçtan düşmüş. Onun haberi gazetenin yarısında bulunuyordu. Fakat bizim toplantı en köşeye arka taraflarda bir yerlere sıkıştırılmıştı. Ama ben tevekkül sahibi bir insanım. Hiç olmazsa köşede de olsa bizim bu toplantıdan bahsettiler. Şimdi bizi düşen şey bu toplantıları manşete taşımak.

Biraz önce yukarı da oturumda, "Bir Kocaeli Tarihi düşünülüyor mu?" dendi. Ben hemen söyledim: "12 ciltlik veya 15 ciltlik Kocaeli tarihi yazılabilir. Hatta iyi bir teşkilatlanma olabilirse daha da büyük bir tarih yazılabilir." Bugün Moskova veya Washington ne ise,

* Oturum Başkanı, Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi.

eskiden de dünyada Roma ve İzmit aynı özelliği taşıyordu. Hatta buraya 'Yeni Roma' bile dediler. Doğunun bütün siyasi, askeri gelişmeleri ve özellikle İslamiyet'in yayıldığı sıralarda Hz. Muhammed'in (sav) ortaya koyduğu dini akisler İzmit surlarına kadar geldi. Ve buradaki insanlar Arabiya'nın Mekke ve Medine illerinde yeni dinin ortaya çıktığını söylediler.

İzmit, dini ve kültür açısından son derece önemli bir yer olmuştur. Biz başka şeylerle uğraştığımız dönemlerde Hıristiyanlık ve İzmit üzerinde çok nefis eserler ortaya çıkarılmıştır. Ama maalesef biz bu dönemlerde kendi kültürümüzü ve yaşayış inancımızı ortaya koyamadık. Özellikle ileriki toplantılarda İzmit'in dini ve kültür dünyasını ortaya koymalıyız. Kocevî adı verilen âlimlerimiz, yazarlarımız eski defterleri ve tezkireleri gözden geçirirse oralarda bu isimleri görebileceğiz.

Orhan Gazi ve Süleyman Paşa toplantısının 3'ncü toplantı olmasını ben şahsen istiyorum. Çünkü Akçakoca buranın ilk fatihlerinden ve Karadeniz boğazından yani bugünkü Anadolu Kavağı'ndan Sakarya dolaylarına doğru ilin fethediciydi. Ve bu sınırlarda bir il teşkil edilmiştir. Bu ile de Koca-İli denildiği görülüyor.

Konuşmamın başında da söylemiştim, ne Akçakoca ne de Konur Alp bu fethi göremediler. Neden? Çünkü 1328'de arka arkaya rahmetli oldular. Ve bu topraklarda gömüldüler. Ancak bu ekibin içinde Abdurrahman Gazi diye bir kahramanımız var. Bu gazimiz Aydos Kalesi tekfurunu yakalamıştı. Orhan Gazi'ye sordular ne yapalım diye. Orhan Gazi'de "Satın, parası size kalsın. Yiğitlere paylaştırın" dedi. Bunun üzerine tekfuru satmaya koyuldular; lakin hiçbir yer almadı. İstanbul'daki Paleologos İmparatoru bile almadı. En sonunda İzmit'te akrabalarına sattılar. Görüldüğü üzere bizim Abdurrahman Gazi, ileriye dönük görüşleri olan birisi. İzmit'in stratejik noktalarını yaşadığı müddetçe hep kaldığı yerden gözlemledi. Kısa gözlemleri sonrasında tekrar Samanlı'ya döndü. İşte Orhan Gazi 1337'de buraya sefer yaptığında o bilgilerden ilk defa faydalanma yolunu buldu.

Anlaşıldığı üzere tekrardan 3. Sempozyumda Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihini yine çeşitli yollardan ele almalıyız. Bir de Kocaeli tarihi olunca ilkçağ ve ortaçağ bölümü çok zayıf kaldı. Onu da inşallah sempozyum bilim komitesi aracılığı ile tamamlayacaklardır. Dedim ya büyük dünya imparatorluğunu yöneten bir merkez burası. Öyle dışarıdan baktığınızda küçük bir il şeklini düşünmeyin. Mesela hep söylüyorum dünyanın en büyük fatihlerinden birisi İskender'dir. Doğu- Batı dünyasını birleştirmeye çalışmıştır. Eğer İzmitli Arrianus olmasaydı İskender'in çalışmaları dünyada pek bilinmeyecekti. İşte bizim içimizden yetişmiş ve bu toprakların ekmeğini yemiş bir alim olarak Arrianus'un çalışması, dünyada en çok okunanlar listesinin başındadır. Geldi geleli Mustafa Kemal'e bile etki etmiştir. Mustafa Kemal, "Yunanlılık ayrı şeydir, Heleninizm de ayrı şeydir" derken bile Arrianus'tan bolca faydalanmıştır.

Sözlerimi fazla uzatmak istemiyorum. Canı gönülden teşrif edenlere öncelikle hürmetlerimi arz ediyorum. Bilim kurulları, diğer kurullar ve özellikle öğrencimiz Prof. Dr. Haluk SELVİ, bu toplantının gerçekleşmesinde büyük roller oynadı. Yine Resul NARİN, telefon diplomasisiyle Türkiye'nin hemen her yeriyle irtibata geçti ve zaman zaman da benimle görüştü. Fikirlerinden faydalandık veya görüşlerimi ben de kendisine iletmiş bulundum. O ve arkadaşlarını kutluyorum. Bizim belediye başkanımızın çok eksiden beri bir sözü vardır. Bu salonda hep söylenir ve bende söylüyorum: "Çalışınca oluyor."

Yücel ÖZTÜRK*

Gerçekten tam bir bilgi şöleni yaşadık. Bunu bize yaşatanlara, böyle bir güzel etkinliği meydana getirenlere baştan teşekkür etmek borcumuzdur. Sayın Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim KARAOSMANOĞLU'na bu meselenin finansman boyutunu üstlendiği için sonsuz teşekkür ediyoruz. Konunun akademik boyutunu yürüten Prof. Dr. Haluk SELVİ'ye, yine bu konuda mesaisini yakından izlediğim Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK'e ve sevgili Resul NARİN'e teşekkür etmek durumundayız. Gerçekten bu arkadaşlar, geçen yılki sempozyum bittikten hemen sonra bu sempozyumun çalışmalarına başlamışlardı, bunu yakından biliyoruz. Ve öyle zannediyorum ki amaçlarına ulaşmışlardır.

Türkiye'nin aynı zamanda dünyanın dört bir yanından gelen akademisyenler ve bu sempozyumu dinlemek için 3 gün boyunca burada bulunan izleyiciler yine halktan da belli ölçüde gördüğümüz katılım oranları; Kocaeli'ni bir bilim ve iletişim ağının tam da coşkuyla atan merkezi haline getirmiştir. Bu açıdan tebrik ediyorum bu önemli olayı. Bu sempozyumu meydana getiren tüm kadroları tekrardan bir kez daha tebrik ediyorum.

Ben kendi görüşlerimden ziyade aslında yeniçağ ile ilgili değerlendirmelerde bulunmak istiyorum. Burada arkadaşlarımın ortaya koydukları sunumların çok çok kısa özetini belki yapabilirim. İsimlerden bile bahsetme şansımız yok ve bildiri isimlerini bile buraya alma imkânımız yok, zaman problemi açısından.

Yeniçağ tarihi ile ilgili değerlendirmelerimi başlangıç aşamasından itibaren şu şekilde yapabilirim:

Özellikle Alplık kurumu ve bunun sosyal, kültürel, askeri boyutu üzerinde çok doyurucu, çok derinlik taşıyan sunumlar yapıldı. Bu sunumlar, eminim ki bu bölgenin tarihinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda çok temel rol oynamış bulunan bu hususi, sosyal ve askeri sınıfın anlaşılmasına çok ciddi bir katkı yapmıştır. Dolayısıyla bu sunumlar gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamamızın yine çok çok önemli bilgi kaynağını oluşturacaklardır.

Yani bu sempozyum, belki yerel bir sempozyum olarak algılanma durumundadır. Hani işte Kocaeli, işte Karamürsel Alp, işte Gazi Akçakoca örneğinde olduğu gibi. Ama hakikaten sevgili hocamın da belirttiği üzere bu bölge; yerel bir bölgedir, şehirdir, ilçedir nihayetinde. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıktığı bir yerdir, bir coğrafyadır. Osmanlı Devleti'nin bütün kuruluş aşaması buralarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu bölgeyi anlamak aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu da anlamak demektir. O halde gerçekten bu sempozyumların devam etmesi kaçınılmazdır. Yani bu şekilde bir güzel başlangıçlar yapılmışken, böyle güzel kurumlaşma sağlanmışken bunun ileriye yönelik yine Osmanlı Devleti'nin adeta tarihini oluşturacak şekilde örgütlenmesi de artık zorunluluk halini almıştır. İşte sevgili hocam belirtti: "Gelecek seneki sempozyum Orhan Gazi ve Süleyman Paşa olsun" teklifi son derece isabetlidir.

Gerçekten bu sempozyumlar, ayrıca akademisyenlerin bilgilerini derinleştirmesini sağlıyorlar. Yani biz, ana metinleri belki 10 kez okumuşsak bu vesile ile 11. kez okuma durumunda kalıyoruz. Ve inanın! bu metinler, özne ile öznenin ilişkisi olmaları bakımından daima farklı şeyler söylüyorlar. Çünkü biz, bir özne olarak tarih içinde tekevvün ediyoruz. Kendi hayatımız içinde sürekli yenileniyoruz ve tekevvün ediyoruz. Ve bu tekevvün aşamalarını yaşadıktan sonra baktığımız o metinler, bize farlı şeyler ifade ediyor. Yani 5 sene önce okuduğum metni, şimdi okuduğumda hayret ederek " Ben bunu nasıl görememişim" diyorum. Dolayısıyla bu sempozyumlar hakikaten çok değerli ve devam ettirilmesinde sonsuz yararlar var.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Bu yeniçağ tarihi ile ilgili bildiriler ayrıca bu bölgenin denizcilik tarihi açısından taşıdığı önem konusunda da akademisyen arkadaşlarımız, bize çok çok dolu ve özgün bilgiler verdiler. Öyle ki Karamürsel Alp'in bir gemi markası olduğunu biz burada öğrendik. Yine bu geminin tarih içinde tekamül ederek Osmanlı Devleti'nin nakliye hizmetlerini yürüten önemli bir nakliye vasıtasını olduğunu da buradan öğrendik. Yine yakınçağ tarihinden belki 1-2 şey ödünç alarak bizim öğrencimiz Bülent Bey'in verdiği bilgilerde "Meşrutiyet döneminde bu sahillerde artık taşımacılığı yapanların yabancı devletler olduğunu ve hatta yerli halkın bu taşımacılık sisteminden rahatsız olup tepkisel protestolar düzenlediğini" öğrenmiş oluyoruz. Ayrıca daha Osmanlının ilk kuruluş aşamalarında bile Karamürsel gemisini yapıp bu bölgede bir nakliye yapar durumdayken, işe bakın ki son durumlarda ne hallere düşmüşüz. Anlaşılacağı üzere bu da bizim için ibret verici bir durum olmuştur.

Yine yeniçağ ile ilgili bir diğer sunum odağı seyahatnamelerdi. Bu seyahatnamelerde Kocaeli'nin değişik durumları anlatıldı. Gerçekten seyyahlar, farklı farklı zaman periyotlarında buralara seyahat ettikleri için bize farklı şehir imajları da sunuyorlardı. Bunları izlemek buradan çok zevkliydi. Benim içimi burkan bir olay olarak, etkilenmem açısından sizinle bir anekdotu paylaşmam gerekiyor: "O seyyahlar Kocaeli'yi sevmişler. Genelde dantel gibi bizim sahillerimiz, bağlar, bahçeler, sayfiye yerleri, kiraz bahçeleri onları çok çok etkilemiş. Şimdi ise bizim hayatımız buralarda geçiyor fabrika dumanları arasında. Karamürsel Alp'in mezarı bile iç bölgelerde kalmış ve sanayinin baskısı altında mezar neredeyse niteliğini kaybetmiş.

Şimdi bu yeniçağ ile ilgili diğer dikkat çeken olay teşkilat ve kurumlarla ilgili sunumlardı. Bunlar da çok başarılıydı. Özellikle bölgenin çok merkezi bir nitelik taşıması, İstanbul ile bütün Anadolu'nun hatta hatta Asya'nın, Uzak Doğu'nun, Yakın Doğu'nun bütün bağlarını kurması; burasını bir iletişim ve geçiş yolu haline getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya koymuş olduğu kurumlaşmanın ele alındığı sunumlar da çok öğreticiydi, çok güzeldi. Ve bunlardan da çok istifade ettik.

Burada bir şey eksik kaldı gibi geliyor. Gelecek sempozyumlarda bunun da dikkate alınacağını ümit ediyorum. Yani buradaki Anadolu'dan İstanbul'a seyahat eden 'iaşe' akımı ve akışı vardır. Bütün bölgenin kerestesi, bütün tahılı buradan sevk ediliyor ve burası benim hayalimde "yollarında arabaların hiç eksik olmadığı ve sürekli yük taşınan bir yer durumda" olmuştur. İşte bu konu da ele alınırsa Kocaeli'nin İstanbul ile ne kadar bütünleşmiş olduğu ve iktisadi açıdan ne kadar büyük önem taşıdığı biraz daha aydınlatılacaktır.

Yine bölge ile ilgili Diyarbakırlı arkadaşımızın sunumu beni çok etkiledi. Arkadaşımız, sunumunda "500 köyde 100 kadar imam var." dedi. Bu da çarpıcı bir durumdu. Yani bölgedeki dini faaliyetlerin ve halkın dini vaziyetlerini ele alırken ters bir imaj içerisindeyiz. Hatta sanki çoğumuz şöyle düşünüyoruz: "Cumhuriyet dönemi, akabinde Meşrutiyetler geldi ve aslında din elden gitti." Açıkçası böyle bir anlayış var. Yani din de geçmişte kaldı, her şey de geçmişte kaldı gibi bir anlayışımız var. Bakın 500 köyün 100 tanesinde imam var. Dolayısıyla benim sevgili öğrencilerime her şeyden önce söylediğim bir şey var ve bu sempozyumda bir kez daha teyit edildiğini görmek beni bir kez daha sevindirdi. O da şuydu: "Biz bugün daha dindarız. Biz bugün daha olgun ve daha mütekâmil bir durumdayız. Ve hiç endişe etmemeliyiz."

Bu sunumların hepsini izlemiş değilim. Hepiniz bildiğiniz gibi 4 ayrı yerde sunumlar yapıldı. Benim zihin pencereme yansıyan konular bunlardı. Ve bunları sizinle paylaşmak istedim.

Kemalettin KUZUCU[*]

Saygıdeğer hocalarım, kıymetli Kocaeli halkı, sevgili öğrenciler,

İzleyebildiğim kadarıyla yakınçağ tarihi alanında sunulan tebliğleri tematik olarak kısaca değerlendirmek istiyorum. Yakınçağ dediğimiz süreç. III. Selim'in tahta çıkmasıyla başlayıp Balkan Savaşlarına kadar uzanan dönem olarak kastediliyor. Baktığımızda bildirilerin çoğunun bu alanda sunulduğunu görüyoruz.

Bu dönemin bir başlangıcında ve bitiminde önemli iki tane toplumsal-siyasal olay var. Malumunuz birisi, ayanlık; birisi ise Ermeni anarşizmi ve terörüdür. Ayanlık sorununun Kocaeli bölgesine yansımaları hakkında sunumlar oldu. Yine Ermeni terörünün bölgeyi nasıl etkilediği konusunda bilmediğimiz şeyleri dinledik.

Kocaeli, bildiğiniz gibi merkeze en yakın taşra. Haliyle merkez taşra ilişkilerinde önemli bir yeri var. Tanzimat'ın ilanından önce, Tanzimat'ın ilanı sırasında ve Meşrutiyet devirlerinde yapılan düzenlemelerin bu en yakın taşraya yansımaları konusunda derinlikli bilgiler edindik. Özellikle eğitim reformu konusunda Tanzimat'ın ve 2. Abdülhamit devrinin eğitim reformlarının Kocaeli bölgesine yansımaları, Rüştiyelerin, İdadilerin ve İptidailerin yeniden yapılandırılması, ders içeriklerinin değiştirilmesi, müfredatların yenilenmesi, Avrupa ile uyum süreci ve bunun yanı sıra yeni yapılan okulların mimari özellikleri konusunda çok değerli bildiriler dinledik.

Son zamanlarda popüler olan yerel tarih çalışmaları bağlamında -işte mülakat yöntemiyle ve röportaj yöntemiyle- yapılan çalışmalar gördük. Sadece İzmit'le sınırlı kalınmayıp daha spesifik olarak Karamürsel, Gebze ve Hereke ile ilgili özel bildiriler dinledik.

Tabi bizim çok önemsediğimiz, belki 200 yıllık en önemli sorunlarımızdan biri olarak Avrupa'dan ekonomik anlamda uzak kalışımız ve kültürel problemlerimiz bağlamında önemli bildiriler vardı. Ekonomik yatırımlar olarak, mesela demir yolu. (1860'larda 1870'lerde Haydarpaşa-İzmit demir yolunun açılmasının iktisadi millileşme politikası olduğunu gördük. Çünkü biz Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile milli iktisat politikası oluşturulduğunu ve halen onun devem ettirilmeye çalışıldığını yine Mustafa Kemal ve kadrosunun İttihatçıların Milli iktisat politikalarından etkilendiğini biliyoruz.) Fakat şu bildirileri gördüğümüzde gerek Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun kurulması, Hereke Mensucat Fabrikası, İzmit demir yolu (%75 iç borçlanma suretiyle vücuda getirilmiş bir projedir.) vb. yatırımlar aslında dönemin hassasiyeti açısından çok önemlidir. Çünkü devletin 1850 yıllarından itibaren dış borç batağına saplandığı ve borçlarını ödeyemez geldiği bir dönemde böyle projelere imza atılması ve milli sermaye (yerli sermaye) ile yapmaya kalkışması önemli bir hadisedir.

Yakınçağın önemli problemlerinden ve doğal–sosyal afetlerden; deprem, yangın, kuraklık, salgın hastalıklar gibi süreçlerde Osmanlı'nın sosyal devlet olarak hadiselere nasıl yaklaştığını, sorunların üstesinden nasıl geldiğini takip edebildik ve Osmanlı'nın sosyal yönünü müşahede edebildik.

Yine tarih biliyorsunuz siyasi gelişmelerden ibaret değil. İnsanoğlunun meydana getirdiği her şey tarihtir. Bu kapsamda sivil ve resmi mimarideki dönüşüm, bunun İzmit evlerine, İzmit konaklarına ve resmi yapılarına yansımaları bakımından çok doyurucu bildiriler vardı.

Ben isim zikretmeden emeği geçen herkese teşekkür etmek istiyorum. Fakat bir de yine dün ifade etmiştim: "Birçok yerde göremediğimiz bir şeyi burada yaşıyoruz. İzmit halkının ve Kocaeli, Sakarya, Bilecik Üniversitesi'nin öğrencileri büyük destek verdiler. Bizlere büyük cesaret verdiler. Şevk aşıladılar. Onlar sayesinde bu gibi organizasyonlar güzel. Onlara ayrıca teşekkür ediyorum."

[*] Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Fen-Eedebiyat Fakültesi, Belge ve Bilgi Yönetimi Bölümü.

İbrahim ŞİRİN*

Toplantının bu bölümünde Cumhuriyet Tarihi daha doğrusu Milli Mücadele Dönemi'yle ilgili yapılan çalışmalara dikkat çekmek istiyorum. Ondan önce kısa bir şehir tarihi ve Kocaeli tarihinin tahlilsizliği üzerine birkaç kelam etmek istiyorum.

Şehir tarihi; Batı'da 19. yüzyılda ortaya çıkmış, birazda kırdan şehre büyük göçlerden sonra "Bu nüfus ne olacak?" meselesiyle yani bir sorunsalıyla ortaya çıkmış bir meseledir. Bizde ise Tanzimat'tan sonra bir şehir tarihi çalışmalarının geç de olsa biraz başladığını görüyoruz. Ama asıl çalışmaların 1960'tan sonra daha belirgin bir şekilde arttığını görüyoruz. Ömer Lütfü BARKAN ve Halil İNALCIK'ın çalışmalarıyla Türkiye'de ciddi anlamda şehir tarihi çalışmaları gündeme geliyor. Ama hala şehir tarihi; ayrı bir alan mıdır? bir disiplin midir? yoksa kültür- tarih çalışmalarının bir alt alanı mıdır? bu soruların cevabı netleşmiş bir mesele değil. Kocaeli'nin talihsizliği burada biraz şu: "İlk başta doğal olarak tahrir defterleriyle başlanıyor. Yani nüfusla ilgili olarak başlanıyor şehir tarihi çalışmalarına. Sonra şer'iye sicil defterlerine geçtiğimizde, işte orada! Kocaeli şer'iye sicil defterlerinin olmaması bu alanda özellikle çalışmaları aksatıyor. Ve orada talihsiz bir alan yaratıyor.

Şehrin tarihine baktığımızda daha çok Cumhuriyet Dönemi'ne ve Milli Mücadele Dönemi'ne yoğunlaştığını görürsünüz. Ve 3 tane doktora tezinin Milli Mücadele ile ilgili olduğunu görürsünüz. Adnan SOFUOĞLU, Yusuf ÇAM ve Sabahattin ÖZEL'in farklı tarihlerde ve farklı belge gruplarıyla Kocaeli'de yaşanan Milli Mücadele'yi aksettirdiklerini görürsünüz.

Bizim bu 2'ncisini düzenlediğimiz sempozyumda da aslına baktığımızda 3'te 1'lik kısmının Milli Mücadele ile ilgili olduğu dikkati çekiyor. Yine bu alanda doktora tezini yapmış olan hocamız Adnan SOFUOĞLU'nun "Milli Mücadele Dönemi'nde Kocaeli Üzerinden Anadolu'ya Yapılan Sevkiyat" başlıklı bir bildirisinin olduğunu görüyoruz. Çünkü Kocaeli çok stratejik bir yerde ve İstanbul'a yakın; ancak en büyük talihsizliği de İstanbul'a yakın olması. Çünkü şehirlerin de bir kaderi vardır ve şehrin (Nicomedia'nın) yani başkentin kaderi biraz da İstanbul'a gitmesiyle değişiyor. Dolayısıyla devin gölgesinde bir cüce olarak varlığını bir şekilde günümüze kadar devam ettiriyor. Tabi bu durumda tarih yazımı etki eden olumsuz etkilerden bir tanesi. Yani yanı başınızda İstanbul olduğunda "İstanbul'a en yakın taşra" diye tarif ediliyorsunuz. Dolayısıyla burada biraz da görmezden gelinme meselesi ortaya çıkıyor.

Burada Milli Mücadele'nin lokalden, yerelden, mikrodan makroya doğru yani vatana doğru baktığımızda özellikle kadrolardan baktığımızda; Milli Mücadele'nin ilk evresinde aslında Teşkilat-ı Mahsusa'nın burada nasıl örgütlendiğini, nasıl bir fiili durum olarak Adapazarı ve Kandıra gibi yerlerde şehri bir şekilde örgütleyerek yönettiklerini görüyoruz.

Yerelde pek çok insan Milli Mücadele'ye katkı sağlamıştır. Milli Mücadele'de çok önemli isimler karşımıza çıkıyor. Örneğin; Yahya Kaptan, ismi zikredilmedi ama Kara Fatma, İpsiz Recep bunlardan bir tanesi ve Halit Molla bunlardan bir tanesi.

Yine bu dönemde en önemli hususlardan birisi de silah ve insan kaçakçılığı. Çünkü İstanbul'daki insanların, aydınların ve savaşacak kimselerin kaçırılma meseleleri var. Yine en önemli güzergâhlardan birisi Kandıra ve Tavşancıl. Pek çok insan buralardan kaçış yapmakta. Hakan UZUN hocamızın "Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul Ankara Güzergâhında Kocaeli ve Çevresi" çalışmasında, kimlerin hangi yollarla ve hangi gerekçelerle İstanbul'dan Ankara'ya geçtiklerinin hikâyesi anlatılmaktadır.

Böyle bir toplantının sürdürülmesinin gerektiğini düşünüyorum. İhmal edilmiş bir şehrin tarihinde daha çok bu tür sempozyumlar yapılarak ancak bu boşluk doldurulabilir.

* Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

KARA MÜRSEL ALP

Sempozyum Fotoğrafları

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Çalışınca oluyor.
KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
3-4-5 Nisan 2015

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
3-4-5 Nisan 2015

ULUSLARARASI
MÜRSEL ALP
ve
TARİHİ
- II
ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan
Padişah Belgeleri
Sergisi
Le carte del Sultano

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

GÖLCÜK KO-MEK
GEMİ MODELİ
SERGİSİ

F243
F243

Derdest defterlerinde genel hatlarıyla şu
bilgilere ulaşabilmek mümkündür:

Kocaeli'de Nüfus Mübadelesi
(1923-1930)

Çalışmaca oluyor.
KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KARA MÜRSEL ALP
ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELİ - II

SEMPOZYUMU - II
3-4-5 Nisan 2015

KARA MÜRSEL ALP ve KOCAELİ TARİH

Çalışmaca oluyor.
KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KARA MÜRSEL ALP
ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELİ - II

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

Çalışmca oluyor.
KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KARA MÜRSEL ALP
ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve
KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II
3-4-5 Nisan 2015

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP ve KOCAELİ TARİH
SEMPOZYUMU - II
3-4-5 Nisan 2015

SERKAN YAZICI
SENAY ÖZDEMİR GÜMÜŞ
Oturum Başkanı
BÜNYAMİN KOCAOĞLU